

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA, LXXIII

FERRAN SOLDEVILA

Les quatre grans Cròniques

I. Llibre dels feits del rei En Jaume

Revisió filològica de
JORDI BRUGUERA

Revisió històrica de
M. TERESA FERRER I MALLOL

BARCELONA
2007

Les quatre grans Cròniques

I. Llibre dels feits del rei En Jaume

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA, LXXIII

FERRAN SOLDEVILA

Les quatre grans Cròniques

I. Llibre dels feits del rei En Jaume

Revisió filològica de
JORDI BRUGUERA

Revisió històrica de
M. TERESA FERRER I MALLOL

BARCELONA
2007

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Les **Quatre** grans cròniques. — (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica ; 73)

Conté: 1. Llibre dels feits del rei en Jaume

Referències bibliogràfiques

ISBN 9788472839717 (o.c.)

I. Jaume I, Rei de Catalunya-Aragó. Llibre dels feits II. Soldevila, Ferran, ed.

III. Bruguera, Jordi (Bruguera i Talleda), ed. IV. Ferrer i Mallol, Maria Teresa, ed.

V. Institut d'Estudis Catalans VI. Col·lecció: Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica ; 73

1. Jaume I, Rei de Catalunya-Aragó. Llibre dels feits

2. Corona catalanoaragonesa — Història — Fonts

849.9-9"12/13"

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Josep Massot i Muntaner,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

© Hereus de Ferran Soldevila

© Jordi Bruguera, per la revisió filològica

© M. Teresa Ferrer, per la revisió històrica

© Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: febrer de 2007

Primera reimpressió: desembre de 2008

Segona reimpressió: novembre de 2016

Compost per Anglofort, SA

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN (obra completa): 978-84-7283-971-7

ISBN (volum primer): 978-84-7283-901-4

Dipòsit Legal: B 6897-2007

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Taula

NOTA EDITORIAL	7
INTRODUCCIÓ A LES QUATRE GRANS CRÒNIQUES	11
PREFACI AL LLIBRE DELS FEITS DEL REI EN JAUME O CRÒNICA DE JAUME I	15
LLIBRES DELS FEITS DEL REI EN JAUME	47

Nota editorial

A partir del març de 1908 Jaume Massó i Torrents, membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans, presentà a la nova institució un «pla de publicació de les Cròniques catalanes», inclòs a l'*Anuari* de l'Institut corresponent a 1909-1910 i posat en marxa de seguida, amb l'aprovació complaent d'Enric Prat de la Riba, president de la Mancomunitat i fautor del nou Institut d'Estudis Catalans, i més endavant, a partir de 1920, amb el patrocini del gran mecenes Rafael Patxot i Jubert, a través de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, de la qual era marmessor, que es feia càrrec del finançament dels onze volums previstos, en edició crítica, anotada i pulcrament impresa. Dissortadament només n'aparegué el volum primer, les *Gesta Comitum Barcinonensium*, a cura de Massó i Torrents i de Louis Barrau-Dihigo, el 1925. Els altres, amb gran desesperació de Rafael Patxot i Jubert, romangueren en preparació i no tiraren endavant, a causa de l'excés de feina dels seus curadors i a causa també, en bona part, de les vicissituds polítiques, que dificultaren l'actuació de l'Institut d'Estudis Catalans i dugueren molts dels seus membres a l'exili. En concret, Manuel de Montoliu i Ferran Soldevila treballaren molt en l'edició del *Llibre dels feyts* de Jaume I, Jordi Rubió i Balaguer tenia molt endavant la *Crònica* de Desclot (amb ajuda de Ferran Soldevila per a la part històrica), el seu pare Antoni Rubió i Lluch —amb l'ajuda de Lluís Serrallonga i de Josep Maria de Casacuberta— tenia molt avançada la *Crònica* de Ramon Muntaner (més endavant assumida per Lluís Nicolau d'Olwer, que no pogué dedicar-s'hi), i la *Crònica* de Pere III fou preparada pel rossellonès Amadeu Pagès, que la publicà pel seu compte a Tolosa de Llenguadoc el 1942, tot incorporant-hi algunes notes de Ramon d'Alòs-Moner. Arribà a anar a la impremta una part de la *Crònica* de Jaume I i de la complementària de Pere Marsili, aquesta a cura d'Enric Bagué i de Xavier de Salas, i Pere Bohigas començà a transcriure el text de la *Crònica de Sant Joan de la Penya*.

Atès que aquest magne projecte de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans no havia pogut arribar a bon port, el doctor Albert Balcells, en aquell moment president de la Secció, va proposar el 2002 de dur a terme un projecte més modest, però d'una gran utilitat pràctica: la reedició actualitzada del volum *Les quatre grans Cròniques* que Ferran Soldevila posà en solfa poc abans de morir —prenent per base els estudis que havia fet al llarg de tota la vida i ben en concret l'edició projectada de Jaume I, que esmenta a vegades atribuïnt-la a Montoliu o a la Fundació Rabell— i que aparegué el mateix any de la seva mort, poc o molt a cura del seu deixeble Miquel Coll i Alentorn (Barcelona, Editorial Selecta, 1971).

Ara podem presentar el primer dels quatre volums de què constarà aquesta nova edició revisada, dedicat al *Llibre dels feyts*, i confiem que en un termini molt pròxim puguem tenir al carrer els altres tres, dedicats respectivament a les cròniques de Bernat Desclot, de Ramon Muntaner i de Pere III. La revisió filològica d'aquest i de la resta de textos ha estat duta a terme pel doctor Jordi Bruguera, editor de la *Crònica* de Jaume I a la col·lecció «Els Nostres Clàssics» (Barcelona, 1991), i la revisió històrica de les notes ha anat a càrrec de la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol, en aquest moment presidenta de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

Per al *Llibre dels feyts*, Bruguera ha adoptat el text de la seva edició crítica, que no sempre coincideix amb l'edició de Soldevila, i hi ha introduït un mínim de notes, signades amb les seves inicials, que substitueixen la majoria de les notes textuais i lingüístiques de Soldevila. El seu criteri ha estat de posar només les notes textuais que poden afectar la millor comprensió del text bàsic (l'anomenat manuscrit H o de Poblet, de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona), com ara l'addició de fragments d'altres manuscrits omesos en el bàsic normalment pel fenomen de l'homeotelèuton o bordó, i l'esment de les variants lèxiques o gramaticals que poden alterar el sentit del manuscrit bàsic, i algun aclariment sobre citacions textuais o alguns mots especials. Cal tenir en compte que convé afegir als manuscrits citats per Soldevila al seu pròleg els manuscrits M, de la Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 13208, paper, segle XVIII; N, de l'Academia de la Historia de Madrid, ms. 9-4769, pergami, segle XVI; i O, fragmentari, de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, ms. B-109, pergami, segle XIV.

En la modernització ortogràfica dels textos, Bruguera ha seguit aquestes normes:

1) Apostrofació actual en les elisions (*la aygua / l'aigua, me ajudàvets / m'ajudàvets*).

2) Supressió de punts volats i desenvolupament de contraccions no actuals (*e·l / e el, que·l / que el, no·m / no em*).

3) Interpretació de la vocal neutra *a / e* i àtones *o / u* (*aparaylar, apareylar / aparellar; vespre, vespra / vespre; sàpian, sàpien / sàpien; cobrir, cubrir / cobrir; costuma, custuma / costuma*).

- 4) Supressió de doble consonant *ff* inicial o medial.
- 5) Supressió de *h* després d'oclusiva velar sorda (*ch = c: anch / anc, hach / hac, poch / poc, chrestians / crestians*) o antihiàtica (*rahó / raó, fahia / faïa*) o no etimològica (*Jhesucrist / Jesucrist*).
- 6) Interpretació de $\zeta = c$ davant *e, i* (*braçes / braces, Barçalona / Barcelona*).
- 7) Regularitzacions de: oclusiva velar sorda (*c / qu, qu / c: can / quan, quar / car*)
- 8) oclusiva velar sonora (*gu / g, g / gu: preguar / pregar, digua / diga, vengeren / vengueren*)
- 9) fricativa alveolar sonora (*z / s = s: aguizar / aguisar*)
- 10) fricativa palatal sorda (*x / ix = ix: matex / mateix, aduxessen / aduixessen*)
- 11) africada palatal sonora (*j / tj = tj: desijar / desitjar, plaja / platja*)
- 12) nasal bilabial (*contar, comptar, comte*)
- 13) nasal alveolar davant bilabial (*enbarg / embarg, imfant / infant*)
- 14) nasal palatal (*y, yn = ny: compaya, compayna / companya, seyoria / se-nyoria*)
- 15) lateral palatal (*l* inicial o *l, yl* finals o *yl* medial = *ll: libre / llibre, aquel / aquell, veyl / vell, conseylar / consellar, vuylats / vullats*)
- 16) *y* vocal, semivocal, semiconsonant = *i* (*yvàs / ivàs, yrem / irem, feyt / feit, maytí / matí, joyes / joies*)
- 17) *n* final = *nt* (*cantan / cantant*).
- 18) Restitució de *h* muda etimològica (*aver / haver, om / hom*).
- 19) Conservació de variants no merament ortogràfiques i que revelen formes fonètiques diferents o vacil·lants (*con / com, cor / car, cavalcar / cavalgar, Bar-chinona / Barcelona*) així com formes antigues, obsoletes, tant gramaticals com lexiques.
- 20) Transcripció de xifres romanes en numerals en lletres (*.xliii, XLIII / qua-ranta-tres*).

Per facilitar una millor lectura del text, Bruguera ha afegit també entre claudàtors els títols dels diversos capítols, aprofitant bàsicament l'edició de Josep M. de Casacuberta a la «Col·lecció Popular Barcino».

Hem mantingut sencer el pròleg general i la introducció al *Llibre dels feyts* de Soldevila, bé que, per no allargar massa el volum, hem prescindit dels tres articles que hi incloïa al final, que poden ésser consultats en altres indrets. Hem mantingut igualment, llevat d'algun cas excepcional, totes les seves notes històriques, que sovint han estat actualitzades i completades per la doctora Maria Teresa Ferrer (per mitjà d'addicions signades amb les seves inicials). Hem prescindit sistemàticament de les notes referents a les possibles prosificacions de la *Crònica*, que els

erudits actuals consideren molt problemàtiques, i sempre que ha estat possible hem esmenat els lapsus de l'edició de *Les quatre grans Cròniques*, que Ferran Soldevila no pogué repassar amb cura. Hem d'agrair a Núria Mañé tot l'esforç que ha posat per passar a l'ordinador els pròlegs i les notes de Soldevila i per adaptar-los als canvis introduïts per Bruguera, per Maria Teresa Ferrer i per mi mateix. Hem d'agrair encara al fill de Ferran Soldevila les facilitats que ens ha donat per fer possible aquesta edició renovada d'una de les obres més significatives del seu pare.

En aquest moment hem prescindit igualment de l'índex de noms i de topònims, però tenim el propòsit de dedicar un darrer volum als índexs de les quatre cròniques.

Esperem que aquesta nova edició sigui un instrument de treball útil per a estudiosos, per a estudiants i per a simples lectors de la nostra literatura i la nostra història de l'Edat mitjana, i ens plau de poder-la oferir coincidint amb el centenari de la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, una institució que ha estat trasbalsada per maltempsades de moltes menes, però que continua fidel als seus principis fundacionals.

JOSEP MASSOT I MUNTANER

Introducció a les quatre grans Cròniques

M'ha escaigut la sort —o la dissort— que em pertoqués la responsabilitat de portar a terme l'estudi i la presentació de les que, per antonomàsia, són conegudes, dins les lletres catalanes, amb el nom egregi de «les quatre grans cròniques». De la sort, perquè es tracta d'aquelles quatre produccions històriques excepcionals que van merèixer el títol escaient, en justícia, dels quatre evangelis de la pàtria catalana, com les qualificava, líricament, el gran poeta Àngel Guimerà, o més modestament, de les quatre perles de la literatura catalana, com les anomenava l'erudit francès Alfred Morel-Fatio; de la dissort, perquè m'escaigui, si de cas, proporcionalment, la responsabilitat de no haver sabut valorar com cal l'excel·lència d'unes de les millors cròniques medievals que existeixen.

Jaume I el Conqueridor, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III el Cerimoniós, aquests són els quatre grans cronistes que cridem a tan alta titulació, posant-los per damunt de tots els altres cronistes catalans, i condensant en ells, cadascun pels seus mèrits sobresortints, les excel·lències que els proclamen mestres i models de tots els qui, seguint llurs petjades, han format la corrua que, a un nivell o a un altre de consistència i de vàlua, constitueix el variat conjunt de la historiografia medieval catalana. La ingenuïtat de Jaume I, la gravetat de Desclot, que el gran historiador italià Giuseppe Amari es complaïa a qualificar de «il grave Desclot», l'entusiasme de Ramon Muntaner, la duplicitat de Pere el Cerimoniós, s'apleguen i culminen en aquesta magna edició, que l'Editorial Selecta s'ha complagut a presentar en un sol volum per a goig dels amants de la nostra història i reviscolament de dos dels segles més brillants del nostre passat col·lectiu.

Les quatre grans cròniques medievals de Catalunya formen un cos historigràfic que comprèn, es pot dir, tot el segle XIII i bona part del XIV. Per això era tan convenient que les tinguéssim unides en un descabdellament total. Per això i perquè ens mostren, gairebé sense solució de continuïtat, el desplegament de la

nostra història així en esdeveniments culminants com en fets anecdòtics, des del regnat de Pere el Catòlic (els anteriors, excepte Ramon Berenguer IV, són accidentals, diguem-ho així) fins al de Pere el Cerimoniós: el període, doncs, de la màxima projecció catalana damunt la història d'Europa, amb referències a l'expansió per la Gàl·lia meridional i a la seva tràgica fallida a Muret, amb les grans conquestes de Jaume I per les terres sarraïnes de les Balears i València, de Múrcia, amb la temptativa fallida de croada a Terra Santa, amb l'ocupació de Sicília i les seves derivacions, quan Pere el Gran, després de la seva preparació política i bel·licosa, emprèn la irrupció, audaçment, en la història mediterrània i hi endinsa els seus pobles, amb tot l'impuls de llurs activitats expansives, conqueridores, demogràfiques, comercials, artístiques, literàries. Closa l'ocupació siciliana, són les seves conseqüències allò que abassega l'activitat dels cronistes: la croada de Felip l'Ardit, l'ocupació de Mallorca, les lluites diplomàtiques i bèl·liques dels fills de Pere el Gran, Alfons II, Jaume II, Frederic, amb els Anjou i els seus grans aliats: el Pontificat i França.

Els quatre grans cronistes (Jaume I, Desclot, Muntaner, Pere el Cerimoniós) es passen la tasca l'un a l'altre: a vegades fan un tros de camí plegats, o bé l'un sembla interferir-se en la tasca de l'altre, com quan temes tractats per Jaume I ho són també per Desclot i Muntaner; com quan aquests dos fan via paral·lelament. Però, quan Desclot clou el seu llibre amb el capítol august de la mort de Pere el Gran, Muntaner comença a fer via tot sol pels camins de la nostra península, pels de Sardenya i pels més llunyans de l'Orient, i ell clou el seu llibre en començar el regnat d'Alfons el Benigne, amb les festes de la seva coronació a Saragossa, tema tractat també per Pere el Cerimoniós, el darrer dels nostres grans cronistes. I amb els fets del seu pare començarà la seva crònica, per a seguir-la amb els seus propis fets.

Una de les característiques de totes quatre cròniques serà el seu caient popular, pel to i pel llenguatge, malgrat que dues seran reials: Jaume I i Pere III; i una curial: Desclot. Les dues reials es caracteritzaran, també, per les citacions en llatí, generalment dels llibres sagrats. Popular per tot serà també Muntaner, amb anècdotes abundoses. Era poble i directament poble. Una altra característica: autobiogràfiques, amb la sola excepció de Desclot, motiu pel qual dona la sensació de ser el menys ric d'humanitat, malgrat ésser-ho molt. L'interès que cobra l'autobiografia sempre vital, per mica que l'escriptor sàpiga reflectir-hi les vicissituds de la seva existència, els seus pensaments i els seus sentiments, juga poderosament en les tres altres cròniques. Íntegrament autobiogràfiques en Jaume I i en Pere III, aquest menys sincer. Autobiogràfic en bona part Muntaner, no en tots els passatges sinó una mica pertot. En incisos, en digressions.

Utilització en les tres primeres cròniques, no en la de Pere III, de poesia popular, joglaresca, que es troba prosificada en Jaume I, en Desclot, i fins en Mun-

taner; tema que ja hem desenrotllat en diversos articles en la «Revista de Catalunya» i altres.¹

Així, al llarg de les quatre grans cròniques s'encadenen els esdeveniments dels segles XII-XIV. Així, en el prefaci de la *Història de Catalunya*, de Valls-Soldevila, escrivíem després de parlar dels *Gesta Comitum*: «Les gestes de Jaume el Conqueridor i dels seus successors eixamplant poderosament l'esfera d'acció de Catalunya, exigien, tanmateix, una més vasta plasmació, una història no monacal i erudita, sinó popular, catalanesca, feta per autors contemporanis, o gairebé, dels esdeveniments narrats. Així van brollar, solemnes i immortals, les quatre grans cròniques medievals catalanes».

En donar al nostre públic aquest magne volum amb les quatre grans Cròniques de Catalunya, ens és plaent d'expressar la nostra reconeixença al bon amic, l'historiador Miquel Coll i Alentorn, que ha tingut la gentilesa de revisar les notes de la *Crònica de Desclot*, i el text i les notes de les de Muntaner i Pere III, així com la informació bibliogràfica del final dels prefacis a les cròniques de Jaume I i Muntaner.

1. *Catalunya, ha tingut poesia èpico-popular?*; *La Crònica de Jaume I*; *La crònica de Bernat Desclot* (RDC, VIII, 1928); *Un poema joglaresc sobre la batalla de Muret* dins *Homenatge a Carles Riba* (Barcelona, 1954); *Un poema joglaresc sobre l'engendrament de Jaume I* a *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, (1957); *Les prosificacions en els primers capítols de la crònica de Desclot*, BRALB (1958).

Prefaci al Llibre dels feits del rei En Jaume o Crònica de Jaume I

Comencem cronològicament pel primer, que no pot ésser sinó Jaume el Conqueridor. I comencem per repetir, en presentació de l'excelsionat caràcter de la crònica, que es tracta d'una autobiografia, una obra escrita o dictada pel monarca mateix, una vida de Jaume I, obra del rei, malgrat que la seva paternitat li ha estat discutida sovint, tot i que, dins la crònica mateixa, es poden trobar proves de la intervenció reial. Que hom tingui la paciència de consultar les notes que acompanyen el text de la crònica i no pot ésser que no arribi a la conclusió de la intervenció del monarca. Limitem-nos de moment a reproduir les paraules que el rei insereix en l'apartat 16 de la crònica on esmenta don Guillem de Puyo, «*pare d'aquest Guillem de Puyo, qui era ab nós, quan feiem aquest llibre*». ¹ Una mica abans, en el § 10, trobem aquesta semblança del papa Innocent III: «E aquest apostoli, papa Innocent, fo el mellor apostoli; *que de la saó que feem aquest llibre en cent anys passats no hac tan bo apostoli en l'església de Roma*».

ELS PRIMERS CAPÍTOLS O APARTATS

Situat ja el lector amb aquestes paraules respecte al caràcter que atribuïm a la crònica de Jaume I —autobiografia, obra del mateix rei Jaume el Conqueridor— diem que és característica comuna a les quatre grans cròniques que ens ocupen la circumstància d'entrar en la matèria pròpiament dita de la crònica (deixem de banda els casos en què la introducció, com en les cròniques de Jaume I i de Pere el Cerimoniós, revesteix els caràcters d'un veritable prefaci o pròleg)

1. Vegeu l'apartat LA QÜESTIÓ DE L'AUTOR d'aquest prefaci.

amb un conjunt de dades, més o menys extenses, de finalitat genealògica, que serveixin per a situar cronològicament el lector. Així s'esdevé, deixant de banda el prefaci, de tan pròpia personalitat, amb el començament del *Llibre dels feits del rei En Jaume*, en què per les circumstàncies històriques i adjudicant-li propi caràcter i personalitat, cal que les primeres paraules es refereixin al fracassat matrimoni del rei Alfons el Cast amb la princesa Eudòxia, filla de Manuel I, emperador de Constantinoble: el rei, d'Aragó, comte de Barcelona i marquès de Provença, com fa constar sense triga la crònica, havia aprofitat la llarga distància a què es trobava la núvia per mancar al seu compromís i contraure matrimoni amb la infanta dona Sança, filla d'Alfons VII de Castella, que també s'intitulava l'Emperador (de Castella).

Reconta tot seguit la crònica la situació desairada de la núvia imperial i la necessitat en què va trobar-se de cedir a la imposició de Guillem, senyor de Montpeller, als dominis del qual la princesa Eudòxia i el seu seguici s'havien escaigut d'arribar. Fou tal la decisió de l'arbitrari senyor de Montpeller, que veia una ocasió única de dur a terme un enllaç inimaginable per a un petit baró de cara a una princesa imperial, filla de la figura aleshores, dins la jerarquia universal, en un lloc de primer rengle, el qual no va admetre que per res tan rara ocasió pogués escapar-li, i s'avingué a les condicions que els acompanyants de la princesa, un bisbe i dos rics homes, volgueren imposar-li. Ben poca cosa per cert: que el fill o filla que nasqués d'aquell matrimoni tingués la senyoria de Montpeller. I el que en nasqué fou una noia, a la qual fou posat el nom de Maria: Maria de Montpeller.

Montpeller era ja aleshores una ciutat d'una certa importància. I, si la mare fou menystinguda per un rei: el citat Alfons el Cast, la filla, Maria, almenys en un cert moment, fou jutjada digna de la reialesa, i precisament de la reialesa d'Aragó, i precisament també del fill del rei que havia menysvalorat la mare: del fill d'Alfons el Cast, o sia un rei cavalleresc i galant, al qual, si no pels atractius de la núvia, que ja havia estat casada dues vegades i rebutjada pel seu marit la segona, era, com hem dit, senyora de Montpeller, i, si no la dama, al rei Pere, fill d'Alfons el Cast, *abellí-li Montpeller*, com diu el cronista Bernat Desclot, amb frase concisa i gràfica; és a dir, li féu goig la possessió de Montpeller.

El pare de Maria, per aconseguir la seva mare, va acceptar les condicions que li imposaren el bisbe i els rics homes als quals havia estat confiada la núvia, filla de l'emperador de Constantinoble. I les condicions foren, com hem anticipat, que Guillem de Montpeller s'avingués a prometre amb sagrament i homenatge i que ho fes jurar a tots els homes de Montpeller de deu anys en amunt, que el fill, nascut d'aquell matrimoni, tant si era home com fembra, seria senyor de Montpeller. «E aquestes paraules foren meses en cartes. E en aquesta manera, En Guillem de Montpesteller, haüt consell de sos nobles e de son consell, atorgà les paraules, e féu-se el matrimoni.»

Passat el temps, i vídua del seu primer matrimoni amb Bernat de Comenge, mort el 1192, la dissortada Maria contragué un segon matrimoni, amb Barral, vescomte de Marsella, amb el qual tingué dues filles, i ell havia acabat rebutjant-la. Llavors se li presentà el magnífic partit del rei Pere el Catòlic, per a dissort de la malaurada. Al rei el que veritablement li interessava era Montpeller, i en 1205, en un seguit d'escenes violentes entre marit i muller, ell va aconseguir que Maria li cedís irrevocablement la ciutat. El rei s'allunyà de la reina i enfocà l'obtenció del divorci prop del papa Innocent III. Per aquell temps Maria havia tingut una filla que morí de poca edat. Però els regnes no tenien encara hereu, ni semblava que poguessin tenir-ne: l'animadversió i l'allunyament del rei ho feien impossible.

Però vet aquí que, el 1207, el rei féu una llarga estada a Montpeller; i ara enllacem amb la narració del *Llibre dels feits*, que diu simplement que «una vegada lo rei nostre pare fo en Lates, e la reina nostra mare fo en Miravals. E venc (vingué) al rei un ric hom, per nom En Guillem d'Alcalà, e pregà'l tant que el féu venir a Miravals, on era la reina nostra mare. E aquella nit que abdós foren a Miravals, volc nostre Senyor que nós fóssem engenrats. E quan la reina, nostra mare, se sentí prenys, entrà-se'n a Montpeller. E aquí volc nostre senyor que fos lo nostre naximent, en casa d'aquells de Tornamira, la vespra de nostra dona Santa Maria Candler».

Segueix la crònica —el rei Jaume mateix— explicant les coincidències miraculoses que es van produir en enviar la mare el novell nat a visitar les esglésies de Montpeller: en entrar en el portal de Santa Maria, cantaven els clergues: *Te Deum laudamus*; en entrar a l'església de Sant Fermí, cantaven *Benedictus dominus Deus Israel*. I quan tornaren a la casa de la mare «fo ella molt alegre d'aquestes prendòtiques que ens eren esdevengudes. E féu fer dotze candeles, totes d'un pes e d'una granea, e féu-les encendre totes ensems, e a cada una mès sengles noms dels apòstols, e promès a nostre Senyor que aquella que pus duraria, que aquell nom hauríem nós. E durà més la de sent Jacme bé tres dits de través que les altres. E per açò e per la gràcia de Déu, havem nós nom en Jacme.» Si tots aquests esdeveniments ja són jutjats com a miraculosos per la reina, Jaume posa aquest comentari estimant també miraculosa la resta: «E sembla obra de Déu, car les covinences que nostre avi havia feites d'haver aquesta per muller, tornà depuis que d'aquella natura de l'emperador Manuel e de nostre pare lo rei En Pere, que per matrimoni se cobràs la fallida que en l'altre matrimoni havia estada».

A continuació, després de donar la notícia d'un atemptat inútil contra el petit Jaume estant en el bressol, el cronista passa a parlar de les qualitats del pare i la mare respectius del petit príncep, en aquests termes: «Nostre pare, lo rei En Pere, fo lo pus franc rei que anc fos en Espanya, e el pus cortès, e el pus avinent, sí que tant donava que ses rendes e ses terres ne valien menys. E era bon cavaller

d'armes, si bo n'havia e'l món. De les altres bones costumes que ell havia, no volem parlar per allongament de l'escrit».

Ací es veu com el rei Jaume, en haver de parlar de les bones qualitats del seu pare, s'excusa de parlar-ne «per allongament de l'escrit»; en realitat, perquè les bones qualitats eren acompanyades de notables defectes, i el fill vol evitar de parlar-ne.

Contrastem la semblança que Jaume presenta de la seva mare, amb la que acaba de presentar del seu pare i en mesurarem el contrast. «De la reina dona Maria, nostra mare, volem aitant dir que, si bona dona havia e'l món, que ella ho era, en tembre e en honrar Déu, e en altres bones costumes que en ella eren. E poríem molt de bé dir d'ella; mas deïm-ne aitant que fa compliment a tot l'als: que ella és amada per tots los hòmens del món qui saben de sos capteniments. E nostre Senyor l'ama tant e li dóna tanta de gràcia, que reina sancta és clamada per aquells qui són en Roma, e per tot l'altre món. E guareix malaltes molts, con beuen ab vi o ab aigua de la péra que raen del seu vas. E jau en Roma, en l'església de Sent Pere, prop de sancta Petronilla, que fo filla de sent Pere».

I tornant a la invocació del miracle, ja tantes vegades recordat, segueix: «E esguardat, aquells qui veurets aquesta escriptura, si aquesta cosa és miraculosa! Que nostre avi, lo rei don Anfós, promès que seria sa muller la filla de l'emperador; e depuis pres la reina dona Sanxa, e nostre Senyor volc que, per aquella promesa que el rei havia feta e tractada primerament, ço és a saber que seria sa muller la filla de l'emperador Manuel, que aquella tornàs en son lloc: e par-ho en açò que la néta de l'emperador Manuel fo puis muller de nostre pare, de on nós venim. E per açò és obra de Déu que aquella covinença, que no es complí en aquell temps, se complí depuis, can nostre pare pres per muller la néta de l'emperador».

Aquests fets recordats ací per la crònica vénen a ésser com el precedent imprescindible relatiu a la presentació del protagonista de l'obra i de l'autor de la relació històrica. I ara, de sobte, l'autor i protagonista ja entra en la narració històrica, i hi entra per episodis de la guerra dels albigesos. Ens trobem ja Simó de Montfort en escena, a través de l'apartat 9, i el relator passa a entrar en els episodis de la batalla de Muret, tot presentant-nos la manera com Pere el Catòlic hi és vençut per Simó de Montfort i coronant-ho amb les paraules filials i commovedores amb què Jaume I les comenta: «E aquí morí nostre pare. Car així ho ha usat nostre llinyatge tots temps, que en les batalles que ells han feites ne nós farem, de vençre o morir».

Diguem, però, que en la resta del § 9 ja es pot observar la influència que el Pontificat exercirà damunt Jaume I en la lluita contra els albigesos i les seves conseqüències. Ací ja ens trobem amb un Simó de Montfort i els seus lluitant per una bona causa i prenent penitència i rebent el cos de Jesucrist, i eixint a combatre

«ensems en una». I en contrast amb els croats, els de la part contrària, trobant-se en pecat i no volent acceptar la intenció de Simó de Montfort que volia avenir-se amb el rei Pere, i ell no ho volgué acceptar ni sabé «rengar la batalla ni anar justats, e ferien cada ric hom per si, e contra natura d'armes». Afegim que Pere el Catòlic havia passat la nit en la disbauxa i no pogué mantenir-se dret a l'Evangel·li. «E per lo mal ordonament, e per lo pecat que era en ells, hac-se a vençre la batalla, e per la mercè que no hi trobaren aquells qui eren dedins».

La crònica segueix discorrent ràpidament i passant pel manament d'Innocent III, amb la restitució de Jaume I als seus sotmesos, entra ja en la minoritat del rei, en la seva estada a Montsó i en les lluites civils de la minoritat del monarca, la seva sortida de Montsó, el seu matrimoni amb la infanta dona Elionor de Castella. La crònica ho fa constar en aquests termes, que val la pena de reproduir: «e fo la nostra cavalleria en Sancta Maria de la Horta de Tarassona, oïda la missa del sent Esperit, nós cenyim l'espasa, que prenguem de sobre l'altar. E podíem laora haver dotze anys complits e entràvem en lo tretzè; si que un any estiguem amb ella, que no podíem fer ço que els hòmens han a fer ab sa muller, car no havíem l'edat».

Fet aquest matrimoni marit i muller se n'entren en Aragó i Catalunya. «E cascuns dels rics hòmens punyaven que fossen nostres privats, que ço que nós faríem que ho féssim a consell d'ells». En aquestes lluites es passa la minoritat del rei. A Aragó especialment, la minoritat del rei arriba a extrems inconcebibles. Els caps del desordre foren els caps mateixos del govern, els consellers reials. Així, en aquests termes, l'hem descrit en la nostra *Història de Catalunya*: «Comença Roderic de Liçana, se li uneix Pere Ferràndez d'Albarrasí, segueixen els Montcada, el vescomte de Cabrera, Pere Ahonès... És llastimós de veure aquesta criatura debatre's enmig de la intriga i la traïció, enganyat per les hosts quan pretén emprendre una acció contra els revoltosos, com en els setges d'Albarrasí (1220) i de Montcada (1223); materialment presoner dels rics homes aragonesos (1224), fracassant, per mancança de concurs lleial, en les seves primeres temptatives contra els sarraïns: el primer setge de Peníscola (1225) i l'expedició que volia emprendre des de Terol (1226), arribant a forcejar cos a cos amb el soberg Pere Ahonès, un dels consellers designat pel papa; encarant-se amb una revolta general d'Aragó, com la que va seguir a la mort d'aquest ric home, al cap de la qual es trobava, per a més ignomínia, l'oncle del rei, l'infant Ferran».

És llastimós, però al mateix temps és admirable, perquè, de mica en mica, veiem, enmig de les turbulències, formar-se i destacar-se, afaïçonada per les lluites, les privacions, el contacte amb gents difícils i violentes, la figura i el caràcter del futur Conqueridor. Aquest infant, engendrat sense amor —fins per sorpresa, voldria la llegenda—, objecte d'un atemptat en el seu propi bressol, arrabassat als braços maternals als tres anys i lliurat pel seu pare al seu enemic mateix, orfe als

cinc anys, reclòs dins el castell de Montsó fins als nou, llançat des d'aleshores a una vida pública de guerres i intrigues, duu en ell tots els gèrmens d'un gran caràcter i d'un gran rei. I ara mateix, després de la reducció de la insurrecció general d'Aragó que hem al·ludit i a la qual posa fi la pau d'Alcalà (1227), aquesta pau fou seguida, en la mateixa crònica (en les memòries mateixes del rei), per la lluita amb Guerau i Ponç de Cabrera per tal de restablir Aurembiaix d'Urgell en possessió del seu comtat. Un pas més en la crònica i ja entrem en la conquesta de Mallorca, la primera gran conquesta de Jaume I.

LA DECISIÓ DE LA CONQUESTA DE MALLORCA

La crònica de Jaume I s'obre amb un prefaci, ric d'erudició, que ens hem complagut a comentar en una altra ocasió: en un estudi intitulat *Al marge de la Crònica de Jaume I*, aparegut en el volum 100 dels *Episodis de la Història*. Comentàvem aleshores el paràgraf 108 del *Llibre dels feits*: aquell en què el rei insereix la frase on Jaume, a propòsit dels anuncis de passatge del rei de Tunis a l'illa de Mallorca, quan els nobles que l'acompanyen i els prohoms barcelonins donen al Conqueridor el consell de no precipitar-se a passar a l'illa i d'esperar altres noves sobre la pretesa decisió del tunisenc: «No ens sembla que bon consell sia aquest, per a nós ni per a la terra. Car la mellor cosa que féu hom cent anys ha volc nostre Senyor que nós la féssim quan presem Mallorques» —els replica el monarca: «e pus Déus la'ns ha donada, non la perdrem per perea ne per coardia; car nós hi volem ésser a l'acórrer». I després de citar, dins tres setmanes, al port de Salou, on va tenir lloc el primer embarcament, el de la conquesta, els nobles catalans que assistiren a la presa i la seva mainada d'Aragó, aferma terminantment la seva decisió: «Que més nos valdria pendre la mort estant en Mallorques, que si nós la perdiem per nostra colpa. E sapiats que no la perdrem, o coneixeran Déus e hòmens que no romandrà en nós». I afegeix de fet, a posteriori: «E en aquella manera mateixa con ho diguem de paraula, ho complim de fait».

En aquest passatge de presagi veiem l'origen de la decisió reial de deixar un llibre on constés aquesta «mellor cosa que féu hom cent anys ha», per voler de Déu, i precisament que la fes ell: el rei Jaume. La resta, també transcendental, hi serà posada perquè l'obra haurà estat empresa.

Aquesta frase exposa la jerarquia dels esdeveniments en l'ànima del rei Jaume; n'és la determinant psicològica. L'excepcionalitat de la gesta, que li confereix la primacia entre les gestes del Conqueridor, és també proclamada en altres frases contingudes en el *Llibre dels feits*, sia dites pel rei mateix, sia per altres personatges. I és, sobretot, la condició insular del regne, conquerit o per conquerir, allò que el fa tan i tan excepcional, aquella condició insular que el poeta Joan Mara-

gall recollia, gairebé literalment, dels llavis del rei, en recollir-la de la seva crònica i de les seves mateixes paraules:

«Tinc un regne sobre el mar
com no té cap rei a Espanya».

Ja en l'episodi de Pere Martell, el còmit de galera, a Tarragona, que ha estat, a tort evident, posat com a punt de partença de la iniciativa de la conquesta (perquè en data precedent el rei ja havia fet al·lusió al projecte expedicionari), llavors que els barons, entusiasmats per les descripcions estimulants del còmit, enardit per aquell auditori tan sensible, s'adrecen al rei per tal de proposar-li que els dugui sense triga a la conquesta, fonamenten la proposta en dues raons: «la primera —diuen—, que vós ne valrets més e nós; l'altra que serà cosa meravellosa a les gents que oiran aquesta conquesta que prengats terra e regne dins en la mar on Déus lo volc formar».

I, en la reunió secreta que, a Barcelona, té el rei amb els nobles, abans que amb l'arquebisbe i els bisbes, el comte d'Empúries sosté, i insisteix en la frase, que, gràcies a llur ajuda, els nobles catalans retrobaran la bona anomenada que llur conducta díscola envers el rei els havia fet perdre: «que el pretz que havem perdut que el cobrem; e en esta manera lo cobrarem si vós prenets un regne de sarraïns ab ajuda de nós, que sia dins la mar». «E serà —afegeix— el mellor feit que cristians feessen cent anys ha.»

Encara l'endemà, en la reunió de la cort general, a Barcelona, Guillem de Montcada, prenent la paraula, en representació dels nobles, amb antelació als clergues i als ciutadans, torna a evocar «aquest feit de què vós nos havets parlat, de conquerir lo regne de Mallorques, qui és dins mar», i afegeix: «que us serà major honrament que si en conqueríets tres en terra» (§ 50).

Encara, trobant-se en el setge de Borriana, de cara a la conquesta del regne de València, davant l'opinió de l'infant Ferran i altres nobles aragonesos, que li aconsellen d'abandonar l'empresa, el rei Jaume, recordant el bé i la mercè que Déu li va fer, a penes sortit de l'adolescència i que «en nostra ninea hajam pres un regne que és sobre mar», no pot avenir-se que ara li aconsellin de llevar el setge d'un «llogar tan vil con aquest, que no és major d'un corral» (§ 167).

I en la commovedora escena de comiat, quan, després de la conquesta i dels catorze mesos d'estada a l'illa, Jaume I reuneix «consell general, ço és, tots los cavallers e tots los pobladors qui eren en Mallorques», i els adreça la paraula, no pot, en el seu parlament, mancar-hi la frase de rigor, gairebé tal com la imità Maragall en *L'Estimada de don Jaume*: «Car creats en bona fe que no haurà saó del món, de dia ni de nuit, que la major partida de nostre pensament no sia de vosaltres. E pus Déus nos ha feita tanta de gràcia que *ens ha donat regne dins en mar, ço que anc rei*

d'Espanya no poc acabar, e que hajam nós aquí edificada església de nostra dona sancta Maria, e tantes d'altres que n'hi haurà, que sapiats que no us desempararé, ans per ma ajuda e per ma persona, sovent e menut nos veurets e ens haurets».

I acaba escaientment i commovedorament el passatge amb el que hem qualificat altres vegades del «plor dels herois»; seguit aquest cop de la decisió dels herois:

«E ploram nós, e ells preseren llur comiat. E quan haguem estat una peça, nós e ells, que no podíem parlar per la dolor que havíem, dixem-los que els lleixariem per cap En Bernat de Santa Eugènia, e que feessen per ell així con farien per nós, e si res oíem de neguna part d'estol que sobre ells vingués, que nos hi acoreríem de nostra pressona» (§ 105).

Finalment, quan Jaume I enfoca la conquesta de València, don Blasco d'Alagó, que és al costat d'ell en el consell, ensems amb el mestre de l'Hospital, que acaba de raonar:

—Sènyer —diu—, pus Déu vos ha tan ben guiat e'l feït de Mallorques e en aquelles illes, ¿no començarets vós ni nós, deçà, en aquell regne de València, qui ha estat de cara tots temps e de frontera, al vostre llinyatge, e tots temps han punyat d'haver aquell...?

I aleshores don Blasco, girant-se cap al rei, li diu tot reprenent la imatge de la conquesta damunt la mar:

—Senyor, ver diu lo maestre de l'Espital, que pus part mar vos ha Déu dat conquerir, que allò que està a la porta del vostre regne, que ho conquirats. E és la mellor terra e la pus bella del món... —afegeix tot referint-se al regne de València.

Però això ja se surt dels límits d'aquest apartat.

EL PREFACI DEL LLIBRE DELS FEITS

La redacció de la Crònica del rei Jaume I, tal com ha arribat fins a nosaltres, porta un prefaci o pròleg, que comença: «Retrau mon senyor, sent Jacme, que fe sens obres morta és», o sia la frase que en llatí diu: «*Fides, si non habet opera, mortua est*».

Aquesta és la primera citació erudita que trobem al llarg del dit prefaci i, podem dir, al llarg de la crònica. Però convé fer observar que les citacions erudites, en aquest prefaci, sovintegen molt més que a la resta del *Llibre*: un primer motiu perquè ens aparegui amb un caràcter diferent que la resta, i que comenci a fer néixer en nosaltres la sospita que no és obra de la mateixa mà que la major part de la resta. Igualment, crida l'atenció una construcció més acurada, sense les vacil·lacions i repeticions que trobem en altres passatges, tampoc sense les incoherències que hi llisquen algun cop. En resum, es tracta d'un escrit d'un nivell erudit superior al que és usual en la crònica.

¿Ens trobem, doncs, en presència d'un prefaci escrit per un altre autor que el del *Llibre dels feits del rei En Jacme*? ¿D'un prefaci, com tants se n'escriuen, redactat a posteriori, ja tota existent l'obra i tot tenint-la en compte? Perquè és el cas que l'autor d'aquesta pàgina única demostra conèixer el context de la crònica i no deixa de fer-hi algunes referències. I al mateix temps no sembla que es tracti de l'autor mateix del *Llibre*, que, tot posant una cura especial en el prefaci, hagi pogut superar-se. No és el caràcter el que és diferent. Ni tampoc l'erudició, tot i que l'autor del *Llibre* (i aquest fet no s'oposa, ans al contrari, que ho sigui el rei Jaume) també es complau a mostrar al llarg de l'obra, bé que més excepcionalment, la seva erudició.

S'ha parlat molt de la possibilitat que l'autor del *Llibre dels feits* hagi estat el bisbe d'Osca Jaume Sarroca. Va començar per parlar-ne En Manuel de Montoliu, en un article dels primitius *Estudis Romànics* (volum II); va seguir, tot donant-li la raó, Joaquim Miret i Sans en el seu *Itinerari de Jaume I* (1918), basant-se en el fet que el sacrista-bisbe era el personatge que, apareixent força en el seguici del rei, resultava el més indicat per a haver-lo seguit també en la narració de la crònica en les seves vicissituds. Després han estat fetes sovint al·lusions a la possible paternitat de Jaume Sarroca, la darrera en un article de Joan Ainaud, aparegut recentment en un dels darrers números de la segona sèrie dels *Estudis Romànics*, en el vol. I dels Estudis dedicats a Jordi Rubió.

En general, respecte a aquesta paternitat de Jaume Sarroca, com també respecte a la de Bernat Vidal, insinuada per Lluís Nicolau d'Olwer, ens hem mostrat una mica escèptics: «Aquestes paternitats —hem dit en més d'una ocasió— no han estat confirmades per proves suficients i no han passat d'hipòtesis i conjectures més o menys arriscades». Però ara no es tracta de la redacció de tota o d'una bona part de la crònica, sinó d'un prefaci no gaire llarg. Evidentment, podria tractar-se de l'obra d'un dels dos candidats. I més aviat ens decantaríem per Jaume Sarroca. Les raons que militaven a favor d'ell com a eventual autor militarrien amb més motiu en el cas concret del prefaci. Allò que, en tot cas, es presentaria com un fet d'impossible compatibilitat seria que fos autor de totes dues coses alhora: del prefaci i de la resta o la major part de la crònica. I, posat a resoldre, em decantaria envers una dualitat en aquesta forma: el prefaci, com a obra del bisbe Sarroca, la resta de la crònica, sota la direcció i inspiració del monarca, en totalitat o en gran part, redacció d'un escriptor d'inferior categoria, eruditament parlant, respecte a la categoria d'un Jaume Sarroca: sense excloure la possibilitat, ans al contrari, de fragments de la crònica redactats pel rei en persona, amb la sola excepció, això sí, del debatut prefaci, que, si altres raons fonamentals no s'hi oposessin, no veiem com a possible obra de Jaume I, precisament, perquè el sentim massa ficat dins la crònica; i la nostra conclusió és la no identitat de l'autor del prefaci i de la crònica.

Crida l'atenció, en aquest prefaci, el fet que, tractant-se d'una obra històrica —essencialment històrica—, enfoca el comentari des d'un punt de vista moral i religiós. I sols en el darrer paràgraf ens en dóna l'objectiu enllaçat indirectament amb una finalitat històrica: «E per tal que els hòmens coneguessen e sabessen, can hauríem passada aquesta vida mortal, ço que nós hauríem feit ajudant-nos lo Senyor poderós en qui és vera trinitat, lleixam aquest llibre per memòria d'aquells qui volran oir de les gràcies que nostre Senyor nos ha feites, e per dar eixempli a tots los altres hòmens del món, que facen ço que nós havem feit, de metre sa fe en aquest Senyor qui és tan poderós».

D'altra banda, la redacció a posteriori, que ja indicàvem de bon començament, no és ni tan sols dissimulada: així pot assignar al rei una llarga vida, perquè Jesucrist sabia que la seva vida s'allargaria. Sabia —més— que no moriria fins que hagués fet ajustament de bones obres, de manera que, per pecador que hagués estat, «de pecats mortals ni de venials», no arribaria a pendre'n honta, en cort o en altre lloc. I sabia, encara, que sempre seria honrat dels seus enemics, de fet i de paraula. I, més encara, sabia que en la seva vida tindria salut en la seva persona, observació que sols un recorregut puntual de la crònica mateixa pot permetre, perquè són escassíssimes les referències a malalties del rei, a part la ferida que, en el setge de València, va fer-li, prop del front, una sageta sarraïna, i li engrossà tota la cara i els ulls, de manera que, durant quatre o cinc dies, no pogué veure de l'ull de la part en què era ferit (§ 266).

Enfora d'aquest cas, que no és pròpiament de malaltia, trobem en la crònica solament les següents referències:

- A) Quan, pel juliol de 1237, Bernat Guillem d'Entença anuncia la seva arribada al Puig de Santa Maria, el rei afirma «nós no havíem estat de bona saó», i s'excusa de no anar a trobar el seu oncle a Borriana, com li envia a pregar: «Anar-hi híem de bon grat, mas havem estat malaute, e ara som en juliol, e si ens prenia una calor, havem paor que ens peyoràs la malaltia» (§ 213).
- B) En el § 257, el narrador se serveix del record d'una malura per tal de plaçar el moment que els almogàvers i servents se'n van a prendre Ruçafa: «E nós llavores —diu—, havíem mal als ulls, e no els podíem obrir menys d'aigua calda, que els nos llavaven». I com que es tracta d'un record tan personal, que solament podia tenir valor per a l'interessat, és un motiu concret més, entre molts d'altres, perquè creguem en la intervenció del rei en l'elaboració de la crònica.
- C) Ja a les acaballes del regnat (§ 558), quan el rei sap que els moros han barrejat Llutxent i vol eixir-los al davant, el maestre del Temple, Garcia Ortiz d'Azagra, el bisbe d'Osca, i altres encara, li pregunten que no prengui part en aquella expedició contra els genets, «per ço com feïa gran calor e que ens poria tornar a gran dan, per ço con havíem estat d'àvol delit».

D) I ara, per raó de la dita malaltia, que és mortal, les darreres al·lusions a malalties del rei se segueixen, agreujades pel dolor causat per la desfeta que han sofert els cristians: «E nós, pel treball que havíem sofert, e car a Déu plaïa, venc-nos algun destemprament. E isquem-nos de Xàtiva e venguem-nos en Algezira per trametre vianda a l'infant e a sa companya. E aquí pujà'ns e cresc-nos la malaltia...»

I el rei es confessa moltes vegades, amb gran contrició, dels seus pecats, i amb grans llàgrimes. I, purgat de pecats mundanals, amb gran contrició rep el cos de Jesucrist.

Tots aquests paràgrafs i encara els següents i darrers de la crònica, amb el parlament del rei a l'infant Pere, i amb els seus consells i recomanacions, semblen també haver estat presents en l'escrit de l'autor del prefaci i haver-lo influït. I ens permeten, o, millor dit, ens comanden d'arribar a la conclusió, que deixàvem implícita, en referir-nos a altres raons fonamentals que impossibiliten que el prefaci del *Llibre dels feits* sigui obra de Jaume I: això és, que, quan el prefaci fou escrit, Jaume I ja era mort. La seguretat mateixa amb què són fetes les afirmacions no hi permeten rectificació ulterior. La frase: «ne volc encara que moríssem tro açò haguéssim complit», sembla com si escapés, malgrat d'ell, a l'autor: Jaume Sarroca o el qui sigui. Bé que les probabilitats a favor del bisbe d'Osca, en el cas concret d'aquest prefaci, no fan sinó augmentar per les paraules amb què el rei recomana el bisbe al seu fill i hereu Pere: «E encara, tot açò dit en presència de tot lo consell, comanam a ell lo bisbe d'Osca, lo cal nos havíem nodrit e fait nodrir d'infantesa a ençà; e el cal per nós era pujat a l'honrat benefici de bisbalia, e era estat canceller de nostra cort entrò al dia de hui, e cal degués amar e honrar per honrament e per esguardament de nós».

I encara afegeix: «E après comanam-li lo sacrista de Lleida, frare del dit bisbe d'Osca...»

Afegim que és hipòtesi llançada per Joan Ainaud que el bisbe era no menys que fill natural del rei Jaume.

LES ETAPES I DERIVACIONS DE LA CONQUESTA DE MALLORCA

Si l'estil del prefaci delata una pruija i un art constructius en el seu autor, sigui el qui es vulgui, també el llenguatge del prefaci participa d'aquests caràcters, la qual cosa no es pot dir, en termes generals, de la resta de la crònica, en la qual estil i llenguatge són molt desiguals. I, si hi trobem passatges que revelen un veritable artista instintiu, també n'hi trobem de feixucs, de lents i de plens de repeticions. «L'estil és lent, del qui es delecta explicant —hem escrit—, simple i ingenu,

del qui té l'ànima senzilla, sense gaires complicacions, de caires rectilinis, espontani, del qui explica de paraula, més que no escrivint, com en una conversa, i per això no es pot preocupar massa de l'ordre lògic, de conservar tothora la il·lació dels conceptes, d'evitar repeticions. En això la crònica de Jaume I s'assembla a la de Ramon Muntaner; però la seva espontaneïtat és encara més accentuada, com a obra del rei, possiblement dictada més que no pas escrita; però això no és obstacle perquè en certs moments la prosa del *Llibre dels fets* arribi a aconseguir una remarcable perfecció de ritme i d'eufonia; i els efectes dramàtics, i la seva gradació, de cara als lectors o a l'auditori, no tant per recerca de l'escriptor com per instint psicològic del narrador, o per simple valor humà dels fets narrats, ateny moments d'alta poesia, de patetisme o de tendresa».

En aquest treball ens plauria de donar els aspectes més adients de les excel·lències del *Llibre*, ensem amb un resum dels principals problemes que la crònica planteja, amb una selecció rigorosa en tots els aspectes, amb vista, principalment, a l'interès que pugui oferir per al lector.

De la partença de l'expedició a Mallorca (paràgraf 56). «E moguem lo dimecres matí de Salou, ab l'oratge de la terra, car per l'estatge llong que havíem feit, tot vent nos era bo sol que moure nos pogués de la terra. E quan viren los de Tarragona e els de Cambrils que l'estol movia de Salou feren vela. E feïa-ho bell veer, a aquells que romanien en terra e a nós: que tota la mar semblava blanca de les veles, tan era gran l'estol».

Aquest passatge tan bell, amb la imatge final de la blancor de la mar per l'abundor de les veles, no sols ha estat recordat sovint i reproduït, sinó que ha inspirat alguns versos reeixits en algun poeta contemporani, així en una composició de Josep Lleonart, una de les millors d'aquest poeta, on canta també l'efecte de les veles blanques damunt la mar en calma («veles blanques virginals — que d'un no res sou rosades») i on trobem aquesta quarteta evocadora:

«No diré com aquell rei
tota la mar n'era blanca;
mes sí que de sa blancor
cel i mar se n'enriallen.»

De la travessia. Quan es lleva un vent de llebeig, i els còmits de les galeres acuden prop del rei i li aconsellen que torni en terra, és gallarda la resposta del rei, mostra de la decisió i de la fe acumulades en les lluites de la seva adolescència; ell, que encara és pròpiament un adolescent:

«...nós anam en est viatge en fe de Déu, e per aquells que no el creen; e anam sobre ells per dues coses: o per convertir-los o per destruir-los e que tornen aquell

regne a la fe de nostre Senyor. E pus en nom d'Ell anam, havem fiança en Ell que Ell nos guiarà.»

L'arribada del primer vespre, tan ben introduïda en la narració de la crònica, nova espurna de poesia, és seguida de l'episodi de l'encreuament de la nau del rei amb la de Guillem de Montcada, en travessia cap a la mort —car les hores dels dos Montcada, cosins, són comptades—, i dona lloc a aquest passatge entenedor, mostra de l'amor que el rei inspirava a tots els seus súbdits: «E ja venc la hora del vespre, e aconseguí's la nau prop del primer son, d'En Guillem de Montcada que tenia la guia, e eixim a la llanterna, e saludam-los, e demanam-los qual era la nau, e ells a nós qual era la galea, e resposeren los de la galea que era la galea del rei, e dixeren que fóssem bé venguts per cent mília vegades, e dixeren que la llur era la nau d'En Guillem de Montcada, e anam-nos-en per veles. E així com moguem darrers de Salou, al primer son fom primers de tots los altres; e anam tota aquella nit ab vent al llebeig».

La visió de Mallorca, sorgint abans de sol post en l'horitzó, enllà de la mar encalmada, després de la descripció de la tempesta, és un dels passatges més feliços de la crònica:

«E quan fo entre hora nona e vespres, enfortí's la mar pel creiximent del vent, e féu tanta de mar que en la terça part de la galea, de part de proa, que passava dessús l'aigua de les grans onades de la mar can venien. E can venc que aquesta mar haguem correguda, prop del vespre, ans que el sol se pongués, cessà lo vent; e al cessar que féu lo vent, veem la illa de Mallorques, e destriam la Palomera et Sóller e Almeruig.»

No coneixem, sense excepció, en català antic o modern, un passatge que superi gaire, en ritme i eufonia, les línies que acabem de reproduir.

Descripció de la tempestat. Si en la descripció de la bonança el rei troba frases i situacions adequades i evocadores, no en troba pas menys quan l'estol s'endinsa en la tempesta. Ja hem citat el passatge que precedeix immediatament la primera visió de Mallorca. Després d'unes hores de bonança que la segueixen, un vent de Provença, succeint el llebeig, fa esclatar brutalment la tempesta. La galera del rei, ben dirigida pel còmit Berenguer Gayran, pot calar a temps, però: «les naus e els llenys que venien entorn de nós foren en gran embarg e en gran pena de calar. E havia gran crida entre ells, car lo vent los venc sobtosament... E calam nós e tots los altres, e féu mala mar, que referia aquest vent a la Proença al vent de llibeig que feia havia. E totes les naus, e les galees e els llenys que eren entorn de nós e en l'estol estigueren a arbre sec. E d'aquell vent a la Proença féu mala mar, e null hom en la galea en què nós érem no parlava ne deïa re, e estaven tuit suau; e anaven los llenys en roda».

La cridòria inicial ha estat seguida per aquest silenci anguniós, i l'una i l'altre ens donen una sensació punyent de realitat, així com de precisió de l'autor en la manipulació dels ressorts descriptius més eficaços.

Segueix immediatament, enmig de la tempesta, la bella oració que el rei adreça a Déu i a la seva mare, sempre inseparables en les invocacions del monarca, si no és per invocar solament la maternitat i la feminitat. És un dels passatges més sovint citats i reproduïts de la crònica, també un dels més llargs, motiu pel qual ens estem de fer altra cosa que esmentar-lo en aquest breu resum i enviar el lector al text de la crònica.

Poesia del firmament: estel·lar i lunar. Cal remarcar l'encert amb què d'una manera tota senzilla, sense rebuscament de cap mena, són inclosos en la narració de la crònica tocs adients del que podríem anomenar poesia estel·lar i lunar. En la descripció de la travessia, just abans de la descripció de la tempesta, trobem aquesta frase: «E quan venc a la mitja nit vim, entre naus e galees e tarides, bé trenta tro en quaranta. E feia bella lluna, e venc-nos un oreig de vent de part de garbí, e dixem-los nós que ab aquell poríem anar a Pollença...»

Observem l'oportunitat del simple «e feia bella lluna», que sembla il·luminar-nos tot d'una alhora l'estol i la ruta de Pollença, que el rei creu poder seguir i que la tempesta impedirà, obligant-los a una ruta més breu i afortunada, que els durà ràpidament al setge de la capital, o sia la ciutat de Mallorca, en lloc d'haver de travessar tota l'illa, amb la resistència que no haurien mancat de trobar-hi.

Abans, però, d'arribar davant la capital, té lloc la batalla de Santa Ponça, i la de Portopí, victoriosa per als cristians, però en la qual troben la mort Guillem i Ramon de Montcada. És el bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, qui li ho comunica, tot prenent-lo a una part del camí, escena de la qual parlem en un altre apartat. Però, tot planyent la mort dels rics homes, el jovenívol rei no oblida els seus deures de capitost: cal saber si hi ha aigua en algun indret on la host pugui albergar, i la fam li fa recordar que tot aquell dia no ha menjat gens. I diu al seu cosí en segon grau Nunyo Sanç, nét del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, després que han trobat un rierol i la host hi ha albergat entorn:

«—Fe que deig a Déu, gran fam he, que hui no mengé.»

I don Nunyo li respon:

«—Senyor, N'Oliver ha parada sa tenda e adobat de menjar, e lla porets menjar.

»—Anem, doncs —diu el rei— on vós vullats.»

I afegeix la crònica:

«E anam lla e menjam. E quan haguem menjat, veia hom les esteles e'l cel.»

Algú, en aquesta frase, ha vist una simple indicació cronològica, com per indicar l'hora en què l'escena acabava de tenir lloc. Nosaltres l'hem vista sempre molt diferent. Ni des del punt de vista gramatical, ni des del punt de vista psicològic no se'ns ha acudit mai que la interpretació pogués o hagués d'ésser aquesta. Nosaltres hi veiem el rei, satisfet del sopar que acaba de fer, assaborint el goig

de la victòria obtinguda, que ara, per primera vegada, pot considerar reposadament en tota la seva transcendència, «Tot és nostre», li ha anunciat exactament don Nunyo, amb aquesta beatitud que encomana la fi d'una jornada ben complerta, amb la consciència del deure superat, assegut o ajagut davant la tenda de N'Oliver de Tèrmens i contemplant el cel nítid, setembrí, de Mallorca, en el començament august de la vesprada.

El benestar del rei és tal, que cal que don Nunyo l'en tregui, recordant la tragèdia dels Montcada, que jeuen morts, esperant el tribut i la visita del sobirà pel qual han donat la vida.

«—Senyor, bon seria, si menjat havets, que anàssets a don Guillem de Montcada e a don Ramon.

»—E dixem nós que fort bé ho deïa» —diu el rei, arrenecat al seu embadaliment.

En el § 116 de la crònica trobem un altre exemple del que podríem dir-ne poesia lunar. És un altre cas de notable encert en l'oportuna i senzilla evocació del clar de lluna. Es tracta d'un episodi del segon passatge del rei a Mallorca —en la crònica, per error, del tercer, segons vam demostrar, anys enrere, en el nostre estudi «La segona i la tercera estades de Jaume I a Mallorca» (dins *Recerques i Comentaris*, p. 169-191).

La travessia d'aquesta segona estada del rei a Mallorca fou feta en una nau d'En Berenguer Sesposes. El rei s'hi embarca, una nit, a Salou. «E feïa», diu la crònica, «nuit escura e torbada, e a pesar dels mariners metem-nos en la mar».

També en la primera travessia, la de la conquesta, el rei fa el viatge, contra la voluntat i el parer dels mariners. Però, si allí és per a trobar-se amb la tempesta de què hem parlat, aquí és per a tot el contrari, segons la crònica segueix:

«E, quan haguem anades deu milles ab un poc d'oreig que havíem, venc-nos la bella nit, e bona mar, e bella lluna...»

Calma i bonança que inspiren al còmit citat aquest bell comentari, digne també d'ésser reproduït: «Sí que dix En Berenguer Sesposes, que tant nos amava Déu que en galotxes poríem passar la mar; que nós cuidàvem haver mal temps, e vós havets aital temps con galees armades demanen; e par que Déu fassa per vós».

I el rei comenta:

«E nós dixem-li que tal Senyor servien, que no cuidàvem fallir en res que féessem en nom d'Ell, e que li ho graïem aitant com podíem ne sabíem».

Ara, per finir aquest apartat, un cas de caràcter típicament cronològic, indicació aproximada de l'hora, cas molt diferent del «veïa hom les esteles al cel». És en el § 202. El rei parteix de Borriana «batalla feita» i «cavalls armats», passa davant Morvedre i torna a la torre de Montcada, «sí que, de part una casa, la nit, enans que fossen les esteles e'l cel, haguem feit llevar lo fenèvol, e de nit metérem-hi les cordes, sí que en l'altre dia, a mija tèrcia començam de tirar».

No hi ha dubte, en aquest cas, de la finalitat cronològica ben manifesta. El fet té lloc el dia 29 (o potser el 30) de juny de 1235. Abans que fossen les estrelles al cel, devia ésser cap a les nou del capvespre; en plena nit, hi posen les cordes, i a les nou del matí comença la màquina a engegar els trets.

EL PLOR DELS HEROIS

Ja hem fet referència a aquest títol, que ens plau especialment, a propòsit del comiat del rei als habitants de Mallorca, llavors de la primera partença de l'illa. Parlem-ne ara extensament: glossem el tema.

D'ençà que tot un Aquil·les, en els versos de la *Iliada*, no sols es posa a plorar desesperadament perquè li han pres *Briseida*, la seva esclava preferida, sinó que se'n va vora la mar i crida la seva mare, com un infant, i ella, en sentir el clam filial, surt del fons de la mar, acompanyada d'un nombrós seguici de nereides, i li adreça aquell commovedor passatge, que comença: «Tècnon tí laies?» («Fill, per què plores?»), tots els poetes èpics han usat i abusat de les llàgrimes en els ulls dels herois. Ens guardarem de dir que aquest hagi estat l'origen d'aquest recurs èpic i dramàtic. Potser el trobaríem també en poemes hindús. Però volem dir que si Aquil·les plora —i per una dona que li han pres— bé pot plorar Roland, i pot plorar el Cid, «de los sos ojos tan fuertemiente llorando», i pot plorar, desesperat, Gonzalo Gustioz, el pare dels set infants de Lara, davant els caps truncats dels seus set fills... i pot plorar el rei Jaume, en acomiadar-se dels novells pobladors de Mallorca i en altres ocasions que ara anem a recordar, com també el plor d'altres companys i testimonis seus de penes i de treballs, tot a través del seu *Llibre dels feits*.

Salvant error o omissió, la primera vegada que trobem en el *Llibre dels feits* una escena de plor dels herois és en el capítol 13, en l'episodi del comiat del rei Jaume, infant de nou anys, i el seu cosí el comte de Provença, Ramon Berenguer V. Tots dos són a Montsó, delint-se per la llibertat, i el primer a obtenir-la és el provençal. Un missatge de rics homes de Provença li anuncia que vindran amb una galera a cercar-lo a Salou i el trauran celadament del castell de Montsó. «E quan ell se'n dec anar, dix que volia parlar ab nós; e descobrí'ns son secret, e pres comiat de nós plorant, ab aquells qui eren venguts per ell. E nós ploram ab ell per la dolor del partiment...» Plora, malgrat que «plaïa'ns molt per la sua anada», preludi de la seva llibertat. I el comte de Provença parteix disfressadament, i a Salou s'embarca, tot com estava previst, i se'n torna a Provença.

El comiat d'aquests dos infants, cridats a grans gestes, sobretot el nostre, inaugura, doncs, en la crònica el seguit d'escenes de plor, totes naturals, totes normals, al llarg de la narració. Aquests homes no consideraven que el plor fos

una feblesa. Feblesa hauria estat per a ells de contenir-lo o amagar-lo, quan els fets ho requerien. No es tracta, doncs, d'una narració o d'una epopeia llagrimosa, com ho és l'epopeia francesa. El plor hi és un tret d'humanitat, de realitat. I res més.

En les lluites d'Aragó, durant la seva adolescència, Jaume I, refiat, es troba com pres dels homes d'Osca, i gràcies a la seva decisió, el seu enginy i la seva energia, se salva de l'aguait que li han parat en connivència amb els rics homes aragonesos, quan el rei, després d'aconseguir, amenaçant amb empresonar una vintena d'homes, que immediatament li trametin tot el que li havien segrestat en la vila, se'n va per la vora del riu Isola en avall i troba que l'esperaven «En Ramon Folc e En Guillem de Cardona ab tots los altres cavallers, e nostra mainada e don Ató, plorant, que es cuidaven que ens haguessen retengut. E els homes d'Osca havien ja enviat a don Ferrando e als de Saragossa, que vinguessen, que ells nos tenien en Osca».

Vet aquí un cas de plor col·lectiu, d'una colla de guerrers en espera desesperada de llur rei en perill (§ 32).

Tornem ara a Mallorca. Arran de la mort dels Montcada. El bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, atura el rei, que, apressat, sense ni detenir-se a llevar el camp després de la victòria de Santa Ponça, se'n va camí de la capital. (Era costum dels vencedors aturar-se damunt el camp de batalla per conèixer-ne ben bé els resultats.) I el bisbe li diu:

«—Sènyer, per amor de Déu no us cuitets tant.—

—Per què no, bisbe? Que açò és mellor.—

E dix ell:

—Parle ab vós.—

E tirà'm fora del camí e dix:

—Ah, sènyer, més havets perdut que no us cuidats, que En Guillem e En Ramon són morts.—

—Con morts? —dixem nós.

E presem-nos a plorar. E puis dixem al bisbe:

—No plorem, que ara no és hora de plorar, mas llevem-los del camp, pus morts són.—

—Sí ens farem —dix ell.

—E vós anats-nos esperant, que ho farem —dixem nós» (§ 66).

Quan, després d'haver dinat, don Nunyo desvetlla el rei del seu embadaliment estel·lar i li recorda els Montcada morts, ell li dóna la raó: «E anam-hi e haguem tortes e candeles e trobam-lo que jaïa en almatracs, e un cobertor que tenia dessus. E estiguem aquí una peça plorant, e puis sobre en Ramon atretal. E quan açò haguem feit, tornam-nos en la tenda de N'Oliver, e dormim tota la nuit tro al dia» (§ 67).

Evidentment, el dol per la mort dels Montcada no lleva al rei ni la gana ni la son. I així havia d'ésser, així convenia que fos. El plor, en aquests casos, per molt sincer que fos, era un deure, un tribut degut als difunts. Complert el deure, la vida reprenia. Ja vindran per al rei, ara en els seus vint-i-un anys, al cap d'uns quants anys més, les preocupacions i les adversitats que li impediran de dormir, ben a diferència d'aquesta primera nit, damunt la terra mallorquina.

Ja hem parlat del plor dels habitants de Mallorca i del rei mateix, amb reproducció del passatge corresponent, en què rei i poble ploren a l'uníson i no poden parlar durant una estona per la dolor que sentien. Es tracta d'un dels millors moments de la crònica. Però, si hi ha l'hora de la partença de Mallorca, hem d'incloure també, en aquest apartat, el moment de l'arribada a Catalunya, a la Porrassa, entre Tamarit i Tarragona. Arriba amb molt gran bonança, després d'una navegació de dos dies i una nit. I en arribar troba un fidel servidor, En Ramon de Plegamans, que ha portat a cap l'aparellament de l'expedició de la conquesta. I el fidel servidor el saluda i li besa la mà i ara és el torn d'ell de plorar: «e al saludar, pres-se a plorar de molt gran alegria que hac de nós».

En Ramon de Plegamans té, però, una mala notícia per donar-li: la mort del rei de Lleó, que li havia promès una filla amb tot aquell regne. «E quan nós oïm aquelles novelles», diu el rei, «pesà'ns molt; però, ab tot lo pesar que nós n'haviem, conhortam-nos, que més valia a preu de nós la conquesta que nós havíem feita de pendre Mallorques, que el guany que feérem d'haver aquell regne; e, pus Déus no ho volia, que no ens devíem entremetre de so que ell no volia».

I acaba la seva resignació amb aquesta frase, repetició del seu son reparador després de la malaureja de la mort dels Montcada. La mort del rei de Lleó no el priva d'una bona i seguida dormida:

«E dormim aquí tro al dia», és la conclusió.

Si ara ha plorat un organitzador de l'expedició conqueridora en rebre el monarca que n'arriba, ara toca el torn a un arquebisbe i a un monjo de Poblet: «l'arquibisbe de Tarragona, qui era del llinyatge de la Barca, e era nostre parent, e En Guillem de Cervera, qui era nostre pare de Poblet» (§ 109). És a dir, N'Espàreg de la Barca, probablement parent del rei per part de mare, i que en alguns documents apareix amb el títol de *patruo nostro*. Quant a Guillem de Cervera (que cal no confondre amb el trobador Cerverí), segon marit de la comtessa d'Urgell Elvira de Sobirats, padrastra, doncs, i conseller d'Aurembiaix d'Urgell, apareix en la crònica (§ 34) com a «hom antic e dels pus savis hòmens d'Espanya».

Aquests dos ancians, carregats d'anys i de saviesa, surten al pas del rei, que es disposa a passar a Mallorca per tercera vegada, i li pregunten per Déu i per la fe que tenen en el rei «e per bon consell que ells nos daven, que nostra persona no l'aventuràssem, mas que hi enviàssem aquells cavallers que aquí s'eren ajustats pel

passatge, e don Nuno que fos cap d'ells». I afegeix: «E preseren-se a plorar tan carament con podien».

Però llur plor no obté resultat damunt el rei. «E anc a nós de llur plor no ens pres dolor, e responem-los en esta manera, e dixem que passatge era que per res del món no lleixariem que no hi passàssem». Aquestes paraules, tan decidides, del rei no fan desdir els dos vells de llur insistència, ni el rei de la seva decisió, motiu pel qual insistència i decisió enllacen aquest fragment amb la tercera anada del rei a Mallorca, quan corren notícies del passatge del rei de Tunis a l'illa. «E punyaren molt —diu la crònica—, en abraçar-nos per raó de retenir a nós: e nós esquivam-nos d'ells, e partim-nos-en, e anam a Salou».

I allí resten plantats els dos vells, mentre el jovenívol monarca se'n va tot decidit cap al port d'embarcament.

Del port d'embarcament —Salou—, fent llevar l'àncora i metent mà als remes, i eixint fora al pèlag (quina tan bella expressió!) al segon dia arriben a Sóller (§ 111). Allí, per uns mercaders genovesos, s'informen que no hi ha ni l'ombra del rei de Tunis ni dels seus. I el rei envia dos homes de la nau a la ciutat de Mallorca, fent saber als seus habitants la seva arribada. I, amb cinquanta bèsties ensellades que li envien, parteixen de Sóller i fan llur entrada a la ciutat. «E nós entram en la vila; e la galea entrà-se'n a remes al port de la vila» —escriu la crònica—. «E dixeren-nos aquells que nós hi havíem lleixats, que ben paria que bé ens membrava d'ells e de la honor que Déus nos havia feita en conquerir aquell regne; e no es podien tenir de plorar del bon saber que havien de la nostra venguda».

Un altre cas, colpidor i eloqüent, de plor col·lectiu dels vassalls.

Un altre cas, no menys colpidor i eloqüent, de plor col·lectiu dels vassalls —en aquest cas dos solament, però amb la particularitat impressionant que és el plor del monarca mateix el que suscita el llur—, és el de l'escena del setge de Borriana, amb Eixemèn Pérez de Tarassona i el seu germà el justícia d'Aragó.

Els rics homes aragonesos, capitanejats no menys que per l'infant Ferran, s'oposen insistentment i decidida a la continuació del setge de Borriana. I cominen el rei que l'abandoni: el rei de València no deixarà de pagar una bona suma per aquell abandó; i el rei sospita que l'infant Ferran i els altres ja hi tenen la seva participació. I ara el rei s'esplaià amb els dos germans, fora de la host, a hora de vespres. «E no ens poguem abstenir que no haguéssim a plorar, per lo gran mal que veíem que ens percaçaven, que més querien haver del rei de València, que no gardar la nostra honra ni la fe que ens deuen portar. E ells, que ens veeren plorar, prengueren-se a plorar ab nós».

Si el plor dels dos vassalls aragonesos és penyora de llur fidelitat, els comentaris que, plorosos encara, posen a la iniciativa infidel dels altres rics homes d'Aragó no ho apareixen pas menys.

«—Amb falsa gent vos tenits e ab mala» —li diu, entre altres coses, el justícia, i li ofereix d'aconseguir que restin amb ell, en el setge, un centenar d'homes lleials.

El seu germà li fa observar, però, que, ja tan endinsat en el regne de València, d'un centenar d'homes el rei no en tindria per a res. I el rei, de la seva banda, diu que, en la situació en què l'han posat els rics homes confabulats, voldria ésser ferit d'una sageta, de manera que no en morís, però que justificués la seva retirada. Per fortuna, el rei té altres recursos i altres vassalls: enviarà pels bisbes i altres rics homes (que n'hi havia alguns de catalans) i per Bernat Guillem d'Entença, i «per los bons hòmens de les ciutats qui són aquí» i ell els exposarà el cas «així curosament con jo lo sabré fer ne poré» i ells li ho atorgaran, i els protestataris no podran sinó avergonyir-se i continuar fins a la presa de Borriana.

Tal com el rei ho projecta, així s'esdevé. I Borriana és presa. Després del plor i gràcies al plor, la voluntat ferma del rei ha prevalgut una vegada més.

Com cau Borriana, aniran caient les altres poblacions fins a la presa de la capital: València. N'és prou coneguda l'escena. El rei és entre la rambla i el reial, i la torre que després serà la del Temple. I té els ulls fits en la torre, on ha d'ésser hissada la seva senyera. I escriu:

«E quan vim nostra senyera sus en la torre, descavalgam del cavall, e endreçam-nos vers orient, e ploram de nostres ulls e besam la terra, per la gran mercè que Déus nos havia feita.»

I en la besada del rei a la terra valenciana i amb llàgrimes amb què la rega, sembla infondre-li la seva catalanitat i el deler d'alliberar-la tota, fins als límits d'ara i fins als de més enllà: fins als del mateix regne de Múrcia.

I fins a Múrcia mateix, la capital: el rei Savi no ha sabut conservar-la, i ell la hi reconquerirà. L'hi espera precisament una de les escenes a les quals el seu plor dóna més d'emoció i de relleu. Quan el rei té la ciutat de Múrcia en el seu poder, vol que els sarraïns, que romanen en la ciutat, li cedeixin la mesquita per fer-ne església. Els sarraïns s'hi oposen en nom dels pactes; però el rei sosté que, segons els pactes, ell pot, si vol, posar-los en els suburbis, perquè també són vila. I, davant els sarraïns, que es mostren irreductibles, el rei es decideix a fer guarnir cinquanta cavallers i cent vint ballesters de Tortosa i es disposa a fer-los barrejar la vila.

Quan els sarraïns veuen que la cosa va de veres, acaben cedint. I la mesquita esdevé església cristiana. La devoció del rei envers madona santa Maria fa que el rei la hi dediqui tot d'una i que tot d'una li faci aixecar un altar i guarnir-lo amb roba de la seva capella. I el bisbe de Barcelona Arnau de Gurb i el bisbe de Cartagena, presidint tots els clergues que el rei pot trobar i que fa guarnir amb capes de samit i altres draps d'or, acompanyen el rei a peu, des de l'albergada o campament fins a la novella església. I aquí ve l'escena del plor incontenible del monarca:

«E quan vim l'altar —diu— e ens acostam a ell, pres-nos tan gran devoció de la gràcia o de la misericòrdia que Déus nos havia feita per prec de la sua mare; car no passàvem entorn de Múrcia nulla vegada que nós no la pregàssem que nós hi poguéssim metre lo nom de la verge gloriosa sancta Maria, e ella, pregant lo seu car fill, féu-nos complir nostra voluntat, e nós, abraçat ab l'altar, ploram tan fort e tan de cor, que per una anadura d'una gran milla no ens poguem partir d'aquell plorar ni de l'altar. E feem cantar *Veni creator Spiritus*, e puis la missa de *Salve, sancta parens*. E açò feit, entram-nos-en l'alcàsser, ab gran alegria.»

Una anadura de milla plorant! Vet aquí una mesura de longitud servint per a mesurar el temps, quan el cas contrari és avui el més corrent: una mesura cronològica mesurant les distàncies: «Quant hi ha de tal indret a tal altre? Una mitja horeta, un parell d'hores». El rei no, i no s'hi posa per poc: per anadura d'una gran milla. És la llarga mesura de la seva llarga, de la seva infinita devoció, a la Verge.

El rei de Castella Alfons X el Savi envia missatges al seu sogre perquè vulgui assistir a les noces del seu fill En Ferrando, que es casa amb una filla del rei de França, Blanca de nom. El rei Jaume accepta. I entre Tarassona i Àgreda es troben els dos reis: «E trobam lo rei de Castella enmig de la carrera, que eixia a nós. E hac molt gran alegria e abraçà'ns tres vegades, e ploram; e entram-nos-en en Àgreda». El record de les ofenses passades ha desaparegut totalment del cor del Conqueridor, invariablement generós, molt sensible a les manifestacions d'afecte del seu gendre. I ací en tenim la mostra i la prova.

Una darrera mostra de l'entendiment del rei, de les mostres recollides per ell en la seva crònica. Una darrera mostra del plor de l'heroi que era Jaume I, aquesta ben justificada.

Es tracta de la seva reconciliació amb el seu fill primogènit Pere, després de llur discòrdia, llarga separació i declarada rebel·lió de l'infant. És el bisbe de València qui serveix d'intermediari per a la reconciliació:

«Senyor —començà dirigint-se al rei—, per cert sapiats que l'infant, sens tot si, se vol metre en vostre poder e vol venir en vostra mercè, e que farà ço que vós vullats, e que venrà en Eixàtiva.»

I, en efecte, l'infant va a Xàtiva, i el rei l'acull bé i alegrement, quan el veu que acut amb tanta humilitat. I li diu que vagi a reposar i que ja parlaran al matí. «E ell dix-nos que no iria a posada ni enlloc del món, mas que ens pregava e ens clamava mercè que nós enviàssem per nostres cavallers e per dels bons homes de la vila, e nós feem-ho. E quan tots foren venguts, llevà's en peus e dix.» I segueixen les paraules de l'infant, les quals, contra tota versemblança, són en parla aragonesa, probablement perquè el cronista utilitza una font aragonesa on les troba íntegres i en estil directe. Altrament, ¿com podríem explicar-nos que, al pare, fidel al seu idioma i que li parla en català, davant un públic on la gran majoria és de catalans i valencians, l'infant Pere, que ha residit la major part de la seva

vida en terres catalanes i que ha ostentat i ostenta encara el títol d'hereu de Catalunya, *heres Catalonie*, ara li surti amb aquesta resposta en aragonès? D'aquesta manera i amb altres raons encara (Marsili, que acostuma a indicar l'idioma que usa l'interlocutor, quan no s'expressa en català, guarda silenci en aquest cas; essent el català l'idioma de la dinastia, no s'explica com, sense motiu especial, un dels seus membres abandona la tradició, que no abandona cap dels seus germans ni cap dels seus fills) hem argumentat en el nostre *Pere el Gran*, publicat per l'Institut d'Estudis Catalans, vol. III, p. 366-368, i més resumidament en la *Vida de Pere el Gran*, cap. VIII, núm. 12. Per tot plegat, donem ara ací les paraules de l'infant, en personal versió catalana, més pròximes a la realitat de com foren pronunciades:

«Senyor, açò que he fait molt em pesa, e molt gran dolor n'he en mon cor, quan jo he fait alguna cosa que a vós pesa. E vinc ací a la vostra mercè, e fets de mi e de les meves coses ço que volrets, e dels meus; e dats ço que vós volrets e prenets allò que en vullats.»

I continua el rei: «E anà's gitar als nostres peus e besà'ls-nos, e pregà'ns per Déu que li perdonàssem. E nós fom tot remogut, e pres-nos dolor d'ell, e no puguem estar que els ulls no ens venguessen en llàgremes; e vim la gran devoció sua, e perdonam-l'hi.»

Així tot acaba bé, quan tot semblava a punt d'esguerrar-se definitivament. El rei, ple d'alegria, comunica la joiosa nova, en lletra circular, a tot de personatges, encapçalats per l'infant Jaume, l'arquebisbe de Tarragona i els altres prelatos dels regnes, i acabant per diverses autoritats de viles i ciutats aragoneses, com també a les autoritats de València. La satisfacció del rei, després de la dura prova que degué constituir per a ell la rebel·lió del seu fill, va propagar-se, mercès a la carta circular, a tots els seus pobles, i fins el trobador àulic Cerverí va recollir-la en una de les seves composicions: *La faula del rossinyol*, on dóna la culpa de les discrepàncies entre el rei i l'infant als barons, que no s'esforcen a aconseguir la mútua complaença entre ells, i on pronostica que des d'ara

«lor feits seran comú
d'orenan, e seran
d'un cor e d'un talan,
e no es partiran mais
per fals consells savais.»

I amb això donem fi a aquest llarg apartat sobre el *plor dels herois* a través de la Crònica del Conqueridor.

ALGUNES QÜESTIONS DE LLENGUATGE

Tot i no ésser de la nostra especialitat, ens aventurem a parlar d'algunes de les qüestions de llenguatge que, en les llargues i insistents lectures de la crònica de Jaume I, ens han sortit al pas i han acabat imposant-se'ns.

Penso que pot ésser útil d'exposar-les, no tant pels comentaris que suscitin en mi com pels que, un cop recollides i exposades, aquestes qüestions puguin suscitar en altres erudits amb més de preparació per a valorar-les i comentar-les que no jo.

Sense ordre preconcebut, més o menys en l'ordre de les notes que tinc preses, alfabèticament, exposaré algunes de les qüestions que més m'han cridat l'atenció.

Aquí i ací. Característica del llenguatge de la crònica (del llenguatge del rei En Jaume) em sembla la manca de distinció entre *ací* i *aquí*, amb predomini del segon sobre el primer. Ve-te'n ací un cas ben típic on la distinció s'imposava: «La comtessa és aquí. Són aquí los prohòmens?»

L'escena té lloc davant Balaguer i els homes de Balaguer, i correspon al § 42. Caldria que el primer aquí fos un ací. I el mateix s'esdevé al començament del § 33: «E açò passat, anam-nos-en a Pertusa. E nós estant aquí...» en lloc de «nós estant ací». En canvi, continua correctament: «... don Ferrando e don Guillem de Montcada e don Pero Cornel vengren-se'n a Osca, e aquí parlaren...».

Trobem també l'ús adequat en frases com: «Jo só vengut ací...» (§ 527). I encara en la fórmula: «d'ací a vuit jorns» (§ 157). A part casos com aquest, el predomini és per a la forma *aquí*.

Ús del verb anar, seguit d'un gerundi. Cas d'ús excepcional, degut a una causa molt típica i a una finalitat molt concreta. Uns quants exemples: «Anàvem esgardant» (§ 44), «anava cessant» (§ 15), «anaren-se espaordent» (§ 79), «s'anaren aflaquent» (§ 80), «anaven traent» (§ 59), «s'anava esclarent» (§ 84), «anaren vinent» (§ 211), «anaren escoltant» (§ 59), etc.

Confesso que llargament m'havia preocupat la repetició d'aquesta combinació tan inusitada, fins que vaig trobar-ne la causa i l'objectiu, que són aquests: aquesta combinació del verb anar seguit del gerundi, que no trobem, es pot dir, sinó en el *Llibre dels feits*, s'enllaça directament i estretament amb les prosificacions de poemes narratius, prosificacions que tant abunden en el text del *Llibre*. És per causa dels poemes utilitzats que aquesta combinació hi perdura: el poeta o trobador o joglar l'ha utilitzada relativament sovint, sia per fer sorgir l'assonant, sia per mesurar relativament el vers:

e anaven traent tarides — del port gent e suau
 e estegren gent e suau — e anaren escoltant
 e aquests anaven traent — les tarides suau
 E allí on trobaven los moros — los anaven matant.
 Los moros escrivaren-se — e anaren péres gitant.
 E al cap de pocs dies — anaren vinent...
 E açò era en tal hora — que ja s'anava esclarent...
 Venc a açò que el dia — s'anava declarant...
 E al cap de pocs dies — anaren vinent...
 E els sarraïns — s'anaren aflaquent.

Aquests exemples, que poden multiplicar-se, em semblen suficients.

Introducció del complement directe mitjançant la preposició a en casos en què avui fóra inusitada.

«Ah! Sancta Maria!, tu ajuda *als* nostres.»

«Oc, que tres vegades han vençut los crestians *als* sarraïns; e els sarraïns *als* crestians tres vegades» (cas justificat per la confusió que podria produir la introducció del complement directe sense la preposició). «E enans que nós nos armàssem havien pres los sarraïns a Miquel Garcès...»

...«car quan nós los mostram aquest bon propòsit que nós havíem de servir Déu e d'ajudar *al* rei de Castella...»

Ús de l'infinitiu substantivat, combinat o sense combinar amb la preposició a i l'article.

«Al venir que nós feem»; «a l'eixir que nós feiem»; «a l'entrar que nós feem», «al varar d'una nau o al traure», «al venir», «al saludar», «al passar que en feiem», «a l'entrar», «al ferir», «al davallar», «al tornar», «al venir», «al venir que en féu», «a l'anar que nós feem ab nostra host a Múrcia», «al brocar», «al defendre», etc., car la tendència de l'autor de la crònica és molt forta a usar aquesta combinació.

Altres formes d'ús:

«Aquest aturar», «el plorar», «al rasar del vall», «l'envar», «cuitaren l'eixir», «l'eixir de la mar», «lo pujar», «lo nostre anar que el romanir», «lo nostre anar», etc.

Totes aquestes formes sembla que, si sovintegen en el text de la crònica, devien tenir la tendència a disminuir; i fins es podria sospitar que eren usades especialment per l'autor de la crònica o per les fonts de què es valia principalment.

Falses concordances. Criden l'atenció, al llarg de la crònica, el que podríem anomenar falses concordances, així el cas de dos subjectes amb el verb en singu-

lar, que avui resultaria una construcció defectuosa i que, probablement, també ho era aleshores, però l'ús repetit arriba a fer sospitar si es tracta d'una construcció correcta. Així, per exemple: «Venc don Blasco e don Artal» en lloc de «Vengueren don Blasco e don Artal». «E entrà-se'n ab nós don Rodrigo Liçana, e don Blasco Maça, e d'aquells de nostra mainada...», en lloc de «E entraren-se'n ab nós...». «Sí que venc En Rodrigo Liçana e don Blasco Maça...» «Altra vegada la companya de l'arquebisbe de Narbona hagueren torneig ab los de dins» (en aquest cas potser el verb es troba en plural perquè el subjecte és un col·lectiu, ús corrent encara avui dia). «En aquell temps que ens estàvem en Montpeller, venc-nos aquí lo comte Tolosa e el comte de Provença». «E açò consellà N'Eixemèn Cornell e En Guillem de Cervera... e En Guillem de Montcada, qui morí a Mallorques, e altres que no ens membren...», «...veus-aquí que ve don Ferrando e don Pedro Cornell, e els de Saragossa e Osca, e vénen per córrer a les Celles...»

En vista de tots aquests i altres nombrosos exemples, estariem temptats de creure que, quan el verb precedeix els subjectes, és usat en singular i quan el segueix és usat en plural. El darrer exemple sembla probatori.

Castellanismes i aragonesismes. És fama que el *Llibre dels feits* abunda en aragonesismes i castellanismes. L'afirmació ens ha semblat sempre exagerada. I generalment l'hem trobada en ploma de filòlegs. Recordarem sempre que un filòleg notable —En Pere Barnils—, que va publicar el *Diccionari català-alemany medieval*, va caure en una semblant exageració i va arribar a incloure entre els castellanismes del dit diccionari la paraula *faç*, perfectament catalana (*la santa Faç*, entre altres expressions fetes).

Doncs, bé: sembla que aquesta tendència hagi perdurat entre els filòlegs, i el *Llibre dels feits* ha invitat també a caure en alguna exageració. ¿No hem vist un filòleg excel·lent incloure entre els castellanismes destriables la paraula *perxa*, que En Fabra admet en el seu diccionari ortogràfic? Caldria, en cada cas, no fiar-se d'una impressió instintiva i consultar els diccionaris, que per a això existeixen, entre altres finalitats. Caldria també tenir en compte la possibilitat que tal mot, que avui ens apareix com un castellanisme, i en realitat ho és, no ho fos en l'època d'un text antic, com ara el *Llibre dels feits*. Hi ha casos indubtables, com és ara *bando*, *merino*, aragonesismes evidents. Ja és més dubtós que sigui un castellanisme la forma *escalera*, per *escala*, en cerca clara d'un assonant, existint com existeix la forma *escalerons*.

Més fàcilment ens decantaríem a veure castellanismes o aragonesismes en *cavalgar* per *cavalcar*, *osar* per *gosar*, *tregua* per *treva*, *profia* per *porfídia*, *siuen* per *segueixen*, *volveren-nos* les costes per *giraren*, *llevar* en sentit de *dur*, com *llevam lla la regina*, e *el maestre llevà'ns a Montsó*, al costat d'ús correcte en sentit actual: *haguem-nos a llevar* (del setge de Montcada), *per tal que en llevàssem*, *ab afers*

grans de mercaderies que llevaven los mercaders (cas dubtós que tant pot ésser en un sentit com en un altre), per tal que *ens en llevàssem* (traguéssim). *E prec-vos que llevets mi, que vaja ab vós* (paraules de la reina Violant al rei, perquè se l'endugui a València a disposar la lluita contra Alazrac).

I també en sentit correcte d'alçar-se o aixecar-se: «ab tots los castells e les viles que tenia lo rei de Castella on havia moros, e aitambé ab Sivília, on havia gran re de moros, que a un se *llevassen* tots e que es combatessen ab los crestians» (§ 378); «que no es *llevaren* los sarraïns»; «que em daria lo rei de València... per ço que em *llevàs* de Borriana»; «per la gran honta que nós pendríem de *llevar-nos* d'aquest siti».

Molts altres casos podrien citar-se; però aquests em semblen suficients, perquè hi apareix la paraula *llevar* en els seus tres sentits: l'impropi de *dur* i els exactes de *treure* i d'alçar-se o dreçar-se.

L'ús del llur. El *llur* està habitualment ben usat, però no sempre. Podem afirmar que la primera redacció (la que hem de suposar original) de la crònica, usava el *llur* pronominal, com el trobem usat, també per exemple, en la crònica de Desclot: «enviam-llur missatge» (§ 40), «dixem-llurs» (§ 34), «dit llur havíem» (§ 369). En les còpies i adaptacions successives els copistes o adaptadors acabaren per substituir-lo per *els* i *los*, amb la particularitat que a vegades es va conservar una forma que podem considerar de transició: *lus* per *lurs*, perquè, contra el que fem nosaltres actualment, la *r*, en aquell temps, no sonava: «*e dar-lus* híem encara més» (§ 164), «que nós érem aparellats de fer-*lus* dret» (§ 395), «per ço quan *lus* trencàvem llurs furs» (§ 400).

Ara: també hi ha casos en què el *llur* ha estat a tort substituït per *sa*, *ses* o *sos*, «aquells qui viuran hauran honor e preu en *sa* vida» (§ 62), «e estaven-li tres eixortiquins denant amb ses atzagaies» (§ 87). «E ells havien enviat missatge e que farien *ses* cartes ab nós» (§ 184). «E enviaren G. Boy e Pere Sanç de Martel; e vengren-se'n a nostra casa, e feren fer *sos* llits» (§ 22). «E fo aquesta la primera demanda que ens feïen: que poguessen tenir *sa* llei» (§ 440).

En resum: repetim el que hem dit al començament del paràgraf: el *llur* en el *Llibre dels feits* està habitualment ben usat, però no sempre. Es pot observar una vacil·lació, una inseguretat per part de l'autor. Això s'enllaça amb aquesta qüestió primordial. I ve a aportar un nou element a la qüestió del seu llenguatge.

Gosariem dir que és un nou element a favor de la influència del llenguatge aragonès en el llenguatge de Jaume I. Un escriptor —o un orador— d'integral formació catalana (el *lor* aragonès es va perdre molt abans que el *llur* català) no hauria deixat d'usar correctament el *llur* i no hauria mai usat en el seu lloc el possessiu *son* o *sa*, *sos* o *ses*. Així, en tots els aspectes, les hipòtesis es confirmen. «D'altra banda, català era el seu idioma: potser amb algun terme llenguadocià, remi-

niscència dels primers mots balbucejats a Montpeller o parlats a Carcassona; potser també amb alguna paraula aragonesa, incorporada al seu vocabulari en les seves llargues estades a Aragó. Quin bell recurs per a explicar-nos els provençalismes i aragonesismes que han estat assenyalats en el llenguatge de la seva crònica!», escrivíem en la segona edició de la nostra *Història de Catalunya*, convertint ja en afirmació la frase que en la primera apareixia com una insinuació dubtosa, atenuada per un condicional.²

LA QÜESTIÓ DE L'AUTOR

L'acabament de l'apartat anterior ens ha portat tot naturalment a encetar la qüestió de l'autor de la crònica de Jaume I. Sigui'ns ara permès de reproduir íntegrament l'evolució del nostre punt de vista respecte a la paternitat de Jaume I quant a la crònica o *Llibre dels feits del rei En Jacme*.

Dèiem en la primera edició de la nostra *Història de Catalunya*: «D'altra banda, català era el seu idioma, potser amb algun terme llenguadocià, reminiscència dels primers mots balbucejats a Montpeller o parlats a Carcassona, potser amb alguna paraula aragonesa, incorporada al seu vocabulari en les seves llargues estades a Aragó. Quin bell recurs per explicar-nos els provençalismes i aragonesismes que han estat assenyalats en el llenguatge de la seva crònica, si realment hagués estat obra seva!» I en la segona edició, publicada dinou anys després, i havent-me decantat decididament per la paternitat del rei Jaume respecte a la crònica, suprimia totalment aquesta reserva feta en la primera edició. I afegia, en canvi, en l'esmentat treball *Al marge de la crònica de Jaume I*: «I hem vist amb goig, no cal dir-ho, com Martí de Riquer, en l'estudi que, dins la seva magna *Història de la literatura catalana* (I, p. 428-429), consagra a la crònica de Jaume I, valora com cal la tal existència d'aragonesismes i provençalismes dins el llenguatge de la crònica i troba, especialment en els primers, "una prova preciosa a favor del mateix monarca com a autor de la crònica"».

Doncs, bé: ara afegiríem com un argument més d'ordre lingüístic aquestes mostres de vacil·lacions, que acabem de presentar en l'ús del *llur*, mostres que podrien multiplicar-se. L'autor, per regla general, està ben informat dels casos en què cal usar el *llur* i de com cal usar-lo, la qual cosa demostra un domini fonamental del català. Però potser per influència aragonesa (ja hem dit que l'aragonès perdé molt més aviat el *llur* que no el català) s'introduí algun cop el seu desús en casos que el català n'exigia l'ús. Dins el català mateix, hi hagué casos

2. Provençalismes i aragonesismes assenyalats per M. de Montoliu en *La Cançó de gesta de Jaume I*, «Butlletí Arqueològic Tarraconense», Tarragona, 1922.

de pèrdua prematura del *llur*, mentre que en altres es conservava i, en el llenguatge escrit, en aquests casos, ha perdurat fins als nostres dies, mentre que en altres ni els partidaris més acèrrims del *llur* no han gosat ni intentar-ne la restauració.

En resum, creiem en la paternitat del *Llibre dels feits* com a obra de Jaume I. Hi creiem, en primer lloc, pel seu caràcter autobiogràfic, excepcional, excepcionalíssim, al qual em sembla que hi ha hagut una tendència a concedir una importància molt relativa, quan per a mi la té essencial. Es tractaria no menys que de la suplantació d'un rei en tota la seva personalitat i tots els seus fets i la manera de tractar-los. En el grau i l'extensió que el fet abasta resulta inversemblant. Es comprèn que, si el rei no era versificador —i res no s'oposa que no ho fos—, encarregués a algun joglar la composició de fragments poètics narratius que són també en primera persona. Però ja és més difícil d'acceptar que, sense una intensa intervenció seva, fes escriure tota una crònica de la llargària del *Llibre dels feits del rei En Jacme* en forma autobiogràfica, intensitat que li dóna dret a una indiscutible paternitat.

Després del valor que per a mi té la forma autobiogràfica, fonamental, com a argument a favor de la paternitat reial, entren en lliça els elements lingüístics, que, com hem indicat, també pleden a favor de la dita paternitat. I tot seguit cal concedir tot el seu valor als arguments psicològics.

En tots els apartats que comprenen aquestes notes se'n poden trobar de molt valuosos, a partir dels de malalties o malures sofertes pel rei, ben escasses per cert, i ben insignificants, tot passant pels casos del que hem designat amb l'expressió de «poesia del firmament», i fins els casos sovintejats de plor, en els quals no veiem cap recurs literari, sinó una realitat vivent.

Però cal afegir un fet (§ 16) molt important, del qual de vegades ni s'ha fet esment. En el text de la crònica hi ha un passatge on es parla del setge d'Albarrasí per Jaume I i les seves hosts. Aquest setge, segons dades de l'*Itinerari de Jaume I* de Miret, va tenir lloc l'any 1220. Pel febrer d'aquell any, Jaume I va fer els 12 anys. Però ja era el capitost de la host, bé que actués al dictat dels principals cavallers que el seguien. Sovint mal aconsellat. Ja era un mal consell endinsar-lo en aquell setge d'una ciutat tan forta com Albarrasí. Però, a més a més, les hosts al seu comandament el traïen sovint. Els assetjats eren comandats per un fort baró de qui era el lloc: Pero Ferràndez, i eren amb ell Rodrigo Liçana, «e ab nós, diu el rei, eren don Eixemèn Cornell, e en Pero Cornell, e En Guillem de Cervera, e don Vallès, e don Pero Ahonès, e don Pelegrí, son frare, e don Guillem de Puyo, pare d'aquest Guillem de Puyo qui era ab nós quan féiem aquest llibre. E eren-hi de les ciutats de Lèrida, e de Saragossa, e de Calataiú, e de Daroca e de Terol. E entre tots aquests rics homes qui ens servien no havien cent cinquanta cavallers. Car nós érem infant, que no havíem mas onze anys».

Aquest infant, convertit per l'atzar en capitost, era enganyat i traït pels seus mateixos, que estaven en connivència amb els assetjats. I els comunicaven tots els projectes bèl·lics dels enemics. És així com els fan saber la nit que vetllaran el fonèvol, màquina de guerra, don Pelegrí i Guillem de Pueyo, pare. I, quan a mitjanit veuen venir una multitud dels assetjats, tots els qui eren vetllant el fonèvol van fugir, excepte don Pelegrí d'Ahonès e don Guillem de Puyo, pare, «car havien vergonya major que els altres».

Anotem que la xifra de l'edat del rei és equivocada. La data del setge d'Albarrasí ens és sòlidament coneguda: no va tenir lloc fins pel juliol de 1220.³

Aquest és l'episodi, que degué ésser recordat a distància, anys després, per Jaume I, i col·locat en el lloc escaient. No cal parlar de documents prejaumencs, com Montoliu parla de documents premarsilians. Aquí no cal parlar de documents, n'hi ha prou amb parlar de records. Es tracta de Memòries: § 16 del *Llibre dels feits*. Escrit, pel cap baix, molt després de la conquesta de Mallorca, com hem sostingut en els paràgrafs precedents. El rei Jaume mateix podia ésser l'informador. No cal inventar documents premarsilians.

Els records del rei Jaume i encara la primera part de la seva crònica podien informar millor que cap altra font En Pere Marsili. Cal no perdre de vista que la crònica, com ha demostrat Nicolau, fou escrita en diverses etapes, i que la més antiga no fou la primera part, sinó probablement la conquesta de Mallorca, que és la que va determinar la idea total d'escriure la crònica. Això permetia d'afegir hàbilment tot allò que es trobava a faltar: petites al·lusions, en general, com és ara aquesta que acabem de posar de manifest, que té tot l'aire d'ésser un fet real: la mort de Guillem de Puyo pare, i la companyia de Guillem de Puyo, fill, al qual Jaume comunicaria el seu projecte d'escriure la crònica, que ja *in mente* tenia començada, com és ara aquell setge d'Albarrasí, que tan intensament i dissortadament estava vivint.

Malauradament Nicolau i Montoliu se'n van anar d'aquest món sense donar-nos la totalitat dels seus projectes. Montoliu sense donar-nos el prefaci que ens havia ofert, concernent l'obra del dominicà Pere Marsili. Cal, però, preguntar-se —si tenia proves segures, fefaents, de la seva certitud— per què no es llençava a divulgar-les tot seguit. Nicolau ens va deixar un gran article, publicat en la revista dels «Estudis Universitaris Catalans». Llàstima que no hagués publicat el text íntegre de les seves conferències al Consell de Pedagogia de la Mancomunitat i no s'hagués limitat a l'article citat que duu el títol *La crònica del Con-*

3. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, p. 36; SOLDEVILA, *Els primers anys de Jaume I*, cap. XI, p. 172. En aquesta data el rei havia fet els dotze anys i mig. L'any següent —1221— es casava, quan estava a punt de fer 13 anys; li mancaven dos dies per a fer-los. No oblidem que, al rei Jaume, li tocà de viure molt prematurament.

queridor i els seus problemes. Va tenir temps de donar-nos-el. Però degué jutjar que allò ja era prou: en tot cas, ja era molt. Després va sumar-se al criteri de Rubió sobre la influència del text de Marsili en la darrera part del *Llibre dels feits*.

MANUSCRITS

- A. Arxiu Reial de Barcelona el 1313. Pergamí. Perdut.
- B. Arxiu Reial de Barcelona el 1371. Paper. Perdut.
- C. Bibl. de Catalunya, ms. 1734. Pergamí i alguns folis paper còpia moderna. Any 1380.
- D. Bibl. del Palau Reial de Madrid, ms. 2-F-1. Paper. Principi del segle XIV.
- E. Bibl. Nacional de Madrid, ms. 10121. Pergamí. Segle XV.
- F. Bibl. de l'Escorial, ms. V-III-5. Paper. Segle XV.
- G. Bibl. Nacional de Madrid, ms. 893. Paper amb alguns plecets impresos procedents de l'*Aureum opus* (València 1515). Segle XVII.
- H. Bibl. Universitària de Barcelona, ms. 1. Pergamí. Any 1343.
- J. Bibl. Universitària de Barcelona, ms. 69. Paper. Any 1619.
- K. Abans Bibl. Carreras, ara situació desconeguda. Paper. Segle XVIII.
- L. Arxiu Reial de Barcelona, ms. Mercè 90. Paper. Segle XVIII.

TRADUCCIONS

- I. Bibl. Universitària de Barcelona, ms. 64. És la versió llatina de fra Pere Marsili del 1313, potser l'original. Segle XIV. Hi ha en diverses biblioteques altres mss. complets o fragmentaris d'aquesta versió.
- II. Retraducció catalana fragmentària de la versió llatina de Marsili. Segle XIV. Publicada per Josep M. Quadrado. Palma de Mallorca 1850.
- III. Versió aragonesa inclosa per Joan Ferrandis d'Herèdia a la seva *Grant corònica de los conqueridores*. Començament del segle XV. Publicada per R. Foulché-Delbosc. Madrid 1909.
- IV. Versió castellana fragmentària de Llorenç Matheu i Sanç. Segle XVII. Probablement perduda.
- V. Versió castellana fragmentària, feta a Mallorca. Bibl. de Catalunya, ms. 307. Paper. Segle XVIII.
- VI. Versió castellana fragmentària de la versió llatina de Marsili per Josep M. Quadrado. Palma de Mallorca 1850.
- VII. Versió castellana de Marià Flotats i Antoni de Bofarull. València 1848.
- VIII. Versió anglesa de John Forster. Londres 1883.

- IX. Paràfrasi en llatí de Bernardí Gómez Miedes, *De vita et rebus gestis Jacobi I regis Aragonum*. València 1582. Traduïda al castellà. València 1584.
- X. Paràfrasi en castellà de Juan Tornamira de Soto, *Sumario de la vida y ha-zañosos hechos del rey don Jaime el I de Aragón, llamado el Conquistador*. Pamplona 1622.

EDICIONS

- I. València 1515. Fragmentària, de la part corresponent a la conquesta de València.
- II. València 1557. Feta sobre el ms. D.
- III. Barcelona 1873. Feta sobre el ms. H per Marià Aguiló. A peu de plana figuren les variants de l'edició II.
- IV. Barcelona 1905. Reimpressió de III amb grafia modernitzada, a càrrec de Ferrer i Vidal.
- V. Barcelona 1908. Fragmentària. Reproducció fotogràfica de l'edició I.
- VI. Barcelona 1932 («Crestomaties Barcino»). Autors catalans antics, I («Historiografia»). A cura de Ramon d'Alòs-Moner. Edició fragmentària feta sobre el ms. H a través de l'edició VII.
- VII. Barcelona 1926-1962 («Col·lecció Popular Barcino»). Feta sobre el ms. H, corregit excepcionalment a la vista de C i de l'edició II, per Josep M. de Casacuberta amb la col·laboració de Miquel Coll i Alentorn. Encarada amb una versió al català modern a càrrec de Marçal Olivari i Josep M. de Casacuberta amb la col·laboració de Ramona Violant.

Llibre dels feits del rei En Jaume¹

[PRÒLEG]

1 Retrau mon senyor sent Jacme que fe sens obres morta és.² Aquesta paraula volc nostre Senyor complir en los nostres feits. E jassia que la fe senes les obres no valla re, quan abdues són ajustades, fan fruit, lo qual Déu vol reebre en la sua mansió. E ja fos açò que el començament de la nostra naixença fos bo, en les obres nostres havia mester mellorament, no per tal que la fe no fos en nós de creure nostre Creador en les sues obres, e a la sua Mare pregar que pregàs per nós al seu car Fill que ens perdonàs lo tort que li teníem. On, de la fe que nós havíem nos aduix a la vera salut. E quan nostre Senyor Jesucrist, que sap totes coses, sabia que la nostra vida s'allongaria tant,³ que faríem ajustament de bones obres ab la fe que nós havíem, faïa'ns tanta de gràcia e de mercè, que per pecadors que nós fóssem de pecats mortals ni de venials, no volc que nós preséssem honta ne dan que vergonya en poguéssim haver en cort ne en altre lloc; no volc encara que moríssem tro açò haguéssem complit. E és tanta la mercè que éll nos faïa, que tota hora ens faïa honrar de nostres enemics,

1. Cap dels manuscrits del llibre de Jaume I no porta cap títol específic. El més antic, el ms. H de Poblet, del 1343, comença el text directament. Els altres manuscrits principals duen aquest pròleg, amb algunes petites variants: *Aquest és lo començament del pròleg sobre el llibre que féu el rei En Jacme, per la gràcia de Déu rei d'Aragó e de Mallorques e de València, comte de Barchinona e d'Urgell e Senyor de Montpesller, de tots los fets e de les gràcies que nostre Senyor li féu en la sua vida. Incipit prologus.* El títol de *Llibre dels feits* amb què se l'ha solgut conèixer i denominar tradicionalment no apareix enlloc de l'obra. Hi ha pogut donar origen l'esment de *los nostres feits* del començament del text; el que diu al colofó del ms. de Poblet: *lo molt alt senyor rei En Jacme, aquell de què aquest llibre parla dels feits que féu*; el que en diu també el pròleg dels altres manuscrits acabat de citar, *de tots los fets*; i mencions de documents pròxims al text original que usen per a referir-s'hi expressions com *liber actuum* o *gesta regis Jacobi*. Pere III és segurament el primer que parlant del llibre de Jaume I l'anomena *Crònica del senyor rei En Jacme, tresavi nostre*. [J. B.]

2. Al·lusió a l'Epístola de sant Jaume 2, 17. [J. B.]

3. Jaume I va viure fins a l'edat de seixanta-vuit anys (1208-1276).

de fait e de paraula, e ens donà en nostra vida salut en nostra pressona.⁴ E, si algunes vegades nos dava malauties, faia-ho en manera de castigament, en semblança de pare que castiga son fill. Car diu Salamó que qui perdona a son fill les vergues de castigament, que mal li fa, e no sembla que li vulla bé.⁵ E anc nostre Senyor no ens castigà tan fort que a nós tengués don. On li graïem, la hora quan nos castigava, lo castigament que ens faia; e ara de tot en tot, quan coneixem que per nostre bé ho faia. E membra'ns bé una paraula que ens retrau la sancta Escriptura, que diu: *Omnis laus in fine canitur*,⁶ que vol dir aitant que la mellor cosa que l'hom pot haver sí és a la derreria dels seus anys. E la mercé del Senyor de glòria ha fait a nós en aquesta semblança, perquè es cumple la paraula de sent Jacme: que a la derreria de nostres anys volc complir que l'obra s'acordàs ab la fe.⁷ E nós esguardant e pensant qual era aquest món en lo qual los hòmens viuen humanament e com és petit aquest segle e frèvol e ple d'escàndel, e com l'altre ha glòria en si senes fi, e nostre Senyor com la dóna a aquells qui la volen haver ni la percacen; e esguardant encara com és gran lo seu poder e petita la nostra flaquea, e coneguem e entenem per veritat aquest mot que diu l'Escriptura: *Omnia pretereunt preter amare Deum*,⁸ que vol dir aitant que totes les coses del món són traspassadores e que es perden, sinó tan solament l'amor de Déu. E nós coneixent que aquesta era la veritat e l'als, monçonega, volguem la nostra pensa e les nostres obres donar, e pensar e dreçar als manaments de nostre Salvador, e leixam les vanes glòries d'aquest món per conseguir al seu regne. Car ell nos diu en l'Evangeli: *Qui vult venire post me, abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me*.⁹ E vol tant dir en romanç que qui vol venir après d'ell, lleix la sua voluntat per la sua.¹⁰ E membra'ns encara a nós les grans gràcies que ell moltes vegades nos havia feites en temps de nostra vida, e majorment a la derreria dels nostres dies, volguem lleixar la nostra voluntat per la sua. E per tal que els hòmens coneguessen e sabessen, quan hauríem passada aquesta vida mortal, ço que nós hauríem fait ajudant-nos lo Senyor poderós, en qui és vera trinitat, lleixam aquest llibre per memòria. E aquells qui volran oir de les gràcies que nostre Senyor

4. Forma vulgar antiga de *persona*. [J. B.] Són escassíssimes, en la crònica, les referències a malalties del rei. A part la ferida que, en el setge de València, li va fer al front una sageta sarraïna (vegeu §§ 213, 257, 558, 560).

5. Al·lusió al llibre dels Proverbis 13, 24 o Eclesiàstic 30, 1. [J. B.]

6. No és cap text bíblic. Si de cas, algun proverbi medieval amb reminiscències d'aquests textos bíblics: *Laus tua in fines terrae* (Salms 47, 11) i *Laus eius ab extremis terrae* (Isaïes 42, 10). [J. B.]

7. Al·lusió a la seva decisió de retirar-se al monestir de Poblet i finir-hi els seus dies, monjo cistercenc.

8. No és cap text bíblic, sinó un pentàmetre extret d'un poema de Venanci Fortunat (530-600), que també podria inspirar-se en la sentència de sant Pau: *caritas numquam excidit* (1 Corintis 13, 8). [J. B.]

9. Al·lusió a l'Evangeli de sant Mateu 16, 24. [J. B.]

10. Nova al·lusió al seu designi de retirar-se a Poblet.

nos ha faites e per dar exempli a tots los altres hòmens del món, que facen ço que nós havem fait: de metre sa fe en aquest Senyor qui és tan poderós.¹¹

[DEL LLINATGE DEL REI JAUME]

2 Vera cosa és e certa que nostre avi, el rei Don Anfós,¹² féu parlar matrimoni a l'emperador de Contastinoble¹³ que li donàs sa filla per muller.¹⁴ E sobre aquelles paraules que foren tractades e acordades d'ambdues les parts, ço és a saber, de nostre avi e de l'emperador, féu matrimoni nostre avi ab la regina Dona Sancha, que fo filla de l'emperador de Castella.¹⁵ E l'emperador de Contastinoble, no sabent lo matrimoni que ell havia fait, envià sa filla al rei Don Alfonso d'Aragó, qui era comte de Barcelona e marquès de Proença.¹⁶ E un bisbe e dos rics hòmens qui venien ab ella,¹⁷ quan foren a Montpesller, saberen que el rei Don Alfonso,

11. Declaració de l'objectiu del *Llibre*, moral i religiós, no històric. Obra d'una persona, bona coneixedora del *Llibre* i del seu autor el rei, motiu pel qual es creu autoritzada a parlar en nom seu en aquest prefaci (vegeu la nostra Introducció).

12. Alfons I de Catalunya, II d'Aragó, cognomenat *El Cast.* Nat el 1154, mort el 1196, comença a regnar el 1162. Sobre la data de naixença vegeu la nostra *Història de Catalunya*, i, 2ª edició, p. 193, i més àmpliament la nostra monografia *La data de naixença d'Alfons II d'Aragó, primer de Catalunya*, «Homenaje a D. Ramón Carande», i, Madrid, 1963, p. 301-309.

13. Manuel Comnenos (1143-1180).

14. La princesa Eudòxia. [Hi ha un error a la Crònica. El matrimoni pactat per a Eudòxia era amb Ramon Berenguer IV de Provença, germà d'Alfons el Cast, que no gosà portar-lo a terme per por de l'emperador germànic Frederic Barba-roja, enemic de l'emperador bizantí. Mentre que Provença era feu de l'Imperi, Montpeller no ho era i per això el senyor d'aquesta ciutat no havia de témer res de l'emperador; per això fou adoptada la solució de casar-lo amb la princesa quan arribà en un moment polític delicat. D'altra banda, Eudòxia no era filla de l'emperador Manuel, sinó neboda neta, filla de Joan Comnè Ducas, sebastocràtor de l'Imperi i, per tant, amb dret al títol d'emperador: S. DE VAJAY, *Eudoquia Comnena, abuela bizantina de Jaime el Conquistador, a Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-2, Saragossa, 1980, p. 611-631. E. MARCOS HIERRO, *Die byzantinisch-katalanischen Beziehungen im 12. und 13. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Chronik Jacobs I. von Katalonien-Aragon*, München, Institut für Byzantinistik, Neugriechische Philologie und Byzantinische Kunstgeschichte der Universität, 1996 (Miscellanea Byzantina Monacensia, 37), p. 139-144, bé que aquest autor dubta de la identificació de Vajay. M. AURELL, *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona, ed. Omega, 1998, p. 380, 405-406. M. T. FERRER I MALLOL, D. DURAN I DUELT, *Una ambaixada catalana a Constantinoble el 1176 i el matrimoni de la princesa Eudòxia*, «Anuario de Estudios Medievales», 30/2 (2000), p. 963-977. M. T. F.]

15. Filla d'Alfons VII de Castella i de Rica o Riquilda, neboda de Frederic Barba-roja. Les noces van tenir lloc a Saragossa, el 18 de gener de 1174. BOFARULL, *Condes de Barcelona vindicados*, II, p. 214.

16. La mort sense successió del seu cosí Ramon Berenguer de Provença (1166), va tornar a unir, en la persona d'Alfons I, Provença i Catalunya.

17. No consten en el *Cartulari dels Guillems*, ROUQUETTE, *Marie de Montpellier, reine d'Aragon*, Montpeller, 1914, p. 9, n.

nostre avi, havia presa la reina Dona Sanxa, filla de l'emperador de Castella, per muller. E viren-se en gran embarg e en gran pensament què farien, pus ell havia presa altra muller. E En Guillem de Montpestller¹⁸ era senyor de Montpestller e de la senyoria que pertany a Montpestller. E aquells nobles qui eren venguts ab la filla de l'emperador demanaren què es farien d'aquest engan e d'aquest falliment que havien pres: que ells vinent ab la filla de l'emperador Manuel al rei Don Alfonso que la presés per muller, e ell n'havia altra presa, e que els consellàs en qual manera se'n captendrien. E ell respòs-los que ell hauria son consell. E quan En Guillem de Montpesller hac tot son consell ajustat, donaren-li per consell sos rics hòmens e sos cavallers e aquells que eren hòmens de valor en la ciutat de Montpestller que la es retingués per muller. E pus Déus li havia dada tanta de gràcia, que la filla de l'emperador Manuel, que era en aquell temps lo mellor hom de cristians, era venguda en sa vila ni en el lloc on ell era e era desconsolada de marit que devia haver, que la presés per muller e que no la'n lleixàs tornar per nulla re. E sobre açò ell féu resposta al bisbe e als nobles qui vingueren ab ella. E la resposta fo aital, que els envià per sos missatgers: que pus Déus li havia dada tanta de gràcia, que pus ella no havia aquell marit que devia haver, que ell la volia haver per muller. E quan los missatgers de l'emperador oïren aquestes paraules, ab lo desconhort que havien de primer, los doblà: que la filla de l'emperador presés marit sinó rei o emperador, car altre no li tanyia. E pregaren-lo molt caramente per la valor que en ell era e per Déu que en lleixàs tornar la filla de l'emperador, car ells li havien promès que, si aquell matrimoni no es faés, que la tornassen a son pare per terra o per mar; e que no els embargàs, pus raó no hi havia ne per ell no era venguda. Ab aitant respòs-los En Guillem de Montpestller e son consell que d'altra manera no seria. E quan los missatgers de l'emperador enteseren la llur voluntat e que d'altra manera no poria ésser, demanaren-los acort, e ells donaren-lo'ls tro en l'altre dia. E el bisbe e els rics hòmens qui vengren ab ella veeren que la voluntat d'En Guillem de Montpestller e de son consell havia a passar; pensaren-se que faessen aquell matrimoni ab aquesta condició: que, si fill o filla venia que fos concriat d'En Guillem de Montpestller e de la filla de l'emperador, que fos senyor de Montpestller, vivent aquell o aquella. E tornaren a fer sa resposta e dixeren a En Guillem de Montpestller e a son consell que ells los porien mal fer o pendre, o que la'ls tolguessen, mas ab la llur volentat ne ab la d'ella no farien aquell matrimoni, si, doncs, no ho faïen en aquesta manera: que ell los prometés ab sacrament e ab homenatge, e que ho faessen jurar a tots los hòmens de Montpestller de deu anys a ensús, que jurassen que fill o filla qui fos d'ambdós, que fos senyor de Montpestller, si fos hom e aitamé si fos fembra. E aquestes paraules foren meses en cartes. E en aquesta manera En

18. Guillem VIII (1172-1202).

Guillem de Montpestller, haüt consell de sos nobles e de son consell, atorgà les paraules, e féu-se el matrimoni.¹⁹ E En Guillem de Montpestller hac d'aquesta dona una filla per nom Maria.²⁰

3 E quan venc aenant, fo parlat matrimoni entre el rei Don Pedro, nostre pare, e la filla d'En Guillem de Montpestller, que era dona de Montpestller e de totes ses pertinències, e ella que daría son cors e Montpestller ab totes ses pertinències.²¹ E així féu-se el matrimoni,²² e fo lo seu nom crescut, que hac nom la reina Dona Maria.

4 E puis En Guillem de Montpestller, estant ella viva, pres una altra dona, que era de Castella (de què no ens membra el nom del pare d'aquella dona, mas ella havia nom Dona Agnès²³), de la qual hagué aquests fills, per nom En Guillem de Montpestller,²⁴ qui tenc Peyollà²⁵ tro a l'hora de la sua mort; e l'altre, En Bergunyó;²⁶ e

19. Han estat proposades diverses dates, ROUQUETTE, *op. cit.*, p. 9, n. es decanta per l'any 1180. [Eudòxia arribà a Pisa l'any 1179, bé que la crònica que en fa esment diu 1180 perquè el còmput pisà avançava un any sobre els altres: B. MARAGONE, *Annales Pisani*, «Rerum Italicarum Scriptores», VI, part II, Bolonya, 1936, p. 68. M. T. FERRER, D. DURAN, *Una ambaixada catalana a Constantinoble*, p. 972. M. T. F.]

20. Probablement, l'any 1182, ROUQUETTE, p. 10.

21. Segons Desclot, cap. IV, foren els prohoms de Montpeller els qui van parlar-ne al rei Pere. [Era vídua d'un primer matrimoni amb Barral, vescomte de Marsella, amb qui fou casada als dotze anys, i esposa repudiada de Bernat IV, comte de Comenges. Alguns autors pensen que potser Pere el Catòlic li havia suggerit que la repudiés i troben sospitós que li concedís la vall d'Aran el mateix any 1201; teòricament era per recompensar-lo per haver-se declarat vassall seu per Comenges, però sembla un preu molt alt: M. AURELL, *Les noces del comte*, p. 407 i 410. M. T. F.]

22. El 15 de juny de 1204. A. GERMAIN, *Histoire de la commune de Montpellier*, p. 267, Maria, malgrat la seva juvenesa, ja havia estat casada dues vegades: amb Barral, vescomte de Marsella († 1192), i amb Bertran, comte de Comenges, que va rebutjar-la a pretext de parentiu.

23. Ignorem qui era aquesta dama. TOURTOULON, *Jacme I le Conquérent*, I, p. 77, la fa parenta del rei d'Aragó. [Aurell creu que Agnès era una dama de la reina Sança. Aquesta circumstància i el fet que fos una cosina llunyana explicarien que el rei Alfons li assignés Ribes i Prats de Molló com a dot: M. AURELL, *Les noces del comte*, p. 406-407. Szabolcs de Vajay creu que era una néta d'Ermessenda de Narbona i del seu marit Manrique de Lara, comte de Molina; els seus pares eren Mília i Gonzalo Manzanedo, suggeriment recollit per J. CAILLE, *Une ligue entre les montpellierains et le vicomte de Narbonne contre le roi d'Aragon, seigneur de Montpellier (milieu XIIIe siècle)*, a *Montpellier, la Couronne d'Aragon et les pays de Langue d'Oc (1204-1349)*. «Actes du XIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon», Montpellier, 1988, I, p. 73 (arbre genealògic dels vescomtes de Narbona). M. T. F.]

24. Guillem IX de Montpeller.

25. Podria tractar-se de Paullà, l'actual Paulhan, al departament de l'Hérault, on pertany també Montpeller. Una nota marginal del ms. N (que duu en el cos del text la forma *Peoyllin*) indica: P. Mars. (és a dir Pere Marsili) *Peoyllanum*. [J. B.]

26. Bergunyó sembla un sobrenom com el de Tortoseta (n. 29).

En Bernat Guillem, que nós heretam²⁷ e donam muller, per nom Na Juliana, que era de llinatge de la mare, per nom d'Entença, filla d'En Ponç Huc, frare del comte d'Empúries, qui havia nom N'Huc;²⁸ e un altre frare que nodria nostre pare, qui havia nom Tortoseta.²⁹ E aquest Guillem de Montpestller, qui era major fill d'En Guillem de Montpestller, punyà con fos senyor de Montpestller, per ço cor ell era hom. E aquest pleit venc denant l'apostoli, sí que nostra mare, la reina Dona Maria, anà a la cort de Roma per mantenir son dret,³⁰ e que nós, que érem son hereu, fósem senyor de Montpestller. E tengren tant son pleit denant l'apostoli, que els donà per sentència (sí que n'hi hac decretal escrita de la sentència de l'apostoli)³¹ que jutjava aquells qui eren fills d'En Guillem de Montpestller e de Na Agnès que no eren de lleial conjugui, car eren feits en aulteri, havent altra muller. E jutjà que Montpestller fos de la reina Dona Maria e de nós, qui érem son fill.

[CONCEPCIÓ I NAIXEMENT DEL REI JAUME]

5 Ara comptarem en qual manera nós fom engendrats e en qual manera fo lo nostre naiximent. Primerament en qual manera fom engendrats nós.³² Nostre pare,

27. Bernat Guillem, com veurem, apareix sovint en el *Llibre dels feits*, llavors de la campanya per la conquesta del regne valencià; s'havia distingit en el setge de Borriana (§ 173) i va morir al Puig de Santa Maria (§ 231 i seg.).

28. Juliana o Jussiana era, en efecte, filla de Ponç Hug II i neboda d'Hug d'Empúries. Afegim que era néta d'Hug III, comte també d'Empúries, i de Jussiana d'Entença. Perquè enllaça amb el llinatge d'Entença és amb aquest cognom que se'l designa correntment: Bernat Guillem d'Entença. Cal no confondre'l amb el seu fill del mateix nom, al·ludit per la crònica en el § 157.

29. Anomenat així perquè va nodrir-se a Tortosa. GERMAIN, *Histoire de la commune de Montpellier*, cit. Sembla que s'anomenava Ramon de Montpellier, ZURITA, llib. II, cap. LXVI.

30. Maria va anar a Roma per comminació d'Innocent III, que creia en el dret de Guillem IX. Hi arribà per l'octubre de 1212; ROUQUETTE, p. 67 i 71. La hi menava també la qüestió del divorci demanat pel seu marit Pere el Catòlic. Observem el silenci de la crònica en aquest punt.

31. Aquesta *decretal escrita* de què parla la crònica no ha arribat fins a nosaltres, a diferència de la sentència contrària al divorci, que ens és coneguda (publicada per POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum*, núm. 4561). Però sabem que la sentència en el plet motpellerí fou favorable a Maria. Vegeu ROUQUETTE, *op. cit.*, p. 71. [Sobre aquest procés: J. VINCKE, *Der Eheprozess Peters II. von Aragon (1206-1213)*, «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft», sèrie I, vol. V (1935), p. 108-189. La decisió papal sobre la legalitat del matrimoni de Pere amb Maria de Montpellier: D. MANSILLA, *La documentación pontificia hasta Inocencio III (965-1216)*, Roma, 1955, núm. 497. M. AURELL, *Les noces del comte*, p. 408-409 i 434. M. T. F.]

32. Aqueixa tradició de l'engendrament de Jaume I, malgrat l'aversió de Pere el Catòlic envers la seva muller, que ací apareix simplement esbossada, pren tot el seu desenrotllament en les cròniques de DESCLOT (cap. IV) i de MUNTANER (caps. III-V). Observem que ací l'engendrament té lloc d'una manera natural, sense la subreptícia substitució per la reina de l'amistançada del rei, de què ens parlen aquells dos cronistes. Vegeu F. SOLDEVILA, *Un poema joglaresc sobre l'engendrament de Jaume I*, «Estu-

lo rei En Pere, no volia veser nostra mare, la reina. E esdevenc-se que una vegada lo rei, nostre pare, fo en Llates, e la reina, nostra mare, fo en Miravalls.³³ E venc al rei un ric hom, per nom En Guillem d'Alcalà,³⁴ e pregà'l tant, que el féu venir a Miravalls, on era la reina, nostra mare. E aquella nuit que abdós foren a Miravalls volc nostre Senyor que nós fóssem engenrats. E quan la reina, nostra mare, se sentí prenys, entrà-se'n a Montpesller. E aquí volc nostre Senyor que fos lo nostre naiximent en casa d'aquells de Tornamira, la vespra de nostra Dona Sancta Maria Candeler.³⁵ E nostra mare, sempre que nós fom nats, envià'ns a Sancta Maria, e portaren-nos en los braces; e deïen matines en l'església de nostra Dona;³⁶ e, tantost con nós meseren pel portal, cantaren *Te Deum laudamus*. E no sabien los clergues que nos deguésem entrar allí, mas entram quan cantaven aquell càntic.³⁷ E puis llevaren-nos a Sent Fermí. E, quan aquells qui ens portaven entraren per l'església de Sent Fermí, cantaven *Benedictus Dominus Deus Israel*. E, quan nos tornaren a la casa de nostra mare, fo ella molt alegre d'aquestes prendòstiques que ens eren esdevengudes.³⁸ E féu fer dotze candeles, totes d'un pes e d'una granea, e féules encendre totes ensems, e a cada una mes sengles noms dels apòstols, e promès

dios dedicados a Menéndez Pidal», VII, 1957, p. 71-80. [Sobre aquest engendrament cf. també F. DELPECH, *La naissance de Jacques I d'Aragon: histoire, légende, mythe et rituels*, Colloque Franco-espagnol. *La légende: Anthropologie, histoire, littérature*, Madrid, Casa de Velázquez, 1989, p. 69-101. M. T. F.]

33. Sabem que, per aquest temps, el rei Pere féu una llarga estada a Montpeller. J. MIRET I SANS, *Itinerario de Pedro I de Cataluña, II en Aragón*, «Boletín Ac. B. Letras», III, p. 2. Llates, petit port proper a Montpeller.

34. Dins l'*Itinerari de Jaume I* de MIRET I SANS, trobem algunes notícies d'aquest personatge, que apareix encara els primers temps del regnat de Jaume I. Ell és, per exemple, un dels cavallers que l'acompanyen a la seva sortida de Montsó. MIRET, *op. cit.*, p. 21. Vivía encara el 20 d'abril de 1223. *Íd.*, p. 44. [Guillem d'Alcalà era un noble aragonès, molt vinculat a Pere el Catòlic, germà de Pere d'Alcalà, senyor d'Alcalà, del qual fou hereu el 1214, juntament amb els templers. Sembla que es casà amb una filla de Ferrenc de Luna, per la qual cosa la seva descendència alternà el cognom Luna amb el d'Alcalà; sembla que és el pare del Lop Ferrenc de Lurcenich, que participà a la conquesta de València, però el fill d'aquest tornà a anomenar-se Guillem d'Alcalà: F. de MOXÓ Y MONTOLIU, *La casa de Luna (1276-1348). Factor político y lazos de sangre en la ascensión de un linaje aragonés*, «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft», Münster, 1988, p. 67, 69 i 291-292. Un Pere d'Alcalà també tenia béns a Estada, Estadella i Osca entre 1199 i 1203: C. LALIENA CORBERA, *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (siglos XII-XV)*, Terol, Instituto de Estudios Turolesens, 1987, p. 87. M. T. F.]

35. Aquest casal, avui desaparegut, es trobava a la placeta anomenada Pla de Tornamira. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, Barcelona, 1918, p. 14. La nit de l'1 al 2 de febrer de 1208.

36. Església de Nostra Dona de les Taules.

37. MANUEL DE MONTOLIU en el seu estudi *Els elements èpics, principalment arturians, en la crònica de Jaume I*, «Homenaje a Menéndez Pidal», I, Madrid, 1924, p. 707, troba reminiscències de la llegenda del rei Artús en aquest episodi.

38. Vegeu el § 48 on es torna a fer al·lusió a «les condicions e meravelles que foren al nostre naixement». Però hi diu que no en parla perquè ja n'ha parlat aquí.

a nostre Senyor que aquella que pus duraria, que aquell nom hauríem nós. E durà més la de sent Jacme bé tres dits de través que les altres. E per açò e per la gràcia de Déu havem nós nom En Jacme.³⁹ E així nós som venguts de part de la que fo nostre mare e del rei En Pere, nostre pare. E sembla obra de Déu, car les covinençes que nostre avi havia feites d'haver aquesta per muller, tornà depuis que d'aquella natura de l'emperador Manuel e de nostre pare, lo rei En Pere, que per matrimoni se cobràs la fallida que en l'altre matrimoni havia estada.⁴⁰ E aenant, nós jaent en lo bressol, tiraren per una trapa sobre nós un cantal, e caec prop del bressol, mas nostre Senyor nos volgué estorçre que no moríssem.⁴¹

[DEL REI PERE, PARE DEL REI JAUME, I DE LA REINA MARIA]

6 Nostre pare, lo rei En Pere, fo lo pus franc rei que anc fos en Espanya⁴² e el pus cortès e el pus avinent, sí que tant donava, que ses rendes e ses terres ne valien menys. E era bon cavaller d'armes, si bo n'havia en el món. De les altres bones costumes que ell havia no volem parlar per allongament de l'escrit.⁴³

7 De la reina Dona Maria, nostra mare, volem aitant dir que, si bona dona havia en el món, que ella ho era en tembre e en honrar Déu e en altres bones costumes

39. Hi ha, tanmateix, indicis que, els primers temps, fou anomenat Pere, com el seu pare. Cf. *Gesta Comitum Barcinonensium*, «Les Cròniques catalanes», II, redacció primitiva, X i XI, i MIRET, *Itinerario de Pedro I*, «Bol. A. B. Letras», IV, p. 17. També en aquest episodi troba MONTOLIU reminiscències arturianes (*op. cit.*, p. 707).

40. Al·lusió als esdeveniments contats en el § 2.

41. Cf. DESCLOT, cap. IV, que també explica aquest episodi.

42. Aquesta és una de les vegades que la crònica esmenta el nom d'Espanya. Vegeu altres esments § 6, 18, 21, 33, 34, 105, 141, 146, 237, 380, 392, 535.

43. Aquest elogi de Pere el Catòlic, on tot evitant de parlar d'altres bons costums, s'evita de parlar dels seus costums menys favorables, excepte de la seva prodigalitat, està hàbilment i, al mateix temps, cordialment bastit. Per a altres judicis sobre aquest rei, vegeu F. SOLDEVILA, *La figura de Pere el Catòlic en les cròniques catalanes*, «Rev. de Catalunya», IV, 1926, p. 495-505. Sobre la seva prodigalitat i pèssima política financera, vegeu més avall, § 11. [La política financera del rei Pere ha estat estudiada per T. N. BISSON que, efectivament, ha constatat que hi hagué dificultats financeres en els darrers anys del seu regnat: T. N. BISSON, *Fiscal Accounts of Catalonia under the Early Count-Kings (1151-1213)*, Berkeley-Los Angeles, Londres, University of California Press, 1984, I, p. 122-150. Vegeu també, del mateix autor, *Las finanzas del joven Jaime I (1213-1228)*, X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. *Jaime I y su época*, Comunicaciones, 1-1, Saragossa, 1980, p. 161-208, treball del qual hi ha traducció catalana a *L'impuls de Catalunya*, Vic, Eumo ed., 1997, p. 159-185. Cf. també del mateix autor: *Les comptes des domaines au temps du Philippe Auguste: essai comparatif*, «*Quanto personam tuam*» (X 2.24.18): *its original signifiçance; Sur les origines du «monedatge»*. *Quelques textes inédits; Coinages of Barcelona (1209-1222). The documentary evidence*, treballs recollits al volum: *Medieval France and her Pyrenean neighbours. Studies in early Institutional History*, Londres i Ronceverte, The Hambledon Press, 1989. M. T. F.]

que en ella eren. E poríem molt de bé dir d'ella, mas deïm-ne aitant que fa compliment a tot l'als: que ella és amada per tots los hòmens del món que saben de sos capteniments. E nostre Senyor la amà tant e li donà tanta de gràcia, que reina sancta és clamada per aquells qui són en Roma, e per tot l'altre món,⁴⁴ sancta. E guaireix malaltes molts, quan beuen ab vi o ab aigua de la péra que raen del seu vas.⁴⁵ E jau en Roma, en l'església de Sent Pere, prop de Sancta Petronilla, que fo filla de sent Pere.⁴⁶ E esguardat, aquells qui veurets aquesta escriptura,⁴⁷ si aquesta cosa és miraculosa, que nostre avi, lo rei Don Amfós, promès que seria sa muller filla de l'emperador, e depuis pres la reina Dona Sanxa.⁴⁸ E nostre Senyor volc que per aquella promesa que el rei havia feta primerament, ço és a saber, que seria sa muller la filla de l'emperador Manuel, que aquella tornàs en son lloc. E par-ho en açò, que la néta de l'emperador Manuel fo puis muller de nostre pare, on nós venim. E per açò és obra de Déu que aquella covinença que no es complí en aquell temps se complí depuis, quan nostre pare pres per muller la néta de l'emperador.

[LLUITES AMB SIMÓ DE MONTFORT. MORT DEL REI PERE A LA BATALLA DE MURET]

8 E, passat lo temps del nostre naiximent, En Simon de Montfort, qui tenia la terra de Carcassès i de Badarrès, e en Tolsà ço que hi havia guanyat lo rei de França,⁴⁹ volc haver amor ab nostre pare, e demanà-li que ens lliuràs a ell, car ell nos nodriria. E ell fià's tant en ell e en la sua amor, que lliurà ad ell nós per nodrir.⁵⁰ E nós estant en son poder, les gents d'aquelles terres que dessus havem dites vengren a nostre pare e dixeren-li que ell podia ésser senyor d'aquelles terres,

44. Cf. amb *Gesta Comitum Barcinonensium*, redacció definitiva, xxv, § 3, ed. MASSÓ-BARRAU, p. 52: «... dicta domina regina febre correpta ibidem, in Romana scilicet curia, ultimam diem clausit, et fuit sepulta honorifice in ecclesia sancti Petri iuxta altare sanctae Petronillae, ubi Dominus multa miracula per eius merita operatur».

45. Alguns historiadors col·loquen la mort de la reina l'any 1218, entre ells PRÒSPER DE BOFARULL, *Condes de Barcelona vindicados*, II, p. 230. Sembla, però, que va morir arran de l'atorgació del seu darrer testament, el 20 d'abril de 1213: pocs mesos, doncs, abans de la mort del seu marit, J. ROUQUETTE, *op. cit.*

46 La tomba és a terra, sota una llosa de marbre, davant l'altar de santa Peronella i del santísim Crucifix. P. DE BOFARULL, *op. cit.*, p. 230.

47. Remarquem la fórmula: «E esguardat aquells qui veurets aquesta escriptura», i confrontem-la amb la que acostuma a emprar Muntaner: «aquells qui oiran aquest llibre», «vosaltres qui aquest llibre oirets», «a casquí que l'oirà», etc. Abans, però, el *Llibre*, § 1, ha usat la fórmula «l'escrit oir».

48. Vegeu més amunt, § 2.

49. Regions de Carcassona, Besiers i part del Tolosà. El rei de França és Felip II August.

50. La crònica converteix en un pacte amistós el resultat d'una cínica combinació política i de la sostracció del petit Jaume (tres anys tenia) a la seva mare Maria de Montpeller. El pacte fou signat a Sant Nazari de Masol, el 27 de gener de 1211. MIRET, *Itinerari de Jaume I*, p. 16.

si ell les volia penre ni emparar. E el rei En Pere, nostre pare, era franc e piadós, e ab la pietat que a ell pres d'ells dix que se n'empararia. E enganaven-lo ab belles paraules. E d'una part li ho daven de paraula e d'altra part li ho tolíen per obra.⁵¹ Car nós oim a En Guillem de Cervera⁵² e a N'Arnau de Castellbò⁵³ e a En Dalmau de Creixell⁵⁴ e a altres qui eren ab ell, que li deïen: «Sényer, veus nostres castells e nostres viles; emparats-vos-en e metets-hi vostres batlles».⁵⁵ E, quan ell ho volia emparar, deïen-li: «Sényer, con gitarets nostres mullers de nostres maisons? Mas nós e elles ne serem vostres e en farem vostra volentat». E per aquesta manera no li atenié re que li promessesen. E mostraven-li llurs mullers e llurs filles e llurs parentes, les pus belles que podien trobar. E, quan sabien que ell era hom de femnes,⁵⁶ tolíen-li son bo propòsit e faïen-lo mudar en ço que ells volien. E, quan les noves serien llongues de contar, a les coses cares que hi foren, no en volem pus parlar.

9 E En Simon de Montfort⁵⁷ era en Murell⁵⁸ bé ab vuit-cents hòmens a cavall entrò

51. Al·lusió a la manera de procedir dels barons llenguadocians, que cercaven la protecció i l'ajuda del rei, però que volien servir llurs dominis i llur independència.

52. Guillem de Cervera, senyor de Juneda, que es casà amb Elvira de Sobirats, comtessa vídua d'Urgell, i defensà els drets de la seva muller i de la seva fillastra Aurembiaix contra les pretensions de Guerau de Cabrera. Fou conseller de Jaume I, i la crònica, § 34 i 181, en fa un gran elogi. Cap a l'any 1230 es féu monjo de Poblet. Vegeu § 109 n. 841. [Sobre aquest magnat, vegeu A. ALTISENT, *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, p. 127-129. G. GONZALVO I BOU, M. SALAS I FLOTATS, *Guillem IV de Cervera, cavaller i monjo de Poblet*, «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), p. 405-418. L'any 1208 Pere el Catòlic li donà el lloc de Benifassà perquè el poblés: E. GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991, doc. 1. M. T. F.]

53. Arnau, vescomte de Castellbò, fill de Ramon II i successor en el vescomtat el 1185, fou conseller de Jaume I i pogué parlar-li d'aquestes qüestions. Casat amb Arnalda de Caboet, va senyorejar també les valls de Caboet, Sant Joan i Andorra. Va tenir qüestions amb el comte d'Urgell a causa del casament de la seva filla Ermessendis amb Roger Bernat de Foix. I tant ell com la seva filla estigueren barrejats amb l'heretgia albigea, i anys després de llur mort, el 1269, foren confiscats llurs béns per la corona. Arnau va morir el 1226. MIRET, *El vizcondado de Castellbó*, Barcelona, p. 142 i seg. [J. VENTURA SUBIRATS, *El catarismo en Cataluña*, BRABLB, 28 (1960), p. 75-168, concretament p. 83-91. M. T. F.]

54. Sobre Dalmau de Creixell, vegeu nota al cap. v de DESCLOT. [Segons Pere Tomic, aquest cavaller empordanès es distingí a la batalla de les Navas de Tolosa: P. TOMIC, *Històries e conquestes dels excellentíssims e catholics reys d'Aragó e de lurs antecessors, los comtes de Barcelona*, Barcelona, 1886. cap. XXXVIII. També, com veurem, prengué part en la batalla de Muret. Posseïa els castells de Creixell, Pontós i Borrassà. Ja era mort l'any 1225: *Els castells catalans*, Barcelona, R. Dalmau ed., 1967-1979, II, p. 338-339, 341, 356-357, 497. M. T. F.]

55. Batlle, funcionari encarregat de l'administració del patrimoni reial.

56. Vegeu en el § 9 l'anècdota que reconta el reboster Gil. També el que DESCLOT i MUNTANER diuen en els capítols relatius a l'engendrament de Jaume I (caps. III-IV i IV, respectivament).

57. Simó de Montfort, capitost de la croada contra els albigesos, senyor d'alguns dominis a l'illa de França i comte de Leicester a Anglaterra. [Cf. J. R. MADDICOT, *Simon de Montfort*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994. M. ALVIRA CABRER, *12 de septiembre de 1213. El jueves de Muret*, Barcelona, Universitat, 2002, p. 460-508. M. T. F.]

58. Muret, prop de Tolosa, a la vora del Garona i del Luja.

en mil,⁵⁹ e nostre pare venc sobre ell prop d'aquell lloc on ell estava. E foren ab ell, d'Aragó, Don Miquel de Lúcia⁶⁰ e Don Blasco d'Alagó⁶¹ e Don Rodrigo Liçana⁶² e Don Ladró⁶³ e Don Gómez de Luna⁶⁴ e Don Miquel de Rada⁶⁵ e Don Guillem

59. Si fa no fa aquesta xifra donen la major part de les fonts. Vegeu-les en MARCEL DIEULAFROY, *La bataille de Muret*, «Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres», XXXVI, segona part, p. 109 n. 3. [M. ALVIRA CABRER, *12 de septiembre de 1213. El jueves de Muret*. M. T. F.]

60. Miquel de Lusia o Luesia havia estat majordom d'Aragó en temps del rei Pere (SANPERE I MIQUEL, *Minoria de Jaime I*, «1er Congrès d'Hist. Cor. Aragó», p. 612), i ja havia pres part a la batalla de les Navas de Tolosa (vegeu nota al cap. v de la Crònica de DESCLOT). I va sortir amb vida de les dues batalles: sabem que encara vivia per l'abril de 1226, MIRET, *Itinerari*, p. 60.

61. Blasc d'Alagó fou un dels personatges més importants del regnat de Jaume I. A viat (1221-1224) hi apareix amb el títol de majordom d'Aragó (vegeu § 12, n. 114). Entre els anys 1229 i 1233 va viure en terra de moros (vegeu § 12). Va estimular el rei a l'empresa de València i va distingir-se, especialment en la conquesta de Morella als sarraïns, gesta que va dur a terme pels seus propis mitjans, i va ostentar el títol de senyor de Morella. Vegeu el mateix *Llibre*, § 127 i seg., i MATÍAS PALLARÉS, *Don Blasco de Alagón, señor de Morella*, «1er Congrès d'Hist. de la Cor. d'Aragó», 1ª part, p. 217-231. Degué morir cap al 1236, perquè aleshores deixa d'aparèixer en els documents de Jaume I; quan hi reapareix el seu nom a partir de l'any 1256, ja ha de tractar-se del seu fill. MIRET, *Itinerari*, p. 124 i 253. [Una completa informació sobre la família, les propietats i l'actuació d'aquest noble a V. GARCIA EDO, *Blasco de Alagón*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», 62 (1986), p. 383-420. Assenyalava que fou majordom d'Aragó entre 1220-1221 i 1233-1234. El seu fill i hereu, Artal d'Alagó, morí en un atac a Saix el 1239 i el succeí un fill anomenat Blasco. Posseïa nombrosos llocs al sud d'Aragó, en àrees de reconquesta recent: Alcaine, Calanda, Camarena de la Sierra, Camarón, La Ginebrosa; altres li foren donats pel rei: Maria de Huerva i Sástago a canvi de Morella, i a més Favara i llocs al nord del País Valencià. Testà vers 1240 i morí abans de 1242; el 1246 els seus successors se'n repartiren l'herència: V. GARCIA EDO, *La partición de herencia de D. Blasco de Alagón*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura» (1978), p. 194-198 i *Nuevas aportaciones documentales sobre don Blasco de Alagón*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», 66 (1989), p. 287-301. Pel que fa a la seva estada a la València islàmica, s'avança aquesta estada al 1223, ja que Abu Zayd en parlà en una carta, suposadament d'aquest any, al califa al-Mustansir, a qui el noble aragonès volia visitar per demanar ajut; en tot cas no podia ésser de gaire més tard perquè al-Mustansir morí el 1224: C. BARCELÓ TORRES, *El sayyid Abu Zayd: príncipe musulmán, señor cristiano*, «Awraq», 3 (1980), p. 101-109. Les cartes de població dels llocs que conquerí a: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 2-5, 8, 9, 11, 13, 16, 18-20, 24, 26-33, 38. M. T. F.]

62. Roderic de Liçana, ric home aragonès, que havia pres part a la batalla de les Navas (vegeu nota a la Crònica de Desclot, cap. v) i que va distingir-se en les lluites de la minoritat de Jaume I, en oposició sovint contra el rei (vegeu *Llibre*, § 12, 16 i 21). També es va distingir en la conquesta del regne de València (MIRET, *Itinerari*, p. 105, i *Llibre*, § 225); un cop presa la capital, en fou nomenat governador. [L'any 1216, Roderic de Liçana donà el lloc de Piedra, a Osca, al monestir de Sixena: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos y los despoblados*, Saragossa, Anubar ed., 1984-1986, p. 1007. Després de la conquesta de València el rei li donà els llocs de Montroi, Bunyol i Macastre; el 1244 i el 1248 fou novament lloctinent del rei a València; aquest any fou derrotat pels moros de Xàtiva: J. V. CABEZUELO PLIEGO, *Poder público y administración territorial en el reino de Valencia 1239-1348. El oficio de la procuración*, València, Generalitat Valenciana. Conselleria de Presidència, 1998, p. 39-40. M. T. F.]

63. Encara que el *Llibre* no l'esmenta, entre els caiguts a la batalla, podria semblar que hi va trobar la mort, perquè el Don Ladró que esmenta després la crònica era fill d'aquest. Vegeu *Llibre*, § 33. Si de cas, però, el fill hauria començat a actuar immediatament, perquè un Don Ladró

de Puyo⁶⁶ e Don Açnar Pardo⁶⁷ et de sa mainada molts⁶⁸ e d'altres qui a nós no poden membrar.⁶⁹ Mas tant nos membra que ens dixeren aquells que hi havien estat e sabien lo fait que, llevat Don Gómez e Don Miquel de Rada e Don Açnar Pardo e alguns de sa mainada que hi moriren, que els altres lo desempararen en

ja apareix en l'assemblea de Lleida de 1214. MIRET, *Itinerari*, p. 19. Per aquest motiu, i perquè el nom apareix sense interrupció en documents de Jaume I fins al 1222 (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 41), i després no tornem a trobar-lo fins al 1226 (*ibíd.*, p. 65), en els fets esmentats per la crònica en el dit § 33, ens decantem a creure que el pare va viure fins cap al 1222. [Don Ladró era Pedro Ladrón, que fou *senior* o tinent de la ciutat de Terol, que era llavors frontera amb els sarraïns, entre 1196 i 1200 i l'any 1198 rebé en donació, pel seu servei, Mora de Rubielos: A. J. GARGALLO MOYA, *El Concejo de Teruel en la Edad Media 1177-1327*, I, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, 1996, p. 226 i 228. M. T. F.]

64. Gomes de Luna fou, com indica el *Llibre* tot seguit, un dels cavallers morts a batalla. No en tenim més dades biogràfiques. [Gomes de Luna, sembla que era descendent de Pedro López de Luna, senyor de Luna i mestre de l'orde de l'Hospital. Potser era fill de Lop Ferrenc, fill de Pedro, amb el qual apareix confirmant documents a favor de l'orde de l'Hospital el 1210 i 1211. Fou enterat a Sixena com altres cavallers morts a la batalla: F. DE MOXÓ Y MONTOLIU, *La casa de Luna*, p. 291. No sembla que pogués ésser fill de Pedro López perquè els fills que apareixen esmentats en el document en què es donava a l'Hospital l'any 1177 són Lop Ferrenc de Luna, Sancho Ramírez i Jordana: M. L. LEDESMA RUBIO, *Pedro López de Luna, maestro de la orden del Hospital en Aragón y en Cataluña*, «Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón», VIII (1967), p. 417-427, concretament p. 421, n. 16 i doc. 2, p. 426-427. M. T. F.]

65. Amb Miquel de Rada s'esdevé el mateix que amb Gomes de Luna: la participació a la batalla de Muret i la seva mort en el combat són les soles dades biogràfiques que en posseïm. [Per ara, l'única notícia que hem trobat de Miquel de Rada és que entre 1192 i 1194 cobrà 100 masmudines del rei: T. N. BISSON, *Fiscal Accounts of Catalonia*, II, p. 191. M. T. F.]

66. Guillem de Puyo o de Pueyo va sortir amb vida de la batalla: el trobem l'any següent a l'assemblea de Lleida on és jurat el rei Jaume. Va morir pocs anys després (1220) en el setge d'Albarraí (*Llibre dels feits*, § 16). Tenia un fill del mateix nom, esmentat singularment per la crònica, § 16. [Guillem de Puyo o Pueyo tenia, el 1262, un plet amb el consell de Terol per causa del lloc de Noguerauelas, que pertanyia a la seu de Tarassona i que ell devia tenir en feu; Terol creia que tenia dret a ordenar la repoblació d'aquest territori: A. J. GARGALLO, *El Concejo de Teruel*, p. 247-248. M. T. F.]

67. Açnar Pardo, segons diu tot seguit el *Llibre*, va morir a la batalla; però el fet és que un Açnar Pardo apareix el 1227 com a testimoni d'un document del Conqueridor, MIRET, *Itinerari*, p. 65. Potser es tracta d'un parent seu i no d'ell mateix. [El rei Pere el Catòlic li donà el castell i vila de Lacasta l'any 1205: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 522 i 717. Aznar Pardo era majordom d'Aragó l'any 1210: R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago en la Corona de Aragón. La encomienda de Montalbán (1210-1327)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1980, p. 239. M. T. F.]

68. La mainada estava formada per cavallers de la casa del rei, que foren anomenats mainaders per aquest motiu, i que van rebre rendes donades pel rei, a fi que ells les repartissin entre els cavallers que volguessin; i aquestes rendes es van anomenar *cavalleries de mainada*, a diferència de les rendes donades pel rei als rics homes i repartides per aquests, que van anomenar-se *cavalleries d'honor*, ZURITA, llib. II, cap. LXIV. Aquestes eren institucions aragoneses: per això els mainaders de la mainada reial eren aragonesos.

69. Remarquem la importància de la tradició oral i dels records llunyans en aquests apartats. «Car nós oïm dir», ha escrit en el § 8; «nos membra que ens dixeren aquells que hi havien estat», escriu aquí. Vegeu també § 13, 19, 24.

la batalla e se'n fugiren-hi⁷⁰ de Catalunya En Dalmau de Creixell⁷¹ e N'Hug de Mataplana⁷² e En Guillem d'Horta⁷³ e En Bernat des Castellbisbal,⁷⁴ e aquells fugiren ab los altres.⁷⁵ Mas bé sabem per cert que Don Nuno Sánhez⁷⁶ en En Guillem

70. En altres fonts també consta aquesta fugida, vegeu DIEULAFOY, *op. cit.*, p. 118.

71. Sobre Dalmau de Creixell, vegeu nota 54.

72. Hug de Mataplana, segons alguns autors, hauria mort a la batalla de Muret (vegeu J. MASSÓ I TORRENTS, *Repertori de l'antiga literatura catalana*, I, p. 152). Però un Hug de Mataplana figura en la primera part del regnat de Jaume I. Dos dies abans de la sortida de Jaume I, era al castell de Montsó i signa relativament sovint, com a testimoni, documents reials. Prengué part a la conquesta de Mallorca, per a la qual empresa havia ofert, ensems amb Galceran de Pinós, cinquanta cavallers (MIRET, *Itinerari*, p. 21 i 75). DESCLOT, cap. XXXVII, diu que va morir a la batalla de Santa Ponça on moriren els Montcada; però un Hug de Mataplana segueix apareixent en els documents de Jaume I. Vivia encara el 1236, i va assistir a les Corts de Montsó celebrades per l'octubre d'aquell any, MIRET, *Itinerari*, p. 124. I ja no tornem a trobar-ne cap notícia, la qual cosa vol dir que ja no degué trigar a morir. Un altre Hug de Mataplana apareix cap al final del regnat de Jaume I, MIRET, *Itinerari*, p. 509, 535, 540. L'Hug de Mataplana que aquí ens interessa fou el trobador, fill d'un personatge del mateix nom, i autor del sirventès que comença: «D'un sirventès m'és pres talents» i d'alguna altra composició. Fou protector de joglars i amic de trobadors, i en el seu castell de Mataplana va tenir una gentil cort trobadoresca. Ramon Vidal de Besalú va descriure-la en la seva novel·la *En aquel temps com era jais*, MASSÓ I TORRENTS, *op. cit.*, p. 152-154. [L'Hug de Mataplana esmentat per Miret era ardiaca d'Urgell: R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, p. 285. M. T. F.]

73. Guillem d'Horta. No hem sabut trobar notícies d'aquest personatge, que deu ésser de la mateixa família dels germans Sanç d'Horta i Garcia d'Horta, citats al § 129. [Sembla que és Guillem d'Horta, un senyor del Pla de Barcelona que va donar el nom a Horta; la darrera notícia que en tenim és de 1219: *Els castells catalans*, I, p. 593-601, 602 i 659. Potser és el seu pare, del mateix nom, el que l'any 1170 establí terres a Sant Andreu de Palomar i que el 1190 rebia en feu o tinença un mas a Sant Feliu de Castellar que pertanyia al monestir de Sant Feliu del Munt; en aquesta ocasió actuava conjuntament amb la muller Adelaida i el fill Guillem: P. BENITO I MONCLÚS, *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona, CSIC. Institució Milà i Fontanals, 2003, p. 236, 497 i 625. M. T. F.]

74. Bernat de Castellbisbal és anomenat Berenguer en l'edició prínceps. Però es tracta ben bé de Bernat, perquè un personatge d'aquest nom apareix en els primers temps del regnat de Jaume I. Així el trobem en la solemne cúria o cort tinguda pel rei a Tarragona el 1218 (MIRET, *Itinerari*, p. 27). No degué ultrapassar de gaire el 1220. [Bernat de Castellbisbal posseïa drets al lloc de Castellbisbal, al Llobregat, i la castlania del castell: *Els castells catalans*, II, p. 36-37. Se separà de la seva muller Berenguera i l'expulsà del castell; consta que pelegrinà als llocs sants: F. CARRERAS Y CANDI, *Lo Castell-bisbal del Llobregat. Apuntacions històriques de la Edat Mitjana*, 1900, p. 50-53. P. BENITO, *Senyoria de la terra*, p. 390, 423-424, 487, 646. M. T. F.]

75. La fugida dels cavallers, aquests i altres, degué ésser determinada per la mort del rei, i no al contrari. Vegeu la versió de DESCLOT, cap. VI. [Sobre la fugida dels occitans i d'alguns cavallers catalans: M. ALVIRA, *12 de septiembre de 1213. El jueves de Muret*, p. 342-343, 352-360. M. T. F.]

76. Nunyo Sanç o Sanxes, fill del comte Sanç i de Sanxa Núñez de Lara, nét de Ramon Berenguer IV (BOFARULL, *Condes de Barcelona*, II, p. 190). Mort el seu pare, fou el principal personatge de la cort de Jaume I. Era comte de Rosselló, que tenia per donació de Pere el Catòlic, i va prendre part a la batalla de les Navas i a la conquesta de Mallorca. El trobarem en *Llibre* i també en la crònica de Desclot. Va morir a les acaballes del 1240 o poc temps després, perquè les darreres notícies que en tenim són del 20 de desembre d'aquell any, MIRET, *Itinerari*, p. 145-146. El 1242, en tot cas, ja havia mort, *ibíd.*, p. 156.

de Montcada, que fo fill d'En Guillem Ramon e de Na Guillem de Castellví,⁷⁷ no foren en la batalla, ans enviaren missatge al rei que els esperàs, e el rei no els volc esperar, e féu la batalla ab aquells qui eren ab ell.⁷⁸ E aquell dia que féu la batalla⁷⁹ havia jagut ab una dona,⁸⁰ sí que nós oïm dir depuis a son reboster, qui havia nom Gil,⁸¹ e fo puis frare de l'Espital, qui havia estat en aquell consell, e altres qui ho viren per sos ulls, que anc a l'evangeli no poc estar en peus, ans s'assec en son seti mentre es deïa. E, ans que fos la batalla, volia's metre En Simon de Montfort en son poder per fer sa volentat, e volia's avenir ab ell. E nostre pare no ho volc pendre.⁸² E, quan viren açò lo comte Simon e aquells de dins, preseren penitència e reeberen lo cors de Jesucrist e dixeren que més amaven morir al camp que en la vila. E sobre açò, eixiren combatre ensems en una. E aquells de la part del rei no saberen rengar la batalla ni anar justats, e ferien cada un ric hom per si e ferien contra natura d'armes.⁸³ E per lo mal ordonament e per lo pecat que era en ells, hac-se a vençre la batalla, e per la mercè que no hi trobaren aquells qui eren dedins. E aquí morí nostre pare. Car així ho ha usat nostre llinatge tots temps, que en les batalles que ells han feites ne nós farem, de venç-

77. El Guillem de Montcada que aquí apareix, fill de Guillem Ramon de Montcada, fou vescomte de Bearn (1223-29) i senyor de Montcada i Castellvell. Un dels grans personatges del regnat. Quan el regent Sanç deixà la procuradoria, potser és ell qui apareix amb el títol de *procurador del rei* (MIRET, *Itinerari*, p. 32-33). Durant els primers temps de l'actuació de Jaume I, lluita més d'un cop contra el monarca, com explica la crònica mateixa. Però col·laborà després amb ell i va passar a Mallorca, on va trobar la mort a la batalla de Santa Ponça (1229). Estigué casat amb Garsenda, filla d'Alfons II de Provença, i en tingué un fill, Gastó, del qual també parla el *Llibre* (§ 33). Vegeu S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, p. 102. [Sobre aquest personatge vegeu també T. N. BISSON, *Las finanzas del joven Jaime I*, 174-179. J. C. SHIDELER, *Els Montcada: una familia de nobles catalans a l'edat mitjana 1000-1230*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 138-152. M. T. F.]

78. Segons el càlcul de DIEULAFOY, *op. cit.*, p. 108-109, tres mil cavallers i trenta o quaranta mil peons, xifra evidentment exagerada. [Les xifres admeses actualment són entre 2.000 i 4.000 cavallers i entre 4.000 i 10.000 peons: M. ALVIRA CABRER, *12 de septiembre de 1213. El jueves de Muret*, p. 294-301 i 627. Vegeu mapes i plànols amb els moviments dels exèrcits, p. 623-625 i de la batalla a p. 629. M. T. F.]

79. El dia 12 de setembre de 1213. Hi ha autors, però, que es decanten cap a la data del 13. Vegeu A. ROVIRA i VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, III, p. 488. [Actualment no es dubta de la data de la batalla. M. T. F.]

80. Confirmació del qualificatiu d'«hom de femnes», que ha donat abans al rei Pere (§ 8). Però cap altra font no reporta aquest fet íntim, per aquest motiu poc conegut.

81. L'edició prínceps li dona el nom d'Erf.

82. Hi hagué, per part del legat i dels bisbes que acompanyaven Simó de Montfort, proposes per a la pau. Pere va rebutjar-les (vegeu DIEULAFOY, *op. cit.*, p. 113). [Sobre aquestes negociacions: M. ALVIRA, *12 de septiembre de 1213. El jueves de Muret*, p. 218-220. M. T. F.]

83. Aquest fet pot explicar bé el desastre. [Sobre l'ordre de combat: M. ALVIRA, *12 de septiembre de 1213. El jueves de Muret*, p. 302-312, 316-318, 320-325. M. T. F.]

84. Aquí ja trobem l'acusació i el blasme directes contra l'actuació de Pere el Catòlic i l'eçalçament dels croats. Observem en aquests paràgrafs el silenci del *Llibre* respecte a la intervenció de Pere el Catòlic a la batalla de les Navas de Tolosa en què ell mateix fou un croat. Sols més enda-

re o morir.⁸⁴ E nós romanguem en Carcassona en poder del comte, car ell nos nodria e tenia aquell lloc.⁸⁵

[COM EL REI FOU PORTAT A MONTSÓ]

10 E puis, passat açò, demanaren-nos nostres naturals, e guerrejaren ab franceses e ab aquella terra que ells tenien,⁸⁶ ço és a saber, Don Nuno Sánxez⁸⁷ e En Guillem de Cardona, pare d'En Ramon Folc.⁸⁸ E part la guerra que ells faeren de Narbona e d'altres llocs, enviaren missatge a l'apostoli Innocent tercer,⁸⁹ que ell presés consell e destrenyés En Simon de Montfort per vet o per altra manera, que cobrasen nós, qui érem llur senyor natural, que no hi havia pus fill de nostre pare, de lleial conjugí, si nós no. E aquest apostoli, papa Innocent, fo el mellor apostoli, que de la saó que faem aquest llibre⁹⁰ en cent anys passats no hac tan bo apostoli en l'Església de Roma. Cor ell era bon clergue en los sabers que tanyen a apostoli de saber, e havia sen natural, e dels sabers del món havia gran partida.⁹¹ E envià tan

vant (§ 77) hi farà una referència oportuna. [Sobre l'impacte de la mort del rei, en el seu temps: M. ALVIRA, *12 de septiembre de 1213. El jueves de Muret*, p. 367-381. M. T. F.]

85. El lloc de pare, cal interpretar. Així el record que Jaume hauria servat de l'estada a Carcassona i del mateix Simó de Montfort no hauria estat rancuniosa, ni tan sols penosa. I Jaume hi va viure en poder seu des dels tres anys fins als sis. [La crònica pot voler indicar que Simó de Montfort era senyor de Carcassona precisament per un acord amb Pere el Catòlic (1211), del qual el fill Jaume era la garantia. El rei havia volgut neutralitzar Montfort fent-lo vassall seu: M. ALVIRA, *12 de septiembre de 1213. El jueves de Muret*, p. 430. M. T. F.]

86. L'historiador de Simó de Montfort, el monjo de Vaux-Cernay (*Historiens des Gaules*, XIX, p. 93), parla de bandes de soldats, aragonesos i catalans, que corren les terres de Simó de Montfort en venjança de llur rei. Concorda amb l'afirmació del *Llibre*, tot i que la valoració del francès sigui despectiva, com acostuma a ésser en aquests casos.

87. L'edició prínceps hi posa també, amb prou fonament, En Guillem de Montcada.

88. Guillem de Cardona (1177-1226) era, en efecte, pare de Ramon Folc III. Tenia el títol de vescomte, i fou un dels personatges més importants d'aquest període. Fou un dels consellers nomenats pel papa a Jaume I, SANPERE, *Minoría de Jaime I*, «1.er Congr. Hist. Cor. Aragó», p. 610. Apareix sovint en el seu seguici (vegeu MIRET, *Itinerari*). Prengué part en les lluites d'Urgell i contra els Montcada. Fou creditor del rei. SOBREQÜÉS, *op. cit.* Sobre Ramon Folc, § 28, n. 286.

89. Altres fonts adjudiquen la iniciativa i la realització de l'ambaixada a Ispan, bisbe de Sogorb. Vegeu RODERIC DE TOLEDO, *De Rebus Hispaniae*, cap. VI, § 5; *Gesta comitum*, redacció definitiva, cap. XXVII, § 1; *Crònica de Sant Joan de la Penya*, Saragossa, 1876, p. 146; *Crònica general de Pere III el Cerimoniós*, ed. SOBERANAS I LLEÓ, Barcelona, 1961.

90. Aquesta expressió «de la saó que faem aquest llibre» sembla pretèrita, com si no l'estigués fent en el mateix moment que escriu. Un fenomen idèntic es produeix en el § 16.

91. Significatiu elogi d'Innocent III, que concorda amb l'actitud favorable a Simó de Montfort.

forts cartes⁹² e tan forts missatgers⁹³ al comte Simon, que ell hac a atorgar que ens retria a nostres hòmens. E aduixeren-nos los franceses entrò a Narbona. E a Narbona eixiren gran partida dels nobles de Catalunya⁹⁴ e dels ciutadans e reeberen-nos. E nós podíem haver llaora sis anys e tres meses.⁹⁵ E hagren acord, quan foren en Catalunya, qui ens nodriria. E acordaren-se tots que ens nodrís lo mestre del Temple en Montsó.⁹⁶ E son nom d'aquell mestre era En Guillem de Montredon, qui era natural d'Osona e Mestre del Temple en Aragó e en Catalunya.⁹⁷

11 E hagueren altre consell: que en nom de nós e ab segell novell que ens faeren fer⁹⁸ que manàssem cort a Lleida de catalans e d'aragoneses, en la qual fossen l'arquebisbe e els bisbes e els abats e els rics hòmens de cada un dels regnes, e de cada ciutat deu hòmens ab auctoritat dels altres de ço que ells farien que fos fait. E tots vengren al dia de la cort, llevat Don Ferrando e el comte Don Sanxo,⁹⁹ car havien

92. En lletra de 23 gener 1214, Innocent III commina Simó de Montfort a restituir el fill del rei Pere als seus súbdits. Li diu, entre altres coses, que seria *amodo indecens* que el retingués. Publicada entre altres per POTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum*, núm. 4888.

93. El legat papal Pere de Benevento, cardenal de Santa Maria in Aquiro.

94. MIRET I SANS, *Itinerari*, p. 19, ha fet observar l'exactitud de la narració del *Llibre* en aquest punt. Però coneixem el nom d'alguns dels nobles catalans que van sortir a rebre el novell rei: Guillem de Cardona, Nunyo Sanç, Guillem de Montcada. Hi havia el comte Sanç, Guillem de Montredon, mestre del Temple, Dalmau de Creixell i molts altres.

95. Recordem que Jaume havia nascut la nit de l'1 al 2 de febrer de 1208 i que el lliurament als seus súbdits a Narbona s'esdevingué del 18 al 25 d'abril de 1214 (MIRET, *Itinerari*, p. 18). L'error, doncs, és mínim.

96. El testament de la seva mare Maria de Montpeller estatua que l'infant fos posat sota la guarda del Temple. ROUQUETTE, *Marie de Montpellier*, p. 75-76.

97. En realitat era mestre del Temple en les parts d'Espanya i de Provença, TOURTOULON, *Jacques I le Conquérent*, 1, p. 142. Té, durant aquests primers temps, relleu per aquest motiu, especialment en l'aspecte financer (F. SOLDEVILA, *Hist. de Catalunya*, 2a ed., 1962, p. 245; ÍD., *Vida de Jaume I*, Barcelona, 1958, p. 31); però després figura poc prop del rei i el 1225 se'n perd el rastre. MIRET, *Itinerari*, p. 55, i *Les cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, Barcelona, 1910, p. 515. [Sobre aquest personatge vegeu A. PLADEVALL, *Guillem de Mont-rodon, mestre del Temple i tutor de Jaume I*, Lleida, Pagès ed., 1993. M. T. F.] Osona, o sia Ausona, Vic.

98. Aquest *segell novell*, FERRAN DE SAGARRA (*Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1916, 1, p. 107) diu que podria ésser el que dona amb el núm. 17.

99. MIRET, *Itinerari*, p. 19, creu que l'assemblea o Cort degué tenir lloc per l'agost de 1214, i dona a conèixer una llista d'assistents, continguda en un pergami coetani. Es tracta d'una llista incompleta, perquè hi manquen moltes ciutats i viles catalanes i tots els nobles catalans i tots els prelats, així catalans com aragonesos. Però, contra el que diu el *Llibre*, els representants de les ciutats no foren en nombre de deu per cadascuna; i l'infant Ferran consta entre els assistents (entre els rics homes aragonesos). No hi figura, en canvi, el comte Sanç, no probablement perquè no hi assistia, sinó perquè no dona la llista dels barons de Catalunya. [Sobre les corts: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1968, p. 67-84, que també publica aquesta llista. G. GONZALVO I BOU, *La Pau i Treva a Catalunya. Origen de les Corts Catalanes*, Barcelona,

esperança que cascú fos rei.¹⁰⁰ E aquí juraren-nos tots que ens guardarien nostre cors e nostres membres e nostra terra, e que ens guardarien en totes coses e per totes. E el lloc on nós estàvem lladoncs era allí on nos tenia en el braç l'arquebisbe N'Espàrec, que era del llinatge de la Barca e era nostre parent,¹⁰¹ sus el palau de volta qui ara és, e llaores era de fust, a la finestra on ara és la cuina per on dóna hom a menjar a aquells qui mengen en lo palau.¹⁰² E, feit lo dit sagrament, partí's la cort. E el mestre llevà'ns a Montsó, e esteguem aquí dos anys e mig a un tinent. E tota la renda que nostre pare havia en Aragó e en Catalunya era empenyorada tro als jueus e als sarraïns; e encara les honors, que eren set-centes cavalleries en aquell temps; e nostre pare, lo rei Don Pedro, havia-les totes donades e venudes de cent trenta enfora.¹⁰³ E no havíem a un dia, quan nós entram en Montsó, què menjar: si era la terra destroïda e empenyorada!

Edicions de la Magrana-Institut Municipal d'Història, 1986, p. 69-76, estudia la constitució de pau i treva que hi fou publicada i l'edita a G. GONZALVO, *Les Constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1994, doc. 23, p. 132-141 i p. XIX-XX. G. GONZALVO, *Les assemblees de Pau i Treva i l'origen de la Cort General de Catalunya, a Les Corts a Catalunya, Actes del Congrés d'Història Institucional* (1988), Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991, p. 74-75, en comenta la importància com a origen de les corts catalanes. M. T. F.]

100. Ambdós eren de sang reial, i a un dels dos corresponia, en efecte, la corona, si Jaume hagués mort. Sanç era el tercer fill de Ramon Berenguer IV i de Peronella; Ferran, abat de Montaragó, era el tercer fill d'Alfons I el Cast i de Sança de Castella, BOFARULL, *Condes de Barcelona*, II, p. 190 i 214.

101. Espàreg de la Barca no era encara arquebisbe de Tarragona, sinó bisbe de Pamplona: no ho fou fins al febrer de 1215, i va regir la seu tarragonina fins al 1231 (EUBEL, *Hierarchia Catholica*). Era oncle del rei, que algun cop l'anomena *patruo nostro* (MIRET, *Itinerari*, p. 80): probablement el parentiu era per part de mare, QUADRADO, *La conquista de Mallorca*, p. 165. Llavors de l'assemblea de Lleida, l'arquebisbe era Bernat de Rocabertí, que va morir el 6 de gener de 1215. [Espàreg de la Barca pertanyia a una família llenguadociana aliada amb Guillem de Montpeller. Vegeu-ne un bon resum biogràfic d'A. LAMBERT a *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, 4, París, 1930, p. 1066-1072. També D. CABRÉ, *Spareg de la Barca, arquebisbe de Tarragona, a Montpellier...*, «Actes du XIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon», 2, p. 57-70. M. T. F.]

102. Devia ésser el palau de la Suda de Lleida. Si tinguéssim la data en què fou construïda la volta de pedra, tindriem un terme *ante quem* de la composició d'aquesta part de la crònica. Aquí tenim un altre d'aquells trets personals que pledegen tan vivament la intervenció reial en la composició del *Llibre*. [Sobre el palau de la Suda de Lleida: A. M. ADROER I TASIS, *Palaus reials de Catalunya*, fotografies de Ramon Manent, Barcelona, Ed. 62, 2003, p. 143. M. T. F.]

103. Cf. amb el que ha dit abans § 6. Cf. també ZURITA, llib. II, cap. LXIV, que utilitza aquestes dades. Al que hem dit a propòsit de la mainada i els mainaders, § 9, n. 68, afegim ara que les *cavalleries d'honor* representaven a Aragó una renda de 500 sous jaquesos, i a Catalunya 833 sous barcelonesos, és a dir, el que calia per sostenir un cavaller. Vegeu TOURTOULON, *Jacme I*, I, p. 274; SWIFT, *James the First of Aragon*, Oxford, 1894, p. 185. Vegeu també més avall, § 24, n. 252. [Sobre aquests empenyoraments: T. N. BISSON, *Fiscal Accounts*, I, p. 122-150 i *Las finanzas del joven Jaime I*, p. 164-169. M. T. F.]

[DE LES BANDOSITATS ENTRE ELS NOBLES D'ARAGÓ]

12 E nós estan en Montsó, foren-se bandos¹⁰⁴ e partides entre els rics hòmens d'Aragó. Don Pero Ahonés¹⁰⁵ e Don Atorella¹⁰⁶ e Don Eixemèn d'Urrea¹⁰⁷ e Don Arnau Palançí¹⁰⁸ e Don Bernat de Benavent¹⁰⁹ e Don Blasco Maça¹¹⁰ e altres qui a

104. El ms. de Poblet i l'edició prínceps diuen *bandes* i no *bandos*; però tot seguit el ms. de Poblet i l'edició de València concorden a usar el significat *bando*. Els *Gesta comitum*, redacció definitiva, també al·ludeixen aquestes lluites de bandositats.

105. Pere d'Ahonés fou una de les figures principals d'aquests primers temps del regnat de Jaume I. Fou un dels consellers que va nomenar-li el papa Innocent III. Però, com altres d'aquests consellers, va lluitar contra el rei i va desobeir-lo. En una d'aquestes lluites va arribar a forcejar amb el rei mateix i va trobar-hi la mort (1226). Vegeu més endavant, § 27. [Pere d'Ahonés és considerat com a baró per la crònica, a causa del seu poder, avalat per possessions importants com Tauste, Loarre i Bolea entre d'altres, però era de família de mesnaders i cavallers. Era home fidel a l'infant Sanç i més tard s'alineà amb el bàndol de Nunó Sanç i de l'infant Ferran: L. GONZÁLEZ ANTÓN, *La revuelta de la nobleza aragonesa contra Jaime I en 1224-1227*, a *Estudios medievales. Homenaje a J. M. Lacarra*, II, València, Anubar, 1977, p. 153. M. T. F.]

106. Atorella (Atorella Palasín, diu el ms. Aiamans), que alguns, a tort, han interpretat At Orella (vegeu § 132). Personatge aragonès que apareix sovint en el seguici de Jaume I en la primera part del regnat. No estigué a la conquesta de Mallorca, però sí en la tercera estada que el rei va fer a l'illa (any 1232), MIRET, *Itinerari*, p. 99. Figura al costat del rei en els primers episodis de la conquesta valenciana (§ 132). L'any 1249 se'n perd el rastre (MIRET, p. 199), i això vol dir que devia morir per aquell temps. [Atorella posseïa el lloc de Quinto el 1223 i el llegà a la seva filla Elfa: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 1053. M. T. F.]

107. Eiximèn d'Urrea, important personatge aragonès d'aquell període. No es tracta, però, em sembla, del personatge d'aquest nom que comença a figurar en l'*Itinerari* de MIRET, p. 12, l'any 1222, i que abraça tota la resta del regnat. Aquest no podia tenir gaires anys quan Jaume I estava a Montsó. Deu tractar-se, doncs, d'un parent seu, potser el seu pare.

108. Arnau Palasín, no Palançí, com diu l'edició prínceps. El cognom és conegut en els annals d'Aragó, però no hem sabut trobar notícies sobre el personatge. [Arnau Palasín posseïa el lloc de Buesa i el de Vallorsera, per donació de Pere el Catòlic feta el 1203, i la meitat del castell i la meitat de la vila de Camarón segons un acord amb el mateix rei de 1206; també posseïa Oliete l'any 1204; l'any 1214 el mestre d'Amposta li donà el castell de Pitarque amb caràcter vitalici: A. SINUES RUIZ, A. UBIETO ARTETA, *El patrimonio real en Aragón durante la Edad Media*, Saragossa, Anubar ed., 1986, p. 114 i 128 i A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 334, 942, 1018, 1330. M. T. F.]

109. Bernat de Benavent figura algun cop en el seguici de Jaume I els primers anys del seu govern, però desapareix a partir del 1223. MIRET, *Itinerari*, p. 21. 34 i 45. [Bernat de Benavent era tinent del lloc de Baso o Guaso, a Osca, el 1187: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 219. M. T. F.]

110. Blasco Maça apareix documentalment al costat del rei ja a Montsó pocs dies abans de la seva sortida (MIRET, *Itinerari*, p. 21) i després en diverses ocasions, singularment llavors de l'afil·lament de Jaume per Sanç el Fort de Navarra (1231) i durant el setge de València (1238). És un dels qui signen la capitulació de la ciutat, MIRET, *Itinerari*, p. 92 i 134. S'havia embarcat per a passar a Mallorca, pel rei, però no pogué arribar-hi (§ 104). [Blasco Maza o Maça era senyor de Monflorite i de Robres, lloc aquest darrer que li havia estat donat per Jaume I el 1220 per a un termini de set anys: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 869 i 1071, però aquest termini es degué allargar,

nós no memben, e de rics hòmens e de cavallers, faeren bando e partida ab lo comte de Rosselló Sanxo, qui era llur cap, e seguïen la sua carrera.¹¹¹ E Don Pero Ferràndez d'Albarrasí¹¹² e Don Rodrigo Liçana¹¹³ e Don Blasco d'Alagó¹¹⁴ tenien-se ab Don Ferrando e faïen d'ell llur cap.¹¹⁵ E Don Pero Cornel¹¹⁶ ni Don Vallès

perquè en disposà en el seu testament, redactat el 1241, on donà el seu lloc de Monflorit a la catedral d'Osca i deixà Robres al seu fill Corbarán, que havia d'ésser substituït per Fortún de Bergua, si moria sense fills; aquest Fortún era fill de Garcia de Huerta i es casà amb una germana de Blasco Maça; també deixà a Pedro Fernández de Bergua les seves heretats a Bergua i llocs propers i el palau Maça a Osca. Era fill d'una Bergua: J. F. UTRILLA, *Linajes aristocráticos aragoneses: datos prosopográficos del linaje de los Bergua y notas sobre sus dominios territoriales (siglos XII-XV)*, «Aragón en la Edad Media», x-xi (1993). *Homenaje a la profesora emérita María Luisa Ledesma Rubio*, p. 872-873, mentre que el seu pare podria ésser el Blasco Maza que apareix com a conseller d'Alfons I el 1169: T. N. BISSON, *Fiscal Accounts*, II, p. 76, i que el 1170 era tinent d'Almuniente: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 100. M. T. F.]

111. És el comte Sanç, que ostentava el títol de comte de Provença mentre regia aquell país en nom de Ramon Berenguer V, menor d'edat. El comte del Rosselló era el seu fill Nunyo Sanç, però fa l'efecte que el seu pare també n'era considerat comte.

112. Pero Ferràndez d'Albarrasí, anomenat també d'Azagra pel seu llinatge («Don Pere Ferrandis de Çagra, senyor d'Albarrasí», diu el ms. Aiamans), era fill del conqueridor d'Albarrasí. Com el seu pare, es considerava senyor absolut d'aquella ciutat i per això s'anomenava vassall de Santa Maria. Fou un dels cinc consellers nomenats pel papa a Jaume I (SANPERE I MIQUEL, *Minoría de Jaime I*, «1er Congr. Hist. Cor. Aragó», p. 613). Fou també majordom d'Aragó, MIRET, *Itinerari*, p. 26. Va lluitar contra el rei, com explica més endavant el *Llibre*, § 16. Prengué part en el setge de València, i llavors va declarar-se vassall del rei Jaume (vegeu FERRAN DE SAGARRA, *Segells del temps de Jaume I*, «1er Congr. Hist. Cor. Aragó», p. 1001). L'any 1254, ja havia mort i el seu fill Àlvar Pérez d'Azagra havia heretat els seus dominis, ZURITA, llib. III, cap. LI. [Morí l'any 1246: M. ALMAGRO BASCH, *Historia de Albarracín y su Sierra. III. El señorío soberano de Albarracín bajo los Azagra*, Saragossa, 1959, p. 240. J. MARTÍNEZ ORTIZ, *Turolenses en la conquista e integración de Valencia y su reino*, a *Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Saragossa, 1975), II, Saragossa, 1980, p. 102-103. Fou majordom d'Aragó entre 1217 i 1218: M. D. PÉREZ BOLDÓ, *Los mayordomos de Aragón bajo el reinado de Jaime I*, «Ligarzas», II (1970), 57-76. M. T. F.]

113. Sobre Rodrigo o Roderic de Lizana, un altre dels rics homes aragonesos que prenen relleu en aquest regnat, vegeu nota 62. Ja el trobem a Sixena al costat del rei, que acaba de sortir de Montsó, fent de testimoni en un document reial de 24 de juny 1217, MIRET, *Itinerari*, p. 23. I molt aviat es va rebel·lar contra el rei Jaume (vegeu § 15).

114. Blasc d'Alagó, ric home aragonès del qual ja ha parlat el *Llibre* (§ 9), apareix sovint, aquests primers temps, en el seguici del monarca, i apareix l'any 1221 amb el títol de majordom d'Aragó, càrrec en el qual degué succeir a Pere Ferràndez d'Albarrasí (vegeu més amunt, nota 112, i MIRET, *Itinerari*, p. 37), i en el qual fou succeït l'any 1224 per Ato de Foces (MIRET, p. 47).

115. Es tracta de l'infant Ferran, abat de Montaragó, fill d'Alfons el Cast, citat abans, § 11.

116. Pere Cornel, ric home aragonès. No apareix immediatament en el seguici del rei, probablement a causa de la juvenesa que li adjudica la crònica; però l'hi trobem ja pel setembre de 1219, i, a partir d'aquest moment, l'hi trobem força sovint (MIRET, *Itinerari*, p. 34), i en ocasions tan importants com l'expedició a Mallorca, en la qual va prendre part (MIRET, p. 86-91), com les campanyes de conquesta del regne valencià (i aleshores ostentava el títol de majordom d'Aragó) (MIRET, *Itinerari*, p. 128 i seg.). Ja prop de la vellesa fou rebel al rei Jaume i va refugiar-se a Navarra (*ibid.*,

d'Antilló¹¹⁷ no havien encara terra ni honor per ço con eren tan jóvens, e tenien-se una vegada ab uns e altra ab altres. E Don Exemèn Cornell era ja de dies e pesava-li aquells mals que veïa en Aragó tan grans. Car ell era lo pus savi hom que en aquell temps fos en Aragó e el pus aconsellat.¹¹⁸ E algunes vegades venien a Montsó e pregaven-nos que eixíssem del castell de Montsó per partides, per tal que vinguéssim de la una partida e destruíssem l'altra.¹¹⁹

[COM EL REI JAUME SORTÍ DEL CASTELL DE MONTSÓ]

13 E quan nós fom d'edat de nou anys,¹²⁰ e que no ens podien aturar en Mont-

p. 342). Però aviat va tornar a l'obediència del rei. Probablement va tenir un fill del mateix nom, perquè no sols el trobem en tot el regnat de Jaume I, sinó en el de Pere el Gran. [Pere Cornel fou majordom d'Aragó entre 1234 i 1251 i tingué possessions a Navarra perquè el seu pare era Gonzalo Ibáñez de Baztán, mentre que la seva mare es deia Aldonça; la seva germana es casà amb Pero d'Ahonés: M. D. PÉREZ BOLDÓ, *Los mayordomos*, p. 62-63 i 71-74. La seva filla, Toda Pérez, es casà amb Ximèn d'Urrea, fill de Ximèn: Ll. CERVERÓ, M. BATLLORI, *El comte Dionís d'Hongria, senyor de Canals, al seguici de la reina Violant: la descendència de Dionís als regnes de València i d'Aragó*, a *Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-1, Saragossa, 1980, p. 559-577. M. T. F.]

117. Vallès d'Antilló no ha deixat rastre en tot l'*Itinerari* de MIRET. [Vallès d'Antillón era en realitat Vallès de Bergua, que havia pres el cognom Antillón quan fou adoptat per Urraca d'Antillón; es casà amb Catalana d'Antillón: J. F. UTRILLA, *Linajes aristocráticos aragoneses*, p. 871. M. T. F.]

118. Eixemèn Cornel, oncle de Pere Cornel (§ 16) fou un dels consellers nomenats pel papa a Jaume I, SANPERE, *Minoría de Jaime I*, p. 610. Amb altres prelats i rics homes va comprometre's a protegir el rei. Encara vivia l'any 1229. Però aleshores havia pres l'hàbit de templer, MIRET, *Itinerari*, p. 77. I ja no degué trigar a morir, perquè se'n perd totalment el rastre. L'elogi que en fa el *Llibre és* encara accentuat en l'edició prínceps, perquè en lloc del *pus savi* el fa el *pus sant*. Més endavant, § 15, el *Llibre* insisteix en l'elogi. [Aquest noble ribagorçà fou majordom de Pere el Catòlic l'any 1201, participà a la batalla de les Navas i després de la mort del rei fou enviat com a ambaixador a Roma per tal d'obtenir la devolució de Jaume I, retingut per Simó de Montfort. Pel que fa als béns, l'any 1200 Ximèn Cornel i la seva muller Sança posseïen el lloc d'Almazorre, prop de Barbastre, i el 1201 lliuraren el lloc de Mazalcoraz, al terme de Magallón, al rei, el qual els donà Santa Àgata i Orriós, a més de Sangarrén; el 1206 era tinent de Murillo da Gállego i també de Terol, mentre que el 1211 ho era d'Uncastillo: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 91, 840, 909, 1141, 1142, 1241 i 1302. M. T. F.]

119. El dia 15 de setembre de 1216, a Montsó, en presència de nombrosos senyors de Catalunya i Aragó, l'arquebisbe de Tarragona, el bisbe de Tarassona, Pere Ferrandes, Ximèn Cornel, Guillem de Cervera, Guillem de Montcada i Ramon Folc de Cardona van jurar protegir el rei contra tota escomesa, tot respectant l'autoritat del comte Sanç com a procurador dels regnes, sempre que governés bé. [Els esdeveniments durant la regència del comte Sanç poden seguir-se a: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 87-137. M. T. F.]

120. Encara una altra precisió exacta, ja que, havent sortit de Montsó entre el 20 i el 22 de juny de 1217, com afirma MIRET, p. 21, tenia prop de nou anys i cinc mesos.

só, a nós ni al comte de Proença,¹²¹ tant ne volíem eixir, e car era necessari a la terra, fo acort del mestre e dels altres que ens lexassen eixir d'aquell lloc. E enans que nós n'eixíssem bé per set meses,¹²² venc missatge al comte de Proença per rics hòmens de sa terra que a dia sabut vendrien ab una galea a Salou e que el trauien celadament del castell de Montsó e que se n'irien ab ell tro en Proença. E així com fo cogitat per ells se complí. E, quan ell se'n dec anar, dix que volia parlar ab nós e descobrí'ns son secret e pres comiat de nós plorant ab aquells qui eren venguts per ell. E nós ploram ab ell per la dolor del partiment, mas plaïa'ns molt per la sua anada.¹²³ E altre dia, prop del foscant de la nit, eixí's del castell ab En Pere Auger, qui el nodria,¹²⁴ e ab dos escuders seus, e trasnuitaren e passaren Lleida en semblança que altres hòmens eren e desfigurats de vestedures. E en l'altra nit anaren-se'n a Salou e recollí's en la galea e anà-se'n en Proença. E, per tal que hom sàpia los nostres anys e els seus, havia ell dos anys e mig més que nós.¹²⁵

14 E quan los frares viren que el comte de Proença se n'era anat, sí que no els ho féu saber, enteseren que la nostra estada no els era bona. E al comte Don Sanxo, quan ho oí, pesà-li molt l'anada del comte de Proença. E, quan ell entès que ell se n'era anat ab aquells qui eren del seu bando d'Aragó, volc-se apoderar d'Aragó. E nós enviam missatge a Don Pero Ferràndez¹²⁶ e a Don Rodrigo

121. El comte de Proença que es nodria a Montsó amb el rei, i del qual encara no havia parlat la crònica, és Ramon Berenguer V, fill del comte provençal Alfons II i de la seva muller Garsenda de Sabran-Forcalquer. Havia heretat el comtat l'any 1209, quan el seu pare va morir a Palerm, on havia anat acompanyant la seva germana Constança, que anava a casar-se amb l'emperador Frederic II. Pere el Catòlic, germà també d'Alfons, va fer venir el petit Ramon Berenguer a Catalunya. [F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 89. M. T. F.]

122. Això col·locaria la partença de Ramon Berenguer, si fa no fa, pel novembre de 1216. Aquesta és una de les poques notícies que tenim sobre aquest punt. [Sobre la marxa del comte de Proença: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 113-116. M. T. F.]

123. Aquest comiat del comte de Proença delata records personals que pledegen a favor de la intervenció del monarca en la redacció de la crònica.

124. D'aquesta frase cal deduir que Pere Auger era el preceptor o mentor de Ramon Berenguer V. Observem el sentit d'*educar*, no d'*alimentar*, que té la paraula *nodrir*. I, si Ramon Berenguer V tenia a Montsó un preceptor, no podem pensar que no el tingués el rei Jaume. Diem això, perquè ens sembla difícil d'admetre l'absència total d'instrucció en què haurien llicat, segons certs autors, aquestes anyades de la infantesa de Jaume I. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 79; ROVIRA I VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, IV, p. 640. [El mateix Soldevila rebutjà aquesta teoria i afirmà que, a Montsó, el rei devia haver rebut una instrucció apropiada a la seva edat: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 124-128. M. T. F.]

125. Com que pel novembre de 1216, data en què cal col·locar la partença de Ramon Berenguer V, Jaume I tenia vuit anys i nou mesos, el comte provençal, segons aquesta data del *Llibre*, devia tenir-ne onze de fets.

126. Sobre Pere Ferràndez d'Albarrasí, vegeu abans, nota 112.

Liçana¹²⁷ e a llur bando e a En Guillem de Cervera¹²⁸ que vinguessen a nós a Montsó, car en totes maneres ne volíem eixir. E ells asseguraren-nos que ens ajudarien e ens valrien ab tot llur poder.¹²⁹ E, quan oí lo comte Don Sanxo, féu son ajustament ab aquells qui eren de sa ajuda e dix que tanta de terra con nós ni aquells que ab nós eren passarien en Aragó de part Cinca,¹³⁰ que la cobriria tota de perset vermell.¹³¹ E nós eixim, sus en l'alba, de Montsó. E, quan fom al pont, esperà'ns la companya, e dixeren-nos que el comte Don Sanxo era en Selgua ab tot son poder e que es combatria ab nós.¹³² E nós lladoncs no havíem mas nou¹³³ anys,¹³⁴ e per temor de la batalla que cuidàvem haver un cavaller prestà'ns un gonió lleuger que ens vestíssem.¹³⁵ E açò fo el nostre començament de les primeres armes que nós presem.¹³⁶ E anam aquell dia a Berbegal,¹³⁷ que no trobam con-

127. Sobre Rodrigo de Liçana, vegeu abans, nota 113.

128. Sobre Guillem de Cervera, vegeu abans, nota 52.

129. Vegeu la nota 119. [Sobre la primera sortida de Montsó, per a anar a visitar la tomba del seu pare a Sixena i per a assistir a una Cort que se celebrà a Vilafranca del Penedès: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 130-137. G. GONZALVO, *Les Constitucions de pau i treva*, doc. 24. p. 142-149, publica la constitució de pau i treva que s'aprovà a Vilafranca; estudia l'assemblea a *La Pau i Treva a Catalunya*, p. 76-79. M. T. F.]

130. Indicació de com el riu Cinca és pres pel cronista com a límit d'Aragó.

131. El *perset* era una classe de tela. Cobrir de perset vermell, és a dir de sang. [La forma habitual del nom d'aquesta roba és «presset»; vegeu aquesta veu a M. GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (Siglos XIII y XIV)*, Tarragona Diputació de Tarragona, 1968, p. 399. M. T. F.]

132. En tot cas, el 17 de juny de 1217, molt pocs dies abans de la sortida de Jaume I de Montsó, el comte Sanç era al seu costat. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 21. SANPERE I MIQUEL, *Minoria de Jaime I*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragó», p. 663 i seg. creu que tot plegat no es tracta sinó d'un pronunciament contra el comte Sanç. [Sobre aquesta segona sortida, i definitiva, de Montsó, contra la voluntat del regent Sanç: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 146-148. M. T. F.]

133. *nou*: CV *deu*. [J. B.]

134. Ja ho ha indicat al començament del § 13. Observem aquesta mena de pruija que té l'autor de posar com a fites de la narració les edats del protagonista; també per justificar que el protagonista sigui, a causa de la seva puerícia, joguina dels uns i dels altres.

135. El *gonió* era una peça de l'armadura del cavaller destinada a protegir el tors: una «Panzerhemd» diu Giese, cota lleugera, en aquest cas. W. GIESE, *Waffen nach den katalanischen Chroniken des XIII. Jahrhunderts*. «Volkstum und Kultur der Romanen», any 1, quad. 2, p. 152. Marsili ho tradueix per *lorica*. [Vegeu M. DE RIQUER, *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, Ed. Ariel, 1968, apartat 11, p. 28-31. Pel que fa a la crònica de Marsili ara podem recórrer a l'edició de M. D. MARTÍNEZ SAN PEDRO, *La crònica latina de Jaime I*, Almeria, 1984. M. T. F.]

136. Un altre impressionant record personal. Cf. amb el record de l'hora que és armat cavaller, § 19.

137. Les notícies contingudes en l'*Itinerari* de MIRET no concorden pas amb aquestes lluites arran de la sortida de Montsó, perquè el primer que va fer Jaume, sortint de Montsó, fou anar a Sixena, on el sabem el 24 de juny de 1217. Sens dubte, hi va anar a visitar les despulles del seu pare (MIRET, p. 23); i en el document que aleshores expedeix apareix en bones relacions amb el comte Sanç. Els fets que refereix el *Llibre* podrien ésser col·locats entre l'estada a Sixena i una estada a

trast en la carrera, e altra dia entram en Osca. E vinguem depuis a Saragossa.¹³⁸ E fo la primera vegada que nós fom anc en Aragó.¹³⁹ E les gents foren molt alegres de la nostra venguda.

[SEGUEIXEN LES BANDOSITATS. SETGE DE LIÇANA]

15 E nós estan en Saragossa,¹⁴⁰ eren aquesta partida, Don Pero Ferràndez e aquells que dessus havem dits, ab nós.¹⁴¹ E venc-nos missatge que Don Rodrigo Liçana havia pres Don Lop d'Alvero, qui era parent de Don Rodrigo Liçana. E Don Pelegrí d'Atrocill havia sa filla de Don Lop d'Alvero per muller.¹⁴² E aquest

Vilafranca del Penedès el 8 de setembre, segona estada segura, documental, de l'*Itinerari* de Jaume I (MIRET, p. 24). Així vam fer-ho en la nota corresponent a l'edició Rabell. Rectifiquem, però, i creiem que aquests fets, confusos en el record del cronista, van tenir lloc l'any 1218. Vegeu la nota següent. [Posteriorment, SOLDEVILA precisà més la cronologia de les dues sortides de Montsó: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 130-148. Sobre l'estada a Vilafranca, on celebrà una cort, vegeu la nota 129. M. T. F.]

138. No tenim cap notícia d'aqueixes estades a Berbegal i a Osca; i la primera estada a Saragossa que coneguem és del 18 de maig de 1218 (MIRET, *Itinerari*, p. 26). I, com que ve després una estada a Montsó del 29 de març, podríem sospitar si no fóra entre aquestes dates, i no immediatament després de la sortida de Montsó, que caldria col·locar els fets narrats pel *Llibre*. Altres detalls converteixen la sospita en creença (vegeu nota 152). Berbegal, en l'actual província d'Osca, bisbat de Lleida, partit judicial de Barbastro.

139. Insistència en la consideració del Cinca com a frontera entre Catalunya i Aragó, que ja hem trobat abans (cf. nota 130). Montsó no era, per a l'autor del *Llibre*, territori aragonès. Prova evident que es tractava d'un català. Vegeu també § 21 i 25.

140. L'estada a Saragossa, si és la del 18 de maig de 1218, ja no va durar gaire, perquè el dia primer de juny Jaume es trobava a Sixena (MIRET, *Itinerari*, p. 26). [Pel juny el comte Sanç, oncle del rei, renuncià a la regència: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 150-155. M. T. F.]

141. Pero Ferràndez figura, en efecte, en el document del 18 de maig com a testimoni. Però també hi figura Roderic de Liçana, i això no lliga amb el que diu tot seguit la crònica.

142. Si no hem sabut trobar notícies relatives a Llop d'Alvero, en tenim algunes de Pelegrí d'Atrosillo, senyor aragonès del qual la crònica dóna aquí el cognom catalanitzat. Estava, en efecte, casat amb una filla de Llop d'Alvero: Sanxa López, que apareix en un document del seu marit, datat el 10 d'agost de 1232, a Osca (MIRET, p. 99). En virtut d'aquest document, Pelegrí permuta amb el rei Jaume, pel castell i la vila d'Ançà, que el rei li cedeix, certa heretat a Pina. Prengué part en la conquesta de Mallorca (§ 67) i en el setge de València, i precisament en el document que ens informa d'aquest darrer extrem apareixen els Alvero, Atrosillo i Liçana (MIRET, p. 131). [L'any 1218, Llop d'Alvero o d'Albero havia concedit en dot a la seva filla Sança, quan es casà amb Pelegrí d'Atrosillo, el lloc d'Alcorisa i el seu castell: C. LALIENA CORBERA, *Sistema social*, p. 125. Pelegrí d'Atrosillo vivia encara el 1244, però figura com a mort el 1271: R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, p. 260 i 284. L'any 1252 el rei Jaume I li donà el lloc d'Osán amb caràcter vitalici: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 959. Tant Pelegrí com Gil d'Atrosillo s'havien enfrontat amb la ciutat de Jaca, que havia atacat els seus castells d'Atrosillo i Atarés, segons que sembla per ordre del rei, abans de 1226: L. GONZÁLEZ ANTÓN, *La revuelta*, p. 152-153. M. T. F.]

Pelegrí e son frare, Don Gil,¹⁴³ pregaren-nos e clamaren-nos amor e mercè, que donàssem consell e ajuda a la presó de Don Lop d'Alvero, car Don Rodrigo l'havia pres, sí que no es guardava Don Lop d'Alvero d'ell ni l'havia desafiat. E li havia tolt lo castell e la vila d'Alvero¹⁴⁴ e bé deu mília cafices¹⁴⁵ de pa qui eren seus, oltra lo mal que li havia feit als cristians e als sarraïns d'Alvero. E aquella cosa tengren per mal feita tots aquells qui ab nós eren e tots aquells d'Aragó qui aquesta cosa sabien.¹⁴⁶ E fo acort de nostre consell, car nós no havíem aquell sen que sabéssim dar consell a nós ni a altrui,¹⁴⁷ que anàssem sobre ell e que cobràssem Don Lop d'Alvero ab tot aquell dan que pres havia e el trasquéssem de presó. E anam sobre Alvero ab un fenèvol,¹⁴⁸ lo qual faem fer en Osca. E aquells que Don Rodrigo havien meses llains per establiment reteren-se sempre quan viren que el fenèvol

143. Gil d'Atrosillo apareix en el document de permuta citat en la nota anterior. Es troba algun cop en el seguici del rei (vegeu MIRET, *Itinerari*), entre altres, com a testimoni de la confirmació per Jaume I als homes de Fraga dels furs d'Osca (Lleida, 25 de febrer 1242, no 1243, com diu MIRET, p. 159-160). [Participà en la conquesta de València on rebé l'alqueria d'Albal, que després vengué al capítol de València, i també el lloc de Nàquera: J. HINOJOSA, *Diccionario de Historia Medieval del Reino de Valencia*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 2002, 1, p. 243 (Biblioteca Valenciana). Fou alcaid de Peníscola i s'ocupà de la repoblació de Vinaròs: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 44. L'any 1250 Jaume I li concedí el castell i vila de Monclús, amb caràcter vitalici, com a garantia d'un préstec de 2.000 morabatins alfonsins, amb l'obligació de servir amb dues cavalleries, però els retornà al rei el 1259. Des de 1250 vivia retirat a la seva vila d'Estercuel (Terol): J. MILLAN RUBIO, *La familia de los Atrosillo. Su fundación de Santa María de el Olivar*, «Ligarzas», 7 (1975), p. 90-91 i doc. III i IV. M. T. F.]

144. Alberó, petit lloc de la província d'Osca, no lluny de la capital, al peu d'un puig escarbrós. Aquest és Alberó alto (hi ha també Alberó bajo), que lliga més amb la narració de la crònica.

145. *cafices*: CV *barcelles*. El *cafís*, mot àrab, era una mesura de capacitat de sòlids equivalent a dotze fanegues (una fanega, 55'501 litres) o a vint-i-quatre barcelles. La *barcella* equivalia aproximadament a la sisena part d'una quartera. [J. B.]

146. Segons Fur, aquest fet constituïa una traïció. *Fueros* de 1247, llib. IX, tit. «de confirmatione pacis», i «de prodicione».

147. Insistència sobre la poca edat per justificar la manca d'autoritat. Pere Ferràndez, que ha esmentat suara, era un dels seus consellers. En realitat, però, el consell no era una institució exclusiva de la minoritat, i, de gran, Jaume I el consultarà també, però no tan sovint.

148. Enginy o màquina de guerra. Del llatí *fundibulum*. Palanca de gran llargària, d'un extrem de la qual penjava una fona o receptacle on es posava el projectil, que acostumava a ésser una pedra molt gran. A l'altre extrem penjava un gran pes (pedra, plom), que, en ésser deixada anar la perxa, feia partir violentament el projectil. Més avall indica que aquest fonèvol d'Alberó tirava cinc-centes pedres de nit i mil de dia. Vegeu D. MONFAR I SORS, *Historia de los Condes de Urgel*, 1, p. 474 i seg.; GODAY CASALS, *Medis d'atac i de defensa en la crònica de Jaume I*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragó», p. 804; W. GIESE, *Waffen nach der spanischen Litteratur des 12. und 13. Jahrhunderts* (Homenatge a Carolina Michaelis de Vasconcelos, Coïmbra). Hem respectat en el text la forma *fenèvol*, perquè és la que apareix sempre en el ms. de Poblet. La forma correcta, d'acord amb l'etimologia és, però, *fonèvol*, i és la forma correcta en català. [Vegeu també: L. MONREAL Y TEJADA, *Ingeniería militar en las Crónicas catalanas*. Discurso de ingreso leído el día 31 de enero de 1971 en la Real Academia de Buenas Letras, Barcelona, 1971, 64 p. i, especialment, P. E. CHEVEDDEN, *The Artillery of King James I*

hi hac tirat dos dies. E partim-nos d'aquí e anam-nos-en a Liçana,¹⁴⁹ on tenia pres Don Rodrigo a Don Lop d'Alvero, e venguem a assetjar. E llains era per establiment Don Pero Gómez¹⁵⁰ e un altre cavaller de qui no ens membra el nom¹⁵¹ e escuders e altres companyes. Mas Don Pero Gómez era cap d'aquells e del castell, e major e mellor. E param-hi un fenèvol; e açò fo en el temps de maig.¹⁵² E tirà el fenèvol, quan fo parat, cinc-centes pedres de nuit e mil de dia. E, quan venc entorn d'hora de vespres, hac tant derrocat del mur, que gran portell hi hac feit. E la crida anà en la host que anassen combatre. E armaren-se, e moc-se la batalla. E combatent-los los de la host, a escut e a llança, e tots los ballesters de la host que hi eren. E per la batalla no cessava lo fenèvol de tirar, sí que tan fort era la batalla, e de guisa tirava lo fenèvol, que gran res n'hi havia ferits d'aquells de dins, d'escuders e d'altres hòmens. E Don Pero Gómez viu que el castell se perdia, lo qual tenia per son senyor. E tot guarnit, son escut abraçat e son capell de ferre en lo cap e l'espaa en la mà, parà's al portal així con a hom qui esperava més la mort que la vida. E el fenèvol que faïa de grans errades, e pel pols que era gran de la terra que havia moguda el fenèvol, entrà-se'n bé tro als ginolls. E durà la batalla, que no pujà negú. E sí hi havia bon pujador e qui fer-ho volgués. Havia un escuder, lo nom del qual a nós no membra,¹⁵³ mas creem que era Don Pero Garcés d'Alfaro,¹⁵⁴ e hac-se vestit un gonió e un capell de ferre en lo cap e l'espaa en la mà; e veé que la batalla anava cessant, moc-se tant con los peus lo pogren llevar, e començà a pujar, sí que Don Pero Gómez no li poc vedar lo pujar, e pres-li així, que anc Don Pero Gómez no es poc llevar, tant era soterrat en la terra del mur. E així pujaren aquells de la host, e fo pres lo castell. E cobram Don Lop¹⁵⁵ d'Alvero, que hi era pres. E Don Rodrigo Liçana era amic de Don Pero Ferràndez d'Açagra, e parlà ab Don Pero Ferràndez que l'emparàs de la guerra, e que s'espideria de

the Conqueror, a Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages, ed. per P. E. CHEVEDDEN, D. KAGAY, P. PADILLA, II, Leiden-NY-Köln, 1996, p. 47-94, concretament p. 50-51. M. T. F.]

149. Liçana o Lizana, petit vilatge de l'actual província d'Osca.

150. Pero Gomes no ha deixat rastre en la documentació ni en les altres fonts narratives (nosaltres almenys no hem sabut trobar-lo). I aquesta és el sol esment que en fa el *Llibre*.

151. Falla de la memòria o de la informació, que l'autor confessa, com altres vegades, amb tota naturalitat.

152. Tots aquests fets corresponen a l'any 1220, com demostrem en el nostre *Regnat de Jaume I del 1213 al 1227* (en premsa). [L'autor li donà després un altre títol: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 171-175. M. T. F.]

153. Nova falla de la memòria, atenuada per una reminiscència, que, aquest cop, fa tanmateix sorgir un nom.

154. Pero Garcés d'Alfaro fa de mal documentar, encara que apareixen diversos Peres Garcés en el regnat de Jaume I, perquè cap d'ells no porta el cognom d'Alfaro i la major part són dels darrers temps del regnat.

155. *Lop*: Lliçó preferible de CEV; H *Pero*. [J. B.]

nós, e que ell li donàs torn en Santa Maria d'Albarrasí. E així con Don Pero Ferràndez era ab nós a l'entrar que nós faem en Aragó, acollí Don Rodrigo, e espediren-se de nós e faeren-nos mal d'aquella hora aenant. E Don Pero Ahonés e son bando acostaren-se a nós¹⁵⁶ e foren ab nós a la presó d'aquests dos castells; e puis Don Eixemèn Cornell, qui era major,¹⁵⁷ llevat nostre oncle, Don Ferrando, per ço car pus sabia que els altres, e foren de la nostra part aquest bando.

[SETGE D'ALBARRASÍ. DERROTA DE LA PARTIDA DEL REI]

16 E fo parlat matrimoni de la neboda de Don Eixemèn Cornell, sor de Don Pero Cornell, que la presés per muller Don Pero Ahonés.¹⁵⁸ E ab aitant manam nostra host a l'estiu aenant e anam sobre Albarrasí.¹⁵⁹ E mesem nostre seti sobre la torre de l'Andador, en una serreta que es fa sobre aquella torre.¹⁶⁰ E creem que estiguem en aquell siti nós entorn de dos mesos, o poc més o poc menys.¹⁶¹ E faem aquí un almajanec¹⁶² que tirava a la torre de l'Andador, e cledes denant lo fenè-

156. Sobre aquestes dues bandositats, recordem § 12. [Sobre aquestes lluites: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 175-177. M. T. F.]

157. Recordem l'elogi que la crònica ha fet d'Eiximèn Cornel (§ 12): ara aquí el referma.

158. Sobre aquests personatges, vegeu § 11 i 12 i les notes corresponents.

159. Sabem, documentalment, que el setge d'Albarrasí va tenir lloc, no l'estiu de 1218, sinó el de 1220. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 36, on presenta un document datat «in obsidione de Albarracino», el 19 de juliol d'aquest any. [Sobre el setge d'Albarrasí: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 177-181. M. T. F.]

160. La torre de l'Andador era la torre d'entrada a la ciutat, segons ens explica DESCLOT, cap. CXVIII, amb motiu d'un altre setge: el de Pere el Gran l'any 1283. Desclot ens diu també que era una torre molt forta. La serreta de què parla el *Llibre deu ésser el Puig de Sanxo* de què parla Desclot.

161. Aquestes vacil·lacions de la memòria i les imprecisions i confusions que en deriven, si desdiuen poc o molt de l'exactitud de la crònica pel que fa a aquest període del regnat, donen valor a la tesi que es tracti d'unes memòries: la successió dels fets llunyans no pot mostrar-se sempre prou coherent. Els dos mesos que, «poc més o poc menys», va durar el setge encaixen perfectament entre les dates que, en l'*Itinerari* de MIRET, p. 36 i 546, precedeixen i segueixen a la data única del setge d'Albarrasí: això és el 9 de juny a Osca i el 12 d'agost a Terol.

162. L'*almajanec* era, segons sembla, el mateix enginy que apareix denominat altres vegades *manganell*, sols que *almajanec* és el nom àrab, introduït en el vulgar. Sembla que no diferia gaire del fonèvol (vegeu abans, § 15): funcionava per la força d'una palanca; tenia una fona per posar-hi el projectil i uns contrapesos per engegar-lo. Ara bé, segons MONFAR, *Historia de los Condes de Urgel*, II, p. 480, així com en el fonèvol el contrapès era exercit per una pedra de grans dimensions o per unes caixes plenes de pedres o plom, ací era exercit per unes saques o mànegues (d'on el nom de *manganell*) plenes també de materials pesants, que es buidaven per traslladar l'enginy. Sembla també que unes cordes lligades a la base del contrapès i accionades pels ginyadors permetien de controlar més o menys l'impuls (vegeu VIOLLET-LE-DUC, *Dictionnaire de l'Architecture française*, article *Engin*). També, encara que no sempre les descripcions coincideixen, ENLART, *Manuel d'archéologie française*, II, p. 446; i, com a arrelle de materials, GODAY CASALS, *Medis d'atac i de defensa*

vol.¹⁶³ E dins en la vila havia bé cent cinquanta cavallers, entre castellans e aragoneses e navarres.¹⁶⁴ E eren llains per caps Don Pero Ferràndez, de qui era el lloc,¹⁶⁵ e Don Rodrigo Liçana. E ab nós eren Don Eixemèn Cornell e En Pero Cornell e En Guillem de Cervera e Don Valles e Don Pero Ahonés¹⁶⁶ e Don Pelegrí, son frare,¹⁶⁷ e Don Guillem de Puyo, pare d'aquest Guillem de Puyo qui era ab nós quan faïem aquest llibre.¹⁶⁸ E eren-hi de les ciutats de Lèrida¹⁶⁹ e de Saragossa e de Calataiò e de Daroca e de Terol. E entre tots aquests rics hòmens qui ens servien no havien cent cinquanta cavallers.¹⁷⁰ Car nós érem infant, que no havíem mas onze

en la crònica de Jaume I, «1er Congr. Hist. Cor. Aragó», p. 803; i GIESE, *Waffen nach der spanischen Litteratur*. [Vegeu també P. E. CHEVEDDEN, *The Artillery of King James I*, p. 70-71. M. T. F.]

163. Sobre el *fonèvol*, vegeu abans, § 15. Quant a les *cledes* el seu nom ja n'indica el caràcter i la funció: eren una mena de palissades destinades a cobrir els engins de guerra i, fins i tot, les places assetjades. Es podien construir sobre el lloc, però a vegades es construïen prèviament i es traslladaven on calia, sia a pes de braços, sia damunt rodes. Se'n construïen en grans quantitats. El material —fusta— fàcilment combustible, les designava per ésser incendiades per l'enemic. El *Llibre* ens forneix totes aquestes dades. Vegeu § 69, 159, 170, 271. [Sobre les *cledes* o mantellets vegeu: P. E. CHEVEDDEN, *The Artillery of King James I*, p. 79. M. T. F.]

164. La situació geogràfica d'Albarrasí, a la ratlla de Castella, i les relacions que amb els tres regnes tenia Pere Ferràndez expliquen la presència de cavallers castellans, aragonesos i navarresos dins la ciutat. El nombre de cent cinquanta ens diu prou la força del senyor d'Albarrasí.

165. Vegeu abans, § 12, n. 112.

166. Com ja fèiem observar en la nota corresponent de l'edició Montoliu, no ens és de cap auxili, pel que fa als personatges que prengueren part en el setge, el document únic del 19 de juliol, perquè no ens dóna sinó els noms dels notaris i escrivans que hi intervenen i no duu sinó un testimoni: Ramon d'Olesa. Vegeu el document en BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, VI, doc. 12, en TOURTOULON, *Jacme*, I, p. 448-449; i en HUICI, *Colección diplomática de Jaime I*, I, doc. XVI, aquest incomplet. De totes maneres, podem afegir que, en el document atorgat a Terol el 12 d'agost, és a dir tornant del setge d'Albarrasí, hi figuren Eixemèn Cornel, Pere d'Ahonés i Vallès, que apareixen entre els esmentats per la crònica, i els prelats de Saragossa i Tarassona, l'ardiaca de Calataiud, el senescal Guillem Ramon de Montcada, Ramon de Montcada, Pere Arnau de Cervera, Pere de Clusa, Atorella, Assalid de Gúdar i Bernat Guillem (MIRET, *Itinerari*, p. 36), que no figuren en la crònica i que, probablement, també havien assistit al setge. [Hi ha una reedició ampliada de l'obra de Huici: A. HUICI, M. D. CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón*, 5 vols. publicats (1216-1268), València-Saragossa, Anubar, 1976-1988. No ens ha estat possible de comprovar les variacions que els nous documents publicats podien aportar a la cronologia o a altres aspectes comentats a les notes de F. Soldevila. M. T. F.]

167. Pelegrí d'Ahonés havia estat, l'any 1217, majordom d'Aragó, (MIRET, p. 23), en el qual càrrec degué ésser succeït per Pere Ferràndez d'Albarrasí (vegeu § 12, n. 112). Va trobar la mort en aquest setge, com explica la crònica tot seguit.

168. Hi ha, doncs, dos Guillems de Poyo, el pare, que ja ha estat esmentat pel *Llibre*, § 9, com un dels assistents a la batalla de Muret, i el fill, del qual fa ací la crònica un tan singular esment. El pare, com veurem tot seguit, troba la mort en aquest setge d'Albarrasí. Quant a l'esment que fa aquí del fill en relació amb la redacció del *Llibre*, ja l'hem comentat en el prefaci.

169. *Lèrida*: CDENV *Lleida*. [J. B.]

170. Tants, doncs, com els que hi havia dins Albarrasí, que, segons acaba de dir, eren també cent cinquanta.

anys,¹⁷¹ e tot ço que faïem, faïem ab consell d'aquells rics hòmens qui eren ab nós;¹⁷² car així era raó que, pus nós no sabíem nostra terra guiar ne donar aquell consell, que mester nos fóra que altre nos consellàs. E els parents e els amics de Don Pero Ferràndez qui eren ab nós enviaven-los a dir tot l'ardit de la host de nuit e de dia, que cavallers e escuders se n'eixien a vista de la host, e entraven llains de nuit e de dia e faïen-los saber tot l'ardit de la host e metien-los-hi ballestes e conduit. E levat Don Pero Ahonés e son frare, Don Pelegrí, e Don Guillem de Poyo, tan mal e tan falsament nos hi servien con ells podien, sí que aquells qui eren ab nós faeren saber a aquells qui eren dedins la nuit que Don Pelegrí vetllaria l'almajanec. E ell e En Guillem de Poyo foren a la vetlla aquella nuit. E, quan venc a l'hora de mitja nuit, hagren aparellades ses falles e eixiren a les cledes¹⁷³ ab tot lo poder dels cavallers e dels escuders e dels hòmens de peu qui llains eren. E vengren allí, foc encès en falles, al fenèvol e anaren escometre Don Pelegrí e Don Guillem de Poyo, qui tenien la vetlla. E aquells qui eren ab Don Pelegrí e ab Don Guillem de Poyo, per la gran multitud que veeren venir d'aquells de dins, desepararen-los. E aquí morí Don Pelegrí d'Ahonés e Don Guillem de Poyo, car havien vergonya major que els altres, e no volgren fugir. E cremaren lo fenèvol, e anc negú d'aquells de la host no hi volgren acórrer. E sobre açò, quan viren nostre consell¹⁷⁴ que nós érem enganats e mal servits de nostres hòmens, consellaren-nos que ens en llevàssem; e haguem-nos-en a llevar. Cor aitants cavallers havia bé dedins, o pus, con nós havíem defora. E nós que no hi podíem penre consell ne havíem ab qui, car no havíem sinó onze anys.¹⁷⁵

[CASAMENT DEL REI JAUME AMB ELIONOR DE CASTELLA]

17 E, quan nós fom llevats d'aquell lloc,¹⁷⁶ passat un any e mig,¹⁷⁷ parlà'ns matrimoni la reina Dona Berenguera, mare del rei Don Ferrando,¹⁷⁸ de sa sor d'e-

171. Novament el *Llibre* escuda el rei amb la seva poca edat, però aquest cop no és donada prou exactament: Jaume havia fet els dotze anys la nit del primer al 2 de febrer de 1220.

172. És un fet que Jaume I, per aquest temps, no expedeix cap acte important que no dugui la fórmula: «cum consilio et assensu dilectorum consiliarium nostrorum» o alguna de semblant. Vegeu MIRET, *Itinerari*, anys 1219-1220; HUICI, *Colección*, I, els mateixos anys.

173. Recordem el que ha dit abans de les cledes fetes entorn del fonèvol.

174. Hauria de dir: «quan viren *los de* nostre consell». Però *nostre consell* hi és pres com un col·lectiu.

175. Nova insistència, a poca distància, sobre la poca edat, que esdevé quasi una obsessió.

176. El setge d'Albarrasí ja havia estat alçat el dia 12 d'agost de 1220, data en què, com hem dit, el rei es trobava a Terol (§ 16, n. 160 i 166).

177. Ja MIRET, *Itinerari*, p. 38, va fer observar que sols hi hagué set mesos entre el setge d'Albarrasí i els fets que ara conta el *Llibre*. Cal, però, tenir en compte que el *Llibre* ha col·locat el setge, segons ja hem fet observar, com si hagués tingut lloc l'any 1218. Vegeu § 16, n. 159.

178. Berenguera, filla d'Alfons VIII de Castella, muller d'Alfons IX de Lleó, mare de sant Ferran, rei de Castella i de Lleó.

lla, que havia nom Dona Lionor.¹⁷⁹ E eren abdues filles del rei Don Alfonso. E eren aquests los fills e les filles del rei Don Alfonso: la regina Dona Blanca, e fo muller del rei de França, Lloís, e fill del rei Felip;¹⁸⁰ e l'altra filla fo Dona Berenguera, e fo muller del rei de Lleó, pare del rei En Ferrando, qui havia nom Don Alfonso;¹⁸¹ e l'altra fo la reina Dona Urraca, que fo regina de Portugal;¹⁸² e l'altra regina fo Dona Lionor, la qual nós haguem per muller. E els fills que el rei Don Alfonso de Castella hagué hac nom la un l'infant Don Ferrando, e l'altre hac nom N'Enric, qui fo puis rei de Castella. E l'infant Don Ferrando morí ans que el rei Don Alfonso, son pare, morís. E, depuis que fo mort lo rei Don Alfonso, faeren rei a Don Enric.¹⁸³ E ab un trebell que faïa ab uns mossos donaren-li d'una teula en lo cap un d'aquells qui jugaven a aquell joc contra ell, que ell los partí que fossen los uns d'una part e ell de l'altra, e ell mes-se ab aquells qui el combatien en un puig en semblança de castell, e ell fo ferit aquí e per aquell colp morí.¹⁸⁴ E romàs lo regne a Dona Berenguera, de la qual fo son fill Don Ferrando, rei de Castella.

18 E nós haguem per muller la reina Dona Lionor per consell de nostres hòmens, que ens consellaven que pus nostre pare no havia pus fill sinó nós, que prenguéssem muller estan jove, per ço car ells havien gran regard de nostra vida per raó de malauties o de metzines que ens donassen, e que en totes guises volien que hereu romangués de nós per tal que el regne no eixís de la natura; per ço quan lo comte Don Sanxo, fill del comte de Barchinona, e Don Ferrando, qui era nostre oncle e fo fill del rei Don Anfós,¹⁸⁵ entenien cascú d'ells que fossen reis, que ja hi havien punyat en nostra ninea, quan nós érem en Montsó.¹⁸⁶ E per aquella temor consellaren-nos que nós que prenguéssem per muller la filla del rei N'Anfós de Castella. E açò consellà N'Eixemèn Cornell e En Guillem de Cervera, qui eren majors consellers nostres,¹⁸⁷ e En Guillem de Montcada, qui morí a Mallorca,¹⁸⁸

179. Elionor era la més petita de les filles d'Alfons VIII i Elionor Plantagenet.

180. Blanca, segona filla d'Alfons VIII, muller de Lluís VIII, rei de França, fill de Felip II August.

181. Nota 178.

182. Urraca fou la terça filla d'Alfons VIII i va casar-se amb Alfons II de Portugal.

183. Enric I va regnar sols tres anys (1214-1217).

184. Versió treta d'alguna crònica castellana, possiblement dels *Anales toledanos*, segons indiquem en la nota corresponent de l'edició Rabell.

185. Com ja hem indicat (§ 11, n. 100), Sanç era fill del comte Ramon Berenguer IV, i Ferran era fill d'Alfons I el Cast, germà, doncs, de Pere el Catòlic i oncle de Jaume I.

186. Al·lusió al que ha dit en el § 11.

187. Ambdós havien estat nomenats consellers pel papa.

188. Guillem de Montcada, vescomte de Bearn (vegeu § 9, n. 77), que, com hem dit, potser havia estat procurador del rei. Quant a la seva mort a Mallorca, esmentada aquí per la crònica, vegeu més endavant, § 66 —i encara, preferentment, la crònica de DESCLOT, cap. XXXVI.

e d'altres qui a nós no membren.¹⁸⁹ E prenguem-la per muller a Àgreda.¹⁹⁰

19 E fo la nostra cavalleria en Sancta Maria de l'Horta, de Tarassona,¹⁹¹ que, oïda la missa de Sent Esperit, nos cenyim l'espasa que prenguem de sobre l'altar. E podíem llaora haver dotze anys complits e entràvem en lo tretze,¹⁹² sí que un any estiguem ab ella que no podíem fer ço que els hòmens han a fer ab sa muller, car no havíem l'edat.¹⁹³

[COMENÇAMENT DE LES DESAVINENCES ENTRE GUILLEM DE MONTCADA
I NUNO SÁNXEZ]

20 E, feit aquest matrimoni, entram en Aragó e en Catalunya, nós e nostra muller la reina.¹⁹⁴ E cascuns dels rics hòmens punyaven que fossen nostres privats, que ço que nós fariem, que ho féssim a consell d'ells. E Don Nuno Sánxez, fill del comte En Sanxo, a qui nostre pare havia dat Rosselló e Conflent e Cerdanya de sos dies,¹⁹⁵ havia gran amor ab En Guillem de Montcada.¹⁹⁶ Per paraules que hac Don Nuno Sánxez ab En Guillem de Cervelló¹⁹⁷ per un auster terçol que no li volc dar En Gui-

189. Nova falla de la memòria.

190. Es va casar, en efecte, a Àgreda, lloc de la corona de Castella, a la ratlla d'Aragó, en l'actual província de Sòria, el dia 6 de febrer de 1221, BOFARULL, *Condes de Barcelona*, II, p. 234. Per al document d'esposalles, vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 37. Publ. per E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Recull de documents inèdits del rei En Jaume I*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragó», 1184; HUICI, I, doc. XIX. Ja va fer observar Miret que aquests dos historiadors havien equivocat la data del document. [Sobre el primer matrimoni del rei: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 187-193. M. T. F.]

191. Santa Maria de l'Horta de Tarassona és l'església catedral o, per altre nom, Santa Maria de la Vega. No tenim comprovació documental d'aquesta estada del rei a Tarassona.

192. El 2 de febrer de 1221, és a dir quatre dies abans de casar-se, havia fet els tretze anys. Remarquem, un cop més, l'exactitud del compte.

193. Aquesta vegada, la poca edat li serveix per excusar-se de no haver pogut emprendre encara altres lluites que les bèl·liques, ell que tant havia de reeixir després en unes i altres.

194. Encara que l'*Itinerari* de MIRET (p. 38-39) presenta aquí amples llacunes, coincideix amb la indicació del *Llibre*. D'Àgreda el rei degué entrar a Aragó, i el trobem a Daroca el 1er de juny; després degué passar a Catalunya, i el trobem a Girona el 30 de novembre.

195. Sobre el personatge i aquest detall, vegeu abans, § 9, n. 76. El ms. Aiamans l'anomena Sanxis.

196. Sobre Guillem de Montcada, vegeu abans, § 9, n. 77.

197. Guillem de Cervelló, germà gran de Ramon Alamany de Cervelló i pare de Guerau de Cervelló, segons indicació de la mateixa crònica, § 78. Cal no confondre'l amb el seu fill, amb el qual s'ha confós a vegades per haver-li donat el nom de Guerau en lloc de Guillem que realment porta. El *Llibre* mateix en fa bé la distinció, indicant el nom del primer amb l'abreviatura habitual de Guillem, o sia la G., i el nom del segon amb totes les lletres, i això costat per costat (§ 78 i 92). Era parent de Guillem de Montcada (vegeu § 92), i apareix força sovint en el seguici de Jaume I (vegeu MIRET,

llem de Cervelló, foren mals parladors e dixeren mal entre la un e l'altre. E dix En Guillem de Montcada a Don Nuno que no volia d'aquí avant haver amor ab ell. E Don Nuno respòs que pus ell no volia sa amor, que ell no volia la sua. E dix-li que no es fiàs en ell, que no s'era son amic d'esta hora a avant. E llavors En Guillem de Montcada féu ses covinences d'amor ab Don Pero Ferràndez e ab la partida sua. E Don Nuno volc amor haver, e hac, ab Don Ferrando e ab Don Pedro Ahonés e ab sa partida.¹⁹⁸ E En Guillem de Montcada e En Pero Ferràndez ajustaren-se a una cort que nós havíem manada a Montsó ab aquells que haver podíem.¹⁹⁹ E foren bé tres-cents cavallers, e vengren a una vila del Temple que hom apella Vallcarca.²⁰⁰ E Don Ferrando e Don Pedro Ahonés ajustaren-se ab llur bando e vengren a Castelló del Pont, de Montsó.²⁰¹ E nós, qui veníem de Lleida per a la cort a Montsó, isqué'ns Don Nuno a carrera e dix-nos que li donàssem consell e ajuda, que, si no, ell pendria molt gran honta o mort. E nós demanam-li quina honta seria aquella. E dix ell:

—Sényer, veus En Guillem de Montcada qui ve e Don Pero Ferràndez e, com vós sabets, som-nos deseixits d'amor, jo e Don Guillem. E ells seran demà a Vallcarca, e vénen ab ells bé tres-cents cavallers, e han volentat de moure a mi baralla, e que em diguen tal paraula de desmentir o de deshonorament, que jo no poria estar que no hi responés. E, si hi respon, he regard que em maten o que em facen tal honta, que valria'm tant com la mort.

E aquella saó nós no havíem sinó catorze anys.²⁰² E dixem-li que ens pesaven molt les paraules que ell nos deïa per aquesta raó: que la sua honta tenríem nós

Itinerari, passim). Fou el seu fill i no ell el qui va morir a Mallorca, llavors de la conquesta (§ 92). [Guillem de Cervelló, fill de Guerau Alemany de Cervelló (t. 1193), era senyor de Cervelló, Gelida, Ferran, la Granada, Vilademàger, Miralles, la Roqueta i Aguiló; morí el 1226 o 1227. El seu fill Guerau morí a Mallorca, com també el germà de Guillem, Ramon, i el seu fill Ramon. Aquest darrer Guerau només tenia una filla, Felipa, que morí vers 1235; la seva herència passà al fill segon de Ramon, Guillem (II), que reuní el patrimoni de dues branques dels Cervelló. Vegeu l'arbre genealògic d'A. de FLUVIA a *Gran Enciclopèdia Catalana*, Edicions 62-Enciclopèdia Catalana S.A, 1969-1980, 5, p. 30-31, i J. MIQUEL I LÓPEZ, *Els Cervelló, barons de Querol-Montagut a l'Edat Mitjana*, «Miscel·lània Penedesenca», XXVI (2001), p. 165-201, concretament p. 171-172. M. PAGES I PARETAS, *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 331-334. M. T. F.]

198. Sobre aquestes partides o bandositats, vegeu abans, § 12.

199. Aquesta cort de Montsó no ha deixat rastre en els documents, ni tampoc cap estada del rei en aquella vila durant aquest temps (1222). [Vegeu també: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 203-205. M. T. F.]

200. Vallcarca es troba, en efecte, prop de Montsó. Hem cercat en va el nom d'aquesta vila en l'obra de MIRET I SANS, *Les cases dels templers i hospitalers a Catalunya*, Barcelona, 1905.

201. Castelló del Pont de Montsó, dit també Castelló de Cebollar, en aragonès Castejón del Puente; al Nord de Montsó, a l'altra banda del Cinca, província d'Osca, partit judicial de Barbastro.

202. Com que això s'esdevenia després del 22 de febrer que el rei encara es trobava a Barcelona o a Vic (MIRET, *Itinerari*, p. 40), la seva edat era, en efecte, de 14 anys. Un cop més el compte és exacte. Observem com la resposta del rei denota ja un criteri i una fermesa, i segurament la

per nostra, tant de parentesc havia entre nós e ell.²⁰³ E a açò que ell nos havia dit dixem-li que nós sabíem consell que ell no prengué aquell mal ni aquella honta. E que ho fariem en aquesta manera: que sempre que nós fóssem entrats en Montsó, que enviariem per los mellors hòmens de la vila que vinguessen denant nós, e que els diríem així: «Pregam e manam-vos que guardets la vila, e que tanqués totes les portes, e que hi tingats porters e hòmens armats, e que no hi lleixets entrar negun ric hom ni cavaller, de dia ne de nuit, menys que no ho façats saber a nós»; e quan hi entrassen, entrassen un ric hom ab dos cavallers, e que més no n'acollissen. E així ho faem. E quan açò oí Don Nuno, que nós ho faem tan bé, a honrament de nós e d'ell, dix que ens ho graïa tant con ell podia, que bé coneixia que l'amàvem e que havíem pres tal consell que l'havíem estort d'honta e de mort. E sobre açò, En Guillem de Montcada e Don Pero Ferràndez vengren ab tot llur poder e no hi pogren entrar sinó ab aquells que nós havíem manat. E Don Ferrando e Don Pero Ahonés entraren ab altres tants. E En Guillem de Montcada e En Pero Ferràndez veeren que no podien acabar ço que es cuidaven, e hagren-se'n a partir. E sí hi hac altres paraules que començaven ja de dir, mas nós ho vedam, que els dixem que, si neguna re deïen a Don Nuno, que ho comprarien. E així par-tí-se Don Nuno per honrat, e ells, fallits de ço que volien fer.²⁰⁴

poca edat ja no és adduïda per justificar cap claudicació o fallida, sinó per ponderar, al contrari, la precoç autoritat.

203. Pere el Catòlic i Nunyo Sanç eren cosins germans.

204. Aquesta és l'explicació del *Llibre*. Tanmateix, com ja indiquem en la nota corresponent de l'edició MONTOLIU (inèdita) és possible que, en tot això, hi hagi alguna confusió. La crònica parla d'unes Corts, i, si no a Montsó, hem trobat una Cort a Osca. La crònica parla de Castelló del Pont, i per aquest temps, any de 1222, el rei va a Castelló del Pont o Castelló Cebollar, per assetjar-lo. I no contra Guillem de Montcada, perquè Guillem de Montcada figura al costat de Nunyo Sanç i de Guillem de Cervelló en un document datat «in exercitu apud Castilionem post capcionem ipsius», sinó contra Guerau de Cabrera, com ho prova un document del 21 de desembre de 1222, en què Guerau de Cabrera es compromet a definir i condonar al monarca totes les reclamacions que pogués adreçar-li per la presa i destrucció de Castelló (MIRET, *Itinerari*, p. 41 i 42). Potser, doncs, per concordar tots aquests elements, caldria creure que, llavors del setge de Castelló, la dissensió entre Montcada, Cervelló i Sanç encara no s'havia produït; però que, estant els tres personatges plegats, va produir-se aleshores; que el rei, després de la presa de Castelló, va anar-se'n a Lleida, on el trobem el 23 d'agost, en companyia encara de Guillem de Montcada i Nunyo Sanç (MIRET, p. 42) i aquesta seria l'estada a Lleida de què parla la crònica en aquest paràgraf; que aquí hauria tingut lloc la ruptura entre els dos magnats; que de Lleida, on encara el trobem el dia primer de setembre (HUICI, *Colección diplomática*, II, p. 8), Jaume va anar-se'n cap a Montsó, i que aleshores van tenir lloc els altres esdeveniments narrats per la crònica.

[SEGUEIXEN LES LLUITES ENTRE GUILLEM DE MONTCADA I NUNO SÁNXEZ.
SETGE DE MONTCADA]

21 E, passat açò, entram-nos en Aragó.²⁰⁵ E En Guillem de Montcada féu son ajustament en Catalunya, e Don Nuno sabé-ho. E nós lladoncs érem en Osca, e la reina, atretal. E venc lo comte Don Sanxo e Don Nuno a nós e mostraren-nos, denant la reina, que En Guillem de Montcada volia entrar en Rosselló per fer mal a ell e dan en aquella terra que nostre pare li havia dada e que a nós devia tornar,²⁰⁶ e que ens pregava e ens clamava amor e mercè, que nós que li ajudàssem de ço, que li volien fer dan e honta:²⁰⁷ que ell ne son pare no havien altres parents en Aragó ni en Catalunya de nós enfora,²⁰⁸ e ell faria dret a tothom que clams hagués d'ell. E, açò faent ell, que nós que li ajudàssem e que li valguéssim, que esta fe e esta esperança havia en nós. E, així con En Guillem de Montcada havia parents e amics per fer a ell mal, que ell no havia altres parents ni altres amics que el poguessen defendre, si nós no. E sempre de mantinent assegurà per Don Ato de Foces e per Don Blasco Maça²⁰⁹ e per ço que ell tenia en Rosselló, que li havia dat

205. Confirmació del que hem dit en les notes 130 i 138 al § 14: Montsó, per a l'autor de la crònica no era d'Aragó.

206. Com demostrem, en *El regnat de Jaume I, de 1213 a 1228*, aquests fets corresponen a una estada que el rei va fer a Osca pels mesos d'abril-juny 1223 (MIRET, *Itinerari*, p. 44-45). En els documents expedits els dies 20 d'abril i 24 de juny, hi apareixen el comte Sanç i el seu fill Nunyo, i sabem també per aquests documents que la reina es trobava al costat del rei, tal com diu la crònica. Hi trobem encara, signant algun dels documents predits, Ato de Foces i Blasco Maça, de qui parla la crònica tot seguit. [L'obra al·ludida és: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 205. M. T. E.]

207. Vegeu abans, § 20.

208. Nunyo Sanç va morir sense descendència. Si de cas li restaven parents, era a Castella, per part de la seva mare Sanxa Núñez de Lara. Li ha estat atribuïda, tanmateix, la paternitat d'un personatge conegut amb el nom del «Bastard del Rosselló». Vegeu COLL I ALENTORN, ed. Desclot, IV, p. 149, 169-170.

209. Com acabem d'indicar (nota 206), aquests dos magnats es trobaven llavors a Osca. Ato de Foces fou un dels personatges més fidels a Jaume I. El trobem sovint en el seguici, en les ocasions més difícils: en les Corts de Lleida de 1219, en la lluita d'ara contra els Montcada, en la fracassada expedició contra els sarraïns des de Terol (§ 25), en la lluita contra Pere d'Ahonés (*ibidem*), en la lluita subsegüent contra magnats i viles d'Aragó, i en altres ocasions (vegeu-les en la nota corresponent de l'edició Rabell). Poc temps després dels esdeveniments que conta aquí la crònica, el trobem amb el títol de majordom d'Aragó (1224, MIRET, *Itinerari*, p. 48). L'any 1231 torna a aparèixer amb aquest títol (vegeu el tractat de mutu afillament entre Jaume I i Sanç el Fort de Navarra), BOFARULL, *Col. docs. inéd. Arch. Cor. Ar.*, doc. 18). O degué viure molt llargament, fins al regnat de Pere el Gran, o degué tenir algun parent del mateix nom, que apareix relativament sovint en el seguici de Jaume I. Quant a Blasco Maça o Maza, ja ha aparegut en la crònica (§ 12 i nota corresponent). [Ato de Foces fou majordom d'Aragó de 1219 a 1220 i de 1224 a 1233: J. TRENCHS ÒDNA, *La cancelleria de Jaume I: cancilleres y escribanos*, a *Palaeographica diplomatica et archivistica. Studi in onore di Giulio Battelli*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1979, p. 104; el 1204 era tinent de Sarinyena; el 1212 signà un acord amb les monges de Sixena per als límits del seu lloc d'Orillena i

nostre pare en sos dies, que ell faria dret complidament a En Guillem de Montcada o a tot altre hom que clam hagués d'ell. E nós, sobre açò, enviam nostres cartes²¹⁰ a En Guillem de Montcada que no li faés mal, que ell havia assegurat en poder de nós de fer dret. E ell preà-ho poc e no se'n lleixà, e entrà en Rosselló ab son llinatge e pres un castell, a escut e a llança, qui havia nom Alvari,^{210bis} e era En Jaspert de Barberà llains, que s'hi era mes per fer servici a Don Nuno,²¹¹ e brocà als de la vila, sí que eixiren defora. E hagren-se a vençre los de Perpinyà, e pres En Jaspert de Barberà en aquella brocada. E sobre les cartes que nós havíem envia-

el de Lanaja, de les monges, i el 1283 posseïa el lloc d'Almuniente: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 100, 728, 953, 1169. M. T. F.]

210. Marsili enclou en la seva crònica (cap. x) el text d'aquesta carta. ¿Es tracta d'un text autèntic? El fa sospitós el fet que sols esmenti dades que es troben en el *Llibre* i també el fet de no esmentar-ne la data, tot i escriure aquest mot.

210bis . [Cafeix: *Don Ramon de Castell Rosselló e fo a Perpinyà*, i DEV: *d'En Ramon de Castell Rosselló e fo a Perpinyà*. Soldevila comenta:] Ramon de Castell-Rosselló apareix, precisament per aquest temps, excepcionalment, en el seguici de Jaume I. Així el trobem signant com a testimoni dos dels documents expedits pel rei immediatament abans i immediatament després de l'estada a Osca, això és a Daroca el 18 de març de 1223 (MIRET, p. 46, el data erradament el 1224) i a Barbastro, el 3 de juliol de 1223 (MIRET, p. 45). Això confirma perfectament el que diu la crònica: Ramon de Castell-Rosselló, desposseït del castell d'Alvari, degué acudir tot seguit al rei en demanda de justícia i ajut. —Castell-Rosselló, entre Perpinyà i la platja de Canet, vora el riu Tec, castell famós per la llegenda de Guillem de Cabestany, el trobador, i Saurimonda, muller d'un altre Ramon de Castell-Rosselló, o potser aquest mateix, ja vell. [Ramon de Castell-Rosselló era un senyor del Rosselló, que havia pres part a la batalla de les Navas de Tolosa. Era fill de Guillem i Resenda i casat amb Saurimonda. N'estan documentats dos fills, Guillem, que el premorí, i Ramon. La llegenda li atribueix la mort del trobador Guillem de Cabestany: J. CAPEILLE, *Dictionnaire de biographies roussillonaises*, Marsella, Laffite reprints, 1978 (1^a ed. Perpinyà, 1914), p. 118. Possiblement també era fill seu Robert de Castell-Rosselló, que participà a la conquesta de Mallorca i fou un càtar declarat; fou empresonat per la inquisició i finalment, l'any 1237, fou perdonat pel papa Gregori IX, a prec del rei Jaume I, que també l'havia perdonat amb la condició d'anar a lluitar tres anys contra els sarraïns a València. J. VENTURA, *El catarismo en Cataluña*, p. 98-99. Vegeu també A. M. ADROER, P. CATALÀ, *Càtars i catarisme a Catalunya*, Barcelona, R. Dalmau ed., 1996, p. 57. M. T. F.]

211. Jaspert de Barberà era, en efecte, un home de Nunyo Sanç: DESCLOT, cap. xxxii, el posa entre els companys que En Nunyo mena amb ell a la conquesta de Mallorca. Va distingir-s'hi, i el *Llibre* en parla en els § 63, 65 i 69. Devia ésser home pràctic en la construcció d'enginyers, perquè en el setge de la ciutat ensenya a construir un mantell (§ 69). Però, documentalment, es pot dir que no ha deixat a penes rastre: en tot l'*Itinerari* de MIRET no apareix sinó una sola vegada (com a testimoni d'un diploma del rei Jaume datat a Barcelona, el 9 d'agost de 1233, p. 107). [Jaspert de Barberà procedia de la comarca de les Corberes i era càtar, bé que es reconcilià amb l'Església l'any 1247; més tard, defensà el Fenolledès, antiga possessió de Pere de Fenollet, també heretge, contra els francesos i el 1255 hagué de retre el castell de Querbús a Oliver de Termes, en nom del rei de França: J. VENTURA, *El catarismo en Cataluña*, p. 117-118. Vegeu també A. M. ADROER, P. CATALÀ, *Càtars i catarisme*, p. 56-57 i 75. M. T. F.]

des²¹² a En Guillem de Montcada, que no volc fer manament nostre e féu mal a Don Nuno e li entrà en Rosselló, manam nostres hosts en Aragó e anam sobre ell²¹³ e tolguem-li cent trenta forces, entre torres e castells, a ell e a son llinatge e a sos valedors, e prenguem Cervelló en tretze dies.²¹⁴ E, sobre açò, anam assetiar Montcada. E mes-s'hi En Guillem de Montcada e Don Pero Cornel e Don Rodrigo Liçana e Don Vallès d'Antilló e En Bernat de Sancta Eugènia,²¹⁵ frare d'En Ponç

212. No hem sabut trobar aquestes cartes. Però des del 23 d'agost de 1222, que a Lleida signen un diploma de Jaume I (MIRET, p. 42), Guillem i Ramon de Montcada desapareixen del seguici del rei.

213. Després de l'estada a Osca, abans esmentada (24 juny), el rei va venir cap a Catalunya, passant per Barbastre (3 juliol) i Lleida (11 juliol). A continuació no tenim sinó dues dates: la de l'11 d'agost a Tarragona i la del 12 de setembre a Barcelona (MIRET, *Itinerari*, p. 45-46). Pels volts d'aquestes dates caldria col·locar la lluita contra els Montcada; tant més que existeix un document del 14 d'octubre, en què el vescomte Guerau de Cabrera i Ramon Folc de Cardona s'apleguen per combatre els Montcada, «inimicis domini nostri Jacobi, Dei gracia illustris regis... contra illum insurgentes, ipsumque et regnum suum injuste guerrejantes et jus suum nolentes accipere» (SERRA I VILARÓ, *Jaume lo Conqueridor i Guerau de Cabrera*, «Bol. Ac. B. Letras», IV, p. 303). És cert que aquest document ha estat considerat com de l'any 1224 (SERRA, *loc. cit.*, i MIRET, p. 51); però per a nosaltres resulta indubtable que aquesta data és equivocada, no sols perquè encaixa tan bé en l'octubre de 1223, sinó principalment perquè no encaixa gens en l'octubre de 1224: llavors ja els Montcada havien tornat a l'obediència del rei, i els trobem tots, Guillem, vescomte de Bearn, i Ramon de Montcada, i Guillem de Cervelló, i Guillem Ramon de Montcada, senescal, al costat del rei, de Pere Ahonés i d'Ato de Foces (MIRET, *Itinerari*, p. 51). [Sobre l'enfrontament amb els Montcada: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 206-210; J. C. SHIDELER, *Els Montcada*, p. 146-152 i L. GONZÁLEZ ANTÓN, *La revuelta*, p. 143-163. M. T. F.]

214. Cervelló, vilatge de l'actual província de Barcelona, partit judicial de Sant Feliu de Llobregat, arran de la riera de Cervelló. Recordem que En Guillem de Cervelló és a l'inici de la disputa amb Nunyo Sanç (§ 20). Segons ZURITA, Cervelló fou assetjat a la fi d'agost de 1223, llib. II, cap. LXXIII.

215. Bernat de Santa Eugènia, senyor empordanès, que figura molt en el regnat de Jaume I, especialment en l'expedició a Mallorca, en la qual el trobem des dels seus inicis, en el banquet de Pere Martell (§ 47) i entre els primers a desembarcar (§ 60) fins a l'acabament i més enllà encara, perquè ell fou deixat pel rei Jaume (i això indica en quin alt concepte el tenia) com a lloctinent seu a l'illa (§ 105). Era senyor de Torroella de Montgrí i senyor de Pals, que el rei va donar-li quan el va deixar a Mallorca. També va prendre part en la conquesta del regne de València, i el trobem en el setge de Borriana (MIRET, *Itinerari*, p. 105). [Bernat de Santa Eugènia era fill de Pere de Torroella i fou senyor de Torroella de Montgrí des de 1226, any en què sembla que morí el seu germà gran Ponç Guillem de Torroella. Havia pres el cognom Santa Eugènia per una qüestió d'herència. Altres germans eren Guillem de Montgrí, arquebisbe de Tarragona, Pere de Torroella i Ramon de Torroella, que fou bisbe de Mallorca. Fou lloctinent reial a Mallorca entre 1230 i 1231. El rei li donà la vila de Pals el 1230 i el 1235 portà a terme la conquesta d'Eivissa amb el seu germà l'arquebisbe Guillem de Montgrí. La seva filla Sança es casà amb el vescomte Guerau VI de Cabrera: *Els castells catalans*, II, p. 707, 710 i 780, 787. Fou un dels tres negociadors del tractat de Capdepera per tal d'obtenir el vassallatge de Menorca, amb Assalit de Gúdar i Ramon Serra: F. SOLDEVILA, *Vida de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, ed. Aedos, 1968, 2^a ed., p. 174-176. Féu testament el 1268 i morí poc després; disposà que les terres que havia rebut a Mallorca fossin venudes: P. CATEURA BENNASSER, *Mallorca en el segle XIII*, Palma, El Tall Ed., 1997, p. 32, 61 i 68. M. T. F.]

Guillem de Torroella.²¹⁶ E nós no havíem més de catorze anys con lo assetiam.²¹⁷ E era lo comte Don Sanxo ab nós e Don Nuno e Don Ferrando e Don Pero Aho-nés e Don Ato de Foces e Don Artal de Luna²¹⁸ e de nostra mainada d'Aragó.²¹⁹ E entre tots podien ésser quatre-cents cavallers, e els de dins podien ésser cent trenta cavallers. E faem demanar a En Guillem de Montcada que ens donàs postat de Montcada,²²⁰ e ell respòs-nos que la'ns donara volenters, si d'altra manera la li demanàssem; mas per ço con li havíem gran mal fet quan veníem ab host sobre ell, per ço deïa que no la'ns devia dar; e no la'ns donà. E faem nostra host sobre

216. Ponç Guillem de Torroella, que apareix algun cop, rarament, al costat de Jaume I per aquests anys (així en el setge de Peníscola, el 1225 (MIRET, *Itinerari*, p. 56), passa després llargues anyades sense donar senyals de vida, amb la sola reparició, l'any 1234-35, llavors de l'expedició per a la conquesta d'Eivissa (vegeu § 125, n. 913). I, el 1262, tornem a trobar-lo prop del rei, a Montpeller, llavors del mullerament de l'infant Pere amb Constança de Sicília, (MIRET, p. 322). Però poc temps després era contra el monarca (*ibid.*, p. 333). La crònica torna a parlar-ne en el § 457, amb motiu de les seves diferències amb el comte d'Empúries. Vegeu la nota corresponent. Probablement, aquest Ponç Guillem no és el del començament del regnat. Però, molt vell, podria ésser-ho. [Efectivament no podia ésser el mateix, perquè el primer morí vers 1226. Al capítol 125, però, la crònica no diu el nom del germà de Bernat de Santa Eugènia que, doncs, podria ésser o bé Pere o bé Ramon. M. T. F.]

217. Aquí, excepcionalment, el compte no resulta prou afinat. Si, com creiem, el setge de Montcada té lloc pel setembre de 1223, Jaume I devia tenir més de quinze anys i mig. El ms. de Poblet diu XIII anys.

218. Tots aquests personatges apareixen, en efecte, en el document datat a Barcelona en 12 de setembre de 1223 (nota 213), amb l'excepció d'Artal de Luna, que apareix, però, en el document de Lleida l'11 de juliol (nota 213), és a dir quan Jaume ja venia cap a combatre els Montcada. Ato de Foces, que apareix ací per segona vegada en la crònica, era per aquest temps majordom d'Aragó i es troba al costat del rei en aquesta lluita contra els nobles i en les lluites subsegüents (vegeu abans, nota 209). Apareix sovint en el seguici del rei (MIRET, *Itinerari*, passim). Quant a Artal de Luna, que aquí apareix per primera vegada, era fill de Lop Ferrenc de Luna (MIRET, p. 49), i l'any 1222 ostentava el càrrec de majordom d'Aragó, en el qual degué precedir Ato de Foces. Fou fidel al rei en aquestes lluites contra els nobles (§ 28) i va prendre part en la conquesta del regne de València (MIRET, p. 128, 133, 170). Cal no confondre'l amb un personatge del mateix nom que comença a aparèixer en els documents l'any 1259, i que es distingeix amb el sobrenom de *el jove* (MIRET, p. 296), potser un seu fill, indubtablement parent seu. [Artal de Luna era fill de Teresa Pérez d'Azagra: F. DE MOXÓ Y MONTOLIÚ, *Raíces navarras de la Casa de Luna*, «Príncipe de Viana», XLIX (1988), p. 142-143. Possa el lloc de Chodes: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 455. Segons M. D. PÉREZ BOLDÓ, *Los mayordomos*, p. 64, fou majordom d'Aragó de finals del 1221 al 1222. M. T. F.]

219. Mainada d'Aragó, expressió a tenir en compte. No trobem mai l'expressió correlativa mainada de Catalunya. La qual cosa confirma que la institució era solament aragonesa. Vegeu més amunt, § 9, n. 68.

220. Quan el sobirà demanava al vassall *postat* del castell, volia dir que el vassall havia de sortir del castell i del seu terme amb tots els seus homes i totes coses i no podia tornar-hi fins que el sobirà li havia tornat la *postat*. Això havia de tenir lloc al cap de deu dies, excepte si el vassall, requerit, es negava a fer homenatge al sobirà (cas que encara no l'hagués fet) o es negués a estar a dret, o en algun altre cas establert pel costum. Vegeu *Constituciones de Catalunya*, llib. IV, tit. XXX.

ell en un puig que és sobre la vila en què fan lo mercat.²²¹ E estiguem-hi bé per tres meses poc més o poc menys.²²² E, si fos lo conduit que traïen de la host ab consell dels aragoneses que eren ab nós, qui els daven què menjar ab los diners dels aragoneses que eren a Montcada, los catalans qui traïen què menjar de Barcinona no haurien què menjar a tres dies. Mas per la gran ninea qui era en nós no²²³ hi sabíem dar consell. E per ço cor a aquells qui eren ab nós no plaïa molt lo mal d'aquells qui eren dedins, llevat lo comte Don Sanxo e Don Pero Ahonés, e la força que és de les mellors d'Espanya,²²⁴ haguem-nos a llevar del llogar. E el castell de Montcada és aital que havem ací bon bastiment; si per fam no era, no es poria pendre per neguna host; car d'aigua ells n'han prou en la costa del castell, d'una font que hi neix d'una part vers tramuntana, e null hom no la'ls pot tolre, si el castell no pren.²²⁵ E sobre açò nós fom en Aragó,²²⁶ e En Guillem de Montcada ab son poder sobre Terrassa, e prengué tota la vila, del castell enfora. E pres s'Arbós e barrejà tota la vila; e venc a Piera e no la pot pendre.²²⁷

[AVINENÇA ENTRE GUILLEM DE MONTCADA I NUNO SÁNXYZ]

E feren covinença entre ell e Don Ferrando e Don Pero Ahonés. E entrà-se'n En Guillem de Montcada en Aragó e venc-se'n a Tahust, que tenia Don Pero Ahonés de nós per honor.²²⁸ E en aquesta covinença llur fo-hi Saragossa e Osca

221. Deu ésser el pujol arran del turó de Montcada, darrere la població.

222. Iniciat el setge a mitjan setembre, això ens duria fins a mitjan desembre. No tenim, com no tenim, cap dada relativa a estades del rei durant aquests mesos (MIRET, p. 46), res no s'oposa a aquesta datació.

223. «La gran ninea», resulta ja una mica exagerat, perquè, segons hem dit, ja té més de quinze anys i mig. Però hi veiem encara el desig de justificar la mancança d'autoritat.

224. Nova referència a Espanya.

225. Malgrat que el turó on es dreçava està en vies de desaparició. La inexpugnabilitat del castell de Montcada és encara albirable a causa de l'isolament de la massa muntanyenca i de la forta inclinació dels vessants, sobretot en la part alta. Fa pocs anys encara existien les ruïnes del castell, desaparegut amb el cim mateix.

226. Com hem indicat en la nota corresponent en l'edició MONTOLIU, la primera data seguida d'estada a Aragó és del 9 d'abril de 1224 a Barbastre (MIRET, p. 47). Ens afermem en la convicció que la data del document de Daroca, 18 de març, que dona MIRET (p. 46) és de 1223 i no de 1224. Ben clarament ho indica la data de l'era, que consta en el mateix document.

227. La distància entre aquestes poblacions i el fet de trobar-se Piera molt més cap al Sud fan una mica estrany aquest itinerari. L'Arboç (observem l'article *es* (*s'*) en el text), es troba en l'actual província de Tarragona, partit judicial del Vendrell. Piera es troba en l'actual província de Barcelona, partit judicial d'Igualada.

228. Sobre el que era l'*honor* vegeu abans § 11, n. 103. Tahust o Tahuste, vila en l'actual província de Saragossa, partit judicial d'Egea de los Caballeros, a la vora esquerra del riu Arbe.

e Jaca.²²⁹ E nós érem en Alagó,²³⁰ e era ab nós Don Nuno e Don Pero Ferràndez e Don Blasco d'Alagó e Don Artal e Don Rodrigo Liçana; mas en Alagó no eren ab nós sinó Don Nuno e Don Pero Ferràndez e Don Ato.²³¹ E sobre açò parlaren pleit d'amor entre Don Ferrando e Don Guillem de Montcada e Don Pero Aho-nés, que fossen contra tots hòmens ab Don Nuno e ab Don Pero Ferràndez. E açò parlà Don Lop Xemenis de Lúcia, vassall de Don Nuno, germà de Rui Xemenis.²³² E enviaren-nos missatge que vendrien a nós e que farien a tota nostra voluntat; e havien-se feites covinences ab sagrament e ab cartes; e açò ens dix per ells Don Nuno e Don Pero. E sobre açò pregaren-nos que exíssem rebre Don Ferrando, qui era nostre avoncle,²³³ e En Guillem de Montcada, qui era honrat hom, e Don Pero Ahonés. E isquem-hi e dixem-los que en dia d'hivern érem,²³⁴ e era tard, e que entrassen ab quatre o ab cinc cavallers, e les altres companyes, que les envias-

229. Observem que ara l'oposició feudal es veu reforçada amb la cooperació d'algunes viles.

230. ¿Quan cal col·locar aqueixa estada a Alagó? Més avall trobem la indicació que era en temps, en dia, d'hivern. ¿Caldria, doncs, com fèiem en les notes a l'edició MONTOLIU (p. 74-76), col·locar-la abans de l'estada a Barbastre de 9 d'abril de 1224, ja citada (n. 22)? ¿O bé l'al·lusió al dia d'hivern fóra una confusió amb algun altre record i, com també insinuàrem en les notes a l'ed. MONTOLIU (p. 80), caldria col·locar, com vol la mateixa crònica, aqueixa estada a Alagó immediatament abans de l'estada a Saragossa i, enllaçant-la amb la del 26 de maig a la capital aragonesa col·locar-la poc abans? No trobem en els documents d'aquell mes els noms de l'infant Ferran ni de cap dels Montcada, i hi trobem, en canvi, els noms que apareixen ací; de Nunyo Sanç, Pero Ferràndez, Ato de Foces. Hi ha, però, una altra eventualitat a tenir en compte, i és que, en aquest punt de la crònica, hi hagi un dels salts que ja hi són habituals en aquest període, i que aquests esdeveniments d'Alagó i els subsegüents de Saragossa corresponguin a l'hivern de 1225. Vegeu en les notes que segueixen les raons a favor d'una o altra hipòtesi. [Sobre aquests esdeveniments i la seva cronologia: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 211-215. M. T. F.]

231. Observem el que acabem de dir en la nota anterior.

232. Lop Ximenes de Luècia i Roderic o Ruy Ximenes eren, en efecte, germans (MIRET, p. 86) i el segon apareix precisament entre els signants d'un document reial datat a Saragossa el 16 de juny de 1224 (MIRET, p. 49). Sabem que va prendre part en la conquesta de Mallorca (§ 64 i 83, i MIRET, p. 86) i en la de València (§ 258). Com hem conjeurat en la nota corresponent de l'edició MONTOLIU, degué morir cap a l'any 1247, perquè aleshores deixa d'aparèixer en els documents (MIRET, p. 186). Quant al seu germà Ruy Ximenes sabem que va prendre part en el setge de Peníscola de 1226, on prestà grans serveis, i el rei li va donar en premi la vila de Xisvert (MIRET, p. 51). Assistí a la conquesta de Mallorca (§ 64 i MIRET, p. 80, 86, 87); al setge de Borriana (MIRET, p. 105); i al Puig de Cebolla, on va pactar amb el rei la permuta de Xisvert per l'alqueria de Foyos (*ibíd.*, p. 128, i HUICI, *Colección diplomática*, I, p. 261). Va morir a la batalla del Puig, segons explica el *Llibre* (§ 218). I, en efecte, no torna a aparèixer en l'*Itinerari* de MIRET. [Lop Ximenes de Luècia obtingué béns en el Repartiment de Mallorca, que canvià amb el rei Jaume I el 1247 per la propietat i tota la jurisdicció del castell i lloc de Luècia. En el canvi hi entraren també una alqueria que havia rebut a València i encara pagà, a més, mil morabatins alfonsins: A. HUICI-M. D. CABANES, *Documentos de Jaime I*, núm. 451. M. T. F.]

233. Vegeu abans, § 11, n. 100.

234. Vegeu el que hem dit en la n. 230.

sen per les aldees de fora. E així, con açò dègrem fer, anam-nos-en nós a casa nostra, e ells romangueren a les portes de la vila, que havíem fetes tancar. E Don Nuno e Don Pedro, a qui havíem comanades les portes, meteren-hi tots quants ells se volgren menys de sabença de nós. E entraren bé dos-cents cavallers, qui venien ab ells en Alagó. E nós érem infant e no havíem més de quinze anys.²³⁵ E dixeren a la reina Dona Elionor:²³⁶

—Sapiats que tots los cavallers són intrats qui venien ab Don Ferrando e ab En Guillem de Montcada e ab En Pero Ahonés, e ve'ls-vos aquí en Alagó.

E nós meravellam-nos fort d'açò, e demanam a aquells qui tenien les portes per nós, e dixem-los per què els havien lleixats entrar ne qui els hi havia meses. E dixeren-nos que Don Nuno e Don Pero Ferràndez los hi havia lleixats entrar. E dixem entre nós: «Sancta Maria, gran traïció és aquesta, que a aquells en qui nós nos fiàvem nos han traïts e n'han meses aquí nostres enemics».

[EL REI ÉS RECLÒS A LA SUDA DE SARAGOSSA PELS SEUS RICS HOMES]

22 E puis, quan venc al maití, anam oir la missa a l'esglea major d'Alagó. E sus en la truna on cantaven los clergues fo aquí Don Ferrando e Don Guillem de Montcada e Don Pero Ahonés e Don Pero Ferràndez d'Açagra e Don Nuno, qui es pensaven que fos de la nostra partida, mas emperò tots eren uns. E llevà's Don Ferrando en peus e dix:

—Senyor, ja sabets jo quant he ab vós de parentesc, que germà són de vostre pare²³⁷ e no vull fer neguna cosa que sia desplaer de vós; e per açò som venguts ací nós e Don Guillem de Montcada e Don Pero Ahonés per obeir a vós així con a senyor; e no havem ab vós guerra neguna, que no la hi volem haver.

E sobre açò llevà's En Guillem de Montcada e dix:

—Senyor, sol lo nom que hom diu que vós nos volets mal nos és fort mal. E pensats de venir a Saragossa e entrar en vostra ciutat e en vostre llogar, e allí porets mills parlar e fer vostres coses. E nós som aparellats de fer ço que vós manarets.

E Don Pero Ahonés dix:

—Entrats en Saragossa, que nós som aparellats de fer per vós així com per senyor.

235. El rei havia de tenir setze anys fets. Vegeu n. 223. Subsisteix l'errada que hi hem assenyalat.

236. La reina apareix en un document datat a Saragossa el 26 de maig de 1224 (MIRET, p. 49). Fóra un motiu més per decantar-se a col·locar aquests fets per aquest temps.

237. Vegeu abans, § 11, n. 100.

E sobre açò abelliren-nos tant ab belles noves e paraules, que nós hi entram en l'altre dia.²³⁸ E quan nós fom aquí, en les cases nostres que són a la porta de Toledo, que havia nom la Suda,²³⁹ quan venc la nit dixerren-nos que bé havia cent hòmens armats entre la porta nostra e una portella que hi havia, on eixia hom al mur de la vila. E enviaren G. Boý e Pere Sanç de Martel,²⁴⁰ e vengren-se'n a nostra casa e feren fer sos llits e jagren allí, lla on les dones solien jaure. E la reina, que oí los hòmens armats que eren defora e aquells que eren entrats en casa per jaure denant nós, pres-se a plorar molt fort, e nós, qui érem ab ella, conhortam-la. E entrà denant nós G. Boý e Pere Sanç de Martel, e dix G. Boý a la reina:

—Dona —dix ell—, no plorets, *pero tanto vos* porets conhortar, que per *las lágrimas que hombre geta perde la sayne que homne ha. E estas lágrimas tornaran todas en goyo, e passársevos ha la ira.*²⁴¹

E açò durà bé tres setmanes, la guarda e ells jaents denant nós.²⁴² E Don Ato de Foces, qui era entrat en la vila, no el lleixaren entrar denant nós per consellar-nos ne ésser en nostra privadança ni poc ni molt. E dix-nos que, pus a honta de si hi estava e no el clamaven a consell, que no ens pesàs, si es n'anava a sa casa. E nós dixem-li:

—Anats-vos-en, que no hi sots a honrament de nós ni de vós.

E anà-se'n a terres d'Osca.²⁴³ E sobre açò tiram-nos Don Pero Ahonés a una part e dixem-li:

238. La primera data que posseïm d'estada del rei a Saragossa després de la lluita contra els Montcada és del 26 de maig de 1224. El rei venia d'Osca, on era encara el 17 de maig (MIRET, p. 49). ¿Caldria, doncs, col·locar entre aquestes dates l'estada a Alagó? S'hi oposa l'al·lusió del *Llibre* al dia d'hivern, que concorda amb la datació de 1225. Vegeu més avall, § 24, n. 250.

239. La porta de Toledo. La Suda, de l'àrab *sudda*, vestíbul, era l'alcàsser o palau moresc de Saragossa —com també de Lleida. Vegeu GAYANGOS, nota a la versió anglesa del *Llibre*, feta per JOHN FORSTER, *The Chronicle of James the I, surnamed the Conqueror*, Londres, 1883, 1, p. 44.

240. No hem trobat notícies sobre aquests dos personatges.

241. Observem la tendència de la crònica a donar les frases o parlaments en l'idioma original. Hi ha algun altre cas d'aragonès, de francès, de castellà i algun mot àrab.

242. ¿Seria, doncs, durant el mes de juny de 1224? Recordem que la primera data que coneixem d'estada a Saragossa és del 26 de maig. Afegim ara que la darrera és del 18 de juny. Coincidia, doncs, amb les tres setmanes de què parla ací la crònica (MIRET, p. 40). Fóra un motiu més per decantar-se envers aquesta datació. Vegeu, però, més avall, § 24, n. 250. [Sobre la revolta de la noblesa aragonesa: L. GONZÁLEZ ANTÓN, *La revuelta*, p. 147-150. M. T. F.]

243. Ato de Foces, que, com hem dit (§ 21 n. 209), ostentava per aquest temps el títol de majordom d'Aragó, i que hauria hagut, per aquest motiu, d'estar al costat del rei, no apareix en els documents datats a Saragossa, tot i que apareix encara en el datat a Osca el 17 de maig. I triguem uns quants mesos, fins al 21 de setembre de 1227, a tornar a trobar la seva signatura en un document reial (MIRET, *Itinerari*, p. 51). Això semblaria encara pledejar envers la datació de 1224. Demostraria, d'altra banda, que realment no el deixaven intervenir com a conseller prop del rei. Vegeu, però, § 24, n. 250.

—Don Pero Ahonés, molt vos havem amat e us havem feit honrar de Don Artal d'Alagó.²⁴⁴ E vós sots a nosra honta tan gran con nós la prenem? Sus aquí nos deseixim de vostra amor, que mentre nós vivam no us amarem.

E ell dix:

—Per quina raó?

—Per ço con veets nostra honta e nostre dan, e, si vós no hic fóssets, nós no haguérem presa esta honta ni est dan, e pus ho podets desfer e no ho desfets.

E raonà's ab nós sobre açò e dix que en allò que ells faïen que no hi havia honta ni dan, e preà poc nostres paraules.

[INTENT D'EVASIÓ DEL REI I FI DE LA SEVA RECLUSIÓ]

23 E sobre aquesta raó anam-nos-en a la reina e dixem-li:

—Be coneixem e veem lo dan e la honta que vós e nós prenem, e, ja siam infant,²⁴⁵ nos ne venjarem, si vós ho volets, a nós e a vós.

E dixem:

—En esta casa ha una trapa. Haurem dues cordes, e assaer-vos hem en una taula²⁴⁶ e avallar-vos hem d'aquí en jus. E enviarem, la nuit que açò deurem fer, a N'Artal que venga aquí ab sa companya,²⁴⁷ e, quan sabrem que ell hi serà, eixir-vos n'ets vós dejús la porta, e Don Artal anar-se'n ha ab vós, e jo romandrè aquí a Saragossa. E jo, per tal que mal no es captenguen de vós, no gos començar neguna re; mas, tan ivaç con vós siats eixida defora, los mouré paraules a Don Ferrando o a Don Guillem de Montcada o a Don Pero Ahonés e dir-los he que faïen traïció de ço que feren contra nós. E cavalcaré un cavall e hauré un guilan-

244. Artal d'Alagó era germà de Blasc d'Alagó, el conqueridor de Morella, del qual ja ha parlat la crònica (§ 9, vegeu la nota corresponent). Va contraure matrimoni amb Teresa Pérez, vídua de Garcia Romeu (TOURTOULON, II, p. 38). Va tacar el seu historial lluitant al costat dels sarraïns (§ 227). Però després va prendre part en el setge de València (MIRET, *Itinerari*, p. 131 i 133) i va voler fer, amb Ramon Folc de Cardona, una cavalcada per terres de Múrcia i va trobar la mort en l'atac a Saix (§ 290-291). [El seu pare Blasco li havia donat el lloc de Camarón el 1232: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 334. Deu ésser fill seu l'Artal d'Alagón, fill de Jossiana Ximénez, que actua a partir de 1275: C. LALIENA, *Sistema social*, p. 95. M. T. F.]

245. Persistència a considerar el rei com un infant, tot i que ja tenia, com hem dit, més de disset anys. Però ací trobem ja la primera temptativa de l'adolescent per reaccionar contra les imposicions de la noblesa.

246. El mot taula està aquí en el sentit de fusta, que amb les dues cordes hauria fet una mena de trapezi, on la reina s'hauria assegut.

247. ¿Es tracta d'Artal d'Alagó que acaba d'esmentar o d'Artal de Luna? Més aviat creuríem que es tracta del segon. L'esment del primer no implica de cap manera presència seva a Saragossa. En canvi, sabem pels documents que s'hi trobaven en maig de 1224 Artal de Luna i el seu pare Llop Ferrenc de Luna (MIRET, *Itinerari*, p. 49).

do.²⁴⁸ E fer-ho he en tal manera e en açò no podem escapar que jo la un no hi mat. E no creem que ens encalcn, mas creem que nós tenrem tal cavall, que no haurem temor que vinguen molt après nós.

E ella respòs-nos:

—Sapiats que en taula ab corda no avallaria d'aquí per nulla re del món.

E pregam-la'n molt, e ella no ho volc fer. E depuis pacificam la cosa e no ho faem per temor d'ella.

24 E venc puis En Guillem de Montcada e féu-nos pregar a Don Ferrando que el mal que nós li havem feit en Catalunya, que el li esmenàssem. E nós resposem que: «Ço que nós n'havem feit, que ho havem feit ab dret», e que neguna esmena no li'n fariem. E ells dixeren que sí faéssem, que aquella esmena que nós fariem a ell seria molta a ell e poca a nós, e que li donàssem vint mília morabetins.²⁴⁹ E nós tiram en açò, que no els li devíem dar: haguem-nos a vençre per paraula e per porfia, e per cuidar que es partiren de la manera falsa que presa havien. E promesem-li los vint mília morabetins.

[INTENT D'UNA EXPEDICIÓ CONTRA ELS SARRAÏNS DE VALÈNCIA.
CONCÒRDIA AMB SEIT ABU ZEIT. PERO AHONÉS VOL TRENCAR-LA,
I EL REI S'HI OPOSA]

E, quan haguem ací estat una peça, anam-nos-en a Tortosa,²⁵⁰ e la regina, a Burbàguena.²⁵¹ E Don Ferrando e Don Guillem de Montcada e Don Nuno parti-

248. *guilando*: CDENV *guiçado*. Mot obscur en totes dues versions. La versió llatina de Marsili diu simplement: *equitabo super bonum equum*. [J. B.]

249. Morabatí, moneda aràbiga. La notícia és totalment exacta i comprovada. Poc temps després, a Barcelona, el primer de juny de 1225, declarava documentalment que Jaume I li havia atorgat 20.000 morabatins, que havia de cobrar de les rendes de Barcelona, Girona i Vic, i del monedatge, bovatge i paries d'Espanya (MIRET, *Itinerari*, p. 94).

250. No coneixem cap estada del rei a Tortosa fins al 2 d'abril de 1225 (MIRET, p. 53). I ens obre la perspectiva de l'altra datació que hem assenyalat per als esdeveniments d'Alagó i Saragossa: hivern de 1225. En efecte, sabem, sense cap mena de dubte, perquè el document duu l'any de l'era espanyola, que el dia 15 de març de 1225 el rei Jaume es trobava a Saragossa (MIRET, p. 51-52). I qui trobem al seu voltant? Entre els signants del document que hi expedeix, trobem: l'infant Ferran, Nunyo Sanç, Guillem de Montcada, vescomte de Bearn, Pere Ferràndez d'Albarrasí, Ramon de Montcada, Guillem Ramon de Montcada, senescal, Ato de Foces, Pere Ahonés, Roderic Eiximèn de Lúcia, és a dir quasi tots els personatges que apareixen en els apartats precedents. El punt feble de la datació pel maig-juny de 1224 és que en els documents corresponents no hi apareixen ni l'infant Ferran ni els Montcada. En canvi, aquí els trobem tots. L'altre punt feble: la frase «que dia d'hivern érem», també resta superat: si el rei era a Saragossa el 14 de març, l'estada a Alagó, precedent, va

ren les honors d'Aragó. E cobrien-se ab nós que ens donaven de consell, mas a llurguisa les partien.²⁵²

25 E, passat açò, isquem-nos de Tortosa,²⁵³ sí que ells no en saberen res, e vinguem-nos-en a Horta, qui és del Temple,²⁵⁴ e manam als rics hòmens, per les honors que tenien per nós, que vinguessen a nós a Terol,²⁵⁵ per ço car volíem entrar en el regne de València per fer mal als moros,²⁵⁶ e que ens servissen les honors que tenien per nós. E donam-los dia que hi fossen. E nós, sobre açò, fem nostra²⁵⁷ manlleuta de conduit. E Don Pasqual Monyós, qui era molt privat de

tenir lloc en temps d'hivern. Per això encara que hi ha coincidències que, com hem vist, farien versemblant la primera datació, cal decantar-se, decididament, cap a aquesta.

251. Burbàguena, vilatge de l'actual província i partit judicial de Terol, en la riba esquerra del riu Jiloca, diòcesi de Saragossa. [Un altre ms. diu Borja, en comtes de Burbàguena. F. Soldevila s'inclinà després per aquesta lectura, ja que Borja era més a prop de Castella i per tant podia ésser més segura per a la reina: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 218. M. T. F.]

252. Ja hem indicat (§ 11, n. 107, i § 9, n. 68) el que eren les honors. Pel que ara diu aquí es veu ben clar com les honors eren revocables en qualsevol moment i que el rei podia repartir-les a voluntat.

253. Les soles dates que tenim de l'estada a Tortosa són del 27 i 28 d'abril de 1225 (MIRET, *Itinerari*, p. 53-54). Després trobem el rei, possiblement, a Barcelona, el primer de juny i segurament el 6. Un document que adueix MIRET, p. 55, datat a Alcanyís el 2 de juny deu tenir la data equivocada, incompatible com és amb aquests. [A Tortosa hi reuní una Cort, on publicà una constitució de pau i treva perquè volia iniciar la guerra contra els sarraïns: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 221. La publica G. GONZALVO, *Les Constitucions de pau i treva*, doc. 25. p. 150-162, i l'estudia a *La Pau i Treva a Catalunya*, p. 79-82. M. T. F.]

254. Horta, en l'actual província de Tarragona, partit judicial de Gandesa, diòcesi de Tortosa. Pertanyia als templers, tal com indica la crònica. Alfons I el Cast, per document datat a Lleida, el 30 de juny de 1177, va cedir-los el castell a perpetuïtat, amb tots els seus termes i pertinences; i Ramon de Montcada, senyor de Tortosa, el 1182, els en féu també cessió. MIRET, *Les cases dels templers i hospitalers a Catalunya*, p. 110.

255. Tal com vam concloure en la nota corresponent de l'edició Montoliu, aqueixa estada a Terol i els episodis subsegüents han d'ésser col·locats després del setge de Peníscola (agost-setembre 1225: vegeu nota següent), al qual assistí Pere d'Ahonés, que ara morirà (§ 26).

256. Observem que el *Llibre* calla totalment el setge de Peníscola, primera temptativa de Jaume I contra els sarraïns, que té lloc, precisament, per aquest temps (agost-setembre 1225). Tractant-se d'un fracàs, el silenci és explicable, tant més que, tot seguit, per explicar els fets d'Aragó, ha de presentar un altre seu fracàs contra els sarraïns. Recordem també el que hem indicat en el prefaci, sobre el predomini que s'observa, en aquesta part de la crònica, dels esdeveniments concernents a Aragó. [Sobre l'expedició a Peníscola: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 221-225. M. GUAL, *Precedentes de la reconquesta valenciana*, València, 1952, i *Reconquesta de la zona castellanense*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», 25 (1949), p. 417-441. P. LÓPEZ ELUM, *La conquista y repoblación valenciana durante el reinado de Jaime I*, València, 1995. P. LÓPEZ ELUM, *La conquista*, a *Història del País Valencià*, 2, Barcelona, Edicions 62, 1989, p. 60-62. M. T. F.]

257. açò, fem nostra: Llició preferible de CDENV; H açò. [J. B.]

nostre pare, era dels mellors hòmens de vila que nós haguéssim en nostra terra en aquell temps,²⁵⁸ e dix-nos que ens prestaria molt volenters e de grat tot quant ell pogués, de si e de sos amics. E prestà'ns per tres setmanes tot ço que havíem mester. E quan venc al dia que ells devien venir a nós, ço és, los rics hòmens d'Aragó, no hi vengren sinó tan solament Don Blasco d'Alagó e Don Artal de Luna e Don Ato de Foces. E que no venien al dia que nós los havíem dat. E per fadiga d'ells haguem-nos a menjar lo conduit que havíem estojat per entrar en terra de moros. E fo nostre acord que haguéssim treuga ab Seit Abu Zeit, qui era llavors rei de València, e que ens donàs la quinta de València e de Múrcia de les rendes que ell havia, llevades les peites. E ell atorgà'ns-ho ab cartes e ab covinences que ell nos féu. E faem la treuga ab ell.²⁵⁹ E, passades les tres setmanes damunt dites, nós, qui havíem menjat²⁶⁰ lo conduit que devíem metre en la cavalcada, eixim-nos de Terol e entram-nos-en en Aragó.²⁶¹ E, quan fom a la segona aldea dejús Cala-

258. Pasqual Monyós, llatinitzat Paschasius Munioz, que és com apareix en la crònica de Marsili i en la llista de representants de les ciutats i viles dels regnes que van assistir a l'assemblea de Lleida, al començament del regnat (1214) (MIRET, p. 19, n.). Munyoz hi és un dels dos representants de Terol, la qual cosa confirma el que diu aquí el *Llibre*. Per aquests anys (1223-1225) apareix algun cop en el seguici del rei (MIRET, p. 44, 47, 50 i 52). Després desapareix: cal pensar que ja no degué trigar a morir.

259. Abu Zeid Abderrahman, fill i successor d'Abu Abdullah Ibn Abí Hafs. Quan Aben-Hud va dreçar-se amb un extens poder i va senyorejar part d'Andalusia i Múrcia, Abu Zeid no va voler sotmetre-se-li i reconèixer-lo. Vençut per Aben-Jomail Zeian, hagué de refugiar-se a Sogorb. Acollit per Jaume I, va signar un tractat amb ell relatiu a les conquestes en terres valencianes. El relatiu a les treves, al qual aquí fa referència, no ha arribat fins a nosaltres. Però coneixem el que signarà amb data de 20 d'abril de 1229 a Calataiud (publ. per HUICI, I, doc. LXVIII). Cal dir que en aquest tractat no és feta cap al·lusió a un de precedent; però, en realitat, no calia, perquè la situació era completament diferent, i, si allí es tractava de treves, ací es tractava de protecció i ajut i de la part que Jaume I havia de tenir en allò que Abu-Zeid pogués recuperar. Aquestes cartes, com altres documents importants, degueren estar dipositades al monestir de Sixena, i són les que, amb data d'11 de març de 1261, de València estant, demanava Jaume I a la priora del monestir: «omnes cartas que sunt inter nos et Aceit Abuzeit» (vegeu BOFARULL I SANS, *Don Jaume i l'arxiu Regal*, «Bol. Ac. Buenas Letras», IV, 253). [Vegeu un quadre amb les relacions familiars dels reis i governadors de València i Múrcia amb els emperadors almohades a M. SANCHIS GUARNER, *Època musulmana*, a *Història del País Valencià*, I, Barcelona, Edicions 62, 1965, p. 312-313. Sobre els pactes amb Abu Zeid: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 239-240. R. I. BURNS, *El reino de Valencia en el siglo XIII (Iglesia y Sociedad)*, València, Del Cenía al Segura, 1982, p. 34, 120-122. E. MOLINA LÓPEZ, *Ceyt Abu Ceyt: novedades y rectificaciones*, Almeria, 1977. M. C. BARCELÓ, *El sayyid Abu Zayd*. R. I. BURNS, *Príncipe almohade y converso mudéjar: nueva documentación sobr Abu Zayd*, «Sharq Al-Andalus», 4 (1987), p. 109-122. ÍD. *L'Islam sota els croats*, València, ed. Tres i Quatre, 1990. P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*, Universitat de València, 2001, p. 175-176 i 540-541. M. T. F.]

260. *menjar*: Lliçó preferible de CDENV; H *manat*. [J. B.]

261. D'aquesta frase sembla deduir-se que el redactor de la crònica no considerava Terol com a integrant d'Aragó. I no fóra res d'extraordinari, perquè en altres textos de l'època es fa també la distinció. Vegeu, per exemple, la llista dels concurrents a l'assemblea de Lleida de 1214, cit. abans, § 11, n. 99.

motxa,²⁶² trobam Don Pero Ahonés, qui venia bé ab cinquanta o ab seixanta cavallers, e demanam-li què es faia ne on anava. E dix-nos que anava per entrar en terra de moros, ell e son germà, lo bisbe de Saragossa.²⁶³ E dixem-li que tornàs ab nós, que ab ell volíem parlar sobre açò. E ell pregà'ns que no el tardàssem de son viatge. E dixem-li:

—Don Pero Ahonés, no us tardam molt per una llegua que anets ab nós, mas volem que hi sien dels rics hòmens d'Aragó, con nós vos mostrarem esta paraula.

E ell dix que li plaïa. E fom a Burbàguena, en una casa qui és del Temple, qui és en el camí de Daroca e de Terol, a l'entrada de l'aldea, quan hom ve de Daroca.²⁶⁴ E aquí fo Don Blasco d'Alagó e Don Artal d'Alagó e Don Ato de Foces e Don Ladró e Don Assalit de Gúdar e Don Pelegrí de Bolàs e ell,²⁶⁵ vestit son perpunt e

262. Calamotxa o Calamocho, població de l'actual província de Terol, partit judicial del mateix nom.

263. Sanç d'Ahonés, ja citat.

264. Els templers tenien, en efecte, una casa a Burbàguena, que havia pertangut a l'orde del Sant Redemptor. El rei Alfons el Cast havia incorporat, el 1196, els béns d'aquest orde al Temple (MIRET, *Les Cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, p. 245-246).

265. En un diploma de Jaume I, datat a Daroca el 12 de novembre de 1225, signen com a testimonis Ato de Foces, majordom d'Aragó, Assalit de Gúdar i Pelegrí de Bolàs, majordom de la cúria, esmentats aquí (vegeu HUICI, I, doc. XLV). Això, i el fet que el rei anés després a Daroca podria decantar a creure que és aquesta, si fa no fa, la data d'aquests esdeveniments. Tanmateix, ens decantem a creure que la crònica, abans de l'anada del rei a Terol, ha fet un dels seus salts habituals en aquest període, i que tots aquests esdeveniments que ara conta són del 1226, no del 1225. Els tres personatges esmentats, més Blasco d'Alagó i Don Ladrón, esmentats també per la crònica, i que no apareixen en el document de 12 de novembre de 1225, apareixen en un diploma expedit pel rei a Ariza el 4 de juliol de 1226 (MIRET, p. 65). Per als altres motius que podrien decantar envers la datació en 1226, vegeu les notes següents. Dels personatges ací citats, Pelegrí de Bolàs, l'únic que encara no havia aparegut, era, com acabem d'indicar, majordom de la cúria règia, i apareix encara amb aquest títol l'any 1231 (MIRET, p. 105). Va restar sempre fidel al rei, com veurem en les lluites subsegüents a la mort de Pere Ahonés, i ell fou, amb el jurista Assalit de Gúdar, emissari de Jaume I al rei Andreu II d'Hongria, poc temps abans del seu matrimoni amb Violant d'Hongria (MIRET, p. 119). [Assalit de Gúdar o de Gúdal era un jurista molt proper tant al rei Pere el Catòlic com a Jaume I. Compareix com a testimoni de documents reials el 1209, quan el rei Pere era a Lleida i el 1211 quan era a Perpinyà: T. N. BISSON, *Fiscal Accounts*, II, p. 224, 228 i 245. Ell o la seva esposa Urraca estaven emparentats amb Bergeta, filla de Fortún de Bergua i esposa de Guillem de Peralta, comanador templer de Montsó, ja que el 1190 tots tres es repartiren béns a Pradilla d'Ebro, que havien estat de la mare de Vergeta o Bergeta: J. F. UTRILLA, *Linajes aristocráticos aragoneses*, p. 867. Fou un dels tres negociadors del tractat de Capdepera per tal d'obtenir el vassallatge de Menorca: F. SOLDEVILA, *Jaume I*, p. 176. Vegeu una recopilació de dades a J. MARTÍNEZ ORTIZ, *Turolenses en la conquista*, p. 107-110. El rei li donà Puçol i l'any 1242 Assalit atorgà carta de població al lloc: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 47, però l'any 1243, el rei li comprà el lloc per tal de donar-lo al bisbe i capítol de València i a l'hospital de Roncesvalles: J. MILLAN, *La familia de los Atrosillo*, p. 88. Don Ladrón és el fill de l'esmentat abans (n. 63); es casà amb una filla de Toda de las Cellas i fou pare de Pedro Ladrón de Vidaure. El rei li concedí Ares el 1237: V. GARCIA EDO, *Blasco de Alagón*, p. 407-408. També Don Ladrón concedí carta de població a Ares, el 1343: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 49. M. T. F.]

sa espasa cinta, e un batut de malles de ferre en el cap. E nós entràvem llaora en edat de disset anys.²⁶⁶ E dixem-li:

—Don Pero Ahonés, nós vos havem esperat en Terol bé tres setmanes de part aquell dia que nós vos donam, per ço car cuidàvem fer ab vós e ab los rics hòmens d'Aragó bona cavalcada. E deïm per ço bona cavalcada, car anc no vim moros de guerra,²⁶⁷ e plaer-nos hia molt que els víssem e que els haguéssem vist. E per fallida de vós nomenadament haguem consell que ab tan pocs cavallers con nós haviem en Terol no entràssem en terra de moros, que, si Déus no ens hi volia ajudar, poríem-hi pendre honta o mort. E sobre açò féu-nos parlar Seit Abuceit que ens daria les quintes de València e de Múrcia, que haguéssem treuga ab ell, e prenguem-la. Per què us pregam, Don Pero Ahonés, e us manam que vós que tingats estas treugas e que no les trenquets.

E ell dix-nos que molt li havia costat l'adob que havia feit entre ell e son germà, lo bisbe, e que no volguéssem que ell ho perdés, que molt li costava. E nós dixem-li:

—Don Pero Ahonés, gran tort nos deïts, que nós la treuga que havem feita, havem-la feita per defalliment de vós, con no vingués al dia que us haviem manat e²⁶⁸ que vós digats ara que no us jaquirièts d'aquesta anada per manament. Guardats que fets, que vós venits contra nostre senyoriu, la qual cosa nós esperàvem. E volem saber si us en lleixarets per nostres precis e per nostres manaments.

E ell respòs-nos que tota re faria per nostres precis e per nostres manaments, mas d'esta cosa, pus tant li costava, que no se'n poria lleixar; e que ens pregava que el lleixàssem entrar en terra de moros, ell e son germà, e que ens faria bon servici. E nós dixem que ans seria mal servici aquell:

—Si la treuga que haviem dada nos trencàvets. E volem saber si ho volets fer o no.²⁶⁹

E ell dix que no en podia àls fer. E sobre açò nós li dixem:

—Pus tan cara cosa con aquesta nos volets trencar, diem-vos que us volem pendre.

266. Aquesta indicació és un vot important a favor de la datació d'aquests esdeveniments en l'any 1225, ja que el dia 2 de febrer el rei complia els disset anys. Hi hauria una errada d'uns quants mesos solament. Mentre que, datant-los el 1226, hi ha una errada de més d'un any. Així i tot, l'error també pot venir de la memòria del cronista i ens decantem a creure-ho així. [Sobre l'armament, vegeu M. DE RIQUER, *L'arnès del cavaller*, apartat 11, 28-31 i 12, p. 32. M. T. F.]

267. Aquestes paraules responen, sens dubte, al desig d'amagar encara més el fracàs del setge de Peníscola. Com hem dit, la crònica ha omès de parlar-ne.

268. *dia que us haviem manat e*: Lliçó preferible de CDENV; H *dia*. [J. B.]

269. Ve't aquí restes probables d'un text anterior, en què el diàleg estava també, en aquest punt, en estil directe, i el novell redactor s'ha descuidat de posar-lo en estil indirecte —cosa que no ha deixat de fer el copista del manuscrit Aiamans o algun seu predecessor, en la primera part de la frase: *si la treva que nós haviem donada se trencava, e volem saber si u voleu fer o no*.

26 E en açò no hi hac més paraules. E ell llevàs en peus, e aquells qui eren ab nós, ço és, aquells que dessus havem dits, desempararen a nós e a ell e anaren-se'n al cap de la casa; e meteren mans als coutells, llurs mantells abraçats, e els perpunts vestits, e lleixaren a nós sols ab ell. E ell era gran cavaller e fort bo d'armes; e volc metre mà a l'espaa, e nós tinguem l'espaa ab la mà, que no la poc treure. E els cavallers de Don Pero Ahonés no eren descavalcats dels cavalls, e eren defora. E, quan oïren lo brogit qui es faïa en la casa, descavalcaren bé trenta o quaranta cavallers a colp. E, mentre que els seus venien, ell volc metre mà al coutell, e nós embargam-lo, e no el poc traure. En açò foren entrats los seus, e els nostres eren per les posades, e tolgueren-lo'ns de les mans per força, que ell havia poder de si que es partís de nós, sí que els nostres, qui eren en casa, no ens ajudaren, ans miraven la lluita que havíem ab ell. E sobre açò cavalcaren-lo en son cavall e meteren-lo's denant, e ells après d'ell ab ses armes, e anaren-se'n ab ell.

[PERSECUCIÓ I MORT DE PERO AHONÉS]

E nós dixem a un cavaller d'Alagó, per nom Miquel d'Agües,²⁷⁰ qui havia un cavall a la porta, que el nos lliuràs. E sempre cavalcam en ell; e, nostre perpunt vestit, aportaren-nos nostres armes, e anam detràs ell. E, ans que nós poguéssim ésser arreats d'açò, cavalgà Don Ato ab si quart de cavallers. E puis, a cap d'una peça, cavalgaren après de N'Ato Don Blasco e Don Artal ab sos cavallers. E Don Ato atenc-lo a l'eixida d'unes tàpies de les vinyes de Burbàguena. E dix un cavaller a Don Pero Ahonés:

—Veus aquí Don Ato qui ens segueix.

E dix Don Pero Ahonés:

—Tornem a ell, e no en vaja, lo vilà.

Ço que ell no era vilà ne mal ensenyat. E aquells qui anaven ab Don Ato obriren-se e, així con se degueren acostar a ell, faeren carrera als altres per on lo devien ferir. E feríron-lo dos cavallers,²⁷¹ e la un donà-li jus la boca a la part esquerra, e l'altre ferí-li per l'escut. E ell per temor que el colp no fos tan gran, si l'esperàs de dret en dret, lleixà's caure del cavall a la part dreta e gità's dessus l'escut per temor que no morís. E en tant venc Don Blasco d'Alagó e Don Artal d'Alagó per la carrera. E nós passam per Don Ato e demanam-li con seïa ne què havia. E ell dix:

270. Es tracta d'un nom aragonès. Aguas és un vilatge de l'actual província d'Osca, partit judicial del mateix nom. No hem trobat, però, cap altra notícia relativa a aquest personatge.

271. Pere d'Ahonés i els seus cavallers, doncs, tornen enrere contra Ato de Foces i els seus; però aquests, en lloc d'esperar el xoc, s'escampen i deixen expedit el camí a l'escomesa contra Don Ato. Aquest ens sembla el sentit d'aquest passatge.

—Ferit só, e ve'ls-vos aquí per on van.

E no havia ab nós sinó Don Assalit de Gúdar²⁷² e Domingo Lopis de Pomar.²⁷³ E veem Pero Ahonés ab vint cavallers qui no es partien d'ell, pujant per una costa a mà esquerra, que volia estorçre a un castell del bisbe, per nom Cotanda.²⁷⁴ E Don Blasco d'Alagó e Don Artal d'Alagó anaven après d'ell tant con un tret de ballesta podia ésser. E Don Pero Ahonés acollí's a un puig ab aquella companya que havia e aquí aturà's. E descavalcà Don Eixemèn Lopes de Rigols²⁷⁵ e dix a Don Pero Ahonés que cavalcàs en lo seu cavall, que el seu era cansat, e que pensàs d'estorçre. E, mentre que açò faïen, gitaven pedres grosses e poques als de jus, per ço que no pujassen. E Don Pero Ahonés mudà's en aquell cavall. E nós dixem a Don Assalit e a Don Domingo Lopes de Pomar, quan vim lo lloc on ells havien la fazenda, que per una pujada que hi havia podien venir lla on ells eren; e era en dreuera d'aquell lloc. E venguem nós denant aquests dos per ço cor lo nostre cavall corria més que els llurs. E, al venir que nós faem, tiraven pedres los de la companya d'En Pero Ahonés contra los de Don Artal e de Don Blasco. E ells estaven així que no pujaven en el puig que ells tenien. E, al venir que nós faem, cridam:

—Aragó, Aragó!²⁷⁶

E nós e nostra companya ensems pujam en el puig. E desemparaven a Don Pero Ahonés tots los cavallers qui el guardaven, de un enfora, qui havia nom Martí Peris de Mesquita,²⁷⁷ qui venia après nós a seguir son senyor. E entretant venc

272. *de Gúdar*: Lliçó preferible de CDEN; H *d'Aguda*. [J. B.]

273. Sols hem trobat un Lope de Pomar, l'any 1269, en tot l'*Itinerari* de MIRET (p. 427). [El 1269 Ferran Sanxis li havia concedit 13.500 s. com a dot de la seva muller Milia, dot que assumí el rei: *ibídem*. L'any 1277 figura entre els cavallers heretats al regne de València convocats pel rei Pere per prestar servei armat: F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, nova edició amb motiu del centenari del seu naixement, amb la part inèdita a cura de M. T. FERRER I MALLOL, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, II, doc. 68, p. 91. M. T. F.]

274. Cutanda, vilatge de l'actual província de Terol, diòcesi de Saragossa, partit judicial de Montalban. Encara existeixen, dalt d'un pujol, les ruïnes d'aquest castell.

275. *Eixemèn Lopes de Rigols*: CV *Eixemèn Peris de Riglos*; DE *Eixemèn Lopes de Riglos*. Segurament la bona variant és la de *Riglos*, perquè es tracta d'un noble aragonès i *Riglos* és una població del Nord d'Aragó, en l'actual província d'Osca, partit judicial de Jaca. Amb tot, un M. López de Rivols figura entre els testimonis de dos diplomes de Jaume I, datats el 20 d'agost i el 22 de novembre de 1246 (MIRET, p. 182 i 185).

276. Aquest era el crit de guerra, no sols del rei, sinó de tots els seus súbdits. És la primera vegada que apareix en el *Llibre*. Per cert que, a diferència de les cròniques de Desclot i Muntaner, el *Llibre* no en fa menció sinó molt excepcionalment.

277. *Peris de Mesquita*: Lliçó preferible de V; H *Peris des Quita*; C *Deris de Mesquita*; DE *Pérez de Mesquita*. Martí Peris de Mesquita era un vassall de Pere Ahonés, del qual no hem sabut trobar altres notícies. Mesquita o Mezquita és un poble de la província de Terol, partit judicial de Montalban, tant si és Mezquita de Jarque com Mezquita de Loscos, ambdós no massa lluny dels paratges on tenen lloc aquests episodis.

Sanxo Martines de Luna, germà major de Martí Lopes,²⁷⁸ e ferí-lo per la part dreta de la llança e mes-ne pel costat destre mig peu per l'obertura del perpunt dejús lo braç. E ell, que anava denant nós, que null hom no anava denant entre nós e ell (tan prop li anàvem nós), senti's ferit; e aturà's e abraçà lo coll del cavall. E nós sempre fom ab ell, quan ell se començà d'esderrocar del cavall, e avalam e mesem los braces sobre ell. E, sofrent-nos sobre ell, dixem-li:

—Ah, Don Pero Ahonés, e mal punt fos anc nat! Per què no ens volíets creure de ço que nós vos consellàvem?

E ell no ens poc re dir, sinó que ens guardava en la cara.

27 E, nós estant així, venc Don Blasco e dix:

—Ah, senyor, lleixats-nos aquest lleó, que venjar-nos hem de ço que ens ha feït! E nós dixem-li a Don Blasco:

—Déu vos confona, perquè ara deïts tals paraules. Que jo us dic que, si a Don Pero Ahonés ferits, que a mi ferrets e a mi haurets a ferir primer, e vedar-vos hem açò molt durament.

E cavalcam-lo en una bèstia, e un escuder que li sofrís lo cors. E morí's en la carrera ans que fóssem a Burbàguena.²⁷⁹ E nós anam-nos-en a Daroca.²⁸⁰ E levam

278. No hem sabut trobar cap altra notícia d'aquests personatges. [Sanxo Martines de Luna era un escuder, potser familiar de Llop Ferrenc de Luna; vivia encara el 1301 i el seu germà és esmentat com a Llop Martines de Luna i no Martí Lopes com diu la crònica: doc. 65, p. 362. M. T. F.]

279. Com es pot veure, Jaume I va seguint el camí de Terol a Daroca, vorejant el curs del riu Jiloca, el mateix camí que fa el ferrocarril de Calataiud a Terol i a Sagunt. Ara: quant a la mort de Pere d'Ahonés, ens decantem a col·locar-la a les darreries de juny de 1226. Existeix un document expedit per Jaume I a Barcelona el 27 d'abril d'aquest any, en què apareix, entre les signatures dels testimonis, la de Pere Ahonés. Mentre no es demostrí que aquest document és apòcrif, cal admetre que Pere Ahonés encara vivia en aquesta data. La insinuació de Miret (p. 60) —«potser era fill del difunt»— és inadmissible, perquè no s'hauria reconciliat tan aviat amb el rei, quan encara haurien estat lluitant contra ell els partidaris i els amics del seu pare, i perquè alguna altra vegada hauria aparegut en els documents, i no tornem a trobar-l'hi. Tampoc no ens sembla admissible la hipòtesi de Miret relativa a la data de la mort, que ell es decanta (p. 58) a col·locar en el segon trimestre de 1226. El mateix *Itinerari* ho impossibilita, perquè el 2 d'abril ens presenta el rei a Lleida i del 10 d'abril al 10 de juny a Barcelona (p. 59-63). I la pròxima data de l'*Itinerari* és la d'Ariza, el 4 de juliol. Creiem que abans d'aquesta data, a les darreries de juny, degué tenir lloc la mort de Pere Ahonés. Després, els esdeveniments se succeeixen acordadament entre la crònica i l'*Itinerari*. Ja ho veurem. Mentrestant, podem encara fer observar que en aquest document d'Ariza, població on el rei degué anar després de l'estada a Daroca, trobem precisament els personatges que acompanyaven al rei, segons la crònica, en l'episodi de Pere Ahonés: Blasco d'Alagó, Ato de Foces, Don Ladró, Assalit de Gúdar, Pelegrí de Bolàs.

280. El 12 de novembre de 1225 el rei era a Daroca (MIRET, p. 57). Aquest document ha decantat a col·locar la mort d'Ahonés abans d'aquesta data. Però, si fem atenció als noms dels testimonis del document, veurem que ha d'ésser anterior a la mort i a la revolta general aragonesa que se'n seguí, perquè hi apareixen noms com el de l'infant Ferran, Eixemèn d'Urrea, Pere Cornel (cunyat de Pere Ahonés), que eren entre els principals revoltats.

Don Pero Ahonés en un taüt a Daroca, e metem-lo en Sancta Maria de Daroca. E, a l'eixir que nós faïem, los de Daroca deshonraren als nostres hòmens, aquells qui vengren après nós, sí que donaren a un escuder nostre, parent de Don Pelegrí de Bolàs, ab una pedra en les barres quan los gosà desmentir.

[AIXECAMENT DE L'INFANT DON FERRANDO CONTRA EL REI]

E Don Pero Ahonés tenia en penyora Bolea e Loarre,²⁸¹ que nostre pare la li havia empenyorada. E havia tant tengudes les penyores, que bé se'n devia tenir per pagat. E anam lla e trobam dins que s'hi eren meses Don Ferrando e Don Pero Cornell.²⁸² E havia ab ells de setanta tro a vuitanta cavallers. E veníem que ens cuidàvem que no hi trobàssem negú, e que hi entràssem, que els hòmens eren nostres. E aquells de la vila tenien-se ab ells e eren contra nós e faïen-nos aquell mal que podien, així con si nós no fóssem llur senyor. E vim que el castell era establí per gran establiment de cavallers e d'hòmens de peu, e que hi havien què menjar de ço que trobaven en la vila bé per a un any. E fo nostre acord que ens en moguéssem e que ens partíssem d'aquí.

28 E, nós partent d'aquí, llevaren-se les ciutats d'Aragó contra nós ab Don Ferrando e ab Don Pero Cornell e la partida de Don Pero Ahonés.²⁸³ E sobre açò

281. *Loarre*: CDENV *Sobrari*. Marsili també parla de Sobrarb i no de Loarre. Però és encara el manuscrit de Poblet qui té raó. No tenim, però, cap altra notícia d'aquesta anada del rei a Bolea i Loarre. Com va fer observar MIRET, p. 65 i 547, després del document d'Ariza, citat en la nota 279, perdem el rastre del rei i no tornem a trobar-lo fins al 31 d'octubre a Barbastre i el primer de novembre al monestir de Sixena.

282. Cf. això amb el que hem dit en la n. 280.

283. Cf. encara amb el que hem dit en la n. 280. Es tracta d'una revolta general d'Aragó. Hi entren, com diu tot seguit, totes les ciutats, excepte Calataiud. Ens ha arribat un document relatiu a aquesta lliga. El signen l'infant Ferran, el bisbe de Saragossa Sanç d'Ahonés, Pere Ferràndez, Pere Cornel, Atorella, i els prohoms de Saragossa, Osca i Jaca. Declaren que s'uneixen, «per turbationem regni Aragonum, mala, dampna, rapinnas, homicidia, depredationes, stratorum publicorum invasiones et alia plurima malefacta ad evitacionem malorum predictorum ut letam et tranquillam posimus vitam agere et in pace, facimus amicitiam, unitatem et societatem firmam, integram... contra omnes homines sublimes, medios et infimos qui vellent nos vel aliquem de nobis raubare vel forciare... salvo in omnibus jure domini regis et domine regine». Aquest document és datat a Jaca el 13 de novembre de 1226. I tant el lloc com la data lliguen amb la datació que hem proposat per a la mort de Pere d'Ahonés. Jaca no és lluny de Loarre, on hem vist anar el rei a combatre els rebels; i novembre de 1226 no és gaire lluny de finals de juny del mateix any, data que hem assignat a la mort de Pere Ahonés. De manera que, després d'aquella mort, els revoltats degueren refugiar-se en la seguretat de les forteses muntanyanes, on el rei va intentar, sense resultat de moment, combatre'ls, i ells van acabar formant una ampla lliga de rics homes i ciutats. MIRET, que és qui ens dóna a conèixer el citat document, afirma (p. 65) que s'hi troben compendiats els fets recontats per la crònica en

enviaren per En Guillem de Montcada que vingués. E ell venc ab tot son poder. E les ciutats d'Aragó eren totes contra nós, sinó tan solament Calataiú. E nós anamos-en a Almodèvar e esteguem aquí bé per tres setmanes.²⁸⁴ E mudam-nos a Pertusa,²⁸⁵ e enviam per En Ramon Folc de Cardona. E venc a nostra ajuda a un mes passat, bé ab seixanta cavallers, ell e son frare, En Guillem de Cardona.²⁸⁶ E

els §§ 30-34. Ens cal fer observar, però, que els fets continguts en els dits paràgrafs són, com veurem, posteriors a la data del document.

284. Almodèvar, en l'actual província d'Oscà, partit judicial del mateix nom. Doncs, en la contrada que sembla haver estat el teatre de la resistència dels revoltats. No tenim cap altra notícia d'aqueixa estada del rei a Almodèvar. Després de l'estada del rei a Ariza, el 4 de juliol de 1226, esmentada en la n. 279, i de les estades a Barbastre i Sixena, esmentades en la n. 281, el rei apareix a Ariza el 16 de novembre, i després en perdem el rastre fins a trobar-lo el 8 de febrer a Pertusa. Però això enllaça bé amb l'estada precedent a Almodèvar. Vegeu la n. següent.

285. Pertusa, població de l'actual província d'Oscà, partit judicial de Sarinyena, prop del riu Alcanadre. L'estada del rei a Pertusa va durar, pel cap baix, del 8 de febrer al 30 de març de 1227 (MIRET, *Itinerari de Jaume I*, p. 66). Però Miret, erradament al nostre entendre, relaciona aqueixa estada amb els esdeveniments recontats per la crònica en el § 33, on també és qüestionat de l'estada a Pertusa.

286. L'anada de Ramon Folc de Cardona a Pertusa és demostrada per un document datat en aquella població el 8 de febrer de 1227 (no 1228 com diu HUICI, I, p. 115), en el qual el rei declara que, «attendentes servicia grata que vos dilectus noster, R. Fulconis, vicecomes Cardone, nobis diu fecistis et considerantes expensas maximas, quas nunc contra inimicos nostros in nostro servicio posuistis», li assigna 25.000 sous barcelonesos, rebedors de les penyores que el vescomte té pel rei, és a saber: a Manresa i Piera i en el castell i vila de Tagamanent. Publ. per HUICI, *loc. cit.* Quant a l'estada de Guillem de Cardona, germà del vescomte, a Pertusa, és també comprovada per un altre document, datat el 30 de març, on apareix la seva signatura entre la dels testimonis, a continuació de la de Ramon Folc. Publ. per HUICI, I, doc. LIII. Ramon Folc III de Cardona, del qual cal donar ací un esquema biogràfic, perquè és, es pot dir, la primera vegada que apareix en la crònica, era, tal com diu en el § 10, fill del vescomte Guillem de Cardona, i fou el seu successor en el vescomtat. Havia ja figurat en el regnat de Pere el Catòlic i havia pres part a la batalla de les Navas de Tolosa (ZURITA, llib. II, cap. LXI). El rei li devia fortes sumes i tenia en penyora, com acabem de veure, algunes poblacions i castells. Amb els Cabrera i altres nobles, va lligar-se, entre altres coses per defensar el rei contra la bandositat dels Montcada i ací en trobem un dels efectes (SERRA i VILARÓ, «Bol. Ac. Bones Lletres», IV, p. 304). No pas gaire temps abans d'aquests esdeveniments, el rei havia aprovat una treva de conciliació provisional entre ambdós partits (23 maig 1226) (HUICI, I, doc. I). Fou succèit en el vescomtat pel seu fill Ramon (1231), que retrobarem diverses vegades en la crònica. V. també SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, p. 112. Pel que fa a Guillem, germà de Ramon Folc III, tal com diu ací i com repeteix en els §§ 35 i 157, apareix més endavant acompanyant el rei en l'entrevista d'Alcalá (§ 33), i al costat de Guerau de Cabrera en la lluita d'aquest amb el rei (§ 35-36). Fou mestre del Temple a Catalunya (vegeu § 35), i va participar en el setge de Borriana i en el de València (§ 157 i MIRET, p. 105 i 133). També va participar en la Croada de sant Lluís contra Egipte (1253) (MIRET, p. 232). Va morir-hi? En tot cas, no tornem a tenir-ne notícies. [A Ramon Folc li és atribuït, aquí i en moltes altres obres, el número III en el seu llinatge, mentre que a la *Gran Enciclopèdia Catalana* té el número IV; es casà amb Agnès de Tarroja; morí el 1241. El seu germà Guillem de Cardona fou lloctinent del mestre provincial (1238-1241), comanador de Gardeny (1239-1243), mestre d'Aragó i Catalunya (1244-1252) i comanador de Miravet (1255-1258): L. PAGAROLAS i SABATÉ, *Els templers de les terres de l'Ebre (Tortosa). De Jaume I fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312)*,

enviam en frontera contra cells de Saragossa Don Blasco d'Alagó e Don Artal de Luna, e no romàs ab nós sinó Don Ato e Don Rodrigo Liçana e Don Ladró.²⁸⁷ E el bisbe de Saragossa, germà de Don Pero Ahonés, menà-los en cavalcada, e vengren a trasnuitada a Alcovera e prengueren-lo e barrejaren-lo tot. E açò fo en quaresma.²⁸⁸ E donava'ls perdó per lo mal que faïen e soltava'ls que menjassen carn qui menjar-ne volia. E altra vegada eixiren los de Saragossa al Castellar.²⁸⁹ E Don Blasco e Don Artal eren en Alagó²⁹⁰ e passaren l'aigua d'Ebre e donaren-los salt en aquella serra qui és costa el Castellar contra Saragossa. E foren entre morts e preses bé tres-cents hòmens. E fo vengut En Ramon Folc a Pertusa, e haguem pa dels de Saragossa e d'Osca e de cavallers qui eren venguts en llur ajuda, que n'haviem comprat en Montsó bé dos mília a mesura d'Aragó.²⁹¹ E faem almajanec e anamnos-en a Ponsano²⁹² e prenguem-lo.

[PRESA DE LES CELLES]

29 E d'aquí mudam-nos a les Celles²⁹³ e param l'almajanec. E, quan venc a tres dies que hac tirat, féu-nos parlar pleit un escuder que tenia el castell. E fo acord d'En Ramon Folc e de Don Rodrigo Liçana e de Don Ato e de Don Ladró e de

Tarragona, Diputació, 1999, p. 68. L'any 1251 concedí carta de població a Alcalà: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 92. M. T. F.]

287. Aquests tres personatges apareixen entre els signants dels tres documents expedits pel rei a Pertusa que presenta MIRET, p. 66.

288. Pasqua fou en 1227 el dia 11 d'abril. La quaresma havia començat el 24 de febrer. Aquesta indicació cronològica del *Llibre* enllaça bé amb les dates dels documents de Pertusa esmentats en les notes anteriors.

289. El Castellar, a l'esquerra de l'Ebre.

290. Alagó, poble de la plana entre l'Ebre i el Jalon, no lluny de la confluència d'ambdós rius, província actual de Saragossa, partit judicial d'Almúnia de donya Godina. Don Blasco i don Artal podria semblar, pel lloc on es troben, que haurien d'ésser els d'Alagó; però pel que acaba de dir sembla que l'Artal deu ésser el de Luna. En tot cas, així ho diu el ms. Aiamans: *e don Blasco d'Alagó e don Artal de Luna*.

291. Sabem que per aquest temps, entremig de les estades a Pertusa, Jaume I va fer una estada a Montsó: el 14 de febrer de 1227 hi expedeix un document (HUICI, I, doc. LVI; cit. per Miret, p. 69). Cal advertir, però, que aquests autors redueixen la data del document a 1228. És a dir que el suposen datat per anys de l'Encarnació; però ens sembla indubtable que està datat per anys de la Nativitat. Vegeu les nostres notes a l'ed. MONTOLIU, p. 104, i el nostre llibre sobre el *Regnat de Jaume I fins al 1228*. Tot restaria aclarit si admetéssim que el manuscrit original deia «e n'haviem comprat», en lloc de «que n'haviem comprat».

292. Ponçano, població també de Ribagorça, no lluny de Barbastre.

293. Les Celles, petit vilatge a la vora esquerra del riu Alcanadre, en l'actual província d'Osca, partit judicial de Barbastre.

Don Pero Pomar²⁹⁴ que prenguéssem lo dia, sol que fos breu. E ell demanà quinze dies,²⁹⁵ e fo avinença que fossen vuit. E dix Don Ato que passaria l'aigua²⁹⁶ e, si sentia neguns que vinguessen contra nós, sempre vendria a nós e ens ho faria saber. E, quan venc al vuitè dia, nós fom a Pertusa, e fo nostre consell gran matí.²⁹⁷ E manam-los per la senyoria que havíem sobre ells que en l'altre dia, bo matí, fossen a les Celles ab llurs armes, e aquell que no hi seria que fos²⁹⁸ en pena de tots los béns que havia en nostra terra; e faéssem carta d'esta manera mateixa a Barbegal e a Barbastre, que fossen ab nós tots aquell dia. E, nós quan haguem menjat, que era dia de dejuni,²⁹⁹ venc Don Pelegrí d'Atrossil e Don Gil³⁰⁰ per la carrera d'Osca. E vengren sols, a escut e a llança, e venien trotan e de galop³⁰¹ aitant con podien. E mostraren-los-nos, e no els coneguem tro que foren al pont de Pertusa;³⁰² e esperam-los aquí a l'església de Sancta Maria, en lo fossat. E vengren e dixeren-nos:

—Déu vos sal, veus aquí que ve Don Ferrando e Don Pero Cornell, e els de Saragossa e d'Osca, e vénen per acórrer a les Celles, e havem-los lleixats endret de Vilella, e pensen de venir aitant con poden.

E manam ensellar, e no havia allí ab nós sinó quatre cavallers. E manam als del consell³⁰³ en pena de traïció que vinguessen après nós e enviam aitantbé a Barbegal e a Barbastre. E sempre anam-nos-en a les Celles e trobam-hi En Ramon Folc e En Guillem de Cardona e Don Rodrigo Liçana e nostra mainada, e entre

294. Tots aquests personatges han aparegut en els documents de Pertusa i de Montsó. Pere Pomar apareix per primera vegada en el *Llibre*. Era ja vell per aquest temps. Pertanyia a la mainada reial (vegeu més avall, dins aquest mateix paràgraf). El retrobarem en l'expedició a Mallorca (§ 64 i MIRET, p. 80-81 i HUICI, I, doc. LXXXIV). El 1237 apareix per darrer cop en l'*Itinerari* de MIRET, p. 127) i això fa pensar que per aquest temps devia retirar-se a causa de la seva vellesa o que potser devia morir. [El rei Pere el Catòlic li donà el castell de la vall d'Aruex, l'any 1199, a canvi del lloc d'Ornat i l'any 1210 li donà Camarena, a la frontera de Terol: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 156, 333 i 954. A. J. GARGALLO MOYA, *El Concejo de Teruel*, p. 230. M. T. F.]

295. *dies*: CDENV hi afegixen *e nós dixem-li que no li'n donariem sinó cinc dies*, lliçó versemblant. [J. B.]

296. És a dir el riu Alcanadre.

297. Aquest *consell*, pel fet d'ésser acompanyat de *nostre*, sembla que hauria d'ésser el consell reial; però, pel que diu tot seguit, sembla més aviat que deu referir-se al consell dels homes de la vila, aplegat pel rei.

298. *fos*: CDENV hi afegixen *caigut* (N *caüt*), lliçó versemblant. [J. B.]

299. Era encara dins la quaresma. Tots aquests esdeveniments són anteriors al dia 30 de març, darrera data de l'estada del rei a Pertusa (MIRET, p. 66).

300. Don Pelegrí i don Gil d'Atrosillo. No hem sabut trobar presència d'aquests dos personatges en els documents d'aquestes dates. Sobre ells, vegeu nota al § 15.

301. Cf. amb § 134: *de trot e de galop*.

302. Pont damunt de l'Alcanadre.

303. Aquí sí que, evidentment, la crònica es refereix al consell de Pertusa, de la vila, no al consell reial. I això confirma el que hem dit en la n. 297.

tots no hi havia de setanta a vuitanta cavallers. E dixem-los que armassen llurs cavalls, que Don Ferrando venia, e aquells de Saragossa e d'Osca, que venien ab ells. E tots pensaren-se d'armar. E, nós estan en estes paraules, dix-nos En Pero Pomar, qui era cavaller antic e era de nostra mainada:

—Senyor, jo us daré bon consell: aquí ha un puig qui és molt forts,³⁰⁴ e metets-vos-hi, e aquí sabran-ho les viles, e acórrer-vos han totes.

E nós responsem-li:

—Don Pero Pomar, nós som rei d'Aragó e havem-lo per nostre dret, e aquests qui vénen contra nós són nostres naturals e fan ço que no deuen, per ço quan se vénen combatre ab nós. E nós tenim dretura, e ells han tort; e Déus ajudar-nos n'ha. E nós no lleixarem la vila menys de mort e vençrem-los. E no farem vostre consell esta vegada.

E esperam-los, e no vengren a nós. E presem lo castell.

30 E depuis tornam a Pertusa.³⁰⁵ E venc l'arquebisbe de Tarragona, per nom N'Espàrec, e era nostre parent. E quan vi que la terra d'Aragó anava mal e que faïen ço que fer no devien contra nós, pregà'ns molt per Déus e per amor d'ell, que nós que volguéssim fer composició ab nostres hòmens, e que ell que pogués parlar entre nós e ells. E nós atorgam-li-ho. E ell, haüda nostra paraula, l'arquebisbe parlà ab ells. E anc aquella composició no poc acabar, car ells demanaven coses que nós los faéssem que eren contra nostra senyoria. E sobre açò hac-se a partir.³⁰⁶ E, quan ells veeren que nós havíem preses les Celles, enviaren-nos a dir los d'Osca per Don Martí de Peroixolo, qui era nostre merino,³⁰⁷ e altres amics que nós havíem, que ens acostàssem a Osca e que fariem a nostra voluntat, e que ho sabien per cert. E nós anam-nos-en a Osca e no volguem armar cavallers³⁰⁸ per tal que no s'esquivassen per nós. E, ans que nós fóssem lla, eixiren-nos los bons

304. Si bé Pertusa es troba en un pla inclinat en forma d'amfiteatre, està circuit de puigs, un dels quals devia ésser el que esmenta aquí.

305. Recordem que les dates que tenim d'estada del rei a Pertusa per aquest temps són del 8 de febrer, primer de març i 30 de març.

306. La seva intervenció, però, no va trigar a ésser represa. Vegeu més avall.

307. No hem pogut trobar notícies sobre aquest personatge. Quant al seu càrrec de *merino*, mot derivat de *mayorino*, trobem aquesta definició en la compilació de Vidal de Canyelles: «Tales officiales debent compulsiones facere et mandata Regis et sentencias iudicum vel iudiciorum executioni viriliter demandare». El ms. Aiamans, en lloc de *merino*, diu *marivo*, una altra mostra de com, en aquest tros, a vegades no entén el que copia. [Probablement era un fill seu el Pere Martínez de Peroixolo a qui el rei encomanà la custòdia del castell de Calp, el 1257: R. I. BURNS, *Els fonaments del regne croat de València. Rebel·lió i recuperació. 1257-1263. Diplomatarium del regne croat de València*, València, Tres i Quatre, 1995 (citat *Diplomatarium*), doc. 42. M. T. F.]

308. L'expressió no es refereix ací a la cerimònia d'ingrés en la cavalleria, sinó a dur en el seu acompanyament cavalls i cavallers armats.

hòmens de la vila tro a vint a Sancta Maria de Sales,³⁰⁹ e nós raonam-nos ab ells e dixem-los que ens meravellàvem molt d'esta cosa que era, que nós no els volíem fer sinó bé, e, si anc nostre llinatge los féu bé ne els amà, que nós seríem aquells qui els amaven tant o més que ells. E ells, quan ho oïren, graïren-nos-ho molt, e que entràssem en bona hora en la vila, e farien així per nós con hom deu fer per son senyor natural. E, a l'entrar que nós faem, los infants e la gent menuda hagren gran alegria de la nostra venguda.³¹⁰ E entram a hora de vespres en la vila, e entrà ab nós Don Rodrigo Liçana e Don Blasco Maça e nostra mainada, Don Assalit e Don Pelegrí de Bolàs³¹¹ e d'altres molts. E ells no ens convidaren pas.³¹² E, quan haguem menjat, fom alegres e dixem que bé ens era semblant que fariem ço que nós volríem, pus tan bé ens acollien.

31 E, quan fom gitats nós e tots aquells qui jaïen denant nós,³¹³ venc un porter nostre³¹⁴ e dix que bé cent hòmens armats havia a la porta. E dixem-li:

—Tol-te. Nós eixim d'armes, e tu ens hi vols tornar! Per aventura guarden la vila.

E ell dix:

—Senyor, dat-nos un escuder vostre, e nós mostrar-li-ho hem.

E nós dixem-li:

—Lleixats-nos dormir, que no en pot àls ésser, sinó ço que Déus volrà.

E, quan venc al matí, que nós fom llevats e haguem oïda missa, faem cridar consell³¹⁵ que vinguessen en aquell corral qui és denant les cases nostres e les de Montaragó. E nós estan cavalgant, e ells estan denant nós, haguem-hi gran consell e dixem-los:

—Barons, bé creem que sabets e devets saber que nós som vostre senyor

309. Santa Maria de Sales, població de l'actual província d'Osca, no lluny de la capital.

310. Els documents no ens forneixen cap notícia sobre aquesta estada del rei a Osca, que, de totes maneres, cal col·locar abans del 30 de març (1227), perquè encara tornarà a Pertusa, i aquesta és, com hem dit, la darrera data d'estada del rei en aquesta població.

311. Tots aquests personatges apareixen en els documents de Pertusa i de Montsó, amb la sola excepció de Blasc Maça. Sobre Pelegrí de Bolàs, vegeu abans, § 25, n. 265.

312. Aquesta frase no es refereix, naturalment, als cavallers de Jaume I, sinó que deu referir-se als prohoms d'Osca. Així va entendre-ho Marsili (ed. BAGUE-SALAS, p. 111): «Proceres autem non invitaverunt regem».

313. Un dels passatges que permeten afirmar que el rei no dormia sol en la seva cambra, sinó que sempre dormia algú en la seva presència.

314. *nostre*: CDENV hi afegixen *per nom* (C *Guïem*, DEV *Guillem*; N G. CEV *Darau*, DN *Daran*). [J. B.] No hem trobat rastre d'aquest personatge en la documentació. Ignorem per quina raó Montoliu dóna al nom la forma *Daran*.

315. Aquest *consell* és indubtablement el consell general de la vila, el consell obert, gran consell, com diu més avall.

natural, e de llonc temps; que catorze reis ab nós ha haüts en Aragó,³¹⁶ e on pus lluny és la naturalea entre nós e vós, més acostament hi deu haver, que parentesc s'allonga, e naturalea per llonguea s'estreny.³¹⁷ E anc no us fem mal ni el vos dixem, ans vos havem en cor d'amar e d'honrar, e totes bones costumes que hajats haüdes de nostre llinatge, que les vos farem tenir e nós qui us darem de millors, si no n'havets d'aquelles que fossen bones. E meravellam-nos molt d'esta cosa, que nós nos hajam a guardar de vós e que nós no gosem entrar en les ciutats que Déu nos ha donades e nostre pare lleixades; e que guerra haja entre nós e vós nos pesa molt. E pregam-vos e manam-vos que no hi sia, que açò és cosa que ens pesa molt, e podets-ho conèixer, que així só vengut jo entre vós e que en vós me fiï e en vostra amor e que us he en cor de retenir e d'amar.

E sobre açò haguem fenida nostra paraula, e els resposeren e dixeren que ens graïen molt ço que nós déiem, e que el consell hauria son acord e que ens respondria. E anaren-se'n acordar a les cases de Montaragó, e aquest acord durà gran peça.

[ELS JURATS D'OSCA INTENTEN DETENIR EL REI PER LLIURAR-LO
A MANS DE DON FERRANDO]

32 E sobre açò, nós esperant ells, venc missatge al consell que En Ramon Folc e les companyes que eren defora e que corrien la vila. E nós veem que el consell s'aravatava, dixem-los:

—Estats segurs e oïts ço que us direm.

E enviam per aquells qui eren anats consellar, que vinguessen. E vengren-n'hi una partida e no responeren a açò que nós los havíem dit. E dixem-los:

—Barons, meravellam-nos molt perquè us³¹⁸ arravatats per neguna re; que aquesta cosa no poria ésser: que, jo estant ab vós, null hom vos gosàs fer re. E per un diner que vós perdats, ço que no poria ésser,³¹⁹ nós vos n'esmenariem deu.

E ells dixeren:

316. No es veu quin compte pot fer aquí la crònica; perquè si comptem els reis d'Aragó a partir de l'erecció del comtat en reialme, és a dir, a partir de Ramir I, fins a Jaume I inclusivament, els reis no són sinó nou. I si comptem els reis de Navarra a partir d'Inyigo Arista, com li fa dir ZURITA (llib. II, cap. LXXXI) tot seguint el text del discurs, són molts més. Si comptem catorze justos, no arribarem sinó fins a Sanç Abarca.

317. És a dir: la naturalesa entre senyor i vassall, com més s'allarga en el temps, més s'estreny en el lligam; al revés del que s'esdevé en el parentiu, que com més generacions passen, més s'afluixa. L'excés de condensació fa una mica fosca, però no pas intel·ligible la frase. Marsili l'ha agafada i l'ha ampliada (ed. BAGUE-SALAS, p. 113)

318. *perquè us*: Llició preferible de CDEN; H *perquè ens*. [J. B.]

319. *ésser*: C *asser*. La grafia d'aquest manuscrit podria ser un indicati de la pronúncia *esser* del verb *ésser*. [J. B.]

—Deïts-ho bé, e manats-ho vedar.

E nós dixem:

—Açò vedat és.

E enviam-hi sempre, e trobam que no era re. E en tant no faeren resposta de re e llevaren-se tots en peus. E nós entram-nos-en en nostra casa, e entrà-se'n ab nós Don Rodrigo Liçana e Don Blasco Maça e d'aquells de nostra mainada e Don Assalit e Don Rabaça, notari nostre,³²⁰ e dixeren que en la vila gitaven cadenes³²¹ e tancaven les portes de la vila. E nós dixem a En Rabaça:

—Havets neguna llei qui tenga prou a nós e a vós?

E ell respòs:

—Senyor, no par que hi tenga pro llei ni dret.

E nós dixem-li:

—Sabets-hi àls?

E dix ell:

—No, mas demanats-ne de consell a aquests rics hòmens.

E nós demanam-los de consell, e deïen que gran traïció ens faïen, mas no daven altre recapte. E sobre açò dixem nós que nós hi dariem tal consell:

—Lo mellor que ésser pot: que enviarem fer comprar a la carnisseria moltons, e ells cuidar s'han que façam adobar de menjar; e vós fets ensellar e anatvos-en; e açò sia adés feit. E jo enviaré per mon cavall e per mon gonió e per mon perpunt e per mes armes, e siats adés en la plaça aparellat.

E la cosa féu-se així, sí que venc En Rodrigo Liçana e Don Blasco Maça, e no fom sinó tro a cinc cavallers. E davallam per aquella porta per on ix hom a la Isola³²² e en el camí de Bolea; e trobé³²³ la porta tancada e demané qui l'havia tancada, e trobé una fembra que dix que els jurats l'havien tancada. E nós dixem a un escuder:

—On és lo porter?

E dix ell:

—Llassús sol estar.

320. Guillem Rabassa apareix des de 1219 amb el càrrec de notari del rei (MIRET, p. 30). El trobem amb el títol de canonge de Lleida en un document datat a Burgos el 13 d'octubre de 1234 (HUICI, I, doc. CXXIX). Altres cops apareix en el seguici del rei: així en el setge de Peníscola, o a Tortosa després de la conquesta de Borriana (MIRET, p. 547 i 180). Devia morir després del 21 de juny de 1237, darrera vegada que apareix en MIRET, p. 127. [Guillem Rabassa fou notari major del rei entre 1223 i 1236 segons J. TRENCHS, *La cancelleria de Jaime I*, p. 109-110, concretament, p. 117. M. T. F.]

321. Les cadenes amb què s'interceptava el pas dels carrers. [La traïció d'Osca se situa entre desembre de 1226 i el 26 de març de 1227: L. GONZÁLEZ ANTÓN, *La revuelta*, p. 148, nota 14 i 159-160. M. T. F.]

322. En aragonès Isuela, riu que baixa de la serra de Guara, passa per Osca i va a unir-se amb l'Alcanadre.

323. *trobé... demané... trobé*: CDENV *trobam... demanam... trobam*. Cas excepcional en aquest breu fragment de l'ús de la primera persona del singular que fa el rei en lloc de l'habitual de la primera del plural. [J. B.]

E envié dos escuders meus, e demanaren-lo.³²⁴ E venc tot descolorit, e nós demanam-li:

—Qui ha la clau d'esta porta?

E ell dix:

—Los jurats l'han.

E nós dixem-li:

—Ara dats-la tost, si no, tal vos daré de l'espaa per la testa, que mort vos metré.

E feem pujar aquells ab ell, e aportaren la clau; e aduixeren-lo'ns pres altra vegada ab la clau, e fem-li obrir la porta ab mos hòmens; e nós aturam-nos a la porta tro que vengren los cavallers. E, quan foren venguts, eixim defora, e dixeren-nos que ens havien retengudes atzembles e escuders dedins. E nós dixem a bé vint o a trenta hòmens d'Osca qui estaven ab nós defora que enviassen a la vila un hom e que ens tramesessen tot quan nós haviem en la vila dins, si no, que nós los ne menariem presos tots ab nós. E ells enviaren-nos tot ço que havien en la vila.³²⁵ E nós anam-nos-en per la Isola enjós e trobam En Ramon Folc e En Guillem de Cardona ab tots los altres cavallers, e nostra mainada e Don Ato, plorant, que es cuidaven que ens haguessen retengut. E els hòmens d'Osca havien ja enviat a Don Ferrando e als de Saragossa que vinguessen, que ells nos tenien en Osca.

[CONCÒRDIA DEL REI AMB ELS NOBLES]

33 E, açò passat, anam-nos-en a Pertusa.³²⁶ E, nós estan aquí, Don Ferrando e Don Guillem de Montcada e Don Pero Cornell vengren-se'n a Osca e aquí parlaren pleit entre ells que s'avendrien ab nós e que es tenien per orats de ço que fet havien. E plac molt a nós e a nostre consell les paraules que ens enviaren a dir, e demanam-los en qual manera volien fer est pleit ab nós. E ells dixeren que ells eixirien en aquella serra que és sobre Alcalà,³²⁷ e nós ab nostra companya que vinguéssim a Alcalà; e nós que eixíssem ab set que fossen de nostre consell, e ells que vendrien sis o set e lleixarien l'altra companya. E encara dixeren que ells bé vendrien a Pertusa, mas havien paor que alcun vil hom no els mogués baralla; e

324. *demanaren-lo*: CDEN *devallaren-lo*; V *devallàrem-lo*. Lliçons també versemblants. [J. B.]

325. *si no,... que havien en la vila*. Lliçó preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

326. És, doncs, abans del 30 de març, darrera data d'estada del rei a Pertusa.

327. Alcalà, probablement Alcalà del Obispo, població de l'actual província i partit judicial d'Osca. En aquest cas la serra seria la que s'anomena del Castell o del Castillo.

volien parlar ab nós així con vassalls deuen parlar ab llur senyor natural, e que ans que partissen de nós farien en tal guisa que nós seríem pagats d'ells. E així con fo parlat se seguí. E eixim a les vistes,³²⁸ nostres perpunts vestits e les espaes cintes, e venc ab nós En Ramon Folc e En Guillem de Cardona e Don Ato de Foces e Don Rodrigo Liçana e Don Ladró, fill que fo de Don Ladró,³²⁹ qui era noble e de gran llinatge, e Don Assalit de Gúdar³³⁰ e un cavaller nostre³³¹ e Don Pelegrí de Bolàs. E de la llur part venc Don Ferrando, que era oncle nostre, e En Guillem de Montcada, pare d'En Gastó,³³² e Don Pero Cornell e Ferrando Peris de Pina e altres qui eren de la llur part, que a nós no membren.³³³ E Don Ferrando començà la raó e dix així:

—Senyor, nós som ací venguts denant vós, e pesa'ns molt d'esta guerra que és estada entre nós e vós, e som venguts ací per partir-nos-en; e pregam-vos que

328. Sabem que el rei Jaume era a Alcalà el dia primer d'abril (MIRET, p. 67). Segurament, això era després de l'entrevista que refereix ací, entrevista que cal col·locar el dia 31 de març (1227), després immediatament de la darrera estada a Pertusa el 30. Diem això perquè la sentència arbitral que posa fi al conflicte i de la qual parlarem més avall, és del dia 31, sense indicació de lloc.

329. Don Ladró el vell va morir, probablement, segons hem dit (vegeu § 9, n. 63) cap al 1222. I el que apareix aquí, com el que ha aparegut en l'episodi de Pere Ahonés (§ 25) és el fill. El tornarem a trobar en la conquesta de Mallorca (§ 61 i 88 i notes corresponents). També va passar amb el rei a Mallorca llavors de la seva segona estada l'any 1231, i fou un dels testimonis de la submissió de Menorca (HUICI, I, doc. LXXXVII). El trobem en el setge de Borriana (MIRET, p. 104), i en la defensa del Puig de Santa Maria (*ibid.*, p. 128) i en el setge de València (*ibid.*, p. 31). El 1245 desapareix dels documents, i podem deduir que devia aleshores morir (*ibid.*, p. 173). [Sobre el pare, vegeu nota 63. El 1227 lliurà al rei la vila d'Albalat a canvi de la de Bardallur: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 50 i 211. M. T. F.]

330. *Gúdar*: Llicó preferible de CDENV; H *Guda*. [J. B.]

331. *nostre*: CDENV hi afegeixen *de qui no ens membra lo nom* [J. B.]. En aquest senzill detall tenim una prova de la intervenció del rei en la redacció de la crònica: ningú sinó ell podia tenir la pruija de fer constar la presència d'un cavaller seu malgrat que no en recordés el nom. Un altre n'hauria simplement prescindit.

332. Gastó VII de Bearn, que va succeir al seu pare el 1229, llavors que el seu pare va morir a Mallorca. El fet que en parli aquí indica que aquesta part de la crònica fou escrita quan Guillem de Montcada ja era mort, i el Montcada que figurava en els regnes era Gastó.

333. Segurament, entre aquests que no recorda, devia haver-hi Pere Jordan i Atoella, que són esmentats taxativament en la sentència arbitral abans esmentada (n. 328). No hi figura, en canvi, Ferran Peres de Pina, esmentat aquí per la crònica. Es tracta, probablement, d'un mainader del rei, perquè el trobem en moltes de les empreses bèl·liques del Conqueridor. En la conquesta de Mallorca, i segons el *Llibre*, fou el quart a entrar en la ciutat (§ 84; MIRET, p. 86-88); en l'ocupació de Morella (§ 135); en el setge de Borriana (MIRET, p. 105); en el Puig de Santa Maria (§ 216 i MIRET, p. 131 i seg.). Els seus escuders no van acudir el dia assenyalat a València i el rei va revocar les donacions que els havia fet a la ciutat (HUICI, I, doc. CCXIX). Devia retirar-se o morir el 1255, perquè en aquest any apareix per darrera vegada a MIRET, p. 245. [El 1249 el rei li concedí la jurisdicció d'Orpesa, que el 1258 li disputava el bisbe de Tortosa: J. HINOJOSA, *Diccionario*, III, p. 396. M. T. F.]

ens perdonets, que cor havem de servir-vos, jo e En Guillem de Montcada e Don Pero Cornell e quants som de la nostra partida, que mal havem pres per vós, e feit n'havem, ço que ens pesa molt. E si els mals s'havien a esmenar, nós no us ho porriem esmenar e a vós fer-vos hia³³⁴ gran esmenda, per què mester hi ha mercè. E encara us volem, de més, pregar que, nós servent-vos bé, que ens façats bé. E a mi sots-ne tengut per lo parentesc que he ab vós, e a Don Guillem de Montcada, perquè rei d'Espanya no ha tan honrat vassall, con vós havets d'ell,³³⁵ ne qui tant lo pusca servir.

E ab açò féu fi a ses paraules. E puis dix Don Guillem de Montcada:

—Senyor, lo deute que jo he ab vós, null hom del món no el sap mills que vós, car vostre llinatge, el comte de Barcelona per nom, ha feit aquest³³⁶ nostre llinatge. E jo, la mercè de Déu, he més que els altres, que he la riquesa de Bearn en Gascunya, ço que negun dels altres no hagué; e tot ço que jo he ne poria haver, metria en vostre servici. E ço que jo faïa, Déu, que sap tota re, sap cuidava fer a vostre prou e a vostra honor. Mas, puix veig que a vós no plau, a mi no plau, e tinc-me per errat de ço que feit he, e així clam-vos mercè que em perdonets a mi e als altres qui en esta cosa havem estat. Car faç-vos saber que null temps no guerrearé més ab vós, car vos tenc per tal que no farets tort a mi ne a mos amics ne a mos parents, e, quan ho féssets, pregant e ab amor vos vençré e ab bon serviï que jo us faré; e açò em deu valer ab vós.

E féu fi a ses paraules. E sobre açò dixem-los nós que ens acordariem. E partiren-se de nós, e dixeren aquells rics hòmens qui eren ab nós que bé e gint nos ho mostraven e ab gran devoció, e faïa a pendre. E sobre açò fem-los tornar e dixem-los:

—Ço que vosaltres nos havets mostrat e ab tan gran devoció, e faïa a pendre, som-ne pagats e prenem la bona voluntat en esmena e volem-vos retenir en nostra amor e en nostra gràcia.

E vengren los cavallers qui estaven lluny de cada una de les parts e saberen la

334. *fer-vos hia*: CDENV hi afegeixen *poc e a nós seria*. [J. B.]

335. Observem aquí l'ús del mot *Espanya* en el sentit de tota la Península, és a dir en el sentit romà, no en el sentit restrictiu de terra de moros amb què apareix altres vegades. Observem també la ponderació del poder de Guillem de Montcada, refermada tot seguit per la mateixa declaració del vescomte.

336. La casa de Montcada, en efecte, s'havia unit amb la casa de Barcelona; Guillem de Montcada s'havia casat, com ja hem dit, amb Garsenda de Sabran-Forcalquer, filla d'Alfons II de Provença, néta d'Alfons I de Catalunya i besnéta de Ramon Berenguer IV de Barcelona. També la branca Montcada dels senescals descendia dels comtes de Barcelona, ja que el senescal Guillem Ramon s'havia casat amb la filla natural de Pere *el Catòlic*, Constança.

337. La primera part de la composició havia consistit a posar les diferències sota arbitratge de l'arquebisbe de Tarragona Espàreg, del bisbe de Lleida Berenguer d'Erill i del mestre del Temple Francesc de Montpesat. I aquests tres àrbitres van dictar sentència el dia 31 de març de 1227. La

posa e la composició³³⁷ que feita havíem: foren tots alegres e pagats. E, passat açò, anam-nos-en a Lleida.³³⁸

[LA COMTESSA D'URGELL, AUREMBIAIX, RECLAMA LA POSSESIÓ DELS BÉNS
DEL SEU PARE]

34 E, quan venc passat un any e mig,³³⁹ nós estan en Lleida,³⁴⁰ venc la comtessa

sentència comprenia, en essència, aquests extrems: anul·lació de les lligues fetes entre cavallers i ciutadans, entre cavallers i cavallers i lliurament al rei de tots els instruments que les contenen; homenatge de l'infant Ferran i jurament de fidelitat al rei, amb la contrapartida d'honorament de l'infant com a oncle per part del rei, que li lliurarà trenta cavalleries, i li remetrà tot rancor o indignació. El rei tractarà també benignament el bisbe de Saragossa Sanç d'Ahonés i prendrà ell i els seus parents i els seus béns sota la seva protecció; i el bisbe depositarà també la seva indignació contra el rei. Els castells i viles que Pere Ahonés havia tingut pel rei llargament havien de tornar al rei; però en els que tenia en dret de propietat pel rei el bisbe ha de tenir salvat el seu dret en tot i per tot. Quant als que tenia en penyora, el bisbe i Sança Pérez, vídua d'Ahonés, havien d'exhibir els instruments de totes les penyores i el rei haurà de pagar, dins deu dies, el que li resta a pagar, i mentre no ho faci ells conservaran les penyores. Tots els altres rebels, dels quals esmenta Pere Cornel, Pere Jordà i Atorella, beneficien de la remissió de la rancúnia reial. Els dos primers reben vint i quinze cavalleries. Els danys i injúries recíprocs des de la mort de Pere Ahonés hauran d'ésser perdonats; tots els presos hauran d'ésser alliberats. Els castells presos durant la guerra hauran d'ésser restituïts, excepte el de les Celles de què ha estat qüestió en el *Llibre* (§ 29) el qual podrà ésser conservat pel rei. Finalment, el rei havia de donar, per pròpia autoritat, fermes treves a tots els cavallers d'Aragó, per un any i deu dies. Document publ. per BOFARULL, *Docs. inéd.*, VI, doc. XV. [Sobre la revolta aragonesa i la seva solució: F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 244-272. L. GONZÁLEZ ANTÓN, *La revuelta*, p. 160-163. M. T. F.]

338. Després del document datat a Alcalà el primer d'abril de 1227 (vegeu la n. 328) la primera estada coneguda de Jaume I és a Barbastre el 20 de juny. L'endemà era a Montsó (MIRET, p. 67). Després el trobem a Lleida el 23 i el 31 de juliol (MIRET, p. 68, i HUICI, II, doc. CDLVIII). Miret hi posa aquest comentari: «El *Llibre dels Feys* diu bé, per consegüent, que D. Jaume, després de convenir la submissió i la pau amb l'infant Ferran i sos seguidors a Pertusa i Alcalà, es dirigí a Lleida». Cal, però, observar la distància que hi ha entre l'estada a Alcalà i aquesta estada a Lleida. El més probable és que l'estada a què es refereix la crònica hagi estat en algun dels intervals entre els sojorns assenyalats; tant més que hi ha motius per creure en una estada del rei a Barcelona el 21 de maig de 1227. MIRET no es decideix a incloure aquest sojorn en el seu *Itinerari* (p. 67 i 547); el document que ell mateix adueix fa pensar en la possibilitat de la seva inclusió.

339. *un any e mig*: CV hi afegeixen *o dos*. [J. B.] Com tantes altres vegades, el ms. de Poblet es troba més a prop de la veritat. Des de la sentència arbitral que va posar fi a les lluites d'Aragó (31 març 1227) fins a l'episodi que la crònica ens presenta aquí (primer d'agost de 1228), van passar un any i quatre mesos. L'error del ms. de Poblet no és, doncs, sinó de dos mesos. Miret (p. 68) posa un comentari erroni a aquesta afirmació de la crònica: «Ço que no resulta ben exacte —diu— és el que afirma en començar l'apartat 34, que el rei romangué llavors un any i mig consecutius en la dita ciutat» (Lleida). La crònica no ho diu pas, sinó que, al cap d'un any i mig, trobant-se el rei a Lleida, van tenir lloc els esdeveniments que narra.

340. Sabem que Jaume I, procedent d'Osca, era a Lleida el 31 de juliol de 1228. MIRET, p. 71.

d'Urgell,³⁴¹ que fo filla del comte Ermengol³⁴² e de la comtessa de Subirats,³⁴³ que era estada muller de N'Àlvar Pérez,³⁴⁴ e partiren-se per parentesc e no hac negun fill d'ell; e havia nom N'Arambiais. E nós acollim-la bé³⁴⁵ e, quan venc que hac estat dos dies, anam-la veer. E En Guillem de Cervera,³⁴⁶ senyor de Juneda, era en consell d'ella, e per ell faïa més que per hom del món, e aconsellava-la en ses faenes, per ço car ella havia haüda la mare d'ella per muller; e, car ell era hom antic e dels pus savis hòmens d'Espanya,³⁴⁷ faïa per son consell tot ço que ella mostrava a nós ni als altres; e ell procurava en sos ops e en tot ço que ella havia mester. E dix ella a En Guillem de Cervera que ens mostràs la raó per ella. E dix en Guillem de Cervera:

341. Aurembiaix, filla, tal com diu el *Llibre*, d'Ermengol VIII i d'Elvira de Subirats. El seu pare va instituir-la hereva en el seu testament (vegeu D. MONFAR I SORS, *Historia de los Condes de Urgel*, I, p. 434). Però, un cop mort Ermengol VIII (1208), Guerau de Cabrera, fent valer els drets de la seva mare Marquesa, filla d'Ermengol VII d'Urgell, germana d'Ermengol VIII, va apoderar-se del comtat. Pere el Catòlic, va erigir-se en protector de la vidua i de la filla d'Ermengol VIII, i va prometre Aurembiaix amb el seu fill Jaume. Aquest matrimoni no es dugué a terme, i Aurembiaix es va prometre a Alvar Pérez (vegeu una mica més avall). Va viure a Castella, on tenia dominis, i de Castella venia ara, quan va presentar-se a Jaume I. Sabem que el primer de maig de 1226 era a Toledo i que hi va atorgar un document a casa de Ferran Pérez (MIRET, p. 61). Aviat va esdevenir, segons sembla, l'amistançada de Jaume I (vegeu F. SOLDEVILA, *¿Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I?* dins *Recerques i Comentaris*, p. 193-215). Finalment, el 1229, va casar-se amb l'infant Pere de Portugal, fill del rei Sanç I (MONFAR, *op. cit.*, p. 497 i seg.). Va morir a Balaguer, per l'agost de 1231, i fou enterrada en el monestir de Sant Hilari de Lleida (*ibid.*, p. 505). També SOBREQÜES, *Els barons*, p. 73-76.

342. Ermengol VIII, fill d'Ermengol VII d'Urgell i de Dolça, filla de Roger II de Foix (BOFARULL, *Condes*, II, p. 194). Va entrar a regnar, per mort del seu pare, el 1184. Va morir, com hem dit, l'any 1208 (la seva història en MONFAR, *op. cit.* cap. LIV). Fou sepultat al monestir de Poblet.

343. Elvira, que, partint d'aquesta manera com l'anomena el *Llibre*, molts historiadors han anomenat comtessa de Subirats. MONFAR no n'indica la filiació, i la ignorem. Ens parla, en canvi, de les seves fortes dissensions amb el seu marit i de llur reconciliació, i diu que Elvira va restar com a hereva vitalícia del comtat d'Urgell (p. 432). Mort el seu marit, va pactar amb el rei Pere el Catòlic, que va protegir-la de les escomeses de Guerau de Cabrera, i va contraure segones noces amb Guillem de Cervera. Va morir cap a l'any 1220 (MONFAR, I, p. 438 i seg.).

344. Era fill de Pere Fernández de Castro i de Jimena Gómez; i descendia de la casa d'Urgell, perquè Major, filla d'Ermengol VI, s'havia casat amb un antecessor seu, Pere Fernández de Trava (MONFAR, I, p. 495 i 498). Per aquest i altres parentius l'enllaç va ésser declarat nul.

345. bé: CDENV hi afegeixen *e manam a nostres hòmens que l'honrassen e acollissen*. [J. B.] Sabem que Aurembiaix era a Lleida el primer d'agost de 1227. Però aquesta ja és data del conveni entre Jaume I i Aurembiaix per restablir-la en els seus drets (publ. per MONFAR, I, p. 463-466). De manera que, probablement, tant l'un com l'altre ja devien haver arribat a Lleida algun dia abans i ja havien tractat de l'afer. L'acolliment fou tan bo, que no sols va defensar-la sinó que, com hem dit, va fer-ne la seva amistançada, segons consta en el contracte de concubinatge signat el 28 d'octubre de 1228 (publicat per mi en el citat estudi).

346. Guillem de Cervera va anar aleshores, en efecte, amb Aurembiaix a Lleida, ja que és un dels testimonis del conveni entre el rei i la comtessa (MONFAR, *loc. cit.*). Sobre el personatge, vegeu § 8, n. 52.

347. Novament el nom d'Espanya pres en el sentit de tota la Península. En aquest mateix sentit ja ha aparegut en els § 6, 21 i 33. El gran elogi que fa ací la crònica de Guillem de Cervera ens

—Dona, mostrats-la vós,³⁴⁸ que mills la sabrets vós mostrar e dir que jo.

E feren-la-li mostrar a ella, e dix-nos con ella era venguda a mercè de nós, per ço quan sabia, e així ho deïen les gents, que en nós trobaria dretura e mercè.³⁴⁹ E era venguda a nós, per ço quan prenia gran tort en nostra terra, e que tota la terra sabia con ella era filla del comte d'Urgell, N'Ermengou, e que aquell comtat pertanyia més a ella que a negun altre, per ço car ella era sa filla, e no hi havia més fill ne filla si ella no;³⁵⁰ e que ens clamava amor e mercè que nós que volguéssim sa dretura, e que menys de nós no la podia haver d'altre hom del món. E En Guillem de Cervera e En Ramon de Peralta empararen-li sa raó per raonar ella. E En Ramon de Peralta no havia volgut retre Montmagastre³⁵¹ tro que la comtessa venc. E, quan ella fo venguda, donà-li Montmagastre e aquell dret que el comte hi havia, retenc-se postat de quatre castells.³⁵² E tornaren-se a nós e dixeren:

indica l'alt concepte que en tenia el cronista, concordant amb els altres indicis. Cal dir, però, que una de les causes de l'anomenada de Guillem de Cervera en els nostres temps, deguda a la identificació que algun erudit n'havia fet amb el Guillem de Cervera autor dels *Proverbis*, pot considerar-se com a esvaïda després dels treballs del senyor MARTÍ DE RIQUER, *La personalidad del trovador Cerverí*, «Bol. Ac. B. Letras», XXIII, 1950, p. 91-107. Riquer ha demostrat que Guillem de Cervera no és altre que el trobador Cerverí, de cap manera el noble d'aquell nom, marit de la comtessa vídua d'Urgell i padrastrer de la comtessa Aurembiaix.

348. Recordem que el mot *dona* no tenia aleshores el mateix sentit que avui, sinó el sentit de *dama*.

349. Aquest elogi, que podria ésser una adulació o un afalac, respon probablement a una anomenada certa que començava a estendre's.

350. En el testament d'Ermengol VIII trobem una clàusula que la constitueix hereva: «constituo heredem meum filiam meam Aurembiaix et comitissam totius terre mee et comitatus Urgelli». Això era per al cas que no tingués fills mascles, que no en va tenir. El testament en MONFAR, *Condes de Urgel*, I, p. 433-437. [Sobre la reclamació del comtat d'Urgell als Cabrera i les relacions del rei amb Aurembiaix, vegeu també F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, p. 273-300. M. T. F.]

351. Es tracta d'una població del comtat d'Urgell, en l'actual província de Lleida, partit judicial de Balaguer. Ramon de Peralta apareix ací per primera vegada en la crònica. No apareix en els documents expedits aquests dies pel rei a Lleida. Hi apareix, en canvi, un Jordà de Peralta, comandador del Temple (MIRET, p. 71). El trobem, tanmateix, a Lleida el 10 de novembre, en el seguici del rei, quan Jaume tornava de l'escomesa contra Guerau de Cabrera (MIRET, p. 73). Quant al fet del castell de Montmagastre, el tenim ben documentat, ja que sabem que Aurembiaix, de Toledo estant, el dia primer de maig de 1226, l'hi havia concedit, en remuneració dels seus bons serveis (MIRET, p. 61). Vegeu també la nota següent.

352. Aquests quatre castells són els de Purroi, Gavasa, Rocafort i Pelegrinyó. Ho sabem perquè tant per la postat d'aquests castells com per la de Montmagastre van sorgir qüestions entre el rei i Ramon de Peralta. I coneixem la sentència arbitral del bisbe de Lleida i de Pere de Vilamur que hi va posar terme. El rei, en virtut d'aquesta sentència, havia d'absoldre i redimir, perpètuament, al de Peralta, la postat de Montmagastre, que seria franc alou, tal com la comtessa Aurembiaix li ho havia donat; respecte als altres quatre castells, Ramon hauria de fer homenatge al rei a costum de Barcelona (MIRET, p. 114). Sobre Montmagastre, vegeu F. HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, *Estudios de geografía histórica española: Mumaqsar y Madanis — Monmagastre y Meyà*, «Al-Andalus», VI, 1941, p. 339-355.

—Sényer, aquesta cosa és ofici de rei: que aquells qui no poden haver dret per altre que ell, que el los do. Car Déus vos ha mes en son lloc per tenir dretura; e aquesta dona que és venguda denant vós és de gran llinatge de pare e de mare, així con vós sabets, e que sia desheretada dels béns de son pare en vostre regne e en vostre poder, ven-vos clamar mercè que li tornets la sua cosa e açò que son pare li lleixà. E ella és tal per bones costumes que ha en si, que li deu valer ab vós. E d'açò clamam-vos-en mercè ab ella ensems, que ho diu mills que nós tots.

E En Ramon de Peralta dix atressí. E nós dixem-los que les pregueres eren justes, e que hi hauríem nostre acord e que hi fariem ço que fer-hi deuríem. E demanam de consell al bisbe, per nom En Berenguer d'Erill,³⁵³ e a En Guillem de Montcada e a En Ramon³⁵⁴ e a En Guillem Ramon,³⁵⁵ frere d'En Ramon de Montcada e pare d'En Pere,³⁵⁶ e a Don Assalit e a Don Garcia Pérez de Mei-

353. Berenguer d'Erill fou bisbe de Lleida del 1205 al 1235. Apareix de tant en tant en el seguici del monarca. Així el trobem en l'assemblea tinguda a Montsó per tractar de les qüestions del comtat d'Urgell el 19 de juny de 1217 (MIRET, p. 21); en el setge de Peníscola de 1225 (*ibid.*, p. 56); i en el setge de Borriana de 1233 (*ibid.*, p. 104-105). Va merèixer la confiança del rei fins al punt que ell fou un dels pocs testimonis de l'acte d'amistançament de Jaume amb Aurembiaix d'Urgell (SOLDEVILA, *¿Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I?*, *Recerques i Comentaris*, p. 207).

354. Ramon de Montcada apareix com a testimoni en el document expedit pel rei a Lleida el 2 d'agost de 1228. Era, tal com indica tot seguit la crònica, germà de Guillem Ramon de Montcada, el senescal. Era senyor de Tortosa; i apareix relativament sovint en el seguici del monarca. Va prendre part en les lluites de Guillem de Montcada, vescomte de Bearn, amb Nunyo Sanç i amb els Cardona (vegeu abans § 20 i seg.). Va participar en el setge de Peníscola de 1225 (MIRET, p. 56). Va passar amb el rei a la conquesta de Mallorca, i va trobar-hi la mort en el combat de Santa Ponça (§ 66 i seg. i notes corresponents). [Més notícies sobre aquest personatge a: L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 222-224. M. T. F.]

355. El senescal Guillem Ramon de Montcada, que cal no confondre amb Guillem de Montcada, vescomte de Bearn (el que acaba d'esmentar). Estigué casat amb Constança, filla natural de Pere el Catòlic, i en va tenir Pere, Ramon i Guillem, el darrer dels quals fou bisbe de Lleida. Constança va aportar en dot al seu marit, per donació en franc alou del rei Pere, les viles de Seròs, Aitona i Soses (BOFARULL, *Condes de Barcelona*, II, p. 231). Sobre el personatge († 1228) anomenat a vegades Guillem Dapífer, vegeu també SOBREQUÉS, *Els barons*, p. 126.

356. Pere de Montcada (1228-1267), el de la nota anterior, fill gran de Guillem Ramon de Montcada, senescal. Senescal ell mateix a la mort del seu pare. Estigué casat amb Sibil·la d'Abarca, i en tingué tres fills: Guillem, Ramon i Pere, i una filla: Constança. A la seva mort, el títol de senescal va passar al seu germà Ramon, esmentat també en la nota anterior. També va ostentar-lo el seu fill Pere, que fou pare de la reina Elisenda, muller de Jaume II el Just. No té res de sorprenent la presència dels Montcada prop del rei amb motiu de les qüestions del comtat d'Urgell, perquè hi tenien una important intervenció: en un acord entre Jaume I i el vescomte Guerau de Cabrera, el rei declara al vescomte que, si Ramon de Montcada i el seu germà Guillem Ramon, senescal, fessin composició amb ell sobre el fet del comtat d'Urgell fins al cap d'un mes després de Pasqua, el rei els tornaria tot el que ells, o algú altre per ells, detenien del dit comtat, amb condició que el vescomte pagués prèviament al rei 9.000 morabatins (publ. per HUICI, I, doc. XXVII). Datat a Osca el 19 d'abril de 1223.

tats³⁵⁷ e als prohòmens de la ciutat de Lleida. E pregaren-nos que li donàssem raonador En Guillem Sasala.³⁵⁸ E llaora donà-li ella lo dret de la caldera de Lleida, que tingué de sa vida, e no valia llaora dos-cents sols de renda, e puis pujà a tres mília sous.³⁵⁹

35 E fo acord del bisbe e dels rics hòmens³⁶⁰ que citassen al comte d'Urgell, per nom En Guerau de Cabrera,³⁶¹ que vingué a nostra cort per fer dret a la comtes-

357. Assalid de Gúdar i Garcia Peres de Meitats figuren com a testimonis en els pactes entre Jaume I i Aurembiaix datats el primer d'agost de 1228, a Lleida. El primer ja ha aparegut altres vegades en la crònica i n'hem parlat en la n. 265. El segon apareix ara per primera vegada. «Era —segons diu el *Llibre* en el § 92— d'Aragó e home de bon llinatge e de nostra mainada». Sabem que va prendre part en la conquesta de Mallorca, i va morir-hi de l'epidèmia que es va declarar en l'exèrcit cristià després de l'entrada a la capital (§ 92 i MIRET, p. 80 i 90, ací com a testimoni de la concessió de franqueses als barcelonins el 10 de gener de 1230, no 1231, com erròniament diu MIRET).

358. La presència de Guillem Sasala a Lleida en aquestes dates és confirmada pels pactes entre Jaume i Aurembiaix, on trobem la signatura de «Ego Guillelmus de Sala, legista, subscribo et signum facio». La seva condició de legista és confirmada pel *Llibre*, que, com veurem tot seguit, ens diu que havia estudiat a Bolonya (§ 35). Era notari reial, i el trobem per primera vegada amb aquest càrrec en un document del primer d'abril de 1219 (MIRET, p. 31). Va passar amb el rei a la conquesta de Mallorca (*ibid.*, p. 88). Va subvenir més d'una vegada amb préstecs a les necessitats pecuniàries del rei (*ibid.*, p. 277, 290, 297 i 307). El 26 de desembre de 1267 ja era mort, com es veu per document que esmentem en la nota següent. Encara trobem un Guillem Sasala, notari (de Lleida), el 1275 (MIRET, p. 518); potser es tracta d'un fill seu. [Guillem Sasala fou notari major del rei entre 1250 i 1251: J. TRENCHS ÒDENA, *La cancelleria de Jaime I*, p. 117. M. T. F.]

359. El dret de la caldera, o sia el que percebien els comtes d'Urgell per l'impost sobre les calderes de les tintoreries de Lleida. La xifra de tres mil sous que dóna la crònica va pujar encara molt més, en vida del mateix Sasala. MONFAR (I, p. 462), addueix dades del 1257 i 1268, que donen 15.000 i 14.000 sous respectivament. Podem precisar que, en els darrers temps de Sasala, donava 7.000 sous jaquesos (MIRET, p. 406). Això vol dir que, si poguéssim precisar la data en què el dret de la caldera donava 3.000 sous, tindríem la data en què fou composta aquesta part del *Llibre*.

360. El bisbe és, com hem dit, el de Lleida Berenguer d'Erill; els rics homes han d'ésser els que esmenta la crònica en el paràgraf precedent o que figuren en els documents expedits aquells dies a Lleida per Jaume I: Assalid de Gúdar, Garcia Peres de Meitats, Ramon de Montcada, Domenge d'Estrada, bé que no tots aquests fossin rics homes. MIRET, p. 71.

361. Tots els manuscrits concorden a donar el nom de Guerau de Cabrera com el nom del comte d'Urgell o del magnat que tenia el comtat. Marsili, en canvi, diu Ponç de Cabrera. Montoliu va modificar el text en aquest sentit, posant entre claudàtors el nom de Ponç en lloc de Guerau. Nosaltes hem deixat el de Guerau, perquè la unanimitat dels manuscrits ens diu que és això el que deia el text del *Llibre*, i és aquest text el que donem, no pas una reconstrucció històrica a base del seu text. D'altra banda, si bé havia ingressat, com hem dit, en l'orde del Temple, i era ben bé Ponç qui detenia el comtat d'Urgell, no es pot excloure la possibilitat que Guerau no hagués renunciat al seu títol i que, en una circumstància tan greu com aquella, fos ell qui sortís en defensa dels seus pretesos drets. Sia com sia, aquesta és la primera vegada que aquests personatges apareixen en la crònica, i cal donar una idea de llur biografia. Guerau, vescomte d'Àger i de Cabrera, era fill de Ponç de Cabrera i de Marquesa, filla d'Ermengol VII d'Urgell. Era, doncs, nebot del darrer comte d'Urgell Ermengol VIII i cosí de la comtessa Aurembiaix. Havia nascut cap al 1274. A la mort d'Ermengol

sa, e que fossen totes les citacions, totes tres,³⁶² així con se devien fer. E a la primera citació que hom li féu no venc. E enans que donàssem sentència contra ell ni enantàssem, car açò era forma de dret, tornam a ella e dixem-li que açò no podíem fer sinó con orde de dret ho volia, e així ho devia ella voler e son consell. E haguem acord que citàssem En Guerau de Cabrera, qui tenia lladoncs lo comtat d'Urgell.³⁶³ E, quan l'haguem citat, venc al dia En Guillem³⁶⁴ de Cardona, frare d'En Ramon Folc, qui fo mestre del Temple, per procurador d'En Guerau, qui tenia el comtat d'Urgell. E dix a nostra cort e denant tots que es meravellà molt En Guerau, comte d'Urgell, e tots aquells qui aquesta cosa oïen, car d'açò que ell havia tengut vint o trenta anys³⁶⁵ e menys de clam, e estant ella viva, que anc no li fo feta demanda, que ara li fos mes en qüestió ni en demanda, que no era tengut que en degué respondre. E pregava'ns que no li feéssem aquesta demanda, car novella era, e que ell no era hom a qui hom degué demanar tan novella demanda con aquesta era e tan esquiva. E En Guillem Sasala dix aquesta raó per la comtessa:

VIII va pretendre el comtat i va apoderar-se'n. Però el rei Pere el Catòlic, pactant amb la comtessa vídua Elvira de Sobirats, va eixir en defensa dels drets d'Aurembiaix i va atacar Guerau, que, assetjat a Llorenç, va haver de rendir-se i fou empresonat a Jaca. Alliberat, va participar a la batalla de les Navas (1212). Mort Pere el Catòlic a Muret, Guerau va apoderar-se del comtat d'Urgell (1208). Davant el fet consumat, Jaume, abans de sortir de Montsó, i després a Terrer el 1222, va pactar amb Guerau, que va rebre en feu el comtat d'Urgell, tot reservant els drets d'Aurembiaix per al cas que tornés i els reclamés. Amb el vescomte de Cardona Ramon Folc, Guerau va ajudar el rei contra els Montcada. El 1227, Guerau ja havia entrat en l'orde del Temple. Potser va sortir-ne a causa dels esdeveniments narrats aquí pel *Llibre*, per tornar-hi després i per morir-hi el 1229. Va estar casat amb Elo, germana o filla de Pere Fernández de Castro. Per a la biografia, MIRET I SANS, *Notes per a la biografia del trobador Guerau de Cabrera*, «Estudis U. C.», IV, 1910, p. 315 i seg.; i MONFAR, *Condes de Urgel*, I, cap. LV. El va succeir en el comtat d'Urgell el seu primogènit Ponç, i en el vescomtat de Cabrera el seu fill segon Guerau. Cal advertir que ha estat identificat a tort amb el trobador, com va demostrar NICOLAU D'OLWER (*Clarícies per a la història del vescomtat de Girona-Cabrera*, «Anuari Heràldic», 1917, p. 99-107).

362. En el tractat de 1222 entre Jaume I i Guerau de Cabrera, esmentat en la nota anterior, s'establia que la qüestió fos, com diu ací, portada davant la cort o tribunal del rei. Quant a les tres citacions, constituïen un costum feudal que després, en temps de Jaume II, fou reglamentat en una Constitució (Corts de Barcelona de 1291, *Constitucions de Catalunya*, llib. III, tít. IX, 1).

363. En realitat, qui el tenia, com hem dit, fou Ponç de Cabrera, el seu fill: «eo que Pontius de Capraria, filius Geraldí, detinet de comitatu Urgelli», diu el conveni de Lleida entre Jaume I i Aurembiaix (MONFAR, I, p. 464).

364. *Guillem*: Lliçó preferible de CDENV; H *Ramon*. [J. B.] Es tracta de Guillem de Cardona, tal com diu el ms. Aiamans i el mateix de Poblet una mica més avall. Era, en efecte, germà del vescomte Ramon Folc, i fou mestre del Temple a Catalunya (MIRET, *Les Cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, p. 167). La crònica ja ha parlat d'aquest personatge en diverses ocasions. Cal no confondre'l amb el seu pare del mateix nom, que és el qui apareix en el § 10. Per a ell, vegeu § 28, n. 286.

365. La separació entre aquests dos termes resulta excessiva per a un espai de temps com aquest; majorment que des de la mort d'Ermengol VIII (1208) fins a aquest dia no havien passat més de vint anys i Guerau no havia pas posseït el comtat sense interrupció.

—Senyor, En Guillem de Cardona és prohom e de gran llinatge e d'honorat e meravella's d'aquesta demanda? Major meravella és que hom diga que no farà dret a tan bona dona con la comtessa; e que deman dret en vostra cort, e que ell diga que no el li farà, diu contra raó. E Déus, senyor, vos mes en son lloc, que aquells qui no trobaren dret ne raó, que vós que els los donets; e la comtessa prega-us que li donets son dret.

E dix En Guillem de Cardona:

—Jo no hic vinc per àls ni per pledejar, mas per dir ço que em castigaren.

E dix En Guillem de Montcada:

—Havets procuració neguna vós d'En Guerau?

E dix ell:

—No, mas ço de què ens castigaren, jo us ho he dit, e no hic són vengut per àls; e ab açò em n'iré.

E dix En Ramon de Montcada:

—Esperats-vos, que el rei haurà son acord e responderà-us a açò que dit havets.

E partiren-se denant nós, e haguem nostre acord. E, haüt acord, dixeren que faéssem nós la resposta. Dixem-li:

—En Guillem de Cardona, vós no havets aduita aquí procuració neguna d'En Guerau; l'altre, vós no volets respondre a dret. Volem saber encara vós si volets respondre a la demanda que En Guillem Sasala vos fa.

E ell respòs e dix que no hi respondria àls. E dixem-li:

—Doncs, nós farem així con fer devem: nós citarem altra vegada, e siran tres, e, si vol fer dret, nós lo pendrem; e, si no, nós enantarem així con dret ho vol.

E, ab aitant, ell se n'anà, e nós faem-li l'altra citació, e venc En Guillem de Cardona al dia.

36 E fom en casa d'En Ramon Reboster,³⁶⁶ e tota la cort e els rics hòmens escoltaren. E En Guillem Sasala llevà's en peus e dix:

—Senyor, prec-vos que vós que em façats escoltar. Déus volc que en est segle fossen reis e donà'ls-hi per aquest ofici que tinguessen dretura a aquells que mes-ter la haurien, e especialment a vídues e a òrfens. E, quan la comtessa no havia a qui recórrer posqués, sinó a nós, per dues raons és venguda denant vós: la una, cor aquella demanda que ella fa és en vostra terra; la segona, cor vós li podets dar

366. *Reboster*: CDENV *nostre reboster*. [J. B.] Ramon Reboster és un dels testimonis del tractat de Lleida entre Jaume I i Aurembiaix. També, doncs, en aquest punt resta confirmada la crònica, i més aviat el ms. de Poblet que no pas els altres mss; perquè el nom, en la signatura del document apareix escrit *Raymundus Reposter* (MONFAR, *Condes de Urgel*, i, p. 466); mentre que si *reposter* fos el nom del càrrec o ofici, el més probable és que aparegués en llatí: *repositarius*.

consell e no neguna altra presona del món. Per què ella us clama mercè, així con hom deu fer a bon senyor, que vós li façats respondre a En Guerau o a En Guillem de Cardona qui ve aquí per ell, que en aquest feit havets donat dos dies, e, per defalliment d'ell, vós ni vostra cort no hi pot enantar; ara aquest és lo darrer dia: on vos prega la comtessa, així con senyor de qui espera bé e dretura, que trop dretura en vós en esta manera: que, si En Guillem de Cardona no és vengut aparellat de fer dret, que vós que enantets contra En Guerau e contra los seus béns,³⁶⁷ sí que la comtessa pusca venir a compliment de dret de la demanda que li fa.

E dix En Guillem de Cardona:

—Oiats, En Guillem: cuidats que per vostra pledesia que havets aduita de Bolunya³⁶⁸ que el comte perda son comtat?

E dix En Guillem Sasala:

—Jo no deman si dret no per la comtessa; e, si dret havem, havem fiança en lo senyor rei que ell lo'ns darà; e en mantenir son dret no me'n lleixeria per vós.

E dix En Guillem de Cervera:³⁶⁹

—E l'als hi serà.

E dix En Guillem de Cardona:

—Sényer, fets-me guiar, e anar-me'n he.³⁷⁰

—E no hi fariets als? —dixem nós.

E ell dix que no. E respòs En Guillem de Cervera:

—Per ma fe, sí havets a fer als.³⁷¹

—Ara —dix En Guillem de Cardona— serà con Déus volrà.

E comanà'ns a Déu.

367. En el tractat de Lleida entre Jaume I i Aurembiaix s'estableix que la comtessa cedeix els seus drets en aquella ciutat i rep del rei en feu el comtat d'Urgell, sense obligació de donar-li sinó postat de nou castells, a canvi de l'ajuda per recobrar Agramunt, Linyola, Balaguer i altres llocs del comtat d'Urgell que es trobaven en poder del vescomte Ponç de Cabrera (text en MONFAR, *Condes de Urgel*, I, p. 463-466).

368. No era excepcional que escolars catalans anessin aleshores a estudiar a Bolunya. No en tenim notícies altres que aquesta respecte a Guillem Sasala; però han pogut ésser aplegades notícies respecte a molts altres estudiants (vegeu MIRET I SANS, *Escolars catalans a l'Estudi de Bolunya en la XIIIa centuria*, «Bol. Ac. B. Letras», VIII, 1915, p. 137).

369. *Cervera*: CDENV hi afegeixen *E com, En Guillem de Cardona, no hi fariets sinó açò? E ell dix: —Sapiats, En Guillem de Cervera, que ja per plet no perdrà el comte son comtat: als hi haurà mes-ter. E dix En Guillem de Cervera.* [J. B.]

370. *anar-me'n he*: CDENV ho ometen. [J. B.]

371. *als*: CDENV hi afegeixen *no sots tan brau.* [J. B.]

[COMENÇA LA CAMPANYA. PRESA D'ALBESA I RENDICIÓ DE TAMARIT]

37 E nós enviam sempre una carta a Tamarit³⁷² que ens fossen a un dia sabut ab ses armes e ab conduit de tres dies a Albelda,³⁷³ e nós seríem allí. E dixem a En Guillem e a En Gastó³⁷⁴ de Montcada e a En Ramon e a En Guillem de Cervera que ab llur llinatge fossen ab nós.³⁷⁵ E irem sobre En Ponç.³⁷⁶ E, mentre que les cartes anaren, fo Don Pero Cornell ab nós;³⁷⁷ e fom tretze cavallers e anam a Albelda³⁷⁸ e no hi trobam los de Tamarit ni els altres, sinó tan solament En Bertran de Calassanç e En Ramon de Calassanç³⁷⁹ ab seixanta o ab setanta hòmens a peu. E pesà'ns molt quan los de Tamarit no hi foren. E els de la vila

372. Tamarit de Llitera, en la comarca d'aquest nom, bisbat de Lleida, actual província d'Oscà, partit judicial de Fraga.

373. *Albelda*: CDENV *Albesa*. Tots dos topònims són possibles. Es tracta de dues poblacions del comtat d'Urgell, l'una de la comarca de la Llitera, l'altra del pla d'Urgell: esmentades ambdues, en el conveni de Lleida, entre les viles que havien d'ésser conquerides pel rei.

374. *e a En Gastó*: CDENV ho ometen. [J. B.] No trobem prou motiu per rebutjar la lliçó del ms. de Poblet, perquè realment hi havia Guillem i Gastó de Montcada, pare i fill, que foren successivament vescomtes de Bearn. Els trobarem ambdós en l'expedició a Mallorca, i res no s'oposa que es trobessin tots dos prop del rei a Lleida en aquesta hora, malgrat la juvenesa de Gastó.

375. Excepte Gastó de Montcada, tots els altres personatges aquí esmentats apareixen en algun dels documents relatius a aquests episodis de la qüestió del comtat d'Urgell. També hi trobem Ramon Alemany, Ferrer de Sant Martí i Guillem de Claramunt, seguidors dels Montcada. Vegeu les notes als paràgrafs següents.

376. *irem sobre En Ponç*: CDENV *iríem sobre En Guerau*. [J. B.] Observem que, si fins ara el ms. de Poblet ha dit, com els altres, Guerau (amb la sola excepció del primer cop, que per un lapsus evident ha escrit Ramon), ara és l'únic a dir Ponç. No dubtem, però, a acceptar com a bona la seva lliçó i no la dels altres; perquè és natural que la lluita fos menada contra ell, que era qui detenia els castells i viles del comtat; de la mateixa manera que és força explicable que l'acció jurídica hagués anat contra Guerau, que és qui havia usurpat el comtat i qui havia pactat amb el rei Jaume la seva restitució per quan tornés Aurembiaix. Tot resulta encara a favor del ms. de Poblet i de la seva superioritat respecte als altres.

377. Trobarem, en efecte, Pere Cornel, poc temps després, en el setge de Balaguer (vegeu més avall § 40).

378. Repetim el que hem dit en la n. 373. Observem el nombre insignificant d'efectius amb què eren menades aquestes lluites: el rei, en començar-les, no comptava sinó amb tretze cavallers. Quant a l'anada a Albelda, no en tenim cap notícia enfora d'aquesta, perquè després de l'estada del rei a Lleida, el 31 de juliol i el 2 d'agost (1228), no tornem a tenir cap altra dada relativa a sojorns reials fins el 8 d'octubre, davant Balaguer (vegeu § 40).

379. *e En Ramon de Calassanç*: CDENV ho ometen. [J. B.] No apareix cap d'aquests dos personatges en els documents de Lleida i del setge de Balaguer, ni tan solament en tot l'*Itinerari de MIRET*. [Un Bertran de Calassanç apareix en un document de 1281 perquè havia pres un comandador de Sant Pere de la Pedra, de Lleida i l'havia privat d'uns béns: R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, p. 297. M. T. F.]

d'Albelda tengren la vila establida ab escuts e ab ballestes³⁸⁰ e ab altres armes. E dixem nós:

—Con la vila tenen ells?

E sempre lleixam los cavalls als escuders e avallam; e prenguem nostres armes e anam-los combatre e tolguem-los la vila. E, quan los haguem tolt la vila, a cap d'una peça anaven vinent alguns de Tamarit; e feren-nos parlar pleit, al sol post, que els asseguràssem, e retriem-nos lo castell, e que romandria en fe de nós. E, quan venc al matí, reteren-nos lo castell.

[RENDICIÓ DE MENARGUES]

38 E moguem d'aquí e dixem:

—Anem-nos-en a Menargues,³⁸¹ que enans que ho sàpien los haurem tolt molt del llur.³⁸²

E foren-nos venguts cavallers de nostra companya, sí que fom bé trenta cavallers, e anam a Menargues.³⁸³ E dixem a la companya:

—Aturats-vos, e nós irem aenant ab tres o quatre cavallers de nostra companya.

E fo-hi En Rocafort³⁸⁴ ab tres altres cavallers que no ens memhren. E els

380. *ballestes*: CDENV *llances*. [J. B.] És més escaient que esmenti les ballestes. La vila segueix essent la d'Albelda per al ms. de Poblet i la d'Albesa per als altres mss. Hem d'advertir que MONFAR, *Condes de Urgel*, p. 470, probablement perquè el text de què disposava deia Albesa, esmenta aquesta població.

381. Menàrguens, una altra població del comtat d'Urgell, a la vora dreta del Segre, entre Lleida i Balaguer.

382. Marsili, curiosament, intepreta el *lur per mur*, i tradueix «et habimus bonam partem in muro».

383. No tenim cap notícia de font diplomàtica relativa a aqueixa anada del rei a Menàrguens. Era, com l'anterior —Albelda o Albesa—, una de les poblacions que, en virtut del conveni de Lleida, el rei havia de rescatar del poder de Ponç de Cabrera, i una de les poblacions en què es reservava la postat.

384. En Rocafort deu ésser un Bernat de Rocafort, que apareix amb el títol de «majordomus curie» entre els testimonis, en un document datat a Tortosa el 30 d'abril de 1228 (doncs, pocs mesos abans d'aquests fets), i en un altre document datat a Tarragona el 16 de novembre del mateix any (doncs, poc temps després de la campanya contra els Cabrera). (Documents cit. per MIRET, p. 547 i 73.) El rei —el cronista— no recordava, sens dubte, el nom de fonts d'aquest cavaller; perquè, quan en torna a parlar, amb motiu de la conquesta de Mallorca, en la qual va prendre part, també es limita a designar-lo pel cognom (§ 63). En un document del 5 de desembre de 1230, apareix amb el títol de «majordomus regis» (MIRET, p. 90). A partir del 1231 desapareix de l'*Itinerari* de MIRET. [Bernat de Rocafort fou majordom de la cort entre 1228 i 1232: J. TRENCHS ÒDENA, *La cancelleria de Jaime I*, p. 104. M. T. F.]

hòmens eren-se'n ja tots pujats al castell ab llurs armes e ab tot lo conduit que havien pogut traure de la vila.³⁸⁵ E fom a la porta del castell e dixem-los:

—Barons, bé sabets que la comtessa és vostra dona natural, e ella no vol pas vostre destruïment ni que muirats aquí ni perdats re del vostre. Devallats a vostres cases, e nós assegurar-vos hem, per nom d'ella e de nós, que no us farem mal, ans vos defendrem contra tots hòmens.

E dix un d'ells:

— Senyor, e què farem nós del castell que ens ha comanat En Ponç de Cabrera?

E dixem nós:

—Ben sabets vós que més val la nostra senyoria que d'hom del món. E nós guardar-vos hem, que no hi farets re contra fe. E davallats en bona ventura, e nós prenem-vos sobre nostra fe.

E dix un d'ells:

—Pus lo rei nos ho diu, així façam-ho.

E enans que obrissen la porta dixeren-nos:

—E deïts-nos vós que sobre vostra fe davallem?

—Hoc —dixem nós.

E ells davallaren-se'n ab ses armes e ab sa roba. E nós enviam pels cavallers, e vingueren. E, quan veeren que els cavallers eren tan pocs, tengren-se per desastucs. E nós no havíem carn ni en volíem pendre d'ells. E sobre açò enviam bé vint cavallers que correguessen a Balaguer,³⁸⁶ e aduixeren-nos entre vaques e vedells tro a setze, e compram lo pa e el vi, e haguem carn entrò a tres dies.

[RENDICIÓ DE LINYOLA]

39 E, en tant, vengueren-nos companyes de Catalunya e d'Aragó, e fom tro a dos-cents cavallers,³⁸⁷ e haguem hòmens de peu tro a mil. E fom a Linesola a cap del tercer dia.³⁸⁸ E, nós en Linesola, altre dia matí fo-hi En Ramon de Montcada,³⁸⁹

385. Aquests homes són els de Menàrguens.

386. Menàrguens es troba a 8 Km. de Balaguer, en la comarca de la Noguera.

387. Cf. amb el començament del § 40 on ja parla de quatre-cents cavallers.

388. Linezola o Linyola. Població del pla d'Urgell, a dotze quilòmetres de Balaguer, diòcesi de la Seu d'Urgell. Una altra de les poblacions que, segons el tractat de Lleida, Jaume I havia de conquerir de Ponç de Cabrera; una també d'aquelles en què el rei podia demanar a Aurembiaix la postat.

389. No tenim cap altra notícia relativa a l'estada del rei o de Ramon de Montcada a Linyola; però sabem que el magnat es trobava pocs dies després amb el rei al setge de Balaguer. Vegeu § 40.

e armà's tota la host per combatre, e ells empararen tota la vila.³⁹⁰ E venc En Ramon de Cardona³⁹¹ e dix:

—Consellar-vos hia, senyor, que no ens combatéssets, que de bons servents hi ha, e no us ho valria la presó de la vila lo mal que hi poríets pendre ni fer a la host. E lleixats-me parlar ab ells e veuré si us en poria traure bon pleit.

E nós no ho volguem escoltar, e anam-nos-en a la vila e combatem-los.³⁹² E nós a peu ab aquells combatadors presem la vila.³⁹³ E els hòmens embarraren-se en la força, on havia una torre molt bona e albacar,³⁹⁴ e aquell dia mateix reteren-se. E, quan foren retuts, un altre jorn establím nostre castell.

[SETGE DE BALAGUER]

40 E puis anam-nos-en a Balaguer per assetiar ell.³⁹⁵ E passam lo riu a un lloc Almata apellat³⁹⁶ e param-hi dos fenèvol. E fo aquí En Guillem de Montcada e En Guillem de Cervera e rics hòmens d'Aragó, e foren ab nós tro a quatre-cents cavallers.³⁹⁷ E, quan haguem estat vuit dies en aquell lloc, venc-nos un missatge

390. Creiem que *l'ells empararen tota la vila* no es refereix als atacants, sinó als homes de Linyola, als defensors, que, en veure que la host s'arma per combatre'ls, ocupen tots els llocs estratègics de la vila i es disposen a defensar-la. Ocupar és sovint el sentit més apropiat d'*emparar*. I observem que, amb aquesta interpretació, el sentit del conjunt és perfectament lògic. No és, d'altra banda, excepcional que el cronista es refereixi a un subjecte o a un complement inexpressat en la frase, però implícit en el seu pensament (vegeu, precisament, una mica més amunt § 38, n. 386, i una mica més avall, § 39, n. 392). Una altra interpretació, també acceptable, fóra la que suggereix MARSILLI, en traduir *empararen la vila per exercitus... circumdedit locum*.

391. No tenim notícies de participació de Ramon de Cardona (que hauria d'ésser Ramon Folc) en aquestes operacions contra els Cabrera. Potser Cardona està per Montcada.

392. Vet aquí un cas dels que al·ludim en la n. 390, ací de pronom referint-se a un complement directe no especificat, però implícit en el sentit de la frase.

393. Observem la decisió del rei, independitzat ja de qualsevulla tutela, i no fent cas dels consells dels qui el volten, sinó del seu propi ímpetu. Observem el goig que traspua el record, d'haver-se llançat ell, a peu, a l'atac, barrejat amb els altres.

394. L'albacar és la part de la força o castell compresa entre la torre i el mur exterior.

395. Tenim dues dades documentals del setge de Balaguer: l'una datada «apud exercitum de Balaguerio» el 8 d'octubre de 1228; l'altra l'11 del mateix octubre «in obsidione de Balaguer» (MIRET, *Itinerari*, p. 72). Balaguer era també una de les nou poblacions que, segons el pacte de Lleida, Jaume I havia de reconquerir per a Aurembiaix d'Urgell.

396. Almata és el planell que es dreça sobre el riu Segre, allí on hi havia l'església de Nostra Dona d'Almata, on ja en temps de MONFAR (*Condes de Urgel*, p. 473-474) es venerava el famós Sant Crist de Balaguer. El lloc és a posta per establir-hi el reial, perquè d'allí estant es domina la vila. Allí va establir-se també Ferran d'Antequera quan, l'any 1413, va assetjar-hi Jaume el Dissortat.

397. Guillem de Montcada i Guillem de Cervera apareixen com a testimonis en els dos documents citats en la n. 395. Quant als rics homes d'Aragó, hi figuren el majordom d'Aragó, Ato de Foces, Rodrigo de Liçana i Pero Cornel. També hi figuren Roger Bernat, comte de Foix i vescomte

d'En³⁹⁸ Menargues e d'En Pere Palau, qui eren dels mellors hòmens de la vila, e dixeren que, si nós volíem acabar lo fait de Balaguer, que enviàssem per la comtessa que vingués, que era en Lleida; e ella que els demanàs per la naturalea que havien ab ella e quan eren estats de son pare, que li retessen la vila, car llur dona era. E nós coneguem les paraules que eren grans e cobertes, e que no ens podien enviar missatge quan ells ho volien, per paor que havien que no en perdessen les persones; e enviam-llur missatge que molt llur ho graíem e que els faríem bé per l'amor que ens mostraven, de guisa que valria a ells e a llur llinatge. E sobre açò, a cap de pocs dies, tornà el missatge a nós, qui era escolà jove e no ens guardàvem d'ell, e perseverà per aquells en aquelles paraules que primerament havien dites. E dixem-los dues coses:

—Ells fan açò per si o fan-ho ab consell d'altres; que mester és, que aquesta cosa és tan gran, que, si hom los hi havia a contrari, que ells no sien tan poderoses que hom no els pusca desfer ço que fan.

E demanam-los:

—Quan volran que la comtessa vinga en la host?

E dix aquell missatge:

—Enviaré a ells e diré'ls-ho.

E enviaren-nos a dir a dia sabut que ella vingués. E a aquell dia la comtessa venc. A cap de quatre dies o de cinc tornaren-nos resposta e dixeren que haguéssem escudats³⁹⁹ e hòmens armats que anassen denant ella e que s'acostassen a aquells del mur tant, tro posquessen oir la sua paraula; e que ab la volentat de Déu compliríem la sua paraula e ço que a nós dit havien. E sobre açò nós faem-ho en aquella manera que emprès havíem ab ells. E entené lo comte que algunes paraules havia entre nós e aquells de dins.

41 E un dia, entre hora nona i vespres,⁴⁰⁰ En Ramon de Montcada havia la guaita dels fenèvolts de dia e de nuit.⁴⁰¹ E, ell estant a la guaita, eren ab ell En Sanço

de Castellbò, Ramon de Montcada, Ramon Alemany, Ferrer de Sant Martí, Guillem de Claramunt i Bernat d'Aspes.

398. *En*: CDENV ho ometen, com si es tractés de la població esmentada en el § 38. Però ha de tractar-se ben bé d'un cognom, pel que diu a continuació. No hem trobat notícies d'aquest prohom de Balaguer, però sí del seu company Pere de Palau, que apareix com a testimoni en el document de donació del comtat d'Urgell, expedit per Aurembiaix a favor del seu marit l'infant Pere de Portugal (15 juliol 1229, MIRET, p. 78).

399. Escudats, homes que portaven escuts.

400. Entre nona i vespres, és a dir entre les tres de la tarda i el cap-al-tard.

401. Recordem que la presència de Ramon de Montcada en el setge de Balaguer està provada documentalment (més amunt, § 40, n. 397).

Pérez de Pomar, fill d'En Pero de Pomar,⁴⁰² e En Bardoll, qui era batlle seu de Castellserà,⁴⁰³ e Arnau de Robió, cavaller.⁴⁰⁴ E quan viren los hòmens de Balaguer que tan pocs eren, e En Guillem de Cardona, qui era dedins, eixiren ab cavalls armats per lo mur, que hi hagren feit portell, e entraren en lo vall amagadament ab falles seques e untades de sèu. E nós érem en la tenda d'En Guillem de Cervera, que l'havíem vengut veer, e estàvem parlant ab ell, e cridaren:

—A armes, a armes, que els fenèvolos vénen cremar, que falles aduen enceses!⁴⁰⁵

E havia En Guillem de Cardona ab si tro a vint-i-cinc cavallers armats e doscents hòmens a peu entre aquells qui portaven les falles e els altres. E eixí ab ell Sire Guilleumes, fill del rei de Navarra, que havia haüt d'una dona.⁴⁰⁶ E a Don Sanç Pérez de Pomar no li poc sofrir lo cor que s'aturàs e començà a fugir e venc-se'n a la host. E no romaseren ab En Ramon de Montcada sinó Arnau de Robió e En Guillem de Bardoll. E venc En Guillem de Cardona ab llança sobre mà sobre En Ramon de Montcada e dix:

—Rendets-vos, En Ramon, rendets-vos!

E dix En Ramon:

—A qui em rendria, minyon pudent, a qui em rendria?

402. Pere de Pomar ja ha estat esmentat per la crònica (§ 29) com a cavaller antic i de la mainada del rei. Quant al seu fill Sanç Peres de Pomar, el trobem dues vegades, sempre amb el seu pare, en documents de Jaume I, datats l'un a Barbastre el 20 de juny de 1227 i l'altra a Barcelona, el 9 d'agost de 1229, abans del passatge a Mallorca. Probablement, el fill formava part, com el pare, de la mainada reial. Devia ésser molt jove per aquest temps, i potser això explica el seu esverament en l'episodi que la crònica descriu més avall.

403. Es tracta, segons diu més avall, de Guillem Bardell (MONFAR, *Condes de Urgel*, I, p. 485). Castellserà, població del Pla d'Urgell, a 15 Km. de Balaguer, estava, en efecte, relacionat amb els Montcada. Gerdal de Montcada, filla de Ramon, va comprar-lo a Jaume de Cervera, i el rei en va confirmar la compra el 1263 (MIRET, p. 339). Això ens duu, però, a una època molt més ençà que la dels fets que ens ocupen.

404. En el conveni entre Jaume I i Guerau de Cabrera, sobre el comtat d'Urgell, signat el 21 de desembre de 1223, apareix un Arnau de Rubió, que deu ésser aquest mateix (MIRET, p. 43). [Arnau de Rubió o Robió apareix com a testimoni en un document del 1209: T. N. BISSON, *Fiscal Accounts*, II, p. 224. L'any 1189 els germans Arnau i Berenguer de Rubió adquiriren drets a Benifallet i aquell mateix any els cedien a Santes Creus: *Els castells catalans*, IV, p. 571. M. T. F.]

405. Un altre passatge (vegeu abans, § 16) que ens forneix dades sobre la crema dels enginys de guerra.

406. Seria fill de Sanç el Fort de Navarra. La crònica en torna a parlar (§ 64 i 84), perquè va participar en la conquesta de Mallorca. Devia ésser ja a Catalunya per aquest temps i relacionat amb les qüestions del comtat d'Urgell, perquè figura com a testimoni en el document de donació del comtat per part d'Aurembiaix al seu marit Pere de Portugal, datat a Valls el 15 de juliol de 1229 (MIRET, p. 79). La signatura diu «Domnus Gills, filius regis Navarre». [Sobre els fills il·legítims de Sanç el Fort de Navarra: J. M. LACARRA, *Historia política del reino de Navarra desde sus orígenes hasta su incorporación a Castilla*, II, Pamplona, Aranzadi, 1972, p. 121. M. T. F.]

E, en tant, meseren un poc de foc a les cledes,⁴⁰⁷ que no s'hi podien bé aturar, car nós ab los de la host a peu los veníem acórrer. E anam tro al fenèvol. E Blasco d'Estada⁴⁰⁸ armà un seu cavall per provar los gonions;⁴⁰⁹ e pres ses armes tost e cavalcà sus e eixí ab los de la host, son elm en sa testa e sa llança en sa mà. E Joan Martines d'Eslava⁴¹⁰ eixí a peus, escut abraçat e l'espaa en la mà. E, a l'entrar que ells faeren, conseguí aquell de cavall de llains e esgarrà un cavall al tornar que ells se'n faïen quan volgueren cremar lo fenèvol. E Blasco d'Estada entrà bé un git de pera en lo vall e ferí un cavaller ab sa llança sobre mà e eixí-se'n menys de colp que no hi pres de negú d'ells ni de pedra del mur sus.

42 E al tercer dia la comtessa fo venguda, e dixem-li les paraules denant En Guillem de Cervera que nós havíem haüdes ab aquells de dins. E dix ella que tot ço faria que nós li manàssem e que volentera diria aquelles paraules, sol que la guardassen de les segetes. E nós dixem-li que sí faríem. E sempre faem armar bé cinquanta cavallers, ab escuts e ab perpunts vestits, e que fossen ab ella e que la cobrissen. E ella, cavalcant en sa bèstia, davallà e acostà's al mur tant com ho gitaria una pedra poca. E dix-los un per ella:

—Sots aquí los de Balaguer?

E ells callaren e no responeren la primera vegada. E dix-los:

—La comtessa és aquí. Són aquí los prohòmens?

E dix un:

—Hoc, què volets e què volets dir?

E dix un cavaller:

—Prega-us la comtessa que l'escoltets un poc, que dona és e no pot alt parlar.

407. Les cledes eren al voltant dels ginys per protegir-los, mentre que les tendes eren més lluny. I sempre es procurava calar foc a les cledes perquè es propagués als ginys. Vegeu GODAY, *Medis d'atac*, «1er Congr. Hist. Cor. Aragó», p. 802. [Vegeu també la nota 163. M. T. F.]

408. Deu tractar-se d'un B. d'Estada, que apareix com a testimoni en la concessió feta pel rei a Ramon Berenguer d'Àger, a prec de Guillem de Cervera, de tot el seu feu en la ciutat de Lleida i a Castell d'Àsens, tal com ho havia tingut el de Cervera. Publ. per HUICI, *Colecció*, 1, doc. CXXX; extractat per MIRET, p. 113. Datat el 15 de desembre de 1234.

409. Es veu bé el sentit conjunt de la frase, és a dir que Blasco d'Estada, quan els de Balaguer van atacar, ja estava armat amb el seu cavall, perquè volia provar unes armes o armadures. El que no es veu clar és quines fossin aquestes. ¿Els gonions, com diu el ms. de Poblet? No sembla que sigui necessari armar un cavall per provar el gonió. D'altra banda, tal com està dit, sembla que es tracti d'alguna peça relativa al cavall. MARSILI va trobar-se en la mateixa dificultat i va traduir la paraula concreta per un terme genèric: «Set Blascus d'Estada qui equum a casu armaverat ut provaret arma-menta...» [Vegeu M. DE RIQUER, *L'arnès del cavaller*, apartat 13, p. 35. M. T. F.]

410. Es tracta, sens dubte del Joan Martines d'Eslava que tant es va distingir en la conquesta de Mallorca, ja que ell fou el primer cavaller que entrà en la ciutat el dia de l'assalt general, segons el *Llibre* mateix (§ 84). Formava part de la mainada reial.

E ella dix:

—Barons, ben sabets que fos de mon pare, seus e sos naturals; e, així con fos d'ell, sots naturals de mi, que só sa filla. On jo us prec e us man per la senyoria que jo he sobre vós que em retats Balaguer així con lo devets retre a vostra dona natural.

E ells reposeren:

—Les paraules havem oïdes e haurem nostre acord e farem ço que fer devem e no res àls.

E respòs un cavaller de part de la comtessa e dix:

—Barons, la comtessa vos graeix molt quan deïts que farets ço que fer devets, e aquella esperança ha en vós.

E, en tant, tornà-se'n la comtessa en la host. E enviaren-nos a dir al vespre, per aquell escolà qui anava entre nós e ells, que fort bé haviem feit. E trameseren-nos a dir que ens acordàssem nós e ella, e ells aguisarien un ric hom que tingués Balaguer per En Ponç⁴¹¹ e per la comtessa, que ells no gosaven desrengar, per ço car havien gran poder e el castell e no ho porien acabar de tot en tot, mas sol que el comte isqués defora la vila per neguna raó, que ells aguiarien que el castell e la vila retrien a la comtessa.

43 E un matí los prohòmens de la vila parlaren en un terrat, e En Ponç⁴¹² féu parar una ballesta a un ballester e féu-los tirar una sageta en lo consell on estaven e no ferí negú.

—E con? —dixeren ells—. E ab sagetes nos hic tira hom? Nós desfaren lo lloc e farem ço que fer no devem per amor d'ell?

E enviaren-li dos prohòmens, que es meravellaven fort d'ell, quan ell los tirava, ells estan en perill de mort per lo rei, qui els talava l'horta e els estava dessus; e que, si ell així ho volia fer, que altre consell haurien a pendre. E En Guerau⁴¹³ e En Guillem de Cardona⁴¹⁴ e llur consell veeren que els hòmens volien atendre a la comtessa per aquelles paraules que ella els havia enviades a dir, e que es consellaven menys d'ells, e que res no sabien de llur consell. Faeren parlar pleit a nós que metrien lo castell en poder d'En Ramon Berenguer d'Àger⁴¹⁵ e que fos vist lo dreit

411. *Ponç*: CDENV *Guerau*. [J. B.]

412. *Ponç*: CDENV *Guerau*. [J. B.]

413. *Guerau*: CDENV hi afegixen *de Cabrera*. [J. B.]

414. Observem la vacil·lació entre Ponç i Guerau, àdhuc en el ms. de Poblet que acaba de dir Ponç (n. 411).

415. Ramon Berenguer d'Àger és un personatge força important del regnat de Jaume I. El trobem en totes les grans empreses: en el primer setge de Peníscola (MIRET, p. 51), en la conquesta de Mallorca, a la qual es comprometé a dur, amb Ramon de Montcada, cinquanta cavallers (*ibid.*, p. 75), en el setge de València (*ibid.*, p. 132, i § 269 del *Llibre*). Acabà pertanyent a l'orde del Temple (*ibid.*,

en poder nostre entre ells e la comtessa. E els hòmens de la vila enviaren-nos missatge que ho féssim, que tot ho havíem guanyat, sol que el comte isqués defora. E nós parlam ab En Guillem de Montcada e dixem-li que aquest pleit nos volien fer, ço és a saber: que retriem lo castell en mà d'En Ramon Berenguer d'Àger, e ell que el tendria en feultat, e que aquell que guanyaria lo pleit entre En Guerau e la comtessa que li retés ell lo castell. E respòs En Guillem de Montcada e dix:

—Açò no tenc jo per cosa que vós dejats fer, que, pus vós sots aquí, mester és que acabets tot lo vostre enteniment e que no partescats d'aquí tro que el lloc sia vostre.

E nós no li havíem descobert encara ço que havien parlat ab nós los de dins. E nós dixem-li:

—En Guillem, més val giny que força,⁴¹⁶ jassia que vós digats ço que dir devets. Vull-vos descobrir lo secret on jo vull fer ço que vos diré. Los mellors hòmens de la vila han parlat ab nós e han-nos dit que ens retran la vila e el castell, e per ço venc la comtessa aquí; e faç-vos saber que, si aquest castell ve en poder d'En Ramon Berenguer d'Àger, tantost con En Guerau sia fora, tingats lo castell per nostre e la vila. E no ens calrà haver regard d'aquella feultat que venga en son poder, que ans ho perdrà adés.

E dix ell:

—E deïts-m'ho vós així?

—Hoc —dixem nós—, e així us⁴¹⁷ ho deïm, que adés ho veurets.

[RENDICIÓ DE BALAGUER]

44 E en tant enviam un missatger a En Guerau de Cabrera e els de la vila que atorgàvem la feultat que ens tingués En Ramon Berenguer d'Àger. E En Guerau no havia el sen de Salamó, e donà'ns paor dels de la vila. E havia un astor mudat, molt bo e molt bell, e pres son astor en sa mà e passà el pont; e sempre envià'ns missatge En Berenguer de Finestres,⁴¹⁸ que era aparellat de lliurar lo castell a En

p. 247). La seva proximitat al rei en l'hora d'aquestes lluites d'Urgell resta demostrada pel fet que aparegui entre els testimonis d'un diploma de Jaume I datat a Lleida el 10 de novembre de 1228, és a dir quan es pot donar per finida la guerra. Es comprèn que pogués inspirar confiança als Cabrera, perquè ell havia format dins llur partit i el partit dels Cardona (MIRET, p. 51).

416. La crònica no és gaire abundosa en màximes i proverbis: ací en trobem una. Vegeu també §§ 145, 193, 224, 244, 542.

417. *així us*: Lliçó preferible de CDENV; H *així ens*. [J. B.]

418. Berenguer de Finestres apareix com a testimoni, anys a venir (1242), de l'acta de concessió en feu, a costum de Barcelona, del castell i la vila de Balaguer, per Jaume I a Ponç de Cabrera (MIRET, p. 159). Això ens mostra la relació del personatge amb els Cabrera i amb les qüestions del

Ramon Berenguer. E els de la vila enviaren-nos missatge que enviàssem nostra senyera, e que ells la metrien en lo castell. E enviam un cavaller e cinc escuders qui anaren ab la senyera que tenien coberta e una llança que llevaven en què la metessen quan serien en el castell. E En Berenguer de Finestres parlava ab nós e deïa que enviàssem En Ramon Berenguer d'Àger, e que prengués homenatge e que prengués lo castell en la feultat. E nós haviem enviada la nostra senyera en el castell e teníem-lo a paraules; e ell cuitava'ns que el deslliuràssem, que el comte se'n volia eixir. E nós anàvem esguardant quan veuriem la nostra senyera en el castell; e vim-la⁴¹⁹ e dixem-li:

—En Berenguer de Finestres, anar-vos-en podets vui més, que Balaguer és nostre.

—Con vostre? —dix ell.

E nós dixem-li:

—Guardats-ho, que veus la nostra senyera en lo castell.⁴²⁰

E ell hac gran vergonya e gran dolor e anà-se'n, sí que anc no dix res. E el comte anà-se'n a Montmagastre.

[RENDICIÓ D'AGRAMUNT]

45 E hagren de consell que enviassen a Agramunt En Guillem de Cardona, e anaren lla, bé ab quinze cavallers. E, quan oïren los d'Agramunt que pleit se parlava entre Balaguer e nós, parlaren ab En Ramon Jafa d'Agramunt⁴²¹ e ab d'altres de la vila qui, si la comtessa venia a Agramunt, que el li retrien. E açò parlà's ans que Balaguer fos pres.⁴²² E En Ramon de Montcada féu parlar a En Berenguer de Peraixens.⁴²³ E dix En Ramon de Montcada a nós e a la comtessa e a En Guillem

comtat d'Urgell. Cal advertir que Miret data el dit document el 1243; però deu ésser datat per anys de la Nativitat, no pas de l'Encarnació; perquè s'encabeix bé dins l'itinerari el 1242, i no hi ha manera d'encabir-lo el 1243. [Podria ésser un descendent seu el Berenguer de Finestres a qui els comtes Hug de Mataplana i Sibil·la i llur fill Arnau Roger infeudaren la vila i vall d'Espot, l'any 1315: *Els castells catalans*, VI, p. 1480. M. T. F.]

419. Aquesta espera del rei, per la senyera que ha d'onejar dalt d'un castell, vila o ciutat acabada de reduir, es repetirà al llarg de la crònica (vegeu la rendició de València, § 282, i la de Múrcia, § 443).

420. La rendició de Balaguer ha d'ésser col·locada entre el dia 11 d'octubre, que el rei expedix un document «in obsidione de Balaguer», i el dia 20 d'octubre (1228), que el rei expedix un document a Agramunt (MIRET, p. 72, i abans, § 40, n. 395).

421. Cap notícia sobre aquest Ramon Jafa d'Agramunt.

422. Sobre la data de la presa de Balaguer, vegeu § 44, n. 420

423. Es tracta del Berenguer de Pereixens que figura com a testimoni en un document de Jaume I expedit a Tortosa el 30 d'abril de 1228; pocs mesos, doncs, abans d'aquests esdeveniments

de Montcada e a En Guillem de Cervera e a nostre consell que, si Balaguer era pres, que pensàssem d'anar a Agramunt, que En Berenguer de Peraixens era vengut a ell e que ho havia acabat que el nos rendrien. E, quan haguem lliurat lo castell de Balaguer a la comtessa, anam-nos-en ab ella a Agramunt⁴²⁴ e albergam en la costa de la serra d'Almenara, a vista d'Agramunt.⁴²⁵ E, quan viu En Guillem de Cardona que nós érem albergats en aquest lloc, eixí-se'n de nuits e tranuità. E, quan oïm dir que ell se n'era eixit al matí, llevam-nos; e isqueren los hòmens a nós, e entram-nos-en a Agramunt e metem la comtessa dins al castell.

[RENDICIÓ DE PONTS]

46 E enviaren-nos missatge los de Ponts⁴²⁶ que hi anàs la comtessa, e fo nostre acord que hi anàs. E nós no hi volguem anar, per ço car no havíem desafiat En Ramon Folc, que el tenia,⁴²⁷ perquè no ens érem deseixit d'ell, ni ell de nós. E anà-hi la comtessa e trobà la vila erma; e anà ab ella En Guillem de Montcada e En Ramon de Montcada e tota la companya,⁴²⁸ de nós enfora, que romanguem ab

(MIRET, p. 547, n. 1). Ell mateix o un seu parent apareix en un document de 1193 fent donació a l'orde de l'Hospital d'un seu vassall anomenat B. d'Alòs (MIRET, *Cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, p. 189). [Berenguer de Pereixens era segurament senyor del castell de Prèixens, a la comarca de la Noguera: *Els castells catalans*, VI, p. 438. M. T. F.]

424. Sabem que el rei era a Agramunt el dia 20 d'octubre de 1228 (§ 44, n. 420), i el 23 del mateix mes (vegeu F. SOLDEVILA, *¿Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I?*, dins *Recerques i Comentaris*, p. 193-215).

425. Agramunt es troba en un pla, situat entre les serres d'Almenara i de Montclar, a la vora dreta del riu Sió. Recordem que era un dels nou llocs que Jaume I havia de rescatar per a Aurembiaix del poder dels Cabrera.

426. Vila situada a la vora dreta del Llobregós, prop de la seva confluència amb el Segre, en l'actual partit judicial de Solsona. Una altra de les viles que, segons el pacte de Lleida, Jaume I havia de rescatar dels Cabrera, per a lliurar-la a Aurembiaix. Quan la comtessa i Jaume I van expedir el document datat a Agramunt el 23 d'octubre de 1228, esmentat en la n. 424 del § 45, tots els castells i viles en qüestió havien estat tornats pel rei a Aurembiaix, arrabassats als Cabrera, excepte els de Ponts i Calassanç. I no devien tenir en aquell moment esperança de rescatar-los aviat, perquè se n'hi deixa el rescat per a llavors que Jaume I tornarà de la conquesta de Mallorca. Els fets contats ara per la crònica han de situar-se, doncs, després d'aquella data de 23 d'octubre.

427. Com ja hem indicat (§ 39, n. 391), no tenim cap notícia d'intervenció de Ramon Folc en aquestes lluites. Aquí en trobem confirmació. Quant al desafiament previ, era un costum feudal, que fou recollit en les Constitucions de Catalunya, amb especificació dels terminis que havien de transcórrer des de l'acuidament fins que els adversaris poguessin escometre's. Vegeu llib. VIII, tít. II, 2 i 3.

428. Guillem i Ramon de Montcada figuren com a testimonis en el document datat a Agramunt el 20 d'octubre de 1228. I també hi figuren Guillem de Cervera, Ramon Alemany, Ferrer de Sant Martí, Pere Cornel, Assalit de Gúdar i Garcia Peres de Meitats. No vol dir que tots aquests anessin també a Ponts; però alguns n'hi devien anar.

cinc cavallers. E eixiren los de la vila ab hòmens a cavall, a cavall a tornei, e el castlà a cavall ab aquells qui eren ab ell. E aquells altres qui anaren ab la comtessa armaren los cavalls e brocaren-los entrò que els embarreraren prop del castell. E, segons que a nós dixeren,⁴²⁹ havia-hi més feït d'armes En Bernat Desllor, frare del sagristà de Barcelona.⁴³⁰ E aquell mateix dia al vespre enviaren-nos missatge En Guillem de Montcada e En Ramon que anàssem lla en totes guises; que, si nós hi anàvem, lo castell hauria la comtessa e que d'altra guisa no el poria haver. E dixem nós:

—Con hi iríem nós, que nós no ens som deseixits d'En Ramon Folc, e ell té lo castell?

E ells dixeren:

—Sapiats que, si vós no hi anats, no haurà lo castell la comtessa; e, si vós hi anats, haurà la comtessa lo castell.

E dixem nós:

—Què hi fariem nós, quan hi serem?

E dixeren ells:

—Ab que vós los digats e els consellès que reten lo castell a la comtessa, retran-lo.

E dixem nós:

—Açò farem nós salvant lo dret d'En Ramon Folc, si negun dret hi ha.

E sobre açò anam lla⁴³¹ e faem lleixar los cavalls e les armes de tots aquells qui anaren ab nós.⁴³² E aquell matí que nós hi fom davallaren dels hòmens de la vila a nós bé vint, e el castlà ab ells. E dixem-los per què havien enviat per nós. E dixeren ells:

—Demanam-vos de consell, del castell, què en farem ne què no.

E dixem nós:

—Consellam-vos en aquesta manera: que jo e la comtessa prometam al

429. Com que el rei no pren part en aquests fets, la crònica té bon compte a assenyalar que s'hi parla d'oïdes.

430. Un Bernat Desllor o de Llor apareix en el seguici de l'infant Pere (vegeu MIRET, p. 315, i F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 71). I segueix apareixent en el seu regnat. Podria tractar-se del mateix: tot depèn de la data fins a la qual visqués aquest personatge. Quant al sagristà de Barcelona, sabem que, poc temps després d'aquests esdeveniments, n'era Pere de Centelles (vegeu MIRET, p. 89, i COLL I ALENTORN, ed. de la *Crònica de Desclot*, II, p. 73, n. 2). [Bernat Desllor o de Llor tenia en feu per la catedral de Barcelona el lloc i casa forta del Llor, al terme de Sant Boi de Llobregat. El 1245 consta com a casat amb Saurina; tingué un fill anomenat Ferrer: M. PAGÈS, *Art romànic*, p. 571. M. T. F.]

431. No tenim cap altra notícia de l'anada del rei a Ponts, que ha d'ésser col·locada entre l'estada del rei a Agramunt, esmentada abans, § 45, n. 424, i la pròxima estada del rei que ens dona l'*Itinerari* de MIRET, p. 72, o sia el 10 de novembre a Lleida.

432. La lleialtat del rei, la seva fidelitat als compromisos contrets resplendeixen en tots aquests detalls de la seva actuació en aquest afer.

castlà e a vosaltres que el dret que En Ramon Folc⁴³³ ha en aquest castell que li sia salvat, e que vós assegurets bé a nós que, pus ella cobrà l'altre comtat per juï de nostra cort e per dret e per raó, e els altres li ho atenen, que vós que el li atenats e que li retats son castell.

E sempre reteren-lo. E enviam a Oliana,⁴³⁴ e, quan saberen que retut era lo castell de Ponts, reteren-se sempre a la comtessa. E no volíem re demanar en nom de nós, pel dret que ella hi havia.

[ESTANT A TARRAGONA, EL REI CONCEP EL PROJECTE DE CONQUISTAR
MALLORCA]

47 E, passat mig any, nós fom a Tarragona.⁴³⁵ E volc nostre Senyor que, menys de cort, que nós no havíem manada, foren ab nós la major partida dels nobles de Catalunya, e per nom: Don Nuno Sanxes, qui fo fill del comte Don Sanxo,⁴³⁶ e En Guillem de Montcada e el comte d'Empúries⁴³⁷ e En Ramon de Montcada e En Guerau de Cervelló e En Ramon Alamany⁴³⁸ e En Guillem de Clar-

433. *Folc*: CDENV hi afegixen *deu haver e*. [J. B.]

434. Oliana, vila prop del Segre, en l'actualitat província de Lleida, partit judicial de Solsona. Era una de les nou poblacions que Jaume I, pel pacte de Lleida, havia de rescatar dels Cabrera per a Aurembiaix d'Urgell i en les quals es reservava la postat. Tanmateix, segons es desprèn del document abans esmentat, del 23 d'octubre a Agramunt, Oliana ja havia estat reconquerida en aquella data. Probablement, aquí hi ha un error del *Llibre*, i Oliana està en lloc de Calassanç, que era, amb Ponts, la població que encara calia rescatar (tot, segons el dit document, publ. F. SOLDEVILA, *¿Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I?* dins *Recerques i Comentaris*, p. 212).

435. No hi hagué aquest interval de mig any entre els darrers esdeveniments provocats per la qüestió d'Urgell i l'anada del rei a Tarragona, sinó que es pot dir que aquesta fou gairebé immediata. Jaume I, que era a Agramunt el 23 d'octubre (F. SOLDEVILA, *¿Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I?* dins *Recerques i Comentaris*, p. 202-203), el 10 de novembre era a Lleida, i el 16 de desembre a Tarragona (MIRET, *Itinerari*, p. 72-73).

436. *Sanxo*: CDENV hi afegixen *qui fo fill del comte de Barcelona*. [J. B.]

437. El comte d'Empúries era aleshores Hug IV, fill de Ponç Hug II. Havia estat a Terra Santa (MONTSLAVATGE, *Los condes de Ampurias vindicados*, p. 99) i havia pres part a la batalla de les Navas de Tolosa (vegeu DESCLOT, cap. v). Ara el veiem en els preparatius de l'expedició a Mallorca (ací i § 51), i hi passarà i hi trobarà la mort, víctima de l'epidèmia que es declarà en l'exèrcit cristià un cop caiguda la capital (§ 92). Vegeu també DESCLOT, cap. XXXIX i seg. Estigué casat amb Maria de Vilademuls, i li succeí el seu fill Ponç Hug III (1230). Havia tingut topades amb l'església de Girona, i havia estat excomunicat (S. SOBREQUÉS, *Els barons de Catalunya*, p. 84).

438. Guerau de Cervelló i Ramon Alemany de Cervelló. Cal no confondre el primer (les inicials podrien ésser-ne causa) amb Guillem de Cervelló, que ha aparegut en el § 20. Vegeu la nota 197, on és feta la distinció i establert el parentiu entre els tres personatges. Els Cervelló eren del llinatge dels Montcada, i Guerau i Ramon Alemany van trobar la mort a Mallorca, com altres d'aquell llinatge (§ 92). Amb Guillem de Montcada i Ferrer de Sant Martí, Guerau havia dut cent cavallers a la conquesta. El seu oncle Ramon Alemany, que era senyor dels castells de Querol, Santa Perpètua i

munt⁴³⁹ e En Bernat de Sancta Eugènia, senyor de Torroella.⁴⁴⁰ E convidà En Pere Martell, ciutadà de Barcelona e que sabia molt de mar,⁴⁴¹ a nós e a tots aquells nobles qui eren aquí ab nós. E, sus quan nós haguem prop de menjat, llevaren-se paraules entre ells. E dixem quina terra era Mallorques ni quant té son regne. E demanarenho a En Pere Martell, per ço con era còmit de galees.⁴⁴² E En Pere Martell dix-los que els en diria noves, per ço car ja hi havia estat una vegada o dues. E afaiçonava que l'illa de Mallorques tenia tro a tres-centes milles que la volvien entorn, e Menorca era contra la part de Sardenya, contra aquella illa que era a la part de grec,⁴⁴³ e Eivissa, que era a la part de garbí,⁴⁴⁴ e Mallorca era cap de les altres illes, e faïen ço que el senyor de Mallorques los manava; e havia-hi una altra illa en què habitaven sarraïns, que havia nom la Formentera, e era prop d'Eivissa; e havia de freu de mar entre Eivissa e la Formentera una milla.⁴⁴⁵ E, quan haguem menjat, vengren denant nós e dixeren:

—Senyor, nós havem demanat a En Pere Martell de ço que creem que a vós plaurà, d'una illa que ha nom Mallorques. E en aquella illa ha rei, e dejús aquell regne ha altres illes, Menorques e Eivissa, e aquestes són subjugades al rei de Mallorques. E ço que Déus vol no pot negú desviar ni tolre, e plaer-vos ha, e tindrem per bo que vós aquella illa conquerats per dues raons: la primera, que vós ne valrets més e nós; l'altra, que serà cosa meravellosa a les gents que oiran

Pont d'Armentera (MIRET, p. 81), va dur-ne trenta en unió de Guillem de Clarmunt. BOFARULL, *Colección de Docs. inéd.*, VI, docs. XVI-XVII.

439. Guillem de Clarmunt, el que hem esmentat en la nota anterior. També del llinatge dels Montcada, i com ells mort a Mallorca. Fou el primer a emmalaltir i a morir de l'epidèmia (§ 92). Vegeu també DESCLOT, capítol XXXIII i notes corresponents. [Guillem de Claramunt era senyor del castell de Claramunt, de la Secuita i de Tamarit, *Els castells catalans*, v, p. 329-331, i per tant posseïa una lleuda important, la de Tamarit; vegeu la sentència arbitral entre la seva vídua i Barcelona: M. GUAL, *Vocabulario del comercio medieval*, doc. II, p. 65-69. M. T. F.]

440. Tots aquests personatges, excepte els Cervelló oncle i nebot de què hem parlat en la nota 438, ja havien aparegut en el *Llibre. Dóna*, però, la casualitat que cap d'aquests personatges no apareix entre els signataris del document únic de l'estada a Tarragona. MIRET, *Itinerari*, p. 73.

441. Pere Martell, que hom ha fet a vegades, perquè així ho diu Marsili, ciutadà de Tarragona, tampoc no apareix en el document citat en les notes 435 i 440. Les notícies respecte al personatge són, però, tan escasses, que no apareix en tot l'*Itinerari* de MIRET, com no sigui per aquest esment de la crònica de Jaume I. Sols sabem que, en el repartiment de Mallorca, li correspongueren quaranta-una cavalleries de terra i quatre alqueries a l'illa i catorze cases a la capital (QUADRADO, *La conquista de Mallorca*, Palma, 1850, p. 148). La importància del lot indica la importància dels serveis prestats. Més endavant, §§ 164 i 166, la crònica torna a parlar-ne.

442. Còmit de galeres, o sia el capità. No fou sinó més endavant que prengué el significat més corrent d'oficial que comandava la xurma.

443. Grec, és a dir vent del nord-est.

444. Garbí, és a dir vent del sud-oest. Els vents es designaven amb aquests noms.

445. La distància entre Eivissa i Formentera és bastant més gran, és a dir prop de 10 Km.

aquesta conquesta que prengats terra e regne dins en la mar, on Déus lo volc formar.⁴⁴⁶

E nós escoltam les llurs paraules, e plagneren-nos molt. E responem-los:

—Molt som pagats d'aquest pensament que nós veem fer a vosaltres, e per ço que nós hi hajam a fer no romanga.⁴⁴⁷

E en aquell lloc mantinent haguem acord e consell que faéssem nostra cort general en Barcelona, e que fos cort general de l'arquebisbe de Tarragona e dels bisbes e dels abats e d'aquells rics hòmens que dessus havem dits e dels ciutadans de Catalunya, e que a aquell dia fossen en Barcelona ab nós.⁴⁴⁸

[COMENCEN LES CORTS A BARCELONA. PARLAMENT DEL REI]

48 E aquell dia, en lo qual nostra cort havíem manada, fom en Barcelona nós e l'arquebisbe e els bisbes e els rics hòmens aitambé.⁴⁴⁹ E, quan venc en l'altre dia,

446. Aquesta sensació de meravella davant aquest fet és expressada altres vegades en el *Llibre*. Vegeu § 49, n. 463.

447. Per la manera com és presentada aquesta escena, semblaria que el dissenyi i el projecte de conquerir Mallorca neixen en aquesta hora. Sabem, tanmateix, documentalment, que el projecte —la decisió— ja existia un cert temps abans. El document de Jaume I, datat a Agramunt el 23 d'octubre de 1228, esmentat en la nota 435, s'hi refereix taxativament: «Et post reversionem istius exercitus quem facitis contra Maiorchas», hi diu Aurembiaix d'Urgell al rei. Jaume I, doncs, ja havia començat a aparellar l'expedició. [Hi havia hagut dubtes entre la conveniència de conquerir primer València o Mallorca. Per això el papa concedí beneficis de croada per a una empresa indefinida: J. GOÑI GAZTAMBIDE, *Historia de la bula de la Cruzada en España*, Vitoria, Ed. del Seminario, 1958, p. 159-160. El rei es decantà per Mallorca per privar València, durant la futura conquesta, de l'ajut que li hauria pogut arribar d'aquell regne i a més perquè els mercaders catalans eren perjudicats per l'activitat corsària mallorquina: R. I. BURNS, *El rei Jaume I i València: perfil d'un conqueridor*, a *Història del País Valencià, II. De la conquesta a la federació hispànica*, Barcelona, ed. 62, 1989, p. 139-167, concretament, p. 48-49. També R. I. BURNS, *The Many Crusades of Valencia's Conquest (1225-80): An Historiographical Labyrinth*, a *On the Social Origins of Medieval Institutions: Essays in Honor of Joseph F. O'Callaghan*, eds. D. Kagay, T. Vann, Leiden, Brill, 1998, p. 167-177, concretament p. 173. La Santa Seu prohibí que els cristians venguessin armes o material estratègic als mallorquins: F. MIQUEL ROSELL, *Regesta de Letras pontificias del Archivo de la Corona de Aragón. Sección Cancillería real (Pergamino)*, Madrid, 1968², docs. 87 i 88. M. T. F.]

448. Aquí apareix clarament la Cort amb els tres estaments. No oblidem que les Corts es troben ara en els seus inicis. No tenim el document de convocatòria d'aquesta. [G. GONZALVO, *La Pau i Treva a Catalunya*, p. 82-86 i, del mateix autor, *Les assemblees de Pau i Treva i l'origen de la Cort General de Catalunya*, p. 76. Publica la constitució de pau i treva d'aquesta cort tant al primer llibre esmentat, doc. 5, p. 132-137, com a G. GONZALVO, *Les Constitucions de pau i treva*, doc. 26, p. 163-173. D. KAGAY, *The emergence of «Parliament» in the Thirteenth-Century Crown of Aragon. A View from the Gallery*, a *On the Social Origins of Medieval Institutions*, p. 223-241. M. T. F.]

449. Sabem, documentalment, que el rei era a Barcelona el dia 19 de desembre de 1228. Aquell dia ja apareixen al seu costat, com a testimonis del document que expedeix, l'arquebisbe

que la cort fo justada,⁴⁵⁰ foren tots al nostre palau antic, lo qual lo comte de Barcelona féu bastir.⁴⁵¹ E sobre açò, quan foren tots denant nós, començam nostra paraula en esta manera:

—*Illumina cor meum, Domine, et verba mea de Spiritu Sancto.*⁴⁵² On, nós pregam a nostre Senyor Déus e a la Verge sancta Maria, mare sua, que nós puxam dir algunes paraules que sien a honor de nós e de vós, qui les escoltarets, e que sien a plaer de Déu e de la sua mare, nostra dona sancta Maria. Car nós volem parlar de bones obres, car les bones obres vénen d'ell e són; e aquelles paraules que nós vos direm seran-ho. E plàcia a ell que nós les puxam adur a acabament. Certa cosa és que el nostre naiximent se féu per vertut de Déu, car no es volien bé nostre pare ni nostra mare, e sí fo volentat de Déu que nasquem en aquest món. E quan nós vos dixéssim les condicions ni les meravelles que foren al nostre naixement, grans serien, mas lleixar-nos hem, per ço car al començament del llibre se demostra.⁴⁵³ Mas ben sabem per cert que vós sabets que nós som vostre senyor natural, e som sols menys de frare e de sor, que nostre pare no hac en nostra mare, e vinguem entre vós jove, de jovent de sis anys e mig,⁴⁵⁴ e trobam Aragó e Catalunya torbats, que los uns venien contra los altres e no s'acordaven en neguna re, que ço que los uns volien no ho volien los altres; e haviets mala fama per lo món per les coses que eren passades. E aquest mal nós no podem adobar sinó per dues maneres, ço és, per volentat de Déu que ens endreç en nostres afers, e que comencem tals coses, nós e vós,⁴⁵⁵ que a ell vinga de plaer, e que la cosa sia tan gran e tan bona, que la mala fama que és entre vós que es tolga, car la claror de les bones obres

de Tarragona Espàreg de la Barca, els bisbes de Barcelona i Vic, Nunyo Sanç, el comte Hug d'Empúries, el vescomte de Bearn Guillem de Montcada, Guillem de Cervera, i encara els aragonesos García Romeu, Pere Cornel, Assalit de Gúdar i García Peres de Meitats, MIRET, *Itinerari*, p. 73-74.

450. Sabem que ja ho era el dia 21, en què fou dictada una constitució de pau i treva per a tot Catalunya, del Cinca a Salses (HUICI, *Colección diplomática*, I, doc. LXI). Això voldria dir que les Corts degueren obrir-se el dia 20.

451. És el palau comtal, dit també Palau Major, edificat damunt la muralla romana, el qual va servir de palau reial, amb diverses reformes i afegits. Estava emplaçat entre l'actual carrer dels comtes de Barcelona i el carrer de la Tapineria, les restes del qual, curiosament restaurades poden contemplar-se encara. [Sobre l'antic palau comtal fins a l'època de Jaume I, força modificat a partir del regnat de Pere el Gran: A. M. ADROER I TÀSIS, *El Palau reial major de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1979, p. 15-26. A. M. ADROER, *Palaus reials de Catalunya*, p. 13-15. M. T. F.]

452. No és cap text bíblic. Més aviat sembla una oració devocional pròpia dels predicadors de l'època. [J. B.]

453. Observem que aquí el redactor oblida que està reproduint el discurs del monarca i es refereix als fets contats en el § 5. Aquesta distracció es compagina més amb la intervenció del monarca que amb la redacció exclusiva per un altre autor.

454. «Sis anys i quatre mesos», ha dit en el § 10. En tenia a la vora de sis i dos mesos.

455. *nós e vós*: Lliçó preferible de CDEN; H e a vós e a nós; V que nós e vós.

desfà l'escuredat.⁴⁵⁶ On nós vos pregam molt caramente per dues raons, la primera per Déu, la segona per naturalea que nós havem ab vós, que vós que ens donets consell e ajuda en tres coses: la primera, que nós puscam nostra terra metre en pau; la segona, que nós puscam servir a nostre Senyor en est viatge que volem fer sobre el regne de Mallorques e les altres illes que pertanyen a aquella; la terça, que hajam consell d'haver, en manera que aquest feit puscam complir a honor de Déu.

E, açò dit, faem fi a les nostres paraules.⁴⁵⁷

[PARLAMENTS DELS BRAÇOS ECLESIASTIC, MILITAR I POPULAR.
EL REI APLEGA ELS RICS HOMES EN CONSELL SECRET]

49 E llevà's l'arquebisbe de Tarragona,⁴⁵⁸ per nom N'Espàrec, per precis que els rics hòmens li faeren, que volien que parlàs primer; e respòs-nos en esta manera:

—Senyor, bé coneixem que vós sots vengut jove entre nós e que havets ops consell gran a tan grans paraules con vós havets proposades aquí. E nós acordar-nos hem e respondrem-vos en tal manera que serà a honor de Déu e de vós e de nós.

E En Guillem de Montcada respòs per los nobles e per ell⁴⁵⁹ e dix que molt graïa a nostre Senyor lo bon propòsit que ell nos havia dat, e, car la cosa era gran e de gran noblea, no podien respondre menys de gran consell:

—Mas açò deïm denant tots: que el consell serà tal, que vós lo deurets pendre, e nós donar.

E dixeren los de les ciutats. E En Berenguer Girart, qui era de Barcelona, qui repòs per ells,⁴⁶⁰ e llevà's e dix:

456. Observem com un dels objectius que Jaume I posa a la lluita contra els sarraïns és de posar terme a les lluites internes.

457. D'aquest discurs del rei (el que més endavant se'n dirà proposició reial), com dels altres parlaments pronunciats en aquestes Corts, en tenim una altra versió, la de Bernat Desclot, caps. XIV-XXVIII. Però aquells discursos, no tenen l'aire d'autenticitat que tenen aquests. Semblen almenys molt més allunyats de la realitat. Aquí el discurs del monarca té ja la disposició de les proposicions reials, amb el seu lema inicial en llatí, amb l'exposició dels motius de l'aplec de les Corts, i amb la demanda de consell i ajuda.

458. L'arquebisbe de Tarragona, suprema autoritat eclesiàstica dels regnes, és naturalment designat per respondre al discurs reial. No serà, però, sempre ell, ni solament un eclesiàstic qui hi respondrà, ans a vegades serà algun baró. Aquí responen també, després de l'arquebisbe, els representants dels altres estaments.

459. Guillem de Montcada era aleshores considerat com el baró més poderós de Catalunya, malgrat que encara vivia Nunyo Sanç, comte de Rosselló. Aquesta consideració era deguda no sols als seus dominis i possessions a Catalunya i Aragó, sinó també i principalment al vescomtat de Bearn. Vegeu en el § 51 les paraules del comte d'Empúries sobre el poder de Guillem de Montcada. Temps a venir serà el comte de Cardona el principal baró de Catalunya i cap de l'estament nobiliari.

460. Segons el *Llibre*, § 54, assistien també a l'assemblea representants de Tarragona i Tortosa. Així era atorgada la prioritat als representants de Barcelona. Berenguer Girart n'era un dels principals ciutadans. HUICI, *Colección diplomática*, I, doc. LXL.

—Nostre Senyor, qui és senyor de vós e de nós, vos ha mes en volentat d'aquesta bona paraula que vós nos havets dita. E plàcia a ell que nós puscam respondre en tal manera, que vós puscats complir vostra volentat a honor de Déu e de vós. E haurem nostre acord ab ell ensems e respondrem-vos.

E dix l'arquebisbe:

—La clerecia s'acordarà a una part e els rics hòmens a l'altra, e els ciutadans hauran llur acord per si.

E tengren-ho tuit per bo.⁴⁶¹ E en aquesta manera aquell dia partí's la cort, e ells acordaren-se e al tercer dia responeren-nos.⁴⁶² E sobre açò fom en secret consell a una part, e foren-hi los rics hòmens e parlaren ab nós ans que l'arquebisbe ni els bisbes. E llevà's lo comte d'Empúries e dix:

—Açò us diré jo ans de la resposta que us deuen fer los vostres nobles: si hòmens del món han mala fama, nós sí l'havem bona, ço és, que la solíem haver; e vós sots vençut entre nós con nostre senyor natural; e és mester que vós façats tals obres ab nostra ajuda, que el pretz que havem perdut, que el cobrem; e en esta manera lo cobrarem, si vos prenets un regne de sarraïns ab ajuda de nós, que sia dins mar;⁴⁶³ e tota la mala fama que nós havem tolrem de nós, e serà el mellor feit que cristians faessen cent anys ha. E val més que nós muiram e que cobrem lo bon pretz que solíem haver e la bonea que solia haver nostre llinatge e nós, que viure en esta mala fama en què som.⁴⁶⁴ Per què us dic que en totes guises del món, per mon consell, se faria aquest feit.

E a aquesta paraula que el comte d'Empúries hac dita, s'acordaren tuit. E cascú dix bones paraules així con podia a enagament del feit. E aquella vesprada fo emprès que al matí fos cort general,⁴⁶⁵ e que respondrien els primers per tal que enagassen la clerecia e els ciutadans.⁴⁶⁶ E enviam pels rics hòmens a l'arque-

461. Aquí apareix la reunió i deliberació per estaments o en cambres, que serà usual. Observem la frase: «E tengren-ho tuit per bo», que sembla significar que no es tractava d'un costum ja establert, sinó d'un procediment opinable.

462. Com que el dia 21 ja va tenir lloc l'aprovació de la Constitució de Pau i Treva, caldria, segons aquesta indicació, col·locar la present reunió tres dies abans, o sia el dia 18, millor encara el 17. Ara com ara cap de les dates conegudes no s'oposa a aquesta conjectura, ni la del 16 a Tarragona ni la del 19 a Barcelona.

463. Insistència en la importància que té la conquesta d'un regne sobre el mar. Cf. abans § 47 i, més avall, 50, 105, 128, 167.

464. A causa de les lluites civils i d'haver-se dreçat contra llur sobirà, com ha explicat en la primera part del *Llibre*.

465. La reunió amb els nobles podria haver tingut lloc el dia 22, a la vesprada. La cort general s'hauria aplegat així el 23 al matí. Observem com la crònica empra novament l'expressió «cort general» per designar la reunió plenària dels tres estaments. La reunió amb els nobles l'ha anomenada «consell secret», o almenys ha dit que estigué «en consell secret».

466. Prova que el procediment no era encara establert, perquè més endavant això hauria estat difícil: el primer a respondre era l'estament eclesiàstic, i no hauria permès que la seva prioritat fos contradita.

bisbe e als abats e als bisbes, que fossen denant nós al matí per fer a nós la resposta.

[SEGUEIXEN LES CORTS. PARLAMENT DE GUILLEM DE MONTCADA]

50 E, quan venc al matí, celebades les misses matinals, tuit vengren a la cort e donaren la paraula a En Guillem de Montcada, e que la mostràs segons que ells havien acordat. E ell llevà's en peus e dix:

—Senyor, vera cosa és que Déu féu a vós per règer a nós, e féu-nos per tal que us servíssem bé e lleialment, e no us porem servir bé ne lleialment, si vostre prets e vostra honor no pujàvem a tot nostre poder, car lo vostre pujament és pujament de nós, e el vostre bé aconsic a nós. Doncs, bé és raó que, quan aquests dos béns s'acorden, que nós dejam voler. E, en semblant, que aquest feit de què vós nos havets parlat, de conquerir lo regne de Mallorques, qui és dins mar, que ens serà major honrament que si en conqueríets tres en terra;⁴⁶⁷ e en la vostra honra devem, Senyor, punyar sobre totes les coses del món. On, nós vos deïm, sobre els tres consells que vós nos havets demanats, que metats pau en vostra terra e que us ajudem en guisa que aquest fet se pusca complir a honor de vós e de nós: primerament, que façats pau e treves per tota Catalunya, e aquells que hi volran ésser, que els metats tots en vostre escrit.⁴⁶⁸ E don Nuno, qui és aquí, qui és nét del comte de Barcelona,⁴⁶⁹ serà en esta pau en una ab nós per dues raons: una per lo bon parentesc que ha ab nós, altra per les bones obres que vós volets fer. E, si negú no hi vol ésser de Catalunya, nós li ferem ésser, si li pesa o li plau. E, demés, volem que prengats lo bovatge sobre nostres hòmens, e donam-vos-ho en do, car ja altra vegada l'havets pres per vostra dretura, així con és usat dels reis que el prenguem una vegada; mas aquest vos donam per gràcia e per amor, per tal que vós façats bé vostres faenes.⁴⁷⁰ E profir-vos que jo e mon llinatge vos irem servir ab quatre-

467. Nova insistència en la importància de la conquesta d'un regne sobre el mar. Cf. abans, § 47 i 49.

468. Aquest consell fou complert el dia 23 de desembre, dictant, com hem dit, una Constitució de Pau i Treva per a tot Catalunya, del Cinca a Salses.

469. Fill, com hem dit, del comte Sanç, fill de Ramon Berenguer IV.

470. Passatge interessant relatiu al bovatge i al seu caràcter voluntari, excepte, segons aquesta frase, una vegada durant el regnat, que el rei tenia dret a exigir-lo. Ja havia estat atorgat a Jaume I poc abans de la seva sortida de Montsó (ZURITA, llib. II, cap. LXXIX), de manera que ara ja no era exigible. A això es refereix Guillem de Montcada. Observem que no indica que la vegada a què el rei tenia dret fos precisament al començament del regnat, com afirma ZURITA (*loc. cit.*), o millor dit, que aleshores existís l'obligació de concedir-lo. Tanmateix, Pere el Gran ho sostindrà al començament del seu regnat. Vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, segona part, vol. II, cap. I; i *A propòsit del servei del bovatge*, «Anuario de Estudios Medievales», 1, Barcelona, 1964, p. 573-587. [F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*,

cents cavalls armats,⁴⁷¹ e aquells, tan tro que Déus vos haja donat la illa de Mallorca ab les senyories de les altres illes que són entorn, de Menorques e d'Eivissa. E no ens partrem de vós tro la conquesta sia complida.⁴⁷² E Don Nuno e els altres diran per si l'ajuda cascú que us faran. E pregam-vos que, pus nós fem aquestes tres coses per vós, que ens donets part en la conquesta que vós farets ab nós e aitambé en les coses movents com en les seents, car bé us ho servirem; e volem haver part, per tal que tots temps sia memòria del servici que nós vos farem.

E ab aitant féu fi a ses paraules.

[PARLAMENT DE NUNO SÁNXEZ I DEL COMTE D'EMPÚRIES]

51 E llevà's Don Nuno Sanxes, qui fo fill del comte⁴⁷³ de Barcelona,⁴⁷⁴ e dix:

—Senyor, la paraula que En Guillem de Montcada vos ha mostrada és molt bona, e parla bé per ell e per son llinatge, e jo vull-vos respondre per mi. Nostre Senyor, qui us féu, volc que vós fosses nostre senyor e nostre rei, e, pus a ell plac, bé deu plaure a nós e a mi de tot en tot, pel parentesc que he ab vós e per la senyoria que vós havets sobre mi; que, si vós havets honrament ni pujament, ma part hi he jo, pus Déus volc que jo fos del vostre llinatge. L'obra és bona per aquesta raó, car és obra de Déu, e qui ab Déu fa ses faenes, no les pot mal fer. Les paus e les treves vos atorç per mi e per la terra que vostre pare me donà, ço

nova edició, cap. IV, que era inèdit i que tracta justament sobre el bovatge, amb apèndix documental, p. 117-155. M. T. F.]

471. El dia 23 de desembre de 1228, fou expedit, precisament, un dels documents fonamentals de l'expedició. El bisbe de Barcelona i els principals barons s'hi comprometen a anar a la conquesta amb un nombre determinat de cavallers. Doncs bé: Guillem de Montcada jura, ensems amb Ferrer de Sant Martí i Guillem de Cervelló (ambdós del seu llinatge), passar a Mallorca amb cent cavallers i amb servents. BOFARULL, *Col. Docs. inéd.*, VI, doc. XVI. Encara pocs dies abans de l'embarcament, el 28 d'agost de 1229, a Tarragona, prelat i barons repeteixen el jurament, i Guillem de Montcada ofereix dur «usque ad centum milites et servientes quos potero» (*ibidem*, doc. XVII). Ni afegint-hi, com cal (vegeu més avall), els setanta cavallers que jura dur-hi el comte d'Empúries, i els cinquanta que ofereix Ramon de Montcada, i els trenta que ofereixen conjuntament Ramon Alemany de Cervelló i Guillem de Clarmunt, tots del llinatge dels Montcada, no arribarien als quatre-cents cavallers de què parla el *Llibre*.

472. Cf. amb DESCLOT, cap. XV-XXVIII, en què molts parlaments acaben amb unes paraules similars: «E no me'n vull venir entrò que la terra hajam presa», o altres per l'estil.

473. *comte*: CDENV hi afegeixen *Don Sanxo e nét del comte*. [J. B.]

474. Observem que és rar que la crònica esmenti Nunyo Sanç sense que recordi el seu parentiu amb el comte de Barcelona. No havien passat gaire més de seixanta anys des de la mort de Ramon Berenguer IV (1162), i el seu prestigi era molt viu en el record. Ésser nét seu, com era Nunyo Sanç, constituïa un altíssim honor, que ell i els altres evocaven.

és a saber Rosselló e Conflent e Cerdanya, e tinc-la de mos dies,⁴⁷⁵ e don-vos-hi que puscats fer bovatge.⁴⁷⁶ E sobre tot açò anaré ab vós ab cent cavallers armats a ma messió,⁴⁷⁷ e vós que em donets part de la terra e del moble per aquells que jo menaré a cavall e a peu e aitambé per los llenys armats e per les galees que estien armades per mi; e servir-vos he en aquella terra tro que Déus la us do a guanyar.

E, quan Don Nuno hac fenida sa paraula, llevà's lo comte d'Empúries e dix:

—Senyor, aquest feït que vós volets començar, no el poria hom sobrellor, car ell mostra sa bonea que ha, car bé ne pot esdevenir. E promet-vos que hi iré ab seixanta cavallers ab cavalls armats.⁴⁷⁸ E jassia que Déus m'haja fet comte d'Empúries, En Guillem de Montcada és lo mellor hom de nostre llinatge e el pus noble,⁴⁷⁹ car ell és senyor de Bearn e de Montcada, que té per vós, e de Castellví, que és son alou;⁴⁸⁰ e atorc les paraules que ell ha dites. E en aquell compte dels quatre-cents cavallers met aquells seixanta meus, car tot nostre llinatge los vos hi llevarà, e d'aquella part que promesa és à ell e als altres, que donets a mi per los hòmens de cavall e de peu que jo hi menaré, car tots los cavallers que nós ni els altres hi haurem tots iran ab cavalls armats.

[PARLAMENT D'ÀSPÀREG, ARQUEBISBE DE TARRAGONA]

52 E sobre açò llevà's l'arquebisbe de Tarragona e dix:

—*Viderunt oculi mei salutare tuum.*⁴⁸¹ Aquesta és paraula de Simeon quan reebé nostre Senyor entre sos braces, que dix: «Vist han los meus vulls la tua salut», e els meus vulls veen la vostra salut. E jo met-hi aitant, jassia açò que l'Es-critura no ho diga, que, pus nós veem la vostra, veem la nostra. E açò és la vostra salut, quan vós començàs d'obrar de metre vostre cor en bones obres. E açò és

475. Pere el Catòlic li havia fet donació vitalícia d'aquells territoris. Vegeu § 9, n. 76.

476. El bovatge no podia cobrar-se sinó en aquells llocs en què tradicionalment es percebia. O bé en aquells llocs en què el senyor el consentís, com és ara el cas per part de Nunyo Sanç per als seus territoris. Vegeu les *Constitucions de Catalunya* dictades més endavant en aquest sentit, llib. x, tít. iv.

477. En els documents de l'expedició abans esmentats (§ 50, n. 471), Nunyo Sanç jura anar a Mallorca amb cent cavallers i amb servents.

478. En els predits documents, el comte d'Empúries jura anar a Mallorca amb setanta cavallers i amb servents. Observem que aquest començament del discurs d'Hug IV té força retirança amb alguns dels parlaments que reporta DESCLOT.

479. Cf. el que hem dit abans, § 49, n. 459.

480. Guillem de Montcada tenia el senyoriu de Castellvell o Castellví per part de la seva mare, Guillema de Castellvell.

481. Al·lusió a l'Evangeli de sant Lluç 2, 30. [J. B.]

la nostra, quan vós pujarets en preu e en honor e en valor; car, si la vostra valor ni el vostre pujament fan obres de Déu, tenim-vos per nostres, e aquest pensament que vós e aquests nobles qui són ab vós aquí havets pensat e volets començar és honor de Déu e de tota la cort celestial e a prou que vós e vostres hòmens reeben e reebren en aquest món e en l'altre qui és senes fi. E així plàcia a nostre Senyor, qui aquesta cort ha així ajustada, que sia al servici d'ell e a prou de vós e de tots los nobles que aquí són ajustats, que cada un dels vostres nobles vos fan profirença tal, que los ho devets molt grair. E quan Déus vos donarà aquest regne que havets en cor de conquerir, e ells ab vós, que vós que els hi façats bé e que partats les terres e els mobles ab aquells que a açò vos volran ajudar ne servir. E dir-vos he aitant per mi e per l'Esgleia de Tarragona que jo de fait d'armes no usé anc, e só de tan gran temps que no hi poria trer mal;⁴⁸² mas, en quant són los meus béns ni els hòmens meus, vos do poder que us en servats així con faríets dels vostres.⁴⁸³ E, si negun bisbe ni abat vos hi vol servir ne anar, sa persona, que ens plaurà molt e que els en dam solta de part de Déu e de nós, car a tan bon ardit con aquest tot hom vos hi deu ajudar e de paraula e d'obra. E Déus, qui venc en terra per nosaltres a salvar, vos lleix fenir aquest fait e els altres a la voluntat vostra e nostra.

[PARLAMENT DELS BISBES DE BARCELONA I GIRONA]

53 E en tant llevà's en peus lo bisbe de Barcelona, per nom En Berenguer de Palou,⁴⁸⁴ e dix:

—De vós pot hom dir la semblança que el Pare envià a nostre Senyor Jesucrist, Fill de Déu, en el món⁴⁸⁵ qui havia nom *Excelsis*. Car hi era nostre Senyor, fill de Déu, e Moisèn e Elies e sent Pere. E dix sent Pere: «Ben seria cosa covinent que faéssem aquí tres llocs de tabernacle: lo primer a nostre Senyor Jesucrist e l'altre a Moisèn e a Elies altre». E en tant venc gran tro del cel, e caegren tots en terra; e, quan foren tots caüts, llevaren-se espaventablement. E venc la nuu del cel e baixà's

482. Ignorem l'edat que tenia aleshores Espàreg de la Barca, però sabem que va morir l'any 1236.

483. En els documents de l'expedició citats abans (§ 50, n. 471), si bé figura en primer terme l'arquebisbe, no fa, realment, cap oferta concreta de col·laboració o de tramesa de tropes.

484. Berenguer de Palou era bisbe de Barcelona des del desembre de 1212 i ho fou fins a la seva mort el primer de setembre de 1241. El seu sepulcre es conserva a la catedral de Barcelona, en l'altar de Sant Miquel. Com veurem, prengué una part molt important en l'expedició a Mallorca. També va prendre part en el setge de València. [Fou també el primer canceller; ho era des de 1218: J. TRENCHS, *La cancelleria de Jaime I*, p. 109-110. M. T. F.]

485. *en el món*: Lliçó preferible de DEN; *C en el munt*; *V al món*; que H omet. [J. B.]

contra ells, e dix: *Ecce Filius meus dilectus, qui in corde meo placuit.*⁴⁸⁶ E aital semblança pot hom fer de vós, qui sots fill de nostre Senyor, quan volets perseguir los enemics de la fe e de la creu. E jo he fiança en ell que per aquest bon propòsit que vós havets haurets lo regne celestial. E jo profir-vos per mi e per l'Església de Barcelona cent cavallers o pus, a ma messió entrò que Déus vos do a conquerir aquelles illes de Mallorca;⁴⁸⁷ e que em donets ma part per los hòmens que jo hi menaré, aitambé per los mariners con per los cavallers.⁴⁸⁸

E sobre açò dix lo bisbe de Gerona:

—A nostre Senyor graesc jo la bona voluntat que Déus ha donada a vós e a vostra cort, e poria molt dir en llaor d'aquesta bona obra, si dir-hi volia; mas lo nostre arquebisbe e el bisbe de Barcelona e En Guillem de Montcada e Don Nuno e el comte d'Empúries vos hi han tan dit, que compliment ha a açò que dir volia. Mas profir-vos per mi e per l'Església de Gerona que iré ab vós ab trenta cavallers; e vós que em donets aquella part segons que darets als altres.⁴⁸⁹

[ALTRES PARLAMENTS DELS BRAÇOS RELIGIÓS I POPULAR]

54 E llevà's l'abat de Sent Feliu de Guíxols e dix que iria ab nós ab cinc cavallers ben aparellats.⁴⁹⁰ E puis llevà's lo prebost de Tarragona⁴⁹¹ e dix:

486. La primera part d'aquest fragment, amb el mot *Excelsis* i amb la presència de Moisès, Elies i sant Pere i les paraules de l'apòstol, es refereix a l'escena de la transfiguració de Jesús dels Evangelis de sant Marc 9, 1-5 i de sant Lluç 9, 28-33. La frase llatina reproduïx parcialment l'escena del baptisme de Jesús segons l'Evangelí de sant Mateu 3, 17. El *gran tro del cel* al·ludeix a una altra teofania de l'Evangelí de sant Joan 12, 28-29. [J. B.]

487. En els citats documents de l'expedició, Berenguer de Palou es compromet, en efecte, a passar personalment a Mallorca i a dur-hi «centum milites et quos potero servientes». Ho promet en mans de l'arquebisbe de Tarragona.

488. El rei va concedir a l'Església de Barcelona totes les esglésies de les Balears, d'Oriola i de Dénia. Document datat a Barcelona, el 30 de desembre de 1228. J. DE PERAY, *Un documento inédito de D. Jaime el Conquistador*, «1er Congrès d'Hist. de la Cor. d'Aragó», p. 455-456; HUICI, *Colección diplomática*, I, doc. LXIV. Sabem, però, que la seu tarragonina va fer donació de sis-centes quarteres de blat per a l'expedició. MIRET, *Itinerari*, p. 80.

489. Guillem de Cabanelles, que fou bisbe de Girona de 1227 a 1245. Va prendre part en l'expedició (§ 78 i MIRET, p. 85). Figura en els documents citats abans, però no hi consta que fes cap oferta de combatents. Trenta cavallers és també el que ofereix dur a la conquesta, segons la crònica de DESCLOT, cap. XVII; però hi afegeix tres-cents servents.

490. L'abat de Sant Feliu de Guíxols es deia Bernat. També estigué amb el rei a Mallorca llavors de la segona estada que hi féu Jaume I, l'any 1231 (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 95; HUICI, *Colección Diplomática* I, doc. LXXXVIII). [Sobre aquest abat Bernat (1228-1253): E. ZARAGOZA I PASCUAL, *Abaciologi del monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XIX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 17. M. T. F.]

491. El prebost de Tarragona es deia Ferrer de Pallarès, i després fou bisbe de València (1240-1243). Prengué part en la conquesta i la seva signatura apareix en diversos diplomes expedits per

—Jo no he tants cavallers con ells, mas seguir-vos he ab mi quart de cavallers⁴⁹² e ab una galea armada.

E, fenides estes paraules, llevà's En Pere Grony⁴⁹³ e dix:

—Senyor, a Déu graïm tota la ciutat de Barcelona la bona voluntat que Déu vos ha donada, e havem fiança en nostre Senyor que vós l'acabarets a vostra volentat. E proferim-vos primerament los corsos e les naus e els llenys que en Barcelona són, per fer serviï a vós en aquesta host honrada a honor de Déu. E farem-ho en tal manera, que en retenrem vostre grat per tostemp per lo servici que ara us farem.⁴⁹⁴

E per ço no hi volem pus metre de les ciutats, car no h'hi ha plus sinó Barcelona.⁴⁹⁵ E Tarragona e Tortosa acordaren-se a la paraula que els prohòmens de Barcelona dixeren.

[LES CORTS SÓN DISSOLTES I L'ESTOL S'APLEGA A SALOU]

55 Ab tant, les paraules oïdes, dixeren que els faéssem carta segons que el partiment seria de les terres que nós guanyariem ab ells e dels mobles. E la forma de la

Jaume I a Mallorca (MIRET, p. 86-89). Fou un dels qui més s'enriquí en la conquesta i el repartiment, i la multitud va barrejar-li la casa (§ 91). [Havia ocupat el carrec de prebost de Tarragona des de 1217; detalls sobre la seva vida i la seva actuació com a bisbe de València a: R. I. BURNS, *El reino de Valencia*, p. 70-71, 96, 113, 154, 212, 309, 357-358. M. T. F.]

492. És expressió corrent per indicar el nombre de persones que acompanyen una altra: «ab si terç de cavallers», «ab mi sisè d'escuders». A vegades, apareix fins i tot sense la preposició. El prebost de Tarragona ofereix, doncs, anar amb quatre cavallers a l'expedició. La seva oferta no figura, però, com tampoc la de l'abat de Sant Feliu, en els documents citats. Ni en la crònica de DESCLOT, caps. xv-xxi.

493. Pere Grony o Gruny, ciutadà de Barcelona, figura com a testimoni en alguns documents importants de Jaume I (vegeu MIRET, p. 40 i 53). Sabem que, l'any 1226, tenia un forn de pa prop de la mar (*ibid.*, 64; HUICI, *Colección diplomática*, I, doc. LI). L'any 1258 ja era mort, i el rei Jaume confirma a la seva filla Agneta la peixateria que té al costat de l'església de Santa Maria del Mar (MIRET, p. 268). [Pere Grony no pogué participar en aquesta Cort del 1228, perquè testà el juny de 1227 i morí aquell mateix any; la seva vídua fou nomenada tutora dels fills, menors d'edat: C. BATLLE, A. BUSQUETS, I. NAVARRO, *Aproximació a l'estudi d'una família barcelonina els segles XIII i XIV: els Grony*, «Anuario de Estudios Medievales», 19 (1989), p. 285-310, concretament p. 292, el testament a p. 304-305. Potser les paraules que Jaume I li atribueix, en una fallada de memòria, les digué algun altre barceloní. M. T. F.]

494. Tan grat va saber el rei als barcelonins del servei que van fer-li en la conquesta de Mallorca, que el 10 de gener de 1230, pocs dies després de la caiguda de la capital, va concedir-los en remuneració franquesa de comerç, amb llurs naus i mercaderies, per mar i terra, en totes les illes Balears, CAPMANY, *Memorias históricas*, II, doc. 5. [En l'edició anotada d'E. GIRALT Y RAVENTÓS i C. BATLLE Y GALLART, Barcelona, Càmera Oficial de Comercio y Navegación, 1961, és el doc. 6 del vol. II. M. T. F.]

495. No es veu clar el sentit d'aquesta frase. Sembla que vulgui dir que no hi havia representada a l'assemblea sinó Barcelona; però això és desmentit per la continuació. MARSILI (p. 18 v.) suprimeix la frase.

carta fo aital: que segons los cavallers e els hòmens armats ni les naus ni les galees ni els llenys ni l'armament que iria en elles, que nós, quan nostre Senyor nos hauria dada aquella victòria, que els en déssem part, e a aquells qui irien ab nós a cavall ni a peu, e aitambé per los gorniments que aportarien. E aquesta part que fos donada del guany que hi faria per totes coses e el viatge aquell entrò que la host fos partida; e açò els prometem en la fe de Déu e en la nostra: que açò els atendríem sens corrompiment, e ells que ens serviren bé e lleialment e que no hi metrien plus d'hòmens, sinó d'aquells que hi passarien.⁴⁹⁶ E veus lo començament que nós faem de passar a Mallorques. E empresem dia que a mitjan maig fóssem tuit a Salou.⁴⁹⁷ E ab aitant partí's la cort, e cada un pensà's d'aparellar-s'hi. E fo pres sagrament de tots los nobles que el primer dia de maig fossen a Salou, tots ab tot llur aparellament, per passar a Mallorques, e que no hi fallissen. E aquell dia fom-hi nós⁴⁹⁸ e estiguem aquí entrò a entrada de setembre en aguiar lo passatge⁴⁹⁹ e esperant naus e llenys e galees que ens venien; e per ço esperàvem tant, que l'estol fos complit. E hac una partida de l'estol a Cambrils, e la major partida, on nós érem, fo en lo port de Salou e en la platja, e els altres foren en Tarragona, car eren d'aquell lloc. E la quantitat de l'estol fo aital, que hi hac vint-i-cinc naus complides e divuit tarides e dotze galees e, entre buces e galiots, cent. E així foren cent cinquanta llenys cabdals, menys de les barques menudes.⁵⁰⁰

496. La carta que el *Llibre* esmenta aquí ha arribat fins a nosaltres. És el document citat de 23 de desembre de 1228 (*Docs. inéd.*, VI, doc. XVI). La clàusula relativa a la partició diu així: «promittentis vobis omnibus et singulis, bona fide et sine fraude, quod de tota terra, civitatibus, castris et villis, et terris hermis, et populatis, cum suis redditibus et rebus movilibus et immovilibus, et exitibus universis que in hoc viatico acquireremus, Domino concedente, tam per terram quam per mare, lezdis, pedaticis, ribaticis et aliis exitibus universis, dabimus vobis justas porciones, secundum numerum militum et hominum armatorum quos vobiscum duxeritis».

497. En el document esmentat en la nota anterior, s'indica que el passatge serà «in hac proxima estate, ultima scilicet septimana mensis madii».

498. El rei, que, un cop finides les Corts de Barcelona, va restar encara a la capital, almenys, la major part del mes de gener de 1229, després se'n va anar cap a Lleida i Aragó, fins a Calataiud i Tarassona. Sabem que el 27 de juliol tornava a ésser a Barcelona. El dia 9 d'agost el trobem a Tarragona. I el 27 a Salou. És, doncs, inexacta l'afirmació que fa ací la crònica. El primer de maig, Jaume I encara era a Aragó. Com s'esdevenia sempre en aquests casos, la data de partença de l'expedició havia hagut d'ésser ajornada. És possible, tanmateix, que el rei, abans de la tornada a Barcelona, hagués estat a Tarragona i a Salou, perquè el sabem a Valls el 15 de juliol. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 76-80.

499. La datació torna a l'exactitud. El rei estigué a Salou o a Tarragona fins a la partença. Les dades que posseïm són: Salou 27 agost, Tarragona 28, Salou 1er de setembre. MIRET, p. 80-81.

500. Naus complides cal interpretar-ho com a naus de gran tonatge. Les tarides eren vaixells de transport. Les galeres eren vaixells que podien anar a força de rem, i eren, per excel·lència, els vaixells més aptes per a la guerra. No tenim cap altra estimació del nombre de vaixells que formaven l'estol.

[L'ESTOL SALPA DE SALOU I ARRIBA A LES ENVISTES DE MALLORCA]

56 E, enans que moguéssem, ordonam l'estol en qual manera iria: primera-ment, que la nau d'En Bovet,⁵⁰¹ en què anava En Guillem de Montcada, que guiàs e que portàs un faró de llanterna, e la d'En Carrós que tingués la reraguarda e que llevàs altre faró de llanterna.⁵⁰² E les galees que anassen entorn de l'estol, que, si neguna galea vingués a l'estol, que s'encontràs ab les nostres galees.⁵⁰³ E moguem lo dimercres matí de Salou ab l'oratge de la terra,⁵⁰⁴ car per l'estatge llonc que havíem feit tot vent nos era bo, sol que moure nos pogués de la terra. E, quan viren los de Tarragona e els de Cambrils que l'estol movia de Salou, feren vela. E faïa-ho bell veer a aquells que romanien en terra e a nós, que tota la mar semblava blanca de les veles: tant era gran l'estol.⁵⁰⁵ E nós moguem en la derreria de l'estol en la galea de Montpestller⁵⁰⁶ e faem recüller ben mil hòmens en barques que volien anar ab nós, que negú no hi passara. E, quan nós haguem anat entrò a vint milles de mar, mudà's lo vent al llebeig,⁵⁰⁷ e vengren los còmits de la nostra galea a nós ab acord dels nauxers⁵⁰⁸ e dixeren:

501. L'edició de València li dóna el nom de Nicolau Bovet. I, en efecte, Nicolau Bovet apareix en el Repartiment i encara en un document de Jaume I, datat el 17 de setembre de 1257, en què el rei fa donació al seu notari Bernat de Llusà de les cases que el seu sogre Nicolau Bovet tenia a la ciutat de Mallorca, confrontant amb les de Robert de Tarragona. MIRET, *Itinerari*, p. 262. [Vegeu també: M. DANÚS, *Conquista y repoblación de Mallorca: notas sobre Nicolau Bovet, a Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-1, Saragossa, 1980, p. 41-63; sembla que fou el primer poblador de Santanyí. M. T. F.]

502. Carrós era un cavaller alemany que s'havia fixat a Catalunya (COMTE DE TOURTOULON, *Jacme I*, i, p. 257). El fet que tingués una nau ja ens indica que es dedicava a les coses de mar, en les quals devia ésser tan destre, que el rei, a Mallorca mateix, el 1er d'abril de 1230, el va nomenar almirall (HUICI, *Colección diplomática*, II, doc. CDLXIII). En aquest document el nom, en datiu, apareix en la forma *Carrocino*. El títol amb què apareix en un diploma de Jaume I, d'11 d'abril de 1231, és «Regni Maioricarum et Catalonie amirallus», MIRET, *Itinerari*, p. 93. [Sobre la família vegeu M. M. COSTA, A. DE FLUVIA, *Gran Enciclopèdia Catalana*, 4, Barcelona, 1975, veu «Carròs» i quadre genealògic, p. 488-490. L. L. BROOK, F. C. CASULA, M. M. COSTA, A. M. OLIVA, R. PAVONI, M. TANGHERONI, *Genealogie medioevali di Sardegna*, Cagliari-Sassari, Pubblicazioni della Diputazione di Storia Patria per la Sardegna e Due D Editrice Mediterranea, 1984, p. 398. Arran de la conquesta de València, controlà la repoblació de Dénia i rebé un patrimoni important en el regne: E. GUINOT, *Els senyoriis de la noblesa valenciana a l'època de Pere el Gran (1276-1285)*, a *Estudios en recuerdo de la Prof. Sylvia Romeu Alfaro*, València, Universitat de València, 1989, p. 494. M. T. F.]

503. Confirmació del que hem dit respecte a les galeres (§ 56, n. 5). Podent maniobrar més fàcilment, amb vent o sense, podien oposar-se millor a les galeres enemigues.

504. El dimecres, s'escaigüé dia 5 de setembre.

505. De tant en tant, la narració ingènua, senzilla, una mica treballosa, s'il·lumina, com aquí, de guspises de poesia.

506. Sens dubte, el rei anava en la galera de Montpeller per honorar la seva ciutat nadiua.

507. Llebeig, vent del SO.

508. Còmits i nauxers, dos graus de comandament. Aquí es veu com els còmits podien ésser

—Senyor, vostres som naturals e som-vos tenguts de guardar vostres membres e vostre cors e de donar a vós bon consell a tot nostre saber.

E dixeren:

—Aquest temps de llebeig que nós havem no és nostre ni de vostre estol, ans vos és tan contrari, que no en porets pendre terra en tota l'illa de Mallorca. E per nostre consell vós fariets la volta e tornariets a terra, que Déus vos darà temps en breu perquè porets passar.

E nós, quan haguem oïda la llur paraula e llur consell, dixem-los que esta cosa nós no fariem per re, car molts n'hi havia qui eren en llurs naus, que per lo mal que els havia feit la mar se n'eren fuits, que no eren gosats passar ab nós; e, si nós tornàvem en terra, que ens desempararien, si, doncs, no eren hòmens de valor. «E nós anam en est viatge en fe de Déu e per aquells que no el creen; e anam sobre ells per dues coses: o per convertir-los o per destruir-los e que tornen aquell regne a la fe de nostre Senyor. E, pus en nom d'ell anam, havem fiança en ell que ell nos guiarà».⁵⁰⁹ E sobre açò, quan viren los còmits de la galea que aquesta era nostra volentat, dixeren-nos que ells hi farien llur poder, e que aquella fe que nós hi havíem, que aquella nos guiaria. E ja venc l'hora del vespre,⁵¹⁰ e aconseguí's la nau, prop del primer son, d'En Guillem de Montcada, que tenia la guia; e eixim a la llanterna e saludam-los e demanam-los qual era la nau, e ells a nós, qual era la galea; e resposeren los de la galea que era la galea del rei e dixeren que fóssem bé venguts per cent mília vegades e dixeren que la llur era la nau d'En Guillem de Montcada; e anam-nos-en per veles. E, així con moguem darrers de Salou, al primer son fom primers de tots los altres; e anam tota aquella nuit ab vent al llebeig. E anam ab les orses aitant con anar poguem, nós e tots los altres;⁵¹¹ e així con anam la nuit denant l'estol, no mudam ne calam, e lleixam anar la galea tant con podia anar.⁵¹² E, quan fo entre hora nona e vespres, enfortí's la mar pel creiximent del vent, e féu tanta de mar, que en la terça part de la galea de part de proa que passava dessús l'aigua de les grans ondes de la mar

més d'un dins la mateixa galera. [Sobre aquests càrrecs, vegeu S. HERNÁNDEZ I IZAL, *Els costums marítims de Barcelona*, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1990, II, p. 461 i 467. M. T. E.]

509. La decisió, la coneixença dels homes, la confiança en ell mateix i en la seva missió, la fe en Déu, resplendeixen en aquest breu raonament del monarca.

510. «E ja venc l'hora del vespre...», nova espurna de poesia, que il·lumina l'escena descrita a continuació, de la galera del rei i la nau de Guillem de Montcada, saludant-se i reconeixent-se.

511. Per navegar contra vent, calia orsar, o sia decantar la proa de la part d'on venia el vent. Les orses són unes planxes que, aplicades a la quilla, s'abaixen a fi d'evitar que l'embarcació es capgiri, encara que dugui molta vela.

512. Això s'esdevé durant el dia següent a la partença, doncs el dia 6 de setembre. No mudar ni calar, és a dir no canviar les veles ni abaixar-les.

quan venien.⁵¹³ E quan venc que aquesta mar haguem correguda, prop del vespre, ans que el sol se pongués, cessà lo vent; e, al cessar que féu lo vent, veem l'illa de Mallorca e destriam la Palomera et Sóller e Almeruig.⁵¹⁴

57 E sobre açò dixeren que, pus veiem l'illa, que tenien per bo que faéssem calar,⁵¹⁵ si nós ho volíem, que, si no, veurien-nos de la terra. E nós dixem-los que ens plaïa e faem calar. E, quan açò haguem feit, fo la mar abonçada, e dixerennos que farien encendre una llanterna, mas havien paor que els veessen les guardes de Mallorca. E nós dixem-los que consell hi podien pendre: que metéssim de la part de l'illa un barragà e que metessen la llanterna en la popa,⁵¹⁶ e que el drap que cobrís de part de la muntanya la llanterna, e que la veuria l'estol. E dixerennos que ho tenien per bo, e faem-ho. E nós estan així, vim llanternes en naus e en galees algunes; e coneguem que ens havien vists, e que venia l'estol. E, quan venc prop del primer son, vengueren-nos dues galees, e demanam-los de noves de l'estol. E dixerennos que tot venia així con podia venir. E, quan venc a la mitja nit, vim entre naus e galees e tarides bé trenta tro en quaranta. E faïa bella lluna, e venc-nos un oreig de vent de part de garbí,⁵¹⁷ e dixem-los nós que ab aquell poríem anar a Pollença, que així era estat acordat, que l'estol arribàs a Pollença.⁵¹⁸ E faem vela, e, així con la veeren fer a nós, faeren-la aquells qui pogueren veer la nostra vela, qui eren en aquella mar en què nós érem. E nós, que anàvem ab aquella bonança e ab aquell dolç temps que havíem,⁵¹⁹ venc una nuu contra vent, a la Proença,⁵²⁰ e dix un mariner de la galea, En Berenguer Gairan per nom, qui era còmit:⁵²¹

—No m'asaut d'aquella nuu que veig de part de vent de Proença.

E ell manà que estiguessen los mariners aparellats, los uns a la puja, los altres

513. Record d'home que no està avesat a la mar i a les seves tempestes. Jaume I devia haver-se embarcat alguna vegada en els seus viatges pel litoral. Però no devia haver-se allunyat mai de la costa.

514. Com hem dit en el pròleg, observem com ací gairebé pot parlar-se d'efecte literari cercat i graduat, la qual cosa no sovinteja gaire en el *Llibre*.

515. Fer calar, és a dir, fer abaixar les veles.

516. *popa*: Llició preferible de CDENV; H *prop.* [J. B.]

517. Els moments afortunats de la crònica se succeeixen. Vegeu el que diem en el pròleg.

518. Pollença, al fons d'un port natural, format pel cap Formentor i el cap del Pinar, a l'extrem NE de l'illa.

519. Si abans ha preparat l'aparició de l'illa en l'horitzó, ara amb la insistència en la bonança i en el bon temps (observem el qualificatiu de *dolç* que l'autor li aplica), prepara l'esclat de la tempesta.

520. Nuu o núvol de la part de Proença, és a dir, nunci de vent del Nord.

521. A part d'aquesta notícia, això és, que era un dels còmits de la galera de Montpeller, no sabem de Berenguer Gairan sinó que coneixia Mallorca per haver-hi estat (vegeu § 58).

a l'orsa de popa, e els altres a l'orsa de proa.⁵²² E, quan hac ordenada sa galea, que estiguessen aparellats, venc lo vent de sobre part de la vela; e, al venir del vent, cridà el còmit:

—Cala, cala!⁵²³

E les naus e els llenys que venien entorn de nós foren en gran embarg e en gran pena de calor. E havia gran crida entre ells, car lo vent los venc sobtosament, car era belúmena. E calam nós e tots los altres, e féu mala mar, que referia aquest vent a la Proença al vent de llibeig que feia havia.⁵²⁴ E totes les naus e les galees e els llenys que eren entorn de nós e en l'estol estigueren a arbre sec.⁵²⁵ E d'aquell vent a la Proença féu mala mar, e null hom en la galea en què nós érem no parlava ne deïa re, e estaven tuit suau; e anaven los llenys en roda. E nós, quan vim aquest perill, haguem gran desconhort, mas tornam-nos a nostre Senyor e a la sua mare e faem aital oració:

—Senyor Déus, ben coneixem que ens has feia rei de la terra e dels béns que nostre pare tenia per la tua gràcia, e anc no començam gran feia ni perillós tro aquesta saó. E jassia que l'ajuda vostra hajam sentida, del nostre naiximent entrò a ara, e hajats-nos honrats dels nostres mals hòmens qui ab nós volien contrastar,⁵²⁶ ara, Senyor, Creador meu, ajudats-me, si a vós ve en plaer, en aquest tan gran perill: que tan bon feia con jo he començat no es pusca perdre, car no el perdria jo tan solament, mas vós lo perdriets majorment; car jo vaig en aquest viatge per exalçar la fe que vós nos havets donada e per baixar e per destruir aquells que no creen en vós. E, doncs, ver Déus e poderós, vós me podets guardar d'aquest perill e fer complir la mia volentat que he per servir a vós. E deu-vos membrar de nós, que anc nulla re no us clamà mercè, que no la trobàs en vós, e majorment aquells que us han en cor de servir e traen mal per vós; e jo só d'aquells.⁵²⁷ E, Senyor, membre-us de tanta gent que va ab mi per servir-vos. E vós, Mare de Déu, que sots pont e pas dels pecadors, prec-vos per les set alegries e per les set dolors que hagués del vostre car fill, que us membre de mi en pregar al vostre car

522. Observem com la funció del còmit és de dirigir la maniobra. Ara Berenguer Gairan disposa els mariners de manera que puguin atendre al sobtat cop de vent que espera, i adreçar la galea en una o altra direcció.

523. Ordre d'abaixar les veles, que els mariners de la galera reial poden complir, perquè estan a punt; però que els d'altres vaixells, sobtats, no poden complir sinó dificultosament.

524. El sentit sembla: que el vent de Proença feria i tornava a ferir (referia) el vent de garbí que havia regnat, i aquesta era la causa de la mala mar. Així, si fa no fa, ho interpreten FLOTATS i BOFARULL, p. 84.

525. A arbre sec, és a dir, sense cap vela.

526. Al·lusió a les lluites que havia sostingut amb la noblesa.

527. És a dir: res al món no clama mercè a Déu que Déu no l'escolti, i escolta, sobretot, els que tenen voluntat de servir-lo, com ara el rei. Llegit amb atenció el passatge resulta clar.

fill que ell m'estorça d'esta pena e d'aquest perill en què jo só, e aquells qui van ab mi.⁵²⁸

58 E, feita aquesta oració, venc-nos un pensament: que així con era acordat per los nobles barons e per aquells qui sabien de mar que arribàssem a Pollença e nós que demanàssem en aquella galea on nós anàvem si havia negun hom qui fos estat en Mallorques ni en l'illa. E, quan aquesta paraula haguem demanada, respòs-nos en Berenguer Gairan, còmit de la galea,⁵²⁹ que ell havia estat en la terra. E demanam-li quins ports havia de prop de la ciutat, de part envers Catalunya. E dix-nos que aquí havia un puig lluny de la ciutat, tres llegües per terra e per mar vint milles, e aquell puig havia nom la Dragonera,⁵³⁰ e no es tenia ab la terra ferma de Mallorques, e que hi havia un pou d'aigua dolç; e, quan ell hi fo una vegada, los seus mariners ne tragueren aigua. E prop de la terra havia un puget que no es tenia ab la terra, que havia nom Pantaleu;⁵³¹ e havia de la terra tro a aquell puget un gran tret de ballesta. E nós dixem-li:

—Doncs, per què demanam nós altre lloc en què arribem, sinó en aquell, pus aigua dolç hi havem e que hajam bon port en què poran refrescar los cavalls a pesar dels sarrains? E aquí venrà tot nostre estol, e aquí porem fer bon ardit a qual part nós vullam.

E dixem-los que faessen vela ab lo vent de Proença, e ab aquell vent que hi porien entrar. E faem vela e dixem a la galea que dixés a les naus que faessen vela, que nós érem aquells que havíem feita vela, e que ens seguissen tots al port de la Palomera. E faeren sempre tots vela quan a nós la veeren fer.⁵³² E vejats la virtut de Déu qual és: que ab aquell vent que nós anàvem a Mallorques no poguérem pendre a Pollença, així con era emprès; e ço que cuidàvem que ens fos contrari nos ajudà: que aquells llenys que eren àvols d'orses tornaren tots ab aquell vent a la Palomera, on nós érem, que anc lleny ni barca no s'hi perdé ni en fallí negú. E entram lo primer divenres de setembre al port de la Palomera⁵³³ e entrò al dissabte a la nit haguem tots nostres llenys cobrats.

528. L'especial devoció que Jaume sentia per la Mare de Déu es manifesta al final d'aquesta oració, com en altres passatges de la crònica. Observem també que, a mitja oració, el rei deixa d'usar la primera persona del plural per emprar la del singular. Ja hem indicat en el prefaci que això s'esdevé també en altres llocs de la crònica. Aquí podria justificar-se per la intensificació del fervor i de la humilitat.

529. Ja esmentat en el paràgraf anterior.

530. La Dragonera és una illeta en la costa ponentina de Mallorca, davant el cap Grosseter, a una trentena de quilòmetres de la ciutat.

531. El Pantaleu és una altra illeta, més petita que la Dragonera i més a prop de la costa.

532. Vet aquí un fragment que es pot posar com a exemple de com és treballós, a vegades, l'estil de la crònica. En cinc ratlles escasses apareix quatre vegades l'expressió fer vela.

533. Recordem que l'estol havia partit de Salou el dimecres 6 de setembre. Van tocar terra, doncs, el divendres dia 8. La Palomera era una població, avui inexistent. Port de la Mola?

[L'ESTOL DESEMBARCA EN TERRA FERMA]

59 E, quan venc lo dissabte, enviam per nostres nobles, ço és, per Don Nuno e per lo comte d'Empúries e per En Guillem de Montcada e per los altres qui eren en la host; e haguem-hi dels còmits de les naus d'aquells qui eren de major auctoritat. E fo lo consell aital: que enviassen Don Nuno en una galea que era sua e En Ramon de Montcada en la galea de Tortosa,⁵³⁴ e que anassen riba mar con qui va contra Mallorques, e allí on ells estimarien que fos bo a l'estol arribar, que allí arribàssem. E trobaren un lloc qui havia nom Sancta Ponsa⁵³⁵ e estimaren que allí era bon lloc d'arribar, e que hi havia un puig e prop de la mar, e ab cinc-cents hòmens que hi poguéssim pujar, no hauríem paor que el perdessen, ans seria arribat tot l'estol. E fo així emprès: que el dimenge⁵³⁶ reposassen en aquell puig del Pantaleu. E sobre açò, lo digmenge a hora de mig dia venc un sarraí qui havia nom Alí, de la Palomera, nedant a nós, e contà'ns noves de l'illa e del rei e de la ciutat.⁵³⁷ E nós manam, quan vingués a la mitja nit, que les galees llevassen les àncores, e que null hom no cridàs aiòs,⁵³⁸ mas en semblant d'aiòs que ferissen ab un fust en la proa de les tarides e de les galees al llevar de l'àncora, car bon port hi havia, e no hi havia ops pus d'una àncora. E açò se faïa, car denant nós a la riba estaven bé cinc milia sarraïns; e havia-n'hi bé dos-cents a cavall, e llurs tendes parades. E quan venc a la mitja nit, diriets que en tot lo nostre navili no parlava null hom. E les galees, dotze que n'hi havia,⁵³⁹ cada una tirava sa tarida, e anaven traent les tarides del port gent e suau.⁵⁴⁰ E els sarraïns sentiren-ho e arravataren-se, e aquests nostres qui traïen les tarides estegueren-se de remar e estegueren gent e suau e anaren escoltant; e aquests anaven traent les tarides suau. E, quan venc a

534. Nunyo Sanç, com a comte de Rosselló, havia dut vaixells propis. Quant a Ramon de Montcada, com a senyor de Tortosa que era, es comprèn que anés en una galera d'aquella ciutat.

535. Santa Ponça és en una cala, al Sud de la Dragonera i del port de la Mola, en el terme d'Andratx. [Sobre la conquesta de Mallorca vegeu: A. SANTAMARÍA, *Determinantes de la conquista de Baleares (1229-1232)*, Lección inaugural del curso 1972-1973, Universidad de Barcelona-Estudio General Luliano, 1972, extret de «Mayurqa», 8 (1972), p. 63-133. A. SANTAMARÍA, *La expansión político-militar de la Corona de Aragón bajo la dirección de Jaime I: Baleares, a Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Ponencias, Saragossa, 1979, p. 91-146. P. CATEURA, *Mallorca en el segle XIII*. M. T. E.]

536. Dilluns dia 10 de setembre. V. COLL, ed. Desclot, II, p. 97.

537. Aquest episodi d'Alí es troba molt més desenrotllat en la crònica de DESCLOT, cap. XXXV. Allí el sarraí és majordom del rei de Mallorca i ve a anunciar-li, de part de la seva mare, destra en l'art d'astronomia, que serà rei de l'illa.

538. FLOTATS i BOFARULL conjecturen que «aiòs» era el crit acompassat que es dona per concentrar la força i engegar-la, quan es lleva l'àncora o es fa alguna feina similar. I així és, realment, com explica la crònica mateixa en el § 161.

539. Recordem que aquesta és la xifra que ha donat en el § 55.

540. S'entén del port de la Palomera.

cap d'una peça, los sarraïns s'escribaren una peça e fortment, e vim que sentits érem de tot en tot. E ells cridaren, e nós cridam a l'anar:

—En bona ventura!

E els sarraïns anaven-se'n per terra a peu e a cavall. E esguardam on iríem pendre terra; e cuitaren-se tant les nostres dotze galees e les dotze tarides, que ans foren a terra que ells.⁵⁴¹

[PRIMERA TOPADA DE LA HOST DEL REI AMB ELS SARRAÏNS DE MALLORCA]

60 E foren aquests, aquells qui eixiren en terra: Don Nuno e Don Ramon de Montcada e el⁵⁴² Temple⁵⁴³ e En Bernat de Sancta Eugènia e En Gilabert de Cruïlles.⁵⁴⁴ E enans que ells hi fossen ab bé set-cents peons de cristians en aquell puig qui era prop de la mar,⁵⁴⁵ e podien ésser los nostres bé tro a cent cinquanta a cavall, e els sarraïns foren arregats denant ells, e foren bé cinc milia hòmens a peu e dos-cents a cavall. E venc En Ramon de Montcada e dix que los estimaria. E anà-se'n sol e dix:

—No vaja negú ab mi.

E, quan fo prop d'ells, demanà los nostres; e, quan ells foren venguts a ell, dix:

—Firam en ells, que no són re!

E el primer que anc los anà ferir fo ell. E, quan foren tan prop los cristians dels moros con serien quatre astes de llança de llong, giraren les testes los moros e fugiren, e ells pensaren de dar en ells. E moriren dels sarraïns més de mil cinc-

541. Això vol dir que ja hi eren quan l'estol cristià va arribar-hi, i, en conseqüència, que, com era lògic suposar-ho, esperaven que el desembarcament i l'atac tindrien lloc per aquella banda, la millor per atacar la ciutat ràpidament. És el mateix pla d'atac que havia concebut Napoleó.

542. *e el*: CDENV hi afegixen *maestre del*. [J. B.]

543. Es tracta de Bernat de Campanes, comanador de la Ribera i Miravet, lloctinent del mestre del Temple. Figura en el document datat a Tarragona, el 27 d'agost de 1229, pocs dies abans de la partença. Promet anar a l'expedició amb els cavallers que podrà: «cum militibus quos potero». BOFARULL, *Docs. inéd.*, VI, doc. XVII). Figura també en el *Repartiment*, i ell és un dels repartidors designats ja d'abans de la partença. El rei féu donació al Temple, en les seves mans, del castell dit l'*Almudaina dels jueus*. MIRET, *Itinerari*, p. 85. [Fou comanador de Tortosa (1205), de Miravet (1207), de Villed (1210-1213), de la Ribera (1215-1231) i lloctinent del mestre (1229-1231): L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 39, 46, 67, 101, 114, 116, 118, 172. M. T. F.]

544. Gilabert de Cruïlles, senyor empordanès, era company de Bernat de Santa Eugènia. Ambdós van jurar dur conjuntament a la conquesta trenta cavallers (document de 23 desembre 1228, *Docs inéd.*, VI, doc. XVI). És un dels testimonis del document de concessió de franqueses i furs a Mallorca (HUICI, *Colecció diplomática*, I, p. 165). [Més notícies sobre Gilabert de Cruïlles i la seva família a: *Els castells catalans*, II, p. 652 i 657. M. T. F.]

545. *mar*: C hi afegix *ab En Bernat de Riudameià*. [J. B.]

cents, sí que negú no en volien retenir a presó. E tornaren-se'n, quan açò hagren fait, al ribatge de la mar. E nós isquem de la mar e trobam nostre cavall ensellat e els cavallers d'Aragó⁵⁴⁶ qui eren eixits d'una tarida nostra⁵⁴⁷ e dixem:

—Mal nos n'ha pres que vençuda sia la batalla primera de Mallorca e nós no hi siam estats. Ha-hi cavallers qui vullen anar ab nós?

E aquells qui foren aparellats anaren ab nós, e fom tro a vint-i-cinc. E isquem trotant e d'arlot contra allí on havia estada la batalla. E vim sus en una serra de tres-cents tro a quatre-cents peons de sarraïns. E en tant ells viren-nos e davallaren d'aquella serra en què eren, e volien pujar a una altra serra que hi havia. E dix un cavaller d'aquells d'Ahe, qui són naturals de Tahust.⁵⁴⁸

—Senyor, si els volets atènyer, cuitem-nos.

E nós cuitam-nos. E, al venir que nós faem, matam-ne⁵⁴⁹ de quatre tro a cinc. E en tant anaven vinent los nostres e mataven e enderrocaven dels moros allí on los trobaven. E nós ab tres cavallers que anaven ab nós, trobam-nos ab un cavaller a peu; e tenc son escut abraçat e sa llança en sa mà e sa espaa cinta e son elm saragossà⁵⁵⁰ en son cap e un perpunt vestit; e dixem-li que es retés; e ell girà's a nós ab sa llançassa dreta e anc no ens volc parlar. E nós dixem:

—Barons, los cavalls valen molt en esta terra, e cada un no n'ha sinó un; e val més un cavall que vint sarraïns. E jo mostrar-lo-us he a matar: metam-nos tots entorn d'ell, e, quan a la un dreçarà la llança, l'altre venga e fira'l per les espatlles, e derrocar l'hem en terra, e així no porà fer mal a negú.

546. El rei havia jurat (documents de 23 desembre 1228 i 27 agost 1229) dur dos-cents cavallers a la conquesta. Els qui posseïen cavalleries d'honor i de mainada a Aragó, que tenien obligació de seguir el rei, devien formar-ne el principal contingent. Observem que diverses vegades, en esmentar el nom d'algun cavaller aragonès, en aquests paràgrafs de la conquesta, afegeix que era de la seva mainada. [Sobre la participació aragonesa: P. CATEURA BENNASSER, *Sobre la aportación aragonesa a la conquista de Mallorca (1229-1232)*, a *Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-1, Saragossa, 1980, p. 17-40, que també ofereix les llistes de cavallers catalans que participaren a l'empresa. M. T. F.]

547. Les tarides, que, com hem dit, eren navilis de transport, trasladaven els cavalls. Per això, en el paràgraf anterior, cada galera arrossega una tarida, perquè hi van els cavalls i els proveïments; en són, com si diguéssim, el complement.

548. Dahe o d'Ahe és nom de llinatge. Més endavant, per exemple, apareix un Fortuny Dahe, que fou justícia d'Aragó. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 349, 441, 491, 501 i 535. Taüst, en aragonès Tauste, una de les anomenades Cinco Villas, en l'actual província de Saragossa, partit judicial d'Egea de los Caballeros, a la vora esquerra de l'Arbe.

549. *matam-ne*: Llició preferible de CN; DEV diuen simplement *matam*; H ho omet. [J. B.]

550. Elm de Saragossa, com es troba en castellà *yelmo de Zaragoza*. Vegeu WILHELM GIESE, *Waffen nach der spanischen Literatur*, p. 111, n. 5; J. PUIGGARI, *Estudios de Indumentaria española*, Barcelona, 1890, p. 155. Convé advertir que, si bé no és probable en aquest cas, Siracusa, en català, era Saragossa de Sicília, la qual cosa implicaria una procedència molt diferent per als elms saragossans. [Vegeu M. DE RIQUER, *L'arnès del cavaller*, apartat 13, p. 35-36. M. T. F.]

E, nós aparellant-nos d'açò a fer, venc Don Pero Llobera⁵⁵¹ e lleixà's córrer al sarraí; e el sarraí, que el veé venir, dreçà-li la llança e donà-li tal⁵⁵² per los pits del cavall de la llança, que bé li'n mes mitja braça, e ell donà-li del pits del cavall e derrocà'l; e ell volc-se llevar e mes mà a l'espaa. E, en tant, nós fom sobre ell, e anc no es volc retre tro que morí, ans con hom li deïa: «Ren-te», ell deïa: «Le»,⁵⁵³ que vol dir: «No».⁵⁵⁴ E moriren-n'hi d'altres bé vuitanta. E tornam-nos-en a la host.

[LA HOST DEL REI ES DISPOSÀ A CONTINUAR LA LLUITA]

61 E, quan nós entram per la host, podia ésser prop del sol post, e En Guillem de Montcada e En Ramon de Montcada, ab cavallers qui eren ab ells, eixiren-nos recollir. E nós descavalgam e anam envers ells a peu; e En Guillem de Montcada somrís-se, e nós fom alegres, que havíem paor que no ens dixés mal; e pensam-nos que no seria tan mal con nós cuidàvem. E En Ramon de Montcada dix-nos:

—Què havets feit? Volets ociure a nós e a vós? Que, si per mala ventura vós vos perdiets, e sots ara anat a reec de perdre, la host e tot l'als seria perdut, e aquest tan bon feit no es farà puis per null hom del món.

E dix En Guillem de Montcada:

—En Ramon, lo rei ha feita follia, mas emperò a bon respit lo podem tenir d'armes e de tot bon feit, pus així s'enfellowí quan no fo a la batalla. E, sényer —dix ell a nós—, castigats-vos-en, que en vós nos jau nostra vida e nostra mort. E conhortats-vos d'una cosa: que, pus los peus tenits en terra, rei sots de Mallorques; e, si moriets, per lo mellor hom del món morriets;⁵⁵⁵ e, si jaïets contreit en lo llit, aquesta terra tenits per vostra, que vostra és.

E dix En Ramon de Montcada:

—Senyor, ara hauríem ops a pendre consell que esta nuit que us gordàssets, que en esta nuit és major perill que no haurets en esta terra; car, si no ens gaitam

551. Pero Llobera devia ésser un dels cavallers aragonesos que van eixir de la tarida, segurament un cavaller de la mainada reial. El trobem també, anys a venir, el 1244, en el setge de Xàtiva (MIRET, p. 165), i, el 1254, acompanyant el rei a Pamplona, llavors de les temences d'atac d'Alfons el Savi contra Navarra (MIRET, p. 242-243). Sabem que tenia una filla, Marquesa, pel casament de la qual el rei va oferir-li una certa quantitat (*ibid.*, p. 345). [Havia estat senyor de Penalba, aldea de Fraga, lloc que el 1235 fou donat pel rei al monestir de Sixena: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 994. M. T. F.]

552. Se sobreentén *colp* perquè és manera de dir que es troba en altres textos. Vegeu GIESE, *Waffen nach den katalanischen Chroniken des XIII. Jahrhunderts*, «Volkstum und Kultur der Romanen», Any 1, quad. 2, 1928, p. 141, 145, 146.

553. *Le*: C hi afegeix *muley*; DENV, *mulex*. [J. B.]

554. *No*: CN hi afegeixen *Sényer*; DEV, *Senyor*. [J. B.]

555. És a dir, moriria com si fos el millor home del món, realitzant una gran gesta.

bé que ens poguéssim armar ans que fossen a nós, tot aquest feït seria destruït.

E dixem nós:

—Vosaltres, que hi sabets més que jo, deïts-ho, que ço que vós ne direts, ne farem nós.⁵⁵⁶

E dixerem:

—Doncs, senyor, fets armar cent cavalls esta nuit, e les talaies estien lluny, que la host se pogués armar ans que ells fossen ab nós.

E nós dixem que ho deïa fort bé. E nós encara no havíem menjat e dixem que, quan hauríem menjat, enviariem missatge als rics hòmens, que cascú faés armar la tercera part de sa companya, e que enviassen peons defora e que escoltassen si sintrien alcuna cosa, que ho faessen saber a nós. E, quan haguem menjat, enviam nostres porters a cada un dels rics hòmens; e anc no hi pogren trametre negú: tant eren ujudes les companyes, e ells e els cavalls, de l'eixir de la mar e de la batalla que havien haüda. E nós cuidam que els hi enviassen, e adormim-nos. E les nostres naus, ab bé tres-cents cavallers que havia dedins e els cavalls aïtambé, eren al cap de la Porrassa.⁵⁵⁷ E viren la host del rei de Mallorques al vespre, que fo eixida en la serra del port de Portopí.⁵⁵⁸ E Don Ladró, un ric hom d'Aragó qui era ab nós,⁵⁵⁹ hac acord ab los cavallers que eren en la nau, que ens enviassen⁵⁶⁰ una barca per mar, que ens faïen saber que el rei de Mallorques ab sa host era en la serra del port de Portopí, e tendes que hi havien parades, e que esti-guessen apercebuts. E aquest missatge venc a nós a mitja nuit, que era nuit del dimecres que devia ésser aenant.⁵⁶¹ E nós enviam-ho a dir a En Guillem de Montcada e a Don Nuno e als rics hòmens de la host. E ab tot açò no es llevaren tro en l'alba. E, quan venc en l'alba, llevam-nos tots e oïm nostra missa en la tenda nostra, e el bisbe de Barcelona⁵⁶² féu sermó en esta manera:

62 —Barons, no és ara hora de llong sermó a fer, que la manera no ens ho dóna, car aquest feït en què el rei nostre senyor és, e vosaltres, és obra de Déu, que no és

556. Aquesta simpàtica modèstia del rei, que no exclou la iniciativa i la decisió personals quan se sent segur o ho jutja necessari, van contribuir molt a guanyar-li les voluntats —com ara la dels Montcada, que, no feia pas tant de temps, l'havien combatut.

557. El cap de la Porrassa, punta que limita per una banda la cala del mateix nom, dins la badia de Palma. A l'altra banda de la cala, el cap Falcó.

558. Portopí, cala arran de la capital i serra que es dreça al seu darrere.

559. Recordem que ja l'hem trobat en la crònica, § 33. La seva estada a Mallorca és confirmada pels documents. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 80, 86-89.

560. *enviassen*: CDEV hi afegeixen *un missatge en*. [J. B.]

561. Al cap d'una setmana, doncs, d'haver partit de Catalunya, d'on va partir el dimecres dia 5 de setembre de 1229. Vegeu abans § 56 i nota corresponent. La nit de què parla ací és, doncs, la de l'11 al 12 de setembre.

562. Berenguer de Palou.

pas nostre. E devets fer aquest compte: que aquells qui en aquest feït pendran mort, que la pendran per nostre Senyor, e que hauran paradís on hauran glòria perdurable per tots temps; e aquells qui viuran hauran honor e preu en sa vida e bona fi a la mort. E, barons, conhortats-vos per Déu, car lo rei vostre senyor e nós e vosaltres volem destruir aquels qui reneguen⁵⁶³ lo nom de Jesucrist. E tothom se deu pensar, e pot, que Déu e la sua mare no es partirà vui de nós, ans nos darà victòria; per què devets haver bon cor que tot ho vençrem, car la batalla deu ésser vui. E conhortats-vos bé e alegrats-vos, que ab senyor bo e natural anam, e Déu, qui és sobre ell e sobre nós, ajudar-nos ha.

E ab açò féu fi a ses paraules.

[COMBAT DE LA SERRA DE PORTOPÍ]

63 E, dita la missa, En Guillem de Montcada combregà, car nós e tota la major partida⁵⁶⁴ havíem combregat ans que entràssem en sa mar; e ab los genols ficats reebé son Creador e plorant e caient-li les llàgremes per la cara.⁵⁶⁵ Aprés açò, dixeren qui tendria la denantera. E dix En Guillem de Montcada:

—Tenits-la vós, En Nuno.

E dix En Nuno:

—Ans la tenits vós vui.

E dix En Ramon de Montcada:

—En Nuno, ben coneixem per què ho deïts ne ho fets: per amor que vós hajats de males ferides de la batalla, que devem albergar a la Porrassa.⁵⁶⁶

E dix En Guillem de Montcada:

—Tot sia, no ens ha què fer.

E En Guillem e En Ramon de Montcada havien-se ja acordat que entrò que es trobassen a la batalla dels sarraïns, que no s'aturassen.⁵⁶⁷ Ab tant, venc un hom nostre e dix:

—Veus tots los peons que se'n van e ixen-se'n de la host.

563. *reneguen*: CDENV hi afegeixen *la fe e*. [J. B.]

564. *partida*: CDENV hi afegeixen *de la companya*. [J. B.]

565. Segons DESCLOT, cap. XXXVI, no fou sols Guillem de Montcada, qui combregà, sinó tota la host. Segons MARSILI, cap. XXI, ho havia ajornat fins a aquell dia en què havia d'ésser coronat pel martiri.

566. El sentit d'aquest passatge no apareix prou clar, i molt menys en l'edició AGUILÓ. MARSILI fa dir a Ramon de Montcada que don Nunyo ho fa per tal de poder ferir l'endemà en aquells sarraïns que seran a la Porrassa; i ZURITA, llib. III, cap. IV, aclareix encara el passatge de Marsili dient que els tres barons «pensando que no tendrian batalla con los moros hasta el día siguiente, que se habian de alojar en la Porrassa», volien «cada uno para aquella jornada hallarse en los primeros encuentros». DESCLOT, cap. XXXVI, diu, simplement, que el rei va donar la davantera a En Guillem de Montcada.

567. *aturassen*: Lliçó preferible de CDENV; H *aturàssem*. [J. B.]

E pensaven-se'n d'anar. E nós cavalcam en un rossí, e En Rocafort⁵⁶⁸ anà ab nós e trobà una egua e cavalcà-hi en es dors, car no hi havia son cavall, que encara era en la nau.⁵⁶⁹ E nós manam que ens traguessen lo nostre cavall defora. E, ab tant, trobam-nos ab los sirvents nostres, qui eren bé de quatre mília tro a cinc mília, e dixem-los:

—Mal traïdors, e con podets anar lla, car, si menys de cavallers vos troben, tots vos ociuran?⁵⁷⁰

E ells oïren que raó los déiem, e aturaren-se e dixeren:

—Ver se diu lo rei, que bé anam en guisa d'orats.

E tinguem-los tant així entrò que foren venguts En Guillem de Montcada e En Ramon e el comte d'Empúries e aquells de son llinatge, e dixem-los:

—Veus aquí los servents que us he aturats, que se n'anaven.

E ells dixeren:

—Havets-ho fait fort bé.

E lliuram-los-los, e anaren-se'n ab ells. E, quan se'n foren anats, a cap d'un poc nós oïm gran brogit e dixem a un troter⁵⁷¹ que anàs a Don Nuno e que es cuitàs, que gran brogit oïem e havíem gran temor que els nostres no es fossen encontrats ab los sarraïns.⁵⁷² E el troter no venc. E vim que massa s'estaven, e dixem:

—En Rocafort, anats-hi vós e cuitats-los e digats a Don Nuno que mala vim vui la sua tarda, que per aventura tal dan porien pendre, que no ens ho valria lo seu dinar,⁵⁷³ que no és mester que la davantera sia tan lluny de la rereguarda, que la davantera no veja a la rereguarda, e la rereguarda, la davantera.⁵⁷⁴

E ell dix:

568. Aquest En Rocafort no és altre que Bernat de Rocafort, que ja hem trobat en l'atac del rei a Menàrguens (§ 38). Respecte a la seva estada a Mallorca, no en tenim cap dada documental concreta; però sabem que era a Barcelona, el 3 d'agost, al costat del rei, abans de la partença cap a l'illa (MIRET, *Itinerari*, p. 80). Tenia, com hem dit, el càrrec de majordom de la cúria (§ 38, n. 4).

569. L'evocació d'aquest detall, totalment innecessari per a la narració, sols s'explica pel goig de recordar les circumstàncies d'una situació difícil o culminant, i és d'aquelles que sols se li acudirà de fer al mateix actor.

570. Els peons no podien, sense greu perill, en aquest temps, arriscar-se sols enfront de la cavalleria. No fou sinó més endavant que els almogàvers aprengueren a lluitar contra els cavallers. Per la narració de Desclot (cap. xxxvi) també es veu que els peons van avançar-se massa.

571. Hom donava el nom *troter* als homes de peu que formaven part de la casa reial, principessa o nobiliària. Més restringidament, la paraula tenia el sentit de correu.

572. Comença la batalla de Santa Ponça, dita també de Portopí, que, segons la indicació de més amunt (§ 61, n. 561), va tenir lloc el dia 12 de setembre de 1229.

573. Es veu, doncs, que la triga de don Nunyo era deguda al fet que hagués volgut dinar abans d'emprendre la marxa. Això ens pot donar, més o menys, una indicació respecte a l'hora que devia ésser quan va començar la batalla, és a dir, ja ben avançat el matí.

574. Abans no ha indicat sinó que don Nunyo no tindria la davantera. Ara aquí veiem que havia de tenir la rereguarda. Cf. amb DESCLOT, cap. xxxvi: «E el rei e En Nuno foren en la reguarda ab tots los altres barons».

—Sol⁵⁷⁵ sots ací, e per nulla re no em partiria de vós.

E parlant ab ell déiem:

—Sancta Maria! E tant se tarda Don Nuno e els cavallers? Cert, mal ho fan.

E, nós estant en estes paraules, oïm los colps e els crits e dixem:

—Ah, Sancta Maria, tu ajuda als nostres, que par que trobats se sian.⁵⁷⁶

E en tant venc Don Nuno e Bertran de Naia ab ell e Llop Xemenes de Lúsia e Don Pero Pomar⁵⁷⁷ e tota sa companya e En Dalmau e En Jaspert de Barberà.⁵⁷⁸

E dixeren-nos:

—Con estats aquí?

E nós dixem:

—Estam ací per los peons que he feits aturar; ara sembla'm que es són encontres.⁵⁷⁹ E, per amor de Déu, cuitem-nos!

E dix En Bertran de Naia:

—Havets lo gonió de cors?

E dixem nós:

—No.

—Senyor —dix ell—, doncs, prenets aquest.

E davallam e vestim-nos lo seu e nostre perpunt e haguem nostra capellina lligada en la testa; e enviam missatge a Don Pero Cornell e a Don Eixemèn d'Urrea e a N'Oliver⁵⁸⁰ que es pensassen de cuitar, que la batalla era.⁵⁸¹

575. Sol: Llicó preferible de CDENV; H Sols. [J. B.]

576. QUADRADO, *Conquista de Mallorca*, p. 217, n., veu en la viva descripció d'aquesta angustiosa impaciència una altra prova de la intervenció del monarca en la redacció de la crònica.

577. No tenim notícies documentals que comprovin l'estada de Bertran de Naia a Mallorca. En tot l'*Itinerari* de MIRET no trobem aquest personatge sinó una sola vegada (p. 185): com a testimoni en un document datat a Alagó el 26 de novembre de 1246. Pel que fa als altres dos, llur participació en la conquesta està documentada. Lop Ximenes de Lúsia era, si bé aragonès, vassall de don Nunyo, i potser en qualitat de tal va anar en l'expedició. Vegeu § 21, n. 232. [Bertran de Naia figura, el 1245, com a casat amb Elvira Ximénez, filla d'Alemanys de Luna i germana, per tant, de Pedro Martínez de Luna: F. DE MOXÓ, *La casa de Luna*, p. 65. No sabem si pot ésser el mateix, o un fill seu, el que apareix com a senyor del lloc de Pinseque el 1283: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 1014. M. T. F.]

578. Sembla que aquest Dalmau ha d'ésser, com Jaspert, un Barberà. Però no n'hem sabut trobar notícies. Bé és veritat que no veiem tampoc quin altre Dalmau podria haver pres part en la conquesta. Potser un Rocabertí? En tot cas, no en tenim cap confirmació documental. Quant a Jaspert, vegeu § 21. Recordem que era vassall de don Nunyo, i, com a tal degué prendre part en la conquesta. També el citat Dalmau devia ésser-ne vassall, i això pot confirmar que es tracta d'un Barberà. [Sobre Jaspert de Barberà, vegeu abans la nota 211. M. T. F.]

579. *encontres*: CDENV hi afegixen *ab los sarraïns*. [J. B.]

580. Sembla estrany que el rei no s'hagués armat de totes armes ans d'entrar a la batalla. El *gonió* o llòriga ja ha aparegut en el § 14 (nota 135), el *perpunt* en el § 25, 26. Pel que fa a la *capellina*, la seva funció de protectora del cap apareix tant del seu nom com de la indicació que hi anava lligada. [Vegeu M. DE RIQUER, *L'arnès del cavaller*, apartat 11, p. 29 i 13-14, p. 35-39. M. T. F.]

581. Hi ha dades documentals que comproven l'estada de Pere Cornell i Eiximèn d'Urrea a

- 64 E nós, en aquell lloc on s'encontraren, trobam un cavaller e dixem-li:
 —Con ha estat açò ni què han fait los nostres?
 E dix:
 —El comte d'Empúries e els del Temple anaren ferir als de les tendes, e En Guillem de Montcada e En Ramon anaren ferir a la mà esquerra.
 E dixem nós:
 —E sabets-ne àls?
 —Hoc, que tres vegades han vençut los cristians als sarraïns, e els sarraïns als cristians tres vegades.
 E puis dixem-li:
 —On són?
 E dix ell:
 —A aquesta serra.
 E encontram En Guillem de Mediona,⁵⁸² que deïen que en tota Catalunya

Mallorca (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 86-91). Cornel ostenta aleshores el títol d'*alferes del rei*. Sobre P. Cornel vegeu § 12, n. 116. Eixemèn d'Urrea no és l'esmentat en el § 12 (n. 107), sinó el que comença a figurar en MIRET, *Itinerari*, p. 42, any 1222, i que apareix en els principals fets del regnat. Pel que fa a Oliver de Tèrmens, era un cavaller francès, que havia vingut al Narbonès amb Simó de Montfort (TOURTOULON, *Jacme I*, p. 255). Després va venir a Catalunya i el rei li va fer mercè dels castells de Sant Llorenç, Estagell i Argelers. Així ho explica ZURITA, llib. III, cap. IV. Va passar a Mallorca, amb Nunyo Sanç (DESCLOT, cap. XXXII). No tenim prova documental de la seva estada a Mallorca; però el *Llibre* torna a parlar-ne en el § 67. Anys a venir (1262), Oliver fou un dels cavallers que van acompanyar el rei Jaume a França, per a les noces de la seva filla Isabel amb el príncep Felip, fill de sant Lluís (MIRET, *Itinerari*, p. 324). QUADRADO (*Conquista de Mallorca*, p. 219) diu que, segles després, reapareix a Mallorca, per poc temps, un Oliver de Tèrmens. [Oliver de Termes era fill d'un senyor càtar occità, Ramon, i d'una rossellonesa, Ermessenda de Corsaví. Ramon de Termes morí a mans dels francesos i fou desposseït per Simó de Montfort; Oliver i Ermessenda es refugiaren a terres catalanes. Jaume I li concedí Sant Llorenç, Estagell i Argelers. Oliver es reconcilià el 1247. Més endavant, s'alià amb els francesos i s'enfrontà a Jaspert de Barberà, que governava el Fenolledès, antic domini d'Hug de Fenollet, desposseït també per càtar: J. VENTURA, *El catarismo en Cataluña*, p. 97-98. Vegeu també A. M. ADROER, P. CATALÀ, *Càtars i catarisme a Catalunya*, p. 56 i 75. Pel que fa a Ximèn d'Urrea, participà en la conquesta de València i el rei li atorgà la tinença d'Alcalatén, a l'Alt Millars, i les alqueries de Sollana i Pardines. Es casà amb la portuguesa Maria Rodrigues. Posseïa a Aragó les baronies de Biota i del Bayo. La seva filla Eva es casà amb Artal d'Alagó: LL. CERVERÓ, M. BATLLORI, *El comte Dionís d'Hongria*, p. 559-577 i V. GARCIA EDO, *Blasco de Alagón*, p. 406-407. M. T. F.]

582. Guillem de Mediona. No tenim dades documentals que comprovïn la seva estada a Mallorca; però devia ésser a Salou el primer de setembre de 1229, és a dir pocs dies abans de la sortida de l'expedició, perquè Jaume I aprova aquell dia la permuta que fa la seva muller Saurina de Castellet dels seus drets sobre el castell de Sant Martí amb Ferrer de Sant Martí (MIRET, *Itinerari*, p. 81). Alguns historiadors, entre ells QUADRADO, *Conquista*, p. 220, n. 69, creuen que Mediona va morir víctima del seu punt d'honor i que la frase de Marsili hauria d'interpretar-se en el sentit que mai més no fou vist. El fet és, però, que Guillem de Mediona apareix com a testimoni en un document del rei Jaume datat a Piera el 9 d'octubre de 1231. ZURITA, llib. III, cap. IV, suposa, no sabem per què,

null hom no junyia mills que ell, e era bon cavaller; e eixia's de la batalla, e eixia'l sang per lo llavi, dessús de la boca. E dixem-li:

—En Guillem de Mediona, con eixits de la batalla?

E dix ell:

—Car só ferit.

E cuidam-nos que fos ferit de colp mortal que tingués pel cors. E dixem:

—E de què sots ferit?

—D'una pedra que m'han dat sus en la boca só ferit.

E prenguem-lo per les regnes e dixem-li:

—Tornats a la batalla, que bon cavaller per aital colp con aquell enfellonir-se'n deu, que no deu eixir de batalla.

E, a cap d'una peça que nós lo guardam, no el vim. E, quan fo pujat sus en la serra, no eren ab nós pus de dotze cavallers e la senyera de Don Nuno e Rotlan Laí, qui la tenia,⁵⁸³ e Siri Guilleumes, fill del rei de Navarra,⁵⁸⁴ e podien ésser tro a setanta cavallers, e passaren denant nós. E sus alt en la serra⁵⁸⁵ on estaven los sarraïns estava gran companya d'hòmens de peu, e havia-hi una senyera de vermell e de blanc per llong meitadada e una testa d'home o de fust al ferre.⁵⁸⁶ E dixem a Don Nuno:

—Don Nuno, pugem ab aquesta companya, que ara van, que vençuts són, que tuit van brescant, e companya que va brescant e batalla, no ha qui els escometa, que, si els escometien, bé vençuts són.⁵⁸⁷

que Guillem és el cavaller que, segons DESCLOT, cap. XXXVI, acompanyà Guillem de Montcada i que romangué al seu costat fins a la seva mort. [Guillem de Mediona tenia béns importants a Barcelona, entre els quals una part de la lleuda de Mediona: P. ORTÍ GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, 2000, p. 79-80, 80-87, 89-91, 94-95, 402-404, 407-409, 411-417, 419-422, 468-470 etc.; l'arbre genealògic a p. 453. M. T. F.]

583. Rotlà Laí o Láinez apareix algun cop en els documents reials com a testimoni (MIRET, *Itinerari*, índex); però no a Mallorca. No podem, amb tot, tenir cap dubte que va assistir a la conquesta, perquè un R. Laí apareix en el *Repartment*.

584. Sire Guilleumes, fill natural de Sanç VII el Fort, ja l'hem trobat en el § 41, dins Balaguer assetjat, llavors de la guerra d'Urgell. Allí indica que es tracta d'un fill natural: «fill del rei de Navarra, que havia haüt d'una dona». No tenim notícies documentals de la seva participació en la conquesta, ni figura en el *Repartment*, però sabem que el 15 de juliol de 1229 era a Valls amb el rei (MIRET, p. 79). Això permet de deduir que, després d'haver lluitat al costat dels adversaris de Jaume, ara era al seu costat, és a dir quan ja preparava l'expedició a Mallorca. Més endavant, § 84, el *Llibre* torna a parlar d'ell a causa d'un cavaller que l'acompanya, per nom Soyrot.

585. *la serra*: CDENV *lo puig*. [J. B.] Quina era aquesta serra o puig i quin aquell on havia pujat el rei amb els dotze cavallers? Segons QUADRADO, *Conquista*, p. 221, el primer sembla ésser el que avui s'anomena *puig de Saragossa*, i aquest *el puig del Rei*.

586. MARSILI (cap. XXII) creu que el cap era d'algun guerrer cristià.

587. Remarquem com en aquestes primeres accions a Mallorca ja es posen de manifest els coneixements bèl·lics de Jaume I.

E anaren-me pendre a la regna ell e Don Pero Pomar e Rui Xemenis de Luèsia⁵⁸⁸ e deïen:

—Vui nos ociurets tots, e la vostra ravata nos matarà!

E daven-nos grans sofrenades, e dixem-los nós:

—No us cal, que no só lleó ne lleopard; e, pus tant ho volets, aturar m'he. Mas Déu vulla que no ens en vinga mal, d'aquest aturar!

65 E en tant venc En Jaspert de Barberà e dix a Don Nuno que anàs aenant. E dix ell:

—Farai-ho.

E dixem nós:

—Pus En Jaspert hi va, iré-hi jo.⁵⁸⁹

—E con vós? —dis Don Nuno—. Ja us ha hom fet lleó, aquí, d'armes? Ben porets veer que tan bo o mellor ne trobarets con vós.

E, enans que En Jaspert fos ab aquells setanta cavallers, los moros escridaren-se e anaren gitant Pérez e faeren-se un poc aenant. E la senyera de Don Nuno e aquells qui eren ab ella giraren la testa. E aital faent bell semblant davallaren bé un git de pedra punyal⁵⁹⁰ contra nós. E alguns cridaren:

—Vergonya!⁵⁹¹

E els sarraïns no els seguiren, e aquests nostres aturaren-se. E en tant venc la senyera e la mainada nostra ab cent cavallers bé que la guardaven o pus. E dixerren:

—Veus aquí la senyera del rei.

E nós davallam pel puig enjós e mesclam-nos ab la mota de la senyera e pujam llassús tot en u.⁵⁹² E els sarraïns fugiren. E trobam bé dos mília de sarraïns que anaven denant nós a peu e fugien; e no hi podíem aconseguir: tant era ujat lo nostre cavall ni jo ni els altres cavallers! E quan fo la batalla vençuda, e fom sus, acostà's a nós Don Nuno e dix:

—Bon dia és vengut a vós e a nós, que tot és nostre, pus aquesta batalla havets vençuda.

588. Lúcia, ha dit abans el *Llibre*. Vegeu § 21 i la nota corresponent núm. 232. Les dues formes, Lúcia i Luèsia, apareixen en aquest temps.

589. Un altre cas de primera persona del singular.

590. Aquest punyal tindria aquí el valor de pedra llançada «amb el puny». Aquesta fugida, tanmateix, sembla que era fingida. MARSILI així ho indica taxativament, i així cal potser deduir-ho de les paraules *fent bell semblant*.

591. *Vergonya!*: CDENV hi afegeixen *cavallers, vergonya*. [J. B.]

592. Segons DESCLOT, cap. XXXVII, el puig de què s'apodera el rei és aquell que no havia pogut retenir Guillem de Montcada i on havia trobat la mort.

[DESPRÉS DEL COMBAT EL REI S'ASSABENTA DE LA MORT DELS MONTCADA]

66 Ab tant, dixem a Don Nuno:

—Anem a la vila, que el rei de Mallorca és a la muntanya e no hi porà aconseguir tantost con nós. E podets-lo veer en aquella mota, que vestit és de blanc, e estallar l'hem de la vila.

E, nós que començàvem a davallar del puig enjós e anar al pla al camí de la vila, venc a nós En Ramon Alaman e dix:

—Sényer, què volets fer?

E nós dixem:

—Volem anar a la vila e estallarem al rei, que no hi pusca entrar host.

—Ah, sényer, farets ço que anc rei no féu: que vença batalla, que allí on l'haurà vençuda no jaga la nuit per saber què ha perdut ni què ha guanyat!

E nós dixem-li:

—Sapiats, En Ramon Alaman, que més val açò.

E en tant avallam per la costa enjús e anam-nos-en a pas al camí que va a la vila.

E en tant, quan haguem cavalcat un miller, venc-nos lo bisbe de Barcelona e dix:

—Sényer, per amor de Déu no us cuitès tant.

—Per què no, bisbe? Que açò és mellor.

E dix ell:

—Parle ab vós.

E tiram fora del camí, e dix:

—Ah, sényer, més havets perdut que no us cuidats, que En Guillem de Montcada e En Ramon són morts.

—Con, morts? —dixem nós.

E presem-nos a plorar. E puis dixem al bisbe:

—No plorem, que ara no és hora de plorar, mas llevem-los del camp, pus que morts són.

—Sí ens farem —dix ell.

—E vós anats-nos esperant, que ho farem —dixem nós.

[EL REI ESTABLEIX EL CAMPAMENT. ENTERRAMENT DELS COSSOS
DE GUILLEM I RAMON DE MONTCADA]

67 E anam-nos-en poc a poc tro sus a la serra de Portopí,⁵⁹³ e vim Mallorca, e semblà'ns la pus bella vila que anc haguéssem vista, jo ni aquells qui ab nós eren.

593. La serra que ací designa amb el nom de Portopí és, com diu QUADRADO, *Conquista*, p. 227, la serra de Bendinat. D'allí estant es destria, en efecte, al lluny, la ciutat de Mallorca. Tan lluny, però, que Quadrado creu que l'elogi del rei devia ésser arrencat, sens dubte, per la bella situació.

E en tant atrobam Don Pelegrí d'Atrosillo⁵⁹⁴ e demanam-li si hi havia aigua on poguéssim la nit albergar. E dix que hoc, que ell havia vist entrar lo vell⁵⁹⁵ bé ab vint a cavall, e abeuraven; e ells eren quatre e no els gosaren escometre. E anam aenant e trobam aquella aigua⁵⁹⁶ e aquí albergam la nit. E dixem a Don Nuno:

—Fe que deig a Déu, gran fam he, que hui no mengé.

E dix ell:

—Senyor, N'Oliver⁵⁹⁷ ha parada sa tenda e adobat de menjar, e lla porets menjar.

—Anem —dixem nós—, doncs, on vós vullats.

E anam lla e menjam.⁵⁹⁸ E, quan haguem menjat, veïa hom les esteles e el cel. E dix Don Nuno:

—Senyor, bon seria, si menjats havets, que anàssets a Don Guillem de Montcada e a Don Ramon.

E dixem nós que fort bé ho deïa. E anam-hi, e haguem tortes e candeles, e trobam-lo que jaïa en almatracs, e un cobertor que tenia dessús. E estiguem aquí una peça, ploram e puis sobre En Ramon atre tal. E, quan açò haguem feit, tornam-nos-en en la tenda de N'Oliver e dormim tota la nit tro al dia.⁵⁹⁹ E, con venc al matí, dixeren:

—Mudem-nos.

E dixem nós que asseieriem⁶⁰⁰ l'albergada. E vestim-nos nostre gonió e nostre perpunt,⁶⁰¹ e metem los aragoneses d'una part e els catalans de l'altra, e la

594. Sobre Pelegrí d'Atrosillo, vegeu abans § 15, n. 143. La seva estada a Mallorca no és confirmada per cap prova documental, que sapiguem.

595. El *vell*, títol equivalent a *senior*, deu referir-se ací al rei de Mallorca.

596. Aquesta aigua, segons QUADRADO, *Conquista*, p. 228, no pot ésser altra que la font de l'Ermita, damunt Bendinat. Vegeu, però, més avall, n. 602. DESCLOT, capítol XXXVII, parla d'un jardí travessat d'una aigua pel mig, en la qual passaren la nit els cristians, treballats pel mar i per la batalla. Creiem que es tracta del mateix indret i la mateixa aigua indicades pel *Llibre*, malgrat que en Desclot hi ha alguna indicació anòmala respecte a l'emplaçament del jardí.

597. *Oliver*: C hi afegeix *de Termes*. [J. B.]

598. Segons una tradició que ja existia en temps de Zurita, perquè ja ell va recollir-la (llib. III, cap. IV), el nom de Bendinat prové de l'àpat que el rei va fer en aquell indret. QUADRADO, *Conquista*, p. 228-229, n. 80, fa observar, amb raó, el caràcter aràbic del mot.

599. Si la batalla havia tingut lloc el dia 12, aquest dia que ara es lleva és el 13 de setembre de 1229.

600. *asseieriem*: CN *assetiaríem*; DE *assevariem*; V *assegurariem*. La forma del ms. H, amb *i* antihiàtica (*asseer*), és sens dubte la correcta (cf. el començ del capítol 68 *fo asseguda l'albergada* i el del capítol 434 *assignéssem nostra albergada*). [J. B.] Els cavallers han dit: «Mudem-nos», això és, anem a establir-nos en un altre lloc; i la resposta del rei sembla ésser que allà mateix on són, vora aquella aigua, establiran el campament. Així i tot, el més probable és que la host es mogui realment i vagi a acampar prop de la ciutat (vegeu més avall, n. 602 i § 69, n. 615).

601. Sobre aquestes peces de l'armadura, vegeu abans, notes § 14, n. 135, i § 25, n. 266.

sèquia era en mig;⁶⁰² e faem l'albergada tan estreta, que no paria que hi albergàssem de cent cavallers aenant, sí que les cordes⁶⁰³ se tenien entrelaçades d'una en altra, sí que bé durà per vuit dies que no podia hom fer carrera en la host.

68 E, quan ven al matí, que fo asseguda l'albergada,⁶⁰⁴ ajustaren-se los bisbes⁶⁰⁵ e els nobles e vengren a la nostra tenda. E dix lo bisbe de Barcelona, En Berenguer de Palou per nom:

—Senyor, mester seria que aquests corsos qui són morts, que els soterràs hom.

E dixem nós:

—Hoc, bé. Quan volets que els soterrem?

E dixeren ells:

—Adés o matí o quan haurem menjat.

E dixem nós:

—Més valrà al matí, quan negú no ho veurà ni ho veuran los sarraïns.

E dixeren los nobles que bé ho deïem. E, quan venc al sol post, nós demanam draps⁶⁰⁶ amples e llongs e faem-los metre de part de la vila, per tal que no vissen les candeles quan hom los soterraria. E, quan venc que els volguem soterrar, meteren⁶⁰⁷ mà a plorar e a fer dol e a cridar. E nós dixem que callassen e que escoltassen ço que nós los volíem dir, e dixem-los així:

—Barons, aquests rics hòmens són morts en servei de Déu e el nostre, e, si nós los podíem reembre, que la llur mort poguéssim tornar en vida, e que Déu nos en faés tanta de gràcia, tant ne dariem nós de nostra terra, que a follia ens ho tendrien cells qui oirien ço que nós ne dariem; mas, pus Déus nos ha aduits aquí a nós e a vosaltres en tan gran serviï seu, no és mester que negú faça dol ni plor. E jassia que el pesar sia gran, no ho façam semblant defora. E man-vos per la senyoria que he sobre vós que negú no plor ni en faça dol, car nós vos serem senyor, que aquell lloc que ells vos devien tenir en fer bé, que nós lo us farem. E, si negú

602. Aquí precisa el caràcter de l'aigua que travessava aquell indret. El fet que es tracti d'una sèquia indica que no deu referir-se a la font de l'Ermita, escassa, de què hem parlat abans (n. 596), i, per tant, que l'exèrcit ha canviat de lloc.

603. *cordes*: CDENV hi afegeixen *de les tendes*. [J. B.] Dada interessant relativa a la manera com s'establia l'albergada. Aquestes cordes devien ésser les que subjectaven les tendes de campanya a terra. També és interessant la notícia relativa als vuit dies que «hom no podia fer carrera (avui diríem carrer) en la host», perquè vol dir que, almenys durant vuit dies, l'exèrcit no es va moure d'aquell lloc: un altre indicati, doncs, que la host ja s'havia traslladat.

604. Si l'albergada hagués estat asseguda el mateix dia, o sia el 13, aquest matí seria el del 14. Però, ignorem el temps que degueren esmerçar. Així i tot, creiem la conjectura admissible.

605. Els bisbes, això és, el de Barcelona i el de Girona.

606. *draps*: CDENV hi afegeixen *barragans e d'aquests draps*. [J. B.]

607. *meteren*: Lliçó preferible de CDENV; H *metérem*. [J. B.]

perd cavall ni neguna altra cosa, nós la us esmenarem e us farem vostres ops com-
plidament; e no us faran minva vostres senyors ni ho conoixerets en re: en tal gui-
sa vos farem vostres ops. Car lo dol que vosaltres fariets seria desconhort de la
host e a vós no tendria altre prou. On vos man, sots pena de la naturalea que
havem sobre vós, que negun no en plor. Mas sabets qual sia el plorar? Que nós ab
vós e vós ab nós carvenam bé la llur mort e que sirvam a nostre Senyor de ço per
què hic som venguts, e que el seu nom hic sia santificat per tostemps.

E, aquestes paraules dites, sofriren-se del dol, que no el faeren, e soterraren-
los.⁶⁰⁸

[COMENÇA EL SETGE DE LA CIUTAT DE MALLORCA]

69 E, en tant, altre dia matí haguem nostre consell⁶⁰⁹ ab los bisbes e ab los nobles
de la host, que faessen descargar los llenys que eren en la mar. Havia-hi⁶¹⁰ un tra-
buquet e un almajanec,⁶¹¹ e els sarraïns veeren que nós aduíem la fusta de la mar.
E meteren mà a parar dos trabuquets e alcarrades.⁶¹² E vengren a nós los còmits e
els nauzers de les naus de Mansella, que podien ésser de quatre tro a cinc naus, e
dixeren-nos:

—Seyor, nós som venguts aquí a servici de Déu e al vostre⁶¹³ e porferim-vos

608. No hi ha, doncs, espai entre l'escena del vespre, amb les candeles, el discurs del rei i l'en-
terrament. Els Montcada, segons la tradició, foren soterrats en el lloc on hi ha l'anomenat Pi dels
Montcada. Una altra tradició voldria que, abans d'ésser tornats a Catalunya, al monestir de Santes
Creus, estiguessin un cert temps dins l'esglesiola del Sant Sepulcre, que abans era una mesquita i
que després fou cedida als cavallers d'aquell orde per la vídua i el fill de Guillem de Montcada
(QUADRADO, *Conquista*, p. 233, n.).

609. Observem que aquí no es tracta de consell general, sinó d'un consell restringit en el
qual sols prenen part els prelats i els barons; de manera que en són exclosos els altres eclesiàstics, els
simples cavallers i els homes de viles.

610. *Havia-hi*: Lliçó preferible de CDENV; H *Envià-hi*. [J. B.]

611. Sobre l'almajanec, vegeu abans § 16, n. 162. Pel que fa al trabuquet sembla que es trac-
ta d'un enginy molt semblant al fonèvol (vegeu abans, § 15, n. 148). No creiem, però, com algun
autor, que sigui sols una altra denominació del mateix enginy (SWIFT, *James*, p. 273), perquè no es
concep que siguin esmentats tots dos de costat, com els trobem una mica més avall d'aquest mateix
paràgraf. [Cf. P. E. CHEVEDDEN, *The Artillery of King James I*, p. 68-71. M. T. E.]

612. Algarrada, màquina de guerra, del mot àrab *al-aarada*, que «llança la pedra lluny»,
GAYANGOS, *The Chronicle of James I*, p. 681 i 704. Estava formada per dues perxes, una de fixa, i una
altra de mòbil, aquesta unida a l'altra per un piu i amb una grossa pedra col·locada en un dels seus
extrems. A força de braços, s'imprimia un moviment de vaivé a la perxa mòbil fins al moment que
s'engegava la pedra (vegeu MONFAR, *Condes de Urgel*, 1, p. 481). [P. E. CHEVEDDEN, *The Artillery of
King James I*, p. 68-69. M. T. E.]

613. En el *Repartiment* apareixen sovint els marselesos i llur ciutat. Per document de 23
d'octubre de 1230, Jaume I va fer donació al comú de Marsella de 300 cases a la ciutat de Mallorca

per los hòmens qui són aquí de Mansella que us farem un trabuquet a nostra messiò, de les antenes e del llenyam de les naus, a honor de Déu e de vós.

E nós haguem enans dressats nostres trabuquets e el fenèvol que els sarraïns no hagueren los llurs. E foren per compte los ginys quan foren parats defora e dedins dos trabuquets nostres e un fenèvol e un manganell turquès.⁶¹⁴ E els sarraïns faeren dos trabuquets e catorze algarrades; e havia una d'aquelles algarrades, la mellor que anc hom pogués veer, que ben passava de cinc tro a sis tendes, que entrava dins en la host; e la un trabuquet que nós aduixem per mar tirava pus lluny que neguns dels llurs. E començaren los nostres de tirar als de la vila,⁶¹⁵ e ells cuïtaren los llurs tant con podien. E dix En Jaspert de Barberà⁶¹⁶ que ell mostraria a fer un mantell⁶¹⁷ qui iria tro sus a l'obra del vall, a pesar dels ginys de dins e de les ballestes. E féu mantell que anava en rodes, e eren les cledes de tres dobles e de fusts bons e forts dedins, e anava en rodes, e començà'l de prop los trabuquets. E, així con ell anava, faïen de pals forcats e ficats,⁶¹⁸ e faïa així con manera de casa coberta ab cledes e ab rama dessus, e sobre la rama de la terra, sí que, si hi ferís péra de les algarrades, que no hi tingués dan. E el comte d'Empúries féu un mantell e acostà'l lla, prop del vall, e mes-hi companya e cavadors que entrassen per la terra e de què isquessen llajús, en el fon del vall.⁶¹⁹ E nós faem altre emparar a nostra companya d'aquella forma mateixa. E així començam de

i la sisena part de la vila d'Inca (MIRET, *Itinerari*, p. 89). Això ens indica la importància de la participació marsellesa en la conquesta. [A. SANTAMARÍA, *Comunidades occitanas en la conquista y repoblación de Mallorca*, a *IV Jornades d'Estudis Històrics locals*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1986, p. 9-19. M. T. F.]

614. Sobre el fonèvol vegeu § 15, n. 148. Sobre el manganell vegeu § 16, n. 162. La denominació de *turquès* deu referir-se a la seva procedència o potser a alguna particularitat pròpia de la manera com el construïen els turcs. [P. E. CHEVEDDEN, *The Artillery of King James I*, p. 71. M. T. F.]

615. Per tot el que diu en aquest paràgraf, i especialment per aquestes indicacions, es veu que el campament cristià ja s'havia acostat a la ciutat. Però el cert és que la crònica no n'ha dit res. Això ens confirma en la nostra idea que, després de la nit passada prop del camp de batalla de Portopí, l'exèrcit degué acostar-se a la ciutat, tal com diu DESCLOT, cap. XXXVII (vegeu abans, § 67, n. 600).

616. Sobre Jaspert de Barberà, vegeu abans § 21, n. 211.

617. Aquest passatge ens permet de veure força bé en què consistia el *mantell*. El nom deu provenir de la seva funció, això és cobrir. Guarnits pels mantells els assetjants podien acostar-se als valls i als murs. Estaven formats per cledes de fusta, i podien, per facilitar-ne el moviment, anar sobre rodes, com aquest que construeix Jaspert de Barberà. També es podien cobrir per sobre amb branques i terra.

618. El sentit d'aquestes paraules no apareix clar. Sembla que entre *faïen* i *de pals* ha de marcar-hi alguna cosa. MARSILLI, XXIV, diu que els homes que anaven dins el mantell ficaven pals de ferro, perquè servissin de mur a la host.

619. Tant aquesta explicació com la precedent són aprofitades per GODAY CASALS, *Medis d'atac i de defensa en la Crònica de Jaume I*, «1er Congr. Hist. Cor. Aragó», p. 802.

fer nostres caves; e, quan foren començades aquestes tres caves, aquella d'En Jaspert anava sobre terra, e les altres, dejús terra. Fo la host molt pagada, per ço car veïen que el fet venia a bona oportunitat. E aquesta fo host que anc hom del món no en vi altra que tan bé faés ço que els preïcava un frare preïcador qui havia nom Micael, qui era en la host e era lector en teologia;⁶²⁰ e son companyó havia nom frare Berenguer de Castell Bisbal.⁶²¹ E, quan ell los dava perdó (que n'havia poder dels bisbes), tot ço que ell los deïa que aduïessen, o fusta o péra, no guardaven los cavallers que els hòmens de peu la hi aduïessen, que ells metien la mà en tot; e denant si en les selles aduïen en los cavalls les pedres per als fenévols, e als trabuquets lliuraven los hòmens de llurs cases e en fusts que havien ordits ab cordes aduïen-los les pedres dels trabuquets al coll. E, quan nós los manàvem que anassen vetllar de nuit, ab los cavalls guarnits, als genys, o de dies per guardar los cavadors o a fer negun ofici que mester fos a la host, quan hom los manava que hi anassen cinquanta, anaven-n'hi cent. E, per tal que sàpien aquells que oiran aquest llibre que cara cosa fo d'armes ço que fait fo en Mallorques, deïm-vos-ne

620. Aquest frare Micael apareix més amplament en la crònica de MARSILI, XXIV, el qual no va tenir-ne prou de les notícies que dóna el *Llibre* i va afegir-ne fins a donar-nos-en una breu biografia. Segons ell, era «de nació castellana», primer lector de l'orde de Predicadors, rebut pel mateix sant Domingo de Guzmán a Tolosa. Era molt amat en la host, i el seu nom era invocat sovint, després del de Déu i de Santa Maria. Tant, que encara anys després deïen els sarraïns restats a l'illa que «Maria e Miquel preseren Mallorca». Després va seguir el rei a València, i estigué en el convent de Predicadors que s'hi fundà. Allí va morir, i, soterrat en el cementiri dels frares, s'hi veïen senyals lluminosos. Aleshores fou traslladat a l'església del convent en un sepulcre treballat a la paret, on seguien els senyals miraculosos. En temps que Marsili escrivia la seva crònica, encara, a causa d'obres, havia estat novament traslladat a la capella de Sant Pere Màrtir. Això és el que diu Marsili. Però no ens en dóna el cognom. Per altres fonts, sabem que es deïa Fabre o Fabra, la qual cosa fa dubtós que fos castellà. Figura en el testament de Jaume I del 1241: el rei encarrega a ell i altres personatges la missió de vetllar pel compliment d'algunes clàusules testamentàries (publicat, entre altres, per TOURTOULON, *Jacme I*, II, p. 559; però amb la data equivocada (1242 per 1241). [L'edició més recent d'aquest testament és la d'A. UDINA ABELLÓ, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, doc. 20, p. 138-142. La data correcta és la d'1 de gener de 1242. Hi ha també una altra edició recent: A. HUICI, M. D. CABANES, *Documentos de Jaime I*, doc. 340. Sobre fra Miquel Fabra vegeu R. I. BURNS, *El reino de Valencia en el siglo XIII*, p. 47, 454-455. M. T. F.]

621. Berenguer de Castellbisbal, frare predicador com Miquel Fabre. Fou bisbe de Girona (1245-1254). El rei el distingia molt (figura en el testament de 1241 amb la mateixa missió que el seu company), però fou causa d'un dels esdeveniments més tèrbols de la vida del Conqueridor, el qual, creient que havia violat el secret de confessió, i acusant-lo d'haver maquinat contra ell, li va fer mutilar la llengua. Excomunicat pel papa Innocent IV, Jaume, per obtenir el perdó, hagué de sotmetre's a penitència (14 octubre 1246). Va morir a Nàpols el 1254. QUADRADO, *Conquista*, p. 238-239, n. [Sobre Berenguer de Castellbisbal, R. I. BURNS, *El reino de Valencia en el siglo XIII*, p. 69-70, 73, 111, 113, 309, 454-455. A. QUINTANA PRIETO, *La documentación pontificia de Inocencio IV (1243-1254)*, Roma, 1987, I, núm. 304, A. HUICI, M. D. CABANES, *Documentos de Jaime I*, 2, núms. 432-3, 443-4. M. T. F.]

adés una carrera: que null hom de peu, mariner ni altre, no osà jaure ab nós en la host per tres setmanes, sinó tan solament nós e els cavallers e els escuders qui ens servien; que els altres hòmens de peu e els mariners venien bo matí, que s'eixien dels llenys en què dormien de nit; e el prebost de Tarragona era un d'aquells.⁶²² E tot lo dia estaven ab nós e al vespre anaven-se recollir a la mar. E faem nostra host vallejar ab palenc e ab valls; e havia-hi dos portes, e null hom no en podia eixir sinó per manament de nós.

70 E, en tant, nós estant així, tornà nostre frau,⁶²³ e un sarraí de l'illa, qui havia nom Ifantil·là,⁶²⁴ ajustà tots los de la muntanya, que eren bé cinc mília, e havia-hi ben cent hòmens a cavall; e venc-se'n sus a un puig que era fort e que era sobre la font de Mallorques,⁶²⁵ e aquí parà ses tendes; e havia-n'hi bé de trenta tro a trenta-cinc fins en quaranta. E féu anar los sarraïns ab eixades e trencà l'aigua de la font qui venia a la vila e gità-la per un torrent a enjús, sí que nós perdem aquella aigua, que no la poguem haver. E veem que açò no poria sofferir la host; e haguem consell que hi anassen un cap o dos ab tres-cents cavallers e que es combatessen ab ells e que cobrassen l'aigua. E sobre açò dixem-ho a Don Nuno, e ell aparellà's, e faem-lo cap de la companya; e anaren ab ell entre seus e aquells que hom li lliurà,⁶²⁶ bé tres-cents cavallers. E els sarraïns volgren defendre aquell puig; e anaren los nostres envers ells e vanceren-los sus en el puig e conseguiren Ifantil·là, qui era llur cap, e mataren-lo. E moriren ab ell pus de cinc-cents, e els altres fugiren a la muntanya; e preseren llurs tendes e barrejaren-los llur host e aduixeren la testa d'Ifantil·là a nós a la host, e faem-la metre en la fonda⁶²⁷ de l'almajanec e faem-la gitar dins en la vila.⁶²⁸ E tor-

622. Ferrer de Pallarès. Vegeu més amunt, § 54, n. 491. No Ferrer de Sant Martí, com diu QUADRADO, *Conquista*, p. 242.

623. No es veu quin sentit pot tenir aquí l'expressió «tornà nostre frau». FLOTATS i BOFARULL, en la seva versió castellana, van optar per suprimir la frase (p. 10); l'adaptació de l'edició Barcino al català modern, p. 55, va optar per reproduir-la textualment.

624. Infatil·là, anomenat per DESCLOT, capítol XL, En Fatil·là, sembla el nom àrab precedit del tractament català En. Fatih-Ellah, segons ROMNEY (*Histoire d'Espagne*, VI, p. 406), o Alfatih-billah, segons una hipòtesi de GAYANGOS (*The Chronicle of James I*, I, p. 142), seria el nom aràbic. [Ifant Allah, segons R. I. BURNS, *Islam under the Crusaders. Colonial Survival in the Thirteenth-Century Kingdom of Valencia*, Princeton, Princeton Un. P., p. 307, n. 24. M. T. F.]

625. La font que proveïa d'aigua l'exèrcit cristià i potser també, cal deduir, la ciutat de Mallorca.

626. Un centenar de cavallers podia dur dels seus, perquè aquest és el nombre que s'havia compromès a dur a la conquesta (§ 51, n. 477).

627. Sobre la fona de l'almajanec, vegeu § 16, n. 162.

628. La lluita contra Fatil·là també en DESCLOT (cap. XL), amb algunes diferències: els caps de l'expedició contra ell són Guerau de Cervelló i Ferrer de Sant Martí; en l'escomesa moren tots els sarraïns que l'acompanyen; els caps de quatre-cents d'ells són llançats pels trabucs dins la ciutat, etc. [Ferrer de Santmartí era senyor de Sant Martí Sarroca, Subirats, Olèrdola, Eramprunyà, Castellet,

naren l'aigua a la host,⁶²⁹ e la host fo alegre la nuit, con devia ésser per la gran contrària que ens faïen.

[UNA PART DE L'ILLA SE SOTMET PACÍFICAMENT AL REI]

71 E sobre açò, un sarraí de l'illa, qui havia nom Ben Aabet,⁶³⁰ envià'ns missatge per un sarraí qui aportà una sua carta, que ell venria a nós e que faria tant, que l'una partida de l'illa, de dotze que n'hi havia,⁶³¹ que ens adurien conduit de la host e açò que ells porien haver; e que creïa per cert que, si nós nos capteníem bé d'ell, que els altres faria tornar a nós. E nós mostram-ho als nobles de la host, e dixeren tots que era bo que es faés. E puis dix-nos lo sarraí que enviàssem cavallers a un bon lloc que era prop de la host una llegua, e ell exigiria en fe de nós e que faria son pleit ab nós e que ens serviria a bona fe e sens engan, e que nós conoixeríem lo gran serviü que ell nos faria. E nós enviam-hi vint cavallers, e trobaren-lo en aquell lloc. E venc ab son present e aduix⁶³² bé vint bèsties carregades entre civada e cabrits e gallines e raïms; e els raïms eren aitals, que els aduíem en sacs, e no es trencaven ni s'afollaven. E aquell present que ell aduix, partim-ho pels nobles de la host. E açò féu aquell àngel que Déu nos envià; e, quan dic àngel, ell era sarraí, mas tant nos tenc bon lloc, que per àngel lo prenguem, e per açò li faem con semblança d'àngel. E demanà'ns un penó nostre, per tal que, si venien sos missatgers a la host, que non los faessen mal los nostres, e donam-lo-li de bon grat. E puis envià'ns missatges que dues o tres partides altres volien seguir a la sua carrera, e no erraria neguna setmana que no envià's pertreit a la host de civada e de farina e de gallines e de cabrits e de raïms, sí que ens refrescaria la host e la'ns

Falset i Mora; vegeu A. DE FLUVIA, quadre genealògic de la família Santmartí, a *Gran Enciclopèdia Catalana*, 13, p. 266. M. T. F.]

629. QUADRADO, *Conquista*, p. 243, addueix un pasatge de l'historiador mallorquí Binimelis, segons el qual no tota l'aigua degué ésser recuperada, ans una part se'n va perdre per l'anomenat *avenc d'En Corbera*. Ignorem quin fonament pot tenir aquesta versió i algun altre detall donat pel dit historiador.

630. *Ben Aabet: Lliçó preferible de CDENV; H Bean Abet*. [J. B.] [Ben Aabet és Ibn Abbad: R. I. BURNS, *How to end a Crusade: techniques for making peace in the Thirteenth-Century Kingdom of Valencia, a Moors and Crusaders in Mediterranean Spain. Collected studies*, Londres, Variorum Reprints, 1978, IV, p. 4. En aquest treball l'autor estudia el procediment seguit per a les negociacions de rendició dels sarraïns, tant a Mallorca com a València, que acabava amb el lliurament de les defenses i l'entrada del rei a la ciutat o vila. M. T. F.]

631. Sobre aquestes dotze partides, vegeu més avall, § 72; però allí diu que són quinze. Quant a la partida que Ben Aabet senyorejava i influïa, ho explica una mica més avall, dins el mateix paràgraf.

632. *aduix: DENV amenà*. [J. B.]

confortaria. En tal guisa que, quan venc a⁶³³ quinze jorns, totes les partides de Mallorca que eren de la ciutat tro a les parts que són contra la partida de Manriques, tots les haguem a nostre serviï;⁶³⁴ e que ens servien obedientment. E fiàvem-nos a ell, car en ell trobàvem tota veritat.⁶³⁵ E puis venc a nós e demanà'ns dos batlles cristians que per nós tinguessen aquelles partides; e ab consell d'ell fem dos batlles d'aquelles partides que ell nos féu venir a nostre manament.⁶³⁶ E faem-ne batlles En Berenguer Durfort, de Barcelona, e En Jaques Sans, qui eren de nostra casa e hòmens que ho sabien fer.⁶³⁷

72 E, per tal que sàpien aquells qui aquest llibre veuran⁶³⁸ quantes partides ha en Mallorca, elles són quinze. La primera és Andraig e Sancta Ponça e Bunyola

633. a: CDENV hi afegeixen *cap de*. [J. B.]

634. Segons QUADRADO, *Conquista*, p. 244, el districte col·locat sota la seva autoritat i poblat per 800 cases o famílies de muntanyencs, potser era el de Pollença, on va convidar Nunyo Sanç (vegeu DESCLOT, cap. XLV), i els districtes als quals s'estenia el seu prestigi eren els de Canarossa i Inca, o sia els que hi ha entre la ciutat i la costa frontera de Menorca.

635. Desclot, que, com hem dit, també parla d'aquest episodi, el presenta diferentment. En la seva crònica, cap. XXXIX, es tracta d'establiment de paus i treves, de permís per anar a vendre productes a la host i de lliurament d'ostatges per part dels sarraïns.

636. Els batlles eren funcionaris que s'ocupaven, principalment, de la gestió i administració del patrimoni reial.

637. Berenguer Durfort era un home de la confiança de Jaume I, funcionari pràctic en l'ofici, perquè ja havia exercit el càrrec de lloctinent del batlle de Barcelona, l'any 1227, quan era batlle Bernat Durfort, germà seu (MIRET, *Itinerari*, p. 67). Poc temps després, trobant-se en el setge de Balaguer contra Guerau de Cabrera, el rei havia concedit als dos germans, en recompensa dels seus molts serveis, dos molins de Matoses, perpètuament (HUICI, *Colección diplomática*, I, p. 117). Anys a venir, el 1249, serà nomenat pel rei paer de Barcelona (MIRET, p. 195). No és sorprenent, doncs, que el rei li confiés una missió tan delicada com d'anar a residir entre els sarraïns. Pel que fa a Jaques Sanç, sembla que deu ésser el mateix Jaques esmentat pel *Llibre* en el § 77, el qual era de la casa del rei i havia estat enviat per ell al rei de Mallorca per reclamar contra la presa d'una tarida. Pel nom, sembla francès, i alguns historiadors el fan natural de Montpeller (QUADRADO, *Conquista*, p. 246). En l'*Itinerari* de MIRET sols trobem un Jaume Sànxez, al qual el rei va concedir (17 juliol 1249) autorització per alienar el castell de Montornès, prop de Borriana (MIRET, p. 198). En el *Repartiment* de Mallorca li va correspondre una alqueria en el terme de Sineu. El 1242 va succeir a Berenguer Durfort en el càrrec de batlle general de Mallorca (QUADRADO, *loc. cit.*). [Sobre Berenguer Durfort i el seu fill Bernat, i sobre els seus béns i càrrecs: C. BATLLE, *La casa barcelonina en el segle XIII: l'exemple de la família Durfort*, a *La ciudad hispánica durante los siglos XIII-XVI* (La Rábida, 1982), II, Universidad Complutense de Madrid, 1985, p. 1347-1360, i *La casa i els béns de Bernat Durfort, ciutadà de Barcelona a la fi del segle XIII*, «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 9 (1988), p. 9-51. P. ORTÍ, *Renda i fiscalitat*, p. 117, 228, 628. St. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*, Barcelona, Seminari d'Història de Barcelona-Proa, 2000, p. 266, 278-280, 297-298, 338-339, 348. Sobre els béns, importants, dels Durfort a Molins de Rei: J. FERNÁNDEZ TRABAL, *Política, societat i economia en una vila catalana medieval. Molins de Rei 1190-1512*, Molins de Rei, Ajuntament, 2005, p. 42, 44, 46, 68, 72-74, 79-83. M. T. F.]

638. «Llibre veuran». Altres vegades, «oiran» (§ 69). En el § 7: «veurets aquesta escriptura».

e Sóller e Almeruig e Pollença; e aquestes són les muntanyes majors de Mallorca que reguarden contra Catalunya. E aquestes són les partides que són en pla: Montueri e Canarossa e Inca e Petra e Muro e Felanig, on és lo castell de Sent Tueri e Manacor e Artà. E en el terme de la ciutat són quinze mercats; e en temps de sarraïns eren dotze.⁶³⁹

[LA HOST REIAL ESTRENY EL SETGE DE MALLORCA.
ENDERROC D'UNA PART DE LES FORTIFICACIONS SARRAÏNES]

E mogueren-se de fer les caves de tres parts, la una dessús e les altres defeniren-les; los uns qui eixien per les caves, e els altres dessús, tant tro que els gitaren del vall una vegada e moltes. E passaren los cavadors ab pics e guarnits tro a les torres e començaren de cavar a pesar dels sarraïns, qui no ho podien defendre. E meteren primerament una torre en estolons; e, quan aquella torre fo mesa en estolons, meteren foc als estolons tant tro que la torre se fené.⁶⁴⁰ E, quan viren los sarraïns que mal se faïa, davallaren de la torre e puis per aquella manera mateixa derrocaren-ne tres a un colp. E, enans que haguessen derrocada la una, dix lo prebost de Tarragona:⁶⁴¹

—Senyor, volets que façam bon joc?

—Hoc —dixem nós.

—Jo faré —dix ell— metre una gómena al peu de la torre, e tiraran de part de la cava⁶⁴² en ajús; e la torre, quan serà cavada, fallir-li han los estolons, e vendrà'n.

639. El sentit sembla ésser: tots els districtes esmentats (que són catorze) més el terme de la ciutat, són quinze districtes marcats (no mercats), tres més que en temps dels sarraïns. Així ve a interpretar-ho QUADRADO, *Conquista*, p. 247. El nombre de districtes va augmentar encara, i MARSILI, en lloc de quinze n'esmenta vint-i-set, si bé, influït per la crònica reial, diu que algunes d'aquestes partides s'ajustaven a d'altres, de manera que, en conjunt, sols eren quinze. Els districtes esmentats per MARSILI (capítol XXVI) eren els següents: Andratx, Calvià, Puigpunyent, Esporles, Valldemossa, Sóller, Escorca, Pollença, Bellver, a la part de les muntanyes; Marratxí, Escamí, Rubines, Inca, Selva, Campanet, en la part del peu de les muntanyes; i Lluçmajor, Castellitx, Montueri, Campos, Porreres, Felanitx, Manacor, Artà, Petra, Muro, Sineu i Canarossa al pla. Es veu ben clar, per aquesta diferent enumeració dels districtes, que el text del *Llibre dels feits* és anterior al de Marsili.

640. Vegeu DESCLOT, cap. XL, XLI i XLIII, que parla també de la construcció de caves pels cristians, i de l'enderrocament de torres. Cf. també GODAY CASALS, *Medis d'atac i de defensa en la crònica de Jaume I*, cit., que aprofita aquests passatges del *Llibre* en tractar de la destrucció de torres per apuntalaments subterranis.

641. Ferrer de Pallarès. Vegeu § 54, n. 491.

642. cava: Lliçó preferible de CDENV; H *cana*.— *cavada*: Lliçó preferible de CDENV; H *canada*. [J. B.]

E, així con fo parlat, fo feit. E, al venir que en féu, vengren-ne tres sarraïns dejús, e eixiren los de les caves e meteren-los-se'n.

73 E puis vengren dos hòmens de Lleida, En Prohet per nom e En Joan Xicó⁶⁴³ e un altre llur companyó; e dixeren:

—Senyor, si vós fets per què, nós rasarem lo vall, per què poran entrar cavalls armats.

E dixem nós:

—E sots bé segurs que fer se pusca?

—Hoc —dixeren ells—, ab la voluntat de Déu e ab que vós nos façats guardar.

E nós dixem que ens plaïa molt e que els ho graïem, e que començassen sa obra, e nós dar-los híem qui els guardarien. E comançaren de rasar lo vall d'esta manera: que metien un llit de llenya per al vall e altre de terra.⁶⁴⁴ E, quan veng que aquesta cosa hac durat quinze jorns, de rasar lo vall, los sarraïns no ho podien defendre: així ho tenien a prop los de la host. E un dimenge vestim-nos bé e aguisam-nos bé e faïem bé nostres faenes e havíem adobat nostre menjar e miràvem los genys con tiraven; e era el bisbe de Barcelona de prop nós e En Carròs e altres cavallers; e vim fumar lo vall per una cava que els sarraïns havien feta dejús, en dret del pertreit. E, quan nós ho vim, pesà'ns mortalment que tota la messiò que feita havíem e la tarda que feta havíem fóra perduda. E havíem fe que per aquell feit se guanyàs la vila, e que ho víssem perdre en una poca d'hora pesà'ns molt. E tots callaven, e nós estiguem pensant una peça; e Déu donà'ns un pensament: que nós faéssem tornar l'aigua en el vall en aquesta manera: que féssim armar cent hòmens ab escuts e ab llances e ab llur aparellament, e que anassen ab eixades, per ço que els sarraïns no els vissen, e que aquella part que pus alta era que gitassen l'aigua allí on lo pertreit era, e que s'abeuràs allí, e apagar s'hia el foc. E, així con fo pensat, fo fet. E puis no hi tornaren los moros. E vengren puis a les caves⁶⁴⁵ que nós déiem dejús terra e faeren-ne ells altra contra la una d'aquelles que nós

643. *Xicó*: Llició preferible de DENV; H *Rixó*; C *Chicó*. [J. B.] El ms. de Poblet diu: «En Prohet per nom e-n Johan Rixo»; l'edició de València diu: «en Precet per nom e-n Xiquó». Cadascun dóna un nom exacte i l'altre erroni: Guillem Prohet i Joan Xiquó apareixen en el *Repertiment*; l'un heretat a Inca i a Montueri, l'altre a Pollença (QUADRADO, *Conquista*, p. 249). Cap dels dos no apareix en l'*Itinerari* de MIRET; però Xicó torna a aparèixer en la crònica (§ 126) amb motiu de l'assalt a la ciutat d'Eivissa, on fou el primer d'entrar. [Sobre la participació de gent de Lleida: J. LLADONOSA PUJOL, *Jaime I el Conquistador y la ciudad de Lérida*, a *Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-1, Saragossa, 1980, p. 449-459, concretament p. 453-455. M. T. F.]

644. DESCLOT, cap. XLIV, parla també de l'obra de rasar o reblir els valls o fossats; però la col·loca més endavant, en els darrers temps del setge.

645. *caves*: Llició preferible de CDENV; H *coves*. [J. B.]

faïem, e faeren-la tan baixa que s'encontraren ells ab los nostres en la cava. E gitaren los sarraïns los nostres de la cava.⁶⁴⁶ E sobre açò venc-nos missatge que els sarraïns havien gitats los nostres de la cava e ells que la tenien. E enviam-hi una ballesta de torn,⁶⁴⁷ e donà tal a dos escudats sarraïns que eren primers en la cava, que abdós los ocís en un colp, part los escuts. E, quan viren los de dins aquest colp, desempararen la cava; e en esta manera faeren les caves dejús terra, al rasar del vall.

[ELS SARRAÏNS INICIEN TRACTES PER RENDIR LA CIUTAT AL REI]

74 E sobre açò viren los sarraïns que no ho podien defendre e enviaren-nos missatge que volien parlar ab missatges que nós los enviàssem, e que fossen tals en qui nós nos fiàssem. E haguem consell dels bisbes e dels nobles⁶⁴⁸ qui eren en la host que, pus ells volien ab nós parlar, que no els ho devia hom vedar, ans era bo que hom hi anàs. E enviam-hi Don Nuno ab deu cavallers seus e un jueu de Saragossa qui sabia algaravia,⁶⁴⁹ per trujanman,⁶⁵⁰ e havia nom Don Bahihel.⁶⁵¹ E, quan ells foren lla, demanaren los sarraïns a Don Nuno què volia ni si els volia res dir. E dix Don Nuno:

646. Sobre aquests combats subterranis, vegeu també DESCLOT, cap. XL. I GODAY, *Medis d'atac*, p. 802.

647. Ballesta de torn, anomenada així perquè, amb un torn, a mà, el ballester posava tens l'arc.

648. *Nobles* és usat ací, exclusivament, en el sentit d'alta noblesa, de magnats, és a dir els barons catalans i els rics homes aragonesos.

649. Algaravia, una de les denominacions donades al llenguatge dels sarraïns.

650. *trujanman*: CDENV *torcimany*. [J. B.] És el mot àrab *turdjiman* (GAYANGOS, en *The Chronicle of James I*, I, p. 538 i 709).

651. Aquest mateix nom li dóna MARSILI (cap. XLV). En canvi, en el cap. XXVIII, que correspon a aquest paràgraf de la crònica reial, li dóna el nom de Baylén. La versió catalana del Marsili, en el cap. XLV, l'anomena Habrel. GAYANGOS, dins *The Chronicle of James I*, I, p. 151, opina que el seu veritable nom és Babiél. Segons MARSILI, capítol XLV, tenia un germà, que es deia Salomó, que era també de Saragossa, i que va redactar les lletres en àrab per als missatgers que el rei Jaume va trametre als sarraïns de Menorca. Cap Bahiel o Babiél no apareix en l'*Itinerari* de MIRET. [És el rabí Bahiel o Bahya Alconstantini: D. ROMANO, *Judíos al servicio de Pedro el Grande de Aragón (1276-1285)*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 1983, p. 85. També del mateix autor: *Judíos escribanos y trujamanes de árabe en la Corona de Aragón (Reinados de Jaime I a Jaime II, «Sefarad»*, XXXVIII (1978), p. 71-105, concretament, 79-80. R. I. BURNS, *Jaume I and the jews of the kingdom of Valencia, a Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-1, Saragossa, 1980, p. 278-280, reeditat traduït al català a R. I. BURNS, *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1981, p. 149-236, concretament, p. 191-193. R. I. BURNS, P. CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures. Bilingual Surrender Treaties in Muslim-Crusader Spain under James the Conqueror* (With a Contribution by Mikel de Epalza), Leiden, Brill, 1999, p. 138. M. T. F.]

—Jo no són vengut aquí per açò, mas vós enviàs missatge a mon senyor lo rei que us enviàs missatge en què ell molt se fiàs, e trià a mi per aquell; encara, que són son parent. E per açò e per honor de vós envià'm aquí e per oir ço que vós li volets dir.

E respòs-li lo rei de Mallorca e dix-li que se'n tornàs, que ell no li volia re dir; e Don Nuno venc a nós. E tantost enviam per tot nostre consell, per los bisbes e per los nobles.⁶⁵² E Don Nuno, enans que començàs sa raó, pres-se a riure; e demanam-li nós per què reïa. E dix ell que bé hi hauria raó, car lo rei de Mallorca no li havia res dit, sinó tan solament que li demanà què volia.

—E jo dix-li que em meravellava molt, de tan savi hom con ell era, que ell hagués enviat missatge a vós que vós li enviàssets hom en qui vós vos fiàssets molt, e que ell demanàs a mi què li volia dir. Responem-li que ell nos ho hauria a dir, car, pus ell envià per nós, no li diríem re, si ell no deïa per què.

E tot nostre consell dix que:

—Temps vendrà que ell parlarà volenters.

E sobre açò partim-nos.

75 E, quan haguem estat una peça, que se'n foren anats, dix-nos Don Pero Cornell, qui havia estat en lo consell:⁶⁵³

—Gil d'Alagó, qui ha nom Mahomet,⁶⁵⁴ m'ha enviat missatge dues vegades que vol parlar ab mi; e, si vós ho volets, jo hi parlaré, e per aventura descobrir-nos ha tal cosa que a vós tenrà prou.

E dixem nós que ens plaïa. E anà lla. E altre dia, bon matí, que ell fo vengut, dix-nos tot ço que Gil d'Alagó li havia dit, qui era estat cristià primerament e cavaller e puis era's tornat sarraí; e havia'l dit enaixí: que ell aguisaria ab lo rei de Mallorca e ab tots los sarraïns e ab los vells de la vila e de la terra que ens darien tota la messió que nós ni els rics hòmens havien feita per lo passatge e que

652. Sembla com si volgués dir que, a més de tots els personatges que formaven el consell del rei, hi fossin convocats els bisbes i tots els altres barons i rics homes. Però també es podria interpretar en el sentit que el segon terme fos explicatiu i que tot el consell estigués format pels bisbes i els nobles.

653. Observem la fórmula: «qui havia estat en lo consell», no «qui era del consell». Això fóra favorable a la primera interpretació de la nota anterior.

654. Gil d'Alagó pertanyia pel cognom a una de les més nobles famílies aragoneses. Aquí ens apareix com a renegat. Ignorem quines vicissituds el dugueren a Mallorca i a l'apostasia. Sabem, en canvi (ens ho diu la crònica, § 90), que estava entre els cristians després de la conquesta de la ciutat, no solament en pau, sinó distingit per un magnífic botí. Cal suposar que havia tornat a la religió cristiana i que els serveis prestats al rei devien haver estat extraordinaris. No apareix per res en l'*Itinerari* de Miret, com no fos que haguéssim de relacionar amb ell un Gil Sánchez d'Alagó que apareix en un document datat a Xàtiva, l'11 de maig de 1258, confirmació per part de Jaume I d'una compra de terres (MIRET, p. 274).

ens llexarien recollir salvament e segura, e açò que ens assegurarien en tal manera, que nós nos en tendríem bé per segurs. E, quan nós haguem oïda la paraula, dixem-li:

—Don Pero Cornell, fort nos meravellam de vós con aital pleit vós parlats, car nós prometem a Déu, e per la fe que ell nos ha comanada e donada, que qui ens donava tant d'argent con cabria d'aquella muntanya tro en la host, que nós no ho pendríem; ni poden haver ab nós negun pleit de Mallorques, si la vila e el regne nós no prenam. Car negun temps no passaríem en Catalunya, si per Mallorques no passàvem primer. E manam-vos en pena de la nostra amor que negun temps d'aital raó vós no parlets ab nós.

76 E sobre açò envià'ns altra vegada missatge lo rei de Mallorques que li enviàssem Don Nuno, e parlaria ab ell. E nós enviam-l'hi. E isc al rei de Mallorques per la porta de Portopí⁶⁵⁵ e féu parar una tenda e sos sitis en què siguessen ell e Don Nuno. E Don Nuno eixí a ell, e tota la host cessava quan eren aquelles vistes, que no faïen als de dins mal, ni els de dins als de fora. E, quan se foren acostats, lo rei de Mallorques e Don Nuno davallaren en la tenda. E parlaren lo rei tan solament ab dos de sos vells. E Don Nuno e l'alfaquim qui anava per trujanmà;⁶⁵⁶ e els cavallers qui eren ab Don Nuno estaven de fora ab alguns sarraïns qui estaven ab ells. E Don Nuno dix al rei de Mallorques que dixés per què havia enviat per ell. E ell dix-li que per aquesta raó:

—Car jo no cuid tort tenir al rei vostre; on me don meravella con tan fort s'enfelloneix contra mi, que em vol tolre mon regne, ço que Déus m'ha donat. Car jo pregaria a ell e a vosaltres que li consellàssets que no em volgués tolre ma terra; e, si ell havia feita neguna messió ni vosaltres qui sots venguts aquí, que la li desfaríem jo e la gent de la terra; e que us recollíssets ell e tots quants sots venguts aquí ab ell en bé e en pau, menys que neguna re no us faria hom sinó plaer e amor; e que se'n tornàs lo rei, pus que tan gran haver hauríem nós e la gent de la terra a pagar; (e açò haurien-nos pagat dintre cinc dies).⁶⁵⁷ Car la mercè de Déu, nós hinc havem bastament d'armes e de vianda e de tota re que hom ha mester a defensó de ciutat. E, per tal que mills creats la paraula que jo us he mostrada, envii vostre senyor lo rei dos hòmens o tres en què ell se fiu, e venguen sobre la mia tes-

655. Ortografiem Portopí en la forma corrent; però ens cal fer observar que el ms. de Poblet diu aquí *port tupí*, i que també en Desclot trobem Port-topí (cap. xxxvii, ed. Coll i Alentorn, II, p. 107). ¿Fóra aquesta la veritable forma i el veritable significat?

656. Cal pensar que és el mateix Bahiel que va acompanyar Nunyo Sanç en la primera entrevista amb el rei de Mallorca (§ 74). El mot *alfaquim* és un mot àrab (*al-haquim*), que significa mestre, professor. Observem la forma *trunjanman*, que ha donat abans.

657. Observem que, en el fons, el rei sarraí fa la mateixa oferta que havia fet Gil d'Alagó (§ 74).

ta de venir e de tornar saus e segurs, e mostrar-los hem lo conduit e les armes. E, si així no és con nós ho deïm, que no ens atena lo pleit que nós li parlam. E sapiats que nós no dam res en enderrocar aquelles torres que ens derrocats, que no havem paor que ja per aquí puxen entrar en la ciutat.

77 E, oïdes les paraules, respòs Don Nuno e dix-li:

—En açò que vós deïts que no tenits al rei nostre gran tort, sí tenits, quan li presés una tarida de son regne ab havers grans de mercaderia que llevaren los mercaders; e tramès-vos-en son missatge⁶⁵⁸ e pregà-us molt amorosament per un seu hom de son alberc, qui havia nom En Jaques,⁶⁵⁹ e vós responés-li molt brava-ment e dura e dixés-li qui era aquell rei que aquella tarida demanava, e ell respòs-vos que aquest era fill d'aquell qui vencé la batalla a la host d'Úbeda;⁶⁶⁰ e vós esquivàs-vos e fos somogut contra ell e dixés-li que, si no fos perquè era missatge, que mala hauria dita aquella paraula; e ell respòs-vos que en vostra fe era ven-gut, e podíets fer d'ell a vostra guisa e que devíets bé saber lo nom de son senyor, que tots los hòmens del món lo sabien e saben con és poderós entre els cristians e alt, per què no devíets desdenyar que no sabésets lo seu nom. E per açò vos he dites estes paraules per la mala resposta que vós li feïets. A l'als vos responem que nostre senyor lo rei és jove, que no ha més de vint-e-un any,⁶⁶¹ e aquesta és la primera cosa gran que ell ha començada; e sapiats que és son cor e sa voluntat que per re del món no partesca d'aquí tro que haja lo regne e la terra de Mallorques. E, quan nós li ho consellàssem, sabem per cert que ell no en faria re. E d'als podets parlar, e d'als parlat, que açò no és res, que ell no ho faria ni nós no li ho conse-llariem.

78 E sobre açò dix lo rei de Mallorques:

658. Observem que el *Llibre* no ha parlat per res d'aquest episodi. El trobem, en canvi, explicat en DESCLOT, cap. XIV. MARSILI, cap. XXIX, abans d'exposar aquest greuge, n'exposa un altre, aquest de caràcter religiós: «La primera raó és de la fe...». S'explica que a Marsili, frare dominicà, se li acudís d'ampliar d'aquesta forma el passatge del *Llibre*. Una altra prova manifesta que el Marsili és posterior. Més encara, que el Marsili no va influir ulteriorment en el text del *Llibre* que ha arribat fins a nosaltres, perquè aquesta ampliació és de tal llei que no hauria deixat d'ésser recollida pel redactor del *Llibre*.

659. MARSILI, cap. XXIX, l'anomena Jaques Sanç, personatge que ja ha aparegut en la crònica reial (§ 71). Es tracta, segurament, del mateix. Vegeu nota corresponent.

660. O sia la batalla de les Navas de Tolosa (1212), en què va prendre part el rei Pere el Catòlic, pare de Jaume I. Recordem que no n'ha parlat per res fins ara. Torna a al·ludir-hi en els §§ 369 i 380. [Sobre aquesta batalla: C. VARA THORBECK, *El Lunes de Las Navas*, Jaén, Universidad de Jaén, 1999. F. GARCÍA FITZ, *Las Navas de Tolosa*, Barcelona, Ariel, 2005. M. T. F.]

661. Recordem que va néixer el 2 de febrer de 1208 i que ens trobem en la tardor de 1229, la qual cosa fa els vint-i-un anys que, exactament, li adjudica el *Llibre*.

—Pus aquestes paraules no volets seguir que dites vos havíem, açò li faré jo: que li daré cinc besants de cada testa d'home e de fembra e d'infants,⁶⁶² e desemparrar-li hem la vila, ab que ell nos do d'aquestes naus e d'aquests llenys que ha, ab què ens en passem en Barbaria, e aquells que volran romanir que romanguen.

Ab tant, Don Nuno, oïdes les paraules que el rei li hac dites, venc a nós molt alegre. No ho sabé null hom sinó ell e l'alfaquim, e dix-nos a l'orella que ens diria bones noves. E dixem nós que enviariem per los bisbes e per los nobles, que hi fossen denant quan ell diria aquelles paraules, e, pus a descobrir s'havien, que més valia que denant tots ho dixés. E tenc-ho per bo, e nós enviam-hi; e, mentre que ells venien, dix-nos tot lo feit. E, quan ells foren venguts, dix-nos con havia parlat ab lo rei de Mallorques e con ell li havia respost; mas aquesta era la summa de les paraules: que ell que retria la vila e que daria de cada una persona que fos en la vila⁶⁶³ cinquè besant per testa e que ho hauria deliurats dins cinc dies, e que nós l'en faéssem passar en Barbaria, a ell e a son llinatge e a tot son alberg d'hòmens e de fembres; e aquelles naus o llenys en què ells passarien, que els gitassen en terra, que de tant n'haurien ells prou que hom los faés. E el comte d'Empúries, qui era en la host, no volc ésser a negun consell que nós haguéssem ab nostres rics hòmens; e era en una cava e deïa que null temps no n'eixiria tro que la vila fos presa, e per açò no el poguem haver a aquell consell.⁶⁶⁴ E eren romases, dels parents d'En Guillem de Montcada, En Ramon Alaman e En Guerau de Cervelló, fill d'En Guillem de Cervelló⁶⁶⁵ e nebot d'En Ramon Alaman, e En Guillem de

662. Besant, moneda sarraïna. Els autors (TOURTOULON, I, p. 296; SWIFT, p. 45, n. 2; CAMPANER Y FUERTES, *Bosquejo histórico de la dominación islamita en las islas Baleares*, p. 188) fan càlculs sobre el muntant de l'oferta, sobre la base de 80.000 habitants que Desclot adjudica a la ciutat de Mallorca. Així Tourtoulon arriba a la conclusió que la suma a pagar equivaldria a 160.000 francs or; i Swift, a 6.700 lliures esterlines. No cal dir com són variables i poc fonamentats tots aquests càlculs basats en l'equivalència de monedes antigues i modernes. La sola cosa que podem afirmar és que el besant, segons indicació de la mateixa crònica, valia aleshores 3 sous i 4 diners barcelonesos. I, si volguéssim donar una idea del valor d'aquesta moneda, podríem afegir que, amb aquesta quantitat, es podien comprar, una trentena d'anys després, tres oques o quatre parells de pollastres (vegeu F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, Apèndix). DESCLOT, cap. XLI, declara que es tractava de besants d'argent; però, probablement, tots els besants n'eren. I és ell mateix qui indica que l'oferta era per 80.000 persones, xifra que sembla excessiva per a la població de la sola ciutat de Mallorca. En qüestió de xifres de població —com en les dels exèrcits i de les baixes— la tendència dels cronistes és a exagerar.

663. *vila*: Llicó preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

664. DESCLOT, cap. XL, també indica que el comte d'Empúries estava dins la cava que havia construït: «E aquí lo comte se mès a estar ab sa companya, que no eixia nuit ne jorn». [L'escena del comte d'Empúries a la seva tenda al costat de la cava i discutint amb Pero Maça és representada a les pintures del palau Aguilar. Una reproducció a *Història dels Catalans*, II, Barcelona, Ariel, 1966, p. 1023. M. T. F.]

665. Sobre Ramon Alemany i Guerau de Cervelló, vegeu § 47, n. 438. Sobre Guillem de Cervelló, vegeu § 20, n. 197.

Clarmunt⁶⁶⁶ e el bisbe de Barcelona, qui era en lo consell,⁶⁶⁷ e el bisbe de Gerona⁶⁶⁸ e el prebost de Tarragona e l'abat de Sent Feliu,⁶⁶⁹ e dixeren tots al bisbe de Barcelona que donàs son consell. E respòs lo bisbe e dix que gran dan havien pres en aquella illa de tan nobles e de tan bons con aquí eren morts, e qui els podia venjar sirvent a Déu, que el venjament seria bo, mas los rics hòmens e els cavallers sabien més de les armes que ell, e pus n'havien usat, e ells que hi dixessen⁶⁷⁰ e dixessen a Don Nuno que hi dixés. E Don Nuno dix en esta manera e dix:

—Barons, tuit som venguts aquí per a servir Déus e nostre senyor lo rei, que aquí és; e venc-hi ell, e nós ab ell, per pendre Mallorques. E sembla'm que, si nostre senyor lo rei fa el pleit que li parla lo rei de Mallorques, que complit ha ço per què hic venc. E jo no hi vull més dir, que parlador só de les noves, e vosaltres dats-li lo vostre consell.

E sobre açò parlà En Ramon Alaman e dix:

—Vós, senyor, passàs aquí, e nós ab vós, per servir a Déu; e havets perdut aquí, que moriren en vostre servii, tals vassalls, que negun rei no els havia mellors; e Déus ha-us donat temps que els podets venjar; e, venjant a ells, haurets tota la terra. Car lo rei de Mallorques ha tan gran sen e sap la terra de Mallorques, que, si passava en Barbaria, ab açò que ell sabia dir e ab lo saber que ell ha, aduria tantes de gents de sarraïns en aquesta terra, que, així con vós l'havets guanyada ab l'ajuda de Déu e de nós, e vós que no hi porets aturar, tota via que la'ns poria tolre. E, pus vostre temps havets, venjat-vos d'ells, e haurets la terra, e puis no us cal tembre de Barbaria.⁶⁷¹

E En Guerau de Cervelló e En Guillem de Clarmunt dixeren tots a una veu:

—Sényer, per Déu vos pregam que us membre d'En Guillem de Montcada, que tant vos amava e us servia, e d'En Ramon e dels altres rics hòmens qui són morts ab ells en lo camp.

79 E, quan nós haguem oït llur consell, dixem-los:

—Nós a la mort dels rics hòmens no podem dar negun consell, car ço que Déus vol ordonar a fer, avé que s'ha a complir, mas segons que la manera era nostra de venir en aquesta terra per servir a Déu e per conquerir-la, e que complit

666. Sobre Guillem de Clarmunt, vegeu § 47, n. 439.

667. El sentit probable és: que formava part del consell, és a dir del consell reial.

668. Guillem de Cabanelles. Vegeu abans § 53, n. 489.

669. Sobre aquests personatges, vegeu § 54, n. 490 i 491.

670. És notable que el prelat inciti així a la venjança. MARSILI, religiós ell mateix, sabent el resultat que aquesta intransigència va tenir i no jutjant-la probablement escaient, va ampliar una mica (cap. xxx) el discurs fent dir al bisbe que la covinença era bona. Heus aquí una altra prova de com Marsili treballava damunt el text català.

671. També aquest discurs és una mica ampliat i, sobretot, més retòric en MARSILI, cap. xxx.

havia nostre Senyor la nostra voluntat, que aquell pleit se faia per ço perquè nós hinc venguéssim per guanyar la terra e, d'altra part, gran haver, que assats semblava cosa que nós deguéssim pendre. Car aquells qui morts són han més de terra que nós, que han la glòria de Déu. Però lo consell que jo hi do,⁶⁷² però salvant lo consell que vós me donats, lo hi do.⁶⁷³

E tot aquell llinatge, a una vou, e els bisbes dixeren que més valia que es presés la vila per força que no pendre aquell pleit. E enviam missatge al rei de Mallorques que faés ço que poria, e nós fariem ço que poriem.⁶⁷⁴ E, quan aquestes paraules foren partides, e los sarraïns hagren sabut l'ardit que nós los tramesem, anaren-se espaordent. E, quan lo rei de Mallorques los veé espaordir, féu consell general e dix-los en sa algaravia:

—Barons, ben sabets vosaltres que aquesta terra ha tenguda Miramamolí⁶⁷⁵ plus de cent anys, e volc que jo fos senyor de vosaltres, e ell ha-la tenguda a pesar de cristians, que anc negun temps no gosaren escometre aquesta terra tro a ara,⁶⁷⁶ e aquí havem nostres mullers e nostres filles e nostres parents. E ara dien-nos que els lleixem la terra, e en tal manera que siam llurs catius; e encara dien-nos major cosa, part la cativa: que ens guardaran nostres mullers e guardaran, si res ne tra-

672. Ús del pronom de primera persona del singular, enmig del discurs que ha començat en primera persona del plural.

673. Ja QUADRADO, *Conquista*, p. 263, n. 110, feia observar que era admirable la singular prudència del rei, en edat tan jovenívola, i en contrast amb el clamor feroç i temerari dels parents dels Montcada.

674. Segons DESCLOT, cap. XLI, la causa del fracàs de les negociacions fou una altra: «E aquest plet romàs», diu, «per ço com lo rei sarraí deïa que no fossen escorcollats (els qui passessin a Barbaria) e el rei d'Aragó no ho volc fer».

675. Miramolí, és a dir catalanització d'Emir-al-mumenin, que vol dir cap, príncep o governador dels creients. El sobirà almohade Mohamed ben Yàcuf ben Yúsuf (1198-1212).

676. Oblida l'expedició i conquesta de Ramon Berenguer III i els pisans el 1114. Vegeu DESCLOT, cap. XIV. El califa almoràvid Yúsuf va recuperar l'illa, feia cent catorze anys. El rei de Mallorca, Abu Yahia, la tenia pels almohades. En realitat, no era rei, sinó governador o *xec*, en àrab *xeij*, que vol dir senyor (GAYANGOS, dins *The Chronicle of James I*, I, p. 135). [Sobre aquesta expedició: *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*, ed. L. A. MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, VI, i ed. de C. CALISSE, Roma, 1904. Traducció de M. MULET I MAS, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana, 1991. J. VIDAL I ALCOVER, *El llibre de Mallorca (Liber Maiolichinus o Maiorichinus)*. Introducció a l'edició del poema llatí i la seva traducció catalana a Mallorca. *La primera conquesta cristiana. El 1114, cent quinze anys abans de Jaume I*, Fundació Jaume I. Nadala, Barcelona, 1979, p. 20-78. M. BARCELÓ, *Expedicions militars i projectes d'atac contra les Illes orientals d'Al-Andalus (al-Jaza'ir al-Sharqiyya al-Andalus) abans de la conquesta catalana (1229)*, «Estudi General», I, 1 (1981), p. 99-107. J. R. JULIA VINAMATA, *La situazione politica nel Mediterraneo occidentale all'epoca di Raimondo Berengario III: la spedizione a Maiorca del 1113-1115*, «Medioevo. Saggi e Rassegne», 16 (1992), especialment p. 61-68. G. SCALIA, *Contributi pisani alla lotta anti-islamica nel Mediterraneo centro-occidentale durante il secolo XI e nei primi decenni del XII*, «Anuario de Estudios Medievales», 10 (1980), p. 135-144 especialment p. 137-140. M. T. F.]

en, e, pus siam en llur poder, forçar-les han e fer n'han a llur guisa. E jo, qui só vengut aquí entre vós, que tan dura cosa soferís contra nostra llei, volria més haver perduda la testa; e vull saber de vosaltres què us en sembla e que me'n digats vostre sen.⁶⁷⁷

E cridà tot lo poble a una vou, e dixeren que més volien morir que sofrir tan gran honta con aquesta seria. E dix lo rei:

—Doncs, pus jo us veig en tan bona voluntat, pensem-nos de ben defendre en tal guisa, que un hom valla dos.

E sobre açò partiren-se e tornaren al mur, e valia més un sarraí que dos no faïen d'abans.

[ELS CONSELLERS DEL REI ES PENEDEIXEN D'HAVER REFUSAT ELS TRACTES
PROPOSATS PEL REI DE MALLORCA]

80 E, quan venc aenant, a pocs de dies, dixem nós a Don Nuno:

—Don Nuno, sembla'm que els nostres rics hòmens no volrien haver donat lo consell que l'altre dia donaren, que ara volen lo pleit e de primer no el volien.

E dixem a aquells qui havien consellat lo pleit:

—Què us en sembla? No valgra més que prenguéssim aquell pleit que ens parlaven, que no ara que es defenen bé?

E callaren e hagren vergonya de ço que dit havien. E, quan venc al vespre, vengren a nós dos d'aquells qui havien dat lo consell, per nom lo bisbe de Barcelona e En Ramon Alaman⁶⁷⁸ e dixeren-nos:

—Per què no fets tornar al pleit que l'altre dia parlaven?

E dixem-los nós:

—No valguera més que llaora ho atorgàssets, que ara con me deïts que jo ho faça? E dic-vos que no em semblaria ben feit, que, si nós los moviem ara, seria gran flaquea. Mas, si ells nos parlaven lo pleit que l'altre dia nos movien altra vegada, tenits per bo que ho façam?

E dixeren que ho tenien per bo e que ho farien atorgar a aquells qui no ho volien. E dixem:⁶⁷⁹

677. Aquesta arenga, molt ampliada i embellida apareix també en MARSILI (cap. XXXI). La tosca al·locució del *Libre* s'hi ha convertit en el que QUADRADO (*Conquista*, p. 267) no vacil·la a qualificar d'«exquisit fragment de poesia oriental». Cap dubte que el material senzill del *Llibre* va precedir el joiell que en féu Marsili, i no viceversa. Compareu el text del *Llibre* amb la versió catalana quatrecentista del Marsili (QUADRADO, *Conquista*, p. 94-97) i veurem el considerable contrast que ofereixen els dos textos catalans, l'un precedent, l'altre derivat del Marsili.

678. Recordem que aquests són, precisament, els qui van portar la paraula en l'assemblea que va decidir el rebuig de l'oferta sarraïna.

679. *dixem*: Lliçó preferible de CDENV; H *dixerem*. [J. B.]

—Ara, si ells nos envien missatge, pus que ho tenits per bo, que ho farem e farem tota via ab consell de vosaltres.

Ab tant nós nos partim, e nostre Senyor, qui és endreçador d'aquells qui segueixen les sues carreres, no volgué que es faés en aquella manera que els sarraïns nos parlaven e donà-hi mellor remei. E el consell fo aital: que així con los sarraïns foren enfortits per la paraula del rei de Mallorca, així volc Déus que els cristians s'enfortiren e els sarraïns s'anaren aflaquent. E faeren-se les caves, mas totes les desempararen a la derreria, sinó aquella que anava sobre terra, e en aquella metem nostra punya tan fort, que a pesar d'ells se féu.

[DARRERS PREPARATIUS PER A L'ASSALT DE LA CIUTAT]

81 Ab tant, lo quart dia ans que l'envair de la ciutat se faés,⁶⁸⁰ fo acord de nós e dels nobles e dels bisbes que faessen consell general e que en aquell consell jurassen tots sobre los sants Evangelis e la crou de Déu que, a l'entrar de Mallorca, quan s'envaïria, negun ric hom ni cavaller ni hom de peu, que negú no tornàs atràs, pus fos mogut per anar entrar en la ciutat, e que no s'aturàs, si, doncs, no havia colp mortal. E, si havia colp mortal, e negun seu parent hi fos de prop ni negun hom de la host, que s'acostàs a una part o a algun llogar en què s'arrimàs; e que anassen aenant entrant-se'n en la vila per força e no tornant la testa ni lo cors atràs; e qui d'altra manera ho faïa que fos traïdor, així con aquells qui maten llur senyor.⁶⁸¹ E en aquella jura volguem nós jurar així con ells juraven, e defeneren-nos-ho los nobles, que nós no juràssem; mas dixem-los que en aquella manera ho teníem con si jurat ho haguéssim.⁶⁸² E, quan venc que aquest sagrament fo feit, tiraren-se ab nós los bisbes e els nobles a una part, e un de nostra companya dix esta paraula, mas no ens membra el nom qui la dix:⁶⁸³

—Senyors, si no fem una cosa, no havem res feit. Que els sarraïns de la vila se volien tolre de la covinença que feita havien a nostre senyor lo rei⁶⁸⁴ e, si per aventura entraven en la ciutat mil o dos mília o tres o quatre o cinc mília, no seria

680. Com que l'assalt de la ciutat va tenir lloc el 31 de desembre, això degué esdevenir-se el 27.

681. Segons l'usatge *Qui se sciente* (*Usatges i Constitucions de Catalunya*, llib. IV, tít. XXX, Usatge XI), qui escientment matava el seu senyor, havia de venir en mà del seu senyor, perquè en fes a sa voluntat, «car grau bausia és».

682. Desclot també porta l'episodi del jurament de la host (cap. XIV); però allí el rei també fa el jurament: «e lo rei jurà e los altres tots». El jurament que fan tots és encara més radical que en el *Llibre*: també cal abandonar els ferits, però allí mateix «on lo colp hagués pres»; i cal ferir el que fugi. També el que no compleixi ha d'ésser tingut per traïdor, per *bar*.

683. Confessió de falla de la memòria.

684. Referència als pactes amb Ben Aabet i altres sarraïns, de què ha parlat en el § 71.

tan lleu de pendre Mallorca; que ells han prou què menjar e, si es creixien de gent, defendre-nos hien la ciutat. Per què consellaria que tenguéssim a prop, que negú no es pogués recollir dins la ciutat.

E dixeren tots a una vou que deïa bon consell, e que en fos cregut.

82 E l'altre dia los batlles que nós havíem enviats per les partides de Mallorca, per nom En Jaques e En Berenguer Durfort,⁶⁸⁵ vengren de lla, que no s'hi gosaven aturar per paor que els sarraïns no es captinguessen mal d'ells. E, quan los veem venir, dix cada un a l'altre:

—Ara és mellor lo consell que acordam que no era de primer.

E metem mà a tres guaites fer; la una guaita sí era als genys e a les cledes, l'altra sí era contra la porta de Barbelec, que és prop del castell que nós donam al Temple,⁶⁸⁶ la terça, contra la porta de Portopí.⁶⁸⁷ E cascuna era de cent cavalls armats. E era en aquell temps entre Nadal e Cap d'Any,⁶⁸⁸ e faïa tan gran fred, que, quan eren defora e havien estat a anadura d'una llegua o de dues, tornaven-se'n a les tendes e a les barraques per lo fred que havien e gitaven escoltes, si venrien en la host. E nós enviam missatge de nit allí on nós havíem meses les vetlles si hi eren, e enviaren-nos missatge que no hi eren. E nós llevam-nos de nit e dixem-los mal de mal que havien feït, e metem-n'hi de frescs d'aquells dels rics hòmens e de nostra mainada. E açò durant cinc dies, e los tres darrers dels cinc no dormim ni de nit ni de dia,⁶⁸⁹ car totes les coses que havien mester les caves ni el pas per on devia hom entrar en la vila, tot nos ho enviaven demanar que els donàssem consell a les coses que mester havien; sí que valent de dotze

685. Vegeu abans, § 71.

686. La porta de Barbelec, com ací l'anomena, i Berbelet, com l'anomena més endavant, § 86, i com escríu també MARSILI (cap. XXXII), no és altra que la de Beb-al-beled, anomenada sovint en el *Llibre del Repartiment*. Era la porta que mirava al Llevant, i després fou anomenada Porta dels Camps, que això vol dir en romanç el mot aràbic (GAYANGOS, dins *The Chronicle of James I*, I, p. 166). Sembla que estigué situada prop del Temple, com indica el *Llibre*; però cap a l'hort dels Agustins (QUADRADO, *Conquista*, p. 492). Quant al castell donat al Temple, esmentat ací pel *Llibre* (QUADRADO, p. 276 i 493, creu que ha de correspondre al que Desclot anomena Almudaina dels Jueus, i que no pot ésser altra que l'Almudaina de Gomera. Cal no confondre-la amb l'Almudaina principal de la ciutat. Se'ns ha conservat el document, datat a Mallorca, el 17 d'abril de 1230, en virtut del qual Jaume I dona als templers, en mans del comanador de la Ribera i Miravet, Bernat de Campanes, l'Almudaina dels jueus. Cit. per MIRET, *Itinerari*, p. 85.

687. Porta de Portopí era la porta de Ponent. QUADRADO, *Conquista*, p. 492.

688. Entre el 27 i el 31 de desembre.

689. Diu que dura cinc dies, i abans ha indicat que sols en mancaven quatre per a l'assalt general. O és una distracció del cronista o una distracció del copista. Els tres darrers dies han d'ésser el 28, el 29 i el 30. En aquest vetllar del rei, en què MONTOLIU (*Sobre els elements èpics, principalment arturians, en la crònica de Jaume I*, p. 708) hi veu reminiscències literàries de la llegenda d'Artús, no ens sembla que calgui veure-hi sinó un reflex de la realitat.

diners null hom no volia fer en la host, si a nós no en demanassen.⁶⁹⁰ E nós manllevam de mercaders qui havien llur haver en la host seixanta mília lliures, que, quan la vila seria presa, que les pagàssem,⁶⁹¹ d'on faessen les coses necessàries a profit de la host e de nós, perquè la vila s'acostava de pendre. E vetllam tres dies e tres nuits, que, quan nós nos cuidàvem adormir, venien missatges d'aquells qui havien mester nostre consell e, quan nós nos volíem adormir, no ho podíem fer, car érem tan sentibles, que, quan s'acostaven a la tenda, ja ho sentíem.⁶⁹²

83 Tant que venc a la nuit ans de la vespra de Cap d'Any, e fo emprès en la host que sus en l'alba, oïdes les misses, reebéssem tots lo cors de Jesucrist, e que es guarnissen tots així con per combatre. E, quan fo aquella nuit sus al prim son, venc Llop Xemenis de Lúsia al llit⁶⁹³ e clamà-nos e dix-nos:

—Senyor, jo venc de les caves e mané a dos escuders meus que entrassen en la vila, e són-hi entrats e veïen molts de morts jaure per les places e que de la cinquena tro a la sisena torre no vetllava negun sarraí.

E consellà'ns que manàssem armar la host, que la vila presa era, que no hi havia qui la defenés, que mil o pus hi porien entrar ans que sol ho sabessen.⁶⁹⁴

—Ah, Don vell! E aital consell me dariets vós, que hom entre en la ciutat de nuit, e la nuit sia escura? De dies no han los hòmens vergonya de fer mal d'armes, e que de nuit los hi meta hom quan no coneix la un l'altre? E, si una vegada entren los de la host en la vila, e els en giten, negun temps depuis no pendríem Mallorques.

E ell conec que nós deíem veritat, e atorgà'ns-ho.

690. Dotze diners, que equivalien a un sou, eren una petita quantitat, i no es tracta, evidentment, sinó d'una exageració del cronista per fer sentir fins a quin punt, per un no res, anaven a consultar el rei.

691. MARSILI, cap. XXXII, no diu lliures, sinó besants. És que eren equivalents? El *Repartiment* dóna el nom d'algun mercader, com el de Pere Martell. Cal pensar que entre aquests noms es troben els dels que van avançar les lliures al Conqueridor.

692. Insistència, com d'aquell qui creu que no ha fet destacar prou un fet o un estat d'ànim, i, quan ja havia deixat de parlar-ne, torna a evocar-lo. L'afegit reflecteix bé l'excitació en què va viure el rei aquells darrers dies. Remarquem l'expressió *tan sentibles* —avui diríem sensibles—, que, excepcional aleshores, manifesta bé l'exasperació de la sensibilitat del rei, tornat insomne per l'excessiva vetlla, pel treball constant i per les emocions. Aquest passatge és un dels més humans de la crònica. I observem que Marsili, en parlar d'aquests fets, en lloc d'ampliar, segons el seu costum, com que en el *Llibre* hi ha repeticions i prolixitats, resumeix.

693. Sobre Lop Ximenes de Lúsia, vegeu § 21, n. 232.

694. *sabessen*: CDENV *E nós dixem-li*. [J. B.]

[PRESA DE LA CIUTAT DE MALLORCA]

84 E, quan venc a l'alba,⁶⁹⁵ fo emprès que oïssem les misses e que reebéssem lo cors de Jesucrist.⁶⁹⁶ E, oïdes les misses e reebut lo cors de Jesucrist, dixem que s'armassen tots, cascú de les armes que devia portar. E eixim tots denant la vila, en aquella plaça que era entre nós e ells.⁶⁹⁷ E açò era en tal hora que ja s'anava esclarent lo dia. E nós acostam-nos als hòmens de peu qui estaven denant los cavallers, e dixem-los:

—Via, barons, pensats d'anar en nom de nostre Senyor Déus!

E anc per aquesta paraula nengú no es moc, e sí l'oïren tots, així los cavallers con los altres. E, quan nós vim que ells no es movien, venc-nos gran pensament, car ells no complien lo nostre manament. E tornam-nos a la Mare de Déu e dixem.

—Eh, Mare de Déu Senyor, nós venguem aquí per ço que el sacrifici de vostre fill hi fos celebrat; pregats-lo que aquesta honta no prengam jo ni aquells qui serven a mi per nom de vós e de vostre car Fill.⁶⁹⁸

E altra vou escridam-los:

—Via, barons, en nom de Déu! Que els dubtats?

E dixem-ho tres vegades. E ab aitant mogueren-se los nostres a pas. E, quan venc que tots se mogren, los cavallers e els servents, e s'anaren acostant al vall on era lo pas, tota la host a una vou començà de cridar:

—Sancta Maria, sancta Maria!⁶⁹⁹

E aquest mot no els eixia de la boca, que, quan l'havien dit, sempre s'hi tornaven; e així, con més lo deïen, més pujava la vou. E açò dixeren bé trenta vegades o pus. E quan los cavalls armats començaren d'entrar, cessà la vou. E, quan fo fait lo pas on devien entrar los cavalls armats, havia ja bé llains cinc-cents hòmens de peu.⁷⁰⁰ E el rei de Mallorques ab tota la gent dels sarraïns de la ciutat foren ja

695. Alba del dia 31 de desembre de 1229, segons la indicació que acaba de fer al començament del paràgraf anterior. Cf. DESCLOT, cap. XLII, MARSILI, cap. XXXIII, i altres moltes fonts.

696. Vegeu DESCLOT, cap. XLVII: «E tuit anaren oir les misses, e confessaren, e combregaren».

697. Espai que havien hagut de deixar els cristians, després d'haver-se posat massa prop de la ciutat. El *Llibre* no hi ha fet al·lusió, malgrat que ací sembli al·ludir a una cosa ja dita, però sí que ho indica DESCLOT (capítol XXXVII).

698. Pregària de la Verge, com en els moments de més greu perill de la travessia, nova mostra de la devoció que el rei sentia envers la Mare de Déu.

699. Amb raó pondera QUADRADO, *Conquista*, p. 281, n. 123, la impressió de prodigi que produeix «la freda paràlisi que en el moment solemne de l'atac envaeix aquell exèrcit tan valent i fins temerari, de costum, la fervorosa pregària adreçada a la Verge, i la invocació, tan general, del seu sant nom».

700. Segons DESCLOT, cap. XLVII, la xifra era de tres-cents. I indica que el primer fou «un servent qui era de Barcelona».

tots venguts al pas; e estrenyeren en guisa los de peu que hi eren entrats, que, si no entrassen los cavalls armats, tots eren morts. E, segons que els sarraïns nos contaren, deïen que viren entrar primer a cavall un cavaller blanc ab armes blanques; e açò deu ésser nostra creença que fos sent Jordi, car en estòries trobam que en altres batalles l'han vist de cristians e de sarraïns moltes vegades.⁷⁰¹ E dels cavallers fo lo primer que hi entrà Joan Martines d'Eslava, qui era de nostra mainada,⁷⁰² e après d'ell En Bernat de Gurb, e a prop d'En Bernat de Gurb⁷⁰³ un cavaller qui anava ab Sire Guilleumes, qui havia nom Soïrot,⁷⁰⁴ e aquest nom li havien mes per escarn. E après d'aquests tres Don Ferran Peris de Pina,⁷⁰⁵ e dels altres no

701. Segons observa RAMON D'ALÒS-MONER, *Sant Jordi, Patró de Catalunya*, Barcelona, 1926, p. 65 i seg., aquesta és la més antiga referència que es troba en la nostra historiografia a l'aparició de sant Jordi. MARSILI, cap. XXXIII, fa una mostra d'erudició, al final d'aquest passatge, evocant la tramesa, des del cel, d'un màrtir difunt (sant Mercuri, màrtir també de Capadòcia, com sant Jordi) per matar Julià l'apòstata. [Un comentari sobre la mesura del rei en l'explicació de miracles a R. I. BURNS, *Vida espiritual de Jaume el Conquistador, a Jaume I i els valencians del segle XIII*, p. 20-21. M. T. F.]

702. Sobre aquest Joan Martines d'Eslava vegeu § 41 i nota corresponent. Quant a la seva participació en l'expedició, ens la demostra l'aparició del seu nom entre els testimonis del tractat de pau entre Jaume I i Gènova, datat a la ciutat de Mallorca, el 28 de juliol de 1230 (MIRET, p. 86). No figura, en canvi, en el *Repartiment*, com ja va fer observar QUADRADO, *Conquista*, p. 283, n. 126; hi figura, sí, un Lop d'Eslava, parent, sens dubte, de Joan Martínez.

703. Deu ésser un Bernat de Gurb que apareix com a testimoni de la confirmació, per Jaume I, del privilegi atorgat als pisans per Ramon Berenguer IV, l'any 1114 (MIRET, p. 107). La dita confirmació és datada a Barcelona el 8 d'agost de 1233. És, amb un document de l'endemà dia 9, la sola dada que coneguem d'aquest personatge, i no en tenim cap de relativa a la seva participació en la conquesta, perquè tampoc no figura en el *Repartiment*, segons ja va fer observar QUADRADO, *Conquista*, p. 283. Així i tot, no podem dubtar, no sols de la participació, sinó també de la preeminència en l'assalt. Perquè, ultra el *Llibre dels feits*, l'esmenten també en el segon lloc alguns manuscrits de Desclot (vegeu, p. e., el text que en dona QUADRADO, *Conquista*, p. 395). [Bernat de Gurb, senyor de Mont-ral, a Gurb, era castlà del castell de Gurb, que pertanyia als Queralt; la seva muller era Míl·lia, filla de Ramon de Gurb, i el fill, Ferrer de Mont-ral o de Gurb: *Els castells catalans*, III, p. 430, IV, p. 791-792, 800; encara vivia el 1260 ja que figura a la convocatòria als nobles de 1260, *Els castells catalans*, I, p. 196. Pel que fa al tractat amb els pisans, fou publicat per P. PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España, Mallorca*, Barcelona, 1842, p. 110-111 i per E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Recull de documents inèdits del rey en Jaume I*, «I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó», II, Barcelona, 1909, doc. 10. M. T. F.]

704. Recordem que Sire Guilleumes era fill natural del rei de Navarra Sanç el Fort (vegeu abans, § 41 i nota corresponent). Pel que fa a Soïrot, ignorem de qui es tracta, possiblement perquè no en coneixem sinó aquest sobrenom, que, com indica la crònica tot seguit, li havia estat posat «per escarn». MARSILI (cap. XXXIII) diu Sirot, no Soïrot, i això porta QUADRADO, *Conquista*, p. 283, n. 126, a creure que es tracta d'un diminutiu de Sire, i a dir que equival a *señorito*. Més aviat, dona la impressió d'un despectiu afectuós.

705. Sobre Ferran Peris de Pina, vegeu § 33, nota corresponent. La seva participació en l'expedició és provada documentalment, ja que figura com a testimoni de diversos documents de Jaume I datats a Mallorca, durant la conquesta (MIRET, p. 86-88). Si haguéssim de creure DESCLOT, cap. XLVII, no hauria estat el quart a entrar a la ciutat, sinó el primer.

ens membres. Mas cada un entrava on abans podia. E havia'n cent en la host o pus, que, si poguessen entrar primer, que faeren ço que el primer féu.⁷⁰⁶

85 Ab tant fou vengut lo rei de Mallorques cavalcant en un cavall blanc, e ell havia nom Xec⁷⁰⁷ Abohehie; e cridà los seus:

—Roddo!

Que vol tant dir con:

—Estar!⁷⁰⁸

E en aquells de peu dels cristians hac bé vint o trenta qui tenien los escuts abraçats e d'altres servents que hi havia mesclats ab ells;⁷⁰⁹ e de l'altra part estaven los sarraïns ab les adargues e espaes treites de l'una e de l'altra part e no es gosaven escometre. E, quan entraren los cavallers ab los cavalls guarnits, anaren-los ferir. E era tanta la multitud de la gent dels sarraïns, que els pararen les llances, e els cavalls dreçaren-se per ço car no podien passar per l'espessea de les llances, sí que hagren a fer la volta. E, en tant feita la volta, tiraren-se atràs un poc e anaren entrar los cavalls tant, que n'hi hac bé de quaranta tro a cinquanta. E els cavallers e els hòmens de peu que hi eren escudats eren tan prop dels sarraïns, que ab les espaes se cuidaven ferir los uns e els altres,⁷¹⁰ sí que negú no gosava traure el braç per paor que d'altra part vingués espaa que el ferís en la mà. E ab aitant los cavallers foren ja bé quaranta tro a cinquanta ab los cavalls armats e endreçaren-se contra els sarraïns e cridaren tots a una vou:⁷¹¹

—Ajuda-nos, sancta Maria, Mare de nostre Senyor!

E cridàvem:

—Vergonya, cavallers!

E anam-los ferir e esveïm-los.

86 E, quan los sarraïns de la vila viren que la ciutat s'enveïa, eixiren-se entre hòmens e fembres ben trenta mília per dues portes, per la porta del Barbelet e la

706. *féu*: C hi afegeix *E fo la dita conquesta l'any de nostre Senyor mil dos-cents vint-i-nou*; N també *E açò fo l'any de N. S. mil dos-cents vint-i-nou*. [J. B.]

707. *xec*: CDENV *Ref*. Es tracta, de Abu Yahia Hiquem. Ja hem indicat (§ 79, n. 676) que el tractament *xec*, que és el que escau a Abu Yahia, significa senyor. El mot prové de l'àrab *xeique*.

708. *Roddo*, mot aràbic, imperatiu de *radda*, que significa estar ferm, resistir l'atac de l'emic (GAYANGOS, *op. cit.*, I, p. 170). El *Llibre* dóna simplement el significat d'estar, és a dir: estigueu, resteu.

709. És a dir: entre els homes de peu, n'hi havia que duïen escuts, *escudats*, i d'altres que no, i aquests estaven entre aquells, precisament per poder-se protegir més o menys.

710. El dibuix d'un retaule del segle XV, existent a Mallorca (publicat en el «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 1922, i reproduït sovint), presenta bé aquest atapeïment descrit per la crònica.

711. Segons MUNTANER, cap. VII, que parla breument de la conquesta de Mallorca, «dins en lo carrer qui ara s'apella sent Miquel era tan fort la batalla, que meravella era».

porta de Portopí,⁷¹² e anaren-se'n a la muntanya. E era tant l'haver e el guany, que els cavallers e els hòmens de peu veïen per la ciutat, que no havien cura d'aquells que es n'anaven. E el darrer sarraí qui d'aquell lloc se partí fo lo rei de Mallorques. E els altres sarraïns, quan viren que aquell lloc havien esvaït los cavallers ab cavalls armats e els hòmens de peu, anaren-se a amagar per les cases, cascú con mills podia; e no s'amagaren tan bé, que vint mília no n'hi morissen a l'entrar,⁷¹³ sí que, quan nós fom a la porta de l'Almudaina,⁷¹⁴ trobam-ne bé tres-cents morts que, quan se cuidaven recollir en l'Almudaina, los altres tancaven la porta, e venien los nostres cristians e oceïen-los. E, quan nós fom aquí, ells no es defeneren; mas dix-nos un sarraí, qui sabia nostre llatí,⁷¹⁵ que els donàssem hòmens que els guardassen de mort, e que retrien l'Almudaina.

[PRESA LA CIUTAT, EL REI S'APODERA DE LA PERSONA DEL REI
DE MALLORCA I OCUPA L'ALMUDAINA]

87 E, nós estant en aquestes paraules, vengueren-nos dos hòmens de Tortosa e dixeren-nos que volien parlar ab nós per gran nostre prou. E nós tiram-nos a una part e escoltam-los, e dixeren que, si els faïem per què, que ells nos darien lo rei de Mallorques. E nós dixem-los què en demanaven, e ells dixeren que bé en volien dues mília lliures.⁷¹⁶ E nós dixem-los que sobre en demanaven, que, pus en la vila era, a la darrerria nós l'hauríem; mas, per ço que no presés mal, dar n'híem mil lliures. E ells dixeren que els plaïa. E lleixam un ric hom en nostre lloc, e manam que null hom no combatés l'Almudaina tro que nós

712. Portes ja esmentades. Vegeu § 82.

713. El nombre no és exagerat per a la població de 80.000 ànimes que, segons hem dit (§ 78, n. 662), adjudica a la ciutat de Mallorques. Però com que aquesta xifra sembla exagerada, i com que, certament, en qüestió de xifres, qui més qui menys, tots acostumen a exagerar, cal més aviat creure que també ací hi ha alguna exageració. [Aquí l'estimació és de 50.000 habitants (30.000 que sortiren i 20.000 que hi moriren). M. RIERA FRAU, *Les Balears islàmiques*, a E. BELENGUER, dir., *Història de les Illes Balears*, 1: *De la prehistòria i l'antiguitat al món islàmic*, Barcelona, Ed. 62, 2004, p. 475, estima que la xifra de 50.000 és exagerada, fins i tot si es té en compte que la gent del voltant s'havia refugiat a la ciutat. M. T. F.]

714. La paraula *Almudaina* prové de l'àrab *almudaina* i és un diminutiu de la paraula *medina*, que significa ciutat. Almudaina, doncs, equival a ciutatella. Vegeu GAYANGOS, *op. cit.*, I, p. 172. Era una mena d'Acropolis, diu QUADRADO, *Conquista*, p. 285, n. 129, «plantada en lo más alto de la ciudad y dominando el mar desde su alto ribazo del *Mirador*». Encara en subsisteix, amb el nom d'arc de l'Almudaina, la porta oriental.

715. *Nostre llatí*, una de les maneres de designar el català. Cf. § 411 «Sarraí llatinat», el qui solia parlar català.

716. *Lliures*: CDENV *besans*. Ens cal repetir la pregunta: el besant equivaldria a lliura barcelonina? (abans, § 78, n. 662)

tornàssem. E demanam a Don Nuno e dixem-li que el rei de Mallorques havíem trobat e que en vingués ab nós, e dix ell que molt li plaïa. E anam-hi, e menaren-nos a la casa on ell era;⁷¹⁷ e descavalgam nós e Don Nuno, guarnits, e entram en la casa; e estaven-li tres eixortiquins⁷¹⁸ denant ab ses atzagaies.⁷¹⁹ E, quan fom de prop d'ell, llevà's ab sa capa blanca, però vestia un gonió dejús la capa, dejús guardacòs⁷²⁰ que vestia de xapsir blanc.⁷²¹ E faem-li dir en algaravia a un d'aquells dos hòmens de Tortosa que nós li lleixariem dos cavallers e de nostres hòmens e que no hagués reguard, pus en nostre poder era, que ja no morria. E sobre açò llexam-hi de nostres hòmens, que no el tocassen.⁷²² E nós tornam a la porta de l'Almudaina e dixem-los que ens dessen ostatge e que eixissen al mur vell e que parlassen ab nós. E tragneren-nos lo fill del rei de Mallorques, qui podia haver tro tretze anys,⁷²³ e dixeren que aquesta era la fiança que ens daven e que ens obririen la porta, e que guardàssem qui hi metríem. E metem-hi dos frares preïcadors⁷²⁴ que guardassen les cases del rei e el tresaur, e deu cavallers ab ells, bons e savis, tals, que ajudassen ab sos escuders a guardar e a vetllar l'Almudaina, car nós érem tots enutjats e volíem-nos reposar, e era ja lo sol post.⁷²⁵

717. DESCLOT, cap. XLVII, diu també que «hòmens de Tortosa atrobaren lo rei sarraí», però diu que el trobaren «en un corral».

718. *eixortiquins*: CDENV *eixortins*. [J. B.] Segons GAYANGOS, en *The Chronicle of James I*, I, p. 173, aquesta és la forma correcta, derivada de l'àrab *exxorta*, que significa guàrdia de cos d'un rei. [Sobre els eixortins: R. I. BURNS, *Islam under the Crusaders*, p. 305 i P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 591-592, que diu que equivalen a guardies o policies. M. T. F.]

719. Nom donat a certes llances africanes. Semblantment una javelina, diu W. GIESE, *Waffen nach den katalanischen Chroniken*, cit., p. 142. [Vegeu M. DE RIQUER, *L'arnès del cavaller*, apartat 28, p. 67. M. T. F.]

720. *Guardacors* és interpretat per MARSILI (cap. XXXIV) per *supertunicalis*. I la versió catalana del Marsili tradueix per *cota*. [Vegeu M. DE RIQUER, *L'arnès del cavaller*, apartat 11, p. 30. M. T. F.]

721. *Xapsir*: CDEN *samit*; V *amit*. [J. B.] MARSILI, *loc. cit.*, tradueix per seda.

722. La versió de DESCLOT, cap. XLVII, difereix en aquest punt de la del *Llibre*, ja que diu que el rei va lliurar el sarraí al comte Nunyo, «qui'l se n'anamenàs a son hostal».

723. Segons DESCLOT, *loc. cit.*, la rendició de l'Almudaina fou resultat d'una ordre del rei sarraí, imposada per Jaume I. DESCLOT, capítol XLI, parla d'un fill del rei de Mallorca que, un cop trencades les negociacions, eixí de la ciutat i va lliurar-se al rei. Si els dos textos diuen veritat, no es tracta, indubtablement, d'aquest fill de qui parla el *Llibre*. Segons ZURITA, llib. III, cap. VIII, aquest es va fer cristià i va prendre el nom de Jaume, i el rei el va casar amb una donzella del llinatge d'Alagó, i fou senyor d'Illueca i Gotor. QUADRADO, *Conquista*, p. 263, n. 11, insinua, no sense motiu, que tot això convé més al fill del rei sarraí que naturalment va lliurar-se al rei català.

724. MARSILI, cap. XXXIV, identifica aquests dos frares predicadors amb Miquel de Fabra i el seu company, o sia Berenguer de Castellbisbal. Sens dubte, el rei va creure que llur prestigi moral tindria més força damunt les gents de la host que una forta guarnició.

725. «Retentis nobis alcaceriis et staticis regum», diu el document del 23 de desembre citat abans, § 50, n. 471. De manera que l'Almudaina pertanyia de dret al rei Jaume.

88 E al matí⁷²⁶ nós regoneguem nostres coses e volíem-hi dar recapte. E vejats con ho aguisà nostre Senyor: que tots los de la host trobaven tant que pendre, que la un no havia contrast ab l'altre, que cascú cuidava ésser pus ric que l'altre. E Don Ladró, un ric hom qui era ab nós, covidà'ns e dix-nos que un home seu li era vengut e deïa que havia bona casa e havia adobat de menjar de bona vaca, e que lla poríem jaure. E dixem-li nós que molt li ho graïem e que hi anàssem. E, quan venc al matí, anc negun hom de casa nostra no tornà a nós, ne puis per vuit dies,⁷²⁷ que cada un tenia ço que havia pres e plaïa-li tant, que negú no volia tornar a nós.⁷²⁸

[L'ENCANT DELS BÈNS PRESOS PROMOU ALGUNS ALDARULLS
ENTRE ELS NOBLES I EL POBLE]

89 E, la vila presa, açò feït,⁷²⁹ ajustaren-se los bisbes e els rics hòmens e dixeren que volien parlar ab nós. E dixeren que es faés encant dels moros e de la roba que hi era e de totes les coses. E nós dixem-los que no ho teníem per bo per aquesta raó: que l'encant duraria molt, e que valria més que ab la paor que els sarraïns havien lladonc, que conquerís hom les muntanyes e que partissen la roba.⁷³⁰ E dixeren ells:

—E con se partiria la roba?

E nós dixem que per quadrelles:

—E, si partim los sarraïns e la roba tost, que la gent serà pagada. E açò fer s'ha en vuit dies, e depuis anem sobre els sarraïns de fora e conquiram-los; e retin-gam l'haver per a les galees, e farem mellor sen que nós fer puscam.

E En Nuno e En Bernat de Sancta Eugènia e el bisbe de Barcelona e el sagristà⁷³¹

726. Matí del primer de gener de 1230.

727. Per vuit dies, doncs fins al 8 de gener.

728. MARSILI, cap. XXXV, intercala ací, nova prova de la precedència del *Llibre*, una notícia que li va donar Arnau de Castellvell, que després fou frare predicador, relativa a les belles dones i donzelles que oferien joiells i monedes als cristians perquè els respectessin les vides.

729. Heus aquí dos ablatius absoluts, que semblarien delatar una font llatina, si els ablatius absoluts fossin en el català un llatinisme, que no ho són, malgrat el seu origen llatí. D'altra banda, el text de MARSILI, capítol XXXV, hauria donat, com es veu en la versió catalana del segle XV: «E així presa la ciutat de tot en tot despullada».

730. Una vegada més la veu del seny parla per boca d'un minyó de vint-i-un anys, enfront dels consells de barons madurs, guiats per mires egoistes. [La proposta feta pel rei seguidament era que els quadrellers valoressin el botí i el repartissin entre els membres de l'exèrcit sense vendre'l, com es feia sovint: M. T. FERRER I MALLOL, *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Institució Milà i Fontanals. CSIC, Barcelona, 1990, p. 232-235. M. T. F.]

731. Prenien part en l'expedició el sagristà de Barcelona i el de Girona. Havent-hi entre els protestataris Bernat de Santa Eugènia, és probable que es tracti del seu germà Guillem de Montgrí, sagristà de Girona.

volien l'encant de tot en tot; e tenien-se tots en u, per tal que cuidaven enganar tots los altres ab llur saber, per ço car ne sabien més que els de la host e no veïen la llur volentat. E déiem-los:

—Veets, aquest encant no serà encant, que engan serà,⁷³² que nós havem paor que no es tard tant, que los sarraïns no s'enfortesquen, e puis no els porem conquerir tan lleu; e valria més que ara ab la paor que han los conqueríssem, que no puis, quan se seran regonoguts.

E dixeren ells per què hi contrastàvem, que açò valia pus. E dixem nós:

—Déus ho vulla, mas nós havem paor que no ens en penidam.⁷³³

90 E començam l'encant de fer, e començà's a Carnestoltes e durà tro a Pasqua.⁷³⁴ E, quan aquest encant fo feit, cuidaren-se los cavallers e el poble que hom los donàs part d'açò, e cascú comprà sa part, e no volien fer les pagues.⁷³⁵ E els cavallers meteren-se ab lo poble en u e deïen per la vila tuit:

—Mal està, mal està!⁷³⁶

E sobre açò mogueren-se per si, e cridaren a una vou:

—Anem barrejar la casa de Gil d'Alagó.⁷³⁷

732. *Encant, engan*, joc de paraules que fa el rei, per indicar que els eclesiàstics i nobles protestataris no cercaven altra cosa que beneficiar-se enganyant els altres. QUADRADO, *Conquista*, p. 292, suposa que potser esperaven que molts, perduda la paciència, se'n tornarien a Catalunya, i que, en canvi, altres compradors en vindrien que farien pujar els preus de l'encant. Ens sembla que més aviat, segons les paraules mateixes de la crònica, es tracta de l'avantatge que els donaria llur més gran destresa en aquestes qüestions: per exemple, en la valoració dels objectes que ells mirarien d'adquirir, en el diner de què disposarien per poder adquirir el que els plagués, en la possibilitat de fer pujar el preu d'allò que els convingués, etc. Observeu com en el MARSILI, cap. XXXV, el joc de paraules *encant, engan*, resta naturalment destruït, tot i que tradueix els mots. Nova prova de la precdència del text català.

733. Com llavors de les negociacions amb el rei sarraí per a la rendició de la ciutat, el rei Jaume acaba cedint al parer dels nobles i els eclesiàstics. Es veu, sobretot, en ell, el deler de conservar la unanimitat. Un cop més, els fets li donaran la raó.

734. L'any 1230 el diumenge de Carnestoltes s'escaigué el 17 de febrer; Pasqua de Resurrecció, el 7 d'abril.

735. QUADRADO, *Conquista*, p. 292, invoca la concòrdia establerta per a la conquesta, a les Corts de Barcelona de 1228 (abans, § 50, n. 471), per dir que el rei, en aquella concòrdia, prometia a tots llur part de *rebus mobilibus*, i que, en conseqüència, els cavallers i el poble podien creure que tindrien la seva part en el botí. En realitat, la part podia referir-se també a coses immobles. I el pasatge invocable era sobretot: «Praeter ea homines de terra nostra qui hoc jurare voluerint et venire nobiscum in viatico supradicto, habeant similiter partem suam ad cognitionem supradictorum». *Documentos inéd.*, VI, doc. XVI.

736. Aquesta és una de les primeres notícies que es tinguin de discrepàncies dels cavallers amb els barons i rics homes. Recordem, però, que a Aragó els cavallers formaven estament a part (no a Catalunya) i que la major part dels aragonesos que van participar en la conquesta eren cavallers (de la mainada del rei) i sols hi havia entre els expedicionaris uns quants rics homes.

737. Gil d'Alagó és aquell noble aragonès renegat de què ha parlat en el § 75.

E anaren lla e barrejaren-la. E, quan nós fom eixits defora a ells, hagren-la barrejada. E dixem-los:

—Qui us manava a vosaltres barrejar casa de null hom, nós estant aquí, menys de clam que no faéssets a nós?

E ells resposeren a aquella paraula:

—Senyor, nós mereixem part haver cascú en aquelles coses que preses són, així con los altres que n'han; e no n'havem nostra part e morim de fam aquí, e volríem-nos-en tornar a nostres terres. E per aquesta raó la gent fa ço que fa.

—Barons⁷³⁸ —dixem nós—, mal havets feit, e penedir-vos n'heu. E no us hi torneu, que sapiats que no us ho soferria, e seria peyor quan nós ne faríem una gran justícia, e vosaltres hauríets gran dolor del mal que hauríets, e a nós pesaria molt lo mal que feit hauríem.

91 E, quan venc passats dos dies, ells se llevaren altra vegada e escrivaren-se entre ells e dixeren:

—Anem a la casa del prebost de Tarragona.⁷³⁹

E anaren-se'n a la casa del prebost de Tarragona e barrejaren-li tota la casa e tota la roba que aquí era e, sinó dues bèsties en què ell cavalcava que eren en nostre alberg, no li lleixaren àls. E sobre açò foren aquí los rics hòmens denant nós e els bisbes. E dixem-los:

—Barons, açò no fa a soferir, que tant los poríem soferir que no en roman-dria un de vosaltres que no us metessen morts o no us barrejassen ço que hauríets. Mas nós vos mostrarem bon consell a pendre: que en la primera cosa que comencen tingam-nos aparellats que armem nós e nostres cavalls e siam sus en la plaça, que no hi ha barrera ne cadena;⁷⁴⁰ e d'aquells que trobem que facen mal, pengem-ne vint per compte; e, si no trobam d'aquells, prengam d'aquells primers que trobem e pengem-los per ço que s'escatmen.⁷⁴¹ E, si açò no fem, tots som en gran treball. E la nostra part que nós tenim en l'Almudaina, mudem-la al Temple, e nós, nostre cos, haguem-la aguiar entrò lla, e que la'ns estojassen.

E sobre açò parlam ab lo poble de la vila e dixem-los:

738. Observem que el vocatiu *Barons* és usat sovint en el sentit simplement d'homes, tant si s'adreça a personatges de l'alta noblesa, que col·lectivament tenien aquesta designació, com a homes del poble —en el cas present.

739. Prebost de Tarragona, Ferrer de Pallarès. Vegeu § 54, n. 491.

740. Referència a les cadenes o barreres que es posaven, a vegades, en certs carrers i places.

741. Poques vegades se'ns mostra el rei tan expeditiu com en aquesta ocasió. La qüestió essencial, per a ell, era el manteniment de l'ordre, i això el porta a mostrar-se cruel. MARSILI, cap. XXXV, sentint sens dubte que no era en enaltiment del monarca, va suprimir la segona part de l'amenaça, i sols va parlar de penjar una vintena de sediciosos, com d'un acord conjunt del rei i els cavallers. El passatge mostra, d'altra banda, la poca importància concedida aleshores a unes quantes vides de gent popular.

—Barons, vosaltres havets començada la pus nova obra que anc fo, de barrejar cases, e majorment d'aquells qui no us tenen tort de poc ni de molt. E fas-vos saber que d'aquí enant no us serà sofert, ans ne farem tants penjar per les carreteres, que la vila vos pudirà. E volré jo e els rics hòmens qui aquí són que us sia dada vostra part, també de l'haver con de les terres.⁷⁴²

E, quan oïren aquesta bona paraula que jo els deïa, aquedaren-se e tolgueren-se de la malea que havien començada. Però no asseguram nós tant als bisbes ni al prebost que ja gosassen eixir de l'Almudaina per tot aquell dia entrò que el poble fo aquedat, que els dixem que comptariem e puis dariem llur part. E la nuit, quan lo poble fo aquedat, ells se n'anaren cascú a llur casa.

[DIVERSOS NOBLES MOREN DE MALALTIA.
EL REI CRIDA NOBLES D'ARAGÓ PER SUBSTITUIR-LOS]

92 E, a la Pasqua passada,⁷⁴³ Don Nuno armà una nau e dues galees per entrar en cors en les partides de Barberia. E, en aquest espai que ell armà la nau, hac malaltia En Guillem de Clarmont⁷⁴⁴ e, als vuit dies depuis que la malaltia li començà, ell morí. E al soterrar hac malautia En Ramon Alaman⁷⁴⁵ e Don Garcia Pérez de Meitats, qui era d'Aragó e home de bon llinatge e de la nostra mainada,⁷⁴⁶ e a altres vuit dies foren morts abdós. E, quan aquests abdós foren morts, En Guerau de Cervelló, fill d'En Guillem de Cervelló, major frare d'En Ramon Alaman, fo malalte⁷⁴⁷ e als vuit dies ell fo mort. E el comte d'Empúries, quan viu la mort d'aquests tres, dix que tots aquells qui eren del llinatge de Muncada hi haurien a morir, e sempre fo malalte e no malavejà sinó vuit dies e a cap dels vuit dies ell morí.⁷⁴⁸ E tots quatre, qui eren nobles e grans hòmens de Catalunya, mori-

742. En definitiva, doncs, els aldarulls no foren en va. I el rei que, com hem vist, repugnava les manyes dels qui havien volgut l'encant, aconseguí així actuar amb justícia envers el poble.

743. Recordem que Pasqua de Resurrecció s'esqueia el 7 d'abril.

744. Vegeu el § 47, n. 439-440.

745. *Ibid.*, n. 439.

746. Vegeu sobre aquest cavaller § 34.

747. Sobre Guerau i Guillem de Cervelló, § 20, n. 197.

748. El termini de vuit dies en què tots moren obliga a pensar en una mateixa malaltia; però no sembla que pugui tractar-se d'una epidèmia, perquè no diu que morissin més nobles, ni tampoc que la malaltia es propagués també entre el poble. Respecte a la mort del comte d'Empúries, QUADRADO, *Conquista*, p. 296, n. 142, addueix la data que en dóna el necrologi de l'església de Girona, o sia 23 de febrer. Aquesta data i algun altre indici ens porten a creure que aquests esdeveniments són anteriors a la datació que els han assignat els historiadors, i que la frase inicial del paràgraf, «A la Pasqua passada», no ha d'ésser interpretada com «un cop passada la Pasqua». També indica QUADRADO, *loc. cit.*, que és tradicional de creure que tots aquests cavallers foren enterrats en la capella de Nostra Senyora de la Victòria. QUADRADO es mostra escèptic en aquest punt.

ren dins un mes.⁷⁴⁹ E nós vim aquesta mortaldat que era venguda en tan alts hòmens de la host e pesà'ns molt. E Don Pero Cornell féu parlar que iria en Aragó e dix-nos que li faéssem donar cent mília sous e venria a nós ab cent cinquanta cavallers, ço és a saber, cent per los diners e cinquanta per l'honor que tenia per nós.⁷⁵⁰ E nós donam-los-li e faem-lo'n passar en Aragó.

93 E acordam-nos ab Don Nuno, qui era romàs ab nós, e ab lo bisbe de Barcelona que, pus los cavallers d'En Guillem de Montcada e d'En Ramon e d'aquells rics hòmens que dessus havem dits eren morts, que nós enviàssem cartes a Don Ato de Foces⁷⁵¹ e a Don Rodrigo Liçana,⁷⁵² qui eren en Aragó, que ens venguessen servir l'honor que tenien de nós. E enviam-hi, e ells trameseren-nos cartes que hi venrien de bon grat.

[PRIMERA EXPEDICIÓ CONTRA ELS MOROS DE LA MUNTANYA.
OCUPACIÓ D'INCA]

E, mentre que aquells s'aparellaven de venir, fo nostre acord que faéssem una cavalcada, que els sarraïns se n'eren pujats en la muntanya de Sóller e d'Almeruig e de Baialbahar⁷⁵³ e tenien totes aquelles muntanyes e defenien als cristians que no hi podien mal fer tro en Pollença. E eixim de la vila e anam-nos-en per una vall que ha nom Bunyola ab aquells cavallers e hòmens de peu que nós podíem haver, car tota la major partida se n'eren anats los uns en Catalunya e els altres en Aragó.⁷⁵⁴ E ab aquells que poguem haver començam de fer aquella cavalcada. E lleixam un castell qui es té ab aquella muntanya, qui ha nom Alaró, e és lo pus fort castell del regne de Mallorca a la part dreta.⁷⁵⁵ E, quan nós fom sus a la mun-

749. Devia ésser, doncs, per l'abril-maig de 1230, o pel gener-febrer.

750. Vet aquí una notícia precisa sobre el preu d'un cavaller a Aragó: 1.000 sous jaquesos. Pel que fa als honors de Pere Cornel, cal pensar que no havia acudit a Mallorca amb tots els cavallers que li corresponia dur per aquells.

751. Sobre Ato de Foces, vegeu § 21, n. 209.

752. Sobre Rodrigo de Liçana, vegeu § 9, n. 62.

753. Avui Banyalbufar.

754. Indicació interessant, ja que demostra com degueren ésser pocs els conqueridors que van restar a Mallorca com a pobladors, opinió sostinguda per QUADRADO, p. 298, n. 146.

755. Alaró, vila a l'interior de l'illa, a poca distància d'Inca (avui forma part del seu partit judicial), al peu d'un puig i voltada d'altres muntanyes, on hi ha pedreres de marbre. El seu castell era tan fort que fou l'únic, es pot dir, que gosà fer resistència, llavors de la conquesta de l'illa per l'infant Alfons, fill de Pere el Gran, l'any 1285. Vegeu també *Crònica de Pere III*, segons la qual Jaume III de Mallorca destinava el castell a presó del Cerimoniós, sens dubte perquè el considerava com el més fort de l'illa.

tanya, envià'ns a dir aquell qui era cap de la davantera nostra que els peons no volien albergar en aquell lloc on ell los havia manat, mas que es n'anaven vers Inca.⁷⁵⁶ E nós lleixam nostra rereguarda a En Guillem de Montcada per nom, fill d'En Ramon de Montcada,⁷⁵⁷ e cuidam-nos que el trobàssem e que els faéssem romanir. E, quan nós fom lla, vim-los ja al peu de la costa que se n'anaven a una alqueria per nom Inca.⁷⁵⁸ E, quan ho vim, no gosam deseparar la companya que ens era romasa. E oïm dir que moros havien dat salt en la companya.⁷⁵⁹ E havien pres en la companya dues o tres bísties. E tornam corrent a la rereguarda ab tres cavallers qui eren ab nós. E, quan nós fom lla, la rereguarda nostra havia ja brocat e havia'ls pujats per una costa plana que hi havia, e havien cobrades les bèsties.

94 E, quan nós vinguem, trobam los nostres tornats a la carrera e bé sis-cents sarraïns o pus que els aesmaven, qui eren en un puig aesmant si els porien mal fer; e per ço escometeren la companya quan viren que la davantera se n'anava. E nós, tots justats, anam-nos-en en aquell lloc on devíem albergar e aquí haguem nostre acord en qual manera nos captendríem. E En Guillem de Montcada, fill d'En Ramon, e Don Nuno e Don Pero Cornell, qui era vengut,⁷⁶⁰ e dels cavallers

756. QUADRADO, p. 299, n. 147, comenta: «La descripció dels llocs indica que el rei va inter-nar-se a les muntanyes fins a la serra d'Alfàbia, i que la infanteria, retirada per la aspresa d'aquells espadats i tement ésser envoltada per les guerrilles sarraïnes, va trencar a la dreta pel camí d'Orient, Alaró i Lloseta, fins a Inca. La distància és llarga, el terreny muntanyenc, i aquesta desmembració de l'exèrcit, que hauria pogut causar la seva ruïna total, va inutilitzar de sobte l'expedició».

757. Des d'ara el Guillem de Montcada que apareix en la crònica i en els documents és aquest. Un lapsus va fondre en un sol personatge, en l'índex de l'*Itinerari* MIRET, Guillem de Montcada, vescomte de Bearn, mort a Mallorca, i aquest fill de Ramon. L'estada d'aquest Guillem a Mallorca està comprovada pels documents. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 88-89. Després va passar amb el rei a Catalunya i el trobem sovint en el seu seguici. Potser prengué part en el setge de Borriana (MIRET, p. 105), i, certament, en el de València (*ibid.*, p. 132) i Xàtiva (*ibid.*, p. 167). Figura tant en el *Repartiment* de València com en el de Mallorca. Com a hereu del seu pare fou senyor de Tortosa, però va reconèixer al rei que el terç del monedatge que hi rebia, el rebia sense perjudici dels drets del monarca (*ibid.*, p. 167). Fou un dels testimonis del tractat d'Almirra entre Jaume I i Alfons X de Castella, el 1244 (*ibidem*). Fou en suma, un dels principals personatges dels regnes. [Es casà amb Margarida, filla del vescomte Eimeric de Narbona; morí vers 1260 i el succeí el seu fill Ramon. L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 224-225. M. T. F.]

758. Es veu, doncs, que Inca no era encara una població, tot i ésser l'alqueria més gran, «la major alqueria que és en Mallorques», diu la Crònica, § 94. «Prova, diu QUADRADO (p. 300, n. 149), que no existien formalment viles».

759. *que ens era romasa...en la companya*: Lliçó preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

760. Sobre Guillem de Montcada, vegeu § 93, n. 757. Quant a Pero Cornel, cal interpretar que ja havia tornat d'Aragó, on, com ha indicat en el § 92, havia anat per cercar cent cinquanta cavallers. La documentació no ens ajuda gaire a situar aquests fets. De totes maneres, podem assegurar que Pero Cornel ja havia tornat a l'illa el 28 de juny de 1230, data en què signa com a testimoni el

qui sabien de fait d'armes dixerem-nos que no seria bon sen que nós albergàssem tan prop de llur poder, car ells eren bé tres mília, e les atzembles e la major partida del conduit⁷⁶¹ e dels hòmens de peu que tots se n'eren anats, que no seria sen de romanir en aquell lloc. E fo nostre acord que ens en anàssem aquella nuit a Inca. E metem nostres atzembles denant aquelles que ens eren romases. Quan vim que eren llajús, al peu de la costa, suau e gent davallam-nos-en. E en tota aquella rereguarda no havia quaranta cavallers. E, quan los sarraïns viren que nós faïem tan bo capteniment, no gosaven venir a nós.⁷⁶² E anam-nos-en albergar a Inca, que és la major alqueria que és en Mallorques. E tornam-nos-en a la vila.⁷⁶³

[EL MESTRE DE L'HOSPITAL ARRIBA A MALLORCA I DEMANA
QUE EL SEU ORDE TINGUI PARTICIPACIÓ EN LA CONQUESTA]

95 E, nós tornat a Mallorques,⁷⁶⁴ venc lo maestre de l'Espital, per nom N'Hug de Fullalquer, e vengren ab ell de sos frares tro a quinze cavallers. E venc-se'n a nós, quan oí que Mallorques era presa, ab aquests quinze cavallers, per ço car ells no foren a la presó de Mallorques.⁷⁶⁵ E N'Hug de Fullalquer, havíem-lo nós fait

tractat de Jaume I amb Gènova. En aquest document, Cornel apareix amb el títol d'Alferes del rei, títol que lliga bé amb l'aportació del nou contingent de cavallers. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 86. Però Cornel segueix apareixent com a testimoni en altres documents reials, fins a la partença de Jaume I. En canvi, no apareix en els documents dels primers mesos de l'estada reial a Mallorca. [El tractat amb Gènova fou publicat per E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Recull de documents inèdits*, p. 1188-1192, doc. IV. L'edició més recent és la de *I Libri Iurium della Repubblica di Genova*, vol. 1/2, a cura de D. PUNCUH, Gènova, Societá Ligure di Storia Patria-Ministero per i Beni culturali e ambientali, 1996, doc. 302. M. T. F.]

761. *conduit*: CDENV hi afegeixen *qui se n'eren a Inca anades e nós que albergàssem menys de conduit*. [J. B.]

762. Aquest episodi fa pensar en un altre de la lluita contra els sarraïns valencians, en què també el rei es troba davant forces molt més poderoses; però els sarraïns tampoc no el gosen atacar (§ 221).

763. És a dir, a la capital. Això confirma que aquesta era la sola vila de l'illa.

764. Confirmació del que acabem de dir respecte a la capital, i nou indicatiu de com la ciutat concentrava el nom de l'illa.

765. Tenim una dada documental que confirma aquesta notícia de l'anada d'Hug de Forcalquer a Mallorca el 1230: la signatura d'Hug apareix en un document de Jaume I datat el 1er març. És també cert que, per aquest temps, Hug de Forcalquer era mestre de l'Hospital (castellà d'Amposta) (vegeu MIRET I SANS, *Les cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, p. 250). El retrobarem en la Crònica, especialment, en els preliminars de la conquesta del regne de València. § 127, i en la conquesta mateixa, § 192 i 197. [Sobre Hug de Forcalquer, castellà d'Amposta (1221-1244): M. BONET DONATO, *La orden del Hospital en la Corona de Aragón. Poder y gobierno en la castellanía de Amposta*, Madrid, CSIC, 1994, p. 45-49. M. T. F.]

maestre de nostra terra, que n'haviem pregat lo maestre major d'Ultramar,⁷⁶⁶ e era hom que nós amàvem molt, e ell, a nós. E, quan fo vengut, dix que volia parlar ab nós, ab sos frares tan solament. E pregà'ns molt caramente que, per l'amor que nós li havíem e per la fe que ell havia en nós, que nós que volguéssim e que li aguiàssem ab los bisbes e ab los rics hòmens que l'Espital hagués part en aquella illa; que tostemps seria ahontat l'Espital que en tan bon feit con aquell havia estat, de pendre Mallorques, no fos estat:

—E vós, qui sots estat nostre senyor, que Déus la us ha dada a pendre, e que l'Espital no hi haja alguna part, diran les gents aenant: «L'Espital ni el maestre no foren en tan gran feit con aquell de Mallorques», lo qual Déus volc que vós faéssets: per tostemps seríem morts e envergonyits.⁷⁶⁷

E nós responem-los que ben sabia ell que tostemps l'havia amat e honrat, a ell e a l'Espital, e que fariem ço de què ells nos pregaven volenters e de bon grat, e que ens plaïa molt; mas aquest era lo major embarg que nós havíem, per ço car la terra era ja partida e l'haver, e que n'hi havia molts d'aquells qui havien presa llur part e que es n'eren anats, que, en altra manera, lleu nos era de fer.

—Però per tot açò no romandrà que jo no us ajud en tal manera, que vosaltres partrets de mi pagats.

96 E haguem lo bisbe de Barcelona e Don Nuno e En Guillem de Montcada e aquells que nós poguem haver qui eren romases en la terra e pregué'ls molt caramente que donàssem part al maestre de ço que havíem guanyat. E trobè'ls-en molt durs, e deïen que con poria ésser açò que tot fos ja partit e que hom los donàs part, que açò no era cosa que fer se posqués, e majorment per ço car los rics hòmens se n'eren anats, que no hi eren. E nós dixem-los:

—Barons, nós hi sabem consell, e, pus consell hi pot hom trobar, bon retè-nir fa lo maestre e l'Espital.

E ells dixeren qual era aquell consell. E nós dixem:

—Nós havem la meitat en la terra e dar-li hem una alqueria nostra, bona e honrada, per la nostra part. E hajam Ramon d'Empúries, qui sap les parts de vosaltres,⁷⁶⁸ emperò vosaltres no poríets dar alqueria que a un no l'hagués hom a

766. «Lo mestre major d'oltramar», o sia el Mestre de l'Hospital de Jerusalem.

767. QUADRADO, *Conquista*, p. 301, n. 151, creu que els grans heretaments obtinguts pels templers degueren temptar els hospitalers a presentar llur tardana demanda. També la datació de l'arribada dels hospitalers, que cal col·locar abans de la data esmentada de 1er de març, permet a QUADRADO d'afirmar que els episodis referits en els paràgrafs anteriors degueren tenir lloc pel mes de febrer. La veritat és que la cronologia d'aquests apartats és força confusa.

768. Ramon d'Empúries. No hem sabut trobar cap notícia d'aquest personatge. No torna a aparèixer en la crònica, ni apareix en tot l'*Itinerari* de MIRET. Això fa pensar que no devia tractar-se de cap membre de la noble família, sinó d'algun funcionari procedent del comtat d'Empúries. S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, p. 94, esmenta dos Ramons d'Empúries; però pertanyen al segle XIV.

pendre; mas prenga hom terres segons les parts que vosaltres havets preses, e ab la terra e ab l'alqueria que nós li darem haurà sa part covinentment. E plàcia-us, que tal hom con aquest ni aital orde no el ne fa bon enutjar, ans li deu hom complir sa voluntat, e a nós no farà res.

E sobre açò que els dixem tornam-los a la nostra carrera, e dixeren que, pus tant ho volíem, que ho farien.

97 E enviam pel maestre, e entretant los rics hòmens dixeren-nos que faéssem la resposta per tots. E, quan fo vengut lo maestre, dixem-li:

—Maestre, vós sots vengut aquí per servir a Déu primerament, e a nós, en aquesta conquesta que havem feita. Ara sapiats que nós e els rics hòmens havem cor e volentat de fer ço de què vós nos havets pregats; mas aquest és l'embarg que nós havem: que les parts són feitas, e la major partida d'aquells qui presa l'han se'n són tornats. Mas per tot açò no romandrà que nós no us donem part a raó de trenta cavallers, e fer-ho hem comptar al llibre con als altres;⁷⁶⁹ e dar-vos hem nós una alqueria de les nostres, bona e honrada. Mas los altres no us porien dar alqueria, e dar-vos han part de les terres que han segons la part que ells hi han, tal que us en vendrà part a trenta cavallers.⁷⁷⁰ E fem-vos gran honor quan vos donam tant per part con al Temple que hi fou.

E el maestre llevà's ab los frares que hi eren, e volguerren-nos besar la mà, e nós no la donam a ell a besar, mas als altres frares. E puis dixeren:

—Senyor, pus tanta de gràcia havets feita al maestre e a l'Espital, pregam-vos que ens donets part del moble e unes cases en què estiam.

E en açò nós nos giram vers los rics hòmens e dixem-los en rient:

—Què us en sembla a vosaltres de ço que el maestre e els altres frares nos demanen?

—Senyor —dixeren ells—, açò no es poria fer, que qui ha sos diners e sa roba

769. Es tracta del *Llibre del Repartiment de Mallorca*, en el qual, en efecte, consta la part dels hospitalers. [Una edició recent del repartiment de Mallorca: R. SOTO, *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Palma de Mallorca, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 1984. La part que correspongué a Nunyo Sanç: A. MUT CALAFELL - G. ROSSELLÓ, *La remembrança de Nunyo Sanz. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, Palma de Mallorca, Govern Balear, 1993. Vegeu també P. CATEURA I BENNASSER, *La repoblació nobiliària de Mallorca per Nunó Sanç, a Montpel·lier...*, «Actes du XIIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon», 2, p. 99-114. R. SOTO I COMPANYY, *Repartiment i «repartiments»: l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII*, a *De Al-Andalus a la sociedad feudal: los Repartimientos bajomedievales*, Barcelona, CSIC. Institución Milá y Fontanals, 1990, p. 1-51 i ÍD., *La porció de Nunó Sanç. Repartiment i repoblació de les terres del sud-est de Mallorca*, «Afers», 18 (1994), p. 347-366. M. T. F.]

770. Com ja va fer observar QUADRADO, *Conquista*, p. 303, n. 152, en el *Repartiment* consten deu alqueries de la part del rei. Quant a les cavalleries, les formades de desmembracions dels altres foren cent quaranta-vuit, i les procedents de donació del rei cent cinquanta-dues.

no la tornaria; de les cases és bo que ho façam cercar o plaça alguna en què les pusquem fer.

E dixem nós:⁷⁷¹

—E qui donà a tot consell, fariets-ho, e que no us costàs re?

E dixeren tots que seria bo.

—Donem-los, doncs, la casa del darassanal, e són-hi ja feites parets, e aquí poran fer bones cases.⁷⁷² E del moble donem-los quatre galees que són aquí, per moble, les quals trobam que foren del rei de Mallorca; e així hauran part de tot.

E el mestre e els frares foren molt alegres e besaren-nos les mans, e els frares plorant. E plac al bisbe e als rics hòmens per la bona avinentea que nós los en⁷⁷³ dàvem.⁷⁷⁴

[EL REI I LA SEVA HOST FAN UNA INCURSIÓ CONTRA
ELS SARRAÏNS DE LA MUNTANYA]

98 E encara En Nuno era ab nós en la illa e el bisbe de Barcelona e Don Eixemèn d'Urrea,⁷⁷⁵ e eixim per entrar en la muntanya sobre els sarraïns. E, quan fom a Inca, lo mestre de l'Espital fo ab nós, e enviam per los rics hòmens que preséssem consell con fariem ni con no ab los adalils qui ginyen e qui saben les entrades de la terra.⁷⁷⁶ E fo el consell de Don Nuno e de N'Eiximèn d'Urrea e del mestre de l'Espital que, segons la companya que nós érem, que no seria bon sen que nós entràssem en la muntanya, car bé hi havia tres mília moros d'armes qui eren en aquelles muntanyes de Sóller e d'Almeruig e de Baialbahar,⁷⁷⁷ on nós devíem

771. *dixem nós*: Lliçó preferible de CDENV; H *dixeren nos*. [J. B.]

772. S'estenia a la plaça de la Llotja fins a l'església de Sant Joan, que pertanyia també als hospitalers. QUADRADO, *Conquista*, p. 304, n. 153.

773. *los en*: Lliçó preferible de CDENV; H *en los en*. [J. B.]

774. Observem com és sempre el rei qui troba les bones solucions, sia que realment fos així, sia que es tracti d'una vanaglòria personal, o d'un recurs literari.

775. Ni el bisbe de Barcelona ni Nunyo Sanç no apareixen en els documents expedits pel rei en els darrers mesos de la seva estada a Mallorca. En canvi, hi apareix constantment Eixemèn d'Urrea. Vegeu MIRET, p. 89-99.

776. «E los adalils que els guien saben les terres e els camins» dirà DESCLOT parlant dels almogàvers (cap. LXXIX). Sobre els adalids o adalils vegeu també la nota corresponent a aquest pasatge de DESCLOT. Observem ací que, en aquesta ocasió, no podia haver-hi adalils cristians prou segurs perquè difícilment cap d'ells no coneixeria encara com calia les muntanyes en poder dels sarraïns. Hauria calgut fiar-se d'algun sarrai i hauria estat massa arriscat. De totes maneres, vegeu el § 99. [Sobre els adalils, nomenament, funcions, privilegis etc.: M. T. FERRER, *Organització i defensa d'un territori fronterer*, p. 247-258. M. T. F.]

777. *Baialbahar*: Lliçó preferible de DEV; H *Bonalbahar* (cf. § 93). [J. B.]

entrar. E era llur cap Xuaip, qui era natural de Xurert,⁷⁷⁸ e havia ab ell de vint tro a trenta hòmens a cavall. E donaren per consell que no hi entràssem, que a gran ventura ens metriem de perdre nós e la companya que anava ab nós. E regoneguem que daven mellor consell e seguim aquell; emperò pesà'ns molt quan no poguem fer aquell ardit.

99 E, ells partits de nós e tornats cada un a son alberg, faem demanar los adalils que vinguessen denant nós. E vengren, e parlam ab ells a una part, e no hi hac sinó nós e ells. E dixem-los:

—Manam-vos per la naturalea que havets ab nós que digats veritat de ço que us demanarem: si negun de vós sabets que haja sarraïns en altre lloc de la illa de Mallorca sinó en aquesta terra, que sembla'ns a nós que aquella serra que nós veem d'aquí que sia molt alta,⁷⁷⁹ per què volríem saber si hi ha negun de vós que hi sia estat.

E dix un d'aquells:

—Jo hi he estat en cavalcada encara no ha pus de vuit jorns, e cujam pendre sarraïns en una cova, en aquella serra que vós veets; e, quan nós los cuidam pendre, isqueren bé seixanta sarraïns ab armes per reebre ells e recolliren-los en la cova.

E, quan nós haguem oïdes estes noves, plagueren-nos molt, e enviam sempre per Don Nuno e per lo mestre del Temple e per Don Eixemèn d'Urrea e per cavallers savis d'armes qui eren ab nós e la cavalcada. E dixem-los:

—Consell havem trobat que no n'és mester que tan malastrugament tornem en Mallorca; que diguen que nós som venguts per trencar aquesta muntanya, e que nós no hajam re feit, ab vergonya hi tornarem.

E demanaren-nos quin consell havíem trobat. E nós dixem:

—Veus aquí que ens mostrarà est adalil bona cavalcada de sarraïns. E no ha vuit dies que els hi lleixà; e són en aquesta partida d'esta muntanya que jo us mostraré; e és la muntanya en la terra d'Artana.

E dixeren:

—Sí Déus m'ajut, bon és que la façam.

E venc l'adalil e contà'ns con los hi havia atrobats.⁷⁸⁰

778. MARSILI, cap. XXXVIII, diu Xivert. Aleshores Xuaip fóra un sarraí valencià trasplantat a Mallorca, on, com pot deduir-se del *Repartiment*, tenia propietats. Vegeu també § 113.

779. «Assenyala el rei», comenta QUADRADO, «en dir això, la serra d'Artà, que es distingeix a l'orient d'Inca, havent ja renunciat a atacar aleshores Xuaip en les de Sòller i Almallutx, que creuen d'occident a nord, on estava la major força dels refugiats sarraïns, emparats per l'aspresa gairebé impenetrable d'aquells espadats.» *Conquista*, p. 306, n. 156. La crònica mateixa, unes ratlles més avall, indica que es tracta de la terra d'Artana.

780. Observem, en confirmació del que hem dit en la nota 776, que sols un adalil respon a la pregunta del rei: ell és l'únic que sap si hi ha sarraïns en alguna altra banda.

100 E fo acord que al bon matí faéssem plegar nostres tendes e nostra roba e que anàssem envers lla e que donàssem corredors que los embarrerassen, e que no se'n poguessen eixir tro nós hi fóssem. E, així con fo emprès, se complí. E nós venguem a l'hora de vespres, e vengren nostres corredors e dixeren-nos:

—No els vos cal molt cercar, que ab nós han haüt torneig, e ve'ls-vos aquí.

E sempre faeren ses alimares los sarraïns envers la muntanya on era la major partida dels sarraïns.⁷⁸¹ E nostres atzembles eren ujudes per la calor que faïa,⁷⁸² e albergam a un riu qui era llajús al peu de la costa; e acordam així: que sus en l'alba fóssem guarnits nós e nostres cavalls; e podíem ésser de cavalls guarnits tro a trenta-cinc. E fo així acordat: que els sirvents anassen combatre la roca⁷⁸³ e que los embargàssets llains, e entretant acordariem ço que fariem. E féu-se en així: els nostres combatien-los per l'entrada que era de la cova;⁷⁸⁴ e la muntanya era tan fort e tan alta, que faïa punta; e la roca eixia a fora, e enmig d'aquella roca eren les coves feites, que ninguna peira que vengués dessus no podia fer mal a les coves on los moros estaven, però en les barraques que ells havien feites, en algunes d'aquelles podien tirar pedres. E, quan los nostres los combatien, e volien ells eixir a defendre la batalla, algunes pedres que els nostres los gitaven los faïen dan. E açò durà una gran peça, que bon saber era qui ho veïa quan se combatien.

101 E sobre açò dix Don Nuno:

—Senyor, per què estats aquí vós ne nós? Que mens⁷⁸⁵ és tot ço que nós fem: que les pedres que nós los gitam dessus no els poden mal fer, ni dejús no els pot hom enutjar; e és be mig dia, e seria bo que us en davallàssets, que dia és de dejuni,⁷⁸⁶ e menjaríets e puis acordar-vos híets con ho deuriets fer.

E nós dixem-li, a Don Nuno:

—Fe que devets, no basquets ni us coitets, que per bona fe haurem-los.

E dix lo mestre de l'Espital:

781. És a dir, als de Xuaip, que s'amagaven a la muntanya d'Almallutx.

782. D'això semblaria deduir-se que era temps d'estiu, perquè ja era hora de vespres, i ja disposen l'albergada. Però tot seguit el *Llibre* ens informa que era abans del diumenge de Rams (vegeu § 102).

783. *roca*: CDENV hi afegeixen *e nós que pujàssem per un collet sobre la roca*. [J. B.]

784. QUADRADO, *Conquista*, p. 307, n. 158, no creu que aquesta roca pugui identificar-se amb la de l'Ermita, damunt el mar i enllà del territori d'Artà, que hauria hagut de travessar el rei perillósament. I suggereix que més aviat deu tractar-se del pic o *bec de Ferrutz* o algun altre dels que s'eleven cap a la badia d'Alcúdia.

785. *mens*: CDENV *niens*. [J. B.]

786. Devia ésser divendres, nou dies abans de Rams, segons la indicació que fa més avall.

—Don Nuno, bé ens sembla que us diga ver lo rei e que us diga raó; però fets així: vaja menjar lo rei e vós, e, quan haurets menjat, enviats hic companya, e acordarem con ho farem.

E dixem nós:

—Fort ho diu bé lo maestre.

E acordam-nos, nós e Don Nuno, a açò que ell nos havia dit, e davallam-nos-en.

102 E, mentre que nós menjàvem, lo maestre féu cadena de les sues bèsties e lligà la una ab l'altra e ab una corda bona ell assogà un home e al cap de la cadena llajús féu foc encendre de llenya seca en un calderó. E lleixaren anar aquest hom, suau e gent, ab aquest foc encès. E, quan vim que era endret les barraques, mes foc a una; e faïa gran vent, e d'una en altra enceneren-se e cremaren-se'n ben vint. E nós, quan vim aquell foc, quan menjàvem, haguem gran alegria. E en tant lo maestre féu parlar ab ells que es retessen, que, si no, tots eren morts. E ells dixeren que farien aital pleit: que de l'altre dia matí, que era per nom lo dia de Sent Llätzer, de quaresma, entrò a vuit dies,⁷⁸⁷ si aquells de la muntanya no els havien acorregut, que ens en llevàssem, que ells se rendrien, mas no per catius, e que retrien la força e tot ço que hi havia. E venc lo maestre a nós ab aquest pleit e dix-nos enans que nós li responéssim:

—No prengats aquest pleit, si no es reten per catius a vós, que esbafen-se e morts són, los vilans.

E acordam-nos tots a açò que en aquella manera fos. E tornà llassús lo maestre, e atorgaren que es retien a nós per catius, si, doncs, los de la muntanya no els havien acorreguts als vuit dies. E aquell vuitè dia era el dia del Ram. E d'açò donaren-nos ostatges los fills dels mellors deu hòmens que eren en les coves. E nós reposam aquí esperant aquell dia. Però en endemig, sinó dos dies que ens durà un poc de pa que havíem, lo darrer dia passam, nós e Don Nuno bé ab cent hòmens que hi menjaven, ab set pans;⁷⁸⁸ e els de la host no havien pa sinó que trobaven forment en les alqueries dels sarraïns e torraven-lo e menjaven d'aquell. E venien-nos demanar si gosarien menjar carn, e nós soltam-los que en poguessen menjar.⁷⁸⁹

787. El dia de Sant Llätzer de Quaresma és el divendres de la quarta setmana de Quaresma. Però el cinquè diumenge de Quaresma és diumenge de Llätzer, *Lazari Dominica*. Amb tot, abans ha dit que era dia de dejuni. Devia ésser, doncs, el divendres 29 de març de 1230. Vuit dies més portarien fins al dissabte de glòria. Tanmateix, una mica més avall diu que «aquell vuitè dia era el dia del Ram», que fou el 21 de març.

788. Això sembla indicar que entre la host del rei i la ciutat de Mallorca i les altres parts de l'illa en poder dels sarraïns no es mantenia una relació constant.

789. És notable la simplicitat amb què la crònica explica aquesta tranquil·la i justificada intromissió del rei en afers eclesiàstics.

103 E Don Pero Maça⁷⁹⁰ féu una cavalgada ab cavallers e ab hòmens de la host e ab almogàvers.⁷⁹¹ E trobaren una cova en què havia sarraïns;⁷⁹² e envià missatge a nós que li trametésem ballestes e sagetes e pics, e faem-ho. E combateren-los dos dies e trasqueren-ne cinc-cents sarraïns. E, quan venc al dia de Rams,⁷⁹³ al sol eixit, enviam missatge als sarraïns de les coves que ens atenessen la covinença que feita ens havien. E dixeren que encara no era tèrcia, e que la devien esperar. E nós dixem-los que deïen⁷⁹⁴ raó, mas que s'aparellassen de davallar. E ells arrearen-se e plegaren⁷⁹⁵ la roba aquella que era de vestir e leixaren-nos dessus molt forment e ordi. E sus a l'hora de mitja tèrcia començaren de davallar e eixiren-ne mil cinc-cents. E haguem dos mília sarraïns, que tenia bé una llegua la roca d'ells, e hac bé pres la cavalcada deu mília vaques e ben trenta mília ovelles.⁷⁹⁶ E entram-nos-en alegrement e pagada a la ciutat de Mallorques.

[DON ATO DE FOCES I DON RODRIGO LIÇANA INTENTEN PASSAR A MALLORCA]

104 E venc missatge d'Aragó que Don Ato de Foces e Don Rodrigo Liçana venien a nós;⁷⁹⁷ e haguem-ne gran alegria per la gran poquea de les gents que nós havíem, que ells fosen ab nós. E Don Rodrigo Liçana féu noliejar una tarida d'aquelles que

790. Pere Maça, que apareix aquí per primera vegada en la crònica, era un noble aragonès, que ja apareix en el seguici del rei en un document de l'any 1219 (MIRET, *Itinerari*, p. 31). La seva participació en la conquesta de Mallorca és comprovada per l'aparició de la seva signatura, com a testimoni, en documents expedits pel rei (*ibíd.*, p. 86 i 89). Era, segons el *Llibre* (§ 114), senyor de Sangarrén, i fou deixat per Jaume I a Mallorca ensems amb Bernat de Santa Eugènia quan el rei en va partir; i amb ell van romandre mainaders aragonesos. Va passar a Catalunya, a cercar el rei per al segon passatge (§ 115), i estava al seu costat llavors de la rendició de Menorca (1231) (MIRET, p. 94). Després va tornar amb el rei a la Península (*ibíd.*, p. 95), i apareix de tant en tant en el seu seguici, entre altres ocasions, en els setges de Xàtiva i Biar (1244) (MIRET, p. 170-171); però cal advertir que el document relatiu a Xàtiva que MIRET col·loca en l'any 1245 ha d'ésser col·locat en 1244. Després se'n perd el rastre, i no creiem que sigui el mateix personatge un P. Maça que apareix en un document de l'any 1253, amb el títol d'escuder (MIRET, p. 229), com tampoc el P. Maça que apareix en el § 401 de la crònica, com a fill d'A. de les Celles. Probablement aquests dos darrers són una mateixa persona, diferent de l'altra. [Pero Maça fou representat a les pintures del palau Aguilar parlant amb el comte d'Empúries a la seva tenda. Vegeu nota 664. M. T. F.]

791. Sobre els almogàvers, vegeu DESCLOT, cap. LXXIX i la nota corresponent. [Sobre els almogàvers: F. SOLDEVILA, *Els almogàvers*, Barcelona, ed. Barcino, 1952. M. T. FERRER, *Organització i defensa d'un territori fronterer*, p. 237-284. M. T. F.]

792. *sarraïns*: CDENV *mosos*. [J. B.]

793. El diumenge de Rams s'escaigué aquell any 1230 el 31 de març.

794. *deïen*: Lliçó preferible de DEV; H *deïem*. [J. B.]

795. *plegaren*: CDENV *trossaren-se*. [J. B.]

796. Si no hi ha exageració en el càlcul, aquestes xifres foren indici, com ja feia observar QUADRADO, p. 311, n. 163, de la gran riquesa pecuària de l'illa en temps dels sarraïns.

797. Recordem que Jaume I els havia convocats i ells havien respost favorablement (§ 93).

havien estades al passatge de Mallorca e dos llenys altres que li aduguessen conduit. E la tarida era bona per adur los cavalls, e els altres llenys portaven son conduit. E arribà a Pollença e venc ab trenta cavallers ben aparellats de tot ço que mes-ter havien d'armes e de conduit. E Don Ato de Foces llogà una coca d'estes de Baiona.⁷⁹⁸ E, quan foren en la mar, la coca faïa aigua molta, sí que per dos llocs o per tres ne traïen de l'aigua en calders poques e calafataven ab estopa tot ço que podien, sí que ja volgueren ésser en terra en qualque lloc poguessen eixir primer, també en Catalunya con en Mallorca. E la coca en què venia Don Ato de Foces e Don Blasco Maça,⁷⁹⁹ ab les companyes dels cavallers qui venien ab ells, hagué a tornar per força de temps a Tarragona, car lo temps los hi aduix. E cuidaren perir tots, per ço car la coca faïa molta aigua e era vella, e a males penes pogueren-ne traure la roba e els cavalls, sí que, quan ho hagren treit, la coca s'obrí e trencà's tota sobre la mar.

[EL REI S'ACOMIADA PER TORNAR-SE'N A CATALUNYA]

105 E, quan nós haguem estat tot aquell estiu en Mallorca, venc a nós En Bernat de Sancta Eugènia, senyor de Torroella,⁸⁰⁰ e pregam-lo que nós haviem estat en Mallorca llong temps depuis que fo presa,⁸⁰¹ e volíem-nos-en anar en Catalunya, e ell que romangués en nostre lloc en Mallorca, e que manariem als cavallers e a tots los altres hòmens que faessen per ell així con farien per nós. E ell dix-nos que ho faria, mas que ens pregava, per tal que coneguessen les gents que ell era amat de nós, que li donàssem Pals,⁸⁰² un castell qui és prop Torroella e de Palafragell, de sos dies; e així entendrien les gents que nós l'amàvem. E nós atorgam-ho; e preava més l'amor que nós li mostràvem que el do, que el lloc aquell no valia molt de renda. E, quan açò haguem feit, faem-li carta que nós que li pagariem tot ço que ell despendria en la messiò que ell faés en Mallorca. E faem justar consell general, ço és, tots los cavallers e tots los pobladors qui eren en Mallorca,⁸⁰³ e dixem-los així:

798. Les coques, en anglès *cogs* i en francès *cocques*, eren embarcacions molt usades en els segles XIII i XIV, amples, bones per a traslladar molta càrrega. Inventades a l'Atlàntic, els baionesos degueren introduir-les a la Mediterrània. ANTONI DE CAPMANY, *Memorias històricas*, I, p. 34. [Sobre les coques; A. GARCIA SANZ, *Història de la Marina Catalana*, Barcelona, Aedos, 1977, p. 73. M. T. E.]

799. Sobre Blasco Maça vegeu abans § 12, n. 110.

800. Sobre Bernat de Santa Eugènia, vegeu § 21, n. 215.

801. Des de la primeria de setembre de 1229 fins a la darrerria d'octubre de 1230. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 81-89.

802. Pals, en l'actual província de Girona, partit judicial de la Bisbal, en un turonet, no lluny del mar. Es conserven encara les restes dels seus murs i torres.

803. Vet aquí una definició del que era en aquella hora el Consell general de Mallorca. Observem que no parla de barons ni de rics homes, tot i que immediatament, adreçant-se als reunits, els anomena col·lectivament barons. Cf. abans, § 93, n. 754. D'alta noblesa no n'hi degué restar a Mallorca.

—Barons, nós havem estat aquí catorze meses, sí que neguna saó no ens volguem partir de nosaltres;⁸⁰⁴ e ara és a l'entrada d'hivern,⁸⁰⁵ e sembla'ns que la terra no tema re, la mercè de Déu, e volem-nos n'anar, car major consell vos poriem donar de lla, que no fariem estant aquí ab vós, e d'enviar a vós companyes tals, que les illes se pusquen defendre, o de venir nostra presona, si mester vos serà. Car creats en bona fe que no haurà saó del món, de dia ni de nuit, que la major partida del nostre pensament no sia de vosaltres. E, pus Déus nos ha feita tanta de gràcia que ens ha donat regne dins en mar, ço que anc rei d'Espanya no poc acabar,⁸⁰⁶ e que hajam nós aquí edificada església de nostra Dona sancta Maria⁸⁰⁷ e tantes d'altres que n'hi haurà, que sapiats que no us desempararé, ans per ma ajuda e per ma persona sovent e menut nos veurets e ens haurets.

E ploram nós, e ells preseren llur comiat. E, quan haguem estat una peça, nós e ells, que no podíem parlar per la dolor que havíem,⁸⁰⁸ dixem-los que els lleixàvem per cap En Bernat de Sancta Eugènia, e que faessen per ell així con farien per nós,⁸⁰⁹ e, si res oíem, de neguna part, d'estol que sobre ells vingués, que nós que hi acorrieríem de nostra presona.⁸¹⁰

804. El compte és exacte, es pot dir, segons el que hem indicat en la nota 801. Tots els documents que va presentar MIRET, *Itinerari*, p. 82-85, com a havent estat expedits pel rei a Catalunya en els primers mesos del 1230, són de l'any 1229. L'estada del rei a Mallorca llavors de la conquesta fou, tal com diu aquí la crònica, sense solució de continuïtat.

805. Darrerries d'octubre, segons acabem d'indicar, n. 801.

806. Novament aquest goig d'haver conquerit un regne sobre el mar, que ja ha aparegut altres vegades. Cf. § 47, 49, 50, 108, 128 i 167.

807. Això, literalment, voldria dir que, en tan poc temps ja havia estat edificada a Mallorca, a la ciutat, una església de Santa Maria. Amb tot, això sembla difícil, per no dir impossible, sobretot tenint en compte que l'església de Santa Maria hi és la Seu. Per això QUADRADO, p. 315, n. 166, degué interpretar aquestes paraules en el sentit que «ja es trobaven aleshores oberts els fonaments de la grandiosa catedral». A més a més, el rei no va dotar la Seu de Mallorca fins al 5 d'abril de 1232. Tal vegada, com en tantes altres ocasions van fer els cristians, alguna mesquida fou, almenys de moment, consagrada al culte de la Mare de Déu; i això també hauria justificat la frase de la crònica.

808. Cf. aquesta escena i aquest silenci en el sofriment i l'emoció amb l'escena que Pere el Cerimoniós conta en la seva crònica, capítol II, 30, com esdevinguda a Borriana, on el rei i el poble van estar plorant, «per espai d'una hora que no fem sinó plorar e ells ab Nós». Ed. Pagès, p. 91.

809. No tenim el document de nominació. Ignorem, doncs, exactament amb quin títol i quines atribucions va restar a Mallorca Bernat de Santa Eugènia. Tampoc, que sapiguem, no existeixen documents expedits a l'illa pel noble empordanès. Observem que la crònica aquí, per boca del rei, l'anomena, simplement, cap, i que al començament del paràgraf el rei li ha dit: que romanqués en nostre lloc. Lloctinent degué ésser, probablement, el títol i la funció.

810. En efecte, no va trigar a complir-ho. Vegeu § 108.

[RETORN DEL REI A CATALUNYA I A ARAGÓ]

106 E sobre açò nós nos partim, e ells hagren a soferir nostre passatge, car mellor era per a ells e per a nós. E havien-hi dues galees: la una, que era d'En Ramon de Canet, e l'altra, que era de Tarragona. E lleixam los cavalls e les armes a aquells qui romanien ni n'havien mester. E anam-nos-en a la Palomera e recollim-nos en les galees: nós en aquella d'En Ramon de Canet,⁸¹¹ que era de les bones galees del món, e una partida d'aquells qui anaven ab nós, en l'altra. E al dia de Simon e Judes entram en mar⁸¹² e estiguem tot aquell dia e aquella nit e altra dia; e, quan venc al tercer dia, a la mitja nit,⁸¹³ arribam a la Porrassa, que és entre Tamarit e Tarragona,⁸¹⁴ ab molt gran bonança. E trobam aquí En Ramon de Plegamans, e saludà'ns e besà'ns la mà; e, al saludar, pres-se a plorar de molt gran alegria que hac de nós.⁸¹⁵ E ell sabia les covinences que eren entre nós e el rei de Lleó, con nos devia dar son regne e sa filla, que l'haguéssem per muller, e dix-nos que mort era el rei de Lleó.⁸¹⁶ E nós dixem-li si ho sabia per cert; e ell dix que hòmens de Caste-

811. Aquesta afirmació de la crònica té una confirmació o recolzament documental, perquè Ramon de Canet apareix just entre els testimonis del primer document que Jaume I expedeix després de desembarcar: el 31 d'octubre a Tarragona (MIRET, *Itinerari*, p. 89). En el *Repartment*, com ja va fer observar QUADRADO, *Conquista*, p. 317, n. 167, apareixen un Joan de Canet i el seu fill amb una alqueria. «Tal vegada de la família de Ramon», afegeix el dit historiador. Sols podem dir que Ramon tenia un fill anomenat Guillem, i que, amb data de 30 d'abril de 1259, el rei els va concedir moratòries per al pagament de llurs deutes (MIRET, p. 287). El document és datat a Perpinyà. Això ens fa pensar que el nom de Canet provenia del Canet del Rosselló, no llunyà de la capital.

812. El dia dels dits apòstols és el 28 d'octubre. El darrer document que posseïm expedit pel rei a Mallorca és del 23 d'octubre (MIRET, p. 89).

813. L'arribada degué ésser, doncs, el dia 30 d'octubre.

814. «De la punta de la Mora —escriu EMILI MORERA, *Geografia general de Catalunya*, vol. *Tarragona*, p. 28— arrenca la platja llarga de Tarragona, i en la cala que abruga aquella punta, o en el petit promontori que a l'extrem de migjorn de la dita platja, tanca sa planúria, existeix el migrat refugi que el rei En Jaume anomenava la Porrassa, quan desembarcà a la costa catalana en lo primer retorn de la conquesta de Mallorca.»

815. Recordem que Ramon de Plegamans, segons DESCLOT, cap. xxx, fou el prohom barceloní que, per ordre de Jaume I, va dirigir l'aparellament de l'expedició. Però ell, pel que es veu, no hi havia pres part. [J. M MADURELL Y MARIMON, *Ramón de Plegamans, señor de Sant Marçal*, «Hidalguía», 91 (1968), p. 785-800; està documentat des de 1194; fou veguer de Barcelona el 1202 i també el 1209-1210 i després batlle el 1230 i governador de Catalunya el 1236; s'encarregà d'organitzar l'armament de l'estol per a la conquesta de Mallorca; testà el 1240 i morí el mateix any. M. T. F.] —Novament, el plor d'algun personatge, tampoc, evidentment, com a recurs literari, sinó real i comprensible, majorment a causa de la juvenesa de l'heroi que torna triomfant.

816. Es refereix al rei de Lleó Alfons IX, que va desheretar el seu fill Ferran (el Sant), i va voler que li fossin hereves les filles del seu primer matrimoni, Sança i Dolça. Cap a l'any 1229, havia estat qüestió de casar Sança amb Jaume, al qual hauria portat en dot el regne de Lleó. Vegeu ZURITA, llib. III, cap. x; TOURTOULON, *Jacme I*, I, p. 249. Alfons IX de Lleó havia mort el 24 de setembre de 1230. [Sobre aquest rei i la seva successió: J. GONZÁLEZ, *Alfonso IX*, Madrid, 1944, I, p. 187-188. M. T. F.]

lla eren venguts en Barcelona que ho contaven.⁸¹⁷ E, quan nós oïm aquelles novel·les, pesà'ns molt, però ab tot lo pesar que nós n'haviem conhortam-nos, que més valia a preu de nós la conquesta que nós haviem feita de pendre Mallorques, que el guany que faérem d'haver aquell regne;⁸¹⁸ e, pus Déus no ho volia, que no ens devíem entremetre de ço que ell no volia. E dormim aquí tro al dia.⁸¹⁹

107 E, quan venc que fo el dia clar, recollim-nos en les galees e entram-nos-en regatant al port qui és platja de Tarragona,⁸²⁰ e les gents de la vila acolliren-nos alegrement, hòmens e fombres e ab senyeres.⁸²¹ E, quan nós haguem menjat, e la roba tota treita de les galees que havien nostres hòmens e els mariners, llevà's vent de llebeig,⁸²² e féu-lo tan fort, que les galees que estaven sortes denant aquella esgleia qui és denant lo port, la qual féu l'arquebisbe N'Espàreg,⁸²³ e ha nom Sent Miquel,⁸²⁴ e en cada galea havia tres hòmens; los quatre ne moriren⁸²⁵ e estorce-ren-ne los dos. E aquí nos mostrà gran miracle nostre Senyor.⁸²⁶ E, quan haguem

817. Aquesta és una de les poques notícies que tinguem de relacions entre Castella i Catalunya, a part les relacions diplomàtiques i dinàstiques.

818. Indubtablement, valia més, perquè la possessió del regne de Lleó li hauria portat molts conflictes, llunyà com era i amb difícil comunicació per terra. Ara, quant a extensió de territoris, no cal dir que era més avantatjós el domini de Lleó. Políticament i nacionalment, Mallorca era la normal expansió; l'altre era una desviació i una aventura.

819. Indubtablement, ell podria haver persistit en el projectat enllaç, i haver-lo dut a bon terme, i haver procurat fet valer els drets d'herència de la seva muller; però aquesta resignació fàcil que mostra, mostra també el seu seny i el seu sentit pràctic. Alguna vegada, les preocupacions intenses, els problemes que l'assetjaven, van fer perdre la son al rei Jaume. No es va esdevenir el mateix en aquesta ocasió. —El dia a què es refereix ací és, segons les indicacions que ha fet més amunt, el 31 d'octubre.

820. El rei, doncs, va costejar cap al Sud i degué desembarcar en alguna de les platges properes a Tarragona, sens dubte en la que s'anomena del Miracle, pel que es diu més avall, amb la qual enllaça el moll modern. —Recordem que, segons hem dit, § 106, n. 811, el primer document que coneixem expedit pel rei a Catalunya després de la seva tornada és del 31 d'octubre. Això concorda exactament amb les dates de la crònica.

821. Aquesta és la segona vegada que el *Llibre* parla d'una bona acollida del rei per part del poble: la primera és a Osca (§ 30). És interessant de confrontar aquest punt amb el MARSILI (cap. XL). El *Llibre* no parla de la clerecia; però Marsili no pot deixar d'afegir-la-hi i de posar-la en primer terme. Nova prova, si més proves calguessin, que Marsili és posterior a la crònica reial.

822. Vent del Sud-oest.

823. *denant aquella esgleia... la qual*: Lliçó preferible de CDENV; H *denant lo port denant lo qual*. [J. B.]

824. N'Espàreg de la Barca era encara, aleshores de la tornada de Jaume I, l'arquebisbe de Tarragona, ja que no va morir fins l'any 1233. I apareix com a testimoni primer del document expedit pel rei el 31 d'octubre. La capella de Sant Miquel no existeix avui en dia.

825. *los quatre ne moriren*: CDENV *e moriren-ne los dos*. [J. B.]

826. Sempre la idea de la protecció divina, que es mostra al rei amb prodigis o miracles des de la seva naixença. Sens dubte, per aquest motiu la platja on el fet va esdevenir-se duu encara avui el nom de platja del Miracle.

estat en Tarragona, anam-nos-en en Montblanc e a Lleida e en Aragó;⁸²⁷ e, si neguns hòmens del món podien bé acollir llur senyor ab professons e ab alegria e ab gran plaer, per tot lloc on passàvem ells ho faïen a nós e graïen a Déu tot lo bé que Déus nos havia feit.⁸²⁸

[ARRIBEN NOVES QUE EL REI DE TUNIS VOL RECONQUERIR MALLORCA]

108 E, quan haguem estat en Aragó aquell hivern, tornam-nos-en en Catalunya.⁸²⁹ E, nós en Barcelona,⁸³⁰ vengren-nos novelles que el rei de Tunis venia passar a Mallorques e se n'aparellava, e que deïen que les naus dels pisans e dels genoveses e els cristians se prenien.⁸³¹ E sobre açò demanam de consell aquells nobles qui eren ab nós e els prohòmens de Barcelona con nos captendríem d'aquelles noves que ens eren esdevengudes, e ells dixeren-nos que seria bo que sabéssim la cosa pus certament que no era, que de llonga terra moltes novelles en comptava

827. L'*Itinerari* de MIRET no concorda amb aquest. Observem que, si el *Llibre* fos aquí exacte, Jaume I, després de la conquesta de Mallorca no hauria anat a Barcelona, cosa inconcebible estant-ne tan a la vora. Sabem, però, que hi va anar i que hi era el 22 de novembre (MIRET, p. 89). I hi va restar, almenys, fins al 5 de desembre, data en què expedeix un altre document (*ibid.*, p. 90). Després en perdem el rastre i no passa d'una conjectura l'afirmació de MIRET, p. 90: «A les darreries de desembre és quan D. Jaume sortí de Barcelona en direcció a Aragó.» És un fet que no degué ésser tant cap a les darreries perquè el 29 de desembre ja era a Montsó. La dada consta en el mateix *Itinerari* de MIRET; però no en l'any 1230, sinó en l'any 1229 (p. 83 i 548). Deixant de banda que, en aquesta data, Jaume I havia de trobar-se a Mallorca a punt d'emprendre l'assalt general de la ciutat. Ja hem demostrat que la data que serveix de base a l'afirmació de MIRET ha d'ésser 1230 i no 1229. Vegeu SOLDEVILA, *¿Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I?*, dins *Recerques i Comentaris*, p. 206-207. Anant cap a Montsó, Jaume I degué passar per Lleida. Pel que fa a Montblanc, és més probable que hi passés després de l'estada a Tarragona i abans de l'estada a Barcelona, sobretot si és cert el que diu ZURITA, llib. III, cap. X, que el rei, de Tarragona, se n'anà a Poblet, «donde estuvo la fiesta y octavas de Todos Santos».

828. Cf. també aquesta descripció amb la de MARSILI, cap. XLI, on també fa precedir per la clerecia les gents entusiasmades.

829. Jaume estigué tot el mes de gener de 1231 a Aragó, després va passar a Navarra i va restar-hi gran part del mes de febrer. Després en perdem el rastre, per retrobar-lo el dia 4 d'abril a Tudela i l'11 a Tortosa (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 92-93. També el *Llibre* (§ 138 i seg.) on parla del que Jaume I va anar a fer a Navarra).

830. No tenim cap notícia de cap estada del rei a Barcelona per aquest temps, és a dir, l'abril de 1231. Però cal tenir en compte, per a aquest detall com per a molts altres de relatius al segon i tercer passatges de Jaume I a Mallorca, que moltes de les dades són presentades pel *Llibre* en gran confusió, de manera que fets relatius a la segona han estat atribuïts a la tercera i viceversa. Vegeu F. SOLDEVILA, *La segona i la tercera estades de Jaume I a Mallorca*, dins *Recerques i Comentaris*, p. 169-191. I això, segons tota probabilitat, pertany a la tercera, no a la segona estada: no al 1231 sinó al 1232 en què sabem el rei a Barcelona els dies 5, 9, 11 i 12 d'abril.

831. *prenien*: CDENV *prenia e encara les persones*. [J. B.].

hom que no eren veres. E sobre uns pleits que havia En Guillem de Montcada ab hòmens de Vic haguem a anar lla.⁸³² E, quan nós haguem estat un dia en Vic, e era prop d'hora de mitja tèrcia,⁸³³ venc un missatge que ens envià En Ramon de Plegamans, e ab trasnuitada tota la nuit, e dix-nos que noves eren vengudes per cert en Barcelona que el rei de Tunis devia ésser en Mallorques. E quan oïm aquestes noves fom així cuitats con podíem per temor que no ens en vingués desaventura; e disnam-nos un poc e no fem sinó cavalgar e fom hora de vespres⁸³⁴ en Barcelona e havíem feita gran jornada e reposam aquella nuit. E, quan venc al matí, cavalgam riba mar per oir noves. E vim venir una vela e esperam-los; e havien bon temps e foren-hi tost. E era un lleny que era de Mallorques, e un home d'aquell lleny eixí primer en una barca; e demanam-li quines noves aportaven de Mallorques. E ell estec denant nós tot descolorit e dix:

—Sényer, creem que ja hi sia lo rei de Tunis.

E nós dixem:

—Àvols noves aportats, mas nós havem creença en Déu que hi serem ans que ell.

E sobre el dia que havíem emprès fom a Tarragona,⁸³⁵ e sobre açò que ens havien consellat en Barcelona dixem nós:

—No ens sembla que bon consell sia aquest per a nós ni per a la terra. Car la mellor cosa que féu hom cent anys ha, volc nostre Senyor que nós la faéssem quan presem Mallorques; e, pus Déus la'ns ha donada, non la perdrem per perea ne per coardia, car nós hi volem ésser a l'acórrer. Mas aquest és lo consell: que donem

832. Aquests pleits duraven des del segle XII, des que el bisbe i el capítol de la Seu van cedir en feu als Montcada una part del senyoriu que l'Església de Vic tenia damunt la ciutat. Res no se sap, però, concretament de l'episodi que va determinar aquest viatge del rei a Vic. En realitat, qui devia sostenir el plet no és Guillem de Montcada, que era mort a Mallorca, sinó la seva muller, en nom del seu fill Gastó (vegeu JOSEP GUDIOL, *Les bregues sobre lo senyoriu de Vic en temps del rei En Jaume I*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragó», 1, p. 194-218). També podria ésser que qui portés el plet en nom dels Montcada fos Guillem, fill de Ramon, i això explicaria que la crònica parlés del plet amb Guillem de Montcada. [Malgrat que les jurisdiccions s'havien fixat el 1224, sorgiren noves qüestions el 1232 i el papa Gregori IX comissionà els abats de Ripoll i de Sant Joan de les Abadesses i el prior de Casserres en el plet entre els Montcada i els bisbes de Vic: E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vich*, Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs, 1969, p. 39-40, doc. 89, p. 141. *La ciutat de Vic i la seva història*, 1976, p. 72. P. FREEDMAN, *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval*, Barcelona, Curial, 1985, p. 145. X. BOU, M. M. CABRÉ I PAIRET, E. GRÀCIA, M. T. SOLDEVILA, *Gastó VII de Bearn i el bisbe de Vic a mitjans del segle XIII: la lluita per les jurisdiccions a la ciutat de Vic*, a *Montpellier...*, «Actes du XIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon», 2, p. 47-55. M. T. F.]

833. L'hora entre tèrcia i sexta?

834. Doncs, cap al tard.

835. Tenim una notícia documental d'estada del rei a Tarragona per aquest temps, el 1231; però ja hem dit que aquests preliminars del passatge corresponien a la tercera estada, la de 1232; i també aleshores consta el sojorn del rei a Tarragona el 6 de maig; i potser hi era encara el dia 15 del mateix mes (MIRET, *Itinerari*, p. 98).

dia a aquells que foren ab nós a pendre Mallorca e que enviem carta en Aragó que aquells qui tenen honor de nós ni són de nostra mainada,⁸³⁶ que ens vinguen acórrer ab ço que han ni poden haver e dins tres setmanes que sien ab nós al port de Salou. Que més nos valdria pendre la mort estant en Mallorca, que si nós la perdiem per nostra colpa.⁸³⁷ E sapiats que no la perdrem, ho conoixeran Déus e hòmens que no romandrà en nós.

E en aquella manera mateixa con ho diguem de paraula ho complim de fait.

109 E fom en aquell dia, e enans del dia,⁸³⁸ a Tarragona e haguem noliejades naus e tarides e una galea en què nós fom per saber noves si eren los sarraïns en Mallorca.⁸³⁹ E foren les naus e les tarides aparellades a compliment de tres-cents cavallers e vengren-n'hi dos-cents cinquanta, e cinquanta que en trobam en la terra, fom tres-cents cavallers quan fom dellà. E, enans que nós passàssem, vengnos l'arquebisbe de Tarragona, qui era del llinatge de la Barca⁸⁴⁰ e era nostre parent, e En Guillem de Cervera, qui era nostre pare⁸⁴¹ de Poblet, e pregaren-nos per Déu e per la fe que ells nos havien e per bon consell que ells nos daven que nostra persona, no l'aventuràssem, mas que hi enviàssem aquells cavallers que aquí s'eren ajustats pel passatge, e Don Nuno que fos cap d'ells.⁸⁴² E preseren-se a plorar tan cament con podien, e anc a nós de llur plor no ens pres dolor. E responem-los en esta manera e dixem que passatge era que nós per re del món no lleixariem que no hi passàssem. E punyaren molt en abraçar-nos per raó de retenir a nós; e nós esquivam-nos d'ells e partim-nos-en e anam a Salou.⁸⁴³

836. Vegeu abans, § 47 i seg. Coneixem pels documents alguns noms dels qui l'acompanyaren, i n'hi trobem, en efecte, dels conqueridors: Nunyo Sanç, el bisbe de Barcelona Berenguer de Palou, Bernat de Santa Eugènia, Ferrer de Sant Martí, Guillem de Montcada (fill de Ramon), catalans. I dels aragonesos, Ferran Peres de Pina, que havia estat el quart a entrar a la ciutat el dia de l'assalt, i Roderic de Liçana, que havia anat a Mallorca després de la presa de la capital. A més, Atorella, que no havia estat present a la conquesta.

837. Segurament, en previsió d'aquesta eventualitat, Jaume I va fer aleshores testament. És el citat document del 6 de maig.

838. Es refereix al dia fixat per a la congregació dels expedicionaris a Tarragona, tres setmanes després de la convocatòria.

839. Aquesta frase semblaria indicar que Jaume I ja s'havia embarcat i entrat en la mar per veure de saber noves de l'illa. També pot interpretar-se en el sentit que ell noliejà la galera i hi féu el viatge per poder avançar-se i saber com més aviat millor noves de l'illa. Probablement aquest és el sentit.

840. N'Espàreg. Vegeu abans, § 11, n. 101.

841. *nostre pare*: CDENV *monge*. [J. B.]. Sobre Guillem de Cervera, vegeu § 8, n. 52. No feia gaire temps que, ja molt vell, s'havia fet frare de Poblet; i així el veiem aparèixer per primera vegada amb el nom de frare Guillem de Cervera en un document del 31 d'octubre de 1230 i, després en un altre de 5 de desembre del mateix any (MIRET, *Itinerari*, p. 89-90).

842. Nunyo Sanç es trobava, en efecte, com hem vist (n. 836), entre els expedicionaris.

843. No ens ha pervingut cap notícia d'aquest sojorn. I no oblidem que, com hem dit abans (n. 830 i 835), tot això pertany a la tercera estada de Jaume I a Mallorca, no pas a la segona.

[L'INFANT DON PEDRO DE PORTUGAL PRETÉN LA SENYORIA DE MALLORCA]

E havíem feit canvi de la terra de Mallorca ab l'infant Don Pedro de Portugal⁸⁴⁴ e havíem-li enviat missatge que pensàs d'acórrer a la illa de Mallorca una vegada e dues. E ell responia'n bé, mas anc no en mes res en obra.

110 E sus a la mitja nuit, que nós faíem llevar l'àncora a la galea e als altres llenys per passar a la davant dita terra, venc Don Nuno a la riba de la mar, e cridaren a altes vous:

—Oi, de la galea!

Responeren:

—E què?

E dixerren:

—Don Nuno diu e que us prega que l'esperets un poc, que aquí és l'infant de Portugal que vol parlar ab vós.

E nós volguem moure; e puis haguem de consell que, pus aquí era, que el víssem, que per ell no lleixariem a moure. E vim-lo, e venc en una barca, ell e Don Nuno, e pujà en la galea, e demanam-li⁸⁴⁵ què volia. E dix l'infant que era vengut aquí per passar a Mallorca.⁸⁴⁶

—E quants cavallers ha ab vós aquí?

E dix:

—Bé n'hi ha quatre o cinc, e els altres vénen.

E dixem:

844. En virtut del testament de la seva muller Aurembiaix, el comtat d'Urgell havia passat a poder de Pere de Portugal. Però el dia mateix de la mort de la comtessa (29 setembre 1231) Jaume I va permutar pel comtat d'Urgell les illes de Mallorca i Eivissa, que passaven a Pere de Portugal en feu vitalici. Un cop mort l'infant, els seus hereus heretarien un terç de les illes (vegeu MONFAR, *Condes de Urgel*, I, p. 505 i seg. SWIFT, *James the First*, Ap. I, p. 268). Aquesta data és decisiva per concloure que el viatge posterior al conveni és el de 1232, no el de 1231. Anys a venir (18 d'agost 1244) aquest conveni fou rectificat, i les illes van tornar al rei a canvi d'algunes places del regne de València. —Pel que fa a Pere, era fill del rei Sanç I de Portugal i de la seva muller Dolça, filla del comte Ramon Berenguer IV de Barcelona. No podent-se entendre amb el seu germà Alfons, Pere havia fugit de Portugal i havia passat al Marroc i després a Catalunya cercant refugi prop del seu parent Jaume I. Aquest va acollir-lo bé, i Pere va casar-se amb Aurembiaix d'Urgell, que, segons moltes probabilitats, era amistançada del rei. Vegeu P. DE BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, II, p. 192-194; ZURITA, llib. III, cap. XIII; TOURTOULON, *Jacme I*, p. 317; SWIFT, *James*, p. 268; SOLDEVILA, *¿Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I?* dins *Recerques i Comentaris*, p. 193-215. [Sobre l'infant Pere de Portugal: J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, Aedos, 1960, p. 10-12. P. CATEURA, *Mallorca en el segle XIII*, p. 63-71. M. T. F.]

845. *demanam*: Lliçó preferible de CDENV; H *demanà*. [J. B.]

846. *Mallorques*: CDENV hi afegeixen *E dixem nós*: —*Com sots aparellat per passar a Mallorca?* [J. B.]

—Sí m'ajut Déus, no venits bé aparellats per passar. Mas veus aquí les nostres naus e les tarides que es mouen matí; e, si us volets recollir, entrats en bona hora, que nós anar-nos n'hem, que en totes maneres⁸⁴⁷ sí és lo rei de Tunis en Mallorques ni la host.

E dix ell que romandria en la galea ab un cavaller e ab un escuder e que Don Nuno manàs passar los altres. E podien-los lleu passar, que, sinó aquells quatre cavallers qui venien ab ell, no n'hi havia pus ne n'hi venien més. E eixí Don Nuno de la galea, e ell romàs ab nós.

111 E faem llevar l'àncora, e meseren mà als remes, e eixim fora, al pèlec.⁸⁴⁸ E entre anar e vela e remes fom al segon dia, a hora de migdia, en Sóller;⁸⁴⁹ e trobam-hi una naveta⁸⁵⁰ de genoveses, e, quan nos viren entrar, hagueren gran paor a desmesura; e puis, quan viren la nostra senyera, conegren que la galea era nostra e leixaren-se caer en la barca de penescalm e vengueren sempre a nós. E demanam-los:

—Barons, quines noves aportats de Mallorques?

E ells dixeren:

—Bones.

E demanam-los si hi era vengut l'estol del rei de Tunis, e dixeren que no havia negun sarraí estrany en l'illa. E nós fom molt alegres per les bones noves que contades nos havien. E aduixeren-nos gallines. E enviam dos hòmens de la nau a Mallorques per fer-los saber que nós érem en Sóller. E eixiren-nos recollir ab gran alegria e amenaren-nos bé cinquanta bèsties ensellades, en què entràssem en la vila de Mallorques.

[ARRIBADA DEL REI A LA CIUTAT DE MALLORCA.
DISPOSICIONS PER A LA DEFENSA DE L'ILLA]

112 E nós entram en la vila, e la galea entrà-se'n a remes al port de la vila. E dixeren-nos aquells que nós hi havíem lleixats que ben paria que bé ens membrava d'ells e de l'honor que Déus nos havia feita en conquerir aquell regne, e no es podien tenir de plorar del bon saber que havien de la nostra venguda.⁸⁵¹ E al ter-

847. *maneres*: CDENV hi afegeixen *sabrem*. [J. B.]

848. La partença degué tenir lloc després del dia 15 de maig de 1232, en què, segons hem dit (n. 835), el rei encara devia ésser a Tarragona, i el 7 de juliol, que Jaume I expedeix un document a Mallorca (MIRET, *Itinerari*, p. 99; HUICI, *Colecció*n, 1, p. 190).

849. Hora de migdia. Una altra forma de comptar les hores, no eclesiàstica.

850. Naveta, petita nau.

851. Una altra rebuda joiosa de Jaume I pels seus pobles. Cf. abans §§ 30 i 107 i més avall, § 117.

cer dia que nós fom en Mallorques haguem nostres naus e nostres tarides ab los cavallers, que arribaren bé e gent e sens negun mal. E haguem nostre acord con fariem, si els sarraïns venien; e haguem per consell que tinguéssim nostres talaies, que, enans que ells vinguessen, que ho sabéssim nós en la vila. E nós dixem-los que els mostrariem una manera d'on los porien vençre:⁸⁵² que a la part on ells dreçarien les veles, que nós no ens acostàssem a la mar, los cavallers ni aquells qui eren bons a ops de fer batalles, e que ens metéssim en celada en la dreuera on ells devien venir, e que els donàssem hòmens a cavall d'aquells qui no haurien cavalls armats,⁸⁵³ e ab ells que anassen hòmens de peu, tro a dos mília, e aquests que faessen semblant de vedar-los la terra; e, quan n'hauria eixida una gran partida d'ells, que començassen de fúger contra la nostra celada.

—E ells enagar s'hien d'encaçar-los e cuidar s'han que no hi ha plus d'aquells de cavall ni d'aquells de peu.

E que passassen per la celada nostra e llavors que donassen salt ab los cavalls armats e ab aquells hòmens que ens serien romases, llevats aquells dos mília; e els dos mília e els altres a cavall que els haurien aduits a la celada retornassen a nós, e entrò sus a la mar no faés hom sinó ferir en ells. E, quan los de les naus veuriem que aquells primers serien morts e vençuts, no gosarien pendre terra per lo mal que haurien pres los llurs. E açò duram de tenir les talaies per tota l'illa que fessen farons, si l'estol del rei de Tunis vingués, bé per quinze dies.

[EL REI TORNA A INTENTAR LA SUBMISSIÓ DELS SARRAÏNS DE LES MUNTANYES.
RENDICIÓ DE LLUR CABDILL XUAIP]

113 E, quan venc al quinzèn dia, sabem que el rei de Tunis no vendria ni aquell estol sobre la terra de Mallorques. E llaores metem mà a conquerir les muntanyes e els castells que ells tenien, per nom Oloró e Pollença e Sentueri.⁸⁵⁴ E podien ésser los sarraïns bé tres mília d'armes e d'altres, que n'hi havia bé quinze mília entre fembres e infants. E féu-nos parlar pleit aquell que havien fait cap e senyor, e havia nom Xuaip e era estat de Xiver,⁸⁵⁵ de tots sarraïns de les muntanyes e dels castells, que, si

852. Novament el Conqueridor es mostra el gran capità que era, el gran guerriller, millor dit.

853. Que no vol dir que no tinguessin cavalls, sinó que no eren armats. Podien ésser alforrats, o ni alforrats.

854. Aquests castells (Oloró per Alaró) no estan, com semblaria deduir-se d'aquest passatge, pròxims els uns als altres. Encara el primer i el darrer es troben en la gran serralada mallorquina; però el segon és a l'altra banda de l'illa, enllà de la plana. Vegeu abans § 72, 93, 57 i altres en què ja ha parlat d'aquests castells.

855. Aquesta indicació no consta en el ms. Aiamans. Cal interpretar-la, em sembla, en el sentit que procedia de Xivert, és a dir, del regne de València, on encara hi ha Alcalà de Xivert.

nós li havíem mercè e li faíem bé, que ell nos retrie los castells e les muntanyes en tal manera, però, que ell pogués honradament viure. E, car aquell pleit era bo per a nós e per a tots los cristians qui aquí habitaven e devien habitar, e car la illa no podia ésser segura mentre tan gran guerra hi fos, fo consell dels nobles que aquí eren ab nós e dels cavallers e dels altres que preséssem aquel pleit. E fo parlat en aquesta manera: que ell ab quatre d'altres qui eren de son llinatge, que nós los heretàssem e que els donàssem cavalls e armes e a cada un rocí o mul o mula que fos bo e covenent; e que els sarraïns poblassen en la terra, los que poblar volien ab nós, e aquells qui no volien fer sa voluntat ni volrien ésser en son pleit, que en faéssem a nostra voluntat. E açò fo feit ab cartes⁸⁵⁶ e complit així con fo emprès. E romaseren bé dos mília sarraïns en les muntanyes que no es volgren retre a nostra mercè.

[EL REI SE'N TORNA PER SEGONA VEGADA A CATALUNYA. BERENGUER DE SANTA EUGÈNIA I PERE MAÇA CONTINUEN LA SUBMISSIÓ DE L'ILLA]

114 E, quan venc que fom segurs d'aquell estol que no devia venir de tot en tot, tornam-nos-en e lleixam-hi En Bernat de Sancta Eugènia e Don Pero Maça,⁸⁵⁷ senyor que era de Sent Garrèn^{857bis} e de nostra mainada, e companyes de cavallers e d'escuders qui volgren romanir ab Don Pero Maça, ben de dotze tro a quinze. E nós passam-nos-en en Catalunya,⁸⁵⁸ e ells començaren de fer guerra ab aquells de la muntanya,⁸⁵⁹ e durà aquella guerra tot l'hivern entrò en maig.⁸⁶⁰ E havien tan

856. Aquestes cartes no han arribat, que sapiguem, fins a nosaltres.

857. Sobre Bernat de Santa Eugènia, vegeu abans § 21, n. 215. Sobre Pero Maça, vegeu § 103, n. 790. Ja hem vist (§ 108, n. 836), com l'estada de Bernat de Santa Eugènia a Mallorca durant aqueixa tercera estada del rei (no oblidem que aquests fets es refereixen a la tercera, la de 1232) està provada documentalment. No tenim, en canvi, notícies de l'estada de Pere Maça, en el tercer viatge reial. Això vol dir que probablement no hi anà. Més encara: després del tercer viatge, Bernat de Santa Eugènia no va romandre a Mallorca sinó que va anar-se'n amb el rei (vegeu més avall, n. 858). Aquestes i altres causes van menar-nos a conjecturar (avui ho creiem segur) que els episodis contats per la crònica en aquest paràgraf i el següent han d'ésser considerats com els preliminars del segon passatge del rei a l'illa, és a dir, del que explica en els § 117-124. És després de la conquesta, com el *Llibre* ha dit abans (§ 105), que Bernat de Santa Eugènia va restar a Mallorca, i amb ell Pero Maça (vegeu SOLDEVILA, *La segona i la tercera estades*, p. 187).

857bis. Sangarrén, senyoriu de Pero Maça, és un lloc proper a Osca.

858. Cal dir que, després de la tercera estada, no hi va passar directament, sinó que va tocar a Menorca, on sabem que va expedir un document el 15 de juliol de 1232 (HUICI, *Colecció*, II, p. 16). Ara bé, aquesta tornada a Catalunya de què parla ací la crònica és la primera, la de després de la conquesta. Ara la crònica fa marxa enrere.

859. És natural que la guerra contra els sarraïns insotmesos fos empresa per Bernat de Santa Eugènia, lloctinent del rei a l'illa, després de la partença del rei.

860. Creiem que es tracta de l'hivern de 1230-1231, no del 1231-1232, com seria si es tractés de l'interval entre la segona i la tercera estades del rei a Mallorca.

gran força los sarraïns en les muntanyes, que no els podien gran mal fer en les persones,⁸⁶¹ mas d'aitant los faïen mal: que no podien collir pa, sinó en alguns llocs caitius, e aquells no els podien bastar, sí que vengueren a tan gran destret, que peixien les herbes per les muntanyes en manera de bèsties. E En Bernat de Sancta Eugènia e Don Pero Maça hagren acord que enviassen a les muntanyes, e que es retessen a ells; e açò enviaren-los a dir per llurs cartes e per un sarraí que les portava. E els sarraïns responeren per carta que negun temps no es retriem a ells, sinó al rei qui havia guanyada la terra.⁸⁶² E en açò viren En Bernat de Sancta Eugènia e En Pero Maça e els cavallers de la terra, preseren consell que ells abdós vinguessen a nós, e que hi passàssem, e així hauríem tota la terra.

[EL REI PASSA PER TERCER COP A MALLORCA]

115 E vengren a nós en Barcelona e dixeren que volien parlar ab nós e que ens dirien bones noves. E dixem-los que bé fossen ells venguts, e que els escoltariem e que reebriem llurs bones noves. E dixeren-nos que pensàssem de passar a Mallorques, que, sol que la nostra persona hi fos, que es retriem a nós, que així ho havien emprès ab ells. E nós dixem-los que ben fossen venguts, que bones noves aduïen, e que hi passaríem. E fo llur acord, dels qui venien de lla, que cavallers ni altres hòmens no en calia passar, sinó nostra persona e nostres hòmens per servir-nos, que tant havien ells de nostra persona, ab aquells qui eren dellà, per conquerir les muntanyes, con de mil cavallers.⁸⁶³ E dix En Bernat de Sancta Eugènia:

—Senyor, manats armar dues o tres galees e metets-vos sus, que nós irem ab vós, e, sempre que els sarraïns vos vegem, retran-se a vós.⁸⁶⁴

116 E, així con ell ho dix, faem armar tres galees enfre Barcelona e Tarragona; e

861. Aquesta força dels sarraïns a les muntanyes no es compaginava amb la xifra de 2.000 homes mal nodrits i mal vestits que restaven després de la submissió de Xuaip. Un altre motiu per creure que aquests episodis són anteriors.

862. Ens sembla que QUADRADO, *Conquista*, p. 330, n. 181, interpreta malament el mòbil dels sarraïns en no voler rendir-se sinó al rei: no és l'orgull, com ell suposa, el que mena els sarraïns a aquella exigència, sinó la malfiança que els cavallers i altres combatents cristians els inspiren i la confiança que els inspira el rei.

863. Alta valoració del prestigi del rei davant els sarraïns i de la confiança que els inspirava la seva paraula.

864. No tenim notícies documentals de cap estada de Bernat de Santa Eugènia a Barcelona entre la primera i la segona estades de Jaume I a Mallorca. En tenim sí d'estades seves a Barcelona entre la segona i la tercera estades; però és que, com havem dit (n. 857), Bernat de Santa Eugènia va tornar amb el rei a Catalunya després de la segona estada.

al quinzè dia foren ab nós a Salou.⁸⁶⁵ E faïa nuit escura e torbada, e a pesar dels mariners metem-nos en la mar. E, quan haguem anades deu milles ab un poc d'oreig que havíem, venc-nos la bella nuit e bona mar e bella lluna, sí que dix En Berenguer Sesposes⁸⁶⁶ que tant nos amava Déus, que en galotxes⁸⁶⁷ poríem passar la mar, que nós cuidàvem haver mal temps:

—E vós havets aital temps con galees armades demanen; e par que Déus fassa per vós.⁸⁶⁸

E nós dixem-li que tal Senyor serviém, que no cuidàvem fallir en res que faéssem en nom d'ell e que li ho graïem aitant con podíem ni sabíem. E, quan

865. La darrera data segura que tenim d'estada del rei a Catalunya abans d'embarcar-se per al segon passatge és de Tortosa, 11 d'abril de 1231 (MIRET, *Itinerari*, p. 93). Però tenim notícia d'un altre document, datat el primer de maig, que, malgrat la dificultat que ofereix la identificació del lloc on fou expedit, per a nosaltres no ofereix dubte que fou encara expedit a Catalunya. Es tracta de la confirmació, per part del rei Jaume, dels pactes amb Gènova, establerts pels seus ambaixadors Bernat de Cervera i Ramon Saucet. MIRET, *Itinerari*, p. 93, l'esmenta en aquests termes: «Del primer de maig tenim un document que no sabem si fou atorgat a Catalunya o a Mallorca, per no poder identificar el nom geogràfic de la data: «Datum apud Trancheriam Kalendis Madii anno domini MCCXXXI». Miret extreu la cita del *Liber iurium* de Gènova, I, doc. 691, en *Historiae monumenta patriae*; però no indica on és l'original o la còpia antiga del document, que no figura en cap dels reculls que hem pogut consultar. Però, sense necessitat de consultes podem afirmar, gairebé rotundament, que *Trancheriam* no és sinó una mala transcripció de *Terrachonam*. Paleogràficament, sobretot per a un estranger, el fet s'explica fàcilment. I la indicació de la crònica, que diu que el rei va embarcar-se a Salou, lliga perfectament amb l'estada a Tarragona abans d'embarcar-se. D'altra banda, observem que, entre els signataris del document, si n'hi ha alguns que van passar ara amb el rei a Mallorca, com Assalit de Gúdar i Sanç d'Horta, n'hi ha d'altres que van romandre a Catalunya —la major part—. Observem, en fi, per si tot això no fos suficient, que, a part el document de submissió dels menorquins, que és datat al Cap de Pera, tots els altres documents que coneixem d'aquests primers temps de la conquesta, expedits a l'illa, són datats a Mallorca, és a dir a la capital. També ho hauria estat aquest, si hagués estat expedit a l'illa. [La darrera edició del *Liber Iurium* continua dient «Trancheria» amb cometes; l'error deu venir de molt lluny, ja que no es conserva l'original del document, sinó només còpies autèntiques i simples. La nova edició és feta per paleògrafs reputats i l'error no és atribuïble a ells: *I Libri Iurium della Repubblica di Genova*, I/2, a cura di D. PUNCUH, doc. 305, p. 99-100. M. T. E.]

866. Sabem que Jaume I va fer el viatge de tornada, després de la segona estada a l'illa, en una galera de Berenguer Ses-Poses, perquè amb data d'11 d'abril de 1232 el rei reconeix deure-li 200 morabatins alfonsins del nòlit de la seva galera, això és, per la tornada de Mallorca («de reditu scilicet Maioricarum quem facimus in transcto») (HUICI, *Colección*, I, p. 185). Si hi va fer el viatge de tornada, també hi devia fer el viatge d'anada, segons indica aci la crònica. Sabem que més endavant, any 1241, el rei i Ses-Poses tenien una nau anomenada *Paradís*, que anava a Ultramar (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 197, n. 3). MIRET creu molt probable que aquest fos el vaixell en què el rei anava embarcat en el seu segon viatge a Mallorca. Cal observar, però, que el *Paradís* era una nau i el rei va embarcar-se en una galera, i que la galera era propietat de Ses-Poses, mentre que la nau era propietat d'ambdós.

867. Galotxes, mena de calçat amb la sola de fusta, usat per garantir els peus de la mullena.

868. Observem el canvi de l'estil indirecte al directe. El fet es produeix altres vegades en el *Llibre*.

venc al tercer jorn, bon matí, sus entre sol eixit e tèrcia,⁸⁶⁹ nós fom a Portopí, e endreçam nostres senyeres en cascuna de les galees e ab nostres trompes entram-nos-en al port de la ciutat de Mallorca.⁸⁷⁰

117 E, quan los de la ciutat nos viren venir, conogueren que nós érem e que aquells que ells havien enviats havien bé recaptada llur missatgeria; e tots a una mà, hòmens e fembres e infants, eixiren al port ab molt gran alegria e ab molt gran plaer de nós qui veníem, e aitambé los del Temple e de l'Espital ab los cavallers que eren en la ciutat.⁸⁷¹ E, quan fom davallats en nostre alberg, en l'Almudaina, dix-nos En Ramon de Serra, lo jove, qui era llavors comanador dels frares del Temple en aquella illa,⁸⁷² e per açò deim lo jove, que altre n'hi havia qui havia nom Ramon de Serra e era son oncle e era comanador de Montsó.⁸⁷³

—Sényer, parle ab vós un poc a una part.

E nós escoltam-lo, e dix:

—Volets fer bona guerreria? Si enviats les galees, així con són vengudes armades, a Menorca, e que els façats saber que vós sots vengut en la illa de Mallorca, hauran paor. E fets-los saber que, si es volen retre a vós, que els pendrets e que us pendrà dolor de llur mort, que vós no la volets, si ells no la

869. «Entre sol eixit i tèrcia». L'espai és ample, perquè, essent en temps de maig, l'eixida del sol té lloc cap a les 6, i l'oració de tèrcia es resava a les 9.

870. Aquesta espectacular entrada degué tenir lloc, segons que hem dit en la n. 865, a la primavera de maig, en tot cas abans del dia 21, data en la qual el rei concedia als dominicans un solar per edificar-hi llur església i convent (QUADRADO, *Conquista*, p. 329, n. 180).

871. Vegeu n. 851, per a altres rebudes.

872. Ramon de Serra apareix, efectivament, amb el títol de *commendator domus Templi* en el tractat de submissió de Menorca. Vegeu més avall, § 120, n. 891. [L. Pagarolas recull tots els càrrecs dels dos Ramon de Serra, sense poder destriar-los; el jove devia ésser el que el 1227 era simple frare templer a Tortosa, fou comanador de Mallorca de 1231-1232 i també podria ser ell qui ocupà el càrrec de comanador d'Ascó (1244), Tortosa (1245), Montsó (1246-1248) i Horta (1251-1252): L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 120 etc. A. J. FOREY, *The Templars in the Corona de Aragón*, Londres, Oxford Un. P., 1973, apèndix 2. M. T. F.]

873. En efecte, un Ramon de Serra, comanador del Temple a Montsó, apareix en un document relatiu a l'orde, expedit per Jaume I el 28 d'agost de 1247 (publicat per HUICI, *Colección*, 1, p. 457; extractat per MIRET, p. 189). Si no fos per aquesta indicació de la crònica creuríem que es tractava d'un mateix personatge. Bé és veritat que la distància entre les dates (1231-1247) admet perfectament que ho siguin, i que Ramon de Serra el Vell ocupés aleshores un altre càrrec dins l'orde o ja hagués mort. Míret no en parla en *Les cases dels Templers i Hospitalers*. [L. Pagarolas indica càrrecs que semblen correspondre a l'oncle: comanador d'Ambel (1214-1218), Gardeny (1223-1228), Villel (1228-1229), Montsó (1231-1234, lloctinent del mestre provincial (1232), comanador de Tortosa (1235-1236), Miravet (1239-1241), mestre provincial (1240-1243). Els càrrecs de comanador posteriors poden correspondre al seu nebot: L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 120 i altres notícies a altres planes. Vegeu també A. J. FOREY, *The Templars*, p. 89, 420 i apèndix 2. M. T. F.]

volen; e ab aquesta paor que hauran jo creu que vós hi farets vostre prou e vostra honor.

E nós demanam En Bernat de Sancta Eugènia e Don Assalit de Gúdar e Don Pero Maça⁸⁷⁴ e dixem-los aquell consell que el comanador nos havia dat. E el comanador qui hi era denant. E dixeren que ho tenien per bo e que faéssem ço que el comanador havia dit.

[EL REI ENVIA MISSATGE A MENORCA PER TAL
D'OBTENIR LA SUBMISSIÓ DE L'ILLA]

118 E manam a En Bernat de Sancta Eugènia e a Don Assalit de Gúdar e al comanador, que havia dita la paraula, que fos cada un d'ells en cascuna galea e que els dixessen que nós érem aquí ab nostra host e que no volíem la llur mort, car ja havien vist e oït dels de Mallorques que no es volgren retre a nós, con los emprès.⁸⁷⁵ E, si ells se volien retre a nós e fer a nós ço que faïen al rei de Mallorques, que els pendríem a mercè. E, si volien més la mort e la presó que venir a nostra mercè, no els en podríem excusar, car per aquella haurien a passar. E faem-los fer carta en algaravia, de creença, a un alfaquim nostre de Saragossa, per nom Don Salamó, germà de Don Bahiel,⁸⁷⁶ que creguessen a aquests tots tres de la missatgeria que els dirien per nós. Encara los dixem que nós nos acostariem al cap de la Pera, d'on ha tro a Menorca trenta milles de mar;⁸⁷⁷ e, quan hauríem llur ardit, que aquí ens trobarien.

119 E la nuit faem les galees trasnuitar ab los missatgers, e foren a Menorca altre

874. En el tractat de submissió de Menorca que va tenir lloc precisament durant aquesta segona estada a Mallorca (no la tercera, com diu la crònica) hi apareixen com a testimonis aquests tres personatges; i, així mateix, en dos documents datats a Mallorca el 8 de juliol (MIRET, *Itinerari*, p. 94-95), els únics que tenim d'aquesta estada. [M. BARCELÓ, *El tractat de Capdepera de 17 de juny de 1231 entre Jaume I i Abu Abd Allah b. Muhammad de Manurqa: sobre la funció social i política dels fuqaha*, «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 38 (1981), p. 233-249, reed. a *Sobre Mayurqa*, Palma de Mallorca, Imagen, 1984, p. 144-164. M. T. F.]

875. Observem que, ara com ara, no ha estat qüestió de la rendició dels sarraïns, causa de la vinguda del rei.

876. Don Bahiel ja ha aparegut en la crònica, § 74, i tornarà a aparèixer en el § 325. Quant al seu germà Salomó, ¿es tracta potser d'un Salomó, batlle del rei, que apareix en un document de 1234? (Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 111). [Sobre Bahiel vegeu nota 651 i sobre el seu germà Salomó: R. I. BURNS, *Jaume I i els valencians del segle XIII*, p. 191-193. M. T. F.]

877. Cap de la Pera, en la costa oriental de Mallorca, punt més pròxim a Menorca. Del cap de la Pera al cap Darluc menorquí, hi ha una quarantena de quilòmetres. [El nom actual és Capdepera. M. T. F.]

dia, entre hora nona e vespres.⁸⁷⁸ E l'alcait e tots los vells e el poble de la terra eixiren contra aquestes galees al port de la Ciutadella⁸⁷⁹ e demanaren:

—De qui són les galees?

E dixeren que del rei d'Aragó e de Mallorques e de Catalunya⁸⁸⁰ e que eren missatges seus qui venien a ells. E els sarraïns, quan açò oïren, feeren desemparar totes les armes als sarraïns e metre en terra. E dixeren que ben fossen venguts e que eixissen saus e segurs sobre llurs testes, e que els farien plaers e honor e amor. E les galees posaren les popes en terra, e ells hagren enviats per almatracs e per estores e per coixins, e que siguessen e s'aplegassen.⁸⁸¹ E eixiren tots tres de les galees e un jueu que nós los havíem lliurat per trujanmà.⁸⁸² E l'alcait e son frare e el moixerif, lo qual nós puis faem raiz de Menorca, qui era natural de Xibília,⁸⁸³ e tots los vells escoltaren molt bé la carta e el missatge que nós los enviam, e ab gran devoció, e dixeren que s'acordarien.⁸⁸⁴

120 E l'acord fo aital, que els pregaren que s'esperassen tro en l'altre dia, e enviaren per més vells qui eren de l'illa, mas en aquell lloc no eren, per ço que poguessen haver llur consell pus complidament. E En Bernat e Don Assalit e el comana-

878. Passaren, doncs, en la travessia tota la nit i tot l'endemà fins a mitja tarda, entre les tres i la posta del sol. Sobre la data del tractat de submissió de Menorca, que és del 17 de juny, es poden datar aquests esdeveniments. Segons el nostre càlcul, els missatgers degueren sortir de la ciutat de Mallorca el dia 11 de juny al vespre, i van arribar a Ciutadella el 12 a la tarda.

879. Ciutadella, antiga Iama, capital de l'illa, on residia el governador, es troba en la part nord-occidental de Menorca, al fons d'un port estret i allargassat. MARSILL, cap. XLVI, amplia i dramatitza aquesta arribada, prenent per base aquestes indicacions de la crònica.

880. Remarquem, perquè és excepcional, aquesta expressió en què s'anomena rei de Catalunya el rei Jaume. Observem també com Catalunya apareix en darrer terme, precisament perquè Jaume era rei dels altres dos països, però no a Catalunya. Aquesta postergació, que es produeix naturalment per al títol comtal, que el Conqueridor ja ha d'usar en tercer terme (rei d'Aragó i de Mallorques, comte de Barcelona i senyor de Montpeller), s'observa també en altres aspectes, per exemple, per al títol d'almirall: «Carrocius, regni Maioricarum et Catalonie ammirallus», llegim en un document del 1231 (HUICI, *Colecció*, I, p. 166).

881. Sembla deduir-se d'això que l'entrevista primera va tenir lloc vora la mar, en el port, asseguts a la manera moresca.

882. El Salomó de què ha parlat en el paràgraf anterior?

883. Segons es dedueix del tractat de submissió de Menorca, l'alcaid era un alfaquí anomenat Aboabdil Mahomed, fill de l'alfaquí Alí Abineixem.

884. El germà d'Aboabdil Mohamed era, segons l'esmentat tractat, Abolaçan Alí. Ací, el ms. de Poblet, permetia creure que l'almoixerif i el germà de l'alcaid eren una mateixa persona. Però, en realitat sembla que ací hi ha tres personatges: l'alcaid, el seu germà i el moixerif. Això es veu millor en el text del ms. Aiamans, que, en posar l'article català davant de l'article àrab, no pot fondre la copulativa *e* amb aquest i diu: «l'alcaid e son frare e l'almoixerif». Cf. també els § 121 i 122. Quant al mot El Moixerif, prové de l'àrab; i el càrrec era com d'un recaptador de contribucions, o ministre de finances entre els sarraïns espanyols. GAYANGOS dins *The Chronicle of James the First*, I, p. 213.

dor responeren-los que, pus ells ho volien, que ho farien. E sempre de mantinent convidaren-los si volien entrar en la vila de Ciutadella, que ells los hi farien gran amor per amor del senyor rei de qui eren. E ells dixeren-los que, entrò que fos feita la resposta, que no hi entrarien, que no els era manat per nós. E ells dixeren que fos a llur voluntat. E a poca d'hora estant feren-los venir deu vaques e cent moltons e dues-centes gallines e pan e vi, tant con ne volien; e estegren ab ells tro a hora de vespres per assolaçar-los. E en el vespre, quan los sarraïns se n'entraren en la vila, los nostres missatgers se n'entraren en les galees. E aquell dia, a hora de vespres,⁸⁸⁵ fom nós al cap de la Pera, que és vista de Menorques. E vejats bella host de rei, que no havia ab nós sinó sis cavallers e quatre cavalls e un escut e cinc escuders que ens servien e deu hòmens de criassó e els troters.⁸⁸⁶ E, quan venc que es volia escurir, enans que menjassen,⁸⁸⁷ haguem foc e dixem a aquests nostres que vinguessen tots ab nós e metem foc en més de tres-cents llocs per les mates, ça e lla, en semblança d'host qui l'albergava. E, quan açò viren los sarraïns, enviaren dir per dos vells als nostres missatgers e a què era açò d'aquells focs que es faïen al cap de la Pera. E dixeren los nostres que açò era el rei, qui era aquí ab ses hosts,⁸⁸⁸ car així los ho havíem castigat:

—E vol oir vostra resposta breument o d'u o d'als.

E, quan los sarraïns oïren açò, hagren gran temor entre si. E, quan venc al matí,⁸⁸⁹ dixeren que es sofrissen un poc, que en breu haurien la resposta. E ells dixeren que ho farien.

121 E, quan venc al matí, que hagren feita llur oració los sarraïns, eixiren l'alcait e son frare e l'amoixerif e els vells e bé tres-cents dels moros, dels mellors hòmens de l'illa, e dixeren que graïen molt a Déu e a nós lo bon missaatge que els enviàvem, car bé coneixien que llongament no es podien defendre a nós; e que farien escriure, ab nós en un lo plet que ells farien. E el pleit fo aital, que deïen que l'illa era molt pobra,⁸⁹⁰ e en aquella illa no havien lloc en què poguessen fer

885. Al cap al tard, doncs, del mateix dia 12 de juny.

886. Sabem que hi eren amb el rei, perquè apareixen en el document de submissió de Menorca, Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona; Ramon de Serra, comanador de la casa del Temple a Mallorca; fra Ramon de Pelarrava i fra Bernat d'Altarriba; Bernat de Santa Eugènia, Bernat de Foixà, Cainarius (Carrocus?), Guillem Ramon de Pau, Assalit de Gúdar, Sanç d'Orta, Pero Maça, Garcia d'Orta, don Ladró, Lop Eixemèn de Lúcia i l'escrivà Guillem. Tots aquests eren al Cap de la Pera, perquè el dit document hi fou signat. Vegeu § 121, n. 891.

887. Això indica que el rei devia sopar al capvespre.

888. Estratagema guerrer que emprarà també Pere el Gran al Coll de Panissars davant l'exèrcit de Felip l'Ardit. Vegeu DESCLOT, cap. CXXXIX.

889. El matí del dia 13 de juny.

890. La terra de Menorca, veritable pedregar (la Roqueta, l'anomenen els naturals), no lleva grans collites; però té una producció pecuària i porcina notable, i el mateix devia esdevenir-se en

sementer a la deena part de la gent que hi havia, e que ens tendrien per llur senyor, e ço que ells haurien, que ho partirien ab nós, car raó era que el senyor hagués de sos hòmens; e que ens darien cascun any tres mília quarteres de forment e cent vaques e cinc-centes entre cabres e ovelles;⁸⁹¹ e que nós faéssem carta ab ells que els guardàssem e els defenéssem així con hòmens nostres e vassalls;⁸⁹² e aquesta cosa farien a nós e als nostres per tostemps. E dixeren los nostres missatges que encara haurien plus a fer: que ens dessen postat de Ciutadella⁸⁹³ e d'aquell puig en què és lo major castell de l'illa⁸⁹⁴ e, si altres forces hi havia, que ens en dessen postat de totes. E en açò ells vengren forçats e tirant e, quan venc a la darrerria, ells hagren llur acord e dixeren que, pus nós ho volíem, que ho farien, car havien oït dir que nós érem bon senyor a les gents nostres, e així havien esperança que seríem a ells.⁸⁹⁵ E en aquest pleit, ço és, a fer les cartes e fer-les jurar sobre l'Alcorà⁸⁹⁶ a tots los majors e els mellors hòmens de l'illa, hagren a estar tres dies que no ho pogren acabar.⁸⁹⁷ E Don Assalit⁸⁹⁸ féu metre en les cartes que hi haguéssem dos

aquella època, segons es veu pel tribut anual de bestiar a pagar, estipulat en les capitulacions. Vegeu n. 891.

891. En el tractat va estipular-se un tribut anual de «nongentos almulinos ordeí et centum tritici. In unoquoque scilicet almudino contineatur centum almodinos de mut Aboac, quos persolvemus in festo santi Johannis mensis junii, de collecta uniuscuiusque anni, et centum cabeças, inter boves et vacas, qui sint de duobus annis usque ad sex, et trescentas cabeças inter capras et capronos, et duentas cabeças inter moltonos et oves, et duo quintaria de mantega, et habeat in quolibet quintario quatuor pesas, et bestiarium detur nuncio vestro singulis annis in mense marci, in litore maris, ante almudainam de portu Minoricarum» (Biblioteca Nacional de París, Ms. llatí n. 9261; publicat per MAS LATRIE, *Traité de paix et de commerce*, p. 138, i per HUICI, *Colección*, I, p. 167).

892. Aquesta petició fou acceptada pel rei i es va incloure en la clàusula següent: «Item promittimus quod si, eventu gentium vel inimicorum, auxilium vobis fuerit necessarium, quod, quando vestrum nuntium habebimus, succurremus vobis et faciemus vobis auxilium et deffendemus vos, sicut nostros homines propios...»

893. Vegeu § 21, n. 220, el valor de la paraula *postat*. Cal dir que en el tractat no trobem cap condició que respongui a aquesta pretensió del rei.

894. No pot referir-se sinó a la muntanya del Toro, la sola muntanya d'una certa alçada que existeix a l'illa. En el tractat consta la concessió i lliurament de la postat «castrí Minoricis» al rei. Aquest lliurament havia de renovar-se cada any; però el mandatari del rei no havia de romandre-hi —és a dir, que la postat havia d'ésser tornada als menorquins.

895. Influència del prestigi personal del rei en la rendició dels sarraïns que es manifestarà més amplament en la reconquesta del regne de València.

896. Una de les poques vegades que el *Llibre* esmenta l'Alcorà. Vegeu també § 331.

897. Dies 14, 15 i 16 de juny, segons el càlcul que anàvem fent. Vegeu § 119, n. 878, i § 120, n. 885 i 889.

898. Assalit de Gúdar, ja esmentat en el § 120. Com a jurista que era, degué tenir una intervenció cabdal en l'establiment dels pactes.

quintars de mantega cada any⁸⁹⁹ e dues-centes barques⁹⁰⁰ per bestiar a passar⁹⁰¹ al cap de la Peira, totavia esperant les galees ab los messatgers que nos havien enviats, nós faem⁹⁰² tota vegada aquells focs que faem primerament.

[SUBMISSIÓ DELS SARRAÏNS DE MENORCA]

122 E, quan venc al quart jorn, gran mati⁹⁰³ e al sol eixit e oïda nostra missa, venc-nos missatge que les galees eren vengudes. E enviaren-nos a dir los nostres missatges que aguiàssem bé la casa en què nós érem. E faem-la bé aguiar e enjoncar de fenoll, que no havíem altre jonc;⁹⁰⁴ e metem cobertors nostres e d'aquells que eren ab nós per les parets de la casa d'allí on se devien metre e vestim-nos los mellors vestirs que havíem nós e aquells qui ab nós eren. E foren aquests los missatges qui vengren de Menorques: son frare de l'alcait e l'almoixerif e cinc vells los pus honrats de l'illa.⁹⁰⁵ E nós enviam los cavalls e altres bèsties en què venguessen a nós. E, quan foren denant nós, saludaren-nos ab gran reverència e fermaren-nos los genolls denant e que ens saludaven per l'alcait cent mília vegades així con a senyor en qui ell havia sa esperança. E nós responem-los que Déus los donàs bona ventura e que ens plaïa la llur venguda molt. E, per tal que els de la host no ens faessen embarg ni presa en les paraules que nós hauríem ab ells, mudam-nos d'aquí, per tal que mills poguéssim parlar ab ells. E graïren molt a Déu e a nós les paraules que nós los dixem.

123 E començaren los missatgers de retraure sa missatgeria e la resposta. E mostraren-nos si ens plaïen les cartes que havien tractades ab ells. E nós dixem que ens acordariem, e ells eixiren-se'n defora. E nós dixem als nostros:

—Ben devem grair a nostre Senyor, car ço que nós no havem nos dóna, e sens pecat e a tan gran honor de nós. Aquí no ha altre acord mas que prengam ço que vosaltres havets feit e que graescam a nostre Senyor la mercè que ens fa.

E dixem-los que ens plaïa la composició que els nostres havien feita ab ells;

899. La condició consta, efectivament, en el tractat. Vegeu abans, § 121, n. 891: «et duo quintaria de mantega». La fabricació de mantegues i formatges constitueix encara avui una de les principals indústries de l'illa.

900. *barques*: CDENV *besants*. [J. B.]

901. *passar*: CDENV hi afegeixen *E nós estiguem*. [J. B.]

902. *faem*: CDNV *faent*. [J. B.]

903. O sia, segons el càlcul que anem fent, el 17 de juny (1231).

904. Era costum, i ho fou durant segles, d'enjoncar les cases per festivar els arribats.

905. En el tractat figuren els noms de l'alcaid Aboabdil Mafomet, del seu germà Abolaçan Alí, i d'altres catorze sarraïns.

e faem nostres cartes ab nostre segell, que els donam,⁹⁰⁶ que fossen nostres e dels nostres per tots temps, e ells que faessen aquest tribut per tots temps a nós e als nostres.⁹⁰⁷

124 E, pus que aquest pleit haguem feit ab ells, havem-ne hagut atretant o pus que ladoncs, car ells nos donen, quan nós los demanam covinentment, tot ço que els demanam. E cascun any prenem d'ells, menys de nostra demanda, tals coses que fan a pendre.

[RENDICIÓ DELS SARRAÏNS DE LES MUNTANYES DE MALLORCA.
EL REI TORNA A CATALUNYA]

Dels sarraïns de l'illa que s'eren alçats a la muntanya haguem per catius e per fer a nostra volentat⁹⁰⁸ e donam a aquells qui en volien d'ells, que els poblassen per la terra en manera de catius. E acabam aquests dos feits en aquest viatge ab tres galees, per ço quan plaïa a aquell Senyor que ens havia feits.⁹⁰⁹ E puis tornam-nos-en en Catalunya e en Aragó;⁹¹⁰ e de l' hora ençà no hac mester, la mercè de Déu, nostra ajuda l'illa de Mallorca, ans l'ha nostre Senyor multiplicada, que val dos tants que no faïa en lo temps dels sarraïns.⁹¹¹

906. Aquell mateix dia fou, doncs, signat el tractat. I, en efecte, el document duu la data del 17 de juny 1231. Això vol dir que la datació que havem fet de tots aquests esdeveniments és exacta, almenys d'acord amb aquesta data i la narració del *Llibre*.

907. «Promittimus vobis et heredibus vestris...», diu el paràgraf on consten els extrems del tribut.

908. Observem la manera sobtada com comença a parlar dels sarraïns insotmesos. Recordem que llur submissió és l'objectiu de l'anada del rei a Mallorca, segons la crònica (§ 115). I observem encara, que no n'ha parlat per res en tots els paràgrafs precedents, sinó de la submissió dels menorquins. La raó n'és clara: els episodis de la submissió de Menorca corresponen a la segona estada del rei Jaume a Mallorca; en canvi, l'episodi de la submissió de les romanalles dels sarraïns rebels correspon a la tercera. Vegeu SOLDEVILA, *La segona i la tercera estades de Jaume I a Mallorca*, dins *Recerques i Comentaris*, p. 173-174. Aquest episodi va subseguir l'anada del rei a Mallorca llavors de l'amenaça tunisenca. *Ibid.*, p. 190.

909. Observem fins a quin punt és certa, aplicada als reis, aquella afirmació de Ramon Muntaner: que els catalans mai no atribuïen a llurs mèrits els èxits que obtenien, sinó al voler de Déu. Això pot observar-se també en la crònica de Pere el Cerimoniós.

910. Després de la tercera estada a Mallorca, com hem dit abans (§ 114, n. 858), Jaume I va tocar a Menorca (15 juliol 1232) (HUICI, *Colecció*, II, p. 16), i després va passar a Catalunya: la primera data que coneixem és del 22 de juliol, a Lleida, camí, doncs, d'Aragó. El 10 d'agost era a Osca. MIRET, *Itinerari*, I, p. 99.

911. No podem precisar quan tenia lloc això. Recordem, però, que, segons NICOLAU D'OLWER (*La crònica del Conqueridor i els seus problemes*, «Estudis Universitaris Catalans», XI, 1926, p. 80-81), aquesta part de la crònica degué ésser escrita després de l'any 1240, potser l'any 1244, i que nosaltres hem tendit a situar-ne la redacció després del 1252.

[CONQUESTA D'EIVISSA]

125 E, quan venc que foren dos anys passats,⁹¹² venc lo sagristà de Gerona, qui era elet arquebisbe de Tarragona, per nom En Guillem de Montgrí,⁹¹³ e En Bernat⁹¹⁴ de Sancta Eugènia e son frare a Alcanís,⁹¹⁵ e nós fom molt alegres de la sua elecció. E, quan fo denant nós, pregà'ns que ens plagués que ell se presentava denant nós. E dix-nos que, si nós li volíem donar Eivissa, que ell ab son llinatge, que la conquerria; e, pus nós no l'haviem e havíem altres coses a fer, que ben devíem voler que ell la conquerís, per ço que hom digués que l'arquebisbe de Tarragona havia conquerida Eivissa; e ell que la tenia per nós. E nós haguem nostre acord e, per ço quan enteníem que ell nos faia honrament que conquerís la terra e que la tingués per nós, atorgam-li-ho.⁹¹⁶ E ell aparellà's ab son llinatge e aguisà son passatge e féu un trabuquet e un fenèvol. E, quan saberen açò l'infant de Portugal e Don Nuno, viren-se ab l'arquebisbe e dixeren-li que ells serien en sa ajuda, e per aitants con ells menarien, hòmens de cavall e de peu, en sa ajuda, que els en des part.⁹¹⁷ E l'arquebisbe atorgà-ho, e foren tots en aquella companya.

126 E passaren a Eivissa⁹¹⁸ e preseren terra menys de negun contrast que no els faeren los de l'illa. E vengueren ab los cavalls armats e ab les naus e ab los llenys

912. Fóra, doncs, després del juliol de 1234.

913. L'arquebisbe Espàreg de la Barca havia mort pel març del 1233. Guillem de Montgrí, sagristà de Girona, fou elegit arquebisbe. Era germà de Bernat de Santa Eugènia, tal com indica ací el *Llibre*. L'altre germà de què parla és Ponç Guillem de Torroella, segons indicació de la mateixa crònica (§ 21). [Aquest germà no pot ésser Ponç Guillem de Torroella perquè havia mort el 1226. Pot ésser o bé Pere de Torroella o bé Ramon; vegeu nota 215. M. T. F.]

914. *Bernat*: Lliçó preferible de CDENV; H *Berenguer*. [J. B.]

915. No tenim notícia de l'estada del rei a Alcanyís, de què parla ací la crònica. Però sabem que el dia 7 de desembre de 1234 Guillem de Montgrí, arquebisbe electe, era a Lleida amb el rei, per tractar de la qüestió objecte d'aquest paràgraf.

916. En efecte, el rei Jaume, en el document esmentat (n. 915), datat a Lleida el dia 7 de desembre de 1234, donava en feu, a costum de Barcelona, a favor de Guillem de Montgrí, arquebisbe electe de Tarragona, les illes d'Eivissa i Formentera, perpètuament i amb tots llurs rèdits, amb condició que, amb el seu propi estol, anés a realitzar-ne la conquesta abans de la pròxima festa de Sant Miquel de setembre. MIRET, *Itinerari*, p. 113.

917. S'explica perfectament aquest apressament de Pere de Portugal i Nunyo Sanç, perquè Eivissa i Formentera els havien estat donades en feu pel rei, en 29 de setembre de 1231, amb condició que les conquerissin abans de dos anys (MIRET, *Itinerari*, p. 96). Com que aquests dos anys ja s'havien escolat, el rei va poder accedir a la demanda de l'arquebisbe. Però els dos magnats volgueren almenys participar en l'empresa i treure'n llur part. En maig-juliol de 1233, ambdós magnats estigueren a Mallorca, potser amb vistes a la realització de la conquesta d'Eivissa (MIRET, *Itinerari*, p. 103-104).

918. El passatge i la conquesta degueren tenir lloc per tot l'any 1235, data que assenyalen diversos annals. ZURITA, llib. III, cap. xx. [Sobre aquesta conquesta: J. MARÍ CARDONA, *La conquesta catalana de 1235*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1976. M. T. F.]

al port d'Eivissa; e aquí fermaren ses albergades e combateren-la. E, quan hagueren los ginyes parats, lo fenèvol,⁹¹⁹ que no tirava tant, tirava a la vila, e el trabuquet, al castell. E quan viren que el mur se trencava de la vila, per lo fenèvol que hi tirava, començaren de cavar; e, quan los de la host viren que hora era del combatre, assajaren-los primerament de batalles menudes; e, quan viren que hora era que els combatessen, armà's tota la host, e prengueren tota la una cerca del mur de la vila. E, quan viren los sarraïns que aquella havien perduda, esbafaren-se e parlaren pleit que es retrien. E Joan Xicó,⁹²⁰ qui era de Lleida, fo lo primer hom qui entrà en la cerca del mur de la vila. E així hagueren en esta manera la vila e el castell, sí que el trabuquet no hi tirà deu pedres. E, pus que Eivissa fo presa, moltes vegades hi vengueren galees de sarraïns e, la mercè de Déu, preseren-hi totavia major mal que no hi pogueren fer.

[EL MESTRE DE L'HOSPITAL I BLASCO D'ALAGÓ PROPOSEN AL REI
LA CONQUESTA DEL REGNE DE VALÈNCIA]

127⁹²¹ E nós estàvem en nostre regne, en Aragó, jugant e deportant. E érem en Alcanís, e ab nós lo maestre de l'Espital e Don Blasco d'Alagó;⁹²² e foren abdós

919. *fenèvol*: CDENV hi afegeixen: *e el trabuquet, tiraren al castell e a la vila; e havia-hi tres murs, un sobre altre; e el fenèvol*. [J. B.]

920. Aquest personatge, lleidatà, com indica el *Llibre*, aci i en el § 73, ja ha aparegut en un episodi de la conquesta de Mallorca: ell, amb el seu conciutadà En Prohet, va rasar el vall perquè poguessin passar-hi els cavalls armats. Vegeu § 73, n. 643.

921. Ací comença una altra part del *Llibre*: la tercera, podríem dir, la relativa a la conquesta del reialme de València.

922. El 15 de gener de 1232, Jaume I es trobava a Alcanyís, i feia donació de Torrent i Silla a l'orde de l'Hospital, en mans del mestre provincial Hug de Forcalquer. Entre els testimonis d'aquest acte hi ha Blasc d'Alagó. MIRET, *Itinerari*, p. 101. No pot, doncs, haver-hi cap dubte: l'episodi narrat per la crònica va tenir lloc en aquest temps. Cal advertir, però, que Miret va incloure aquest document entre els de 1233, reduint la data com si es tractés d'any de l'Encarnació. L'enllaç de les dates i els esdeveniments ens decanta a aquesta datació. Vegeu les notes als paràgrafs subsegüents. [La data de la reunió d'Alcanyís ha estat discutida: V. GARCIA EDO, *Blasco de Alagón*, p. 392-393 ha proposat l'any 1231, proposta acceptada per P. LÓPEZ ELUM, *La conquesta*, 1989, p. 67-69 i ÍD., *La conquesta y repoblación*, p. 44-45. D'altra banda, la data de donació de Torrent i Silla és acceptada com de 1233, és a dir, donant per bo que es tracta d'any de l'Encarnació: R. I. BURNS, *El reino de Valencia en el siglo XIII*, p. 411. Sobre la conquesta del regne de València per Jaume I, a més de les obres que acabem d'esmentar, vegeu: M. GUAL, *Reconquista de la zona castellanense*. M. SANCHIS GUARNER, *Època musulmana*, p. 311-333. A. UBIETO ARTETA, *Orígenes del reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*, València, Anubar ed., 1975, que expressa una profunda desconfiança envers la crònica. E. BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, València, Edicions 3 i 4, 1984, que, a més de resumir el procés de conquesta, ofereix la visió que n'han donat els historiadors al llarg dels segles.

denant nós en un terrat. E, nós estant així deportant e parlant, començà sa paraula lo maestre de l'Espital, qui havia nom N'Hug de Fullalquer, e dix:

—Sényer, pus Déus vos ha tan bé guiat en el feit de Mallorques e en aquelles illes, no començarets vós ni nós deçà, en aquell regne de València, qui ha estat de cara tots temps e de frontera a vostre llinatge, e tots temps han punyat d'haver aquell⁹²³ e no l'han pogut haver? On, si Déus m'ajut, bon seria que hi pensàssem, pus som aquí denant vós; que Don Blasco hi sap més que null hom del món,⁹²⁴ e que us dixés d'aquella terra qual lloc li semblaria en què vós posquéssets entrar e pendre.

E respòs Don Blasco d'Alagó:

—Jo ben diré al rei tot quant hi sé e que a ell bon sia. E, pus volets, maestre, que jo hi diga, diré-hi.

E nós pregam-lo que dixés on li semblaria que nós primerament poguéssim entrar en el regne de València.

128 E Don Blasco girà's devés nós e dix:

—Senyor, ver diu lo maestre de l'Espital que, pus part mar vos ha Déu dat conquerir, que allò que està a la porta del vostre regne, que ho conquerats. E és la mellor terra e la pus bella del món.⁹²⁵ Que jo, senyor, he estat en València bé dos anys o pus,⁹²⁶ quan vós me gitàs de terra. E no ha vui dejús Déu tan delitós llogar con és la

J. M FONT RIUS, *La conquesta: un procés històric*, a *En torno al 750 Aniversario. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia*, València, Generalitat Valenciana. Consell Valencià de Cultura, 1989, p. 237-278. R. FERRER NAVARRO, *Conquista y repoblación del reino de Valencia*, València, Del Senia al Segura, 1999. Vegeu també la interpretació de P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 541-567 i des del punt de vista del regne islàmic: p. 178-250. J. TORRÓ, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 1999. Per a l'estudi de la repoblació és bàsica l'obra d'E. GUINOT, *Cartes de població*, que ja hem esmentat per a localitats concretes. M. T. F.]

923. En efecte, Berenguer Ramon II, Ramon Berenguer III, Ramon Berenguer IV, Alfons I, Pere el Catòlic havien procurat senyorejar-s'hi, sia mitjançant incursions guerreres, sia mitjançant tractes diplomàtics.

924. Perquè hi havia residit. Vegeu una mica més avall.

925. Remarquem l'elogi de València, seguit de la descripció del regne en llavis de Blasc d'Alagó, com a introducció a la conquesta; de la mateixa manera que l'elogi i descripció de les Balears precedeixen la narració de la conquesta de les illes, en llavis de Pere Martell.

926. GÓMEZ MIEDES, *De vita et rebus gestis Jacobi I*, València, 1582, llib. v, conta, tot posant-ne en dubte la veracitat, que Blasc d'Alagó, per rescabalar-se d'un deute considerable que li tenia Jaume I, va assaltar l'escorta de la reina Elionor, quan, un cop divorciada, tornava cap a Castella. Per això hauria estat exiliat i privat del seu càrrec de majordom. Hi ha, però, un fet cert, i és que, del dia 22 d'abril a Calataiud fins al 15 de gener de 1233 a Alcanyís, és a dir, en aquest punt, Blasc d'Alagó desapareix de l'*Itinerari* de MIRET. Segons MATÍAS PALLARÉS (*Don Blasco de Alagón, señor de Morella*, «1er Cong. Cor. Ar.», p. 222) aquest ric home va anar a València, no exiliat pel rei, sinó per ajudar

ciutat de València e tot aquell regne; e ten bé set jornades de terra de llong. E, si Déus vol que aquell conquirats, e volrà-ho, la mellor cosa haurets conquesta de delits e de forts castells que sia en el món. E jo diré-us ço que a mi en sembla: si jo us consellava que anàssets assetjar un fort castell, dar-vos hia mal consell, car bé n'hi ha quaranta o cinquanta que, mentre menjar haguessen, vos ni tot vostre poder no els poríets pendre. Mas consell-vos, en quant jo sé ni entén, que anets a Borriana per aquesta raó: car Borriana és lloc pla⁹²⁷ e és prop de vostra terra e venrà-vos-hi, per mar e per terra, mills que no faria, si pus lluny fóssets en la terra. E a fiança de Déu al pus lluny haurets-la dins un mes e trobar-hi hets gran conduit. E aquest és lo mellor lloc que jo sé per vós començar a conquerir lo regne de València.

E dix lo maestre de l'Espital:

—Senyor, ver vos diu En Blasco que al món no és tan bon lloc con aquell de pendre, que així ho dien tots aquells qui han estat al regne de València, e fama pública és.⁹²⁸

129 E dixem nós:

—Ara havem oït lo consell de vós e de Don Blasco e tenim-lo per bo e per lleial; e en nom de Déu faça's, pus acordat és; que almenys m'havets aconsellat. E diré-us ara una cosa, que par que Déus ho vulla. Nós érem a Mallorques al cap de la Pera, quan Menorques se reté,⁹²⁹ e era ab nós Don Sanç d'Horta e Don Garcia d'Horta, son frare, e Pero Llopis de Pomar, qui havia estat per missatgeria nostra a l'alcait de Xàtiva,⁹³⁰ e nós gabam-los molt la terra de Mallorques, e, mentre nós la gabàvem, dix Don Sanç d'Horta:

Abuceit, en compliment dels pactes de Jaume I amb el rei sarraí, i, probablement, amb el secret encàrrec d'estudiar el veritable estat del reialme valencià. Pallarès no indica, però, d'on treu aquella afirmació i aquesta conjectura. I el fet és que la seva desaparició coincideix tant amb el divorci de la reina Elionor com amb la signatura del tractat amb Abuceit. I potser aquestes coincidències són tot el motiu que els historiadors han tingut per enllaçar-hi l'anada de don Blasco a terra de moros. Sobre el personatge, vegeu també abans, § 9, n. 61.

927. Borriana dóna, precisament, per aquest motiu, el nom a la plana on es troba assentada.

928. I Borriana fou, en efecte, el primer lloc que el rei va atacar, quan va començar la campanya de reconquesta del regne valencià. Vegeu § 153-178.

929. Així ho hem vist en els §§ 118 i 120, i en les notes corresponents.

930. En els paràgrafs citats res no es diu d'aquests personatges, però l'exactitud de l'afirmació és comprovada documentalment: Sanç i Garcia d'Horta figuren com a testimonis del tractat de submissió de Menorca (vegeu HUICI, *Colecció*n, I, p. 170). El cas de Pero López de Pomar és diferent: no sols no apareix en cap dels documents relatius a la segona —ni a la tercera— estada de Jaume I a Mallorca, sinó que no apareix sinó una sola vegada en tot l'*Itinerari* de MIRET, en un document del primer de setembre de 1232, a Barcelona. [Aquesta ambaixada a Xàtiva, que tenia l'objectiu de demanar el pagament d'un tribut, ha estat analitzada per R. I. BURNS, P. CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures*, p. 73, 76 n. 36. Vegeu també: E. MOLINA, *Ceyt Abu Ceyt*. M. J. RUBIERA i M. D'EPALZA, *Xàtiva musulmana (segles VIII-XIII)*, Ajuntament de Xàtiva, 1987, p. 100. M. T. F.]

—Senyor, vós gabats tot dia Mallorca e el regne de Mallorca; mas conquerits València e tot aquell regne, que tot és nient contra aquell: que vós trobarets en València que vos eixiran cinc mília o sis mília ballesters de dos peus,⁹³¹ e dels altres més de compte, que no lleixen acostar host de la vila, tant és lo poder de les balletes e del poder que hi és. E, si aquella prenets, podets ben dir que sots lo mellor rei del món e aquell qui tant ha fait.

130 E sobre aquestes paraules nós fom somoguts, per ço quan deslloaven Mallorca e lloaven València.⁹³² E dixem:

—Ara, volets que us digam con nos sembla que la pendrem? Nós no havem muller,⁹³³ e parlen-nos la filla del rei d'Hongria⁹³⁴ e del duc d'Ostalic, e parla-ho l'apostoli;⁹³⁵ e nós havem haüda filla de rei dels pus honrats del món;⁹³⁶ e, jassia que ens vullen donar la filla del duc d'Ostalic, ab més haver no la pendrem, que més amam la filla del rei d'Hongria. Que, quan nós no valíem tant, nos donaren la filla del rei de Castella, Don Alfonso; ben és raó que ara, quan valem més, que prengam filla de rei. Ara us direm con pendrem València e tota l'altra terra. Nós nos n'irem a Borriana e haurem conduit, aquell que llevar puixam en atzembles de Terol, e farem venir, d'altra part, per mar conduit, per raó que abast en la host; e llevar-hi hem dos fenèvol. E, quan hajam presa Borriana, farem-hi venir la reina, nostra muller, per tal que entenen les gents que major cor hi havem d'estar. E

931. Home de guerra, Sanç d'Horta valora un país pel nombre i qualitat de les tropes que pot fornir. I, de València, lloa, sobretot, els ballesters sarraïns, que retrobarem altres vegades. Vegeu DESCLOT, cap. CLXIII.

932. Mallorca fou sempre la conquesta preferida de Jaume I. Aquest i altres passatges ho demostren prou.

933. El *Llibre* no ha parlat encara del divorci de Jaume I i Elionor de Castella, que havia tingut lloc, per sentència papal, el 29 d'abril de 1229. ZURITA, llib. III, cap. II. En parlarà una mica més endavant, en el § 140.

934. Iolanda o Violant d'Hongria, filla d'Andreu II i Violant de Courtenay, néta, doncs, de l'emperador de Constantinoble Pere de Courtenay. L'enllaç va tenir lloc a Barcelona el 8 de setembre de 1235 (BOFARULL, *Condes de Barcelona*, II, p. 235); el 10 de desembre, si haguéssim d'acceptar una conjectura del Sr. F. OLIVER BRACHFELD, *Doña Violante de Hungría, reina de Aragón*, Barcelona, 1942, p. 56-57. En van néixer quatre fills i cinc filles: entre aquells, Pere el Gran, Jaume II de Mallorca i Frederic de Sicília; entre aquestes, Violant, reina de Castella, muller d'Alfons X el Savi, Constança, muller de l'infant Manuel de Castella i Isabel, reina de França, muller de Felip III l'Ardit. La reina Violant va morir a Osca, el 12 d'octubre de 1251, cap als trenta-sis anys d'edat. BOFARULL, *Condes de Barcelona*, II, p. 235-236. [Sobre el context polític internacional d'aquestes ofertes de matrimoni: O. ENGELS, *El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII, a Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Ponencias, Saragossa, 1979, p. 233-234. M. T. F.]

935. El papa Gregori XI.

936. Elionor, filla del rei de Castella Alfons VIII.

aquells castells qui són a les espatlles, així con és Peníscola e Cervera⁹³⁷ e Eixivert⁹³⁸ e Polpís⁹³⁹ e les coves de Vinromà⁹⁴⁰ e Alcalatén⁹⁴¹ e Morella⁹⁴² e Cúller⁹⁴³ e Aras,⁹⁴⁴ qui viuen del camp de Borriana de conduit e seran entre nós e terra de cristians, tots s'hauran a retre, perquè nós serem denant, e no poran haver lo conduit que els venia de Borriana.⁹⁴⁵

131 E, quan açò sia feït, que nós hajam aquells castells, mudar-nos hem a un lloc que dien los cristians lo Puig de Cebola⁹⁴⁶ e és prop de València dues llegües. E d'aquí a cavalcades que farem fer a València, e que la talarem, quan nós venrem, e sabrem ardit que seran venguts a gran flaquea e a gran cuïta de fam, metrem-nos sobre ells, enans que cullen lo pa altra vegada; e assetiar-los hem e ab la volentat de Déu pendrem-los.

E dixeren Don Blasco e el maestre a nós:

—Si els sarraïns que són en València vos ho haguessen així dictat, no ho porien mills dictar; e sembla'ns que nostre Senyor vos vol guiar, pus tan bon acord n'havets.⁹⁴⁷

E aquí fo acordat con se faés ne con no.

937. Sobre Peníscola, vegeu abans, § 130. Cervera és la població de Cervera del Maestrat, en l'actual província de Castelló; la crònica torna a parlar-ne en els §§ 185 i 474.

938. Eixivert deu ésser Alcalà de Xivert, també en l'actual província de Castelló, partit judicial de Vinaròs.

939. Polpís deu ésser Santa Magdalena de Polpís, en el Baix Maestrat.

940. Les Coves de Vinromà, en l'actual província de Castelló, partit judicial d'Albocàsser.

941. Alcalatén. L'anomenada Tinença d'Alcalatén, província de Castelló, partit judicial de Cervera, compost de diverses poblacions: l'Alcora, Costur, Figueroles, Lluçena, les Useres i Xodos. La crònica torna a parlar-ne en el § 186.

942. Morella, capital de la contrada del Maestrat, província de Castelló. Bastida dalt d'un turó, dominat pel castell.

943. Cúller (o Culla), a la vora dreta del riu Sec, província de Castelló, partit judicial d'Albocàsser.

944. Ares del Maestrat, província de Castelló, partit judicial de Morella. Vegeu l'elogi que, de la seva importància estratègica, fa més endavant (§ 132).

945. És a dir que es proveeixen dels productes de la plana de Borriana, i restaran estrangulats entre els territoris de Jaume I (Catalunya i Aragó) i la plaça de Borriana que el rei haurà conquerit. La concepció guerrera és encertada, i després Jaume I la durà a la pràctica. És el sistema de les bosses.

946. Més endavant, §§ 206 i 209, on el *Llibre* dona l'explicació del novell nom. Cf. també DESCLOT, cap. XLIX: «a dues llegües prop de la ciutat de València... un puig que apella hom lo Puig de Cebolla, e ara és apellat lo Puig de Madona santa Maria de València». Quant al mot Cebolla, que es troba també en altres llocs (recordem Castell Ceboller, en el comtat d'Urgell), designa, precisament, un puig o altura, de manera que Puig de Cebolla és una redundància. També s'anomenava Puig d'Enesa.

947. No sols, amb l'ocupació del Puig, Jaume I amenaçava la capital, sinó que era la constitució d'una nova bossa que determinaria la rendició de poblacions i castells a la rereguarda. Es manifesta, doncs, ací, en aquest pla de campanya, el geni del gran capità que era Jaume I.

[EL REI S'ASSABENTA DE LA PRESA D'ÀRES I DE MORELLA]

E aenant nós fom en Terol⁹⁴⁸ e Don Pero Ferràndez d'Açagra, senyor d'Albarrasí,⁹⁴⁹ convidà'ns que caçàssem senglar e que menjàssem ab ell en una aldea d'Albarrasí que ha nom Eixea,⁹⁵⁰ que aquí el trobaríem; e nós atorgam-li ho.

132 E, quan haguem menjat, e era prop d'hora de vespres,⁹⁵¹ venc a nós missatge que peons de Terol e de la frontera havien emblat Ares.⁹⁵² E era aquí ab nós Don Pero Ferràndez e Don Atorella.⁹⁵³ E aquest qui venc demanà albíxeres per les bones noves que aduïtes havia. E nós dixem-li que les li dariem. E Don Pero Ferràndez no sabia re en aquella frontera. E dix Don Atorella:

—Senyor, gran bé vos ha vengut, que molt havets goanyat hui, que entrada és de goanyar lo regne de València.

E nós dixem:

—Així ho vulla Déus.

E ell dix:

—Senyor, no hi tardets, que Ares és molt bo llogar e molt fort, e podets-lo retenir a pesar de tots quants sarraïns ha en el món. E pensats de cavalgar e no tardets, que jo sé el llogar qual és, e vós veurets-ho quan hi serets e direts que jo us he dita la veritat.

948. El 30 de gener de 1232, a Terol, l'exrei de València Abuceit, va cedir al rei Jaume tota la part dels rèdits que s'havia reservat a la ciutat de València en celebrar el conveni precedent de Calataiud. ¿Hi era present el rei Jaume? MIRET, *Itinerari*, p. 96, es mostra dubtós però no és probable que un acte d'aquesta importància i qualitat fos atorgat sense la presència i fins la pressió del rei Jaume. Observem, d'altra banda, com aquest sojorn a Terol el 30 de gener s'enllaça amb el sojorn a Alcanyís el 15 del mateix mes (abans, n. 922). El sol inconvenient d'aquesta datació (relatiu, perquè de salts com aquest n'hi ha molts en la crònica, i de molt més extensos) és que resta massa lluny dels esdeveniments subsegüents, datats, en el § 134, pels volts de la festa de Sant Miquel (29 de setembre). Per això, potser caldria datar aquests sojorns a Alcanyís i Terol, prescindint dels sojorns esmentats, entre una estada del rei a Lleida, el 13 de setembre de 1232, i una estada a Saragossa el 16 de novembre (MIRET, *Itinerari*, p. 100).

949. Sobre aquest personatge, vegeu abans § 12, n. 112. Aquesta és una de les poques notícies de caceres que trobem en el *Llibre*. Cf. § 183, 186.

950. Eixea o Egea (avui Gea de Albarracín) és una vila situada al peu de la serra d'Albarrasí, en el bisbat i província de Terol.

951. Jaume I acostumava a sopar cap al tard. Aquesta n'és una indicació.

952. Ares esmentat en el § 130. [Actualment es creu que Ares fou presa a la tardor de 1232, després que Blasc d'Alagó hagués conquerit Morella per tal de posar-li límits i forçar-lo a cedir el castell i la vila al rei: P. LÓPEZ ELUM, *La conquesta*, p. 69-71. P. LÓPEZ ELUM, *La conquesta y repoblación valenciana*, p. 46-47. Sobre la conducta seguida als llocs adquirits respecte als sarraïns, expulsió o permanència: E. GUINOT RODRÍGUEZ, *Sobre el poblament i el pas del món musulmà al cristià en el Maestrat castellonenc del segle XIII*, «Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo», 47/48, p. 18-39. M. T. F.]

953. Sobre el personatge, vegeu abans § 12, n. 106.

133 E enviam a Terol per Ferrando Díez⁹⁵⁴ e per Rodrigo Ortiz⁹⁵⁵ e per cavallers que hi havia que eixissen a nós en Alfambra.⁹⁵⁶ E fom, enans que la nuit fos escura, a Alfambra e aquí sopam⁹⁵⁷ e faem dar civada e anam depuis de la mitja nuit a avant; e, quan fo alba, nós fom al cap del Camp de Montagut⁹⁵⁸ e passam pel Pobo⁹⁵⁹ e eixim a Vila-roja e albergam aquí aquella nuit; e sus en l'alba nós eixim de Vila-roja, que és de l'Espital.⁹⁶⁰ E, quan fom sus al cap de la serra, que hi podia haver tro a mitja llegua, venc-nos un ballester a cavall e venc trotan e d'arlot,⁹⁶¹ així con venir podia a nós, e dix-nos:

—Senyor, saluda-us Don Blasco e dis-vos que sua és Morella.⁹⁶²

E, quan oïm aquestes noves, pesà'ns molt. E dix Ferrando Díez:

—Senyor, acordats-vos con ho farets, que mester vós havets a acordar.

E faem tirar lo ballester a una part e demanam Don Pero Ferràndez e Don Atorella. E Ferrando Díez, mentre que faïem tirar los altres, acostà's a nós a l'orella e dix-nos:

954. Ferran Díez o Díaz era un personatge important del regnat de Jaume I, que ja el 1224 apareix amb el títol de *majordomus camere* (MIRET, *Itinerari*, p. 50). Encara en 1229 conserva aquest títol (*ibid.*, p. 78), per aparèixer més endavant, el 1233, amb el títol de *majordomus curie* (*ibid.*, p. 104-105), càrrec en el qual va succeir a Pelegrí de Bolàs, que l'ostentava el 1231 (*ibid.*, p. 92). I, realment, degué intervenir en aquestes qüestions, perquè un paper li és concedit en els tractats respecte a Morella. Vegeu M. PALLARÉS GIL, *Don Blasco de Alagón*, «1er Cong. Cor. Ar.», p. 230). [Ferrando Díez o Díaz de Aux era originari d'Albarrasi, d'on havia estat alcaid; era, per tant, vassall de Pedro Fernández de Azagra: L. J. MARTÍNEZ ORTIZ, *Turolenses*, p. 114-116. Fou majordom de cúria de 1233 a 1234: M. D. PÉREZ BOLDÓ, *Los mayordomos*, p. 71. M. T. F.]

955. Rodrigo Ortiz. Ens ha estat impossible d'identificar aquest personatge. [Rodrigo Ortiz era jurat de Terol l'any 1254: R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, doc. 42, p. 271. M. T. F.]

956. Alfambra, vila situada a la vora esquerra del riu del mateix nom, en el bisbat i actual província de Terol, en una vall acanalada. No tenim cap notícia d'aqueixa estada del rei a Alfambra.

957. Recordem que, segons hem deduït, el rei acostumava a sopar cap al tard. Vegeu abans § 132.

958. No hem sabut identificar aquest camp de Montagut. [Montagut deu ésser Monteagudo del Castillo, que es troba a l'àrea occidental de la serra de Gúdar, prop de Villarroya; el mot «camp» no forma part del topònim sinó que és sinònim de terme. Apareix al mapa de llocs esmentats a la crònica de Marsili que acompanya l'edició a cura de M. D. MARTÍNEZ SAN PEDRO, *La crònica latina*, p. 78-79; és el mapa que correspon a la província de Terol. M. T. F.]

959. Pobo en el bisbat de Terol, i en l'actual província i partit judicial del mateix nom.

960. Es tracta de Vila-roja dels Pinars, actual província de Terol, enmig de la Serra de Gúdar, que és per on es descabdella aquesta excursió del rei cap a Ares. Pertanyia, en efecte, a l'orde de l'Hospital, com indica ací. Li havia estat donada pel rei Alfons el Cast l'any 1190. Vegeu MIRET, *Les cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, p. 206.

961. Sobre l'expressió *trotant e d'arlot*, vegeu els § 29, 60, 134, en què també apareix.

962. Cal creure que la conquesta de Morella per Blasc d'Alagó va tenir lloc abans de la fi de setembre de 1232, perquè, en la carta de població de Penya-roja, expedida en aquest mes i any (l'era de 1270), don Blasc subscriu com a senyor de Morella (vegeu M. PALLARÉS, *op. cit.*, p. 223). [Sobre la conquesta de Morella: V. GARCIA EDO, *Blasco de Alagón*, p. 394-396, que la situa entre novembre i desembre de 1231. Vegeu també la nota 952. M. T. F.]

—Lleixats l'anada d'Ares, que Morella és gran cosa, e valria més que la tinguessen moros que Don Blasco, que pus i vaç l'hauríets haüda dels moros que de Don Blasco. E, jassia que Don Blasco sia mon senyor, vós sots mon senyor natural, e, per senyor que pusca camiar quan me volré, no lleixaré a vós de dir lo mellor: que entenats que jo em tinc per vostre natural.

E demanam de consell a Don Pero, a Don Atorella e als altres cavallers con ho farem. E dixeren Don Pero e Don Atorella, que aquella anada d'Ares havien emparada, que hi anàssem e puis que hi anàssem a Morella e d'aquell camí que ho hauríem tot.⁹⁶³ E dix Ferrando Díez:

—Senyor, jo són aquí dels menors de vostre consell,⁹⁶⁴ mas, quesque us diga negú, a Morella anats, e manats alforrar los peons de Terol e de les aldees, e que us siguen tant con poran e que lleixen tots los serrons.⁹⁶⁵

E nós entenem que deïa ço que mellor era, car enans deu hom atendre a les grans faenes que a les menors. E dix-nos que pensàssem de cuitar, que gran carra havia d'aquell lloc tro a Morella.⁹⁶⁶

[EL REI ARRIBA DE NIT A LA COSTA DEL CASTELL DE MORELLA
I HI ACAMPA FINS L'ENDEMÀ]

134 E manam als hòmens de peu que lleixassen als uns, e que els altres prenguessen armes e que pensassen de venir; e ells faeren-ho. E nós, de trot e d'arlot⁹⁶⁷ passam lo riu de Calderes e anam-nos-en tro al riu que passa al peu de la costa de Morella.⁹⁶⁸ E, quan fom aquí, dos peons alforrats aconseguiren ab nós en u, e demanam-los dels altres on eren, e dixeren que venien. E pujam la costa, e fo a un puget que es faïa en la costa de Morella, e meteren-li puis nom Puig del Rei;⁹⁶⁹ e

963. Pere Ferràndez i els altres miraven potser d'afavorir llur col·lega Blasc d'Alagó i aconsellaven el rei en el sentit de donar temps al conqueridor de Morella per afermar la seva conquesta.

964. Com hem indicat, Ferran Díez ja havia ostentat el títol de *majordomus camere*, però, al costat de Pere Ferràndez d'Albarrasí i del mateix Atorella, era de més modesta categoria.

965. Vet aquí un passatge que ajuda a comprendre en què consistien els peons alforrats. Eren, com els cavallers alforrats, tropes armades lleugerament. «Manats alforrar los peons», diu Ferran Díez: això és, maneu que s'alleugereixin del pes que duen; i així veiem com, tot seguit, indica que han de deixar tots els serrons: tot perquè puguin anar més de pressa cap a Morella, en seguiment dels cavallers.

966. De Vila-roja a Morella, pels camins muntanyans que havien de seguir, la distància devia ésser d'una setantena de quilòmetres. Vegeu més endavant (§ 183) una excursió similar, més llarga, per anar a Peníscola.

967. Sobre aquesta expressió, vegeu § 133, n. 961.

968. O sia el riu Bergants, que va a desembocar en el Guadalop.

969. Encara conserva el nom de Puig del Rei.

estiguem aquí esperant la companya que venia. E aparellam nostres guaites a cavall e a peu, que null hom no pogués entrar ne eixir tro en l'altre dia que haguéssem nostre acord; e jaguem tota la nit en aquell puig. E moc-se temps de neu, car era ja passada la festa de sent Miquel,⁹⁷⁰ e faïa'n molta e venia ab pluja, que null hom no es gosava descobrir la cara per paor que la neu no el tocàs; e els cavalls e les bèsties jaïen en una fòvia que s'hi faïa, e deçà e dellà, on podien, sí que les atzembles qui aduïen lo conduit a nós aquella nit no pogren pujar lo conduit, ni nós davallar a ells per paor que aquells del castell no ho faessen a saber a Don Blasco, ni que els hi entràs major poder. E haguem a endurar, que no menjam ni beguem, de la nit que menjam en Vila-roja tro a hora de les vespres,⁹⁷¹ ni nós ni els cavalls⁹⁷² ni les bèsties.

[EL REI ACONSEGUEIX QUE DON BLASCO LI RECONEGUI LA SENYORIA
DEL CASTELL DE MORELLA]

135 E, quan venc al sol eixit, Don Blasco venc-se cinquè en sos cavalls e sos per-punts vestits e els escuders que els aportaven les armes; e viren-lo davallar nostres guaites per la costa a enjús. E Don Feran Pérez de Pina,⁹⁷³ qui era cap de los guaites, envià'ns missatge que Don Blasco hi volia entrar, e que manàssem que faessen. E enviam-los a dir que, si entrar-hi volia, que no li lleixassen entrar, e que vingués denant nós. E, enans que nostre messatge fos lla, Don Blasco cuitava's d'entrar con abans podia, e Ferran Pérez de Pina acostà's a ell e dix-li:

—Què serà, Don Blasco?

E ell respòs:

—Vull entrar en Morella e manaré con ho fassen e puis iré veer el rei.

E en tant acostà's a ell, aquell que nós havíem tramés, a l'orella e dix-li que nós manàvem que no li lleixassen entrar. E dix-li Ferran Pérez:

—Don Blasco, lo rei vol que anets a ell.

E ell dix:

—Deïts al rei que adés seré ab ell, sinó que un poc he a demanar.

E ell respòs:

970. 29 de setembre. Ja hem utilitzat abans aquesta única dada que forneix la crònica respecte a l'època de l'any que van tenir lloc aquests esdeveniments. Vegeu abans, § 131, n. 948.

971. Havia sopat al vespre; l'endemà havia sortit a l'alba de Vila-roja i, segons sembla deduir-se de la narració, va arribar aquell mateix dia, al vespre, davant Morella, i va passar-hi la nit i el dia; i fins a l'hora de vespres, o sia cap al tard, no va menjar res. Són, doncs, poc més o menys, quaranta-vuit hores

972. *cavalls*: CDENV *cavallers*. [J. B.]

973. Ferran Peres de Pina ja ha aparegut diverses vegades en la crònica. Vegeu § 33, n. 333.

—Sapiats que no us hi lleixarà hom entrar tro anets denant ell, pus açò m'ha enviat a dir.

E acostà's a ell en guisa que, si fugir volgués, que no ho pogués fer. E Don Blasco, veent que a fer s'havia, girà la regna e vingué vers nós, e les nostres guaites ab ell.

136 E ell descavalcà denant nós, e nós llevam-nos per ell; e puis assec-se denant nós, ell e Don Pero Ferràndez e Don Atorella e l'Acceit Abuceit,⁹⁷⁴ e dix que volia parlar ab nós a una part. E faem-los tots partir d'aquí, sinó nós e ell, e dix-nos:

—Ea, senyor, què em volets?

E nós dixem:

—Nós vos direm què, Don Blasco. Vós hi sots e sots mon majordom e hom que nós havem molt amat e ben feit e que tenits terra per nós; e Déus, segons que vós m'havets enviat a dir, ha'ns⁹⁷⁵ dat est llogar. Ara, est llogar és tan fort e tan nomenat, que, jassia que vós merescats tot bé que haguéssets, est llogar no fa a null hom del món sinó a rei. On vos pregam, per la naturalea que vós havets ab nós e pel bé que us havem feit e per ço con sots nostre majordom,⁹⁷⁶ que vullats lo castell per a nós, en tal manera que nós façam tant de bé a vós e als altres, que tot lo món diga que bon guardó vos havem retut per lo servici que ens havets feit.

E ell dix:

—Senyor, e no us membra la carta que vós nos havets feita?

E dixem nós:

—Sí membra bé, e dir-vos hem con diu: que, si vós guanyàvets alguna re de moros, que es fos vostre.⁹⁷⁷

E ell dix:

—Senyor, així és bé.

974. Aquest personatge era el rei destronat de València, que havia estat suplantat pel príncep regnant Zaèn i s'havia refugiat en terra de Jaume I. Havia fet amb el Conqueridor diversos convenis. El 20 d'abril de 1229, li havia cedit el quart de tot el que conquerís en el regne de València (publicat per HUICI, *Colección*, I, p. 134). La presència d'Abuceit davant Morella, al costat de Jaume I, s'explica perquè aquest castell era un dels sis que ell havia de lliurar al ric home designat pel rei.

975. *ha'ns*: CDENV *ha-us* [J. B.]

976. Blasc d'Alagó, que ja ha aparegut amb el títol de *majordom d'Aragó* (vegeu abans § 9, n. 61, i § 12, n. 114), ara tornaria a ostentar-lo. I, en efecte, en documents de l'any 1233, apareix amb el títol de *majordomus Aragonum* (MIRET, *Itinerari*, p. 104-105 i 108). La data és posterior a aquests esdeveniments, i més aviat hom creuria que es tracta d'una compensació més pel fet de Morella. Però també és possible que ja tingués el càrrec pel setembre de 1232, en què tenen lloc aquests fets.

977. No coneixem aquesta carta, i PALLARÈS, *op. cit.*, no en diu res. [Ha estat publicada per F. ARROYO ILERA, *Blasco de Alagón y el comienzo de la reconquista valenciana*, «Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón», IX (1973), p. 71-100; efectivament, l'any 1226 Jaume I havia concedit a Blasco d'Alagón qualsevol castell o vila que conquerís a terres musulmanes, sempre que no fos en perjudici de la fidelitat que li devia com a rei, en premi als grans serveis que li havia prestat. M. T. F.]

E nós dixem:

—Don Blasco, ben sabets que aquest guany no tany a vós per aquesta raó: car aquest és un castell que val tant con un comtat ab ses pertinències. Mas açò pertany a vós de fer: que, pus Déus vos ha donat tan bon llogar e que el me podets retre, que vós que el me retats, e que jo us faça tant de bé que coneguen los hòmens que servici m'havets feit, e jo fer-lo-us he de bon grat.

E ell dix:

—Senyor, acordar m'he e respondré-us.

137 E eixí ab quatre cavallers que hi havia a una part e venc a nós, quan se fo acordat, e dix-nos:

—Senyor, volets haver de tot en tot Morella?

E nós dixem:

—Don Blasco, ben podets entendre que volem que nós l'hajam; que a nós fa, e a vós fa l'als que us havem profert.

E ell dix:

—Pus jo veig vostra voluntat que vós la volets haver e que em proferits tant de bé, que us seguiré e que em plau que vós l'hajats; e prec-vos d'una cosa: que, pus Morella volets haver, que em fassats tanta d'amor, que jo la tinga per vós, que ben és raó que, pus jo la us ret, que la tinga per vós mills que null hom del regne.

E nós responem-li que ens plaïa e dixem-li:

—Pus així és, anem denant Don Pero Ferràndez e Don Atorella e Aceit Abu- ceit e els altres cavallers, e sàpian con la tenits per nós.

E ell dix que li plaïa. E anam denant ells, e ell dix que nós dixésem primer, e nós dixem:

—Don Blasco, deïts vós, que a vós fa a dir.

E ell dix:

—Senyor, vós me faés carta que, si jo prenia algun llogar de moros, que fos meu. Però, tant és lo bé que vós me havets feit e el que em deïts que em farets, que bé és raó que, si jo us puc fer algun servici, que el vos faça. E és ma voluntat que, pus vós volets que aquest castell sia vostre, que ho sia, e jo que ho vull. E prec-vos que vullats que jo que el tenga per vós, que major raó és que jo el tenga que null hom del vostre regne.

E nós dixem-li que li ho graïem e que li guardonariem lo servici que ens havia feit. E, en tant, fermà los jonolls denant nós e féu-nos homenatge de mans e de boca con tenia lo castell de Morella per nós.⁹⁷⁸ E nós estiguem aquell dia aquí

978. L'homenatge feudal, amb besament de mans i de boca. Però el document de concessió de Morella en feu a Blasc d'Alagó no fou signat fins al dia 11 de maig de 1235, és a dir, més de dos anys i mig després d'aquests esdeveniments. Aquesta dilació i el començ del document, en què es

e l'altre dia partim-nos-en; e anam-nos-en a Ares e cobram-lo e donam als peons, per ço con l'havien emblat als sarraïns, tant, que ells foren pagats de nós.

[EL REI DE NAVARRA OFEREIX A JAUME I DE FER-LO SUCCESSOR SEU
I LI DEMANA AJUDA CONTRA CASTELLA]

138 E en aquella saó era viu lo rei Don Sanxo de Navarra, fill del rei Don Sanxo, qui fo mellor rei que anc fos en Navarra.⁹⁷⁹ E el rei de Castella⁹⁸⁰ faia-li mal fer a Don Lop Díez, Senyor de Viscaia,⁹⁸¹ sí que li havia tolts dos o tres castells dels seus. E el rei de Navarra envià'ns missatge que, si nós volíem ab ell haver convenença, que ell l'hauria ab nós e que ens faria tanta de gràcia e d'amor, que anc rei no la féu a altre major. E fo nostre consell que l'anàssem veer a Tudela, car bé havia vint-i-cinc anys que ell no era eixit de Tudela⁹⁸² ne cavalgà en negun llogar. E sobre açò diguem a Don Blasco e a Don Rodrigo Liçana e a Don Ato de Foces que fossen ab nós a aquelles vistes, e foren-hi.⁹⁸³ E, quan fom lla,⁹⁸⁴ ell no poc davallar a nós a la vila de Tudela, per ço con era molt gros a desmesura e a meravelles e havia vergonya gran de la gents que el vis, si, doncs, no era en lloc ama-

parla de «contencionem quam erat inter nos et vos super castrum et villam de Morella», obliga a creure que l'afer va arrossegar-se encara (publicat per PALLARÈS, *op. cit.*, p. 230). De totes maneres, el rei ja abans havia fet donació a don Blasco dels castells i viles de Sàstago i Maria (22 febrer 1233) (ZURITA, llib. III, cap. XV); i, més endavant, dels castells i viles de Culla i Coves de Vinromà. En aquesta donació, el rei fa constar que és «propter meritum et remuneracionem et magnum servicium et utile quod nobis fecistis in captione castri et villa de Morella». Vegeu PALLARÈS, *op. cit.*, p. 224. El rei, doncs, havia guardonat, com va oferir-li, la cessió de Morella. Possiblement, però, don Blasco va trobar que tot això no era prou, comparat amb Morella, i aquesta pogué ésser la causa de la contesa al·ludida pel document.

979. Es tracta de Sanç VII el Fort, fill de Sanç VI.

980. Alfons X el Savi.

981. Diego López de Haro, encoratjat pel castellà, atacava el navarrès. Llop o Lope Díez n'era fill.

982. Per això duu també el sobrenom d'*El Encerrado*.

983. Efectivament, en el tractat que signaran ambdós reis a Tudela, el 2 de febrer de 1231, apareixen, entre altres, com a testimonis, «don Ato de Fozes, moiordomo del rey de Aragón et don Rodrigo de Liçana... et don Blascuo Maça...» (HUICI, *Colección*, I, p. 181, amb data, però, equivocada: 1232 en lloc de 1231). Aquests fets són anteriors a la presa de Morella, immediats a la tornada de Jaume I de la conquesta de Mallorca. Remarquem que el don Blasc no és Blasc d'Alagó, malgrat que acaba de parlar-ne i malgrat que en torna a parlar (§ 146). Sobre Blasc Maça, vegeu abans, § 12, n. 110.

984. Sabem que Jaume I, el qual encara era a Barcelona el 5 de desembre de 1230, i que pasava per Montsó el 4 de gener de 1231, ja era a Tudela el 2 de febrer (MIRET, *Itinerari*, p. 91-92). Això aferma el que hem indicat en la nota precedent.

gat;⁹⁸⁵ e per açò haguem a pujar llassús al castell. E el primer dia, a hora de vespres, nós pujam llassús, e acollí'ns bé e gint de quant ell podia, que eixí a nós en lloc on no era eixit ne davallat a enjós bé havia deu anys. E abraçam-nos, e era bé tan gran de presona con nós;⁹⁸⁶ e açò féu molt alegrement e rient. E mà a mà pujam-nos-en per uns escalarons e trobam los setis adobats en una clastreta que era de la capella sua, e aquí dix-nos que li plaïa molt la nostra venguda e que no era estat tan alegre nagun temps que a ell membràs. E nós responem-li que ens plaïa molt⁹⁸⁷ per dues coses: la una per la sua vista e l'altra que l'haviem gran desig de veer. E, quan hagué estat una peça en aquest solaç, dixem-li que ell nos havia enviat missatge e que ens volia veer per nostre pro e per nostra honor, la qual cosa creïem, pus ell nos ho enviava a dir.

—E, jassia que la paraula del missatge fos bona e a plaer de nós, tan solament pus vós nos enviàsets missatge que nós vos víssem, venríem-vos veer a esta nit;⁹⁸⁸ mes és vespre,⁹⁸⁹ e al matí venrem aquí, e vós porets parlar ab nós aquelles paraules que us plaurà.

E ell respòs-nos que parlaria ab nós del major bé que encara no ens havia parlat null hom. E nós graïm-li-ho molt. E ab aitant partim aquella nit la vista.

139 E, quan venc al matí, oïm nostra missa e puis pujam-lo veer en el castell. E ell començà a dir en esta manera:

—Rei, jo creu que vós sapiats o devets saber quanta d'amor e de parentesc és entre vós e nós.⁹⁹⁰ E⁹⁹¹ de parentesc, llevat lo fill de la comtessa de Campanya, qui és nostre nebot.⁹⁹² Mas d'aitant tenim que vós nos atanyets més que ell, per ço

985. Sanç el Fort, un dels herois de la batalla de les Navas de Tolosa, es trobava ara confinat per la seva adipositat exagerada, tal com indica ací la crònica. [J. M. LACARRA, *Historia política del reino de Navarra*, 2, p. 91-127. Sobre el personatge, vegeu també: L. J. FORTÚN DE CIRIZA, *Sancho VII el Fuerte (1194-1234)*, Iruña, Mintzoa, 1986. M. T. F.]

986. Recordem que Jaume I era un home de gran alçada, un pam més alt que les altres gents, segons indica DESCLOT, cap. XII.

987. *la nostra venguda... que ens plaïa molt*: Lliçó preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

988. Remarquem, com algunes altres vegades en el diàleg, la transició de l'estil indirecte a l'estil directe.

989. Enllacem aquest «mes és vespre» amb la indicació que ha fet una mica més amunt, d'haver arribat al castell a hora de vespres. I recordem que això s'esdevenia el mes de febrer.

990. Ambdós, en primer terme, descendien de la dinastia navarroaragonesa, Sanç per línia masculina, si bé bastarda (García Ramírez IV), Jaume per línia femenina (Peronella). També eren parents a través de la mare del navarrès, Sanxa, filla d'Alfons VII de Castella i de Berenguera de Barcelona, filla del comte Ramon Berenguer el Gran; de manera que Sanç VII era besnét del comte barceloní i Jaume I n'era rebesnét. El parentiu, doncs, era llunyà.

991. *E: CN car hom sots al món no és que a nós tan atany; DEV car no és hom al món que a nós tan atany.* [J. B.]

992. Teobald o Tibald, fill de Blanca, germana de Sanç I.

quan vos amam més, car en ell l'amor que nós li fem, allogam-la molt mal, quan nós faem a ell plaers e amors, se capté molt mal de nós, que parlava e tractava ab nostres hòmens de Navarra que ens desapoderàs e que ell fos rei.⁹⁹³ E per açò enviam per vós, que volem més lo regne per a vós que per ell ni per altre hom del món. E vull-vos-ho més dir de ma boca, que no que altres fossen entre nós e vós. Però en aquesta manera, que no diguen los hòmens que alguna coberta no hi havem: que nós volem afillar-vos, e vós e tot que afillats-nos; e és cosa covinent que nós muiram ans que vós, car nós havem bé setanta-vuit anys, e vós no n'havets vint-i-cinc.⁹⁹⁴ E esta cosa fem per les gents, que no us tenguen per home lleuger en nostres feits.

140 E nós, quan oïm la paraula, plac-nos molt en nostre cor, e dixem-li que lo hi graïem molt,⁹⁹⁵ que ben semblava que de gran amor li venia. Però que el pregàvem que no li pesàs e que ens acordàriem ab aquells nobles qui eren venguts ab nós⁹⁹⁶ e que al vespre tornar l'híem veer e que li respondriem. E l'acord féu-se per aquesta raó: car nós havíem fill de la regina Dona Lionor, filla que fo del rei de Castella, Don Anfós,⁹⁹⁷ e havíem-lo feit jurar a tots los nobles e als cavallers d'Aragó e a les ciutats e a la ciutat de Lleida.⁹⁹⁸ E enviam-li Don Blasco d'Alagó⁹⁹⁹ e Don Ato de Foces e Don Rodrigo Liçana, e que en secret li mostrassen aquesta raó ab aquells que ell hi volria metre. E foren lla e dixeren-li:

—Lo rei nos envia a vós, e volem-vos dir aquestes paraules per ell, que ell no ho vol dir cara a cara e envia-us-ho dir per nós: ben sap lo rei que vós sabets que ell ha un fill de sa muller, però partit s'és d'ella per manament de l'apostoli;¹⁰⁰⁰ e ha manat jurar aquest fill a sa terra d'Aragó e a Lleida. E la mort dels hòmens és

993. Aquesta acusació contra Teobald de Xampanya no l'hem trobada en altres fonts.

994. El rei de Navarra Sanç VII el Fort, segons aquest compte, degué néixer el 1153; Jaume I havia nascut el 2 de febrer de 1208. Tenien, doncs, respectivament, setanta-vuit i vint-i-tres anys. Jaume no complerts encara; va fer-los el dia mateix de la signatura del pacte de mutu afillament.

995. *en nostre cor... graïem molt*: Llició preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

996. Ultra els acompanyants esmentats en el § 138, anaven amb el rei Guillem de Montcada, Pere Pérez, justícia d'Aragó, i Pere Sanç, notari del rei. Vegeu els testimonis del pacte signat entre els reis, n. 1, § 1001.

997. Es refereix a la seva primera muller, filla d'Alfons VIII de Castella, i al fill tingut amb ella, l'infant Alfons, que va premorir al seu pare (1262).

998. Aquesta notícia, repetida per ZURITA, llib. III, caps. III i XI, i després per molts altres historiadors, no l'hem sabuda trobar en cap altra font, i és possible que l'annalista aragonès no hagi tingut per a la seva afirmació cap altra font sinó aquesta.

999. Error provocat pel nom de fonts. Don Blasco d'Alagó no va anar amb Jaume I a Navarra en aquesta ocasió. No hauria deixat de figurar entre els testimonis del tractat entre els dos reis. Es tracta, sens dubte, de Blasc Maça, el Blasc que ha esmentat en el § 138 i que apareix en els documents.

1000. Aquest és el sol esment que hi ha en la crònica del divorci de Jaume I i Elionor de Castella. [Sobre el divorci: F. SOLDEVILA, *Vida de Jaume I*, p. 103 i 121. M. T. F.]

en mà de Déu, car aitantost se moren los jòvens con los vells. E aquest és lo major embarg que ell ha: que ell no li poria tolre son dret en sa vida, que si aquela cosa no fos, sapiats per ver que fort ho valria e li plauria, car bé coneix que li mostrats gran amor.

141 E sobre açò dix que s'acordaria. E hac en son acord Don Sanxo Ferràndez de Montagut en En Guillem Baldoví, qui era llavors lo mellor home e el més poderós de Tudela e la justícia de Tudela¹⁰⁰¹ e d'altres qui a nós no memben.¹⁰⁰² E fo aquesta la resposta al segon dia bon matí: que gran cosa era que ell, qui era tan vell, s'aventuràs ab dues persones aitals con nós e nostre fill érem; mas, però, per la gran amor que ell nos havia, ab que nós li ajudàssem del rei de Castella, qui li faïa tort e que el desheretava, que ho faria, e que el rei metria nostre fill que hi fos ab nós en u; que, si ell moria ans que nós, que la terra e tot son regne a nós romangués e, si de nós desavenia, e de nostre fill Don Anfós, que romangués nostre regne e nostra terra a ell,¹⁰⁰³ e açò que ell faria jurar, que ell faria jurar sos hòmens a nós primer, e nós que el faéssim jurar a ell, que aquesta covinença e aquestes cartes que es complís. E vengren a nós los rics hòmens nostres e dixerennos con havien parlat ab ell e tractada la manera.

142 E, quan nós oïm la paraula, fom-ne molt alegres, nós e aquells qui eren ab nós. E ja es fos que nós haguéssim a entrar en guerra ab lo rei de Castella, ab tot açò, sí ens era bo el pleit per tres raons: la una, pel tort que el rei de Castella li faïa molt gran; l'altra, per ço con ell havia setanta-vuit anys e que es metia ab nós, que érem dos, que cascun podíem tant viure o més que ell, segons dret e segons natura, bé era raó que a aquesta ventura ens metéssim ab ell; l'altra, que pus a tort li faïa mal lo rei de Castella, e ell nos faïa hereter de quant havia, així con a son fill, que bé ens podíem metre en aquella guerra per bona raó, pus ell nos faïa donació de Navarra, que podíem bé defendre aquella terra de nostre pare, pus ell nos afillava.

1001. Guillem Baldoví apareix com a testimoni simplement amb el nom de fonts i amb el títol de justícia de Tudela, en la carta de mutu afillament signada pels dos reis el dia 2 de febrer de 1231. Publicada per ZURITA, llib. III, cap. XI; BOFARULL, *Documentos inéditos*, VI, núm. XVIII; HUICI, *Colección*, p. 181. Quant a Sanxo Ferràndez de Monteagudo o Montagut, no apareix en aquesta carta. Apareixerà, en canvi, com a primer personatge al capdavant de la llista de personatges navarresos i aragonesos (i un català), que el 4 d'abril juraran el compliment dels pactes de mutu afillament. *Ibidem*. La crònica en torna a parlar (§ 146). Fou senescal de Navarra (MIRET, p. 238).

1002. En el tractat de mutu afillament, figuren Fra Andreu, abat Oliva, Pere Sánchez de Variellas, Pere Eixeménez de Valtierra, Aznar de Villana i algun altre.

1003. La veritat és, però, que en els pactes de mutu afillament no es parla per res de l'infant Alfons. Vegeu més avall, § 144, n. 1011.

143 E sobre açò pujam a ell ab nostres rics hòmens e trobam ab ell dos o tres rics hòmens que li foren venguts de novell. E responem-li en així: que li graïem molt l'honor e l'amor que ell nos havia enviada a dir e que en aquella manera con los rics hòmens havien parlat ab ell, que en pendríem e en fariem, e que li ajudariem contra lo rei de Castella e contra tot hom¹⁰⁰⁴ que li volgués fer mal a tort. E sobre açò empresem dia entrò a tres setmanes,¹⁰⁰⁵ que ell faés venir los nobles tots de Navarra e els cavallers¹⁰⁰⁶ e de cada ciutat deu hòmens ab voluntat de tots los altres, que ço que ells farien, que ells que ho atorgarien e ho fermarien e ho lloarien, e de totes les grans viles, quatre hòmens de cada una vila¹⁰⁰⁷ ab autoritat de tots los altres que atorgaven ço que ells farien; e nós faéssem atretal: que enviàsem per los d'Aragó,¹⁰⁰⁸ per los rics hòmens e per los altres, així con ell enviava; e, quan los seus haurien feit sagrament e homenatge de senyoria e de feultat a nós, que els nostres faessen en aquella manera a ell.

144 E aquell dia fom a Tarassona¹⁰⁰⁹ e entram a Tudela, car ell no en podia eixir, ab nostres rics hòmens e de les ciutats;¹⁰¹⁰ e presem l'homenatge e sagrament de senyoria e de feultat de tots los damunt dits, que après sos dies fóssem rei de Navarra nós o l'infant Don Alfonso, si més vivia que nós,¹⁰¹¹ e nostra generació per tots

1004. En el tractat hi ha, en efecte, aquesta clàusula: «et si nul omne del siglo vos quisiesse fer mal por este pleito ni por est paramiento que io et vós femos, que io vos aiude lealmente contra todo omne del mundo. Adunde más que vos ayudemos contra el rey de Castiella toda vía por fe sines enganno». HUICI, *Colección*, I, doc. XCV.

1005. La reunió no va tenir lloc fins al mes d'abril, i el dia 4 va tenir lloc el jurament.

1006. Els noms dels rics homes i cavallers que apareixen com havent jurat el compliment dels pactes són: Sancho Ferrández de Montagut, Joan Pérez de Baztan, Pero Martínez de Guiça, Pedro Martínez de Leet, Xemen d'Aivar, Pedro Jordán, García Garcés de Aoiz, i altres. HUICI, I, doc. LXXXV.

1007. Ni la xifra dels representants de les ciutats ni la dels representants de les viles no concorda amb la sola indicació que trobem sobre aquest punt en el document: «et .vi. ómens de cada una de las buenas villas de Navarra en voç de todos los otros». HUICI, doc. LXXXV.

1008. La llista dels aragonesos que van jurar el compliment de les convinences és: Pere Ferrández d'Albarrasí, Ato de Foces, majordom del rei d'Aragó, Guillem de Montcada, Roderic de Lizana, Artal de Luna, Eixemèn d'Urrea, Blasc Maza, Pere Sanz, notari del rei, Pere Pérez, justícia d'Aragó, «et .vi. ómens de las buenas villas de Aragón en voç de todos los otros...» HUICI, doc. LXXXV.

1009. El rei, doncs, havia tornat a Aragó. En realitat, documentalment, no en sabem res. Sols sabem que el rei seguia encara a Tudela el 26 de febrer de 1231 (MIRET, *Itinerari*, p. 92). Però no és probable que el rei continués fins al 4 d'abril a Tudela o, simplement, a Navarra, i aquesta indicació de la crònica constitueix una dada molt interessant per al seu itinerari, no tinguda en compte per Miret.

1010. El rei tornava a ésser a Tudela l'esmentat 4 d'abril, i eren amb ell els rics homes i cavallers esmentats abans, n. 1008.

1011. Res no es diu de l'infant Alfons ni en el tractat de mutu afillament ni en l'acta de jurament de fidelitat. Per contra, s'hi diu taxativament: «desafillo a todo omne et afillo a vós don

temps. En aquella manera faem entrar en Tudela los rics hòmens e els missatges¹⁰¹² dels ciutadans, deu hòmens de cascuna vila, e aquells de la nostra senyoria, que faessen sacrament e homenatge a ell, així con ell havia feit fer a nós. E, encara, que donam un home que fos per Navarra prenent los sacraments e els homenatges d'aquells que feits no els havien e ell aitambé féu-ho fer en nostra terra.

[PLANS DE GUERRA CONTRA EL REI DE CASTELLA]

145 E, feites aquestes coses, haguem acord, nós e ell, com nos captendríem del feit del rei de Castella, e a açò foren quatre o cinc rics hòmens de la sua part e atretants de la nostra; e haguem alguns ciutadans de Saragossa de la nostra part e de la sua, e aquests juraren mans sobre sants Evangelis que tenguessen secret, e cascú dixés son seny en ço que mellor ne seria. E allongam lo consell tro al matí, que ja era llaores prop la nuit, e les grans faenes són mellors de parlar matí, qui fer-ho pot, que en altra hora del dia. E, oïdes les misses bon matí, foren tots aquells qui eren de secret denant lo rei de Navarra e denant nós, per dir ço que havien pensat sobre aquelles faenes aquella nuit. Car diu Salomó en sos proverbis que la nuit ha consell.¹⁰¹³ E, per ço que mills poguessen pensar tota aquella nuit, donam-los dia al matí.

146 E, quan venc al matí, dixem nós al rei de Navarra que dixés primer, per ço con era pus antic e sabia més en les coses que nós. E ell començà sa paraula en aquesta manera e dix:

—Rei, en los feits d'Espanya¹⁰¹⁴ he jo molt a saber per una cosa: car los he vists e só usat de les coses que ben se faeren en mon temps;¹⁰¹⁵ e hagué ja guerra entre el rei de Castella e mon pare,¹⁰¹⁶ e, la mercè de Déu, tota via quan s'encontraven los

Sancho». Els historiadors han cercat explicacions a aquesta contradicció i han cregut que devia existir algun tractat secret on eren salvaguardats els drets de l'infant Alfons (FLOTATS i BOFARULL, traducció castellana de la crònica, p. 163; TOURTOULON, I, p. 316). SWIFT, *James the first*, p. 51, es decanta a creure que tota aquesta història de la reserva del dret de l'infant degué ésser inventada posteriorment per justificar la conducta del rei.

1012. Ja hem vist, § 143, n. 1007, com sols eren sis per totes les viles.

1013. Es tracta d'una dita comuna en moltes llengües, però atribuïda falsament als Proverbis de Salomó. [J. B.]

1014. Un altre dels pocs esments d'Espanya en la crònica, aquest en el sentit total. Per a altres esments, vegeu § 6, n. 42.

1015. La llarga vida de Sanç VII el Fort, i la seva intervenció en fets tan transcendents com la batalla de les Navas de Tolosa, li donaven una experiència i una autoritat que ací es posa de manifest.

1016. És a dir, entre Alfons VII i Alfons VIII de Castella i Sanç VI de Navarra. El que no diu Sanç VII és que Ramon Berenguer IV i Alfons I el Cast foren aliats, llargament, dels reis de Castella

seus ab los nostres, eren bé apreses los navarreses; mas tantes eren les sobres, que ells són molts, e nós som pocs, que allò nos tenia dan.¹⁰¹⁷ Mas emperò, la mercè de Déu, sol que vos hajam per ajudador, bé só per a ells. E façam-ho així: ajudar-vos he jo molt bé e de cor, e vós ajudat a mi així con vos tinc en manera de fill; e, si abdós nos ajudam bé, vèncer-los hem bé ab Déu, que nós tenim dret, e ells, tort.

E ab aitant féu fi a ses paraules e dix-nos que nós que hi dixéssem. E dixem nós que sos rics hòmens sabien més en la frontera que no faïem nós ne nostres rics hòmens. E sobre açò venc la paraula e dix¹⁰¹⁸ a Don Garcia Almoràvit.¹⁰¹⁹

—Rei d'Aragó, lo fait d'esta terra vos diré jo; e saben-hi tant o més aquells qui aquí són de Navarra en lo mal que Don Lop Díez de Viscaia fa al rei.¹⁰²⁰ que el mal que fa al regne, al rei lo fa. E fa-ho ab lo poder seu que ha molt gran; e el rei de Castella ha manat a sos hòmens que li ajuden, si mester los ha. Mas, tant de bé nos ha fait nostre Senyor Déus, que la vostra amor e la del rei de Navarra ha tan ajustada, havem esperança en Déu que vós abdós ho acabarets tot; e honraret al rei e a vós en tal manera, que a tot lo món plaurà, per lo gran tort que li fan.

E dixeren a Don Sanxo Ferràndez de Montagut¹⁰²¹ que hi dixés. E ell dix-hi:

—Senyor rei, què volets àls? Que ço que esperàvem que Déu nos faés de mercè, ara ho havem. Que, si vos abdós volets pendre bé aquest fait, la cosa venrà a bon cap. E per què us hi diria hom més? Que, pus vós aguisets bé vostra fazenda, el rei e vós acabarets ben aquest fait.

E dixem als rics hòmens e als dels consells, que hi havia molts,¹⁰²² que hi dixessen; e dixeren a una vou:

—Açò dit és, e així ho atorgam tots; que Don Garcia e Don Sanxo han dit que, si ben vós hi volets abdosos pendre, que el fait vendrà a honrament de vosaltres, e nós servir-vos hem així con mellor porem.

en la lluita contra Navarra. Vegeu SOLDEVILA, *Hist. de Catalunya*, I, p. 135, n. 1, i p. 160, i la bibliografia allí citada.

1017. En aquestes lluites, el mateix Sanç VII havia perdut la Rioja. ZURITA, llib. II, capítols XXXVII i XLVIII. [Sobre els conflictes territorials entre Castella i Navarra vegeu també: J. GONZÁLEZ, *Reclamaciones de Alfonso VIII a Sancho el Fuerte y tratado del reparto de Navarra en 1198*, «Hispania», 3 (1943), p. 1181-1253 i J. GONZÁLEZ, *El reino de Castilla en la época de Alfonso VIII*, Madrid, CSIC, 1960, I, p. 762-864. M. T. E.]

1018. *e dix*: CDENV ho ometen. [J. B.]

1019. *Almoràvit*: CDENV hi afegeixen *que dixeren tots los navarros que ell que hi dixés. E dix Don Garcia Almoràvit*. [J. B.]. Quant a Garcia Almoràvit, el cert és que no apareix per res en els documents esmentats. Figura, en canvi, en el tractat d'amistat i aliança entre Jaume I i la vídua i fill de Teobald I de Navarra del primer d'agost de 1253, i en el tractat de Jaume I amb Teobald II del 9 d'abril de 1254. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 231 i 238.

1020. N'ha parlat al començament del § 138.

1021. N'ha parlat en el § 141.

1022. Vegeu § 143, n. 1007.

E dix lo rei de Navarra:

—Pus que vós volgués que ho dixessen los meus rics hòmens, diguen los vostres.

E dix Don Ato de Foces:¹⁰²³

—Açò us direm nós de la part del rei d'Aragó: dats-nos vós reis abdós de què us puscam servir, e jo metré-hi ço que vós me darets, e el meu que jo hi metré no es quitarà de penyora de cinc anys; que, pus los cors hi havem a metre, mal plànyer hi faria l'haver.

E dix Don Blasco d'Alagó.¹⁰²⁴

—Senyor, ben vos dien los rics hòmens de Navarra; que, si vós abdós punyats en la cosa llevar bé e enfortidament, tots ne valrem més, e vós e nós. E, pus Déus ha ajustada la vostra amor e la del rei, molt podets fer abdós, si fer-ho volets.

E sobre açò dix Don Rodrigo Liçana:¹⁰²⁵

—Prenet consell, vós e el rei de Navarra, que hajats haver per aquells qui us serviran en est feit, que ab los hòmens de valor havets a guanyar, vós e ell, esta cosa de què ara parlam, e menar-la a bon cap.

E dix lo rei de Navarra:

—Deïts vós, rei d'Aragó.

E dixem nós que ho faríem.

147 —Ben sabets vós, rei, que nosaltres, reis, no llevam més d'aquest món, quan ve a l'hora de la mort, sinó sengles llençols, mas que són de mellor tela que los de l'altra gent. Mas açò ens roman per ell, per gran poder que havem, que en podem servir a Déu e lleixar bon preu per les bones obres que farem, e, si en est segle no les fem, no venrà altre temps que les puxam fer. E, si vós ho volets, jo us mostraré con porem aquesta guerra vençre en esta manera: verdadera cosa és que jo he més de terra¹⁰²⁶ tres tanta o quatre tanta que vós,¹⁰²⁷ mas vós havets més haver que jo¹⁰²⁸ e pa e altres coses que seran bones a la guerra. E jo profir-vos aquí que us hi hau-

1023. Vegeu § 138 i § 143, n. 1008. Ato de Foces era aleshores majordom d'Aragó, i per això degué parlar el primer.

1024. Ja hem indicat que Blasc d'Alagó no apareix per a res en aquest episodi, i que el qui apareix és don Blasc Maça. Vegeu § 138, n. 983, § 140, n. 999 i § 143 n. 1008.

1025. Vegeu § 143, n. 1008.

1026. *més de terra*: CDENV ho ometen.— *tanta*: CDENV hi afegeixen *companya*. [J. B.]

1027. Tant si es refereix a la *companya* com a la *terra*, la frase del rei està justificada; però més si es refereix a la *companya*. Perquè, de terra, després de la conquesta de Mallorca, Jaume I en tenia més de quatre i més de cinc vegades la del rei de Navarra, però de tropes no en tenia en la mateixa proporció.

1028. El rei Sanç VII de Navarra havia aplegat un tresor, però havia esdevingut extraordinàriament avar. La crònica ho reflecteix prou. Ja fa més estrany l'afirmació relativa a l'abundor de pa, però força explicable perquè la plana navarresa ja devia estar en explotació, mentre que a Aragó devia haver-hi grans extensions ermes i Catalunya tenia escassa producció de blat.

ré dos mília cavallers, e vós que n'hajats mil, car en vostra terra los porets haver entre cavallers e hòmens de llinatge, qui sabran portar molt bé cavall e armes. E enviats missatge al comte de Campanya, vostre cosí,¹⁰²⁹ que us venga veer, e pregats-lo que us ajudi ab mil cavallers, que haver-los pot bé. E, si per aventura lo comte de Campanya, quan haurà oït estes covinences que són entre nós, no us volrà ajudar, hajats-ne vós dos mília; que, la mercè de Déu, bé havets de què els podets pagar, e haver no té prou a null hom, si no l'espleta. E en què el podets vós tan bé metre con en venjar-vos de les hontes que feé el rei de Castella e els seus a vostre pare e a vós? Car per açò serets honrat e morrets honrat, quan que muirats, e vós e nós. E dir-vos he con nos en penrà, si quatre mília cavallers havem de llinatge e entram per Castella. Los castellans són de gran ufana e ergulloses¹⁰³⁰ e combatranse ab nós; e aquí no ha embarg que la batalla no sia, e ab Déu vençrem-la, car nós tenim dret, e ells, tort. E, pus vençuts los hajam en camp, les aldees de Castella són totes menys de vall e de mur,¹⁰³¹ e entrarà hom per elles així con hom faria per un camp, e barrejar-les hem. E guanyaran tant los nostres, que aquells qui no són nostres venran a nós per lo guany que nós farem e ells faran ab nós.¹⁰³²

[RUPTURA DELS TRACTES AMB EL REI DE NAVARRA]

148 E respòs-nos ell molt brau e molt mal e dix-nos que nós faéssem nostra fazenda a nostra guisa, e el faria la sua a sa guisa. E, quan nós oïm esta resposta, pesà'ns molt e dixem-li que tot ço que nós li deïem devia pendre en bé, car nulla re no li havíem mostrat sinó a honrament seu e per ço que cobràs ço que perdut havia. E sol los seus no li osarien re dir ni re contrastar, sí que nós dixem a Don Sanxo Ferràndez:

—Don Sanxo Ferràndez, tan mal ho fets, quan no deïts la veritat a vostre senyor.

E ell dix:

1029. No es tracta de cosí, sinó de nebot, tal com ha dit en el § 139.

1030. Aquesta exacta visió del caràcter castellà ha d'ésser posada al costat del judici que expressa el rei Jaume, llavors de l'episodi de Xàtiva, en els § 347-348.

1031. És a dir, sense defensa, resultat de la pobresa d'aqueixes aldees. Sols les viles i ciutats podien oferir resistència.

1032. Remarquem l'impuls juvenívol del parlament del Conqueridor. I també, segons com es mira, una certa suficiència, també juvenívola, que pogué contribuir a exasperar el vell rei de Navarra. Jaume diu molt més del que li demanen, i s'erigeix en capdavanter. La directa al·lusió inicial a la inutilitat definitiva de l'acumulació de béns, és a dir l'avarícia de Sanç, degué ésser, però, la causa fonamental de la còlera del navarrès. I la desimboltura —la impertinència, podríem dir— amb què el català disposa dels seus cabals dient-li els cavallers que hauria de pagar degué curullar la mesura. Tot això explica la reacció reflectida en el § 148.

—Fets-ho vós, així con havets profert aquí al rei, e, si Déus ho vol, serà tot a honrament e a profit de vós.

E per la covinença que era entre nós e ell no li volíem contrastar e lleixam-lo passar tro al matí e dixem que altre dia havíem a parlar sobre açò. E ab aitant partim-nos, quan lo veem somogut.

149 E, quan venc en l'altre dia, tornam-lo veer e enviam-lo a pregar que ens prestàs cent mília sous; e ell dix que sí faria, ab que nós li ho asseguràssem. E fo així lo pleit entre nós e ell: que li lliuràssem Ferrera e Ferrelló e Penaredona e la Faxina,¹⁰³³ e que ell nos prestaria. E dixem nós que ens plaia molt. E presem dia que nós que li haguéssim a la Pasqua mil cavallers e aenant a Sent Miquel, altres mil,¹⁰³⁴ e que ell faria en tal manera, que nós li hauríem que grair, e ell que hauria los autres mil. E partim-nos d'aquí sobre aquestes paraules. En tant, venc a la Pasqua, que ens devíem veer ab ell. A nós eixiren altres afers, que haguem a passar en aquell temps a Mallorques¹⁰³⁵ e haguem-nos a tardar de veer ab ell ben per dos meses, que no poguem ésser a la sua vista.¹⁰³⁶ E, quan nós venguem, ell nos cuidà metre en colpa. E, enans que nós lo víssem, venc-nos un cavaller qui havia estat ab ell bé vint-i-un any e era nostre amic e havia nom Pero Xemenis de Valterra,¹⁰³⁷ e dix-nos:

1033. Petits vilatges fronterers, aragonesos: Herrera, Ferrellón, Peñarredonda i la Fajina. Tenim un document, datat el 26 de febrer, en virtut del qual el rei Jaume dóna al de Navarra les penyès dites la Faixina i Penyaredonda perquè les pugui poblar (HUICI, *Colección*, doc. XCVI). [Sobre els préstecs fets pel rei de Navarra a Pere el Catòlic i a Jaume I, amb garantia de castells aragonesos vegeu: A. MARTÍN DUQUE, L. J. FORTÚN DE CIRIZA, *Relaciones financieras entre Sancho el Fuerte de Navarra y los monarcas de la Corona de Aragón*, a *Jaime I y su época*. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 3-5, Saragossa, 1982, p. 171-181 i A. CAÑADA JUSTE, *Castillos de Sancho el Fuerte en los dominios de la Corona de Aragón*, *ibidem*, 1-1, p. 359-364, que inclou un mapa. M. T. F.]

1034. Aquell any la Pasqua s'esqueia el 23 de març. Sant Miquel és el 29 de setembre.

1035. Es refereix a la segona estada de Jaume I a Mallorca, la del 1231, aquella en què va tenir lloc la submissió de l'illa de Menorca. La crònica n'ha parlat en els § 117-123, però (recordem-ho) atribuint els esdeveniments a la tercera estada. Fa estrany que el cronista no hi faci cap al·lusió, com si ignorés que ja n'ha parlat.

1036. En aquest passatge ens trobem davant una grossa dificultat cronològica, perquè, segons sembla, Jaume I tornava a ésser a Tudela per l'abril de 1231, i el dia 4 hi tenia lloc el jurament de la concòrdia entre els dos reis (vegeu BOFARULL, *Documentos inéditos*, VI, doc. XVIII; HUICI, *Colección*, I, p. 181). Doncs, pocs dies després de Pasqua. I l'anada a Mallorca fou després d'aquests esdeveniments. Recordem que, segons hem indicat (§ 116, n. 865), la partença degué tenir lloc entre el primer de maig i el 21 del mateix mes. No sembla, doncs, que Jaume hagués mancat al seu compromís i hagués arribat amb dos mesos de retard. I no tenim cap notícia documental de cap estada de Jaume I a Tudela a la tornada de la seva segona estada a Mallorca (vegeu MIRET, *Itinerari*) per juliol de 1231, si bé no manca lloc on encabir-la.

1037. Segurament, es tracta del personatge que, amb el nom de Pedro Exeméneç de Valterra (vegeu ZURITA, llib. III, cap. XI), apareix com a testimoni del tractat de mutu afilament. Pocs anys després el trobem també en el seguici de Jaume I (MIRET, *Itinerari*, p. 120).

—Ara veurem què farets, que en tort vos vol metre el rei de Navarra, que li tenits per ço quan no vinguets al dia que haviets emprès ab ell.¹⁰³⁸

E dixem nós a Don Pero Xemenis:

—Graesc-vos-ho molt quan m'ho havets feit saber, e al matí veurem-nos.

E nós dixem-li:

—Nós som venguts aquí per veer-vos e pregam-vos que no ens tingats en mal, car no som venguts al dia, car haviem a fer coses per prou d'aquest feit, per ço que mills vos poguéssim ajudar.¹⁰³⁹

E dix ell:

—Ésser pot, mas però no ens atenés al dia.

E nós dixem-li:

—E, si més val açò que si fóssem venguts al dia per a nós e per a vós, non vos deu pesar.

150 —Ara mostrats-me —dix ell— la més valença, e puis entendré-ho.

E dixem:

—Ben havem guanyat nós per aquella tarda dos-cents cavallers, los quals haurets a vostra ajuda. Mas digats-me vós, havets aguisats los mil cavallers? Que nós no trobam en tota Navarra cavallers adobats de tres-cents aenant, e jo hauré-us-en mil. E si vós, de qui és lo feit, no us sots aguisats ni n'havets res donat, per què en blasmats mi, qui us tenc aparellats los mil cavallers, si els volets, e desafiare lo rei de Castella, sol que vós hajats los altres mil?

E sobre açò dix ell que s'acordaria, e nós anam-nos-en. E nós, que davallàvem del castell de Tudela, trobam un cavaller de Don Garcia Almoràvit, qui aduïa manament al rei per ell e per Joan Pérez de Bastà,¹⁰⁴⁰ qui eren en la frontera, e dix:

—Senyor, jo són vengut aquí ab manament al rei e he estat aquí bé quatre dies que no l'he pogut veer.

E dixem nós:

—E quin manament aportats?

E ell dix:

—Sí Déus m'ajut, senyor, diré-us-ho, que tant havets ab lo rei, que no us ho vull cobrir: envien a dir al rei los rics hòmens que, si els enviava dos-cents cavallers, que vençrien Don Lop Díez de Viscaia e que guanyarien la guerra, e que en açò no dubtàs.

1038. Observem que aquí, i tampoc en cap dels paràgrafs relatius a aquestes relacions amb Sanç VII, l'autor no pretén, com algunes altres vegades, fer parlar els personatges en llur idioma propi.

1039. Observem que abans ha dit que la causa de l'ajornament era l'anada a Mallorca.

1040. Joan Pérez de Baztan fou un dels cavallers navarresos que van jurar el compliment dels pactes entre Jaume I i Sanç VII. Vegeu abans § 143, n. 1006.

E nós dixem-li que li ho diríem, mas que no li podíem dir llaora, que eixits érem del castell, mas que li diríem al vespre.

151 E tornam a la tarda al rei e dixem-li:

—Rei, per què fets açò? Un cavaller ha aquí a la porta qui ve de Don Garcia Almoràvit¹⁰⁴¹ e d'aquells qui són en la frontera e de vostra mainada e diu que bé ha quatre o cinc dies que no pot entrar a vós. E jo diré-us lo missatge, que bones noves aporta.

E dix ell:

—Què noves?

E dixem nós:

—Per bona fe, dir-vos-ho he, mas no digats que jo us ho haja descobert. Diu que ab dos-cents cavallers que poguésets haver e que els los¹⁰⁴² enviàsets a la frontera, que ab aquells vençrien Don Lop Díez; e, sol que Don Lop Díez fos vençut, vostra guerra seria acabada. E fets-lo entrar aquí denant vós.

E dix ell:

—Parle jo ab vós. E no sabets vós açò què és? Tots los rics hòmens nos¹⁰⁴³ van falsament e volen trer diners de nós.

E nós dixem-li:

—No ens¹⁰⁴⁴ demanen diners, mas demanen-nos¹⁰⁴⁵ dos-cents cavallers; e enviats-los vós lla, que hi perdrets, si gran honrament en podets haver, que per aventura no haurets tal llanç negun temps con ara en podets haver. E jo anar-hi hia de grat ab seixanta cavallers que he aquí, mas encara no he desafiàt lo rei de Castella. Però, si trobam alguna excusació, fets metre apellido¹⁰⁴⁶ en la vila, e jo manaré als meus que siguen als que vós metrets per caps e dar-los he què menjar per a vuit dies, e faran ço que manarets.

E ell dix:

—No us ha de veer.

E, quan vim que ell no havia cura dels seus feits, haguem-nos-en a callar e diguem:

—No roman per nós que no hi façam nostre poder.

152 E, quan vim que ell no hi dava altre recapte, anam-nos-en a casa e parlam ab nostres rics hòmens e dixem-los:

1041. Sobre Garcia Almoràvit, vegeu abans § 146, n. 1019.

1042. Nou tret, punyent, de l'avarícia de Sanç VII.

1043. *nos*: Lliçó probablement preferible de CDENV; H *vos*. [J. B.]

1044. *ens*: CDENV *us*. [J. B.]

1045. *nos*: CDENV *vos*. [J. B.]

1046. *Apellido* era la crida a les armes, en les ciutats i viles aragoneses, equivalent al some-
tent a Catalunya.

—Vejats con nos és pres.

E contam-los les paraules així con eren estades. E dix-nos Don Blasco:¹⁰⁴⁷

—Senyor, pus lo rei no ha cura de sa fazenda, per què n'havets vós major cura que ell? Partits-vos demà d'ell e deïts-li que, quan ell vos haurà mester, que us trobarà aparellat, sol que ell hi faça aquell compliment que ha emprès ab vós.

E dixem nós e tots los altres:

—Ben diu Don Blasco, e façam-ho així.

E, quan venc al maití, pujam al castell e dixem-li que ell, faent aquell compliment que ens havia promès, que ens trobaria aparellats ab los dos mília cavallers, e que açò era en sa mà e que no romandria en nós. E estiguem aquí un dia e puis tornam-nos-en.

[EL REI EMPRÈN LA CONQUESTA DE BORRIANA]

153 E, quan venc que fom fora de Tudela e fom en Tahust,¹⁰⁴⁸ acordam-nos que, pus aquest feït¹⁰⁴⁹ no faïa bon cap en la nostra fazenda ni en la sua, que anàssem en terra de moros e que preséssem Borriana. E manam dia als rics hòmens que fossen ab nós a Terol a entrada de maig,¹⁰⁵⁰ e al mestre del Temple¹⁰⁵¹ e a aquell de l'Espital¹⁰⁵² e a aquell d'Uclés e al de Calatrava, qui eren en nostra terra.¹⁰⁵³ E sobre açò negun no en venc al dia que els havíem assignat que fossen en Terol. E

1047. Recordem que es tracta de don Blasc Maça. Vegeu abans § 138, n. 983.

1048. No tenim notícia documental d'aqueixa estada a Tahust.

1049. *feit*: CDENV *rei*. [J. B.]

1050. Encara que no tenim notícia documental d'aquestes convocatòries, hem de pensar que la data assignada degué ésser aquesta, ja que, segons indica la crònica més endavant, § 156, el setge de Borriana va tenir lloc a entrada de maig, i, pels documents, sabem que Jaume I es trobava en el dit setge el mes de juny (1233). Vegeu més endavant, § 156, n. 1069. Quant a l'estada del rei a Terol, no en tenim cap altra notícia. MIRET, *Itinerari*, p. 106 i seg., però més d'una vegada, aquest any, perd el rastre del rei.

1051. El mestre del Temple és Ramon Patot, com indica la crònica en el § 165. Vegeu també MIRET, *Itinerari*, p. 104-105.

1052. El mestre de l'Hospital era Hug de Forcalquer, ja esmentat altres vegades en la crònica: al final de l'expedició a Mallorca i al començament de la conquesta de València, § 95 i 127.

1053. Els mestres d'Uclés i de Calatrava eren castellans; però ací es refereix potser als caps d'aquells ordes a Aragó. Vegeu més endavant § 154, en què parla del comanador d'Alcanyís, que era de l'orde de Calatrava (n. 1062). [La representació de l'orde de Sant Jaume o d'Uclés a la Corona catalanoaragonesa corresponia al comanador de Montalbán, que era la comanda major de l'orde. El comanador era en aquest moment Rodrigo Bueso, que participà efectivament en l'expedició contra Borriana: R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, p. 65-66. Per l'orde de Calatrava, a més del comanador d'Aliaga esmentat per la crònica, hi participà el comanador d'Alcanyís, Álvaro Fernández, que potser morí el 1238 a l'expedició contra Villena: S. VIDIELLA, *Contribución al Catálogo de Comendadores de Alcañiz. Orden de Calatrava*, Alcanyís, Centro de Estudios Bajoaragoneses, 1997, p. 43-45. M. T. F.]

venc a nós lo bisbe de Saragossa, qui havia nom En Bernat de Montagut,¹⁰⁵⁴ e Don Pero Ferràndez d'Açagra¹⁰⁵⁵ e hòmens de nostra mainada.¹⁰⁵⁶ E fom tro a cent vint cavallers e el consell de Terol. E al tercer dia que eixim de Terol anam-nos-en albergar a Eixèrica;¹⁰⁵⁷ e eixiren los moros de set-cents tro a vuit-cents, e no osam albergar en la vega de Xèrica e albergam endret lo castell de Xèrica.¹⁰⁵⁸ E els moros vedaven que no osaven entrar los cristians a la vega e defenien-ho ab ballestes e ab llances, sinó als camps qui eren prop de nós. E sobre açò haguem acord la nuit que talàssem sobre la vila contra Viver¹⁰⁵⁹ e que lleixàssem trenta cavalls armats e els que romandrien en les tendes, que eren bé tro a mil hòmens, e ab los altres que anàssem talar sobre la vila, e faem-ho. E los moros sentiren los cavalls armats e no hi osaren eixir. E altre dia talam dejús la vila d'aquella manera con dessus havem feit, lleixant los cavalls armats en les tendes.

154 E, nós vinent de la tala, venc En Ramon Samenla, comanador d'Aliaga,¹⁰⁶⁰ e un altre frare del Temple, comanador, de qui no ens membra el nom; e entraren per la host alforrats en los cavalls,¹⁰⁶¹ ab les llances en les mans, e vengren a nós. E nós enviam per lo bisbe e per los rics hòmens e per los bons hòmens de Terol e per los de nostra mainada. E ells dixeren així:

—Senyor, saluda-us molt lo mestre del Temple e de l'Espital e el comanador d'Alcanís,¹⁰⁶² qui és aquí ab tot lo consell d'Alcanís e de Montalbà, e dien que han estat al Puig de les Pasqües, qui és denant Morvedre¹⁰⁶³ per tres milles; e han

1054. No: el bisbe de Saragossa no era aleshores Bernat de Montagut, sinó Sanç d'Ahonés, que no va morir fins al 1236, i que fou succeït per Bernat de Montagut. EUBEL, *Hierarchia Catholica*.

1055. Sobre Pero Ferràndez d'Açagra, § 12, n. 112.

1056. *mainada*: CDNV hi afegeixen e *Don Eximèn Pérez d'Arenós, qui era de nostra mainada*. [J. B.]

1057. Cap notícia d'aqueixa estada en l'*Itinerari* de MIRET.

1058. Xèrica, a la riba esquerra del Palància, en l'actual província de Castelló, partit judicial de Sogorb. Més tard, en fou senyor Jaume d'Eixèrica, fill de Jaume I i de Teresa Gil de Vidaure. El seu pare la hi donà.

1059. Viver està, com Xèrica, situat a la vora esquerra del Palància, a poca distància.

1060. *Samenla*: C. *Çamenla*; DE *Çameula*; V *Canteula* [J. B.]. — Més endavant, § 258, l'anomena «Canella». Es tracta, segurament, de Romeu Canella, que encara era comanador el 1264 (MIRET I SANS, *Les Cases dels Templers i Hospitalers*, p. 206). Quant a Aliaga, vilatge a la vora esquerra del Guadalupe, en l'actual província de Terol, era, des de 1163, una comanda dels hospitalers. MIRET, *loc. cit.*

1061. Ja hem dit que *alforrat* equival a armat lleugerament.

1062. Ja hem indicat (§ 153, n. 1051 i 1052) qui eren els comanadors del Temple i de l'Hospital. Afegim ara que el comanador d'Alcanís era Roderic Pérez Pons, de l'orde de Calatrava. MIRET, *Itinerari*, p. 108.

1063. El puig de les Pasqües, muntanyola de poca alçada, es troba, en efecte, davant Morvedre, si fa no fa a la distància indicada per la crònica. Quant a Morvedre, és l'antiga (i també actual) Sagunt.

estat aquí, així con vós los manàs, per dos dies, e corregren a Vall de Segon;¹⁰⁶⁴ e ara són aquí e pregunen-vos que anets tost, que, si no, no hi porien romanir, que ells són pocs e el poder de València es gran.

E sobre açò dixem que ens acordariem; e eixiren fora la tenda dient planament que, si no hi anàvem, que se'n tornarien.

155 E nós haguem nostre acord, e dixeren tots:

—Bon és que els acorrats e que anets lla.

E ab la resposta que els faem anaren-se'n. E puis dixem:

—Con serà d'aquests blats tan bells que tenim denant nós e que no els talem, e que els sarraïns nos veden per força que no els puixam talar? Enviem-los pregar que ens esperen un dia, e que a l'altre serem ab ells.¹⁰⁶⁵ E jo mostrar-vos he con los talarem.

—Sí m'ajut Déus —dixeren tots a una mà—, bon és que no hinc partats tro que els hajats talats. Mas con se talaran?

—Jo us ho diré —dixem nós—. Jo no fui anc en esta frontera, e sembla'm que aquests sarraïns saben d'armes e que són molt maestres; e les armes han un costum: que manera és de lluitar, que ab la manya que hom li parará, si l'altre el sap bé desparar, que el derrocarà; e aquests nostres no han sinó les llances, e els sarraïns han llances e ballestes, e correm mellor que ells. Mas jo us diré con los talarem, que no ho poran defendre: metam vint cavalls armats en aquella carrera dessus e altres vint en aquella carrera dejús e lliurem los escuts als escuders, e els ballesters vinguen a les espatlles dels escudats, e els taladors ab dos ballesters.¹⁰⁶⁶

E fem-ho en aquella manera con haviem emprès. E, quan venc al matí, talam-los tots, car conegren los moros que, si es defenessen, la tala fóra pro de nós e dan d'ells. E talam-los tots de dos camps enfora. E altre dia bon matí anam albergar a Torres Torres¹⁰⁶⁷ e talam-los aquell vespre e d'aquí faem saber per adalils als maestres que nós veníem.

1064. La vall de Segon o de Segó forma part de la comarca de Morvedre, i és anomenada també «valletes de Sagunt». Es troba al SE de la serra d'Espadan. En la vall o valls hi ha diverses poblacions, com Benifaró, Benicalaf, Quart i altres fins a vuit. El nom medieval li prové de la vellúria de les seves muralles: *Murus vetus*.

1065. Es refereix al Mestre del Temple i als altres.

1066. Novament ací, en tot aquest pla d'acció per poder talar els camps dels sarraïns, es manifesta el guerriller que era el Conqueridor.

1067. *L'Itinerari* de MIRET persisteix en el seu mutisme respecte a aquests sojorns.

[COMENÇA EL SETGE DE BORRIANA]

156 E, quan venc al matí, oïda nostra missa, entram-nos-en per Vall de Segon a enjós e trobam lo mestre del Temple e de l'Espital e el comanador d'Alcanís e de Montalbà, e tots ensems anam assetiar Borriana.¹⁰⁶⁸ E el setí de Borriana fo mitjan maig.¹⁰⁶⁹ E aquí faem un fenèvol e un manganell.¹⁰⁷⁰ E els sarrains que eren llains eixiren a torneig a vegades e, quan veïen que s'acostaven moltons a la vila ne bèsties, eixien-hi a vegades cent a peu e a vegades set hòmens a cavall que hi podien ésser; e, enans que hi eixissen, metien ballesters, qui, si la host brocava, que faessen dan a aquella porta; e a vegades tol-lien alguna partida del bestiar e metien-los dins, e a vegades los de la host tol-lien-lo'ls. E vedam als de la host que null hom no gitàs a péixer ni bèsties ni moltons entre la host e la vila. E un dia (mas no ens membra bé de qual companya de la host eren)¹⁰⁷¹ havia-hi set bèsties entre rocins e bèsties mulars, e eixiren aquells set a cavall per aquella porta que és contra València,¹⁰⁷² e meteren-les-se denant. E un cavaller de la host, per nom Guillem Dasí,¹⁰⁷³ qui era ab Don Blasco d'Alagó, venia de l'herba a guardar ab sos hòmens; e era en son cavall, son perpunt vestit, e un escuder qui li tenia de prop ses armes. E pres ses armes e son capel de ferre e eixí contra aquells sarrains que en metien les bèsties. E, si llavores les volgués defendre, les pogra ben defendre, que la host li acorria; e no li bastà son cor que es metés bé sobre ells, e meteren-se'n les quatre, e les dues tornaren-se'n a la host.

157 Ara volem dir los nobles qui eren de la host: primerament era aquí Don Ferrando, nostre oncle, e el bisbe de Lleida, En Berenguer d'Erill, e de Tortosa¹⁰⁷⁴ e el mestre del Temple e de l'Espital; e era-hi Don Blasco d'Alagó e En Guillem de Cervera, senyor qui fo de Juneda,¹⁰⁷⁵ e En Guillem de Cardona, frare qui fo

1068. Tots hi eren, en efecte. Vegeu més avall, § 157, n. 1080.

1069. Si bé el primer document que coneixem, datat en el setge de Borriana, és el 5 de juny de 1233, el setge podia haver començat abans, perquè la data anterior coneguda és Lleida, 26 maig (MIRET, *Itinerari*, p. 103-104).

1070. Sobre el fonèvol i el manganell, vegeu abans, notes als § 15 i 69.

1071. Falla de la memòria, plenament declarada.

1072. És a dir, la porta del camí de València, que es troba, de tota manera, a una cinquantena de quilòmetres de Borriana.

1073. Aquest cavaller figura com a testimoni en la concòrdia entre el rei i Blasco d'Alagó sobre el castell i la vila de Morella. Vegeu abans § 137, n. 978. Precisament, la crònica indica tot seguit que Guillem Dasí era amb don Blasco d'Alagó.

1074. El bisbe de Tortosa era Ponç de Torrella. Va regir la diòcesi de 1212 a 1254. EUBEL, *Hierarchia Catholica*. [Sobre el bisbe de Tortosa, Ponç de Torrella: J. ALANYA i ROIG, *El seminari diocesà de Tortosa*, Bisbat de Tortosa, 2001, p. 25-31. M. T. F.]

1075. En Guillem de Cervera no figura en els documents expedits per Jaume I en el setge de Borriana. Vegeu més avall. Aleshores ja era frare de Poblet (cf. abans § 109). La indicació de la crò-

d'En Ramon Folc;¹⁰⁷⁶ e era-hi Don Rodrigo Liçana e Don Pero Ferràndez d'Açagra,¹⁰⁷⁷ senyor d'Albarrasí, e Don Eixemèn d'Urrea e Don Blasco Maça e Don Pero Cornell e En Bernat Guillem, pare d'aquest qui ara és, e era oncle nostre,¹⁰⁷⁸ e el prior de Sancta Crestina¹⁰⁷⁹ e el comanador d'Alcanís e de Montalbà e el consell de Daroca e de Terol; e puis vengren los de Calataiú; e foren-hi los de Lleida e de Tortosa; e els de Saragossa venien, mas ans fo presa Borriana que hi fossen.¹⁰⁸⁰ E venc-nos un maestre d'Albenguena, qui havia nom Nicoloso, qui féu lo trabuquet nostre de Mallorca,¹⁰⁸¹ e dix-nos:

nica vol dir que ja era mort quan redactaven aquest tros. Ignorem, però, la data de la seva mort. [Morí el 1245: G. GONZALVO, M. SALAS, *Guillem IV de Cervera*, p. 418. M. T. F.]

1076. Guillem de Cardona, que no cal confondre amb el que apareix en el § 10, perquè aquell era pare d'En Ramon Folc, devia també ésser mort en redactar aquest passatge de la crònica. Cal suposar que la mort devia tenir lloc cap a l'any 1253, perquè aleshores deixa d'aparèixer en l'*Itinerari* de MIRET. Podríem, doncs, concloure que aquesta part de la crònica degué ésser redactada amb posterioritat a aquella data. Ja ho hem indicat en el prefaci.

1077. Pere Ferràndez d'Açagra no apareix entre els testimonis dels documents expedits per Jaume I en el setge de Borriana.

1078. Bernat Guillem de Montpeller, oncle del rei (abans, § 4), va morir, com veurem, en el Puig de Santa Maria, l'any 1238 (§ 171). Aquest és un altre terme per datar aquesta part de la crònica. Quant al seu fill «qui ara és», anomenat també Bernat Guillem, era nat de Jusiana d'Entença, i per això, com el seu pare, és conegut amb el nom de Bernat Guillem d'Entença. Fou protegit per Jaume I a la mort del seu pare, va arribar a ésser majordom d'Aragó, i no s'estigué de reclamar al rei una part de la senyoria de Montpeller (MIRET, *Itinerari*, p. 575). [Bernat Guillem d'Entença tingué diversos fills, entre els quals Gombau i Bernat Guillem i una filla, Teresa, que es casà amb Joan Ximenes d'Urrea, senyor de Monteagudo i Alcalatén. Posseí els senyorius d'Alcolea de Cinca, Monflorite, Rafals, Enate i Figaruella. El rei li concedí el castell i vila de Xiva i Pedralba al regne de València el 1237: M. D. CABANES PECOURT, R. FERRER NAVARRO, *Libre del Repartiment del regne de València*, Saragossa, Anubar ed., 1979-1980, I, p. 34. Testà el 1300, prengué l'hàbit de l'Hospital i marxà a Xipre: J. MIRET, *Itinerari*, p. 254, 255, 575. A. UBIETO, *Los pueblos y los despoblados*, p. 72, 381, 503, 1056. M. T. F.]

1079. Entre els testimonis d'un document de Jaume I datat a Borriana el 23 de juliol de 1233, és a dir, arran de la conquesta, trobem un prior de l'Hospici de Santa Cristina. MIRET, *Itinerari*, p. 105, l'identifica amb la casa de Santa Cristina de Summu Portu, prop de Canfranc.

1080. Vegeu § 154, n. 1068. Farem observar que tots els personatges esmentats per la crònica, com a participants en el setge de Borriana apareixen en els documents de Jaume I que hi són datats, amb excepció, ja indicada, de Guillem de Cervera i Pere Ferràndez d'Albarrasí (MIRET, *Itinerari*, p. 104-106). ¿Deduirem d'això, com fa Miret, que el redactor del *Llibre* tingués davant dels ulls tots aquests documents? De cap manera, perquè els documents contenen noms de personatges importants que el redactor no hauria omès, i que no esmenta.

1081. Mestre Nicoloso, tant pel nom, com per la indicació d'origen, era italià, d'Albenga, port de la Ligúria, GODAY CASALS, *Medis d'atac i de defensa en la crònica de Jaume I*, «1er Congr. Cor. Ar.», p. 799. No tenim notícies documentals del personatge per aquest temps. Però un document de l'any 1275 (MIRET, *Itinerari*, p. 524) ens parla de Ser Nicholos, amb motiu precisament del trasllat d'enginyers i pedres per als enginyers en una barca. Llavors mestre Nicoloso devia ja ésser molt vell; però encara pot tractar-se del mateix personatge. Quant a la seva participació en el setge de la ciutat de Mallorca, el cert és que la crònica no en fa cap esment sinó aquest. Ni tampoc Nicoloso no torna a aparèixer en la resta del *Llibre*, com no sigui en aquest episodi.

—Micer, no us cal estar aquí, si vós no ens volets per pendre aquests lloc, que vós lo podets haver, si us volets, a quinze jorns.

E demanam-li nós en qual manera. E ell dix:

—Dats-me fusta, que molta n'ha aquí de lledó e d'uns arbres e d'altres, e fer-vos he jo un castell de fust¹⁰⁸² d'ací a vuit jorns, e fer l'hem anar lla, així con vós sabets que faem a Mallorques anar los trabuquets.

E dixem nós que veritat deia, mas que en volíem haver consell ab los rics hòmens.

158 E enviam per Don Ferrando e per los bisbes e per los rics hòmens, que vinguessen a nós, e dixem-los:

—Aquí ha vengut un maestre a nós, qui fo ab nós en lo feyt de Mallorques e féu lo nostre trabuquet, e diu que farà castell de fust d'aquí a vuit dies, on porem pendre la vila de Borriana.

E dixem-los encara que açò haviem nós ja vist e sabíem per cert que, si el castell se faés, que es complira l'als. E dixeren-los ells en qual manera se poria fer. E dixem:

—Jo sé bé la manera, mas trametam per lo maestre, e ell dirà-us-ho.

E, mentre que ell venia, nós los dixem la manera con se podia fer, així con haviem vist fer a Mallorques:

—Lo castell de fust haurà dos bases de cada una part, e seran quatre menys de dos altres que n'haurà en la frontera de cada una part denant e detràs, e aquells fermaran los bases; e fer-los ha dos solers, la un en la mitjanía del castell, e l'altre sus alt; e en l'alt seran ballesters la meitat e hòmens qui apedregaran a aquells sarraïns qui pujaran al mur; e puis los crestians pujaran per aquella torre derrocada, e ells no ho poran defendre, per les ballestes e per les pedres que seran en lo castell; e el castell serà en l'extrem del vall. E així porà's pendre la vila.

159 E puis venc lo maestre e dix-los-ho en quella manera con nós los ho haviem dit; e tots dixeren que es faés lo castell e nós que el faéssem fer e que el cui-tàssem con enans poríem. E nós llogam maestres que havia aquí e faem tallar¹⁰⁸³ fusta e faem-la adur a la host e faem fer nostre castell. E el fenèvol per tot açò no

1082. Els castells de fusta anaven damunt rodes i s'acostaven als murs. Semblants en l'alçada, permetien l'atac dels homes que els guarnien contra els defensors dels murs. Francesc Eiximenis, en el *Crestià*, llib. XII, segona part, cap. CCXCIV, descriu l'expugnació de ciutats i castells per aquest procediment. Vegeu també GODAY, *op. cit.* p. 805-807.

1083. Observem ací el verb *tallar*, aplicat a fusta, escrit en aquesta forma. En canvi, quan s'aplica als blats, com abans, apareix sempre escrit *talar* amb una sola *l*. Això vol dir que és així com ho pronunciaven quan tenia aquesta significació, malgrat que hi ha casos d'escriure amb una sola *l* paraules que pronunciem amb *ll*.

cessava que no tiràs, e tiraven de dins dues algarrades¹⁰⁸⁴ que hi havien molt bones; però tant havíem encladat de cledes¹⁰⁸⁵ el fenèvol, que era baix; e, pus que començà de tirar, de les algarrades cessaren, que no tiraren tant, que havien paor del fenèvol. E, quan fo feit lo castell de fust, haguem nostres parats bé untats e ben adobats bé cent,¹⁰⁸⁶ e féu lo maestre fermar dues àncores en terra ab un mantell de cledes que anava davant, e fermar prop l'era del vall, a escudats e a hòmens guarnits, los ferres de les àncores per terra dedins ab maces; e per la rodeta de l'àncora faem fermar sengles estaques grans e ferres per cada una ab maces de fust; e en aquelles lligàrem les cales per on devia córrer lo castell de fust. E dix-nos lo maestre que al matí haguéssim hòmens que el tirassen, que ell mostraria con iria¹⁰⁸⁷ tro a lla.

160 E, quan venc que eixí el sol, cavalcam en una bèstia e anam a la host de Daroca e de Terol, que ens enviassen cada una dos-cents hòmens, e ells enviaren-los-nos sempre de mantinent. E dixem nós:

—Maestre, havets aparellat?

E ell dix que adés hauria aparellat, que endreçaria les cordes per a les talles. E nós dixem:

—Maestre, per mon consell vós aturaríets lo castell d'anar tro a dos dies.

E ell dix:

—Micer, per què?

—Per aquesta raó —dixem nós—, car ells han dues algarrades, e, si les dre-cen contra el castell de fust, lo castell no ha neguna empara, e donaran en ell així con en un teulat,

E dix ell:

—Si a vós plau, lleixats-lo anar; que, si n'hi havia deu, no daria per ells més que per una formiga.¹⁰⁸⁸

E dixem-li nós:

—Si vós volíets, vui en aquest jorn lo poríem guarnir, que jo enviaria molts porters a la mar, e hauríem los rests que hi són e les gómenes dels llenys; e hauré-ne pro de trenta; e ab traversers de fust que hajam metrem-los al cap del castell de fust, e eixiran defora ben tant con una braça, e puis lligar-los hia hom, e penjaran d'aquí enjós e estolran lo colp de l'algarrada.

1084. Sobre les algarrades vegeu § 69, n. 612.

1085. Recordem el que hem dit abans sobre les cledes que protegien els enginys de guerra (§ 41, n. 407).

1086. Ignorem què són aquests cent parats ben untats i adobats. GODAY que (*op. cit.*, p. 806-807) reproduceix aquests passatges, no en dóna cap explicació.

1087. *iria*: Llicó preferible de CDENV; H *irà*. [J. B.]

1088. *una formiga*: CDENV *un formatge*. [J. B.]

E ell dix:

—Micer, no us cal, que no és aquest lloc per fer aquelles mestries.

E dixem nós:

—Més hi sabets vós que jo en aquesta cosa, e, pus vós ho tenits per bo, no us hi contrastaré.

161 E metem-hi mans e manam los hòmens pendre a ls cordes e cridam «aiòs», així con fa hom al varar d'una nau o al traure,¹⁰⁸⁹ e mogueren lo castell; e, quan hac anat una peça, aturà's per los bases, que no poc anar, e sagetes venien e feriren-nos-en bé unes quatre sempre, de començament.¹⁰⁹⁰ E nós anàvem nostre perpunt vestit e nostre gonió e nostre capell de ferre al cap e nostre escut escudant-nos, e bé uns vint escudats¹⁰⁹¹ qui escudaven los que tiraven.¹⁰⁹² E teníem-los nós tan a prop, que aquells qui eren ferits no lleixàvem partir de les cordes, mas faïem-los asseure e faïem-los cobrir e puis faïem-los-ne enviar cobertament; sí que ben feriren de vuit tro a nou, sí que no els podíem escudar tant, que ells les sagetes no metessen entre los escuts que tenien los hòmens. E, quan haguem llevat lo castell de fust bé tro a mitjanja de ço que devia anar, dix lo maestre:

—Fets-ne partir los hòmens, que gran dan hi fan, e jo aguisar-lo he en tal manera, que, quan se guardaran a l'alba, denant si lo trobaran, ab que vós me donets gent comptada e hòmens sabuts que suau facen mon manament.

E dix-li jo que deïa fort bé. E partim-nos així, sí que no hi hac negú que allí fos, que tant begués en tot un dia con aquella hora, sí que dues copes grans de vi aiguat beguem ans que haguéssem menjat, per la gran set que havíem; e anam-nos-en menjar.

162 E en açò que faïem no ens ajudà negú ni ens ho porferí. E, quan venc que nós menjàvem, cessà el fenèvol de tirar; e els sarraïns meteren mà a la mellor algarada que hi havia e feriren-hi bé deu colps ans que nós haguéssem menjat. E pesava'ns tant, con, qui ens ferís a punyades en les costes, no ens pesara tant con los colps que oïem dar, mentre menjàvem, en lo castell de fust.¹⁰⁹³ E enviam per lo maestre, que vingués a nós quan hagués menjat. E, quan fo vengut, dixem-li:

1089. El crit d'*aiòs* ja ha estat esmentat en la crònica llavors de l'arribada a Mallorca (§ 59).

1090. No vol dir, sens dubte, que les sagetes li fessin cap ferida, si el van tocar, perquè no en parla pas a continuació; per això indica immediatament com anava guarnit.

1091. Observem l'expressió aproximativa mitjançant l'ús d'*uns*: «unes quatre», acaba de dir. «Uns vint», diu ara; «uns deu» dirà § 172.

1092. És a dir, els qui tiraven les cordes.

1093. Aquesta impressió tan personal, com la mateixa de la set, que acaba d'explicar, és d'aquelles que, per elles soles, ja decanten a creure fermament en una intervenció personal del monarca en la redacció de la crònica.

—E no valgra més que haguéssets feit ço que jo us deïa que faéssets al meu consell, que ara que és rereconsell?

E sobre açò no trobam hòmens que hi volguessen anar de dia, que el ne tornassen atràs en lloc on no hi poguessen tocar e que l'adobassen. E lleixam-lo la nuit així desemparat. E tota la nuit no hi faérem sinó tirar les algarrades, que bé hi donaren pus de cent colps.

163 E, quan venc al matí, vim que el nos trencarien tot, si hi romasés; enviam-li a dir¹⁰⁹⁴ ans d'alba que envestís les cordes en les talles, que nós hi seríem al matí e que el ne tornariem; e faem armar tota nostra companya. E, quan venc al matí ans del sol eixit, faem-lo tirar a ençà envers la host, tant, que les algarrades no hi pogren tirar.¹⁰⁹⁵ E veem, nós e els altres, que aquell castell no tenia prou, car n'hi havia molt descordat per los colps de les algarrades. E desemparam-lo e d'aquella hora a enant no volguem usar d'aquella maestria d'aquell castell. E fo acord de nós e dels rics hòmens e dels bisbes que tiràs nostre fenèvol e que faéssem caves; e que així l'hauríem, e que no hi hauria negun embarg. E tirà el fenèvol e l'almanganell, e faem les caves.

[EL REI LLOGA DUES GALERES I OBTÉ QUE ELS MESTRES DEL TEMPLE
I DE L'HOSPITAL L'AFIANCIN]

164 E, en tant, vengren dues galees de Tarragona, e la una era d'En Bernat de Sancta Eugènia¹⁰⁹⁶ e l'altra era d'En Pere Martell.¹⁰⁹⁷ E no havíem neguna galea, e havíem paor que el rei de València armàs dues o tres galees, e que donassen salt a la vianda que venia de Tarragona e de Tortosa. E donaren-nos de consell los mariners e aquells qui sabien de mar que aquelles galees retenguéssim e que no les lleixàssem per res. E nós anam-nos-en a la tenda del mestre del Temple¹⁰⁹⁸ e enviam per ells e pregam-los que en totes guises, pus les galees eren aquí, que hi romanguessen, e que hi pagariem ço que havien costat d'armar e dar-los n'híem encara molt més. E ells dixeren que molt los havien costat, e que ens pregaven que les lleixàssem anar.¹⁰⁹⁹ E nós dixem-los:

1094. Se sobreentén a mestre Nicoloso.

1095. *tirar*: CDENV *bastar*. [J. B.]

1096. En un document de Jaume I, datat en el setge de Borriana, el 9 de juliol de 1233, apareix entre els testimonis el nom de Bernat de Santa Eugènia. Aquest esdeveniment cal col·locar-lo, doncs, abans d'aquesta data. MIRET, *Itinerari*, p. 105.

1097. Cap notícia documental no ens confirma l'estada de Pere Martell en el setge de Borriana. Sobre aquest còmit de galeres, que amb les seves descripcions de l'illa de Mallorca va estimular el rei i els barons a la conquesta, vegeu abans § 74 i nota corresponent.

1098. Ramon Patot, segons hem indicat abans § 153, n. 1051.

1099. *anar*: CDENV hi afegeixen e *que no perdessen ço que dat hi havien*. [J. B.]

—En Bernat, vós sots tal hom e tan honrat, e En Pere Martell hom de ciutat bo, que devets guardar tota via ma honor. E per quant volríets vós que jo em par-tís d'aquí e que no prenguéis aquest lloc? Lleixem estar lo dan e la honta que jo hi pendria e tota ma host; que jo haja mon regne ab què jo he contrastat e destret Aragó e Catalunya d'aquells qui es llevaren contra mi¹¹⁰⁰ e vençut lo comtat¹¹⁰¹ d'Urgell e Mallorques, e aquest sia el primer lloc del regne de València que jo he assetiat; e, que d'aquí em llevàs, no ho faria. Però a fer s'hauria, si no havia què menjar. Per què us prec per Déu e per la naturalea que havets ab mi que no em vullats fer tan gran dan e tan gran honta.

165 E dixeren que s'acordarien. E foren parladors entre nós e ells, mentre s'acordaven. E venc a açò que ens havien a costar seixanta mília sous, e que els pagàs hom de l'altra part. E nós dixem-los:

—Nós los seixanta mília sous darem de bon grat, mas que diguen ells que els los pac hom aquí, no ho poria fer, que mil sous no els en poria ara pagar, si, doncs, hom no els me prestava o, si, doncs, no en metia penyora cavalls o altres coses; e aquí no és ara hora de metre cavalls en penyora.

E proferim-los penyores. E dixeren que per re del món no ho farien, si no els metíem fiança lo maestre del Temple e de l'Espital.¹¹⁰² E nós pregam-los-en que hi entrassen. E dix lo maestre de l'Espital:

—Guardat-me'n vós, que jo hi entrarai.

E dix lo maestre del Temple, per nom Ramon Patot, que no havien acostumat d'entrar fiança per rei ne per altre hom. E partim-nos així aquella saó. E dix lo maestre de l'Espital:

—Jo parlaré ab lo maestre del Temple e veuré què en poré fer.

E dix lo maestre:

—Per què no fem una cosa: que façam aquesta fiança al rei, e que ell que ens confirm les cartes que havem de son llinatge, e valrà'ns més que si ens havia dats cent mília sous?

E dix lo maestre del Temple que es n'aconsellaria ab sos frares, e els frares aconsellaren-li-ho; e puis dix que ho faria. E venc-se'n a nós lo maestre de l'Espital e dix:

—Qui us ho dóna tot acabat, grairets-ho a hom?

1100. Al·lusió a les lluites de la seva infantesa i la seva adolescència per afermar la seva autoritat enfront de les bandositats dels regnes.

1101. Al·lusió a les lluites del comtat d'Urgell, a favor d'Aurembaix i contra Guerau de Cabrera. Abans § 34-36.

1102. L'haver dels ordes militars inspirava, doncs, més confiança als mercaders, ni que fossin cavallers, que no l'erari reial.

—Hoc —dixem nós—. En tal guisa pot ésser acabat: així és, que ens façats una carta que vós que ens confermats aquelles cartes que havem de vostre llinatge, e puis així fer-ho hem.

E nós dixem:

—Sapiats, mestre, que no ho farem, que sobre demanats gran carta.

—E diable! —dix lo mestre—. Estrany hom sots! Digats hoc e no en façats re!

E nós dixem:

—Ab aquest mot que hi metats, fer-ho he, però bon seria que hi fos altre, que jo so rei, e vós sots mestre de l'Espital.

E dix ell:

—Si hi metets altre, tot serà afolat, que pro hi ha de vós e de mi; que, si ho sap lo mestre del Temple ni els frares, no en farà res.

—Ara —dixem nós—, sia feit. Mas membre-us que, si venia en altre lloc, que us membràs que açò havia feit ab vós.¹¹⁰³

[DON FERRANDO I PART DE LA NOBLESA D'ARAGÓ PROPOSEN
AL REI D'ABANDONAR EL SETGE DE BORRIANA]

166 E sobre açò ajustam-nos e faem venir En Bernat de Sancta Eugènia e En Pere Martell e donam-los fiances los dits maestres e retenguem les galees. E veng-nos conduit per mar, pus sabien que les galees haviem, tant, que bastament n'havia en la host. E sobre açò dix Don Ferrando, nostre oncle, que volia parlar ab nós, ell e una partida dels rics hòmens, al matí. E dixem nós que ens plaïa molt. E, quan veng al matí, vengren a nós a la nostra tenda. E veng-hi ell e Don Blasco d'Alagó e Don Eixemèn d'Urrea e Don Rodrigo Liçana e Don Blasco Maça e guardaren-se dels bisbes e dels rics hòmens de Catalunya, d'aquesta paraula que ens volien dir.¹¹⁰⁴ E clamaren Don Exemèn Pérez de Tarassona e la justícia d'Aragó¹¹⁰⁵

1103. Rei i mestre hospitaler conjuminen ací una combinació no gaire correcta. Però el mestre és el temptador, i el rei una mica ja protesta i resisteix. El que hi ha, però, és que, fet i fet, el rei va atorgar diverses concessions al Temple per l'ajut prestat en el setge de Borriana (el castell de Xivert, franquesa a tots els vassalls del Temple per tot el regne), i va atorgar també (i això és alligador després del diàleg amb el mestre de l'Hospital), en el mateix setge de Borriana, el dia 15 de juliol, la confirmació en mans d'Hug de Forcalquer, castellà d'Amposta, dels privilegis i franqueses que havien atorgat a l'orde els reis passats (MIRET, *Itinerari*, p. 104-105). En definitiva, doncs, el rei va accedir al que havia proposat el mestre del Temple.

1104. Don Ferrando i els rics homes aragonesos s'amaguen dels catalans, perquè saben que no els secundarien en llur projecte. Pel mateix motiu s'amaguen dels bisbes, dos dels quals, el de Lleida i el de Tortosa, eren catalans.

1105. Es tracta de dos germans, segons indica el *Llibre* (§ 168-169). El segon s'anomenava Pere Pérez, i apareix en els documents del setge de Borriana: no així el primer. Pere Pérez hi apareix

tan solament que hi fossen ab nós, car eren de nostra mainada. E comanaren la paraula a Don Blasco d'Alagó, e que la dixés; e ell començà en esta manera sa paraula:

—Senyor, Don Ferrando e nós som venguts aquí ab vós per servir-vos en aquest feyt d'aquest seti que vós havets feyt a Borriana. E vera cosa és que els reis molt comencen de fer e de provar les coses, con vós havets feyt, de cercar aquest llogar, però totes les coses que els reis comencen no es poden acabar així con ells volrien, car, si tot açò que vosaltres reis volríets s'acabàs, totes les terres serien vostres. Ara, en est feyt de Borriana veem-vos gran embarg, així que els consells no podets aquí retenir, que anar-se'n volen per segar les messes;¹¹⁰⁶ e nós, rics hòmens, no havem què menjar. E no volríem que us ho haguéssem a dir, que no havem què menjar¹¹⁰⁷ e que ens en hajam a anar poc a poc; e vós que romangats aquí en tal manera, que us n'hajats a llevar a honta e a escarn de vós. E, si a vós plaïa, poríem aguisar en tal manera, que en poríets haver gran haver, e altra saó, quan ho hauríets mills aguisat, poríets la pendre, si Déus ho vol, e ajudar-vos hem, que us darà lo rei Zaèn¹¹⁰⁸ tant del seu, que vós porets desfer la messió, a vós e a vostres rics hòmens, que feita havets en venir aquí.

167 E demanam a Don Ferrando:

—Don Ferrando e vosaltres, rics hòmens que sots venguts aquí, sembla-us que deja fer açò?

E dix Don Ferrando:

—Per bona fe, senyor, semblant nos seria per aquella desama que us ha dita

amb el títol de Justícia d'Aragó. Quant a Eiximèn Pérez, el *Llibre* en parla contradictòriament. En el § 168 en fa un gran elogi. Més endavant, en canvi, posa en llavis del rei un judici desfavorable, com d'home molt pecador i de molt mala vida (§ 273). I, uns quants paràgrafs més enllà (§ 286), la crònica diu que era «bo e savi en dret». El cas és que va ocupar càrrecs importants i de compromís: lloctinent del rei a València (§ 328 i MIRET, *Itinerari*, p. 145), rebooster d'Aragó (§ 286 i MIRET, p. 120 i 127), comanador d'Alcanyís (MIRET, p. 155), i baró d'Arenós, baronia que li fou donada per Jaume I a fi de premiar els seus serveis (ZURITA, llib. III, cap. XXXIX). [Sobre Ximèn Pérez de Tarassona, conegut com a Pérez d'Arenós, un dels nobles més destacats en la conquesta de València, vegeu: J. V. CABEZUELO, *Poder públic*, p. 41-43, 50-54; fou lloctinent del rei a València el 1244, durant la conquesta, novament el 1251 i entre 1261 i 1266, any en què morí. El seu fill Blasc i la filla Teresa es casaren amb els fills de l'exrei Abu Zeit, Alda Ferrandis i Ferran Peris: R. I. BURNS, *Daughter of Abu Zayd, last almohad ruler of Valencia: the family and Christian signiory of Alda Ferrandis 1236-1300*, «Viator», 24 (1993), p. 143-187. L'any 1251 concedí carta de població a Cortes de Arenós: E. GUINOT, *Cartes de població*, doc. 90. M. T. F.]

1106. Devia ésser, doncs, temps de juny. Els consells a què es refereix el *Llibre* són els que ha esmentat abans, § 157, això és, els de Daroca, Terol, Calataiud, Lleida i Tortosa.

1107 Això contrasta amb el que acaba de dir del *bastament* que hi havia en la host.

1108 *lo rei Zaèn*: Lliçó preferible de DEV; HCN *la Seit*. [J. B.]

Don Blasco que és en vós e en nós, que¹¹⁰⁹ vinguéssets en una fronta, que els hòmens vos haguessen a jaquir¹¹¹⁰ per cuïta de menjar.

E nós de mantinent responem-li, car d'aïtal cosa con aquesta no semblava que deguéssim haver acord. E dixem-li:

—Responem-vos en esta manera: que nostre Senyor nos ha feit molt de bé e molta de mercè en nostre jovent,¹¹¹¹ e les coses que havem començades, havem gitades, la mercè de Déu, a bon cap. E que en nostra ninea hajam pres un regne que és sobre mar¹¹¹² e que siam entrat en el regne de València la primera vegada que jo anc hi entré¹¹¹³ e que haja assetjat ab vosaltres un llogar tan vil con aquest, que no és major d'un corral,¹¹¹⁴ e que d'aquí em lleu per haver que jo en prena, creets bé que no ho faria; ans vos prec e us man per la senyoria que he sobre vós que la m'ajudets a pendre e tal consell no em donets, que mal tornaria jo en Catalunya e en Aragó e ab gran vergonya de mi, si jo aital llogar con aquest no prenia.

168 E, quan fo passada hora de vespres, anam-nos deportar fora la host; e trametem per Don Eixemèn Pérez de Tarassona e per la justícia d'Aragó. E eren abdós frares;¹¹¹⁵ e la justícia d'Aragó era major de dies, e l'altre era pus avist e pus cert de cor e de tota re, llevat que la justícia d'Aragó sabia més en los furs d'Aragó, car sovèn e menut los jutjava. E dixem:

—Per aquesta raó envie per vós, per ço quan mon pare féu lo vostre, e jo he feit vosautres, e per la mia desventura e mala ventura de mos hòmens no pusc descobrir a neguns de la host, així con faré a vós abdós. Vui matí me clamaren a consell Don Ferrando e els rics hòmens d'Aragó e vengren denant mi, e vós, Don Eixemèn Pérez, qui oïts les paraules; e dixerem-me moltes de raons que em desconhortaren del pendre Borriana e proferiren-me haver que em daria lo rei de València, qui ha nom Zaèn,¹¹¹⁶ per ço que em llevàs de Borriana; e creu que, així

1109 *que*: CDENV hi afegeixen *no volríem que*. [J. B.]

1110 *jaquir*: CDENV *fallir*. [J. B.]

1111. Sembla que ací hauria de dir *ninea*, car sembla referir-se a la protecció divina, tantes vegades al·ludida, en la seva infantesa; i, en canvi, tot seguit, on diu *ninea*, sembla que escauria de dir-hi *jovent*.

1112. Novament, el goig i l'orgull d'haver conquerit un regne sobre el mar. Cf. § 49, n. 6.

1113. En realitat, el rei Jaume havia entrat al regne de València l'any 1225, llavors que va posar setge a Peníscola. Però, com que es tracta d'un fracàs, del qual la crònica no ha parlat per res, el redactor creu poder ignorar-lo impunement, com ja ha fet altres dues vegades. Vegeu abans § 25, n. 256.

1114. Aquest menyspreu sembla excessiu i és, sens dubte, un recurs oratori, perquè la mateixa crònica ens indica la població de Borriana en l'hora de la rendició, i resulta que tenia 7.032 habitants.

1115. Vegeu § 166, n. 1105.

1116. *Zaèn*: Lliçó preferible de DENV; H *Sayt*. [J. B.]

con ells ho proferiren a mi, que ells en devien haver bona part. E, quan oí aquelles paraules, foren-me molt dures e molt males d'escoltar, e mandam-los que no ens ho dixessen, que cosa era que nós no férem per re per la gran honta que nós pendríem per llevar-nos d'aquest siti.

E no ens poguem abstenir que no haguéssem a plorar per lo gran mal que veíem que ens percaçaven, que més querien haver del rei de València, que no guardar la nostra honra ni la fe que ens deuen portar. E ells, que ens veeren plorar, prengueren-se a plorar ab nós.¹¹¹⁷

169 E dix lo justícia:

—Pus, senyor, què farets ab aquests hòmens, que, quan vós guardarets, lleixar-vos han sol aquí, si no són aquells qui de vós no es partran tro a la mort?

E dix Don Eixemèn Pérez:

—Senyor, mester havets de pendre consell, que ab falsa gent vós tenits e ab mala; e volria ésser mort, penitenciati e confessat, per la gran mala ventura que jo veig que us fan vostres hòmens. E jo he aquí tro a quinze cavallers e creu que en retendré més de cent que no es partran de vós en esta host. E hajats vostres consells, que nostre Senyor vos ajudarà con la porets pendre.

E dix-li el justícia:

—Don Eixemèn Pérez, vós sots mon frare e deïts bé, mas lo rei no serà bé acompanyat de cent ne de dos-cents cavallers, estant tan a ins en el regne de València con és.¹¹¹⁸

E sobre açò dixem-los nós:

—Així, volets que us diga veritat? (e d'açò creets-me bé): jo querria ésser ferit d'una sageta en guisa que no en morís, que raó en pogués haver contra la gent, per tal que dixés hom que jo no me'n llevava mas pel colp que havia pres. Mas jo us diré con serà: enviaré al matí per los bisbes e per los rics hòmens (que hi havia alguns de Catalunya)¹¹¹⁹ e per Don Bernat Guillem,¹¹²⁰ que farà tot ço que jo el

1117. Novament el plor del rei, ara provocat pel despit de la humiliació i la còlera de la indignació contra els rics homes aragonesos. Vegeu també § 66, 494, 520.

1118. Borriana, en efecte, es troba a més de setanta quilòmetres de la frontera catalana.

1119. Observem aquest *havia*, pretèrit en lloc de present, que sembla delatar un afegit posterior. De barons catalans, n'hi havia alguns, és cert. En els documents expedits per Jaume I en el setge trobem Guillem de Cardona, Bernat de Santa Eugènia, una galera del qual hem vist arribar (§ 164), Guillem sa Guàrdia, Guillem d'Aguiló. També és probable que hi fos Guillem de Montcada, que si bé no apareix en els dits documents, apareix en un d'expedit pel rei a Borriana mateix, arran de la rendició, o sia el 22 de juliol 1233 (MIRET, *Itinerari*, p. 105). Quant als bisbes, ja hem indicat que hi havia els de Lleida, Tortosa i Sogorb.

1120. Bernat Guillem era comptat entre els rics homes aragonesos, encara que només fos pels béns de la seva muller Jusiana d'Entença. Ací no apareix clar si era considerat pel rei entre els catalans o els aragonesos.

manaré, e per los bons hòmens de les ciutats qui són aquí;¹¹²¹ e pregar-los he d'esta saó, així curosament con jo lo sabré fer ne poré, que romanguen ab mi tro que Déus me do Borriana; e ells creu que atorgar-m'ho han. E, quan los altres coneixen la falsia que ens consellaven e que aquests romanen ab mi, no se n'osaran anar e per vergonya que hauran romandran; e així pendrem Borriana a pesar del diable e dels mals hòmens que ens consellen mal.

[ESTRENYEN EL SETGE DE BORRIANA]

170 E faem-ho en aquella manera: que trametem per los rics hòmens e mostram-los la paraula així con l'haviem pensada. E ells, quan oïren la nostra paraula, dixeren, los bisbes primers e puis los rics hòmens, que no seria cosa covinent e que seria mal qui àls nos en consellava; que, pus aquí eren venguts, no romandria per ells que no la m'ajudassen a pendre; e que ho farien en guisa que nós coneixeríem que no romandria en ells e que sofrir-nos hien de la messiò e ajudar-nos hien de bona voluntat. E venc a nós Don Bernat Guillem, quan açò fo passat, e dix-nos:

—Senyor, ja havets vist qual consell vos daven, que us llevàsets d'aquest llogar. E no us hauria mester per nulla re que ho fésets, per què vos prec que em donets est do: que en manets fer cledes als consells entrò a tres-centes,¹¹²² e jo anar-les he metre, e ma companya, cerca¹¹²³ del vall. E manats a vostra companya que, si los moros eixien a nós, que ens acorreguessen, car dels altres mal acorreguts seríem.¹¹²⁴ E jo seré-hi de nuit e de dia e d'aquí no eixiré tro que Déus vos do Borriana. E allí menjaré, e a les vegades manat a vostra companya que em vinguen ajudar de nuit així per tandes e que m'acorren.

171 E nós responem-li que li ho graíem molt e que enteníem bé que cor nos havia de fer servei. E clamam Don Eixemèn Pérez de Tarassona e dixem-li ço que Don Bernat Guillem d'Entença nos havia mostrat e pregat, e ell dix que ens ho havia dit així con bon vassall e lleial, perquè semblava bé que era de nostra natu-

1121. Confiança del rei en els homes de les ciutats i les viles. Abans ja ha indicat els que hi havien acudit (§ 157).

1122. Cf. amb el que ha dit abans (§ 41, n. 407, § 159, n. 1085) sobre les cledes que es construïen en l'expugnació de les places.

1123. Aquí sí que es tracta, segons sembla, d'un castellanisme o aragonesisme. Recordem el que hem dit en el prefaci sobre la tendència a cercar el redactor de la crònica entre personatges de la zona fronterera catalanoaragonesa a causa, precisament, d'aquests castellanismes que llisquen de tant en tant en la crònica, i que, amb altres anomalies, en fan un llenguatge una mica *sui generis*.

1124. «La vostra companya» es refereix als homes de la mainada i de la casa del rei, que són sempre aquells als quals recorre Jaume, quan fallen els altres.

ra;¹¹²⁵ e pregà'ns Don Eixemèn Pérez que ell que volia ésser de sa ajuda e que ens clamava mercè que hi fos. E Don Bernat Guillem espantà's¹¹²⁶ del feït, e saberen-ho los de la host, aquells que volien que nós nos llevàssem d'aquell lloc, e pesà'ls molt segons que nós oïm dir a aquells qui parlaven ab ells. E, quan Don Bernat Guillem hac ses cledes, féu-les llevar¹¹²⁷ a sos cavallers e als escuders armats tro a aquell llogar on volien estar, que era prop del vall. E, quan hac aguisat los mantells que féu fer a un mestre, estant ell a les cledes, e no se'n partia de dia ne de nuit, ans menjava aquí e no se'n volia entrar a la host.¹¹²⁸ E Don Eixemèn Pérez ab sa companya no es partia d'ell, e partíem les companyes per hores, per tal que mills poguessen sofrir lo maltreit.

172 E una nuit entre prim son e mitja nuit,¹¹²⁹ eixiren los sarraïns als mantells d'En Bernat Guillem d'Entença, en què estaven les cledes, e vengren ab foc, e foren bé dos-cents; e els altres pels murs ab les ballestes de dos peus, aparellats de tirar, si negú hi volgués acórrer. E llevà's la crida a la host:

—A armes, a armes, que els sarraïns són eixits a les cledes d'En Bernat Guillem!

E nós sentim aquell brogit, e los que jaïen en la nostra tenda e denant nós¹¹³⁰ dixeren-nos si hi ensellarien cavalls. E nós dixem:

—No, mas cascú acorre con mellor pot a peu.

E nós sempre de mantinent vestim-nos lo perpunt sobre la camisa, que anc no esperam que ens vestíssem la gonella,¹¹³¹ e ab uns deu que jaïen denant nós,¹¹³²

1125. Al·lusió al parentiu que unia el rei amb Bernat Guillem, ja tantes vegades al·ludit per la crònica, des que l'ha posat en relleu en el § 4, en esmentar Bernat Guillem entre els fills naturals de Guillem VIII de Montpeller, que fou avi del rei Jaume per la seva mare Maria.

1126. *espantà's*: CDENV *emparà's*. [J. B.]

1127 El mot *llevar* és usat a vegades en la crònica en el mateix sentit que en castellà (i aquest podria ésser un altre dels castellanismes a assenyalar-hi). Ací el trobem, a poca distància, usat en dos dels seus sentits: el català d'alçar-se, i el castellà de dur.

1128. Tots aquests passatges relatius als mantells són aprofitats per GODAY, *Medis d'atac i de defensa en la crònica de Jaume I*, p. 802-803.

1129. L'expressió «entre prim son e mitja nuit», que apareix altres vegades, és la que s'usava per designar la primera part de la nit, després de vespres.

1130. Indicació interessant sobre el costum de dormir diversos cavallers prop del rei, en la seva mateixa tenda, davant d'ell, possiblement per terra, ell en el seu llit. Eren «uns deu», segons indica tot seguit. Cf. també § 216, 223.

1131. Indicació interessant d'indumentària. El rei, en campanya, es despullava per reposar, àdhuc en casos de perill com aquest. Es deixava la camisa. Damunt la camisa, per vestir-se, es posava, o li posaven, la gonella, i al damunt el perpunt. El capell de ferro al cap i l'escut completaven l'armament.

1132. Remarquem l'expressió, no gaire corrent aleshores, però que ja hem trobat en el *Llibre*, «uns deu», per indicar nombre aproximatiu. Vegeu § 161.

los escuts abraçats e els capells de ferre al cap, corrent anam tro a les cledes on era Don Bernat Guillem e dixem-li:

—Què és açò, Don Bernat Guillem?

E dixem-li:

—Con vos va?

E ell dix:

—Senyor, bé e gint.¹¹³³ E veus aquí los moros que cuidaven metre foc a les cledes, mas, la mercè de Déu, nós les havem bé defendudes.¹¹³⁴

173 E dix-nos un escuder:

—Senyor, ferit és Don Bernat Guillem d'una sageta per la cama.

E nós dixem:

—E enviem per estopa a la host e tragam-ne la sageta.

E faem-ho, e nós mateix traguem-la-li e metem-li de l'estopa ab aigua e faem-li lligar la nafra ab un tros de camisa d'un escuder,¹¹³⁵ e, quan hac lligada la nafra, pregam-lo que es n'entrà's a la host, que nós hi daríem consell e l'estalviarem tro ell fos millorat. E ell dix:

—Senyor, no faré, qui també gorré aquí e mellor que no faria en la host.

E anc negun ric hom non li venc acórrer si nós no. E vim que ell deïa valor gran, e sofrim-ho.

174 Ab tant metem de les cledes que feites haviem, que estaven per la host. E a aquesta part esquerra on estava Don Bernat Guillem d'Entença faem fer dos mantells. E quan venia, a la nuit, a les conguaïtes, venia cada un a la cinquena nuit al fenèvol guaitar cavallers e escuders a peu. E metem aquí aquells mantells, per ço que més prop fóssem de Don Bernat Guillem. E un divenres¹¹³⁶ haviem nós menjat, e envià'ns a dir la nostra companya que lleixats nos havien los mantells, e que hi enviàssem companya que els gordassen. E nós vestim-nos nostre perpunt e un capell de ferre e nostra espaa en la mà, e ab nou cavallers d'aquella manera guar-

1133. Aquesta resposta de Bernat Guillem pren tot el seu valor confrontada amb el que diu la crònica en el paràgraf següent, això és que el dit baró estava ferit d'una sageta.

1134. Un cop més la temptativa habitual de calar foc a les cledes.

1135. Vet aquí un passatge ben interessant per a la història de la medicina. Ens diu prou clarament com es feia la cura d'una ferida. L'estopa equivalia a la gasa i al cotó fluix actuals, i l'aigua natural era tot el remei que s'hi posava. El tot es lligava amb qualsevol drap, en el cas present amb un tros de camisa d'un escuder. Quant a l'extracció de la sageta, el rei mateix l'havia realitzada, com tota la cura. Cf. § 217. [R. I. BURNS, *The medieval Crossbow as a Surgical Instrument: an Illustrated Case History, a Moors and Crusaders*, VII. M. T. F.]

1136. Com que ja devia haver transcorregut bona part del setge, aquest divendres devia ésser un dels darrers de juny de 1233, o sia el 23 o el 30.

nits anam-nos-en a les cledes e faem llevar un almatrac¹¹³⁷ e un travesser. E nós qui estàvem així reposant e nós ab nostre perpunt desllaçat, los sarraïns viren que la host dormia e conegren fort bé que el nostre escut hi era¹¹³⁸ e que nós hi érem; donaren salt bé quaranta escudats e tro a cent setanta sarraïns entre tots. E hagen llurs ballestes aparellades per lo mur e per la barbacana¹¹³⁹ e aduixeren foc. E havia dos escuders en dues cledes que miraven la vila e dixeren:

—A armes, a armes, que veus aquí los sarraïns!

E nós llevam-nos tost e llaçam-nos los capells de ferre en la testa. E havíem-nos aduïta una espaa de Montsó que havia nom Tisó,¹¹⁴⁰ que era molt bona e aventurosa a aquells qui la portaven. E volguem-la més llevar que la llança e donam la llança a un escuder que ens ajudàs. E oïren lo brogit los de la host. E nós eixim tots nou així con érem. E els sarraïns lleixaren dues falles enceses de foc prop les cledes, que eren un poc denant nós, e metem-los-nos denant; e volveren-nos les costes entrò a la barbacana e metem-los per la barbacana a ins. E quan vim que no hi podíem aconseguir en carn, car ells eren pus lleugers que nós,¹¹⁴¹ que no vestien gonions ni perpunts, sinó escuts e llances, entraren-se'n per la barbacana; e els altres sarraïns defenien-los ab peires del mur. E, pus vim que no els podíem tenir dan e que l'hi pendríem, tornam-nos-en encobrent-nos dels escuts. E creats en veritat que dues vegades nos descobrim tot lo cors, per tal que els de dins nos ferissen,¹¹⁴² per ço que, si a llevar-nos haguessen del setí, que dixéssim pel colp que nós havíem pres nos en llevàvem. Mas nostre Senyor Jesucrist sap les coses con se deuen fer e con deu ésser: a aquells qui ben vol fa'ls fer lo mellor; e aital se fes a nós, que no volc que preséssim mal ni colp, e presem la vila així con dejús és escrit.

175 E, quan venc aenant, foren les caves feïtes, que eixien en el vall.¹¹⁴³ E haguem

1137. De manera que el rei, per reposar mentre vigilava els mantells, es feia dur aquestes dues peces: almatrac o matalàs (que és el mateix) i travesser, que és la peça per posar al cap, allargassada i arrodonida, equivalent al «traversin» francès, damunt de la qual es posa el coixí, però que a vegades el substitueix.

1138. L'escut del rei devia distingir-se fàcilment per la seva grandària, ja que ell era, com diu DESCLOT, cap. VI, un pam més alt que els altres homes. Els distintius que pogué dur no sembla que es poguessin destriar en la nit.

1139. Barbacana, derivat de *bab*, que significa porta, i *alkhana*, un segon vall, més exterior, en una fortalesa (GAYANGOS, en *The Chronicle of James I*, p. 705).

1140. Una de les espases del Conqueridor duïa, doncs, el nom d'una de les espases del Cid. Segons el text del ms. de Poblet, era el rei mateix que havia dut l'espasa; però, segons el ms. Aiamans, la hi havien duta: «o havien-nos aduïta».

1141. Cf. amb el que ha dit en el § 155: aleshores eren els cristians els més lleugers.

1142. Cf. amb el que ha dit en el § 169 on ha expressat aquest desig.

1143. Aquestes caves, doncs, no anaven fins al peu dels murs per enderrocar-los, com es feia també altres vegades, sinó que es limitaven a permetre als assetjants d'anar fins als valls, sense exposar-se als trets dels assetjats.

un pensament: que es metessen hòmens armats de nuit, ans d'alba, entrò a cent entre les cledes e les caves e que sus, quan se faria alba, que s'armassen tuit en les tendes suau e menys de brogit; e, quan nós fariem tocar les trompes,¹¹⁴⁴ que eixissen los de les caves que havien d'esvair la vila e que pujassen per aquella torre que havia derrocada lo fenèvol,¹¹⁴⁵ car pujar-hi podien. E enviam missatge la nuit per los bisbes e per los rics hòmens que los dixés que al matí se devia fer açò; e dixem que, si bé ho tenien secret, que la vila de Borriana se pendria matí. E ells dixeren:

—Així ho vulla Déus. E digats-nos com.

E dixem-los la manera així con nós l'haviem pensada. E tengren-la per fort bona e dixeren que farien guarnir llur companya e, quan venria a l'alba, que seria guarnida. E nós dixem:

—Anats en bona ventura e pensats-ho de recaptar, e nós pensarem d'aparellar la cosa con se puixa fer.

176 E, quan venc al matí, enviaren-nos missatge que ells eren aparellats e que manàssem con ho farien. E nós dixem-los:

—Estien aparellats, que adés tocaran les trompes, e puis, quan les senten tocar, pensen de pujar en bona ventura.

Puis venc a açò que el dia s'anava desclarant, e faem tocar les trompes, e ells eixiren de les caves e començaren de pujar. E els sarraïns oïren que les trompes tocaven e viren bullir¹¹⁴⁶ la host e començaren-se d'escriudar e tocaren tantost llur anafil.¹¹⁴⁷ E, ans que els nostres poguessen complir sus alt, hac-hi bé de sis tro a set sarraïns venguts, e no aduixeren altres armes sinó almeixies.¹¹⁴⁸ E hac-n'hi un que es tirà les mànegues e pres un cantal gran e tirà a aquell que pujà primer e donà-li un colp, mas era-li tan prop, que no li poc fer mal; e, quan volc pujar, donaren-li cinc espades per les cames,¹¹⁴⁹ e no poc pujar. E als altres donaren tals cantalades desús, que tots los escuts los trencaven, sí que, anc per res que hi faessen, no hi pogueren pujar. E en aquest envair que els cujam fer, ab lo fenèvol que tirava a les caves que s'acostaven fort, esbafaren-se los sarraïns de dins.¹¹⁵⁰

1144. *trompes*: DEV *trompetes*. [J. B.]

1145. Recordem que abans, § 158, ha parlat d'una torre enderrocada; però que mai no ens ha dit quan ni com fou enderrocada pel fonèvol.

1146. *bullir*: CDEN *bonir*; V *brogir*. [J. B.]

1147. Anafil o nafil, mena de trompeta de so molt agut. Mot aràbic.

1148. L'almeixia no és cap arma, sinó una peça d'indumentària. Cf. § 312. Per això indica tot seguit que un dels sarraïns es tira les mànegues amunt, i per això lluiten a cops de pedres.

1149. Això sembla contradir el que acaba d'indicar respecte a les armes que no duïen. Però no es veu clar com podien, àdhuc tenint espases, donar-li cops d'espasa a les cames perquè no pugés. Això indica que ja devia ésser al capdamunt de la torre enrunada.

1150. És a dir que, malgrat el fracàs, aqueixa temptativa va tenir eficàcia, perquè va enrunar la moral dels assetjats.

[RENDICIÓ DE BORRIANA. EL REI LLICENCIA LA HOST]

177 E, quan venc a cap de dos dies, ells faeren parlar pleit, e dixeren que, si els dàvem espai d'un mes, si no els havia acorregut lo rei de València, que retrien la vila. E nós dixem-los que no els esperàriem tres dies:

—No us direm un mes.

E que, si no la volien retre, que s'aparellassen de la batalla, que a mal llur pesar l'hauríem. E puis demanaren-ne quinze dies. E nós dixem que no els daríem los quinze ni els vuit ni els cinc. E ells, que viren que així era, dixeren que farien aquest pleit, que en lleixàssem eixir les persones ab les robes que se'n porien traure, e retrien la vila; e açò farien dins cinc dies per raó d'aparellar llurs coses e irien-se'n, e que hom que els guiàs tro a Nulles; e que juràssem nós que no els trencàs hom aquell guiatge e que fossen saus e segurs tro a Nulles. E dixem-los que hi hauríem acord.

178 E fo aital l'acord: que qui guardava la messiò que hom hi faïa cascun dia, e que era lloc per què el regne de València se podia guanyar mills que per negun lloc que hi fos,¹¹⁵¹ e guardant encara que podia haver gran baralla a l'entrar de la vila entre catalans e aragonesos¹¹⁵² e molta altra gent que hi havia estranya,¹¹⁵³ e altra que havia molt pa en la vila que poria romanir a aquells qui tendrien la frontera; e per açò e per moltes d'altres coses tinguem per bo que preséssem aquell pleit. E fo així feit: que n'eixissen tots dins tres dies ab açò que en porien llevar en les costes e en les mans. E en aquesta manera haguem Borriana.¹¹⁵⁴ E, per tal que sàpien les gents quants hòmens havia en Borriana, entre hòmens e fembres e tosets, foren set milia e trenta-dos.¹¹⁵⁵ E durà el seti, ans que fos presa, dos meses.¹¹⁵⁶

1151. Recordem el que ha dit don Blasco d'Alagó en el § 128 sobre els avantatges de Borriana per iniciar la conquesta del regne de València.

1152. Recordem el que ha dit en el § 166 de com els rics homes aragonesos, quan plantegen al rei l'abandó del setge de Borriana, «guardaren-se dels bisbes e dels rics hòmens de Catalunya». La discrepància que això suposa atenyia segurament altres capes socials entre els expugnadors de la vila.

1153. Gent estrangera, indubtablement, però que no ha deixat altre rastre que aquest esment. En els documents, trobem entre els testimonis un Suero Meléndez, probablement castellà (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 105).

1154. La rendició de Borriana, com ha demostrat MIRET, *Itinerari*, p. 105, va tenir lloc entre el 15 i el 22 de juliol de 1233.

1155. Aquesta és una de les xifres que posseïm sobre la població del regne de València al moment de la conquesta. [R. I. BURNS, *Islam under the Crusaders*, p. 77, rebaixa aquesta xifra a 2.500 habitants. M. T. F.]

1156. Recordem que, segons la crònica, § 156, el setge hauria començat en el mes de maig, i que, segons els documents, va tenir lloc, pel cap baix, del 5 al 15 de juliol, MIRET, *Itinerari*, p. 104-105.

179 E, quan fo presa Borriana, dix-nos Don Pero Cornell¹¹⁵⁷ que, si li dàvem una cosa covinent que hi pogués estar e que pogués donar als cavallers qui estarien ab ell e sos ops, que hi estaria ab cent cavallers tro a l'estiu.¹¹⁵⁸ E comptam ab ell quan haurien mester los cavallers ne quan haurien ops en menjar. E fo avinença entre nós e ell que li déssem setze mília morabatins, e que ell compliria aquella estada tro a l'estiu. E dixem-li si poria romanir e que enviàs per sos cavallers, que nós li faríem dar los diners a aquell qui ell volria. E ell dix que no ho poria fer, que tant era gran cosa aquesta, que mester era que ajustàs sos vassalls e que parlàs ab ells. E nós entenem que deïa raó e pensam-nos que parlàssem ab Don Blasco d'Alagó e ab Don Eixemèn d'Urrea que hi havien cavallers,¹¹⁵⁹ aquells que hi havien amènats en la host, e ell que els pregàs que romasessen dos meses,¹¹⁶⁰ e Don Pero Cornell seria vengut als dos meses. E faem-ho e pregam-los molt carament que ells que romanguessen per amor de nós tro a dos meses. E ells faeren ses excusacions, alguns que no ho podien fer, per raó quan los dixem nós e els pregam, e quan era cosa faedora e necessària e que no ens en devien dir de no, per ço que no perdésem tan gran bé con Déus nos havia feit per minva de vassalls, e ells viren que nós tant ho volíem, dixeren que ho farien, ab que faéssem llur ops a ells e a llur companya.¹¹⁶¹ E nós graïm-los-ho molt.

[EL BISBE DE LLEIDA I GUILLEM DE CERVERA INTENTEN DISSUADIR
EL REI DE RETENIR BORRIANA]

180 Ab aitant partim nostra host e manllevam-los què menjar de mercaders tro a dos meses de tot quant mester havien e anam-nos-en a Tortosa.¹¹⁶² E foren aquí

1157. Recordem que Pero Cornel es troba entre els nobles aragonesos que, segons la crònica (§ 157) i els documents (MIRET, *Itinerari*, p. 105), assistien al setge de Borriana.

1158. Això no enllaçaria amb les indicacions que ha donat la crònica sobre el fet que el setge «fo a mijan maig» i que va durar dos mesos. Deu voler dir fins a la fi de l'estiu.

1159. Recordem que ambdós havien pres part en el setge. Vegeu § 157.

1160. És a dir, fins a mitjan setembre.

1161. No coneixem cap notícia documental d'aquests tractes: sols tenim un document que, sens dubte, s'hi troba relacionat: ja dins Borriana conquerida, Jaume I va concedir a Eiximèn d'Urrea el castell d'Alcalatén amb les seves alqueries, terres i aigües, tenint en compte els molts serveis que Urrea li ha fet sovint i li fa tot dia. Publicat per HUICI, *Colección*, I, doc. CXIII.

1162. No tenim cap notícia d'estada del rei a Tortosa fins al 22 de novembre d'aquest mateix any 1233. Però no pot referir-se a l'estada de què parla ací la crònica, no sols perquè aquesta devia esdevenir-se a finals de juliol o començament d'agost, sinó perquè abans de l'estada del novembre el rei ja havia fet una segona estada a Borriana (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 109). [El primer de novembre, el rei concedí carta de població a Borriana, indicati que pensava retenir-la: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 6, 14. M. T. F.]

ab nós lo bisbe de Lleida e En Berenguer¹¹⁶³ e En Guillem de Cervera, qui era senyor de Juneda e puis fo monge de Poblet.¹¹⁶⁴ E quan haguem estat un dia en el castell de Tortosa,¹¹⁶⁵ on posàvem, vengren a nós abdós, e fo-hi En Pere Sans e En Rabassa, qui era notari nostre,¹¹⁶⁶ e dixeren que volien parlar ab nós de gran secret e de nostre prou. E dix lo bisbe de Lleida a En Guillem de Cervera:

—Començats vós la paraula, així con l'havets acordada.

E ell dix que no faria, que ell era bisbe e havia major dignitat que ell no havia, per què faïa a ell a començar ans que a ell:

—Que a vós e a mi hi haurà, tan és gran lo feit, que hi puscam consellar lo rei.

E començà de dir lo bisbe:

—Senyor, vós sabets bé quant he jo ab vós de natura e En Guillem de Cervera, ni con devem voler nostre prou ni vostra honor ara, veent d'una gran mesió que vós vos sots emparat, e tal, que entenem que no la porets complir.

E nós demanam-los qual. E ells dixeren:

—Aquesta que havets emparada de Borriana. Car vós sabets, e nós sabem-ho aitambé con vós, que vós no n'havets tresaur¹¹⁶⁷ ni vós no havets gran renda ni no havets pa en lloc del món, ans sots embargat de viure anant per vostra terra.¹¹⁶⁸ Con cuidats, doncs, vós, fer tan gran messió en aquell lloc, e que sia dues jorna-

1163. Es tracta, com hem indicat abans, de Berenguer d'Erill (§§ 34 i 157).

1164. Ja era frare de Poblet, segons la mateixa crònica indica (§ 109). No tenim cap prova documental que ens confirmi aqueixa estada de Guillem de Cervera a Tortosa, per aquest temps. En canvi, sabem que hi era prop del rei durant l'estada del 22 de novembre esmentada en la n. 1162. I el rei hi fa precisament una donació al monestir de Poblet, en mans seves i de l'abat Vidal. Això podria fer pensar si no es tracta de l'estada a Tortosa de què parla ací la crònica. No hi era, però, aleshores el bisbe de Lleida: almenys no figura entre els testimonis de l'esmentat document. Hi figura el bisbe de Tortosa.

1165. El castell de Tortosa, o sia l'antiga Suda, arran de l'Ebre, que, amb evolucions i afegits diversos, s'ha perpetuat en el castell de Sant Joan, encara existent. [El castell era palau reial: A. M. ADROER, *Palaus reials de Catalunya*, p. 135. M. T. F.]

1166. Tots dos foren notaris del rei. El segon ja ha aparegut en la crònica. Vegeu MIRET, *Itinerari, passim*, i *Llibre dels feits* § 32. No es deia, però, Bernat, com diuen el ms. d'Aiamans i l'edició de València, sinó Guillem. Quant a Pere Sanç, que retrobarem en el § 275, era persona de confiança del monarca, que ja l'havia utilitzat en missió tan delicada com la de certes reclamacions prop del rei de València Zaèn. De l'any 1221 fins al 1246, apareix com a notari en documents reials (MIRET, *Itinerari, passim*). Sabem que en setembre del 1246 ja era mort (*ibid.*, p. 190). A vegades, apareix amb el nom de Pere Sanxes. [Guillem Rabassa era canonge de Lleida i notari major entre 1223 i 1236 i Pere Sans o Sanxes era notari i reposer d'Aragó: J. TRENCHS, *La cancelleria de Jaime I*, p. 117. M. T. F.]

1167. «Mai no férem ni tinguérem tresor», dirà Pere el Gran referint-se a ell i als seus avantpassats. Vegeu F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, Barcelona, 1950, 1ª part, p. 93: «nec nos nel alii predecesores nostri nunquam fecerimus nec habuerimus thesaurum»

1168. Vet aquí una interessant explicació de la vida transhumant dels prínceps del casal de Barcelona.

des en terra de moros, e que vós cuidets tenir aquí tants cavallers, e que no hi poran viure menys de batalla o de morir, e vós no els porets acórrer?¹¹⁶⁹

E dix En Guillem de Cervera:

—Senyor, lo bisbe vos ha dit ço que jo us volia dir, que d'un acord ne som e d'un pensament, mas aitant hi diré jo plus: que entre el rei de Castella e vós no poríets retenir Borriana.

181 E sobre les paraules que nós haguem oïdes d'ells responem-los així, però pesà'ns molt la paraula perquè ens ho deïen dels pus savis hòmens que nós havíem en nostres regnes, e així con nós havíem esperança que ens conhortassen, e ells nos desconhortaven. Mas nostre Senyor nos donà gràcia pel bé que nós havíem de fer en les altres coses que venien aenant, en guisa que presam poc les llurs paraules e desdeïem-les. E dixem-los així: que nós creïem bé que ells ho deïen a bon enteniment, mas ja fos que ells ho dixessen per guardar-nos d'embarg e de messió, que aquell embarg e aquella messió volríem sofrir e sofriríem; e que aquesta vegada provaríem en totes guises si la poríem tenir, pus Déus la'ns havia dada; e que no els pesàs que aquesta vegada no els creuria d'aquest consell.

[EL REI ES DISPOSA A SOTMETRE PENÍSCOLA]

182 Ab aitant partim-nos d'ells e anam-nos-en en Aragó e fom a Terol.¹¹⁷⁰ Un matí, ente el sol eixit e l'alba,¹¹⁷¹ venc-nos missatge de N'Eixemèn d'Urrea, que era en Borriana. E nós jaíem en nostre llit, e tocaren a la porta, e dix-nos un porter nostre que messatge hi havia de N'Eixemèn d'Urrea e que aduïa bones noves. E nós dixem que entràs en bona hora, pus bones noves aduïa. E el messatge, quan fo entrat, demanà'ns que el donàssem albexenia. E nós dixem que dar-la l'hiem,

1169. Sempre el pessimisme i la pusil·lanimitat dels altres provant de retenir l'empenta del jove heroi. Recurs literari? ja hem hagut de preguntar-nos. Fet històric? Fet històric, diríem, aprofitat com a recurs literari. La constància del Conqueridor, que així resplendeix més vivament, i els esdeveniments, que així cobren més dramatisme, s'encarreguen de desmentir els mals auguris.

1170. Ens manquen notícies documentals relatives a aquests sojorns del rei, malgrat el detallat *Itinerari* de MIRET; el qual, p. 106, troba inexacta aquesta relació de la crònica. En realitat no podem dir-ho. La sola cosa que podem dir és que, si l'estada a Tortosa i Terol de què parla la crònica foren immediates a la presa de Borriana, cal que tinguessin lloc, així com els esdeveniments subsegüents, entre el 25 de juliol, data darrera que tenim d'estada a Borriana, i el 8 d'agost, que trobem el rei a Barcelona (MIRET, *Itinerari*, p. 109). L'interval és breu; però, com que, segons veurem, els esdeveniments es descabdellen de pressa, hi ha possibilitat d'encabir-los.

1171. Sembla que hauria d'ésser al revés: entre alba i sol eixit. Aquesta era una manera d'expressar l'hora anterior a la que expressaven amb la fórmula: «entre sol eixit e tèrcia», que hem trobat en el § 116.

segons les noves que aduïa. E dix ell que n'era pagat; e comptà'ns que els sarraïns de Peníscola havien enviat dos sarraïns a Don Eixemèn d'Urrea que enviàs per nós, que ells nos retrien mantinent Peníscola:

—E envia-us mi aquí ab la carta que els sarraïns li enviaren.¹¹⁷²

E nós faem-la lligir a un sarraí que havia en Terol, qui sabia lligir d'algaravìa,¹¹⁷³ e trobam les paraules de la carta segons que el missatge les deïa.

183 E sobre açò oïm nostra missa de Sent Espirit e l'ofici de Sancta Maria, per ço que ell e la sua mare nos guiàs en aquesta fazenda e en totes les altres que nós faríem.¹¹⁷⁴ E faem adobar de menjar mentre oïem la missa e menjam e sempre mantinent cavalgam. E ab nós no havia sinó set cavallers e escuders que ens servien e oficials nostres.¹¹⁷⁵ E anc no demanam negú adalil que ens guiàs,¹¹⁷⁶ car nós per la caça dels porcs que solíem caçar en aquella muntanya algunes vegades¹¹⁷⁷ plevíem-nos en nós que avendríem en la carrera. E al dia que eixim de Terol passam pel camp de Montagut e anam a Vila-roja, que és de l'Espital.¹¹⁷⁸ E quan venc ans de dia nós nos llevam e passam per un lloc que havia nom Atorella,¹¹⁷⁹ en què ara ha població, e puis passam pel riu de les Troites¹¹⁸⁰ e eixim a la canada d'Ares¹¹⁸¹ e de la canada d'A-

1172. Observem una vegada més el canvi de l'estil indirecte al directe, sense transició.

1173. Algaravìa, llenguatge dels sarraïns. Cf. § 74, 79, 87, 118, 189, 436.

1174. En general, la crònica es limita a dir que el rei oeïx la seva missa matinal. Ací precisa que és la missa del Sant Esperit, com ho ha precisat en el § 19, llavors que pren la seva cavalleria. Pel que fa a la devoció a la Mare de Déu, ben manifesta en tota la crònica, té ací una de les seves declaracions fonamentals

1175. Oficials, és a dir, persones de la casa i cort del monarca, com també de l'administració dels regnes.

1176. Text adduïble, entre molts altres, demostratiu que la principal missió dels adalils era de conèixer bé el país i de guiar-hi les tropes.

1177. La cacera era un dels millors exercicis per als barons i cavallers i per als reis. No sols per l'exercici de l'equitació i de les armes, sinó també per la coneixença que els donava de la terra, com es veu en aquest cas. D'entre les menes de cacera, les del senglar i la del cérvol eren les més reials o senyoriales. No oblidem l'aspecte utilitari. Sobre l'afecció a la cacera del senglar, vegeu també §§ 131, 183 i 186 i la crònica del Cerimoniós.

1178. En aquesta primera part, l'itinerari és el mateix que per a l'anada a Morella, que descriu en el § 133. Vegeu-lo, amb les notes corresponents.

1179. Atorella és el nom d'un personatge que apareix unes quantes vegades en el curs de la crònica. Apareix, precisament, en aquest mateix trajecte, en la citada anada a Morella. Indubtablement, estava relacionat el personatge amb l'indret. Per això pensem que potser és errònia la descomposició corrent del nom en At Orella, com si es tractés de nom i cognom. És molt interessant la indicació que en aquell indret s'hi hagués alçat una població. El nom no en fou el mateix, segons es desprèn del context de la crònica.

1180. Aquest riu per confluència amb el barranc de la canada d'Ares dóna naixença al riu Forcall, afluent al seu torn del riu Bergantes, que desemboca a l'Ebre.

1181. La canada o canar d'Ares, de què hem parlat en la nota anterior, s'anomena també barranc d'Esmolada.

res al port de Prunelles et a Salvàsoria et Athemi; e passam pel pla de Sent Mateu, que era llavors erm,¹¹⁸² e eixim al riu Sec, que va sobre Cervera.¹¹⁸³ E, quan venc a hora de vespres, fom denant Peníscola, de la part de les vinyes, sobre l'almarge.¹¹⁸⁴

184 E tantost enviam nostre missatge als sarraïns que nós érem aquí, e ells foren molt alegres. E eixiren a nós quatre e dixeren que eren molt pagats de la nostra venguda e que ens volien enviar llur present, e que llavors era tard e al matí farien a nostra voluntat. E tornaren-se'n e aduixeren-nos cent pans e dues alcolles de vi e panses e figues e deu gallines de present que ens enviaven los vells qui aquí eren. E nós la nuit, per la serena que faïa, faïem¹¹⁸⁵ barraques de tapits e de vànoves que nós portàvem, per ço quan nós vedam que negú no hi talàs arbre, car pesaria als sarraïns, si hom los talàs a la primera entrada; e, sinó pa e vi e formatge que nós aduíem,¹¹⁸⁶ no havíem altra carn mas aquella que ells nos aduixeren.

[RENDICIÓ DE PENÍSCOLA]

E, quan venc al bon matí, al sol eixit, anam-nos-en, ab aquella poca companya que nós havíem, en l'arenal,¹¹⁸⁷ denant lo castell, ab nostres perpunts vestits e ab nostres espaes cintes.¹¹⁸⁸ E els sarraïns, que ens viren venir, eixiren tots a nós, quants homes e infants havia en lo castell, menys de negunes armes que no portaven, e saludaren-nos. E nós dixem-los que Don Eixemèn d'Urrea nos havia enviat messatge de part d'ells a Terol que venguéssem, que ells nos redrien lo castell de Peníscola e que no el rendrien si a nós no:¹¹⁸⁹

1182. Nova interessant indicació sobre la repoblació i creixença del País Valencià des dels primers temps de la reconquesta cristiana. Aquesta indicació, com la que acaba de fer la crònica sobre Atorella, podria potser interpretar-se en el sentit que per aquí passava una zona de terra de ningú, límit entre moros i cristians. Sant Mateu va esdevenir aviat un centre d'una certa importància.

1183. El riu Sec neix en el terme de Morella i passa, en efecte, per Cervera del Maestre. Anomenat també riu Beixí.

1184. Record i detall de caràcter personal, al mateix temps que toc poètic, dels que ja hem trobat en altres indrets de la crònica, fet de simple precisió descriptiva.

1185. *faïem*: Llició preferible de CN; DEV *faem*; H *faïen*. [J. B.]

1186. Aquest devia constituir el proveïment més sumari per a una expedició com aquesta que el rei ha emprès. Ben entès que, si en lloc de tractar-se del rei, es tractés d'almogüers en tindrien prou del pa. El rei mateix, si calia, es passava fins i tot del pa. Cf. abans § 134 una excursió no gaire dissemblant.

1187. Podria aquest mot *arenal* ésser inclòs entre els castellanismes de la crònica? En ell mateix, no ho sembla, perquè és una derivació normal del mot *arena*, que no ho és pas. Però cal convenir que *arenal*, per *sorral*, o per *plaja*, que és el que millor escauria ací, resulta excepcional.

1188. *cintes*: CDENV hi afegeixen *e els capells de ferre en la testa*. [J. B.]

1189. Nova mostra de la confiança exclusiva que Jaume I inspirava als sarraïns i que va contribuir molt a la submissió del País Valencià.

—E veem-ne vostra carta que ens envià Don Eixemèn d'Urrea.

E ells atorgaren-nos que ells nos havien enviat missatge e que farien ses cartes ab nós e que redrien lo castell. E nós atorgam-los llur llei e aquelles franquees que solien haver en temps de sarraïns;¹¹⁹⁰ e ells dixeren que eren aparellats de lliurar a nós la vila e el castell. E nós dixem-los que els escrivans nostres no eren aquí,¹¹⁹¹ per ço con nós veníem tan cuitosament; mas que escrivissen aquelles coses que ens demanarien, e nós que ens avenríem ab ells; e, quan nós fóssem avenguts ab ells, que els prometriem que els ho compliríem e els ho atendríem. E ells dixeren-nos:

—Senyor, *quéreslo* tu així? E nós *lo queremos* e ens *fiaremos* en tu e *dar t'hemos* lo *castello* en la tua fe.¹¹⁹²

E ells triaren dos sarraïns, l'alfaquim e un altre, e nós donam-los tota nostra companya, que pujassen llassús. E els altres sarraïns romangueren ab nós, qui eren bé dos-cents, e estaven-nos denant; e nós guardàvem-nos bé que negun d'ells no ens pogués pendre a les regnes del cavall.¹¹⁹³ E, quan vim los nostres que cridaven: «Aragó!»,¹¹⁹⁴ pujam-nos-en ab los sarraïns en u. E altre dia matí anam-nos-en vers Tortosa¹¹⁹⁵ ab sarraïns que ens lliuraren que n'aportàssem los vestirs

1190. Aquestes, ensems amb recompenses per als que han intervingut en els tractes de submissió (terres, diners, vestits, bestiar, càrrecs), seran les condicions que acostumaran a estipular-se per a rendició. Aquí, de moment, no es parla de recompenses, però se'n parla una mica més avall.

1191. Els escrivans que, per aquest temps —1233-1234—, acostumen a seguir el rei són Guillem i Pere Joan. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 105-114.

1192. Com hem indicat, el cronista s'esforça, de tant en tant, a donar els parlaments en la llengua original. Heus-ne aquí un dels casos. Però sorprèn de trobar aquests sarraïns tan pròxims a la ratlla de Catalunya expressant-se en castellà. ¿És que el torcimany no sabia sinó el castellà o l'aragonès, o bé és que el parlar popular del País Valencià s'acostava més al castellà que al català? No sembla que aquesta darrera hipòtesi sigui la que té més probabilitats a favor seu, ans al contrari.

1193. Remarquem fins a quin punt eren portades amb confiança i amb lleialtat totes les relacions entre el rei i els sarraïns. Vet aquí aquest rei que se n'ha vingut amb sols uns quants homes davant una plaça forta enemiga sense pensar que les ofertes fetes puguin ésser un parany i res més. I que admet que se li'n duguin tot el seu acompanyament; i resta sol enmig de la multitud dels sarraïns, aparentment desarmats, però que també podien estar armats sota les vestidures. Si s'haguessin abalançat sobre cavall i cavaller ¿hauria aquest pogut escapar per molt fort i àgil que fos? I havia d'ésser tan temptador per als sarraïns de desfer-se de l'heroi cristià que anava camí d'ensenyorir-se del regne de València. Però no passa res. La multitud dels sarraïns resta al voltant del rei, i no ens és difícil d'imaginar que hi resta en un embadaliment d'admiració. I el rei, que, de totes maneres no deixa d'adonar-se del risc, com a sola precaució, vigila que cap sarraí no pugui prendre el cavall per les regnes. Ja veurem altres escenes similars al llarg de la crònica.

1194. Crit de guerra de la unió catalanoaragonesa, no per altre motiu sinó perquè Aragó, com a reialme que era, constituïa el títol primer dels sobirans d'ambdós països. Encara que no ho indiqui ací, el crit degué ésser llançat al moment que la senyera reial —l'ensinya barrada— fou posada dalt de la torre.

1195. Aqueixa estada a Tortosa encara no pot ésser la del 22 de novembre de què hem parlat abans (§ 180, n. 1162), perquè, com indica la crònica més endavant, tots aquests esdeveniments han d'ésser col·locats abans de la festa de Sant Miquel, o sia del 29 de setembre de 1233 (§ 187). La

e el conduit e el bestiar que els devíem dar, així con en la carta que era entre nós e ells era contengut.¹¹⁹⁶ E aquell dia que entram en Tortosa complim-los-ho tot, sí que en l'altre dia nos en tornam a Peníscola; e foren venguts los escrivans, e faem-los les cartes.¹¹⁹⁷

[RENDICIÓ DE XIVERT, CERVERA I POLPÍS]

185 E, quan oïren lo mestre del Temple e de l'Espital que nós havíem Peníscola, a pocs dies venc lo mestre del Temple a Eixivert, e el mestre de l'Espital a Cervera,¹¹⁹⁸ per ço con nostre pare e nostre avi les los havien donades que fossen d'aquells òrdens.¹¹⁹⁹ E sempre dixeren als sarraïns dels dits llocs que, pus nós havíem Peníscola, que els rendessen los castells damunt dits, pus carta n'havien de nostre pare e de nostre avi; e, pus Peníscola era lo pus honrat llogar que fos en aquella terra e que s'era renduda, que no hi havia honta ne vergonya de rènder-se. E tantost ells renderen los castells. E puis haguem Polpís¹²⁰⁰ de mantinent.

rendició de Peníscola hauria d'ésser anterior encara al 9 d'agost, data en què el rei, després de la presa de Borriana, es trobava a Barcelona (MIRET, *Itinerari*, p. 106). Cf. § 182, n. 1170.

1196. Cf. amb el que hem dit en la nota 1190.

1197. Aquestes cartes no han arribat fins a nosaltres, que sapiguem. Observem que, en tot aquest paràgraf no hi ha cap al·lusió al setge de Peníscola, fracassat el 1225. Ja hem parlat abans d'aquest silenci. Remarquem la rapidesa de tots aquests esdeveniments. El rei surt un matí de Terol, dorm a Vila-roja, en parteix abans de l'alba, arriba al vespre davant Peníscola; l'endemà li és lliurat el castell; a l'altre dia, al matí, se'n va a Tortosa, i l'endemà torna a ésser a Peníscola. Tot plegat, quatre jornades, escasses. [Es conserva la carta de població de llocs del terme de Peníscola, com Benicarló: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 17. M. T. F.]

1198. El mestre del Temple, Ramon Patot; el mestre de l'Hospital, Hug de Forcalquer. Ja hem parlat del segon. Quant al primer, anomenat també Hug de Montllor, la mateixa crònica en parla i ens en dóna el nom més endavant, § 198. Era mestre provincial del Temple. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 118-119 i 129. Quant a les dues poblacions que esmenta la crònica, vegeu abans § 130, n. 937 i 938. [Ramon Patot i Hug de Montllor són persones diferents que se succeeixen en el càrrec: L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 113. L'acord de Patot amb els sarraïns de Xivert: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 10. M. T. F.]

1199. En efecte, Alfons el Cast, avi de Jaume I, va fer donació perpètua als templers dels castells d'Orpesa i Xivert (Jaca, novembre 1169); i Ramon Berenguer IV, besavi de Jaume I, va fer donació dels castells de Cervera i Cullera als hospitalers (1157). Aquesta donació fou confirmada per Alfons I el 1171 (MIRET, *Cases dels Templers i Hospitalers*, p. 109, 93 i 126). Jaume el Conqueridor va tornar a fer aquestes donacions, però sense que els instruments que les contenen facin cap al·lusió a donacions anteriors. Vegeu abans, § 165, n. 1103, i HUICI, *Colecció*, 1, doc. CXLII.

1200. Per al castell de Polpís, vegeu § 130, n. 939. [Els acords entre els hospitalers i els sarraïns per poblar Cervera i cartes de població de llocs del terme: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 7, 12, 15, 21, 22, 35-37. M. T. F.]

[EL REI TORNA A BORRIANA]

186 E nós havíem donats dos meses a Don Pero Cornell que seríem a Borriana.¹²⁰¹ E, quan venc a un mes, nós hi fom.¹²⁰² E vengueren ab nós tro a vint-i-cinc cavallers;¹²⁰³ e entram ab nostres falcons gruers¹²⁰⁴ per la vila e Don Pero Ferràndez d'Açagra,¹²⁰⁵ que venc ab nós ab quinze cavallers. E, quan fom aquí, hagren gran alegria aquells que nós hi havíem lleixats. E, estant aquí, faïen cavalgades los nostres. E nós no lleixàvem la caça, sí que de nostra caça,¹²⁰⁶ entre senglars e grues e perdius, vivíem en nostra casa, de carn, vint cavallers, menys dels altres oficials que hi eren. E d'aquí faïen cavalgades; e guanyam Castelló de Borriana e Borriol e les coves de Vinromà e Alcalatén e Vilahameç.¹²⁰⁷

[EL REI FA UNA CAVALCADA A LA RIBERA DEL XÚQUER]

187 E esperam aquí Don Pero Cornell de Sent Miquel tro a Nadal,¹²⁰⁸ acordam-nos que faéssem una cavalgada en ribera de Xúquer. E poguem ésser tro a cent

1201. En realitat, el que ha dit abans (§ 179) és que Pere Cornel seria a Borriana al cap de dos mesos.

1202. Sabem que el rei, després de l'estada a Barcelona abans esmentada (§ 184, n. 1195), o sia del 8 d'agost de 1233, va passar per Vilafranca el dia 14, i el dia 17 ja es trobava a Borriana. MIRET, *Itinerari*, p. 107. Segurament es tracta de l'estada que presenta ací la crònica.

1203. Alguns dels noms dels cavallers que eren amb el rei a Borriana ens són donats pels documents que el rei hi expedeix durant aquesta estada. Eixemèn d'Urrea i Blasc d'Alagó que hi figuren, i altres encara, ja hi devien ésser; alguns degueren arribar amb el rei. Els noms són, ultra els dos esmentats; i el bisbe de Tortosa: Pere Fernàndez d'Azagra, Roderic Ximèn de Lúcia, Lop Ximèn de Lúcia, Ferran Díaz, majordom de la cort, el justícia Pere Pérez, Roderic Pérez Pons, comanador d'Alcanyís, Garcia Romeu, Artal d'Alagó, Guillem Assalit, Bertran de Naya, Sans de Sessé, Sans d'Antilló, P. Pérez de Pina, F. Sànxez de Vera, Gonzalbo de Vera, Ferran López de Sàdava.

1204. Els falcons gruers són els que eren apropiats per caçar grues. Vegeu § 244 un cas d'aquesta cacera.

1205. Pero Fernàndez d'Açagra figura en la llista de la n. 1203. Això confirma que l'estada del rei a Borriana és ben bé aquesta.

1206. Relatiu a caceres, vegeu els §§ 131, 183.

1207. Observem com s'estenen de pressa les adquisicions de Jaume I. Sobre les Coves de Vinromà i Alcalatén, vegeu abans, § 130. Borriol, en la comarca del Maestrat, contrada de la vall, o sia en l'actual província de Castelló, entre els rius Alforges i Atzavara. Quant a Vilahameç (anomenada Vifamés pel ms. d'Aiamans) és la població de Vilafamés, també en el Maestrat, cap d'una de les comandes en què fou dividida la comarca.

1208. Doncs, del 29 de setembre al 25 de desembre. Aquesta afirmació és sols en part confirmada pels documents. D'una banda, els pocs documents expedits per Jaume I del 17 d'agost al 16 de novembre de 1233 són expedits a Borriana; després el trobem a Tortosa el 22 de novembre, i no en sabem res més fins al 20 de gener a Barcelona. D'altra banda, Pero Cornel era a Borriana quan el rei va arribar-hi, perquè figura com a testimoni en el document del 17 d'agost esmentat en la

trenta cavallers de paratge e d'almogàvers¹²⁰⁹ tro a cent cinquanta e peons tro a set-cents. E trasnuitam de Borriana e sus, quan nós fom endret Almenara,¹²¹⁰ que anàvem riba mar, faeren-nos bé cinc o sis alimares per la costa enjós; e sentiren-nos e sempre faeren-ne altre a la mola de la serra que està entre Morvedre e Puçol;¹²¹¹ e faia's, per ço que sabéssim que gran cavalgada venia a ribera de Xúquer, que aquell era senyal llur.¹²¹² E, quan nós fom endret d'aquella serra de Morvedre, començaren-les de fer per totes les torres de València. E nós anam pel secans¹²¹³ de sus. E, pus érem sentits, anam tant con podíem faent tocar les atzembles que ens havien lleixades los de la denantera, les llurs e les nostres. E passam sobre Paterna e sobre Manises¹²¹⁴ a un guau que un adalil sabia, on tots los altres eren passats. E, quan fom dellà al pla, declarí's l'alba; e era divenres,¹²¹⁵ e anam-nos-en jaure a la torra d'Espioca. E, al passar que nós faíem per Alcòcer,¹²¹⁶ uns dos-cents hòmens d'aquells de les atzembles foren a la vila d'Alcòcer e tragneren-ne roba a pesar dels sarraïns; e a nós pesà'ns, perquè volíem combatre. E anam-nos-en a Espiota e albergam aquí, perquè les atzembles no podien anar.

188 E, quan nós fom albergats, dix un sarraí que, si esperàssem Zaèn tro al sol eixit, que ell que ens daria batalla. E nós enviam-li a dir que l'esperaríem tro al sol

n. 1203. Després degué partir-ne; perquè no tornem a trobar-lo fins al 16 de novembre, que ja estava de tornada (MIRET, *Itinerari*, p. 107-109). A aquesta absència deu referir-se el *Llibre*. [Altres historiadors creuen que aquesta cavalcada es féu l'any 1234 i no el 1233 com creia Soldevila; l'objectiu podia haver estat prendre Alzira, per tal de pressionar València també des del sud, però no reeixí: P. LÓPEZ ELUM, *La conquesta*, p. 74. P. LÓPEZ ELUM, *La conquista y repoblación valenciana*, p. 51-52. M. T. F.]

1209. Observem que, tot i tractar-se de lluites contra els sarraïns, el *Llibre* parla poc d'almogàvers: aquesta és, justament, la segona vegada que en parla.

1210 Almenara, a l'extrem Sud de la comarca de la Plana, arran de les muntanyes del seu nom, avui dins la província de Castelló, partit judicial de Nules.

1211. Muntanyes de Morvedre. Puçol, immediatament al S. de Morvedre, és el primer poble de la comarca de l'Horta de València, comprès avui dins la província i diòcesi d'aquest nom, i en el partit judicial de Sagunt (Morvedre).

1212. És a dir, que els moros s'avisaven així els uns als altres anunciant l'acostament d'una cavalcada enemiga.

1213. *secans*: CN *sas*; DEV *pas*. [J. B.]

1214. Paterna, en l'Horta de València, a la vora esquerra del Guadalaviar, avui dins la província, diòcesi i partit judicial de València. Manises, també dins l'Horta, a l'extrem oest, també avui província i diòcesi de València, partit judicial de Torrent. Ambdues cèlebres per llur ceràmica.

1215. Deu tractar-se del divendres 7 o 14 d'octubre: perquè tots els altres divendres entre el 29 de setembre, festa de Sant Miquel, i el 16 de novembre, data en què Pere Cornel ja havia tornat a Borriana, segons hem dit en la n. 1208, el rei Jaume o bé era a Borriana o bé es trobava encara en la cavalcada, que va durar vuit dies o més.

1216. Alcòcer, posteriorment Alcàsser, en la comarca de la Ribera del Xúquer, al Sud de la comarca de l'Horta de València, província d'*id.*, partit judicial de Torrent.

eixit; que hi enviàs, si enviar-hi volia. E esperam-lo tro al matí;¹²¹⁷ e, quan vim que no venia, cargam nostres atzembles e trobam nostra algara en ribera de Xúquer; e anam passar a Albalat¹²¹⁸ e stiguem aquí quatre dies.¹²¹⁹ E era la guerra¹²²⁰ tan sollevada, que no hi poguem pendre sinó seixanta sarraïns, que hi presem entre tota la cavalgada. Mas trobam ordi molt e gallines e carregam aquí d'ordi totes les bèsties quant llevar podien. E passam al pont de Quart¹²²¹ e tornam-nos-en en Borriana entre dies.¹²²²

[PRESA D'ALMASSORA]

189 E, nós estant en Borriana, venc Don Pero Cornell, entorn de Nadal.¹²²³ E hac comprat son conduit aitant con poc; e de l'als aduix sos diners, que mercat hi trobava hom de farina e de civada e de vi, que venia per mar. E eixim-nos de la terra,¹²²⁴ e romàs aquí Don Pero Cornell ab aquells cent cavallers. E començaren a guerrejar a Onda¹²²⁵ e Nules¹²²⁶ e a Uixó¹²²⁷ e a Almenara,¹²²⁸ car no osaven entrar pus enjús en terra de sarraïns; e faïen de bones cavalgades. E un escuder seu, per nom Miquel Pérez,¹²²⁹ sabia algaravia e anava a vegades a Almassora¹²³⁰ per traure

1217. Si, com ha dit, el dia abans era divendres, això s'esdevindria dissabte al matí, dia 8 o 15 d'octubre, segons el que hem dit en la n. 12 del § 1215.

1218. Albalat de la Ribera, comarca de la Ribera Baixa, província de València, partit judicial de Sueca.

1219. Essent curta la distància, degué arribar-hi el mateix dissabte, i hi hauria restat fins al dimecres. És a dir, fins al dia 12 o 19 d'octubre (1233), segons el càlcul que hem fet.

1220. *guerra*: CDENV *terra*. [J. B.]

1221. Quart de Poblet, a la rodalia de València a la vora del Túria.

1222. Degueren ésser el 13, 14 i 15 d'octubre, o el 20, 21 i 22.

1223. Com ja hem indicat, § 187, n. 1208, Pero Cornel torna a aparèixer en un document datat a Borriana el 16 de novembre.

1224. Com hem dit, § 187, el rei era a Tortosa el 22 de novembre. Potser després va tornar a Borriana i va passar-hi el Nadal, però no tenim cap dada documental que ho confirmi. I el 20 de gener era a Barcelona. Cal tenir en compte, però, que l'any següent, 1235, trobem el rei a Borriana, el 29 de desembre, després d'haver-lo trobat a Lleida el 16: pogué, doncs, passar el Nadal a Borriana. No cal descartar la possibilitat que ací la crònica faci un salt.

1225. Onda, població de la Plana de Castelló o de Borriana, en l'actual província de Castelló.

1226. Població de la comarca de la Plana de Castelló, cap del partit judicial del seu nom.

1227. Uixó, en la vall i vora del riu del mateix nom que havia d'ésser el límit entre dues de les subgovernacions del regne de València: la governació de València pròpiament dita, i la governació d'enllà d'Uixó o de la Plana. F. MATEU LLOPIS, *El País valencià*, València, 1933, p. 60.

1228. Sobre Almenara, § 187.

1229. Hi ha notícies relatives a un Miquel Pérez, però de data força més ençà. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 365, 407 i 451. Corresponen als anys 1265, 1268 i 1271.

1230. Almassora, població de la Plana de Castelló, província del mateix nom. [La carta de població, concedida per l'hospital de Santa Cristina de Somport: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 23. M. T. F.]

catus dels sarraïns, que hom ne prenia molts. E parlaren dos sarraïns que, si no els descobria e que haguessen ben d'ell, que farien haver gran guany a son senyor. E l'escuder dix-los que no els descobriria e que els faria fer bé a son senyor e que li diguessen qual guany era aquell. E ells dixeren que Almassora. E l'escuder dix que ben deïen, e que iria a son senyor e parlaria ab ell. Sobre açò venc-se'n a Don Pero Cornell e dix-li aquelles noves, e ell fou-ne molt alegre e pagat.

190 E sobre açò emprès ab l'escuder que ell que faés venir aquells sarraïns o la un, e que ell faria son pleit ab ells e que els faria gran bé. E l'escuder tornà lla, e venc lla un sarraí per si e per l'altre. E dix Don Pero Cornell que ell que els faria heretar a nós, e a cascuns d'ells daria sengles cavalls e a vestir. E dixeren ells que aquesta era tan gran cosa, que ells no la porien fer menys d'alguns sarraïns, parents llurs e amics. E dix Don Pero Cornell:

—Què em demanes que els faça?

E dix lo sarraí que els heretàs, e que romasessen en la terra. E dix Don Pero Cornell que ho faria fer a nós, e féu-los-en carta. E fo emprès entre ells la nuit que la devien rendre. E aquí fo Don Pero Cornell en celada ab sos cavalls armats bé lluny mitja milla; e la un sarraí eixí defora e dix-los que enviassen vint cavallers bons e altres, e ell que els metria en dues torres; e, a la crida que ells farien, que pensassen de venir, o ab senyal de foc que els farien.

191 E anaren aquells vint escuders armats de perpunts e de gonions e de capells de ferre e espaes que portaven; e no portaven llances, per ço con no les porien contornar en les torres que hi eren. E entraren llains, e, així con anaven entrant, metien-los en una casa. E dins en la casa havia bé trenta sarraïns, qui sempre los prenien e els lligaven. E tres dels escuders viren que la traïció era feita; tragueren llurs espaes e pujaren-se'n en una escalera¹²³¹ que eixia en una torra, e els sarraïns encaçaren-los e no els pogueren pendre. E ells pujaren en la torra e defeneren-la bé, e començaren de cridar que els acorreguessen. E els de la celada oïren-los e vengren; e els sarraïns de la vila d'Almassora combatien-los adés adés. Ab tant venc lo poder dels cavallers e de la gent que era en la celada; e, al venir que faeren, trobaren una perxa que els sarraïns havien calada¹²³² per algarrada e no l'havien ben parada; e passaren lo vall e acostaren la perxa a la torra e pujaren llassús ab corretges que els daven aquells qui eren llassús, sí que els sarraïns no ho pogren defendre. E, quan los sarraïns viren açò, eixiren-se de la vila e fugiren-ne molts, e tota la roba que hi era e el conduit. E així hagueren Almassora.

1231. *escalera*: CDENV *escaleta*. [J. B.]

1232. *calada*: CDENV *tallada*. [J. B.]

[INTENT DE PENDRE CULLERA]

192 E puis tornam a Borriana; e, quan haguem aquí estat dos meses, tornam-nos-en en Aragó e en Catalunya.¹²³³ E, quan venc aenant, nós venguem, a l'estiu, a Borriana;¹²³⁴ e fo aquí ab nós Don Ferrando, nostre oncle,¹²³⁵ e el bisbe de Lleida¹²³⁶ e Don Blasco d'Alagó e Don Pero Cornell e Don Eixemèn d'Urrea e el maestre del Temple, N'Hug de Montlaur,¹²³⁷ e N'Hug de Fullalquer, maestre de l'Espital. E fo acord que faéssem cavalcada a Algezira¹²³⁸ e a Cullera.¹²³⁹ E era nostre acord, que ja havíem vista Cullera, que llevàssem dos fenèvols que havíem a Borriana, celadament, que hom del món no ho sabés; e, si mester havia la host fenèvols alguns, que els trobassen aparellats, que no els calgués cercar; e faem-los metre en un lleny escondudament. E, quan nós fom a Cullera,¹²⁴⁰ albergam sus, denant la vila, entre Xúquer e el castell de Cullera. E llains foren-se meses tots los sarraïns de les alqueries e les vaques e els àsens e les cabres; e tota aquella costa

1233. Aquí deu haver-hi algun lapsus, perquè el rei no ha participat en la presa d'Almassora; de manera que els qui tornen a Borriana sembla que haurien d'ésser els conqueridors de la vila. És clar que pot voler dir que el rei, que hem vist allunyar-se de Borriana (§ 189), ara hi va tornar. Tenim notícia d'una estada seva pel juny de 1234, després d'haver passat la primera part de l'any a Catalunya i Aragó (MIRET, *Itinerari*, p. 109-112). La primera data de l'estada a Borriana és del 7 de juny i la darrera del 12. Però, com que no tenim cap notícia de sojorn del rei durant el mes de maig i després dels documents datats a Borriana es perd el rastre del rei durant quatre mesos, res no s'oposa a l'estada de dos mesos de què parla aquí la crònica. No oblidem, però, el que hem dit en el § 189, n. 1224, respecte a la possibilitat que la crònica hagi fet un dels seus salts habituals, i ens trobem en l'any 1235, no pas en el 1234.

1234. Es tracta, segons moltes probabilitats, de l'estiu de 1235, concordant amb el que acabem de dir en la nota precedent: no perquè tinguem cap document expedit pel rei a Borriana durant el dit estiu, sinó per les raons que anirem adduint. [Sobre aquesta expedició, de l'any 1235: P. LÓPEZ ELUM, *La conquesta*, p. 74. P. LÓPEZ ELUM, *La conquista y repoblación valenciana*, p. 52-56. M. T. F.]

1235. L'infant Ferran no apareix en els documents expedits pel rei en la seva estada de juny 1234 a Borriana; apareix, en canvi, en un document datat al setge de Torres de Foios el 25 de juny de 1235. I es tracta d'una donació del rei al mestre provincial dels hospitalers, que també figura en la llista que dona ací la crònica i no figura tampoc en els documents de juny 1234. Vegeu MIRET, p. 112 i 118.

1236. Berenguer d'Erill. Vegeu § 34 i 157.

1237. Hug de Montlaur o Montllor era, en efecte, mestre provincial del Temple: havia succeït a Ramon Patot. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 118-119, 129. Devia ésser francès, segons la crònica el fa parlar més endavant, § 199.

1238. Algezira, actualment Alzira, província i bisbat de València, cap del partit judicial del seu nom, en el pla feraç o mena d'illa formada pels dos braços en què es divideix el Xúquer.

1239. Cullera, arran de mar, vora el Xúquer, en la seva desembocadura, província de València, bisbat d'*íd.*, partit judicial de Sueca. Ja hem dit que havia estat donada als hospitalers (§ 185, n. 1199).

1240. Cap notícia documental d'aquest sojorn davant Cullera, ni l'any 1234 ni el 1235. Pel que diu més avall (§ 193), podem deduir que és del dia 23 de juny.

que és dejús lo castell tro a la torra que és baixa, en què prenien l'aigua, era tot ple de sarraïns e de sarraïnes e d'infants e de bèsties.

193 E, quan açò viren los de la host, dixeren la major partida:

—Sancta Maria! Qui podia haver un fenèvol! Tots los ociuria hom de part del collet de sus e hauria'ls hom dins tres dies.

E, quan venc lo vespre,¹²⁴¹ lo bisbe de Lleida e Don Ferrando e els rics hòmens vengueren a nós a nostra tenda per veer-nos e per haver solaç ab nós; e tiraren-se a una part ab nós, e faem-ne eixir tota la gent, e dixeren-nos:

—Senyor, què us sembla d'aquest lloc?

E nós dixem:

—Sí m'ajut Déus, sembla'm que prenedor sia, si fos qui ho faés.

E ells dixeren:

—Bé hi haurà qui ho farà ab vós en u, ab que hom haja l'aparellament.

E dixem nós:

—Quin aparellament volets?

E ells dixeren:

—Hauríem ops un fenèvol.

E nós dixem-los:

—E volríets que la prenéssem, si haviem un fenèvol?

E dixeren ells:

—Fer-se poria.

E nós dixem-los:

—Nós vos en darem dos.

E¹²⁴² ells dixeren:

—On los havets?

E nós dixem:

—Ve'ls-vos aquí, al grau, que són en un lleny.

E ells dixeren:

—Par que devinàssets ço que devia venir.

E nós dixem:

—Més val qui ho devina que qui ho cerca.¹²⁴³

E ells dixeren:

—Ara digats con vos par que ho façam.

1241. Vespre del mateix dia 23 de juny, segons hem dit, § 192, n. 1240.

1242. Observem l'hàbil gradació d'aquest passatge: el secret amb què el rei fa embarcar els fonèvols, la recança de la host davant l'eficàcia que podrien tenir, el diàleg amb els barons, la sorpresa final. Tot en exaltació de la previsió del rei.

1243. Un altre dels proverbis, no gaire nombrosos, que conté el *Llibre*. Cf. amb altres proverbis o sentències, §§ 133, 145, 147, 224, 244 i 542.

E nós dixem:

—Mester és que vejam en qual lloc posarem los genys, e nós irem ab trenta cavallers de nostra companya e pujarem llassús; e dats-nos un ric home de vostra companya, e estimarem on posarem los genys.

E ells dixeren:

—Fort ho havets ben dit.

194 E, quan venc al matí, al sol eixit, haguem oïda nostra missa, e enviam per Don Pero Cornell e per Don Rodrigo Liçana, e fom tro a trenta e pujam llassús de part de la mar; e, quan fom¹²⁴⁴ a aquell loc on solia haver dues torres, que és sobre el castell, lleixam los cavalls e presem nostres armes e baixam-nos contra el castell per la costa a enjús. E fom tan prop del castell, que bé hi tiraren los balles- ters de ple en ple.¹²⁴⁵ E d'aquí estimam lo lloc e trobam-lo bo per a dos fenèvols, que els podia hom parar e guardar, car dedins no havia neguna algarrada ne negun geny que ho poguessen defendre. E, quan ho haguem vist e estimat, davallam-nos-en e enviam per ells. E fom a la tenda del bisbe de Lleida, En Berenguer, per veer-lo e que haguéssem aquí nostre consell; e era lo dia de Sent Joan.¹²⁴⁶ E dixem-los con la cosa era faedora, que hi podíem tirar; e, quan la pedra erràs lo castell, que no ferís, ferria de la part on nós érem, que era tot ple de fembres e d'infants e de bestiar. E, quan ells viren que la cosa se poria fer, hac-n'hi la major partida que dixeren con ho farien de pedra per als genys, que en ribera de Xúquer no n'havia gens, e deïen-se ver. E nós dixem-los:

—Tres consells hi sabem, e vejam si la porem haver d'aquell lloc. La un sí és que n'haurem a enviar al riu Sec;¹²⁴⁷ e haurà-hi mester tota via cent cavallers armats ab cavalls armats que hi vagen e cinc-cents hòmens de peu. E d'altra part enviarem llajús al riu de Bairén;¹²⁴⁸ mas tota via hi haurà mester gran companya, que, si els sarraïns ho volien vedar, de metre les pedres en lo lleny, que no ho poguessen vedar. O altre consell: que hajam picadors, e piquen de les pedres de la muntanya e que les adoben així con hom fa a brigoles e a trabuquets.

195 E sobre açò dixeren a Don Ferrando que hi dixés. E dix:

—Senyor, acordar-nos hem; no us pes. E adés serem aquí denant vós.

E acordaren-se; e, quan foren tornats denant nós, parlà Don Ferrando per tots los altres ço que havien acordat e dix:

1244. *fom*: Lliçó preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

1245. S'entén els ballesters sarraïns.

1246. Aquesta és la indicació que ens ha servit per a datar els fets immediatament precedents.

1247. Riu Sec, dit també de Betxí, que travessa la comarca de Sant Mateu.

1248. Bairén és un castell de la Safor, anomenat ara castell de Sant Joan de Gandia, al terme municipal de la qual pertany.

—Senyor, en esta cosa que vós nos havets dita veem gran embarg per aquestes raons que nós vos direm: car no seria mester que vós començàssets nulla res, si no l'acabàvets bé, e en tota la host no ha de menjar per cinc dies. E València no és vostra,¹²⁴⁹ ans la tenen los sarraïns. E, si una mala mar venia, e els llenys no podien adur aquí lo conduit o no l'hi aduïen, hauríets-vos-en a llevar. E pendre les pedres tan lluny e tan en poder dels sarraïns no seria lleu de fer, e picadors que no ha en tota la host negun, ni en Borriana no en trobarets tants con los genys ne tirarien, car vós no havets encara altre lloc en aquest regne.¹²⁵⁰

E nós vim que tots eren en aquest consell e haguem-ho a lleixar; e atorgam-los ço que ells deïen.

[EL REI PROPOSA A LA HOST DE PRENDRE LES TORRES DE MONTCADA I MUSEROS]

196 E, quan fom partits d'aquí, en l'altre dia¹²⁵¹ anam-nos-en denant Cilla¹²⁵² e albergam aquí, per ço quan hi havia bona asina de llenya e de prats. E, quan venc que haguem dormit a la sesta,¹²⁵³ enviam pel maestre de l'Espital e per Don Pero Cornell e per Don Eixemèn d'Urrea e parlam ab ells en secret, que no hi hac null hom sinó nós e ells, e dixem-los:

—Nós havem enviat per vosaltres, per ço con nos sembla que nós eixim mal d'esta terra, car tan gran host con aquesta és, que no en tragam sinó vint o trenta catius, los sarraïns nos en prearan menys e els cristians. E, si vosaltres m'ajudàvets, jo us mostraria que fariem bon feit; car, si jo só sols e us dic una raó, si tots me'n sots contrari, ja no ho poré acabar. Mas, quan jo hauré acabada ma raó, e Don Ferrando haurà parlat, no esperarets als altres, mas diga cascú de vosaltres que tenits per bo ço que jo he dit. E jo mostrar-vos he que farem bon guany e honrat. Les torres hi són de València, e són en semblança d'ull d'home, car aquelles torres guarden a València de pendre mal moltes vegades que el pren-

1249. Cullera es troba a 38 quilòmetres al Sud de València. El rei sarraí podia, doncs, tallar-li la retirada o atacar-lo per la rereguarda.

1250. No es veu ben bé el sentit d'aquesta frase, perquè altres llocs havien caigut d'ençà de la presa de Morella. Potser vol dir que no té cap lloc de la importància de Borriana, o que no en té cap en aquella part del regne. Observem la insistència de l'infant Ferran, oncle del rei, a oposar-se a les iniciatives del Conqueridor. Amb raó ha dit TOURTOULON, *Jacme I*, p. 365, que semblava prendre damunt seu la tasca de descoratjar el seu nebot.

1251. L'endemà de Sant Joan, doncs el 25 de juny de 1235.

1252. Cilla o Silla, població de la comarca de la Ribera Baixa del Xúquer. Actual província de València, bisbat d'*id.*, partit judicial de Torrent.

1253. Observem que hi ha dues coses que no oblida mai el rei: la seva missa matinal i la seva migdiada. Remarquem l'expressió dormir a la sesta, no la sesta. És a dir, dormir a l'hora de sexta, que és l'hora de migdia.

dria;¹²⁵⁴ e és-hi la torre de Montcada, que és de les mellors torres de tota l'horta.¹²⁵⁵ E, quan nós vinguem d'aquí ençà, no hi lleixaren sinó tan solament los hòmens d'armes, car les fembres e els infants tot ho recolliren en València. E vis con nos eixiren defora tota l'alqueria, quan passàvem; e, quan no els combatem a l'entrar, no hauran reguardat de nós que els combatam al tornar, e hauran-hi tornades les fembres e els infants. E porem-la haver dins vuit jorns e guanyar molt, menys de les persones e de robes e de conduit. E jo dar-vos he consell al pendre.

197 »Jo anaré a Borriana e daré ració a tota la host per a vuit dies, ab cent catius que em donets tota la host, quan haja presa la torre, d'aquells que jo triaré; e creu que n'hi pendré mil o pus. E aportar-vos he un fenèvol. E a açò no vull pus terme sinó lo dia que iré e altre dia que do la ració, e el tercer dia seré tornat a vós ab lo conduit e ab lo fenèvol. E, quan nós partirem d'aquí, partir n'hem a honrament de vós e de nós; e puis, a l'altra vegada, quan tornarem, no ens osaran esperar en les torres de València.

E sobre açò dix lo maestre de l'Espital, N'Hug de Fullalquer:

—Sí m'ajut Déu, bona via ha presa nostre senyor lo rei. E ajudem-li, e dic-vos que jo li ajudaré tant con pusca.

E, quan açò oïren Don Pero Cornell e Don Eixemèn d'Urrea, dixeren que ho tenien per bo, e que era bon consell e noble; mas dixeren en qual manera es faria, que Don Ferrando n'haurien contrari e alguns dels altres. E dixem nós:

—Ab lo poder que hi havem e ab l'ajuda que vosaltres nos farets, la nostra passarà.

E enviam per ells que vinguessen, que ab ells volíem parlar.

198 Ab tant enviam per Don Ferrando e Don Rodrigo Liçana e el maestre del Temple, N'Hug de Montlaur, e per lo bisbe de Lleida e per los altres rics hòmens d'Aragó e de Catalunya e per alguns altres cavallers que hi havia, bons e honrats, qui sabien de feït d'armes. E faem partir aquells denant nós, per tal que no coneguessen que nós havíem parlat ab ells; e vengren de puis, quan los altres venien. E estreguem nostre consell,¹²⁵⁶ e faem-los tots partir entorn de la tenda e dixem-los:

1254. Existien, en efecte, diverses torres, com la de Montcada de què és qüestió tot seguit, la de Museros, torre de Foios, torre Mencosa (§ 249), i altres.

1255. Aqueixa torre havia estat donada per Jaume I al senescal Pere de Montcada. D'això devia provenir-li el nom. Anys després de la conquesta, el 15 de maig de 1240, el senescal va vendre al rei perpètuament «turrim que de Montecatano nuncupatur francham et liberam... quam vestri donacionis habemus in termino Valencie». Cit. MIRET, *Itinerari*, p. 142. La població, situada a la vora esquerra del barranc Carraixet. Província, diòcesi i partit judicial de València.

1256. Observem ací ben clarament com el *consell* és elàstic. El rei hi convoca els personatges que vol i en el nombre que li sembla oportú. Aquest és tan extens que els qui el formen s'han d'es-

—Barons, nós som venguts aquí per fer mal als sarraïns; e ara que iscam de la terra, e tan gran companya con aquí ha, e que no els hajam feit altre mal sinó de seixanta catius, entre sarraïns e sarraïnes, no hic eixirem nós a honor de nós ni vosaltres. E semblar m'hia que poríem fer una bona presó e a gran dan de València. E, ab Déu, que no hi porem errar.

E dixeren ells qual era. E dixem nós que la torre de Montcada:

—E és molt bona torre, e ha-hi gran riqueta, e és de la part de la vila, que no n'hi ha mellor de Quart enfora.¹²⁵⁷

E, si mester era, que poria enviar hom a Borriana per ço que mester fos, sí que els de València no ho porien destorbar, car nós seríem entre València e Borriana.

—E anem-la demà assetiar en nom de Déu e pendrem-la e farem-hi gran guany e honor, per ço quan a una llegua de València los haurem pres aital torre con aquella és. E digats-hi ço que us en sembla, que l'obra bona par.

199 E dixeren tots a Don Ferrando que dixés primer. E dix Don Ferrando:

—Bé em sembla que bona cosa seria, ab que es pogués acabar; mas en la host no ha conduit, e menys de conduit la gent no ho poria sofrir ni durar.¹²⁵⁸

E nós dixem:

—E, qui us dava conduit, volríets-ho? Diguen-vos-hi aquests rics hòmens que són aquí e els maestres; que, quant en mi és, bé em passaré jo així con los altres passen.

E dix lo mestre de l'Espital al mestre del Temple que hi dixés. E dix lo mestre del Temple:

—*Je hi dic aitant, por moy, que la parola siet bona, ab que haja què menjar la host; mas a moy sembla que aquell lloc de la torre de Montcada que és sobre*¹²⁵⁹ *pres de les turcs*¹²⁶⁰ *de València.*

E nós dixem:

—Maestre, en esta terra no ha turcs!¹²⁶¹

campar entorn de la tenda reial. Observem també com el rei ha d'acudir sovint a l'oratòria per convèncer o encoratjar els seus homes, i com rarament es redueix a imposar la seva voluntat.

1257. Eixint de l'Horta de València, Túria amunt, hi ha el Pla de Quart, on es dreça la vila d'aquest nom, i on hi havia una torre, que era, pel que diu aquí, la millor de València.

1258. Una vegada més l'infant Ferran representa l'oposició a l'empenta optimista del rei.

1259. *que és sobre*: CDENV *que estoyt molt*. [J. B.]

1260. *turcs*: CDENV *torres*. [J. B.]

1261. *turcs*: C *turres*; DENV *torres*. [J. B.] — Observem com en el ms. Aiamans apareix destruït totalment el joc de paraules *turs* i *turcs*: ni solament concorda el mot del mestre —*torres*— amb el que diu el rei —*turres*—. No obstant, el text Aiamans s'acosta més en altres mots al francès que vol imitar. És aquest un dels casos més notables de la crònica pel que fa a l'ús o imitació d'altres idiomes. Observem que aquesta imitació és excepcional i que d'habitud tots els personatges hi

E ell dix:¹²⁶²

—Semblar m'hia que vós presésets Torres Torres,¹²⁶³ que és bon lloc e és¹²⁶⁴ *xemí* de Terol e de València.¹²⁶⁵

—Maestre, bon lloc és Torres Torres; mas més val set tants aquest lloc que Torres Torres, e serà major honor de nós, si tal lloc con aquest, prop de València, prenem. E pot-se mills fer, que pus fort lloc és Torres Torres que aquesta, mas aquesta val més d'honors e de guany.

E sobre açò dix lo maestre de l'Espital:

—La paraula que el rei ha dita tenc jo per bona; e, pus ell bona voluntat ha de guanyar la terra, no romanga per nós, e ajudem-la-li a guanyar.

E dix Don Eixemèn d'Urrea:

—Senyor, jo tenc per bo ço que vós havets dit, e vós donant a nós ab què ens puixam sofrir tro que vós pres l'hajats. Per mon consell, que ho farets.

E dix Don Pero Cornell:

—E jo atorc a la paraula que el maestre vos ha respost, e Don Eixemèn d'Urrea.

E dixem al bisbe de Lleida que hi dixés, e dix:

—Vosaltres sabets de les armes, e jo so entrat aquí per servir a Déu e a vós; e ço que vosaltres farets, faré jo.

E dixem a Don Rodrigo Liçana que hi dixés, e dix:

—Senyor, vós volets açò, e veig que tots vos ho consellen o la major partida; e jo faré ço que vós volrets; mas los moros ja sabets vós con defenen força, e no seria mester que començàssets nulla re, si no la devíets acabar.

200 Ab tant, responem a Don Rodrigo Liçana e als altres:

—Nós vos direm con ho farem. Nós irem albergar prop la torre e, quan venrà altre dia, bon matí, combatrem la vila, e ells defendran-la; e, al defendre que ells faran,¹²⁶⁶ que punyaran en retenir les barreres, los nostres trencaran les barreres;

parlen català —els aragonesos, quasi tots—. Per a altres casos, vegeu § 89, on hi ha un joc de paraules semblant. Aquí imita el francès, perquè Hug de Montlaur devia ésser-ho, almenys del Migdia. Hi ha per aquest temps un bisbe de Magalona, per nom Joan de Montlaur (MIRET, *Itinerari*, p. 114). Segons MIRET, *Les cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, p. 515, Hug de Montlaur va exercir el càrrec de 1235 a 1239, i fou el darrer que va dur el títol de *Magister in Provincia et in partibus Hispaniae*.

1262. *dix*: CDNV *Si Di m'ajut moy*; *E Si m'ajut Déus moy*. [J. B.]

1263. Torres Torres, població a la dreta del riu Palància, a quaranta quilòmetres de València, província d'*id.*, partit judicial de Sagunt.

1264. *és*: CDENV *estoyt*. [J. B.]

1265. *València*: CDENV hi afegeixen *E nós dixem-li*. [J. B.]

1266. Remarquem un cop més aquesta expressió tan característica del *Llibre*, i cf. amb altres expressions similars.

e, a l'entrar, poran pendre gran dan los moros, car mellors seran los que els defendran que els altres, que aquells no valrien re que romanrien en la torre ni en l'albarcar.¹²⁶⁷ E, segons que veurem en la batalla, farem; car, si vós e nós coneixem que ells són prenedors, nós irem a Borriana e irem-hi ab quinze cavallers, que bo és que d'aquí no es parta la companya; e al tercer dia serem aquí tornats ab l'almanec e ab ració per a vuit dies.

E dixeren tots que ho tenien per bo, pus nós així ho deíem; però ab aquesta covinença: que ells que ens donassen cent catius, que més se n'hi metria de mil, e que ens donassen d'aquells que nós triariem, per quitar la despesa que nós hauríem feita per pendre la torre. E enteneren que era raó ço que nós deíem e atorgaren-ho.

[RENDICIÓ DE LA TORRE DE MONTCADA]

201 E, quan venc al matí,¹²⁶⁸ oïdes les misses, anaren-se armar los escuders e gran partida dels cavallers; e meteren-se de la part del sas e començaren d'entrar en la vila a peu.¹²⁶⁹ E els moros, los mellors, foren tots a les barreres; e, a l'entrar, moriren, dels moros, bé de set entrò a vuit. E en guisa los cuitaren los nostres, que no es pogren recüller a l'albacar ni a la torre. E, quan fom prop de l'albacar, vim los sarraïns que es defenien mal e esperdudament; e faem demanar los maestres e una partida dels rics hòmens e dixem-los:

—Sembla-us que vaja jo a Borriana, que aquests de pendre són?

E ells dixeren que bo era. E dixem:

—Ara manats a vostres hòmens que ens envien quantes atzembles han, e vendran ab nós, carregades de tot ço que mester havets.

E no menam ab nós sinó dotze cavallers. E, quan fom prop de Morvedre, esperam les atzembles e desplegam nostre penó; e tots justats passam dejús, riba mar, e riba mar anam-nos-en a Borriana. E podia ésser hora de vespres, quan nós entram en Borriana.¹²⁷⁰ E, enans que menjàssem, nós percaçam pa e vi e civada e moltons, segons de cada un dels rics hòmens e del mestre e del bisbe aduïen son escrit per pendre ració.

1267. L'albacar és l'espai del castell o força entre la torre i el mur exterior. GAYANGOS, *The Chronicle of James I*, I, p. 307.

1268. Partint de la indicació relativa a la festa de Sant Joan (§ 194), podem deduir que es tracta del matí del dia 26.

1269. No tenim cap notícia documental de l'atac a la torre de Montcada. Tenim, en canvi, notícia que el rei, el dia 25 de juny de 1235 (doncs, per aquests mateixos dies), assetjava la torre de Foios, que no es troba tampoc a gaire distància de València.

1270. Del mateix dia 26 de juny de 1235.

202 Ab tant, en l'altre dia, al sol eixit,¹²⁷¹ manam que donassen la ració, e presenten-la tota aquell dia. E en l'altre dia¹²⁷² moguem de Borriana e ab nostra batalla feita e ab nostres cavalls armats, qui podien ésser de dotze tro a quinze. Passam denant Morvedre e ab nostre fenèvol¹²⁷³ e a l'hora de vespres fom a la torre de Montcada tornats;¹²⁷⁴ sí que, de part una casa, la nuit, enans que fossen les esteles en el cel,¹²⁷⁵ haguem fait llevar lo fenèvol, e de nuit meteren-hi les cordes, sí que en l'altre dia a mitja tèrcia¹²⁷⁶ començam de tirar. E era tan gran la presa de les femnes e dels infants e de les vaques e de l'altre bestiar que era llains en l'albacar de la torre,¹²⁷⁷ que les pedres que tirava lo fenèvol mataven aquell bestiar; e era tan gran la pudor que els dava aquella mort del bestiar (que el fenèvol tirava de dia e de nuit, que no cessava), que, quan venc al cinquè dia,¹²⁷⁸ ells se reteren per catius, e la torre e si mateis; e eixiren-ne mil cent quaranta-set. E eixí'n molta bona roba e perles e sarces¹²⁷⁹ de coll e brassaderes d'aur e d'argent e molt drap de seda e d'altres robes moltes, sí que entre els sarraïns e ço que n'eixí, que ben pujà a cent milia besants. E nós haguem sarraïns que eren de València, e triaren-nos-en cent, així con era estat emprès.¹²⁸⁰ E haguem un sarraí d'aquells que venenren, e estava'ns de prop e mostrava'ns quals preséssem.

[RENDICIÓ DE LA TORRE DE MUSEROS]

203 E fo nostre acord que faéssem derrocar la torre e que hi estiguéssem dos dies per derrocar-la;¹²⁸¹ e, quan d'aquí partiríem, que anàssem a la torre de Museros¹²⁸² e que la preséssem ab lo fenèvol e ab batalla, si l'esperaven. E derrocam la torre de Montcada e puis anam a Museros e assetiam la torre; e nós començam de parar nostre fenèvol. E sabem per veritat, per un sarraí de la torre, lo qual un

1271. Dia 27 de juny de 1235.

1272. Dia 28.

1273. En el § 197 ha anunciat que portaria un fonèvol, però en el § 200 ha dit que portaria un almanec. Bé és veritat que la diferència entre un i altre no era gran. Vegeu § 15, n. 148 i § 16, n. 162.

1274. El rei, doncs, compleix el que ha ofert, això és, de tornar al terç dia (vegeu §§ 197 i 200).

1275. Segon esment de «les esteles al cel» en la crònica. L'altra és en el § 67.

1276. És a dir, el dia 29 de juny. Recordem que l'hora de tèrcia era a les nou del matí.

1277. Sobre albacar, § 200, n. 1267.

1278. Això devia escaure's, partint sempre de la data de Sant Joan, el dia 3 de juliol.

1279. *sarces*: CDENV *treces*. [J. B.]

1280. Vegeu abans §§ 197 i 200.

1281. Degueren ésser el 4 i el 5 de juliol.

1282. La població de Museros, en el lloc on devia estar situada la torre d'aquest nom, es troba a onze quilòmetres de València, no lluny de la torre de Montcada i de la torre de Foios.

almogàver havia pres,¹²⁸³ que Zaèn los havia manat que no n'hi romangués més de seixanta per defendre'l la torre; e les fembres e els infants e els altres, que es n'eren entrats en València. E començà de tirar lo fenèvol a l'altra dia¹²⁸⁴ e tolc dels dentells de la torre de tres tro a quatre;¹²⁸⁵ e ells de nuit meteren-hi orons plens de terra,¹²⁸⁶ que, si hi ferien les peres, que no els pogués mal fer en la coberta de la torre. E nós faem fer sagetes en semblança de filoses, e metia hom dins estopa ab foc encès; e tiraven-les los ballesters a aquells orons plens de terra, e enceneren-se. E, quan venc al terç dia,¹²⁸⁷ quan los sarraïns que eren dedins viren que no els tenia prou la maestria que havien feita, faeren parlar pleit que es rendrien a vida; e nós volguem-ho, per ço quan més los volíem vius que morts.

[EL REI RESCATA GUILLEM D'ÀGUILÓ I PAGA ELS SEUS DEUTES ALS MERCADERS]

204 E, quan nós los haguem preses, venc-nos En Guillem Saguàrdia,¹²⁸⁸ qui era oncle d'En Guillem d'Àguiló, que era pres e en València,¹²⁸⁹ e pregà'ns molt

1283. Una altra de les referències, més nombroses a partir del § 295 i 306, als almogàvers, que es troben en el *Llibre*.

1284. El dia 6 o 7 de juliol, segons que arribés a Museros el mateix dia 5 que va acabar d'enderrocar la torre de Montcada o l'endemà.

1285. Sembla que, en aquest cas, els dentells de la torre devien ésser els merlets.

1286. Els orons eren una mena de cabassos o cofins, que s'usaven per a l'atrinxerament. Vegeu TOURTOULON, *Jacme I*, I, p. 365; també GODAY, *Medis d'atac i de defensa en la crònica de Jaume I*, «1er Congr. Hist. Cor. Aragó», p. 804.

1287. Dia 8 o 9 de juliol.

1288. Guillem Ça-Guàrdia apareix en alguns documents reials datats a la fi de l'any 1234 (29 desembre) i al començament del 1235. Aquests documents són gairebé tots datats a Borriana (MIRET, *Itinerari*, p. 114-116), i Guillem Ça-Guàrdia havia pres part en el setge d'aquesta població (vegeu abans § 169, n. 1119). Veiem, doncs, versemblant que estigués o acudís prop del rei després de la presa de Museros. Hem de dir, però, que d'aquest temps —juliol del 1235— ja no en tenim cap notícia documental. [Guillem de Saguàrdia era senyor del castell de la Guàrdia, al Ripollès; sembla que ja era difunt el 1239: *Els castells catalans*, v, p. 57. M. T. F.]

1289. Guillem d'Àguiló havia pres part, com el seu oncle, en el setge de Borriana (vegeu abans § 169, n. 1119). Ignorem quan degué caure en poder dels sarraïns; però figura com a testimoni en documents de: 21 de febrer de 1234, 10 de gener de 1235 (en aquest, a Tarragona, al costat del seu oncle), 9 de juliol de 1237. Com que el darrer és datat al Puig de Cebolla, del qual el d'Àguiló era un dels principals defensors (vegeu més endavant, § 219 i seg.), caldria col·locar, sembla, la captivitat, entre aquesta data i l'anterior. O més concretament entre el 10 de gener de 1235 i el juliol del mateix any, poc després del 8 o 9, dia de la rendició de la torre de Museros (abans, § 203, n. 1287). [Guillem d'Àguiló tenia nombrosos béns a Tarragona i a llocs del Camp de Tarragona. Molts drets els vengué el 1243 a l'arquebisbe de Tarragona Pere d'Albalat. Consta que el 1240 era senyor de Vallverd i de Biure, que el 1266 vengué als hospitalers: *Els castells catalans*, IV, p. 223, 234, 275, 277, 292. A València posseïa béns a Rescanya i Algorós: R. I. BURNS, *El reino de Valencia*, p. 373. M. T. F.]

humilment que, pus son nebot era pres, que nós que el déssem aquells seixanta sarrains de Museros, car ell creia que en poria trer En Guillem d'Aguiló. E nós atorgam-li-ho que els li dariem ab consell dels rics hòmens en aital manera: que, si ell no el ne podia trer, que cobràs la host los catius. E ell besà'ns la mà e fò'n molt alegre. E envià a un cristià qui podia entrar segurament en València, si el darien En Guillem d'Aguiló per aquells seixanta catius de Museros. E ells atorgaren-li-ho e reteren En Guillem d'Aguiló per seixanta catius.

205 E, açò feit, anam-nos-en a Torres Torres albergar. E, enans que passàssem Alventosa,¹²⁹⁰ donaren-nos per los moros cent que nós llevàvem¹²⁹¹ disset mília besants. E haguérem-ne trenta mília, si un mes los haguéssim retenguts; e haguem-los a dar per tan poc, per ço quan los mercaders nos cuitaven de ço que havíem manllevat d'ells per a la host. E nós pagam aquell deute e altres e anam-nos-en a Saragossa e puis a Osca.¹²⁹²

[EL REI CONCEP EL PROJECTE DE PENDRE EL PUIG DE SANTA MARIA]

206 E nós, estan a Osca, anam per nostra terra envers Saranyena,¹²⁹³ haguem-nos pensat que preséssim lo castell que els sarrains apellaven Anesa, e els cristians deïen lo Puig de Cebolla, e ara ha nom lo Puig de Sancta Maria.¹²⁹⁴ E, quan l'haguéssim pres, pensam-nos qual ric hom hi poríem lleixar de nostra terra; e pensam que els hòmens no pujaven en prets ni en valor menys de bones obres; per què a aquell que nós més amàvem e en qui nós fiàvem devíem comanar aital lloc con aquell era, con l'haguéssim pres. E per ço quan Don Bernat Guillem d'Entença era nostre oncle de part de nostra mare,¹²⁹⁵ e que el bé que ell havia, havia

1290. Alventosa, per on passa el riu del seu nom.

1291. Els que li havien correspost en la presa de la torre de Montcada. Vegeu abans, § 202, n. 1280.

1292. Després de la data de Torres de Foios el 25 de juny de 1235, l'*Itinerari* de MIRET no ens dóna sinó unes quantes dates més de la resta de l'any, totes a Catalunya (p. 118-121). I són encara de Catalunya les estades que segueixen al començament de l'any 1236 (p. 121-122). Sols en arribar el mes de març d'aquest any trobem el rei a Saragossa; el 7, el 16 i el 21 (MIRET, *Itinerari*, p. 122-123). Es tractaria de l'estada de què parla ací la crònica? Bé ho sembla, si bé alguna de les dates sembla dubtosa; la segona, sobretot, si l'era no està equivocada, hauria de referir-se a l'any 1235. No tenim, en canvi, cap notícia respecte a l'estada a Osca: trobem el rei a Calataiud (20 maig), Daroca (21 maig), Terol (8 maig) i Tarassona (30 setembre) (MIRET, *Itinerari*, p. 123-124). És clar que res no s'oposa que en els intervals el rei fes una estada a Osca.

1293. No tenim cap notícia documental d'aqueixa estada del rei a Sarinyena.

1294. Vegeu abans § 131, n. 946, i més endavant, § 209.

1295. Vegeu abans, § 4.

per nós, volguem-lo més comanar a ell que a altre home, quan Déus nos hauria donat aquell lloc, que l'haguéssim pres. E nós, anant pel camí, clamam-lo e tiram-nos ab ell fora el camí e dixem-li:

—Don Bernat Guillem, vós sots hom que nós amam e en qui fiam, e que us tanyets molt per parentesc, e volríem-vos pujar e dar a vós aïna perquè vós nos faéssets tal servici, que, del bé que nós vos fariem, coneguessen tuit que ben l'hauríem més en vós. Ara nós havem-nos pensada una cosa en què nos poríets molt servir e per què nós vos seríem tenguts de fer a vós gran bé pel servici que vós nos haurets feit.

E ell graí'ns-ho molt e besà'ns en la mà per la mercè que nós li prometíem e pregà'ns que li dixéssim qual servici seria aquell. E nós dixem-li que nostra volentat era que anàssem assetiar lo Puig de Cebolla, e era prop dues llegües de València, e, quan l'haguéssim pres, que metríem a ell en frontera ab cent cavallers. E dixem-li con lo castell estava en puig e era bo e fort e ben obrat; e que li dariem conduit a un any, e que tot l'hivern tengués frontera aquí; e, quan venria a l'estiu,¹²⁹⁶ que nós que hi seríem e que talaríem València e ab lo mal que haurien pres de les cavalgades e ab la tala que nós los fariem, que així la maduraríem con fruita qui la vol menjar.¹²⁹⁷ E, quan nós veuríem que seria hora d'assetiar València ni que ella seria ben destreta de conduit, envaríem per tots nostres rics hòmens e per ciutadans:

—E que ens vinguen acórrer per assetiar València, e ab la voluntat de Déu, qui ens ajudarà, pendrem-la. E, quan València sia presa, tot aquell regne serà pres tro a Xàtiva.¹²⁹⁸

207 E, quan ell oí aquest pensament nostre, no ens parlà ni ens respòs e estec una gran peça dubtant. E, quan nós vim que ell dubtava en la paraula que nós li havíem dita, dixem-li:

—Don Bernat Guillem, no dubtets, que aquesta paraula de què nós nos som descoberts a vós es bona. E tenits-ho en secret, que hom del món no ho sàpia tro que nós hajam aparellada nostra fazenda ab què es faça; e prenets ço que jo us dic e plàcia-us molt, car de dues coses no us pot fallir la una: que, si Déus vos lleixa complir aquell servici que nós vos manam que ens façats, jo us faré el pus honrat hom del meu regne; e, si vós morits en servici de Déu e nostre, paraís no us pot fallir que vós no l'hajats. E per aquestes dues raons vós no hi devets dubtar.

E sobre açò acostà's a nós e besà'ns la mà e dix que prenia el do que nós li donàvem; e donàvem-li bon consell, que no li'n podia mal pendre, d'aquelles dues coses que nós li havíem dites.

1296. Si la conversa té lloc durant l'esmentada estada del rei a Aragó, és a dir, durant els mesos març-setembre de 1236, l'hivern i l'estiu a què el rei es refereix han d'ésser els de 1237.

1297. Imatge de caient popular com d'altres que se'n troben per la crònica.

1298. Tot el que el rei pronostica o projecta aquí va realitzar-ho en els dos anys subsegüents.

208 Ab tant acordam-nos ab ell ensems que manàssem nostra host per al Pascor;¹²⁹⁹ e manam-la als rics hòmens e a les ciutats e a les viles. E quan venc aenant, a l'entrada de la quaresma,¹³⁰⁰ dixeren-nos per cert hòmens qui venien de València que derrocat havien lo castell del Puig. E, quan nós ho oïm, pesà'ns molt; e ab tot lo pesar que nós n'haguem dixem que no ens tenia dan per ço que nós hi faríem un altre castell quan hi iríem ab la host. E manam fer vint parells de tapieres¹³⁰¹ en secret, que hom no ho sabés, en Terol. E fom a la Pasqua Florida en Terol.¹³⁰² E enans que nostra host vingués, començam d'anar; e venc ab nós Don Eixemèn d'Urrea e nostra mainada e Don Pero Ferràndez d'Açagra e el consell de Daroca e de Terol. E, enans que vinguessen los altres, anam-nos-en. E nós, a eixida de Terol, per lo camí on anàvem, guardaren los de la host les bèsties carregades que portaven les tapieres, car negú de la host no sabia nostre secret ni on anàvem ne on no. E quan fom denant Exèrica, que la talàvem, Don Pero Ferràndez d'Açagra venc a nós e Don Eixemèn d'Urrea, quan haguem menjat, e dixeren-nos:

—Senyor, què és açò que dien-nos, que tapieres llevats?

E nós dixem-los que no els en respondríem denant tots, mas que es llevassen los altres, e parlàriem ab ells e dir-los híem què era ne què no.

209 E, quan se'n foren llevats, dixem-los:

—Aquesta cosa havem feita en gran secret e prec vosaltres e man que tingats lo secret tro que vegem les gents per què es fa ne per què no; que jo les he feitas, per ço car jo vull poblar lo puig que ara ha nom Enesa e haurà nom lo Puig de Sancta Maria.¹³⁰³ E ells han desfeit lo castell que hi era, e jo vull-lo refer; e, quan refreit l'haurem, lleixar-hi hem nostra frontera, bona e enfortida; e d'aquí guerrear-los ha hom tant, tro que València sia així aflaquida de conduit, que la puscam assetiar e que la puscam pendre.

1299. El Pascor és la primavera.

1300. Si es tractés de la quaresma de l'any 1236, això s'hauria referit a mitjan febrer, perquè el dimecres de cendra s'escaigué el 13 d'aquell mes. Però com que, segons la cronologia que hem anat donant dels esdeveniments recontats, ha de tractar-se, si de cas, de la quaresma de l'any 1237, cal col·locar aquests esdeveniments a començaments de març, perquè el dimecres de cendra s'escaigué el 4 d'aquest mes.

1301. Tapieres, segons el que diu tot seguit, devien ésser els ormeigs per construir tàpies.

1302. La Pasqua de l'any 1236 s'escaigué el 30 de març; però per aquest temps el rei era a Aragó (§ 205, n. 1292). Però no en surt, tot seguit, com indica aquí, sinó que hi roman. I, si hi ha una estada del rei a Terol, és del 28 de maig (abans, *loc. cit.*). En canvi, l'any 1237, en què, segons la cronologia que hem anat establint, van tenir lloc aquests esdeveniments, hi ha una llacuna durant el primer semestre, que permet d'encabir-los. Vegeu altres motius en les notes subsegüents. Quant a la Pasqua del 1237 fou el 19 d'abril.

1303. Vet aquí l'explicació del nom cristià del Puig. Hauria estat el mateix rei qui l'hauria batejat, nova mostra de la seva devoció a la Mare de Déu, manifestada tantes vegades al llarg de la crònica a partir de l'expedició a Mallorca. Tanmateix, sembla que el canvi de nom no va tenir lloc sinó més endavant (vegeu n. 1310).

E ells dixeren:

—Bé ens ho dègrets a nós haver feït saber, que mells fórem aparellats de con-
duït e d'altres coses que ara no som.

E coneguem-los, en les cares, que no els plaïa e, en la paraula, que no ho ana-
gaven bé;¹³⁰⁴ e dixem-los:

—Barons, plàcia-us açò que nós havem feït e farem; que per aquesta cosa se
conquerrà València mills que per neguna altra del món.

210 Ab tant, en l'altre dia anam-nos-en a Torres Torres e al tercer dia, quan l'ha-
guem talada, eixim de Torres Torres¹³⁰⁵ e passam per Morvedre, per un coll que hi
ha; e passam prop lo castell tres treïts de ballesta o quatre.¹³⁰⁶ E donam la davante-
ra a Don Eixemèn d'Urrea, e els hòmens de peu eren entre nós e ell, que tenien la
rereguarda. E, quan fom llajús, al pla, que haguem passat Morvedre, envià'ns mis-
satge Don Eixemèn d'Urrea que ens faïa saber que batalla hauríem, que Zaèn era
a Puçol¹³⁰⁷ ab tot son poder, e que ens alegràssem. E nós dixem-li que ens plaïa
molt, pus així era. E els de les atzembles e aquells que anaven en la mitjania acollir-
ren-se tots a la serra, llevats aquells de valor, qui s'aturaven, e era lo mestre de l'Es-
pital e el comanador d'Alcanís¹³⁰⁸ e aquells d'Alcanís e de Castellot, sí que érem bé
dos mília hòmens de peu e cent a cavall, ab los hòmens de Borriana, e bé trenta
cavalls armats. E havíem enviats corredors a València, e ells estaven en celada, que
sí¹³⁰⁹ Zaèn, rei de València, isqués, que es combatessen ab ell. E no isqué Zaèn.

211 E, quan nós oïm que nostres eren, plagué'ns molt; e anam-nos-en al puig¹³¹⁰

1304. Nova manifestació del pessimisme i la resistència dels rics homes aragonesos a les empreses que projecta o vol dur a terme el Conqueridor.

1305. Eixir és una manera de dir, perquè Torres Torres, com altres poblacions que esmenta, es trobava encara en poder dels sarraïns. El rei hi anava amb la seva host, acampava pels voltants, i talava l'horta i els camps, i se n'anava: n'eixia, eixia dels seus termes.

1306. Morvedre es troba arran de mar. Però la muntanya comença arran de la població.

1307. Sobre Puçol, vegeu § 187, n. 1211.

1308. Hug de Forcalquer i Roderic Pérez Pons. Vegeu § 153, n. 1052 i § 154, n. 1062. [En realitat, el comanador d'Alcanís era Álvaro Fernández; Roderic Pérez Pons ho fou més tard: S. VIDIELLA, *Contribución al Catálogo*, p. 43-45. M. T. F.]

1309. *que sí*: Llició preferible de CDENV; *H sí que*. [J. B.]

1310. Quan va tenir lloc aquesta primera estada del rei al Puig? *L'Itinerari* de MIRET (p. 128) ens proporciona una indicació: el rei era al Puig pel juny de 1237. Això enllaça bé amb la cronologia que hem anat establint, la darrera data de la qual ha estat la relativa a la Pasqua florida de 1237 (§ 208, n. 1302). El primer document que posseïm expedit pel rei al Puig és del 25 de juny del dit any. És datat «apud castrum de Çebola». I els altres documents porten la mateixa indicació de lloc. Això vol dir que encara no li havia estat canviat el nom per Puig de Santa Maria, i que no és exacte el que diu el § 209, en presentar el canvi com una iniciativa del rei, anterior a l'ocupació del Puig. Això fou més endavant com ja hem indicat (§ 209, n. 1302). —Les altres dates d'aqueixa estada del rei al Puig són: primer i 9 de juliol i primer d'agost (MIRET, *loc. cit.*). Ara bé, el fet que el primer

e metem nostra tenda en el pla, dejús la vila;¹³¹¹ e albergam alegrement e pagada ab aquells qui eren venguts de la celada e ab los nostres. E a cap de pocs dies anaren vinent los nostres rics hòmens que encara no eren venguts e els consells de Saragossa e de Daroca e de Terol.¹³¹² E, quan foren venguts, partim-los segons la gent que hi havia, cascú a braces, que faessen l'obra; e, si la podien acabar en quinze dies o en tres setmanes, que se n'anassen llur carrera, ab què faessen bona obra. E durà de fer l'obra dos meses.¹³¹³

212 E, mentre que nós aquí estàvem, faïen-se cavalcades; e en tan gran gràcia de Déus fo poblat aquell lloc, que anc null hom que cavalgàs sobre els sarraïns per fer-los mal no fo que ab goany no tornàs a la host o ab poc o ab molt. E anc neguna cavalgada qui d'aquí eixís no fo vençuda per sarraïns: tant eren guiats per nostre Senyor. E faem fer per los llenys qui venien a la mar una calçada prop d'aquell puig que li està de prop,¹³¹⁴ on podien passar a la mar quan venien neguns llenys, per ço que mester era a la host e per adur conduit de la mar.

[LA CONDUCTA DE BERNAT GUILLEM D'ENTENÇA COMPROMET LA SITUACIÓ DEL REI DAVANT LA HOST. EL REI VA A CATALUNYA I ARAGÓ]

213 E, quan haguem aquí estat tres meses¹³¹⁵ esperant Don Bernat Guillem d'Entença (que ell devia venir per reebre aquell lloc, e no ens en volíem partir tro

document que tenim sigui del 25 de juny no vol dir que el rei no hagués pogut arribar-hi abans, més a prop de la Pasqua Florida, com ha de deduir-se de la narració de la crònica.

1311. Recordem que el Puig —castell i vila— havia estat abandonat pels sarraïns (§ 208).

1312. Això es troba en contradicció amb el que ha dit abans (§ 208), això és, que els consells de Daroca i de Terol anaven amb ell.

1313. Aquests dos mesos podrien ésser per maig-juny, abans de la data del primer document expedit al Puig (26 juny). Ho diem perquè la data diu: «apud castrum de Çebola»; i això fa pensar si el castell, en aquesta data ja hauria estat reconstruït; si no fos així, potser hauria dit «apud Podium» i no «apud castrum».

1314. El Puig està format per tres eminències. Potser es refereix a la més propera a la mar, que se'n troba a no gaire més de tres quilòmetres.

1315. Aquesta indicació i la que fa unes quantes ratlles més avall dient «ara som en juliol» ens serveixen per establir la cronologia d'aquesta estada al Puig i l'arribada de Bernat Guillem d'Entença. En efecte, Bernat Guillem no apareix entre els signants del document del 25 juny de 1237; apareix, en canvi, entre els signants dels documents de 9 de juliol i del primer d'agost. Això vol dir que no havia encara arribat en la primera data i sí en la segona. La crònica, doncs, data bé la seva arribada. I, si fou, doncs, a primers de juliol, els tres mesos que el rei havia estat al Puig quan Bernat Guillem va arribar, ens obligarien a col·locar l'arribada del rei al Puig a primers d'abril de 1237. I l'obra del castell del Puig en els mesos d'abril i maig. Recordem, però, que Pasqua havia estat el 19 d'abril i que, segons la crònica (§ 208), l'arribada del rei al Puig fou poc després de Pasqua.

que ell fos vengut), venc-nos messatge que era a Borriana per dos cavallers que ens envià. E nós no havíem estat de bona saó,¹³¹⁶ e pregaren-nos de la sua part que venguéssem a Borriana. E, quan aquests precis nos faïen, pensam-nos entre nós que no havia bé sos ops e dixem-los:

—Què ens vol Don Bernat Guillem d'Entença? Que més li acabariem aquí que no fariem a Borriana.

E ells dixeren:

—En totes guises vos pregam que anets lla.

E nós responem-los:

—Anar-hi hem de bon grat, mas havem estat malaute, e ara som en juliol,¹³¹⁷ e, si ens prenía una calor, havem paor que ens pejøràs la malaltia.¹³¹⁸ E digats-li que venga en bona ventura, que aquí porà parlar mills ab nós que no faria lla.

E sobre açò anaren-se'n, e ell venc a l'altre dia. E, quan nós sabem que ell venia, eixim defora, a ell,¹³¹⁹ tro a cent cavallers. E, quan s'encontrà ab nós, besà'ns la mà, e nós saludam-lo. E, quan l'haguem saludat, demanam-li con venia, e ell dix que ben venia. E nós dixem:

—Ben conoixem con venits, que bona companya amenats; mas, de conduit, con vos va?

E, quan nós li ho haguem dit, ell nos dix:

—Entrarem dins, e parlaré ab vós.

E, quan nos dix açò e no ens respòs sempre en la via, pensam-nos que no havia ben sos ops. E dix-nos que encara devien venir quaranta cavallers. E, quan nós vim que més cavallers amenava que nós no li havíem manat, aesmam-nos que ço que li havíem dat en conduit, que ho hagués dat a cavallers.

214 E, haüdes aquestes paraules, entram-nos-en, e ell menjà. E, quan hac menjat, e nós haguem dormit,¹³²⁰ enviam-li missatge que vingués a nós. E venc e dix que volia parlar ab nós a una part, e que null hom no hi fos. E tiram-nos a una part, e que null hom no hi fo, e dix-nos:

—Jo no us ho volia dir, quan vós m'ho demanàs, del fait del conduit, car despès he ço que vós me donàs en conduit en cavallers la major partida.

1316. Aquesta és una de les poques vegades que el *Llibre* ens parla d'alguna malaltia del rei. Vegeu també els §§ 257, 558, 560 i l'al·lusió que fa en el prefaci a la salut que Déu li ha donat.

1317. Aquesta és la indicació cronològica que al·ludíem en la nota 1315 i que és fonamental per a la datació de tots aquests esdeveniments.

1318. Observem la cura que té el rei amb la seva salut —com no es tracti d'un pretext per obligar Bernat Guillem a acudir al Puig.

1319. *ell*: CDENV hi afegeixen *per acollir-lo, e ab ell venien*. [J. B.]

1320. Confirmació del fet que el rei (vegeu § 174) no deixava mai de fer migdiada, àdhuc en casos de forta preocupació com és ara aquest.

—E con? —dixem nós—. E no havets aduit conduit a Borriana per mar e per terra? Car nosaltres no n'havem aquí, ans me tenen gran cuita los rics hòmens qui són aquí, per ço quan hinc atur, que no hagen què menjar¹³²¹ ni vós no n'hajats aportat! Àvol joc nos havets feit!

E ell dix:

—Sí he en Tortosa tres-cents cafisses¹³²² a mesura d'Aragó e cinquanta bacons, mas jau-me en penyora per mil cinc-cents sous.

E nós dixem:

—Per Déu, Don Bernat Guillem! Àvol joc havets feit a mi e a vós! Que jo, per fiança de vós, no me n'era aparellat, e ara no porets vós tenir lloc a mi, ni jo a vós. E el feit aquest és tan acostat, que els cavallers que són ab mi aquí no s'hic volran aturar, si no hic han què menjar, ni els vostres atretal. E sapiats per cert que, si no fos per ço con tant havets ab mi de parentesc e tant vos am, no sé null hom en el món de qui no me'n venjàs, de ço que vós m'havets feit. E, si aquest lloc no es té, València és perduda per aventura per tots temps, que jamés no en venrem en tan bon llanç.

E dixem-li:

—Anat-vos-ne e pensats-hi esta nuit; e nós pregarem nostre Senyor que us hi don bon consell, que vós àvol lo ens havets donat.

E partí's de nós.

215 E, quan venc al matí, haguem nós pensat con se poria fer e dixem-li:

—Jo no hic veig altre consell sinó aquest: jo me n'iré a Borriana, e vós dats-me quantes atzembles ha aquí vostres. E, si jo lo hi trop, llevat lo menjar que hagen los hòmens¹³²³ escassament, enviar-vos he tot lo conduit que hi trop per a quinze dies. E d'aquí anar-me'n he a Tortosa e d'aquí enviar-vos¹³²⁴ he per a dos meses.

E fom a Borriana.¹³²⁵ E quan venc que en volguem llevar la host, una oreneta havia feit niu prop de l'escudella en lo tendal; e manam que no en llevassen la tenda tro que ella se'n fos anada ab sos fills, pus en nostra fe era venguda.¹³²⁶ E

1321. *menjar*: DEV hi afegeixen *e que nós no hic hajam què menjar*. [J. B.]

1322. *cafisses*: Lliçó preferible de CDN (EV *cafissos*); H *cafis*. [J. B.]

1323. *hòmens*: CDENV hi afegeixen *mester*. [J. B.]

1324. *enviar-vos*: CDENV hi afegeixen *n'*. [J. B.]

1325. No tenim cap notícia documental relativa a aqueixa estada de Jaume I a Borriana.

1326. Aquest delicat episodi, que mostra la tendresa d'ànima del Conqueridor, ha donat lloc a algunes confusions pel que fa al lloc on va esdevenir-se. La redacció del *Llibre* en té la culpa. Perquè tal com està redactat aquest passatge, sembla que l'episodi hagi tingut lloc a Borriana. Però no és possible que sigui així, perquè en el poc temps que el rei estigué a Borriana no és possible que una oreneta pogués fer-hi niu. D'altra banda, aquesta anada a Borriana devia tenir lloc, al més aviat, per l'agost, quan les orenetes ja fa temps que han fet el niu. No: l'episodi va tenir lloc al Puig, al moment que el rei va disposar-se a partir cap a Borriana. I el «fom a Borriana» vol dir, en realitat, «anam-nos-en a Borriana».

enviaren-nos les atzembles, e faem-les carregar de pa e de vi e de civada, e compram moltons en la host e vaques e cabres que havien amenades de cavalgada. E donam-los ració sempre per a un mes de la carn. E eixim de Borriana e anam a Tortosa¹³²⁷ e entram-hi en dos dies. E faem cargar quatre llenys de pa e de vi e de civada e de carn salada per a dos meses e enviam-los-ho. E, quan nós fom partits d'aquí, anam-nos-en a Tarragona.¹³²⁸

216 E nós, qui entràvem en Tarragona pel camí dessús de Vila-seca,¹³²⁹ vim arbres molts en Salou; e estem tot aquell dia, e, quan venc a la nit, que fo sus hora d'alba, Ferran Peris de Pina jeïa-nos denant,¹³³⁰ e dixem-li:

—Don Ferran Peris, dormits?

E dix ell:

—Senyor, no.

E dixem-li:

—Una cosa havem pensada: que creem que trobarem consell per al puig. Hir, quan passàvem per Vila-seca, vim arbres a Salou, e creem que hi haja conduit que lleven a Mallorques. E llevat-vos tost, e jo dar-vos he dos porters que vagen ab vós, e emparats-ho tot e digats als senyors dels llenys que vinguen a mi. E, enans que us en partats, guardats què hi ha ne què no e escrivits-ho tot e trets-ne los timons e les veles.

E, així con ho havíem dit, se féu; e aduixeren-nos los senyors dels llenys, e tot quant hi havia, per escrit. E trobam que podíem dar ració de farina a Don Bernat Guillem d'Entença, qui era romàs al Puig, per a tres meses e de vi per a sis meses,

1327. No tenim notícies documentals d'estada del rei a Tortosa fins al 2 d'octubre de 1237 (MIRET, *Itinerari*, p. 129). Però no immediatament després de l'estada al Puig, sinó amb una estada intermèdia a Lleida i pèrdua del seu rastre durant un mes i mig. De manera que el rei és encara al Puig el dia primer d'agost de 1237, i el dia 12 del mateix mes ja és a Lleida, on el trobem encara el dia 15. I després no tornem a saber res del rei fins al 2 d'octubre a Tortosa. ¿És aqueixa estada la mateixa de què parla la crònica? Tal com en parla, no. De totes maneres, cal col·locar l'estada a Borriana i Tortosa després del primer d'agost, darrera data al Puig, creiem que fins i tot abans de l'estada a Lleida el 12, perquè aquest viatge sembla haver estat molt ràpid. I, com indica tot seguit la crònica, després d'haver anat encara a Tarragona, el rei va anar realment a Lleida.

1328. No tenim notícia documental de l'estada del rei a Tarragona per aquest temps. Però aqueixa estada devia tenir lloc: o bé entre el primer i el 12 d'agost, suposant que també haguessin tingut lloc en aquestes dates les estades a Borriana i a Tortosa de què parla la crònica, o bé entre el 2 d'octubre (1237), data de l'estada a Tortosa de què parla l'*Itinerari* de MIRET i el 14 del mateix mes, data de l'estada del rei a Barcelona de què parla immediatament el predit *Itinerari*, p. 129. Ens decantem, però, envers la primera hipòtesi: d'una banda, per la pressa que corria el proveïment del Puig i d'altra banda, perquè s'hi adapta millor la cronologia ulterior (vegeu § 217, n. 1339)

1329. Vila-seca, al Sud de Tarragona, arran de Salou.

1330. Ja hem trobat altres passatges que demostren com alguns cavallers acostumaven a dormir davant del rei. Vegeu § 172, 223.

e que hi havia carn salada e civada per a dos meses. E faem carta als mercaders que els ho dariem. E anam a Lleida¹³³¹ e manllevam dels prohòmens seixanta mília sous e pagam los mercaders, e l'als que romania, enviam-los-ho per l'aigua a compliment de la ració de la farina e del vi. E d'aquí anam-nos-en a Osca.¹³³²

[EL REI S'ASSABENTA DE LA BATALLA DEL PUIG]

217 E, nós estant en Osca, venc-nos messatge un cavaller que era natural d'Osca e havia nom Guillem de Sales¹³³³ e venc per manament de Don Bernat Guillem d'Entença e de Don Berenguer d'Entença¹³³⁴ e de tota la companya que nós havíem lleixada al Puig. E saludà'ns de la llur part; e havia un colp en la cara e tenia una bena¹³³⁵ ab estopa; e demanà'ns albíxera, e nós dixem que la li dariem segons les noves que ens aduïa. E ell dix:

—Les noves són tals, que a vós plauran, e que en serets alegre.

E dix:

—Veus aquí les cartes dels rics hòmens e dels cavallers que vós lleixàs al Puig.¹³³⁶ E dien que Zaèn, ab tot lo poder de Xàtiva tro en Onda,¹³³⁷ e que eren bé

1331. Ja hem indicat l'estada a Lleida del rei el 12 i el 15 d'agost. Podria ésser aquesta. El rei hi hauria anat després de l'estada a Borriana, Tortosa i Tarragona; hauria manllevat, com diu tot seguit, seixanta mil sous als prohoms de Lleida, i hauria continuat el seu camí fins a Osca, segons indica tot seguit la crònica.

1332. No tenim cap dada documental que comprovi l'estada a Osca de què parla aquí la crònica; però la crònica hi insisteix i hi enllaça les notícies d'un esdeveniment tan ressonant com la batalla del Puig. Vegeu §§ 217-219.

1333. No hem sabut trobar cap notícia relativa a aquest cavaller Guillem de Sales.

1334. Aquest Berenguer d'Entença devia ésser el fill gran de Ponç Hug d'Empúries, i el cunyat de Bernat Guillem d'Entença, ja que aquest estava casat amb una germana de Berenguer, Jussiana. Vegeu BLANCAS, *Linajes de Aragón*, cit. per MIRET, *Itinerari*, p. 575. Es comprèn que Berenguer es trobés al costat del seu cunyat formant part de la guarnició del Puig. També va prendre part en altres episodis de la reconquesta del regne valencià, entre ells el setge de la capital, i fou un dels barons que el rei hi va deixar, en partir cap a Montpeller. Vegeu § 295 i notes corresponents.

1335. Sobre aquest procediment de guarició vegeu abans § 173. MONTOLIU, *Els elements arturians en la crònica de Jaume I*, p. 708, troba similitud entre aquest passatge del *Llibre dels feits* i un passatge de *Merlin* (I, 212) en el qual és presentat el rei Artús rebent un missatge semblant: «Àtant voient un chevalier entrer en la sale e fus tous armés à cheval, mais il estoit teuls atornés que li sans li saloit par les costés en plus de trois lieus». La ressemblança, de tota manera, és bastant vaga, i, en tot cas no creiem que es pugui deduir cap influència literària en aquest punt: es tracta d'un fet real referit per la crònica, i que s'assembla a tants altres fets reals o imaginaris.

1336. Que sapiguem, aquestes cartes no han arribat fins a nosaltres.

1337. Onda, lloc de l'actual província de Castelló, partit judicial de Nules, en la ribera meridional del riu Millars. La crònica de BERNAT DESCLOT, que dóna molts més detalls d'aquesta batalla (cap. XLIX), diu «que totes les gents del regne de València e de Múrcia foren ajustades a València».

sis-cents cavallers e bé onze¹³³⁸ mília hòmens de peu, vingueren aital dia¹³³⁹ al sol eixit, gran maití, per combatre al Puig; sí que deu hòmens a cavall, que eren anats per córrer València, eren tornats al Puig e faeren saber a Don Bernat Guillem d'Entença e a Don Berenguer que Zaèn venia ab tota sa host. Ab tant oïren llur missa e preseren lo cors de Jesucrist aquells qui pres no l'havien, e eixiren tots armats fora el Puig; e deïen que, si s'embarraven, que peyor los seria, e pus tost los pendrien, que si els trobaven defora, e que es comanaven a nostre Senyor e que volien haver batalla ab ells.

218 E entretant los sarraïns vingueren e donaren en la denantera los peons de la frontera de Xèrica e de Sogorb e de Lliria e d'Onda; e aquells que sabien més d'armes metien denant, e els cavallers ab altra peonada vengren en el dors. Sí que a les primeres ferides que els faeren s'hagueren a vençre los nostres. E puis los nostres tornaren altra vegada per la costa a enjús e cobraren del camp ço que perdut havien. E en tant los sarraïns s'escridaren e cobraren la plaça altra vegada, e els cristians tiraren-se a la costa del castell. E, en tant con açò faeren, venc una vots llassús del castell dels que ho miraven:

—Van-se'n, van-se'n e vencen-se!

E a açò los cavallers nostres oïren-ho e cridaren:

—Vergonya, cavallers, vergonya!

E cridaren tots a una vou:

—Sancta Maria, Sancta Maria!

E aquells qui eren en la rereguarda dels sarraïns, qui eren dessus los altres, començaren de fugir primers que aquells qui eren denant; e van ferir en la davan-

1338. *onze*: CDEN *quaranta*; V *seixanta*. [J. B.] Acceptem la variant intermèdia del ms. Aiamans que explica bé la confusió de les altres dues. D'altra banda, no escauria a les exageracions pròpies de l'èpica una xifra tan discreta com la que dóna el ms. de Poblet, inferior indubtablement als contingents que podia fornir la part encara sarraïna del regne de València. DESCLOT, cap. XLIX, no dóna cap xifra i es limita a dir: «que els plans e les muntanyes n'eren coberts, que gran feredat era de veure».

1339. La data d'aquesta batalla, coneguda amb el nom de batalla del Puig, ha estat fixada diversament. DIAGO, *Anales de Valencia*, VII, p. 17, la col·locava en el mes de juny de 1237 aproximadament, i SWIFT, *James*, p. 63, segueix la seva opinió. En canvi, TOURTOULON, *Jacme I*, p. 301, la col·locava en el mes d'agost d'aquell mateix any. No cal dir com la datació del mes de juny és incompatible amb la cronologia que hem establert fins ara; i hi ha un fet que per ell sol invalida tota pretensió de mantenir aquesta data: el document citat abans (§ 211, n. 1310), datat al Puig el dia primer d'agost de 1237, consigna la permuta celebrada entre el rei i Lop Ximèn de Lúcia, de l'alqueria de Foios pel lloc de Xivert. Doncs bé: Lop Ximèn de Lúcia va morir a la batalla del Puig. Més acceptable és la data proposada per TOURTOULON, però aleshores cal admetre, com hem fet, que l'estada a Osca va tenir lloc immediatament després de l'estada a Lleida de 12 i 15 d'agost (vegeu abans, § 216, n. 1332). En tot cas, no és probable que la batalla tingués lloc gaire després de l'agost: faria estranya una acció d'aquesta envergadura per part dels sarraïns en temps tardoral.

tera los nostres als sarraïns e obriren-los. E aquí es començà de vençre la batalla, e durà la vençuda tro al riu Sec, que és entre Foyos e València.¹³⁴⁰ E moriren-ne molts qui foren ferits de glai e altres que no havien negun colp.¹³⁴¹ E moriren dels nostres Rui Xemenes de Lúsia, que tant entrà a les primeres ferides, que anc hom no el veé tro que el trobaren mort;¹³⁴² e morí-hi son fill de Don Xemèn Peres de Terga,¹³⁴³ lo major, e un altre qui tenia la senyera de Don Bernat Guillem;¹³⁴⁴ e hac-hi cavallers ferits, mas no que en morissen.

[EL REI TORNA AL PUIG]

219 E, quan oïren açò los de Terol, que la batalla havien vençuda los cristians e que hi havien perduts molts cavallers,¹³⁴⁵ anaren-se'n de setanta tro a vuitanta al Puig, e al segon dia, a tèrcia, foren ab ells. E nós, quan haguem oïdes estes noves en Osca,¹³⁴⁶ faem-ho a saber a les órdenes e anam-nos-en a la Seu, denant Jesús Natzaret,¹³⁴⁷ e ab lo bisbe¹³⁴⁸ e ab los canonges faem cantar *Te Deum Laudamus*. E anam-nos-en a Daroca sempre de mantinent¹³⁴⁹ e enviam missatge als rics hòmens que vinguessen a nós. E nós, estant en Daroca, enviam per los caps de les

1340. Riu Sec o riu Betxí (vegeu abans, § 183, n. 1247). Cf. DESCLOT, cap. XLIX, que diu que els encalcan una llegua i mitja, fins a mitja llegua de la ciutat de València.

1341. Això, que sembla una exageració, és també reportat per DESCLOT, cap. XLIX, el qual precisa que n'hi moriren 10.000, «sense colp, que gitaven-se los morts dessús e morien de paor». Ni el *Llibre* ni Desclot no parlen de la intervenció miraculosa de sant Jordi, de què ens parla la Crònica de Sant Joan de la Penya, la qual diu que el sant «ab molts cavallers del Paradís, qui li aidà a vencre la batalla, per la qual ajuda negun crestià no hi morí» (cit. ALÒS-MONER, *Sant Jordi, patró de Catalunya*, p. 67).

1342. Sobre aquest personatge, vegeu § 21, n. 232, i § 217, n. 1339.

1343. No hem sabut trobar notícies sobre aquests personatges pare i fill.

1344. És a dir, tres cavallers morts en total. Cf. amb DESCLOT, cap. XLIX, que dóna la xifra també de tres cavallers morts, però afegeix set peons.

1345. La variant del ms. de Poblet no lliga amb el que acaba de dir en el paràgraf anterior. Podria ésser, però, que els ferits haguessin estat nombrosos, com foren nombrosos els cavallers morts, segons indica al final del paràgraf, i que calgués substituir-los. De totes maneres, l'expressió *perduts* no pot interpretar-se sinó en el sentit de morts. Segurament aquí hi ha una errada dels manuscrits, i ha de dir *cavalls*, en lloc de *cavallers*.

1346. Recordem que, segons ha dit (§ 217), el rei es trobava en aquesta població.

1347. *Natzaret*: CDEN *Natzarè*. [J. B.]

1348. El bisbe d'Osca era el famós juriconsult Vidal de Canyelles, que precisament l'any 1237 va començar a regir la seu oscenca.

1349. No tenim cap notícia documental d'aquesta estada del rei a Daroca (com tampoc de l'estada a Osca); recordem, però, que hi ha un document reial datat a Tortosa el 2 d'octubre de 1237; abans d'aquesta data cal col·locar l'anada a Daroca. Recordem també que hem col·locat l'estada a Osca (abans, § 216, n. 1331-1332), en la segona quinzena d'agost.

aldees e haguem los bons hòmens de la vila e pregam-los e manam-los que ens haguessen mil atzembles dins cinc dies en Terol e que no hi fallissen.¹³⁵⁰ E dixerem que, pus Déus nos havia tan bé guiats, e nós ho volíem, que ho farien. E anam-nos-en a Terol¹³⁵¹ e enviam aitambé per les aldees, e vengren aquí; e manam-los que dins tres dies nos haguessen mil atzembles aparellades, per ço con volíem conduit portar per al Puig. E ells dixerem que ho farien e que farien ço que els manàssem en totes coses, mas que bé vuitanta hòmens a cavall de Terol eren ja lla, e que lla els trobaríem. E pregam a Ferrando Díez¹³⁵² que ens prestàs pa per aquestes dues mília atzembles a carregar, e dix que ho faria; e que enviàssem per les aldees, e que aduïxessen lo pa a Sarrió,¹³⁵³ e que en la carrera nos trobarien, e que no ens faessen llaguiar. E moguem-nos ab nostra rècua e ab bé cent hòmens a cavall que hi havíem e entram-nos-en al Puig e anam albergar a les Alcubles.¹³⁵⁴ E en les Alcubles dixerem-nos que Zaèn, rei de València, era en Lliria ab tot son poder e que es combatria ab nós. E dixem nós:

—Vinga qui venir vol, que nós lla entrarem.

E eixim de les Alcubles e ab nostres atzembles carregades e ab nostres cavalls armats e ab nostra senyera desplegada entram-nos-en al Puig. E Don Bernat Guillem e Don Berenguer d'Entença e les órdenes que hi eren eixiren-nos acollir e En Guillem d'Aguiló e altres que n'hi havia.¹³⁵⁵ E fom alegres nós ab ells, e ells ab nós, per la bona ventura que ens era venguda. E no ens pogren tots acollir, perquè havien perduts vuitanta-sis cavalls en la batalla.

1350. Un miler d'atzembles per a una sola població, encara que s'hi comptin les aldees, sembla molt, i és indicatiu d'una relativa abundor de bestiar de càrrega i tir, en contrast amb la quantitat de cavalls, més aviat escassa.

1351. Tampoc no tenim cap notícia documental d'aquesta estada del rei a Terol; però creiem que cal col·locar-la a finals d'agost o començaments de setembre.

1352. Ferran Díez era el majordom de la cúria de Jaume I. Vegeu abans, § 133, n. 954.

1353. Sarrió, en aragonès Sarrión, en l'actual província de Terol, diòcesi *id.*, partit judicial de Mora de Rubielos, al Nord de la serra de Javalambre, al S. del riu Millars, a 1.800 m. d'altitud.

1354. Malgrat l'expressió «entram-nos-en al Puig», sembla indubtable que el que devia dir el text original és: «anam-nos en al Puig». Per això el ms. de Poblet, unes quantes ratlles més avall, repeteix (i allí sí que hi escau) «entram-nos-en al Puig». — Les Alcubles estan en un pla voltat pels puigs del Molí, Solana, Alcaid i altres, a una cinquantena de quilòmetres de València, província d'*id.*, partit judicial de Villar del Arzobispo, diòcesi de Sogorb.

1355. Bernat Guillem, Berenguer d'Entença i Guillem d'Aguiló es trobaven al Puig llavors de la primera estada del rei, la del mes de juliol. Ho sabem documentalment, perquè apareixen com a testimonis dels documents reials. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 128-129, i HUICI, *Colección*, I, doc. CLVIII. Tots tres degueren restar-hi. Pel que fa als ordes, es refereix als dels templers i hospitalers. — No tenim cap notícia documental d'aquesta segona estada del rei al Puig. Segons la cronologia que anem establint, degué tenir lloc pel setembre de 1237, entre la de juny-agost del mateix any, que, en opinió nostra, és la primera, i la del gener de 1238, la immediata a la mort de Bernat Guillem, ambdues documentades.

220 E sobre açò enviam messatge a N'Eixemèn Pérez de Tarassona, en Aragó,¹³⁵⁶ que ens enviàs quaranta cavalls, e aquell que més valria, que valgués cent morabatins, e de cent ensús.¹³⁵⁷ E, nós estan en aquell Puig, venc-nos Don Ferrando e Don Artal d'Alagó¹³⁵⁸ e Don Pero Cornell, e vengren a nós, car havien haüt nostre missatge que vinguessen a nós al Puig. E haguem missatge que els cavalls per qui nós havíem enviat eren a Terol. E dixem a Don Bernat Guillem d'Entença e a Don Berenguer e a En Guillem d'Aguiló e a aquells cavallers qui eren al Puig que aquells cavalls que perdut havien, que enans que d'ells partíssem los esmenariem tots;¹³⁵⁹ e graïren-nos-ho molt. E dixem-los encara que els lleixariem la quinta nostra,¹³⁶⁰ per ço quan havien ben feit en la batalla; e tot açò nos graïren, e que coneixien que els havíem feita gran mercè. E enviam messatge a aquells qui amenaven los quaranta cavalls que eren en Terol que els amenassen a Sogorb, per ço car los cavalls no gosarien entrar a nós menys de poder de cavallers. E nós isquem-hi e anam a Sogorb¹³⁶¹ ab aquests rics hòmens. E, quan fom a Sogorb e hi haguem estat un dia, los cavalls vengueren. E pregam e manam als rics hòmens que dixessen als llurs cavallers que venessen de sos cavalls e que no en faessen carestia neguna, per ço con nós los havíem tan gran mester,¹³⁶² mas que ens faessen avinentea, e nós dar-los n'hiem ço que valien e encara més. E dixeren que ho farien de bon grat; e parlam ab los cavallers e veem los cavalls aquells que ens assautaven e compram-ne quaranta-sis, que ens costaren seixanta mília sous,¹³⁶³ e

1356. Aragó: CDENV hi afegixen *qui era nostre reboster major en tot lo regne d'Aragó*. [J. B.]. — En efecte, ostentava aquest càrrec. Vegeu § 166, n. 1105.

1357. El preu dels cavalls acostumava a ésser pel volt dels mil sous.

1358. L'infant Ferran i Pere Cornel apareixen en els documents datats al Puig pel juny-agost de 1237. No hi apareix Artal d'Alagó, però sí Artal de Luna, amb el qual potser s'ha confós el cronista; tant més que Artal d'Alagó per aquest temps (una mica més endavant) s'havia passat a l'enemic i lluitava contra els cristians (vegeu § 227). L'aparició de la signatura de l'infant, del majordom Cornel i d'Artal de Luna en els documents citats podria ésser un argument a favor de la identificació de l'estada de juny-agost al Puig amb aquesta que ara presenta la crònica i que nosaltres hem col·locat pel setembre. Però res no s'oposa que els dits personatges anessin al Puig amb el rei llavors de la primera estada seva i que ara hi fossin cridats novament.

1359. El senyor esmena el vassall compensant-lo de les pèrdues sofertes o de les despeses fetes: en aquest cas, del cavall perdut. Recordem que havien estat en nombre de vuitanta-sis. Vegeu també més endavant, § 221.

1360. El rei tenia dret a la cinquena part de les preses fetes damunt l'enemic, i això és el que ara renuncia a favor dels defensors del Puig.

1361. No tenim cap notícia documental d'aquesta estada del rei a Sogorb.

1362. Donada la situació en què es troba el rei, que ha de comprar quaranta-sis cavalls que li manquen per arribar als vuitanta-sis, els cavallers podrien haver-ne fet pujar molt el preu; per això el rei els prega de no provocar una carestia.

1363. Vénen, doncs, a resultar a més de 1.300 sous per cavall. El rei va complir el que acabava d'oferir-los de donar-los el que valien «e encara més». Ja hem dit que el preu corrent era al voltant dels mil sous.

ab aquells quaranta que nós havíem feit venir foren vuitanta-sis. E els rics hòmens anaren-se'n en Aragó, e nós romanguem aquí ab tretze cavallers.

[INCIDENTS DE LA CAMPANYA EN ELS QUALS EL REI ARRISCA LA SEVA PERSONA
I MANIFESTA EL SEU CORATGE]

221 E, açò feit, tornam-nos-en al Puig¹³⁶⁴ pel camí de Morvedre. E, quan fom prop de Morvedre, dixem si passàriem per la collada que és sobre el castell de Morvedre e és prop del castell bé dos treits de ballesta e no plus.¹³⁶⁵ E dixeren los altres que mellor seria que passassen per la vall de Segon. E dix un cavaller de qui no ens membra el nom¹³⁶⁶ que passàssem per la collada, que ans seríem passats que ells fossen regoneguts; e a nós fo'ns semblant que dixés lo mellor. E dixem-los:

—Vosautres farets així con jo diré. Jo no hi he penó ne senyera; e hajam un llençol d'aquells que tenen los cavalls¹³⁶⁷ e façam-ne senyera e façam mota de nós e dels cavalls.¹³⁶⁸ E nosaltres pendrem les llances e els escuts e els capells de ferre e irem de costat entrò els cavalls e el castell e irem sí acostats als cavalls, que cuidar s'han que hi haja més cavallers que no hi ha.¹³⁶⁹

E faem-ho així, e plac a tots aquells que ab nós eren. E, al passar que en faíem, eixiren bé mil sarraïns a la costa de Morvedre e cinc hòmens a cavall e cri-daven e aücaven, mas no es gosaven acostar a nós; e ab la volentat de Déu passam e anam-nos-en al Puig. E aquell dia que fom al Puig partim los vuitanta-sis cavalls a aquells qui perduts los havien.¹³⁷⁰

222 E, quan açò haguem feit, presem comiat de Don Bernat Guillem d'Entença e de Don Berenguer d'Entença e d'En Guillem d'Aguiló e dels cavallers qui eren eixits a nós tro a Puçol e faem-los-ne tornar, que no volíem que el Puig roman-gués menys de cavallers. E aquí haguem lleixats los cavalls de quatre o de cinc

1364. Convé remarcar com, malgrat l'espai que el cronista concedeix a tots aquests episodis, llur descabdellament cronològic és molt ràpid, qüestió de pocs dies cadascun.

1365. Detalls que indiquen la coneixença del país per part del narrador. Aquesta collada que és sobre el castell de Morvedre a dos trets de ballesta no pot ésser el mateix Puig on es dreça el castell i on es reclina la població. Deu referir-se a un altre puig anomenat dels Partidors?

1366. Un altre cas de falla de la memòria en voler recordar el nom d'algun personatge.

1367. Deu referir-se a les amples teles que portaven els cavalls dels guerrers i que a vegades duïen els colors del cavaller.

1368. Fer mota, és a dir agrupar-se estretament, amb el mateix sentit del *motte* francès.

1369. Novament apareix aquí el geni del guerriller amb els seus estratagemes.

1370. Jaume I els fa així l'esmena promesa en el paràgraf anterior. Ho fa el mateix dia de l'arribada al Puig. Nova mostra del poc temps en què es descabdellen tots aquests esdeveniments.

cavallers qui anaven ab nós. E anam-nos-en aquell dia a Borriana, e era dia de dejuni.¹³⁷¹ E, quan haguem menjat, venc En Guillem d'Aguiló tot escaridament, e dixem-li con venia així tot escaridament, e ell dix que per mar era vengut en una barca. E demanam-li si estaven bé los del Puig, e dix que hoc, fort bé, mas conta-ven-hi unes noves novelles. E era aquí Don Pero Cornell ab nós. E dixeren los de nostra companya:

—Quines noves són aquestes?

E dix ell:

—Dien los del Puig que Zaèn hi serà demà matí ab tot son poder.

E dixem nós a tots los altres qui hi eren:

—Nós n'isquem vui matí,¹³⁷² e no en parlava hom sol; con poria ésser açò?

E dix ell:

—Sapiats, en veritat, que dien que ell sabia lo vostre anar quan moviéts lo Puig e que es són ajustats quants sarraïns ha de Castalla¹³⁷³ e de Cocentina ençà, e, tantost con ells sàpien que vós sots partits d'aquí, que ells que hi venrien; e així es deïa en l'albergada.¹³⁷⁴

E nós e tots los altres tenguem-ho per nient, que no podia ésser, e no haguem cura d'aquelles noves.

223 E, quan venc a hora de mitja nit, tocaren a la porta de la vila molt fort. E venc a nós lo porter e dix:

—A la porta de la vila toca hom molt fort, e és hom a cavall e diu que vol parlar ab vós.

E nós dixem-li que li obrís. E Don Pero Cornell jaïa denant nós,¹³⁷⁵ e nós dixem-li:

—Eh, oiïts? Les noves d'En Guillem d'Aguiló, si seran veritat?

E Don Pero Cornell dix:

1371. No tenim notícies documentals d'aquesta estada del rei a Borriana, que cal col·locar encara en el mes de setembre de 1237. Podia ésser un divendres, puix que era, segons diu, dia de dejuni. Record personalíssim, que sorgeix en el narrador per associació d'idees, en evocar l'arribada de Guillem d'Aguiló; record que per a ningú més no tindria valor sinó per a l'interessat i que a ningú sinó a ell no interessaria de fer constar en aquesta forma.

1372. Nova mostra de com tots aquests esdeveniments es descabdellen en poc espai de temps.

1373. Castalla i Cocentina eren poblacions no llunyanes de l'antiga frontera de Múrcia; aquella situada en l'anomenada Foia de Castalla, formada per les planes i rieres que constitueixen la conca del riu Xixona; aquesta entre les comarques de Benicadell-Mariola i les valls d'Ebo i Guadalest.

1374. L'albergada, el campament. Com veiem, aquestes novelles tenen l'aire d'haver estat totes forjades al Puig mateix, ja que no es parla per res de ningú que les hagi portades. És un cas típic de pànic.

1375. Una altra prova de com el rei dormia acompanyat d'algun cavaller o cavallers o rics homes. (Cf. abans, § 216.)

—A ma fe, temor n'he.

E entrà Sanç de Móra,¹³⁷⁶ son perpunt vestit e sa espaa cinta e son capell de ferre que s'hac tolt de la testa, e dix-nos:

—Senyor, Déu vos sal: jo venc aquí per manament de Don Bernat Guillem d'Entença a Don Pero Cornell, que a vós no ho volia enviar a dir.

E dix Don Pero Cornell:

—Què manament és aquest?

E ell dix:

—Envia-us a dir Don Bernat Guillem que Zaèn ab tot son poder serà demà matí al Puig e deu haver la batalla ab ell; e, si ell vos veïa en aital cas, no us hi falliria, e prega-us que li vengats acórrer.

E nós dixem:

—Batalla?

E dix ell:

—Sí, senyor, que certament hi devem¹³⁷⁷ ésser est matí.

E sobre açò dix Don Pero Cornell:

—Senyor, jo us diré con ho farets vós: nós irem ab vós tro passat lo grau d'Orpesa, e d'allí aenant no temets res. E, si pensats tost d'anar, jo seré tornat a hora a la batalla; e, pus Don Bernat Guillem m'ho ha així enviat a dir, no li faldré.

E dixem nós:

—Fe que deig a Déu ni a vós, Don Pero Cornell, d'altra manera serà. Que jo els haja lleixats en aquell llogar, e en fe de Déus e de mi sien romanguts aquí, e nós estant tan prop d'ells, no es combatran esta vegada menys de nós.

E ell dix:

—Senyor, no façats, que açò no és per a vós; que a nós devets enviar per aitals coses con aquestes són e vós no hi devets anar.

E nós dixem:

—Sapiats, Don Pero Cornell, que no serà per re del món que jo no vaja lla; e partits-vos d'estes paraules, que no me'n lleixaria per re.¹³⁷⁸

E sobre açò hac-n'hi alguns qui dixeren:

—Ben sembla rei que no vol desemparar sos vassalls així escondudament.

E nós oïm-ho bé quan ho deïen. E Don Alaman de Sàdava era malalte en Borriana¹³⁷⁹ e havia un bon cavall; e enviam-li un hom nostre que el nos prestàs, que per aquesta raó nós havíem a tornar al Puig per a la batalla. E ell prestà'l-nos volunters e de grat.

1376. No hem sabut trobar notícies sobre aquest personatge.

1377. *deven*: CDENV *deuen*. [J. B.]

1378. *re*: CDENV *vós*. [J. B.]

1379. Sobre aquest personatge tenim molt poques notícies. Tres vegades en MIRET, *Itinerari*, p. 43, 52, i 104, el trobem en el seguici del rei, la darrera en el setge de Borriana.

224 E sempre cavalgam en la mitja nuit e anam riba mar. E, quan fom passat Almenara,¹³⁸⁰ anava nostre capellà ab nós,¹³⁸¹ e dixem que oíssem la missa e que ens confessàssem, si algun pecat havíem oblidat, e que preséssem lo cors de Jesucrist cascú. E oïm la missa e reebé'l qui reebre el volia. E, nós anant així, acostà's a nós Don Fortuny López de Sàdava, qui era bon cavaller, e deïa, a tothom que amava «*sobrino*»,¹³⁸² e dix-nos:

—Què us sembla que serà vui?

E dixem nós:

—A la mia fe, hui se triarà la farina del breny.¹³⁸³

E anà'ns abraçar e dix-nos que Déus nos donàs bona ventura. E, quan fom prop del riu de Morvedre,¹³⁸⁴ venc-nos Don Martí Pérez, qui fo puis justícia d'Aragó,¹³⁸⁵ e dix-nos:

—Senyor, vós deuríets enviar dos cavallers al Puig quines noves hi ha ne quines no ne con estan.

E nós dixem:

—Anats-hi, doncs, vós.

E ell dix:

—Dats-me un companyó.

E donam-lo-li, e anà-hi. E, enans que nós fóssem al Puig, de mitja llegua, venc a nós corrent. E nós, qui el vim així venir, cuidam-nos que fos veritat e dixem-li:

—Quines noves adults?

E ell dix:

—Bones: que estan fort bé los del Puig, e no és re ço que us deïen.

225 E, quan fom aquí, nós haguem de consell ab Don Bernat Guillem d'Entença, ab los altres que enviàssem córrer València e enviam-hi los adalils. E foren cinquanta hòmens a cavall, e aduixeren de sarraïns tro a dotze e de sarraïnes cinquanta, que s'eren eixits a percaçar, los uns per llenya, los altres que haguessen què men-

1380. Almenara, a l'extrem Sud de la Plana, en el vessant de les muntanyes del seu nom, en l'actual província de Castelló, partit judicial de Nules.

1381. Ignorem el nom del capellà del rei. Aquesta és una de les poques al·lusions que hi fa la crònica, tot i que devia anar constantment o poc menys amb ell, perquè era habitud seva d'oïr missa cada matí.

1382. Fortuny López de Sadava no apareix a penes en MIRET, *Itinerari* (vegeu p. 49 i 78). No es veu ben bé què pot voler dir en aquestes circumstàncies la frase «amava sobrino», que consta en els dos manuscrits bàsics.

1383. Sembla una dita popular o frase feta — una altra de les que es troben al llarg de la crònica. Vegeu § 193, n. 1243.

1384. El riu de Morvedre o sia el Palància.

1385. Martí Pérez de Pina, que fou, en efecte, més endavant, justícia d'Aragó. Com que és a partir de l'any 1247 que apareix amb aquest títol, aquesta indicació ens serveix per deduir que aquesta part de la crònica fou escrita després d'aquella data.

jar. E, quan foren venguts, demanam-los de noves si los sarraïns havien feita altra justalla per venir al Puig e demanam-ho a cascun dels sarraïns per si, per tal que no es camiasen les noves. E dixeren que no hi ha ajustament negú sinó aquells qui eren en la vila. E, quan oïm aquestes noves, dixem als cavallers que iríem-nos-en, car plus valia a ells nostre anar que romanir aquí, e que mills los enviariem consell e llurs ops de Catalunya e d'Aragó, que no fariem romanent ab ells. E aquell dia cascun cavaller lleixava a son amic son capell de ferre e bona llança, si l'havia. E anam-nos-en envers Borriana. E dixem a Don Bernat Guillem que se'n tornàs d'aquella alqueria que ha nom Puçol, e ell per nostre manament tornà-se'n. E Don Berenguer d'Entença dix que havia a parlar ab nós e seguí'ns prop del riu de Morvedre; e ab ell havia tro a dotze cavallers qui havien cavalls e armes e perpunts. E tornà-se'n.

226 E, quan ell se'n fo tornat, e haguem passat lo riu prop del començament de l'almarge qui ven de la mar, anava Miquel Garcés, qui fo de Navarra e és poblat en Saranyena,¹³⁸⁶ e els troters¹³⁸⁷ qui anaven denant cridaren:

—A armes!

E Don Pero Cornell, qui oí cridar a armes, va prendre ses armes e brocà aenant. E nós cuitam-nos e anam-lo prendre per la regna e dixem-li:

—Què serà, Don Pero Cornell? És apellido d'Eixea, açò?¹³⁸⁸ Aturat-vos, e vejam primerament què és, ans que us arravatets.¹³⁸⁹

E era ab nós Don Eixemèn de Foces e Don Ferrando Pérez de Pina e Don Fortuny López de Sàdava;¹³⁹⁰ e entre la nostra companya e de Don Pero Cornell e Don Eixemèn de Foces érem tro a disset. E Don Fortuny López no havia sinó una barbuda¹³⁹¹ que es mes en la testa e una garnatxa que es vestí e un mul en què cavalgava e una llança que tenia. E no havíem negun cavall armat sinó ab nostres

1386. No hem sabut trobar notícies documentals sobre Miquel Garcés. Cap no se'n troba en l'*Itinerari* de MIRET. El *Llibre* ens explica més endavant, § 227, com va caure en poder dels enemics. Remarquem el sabor èpic de l'expressió *qui fo de Navarra*.

1387. S'anomenaven així, genèricament, les gents de peu.

1388. Ja hem indicat que l'*apellido* era una mena de sometent de les viles d'Aragó. Eixea és una població aragonesa, pròxima a la ratlla de Navarra, província de Saragossa, cap de partit judicial, diòcesi de Saragossa, en la confluència dels dos Arba. Pere Cornel devia estar-hi relacionat, potser senyorejar-hi.

1389. En el § 277, s'indica en quin moment precís el rei va fer aturar així Pere Cornel.

1390. Eixemèn o Ximèn de Foces comença a aparèixer per aquest temps en MIRET, *Itinerari*, p. 129, i, a partir d'aquest moment, el trobem sovint en el seguici reial. Degué ésser personatge de relleu, perquè figura en lloc preferent, a vegades el primer, en documents reials importants, i perquè va arribar a exercir el càrrec de lloctinent del rei a València. Sobre Ferran Peris de Pina, vegeu abans, § 33. Fortuny López de Sàdava és el citat en el § 224. L'aparició d'aquests personatges prop del rei en aquesta hora és molt útil per al segur establiment de la cronologia d'aquests esdeveniments. Vegeu § 23. [Sobre Ximèn de Foces: J. V. CABEZUELO, *Poder público*, p. 47-50. M. T. F.]

1391. *Barbuda* era una mena de casc que se sostenia per sota la barba.

perpunts e capells de ferre e llances. E, entretant, los troters nostres tiraren-se a la mar, que es volien acollir en una barca en què anava En Guillem d'Aguiló.¹³⁹²

227 Ab tant vengren dues atzembles, e demanam què aduïen, e dixeren que set gorniments de cors e de cavall portaven. E manam-los sempre descarcar e que gornissen los cavalls. E dix un cavaller, mas no ens membra el nom:

—Per què no enviats a Don Berenguer, que encara vos venria a bona hora?

E manam a Domingo de Fraga,¹³⁹³ un porter nostre, que hi anàs e que pensàs de venir con abans pogués, que ja veïa con estàvem. E, mentre que faïem gornir los cavalls, vestim-nos un gonió e calçam-nos les calces del ferre en peus. E, quan nós calçàvem la dreta,¹³⁹⁴ los nostres dixeren:

—Veus-los-vos aquí on vénen!

E gitam-la de la cama e dixem:

—No ens ha què fer, pus lo cors és guarnit e el cavall.

E cavalgam al cavall. E els altres foren dreçats per venir contra nós. E aemàvem-los que eren bé cent trenta a cavall entre Don Artal d'Alagó e sa companya e els sarraïns. E nós no sabíem que Don Artal d'Alagó hi fos.¹³⁹⁵ E, enans que nós nos armàssem, havíem pres los sarraïns a Miquel Garcés e un ase qui llevava el llit de Don Eixemèn de Foces;¹³⁹⁶ e açò fo quan nós faem aturar Don Pero Cornell.¹³⁹⁷ E, quan nós fom a cavall, un cavaller qui tenia lo penó de Don Pero Cornell,¹³⁹⁸ tenia-lo a les espatlles nostres; e dix-li Don Fortuny López de Sàdava:

—Baveca, diç,¹³⁹⁹ metets lo penó denant lo rei e no el tengats a ses espatlles!

E el cavaller mes lo penó denant nós. E dix Don Ferran Peris de Pina:

—Ells són molts, e vós sots aquí ab pocs; aquí no ha àls sinó que ens metam denant, e muira qui estorçre no pusca tro que ens puscam recollir al Puig.

1392. Deu ésser la mateixa barca en què havia acudit a Borriana. Vegeu abans, § 222.

1393. No hem sabut trobar notícies sobre aquest Domingo de Fraga.

1394. Fragment interessant per a la indumentària guerrera i per a la manera de vestir-se-la.

1395. Artal d'Alagó s'havia, doncs, passat a l'enemic. Vegeu una mica més avall. [Vegeu notícies biogràfiques d'Artal d'Alagó, però sense fer referència a aquesta aliança amb sarraïns, a V. GARCIA EDO, *Blasco de Alagón*, p. 399-401. M. T. E.]

1396. No era solament el rei qui es feia portar el llit de campanya. Vet aquí un cavaller que també es fa portar el seu, si bé modestament per un ase.

1397. Vegeu abans, § 226.

1398. Les armes dels Cornell eren d'or amb cinc cornelles.

1399. *diç*: CDENV *d'om*. [J. B.]. — Bavioca o Baveca, nom del cavall del Cid, sembla usat aquí en el sentit pejoratiu amb què s'usa en castellà. MONTOLIU, *La cançó de gesta de Jaume I*, p. 56, recorda, seguint MENÉNDEZ PIDAL, *L'épopée castillane*, p. 129, que «una història o llegenda anterior al Poema del Cid atribueix aquest nom del cavall del Cid al mateix nom usat com terme insultant o despectiu». Però quin és el sentit de la variant del ms. de Poblet? Què vol dir aquest *Diç* amb majúscula que segueix el nom de Baveca? Serà el nom del Cid, Díez, que apareix unit al nom del seu cavall? Com a altra reminiscència del Cid, conservada en el *Llibre*, recordem el nom de *Tisó* donat a una de les espases de Jaume I. Vegeu abans, § 174, n. 1140.

E dixem nós:

—Don Ferrando Peris, no faré, que anc no fugí ne sé fugir, ans vos dic que ço que Déus me volrà donar, ací ho hauré ab ells.¹⁴⁰⁰

E nós estiguem en una mota, e ells giraren-se a nós dues vegades per venir escometre; e no ho volc nostre Senyor, que vinguessen a nós, e partim-nos així. E deïen alguns, quan açò fo partit ben a cap d'un mes, que Don Artal sabia que nós hi érem e havia vedat que no vinguessen a nós; e açò no fo re, que Miquel Garcés, qui fo pres, no era a ell vengut encara, ni nós no havíem senyera ni penó nostre que ens poguessen conèixer, sinó aquell de Don Pero Cornell; e puis, quan açò fo passat, creu que Miquel Garcés los dix que nós érem aquí. E en tant viren venir Don Berenguer d'Entença e meseren-se per lo llinar e el figueral de vall de Segon e anaren-se'n a pas vers Almenara; e nós fom pagats quan los en vim anar.

228 E en tant, quan ells començaven d'anar, venc Dom Berenguer, e dixem-li que anàs ab nós a Borriana; e dix que ho faria de grat e que no es partria de nós tro a Borriana a aital hora. E cuidam-nos que eixissen a nós a la Ràpita,¹⁴⁰¹ e no eixiren. E, quan fom a Borriana,¹⁴⁰² dix-nos Don Pero Cornell que menjàssem e que reposem¹⁴⁰³ aquí per tot aquell dia; e dixem nós a Don Pero Cornell:

—Don Pero Cornell, no és manera d'armes aital, car per reposar perd hom molt a vegades; ni ja, fe que deig a vós, no hi menjarem ni hi romanrem esta nuit tro a Orpesa.

E ell dix:

—Per què no?

—Per aquesta raó —dixem nós—: que, si eren los sarraïns esta nuit en trauitjada al grau d'Orpesa, per cert tot nos ho afollarien e ens destruirien; e encara no poden ésser passats que es sien meses denant nós. E passem esta nuit a Orpesa e posarem puis aquí e d'aquí aenant porem anar segurament. E Don Berenguer torn-se'n esta nuit en trasnuitada e no tembrà res, que no sabran son ardit tan bé con sabrien de nós.

E pres nostre comiat e anà-se'n.

1400. Aquesta heroica resposta, davant d'un enemic sis o set vegades superior, ens dóna la mesura no sols del seu coratge, sinó també de la seva grandesa d'ànima. No és bravata ni temeritat el que incita el rei a restar així enfront de l'adversari que sembla tenir-lo a la seva mercè, sinó un sentit innat de la seva dignitat reial, el mateix que, davant els rics homes i cavallers aragonesos rebels l'incitava, en la seva adolescència, a refusar-se també a la retirada o la fugida davant l'adversari, amb una resposta no menys digna. Vegeu § 29.

1401. La Ràpita, mot aràbic, que significa camp d'instrucció militar.

1402. Encara cap notícia documental sobre aquest sojorn a Borriana, que cal col·locar a finals de setembre de 1237. Vegeu més endavant, § 230, n. 1412.

1403. *reposem*: CDENV *reposàssem*. [J. B.]

229 E nós manam que null hom nostre no romangués en la vila e que ens seguissen; e no eixim de la vila sinó nós e Don Pero Cornell e P. Palazí.¹⁴⁰⁴ E, quan haguem passat riu de Millars,¹⁴⁰⁵ venc un ballester corrent e venc a cavall e son perpunt vestit e son capell de ferre en el cap e sa ballesta parada.¹⁴⁰⁶ E dix P. Palazí:

—Veus un cavalgant qui ve corrent.

E nós e Don Pero Cornell volguem eixir vers ell. E dix P. Palazí:

—Jo hi eixiré, que no és per a vós.

E aturam-nos, e ell eixí vers ell:¹⁴⁰⁷

—Con véns així, corrent e ab ballesta parada, con si tirar volies a nós?

E ell dix:

—Sényer, mort só.

E demanà-li què havia, e dix que Aven Llop havia dat salt al comanador d'Orpesa¹⁴⁰⁸ al pinar deçà el grau e que havia pres lo comanador. E dixem-li:

—Eres tu ab lo comanador?

E ell dix:

—Senyor, hoc.

—E tu con gosaves venir aquí, si ton senyor era pres? E véns ab ballesta parada vers nós? Més valgra que tiràssets als sarraïns que a nós.

E dixem-li:

—Bacallar pudent,¹⁴⁰⁹ con podies deseparar ton senyor? Que tu ja eixires de presó, si fosses pres, per cent cinquanta sous o per dos-cents, e has-lo deseparat en el camp! Per Crist, anc tan mala cosa no faist! Descavalca del cavall!

E ell dix:

—Senyor, per què descavalgaré?

E nós dixem:

—Per ço que has feit.

E tolguem-li el cavall e el perpunt e el capell de ferre e la ballesta e no li lleixam sinó una gonella, e venc-se'n a peu après nós.¹⁴¹⁰

1404. Probablement es tracta d'un P. Palasí que apareix en el seguici de l'infant Pere, també amb Pere Cornel, com aquí, en maig de 1270 (MIRET, *Itinerari*, p. 440). Al començament del *Llibre* (§ 12), apareix un A. Palasín, que devia ésser parent d'aquest.

1405. Riu de Millars desemboca arran d'Almassora.

1406. Vet aquí la indumentaria dels ballesters a cavall. Ballesta parada, és a dir carregada, a punt de disparar.

1407. *vers ell*: CDENV hi afegeixen *e ell demanà-li*. [J. B.]

1408. No hem sabut trobar el nom.

1409. FLOTATS i BOFARULL, en llur versió castellana de la crònica, creuen que ací l'autor juga amb els mots *bacallà* i *bacallar* (p. 228), i que per això aplica al segon el qualificatiu de *pudent* que pot escaure al primer. Bacallar, diuen, era aleshores el jove cavaller que havia fet les seves primeres armes, però que no podia posar en campanya un cert nombre de soldats.

1410. Vet aquí una degradació en què són llevats tots els atributs del guerrer. Perquè la gonella és vestidura civil.

230 E, quan haguem anat de part lo riu un miller, nós esperam la companya e, quan fo venguda, passam tots justadament e en u lo grau e albergam, que ja era escur, a Orpesa. E aduíem carn de Borriana e pa e vi, e menjam e puis gitam-nos a dormir e dormim tro a bon matí. E al matí oïm missa, que l'Espital tenia aquell lloc llaores.¹⁴¹¹ E aquell dia anam-nos-en a Ull de Cona e l'altre dia entram en Tortosa.¹⁴¹² E gitam quèsties per viles d'Aragó e de Catalunya¹⁴¹³ e manam llaora a tots los hòmens qui tenien negun feu per nós e a les ciutats, que fossen al Pascor, ab host que manaven, sobre València. E sempre mantinent entram en Aragó.¹⁴¹⁴ E, quan fom a Saragossa, venc-nos Don Ferrando e Don Blasco d'Alagó e Don Eixemèn d'Urrea e Don Rodrigo Liçana e Don Pero Cornell e Don Garcia Romeu e Don Pero Ferràndez d'Açagra¹⁴¹⁵ e eixiren-nos en manera de cort, ja fos que nós no l'haguéssim manada.¹⁴¹⁶

1411. Vet aquí un altre punt de referència, no tingut en compte pels erudits, que pot contribuir a la datació d'aquesta part de la crònica. Si poguéssim fixar quan va deixar de pertànyer a l'orde de l'Hospital la vila d'Orpesa, tindríem un terme *post quem* per a la redacció d'aquest passatge. —En un altre aspecte, és també notable aquesta frase, perquè sembla indicar que va poder oir missa a Orpesa perquè la vila pertanyia a l'orde de l'Hospital. No hi sabem veure altra interpretació.

1412. No tenim cap notícia documental d'aquestes estades del rei a Orpesa i a Ulldesona. Finalment, en canvi, tenim notícies documentals de l'estada del rei a Tortosa: l'estada esmentada abans (§ 215, n. 1412, i § 219, n. 1402) del dia 2 d'octubre de 1237 (MIRET, *Itinerari*, p. 129). Tornem, doncs, a trepitjar terreny ferm. Però el fet d'haver-hi arribat pel camí que seguïem, el fet que aquesta data s'enllaci perfectament amb tota la cronologia que hem anat establint, ens prova que la cronologia és exacta. Com hem anat indicant, tots els fets precedents van tenir lloc en els mesos d'agost i setembre de 1237. Observem també que Pere Cornel i Ximèn de Foces apareixen alhora en els apartats precedents i en el document de Tortosa.

1413. Les quèsties eren tributs de caràcter extraordinari.

1414. Sabem que, de Tortosa, Jaume I va anar a Barcelona, on el trobem el 14 d'octubre de 1237, MIRET, *Itinerari*, p. 129. Després no tornem a retrobar-lo fins a Saragossa el dia 27 de desembre. És l'estada a Saragossa de què parla tot seguit la crònica.

1415. En el document de Saragossa esmentat en la nota anterior apareixen dos d'aquests personatges: Pere Cornel i Garcia Romeu. Hi apareix també un infant d'Aragó; però designat, almenys segons la transcripció de HUICI, *Colección*, I, p. 264, per la inicial A. MIRET, *Itinerari*, p. 129, es pregunta: «Ferran?» Això coincidiria amb la indicació de la crònica. Però, si la inicial és A. no pot ésser de cap manera Ferran, sinó que haurà d'ésser, si de cas, Alfons, el fill de Jaume I i d'Elionor de Castella, que, segons altres indicis, sabem per terres properes. Vegeu MIRET, p. 130, que extracta un document d'Elionor, on figura un G. Ferrandez, «scutifer domni Aldefonsi infantis Aragonum», i un G. Pérez, «scutifer eiusdem». La data diu «Factum est hoc in Burg», i creiem que deu tractar-se de Burg d'Ebre o de Burgo de Osma (en la província de Sòria), de cap manera Burgos, com suposa Miret. Tot motius perquè creguem que la inicial A. està justificada i que es tracta de l'infant Alfons, no de l'infant Ferran. Això no impedeix que aquest pogués ésser també a Saragossa.

1416. Un dels requisits indispensables de les Corts serà que siguin convocades pel rei. Pel que diu ací, es veu que, en aquest temps, que la institució no era encara prou formada ni precisada, podia donar-se el cas que l'estament nobiliari es presentés al rei «en manera de cort».

[EL REI S'ASSABENTA DE LA MORT DE BERNAT GUILLEM D'ENTENÇA]

231 E, nós, que havíem estat en Saragossa bé per vuit dies o per més, venc-nos missatge que Don Bernat Guillem d'Entença era mort.¹⁴¹⁷ E els rics hòmens saberen-ho enans que nós ho sabéssim e acordaren-se que venguessen denant nós e que ens dixessen la mort de Don Bernat Guillem, per ço que nós fóssem mills acordats en los feits del Puig de Sancta Maria con ho faríem, pus ell era mort. E vengren tots trists denant nós, e dixeren tots los rics hòmens a Don Ferrando que ens mostràs la paraula e que ens dixés la mort de Don Bernat Guillem. E nós coneguem en les cares d'ells que àvols noves havien oïdes. E dixeren-nos que en faéssim eixir tots los hòmens de casa sinó ells e Ferran Peris de Pina e En Bernat Vidal, qui era hom savi e anava ab nós.¹⁴¹⁸ E faem-los-ne eixir, e puis Don Ferrando començà la paraula per ell e per los altres e dix-nos així:

—Senyor, totes les coses del món ha feites nostre Senyor e les desfà quan a ell plau. Ara nós som tenguts a vós de tota re que vostre prou sia, e plauria'ns molt; e de tot embarg que a vós vingués nos pesaria. Perquè havem unes noves oïdes¹⁴¹⁹ en què vós poríets menyscar, si tost no hi preníets consell. E les noves nos pesen molt, per ell, qui ho valia, e per vós: fem-vos saber que Don Bernat Guillem d'Entença és mort, e açò sabem nós per cert. E per ço quan ell tenia de vós tan gran cosa e tan honrada e en frontera, mester és que hi prengats consell.

232 E, quan nós oïm les paraules, fom-ne molt torbat e no els poguem respondre d'una peça per la gran dolor que havíem de la sua mort. E, quan haguem estat una peça, esforçam-nos de respondre a ells e dixem-los així:

—La mort de Don Bernat Guillem nos pesa molt per moltes de raons: la primera, quan nos tocava de parentiu, que era nostre oncle de part de nostra

1417. No tenim cap dada més, referent a l'estada a Saragossa, que la que hem assenyalat en les n. 1414 i 1415 del paràgraf anterior. La immediata notícia, relativa als sojorns reials, que trobem en MIRET, *Itinerari*, p. 130, és del 24 de gener, novament en el Puig de Cebolla. Això confirma la indicació de la crònica: Bernat Guillem devia haver mort i per això el rei acut tot seguit al Puig. I, en els documents expedits al Puig, no apareix per res Bernat Guillem. La seva mort, doncs, ha d'ésser col·locada en el mes de gener de 1238.

1418. Ferran Peris de Pina era de la mainada reial. La crònica ja n'ha parlat altres vegades. Vegeu abans, § 33. Pel que fa a Bernat Vidal, apareix per primera vegada en MIRET (*Itinerari*, p. 132), precisament pocs mesos després d'aquests esdeveniments, en el setge de València (28 maig 1238). En aquest document, donació que li fa el rei d'unes cases a València, és anomenat «jurisperitus». La referència a Bernat Vidal, com la del § 234, és aprofitada per NICOLAU D'OLWER per suggerir si aquest personatge intervingué en la redacció de la primera part de la crònica (*La Crònica del Conqueridor i els seus problemes*, «Estudis Universitaris Catalans», XI, 1926, p. 83). Quant a aquest elogi que en fa aquí la crònica, cf. amb DESCLOT, cap. I: «havia un ric hom molt savi e cert, qui era de Catalunya e havia nom Bernat Vidal de Besalú».

1419. oïdes: CDENV *haiüdes*. [J. B.]

mare,¹⁴²⁰ e havíem-li comanat tan car llogar con aquest era a nós, del Puig, que per aquell se pot pendre València e el regne. E pesa'ns encara per altra raó més que per tot açò que dit havem: per ço car la sua persona era molt bona e lleial e que ens havia molt gran cor de servir;¹⁴²¹ e, servent a Déu e a nós, és mort en aquest servíi. Però conhortam-nos aitant d'ell que la sua aima, segons que tot bon crestià deu creure, irà en bon llogar. Mas jo só torbat per les paraules e per l'oïda de la sua mort e esta nuit no hi poria veer ne entendre per lo pesar que n'havem. Mas demà, a la missa matinal, venits denant nós, e haurem consell ab vós ensems con ho farem d'aquell llogar.

[ELS NOBLES ACONSELLEN AL REI QUE RETIRI LES FORCES DEL PUIG
I QUE AJORNI LA CONQUESTA DE VALÈNCIA]

E tots dixeren que deíem bé e que serien denant nós. E nós, al matí, oïm nostra missa en nostra casa,¹⁴²² que no volíem eixir defora, per ço que la gent no conogués lo pesar que n'havíem. E tots foren aquí, e metem-nos tots en una cambra e pregam-los e manam-los que ens consellassen e ens donassen ajuda con fariem en tan gran fait con aquest. E dixeren-nos que es tirarien a una part e que n'haurien llur consell e puis que venrien denant nós e que ens dirien llur consell. E nós dixem-los que no els calia tirar de nós, mas, pus ells ho volien, que a nós plaïa. E anaren-se acordar e a cap d'una hora tornaren a nós e dixeren a Don Blasco d'Alagó que dixés ell ço que havien acordat, per ço quan més sabia en lo fait de València que ells no sabien, car ell havia estat entre ells bé per dos anys o per tres.¹⁴²³ E Don Blasco contrastà una peça que no hi volia dir, e tots dixeren-li a una vots que volien que ell ho dixés, per ço quan més hi sabia que ells; e dix Don Blasco que diria ço que havien acordat e dix:

233 —Senyor, aquest és l'acord en què tuit havem vist e pensat; e havem a guardar la vostra azina, e no tan solament la vostra azina, mas la messió que puscats fer en retenir aquell puig; e veem que vós no havets aquella riquea per què vós tan gran messió con començada havets puscats acabar. E, segons ço que a nós sembla, tenríem per bó que manàssets venir vostra companya, e altre temps poríets haver mellor aguisat de cercar València e de prendre que ara no havets. E con més vos

1420. Vegeu § 4.

1421. Recordem, especialment, ultra la seva actuació al Puig de Santa Maria, la seva lleialtat i el seu coratge en el setge de Borriana (§§ 170-174).

1422. Vet aquí un altre detall relatiu a aquest aspecte de l'existència quotidiana de Jaume I. Si oïa missa diària, matinal, no l'acostumava a oir en privat, en la seva capella, sinó públicament, davant els seus soldats, si estava en campanya.

1423. Sobre l'estada de Blasco d'Alagó entre els sarraïns, vegeu abans, § 128.

costarà aquell logar, si bon cap no devia fer, pitjor és a vós e a nós. E a tot açò podets revenir aenant vós prenent València; e prendets-la ab la volentat de Déu.

E, estes paraules afinades, dix Don Ferrando:

—Senyor, membra-us quan començàs açò del Puig, que jo us dix que no ho poríets acabar e que gran messió fasiets, e enbades?¹⁴²⁴

—E en lo consell que vós¹⁴²⁵—dix Don Blasco— som nosaltres tots.

E nós volguem saber dels altres si eren en aquell consell, e atorgaren tots que sí eren.

234 E responem-los nós que no cuidàvem haver aital consell d'ells, e ço que faíem, per servici de Déu ho faíem, e cosa que hom de nostre llinatge no havia feita. E que per la mort de Don Bernat Guillem, qui era un ric hom nostre e qui havia vençut en camp el poder del rei de València,¹⁴²⁶ e que havíem acabada la major partida del feit per què el regne de València se podia guanyar, e que per la mort de Don Bernat Guillem dixessen que jo desemparàs lo Puig, dirien que tot lo preu havia ell de retenir aquell llogar. E tota via mostraria jo que la mia valor és aital, que no s'hi semblaria la mort de Don Bernat Guillem ne si n'hi morien quatre ne cinc aitals con era ell.

—E fas-vos saber que aquell llogar no serà desemparat, ans guanyarem València ab aquell llogar e tota l'altra terra depuis.

E neguns de rics hòmens no s'acordà a aquell consell que nós dixem, sinó Ferran Peris de Pina e En Bernat Vidal; aquests no ho gosaren dir denant ells, mas a una part. E manam a tots, així con eren aquí, que al Pascor fossen ab nós,¹⁴²⁷ que:

—Nós anam-nos-en mantinent al Puig.¹⁴²⁸

[EL REI TORNA AL PUIG I EN REORGANITZA LA DEFENSA]

235 E ab cavallers de nostra mainada tro ab cinquanta anam-nos-en al Puig, e Don Eixemèn d'Urrea anà ab nós.¹⁴²⁹ E manam al fill de Don Bernat Guillem

1424. No consta aquest advertiment dins el *Llibre*, però és completament d'acord amb els altres advertiments semblants que fa al rei l'infant Ferran (vegeu §§ 167, 195, 199).

1425. *vós*: CDENV hi afegeixen *sots*. [J. B.]

1426. Al·lusió a la batalla del Puig (§§ 317-318).

1427. Els repeteix, doncs, l'ordre que els havia donat cert temps abans, de Tortosa estant (§ 220).

1428. *Puig*: CDENV hi afegeixen *e conhortaren nostres companyes tro que les hosts vinguessen al Puig*. [J. B.]

1429. Com ja hem indicat en la n. 1417, el rei tornava a ésser al Puig el 24 de gener de 1238, i Eixemèn d'Urrea apareix, en efecte, com a testimoni del document que ens n'informa. Publicat per HUICI, *Colecció*n, 1, p. 265.

d'Entença, que havia nom Guillem d'Entença, que vingués ab nós;¹⁴³⁰ e podia haver de deu anys tro en onze. E, quan fom lla, trobam desconhortats a Don Berenguer¹⁴³¹ e a En Guillem d'Aguiló e a companyes que hi havia de l'Espital e del Temple e de Calatrava e d'Uclés. E trobam que el tenien en sa taüt esperant manament de nós con ho farien. E nós conhortam-los de nostra paraula e dixem-los que no s'espantassen per llur senyor que era mort, que nós seriem senyor, e que els fariem allò, e més, que ell los faia en llur bé e en llur pro. E faem soterrar Don Bernat Guillem entrò que el poguessen llevar a Sogorb,¹⁴³² on ell havia promesa sa sepultura.

236 E altre dia matí, oïda la missa, enviam per En Guillem d'Entença, son fill, qui era allí ab nós, e faem-lo cavaller e donam-li tota la terra que son pare tenia per nós.¹⁴³³ E els cavallers e els altres que veïen que nós nos capteniem tan bé del fill e dels cavallers qui eren romases del pare, graïren-nos-ho molt e pregaren a nostre Senyor que ell nos des vida per lo gran bo eximpli que havíem feit del feit del fill e de retenir aquell llogar. E, quan aquesta cosa haguem així posada e els haguem lleixat consell per a llur despesa tro al Pascor, que nós vinguéssim ab nostra host,¹⁴³⁴ nós volguem que fos cap Don Berenguer d'Entença de la companya, pus Don Bernat Guillem era mort. E ells saberem que nós nos en volíem anar, e els uns ab los altres acordaren-se e parlaren a una part que se n'irien la major partida d'ells del Puig, los uns per faenes que havien a fer en llur terra, e els altres per ocasions males que trobaven, que no s'hi volien aturar; e de tot açò no sabíem nós res. E havia-hi dos frares preïcadors per penitència donar e preïcar, per nom fra-re Pere de Lleida, e un altre, e vengren-se'n a nós.¹⁴³⁵ E dix frare Pere que volia par-

1430. Guillem d'Entença, fill de Bernat Guillem i de Jussiana d'Entença. No apareix per aquest temps com a testimoni en els documents expedits al Puig, malgrat que, segons la crònica, s'hi trobava, segurament a causa de la seva juvenesa. Comencem a trobar-lo en l'*Itinerari* de MIRET (p. 141) l'any 1239. Degué morir sense successió, perquè fou succeït pel seu germà Bernat Guillem. Vegeu MIRET, p. 575.

1431. Berenguer d'Entença, que ja ha aparegut abans (§ 217).

1432. *Sogorb*: CDENFV *Escarp*, lliçó probablement preferible. [J. B.]. — No tenim cap altre notícia que ens permeti de dilucidar, documentalment, quin dels dos textos té raó; però sembla que és més fàcil que s'hagi produït una errada de transcripció d'*Escarp* a *Segorb* que viceversa. D'altra banda, a *Escarp*, vora el Segre, hi havia un monestir, on era escaient que Bernat Guillem hagués escollit sepultura.

1433. Els *honors* no eran hereditaris. El rei podria haver-los donat a un altre. Ací en tenim una prova.

1434. Recordem que el rei havia convocat per al Pascor els barons i els llocs de Catalunya i Aragó (§§ 230-234)

1435. Recordem que també en el setge de Mallorca hi havia dos frares predicadors que enco-rtajaven la host (abans, § 69). Sabem que fra Pere de Lleida estigué en el setge de València.

lar ab nós a una part e dix-nos que se'n volia ab nós anar e que no hi romandria. E nós dixem-li:

—Per què us en volets anar? Que molt hinc sots necessari: una, per preïcarlos, l'altra, que, si negú hi venia a hora de mort, mills los sabriets vós dar penitència que un capellà, que no hi sabia re.¹⁴³⁶

E ell dix:

—Jo us diré per què me'n vull anar: pus de seixanta cavallers e d'hòmens honrats, dels mellors d'aquest lloc, han parlat ab mi e dien que se n'iran de dia o de nuit, quan que vós vos n'anets.

E nós dixem-li:

—Açò és gran meravella. Que ells hagen vençuda la batalla, e que nós los hajam esmenats los cavalls que havien perduts¹⁴³⁷ e que els dariem llurs ops, con no ens poden un poc sofrir tro al Pascor, que no hi ha sinó dos meses,¹⁴³⁸ e nós venríem aquí ab nostra host e irem assetiar València?

—Sapiats —dix ell—¹⁴³⁹ feit és lo via fora,¹⁴⁴⁰ que, si vós vos n'anats, van-se'n ells. Per què sapiats que jo no hi romandrè, que no vull morir tro que Déus ho vulla, si guardar-me'n pusc.¹⁴⁴¹

E nós dixem:

—Anats-vos-ne, e nós tota esta nuit acordar-nos-hi hem e retrem-vos respost matí.

E anà-se'n. E lleixà'ns en gran pensament, car semblava'ns obra d'aranya que tant hi haguéssem mes¹⁴⁴² e que ho perdéssem en una poca d'hora; e que a tan gran prets e a tan gran honor ho haguéssem retengut, e que ara ho desemparàsem nós e els cavallers, molt nos en seria vengut gran don e gran mal, ab la honta mesclada.

1436. Vet aquí un extraordinari judici sobre els capellans, gairebé suficient per dictaminar que no és cap eclesiàstic l'autor de la crònica. No, doncs, el bisbe d'Ozca Jaume Sarroca (tesi Montoliu).

1437. Vegeu abans, § 221.

1438. Això s'esdevenia al mes de gener (cap al 24), com hem indicat en la n. 1429, i com indica el *Llibre* en el § següent. Fins a la primavera —21 de març— hi ha, en efecte, dos mesos. Vet aquí una prova que el Pascor és la primavera i no Pasqua, com creuen alguns autors; perquè la Pasqua del 1238 no fou sinó el 4 abril.

1439. *ell*: CDENV hi afegeixen *que*. [J. B.]

1440. «Via fora, sometent», era el crit que llançava el veguer des de la casa de la vila per convocar el sometent i sortir per la vegueria en persecució dels malfactors. Vegeu COROLEU I PELLA, *Fueros de Catalunya*, p. 110. Ací deu ésser emprat en el sentit original (el sentit que devia donar origen a l'altre) d'obrir-se via o camí cap a fora.

1441. ¿És dit amb un fons d'humor? ¿Va adonar-se l'autor del fons d'humor que podien contenir aquestes paraules, sobretot posades en llavis d'un religiós?

1442. Una altra de les comparacions senzilles, però ajustades, de què la crònica ens dona mostra de tant en tant.

[EL REI PROMET A LA GUARNICIÓ DEL PUIG QUE NO S'ALLUNYARÀ DE LES TERRES VALENCIANES FINS QUE LA CIUTAT DE VALÈNCIA SERÀ PRESA]

237 Ab tant anam-nos gitar e no volguem descobrir les paraules a null hom qui fos ab nós. E ja fos en temps de gener, que fa gran fred,¹⁴⁴³ contornam-nos la nit més de cent vegades en el llit, de la una part e de l'altra, e suàvem també con si fóssem en un bany; e, quan haguem molt pensat, adormim-nos per lassedat de vetllar que havíem feit.¹⁴⁴⁴ E, quan venc entre mitja nit e alba, nós nos despertam e tornam a nostre pensament e pensam-nos que havíem a fer ab mala gent, car en el món no ha tan sobrer poble con són cavallers;¹⁴⁴⁵ e, quan nós ne fóssem partits, no haurien vergonya d'emblar-se de nit o de dia e que es n'anassen a Borriana, on no ha sinó set llegües,¹⁴⁴⁶ e que ells se n'eixissen per la terra que havíem nós ja conquesta, pocs o molts, quants anar-se'n volguessen, car fer-ho porien menys de reguard. E pensam-nos que ab ajuda de Déu e de la sua Mare havíem conquest de Tortosa tro a Borriana, e, si aquell lloc se desemparàs e es perdía, que així es perdria l'altre llogars que havíem guanyats.¹⁴⁴⁷ Per què ens pensam que al matí fóssem a l'església de Sancta Maria,¹⁴⁴⁸ e manam consell als cavallers e a tots los altres e demanam a frare Pere si volia que no tenguéssim secret de ço que dit nos havia, ans que parlàssem ab ells. E ell dix-nos que no, ans li plaïa que el ne descobríssim. E, quan foren ajustats tots denant nós, dixem-los:

—Barons, bé coneixem e creem que vós e tots aquells que en Espanya són¹⁴⁴⁹ sabets la gran gràcia que nostre Senyor nos ha feita en nostre jovent del feit de Mallorques¹⁴⁵⁰ e de les altres illes e de ço que havem conquest de Tortosa a

1443. Aquesta dada cronològica, concordant com concorda amb la dada documental abans esmentada (§ 235, n. 1429), és decisiva per a la segura datació d'aquests esdeveniments.

1444. Tret personalíssim. No és la primera vegada que el rei Jaume apareix insomne en el curs de la crònica (vegeu abans, § 82). Els símptomes de fatiga i excitació nerviosa estan ben descrits, així com la lassitud de l'enervament i encara el despertar a la matinada, al cap de poques hores d'haver aconseguit conciliar el son. I la represa de l'obsessió.

1445. Cf. aquest judici sobre els cavallers amb el que la crònica posa en llavis de Jaume I en el quart consell a Alfons el Savi. Vegeu § 498.

1446. La distància del Puig fins a Borriana és d'uns 48 quilòmetres; de manera que el compte de la crònica resulta sols aproximat.

1447. *llogars... guanyats*: CDENV *llogar... guanyat*. En el ms. H es nota ostensiblement la intercalació d'una *s* després de *llogar* i *guanyat*. El sentit és clarament de plural: es refereix a tots els *llogars guanyats*, no a un de sol; només que el copista no va corregir també el determinant *l'altre*. [J. B.]

1448. Això vol dir que l'església havia estat construïda ràpidament i que en aquella data (gener 1238) ja era acabada, o apta ja, almenys, per a la celebració del culte.

1449. Un altre dels esments d'Espanya que es troben al llarg de la crònica.

1450. Ací diu en el nostre *jovent*. Abans (§ 167) ha dit en la «nostra ninea».

ençà,¹⁴⁵¹ e vosaltres sots aquí ajustats per servir Déus e nós. Ara, frare Pere de Lleida parlà aquesta nuit ab nós e dix-nos que la major partida de vosaltres se'n volia anar, si nós nos n'anàssem; e meravellam-nos-en, que la nostra anada cuidàvem fer a pro de vosaltres e de la nostra conquesta.¹⁴⁵² Mas, pus entenem que a vosaltres pesa la nostra anada —llevam-nos en peus e dixem—,¹⁴⁵³ nós prometem aquí a Déu e a aquest altar que és de la sua Mare que nós no passarem Terol ne el riu d'Ull de Cona¹⁴⁵⁴ tro que València hajam presa. E enviarem per la regina nostra muller e per nostra filla, que és ara regina de Castella,¹⁴⁵⁵ que vinguen, per ço que entenats que major volentat hinc havem d'aturar e de conquerre aquest regne, que sia a servici de Déus.

238 E, quan ells oïren aquesta paraula, no hi hac negú en l'església que no es prengué a plorar, e nós ab ells,¹⁴⁵⁶ e dixem-los:

—Ara us conhortats, que nós no ens partrem d'aquí tro que la ciutat de València hajam presa.

E ells partiren-se'n tots pagats e alegres del bon menjar de les paraules que nós los havíem dites. E, aquestes paraules dites, e ells partits de nós, enviam sempre nostres missatges a la regina que vingué a Tortosa e a Don Ferrando, nostre oncle, que vingué ab ella. E nós estem en lo Puig, depús que aquesta cosa los

1451. Per segona vegada en aquest mateix paràgraf és posada Tortosa com el punt de partença de les conquestes continentals damunt dels sarraïns. Ho fem observar, perquè això explica per què l'Ebre ha d'ésser el límit posat en el jurament que fa Jaume I.

1452. Recordem que es disposava a aplegar l'exèrcit i els proveïments per atacar València.

1453. Observem com el *Llibre* trenca aquí el discurs, per un instant, per introduir l'estil narratiu, com si hagués oblidat l'autor que està reproduint les paraules pronunciades. Els dos manuscrits bàsics concorden tanmateix. Fóra possible, però, que ambdós donessin una mala lliçó, i que, en realitat, el que s'hagués esdevingut és que el discurs digués ací: «llevam-nos en peus e deïm».

1454. *d'Ull de Cona*: DEV *de Tortosa*. [J. B.]. Ens decantem per la variant *Tortosa*, perquè de la narració ulterior (§§ 238, 239 i 241) es dedueix ben clarament que és de l'Ebre i no de la Sénia del que es tracta. MIRET I SANS ja va fer observar com, després dels documents reials datats al Puig en gener de 1238 tots els altres que han aparegut són datats al setge de València, i això és una prova que el rei va complir la seva paraula.

1455. Jaume I s'havia casat, feia un parell d'anys, amb Violant d'Hongria, a Barcelona (vegeu abans, § 129, n. 934). Pel que fa a llur filla Violant, fou, en efecte, regina de Castella, perquè es va casar amb l'infant Alfons, després rei (Alfons X el Savi) el dia primer de desembre de 1249. Si no es tracta d'una interpolació, eventualitat admissible, aquesta és una altra de les indicacions que ajuden a datar aquesta part de la crònica: el 30 de maig de 1252 va morir el rei Ferran. Fins a aquesta data, Violant no fou regina. De manera que la redacció d'aquesta part de la crònica fóra posterior a la predita data. Observem, d'altra banda, que el redactor de la crònica torna a oblidar que està reproduint un discurs, i intercala uns mots narratius. En el moment que fou pronunciat el discurs, la infanta Violant no tenia sinó uns quants mesos.

1456. Per a altres casos de plor vegeu §§ 32, 66, 67, 105, 109, 112, 168, 494 i 520.

haguem dita, bé per quinze jorns,¹⁴⁵⁷ e puis anam-nos-en a les partides de Peníscola,¹⁴⁵⁸ car no volíem passar Ebre¹⁴⁵⁹ per les paraules que nós los havíem dites.¹⁴⁶⁰

[EL REI FA VENIR LA REINA A LA FRONTERA]

239 E aquell dia que nós havíem donat a la regina que fos en Tortosa, e Don Ferrando ab ella, enviaren-nos missatge a Peníscola que eren en Tortosa. E nós enviam-los missatge que pensassen de venir a Peníscola, car nós no podíem passar Ebre¹⁴⁶¹ per la covinença que feita havíem als cavallers qui eren en el Puig; e, quan serien ab nós, nós los diríem la covinença per qual raó l'havíem feita. E, quan ells eixiren de Tortosa per venir a nós, venc-los gran pluja, e ploc tant en aquella saó, que, quan volgren passar lo riu d'Ull de Cona,¹⁴⁶² no el poc passar sinó un cavaller qui passà en un cavall e passà nedant, e dixeren-li, ans que passàs, que vingués a nós a Peníscola e que ens feés assaber que la reina era venguda e Don Ferrando a Ull de Cona e que no podien passar lo riu ab les dones e que els manàssem què farien. E nós dixem al missatge que nós anariem lla. E havíem ja menjat, e cavalgam; e la pluja era cessada, e faïa tanta de mar pel vent que faïa a l'eixaloc,¹⁴⁶³ que, quan les unes mars venien sobre el castell de Peníscola vers lo grau de Tortosa, que passaven de l'altra part del castell, e quan les altres venien de part d'Orpesa, passaven aitambé de l'altra part del castell sobre l'arena. E anam-nos-en, e l'aigua era baixada, d'Ull de Cona, e no molt; e passam menys de nedar,¹⁴⁶⁴ mas l'aigua era encara grandeta, que dava tro a les talles de la sella als cavalls. E trobam aquí la reina e Don Ferrando¹⁴⁶⁵ a una part e dixem-los la mane-

1457. Recordant que tenim una lletra del rei datada al Puig el 24 de gener i que, segons ha dit el *Llibre* (§ 236), no mancaven sinó dos mesos per al Pascor, haurem de deduir que aquests quinze dies ens porten fins prop del 10 de febrer. No tenim, però, cap document que ho confirmi, ni tampoc cap que ho contradigui.

1458. Cap notícia documental tampoc relativa a aquesta estada a les partides de Peníscola, que caldrà col·locar entre la primera desena de febrer (1238) i el dia 16 d'aquell mes, data en què el rei tornava a trobar-se al Puig i a expedir-hi un document. MIRET, *Itinerari*, p. 130.

1459. Vet aquí com no podia tractar-se del riu d'Ulldecona, sinó que havia de tractar-se del riu de Tortosa. Els manuscrits bàsics concorden a dir *Ebre* en aquest punt.

1460. El discurs del paràgraf anterior.

1461. Nova prova que el jurament era de no passar l'Ebre i no la Sènia o riu d'Ulldecona. Els manuscrits bàsics s'hi acorden.

1462. Ara sí que es tracta de la Sènia.

1463. El xaloc és el vent sud-oest.

1464. Veiem, doncs, com el rei travessa el riu d'Ulldecona. Poc podia, doncs, haver jurat de no passar-lo.

1465. *Ferrando*: CDENV hi afegeixen *e ells sabien ja la paraula que nós havíem dita als rics hòmens e als cavallers del Puig, e parlam ab la reina e ab Don Ferrando.* [J. B.]

ra que nós havíem feita al Puig, per ço car los cavallers se'n volien tornar tots, si nós nos partíssem d'aquí en aquell temps ni en aquella saó, e, quan nós entenem la llur volentat, ja fos ço que no els calia tembre re, per la batalla que havíem vençuda,¹⁴⁶⁶ e nós que els havíem esmenats los cavalls que havien perduts¹⁴⁶⁷ e que els lleixàvem pro què menjar, per tot açò no volien romanir en aquell lloc ni es donaven vergonya del mal estar que hi faïen, per ço con aquell lloc era a nós tan senyalat de bona obra que aquí havíem feita e que es desfaria per avolea e per flaquea, si nós no la faéssem; per què temem dues coses: la una, que a Déu no pesàs que ço que nós havíem bé fait, que no l'afollàssem; l'altra, vergonya d'aquest món, que ens poria hom blasmar dient veritat.

240 E sobre açò respòs Don Ferrando, nostre oncle, e dix que es meravellava molt d'aquest pensament que nós havíem fait quan lo volíem metre en obra; car prendre València era gran cosa, e volíem fer ço que anc hom de nostre llinatge no ho poc acabar, e que nós no entràssem en nostres regnes; pus tan grans coses volíem fer, que no poguéssim parlar ab nostres hòmens ni ells ab nós, que seria cosa que fer no es poria, que tan gran cosa no es pot així acabar. E la reina atorgà ço que ell havia dit, car abdós s'eren acordats pel camí que així ho dixessen.¹⁴⁶⁸

241 E nós vim la llur voluntat, que els plaïa que entràssem en Catalunya e en Aragó; e per tot açò que ells nos dixeren no desemparam lo bon propòsit que nós havíem e dixem-los que nós veníem del fait e sabíem les coses així con les havíem vistes e oïdes, e ells no ho sabien. E dixem-los:

—Don Ferrando, con poríem nós prendre València, e que el Puig fos desempat ans que nós assetiàssem València, ni ço que ells han sembrat poguessen recollir? Car, si nós entràvem en Catalunya ni en Aragó ans que nós haguéssim deslliurat ab nostres hòmens de ço que mester hi seria, ne ells ab nós, haurien collit llur pa que han sembrat, car València e el regne¹⁴⁶⁹ és molt temprada terra; e nós aital vila con València a conquerir, per fam l'havem a conquerir, que no que

1466. Es refereix a la batalla del Puig, en la qual el rei no havia pres part. Poc podia, doncs, parlar en primera persona (§ 218).

1467. Vegeu abans, § 221.

1468. Malgrat el fracàs de totes les seves pronòstiques, l'infant Ferran segueix augurant mals i fracassos. Ara, però, s'hi afegeix la reina Violant, la qui sempre havia encoratjat el rei. No cal dir com així resplendeix més encara la decisió i la constància del Conqueridor.

1469. Observem com ja aleshores es comença a designar el País Valencià amb el nom de *el Regne*, en part per distingir-lo de la ciutat de València. Es deia també el Regne de València o «la ciutat i Regne de València». MATEU I LLOPIS, *El País valencià*, p. 88, fa observar que en les comarques catalanes de la ratlla del Principat —a la Sénia, Ulldecona, Alcanar— encara avui es diu «anar al Regne», «tornar del Regne», vindre del Regne», i que el mateix s'esdevé en les comarques de la ratlla de Castella, fins i tot en algunes d'agregades a les províncies valencianes per la divisió provincial.

els donem espai que pusquen haver pa ne conduit ne secors de neguna part; e açò és lo mellor sen que nós fer podem per haver València. E, encara, que els ho havem promès, que no passem Ebre¹⁴⁷⁰ ne Terol tro València sia presa, e nostra covinença no podem trencar. E ab l'ajuda de Déu e ab aquells qui tenen nostres feus en Catalunya e honors en Aragó¹⁴⁷¹ e l'arquebisbe e els bisbes (que ens prometeren ajuda quan faem la cort¹⁴⁷² en Montsó e ens croam), que els haviem enviat querre que ens vinguen ajudar ço que ens han promès, e ab la volentat de Déu, tant hi haurem nós fait, quan vosaltres veurets, que aparellat serà de pendre València, e guardar-los hem bé ans que vosaltres vingats, que ja forment ni ordi no poran haver segat ans serets vosaltres venguts. E comanam-vos a Déu; e pensats de venir tost, que la taula trobarets parada, e nós no en fariem àls.

E ell e la reina viren que d'altra manera no es podia fer e pregaren-nos que els donàssem cartes algunes que els tendrien pro, e nós faem-ho. E Don Ferrando tornà-se'n, e nós e la reina passam al matí l'aigua, que era baixada, e entram-nos-en en dos dies a Borriana; e lleixam la reina aquí e tornam en l'altra dia al Puig,¹⁴⁷³ e els del Puig hagren gran plaer de la nostra venguda e per ço con nos membrà tan bé d'ells.¹⁴⁷⁴

[ZAËN, REI DE VALÈNCIA, FA PROPOSICIONS AL REI JAUME]

242 E sabé Zaèn que nós aquesta cosa haviem tant en cor e sabé que nós haviem feita venir nostra muller e hagué gran paor; e envià Alí Albaca¹⁴⁷⁵ a Ferrando

1470. Nova prova que es tractava de l'Ebre i no la Sénia en el jurament de Jaume I al Puig.

1471. Vet aquí ben clara la distinció, geogràficament: a Catalunya els *feus*, a Aragó els *honors*. Uns i altres implicaven el servei amb un nombre determinat d'homes, quan el rei cridava a la guerra els seus detentors.

1472. *la cort*: CDENV *lo acort*. [J. B.] El sentit correcte ens és donat per la variant del ms. Aiamans. El *Llibre* no ha parlat per res d'aquesta reunió de Montsó a la qual ara es refereix aquí. Havia tingut lloc per l'octubre del 1236, en forma de Corts generals (MIRET, *Itinerari*, p. 124-125). El rei les havia convocades, segons diuen els documents, «pro faciendo exercitu contra mauros». Hi assistiren, efectivament, l'arquebisbe de Tarragona (millor dit, el seu procurador, perquè la seu era vacant), Berenguer, bisbe de Barcelona; Bernat, bisbe de Saragossa; García, bisbe de Tarassona; Bernat, bisbe de Vic; Ponç, bisbe de Tortosa, i altres prelats, mestres dels ordes militars i molts nobles i representants de les ciutats. Vegeu HUICI, *Colección diplomática*, I, p. 254. [També aquesta conquesta, com la de Mallorca, fou considerada croada per l'Església. Les diverses interpretacions d'aquest fet a R. I. BURNS, *The many Crusades*. La llista de les butlles papals a R. FERRER NAVARRO, *Conquista y repoblación*, p. 45. M. T. F.]

1473. No tenim cap notícia documental relativa a aquesta estada del rei i la reina a Borriana; però cal col·locar-la, segons el càlcul que hem fet (§ 238, n. 1457-1458), poc abans del dia 16 de febrer de 1238, data en la qual el rei tornava a ésser al Puig. MIRET, *Itinerari*, p. 130.

1474. Aquesta estada al Puig és la que esmentem en la nota anterior.

1475. *Albaca*: CDENV *Albata*. [J. B.]

Díez¹⁴⁷⁶ e que el faés jurar sobre sa llei que no el descobrís; e, quan ho hac feit, Ferrando Díez venc a nós e dix-nos que volia parlar ab nós, de secret, de gran nostre pro. E, quan oïm açò, triam-nos a una part en una casa en què nós jaïem, e dix que tinguéssem secret. E dixem-li nós:

—Pus vós nos deïts que és nostre pro e nostra honor, bé és raó que ho tingam secret.

E dix:

—Lo major guany vos ve e el major honrament, que anc no venc a hom de vostre llinatge, que Zaèn m'ha enviat missatge per Alí Albaca e em féu jurar sobre los sants Evangelis que no ho descobrís sinó a vós; e dix-me de part d'ell e que açò vos tenria e que ens daria tots los castells quants són de Godalaviar tro a Tortosa e de Tortosa tro a Terol e que us faria un alcàsser a la Saidia¹⁴⁷⁷ e dar-vos ha, tots los anys del món, part açò, deu milia besants de renda en la ciutat de València.

E nós, quan oïm la paraula, tinguem-la per bona en nostre cor e per bella e que era gran cosa ço que ens donava, mas dixem-li que ens hi pensaríem. E estiguem una peça pensant, que pogra hom haver anat una milla de terra, e puis dixem-li:

—Ferrando Díez, ben sabem e veem que vós nos cercariets nostre pro e nostra honor; mas aquesta cosa és aital, que no en farem re per aquesta raó: car nós som venguts a hora e a punt que podem haver València, e així haurem la gallina e puis los pollets.¹⁴⁷⁸

E ell meravellà's e senyà's e dix que fort se meravellava quan aquesta cosa rebutjàvem, car, si aquesta cosa e aquest pleit fos vengut en temps de nostre pare ni de nostre avi, ells saltaren e ballaren de tan gran bona ventura con los seria esdevenguda.¹⁴⁷⁹ E així tornà-se'n Alí Albatac, que no poc acabar ço per què era vengut.

1476. Sobre Ferran Díez, vegeu § 133, n. 954.

1477. És a dir dins la ciutat de València, en la mateixa ciutadella, que no altra cosa era la Saidia. El mot és aràbic (GAYANGOS, *The Chronicle of James I*, I, p. 357).

1478. Una altra d'aquelles comparacions planeres i populars que es troben de tant en tant en la crònica. Cf. § 236, n. 1442.

1479. Alfons el Cast i Pere el Catòlic, que havien fet alguna incursió a València, haurien considerat com un gran èxit aquestes ofertes del rei sarraí i, evidentment, haurien cuitat a acceptar-les. Però els temps eren uns altres: els sarraïns, dividits i decadents, eren molt més febles ara, i les posicions que Jaume I ja havia aconseguit conquerir en el regne valencià l'havien posat en condicions d'atacar la capital i de reeixir en l'empresa.

[RENDICIÓ D'ALMENARA I DEL SEU CASTELL]

243 E, nós estant en lo Puig, venc-nos messatge d'Almenara,¹⁴⁸⁰ de l'alfaquim e d'un altre sarraí que hi era molt poderós, que, si ells podien parlar ab nós, que ells nos rendrien Almenara; e nós fom molt alegres d'aquell messatge. E cavalgam altre dia matí en manera con qui vol anar a Borriana e parlam ab aquells dos, e dixeren-nos que parlarien ab l'aljamia e que endreçarien con nós podríem haver aquell lloc. E nós anam a Borriana per veer la reina e que la conhortàssem, per ço con era venguda en la frontera, que fos ben alegre.¹⁴⁸¹ E altre dia eixim de Borriana e passam per Almenara e enviam messatge a aquells dos que eixissen a nós, e eixiren-hi tantost con viren nostre penó. E pregam-los que ens donassen dia quan nos porien redre Almenara; e dixeren-nos ells que tal castell era Almenara, que per lo servici que ells nos farien, gran bé los en deuríem fer, per tal que, quan oïssen los altres moros de la terra que nós haviem Almenara, que tota la terra se retés a nós, de Terol tro a Tortosa. E nós dixem-los que mester era que ells se cuitassen primer que els altres, que altres castells nos parlaven pleit de rènder-se; e, si ells havien l'avantatge dels altres, que així haurien major bé de nós per lo bon començament que ells nos haurien feït. E demanaren-nos que els heretàssem a cada un, de part ço que havien en Almenara, de tres jovades de terra a cascú¹⁴⁸² e que en donassen a parents llurs, que haurien en aquest feït llur ajuda, trenta jovades, e que totes aquestes jovades serien de los alguebers, ço són, d'aquells qui havien desemparat lo llogar, qui se n'eren fuits;¹⁴⁸³ e que els donàssem dues-centes vaques e mil entre ovelles e cabres e que els vestíssem de drap de grana quaranta de llurs parents, d'aquells qui serien ab ells en lo feït, e que donàssem a aquells dos sengles rocins, que anassen en compte de cavalls.

244 E, quan nós oïm açò que ells nos dixeren, plac-nos molt, e atorgam-ho, car diu un exemple antic: «Qui no da ço que dol no pren ço que vol».¹⁴⁸⁴ Ab tant pregam-los que ens dessin dia quan aquesta cosa porien complir. E dixeren que par-

1480. Almenara es troba situada a mig camí entre Borriana i el Puig.

1481. Tret de delicadesa, nova mostra de l'amor conjugal de Jaume I. No tenim cap notícia documentada d'aquesta nova estada del rei a Borriana; però ha d'ésser posterior al 16 de febrer de 1238, data de l'estada del rei al Puig esmentada en el § 241, n. 1473-1474, i anterior al 26 d'abril, data en què el setge de València ja havia començat. El 23 d'aquest mes, el rei va concedir a Guillem Ramon de Vila, enfeudant-l'hi a costum de Barcelona, perpètuament, la torre, «qui est super portam ad introitum castris de Almenar, que turrus vocatur Bin-Alcadim» (MIRET, *Itinerari*, p. 130).

1482. La jovada és l'extensió de terra que un parell de bous pot llaurar en una jornada.

1483. Aquest mot d'*alguebers*, que té, realment, la significació indicada per la crònica, prové de l'àrab i vol dir l'absent o emigrant (vegeu GAYANGOS, *The Chronicle of James I*, p. 359).

1484. Aquest és un dels pocs proverbis que apareixen en la crònica. Per a altres casos, vegeu §§ 133, 145, 147, 193, 224 i 542.

larien ab llurs amics privadament primer e endreçarien lo fait en tal manera, que dins vuit dies ells nos farien saber lo dia en lo qual nós vinguéssim. E sobre açò nós nos partim d'ells. E denant lo castell d'Almenara, a vista d'aquells qui havien parlat ab nós, qui eren en la costa, prenem una grua, així con nós volíem que es presés, alta e ben presa. E nós fom dels primers acorredors que anc hi foren e no lleixam oceir la grua, ans la tolguem als falcons e faem-los pàixer en gallina¹⁴⁸⁵ e enviam la grua tota viva a aquells dos ab qui nós havíem parlat nostre pleit;¹⁴⁸⁶ e enviam-los dir que per estrena d'Almenara menjassen la grua e que la'ls enviàvem tota viva, per ço quan sabíem llur costuma, que no la volien morta.¹⁴⁸⁷ E ells hagren-ne gran alegria¹⁴⁸⁸ e dixeren a nostre missatge, a l'orella:

—Digats al rei que haja bon cor, que ço que desitja d'Almenara veurà en breu.

E nós fom pagats de ço que ens enviaren a dir e tornam-nos-en la nuit al Puig.¹⁴⁸⁹

245 E al vuitè dia enviaren-nos un sarraí cobertament, qui entrà en la host de nuit ab una carta d'aquells moros ab què nós havíem parlat; e deïa la carta que vinguéssim a Almenara quan nós volríem, que acabat era ço que ens havien dit, e nós que els aduixéssim una partida o plus de ço que els havíem promès per al bestiar. E nós haguem de les vaques de la host que havíem aduïtes de cavalgada, e cabres, e llevam entre ovelles e cabres ben set-centes e dues-centes vaques;¹⁴⁹⁰ e manam a En Pere Ramon de Tortosa,¹⁴⁹¹ qui era en la host, e havia un obrador, en Borriana, de draps, e a tres o a quatre d'altres, qui n'hi havien aitambé, dels quals podíem aitambé prendre la roba dels llurs obradors con del seu, que vinguessen

1485. Les gallines eren la menja més correntment emprada per donar als falcons. A vegades també els eren donades tórtoras. Vegeu el nostre llibre sobre *Pere el Gran*, I, p. 51. «Gallines als falcons» és una partida que es troba sovint en els comptes de l'alimentació de l'infant Pere.

1486. Vet aquí una bella descripció d'escena de cacera, amb indicació d'un dels gustos i preferències del rei en la caça de la grua. Per a altres passatges relatius a cacera, vegeu §§ 131, 183 i 186.

1487. Els mahometans no podien menjar bou, moltó o caça com no fos tallant als animals la vena jugular, GAYANGOS, *The Chronicle of James I*, I, p. 360.

1488. «No és pas un dels costats menys originals de la fisonomia del Conqueridor —comenta el comte de TOURTOULON, I, p. 378— aquest de recórrer menys sovint a les armes, per assegurar la seva dominació sobre el regne de València, que als mitjans pacífics, a la dolcesa, a les seguretats amicals. Acolliment cordial, presents, afalacs de tota mena, Jaume no negligia res per conciliar-se l'esperit dels sarraïns».

1489. El Puig havia esdevingut el centre d'operacions de Jaume I. Per això els pocs documents que posseïm, expedits pel rei els primers mesos de l'any 1238, són datats tots al Puig (24 gener, 16 febrer i 23 abril), MIRET, *Itinerari*, p. 130-131.

1490. Cf. abans, § 243, on ha dit que la xifra total estipulada era de 200 vaques i 1000 entre ovelles i cabres.

1491. No hem trobat cap notícia sobre aquest personatge.

ab nós.¹⁴⁹² E anam a Almenara e trobam tots los sarraïns, llevat l'alcait del castell, lo qual tenia per Zaèn, en què podia haver tro a vint hòmens estranys ab ell. E dixeren-nos tots los sarraïns de la vila e del terme qui eren aquí que ens retriem les torres abdues a l'albacar del castell¹⁴⁹³ e que ells combatrien ab nós en u e que fóssem segurs que els prendríem.

246 Ab tant, nós los lliuram lo bestiar e dixem-los que al matí, quan nos haurien lliurat lo castell, que anassen ab nós a Borriana per la roba, e que els fariem compliment de tot l'als. E era ja vespre, e pujam dins l'albacar nós ab vint cavallers que vengren ab nós e ab nostres escuders; e lliuraren-nos una casa que era mesquita, que era tan prop del castell, que a pedres grans venidores nos tiraven, sí que negú no gosava eixir defora per fer sa fazenda per paor de les pedres que tiraven, sí que negú no gosava eixir defora.¹⁴⁹⁴ E, quan venc al matí, que era el dia declarat, enviam defora dos cavallers guarnits, qui eixiren fora d'aquella casa e demanaren qui era en aquell castell per lo senyor. E dixeren ells que el farien eixir, e que parlaria ab ells. E dixeren aquells dos cavallers per nós:

—Diu-vos lo rei que ell és aquí e mana-us que de dues coses triets la una, qual més volrets: que, si vos volets, ell vos darà del seu en tal manera, que vós ho deurets pendre; e, si açò no volets e volets més la mort que la vida, aparellada vos és, car adés vos prendrà ans que sia tèrcia.¹⁴⁹⁵

247 E sobre açò dix lo senyor del castell que volia parlar ab nós. E eixim defora ab nostres escuts e ab nostres capells de ferre per tal que no ens poguessen fer alguna traïció; e dixem-li què ens volia, que nós érem aquí. E ell dix que bé ens coneixia, mas volia saber per cert si nós hi érem, que ens volia dir que ell era en aquell castell per Zaèn, rei de València, e era cavaller e coneixia bé que a nós no es poria defendre, car los sarraïns eren ab nós e que ab lo nostre poder ben poríem forçar lo castell; mas pregava'ns que, pus ell nos retia lo castell, que nós que li faéssem bé, a ell e a aquells qui eren en aquell lloc. E nós dixem que ho fariem de grat, e que s'aparellàs d'eixir e que vingués a nós, e dar-li híem una cosa covinent. E ell respòs que ho faria; e venc a nós e demanà'ns que a ell e a un seu parent que hi havia que el donàssem dos cavalls, car los cavalls que ell havia, menjats-los havia aquí per defendre lo castell a son senyor; e que els donàssem vestir a aquella com-

1492. Aquesta indústria, pel que es pot deduir d'aquest passatge, sembla haver estat introduïda a Borriana pels cristians. Però també podria ésser que els obradors ja existissin en temps dels sarraïns i els cristians se n'haguessin emparat en ocupar la població.

1493. Recinte murat a la part exterior del castell. Quant a les torres, una devia ésser la torre dita Bin-Alcadim, esmentada en el document citat abans, § 243, n. 1481.

1494. *sí que... defora*: CDENV ho ometen. [J. B.]

1495. Les nou del matí.

panya que hi havia. E sempre donam-li dos cavalls e enviam a Borriana a En Pere Ramon per la roba d'aquells del castell e d'aquells de la vila, que ell per nós los complís la roba que els havíem a dar. E així sempre haguem lo castell.

248 Ab tant enviam a la reina dos cavallers que pensàs de venir, que nostre Senyor havia feita tanta de gràcia e de mercè, que ens havia donat lo castell d'Almenara, e que mills estaria allí que a Borriana e pus asaut. E ella, quan li venc lo mis-satge, havia adobat de menjar, e dix que, quan hagués menjat, que hi venria. E açò era en Quaresma.¹⁴⁹⁶ E dixeren los cavallers:

—Lo rei vos mana que vingats,¹⁴⁹⁷ que ell ha aparellat de menjar, e que mills e pus alegrement menjarets lla ab ell que no fariets aquí.

E ella, quan ho oí, lleixà son menjar. E esperam-la tro que venc e eixim a la costa del peu del castell, e nós e ella entram alegrement dins lo castell e ab gran alegria menjam.¹⁴⁹⁸

[RENDICIÓ D'UIXÓ, NULES I CASTRE]

249 E, quan venc altre dia, venc-nos messatge d'Uixó e de Nubles e de Castro¹⁴⁹⁹ que, si els volíem fer bé, que ens retrien los castells, pus Almenara havíem; que ben coneixien que nostre Senyor volia que nós haguéssim la terra. E dixem-los que vinguessen en bona ventura, e nós eixir-los híem en una torre que és forçada on se part lo terme d'Almenara e d'Uixó e és contra Almenara, prop de la Ràpita, la qual havia nom Mencofa en temps de sarraïns. E no volíem dar dia als castells tots en u, que no volíem que la un sabés lo pleit de l'altre. E dixem als d'Uixó que eixiríem a hora de tèrcia, a ells, altre dia. E donam dia als de Nubles al tercer dia, que els eixiren al figueral que és sobre Mencofa e és de llur terme. E que aquí fariem ab cada un nostre pleit; e que hi eixissen de cada una de les aljames deu vells dels mellors e dels pus poderoses que hi fossen. E, quan parlàvem ab los

1496. El dimecres de cendra va escaure's aquell any el 17 de febrer. Caldria col·locar l'anada de la reina a Almenara cap allà al 10 de març, perquè en el § 254 el *Llibre* diu que va tenir la segona meitat de la quaresma en aquesta població. Remarquem com la quaresma serveix amb una certa freqüència al cronista per datar aproximativament els fets. Sembla com si l'excepcionalitat dels menjars de dejuni ajudés la seva memòria.

1497. Observem com el tracte amb els reis sembla haver estat bastant familiar. Aquí no sols l'expressió és una mica rude, sinó que hi és omès cap tractament.

1498. Pocs passatges del *Llibre* mostren, com aquest, l'amor que unia el rei Jaume i la seva muller. El goig de l'encontre, de tornar a estar plegats, de l'àpat en companyia, de l'èxit de la campanya, i, encara que res no en diu, però que s'endevina prou, la imminència de l'amor de la jove parella, és expressat vivament amb aquestes poques ratlles.

1499. Sobre Uixó, § 189, n. 1227. Sobre Nubles o Nules, § 189, n. 1226.

uns, los altres no hi eren. E manam als de Castro que romanguessen aquí ab nós, e que fariem aquí llur pleit; e faem llur pleit aquí per quantitat d'ovelles e de cabres, e que vestissem¹⁵⁰⁰ cinc vells e que els donàssem dues cavalcadures. E atorgam-los llur llei e llurs franquees, així con en llur temps ho solien haver de sarraïns; e donam-los cinc escuders nostres a cavall, que ells fossen emparats, e deu hòmens a peu.¹⁵⁰¹

250 E, quan venc altre dia, faem llevar cinc moltons e vint gallines e anamos-en ab nostre pa e ab nostre vi a la torre forcada, així con havíem promès als d'Uixó. E, quan nós haguem estat una peça, ells vengueren; e nós haguem-los retenguts dos moltons vius e cinc gallines ab què es dinassen ab nós. E així con vengueren no volguem parlar ab ells tro que fóssem dinats e que fóssem pus alegres del menjar e del vi que beuriem.¹⁵⁰² E donam-los ovelles e cabres tro a mil cinc-centes e seixanta vaques e a vestir a trenta e donam-los tres rocins. E faem-los cartes de la llur llei, que la tinguessen, e de totes llurs costums, així con les solien haver en temps de sarraïns, e que ens donassen dretura així con faïen al rei llur. E ells dixeren qui els daria açò; e nós dixem que els ho dariem nós dins tres dies e que no ens lleixassen de retre los castells, que nós prometíem¹⁵⁰³ que així els ho atendríem. E ells cregueren-nos-en. E no havia ab nós sinó Don Lladró e nou cavallers.¹⁵⁰⁴ E dixeren-nos los sarraïns que ens acostàssem al castell, e retrien-lo'ns.

251 Ab tant metem-nos en la carrera ab ells, e eixiren-nos reebre al peu del Puig ben dos-cents sarraïns e les sarraïnes e ab gran alegria; e lleixaren les llances tantost con foren denant nós. E dels nou cavallers enviam-ne los vuit llassús e nós romanguem llajús ab Don Lladró e ab tots aquells altres sarraïns. E, quan lo nostre penó fo sus en l'alcàsser, pujam llassús, e per la costa ensús pujaven los sarraïns ab nós. E dixem-los:

—Esperats-nos aquí, que adés serem ab vós.

1500. *vestissem*: Lliçó preferible de CDENV; H *vestim*. [J. B.]

1501. Observem que totes aquestes capitulacions es fan sobre la base del respecte a la seguretat, la religió i els costums dels sarraïns, i a canvi d'ovelles, cabres o vaques, d'alguna cavalcadura i de vestits.

1502. Aquest passatge, i encara més allò que diu el *Llibre* en el § 252, demostra com els sarraïns valencians no s'estaven de beure vi. Trobem també ací una altra mostra dels procediments suaus i pacífics emprats per Jaume I per a la submissió dels sarraïns. Cf. abans, § 244, n. 1488. [Sobre les condicions de submissió de diversos llocs: R. I. BURNS, *Islam under the crusaders*, p. 117-138. M. T. F.]

1503. *prometiem*: Lliçó preferible de CDENV; H *prometérem*. [J. B.]

1504. Don Lladró era al Puig de Santa Maria el 23 d'abril d'aquell any 1238, i apareix com a testimoni del document reial datat en aquell lloc i dia. Vegeu § 244, n. 1489.

E presem nostre castell e lleixam-hi nostres hòmens. E puis davallam-nos-en e anam-nos-en a Borriana e haguem aquell bestiar que havíem promès e aquelles cavalcadures e aquella roba e donam-los-ho. E acabam tot açò en l'altre dia, que no esperam lo terç, e enviam-los-ne ab aitant aquí meteis.

252 E puis anam-nos veer ab aquells de Nubles; e llevam nostre dinar, e els sarraïns menjaren ab nós, que no volíem parlar ab ells tro que fossen escalfats del menjar e del vi. E, quan haguem menjat, faem nostres cartes e donam-los mil entre ovelles e cabres e cinquanta vaques e a vestir a vint e dues cavalcadures. E anam-nos-en ab ells al castell, e sempre mantinent reteren-lo'ns; e lleixam-hi nostres alcaïts e nostres hòmens e metem vetlles en cascú dels castells, així con se tanyia de fer.

253 E, enans que nós partíssem d'Almenara, reteren-nos Alfandec¹⁵⁰⁵ sempre en l'altre dia. E haguem aquests cinc castells guanyats.¹⁵⁰⁶ E anam-nos-en al Puig, on era nostra companya,¹⁵⁰⁷ e hagueren gran alegria ab nós per la gràcia que Déu nos havia feita.

[RENDICIÓ DE PATERNA I ALTRES LLOCS]

254 E, nós estant aquí al Puig, tenguem-hi la Quaresma; e la regina tenc la meitat de la Quaresma en Almenara¹⁵⁰⁸ tro a la Pasqua, e nós anam tener la Pasqua ab ella,¹⁵⁰⁹ e, passada la Pasqua, ab ella ensems venguem-nos-ne al Puig.¹⁵¹⁰ E sempre, al tercer dia de Pasqües, venc-nos missatge, un sarraí de Paterna,¹⁵¹¹ cobertament, ab cartes de tota l'aljama, que ens retrien la vila e el castell. E venc-nos-en altre de

1505. Alfandec de Marinyèn, desapareguda temps ha i l'emplaçament exacte de la qual s'ignora.

1506. És a dir: Almenara, Castro, Uixó, Nules i Alfandec.

1507. Recordem el que hem dit (§ 241, n. 1473): que Jaume I el 16 de febrer d'aquest any 1238 era al Puig, és a dir, el dimarts de Carnaval. Aqueixa estada és anterior als esdeveniments que la crònica refereix ací, els quals, com ha dit en el § 248, es van produir ja dins de la quaresma. Després ja no tornem a tenir cap dada documental d'estada del rei al Puig fins al 23 d'abril del mateix any, MIRET, *Itinerari*, p. 130. Entre aquestes dues dates cal col·locar, doncs, el sojorn de que parla ací la crònica.

1508. Com ja hem indicat (§ 248, n. 1496), guiant-nos per aquesta indicació, la reina degué arribar a Almenara cap allà el 10 de març.

1509. Pasqua va escaure's el 4 d'abril.

1510. Aquesta anada al Puig degué tenir lloc el dia 5 d'abril, és a dir, l'endemà de Pasqua, ja que tot seguit diu que al terç dia de Pasqua arribà al Puig missatge dels sarraïns.

1511. Sobre Paterna, vegeu abans, § 187.

Bétera¹⁵¹² e de Bufila,¹⁵¹³ que es retrien aitambé. E nós dixem-los que iríem lla e, quan hi seríem, que fossen aparellats de retre los dits castells, e que els observaríem llur llei e totes les costumes que havien en temps de sarraïns e que els faríem gran bé. E, quan venc al quart dia, segons que nós havíem emprès ab ells, fom lla bé ab cent cavallers,¹⁵¹⁴ e la regina fo ab nós. E eixiren a nós tots los sarraïns e les sarraïnes ab gran alegria, e dixem-los que els faríem bé e que els afranquiríem per dos anys pel mal que havien pres.¹⁵¹⁵ E ells faeren a Déu gràcies de les bones paraules que los havíem dites e obriren-nos les portes, e entram dins. E lleixam aquí la regina ab cavallers tro a deu en bastiment.¹⁵¹⁶ E puis haguem Bétera e Bufila¹⁵¹⁷ e puis tornam-nos-ne al Puig.¹⁵¹⁸

255 E, quan saberen los sarraïns de València que nós havíem Paterna, per una ira e dolor que havien de primer los doblà, e quan tant nos acostàvem a ells.¹⁵¹⁹ E, nós estant al Puig de Sancta Maria, haguem nostre acord que no esperàssem àls, mas que anàssem assetjar València.¹⁵²⁰ E era ab nós lo maestre de l'Espital, per nom N'Hug de Fullalquer,¹⁵²¹ e un comanador del Temple,¹⁵²² que hi havia tro a

1512. Bétera, població de l'actual província de València, partit judicial de Lliria, a la vora esquerra del barranc de Caraixet.

1513. *Bufila*: CDENV *Bulla*. [J. B.] [Bofilla és actualment un despoblat del municipi de Bétera. L'any 1347 l'orde de Calatrava, a qui pertanyia, en volia expulsar els sarraïns que hi habitaven: M. T. FERRER I MALLOL, *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*, Institució Milà i Fontanals. CSIC, Barcelona, 1988, p. 9 i doc. 75. En el moment de la conquesta de Jaume I hi havia 46 cases; el lloc ha estat excavat i estudiat: P. LÓPEZ ELUM, *La alqueria islàmica en València: estudio arqueològic de Bofilla, siglos XI al XIV*, València, Generalitat Valenciana, 1994. M. T. F.]

1514. El quart dia a partir del terç dia de Pasqua, en què els missatgers sarraïns van arribar al Puig, és el dia 10 d'abril.

1515. Això sembla indicar que, aleshores o en una altra ocasió, Paterna havia sofert algun atac dels cristians. «E passam sobre Paterna» ha dit en el § 187. De totes maneres també Nules, Uixó i Almenara havien estat hostilitzats pels cristians. Vegeu § 189.

1516. El fet que el rei deixi la reina amb sols deu cavallers, en una població com Paterna tot just acabada de conquerir, encara que sigui per capitulació, indica fins a quin punt els sarraïns apareixien com a dignes de confiança.

1517. *Bufila*: CDENV *Bulla*. [J. B.]

1518. Recordem que la data que posseïm d'estada del rei al Puig per aquest temps és de 23 abril (MIRET, *Itinerari*, p. 130-131).

1519. Paterna es troba a més de 5 quilòmetres i mig de València.

1520. La darrera data que tenim del sojorn del rei Jaume al Puig de Santa Maria és del 23 d'abril (1238). La primera al setge de València, «in obsidione Valencie», és del 26. MIRET, *Itinerari*, p. 131.

1521. Hug de Forcalquer no apareix en cap dels documents reials que coneixem de l'any 1238. No obstant això, cal creure que degué prendre part en la conquesta de la capital, ja que ell fou un dels qui van impulsar el rei a la conquesta. Vegeu abans, § 127. Sobre el personatge, § 95, n. 765.

1522. Aquest comanador del Temple no és identificable, perquè les comandes del Temple, solament a Catalunya, eren en nombre de disset. Vegeu MIRET I SANS, *Les cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, p. 515-519.

vint cavallers, e el comanador d'Alcanís¹⁵²³ e Don Rodrigo Liçana,¹⁵²⁴ que hi havia bé trenta cavallers, e el comanador de Calatrava¹⁵²⁵ e En Guillem d'Aguiló, qui n'hi havia tro a quinze,¹⁵²⁶ e Don Eixemèn Peris de Tarassona¹⁵²⁷ e nostra mainada qui eren ab nós; e podíem ésser tro a cent trenta o cent quaranta cavallers de llinatge,¹⁵²⁸ e havia-hi cent cinquanta almogàvers¹⁵²⁹ e bé tro a mil hòmens de peu.

[EL REI ESTABLEIX LA HOST VORA VALÈNCIA PER TAL D'ASSETJAR-LA]

256 E fo nostre acord que altre dia, bon matí, muguéssim en nom de nostre Senyor e que anàssem assetjar València.¹⁵³⁰ E passam a un pas que nós havíem feit a l'almarge e anam-nos-en riba mar tro al grau e passam aquí a guau; e, quan fom dellà l'aigua, nós e nostres atzembles, a unes cases que havia en mitjanía de València e del Grau (però pus érem prop del Grau que de València), faem fermar nos-

1523. El comanador d'Alcanís era Roderic Pérez Pons. Vegeu abans, §§ 154 i 210. [El comanador d'Alcanís era Álvaro Fernández; Roderic o Roy Pérez Pons ho fou més tard: S. VIDIELLA, *Contribución al Catálogo*, p. 43-45. M. T. F.]

1524. Roderic de Liçana era, en efecte, al Puig de Santa Maria en els darrers temps de l'estada de Jaume I, perquè apareix com a testimoni del document esmentat del dia 23 d'abril. Prengué part, des del començament, en el setge de València, perquè apareix també com a testimoni en el primer document reial expedit davant la ciutat (26 abril), i l'endemà el rei li va atorgar, en heretat franca i lliure, perpètuament, els castells i viles de Montroi, Bunyol i Macastre, amb llurs habitants, termes i rèdits, forns i molins (MIRET, *Itinerari*, p. 131). Sobre Roderic de Liçana, vegeu § 9, n. 62.

1525. En el § 379 apareix el comanador Pere Ibáñez, però difícilment pot ésser aquest.

1526. Guillem d'Aguiló apareix en tots els documents de Jaume I datats al Puig (24 gener, 16 febrer, 23 abril), i apareix també, des del primer moment al setge de València (26 i 27 abril). MIRET, *Itinerari*, p. 130-131.

1527. Eiximèn Peris de Taraçona no apareix en els documents ja esmentats de l'estada del rei Jaume al Puig de Santa Maria. El sabem a Saragossa, en el seguici del rei, el 27 de desembre de 1237, és a dir, abans de partir cap al Puig (MIRET, *Itinerari*, p. 127), i el tornem a trobar a la ciutat de València, el 28 de novembre de 1238, després de la rendició (*ibíd.*, p. 137). Llavors era rebooster del rei. Era un dels cavallers de la seva mainada (vegeu abans, § 166, n. 1105) i és molt probable que prengué part, com indica la crònica, en aquesta campanya i que prengué part en el setge de València. Ultra la citada n. 1105 del § 166, vegeu més endavant, § 273 i 286 i seg.

1528. Vet aquí una preciosa indicació quant al nombre i la qualitat dels components de la mainada reial.

1529. Observem el nombre reduït d'almogàvers que hi ha en l'exèrcit del rei, i, en general, l'escassetat de referències que s'hi troben en la crònica. Probablement l'almogaveria no havia arribat encara a la plenitud del seu desenrotllament.

1530. Les dates indicades en la n. 1520 i les indicacions de les notes que segueixen fan pensar que potser el rei degué partir del Puig el dia 24 d'abril.

tres senyeres e nostres tendes¹⁵³¹ e estiguem aquí. E d'aquest lloc podia haver un miller tro a València. E aquí havíem propòsit que esperàssem més companya que vingués d'Aragó e de Catalunya ab què anàssem assetiar València. E aquell dia veíem cavallers de sarraïns qui anaven entre nós e la vila, si porien prendre res de la host; e faíem bé guardar nostres cavallers, que no anassen a frau tro sabésem la terra.

257 E, quan venc altre dia, ans d'alba, menys de sabuda de nós, los almogàvers e els servents anaren prendre Ruçafa, que és a dos trets de ballesta prop la vila de València.¹⁵³² E nós llavores havíem mal als ulls e no els podíem obrir menys d'aigua calda, que els nos lavaven.¹⁵³³ E dixeren-nos que almogàvers e hòmens de peu se n'eren anats a prendre posada a Ruçafa, que havien presa. E venc N'Hug de Fullalquer, maestre de l'Espital, a nós e dix-nos:

—Què comandats que façam, que tots se'n són anats a prendre albergs a Ruçafa?

E nós dixem:

—Armem nostres cavalls e ab nostres senyeres desplegadas anem-los acórrer; si no, tots són morts.

E dix ell:

—Que sia feit vostre comandament.

E en tant armam-nos tots e pensam d'anar vers l'alqueria que ha nom Ruçafa;¹⁵³⁴ e, si nós no ens cuitàssem tant de venir, tots los qui eren en l'alqueria eren morts o preses. E, quan nós entram per l'alqueria, los sarraïns eren a l'altre cap de l'alqueria, e en una plaça que hi havia faem-los tots aturar.

1531. Remarquem l'expressió «fermar les senyeres e les tendes». Sembla que ha d'ésser el contrari de desplegar. De totes maneres, no es veu ben clar que aquest n'hagi d'ésser el sentit.

1532. Russafa, suburbi de València. El mot és aràbic i significa paviment, enrajolat. Vegeu GAYANGOS, *The Chronicle of James the First*, I, p. 371. I més avall, n. 1534.

1533. Aquesta és una de les poques notícies que el *Llibre* ens forneix sobre malalties que el rei Jaume hagi tingut. Cf. abans, § 213. Aquí, al narrador, li serveix aquest record de referència per plaçar els esdeveniments. I, com que es tracta d'un record tan personal, que solament podia tenir valor per a l'interessat, és un motiu concret més perquè creiem en la directa intervenció del mateix rei, en l'elaboració de la crònica.

1534. Per aquesta denominació d'alqueria donada a Russafa, coneixem el veritable caràcter que tenia aleshores el que després havia d'ésser un suburbi de València. No creiem, però, que el mot alqueria designés aleshores una sola casa de camp, sinó potser un poblament rural. En tot cas, sabem pel mateix *Llibre del Repartiment* que Russafa en aquest temps tenia cases, torres i rafals amb forns, molins, alfòndics, horts, etc. Vegeu J. MARTINEZ ALOY dins *Geografía general del reino de Valencia* de CARRERAS CANDI, *Provincia de Valencia*, I, p. 890. [Sobre el poblament rural islàmic i les alqueries: P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 243-250, 308-315. M. T. F.]

258 Ab tant venc-nos En Ramon Savellà,¹⁵³⁵ comanador d'Aliaga, e Lop Xemenes de Lúzia¹⁵³⁶ e dixeren-nos que ben podíem retener cinquanta sarraïns, si brocassen contra València. E nós dixem que ho volíem veer. E param-nos a aquell portell on hom veu València¹⁵³⁷ e veem estar Zaèn ab tot lo poder de València en una torre que és en la mitjanja entre València e Ruçafa, on ha unes roques, e ajusta-s'hi aigua quan plou o de les sèquies, la qual torre té ara En Ramon Riquer.¹⁵³⁸ E aesmam-los que hi podia haver tro a quatre-cents hòmens a cavall, e a peu la major força dels hòmens de València. E al semblant de nós e d'aquells qui eren ab nós aesmam-los, o poc més o poc menys, de deu millers. E prop de nós un git de pedra collien en un favar les faves de trenta a quaranta sarraïns; e dixeren que aquells porien haver, si brocaven. E nós dixem-los que mal ho deïen, car brocada havia una costuma: que, si hom no prenia lo lloc on hom brocava, que, fugent, se n'haurien a tornar aquells qui farien la brocada.¹⁵³⁹

—E, encara, no sabem si han los camps regats,¹⁵⁴⁰ e per les sèquies, e porien caure alguns e prendre gran mal; e, si per aventura nos aduïen fugent tro a l'alqueria, que hauríem a perdre l'alqueria per l'altra plaça que ens haurien tolta.

Per què no els creuríem d'aquell consell, mas que a la nit fariem cercar hòmens de valor, e que guardarien si els camps eren regats o no; e, si no els havien regats, que vinguessen a nós, e que teníem per bo que es faés la brocada, car, la mercè de Déu, prou havíem feit en lo primer dia, que fóssem albergats prop la vila dos treits de ballesa.

259 E nós estiguem armats tot lo dia, que anc null hom no menjà sinó estan en son cavall, e solament pa e vi e formatge. E, quan venc a hora de vespres,¹⁵⁴¹ gira-

1535. [EV *Canella*.] Abans (§ 154) el ms. de Poblet ha dit Ramon Samenla, mentre que l'edició de València hi deia Canteula. Ja hem indicat (nota 1060) que, segons tota probabilitat, es tracta de Ramon Canella, que encara era comanador l'any 1264.

1536. Els documents que coneixem de l'estada al Puig i al setge de València no aporten cap confirmació a aquesta indicació del *Llibre*: Lop Ximenes de Lúzia no hi apareix per res. Del seu germà Roderic, sí que sabem que havia estat al Puig en l'anterior sojorn del rei (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 128). Sobre Lop Ximenes, vegeu § 21.

1537. El portell on hom veu València de què parla aquí el *Llibre* és visible des del Puig.

1538. En efecte, un document publicat per HUICI, *Colección*, I, doc. CLXVIII, i esmentat per MIRET, *Itinerari*, p. 131, ens confirma aquesta indicació del *Llibre*. Trobant-se al setge de València, el dia 14 de maig de 1238, Jaume I va fer donació a Ramon de Riquer («Raimundo de Richer») i als seus successors, perpètuament, «turrim in Roçafa sive reallum Dolonseri cum duabus cafficiatis terre prope turrim et quandam foveam contiguam turri».

1539. Remarquem com, a cada pas, el gran capità que hi havia en el rei Jaume apareix en aquestes sentencioses disquisicions, en consells, en disposicions de caràcter guerrer.

1540. Els capitostos catalans coneixien, doncs, bé els perills que el terreny fàcilment regable, que podia ésser amable, tenia per als cavallers. Ací trobem un precedent interessant de la batalla del Cefis.

1541. Abans, doncs, del crepuscle.

ren lo cap los sarraïns e tornaren-se'n a la vila. E ab aitant nós descavalcam e sempre desguarnim-nos e menjam; e, quan haguem menjat, faem armar cinquanta cavalls, qui guaitassen la host de nit. E quan venc al bon matí, que haguem oïdes nostres misses, los sarraïns no eixiren a nós, ans nos lleixaren reposar. E estiguem així per cinc dies.¹⁵⁴²

260 Ab tant anaven-nos vinent rics hòmens d'Aragó e de Catalunya; e en los primers venc l'arquebisbe de Narbona ab quaranta cavallers e ab sis-cents hòmens de peu, e havia nom Pere Amiel.¹⁵⁴³ E la host anà-hi creixent, e els sarraïns estrengueren-se en tal manera, que anc no osaren eixir a nós sinó de torneig que havien ab alguns de la host; e per açò no hi calia guarnir cavalls, que ells no s'acostaven en tal guisa a nós, que nós los posquéssem aconseguir. E, així con venien los rics hòmens e les ciutats, assetjaven València tot entorn e acostaven-se més a la vila que nosaltres, qui de primer érem venguts; e la ciutat que més s'acostà en l'alberga fo Barcelona.¹⁵⁴⁴

[COMENÇA EL SETGE DE VALÈNCIA. PRESA DE SILLA]

261 E haguem acord de qual part l'assetjaríem, car deïen tots los demés que més valia lo seti a la Boatella,¹⁵⁴⁵ e nós dixem contra aquells que açò deïen (e en aquest consell fo l'arquebisbe de Narbona e els altres nobles qui eren ab nós) e provam-los per raó que nós no la poríem assetiar en tan bon lloc con en aquell

1542. Això ens duria fins cap a la fi —el 30— del mes d'abril.

1543. L'arquebisbe de Narbona era Pere Amell. No apareix en els documents reials que coneixem relatius al setge. Però sembla indubtable que hi va assistir. En tenim la prova en un document datat a Montpeller, el 7 d'abril de 1259: una permuta del rei Jaume amb l'arquebisbe de Narbona. El prelat va cedir al monarca els castells de Suera i Favara, en el regne de València, i l'honor de la Saidia, tocant a la capital, en la ribera del Guadalaviar. El document fa constar que tots aquests béns havien estat adquirits per l'arquebisbe Pere Amell per donació del rei Jaume, «eo quod idem dominus archiepiscopus Narbonensis, scilicet P. Amelii prefatum dominum regem cum armis sicut vir strenuus in acquisitione Valencie juvaverat magnis superstibus et expensis». El rei li va donar, en canvi, tota una illa de cases a Montpeller. Així ho explica MIRET, *Itinerari*, p. 286, resumint un document publicat en *Layettes du trésor*, III, 451, però sense relacionar-ho amb aquest passatge de la crònica. El sant Pare, en 1237, va escriure a l'arquebisbe, perquè escalfés el zel dels seus diocesans a fi que acudissin a la conquesta (RAYNALD, *Annales eccl.*, any 1237, núm. 25). Quant als contingents que va dur a la conquesta, TOURTOULON, *Jacme*, I, p. 381, diu que va acudir amb 11 cavallers i 11.000 peons.

1544. Cf. DESCLOT, que dóna la mateixa notícia: «e assetià's molt prop de la ciutat de València».

1545. La Boatella, vegeu § 267, n. 1565.

en què ara érem, per tres maneres.¹⁵⁴⁶ la una sí és que, si paràssem los ginys endret la porta, pus lleu porien eixir a ells los sarraïns e metre foc, que no farien allí on nós érem, car seria prop de la llur porta.

—E, car aquest lloc és pus lluny de la llur porta, no hi osaran eixir.

E ara, endret on nós érem, parariem los genys, e, si els sarraïns eixien als genys, conseguir-los hia la host ans que ells fossen tornats a la vila (e llavora no havia porta, de la Boatella tro a la Xerea¹⁵⁴⁷). L'altra, car la vila venia aquí de punta, e, quan vingués que hom volgués cavar a la Boatella ni¹⁵⁴⁸ al mur, no ho poria hom defendre de les torres, car lo mur venia aquí on hauria hom la batalla e eixia més enfora que l'altre mur de la vila. La terça, que, si la host se mudàs a la Boatella, porien eixir los de la vila, a cavall, al pertreit que venia de la mar a la host, e hauria hom a tenir per guardar la host bé cent cavalls armats, qui farien minva a la host e enuig a aquells qui tendrien la guarda. E, entesa la paraula, acordaren-se tots al consell que nós donàvem e tengueren-lo per mellor.

262 E sobre açò l'arquebisbe de Narbona, qui era hom coratjós, dix-nos per què estàvem així, que no faïem neguna re. E nós dixem-li que sí faríem, que venria nostra host, e combatriem la Boatella. E, en tant, fo'ns vengut un trabuquet que havíem a Tortosa feit e dos fenèvol, e faem-los parar, e tiraren en aquella dreceira on era la host; e faem-los fer mantells qui passaven tots los genys en què estaven hòmens guarnits.¹⁵⁴⁹ E, en tant, que aquells acostaren los mantells a unes tàpies que són prop del vall e gitaren fusta e serments en lo vall qui era plen d'aigua; e puis passaren los hòmens armats a la barbacana tro a tres. E dixeren-nos que hòmens havia passats tres tro a la barbacana,¹⁵⁵⁰ e no els en volguem nós creure en la llur paraula e anam-hi per veer si era ver ço que ens en deïen. E, quan vim que els hòmens s'hi podien estar, que ells no els en podien gitar, faem-hi passar dos pics, e picaren-hi e faeren tres forats en la barbacana, e en los dos podien entrar dos hòmens fort bé per cada un.

1546. SWIFT, *James*, p. 66, veu en aquestes raons que dóna el rei una prova de la seva destresa militar.

1547. La Xerea, porta de la ciutat. Vegeu més endavant, § 265, n. 1560. Cal també tenir en compte el que explica DESCLOT, cap. XLIX, això és que, després de la batalla del Puig, el rei de València havia fet «tancar a pedra e a calç tots los portals de la ciutat, sinó un portal per on entrassen e eixissen».

1548. *Boatella ni*: CDENV *barbacana ne*. [J. B.]

1549. Sobre tots aquests ginys vegeu §§ 73, 193, 461. — Cf. també DESCLOT, cap. XLIX, que també esmenta l'activitat dels enginys de guerra.

1550. Recordem que la barbacana era una construcció avançada de les fortificacions, a vegades isolada de la resta, destinada sovint a la defensa de portes, ponts, etc.

263 E, estant aquí, enviam a Cilla,¹⁵⁵¹ ab un fenèvol nostre, dos rics hòmens nostres: Don Pero Ferràndez d'Açagra e Don Eixemèn d'Urrea,¹⁵⁵² e combateren-la bé per set dies. E a cap dels vuit dies reteren-se, e així haguem Cilla.

[EL REI DE TUNIS TRAMET VAIXELLS EN AJUT DE VALÈNCIA.
PREPARATIUS PER A L'AFIANÇAMENT DEL SETGE]

264 E nós faem cavar en la barbacana, e ells defenen quant podien, vengueren dotze galees et sis atzaures¹⁵⁵³ del rei de Tunis, sus entre prim son e mitja nit, al grau de València. E venc-nos messatge, de nit, d'aquells qui estaven al grau de València, que galees hi havia vengudes moltes, e que les aesmaven de dotze tro en quinze. E, quan nós ho oïm, haguem cinquanta cavallers ab cavalls armats e tro a dos-cents peons e faem-los metre en celada en una riba, llunyet de la mar e entre unes canes e la riba en què es podien fort bé metre, e castigam-los que no eixissen tro que ells fossen bé en terra e que hi estiguessen, que no eixissen de la celada, tro a hora de mitja tèrcia.¹⁵⁵⁴ E els sarrains, per reguard de la celada, no eixiren. E, quan venc a la nit, faeren bé cent alimares de foc en les galees, per ço que ells veessen aquells de la vila, e tocaren ses tabors¹⁵⁵⁵ en semblant que tenien per senyor lo rei de Tunis. E, quan aquesta alatzara hagren feita, nós manam als de la host que en cada una tenda faessen falles e, quan vengués que fos escur, que tots que les encenessen e que moguessen gran crida. E féu-se en aquesta manera

1551. Cilla, avui Silla, província de València, diòcesi d'*id.*, partit judicial de Torrent. [Sobre la conquesta de Silla, concedida a l'orde de l'Hospital, i la seva repoblació: E. GUINOT, *Silla, senyoriu de l'orde de l'Hospital (1238-1319)*, «Annals de l'IDECO de l'Horta-Sud», 3 (1984), p. 23-38. M. V. FEBRER ROMAGUERA, *Conquesta, població i extinció de la Comanda hospitalària de Silla durant els segles XIII i XIV*, Silla, Centre d'Estudis Locals, 2002. La carta de població, de 1243, a E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 55. M. T. F.]

1552. Tant Pero Ferràndez d'Açagra com Eixemèn d'Urrea ja apareixen com a testimonis del document de Jaume I datat al Puig de Santa Maria el 24 de gener de 1238, i ara apareixen en el setge de València, com a testimonis de dos documents datats, respectivament, el 28 de maig i l'11 de juny, i encara en altres de posteriors. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 132 i seg. Sobre aquests personatges vegeu § 12, n. 112, i § 63, n.581.

1553. GAYANGOS, *The Chronicle of James*, 1, p. 337, creu que el mot *atzaures* és una forma corrompuda del mot àrab *azzalra*, o sia un petit vaixell anomenat *cabra* pels castellans. [Sobre aquesta mena d'embarcació: R. EBERENZ, *Schiffe an den Küsten der Pyrenäenhalbinsel. Eine kulturgeschichtliche Untersuchung zur Schiffstypologie und Terminologie in den iberomanischen Sprachen bis 1600*, Bern-Frankfurt, H.-P. Lang, 1975, p. 289-293. Sobre l'auxili del rei de Tunis: P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 184-185. M. T. F.]

1554. Recordem que l'hora de tèrcia és a les 9 del matí.

1555. *ses tabors*: CDENV *los tambors* i hi afegeixen *e els de la vila faeren-ne bé mil en los murs e tocaren los tambors*. [J. B.]

con nós havíem manat, per tal que ells entenessen que poc preàvem llur ufana. E gitaren, los de la host, ben cinc-centes falles llains en lo vall; e ells enteneren que nós ho preàvem poc, ço que ells feit havien, e les galees que no els podien acórrer.

265 Ab tant enviam per la riba tro sus a Tortosa e a Tarragona que es guardassen e que vinguessen justats; e ells faeren-ho. E nós havíem tres galees entre Tarragona e Tortosa e faem-les armar mantinent. E les galees dels sarraïns, quan hi hagren estat dos dies, anaren-se'n a Peníscola e eixiren en terra per combatre Peníscola. E eixí-hi Ferran Pérez de Pina¹⁵⁵⁶ ab sos escuders, del castell que tenia per nós, ab deu hòmens a cavall, entre ell e Don Ferran d'Ahonés¹⁵⁵⁷ e d'altres hòmens que hi havia venguts; e ab los sarraïns de la vila, que els ajudaven fort bé,¹⁵⁵⁸ venceren los de les galees, e moriren-hi bé disset. E la caravana de Tortosa, que foren vint-e-una vela, armaren set llenys en tal manera, que cascú dels llenys prenguera una galea, si s'acostàs al lleny. E ab les tres galees e ab los set llenys vengueren tots justats, sí que les galees n'hagren ardit e fugiren-se'n e no els gosaren esperar. E venc-nos gran conduit de pa e de vi e de civada e de formatges e fruites e altres menuderies, sí que la host era tan gran, que a la derreria que hi havia bé mil cavallers e bé seixanta mília hòmens de peu. E trobava hom tota cosa que hom volgués, a vendre e a comprar, així con faria hom en una ciutat, sí que ipotiaris hi havia de Montpesller e de Lleida qui hi venien espècies, així con faria hom en una gran vila, també a malauts con a sans.¹⁵⁵⁹ E nós faem tirar nostres genys, moltes vegades havien torneig los de la host ab aquells de dins, e brocades

1556. No posseïm notícies de l'estada de Ferran Peres de Pina a Peníscola per aquest temps. Sabem que va estar al Puig de Santa Maria pel gener-febrer de 1238 i al setge de València des del començament (vegeu abans, § 33, n. 333). Per això fa una mica estrany que es trobés també a Peníscola. Probablement, si de cas, degué enviar-l'hi el rei davant el perill d'una escomesa sarraïna.

1557. Poques notícies tenim respecte a aquest personatge que duu el mateix nom del qui, descendent o parent seu, s'il·lustrarà en les lluites dels catalans a Orient. Excepcionalment el trobem en algun document reial, com a testimoni. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 34, 93 i 117. [A causa de la seva posició ambigua en la guerra del rei contra Artal d'Alagó el 1293, Ferrenc de Luna atacà el lloc de Las Pedrosas, que pertanyia a Ferran d'Ahonés, motiu pel qual fou amonestat pel rei, que aclarí que no estava en guerra amb aquest noble. En el moment de la revolta unionista de 1301 es mantingué fidel al rei, que el recompensà amb 2.000 sous jaquesos en concepte de mesnaderia, amb l'obligació de servir amb quatre cavalls armats: L. GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones Aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, Saragossa, CSIC, 1975, I, p. 281 i 342, II, doc. 317, 320, 321, 343, 370, 421, 451, 465, 475, 483, 509, 535. M. T. E.]

1558. Els sarraïns de Peníscola ja feia cinc anys que vivien amb els cristians. Aquesta col·laboració lleial en la lluita és una de les primeres, potser la primera, que s'aconseguí.

1559. Aquesta descripció, especialment en aquest detall dels apotecaris i dels malalts, concorda amb el que diu el mateix *Llibre* en el § 270.

que s'hi faeren, sí que una vegada perderen los sarraïns l'Eixerea,¹⁵⁶⁰ sí que hi entraren dels cavalls armats de la host més de cent, e moriren bé quinze dels sarraïns, a l'entrar que faeren los cavalls armats, en lo defendement.

[EL REI ÉS FERIT EN UNA DE LES INCIDÈNCIES DEL SETGE]

266 Altra vegada, la companya de l'arquebisbe de Narbona hagueren torneig ab los de dins, e no sabien la costuma dels sarraïns, que los sarraïns los fugien, per tal que els poguessen tirar prop de la vila. E nós veem que la companya de peu s'anaguava, per ço quan ells fugien, e enviam-los missatge que no els encalçassen, que, si no, los sarraïns los farien gran don.^{1560bis} E ells no se'n volgueren estar per nostre missatge; e ab temor que nós haguem d'ells, qui n'hi moriren de trenta ensús, quan los sarraïns los brocassen, acostam-nos a ells en un cavall que cavalcàvem e faem-los tirar. E nós, que ens tornàvem ab los hòmens, volvem-nos contra la vila a esguardar los sarraïns, que havia la companya gran defora; un ballester tirà'ns e de part lo capell de sol e el batut¹⁵⁶¹ donà'ns en lo cap ab lo cairell, prop del front. E, Déus que ho volc, no traspasà lo test, e eixí'ns bé a la meitat de la testa la punta de la sageta. E nós, ab ira que n'haguem, donam tal de la mà¹⁵⁶² en la sageta, que trencam-la; e eixia'ns la sang per la cara enjús, e ab lo mantell de sendat¹⁵⁶³ que nós aduíem torcàvem-nos la

1560. L'Eixarea, o sia la porta d'aquest nom, corresponia al carrer de Xelpolella, segons es pot deduir d'una donació de cases que va fer el rei després de la conquesta, el 19 de novembre de 1238. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 137.

1560bis. *don*: CDE *dan*; V *dany*. [J. B.]

1561. El capell de sol, com el seu nom indica, era destinat a resguardar-se'n. La crònica de MUNTANER també ens en parla (capítol LXXXIX): «E En Domingo de la Figuera cavalcà així bé com a senyor bé arreat... e ab capell de sol e els guants». No era, doncs, cap peça guerrera defensiva, ben al contrari del batut, que era una peça de l'armadura destinada a protegir el cap, com es veu bé per aquest text. No en parla W. GIESE, *Waffen nach den katalanischen Chroniken*, extret de «Volkstum und Kultur der Romanen». 1 Jahrgang-2 Heft. [Sobre aquesta peça de malles que protegia el cap: M. DE RIQUER, *L'arnès del cavaller*, apartat 12, p. 32. M. T. F.]

1562. *Donar tal*, sense indicar cop, estrebada, etc., és una expressió força corrent. El mot suprimit se sobreentén. Vegeu GIESE, *Waffen*, p. 145.

1563. El sendat era un drap de seda de color clar. La ferida fou forta, fins al punt que el senyal li'n va restar en el front, damunt la cella esquerra, i, quan l'any 1835 foren profanades les tombes de Poblet, les restes de Jaume I foren fàcilment recognoscibles, no sols per la seva gran alçada, sinó també per la ferida al front. SWIFT, *James*, 67, n. 1. Val a dir que l'explicació que en dóna el *Llibre* no és gaire clara. MARSILI (ms. f. 49), diu en aquest punt: «percussus est sagitta in capite, juxta frontem, penetravitque galerum et pilleum variatum quem habebat in capite, et affixa sagitta est craneo regio neque permisit Deus ut perforaret craneum ex toto scilicet usque ad ossis medium est infixum». La qual cosa tampoc no ens sembla prou explicable, si la ferida fou realment on les restes semblen delatar. Potser l'explicació fóra que la sageta va travessar el batut, i la punta en va arribar fins a la meitat de la testa; però sense tocar-la; i la ferida fou feta al front, no per la sageta, sinó pel cop del batut.

sang, e veníem rient per tal que la host no se n'esmaiàs. E entram-nos-en en un reial en què nós posàvem, e engrossà'ns tota la cara e els ulls, sí que de l'ull de la part en què nós érem ferit no poguem veer per quatre o per cinc dies. E, quan la cara nos fo deximflada, cavalgam per tota la host, per tal que la gent no fos tota desconhortada.

[PRESA DE LA TORRE DE LA BOATELLA]

267 E entre Don Pero Cornell e Don Eixemèn d'Urrea¹⁵⁶⁴ acordaren-se que combatessen la torre que és a la porta de la Boatella,¹⁵⁶⁵ en la carrera de Sent Vicent; e d'açò cobriren-se de nós e de tots los altres de la host. E, quan l'hagueren combatuda una peça ab lo poder que hi eixí d'aquells de la vila, e ells, que es defenien fort bé, no la pogren prendre e hagren-se'n a tornar. E nós dixem-los-en mal con podien ells començar tan gran ardit menys de consell de nós e dels nobles de la host, e que estava fort bé quan los n'havia pres tant mal.

268 Ab tant enviam per los bisbes e per los nobles de la host e acordam-nos que, pus començat era, que en totes guises que es presés altre dia; e que armàssem tro a dos-cents cavalls e tots los ballesters de la host, e al sol eixit que hi fóssem e que els combatéssim, e que de tot en tot los presés hom o que no se'n partís hom tro fossen preses. E al sol eixit nós fom lla; e havia-hi tro a deu sarraïns aparellats de defendre la torre, e combatem-los. E ells defeneren-se bé e gint, que nulls hòmens no es podien mills defendre que ells se defenien; mas tant fo lo poder de les balletes de nostra part e de les pedres que els llançàvem, que negú no podia la mà traure defora que de sageta no fos ferit. E ab tot açò no ens volien retre la torre, nós dient-los que la retessen; e un d'aquell de la host mes foc a la torre, e, quan ells viren lo foc, esbafaren-se e dixeren que es rendrien. E nós dixem que no els prendríem a mercè, pus que no s'eren renduts de primer. E cremam-los aquí e presem la torre e tornam-nos-en a la host.¹⁵⁶⁶

1564. Tenim dos documents que proven la participació de Pero Cornel al setge de València, un de l'11 de juliol, l'altre de l'11 de setembre (1238). Ell figura també entre els primers signants de la capitulació de la ciutat, el 28 de setembre (MIRET, *Itinerari*, p. 133-134). Quant a Eiximèn d'Urrea, vegeu abans, § 263, n. 1552.

1565. La porta de la Boatella corresponia a la carrera o carrer de Sant Vicent, com la porta de la Xerea corresponia al carrer de Xelpolella.

1566. Aquest és un dels pocs actes de crueltat en la guerra imputables a Jaume I.

[ELS SARRAÏNS INICIEN LES ENTREVISTES AMB EL REI]

269 E, quan aquesta cosa fo feita, los de dins hagren gran paor per aquella torre que els havien presa; e faem tirar nostres ginys de nuit e de dia. E quan venc aenant, bé a cap d'un mes passat,¹⁵⁶⁷ un sarraí mercader eixí a nós a salva fe. E companya d'En Ramon Berenguer d'Àger¹⁵⁶⁸ trobaren-lo, e llevà'l un en les anques del cavall, e venc denant nós e dix-nos noves de Zaèn, rei de València, con faia ses fazendes ni qual era son consell. E dix-nos que tres coses li havien dat gran desconhort: la una, de les galees del rei de Tunis, que tan poc li han profitat, la segona, d'aquella torre que li havíem feita cremar; la terça, que veïa tan gran host entorn de si, que tota València per poc havien assetjada. E creïa que llongament no podien durar, perquè ells no havien conduit a tanta gent con en València havia, d'hòmens e de fembres e de tosets,¹⁵⁶⁹ e per ço quan nós los havíem sobtats, que, ans que collissen llur pa, havien setjada la vila; e que creïa per cert que llongament no seria que nós no l'haguéssem.

270 E, quan haguem oït les paraules que el sarraí nos hac dites, plaeren-nos molt a nós e a aquells de la host quan ho saberem. E, quan aquest llibre és aital, que coses de menuderies no hi deu hom metre, lleixam-nos de contar moltes coses que hi foren e volem dir les majors, per ço que el llibre no s'hagués molt a allongar; mas de les coses que foren grans e bones, d'aquelles volem tocar e parlar.¹⁵⁷⁰ E aitant podem retraure d'aquella host, que nós, que n'havem feites bé trenta,¹⁵⁷¹ no vim anc neguna saó host tan bé bastada con aquella, de les coses que eren mester per ajuda d'home, sí que els malaltes trobaven consell d'apoticaris con si fossen en Barcelona o en Lleida.

271 E, quan venc aenant, prop de la vespra de Sent Miquel¹⁵⁷² per quinze dies, envià'ns missatge Zaèn que si nós li volíem fer guiar un sarraí qui havia nom Ali

1567. Devia ésser, doncs, pel cap baix, a finals de maig o primers de juliol.

1568. Ramon Berenguer d'Àger apareix, en efecte, com a participant en el setge de València, en dos documents reials datats el 23 de maig i el 28 d'agost. També fou un dels testimonis de la capitulació. MIRET, *Itinerari*, p. 134. Sobre el personatge, vegeu § 43.

1569. Més endavant (§ 283) la població de València és avaluada en 50.000 habitants.

1570. Vet aquí unes quantes indicacions precioses sobre el contingut del *Llibre* i sobre el mètode seguit en la selecció dels fets. Cal dir, però, que l'autor no sempre va seguir les normes que dona en aquest passatge, i que, a vegades, el *Llibre* conté *menuderies*. En altres passatges indica també que no s'entreté en detalls.

1571. Aquesta precisió sobre el nombre d'hosts fetes pel rei fins al moment de la redacció d'aquest passatge és un altre tret personalíssim que delata la directa intervenció del monarca.

1572. Sant Miquel és el 29 de setembre.

Albaca,¹⁵⁷³ qui fo de Peníscola natural, que ell nos enviaria e que parlaria ab nós. E nós dixem que molt nos plaïa que vingués, e que el fariem guiar. E, quan fo vengut, dix-nos ço per què el rei de València l'havia tramès; e nós dixem que hi hauríem nostre acord e que el respondríem breument. E pensam-nos que aquestes paraules no eren bones per saber a negun hom en la host ni a ric home ni a altre, car molts n'hi havia a qui no plaïa que València fos presa, que més l'amaven que fos de sarraïns que no que vingués en nostre poder; e aenant ne pot hom conèixer la prova.¹⁵⁷⁴ E entram a la reina e dixem-li aquelles paraules que Alí Albaca¹⁵⁷⁵ nos havia dites e que així era nostre pensament, si a ella bo li semblava,¹⁵⁷⁶ e que la pregàvem e li manàvem que a null hom de la host no ho sabés, sinó tan solament nós e ella e el missatge, que era trujamà.¹⁵⁷⁷ E ella dix que li plaïen molt les paraules que nós li mostràvem, que en la nostra honor e en el nostre bé nulla re no hi havia tan gran part con ella, e, si Déus nos honrava e ens amava, que li ho graïa, car l'esperança del seu bé tota era en nós. E que tenia per bo que null hom no cabés en aquestes paraules, per tal que negú no hi pogués re destorbar; car ella havia ja vists d'altres llocs, que eren castells, que nostres rics hòmens los volien més per a si que per a nós, e que ens hi faïen moltes coses que fer no devien; per què ben creïa que, pus en les coses menudes ho faïen, que en València mostrarien llur poder en guisa que nós no la poguéssim haver. E que el secret tenia per bo sobre totes coses tro que fóssem certs d'haver València.

272 E enviam per Alí Albaca¹⁵⁷⁸ que tornàs denant nós e dixem-li que dixés per què era vengut. E ell dix-nos que les paraules eren grans e d'aut llogar:

—E no són per a nós de parlar; mas Zaèn, rei de València, vos envia a dir per mi que ens trametria Rais Abulfamalet,¹⁵⁷⁹ qui és son nebot, fill de sa sor, e d'ell

1573. *Albaca*: CDENV *Albata*. [J. B.]

1574. Probablement al·lusió a fets contats per la mateixa crònica: com els esdeveniments del setge de Borriana (§ 166 i seg.), els de l'atac a Cullera (§ 195), i altres que mostren la gelosia dels rics homes o llurs temences (§ 196 i seg. i § 233).

1575. *Albaca*: CDENV *Albata*. [J. B.]

1576. Encara que la reina ja ha aparegut altres vegades al llarg de la crònica, i fins aconsellant el rei i mirant d'influir-lo, com en el cas del seu jurament de no tornar a passar l'Ebre fins que hagués presa València (§§ 240-241), aquest és el primer cop que la reina apareix en la crònica jugant un paper tan directe de consellera. Més endavant en trobarem altres casos (§ 276, 278).

1577. Vegeu abans § 119, on també és qüestió de trujamà o torcimany.

1578. *Albaca*: CDENV *Albata*. [J. B.]

1579. Rais significa cap o capitost. Pel que fa al nom Abulfamalet, en el ms. Aiamans apareix ací escrit *Abulhamalet*, i al final d'aquest mateix paràgraf *Abualmalet*. L'edició de València diu *Abnalmalet*. GAYANGOS, *The Chronicle*, I, p. 386, creu que la darrera lletra ha d'ésser una *c*, no una *t*, i llavors tindriem un nom —Abnalmalec o Ibn Malec— molt comú entre els àrabs i moros. SWIFT, *James*, p. 68, dóna la forma *Abulhamalec*. [Rais Abu-l-Hamlat, segons P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 550. M. T. F.]

enjós és lo més poderós hom qui sia en València ni en el regne e en què ell més se fia. E, si Déus ho vol, ans que vós e ell vos partàs, havem fiança en Déu que el feit vendrà a bon acabament.

E sobre açò dix-nos que entraria llains e que venria a nós ab tot ardit; e donam-li un cavaller que el guiàs e que el tornàs a la vila, e donà'ns hora que en l'altre dia matí, al sol eixit, seria ab nós, e lladoncs que li enviàssem un cavaller que el guiàs. E atorgam-li-ho que ho faríem. E, quan venc al matí, nós li enviam un cavaller, e ell venc. E, quan fo denant nós, dix que Zaèn, rei de València, nos saludava molt e dix-nos de la sua part que, quan vendria a altre dia matí, entre hora de tèrcia e sol eixit,¹⁵⁸⁰ que enviàssem dos rics hòmens qui guiassen Rais Abulfamalet, e que venria a nós. E nós manam a Don Nuno¹⁵⁸¹ e a Don Ramon Berenguer d'Àger¹⁵⁸² que s'aparellassen al matí d'eixir a son nebot de Zaèn, Rais Abulfamalet, e que el guiassen tro fos vengut a nós; e ells dixeren que ho farien.

[ENTREVISTA ENTRE EL REI I ABU ALFAMALET, NEBOT DEL REI DE VALÈNCIA]

273 E en aquest mitjà arremiren juntes dos cavallers sarraïns a dos altres nostres, quals se volia de la host, e feren-nos-ho saber. E venc-nos Don Eixemèn Pérez de Tarassona, qui puis fo senyor d'Arenós,¹⁵⁸³ e demanà'ns que li donàssem aquella junta ab Miquel Peris d'Isor.¹⁵⁸⁴ E nós dixem-li que ens meravellàvem molt d'ell, con podia demanar junta hom qui era tan pecador con ell e de tan mala vida, que paor nos dàvem que en fóssem escarnits;¹⁵⁸⁵ però pregà'ns-en tant, que

1580. Sembla que l'expressió hauria d'ésser al revés, ja que l'hora de tèrcia, les nou del matí, és posterior al sol eixit; però els manuscrits s'acorden, i segurament aquesta era la fórmula corrent.

1581. Nunyo Sanç, comte del Rosselló, apareix com a testimoni de dos documents reials datats en el setge de València el 28 d'agost i el 17 de setembre. Fou també testimoni de la capitulació de la ciutat (28 setembre). Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 133-134.

1582. Recordem que Ramon Berenguer d'Àger ha aparegut en el § 269. Vegeu també § 43.

1583. Eiximèn Peres de Tarassona no apareix en els documents reials expedits en el setge de València. Sabem, això sí, que hi era el seu germà, el justícia Pere Peres. Sobre el personatge vegeu § 166, n. 1105.

1584. No tenim notícies documentals relatives a aquest personatge, com no es tracti d'un Miquel Pérez, que era cavallerís del rei Jaume molts anys després, en 1271, i al qual el rei estableix a cens un pati per edificar-hi, «quod est juxta mercatallem Valencie». MIRET, *Itinerari*, p. 451. [Segurament és Miquel Pérez d'Isuerre; l'any 1283 fou convocat a exèrcit per rebutjar un atac francavarrès el 1283 i novament el 1285 i el 1289; el 1286 fou convocat per a la conquesta de Menorca i el 1290 per a rebutjar un atac castellà: L. GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones Aragonesas* II, doc. 11, 107, 275 (p. 379), 282. M. T. F.]

1585. Ja hem indicat (§ 166, n. 1105) com aquest judici pejoratiu d'Eiximèn Peres de Tarassona es troba en contradicció amb els elogis que el redactor de la crònica en fa en altres passatges.

donam-la-li. E junyí ab lo sarraí, e el sarraí enderrocà'l. E un altre sarraí que hi eixí isqué Pere de Clariana,¹⁵⁸⁶ e, al fer de la junta, lo sarraí girà-li les costes e fugí. E ell encalçà'l tro que passà l'aigua de Godalaviar, que es mes entre els seus.

274 E, quan venc altre dia, ben matí, eixí Rais Abulfamalet ab aquell sarraí qui havia junyit e bé ab deu cavallers d'altres, ben guarnits e ben vestits e en bons cavalls e bones selles noves, que podien entrar en tota bona cort con hòmens bé aparellats. E nós llevam-nos per ell, en nostres cases ben guarnides e bé adobades, a l'entrar que féu, quan fo prop de nós;¹⁵⁸⁷ e anc no ens volc besar la mà, mas que s'humilià a nós e anà'ns abraçar. E estec denant nós en un seti e saludà'ns de part de Zaèn, rei de València, e dix-nos que ell no ens havia anc vist e que era molt pagat de la nostra vista. E nós dixem-li que Déus li donàs bonaventura, e que ens plaïa molt, car era vengut a nós e ens era venguts veer, car nós li faríem honor e bé, en guisa que ell nos hauria que grair. E ell dix-nos que açò esperava de nós, e que tal érem nós, que cells que nós amàvem havien tota via bé de nós e honor. E nós convidam-lo, e ell dix-nos que ens graïa molt lo convit, mas que ell no menjaria defora de la vila, que vedat li era per son senyor, mas que bé es tenia per convidat e per honrat de nós. E nós dixem-li que, si no ho volia pendre aquí, que nós li ho enviaríem en la vila; e ell dix que ens ho graïa molt, mas que altra saó hi venria que ell ho poria mills pendre que ara no faïa, car no ho podia fer. E sobre açò dixem-li que, si ell volia, que en faríem eixir tots los de la casa, e que parlàs ab nós tot de secret. E dix-nos ell que açò volia e que no parlaria denant nós, sinó denant un o denant dos en què nós molt nos fïàssem. E faem-los tots eixir de casa sinó nós e ell e el trujamà.

275 E demanam-li què volia dir. E ell dix-nos que es meravellava Zaèn de nós perquè així l'haviem aïrat, que nostres hosts e nostre poder havíem feit venir sobre sa terra e son poder que ell tenia; que ell no cuidava haver feita cosa contra nós, que tant de mal degué reebre de nostra part.¹⁵⁸⁸ E sobre açò responem-li e dixem-li que sí havia: que quan nós fom a Mallorques per conquerir, que ens venc córrer en nostra terra e venc tro a Tortosa e a Emposta, e el mal que ell nos poc fer, e ell e sos hòmens, en hòmens nostres e en bestiar, que ho féu; e combaté'ns

1586. No hem sabut trobar cap notícia relativa a aquest cavaller. [Un Pere de Clariana havia rebut, l'any 1210, de mans de l'arquebisbe de Tarragona, Ramon de Rocabertí, el lloc de Vinyols perquè el poblés. Podria ésser que fos ell: *Els castells catalans*, iv, p. 178-179 i 197. M. T. F.]

1587. Que el rei s'alcés del seu seient a l'arribada d'algú era una deferència i una distinció molt grans, i d'aquestes va voler fer objecte els missatgers del rei de València.

1588. Mentre Jaume I es trobava a la conquesta de Mallorca, Abu Zeit, rei destronat de València, ajudat per alguns rics homes aragonesos, com Pero Ferràndez i Blasc d'Alagó, sostenia lluita contra el rei Zaèn. Vegeu § 25, n. 259.

Ull de Cona, que era dins el nostre regne. Encara d'altra cosa nos tenia tort: que nós li enviam nostre missatge e que volíem haver pau e treuga ab ell, e, així con en nostra ninea solíem haver e prendre les quintes de València e de Múrcia,¹⁵⁸⁹ que ell nos adobàs ço que ens n'havia fallit de les de València, e fariem-los pleit per cent mília besants; e nós enviam-li Don Pere Sanç per missatge nostre, qui era notari nostre,¹⁵⁹⁰ e ell, menyspreant la nostra amor, no ens proferí sinó cinquanta mília besants. E sobre açò deseixim-nos d'ell e de sa amor e haguem a venir contra ell; e amà més cinquanta mília besants, que no haver la nostra amor.

276 E sobre açò respòs-nos ell e dix que ell no cuidava que tort nos tingués d'allò, que mentre les quintes prenguem nós, no era ell rei del regne de València, que Zeit Abuzeit n'era rei.¹⁵⁹¹ E encara dix-nos més: que les coses havien a venir a açò que Déus vol:

—E açò d'ara que és entre vós e nós, prengam consell que s'adob bé a honorament de vós, car açò vol Zaèn.

E nós responem-li que deïa bé, e a açò que hom veïa devia hom dar consell, que no a les coses passades. E ell dix-nos que volia saber de nós què volíem fer en aquelles coses que Déus havia ordonades que vinguessen sobre ells; per què ens pregava molt que nós encobríssem nostra volentat, e, si volíem que son senyor nos donàs haver, que, segons lo poder que ell havia, que ens donaria, car nós sabíem bé que la ciutat de València havia pres gran mal d'hòmens que havien perduts per nostre poder, depuis que la batalla del Puig fo feita e que talat lo pa e l'horta de València, e en aquesta manera en los altres llogars del regne e en los demés e en los mellors. E sobre açò dixem-li que teníem per bo que hi fos la regina¹⁵⁹² e que no volíem que altre hom del món ho sabés, sinó nós e ella e ell, qui parlava aquelles paraules. E ell dix-nos que aquestes eren dues coses que ell nos graïa molt: la una, que de la regina més ne cuidariem valer e més ne presarien lo pleit; l'altra, que els plaïa molt que ho tenguéssem secret, e a ells valia més e a nós, car ells sabien bé que de molt hom nos havíem a guardar que no volien nostre prou en açò ni en àls.

277 E enviam per la regina; e, quan ella fo venguda, faem-ne partir totes les dones que ab ella eren vengudes e tots los altres, e no romàs ab nós d'elles sinó

1589. Al-lusió al tribut que pagava Abu Zeit. Vegeu també § 25.

1590. Sabem que ja era notari del rei l'any 1221, i que encara ho era en 1246 (MIRET, *Itinerari*, p. 38 i 184). També sabem que era ciutadà de Lleida (*ibid.*, p. 169). Ja era mort el 1248, si és ell mateix qui figura en un document d'aquest any, en què els seus marmessors es declaren satisfets de la liquidació que els ha fet el rei dels deutes que tenia envers el difunt. *ibid.*, p. 190.

1591. Vegeu abans, n. 259.

1592. Nova intervenció de la reina com a consellera. Vegeu abans, § 271.

ella sola. E retraguem-li totes les paraules que haguem haüdes ab Rais Abulfamalet, ni ell ab nós, així con dessus és escrit.¹⁵⁹³ E nós dixem-li que denant la regina li voliém respondre, més que a una part, e que aquesta era la resposta: que nós érem venguts en aquell llogar, e que Déus nos havia guiats en totes aquelles coses que nós havíem començades tro en aquell dia,¹⁵⁹⁴ e que les havíem acabades, e que, pus nós érem aquí, que aquest era nostre propòsit e nostre cor: que negun temps no partíssem d'aquí tro haguéssem València; e, si el rei de València quera estorçre aquest mal tan gran que poria ésser en la presó de la vila, de tant sarraí e fembres e infants que hi porien morir,¹⁵⁹⁵ e perdre tot ço que haurien, que a nós plauria; e açò, que deïm per bé e per pro d'ells, e que els prendríem a nostra fe e els guiaríem ab tot ço que portar-se'n porien:

—Car dolor nos pren de la llur mort; e, si ab llur volentat que ens retessen la vila, la podíem haver, mes la volríem així haver que per altra guisa, per força; car la major partida de la host volria lo barreig de la vila, e nós no el volem per la dolor que ens pren de vós. E aquesta és la nostra volentat, e àls no en fariem, si, doncs, vós no ens en forçàvets, que per força vos haguéssem a fer mal.

E dix ell que les paraules eren fort cares e no les podia delliurar ab nós menys d'acord de son senyor e de son avoncle. E nós entenem que deïa raó e dixem-li que ho faés en bona ventura; e convidam-lo altra vegada, e no ens ho volc atorgar. E sobre açò entrà-se'n.

[CONTINUEN ELS TRACTES. RENDICIÓ DE VALÈNCIA]

278 E, quan venc al tercer dia, ell nos envià missatge que, si el guiàvem, que eixiria a nós. E nós enviam-li un ric hom nostre, e venc a nós sempre quan ell hi fo anat; e dix-nos que el rei de València, Zaèn, s'era acordat e que ben coneixia que la vila no es podia defendre a la llonga e, per tal que no ens en faés traure altre major mal d'aquell que treit n'havíem, que la'ns rendria ab aital condició: que els sarraïns e les sarraïnes ne posquessen trer tota llur roba, e que hom no els escorcollàs ni els faés neguna villania, e que fossen en nostre guiatge tro a Cullera, ell e ells.¹⁵⁹⁶ E, pus Déus volia que nós l'haguéssem, que ell ho havia a voler. E sobre açò

1593. Observem com, en general, el *Llibre* parla d'escrit no d'oït, al revés del que s'esdevé amb la crònica de Muntaner.

1594. Insistència en la idea que Déu és amb ell i el protegeix, convicció que devia estar molt arrelada en el cor del rei Jaume.

1595. En 50.000 habitants és avaluada en el mateix *Llibre*, més endavant (§ 283), la població de València.

1596. Cf. una mica més avall § 279.

dixem-li que ens acordariem ab la regina solament, que era en aquest consell;¹⁵⁹⁷ e ell dix que ho tenia per bo e eixí's de la cambra.¹⁵⁹⁸ E romanguem nós ab la regina e dixem-li què li'n semblava; e ella dix que, si a nós semblava, que preséssim aquell pleit, que bé el tenia ella per bo, car València, no la devia hom aventurar, qui haver-la podia d'un dia a altre. E nós entenem que ella nos consellava bé e dixem-li que li atorgàvem lo consell que ella ens donava; mas aitant hi volíem nós anadir e que sobre açò teníem per bo lo consell: que, si la vila se prenía per força, que greu seria que baralla no hi hagués gran entre aquells de la host e nós per àvol haver ni per roba, ni no devíem allongar ço que tots temps haviem desitjat nostre llinatge d'haver e de prendre;¹⁵⁹⁹ e, encara, si nós hi fóssem ferit o malaltia que nos vingués en aquest allongament tro la vila fos presa per força, que es poria la cosa perdre; per què tan bon feít con aquest no faia metre a ventura, e que la faia bon cuitar per haver-la.

279 E sobre aquestes paraules faem demanar Rais Abufamalet e responem-li en aquesta manera:

—Rais, ben sabets vós que nós havem feita gran messió en aquest feít, però gens per la messió que nós e nostres hòmens feita havem ni per lo mal que hic havem treít, per tot açò no en romanrà que nós aquest pleit vos seguirem e us guiarem tro a Cullera ab tota la roba que els sarraïns e les sarraïnes ne traen ni en pussen traure. E per amor del rei e de vós, qui sots venguts aquí, volem fer aquesta gràcia: que se'n vagen saus e segurs ab llurs robes e ab ço que portar-ne volran.¹⁶⁰⁰

280 E ell, quan ho oí, plac-li, e dix que ens ho graïa molt, ja es perdessen molt; que, ab tot açò, sí graïa molt la mercè que nós li faïem. E, quan haguem estat una

1597. Nova intervenció de la reina Violant com a consellera única. Vegeu abans, § 271.

1598. Recordem que en aquell temps la paraula *casa* no sols tenia el sentit actual, sinó també el sentit de cambra.

1599. Recordem els projectes i fins les expedicions de Ramon Berenguer I, Berenguer Ramon II, Ramon Berenguer III, Alfons I i Pere el Catòlic.

1600. Cf. amb les paraules de la capitulació de la ciutat, signada el 28 de setembre de 1238 (publicada, entre altres, per HUICI, *Colección*, I, doc. CLXXXII): «Promittimus vobis Çayèn quod vos et omnes mauri, tam viri quam mulieres, qui exire voluerint de Valencia, vadant et exeant salvi et securi cum suis armis et cum tota sua ropa mobili, quam ducere voluerint et portare secum in nostra fide et in nostro guidatico». En canvi, observem que el *Llibre* no parla dels altres extrems de la capitulació: o sia de l'autorització atorgada per Jaume I als sarraïns perquè restessin, si volien, en el terme de València, i de les treves de set anys entre el Conqueridor i Zaèn. Cf. també amb el passatge de DESCLOT, cap. XLIX, que parla de la capitulació. Cal dir que el guiatge fins a Cullera, esmentat especialment pel *Llibre*, no consta taxativament en la capitulació. El rei hi dóna guiatge en termes generals. Però, com que Cullera i Dénia, segons especifica la capitulació, havien de restar en poder de Zaèn, cal suposar que la major part dels fugitius degueren adreçar-se cap a Cullera, la més pròxima a València d'aquelles dues ciutats.

peça, demanam-li qual dia seria; e dix-nos que mester havia deu dies d'escombre. E nós dixem-li que sobre demaven, que la host sestava molt e que s'enutjava, car no faïa re, ni era prou llur ni nostre. E tant, que per allongament de les paraules, que ens avenguem que al cinquè dia que en redrien la vila e que començarien d'eixir.¹⁶⁰¹ E, quan aquesta paraula fo empresa entre nós e ell, dixem-li que tingué secret tro que nós haguéssem parlat ab l'arquebisbe de Narbona, ab los bisbes e ab nostres hòmens nobles. E ell dix que ho faria. E nós dixem-li que hi parlaríem aquell vespre e manariem cessar que d'aquella hora aenant no els faessen mal.

281 E, quan açò fo feit, e haguem menjat e begut e dormit¹⁶⁰² en un reial qui era prop de la nostra albergada,¹⁶⁰³ enviam per l'arquebisbe¹⁶⁰⁴ de Narbona, que hi fo.¹⁶⁰⁵ E, quan tots foren denant nós, dixem-los con nostre Senyor nos havia feites moltes gràcies, e entre les altres havia'ns-en feita ara una que nós e ells li devíem molt grair, e, quan en aquest bé nostre havien gran part, volíem-los-ho fer saber, per tal que ells se n'alegrassen: que València era nostra. E, quan nós haguem dit aquest mot, Don Nuno e Don Eixemèn d'Urrea e Don Pero Ferràndez d'Açagra e Don Pero Cornell perderen les colors, així con si hom los hagués ferits endret del cor. E de l'arquebisbe enfora e dels bisbes alguns, qui dixeren que graïen a nostre Senyor aquest bé e aquesta mercè que ens havia donada, anc negun dels altres no ho lloaren ni ho graïren a Déu ni ho tengren per bo, sinó que ens dixeren Don Nuno e Don Pero Ferràndez d'Açagra e con era aquest feit ni en qual manera. E nós dixem que havíem guiat lo rei de València e els sarraïns tots aquells qui habitaven en la vila, hòmens e fembres, e que anaven en nostre guiatge tro a Cullera e tro a Dénia, e que ens redien la vila al cinquè dia. E dixeren que ho tenien per bo, pus feit ho havíem. E dix l'arquebisbe de Tarragona:

—Açò és obra de Déu, e jo no creu que, de tres coses, en vós no n'haja la una: o que vós hajats servit a Déu, o que ara lo servats, o que el servirets.

E dix En Ramon Berenguer d'Àger:

—Molt devem grair a nostre Senyor l'amor que us mostra, car ço que vostre

1601. Cf. amb DESCLOT, que indica un termini de tres dies (cap. XLIX). Ambdós cronistes discrepen, però, notablement, de la capitulació, on s'estipula que els sarraïns hauran d'ésser fora de la ciutat, al cap de vint dies comptadors a partir del dia de la capitulació.

1602. Nova prova del costum que tenia Jaume I de fer migdiada.

1603. Segurament l'esmentat abans, § 266.

1604. *arquebisbe*: CDENV hi afegixen *e els bisbes e els rics hòmens e l'arquebisbe*. [J. B.]

1605. El primer arquebisbe que esmenta és el de Tarragona, Pere. Per això la repetició del ms. Aiamans no és sinó aparent: l'arquebisbe de Narbona (anomenat així mateix Pere), també hi va ésser. Els bisbes foren: Berenguer de Palou, bisbe de Barcelona; Bernat, bisbe de Saragossa; Vidal de Canyelles, bisbe d'Osca; Garcia Frontín, bisbe de Tarassona; Eiximèn, bisbe de Sogorb; Ponç, bisbe de Tortosa; i Bernat, bisbe de Vic. Tots signen com a testimonis la capitulació de la ciutat de València. Vegeu HUICI, *Colecció*n, I, doc. CLXXXII.

llinatge e vós havets desitjat, e que ara es cumple per vós, molt ho devem grair a nostre Senyor.

282 E, quan altre dia, a hora de vespres, enviam a dir al rei e a Rais Abulfamalet, per tal que sabessen los cristians que nostra era València, e que negun mal no els faessen, que metéssem nostra senyera en la torre que ara és del Temple.¹⁶⁰⁶ E ells dixeren que els plaïa. E nós fom entre la rambla e el reial e la torre. E, quan vim nostra senyera sus en la torre, descavalgam del cavall e endreçam-nos vers orient e ploram de nostres ulls e besam la terra per la gran mercè que Déus nos havia feita.

283 E ab tant los sarraïns cuitaren l'eixir, dels cinc dies que havien emprès ab nós, e al tercer dia foren aparellats tots d'eixir. E nós, ab cavallers e hòmens armats prop de nós, traguem-los tots defora, en aquells camps que són entre Ruçafa e la vila; e haguem-hi a ferir hòmens per mort, sobre açò, quan volien tolre als sarraïns robes e emblar algunes sarraïnes e tosets, sí que anc tan gran gent con de València eixia, on havia bé entre hòmens e fembres cinquanta milia, anc, la mercè de Déu, no perderen valent de mil sous: sí els guiam e els faem guiar tro sus a Cullera.¹⁶⁰⁷

[REPARTIMENT DE LES TERRES]

284 E, quan açò haguem feit, entram-nos-en en la vila.¹⁶⁰⁸ E, quan venc al tercer dia, començam de partir les cases ab l'arquebisbe de Narbona e els bisbes e els

1606. Tenim el document de concessió, per part de Jaume I, als templers, com a casa llur, de la torre gran que era a la porta, anomenada Barbazazar, «illam turrin magnam que est ad portam qui dicitur Barbazachar». Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 136.

1607. Això degué esdevenir-se mentre els sarraïns estigueren en terra del rei, perquè, segons DESCLOT, cap. XLIX, els almogàvers van esperar-los en les partides d'Alacant i Villena, i allí van atacar-los i en van fer molts captius. [Els sarraïns que sortiren eren 15.000, segons l'estimació de R. I. BURNS, *Islam under the crusaders*, p. 76. M. T. F.]

1608. La data correntment admesa per a l'entrada de Jaume I a la ciutat de València és el 9 d'octubre (7 idus), que indica el registre *Donationum Regni Valencie*, o sia el *Llibre del repartiment* (*Docs. inéd. del arch. Cor. Aragón*, XI). El *Fur de València* dóna també aquesta data. És clar que aquesta data no sembla poder concordar amb la que caldria deduir de la narració del *Libre*, ja que havent estat signada la capitulació el 28 de setembre, si els sarraïns haguessin evacuat la ciutat tres dies després, és a dir, el dia primer d'octubre, i el rei, segons indica ací, hi hagués entrat «quan açò fo feit», no hi hauria manera d'allargar l'entrada fins al dia 9; aquesta expressió implica una acció immediata. [Les edicions més recents del *Repartiment de València* són: A. FERRANDO I FRANCÈS ed., *Llibre del Repartiment de València*, València, Vicent Garcia, 1978, i M. D. CABANES, R. FERRER, *Libre del Repartiment*, cit., 3 vols. publs. M. T. F.]

nobles qui estat havien ab nós e ab los cavallers aquells qui heretats eren en aquell terme; e partim a les comunes de les ciutats, a cada una segons la companya ni los hòmens que hi havia d'armes.¹⁶⁰⁹

285 E, quan venc aenant, entorn de tres setmanes,¹⁶¹⁰ metem partidors que partissen la terra del terme de València;¹⁶¹¹ e vim les cartes de les donacions que nós feites havíem¹⁶¹² e trobam que eren més les cartes que no bastaria al terme, segons les donacions que nós feites havíem a alguns; e tals n'hi havia qui demanaven poca cosa e trobaven puis que era dues tanta o tres tanta. E per l'engan que ens havien feït, e car la cosa no podia bastar de les donacions de les cartes, tolguem-ne a aquells qui sobra n'havien e tornam-ho a mesura, sí que tots hagueren de la terra covinentment. E així partí's la terra.

286 E nós que la volíem partir e hi havíem meses partidors, perquè a nós seria gran treball, Don Assalit de Gúdar e Don Eixemèn Peris de Tarassona, qui era llavors reboster nostre en lo regne d'Aragó.¹⁶¹³ E vengren a nós los bisbes e els rics hòmens e dixeren-nos:

—Nós nos meravellam que tan honrada ciutat con aquesta és, que és cap de tot lo regne de València, con vós la donats a partir a Don Assalit ni a Don Eixemèn Pérez, que, jassia que ells sien bons e savis en dret,¹⁶¹⁴ no fa a ells partir, ans hi devets metre dels pus honrats hòmens que havets aquí; e pregam-vos e conseqüentment-vos que ho façats, car tota la gent ne parla e en dien que no hi avenits bé.

E nós dixem-los:

—Què us semblaria, doncs, que hi metéssem?

E ells dixeren:

1609. Gairebé tots els documents expedits després de la presa de València són donacions i concessions de cases, mesquites, obradors, etc. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 135 i seg.; HUICI, *Colección*, I, docs. CLXV i seg.

1610. Hauria d'ésser, partint de la data d'entrada (9 d'octubre), cap a la fi del mes o començament de novembre.

1611. València: CDENV hi afegeixen *e faem jovada de sis cafiçades e faem medir la terra del terme de València*. [J. B.]

1612. MIRET i HUICI, *loc. cit.*, resumeixen i transcriuen, respectivament, una sèrie de documents que contenen donacions fetes pel rei durant el setge de València i després de la rendició.

1613. Assalit de Gúdar apareix com a testimoni del primer i d'altres documents expedits pel rei en el setge de València. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 131 i seg. Sobre el personatge, vegeu § 25, n. 265. Quant a Eiximèn Peres, vegeu més amunt § 273, n. 1583. El seu càrrec de reboster és confirmat pels documents (vegeu § 166, n. 1105). I els documents ens demostren també que els dos personatges van restar a València després de la conquesta. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 136 i seg.

1614. Recordem que Assalit de Gúdar fou un dels consellers de Jaume I en l'afer d'Aurembaix d'Urgell, i era o havia estat *vicarius Catalonie*. Vegeu § 25 n. 265 — Respecte a Eiximèn Peres vegeu el que en diu el mateix *Llibre*, § 168.

—Nós tenim per bo e consellam que hi metats dos bisbes e dos rics hòmens; e, així con lo lloc és honrat, devets-hi metre honrats hòmens.

E nós dixem:

—Digats-hi, per tal que mills hi responam, quals volets que hi metam, e sobre açò acordar-nos hem.

E ells dixeren que tenien per bo que hi fos lo bisbe de Barcelona, En Berenguer,¹⁶¹⁵ e el bisbe d'Osca, En Vidal de Canyelles,¹⁶¹⁶ e En Pero Ferràndez d'Açagra e N'Eixemèn d'Urrea. E nós dixem:

—Acordar-nos hem sobre açò e respondrem-vos.

287 Ab tant enviam per Don Assalit de Gúdar e per Don Eixemèn Pérez de Tarassona e dixem-los:

—Vejats què m'han dit los bisbes e els rics hòmens: que git a vosaltres del partir de les heretats e que hi meta lo bisbe de Barcelona e el bisbe d'Osca e Pero Ferràndez d'Açagra e N'Eixemèn d'Urrea.

E ells responeren:

—Açò ja sabíem nós que vós ho volíeu, mas pregam-vos que no ens en gitets, que honta hi prendríem.

E nós dixem-los:

—A mon semblant no en sots en bon sen, que nós los vos derrocarem a la llur travada.¹⁶¹⁷

E ells dixeren:

—En qual manera?

E nós dixem:

1615. Es tracta de Berenguer de Palou, el qual sabem que ja es trobava al setge, al més tard, el 23 de maig, quan el rei Jaume li feia donació del castell i vila d'Almonesir. Vegeu HUICI, *Colección*, I, doc. CLXIX. Apareix, com acabem d'indicar, entre els testimonis de la capitulació de la ciutat (*ibíd.*, doc. CLXXXII). Sabem que, després de la conquesta de la ciutat, va restar-hi un cert temps. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 136 i seg.

1616. Vidal de Canyelles fou bisbe d'Osca del 1237 al 1252. Com ja hem indicat (§ 280, n. 1605) fou un dels testimonis de la capitulació de la ciutat de València. La seva designació per al càrrec de partidor semblava adequada perquè era un dels grans juristes del seu temps (vegeu R. DEL ARCO, *El famoso jurisperito del siglo XIII Vidal de Cañellas*, «Bol. Ac. B. L.», VIII, 1915-1916, p. 463-480 i 508-521; *Nuevas noticias biográficas del famoso jurisperito del siglo XIII Vidal de Cañellas*, «Bol. Ac. B. L.», IX, 1917, p. 221-249; X, 1921-1922, p. 83-113. Sabem que havia pres part en el setge de València i que romangué encara a la ciutat un cert temps després de la conquesta. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 135 i seg. [Vegeu també A. DURAN GUDIOL, *Vidal de Canellas, obispo de Huesca*, «Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón», IX (1983), p. 267-370, que recull les aportacions anteriors. La seva obra a: VIDAL DE CANELLAS, *Vidal mayor*, edición y estudio por A. UBIETO ARTETA *et alii*, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1989. M. T. F.]

1617. El sentit d'aquesta expressió, que apareix idèntica en els dos manuscrits bàsics, deu ésser probablement que la travada mateixa que els altres volen fer servirà per enderrocar-los.

—En aquesta: que els seguïam la llur volentat, que nós sabem que la terra no bastarà a les donacions, e hauran-nos-ho a rendre perquè no hi sabran dar consell.

E ells dixeren:

—Pregam-vos que no ens ho tolgats, que honta hi prendríem.

E nós dixem-los:

—Lleixats-ho sobre nós, que a la llonga nós vos en guardarem d'honta e de vergonya.

E ells dixeren que fos a la nostra volentat. E enviám per los bisbes e per los rics hòmens que vinguessen, e que els respondríem de ço que dit nos havien.

288 E, quan foren denant nós, dixem-los que d'açò que ens havien pregat, que els obeíem e que ens plaïa que ells hi fossen. E ells graïren-nos-ho molt e besaren-nos-en la mà. E sobre açò esperam quinze dies que partissen, e no partiren. E puis vengren denant nós Don Assalit de Gúdar e Don Eixemèn Pérez de Tarassona e dixeren:

—Ara coneixem que és veritat ço que vós nos deïets; que nós sabem, per hòmens de llur consell, que no hi saben avenir ne hi poden donar consell.

E nós dixem que al matí enviarem per ells e volrem saber si partien la terra o què faïen. E ells vengren e dixeren-nos:

—Senyor, sapiats per cert que nós trobam gran embarg en aquest feit e creem que us ho haurem a tornar.

E nós dixem:

—Con, tornar? Pus emparats vos en sots, a totes guises hi dats cap.

E puis partiren-se denant nós; e al tercer dia ells hi tornaren, car la gent cridava e deïa que en mal punt hi eren aquells partidors, quan no partien la terra e els faïen dependre lo llur en bades. E dixeren que ens ho rendrien, car no es trevien que ho poguessen acabar. E nós dixem:

—Pus açò nos volets rendre, enviarem per los rics hòmens e per los cavallers e per los hòmens de ciutat, e que denant tots que ens ho retessen.

E faem fer gran consell¹⁶¹⁸ en les cases del rei Llop,¹⁶¹⁹ e denant tots reteren-nos-ho.

1618. *Gran consell*, en contrast amb el *consell*, en què solament participen els qui ostenten el títol de conseller reial i algun altre personatge —prelat, magnat o jurista— que pogués ésser-hi cridat.

1619. Abu Abd Allah Muhammad ibn Sad ibn Mardanis, conegut amb el nom del *rei Llop*, proclamat rei pels sarraïns de València a la mort de Ibn Ayad (1147-1171). Fou també rei de Múrcia. Vegeu M. SANCHIS GUARNER, *Història de València, Època musulmana*, III, p. 311-333. El rei Llop fou avi del rei Zaèn o Sian, contra el qual lluita Jaume I, *ibíd.*, p. 313.

289 E, quan ho haguem cobrat, demanam a Don Eixemèn Pérez de Tarassona e a Don Assalit de Gúdar e dixem-los:

—No val més la honta que han presa, quan no saben partir la terra, que si ho haguéssem feit a pesar d'ells e que us ho haguéssem lliurat?

E ells dixeren que ens ho graïen molt, e que n'haviem pres lo mellor consell. E nós dixem:

—Nós vos mostrarem ara a partir la terra, e farets-ho així con se féu a Mallorques,¹⁶²⁰ que d'altra manera no es pot fer: vós baixats la jovada a sis cafiçades,¹⁶²¹ e haurà nom jovada, e no ho serà; e, d'altra part, que d'aquells a qui n'hem massa dat, que els torn hom a mesura, segons la valor que han.

E ells dixeren que ben déiem, e que altra carrera no havíem, e que així ho farien. E dixem-los nós, encara, que demanassen les cartes de les donacions, e nós, segons que veuríem, dar n'híem a aquells segons que llur valor seria. E faeren-ho, e així partí's la terra. E, per tal que sàpia hom quan fo presa València, fo la vespra de Sent Miquel e l'any de mil dos-cents trenta-nou.¹⁶²²

[RAMON FOLC DE CARDONA FA UNA CAVALCADA A LES TERRES DE MÚRCIA]

290 E, quan fo presa València, venc En Ramon Folc de Cardona,¹⁶²³ e entre sos parents e seus venc bé ab cinquanta cavallers, e dixeren que, pus no havien estat al setí, que pregaven-nos que volguéssem que faessen una cavalcada en terres de Múrcia. E a nós plac-nos que la faessen; e hagueren Artal d'Alagó, fill de Don Blasco,¹⁶²⁴ qui sabia en la terra, que ja hi havia estat. E al primer lloc que vingueren, a qui volguessen fer mal, fo Villena.¹⁶²⁵ E, quan foren prop Villena, faeren guarnir los cavalls, e armats tota la companya de les armes que hi havien, e fae-

1620. Vegeu abans § 89-90.

1621. Una jovada, és a dir l'extensió de terra que llaurava una parella de bous en una jornada, havia de tenir dotze cafissades. Una cafissada era l'extensió de terra necessària per produir un cafís de gra.

1622. Aquestes darreres ratlles sembla que hagin estat afegides. Aquests són, exactament, el dia i mes que fou signada la capitulació (28 setembre). En canvi, l'any de la data és equivocac: ha d'ésser el 1238, o sia l'era MCCLXX sexta, com diu el document de capitulació.

1623. En Ramon Folc de Cardona, fill de Guillem de Cardona. Vegeu abans, § 10. El 21 de desembre d'aquest mateix any 1238 un Ramon de Cardona, ensems amb un Guillem de Cardona i altres, apareixen en un document reial (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 137). Però no ens sembla segur que es tracti dels dos nobles catalans, Ramon Folc i un seu germà.

1624. Sobre Artal d'Alagó, vegeu nota al § 22. Havia pres part en el setge de València, on ja apareix en un document del 27 d'abril (MIRET, *Itinerari*, p. 131).

1625. Villena es troba al nord de l'actual província d'Alacant (cap del partit judicial del seu nom), en les estribacions occidentals de la serra de Sant Cristòfor i a la vora del riu Vinalopó. La cavalcada des de València fou, doncs, bastant profunda.

ren brocada contra los sarraïns de Villena e tolgren-los bé les dues parts de la vila de Villena. E puis no ho pogren sofrir, d'aturar pus, per la força dels sarraïns que era llains, e hagren-se a eixir de la vila; però tragueren-ne molta roba que trobaren en les cases.

291 E puis anaren a Saix¹⁶²⁶ e faeren-hi una brocada, que els tolgren de la vila gran partida. E un sarraí tirà d'un terrat un cantal e donà a N'Artal d'Alagó sus el capell de ferre, sí que el derrocà del cavall, e d'aquell colp hac a morir.¹⁶²⁷ E, quan viren que fo mort Artal d'Alagó, tragueren-lo defora e hagren-se'n a eixir pel mal que aquí havien pres; e, així con degren anar pus avant, hagren acord que, pus Artal d'Alagó era mort, que se'n tornassen. E dins vuit dies¹⁶²⁸ haguem-los cobrats; e la cavalgada no profità a negú, sinó que guanyaren bestiar per a menjar a la host. E, açò passat, tornà-se'n En Ramon Folc.

[EL REI ESTABLEIX ELS TORNS DE CAVALLERS QUE HAVIEN
DE SOJORNAR A VALÈNCIA]

292 E nós haguem de consell de rics hòmens qui havien ab nós estat al seti e ab los cavallers, que sabéssim a qui havíem heretats; e trobam que eren, menys dels rics hòmens, tres-cents vuitanta cavallers als quals nós havíem dades heretats. E faem-los venir denant nós e moguem-los nostra paraula en aital manera: con nostre Senyor nos havia feita tanta de gràcia, que altres reis havia haüts en nostre lloc tan bons o mellors que nós e anc no volc donar aquesta gràcia e aquesta victòria que nós havem presa a neguns dels altres; e que nós e ells devíem grair a nostre Senyor perquè ells veïen lo dia que nós havíem guanyada València e, pus València havíem guanyada, havíem guanyat tot l'altre regne; per què era mester, pus que Déu tant de bé e d'honor havia feit a nós e a ells, que la terra, pus era conquesta, que la tinguéssim. E que nós havíem heretats tres-cents vuitanta cavallers e el regne, menys dels rics hòmens; e que s'aturassen un any ab nós aquells qui havien heretats, e d'un any aenant que porien tornar a llur terra e fer ses faenes e

1626. Saix, a poca distància de Villena, en l'actual província d'Alacant, partit judicial de Villena, a la vora del riu Vinalopó.

1627. En efecte: degué morir en aquest temps, perquè el seu nom desapareix dels documents. La desaparició és, però, anterior d'uns quants mesos a aquests fets, que cal col·locar després de la capitulació de la ciutat de València. La darrera vegada que trobem Artal d'Alagó en un document és el primer de juliol de 1238 (MIRET, p. 133). És a dir, en ple setge de València.

1628. Si calgués admetre, realment, que el Ramon de Cardona del document esmentat en la nota 1623, és el vescomte, caldria col·locar aquests vuit dies cap als volts del 21 de desembre. No sembla, però, gaire probable que la cavalcada fos feta en ple hivern.

vendre ço que havien lla per venir ací; e que nós la tenríem mentre ells serien lla tro a un terme covinent. E dix Don Ferrando,¹⁶²⁹ per si e per tots los altres, que s'acordarien e que ens respondrien en tal guisa, que nós nos tendríem per pagats d'ells. E eixiren a acord e no tardaren molt la resposta; e dixeren a Don Ferrando que la faés per tots los altres.

293 E llevà's en peus e dix que graïa molt a Déu, ell e els rics hòmens e els cavallers, la mercè que el nos havia feita, e que coneixia bé que nós los havíem aquí heretats e que ens devien servir e ajudar; mas pregaven-nos e clamaven-nos mercè que nós que volguéssim soferir llurs¹⁶³⁰ pregàries. E eren aquests los precés que ell e ells nos pregaven: que, així con nós los demanàvem tres-cents vuitanta cavallers e que romanguessen en nostre serviï aquí, que ens vingués de plaer (que aquesta era cosa covinent que ells nos deïen, e que ho tenrien en do, així con de l'heretat, e en mercè) que volguéssim que quatre meses nos servissen cent cavallers, e altres quatre altres cent, e els altres quatre meses que serien compliment de l'any que ens servissen altres cent; e ab aitant que fóssem pagats d'ells. E ab aquesta gràcia que els faéssem tenrien-se per heretats de nós, e que els hauríem feita la major amor que anc senyor faés a sos vassalls. E hac finida sa paraula.

294 E nós responem-li en esta manera:

—En Ferrando, serets vós pagat de mi, ni els rics hòmens ni els cavallers, d'esta gràcia que ens demanats?

E dixeren-nos que hoc, pagats, e que ens ho tenrien a gran do e a gran mercè. E nós dixem:

—Pus ho tenits a do e a mercè, que en aquella manera con ho havets dictat, que us ho atorgam. E aquests plaers e d'altres vos farem nós, per tal que conegats vós qual senyor havets en nós.

E llevaren-se e acostaren-se a nós e besaren-nos la mà per la mercè que els faíem.

1629. L'infant Ferran, oncle del rei, havia participat en el setge de València, segons demostren diversos documents reials en què apareix com a testimoni i primer signant (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 133-134). Signa també la capitulació de la ciutat. Després de la conquesta, va restar, en efecte, a la capital valenciana, com indica ací la crònica. Encara hi era pel gener de 1239, el dia 25, llavors que va signar l'acta de reconeixement de la donació que el rei li havia fet dels castells i de la vila de Lliria amb les seves pertinences (MIRET, p. 138).

1630. *llurs*: Llició preferible de CDENV; H *los*. [J. B.]

[EL REI VA A MONTPELLER PERQUÈ AQUESTA VILA L'AJUDI A RESCABALAR-SE
DE LES DESPESES DE LA CAMPANYA DE VALÈNCIA]

295 E nós faem armar una galea, que anàssem a Montpestller per demanar-los que ens ajudassen per les messions que nós havíem feites en conquerir València.¹⁶³¹ E anam-nos-en lla¹⁶³² e lleixam en la terra N'Astruc de Belmont, qui era maestre del Temple, e N'Hug de Fullalquer, maestre de l'Espital, e Dom Berenguer d'Entença e En Guillem d'Aguiló e Don Eixemèn Pérez de Tarassona. E llevà's En Guillem d'Aguiló, ab cavallers e ab peons e ab almogàvers, e faïa mal als sarraïns, aitambé als nostres con als llurs; e sobre açò assetjaren Rebollet e preseren-lo.¹⁶³³ E nós érem-nos n'anats, quan açò fo, a Montpestller. E, quan nós fom venguts a Llates,¹⁶³⁴ eixiren a nós los cònsols, e dels prohòmens de Montpestller bé cent a cavall, e En Pere Bonifaci ab ells; e era ell lo més poderós hom de tota la vila en

1631. Era aquest el veritable objectiu del viatge del rei Jaume a Montpeller? La crònica sembla més aviat dissimular-lo. Observem que després no torna a parlar per res de l'ajut que, segons diu, anava a demanar, i es limita a parlar de la conspiració de Montpeller i de les vistes amb els comtes de Provença i Tolosa, objectius veritables de la visita. Tampoc no diu res de les seves conteses amb el bisbe de Magalona. [El bisbe de Magalona havia traspassat els seus drets sobre Montpeller i Lates al comte de Tolosa. Els seus partidaris s'oposaven al lloctinent del rei: J. BAUMEL, *Histoire d'une seigneurie du midi de la France. II. Montpellier sous la seigneurie de Jacques I le Conquereur et des rois de Majorque*, Montpeller, Ed. Causse, 1969, p. 86-89. M. T. F.]

1632. Jaume I encara expedeix documents a València el dia 13 d'abril de 1239. La data subsegüent que trobem en MIRET, *Itinerari*, p. 139, és del 21 de maig a Xàtiva. I, segons MIRET, p. 140, no degué partir-ne abans del 25.

1633. No tenim notícies documentals de l'estada d'Hug de Forcalquer, per aquest temps, a València. Els tres personatges següents, en canvi, és segur que hi estigueren. Berenguer d'Entença havia participat en el setge de València des del començament. Fou un dels testimonis de la capitulació (MIRET, p. 130-134). Sabem que després de la conquesta va romandre a la capital (*ibíd.*, p. 137) i això, unit al fet que, quan, en 1240, torna a aparèixer en MIRET, *Itinerari*, p. 145, sigui també a València, sembla una confirmació del que diu ací el *Llibre*. — El cas de Guillem d'Aguiló és semblant al de Berenguer d'Entença: participació en el setge des del començament (MIRET, p. 130-134); permanència a la ciutat després de la conquesta (*ibíd.*, p. 137 i 139); i reaparició entre els testimonis dels documents reials tan bon punt el rei torna a ésser a València en 1240 (*ibíd.*, 6. 141). — Sobre la intervenció d'Eiximèn Peres de Tarassona en el setge de València des del començament i la seva permanència a la capital després de la conquesta, vegeu abans § 273, n. 1583, i § 286, n. 1613. Com en el cas dels dos personatges precedents, quan el rei torna a ésser a València, ell torna a aparèixer entre els testimonis dels documents reials (MIRET, *Itinerari*, p. 143). — Rebollet, prop d'Oliva, no lluny de Gandia, fou conquerit per Pere Ximèn Carroç, i el rei li'n va fer mercè. Així ho afirmen BEUTER, llib. II, cap. 42, i ESCOLANO, I, p. 193. És notable que la crònica no faci cap al·lusió al miracle dels *sants corporals*, que va tenir lloc en aquesta expedició, davant el castell de Xio. BEUTER, *loc. cit.*

1633. Lates, a 7 Km. de Montpeller, amb un port, temps ha desaparegut, que comunicava amb la mar per estanyes i canals (TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 18). MIRET, p. 140, creu que la travessia no degué durar més de sis dies, i que el primer de juny Jaume degué arribar a Llates. Però, si el rei va entrar a Montpeller el dia 2 (vegeu § 305), és molt probable que arribés a Llates el mateix dia 2.

aquella saó.¹⁶³⁵ E Don Pero Ferràndez d'Açagra e Don Assalit de Gúdar venien prop de nós;¹⁶³⁶ e dix En Pere Bonifaci:

—Lleixats-nos lo rei, que molt ha que nós no l'havem vist, e devem anar prop d'ell.

E dix-li Don Assalit que mills hi devien ells anar que Don Pere Bonifaci ni ell. E respòs En Pere Bonifaci que en la llur terra devien ells anar prop de nós.¹⁶³⁷ E nós senyam a Don Assalit que no li ho contrastàs; e Don Assalit veé que nós li ho contrastàvem e callà's. E nós no faem semblant de les paraules, mas bé ens pesaven, quan En Pere Bonifaci havia tan gran ergull.

296 E en aquella saó havia major poder en el consolat En Pere Bonifaci e En Guerau de la Barca¹⁶³⁸ e En Bernat de Regordana, qui era bon clergue en lleis,¹⁶³⁹ e En Ramon Beceda.¹⁶⁴⁰ E venguem descavalgar en casa de N'Atbran, qui era nostre batlle.¹⁶⁴¹ E volien-li gran mal e havien emprès en lo consolat que, si nós no

1635. Els còsols, o sia els dotze regidors que governaven el comú de Montpeller. — Segons indica el *Llibre* en el § 296, Pere Bonifaci era cònsol de Montpeller. Tanmateix, no figura en la llista del *Petit Thalamus* per a l'any 1239 (vegeu GERMAIN, *Histoire de la commune de Montpellier*, I, 377; TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 6). En canvi, ho havia estat l'any 1238, la qual cosa li impedia d'ésser-ho l'any següent, segons la carta comunal. En 1246, Bonifaci va tornar a ésser cònsol de Montpeller i, com a tal, va signar el decret de Jaume I relatiu a l'elecció dels còsols. MIRET, p. 177, creu, però, que aquest document és apòcrif o té la data equivocada, o fou estès no trobant-se present el rei. Probablement, no es tracta sinó d'una pretesa incompatibilitat entre documents datats a València i a Montpeller: aquells serien de l'any 1245; aquests del 1246; i la confusió de Miret procediria de la seva creença que tots els documents de Jaume I han d'ésser datats per anys de l'Encarnació.

1636. No tenim sinó dos documents de l'estada de Jaume a Montpeller el 1239; però en tots dos apareixen com a testimonis Assalit de Gúdar i Pere Ferràndez d'Açagra. Vegeu MIRET, p. 140.

1637. *nós*: CDENV hi afegeixen *mas, pus nós érem arribats a Montpeller, que ells devien anar prop nós*. [J. B.]

1638. Guerau de la Barca no figura tampoc, com no hi figura Pere Bonifaci, entre els còsols de l'any 1239. El 1253 el trobem amb el títol de batlle. Així ho afirma TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 6 i 23. Segons aquest historiador, pertanyia a una família enllaçada amb els antics senyors de Montpeller, la mateixa a la qual pertanyia l'arquebisbe de Tarragona Espàreg de la Barca.

1639. Tampoc no el trobem en la llista dels còsols de 1239; però devia ésser, realment, docte en lleis, perquè en l'acta d'homenatge de Jaume I al bisbe de Magalona, Bernat de Recordana figura com a testimoni amb el títol de *jurisperitus*. Vegeu HUICI, *Colección*, I, doc. CLVI.

1640. Tampoc Ramon Beceda no figura en la llista dels còsols. No tenim cap notícia sobre la seva persona.

1641. A Montpeller, el batlle era el cap d'una cort de justícia que estenia la seva jurisdicció, en totes les causes civils i criminals, a tota la senyoria. A proposta dels còsols, era nomenat pel senyor cada any (TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 7, n. 1). Tourtoulon es pregunta si Atbran exercia les funcions de batlle o les de lloctinent del rei; perquè, en la llista de batlles del 1239 Atbran no és esmentat, sinó un tal P. de Murles. Atbran apareix, en canvi, com a batlle, en 1222 i en 1228. I en 1237, sabem que era lloctinent del rei a Montpeller: «Atbrandus, gerens vices et locum tenens in Montepesulano et ejus dominacione tota Domini Jacobi, Dei gracia regis Aragonum», diu un pergami de Jaume I, que

venguéssem tantost, que li derrocassen les cases. E havien feit un buçó e una perxa que li havien ferrat al cap primer e anells que havia deçà e dellà, on se tinguessen les cordes, ab què derrocassen les cases de N'Atbran e de tot altre que ab ell se volgués tenir. E, quan nós fom albergats en casa de N'Atbran¹⁶⁴² e tocaren vespres per la vila, vengren los cònsols ab d'altres hòmens a nós, a la casa de N'Atbran, on nós albergàvem; e pogren ésser bé tro a vint, e dixeren-nos que volien parlar ab nós de secret. E pujam-nos-en en un terradet de N'Atbran, que era lloc d'oreig;¹⁶⁴³ e llevà's en peus En Pere Bonifaci e dix-nos:

—Senyor, los cònsols e una partida del consell de Montpeller són venguts aquí, e *plas-nos mot* vostra venguda. Ara volem-vos dir aitant, e jo dic-vos-ho per ells e per nós: que us havem en cor d'honrar e de *tener-vos* en car, així con devem fer per senyoria. Ara, sabem que N'Atbran vos fa creure que ell vos pot dar *Motpeyllier*; e sapiats per cert que açò no és pas ver, car ell no ha poder de *far* ni dret en *Montpeyllier* pus que un *autre* veí de la vila, car en nós és lo poder e l'haver. E, si per vós no ens fos, no ha tan àvol claveguera en esta vila, que a ell e a aquells que el volguessen ajudar no els en faéssem eixir; e tot quant nós li soferim, li soferim per vós, car nós havem poder d'hòmens e d'armes e d'haver, car lo seu poder nient seria. E d'açò us pregam que ens creats.

E sobre açò llevà's En Grau de la Barca e parlà d'esta matèria.

297 E, quan ells hagren parlat, responem-los en esta manera:

—Barons, aquestes paraules que vosaltres nos mostrats ara són paraules que no farien a dir a nós, car nós creem bé que vosaltres nos havets cor de servir; e N'Atbran nos ha servit e ens serveix aitant con pot e és vostre veí e dels honrats hòmens per llinatge d'esta vila. E, si ho volets ben fer, aquesta és la via: que vosaltres e ell e aquells que haver-hi porets que guardets les nostres dretures e la nostra senyoria, car tenguts nos en sots molt carament per natura gran que nós havem ab vós e per senyoria; e l'altra, per ço car la vila és mellorada, pus que nostre senyor volc que vingués en nostre poder. E contrast no deu haver entre vosal-

es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (núm. 697). Esmentat també per MIRET, *Itinerari*, p. 127; però sense indicar-ne la procedència. Aquest càrrec no era, però, incompatible amb el de batlle. I un document del 17 d'octubre de 1239 ens el presenta amb el doble títol de batlle i de lloctinent del rei (HUICI, núm. CLVI). Afegim, per la nostra part, que Atbran fou un dels montpellerins que van prendre part en la conquesta de Mallorca (*ibid.*, I, document LXXIII).

1642. No era aquesta la primera vegada que Jaume I havia estat a casa d'Atbran: l'acta d'homenatge del rei al bisbe de Magalona, com a vassall que n'era, apareix signada, el 16 de desembre de 1236, «in domo Atbrandi» (vegeu HUICI, I, doc. CLVI).

1643. Recordem (§ 127) l'escena en què és acordada i planejada la campanya de conquesta del regne valencià, a Alcanyís, en què el rei, Hug de Forcalquer i Blasc d'Alagó han pujat dalt d'un terrat per solàçar-se.

tres, sinó u: que ens serva qui mills nos porà servir, e nós que us amem així con hom deu fer a sos hòmens e a sos naturals.

E ab aitant partiren-se de nós.

298 E enviam per N'Atbran e dixem-li aquestes paraules que dites nos havien, per ço que ell no se'n mogué ni se n'enfollonís; e graí'ns-ho molt e preà poc les llurs paraules et les llurs menaces e dix que nós coneixeríem lo servíi que ell nos faria d'esta venguda en *Montpeylier*. E dix així:

—*Yeu faray*¹⁶⁴⁴ venir *las escalas*¹⁶⁴⁵ de *Montpeylier* o la major partida.

E nós demanam-li com; e ell dix:

—*Yeu hay* parlat ab los *fossors* e ab los *blancquiés* et ab aquells de la *Urgeria*¹⁶⁴⁶ que venguen a vós ab brandons et que us venguen honrar; e tirar-los hem tots a la vostra part *pauc a pauc*. E, quan se guarden aquests vostres falces, no serà en llur mà, ans ho *faray yeu* en *vostras* mans metre, e *poyrets far* així com a rei e senyor e venjar-vos d'aquells que us volrets venjar ni us tolen esta vila.

E nós dixem-li que fort ho deïa bé, però que ho faés gint e asaut tro que víssem que el poder fos nostre de tot en tot.

299 E, quan venc al vespre, que haguem sopat, era nuit, vengren-nos bé cinc-cents dels *fossors*, d'aquells qui eren majors e mellors entre ells, e vengren ab brandons e ab candeles; e dixeren-nos:

—Senyor, nós som venguts aquí denant vós, e siats vós bé vengut per cent mília vegades, e som venguts per fer e per dir los vostres *mandaments*.

E sobre açò N'Atbran parlà e dix:

—Senyor, veus aquí una partida dels *fossors*; e, quan aquests hic són, tots los altres hic són, e són bé sis o set mília. E dien-vos així, e jo dic-ho per ells, car ells m'ho han dit, que us ho diga: que ells són prests e aparellats de *far* per vós així con per llur senyor natural en *totas causas* e per *totas*; e per aisò us ho *venem* dir, per tal que *miels* ho *cresàs*.

E nós responen-los que els graïem molt la venguda e el bon semblant que ells nos mostraven e de tot ço que ells deïen los creïem e que els havíem en cor d'a-

1644. Vet aquí una nova mostra de la tendència de la crònica a imitar el llenguatge dels personatges que parlen altres idiomes. És curiós, però, d'observar que, en aquesta ocasió, solament en el cas de N'Atbran es creu l'autor en la necessitat de fer-lo parlar en la seva parla. Pere Bonifaci ha parlat català.

1645. El text es refereix a les categories o *escales* en què estaven distribuïts els habitants de Montpeller, segons llur professió. Vegeu TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 21, n. 3.

1646. Els *fossors* eren els terrassans; els *blanquiers*, els *blanquers*, i els de la *Urgeria* els *terrisaires* (TOURTOULON, II, p. 22).

mar e de fer-los bé, e que tots temps valrien més per nós per la bona voluntat que ells nos havien. E, en tant, molt alegrement partiren-se de nós.

300 E, ell partits de nós, vengren los blanquers; e foren bé dos-cents ab brandons de candeles. E dixeren-nos que ben fóssem venguts con lo bell jorn de Pasqua, e que eren venguts denant nós per *far* e per dir les nostres voluntats; car la Blanqueria no es partí anc del senyor de *Montpeyllier*, e, quan ara l'havien lo pus honrat que anc haguessen, ben era *rasó* que ens servissen. E sobre açò dix N'Atbran:

—Senyor, *yeu tenc*, la vostra mercè, lo lloc vostre en esta vila, dedins e defora, quan vós ho hi és; e fas-vos gran grat dels blanquers, que en ajuda e en consell los pusc haver quan jo els deman. E sapiats que són ben vostres per *far* e per dir vostre *mandament*, e vénen-vos-ho proferir, per tal que mills los en creats.

E nós responem-los que els ho graïem molt e que ben coneixiem la bona voluntat que ells nos mostraven; e així con ells nos havien bon cor de servir, que nós havíem en cor de fer-los gran bé:

—E encara graïm-los quan ells nos han ajudat e valgut en les nostres fazendes; que, quan a vós ajuden, a nós ajuden.

E així anaren-se'n aquests, e N'Atbran envià messatge als altres que hi volien venir, que tard era, e que en l'endemà vinguessen a nós; e sobre açò romaseren de venir.

301 E, quan venc altre dia,¹⁶⁴⁷ al vespre, vengren los orgers ab brandons de candeles; e foren bé dos-cents. E vengren-nos proferir llur servici, e que eren prests e aparellats de *far* ço que nós comandariem, així con bons vassalls devien *far* a llur senyor. E sobre açò dix N'Atbran:

—Senyor, ben podets conèixer la gran alegria que ha de vós la vila de *Montpeyllier*, e especialment aquells que us amen; per què podets dir e *mandar* ço que volets que facen, que ells són aparellats de complir vostre *mandament*. E no volem tants senyors, que pro n'han de vós sol; e mostrar-vos han que ells volen crèixer e pujar la vostra senyoria.

E nós dixem-los que molt los graïem les paraules que N'Atbran nos refermava per ells, e aquesta esperança havíem nós totavia en ells: que negú no ens poria fer dan a llur grat en Montpeller; e, pus ells ho volien,

—ab lo nostre poder que nós hi havem, podem-hi fer tota re que nós hi volem per dretura, car àls no devem nós fer sinó dretura ço que devem; e que els graïm molt la bona voluntat que nós los coneixiem.

1647. *L'altre dia* havia d'ésser el dia 3, si va arribar el 2 de juny.

302 E, quan aquests se'n foren anats, vengren aquells de la Saunaria¹⁶⁴⁸ e porferiren-nos los cosses e llur haver e tot ço que ells havien; e que ben fóssem nós venguts, que ara poríem endreçar Montpestller, si negú nos hi tenia tort. E, aquestes paraules fenides, dix N'Atbran:

—Senyor, ara podets venjar, si negú vos té tort en Montpestller,¹⁶⁴⁹ a quisque pes, que fer-ho podets.

E nós responem-los:

—N'Atbran diu bé e gint, mas lo nostre cor és aquest e nostra volentat: que, pus havets tan bona volentat de guardar nostra dretura e que us pesaria qui a nós faés tort, que nós, ço que farem, havem en cor de fer per dret e per raó e ab consell de vosaltres.

E enaixí anaren-se'n. E nós romanguem molt alegre e pagat de les bones paraules e de la bona volentat que havíem vista e oïda. E, si nós érem bé anagats de guardar nostra dretura en Montpestller, no romania per N'Atbran que no ens ho anagàs bé.

303 E, quan venc al matí,¹⁶⁵⁰ anam a la missa a la casa dels frares preïcadors. E, quan nós eixim de la missa, trobam bé cinc mília hòmens de cada una d'estes partides e d'altres que n'hi hac; e tots a una *vots* deïen que qui tort nos tenia en Montpestller, que ara ho adobàssem e que demanàssem en veritat quin hi tenia tort, e que ara en podem prendre l'*esmena* de quisque feit ho hagués. E nós faem-los callar tots e dixem-los que totavia era nostre pensament que ells nos havien molt amat, *mays* ara ho creíem de tot en tot, perquè coneixíem bé la bona voluntat que ells nos havien molt amat; e, per ço que nós veïem en ells, que tots temps los seríem tenguts d'amar-los e de guardar e de defendre en tot ço que ells havien ni guanyarien; e que es partissen, que aquesta venguda que tenríem la nostra dretura en Montpestller e la llur.

304 Ab tant, enviam messatge sempre a En Pere Bonifaci e a En Guerau de la Barca e a En Bernat de Rigordana e a En Ramon Beceda¹⁶⁵¹ e a altres qui eren de llur partida, que vinguessen denant nós altre dia matí. E ells saberem la gran somouta de la gent e enteneren que la gent venia així de nuit a nós; e traïen les robes de les cases llurs de nuit e metien-la en òrdens e en altres llocs de la vila. E,

1648. Segons indica TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 22, n. 3, la Saunaria era el barri on estaven situats dos graners de sal.

1649. *Montpestller*: CDENV hi afegeixen *ne ha res fet contra vos. E, pus aquí sots, siats senyor de Montpesller*. [J. B.]

1650. El segon matí després de l'arribada, o sia el dia 4 de juny de 1239.

1651. Els que ha anomenat en el § 296.

quan venc al tercer matí¹⁶⁵² que nós fom entrat en Montpestller, que ells degren venir denant nós et foren nostres porters a llurs cases, que vinguessen, venc-nos messatge que es n'eren anats. E faem-los cridar que dins un mes tornassen per fer a nós dret; e ells, dins aquell mes, no tornaren a nós, e faem-llur emparar tots llurs béns que nós los trobam e les heretats. E puis haguem aquell buçó¹⁶⁵³ que ells havien feit per derrocar les cases de N'Atbran e d'alguns amics de N'Atbran, e ab aquell buçó mateix faem derrocar les cases d'aquells que ens eren fugits, ço és, tres cases o quatre d'aquells qui ens eren fugits qui es faïen pus capitans. E lleixam les altres, per ço que la vila no en fos pus lletja. E aquí faem mal a aquells qui ens havien feit per què, e bé a N'Atbran e a aquells qui es temien ab ell; e d'aquells faem cònsols e consellers e batlle. E, pus nós los hi metem, han-ho tengut ells, o aquells que ells hi metien, tro ara.¹⁶⁵⁴

305 E en aquell temps que nós estàvem a Montpestller venc-nos aquí lo comte de Tolosa e el comte de Provença;¹⁶⁵⁵ e haguem grans corts d'hòmens honrats d'aquells terres, que ens venien veer. E açò fo un any après la presó de València.¹⁶⁵⁶ E entram en Montpestller el dijous;¹⁶⁵⁷ e el divenres, entre mig jorn e hora nona, fo eclipsis major que anc hom vis, de memòria d'aquells hòmens que ara són, car tot lo sol cobrí la luna, e podia hom veer bé set estels en lo cel.¹⁶⁵⁸ E, ab

1652. És a dir, el dia 5 de juny de 1239.

1653. El buçó de què ha parlat en el § 296.

1654. Vet ací una indicació molt interessant per a datar la redacció d'aquesta part de la crònica. Perquè, segons hem indicat abans (§ 295, n. 1635), Pere Bonifaci fou cònsol en 1246. De manera que aquests paràgrafs de la crònica haurien hagut d'ésser redactats entre el 1239, data de la visita del rei a Montpeller, i el 1246, data en què el partit de Pere Bonifaci torna a conquerir el poder. Això, com hem expresat en el prefaci, ve a donar força a la tesi de NICOLAU D'OLWER: aquesta part de la crònica fou redactada el 1244. [Pere Bonifaci encapçalà els montpellerins que el 1254 s'aliaren amb el vescomte de Narbona contra el seu propi senyor Jaume I, amb el qual es reconciliaren el 1258: J. CAILLE, *Une ligue entre les montpellierains et le vicomte de Narbonne*, p. 65-73. M. T. E.]

1655. Ramon VII de Tolosa i Ramon Berenguer V de Provença. L'estada del provençal a Montpeller per aquest temps és comprovada per l'aparició de la seva signatura en un diploma de Jaume I datat en aquella ciutat el 15 de juliol (MIRET, p. 140).

1656. Recordem que la presa de València havia tingut lloc el 28 de setembre de 1238. Les Corts aci al·ludides haurien, doncs, tingut lloc cap aquest temps del 1239.

1657. En efecte, el dia 2 de juny de 1239 s'escaigué en dijous. Aquesta afirmació de la crònica ens ha servit per datar l'entrada de Jaume a Montpeller. Vegeu § 295, n. 1634.

1658. La *Crònica romana o Thalamus parvus* de Montpeller, p. 334, registra així aquest esdeveniment: «En l'an .M. e .CC. e .XXXVIII. lo primer divenres de jun, morí lo solell entre miei dia et hora nona». «Quo anno rex venit in Montepessulanum». Els textos que s'hi refereixen podrien multiplicar-se. Vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 6. Observem la coincidència de dia i hora amb el *Llibre*.

aitant, quan nós haguem bé feites nostres fazendes en Montpestller, a bé e honradament de nós, faem armar lo bus¹⁶⁵⁹ de Montpestller, qui era de vuitanta remes, e venguem-nos-en tro a Cotlliure e per terra venguem-nos-en puis a València.¹⁶⁶⁰

[EL REI REPARA ELS DANYS FETS PER GUILLEM D'AGUILÓ
DURANT LA SEVA ABSÈNCIA]

306 E, quan nós fom en València, trobam grans clams dels sarraïns que s'eren renduts a nós, e En Guillem d'Aguiló e companya d'almogàvers e peons, que havien fait aquell mal e aquella roberia.¹⁶⁶¹ E enviam per ells, e no volgren venir a nós e fugiren; e anaren-se'n una partida al rei de Castella e altra partida en Aragó, e deçà e dellà. E nós enviam per En Guillem d'Aguiló, e dix que, si l'asseguràvem, que venria a nós; e nós, per tal que oíssem d'ell per què ens havia fait aquell mal, asseguram-lo. E venc denant nós,¹⁶⁶² e dixem-li per què ens havia fait mal, que no ens havia bé servit segons lo bé que nós li havíem fait. E ell dix que havia fait mal als sarraïns e no es cuidava que en açò ens faés desservici. E nós dixem:

—Sí havets desservici fait, per dues raons: la una, perquè havets fait mal als sarraïns; l'altra, perquè havets trencat, que els sarraïns vivien en nostra fe, e havets trencat ço que nós los havíem promès.¹⁶⁶³

E tornà-se'n, e volguem-li emparar ço que nós li havíem dat en València, Algerós e Restanya, e trobam que a altre les havia empenyorades enans que aquest mal faés, e per açò no les poguem emparar. E envià'ns a dir que ens rendria tot ço que ens poria rendre; e cobram, dels sarraïns e de la roba, una partida. E parlam ab los sarraïns, e dixeren-nos que aquell mal que havien pres nos pesava. E ells conegren que ens pesava e tornaren cascú en les alqueries e asseguraren-se, pus que nós fom en la terra.

1659. Mena d'embarcació veloç, que anava a remes.

1660. No tenim cap notícia documental de l'itinerari seguit per Jaume I de Cotlliure fins a València. Un document datat a Lleida el 22 de novembre de 1239 deu tenir la data equivocada, perquè és incompatible amb la data de l'estada del rei a València, el mateix dia 22 (vegeu MIRET, p. 141).

1661. Es refereix als fets contats en el § 295.

1662. La seva signatura apareix entre les dels testimonis de dos diplomes de Jaume I datats a València el 29 de desembre d'aquell any 1239 (MIRET, p. 141). En aquella data, doncs, ja havia acudit al rei.

1663. Recordem les clàusules de la capitulació de València, que garantien als sarraïns la pacífica permanència en el regne valencià. Vegeu abans, § 279, n. 1600.

[OFERIMENT DEL CASTELL D'ALACANT PER L'EXREI DE VALÈNCIA ZAÈN.
RENDICIÓ DEL CASTELL DE BAIRÉN]

307 E, quan açò fo passat, entram en la vall de Bairén e¹⁶⁶⁴ ab aquells de Vila-llonga¹⁶⁶⁵ e de Borró¹⁶⁶⁶ e de Vilella e de Palma,¹⁶⁶⁷ qui eren castells de roca grans e forts. E dixeren-nos que, quan l'alcaid de Bairén¹⁶⁶⁸ hauria feit pleit ab nós, que tots aquells de la vall se rendrien. E Zaèn era encara en Dénia e envià'ns a dir que es veuria ab nós; e nós enviam-li a dir que ens eixís a la ràpita de Bairén.¹⁶⁶⁹ E venc en una galea armada e féu parar dues tendes e aquí eixí e veé's ab nós en la nostra tenda. E dix-nos que, si nós volíem dar Menorques, que tingués per nós, que ens rendria lo castell d'Alacant, car ell n'era poderós que el nos poria rendre; e que el déssim cinc mília besants de present.¹⁶⁷⁰ E nós dixem-li que ens acordaríem e que li respondríem. E, quan venc al vespre, fo aital la resposta que nós li faem: que li graíem molt l'amor que ell nos deïa, e que ben semblava l'amor que ell nos havia e el bon cor, per ço quan volia més lo castell d'Alacant per nós que per null altre hom; mas que no ens ho tingués en mal, que nós no podíem fer aquella cosa ab ell, car nós havíem covinences ab lo rei de Castella e havíem partides les terres ja en temps de nostre pare e de son avi, e que el castell era en la sua partida; per què la covinença que nós li havíem feita, no la li volíem trencar.¹⁶⁷¹ E ell dix-nos que coneguéssem nós que no romania per ell e, pus per ell no romania, que no ens hi tenia tort. E, ab aitant, partí's de nós.

308 E altre dia après d'açò parlam ab l'alcaid de Bairén e dixem-li que ben podia conèixer que nostre Senyor volia que nós haguéssem la terra; e, pus ell ho volia, que no ens hi faés pus laguiar ni traure mal a nós ni a ell; que per talar lo pa ne els arbres no era bo, pus a nós romanien los moros, e que els havíem en cor de fer bé; e, pus romanien per tots temps, que per raó d'ell no es destorbàs; que a ell e a sos parents fariem tant de bé, que tots temps porien ésser honrats e rics. E ell dix-

1664. e: CDENV hi afegixen *parlam ab l'alcait qui tenia lo castell de Bairén e*. [J. B.]

1665. Vilallonga, en l'actual província i diòcesi de València, partit judicial de Gandia, a la vora dreta del riu Serpis o Alcoi.

1666. Borró no figura en el *Nomenclàtor* de Sanchis Guarnier.

1667. La Palma, en la diòcesi i actual província de València, partit judicial de Gandia (La Palma de Gandia, s'anomena avui), damunt el Pujol de la Plana.

1668. L'alcaid era Abencedrel, segons diu el § 314.

1669. La Ràpita de Bairén.

1670. Sobre els besants, vegeu abans, § 78, n. 662, § 82, n. 691, § 87, n. 716.

1671. La crònica es refereix, probablement, al tractat de Cazola (1170), signat entre el rei Alfons VIII de Castella, besavi, no avi, d'Alfons X de Castella, i Alfons I de Catalunya-Aragó, avi, no pare, de Jaume I. No coneixem cap tractat de partició de límits entre Pere el Catòlic i Alfons IX de Lleó, que no tindria raó d'ésser.

nos que ens ho graïa molt, però que ell tenia tan bon castell, que ben coneixíem nós que aulea faria, si tan tost lo rendia. E nós dixem:

—Doncs, pus tan tost no el volets rendre, pregam-vos que ens en façats segurs en tal manera, que al dia que nós emprendem ab vós, que no ens fallats a la covinença.

E ell dix que qual segurtat ne volríem. E nós dixem que en volríem lo major fill seu; e havíem après lo nom de dos nebots seus, e dixem-li que ens metés aquells dos ab son fill en ostatge. E ell dix que s'acordaria e que ens respondria altre dia matí; e nós donam-li acord.

309 E, quan venc altre dia, matí, tornà a nós e féu-nos aquesta resposta: que no ens pesàs, si no hi metia son fill ni sos nebots, mas que juraria ab los mellors vint vells dels sarraïns qui eren en aquell castell que ell açò ens atendria. E nós dixem-li que ens acordaríem sempre de mantinent; e responem-li que teníem per bo lo sagrament que ens faessen ell ab vint dels vells, dels mellors que fossen en lo castell, e que ens metessen la torra albarrana¹⁶⁷² en fealtat que ell nos rendria lo dit castell; e que ens faés fer una barbacana entorn d'aquella torre als sarraïns. E pregà'ns que volguéssim que s'anàs acordar al castell, e al vespre que ell nos rendria respost.

310 E al vespre ell venc a nós e dix-nos que atorgava lo pleit e que ens metera la torre en recenes e que faria fer la barbacana. E faem nostres cartes e presem dia que dins set meses¹⁶⁷³ que ens rendés lo castell; e que nós li déssem tres cavalls e vestir a cinquanta hòmens, de drap vermell, d'estam fort, e ell que vestíssem de pessel vermell, e sos nebots, de verd; e que li donàssem vint jovades de terra, entre ell e sos nebots, ab aquelles que ells havien; e del falliment, que els faéssem compliment. E ell lliurà'ns aquella torre, e nós lliuram-la a Don Pelegrí d'Atrosil¹⁶⁷⁴ tro que el castell nos donàs Déus; e dixem-li que ell tenia el castell per nós, quan l'hauríem cobrat. E l'alcaid de Bairén fo-li bo e avinent e féu-li fer sa obra, així con ell promès nos havia.

1672. TOURTOULON, seguint Escolano, es decanta a creure que aquest devia ésser el nom de la torre (*Jacme*, II, p. 30). [Albarrana era el nom que es donava a la torre que es trobava fora del recinte fortificat. M. T. F.]

1673. Això devia esdevenir-se cap al mes de febrer de 1240, perquè, segons indica en el § 312, la rendició va tenir lloc al mes d'agost.

1674. Tots aquests esdeveniments han d'ésser col·locats en l'any 1240. I no tenim per aquest temps notícies de Pelegrí d'Atrosillo. El sabem a València pel maig de 1239 i novament a València pel setembre de 1243 (MIRET, p. 139 i 164). Però ignorem què va fer en l'endemig. Sobre el personatge, vegeu § 15.

311 E, quan venc al dia que foren complits los set meses, Don Ferrando, ab los de Calatrava e ab Don Pero Cornell e Don Artal d'Alagó e Don Rodrigo Liçana anaren assetiar Villena,¹⁶⁷⁵ e llevaren un almajanec. E anaren-hi per llur acord que havien lla emprès, quan nos ho dixeren; e nós dixem-los que anassen en bona ventura e, si la podien haver, que l'haguessen. E anaren-hi e assetiaren-la e pararen-hi un fenèvol. E Don Pelegrí d'Atrosillo venc a nós e dix-nos que tro a vuit dies devia ésser lo dia que l'alcaid de Bairén devia rendre el castell, e que nós nos acostàssem a Cullera, e ell fer l'hia venir a nós, si podia; e, pus fos ab nós, bé havia fiança en Déu que el castell nos rendria; e, quan açò hac dit, anà-se'n sempre. E nós fom-nos-ne a Cullera¹⁶⁷⁶ e no hi poguem menar molts cavallers, car tots eren anats a Villena, e no puguem justar sinó tro a trenta cavallers. E, quan nós fom a Cullera, envià'ns Don Pelegrí d'Atrosillo un escuder e dix-nos que ell havia pregat a l'alcaid que vingués a nós, e ell que li ho havia atorgat. E Don Pelegrí davallà de la torre, e l'alcaid, del castell, e anaren ab ell tro a trenta servents.

312 E, quan foren a una font que és dejús la roca del castell, dix l'alcaid a Don Pelegrí que l'esperàs un poc, que adés l'hauria. E, mentre que ell l'esperava, veé que ell se despullava l'almexia que vestia e assec-se en la font e banyà's e gità's l'aigua dessús.¹⁶⁷⁷ E, quan se fo banyat, envià messatge a Don Pelegrí un sarraí qui sabia nostre llatí,¹⁶⁷⁸ que la febre l'havia pres e que no podia anar. E, quan açò vi Don Pelegrí, tenc-ho a mal senyal, e envià'ns una carta per un toset seu, que ens faïa saber que açò havia fait l'alcaid, e que ell no osava venir a nós, que aparellava-se que, si el poguéssim combatre, que es defenés. E dix-nos en la carta que ell nos envià que, si el combatíem, que faria dues alimares, e en açò poríem conèixer que el combatien; e, si no el combatíem, que en faríem una. E açò era aquell dia

1675. Com veurem en el paràgraf següent, els set mesos es complien pel mes d'agost de 1240. I tenim documents que comproven la presència de l'infant Ferran i de Pere Cornel en terres valencianes en aquell mes d'agost (MIRET, p. 145). Sabem que també Roderic de Liçana era en el regne de València per aquell temps (el 15 de juliol, MIRET, p. 143). Pel que fa a l'esment d'Artal d'Alagó, suposem que deu tractar-se d'una confusió amb Artal de Luna. Recordem que Artal d'Alagó ha mort en l'atac a Saix (§ 291), i que n'hem perdut totalment el rastre d'ençà del setge de València. En canvi, Artal de Luna apareix, ensems amb l'infant Ferran i Pere Cornel, entre els testimonis de documents de juliol-agost 1240.

1676. No tenim cap notícia d'anada de Jaume I, per aquests temps, a Cullera. Els templers l'havien guanyada l'any abans (ESCOLANO, *Décadas*, I, p. 195).

1677. ESCOLANO, *Décadas*, I, p. 195, dóna una finalitat simbòlica al bany del sarraí, el qual s'hauria banyat, diu, per indicar que solament l'aigua no torna enrere, però que el voler humà pot tornar-hi. L'almexia era un mantell petit.

1678. Observem que *nostre llatí* és l'expressió que empra el redactor de la crònica per indicar el nostre idioma. La designació de *catalanesc* no apareix en la crònica, i trigarà encara a aparèixer en altres textos. Vegeu RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana mig-aval*, II, p. LXXIII; NICOLAU D'OLWER, *Resum de Literatura catalana*, p. 82.

que ell devia rendre el castell. E, quan haguem sopat, pujam-nos-en en lo terrat del castell de Cullera; e, quan venc que el sol fo post (e açò era en lo temps d'agost¹⁶⁷⁹), faeren una alimara e, sempre de mantinent, faeren-ne altre; e nós entenem, per la carta que ens havia enviada, que els combatien. E tan tost faem donar civada e de mitja nit aenant començam de passar la barca. E havíem enviat, depús que vim los senyals que es faeren, una barca a la gola de l'estany de l'al marge que ve de Corbera,¹⁶⁸⁰ que havia feites grans pluges, e per les grans pluges que havia feites eixia'n molta aigua per grau de l'estany. E vim que no podíem passar menys de mullar les selles dels cavalls, que haurien a nedar; e metem les selles dels cavalls e nostres persones en aquella barca; e açò faïa-se per tandes. E passaren los cavalls tres o quatre a un colp, tirant-los per les regnes e nedant; e haguem-nos a aturar, en aquell passar, bé a anadura de mitja llegua. E nós lleixam la barca, e l'altra companya que passassen, pus nós érem passats, e que vingues-sen après nós.

313 E, quan fom aenant, trobam aquell grau que ix de la vall d'Alfàndec;¹⁶⁸¹ e dixem a un escuder que passàs a cavall e ab una llança, si hi havia guau; e no hi trobà guau enlloc que hi pogués passar, que no hagués a nedar tant con una llança¹⁶⁸² de cavaller, e pus nós no havíem barca. E nós dixem:

—Passem en bona ventura, que açò a fer convé.

E passam d'aquella manera que en l'altra érem passats,¹⁶⁸³ e quan fom endret lo castell, a la ràpita, podia bé ésser hora nona.¹⁶⁸⁴ E faem venir per mar pa e vi e carn salada, car carn fresca, no la hi podíem haver llaores. E, quan nós fom aquí, eixí Don Pelegrí d'Atrosillo a nós ab un escuder tan solament qui venc ab ell; e demanam-li con era estat açò per què ens faeren aquells senyals. E dix que per ço con los del castell faeren tocar l'anafil e faeren fum als de les alqueries que es recollien:

—E nós vim que es recollien; e per ço faem les dues alimares, e faïen-nos semblant de combatre; per què creem que per les alimares que faem a vós se lleixaren de combatre.

1679. Ja hem utilitzat aquesta indicació per datar aquests esdeveniments: agost de l'any 1240.

1680. Corbera, prop d'Alzira (Corbera d'Alzira se l'anomena), a la vora del riu Xúquer, al qual sembla que per força ha de referir-se en parlar d'aquest passatge en barca.

1681. La vall d'Alfàndec en les muntanyes de Valldigna, al Sud del riu Xúquer. L'aigua a què es refereix ací deu ésser el rierol que desemboca a Tavernes de Valldigna.

1682. *llança*: CDENV *asta*. [J. B.]

1683. No sembla que es pogués fer tal com havia fet, si ara no tenien barca amb què passar. Però el text és clar en aquest punt, com en l'afirmació relativa a la mancaça de barca.

1684. Doncs, cap a les tres de la tarda.

E nós dixem a Don¹⁶⁸⁵ Pelegrí:

—Acostats-vos al castell e digats a l'alcaid que nós som aquí e nostre penó, e que vinga, e parlarem ab ell.

Ab tant, Don Pelegrí s'acostà al castell e dix a l'alcaid ço que nós li havíem dit; e ell respòs-li que vespre era¹⁶⁸⁶ e que ens pregava que tro al matí que el déssem espai, e puis que venria a nós. E nós vim que d'altra guisa no podia ésser e atorgam-lo-li.

314 E, quan venc al matí, venc a nós; e nós dixem-li:

—Avencedrel, ben sabets vós la covinença que havets ab nós, e en cartes que són entre nós e vós, e con vos recebem per vassall. Per què us pregam e us manam, per la covinença que havets ab nós, que vós que ens rendats lo castell, e nós complir-vos hem ço que havem promés a vós e a vostres parents.

E dix ell:

—Jo enviaré per los vells de la vila e de les alqueries, e serem denant vós; e fets-nos aquelles cartes que nós vos demanarem, e ab aitant nós vos rendrem lo castell. E, quan aquest haurets, haurets tota aquesta vall, que negun castell no us gosarà contrastar ni rebel·lar contra vós.

E, quan venc a hora de vespres, ell venc bé ab vint sarrains, los pus honrats que eren en lo castell ni en la vall, e féu ses cartes ab nós, segons les demandes que ells nos faïen; e atorgam-les-li, segons que raonables eren, e algunes plus, per tal que poguéssim passar a tan bon lloc con aquell era. E, quan foren feites les cartes, faem-les-llur¹⁶⁸⁷ donar e empresem ab ells que al matí nos rendessen lo castell. E llevam-nos bon matí e oïm la missa e acostam-nos prop de la vila e del castell; e aquí, denant nós, ell venc e son fill e sos parents; e faem pujar nostre penó ab hòmens armats en lo castell, e renderen-lo'ns en bé e en pau. E, quan nós haguem lo castell establí de conduit e d'armes, comanam-lo a Don Pelegrí d'A-trosillo que el tingués per nós; e nós tornam-nos-en a Cullera.

[RENDICIÓ DE VILLENA]

315 E, quan nós fom a Cullera, oïm noves de Don Ferrando e els rics hòmens e els de Calatrava, que s'eren llevats de Villena,¹⁶⁸⁸ car los de dins havien feita una

1685. *a Don*: Lliçó preferible de CDENV; *H a doncs*. [J. B.]

1686. Havien, doncs, passat unes quantes hores, des de l'arribada del rei a la Ràpita de Bairén. Si no, no lligaria amb la indicació que ha fet relativa a l'hora —nona— de l'arribada.

1687. No posseïm cap notícia documental de l'estada del rei a Cullera per aquest temps.

1688. Es refereix al setge de què ha parlat en el § 311.

eixida, de dia, al fenèvol, quan lo guardava Don Pero Cornell, e que els havien morts dos cavallers e d'altres; e per aquella eixida que faeren se n'era llevat lo seti. E puis vengren a nós¹⁶⁸⁹ e tornaren-se'n en Aragó. E puis lo comanador d'Alcanís¹⁶⁹⁰ ab los frares e ab almogàvers faeren una bastida a Villena; e, ells estan així, aenant vengren los de Villena e dixeren-nos que, si nós los ho manàvem, que retriem Villena al comanador. E nós manam-los que la rendessen, e renderen-la als frares.

[EL REI ASSETJA XÀTIVA. INCIDÈNCIES DEL SETGE.
PACTE ENTRE EL REI I L'ALCAID DE XÀTIVA]

316 E, quan venc aenant, haguem-nos a eixir del regne de València e anam-nos-en en Catalunya et puis en Aragó;¹⁶⁹¹ e lleixam la terra a Don Rodrigo Liçana, que en fos cap. E, nós estant en Aragó, oïm dir que en una cavalgada que havia feita son cosí de Don Rodrigo Liçana, per nom Pere d'Alcalà,¹⁶⁹² qui donà salt als moros de Xàtiva, per un descendent de la costa, e los moros donaren-li salt al pujant de la costa; e vengren los moros, e fo-hi pres Don Pere d'Alcalà ab cinc cavallers.¹⁶⁹³ E puis En Berenguer d'Entença anà-se'n de Xàtiva a córrer a les Cabanes de Terol e passà entre Riba-roja e Manises, e anc no gosaren eixir a ell Don Rodrigo Liçana e el mestre de l'Espital e els de València;¹⁶⁹⁴ e anà sa carre-

1689. En un document expedit per Jaume I a València, el dia primer de setembre de 1240, figura, com a primer testimoni, l'infant Ferran. En aquesta data, doncs, ja havia tornat prop del rei.

1690. Sobre el comanador d'Alcanís vegeu § 154 i 210.

1691. La vinguda del rei a Catalunya va tenir lloc entre el 13 de novembre, darrera data que coneguem de l'estada del rei a València, i el 12 de desembre, primera data que coneguem del sojorn del rei a Barcelona per aquest temps (MIRET, p. 146-147). En canvi, no tenim notícies documentals de l'estada del rei a Aragó. Després del sojorn a Catalunya, el rei va passar els Pirineus. MIRET, p. 147-148.

1692. Un Pere d'Alcalà fou castellà d'Amposta i mestre de l'Hospital. Potser es tracta d'aquest. [Aquest Pere d'Alcalà, castellà d'Amposta, concedí una nova carta de població a Silla l'any 1248, altres a Cervera i a Cullera el 1250: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 74, 82 i 86. Ignorem si és el Pere d'Alcalà cavaller de l'Alt Aragó que tenia una part de Vall-de-roures, que va vendre el 1237: C. LALIENA, *Sistema social*, p. 87. M. T. F.]

1693. El dia 10 d'octubre de 1241 apareix entre els signants d'un diploma de Jaume I. Això vol dir que, en aquella data, ja havia estat deslliurat. Creiem que està equivocadament MIRET, *Itinerari*, p. 151, quan suposa que aquests fets van tenir lloc l'any 1244, llavors que pel maig, Pere d'Alcalà es trobava al setge de Xàtiva (*ibid.*, p. 168).

1694. Com interpretar aquest passatge? TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 32, suposa que Berenguer d'Entença, havent secundat Guillem d'Aguiló en els atacs contra els sarraïns sotmesos, i havent-se refugiat a Xàtiva per escapar a la justícia del rei, atacava i saquejava els cristians al davant de tropes musulmanes. És possible que la interpretació contingui, si no tota, una part de la veritat. És indubtable que, cenyint-se al que diu el *Llibre*, els cristians, amb Roderic de Liçana al capdavant, voldrien

ra, e no el gosaren escometre, sí que del riu Sec, qui passa per Torrent e per Cata-roja,¹⁶⁹⁵ no el gosaren eixir a avant.

317 E nós oïm estes noves en Aragó: que mal anava als moros qui eren al regne¹⁶⁹⁶ e que no gosaven eixir a les cavalgades, e que vinguéssim¹⁶⁹⁷ al regne, que gran mester hi era. E nós vinguem e albergam en Hoitura,¹⁶⁹⁸ que ens havien renduda. E eixí a nós l'arquebisbe de Tarragona, per nom maestre Pere d'Albalat,¹⁶⁹⁹ e ab ell Don Rodrigo Liçana; e acolliren-nos bé, dient que gran mester hi era que vinguéssim, e que en bon punt veníem; e nós dixem que n'érem molt pagats. E no venia ab nós sinó tro a vint-e-cinc cavallers. E, quan fom a Morvedre,¹⁷⁰⁰ parlà ab nós Don Rodrigo Liçana e dix-nos denant l'arquebisbe que son cosí ab sa companya que es n'era anat vers Xàtiva e que l'havien pres, ell ab cinc cavallers,¹⁷⁰¹ e que ens clamava mercè que el ne trasquéssem, e que ho podíem fer. E nós dixem-li:

—Com?

E ell dix:

—Sol que vós iscats de València e manets vostra ost sobre Xàtiva e que façats semblant que els talets, que ens rendran sempre mon cosí ab los cavallers.

oposar-se a la incursió del d'Entença, però no gosen; que el d'Entença parteix de Xàtiva, terra de sarraïns encara, i que corre territoris cristians, com les Cabanes de Terol. Riba-roja es troba a la vora del Guadalaviar, dins la diòcesi i província de València, partit judicial de Llíria. Sobre Manises, vegeu § 187, n. 1214.

1695. El Riu Sec passa, en efecte, a poca distància d'aquestes poblacions, ambdues a poca distància de la capital, dins la província i diòcesi de València, partit judicial de Torrent.

1696. Observem la designació que es fa ací del regne de València amb el sol nom del Regne —com encara es diu avui en comarques frontereres de Catalunya i de Castella. Vegeu F. MATEU LLOPIS, *El País valencià*, p. 89-90.

1697. *vinguéssim*: Llicó preferible de V; H *vinguessen*. [J. B.]

1698. *Hoitura*: CN *Oitura*; DEV *Altura*. Totes dues variants corresponen a poblacions existents. [J. B.]. Ignorem exactament de quina població es tracta. No pot tractar-se de l'aldea d'Oitura, avui dins l'ajuntament de Bàrboles, perquè es troba molt endins d'Aragó, a vores del riu Jalon. D'altra banda, no veiem la raó per la qual l'ed. de València identifica Oitura amb Altura, població aquesta sí del regne de València, en l'actual província de Castelló, partit judicial de Sogorb. Però, a causa de la seva situació geogràfica, sembla que Altura devia trobar-se un temps en poder dels cristians i aquí en parla com si s'acabés de rendir. Així i tot, encaixaria en l'itinerari seguit pel rei, que tot seguit passa per Morvedre.

1699. Pere d'Albalat havia estat bisbe de Lleida (1236-1238). Després fou elevat a la seu metropolitana tarragonina. [P. A. LINEHAN, *La Iglesia española y el papado en el siglo XIII*, Salamanca, Universidad pontificia, 1975, p. 49-73 i, del mateix autor: *Pedro de Albalat, arzobispo de Tarragona y su «Summa septem sacramentorum»*, «Hispania Sacra», 22 (1969), p. 9-30. M. T. F.]

1700. Morvedre, avui Sagunt. Cap notícia documental d'aquesta estada.

1701. Referència al que ha explicat en el paràgraf anterior.

E nós dixem-li que ho fariem, que per açò veniem nós, que tota res que nós fer-hi poguéssim de bé, hi faéssim.

318 E faem cridar nostra host e anam-nos-en al vau de Barragà e allí esperam nostra host per un dia. E l'alcaid de Xàtiva¹⁷⁰² sabé que nós veniem sobre ell e envià'ns Abenferri, qui era estat de Lliria e era ab ell. E meravellà's perquè nós faiem açò, que ell havia son cor e sa voluntat de fer-nos tot ço que ell pogués fer per nós ab raó, mas que ells li havien trencada la treuga que nós li havíem dada, e, sobre açò, que se n'hac a defendre; e, si mal havia feit, que ho havia feit per aquella raó. E nós responem-li que, si tort li havia feit negú, que el li fariem esmenar, mas que volíem que de tot en tot nos retés Don Pere Alcalà ab los cavallers; que açò no soferríem nós per res e que el li demanariem¹⁷⁰³ e que els talaríem. E anà-se'n Abenferri. E nós, al vespre, dixem a Don Rodrigo:

—Hajam tro a trenta cavallers, que anc no vim Xàtiva¹⁷⁰⁴ e volem-la veer.

E anam lla, a aquell coll agut qui és part del castell; e veem la pus bella horta que anc havíem vista en vila ni en castell, e que hi havia més de dues-centes algorfes per l'horta, les pus belles que hom pogués trobar, e les alqueries entorn de l'horta, moltes e espesses; e veem encara lo castell, tan noble e tan bell,¹⁷⁰⁵ e tan bella horta.¹⁷⁰⁶ E haguem-ne gran goig e gran alegre en nostre cor; e semblà'ns que no tan solament per Don Pere Alcalà devíem nós venir sobre Xàtiva ab nostra host, mas per haver lo castell per crestianisme, e que Déu hi fos servit. E d'açò no volguem re dir a Don Rodrigo, de nostre cor.

319 E altre dia, matí, venc a nós Abenferri e dix-nos:

—Senyor, l'alcaid vos rendria de bon grat los preses, mas no ho podia fer, car aquells qui els havien comprats los tenien e no els volien rendre, e tenien-los tan cars, que ell no els havia ab què traure.

E, quan nos dix aquella resposta, plac-nos molt; e callam, per ço car nós enteníem més haver Xàtiva que els cavallers.¹⁷⁰⁷ E enviam-ne el moro e dixem a Don Rodrigo Liçana que açò ens havia enviat a dir l'alcaid: que no ens podia ren-

1702. N'ignorem el nom.

1703. *que el li demanariem*: CDENV *que els damnejariem*. [J. B.]

1704. Malgrat aquesta afirmació, existeix un document expedit per Jaume I el 21 de maig de 1239, «in bastita Xative». Cal, doncs, col·locar la frase, si de cas, en l'any abans, la primera vegada que Jaume s'acosta a Xàtiva. MIRET, p. 139.

1705. Cf. amb la descripció que en fan DESCLOT, cap. XLIX, i MUNTANER, cap. IX.

1706. Els sarraïns anomenaven l'horta de Xàtiva «el Paradís de l'Occident» (TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 33).

1707. És notable la franquesa i la ingenuïtat d'aquesta declaració, mantinguda encara davant Rodrigo de Liçana.

dre Don Pere Alcalà, perquè no els havia ab què traure, e nós que enteníem més en lo castell que en los cavallers.

320 Ab tant, anam assetiar lo castell en la vega; e, quan fom assetiats,¹⁷⁰⁸ fo ab nós Don Rodrigo Liçana ab deu cavallers. E guardam, al venir, aquell puig si era bo e trobam-hi una fontanella poca; e dix Don Rodrigo que poca aigua hi havia per a la host, e nós dixem-li que veritat deïa. E puis enviam¹⁷⁰⁹ Bertran Aunés¹⁷¹⁰ que pujàs al puig Escardenyo ab tres cavallers e ab quatre escuders; e ell pujà-hi e dix-nos que no hi poríem parar tendes:

—Que, de cabres enfora, altra re no hi pot aturar.

E nós pujam en altre puig que hi ha e no ens acordam en tots aquells tres. E haguem vist un puig que hi ha de costat, que era molt fort; e que cercàssem un puig pus baix e que era prop d'aigua, e no ens acordam en tots aquells puigs. E tornam-nos-en a la host e menjam.

321 E, quan haguem menjat, enviam per Don Rodrigo Liçana e dixem-li:

—Don Rodrigo, ojam missa maití,¹⁷¹¹ que nós havem aesmat un puig que creem que serà bo a bastida.¹⁷¹²

1708. *quan fom assetiats*: CDENV *com fo assetiat*. [J. B.]. ¿En quina data cal col·locar aquest setge a Xàtiva? Les opinions dels historiadors estan dividides. ZURITA el col·loca en 1240 (llib. III, cap. XXXVIII). SWIFT (*James*, p. 73-74) entre els moderns, segueix l'opinió de Zurita, i es pregunta si degué tenir lloc pel mes d'octubre. En canvi, DIAGO, *Anales de Valencia*, VII, p. 53, el col·loca cap a finals del 1241. En aquesta data, però, el rei Jaume es trobava a Catalunya (MIRET, p. 551). La cronologia que hem anat establint dels esdeveniments narrats per la crònica hauria de dur-nos, almenys, a l'any 1241. Però la veritat és que, en aquest any, fa de mal encabir una estada a València, entre les dates que ens proporciona MIRET, *Itinerari*, p. 147-153. I ens cal arribar a l'any 1242 per retrobar estades en aquell regne. Cal fer observar que un document del 17 de juny de 1240 està datat «in bastita Xative», i en aquest document apareix com a testimoni Garcia Romeu, del qual parla el *Llibre* tot seguit (publicat per HUICI, I, doc. CCXII, i cit. per MIRET, p. 143). Si l'atac a Xàtiva de què parla ací la crònica fos aquest, hauria estat anterior a la presa de Bairén de la qual ha parlat abans la crònica (§ 314). TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 36, ja ho afirmava així, però no n'indica la causa. Hauria estat també anterior, no cal dir-ho, a l'anada del rei a Catalunya i Aragó de què parla en el § 316. I potser aquesta és la realitat.

1709. *enviam*: CDENV hi afegeixen *missatge a En*. [J. B.]

1710. Aquest personatge apareix en el seguici de Jaume I, dins l'*Itinerari* de MIRET, a partir de l'any 1245 i fins al 1257 (p. 174 i 258). Era ric home d'Aragó, perquè, en el tractat d'aliança de Jaume I amb Teobald de Navarra (Monteagudo, 9 abril 1254) la seva signatura apareix entre les dels rics homes aragonesos (MIRET, p. 238). Degué heretar el títol de Pere d'Ahonés, mort en lluita amb el rei (§ 26). L'any 1250, va celebrar amb el rei la permuta del castell i la vila d'Alcubierre amb les dues honors senceres de Solana i de Bradebieu (vegeu HUICI, *Colecció*n, I, doc. CCCLXXXVII).

1711. Nova prova del costum reial d'oïr missa cada dia.

1712. Recordem el que hem dit en la n. 1708 sobre el document datat «in bastita Xative».

E, quan venc a l'endemà, oïda missa, faem ensellar; e, mentre ensellaven los cavalls e prenien les armes, venc Abenferri e dix-nos a una part, denant lo trujaman nostre, que, si no el talàvem, que ens daria los catius. E nós dixem-li que se n'anàs sa carrera, que tant ho havia tardat, que d'hui més no faríem aquell pleit. E dixem a Don Rodrigo Liçana que no els volien rendre; e, així, cobrim-nos d'ell¹⁷¹³ e pensam-nos entre nós que pus valia que romanguessen en presó un temps, e que nós haguéssim Xàtiva, pus Déus nos ho havia aparellat. E sobre açò fom al puig, e el puig havia'ns enganats, que era fort de la nostra part on lo veíem, e de l'altra part era pla, que a peu pla hi podia hom pujar. E Déu donà'ns una alqueria al peu del puig, en què havia molt bona força e l'aigua d'un riu que li passava al peu,¹⁷¹⁴ així con nós havíem mester; e aquí faem nostra bastida. E talam-los e trencam-los les suts e els molins. E, quan nós les havíem trencades, ells les refaien. E l'alqueria havia nom Sallent; e passava per allí un riu que passa per Ana, e l'aigua que ix de la font d'Ana.¹⁷¹⁵ E d'aquí sabem, per catius que preniem, que molt los faíem gran mal en trencar-los les sèquies e els molins. E nós, qui coneixíem que gran mal era de la vila, on tan gran gent havia, de tolre l'aigua on devien regar e molre los molins; però no els podíem trencar tots, per ço con havíem poca companya, e allí havia-hi poder gran companya, e car era estret lo llogar.

322 E l'alcaid envià'ns un moro, per nom Setxi,¹⁷¹⁶ qui era molt poderós en la vila e era de consell de l'alcaid; e envià'ns a dir, per ell,¹⁷¹⁷ aparellat era de retre a nós Don Pere d'Alcalà e els altres cavallers. E nós faem-li aital resposta: que pus al començament no els nos donà, quan nós los demanàvem, que més volíem Xàtiva que els cavallers. E ell, quan oí esta paraula, tornà-se'n ab gran paor. E els de la host faien cavalcades als castells qui eren entorn de nós a Xàtiva.

323 E un matí que nós davallàvem a l'albergada nostra, que era al peu de l'alqueria, sí havia una tenda ultramarina¹⁷¹⁸ que nós havíem prestada a Don Garcia

1713. Sol cas, en tota la crònica, d'una mentida atribuïda al rei Jaume. Observem, però, la ingènua simplicitat amb què és feta la confessió.

1714. Sembla que hauria de tractar-se del riu Montesa, que passa per Xàtiva; però vegeu una mica més avall.

1715. Prop de Xàtiva neixen les que s'anomenen fonts o rierol d'Anna o de l'Albufera, que desemboquen en el riu Xella i aquest en el Xúquer. ¿Es tractaria potser d'aquesta aigua i no del riu Montesa? És molt probable. El vilatge d'Anna (o Ana) en la diòcesi i província de València, partit judicial d'Ènguera.

1716. Més endavant, § 325, Setxi i Abenferri no fan sinó un sol personatge: Setxi Abenferri. [Setxi era un notable de Xàtiva anomenat al-Shajasi: R. I. BURNS, P. CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures*, p. 84. M. T. F.]

1717. *ell*: CDENV hi afegixen *per què faíem nós açò, que ell*. [J. B.]

1718. Segons FLOTATS i BOFARULL (*Don Jaime*, p. 290) aquesta tenda ultramarina era la que el soldà d'Egipte havia regalat a Jaume I per tal d'atraure-se'l.

Romeu, qui era ab nós ab cent cavallers que nós li havíem pagats, entre honor e diners¹⁷¹⁹ (e era fill de Don Garcia Romeu Lobo,¹⁷²⁰ qui era en temps de nostre pare); e, al davallar que nós faïem, Bartomeu Esquerdo, qui era adalil,¹⁷²¹ sobre paraules que havia ab un home, anà'l ferir del coltell denant nós e entrà-se'n en la tenda que nós havíem prestada a Don Garcia Romeu. E nós brocam après ell e, a l'entrar que ell faïa en la tenda, anam-lo prendre als cabells e traguem-lo'n. E Don Garcia no era en la tenda, ni home seu. E faem-lo lliurar als porters, que el tinguessen, per ço que, si moria aquell a qui havia nafrat, que presés ço que mereixia, e, si no, que el faéssem soltar.

324 E en tant vengren-nos dos cavallers de Don Garcia Romeu, per nom Garcia de Vera,¹⁷²² e un altre; e dixeren-nos de part de Don Garcia, que els enviava a nós, que molt se meravellava Don Garcia de nós, qui el devíem honrar, perquè li havíem feita tan gran honta; que ell era vengut per servir a nós e que no cuidava rebre tan gran honta per lo servici que faïa a nós. E demanam-los qual honta era aquella que havíem feita a Don Garcia per què ell nos enviava a dir estes paraules tan forts. E ells dixeren:

—Senyor, nós les vos direm: ben sabets vós que, si null hom se met en casa de cavaller, ab malefici que haja feit, que segur hi deu ésser, e majorment en casa de Don Garcia Romeu, qui és ric hom vostre e honrat molt.¹⁷²³

E nós dixem:

—Ha altre clam de nós Don Garcia, si aquest no?

1719. És a dir: en part, per l'obligació feudal (els cavallers que havia de dur per l'honor que tenia pel rei); en part, pels diners que el rei li havia donat perquè soldegés cavallers.

1720. Garcia Romeu apareix, com hem indicat abans (§ 320, n. 1708), en un diploma de Jaume I datat «in bastita Xative» el 17 de juny de 1240. No havia aparegut encara en la crònica, malgrat tractar-se d'un dels més importants personatges aragonesos d'aquest període. Era ric home de naturalesa i figura sovint en el seguici del rei i entre els testimonis dels seus documents, com es pot veure en l'*Itinerari* de MIRET. El trobem al Puig de Santa Maria, entre els defensors (*ibid.*, p. 128), i en el setge de València i entre els testimonis de la capitulació (*ibid.*, p. 133 i 134). Ja havia estat a la bastida de Xàtiva una altra vegada, pel maig de 1239 (*ibid.*, p. 139). El seu fill, d'igual nom que el seu pare, va casar-se amb Teresa Pérez, filla natural de Pere el Gran i Agnès Zapata (BOFARULL, *Condes*, II, p. 246). El seu pare, esmentat ací pel *Llibre*, apareix alguna vegada en el seguici del rei Pere el Catòlic (vegeu MIRET, *Itinerario de Pedro I de Cataluña y Aragón*, II, en «Bol. Ac. B. L.», IV, p. 28), i acompanyà el rei a la batalla de les Navas (*ibid.*, p. 32).

1721. Adalil, cap d'almogàvers. No coneixem cap notícia relativa a Bartomeu Esquerdo. Un Joan Esquerdo de Mora apareix per l'agost de 1240 en un document de Jaume I datat a València. MIRET, p. 145.

1722. Es tracta, segurament, d'un Garcia de Vera que apareix en un document datat a València el 16 de maig de 1240 (MIRET, p. 142 i 144). També hi apareix un Gonzalvo de Vera; però la llició del ms. d'Aiamans ens permet de precisar que es tracta de Garcia.

1723. Segons fur d'Aragó, la mansió d'un cavaller era, en efecte, lloc d'asil.

E ells dixeren:

—No, mas aquest té ell per molt gran, e nosaltres.

E nós dixem:

—Déu ne sia lloat, perquè altre clam no ha de nós sinó aquest! E en aital clam haver de nós, que ens hi fa tort,¹⁷²⁴ que les vostres cases no són esglésies, que aquells qui ferran o ociuran home, que hom no els ne pusca trer.

Encara, que aquella no era casa de Don Garcia Romeu, que ans era tenda que nós li havíem prestada, e que nós no li faíem cosa descovinent perquè ell nos ho degué tenir en mal; que, si nós veíem ferir un hom del coltell en presència de nós, si nós lo preniem o el faíem pendre, e en faíem ço que jutjat seria per ell e per aquells que aquí eren ab nós. E encara pus, que quan lo treíem de la tenda nostra, no li cuidàvem haver feít negun tort.

—E digats-li una cosa de part de nós: que, pus nós li havem feít bé e l'havem clamat senyaladament a nostre servici, que el pregam que no ens en cerc ocasió neguna, e de tot en tot en aquest temps d'ara, quan nós som sobre tan bon lloc e tan honrat con és Xàtiva. E en açò que nós li enviam a pregar farà ço que fer deu, e en l'als erraria molt durament contra nós e contra si; car no deu hom cercar a son senyor o a son amic neguna ocasió per què es pusca desavenir ab ell, e majorment a son tort. E, si açò no us atorga, digats-li que nós ne parlarem ab ell cara a cara.

E sobre açò partiren-se de nós. E anc, per messatge que nós li enviàssem, ni que nós l'en parlam, no es volc partir que no fos despugat de nós.

325 E sobre açò dix Setxi Abenferri¹⁷²⁵ a l'alfaquí, en gran secret, per nom d'En Bahiel:

—Lo rei, per què es té tant en car del feít de Xàtiva contra l'alcaid? Que nós poríem haver dels mellors de sa companya, si els volíem haver.

E demanà-li l'alfaquí:

—Fe que devets, digats quals són.

—Per la llei que tenim —dixeren ells—, nós poríem haver En Garcia Romeu ab sa companya, qui es mudaria dintre, ab nós, contra ell.

E dix l'alfaquí:

—Açò, poríets-ho provar que així es fos?

E dixeren ells:

—Hoc, provar, e dir-vos hem com. Don-nos lo rei un hom encobert e, quan ell venrà parlar ab l'alcaid et ab nós, a l'eixir porà'l veer, que negun home no hi venrà menys de voluntat de son senyor. E, si ens volets, metrem-lo dins una cor-

1724. *tort*: Llicó preferible de CDENV; H *cort*. [J. B.]

1725. Aquí el *Llibre*, tant en el ms. de Poblet com en el ms. Aiamans, fa un sol personatge de Setxi i Abenferri, que, en els passatges precedents (§ 318 i 322), n'eren dos. Però es tracta, sens dubte, d'una errada, perquè, tot seguit, referint-se a ells, el verb apareix en plural.

tina o en un lloc amagat, e oirà con parlarà ab nós; e puis coneixerà lo rei que nós li deïm veritat.

E l'alfaquim amenà'ls denant nós e dix:

—Digats-los que us diguen veritat, per la fe que deuen a Déu et a vós, que vostres han a ésser; que us diguen ço que a nós han dit.

E nós demanam-los-ho, e ells dixeren-nos les paraules així con les havien dites a l'alfaquim. E en açò nós entenem la gran falsia que ell nos cercava que ens faés; e dixem-los que ho preàvem ben poc, que tant preàvem que fos dedins con defors. E partim-nos d'ells en semblança que ho preàvem poc.

326 E puis, d'altra part, dixem a l'alfaquim que parlàs ab ells a una part, e que dixessen què seria allò que l'alcaid nos volia fer:

—E, si ells demanaven què seria ço que nós ne fariem, digats-llur que jamás no partirem d'aquí o que ens darà la un dels castells de Xàtiva o Castelló.¹⁷²⁶

E ells dixeren que entrarien a l'alcaid e que hi serien bons per ço que es faés pleit. E entraren a ell.

327 E, quan venc a l'altre dia, tornaren a nós e dixeren que ens daria Castelló e sempre, de mantinent, que ens atorgava per senyor; e, si ell havia a dar Xàtiva, que no la daria si a nós no. E així faem aquest pleit ab ell. E donà'ns Castelló al tercer dia,¹⁷²⁷ e cobram Don Pere d'Alcalà e els quatre cavallers qui eren preses ab ell, de Don Rodrigo Liçana. E dixem-los que l'alcaid isqués ab nós defora ab los mellors cent hòmens de la vila e que ens rebés; e que aquell lloc no lliuràs a null hom, pus se'n desisqués, si a nós no, per negun temps. E foren tots a aquell sagrament; e havíem feits aparellar setis en lo reial¹⁷²⁸ que nós donam al bisbe de València, per nom N'Andreu,¹⁷²⁹ qui fo preïcador e puis bisbe. E aquí fo lo començament del pleit que puis fo entre nós e ells.¹⁷³⁰

1726. Castelló era una força a una llegua de Xàtiva.

1727. La rendició de Castelló, segons ZURITA, llib. III, cap. XXXVIII, va tenir lloc en 1240. Segons DIAGO, llib. VII, cap. XXXVI, en 1241. Vegeu el que hem dit en la n. 1708.

1728. El reial de què parla aquí el *Llibre* és el reial que apareix en el *Llibre del Repartiment de València*, p. 463; i en el pergami 5973 de la seu de València, datat el 30 de març de 1249, i publicat per HUICI, I, doc. CCCXLV, on trobem aquestes paraules: «illum reallum in termino Xative, qui est prope reallum Raymundi de Sancto Minato et in quo primam compositionem fecimus cum alcaido et sarraceni Xative de castro et villa de Xativa».

1729. Andreu d'Albalat, que fou realment bisbe de València. Però es dóna el cas que aleshores encara no ho era, sinó Arnau de Peralta, que va regir la seu valentina del 1243 fins al 1248, i que fou traslladat a Saragossa. Llavors (4 desembre) va entrar a regir-la Andreu d'Albalat, de l'orde de Predicadors. Vegeu EUBEL, *Hierarchia Catholica*, I, p. 512. Andreu fou també canceller de Jaume I (vegeu MIRET, p. 244). [Tant sobre el bisbe Arnau de Peralta (1243-1248) com sobre Andreu d'Albalat (1248-1276), vegeu: R. I. BURNS, *El reino de Valencia*, p. 72-75. M. T. F.]

1730. Es refereix als esdeveniments que narra en el § 333 i seg.

[SUBMISSIÓ D'ALZIRA]

328 E, açò passat, anam-nos-en en Aragó e estiguem, entre Aragó e Catalunya, ben per un any o pus;¹⁷³¹ e romàs en València, en nostre lloc, Eiximèn Pérez de Tarassona.¹⁷³² E, quan haguem estat un any o plus, entre Aragó e Catalunya, tornam-nos-en al regne de València,¹⁷³³ perquè era lloc e saó que nós volíem acabar ço que havíem començat, que aitambé haguéssem tot l'altre regne, con havíem tro en Xúquer.¹⁷³⁴

329 E, al torn¹⁷³⁵ que nos faem, lo rais d'Algezira era eixit d'Algezira per paor que havia de nós; e era-se'n eixit bé ab trenta cavallers e anava-se'n a Múrcia; e romàs lo poder de la vila en los sarraïns e en lo senyoriu. E enviaren-nos sos misatges que Algezira era bon lloc e honrat e dels mellors que fossen en lo regne de València; e, si nós nos volíem, que ells s'avenrien ab nós, nós lleixant-los en aquell lloc. E a nós plac-noc molt la paraula que ens enviaren a dir; e dixem-los que els penríem a mercè e que els rendríem en aquell lloc, e ells que ens donassen poder d'aquelles torres que són a la porta de València.¹⁷³⁶ E ells dixeren que s'acordarien e que ens respondrien. E nós demanam-los quan seria la resposta, e ells dixeren que al tercer dia; e plac-nos molt.

1731. No tenim durant els anys 1241-1244 cap notícia documental d'estada del rei a Aragó, i ens cal arribar al novembre de 1245 per trobar-lo dins aquell regne, a Calataiud (vegeu MIRET, p. 550-552). És clar que això no vol dir que el rei no anés a Aragó en tots aquests anys: les llacunes en l'itinerari permeten perfectament d'encabir-hi nombroses estades, entre altres, la de les famoses Corts de Daroca de 1243. Vol dir, senzillament, que els documents expedits a Aragó no han arribat fins a nosaltres. Però això ens dificulta encara més la datació d'aquests esdeveniments. Aqueixa absència del rei del regne de València no és la mateixa que esmenta en el § 316, perquè aleshores, en partir, deixa com a representant Roderic de Liçana, i ara Eiximèn Peres de Tarassona. Tanmateix, tot l'any 1241 el rei estigué absent de València i no l'hi tornem a trobar fins al 25 d'abril de 1242. Això coincideix amb l'afirmació del *Llibre*: una absència d'«un any o pus». Després tornem a trobar-lo fora del regne valencià del gener al setembre 1243, però aquesta absència no lliga tan bé amb l'afirmació de la crònica.

1732. Eiximèn Peres de Tarassona, segons ja hem indicat (§ 166), ostenta el títol de lloctinent del rei a València pel setembre de 1240. Aquest fet és un nou vot a favor de la datació d'aquests esdeveniments en 1240. Roderic de Liçana degué ésser nomenat lloctinent el 1239, quan el rei partí cap a Montpeller.

1733. Com acabem d'indicar, n. 1731, tornem a trobar el rei Jaume a València el 25 d'abril de 1242. MIRET, p. 551.

1734. L'afirmació és exacta en termes generals; però no ho és totalment, perquè mancava encara al rei Jaume sotmetre algunes places del Nord de la capital, a les vores del riu Millars i a les serres d'Esllida i d'Espanan. Vegeu TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 80; MIRET, p. 155.

1735. *torn*: CDENV *tornar*. [J. B.]

1736. Porta de València, és a dir aquella que mira a la capital i que es troba en el camí que en ve. La torre és la major, prop del Pont de la Calçada, segons indica el *Llibre* tot seguit, § 330.

330 E vengren al tercer dia a nós, a València, dels vells de la vila, dels mellors que hi eren; e foren quatre per tots los altres. E dixeren-nos que ens darien la torre que era major, que és prop del pont de la Calçada, que era a la porta que nós demanàvem.¹⁷³⁷ E nós dixem-los que ens plaïa, car ells tan bé avenien en nostra fazenda, e que els amariem e els fariem bé. E faeren ses cartes ab nós con romasessen en Algezira ab aquells furs e costumes que eren en temps de los almohades;¹⁷³⁸ e que poguessen fer llur ofici en les mesquites així con solien; e que tot catiu sarraí que vingués a Algezira que fos alforro, e que nós no el poguéssim cobrar, ne null hom per nós. E donaren-nos dia, que a cinc dies que vinguéssim cobrar la torre. E nós dixem-los que hi seriem a aquell dia, e que faessen eixir tots los vells de la vila e l'altre poble e que ens jurassen faeltat e que ens serien lleials, a nós e als nostres, e als nostres hòmens.

331 E sobre açò nós vinguem al dia;¹⁷³⁹ e eixiren a nós tots los vells e juraren sobre el llibre de l'Alcorà que ens serien bons e lleials e que guardarien nostre cors e nostres membres e els nostres hòmens que hi metriem, que tinguessen nostre lloc. E, quan nós haguem emparada la torre, pregam-los que ells volguessen que ens dessin tro a la tercera torre, e nós que hi fariem un mur, per ço que els cristians no entrassen als sarraïns, ni els sarraïns als cristians, e que hi fariem una portella qui eixiria a la Calçada, per on entrassen en la vila, e per ço que ells no poguessen dir que dan los vengués de part dels cristians. E ells dixeren que no ens podien respondre menys de consell dels altres moros e que tro a cinc dies, haüt consell, nos respondrien. E nós pregam-ne alguns dels sarraïns, dels majors, que ho consellassen. E ells dixeren que en tal manera ho farien, que nós ne seriem pagats.

332 E, quan venc a aquell dia, responeren-nos que els plaïa e atorgaren-nos-ho. E feem fer nostre mur, entre nós e ells, de dues parts; e fo, així, enclòs lo castell e enfortit. E així haguem Algezira¹⁷⁴⁰ e prenguem les rendes que solia prendre l'arrais d'Algezira, ço és, lo senyor.¹⁷⁴¹

1737. Amb la possessió d'aquesta torre el rei es proposava tenir completament dominada l'entrada de la vila, que, com diu DESCLOT, cap. XLIX, «era una vila entre dos aygües nevals; e no y pot hom entrar sinó per pont».

1738. Recordem que el regne havia pertangut als almohades fins al 1228 en què els almohades foren destronats i València va erigir-se, com altres contrades, en regne independent, GONZÁLEZ PALENCIA, *Historia de la España musulmana*, p. 109.

1739. No ens ha arribat cap notícia documental d'aqueixa estada de Jaume I a Alzira, llevat d'una nota del *Llibre antic d'ordinacions* d'Alzira. Vegeu una mica més avall, § 332.

1740. ROC CHABÁS, en un estudi publicat a la revista «El Archivo», VI, p. 241, diu que una nota del *Llibre antic d'ordinacions* fixa la presa d'Alzira el dia de la vetlla de Sant Silvestre de 1243. Chabàs suposa, amb raó, que el document és datat per anys de la Nativitat, de manera que es tracta

[L'ALCAID DE XÀTIVA TRENCA EL PACTE QUE TENIA AMB EL REI.
SETGE DE XÀTIVA]

333 E, quan venc aenant, tro a un any e quatre meses,¹⁷⁴² los moros que tenia l'alcaid de Xàtiva en la senyoria, ab los moros que eren de Tous e de Terrabona e de Càrcel,¹⁷⁴³ a una cavalgada que faeren companya de Don Rodrigo Liçana e almogàvers, e venien-se'n ab ells (e aquella cavalgada no era de la senyoria dels moros que tenia l'alcaid en sa senyoria, mas d'altres moros qui guerrejaven ab nós, e ells venien ab la cavalgada), donaren salt los moros seus e cavallers de Xàtiva e tolgren-los la cavalgada e muls e rocins cinc o sis e mataren-hi dos cavalls. E sobre açò féu-nos-ho saber Don Rodrigo Liçana, que aquest mal li era vengut per l'alcaid de Xàtiva e per son poder. E, quan nós sabem açò, plac-nos per aquesta raó: car ell nos havia trencada la covinença que havia ab nós,¹⁷⁴⁴ e sobre açò havíem raó de venir sobre Xàtiva. E, aiçò oït, venguem-nos-en d'Aragó, on érem, a València, e de València a Algezira.¹⁷⁴⁵

334 E enviam messatge a l'alcaid de Xàtiva que vingués, que nós lo volíem veure, e que vengués a nós. E nós albergàvem dintre en la vila, en les nostres cases del reial; e ell venc a aquell llogar.¹⁷⁴⁶ E nós, al dia que venc, no volguem parlar ab ell; e faem bé pensar d'ell, qui hi era ab bona companya. E altre dia matí venc denant nós e dix-nos que era vengut per nostre manament e per nostra carta que nós li havíem enviada, e que li dixéssim ço que li volríem dir.

del 30 de desembre de 1242. Aquesta data concorda perfectament amb tota la datació que hem anat establint, i resulten així sense cap fonament les insinuacions de MIRET, p. 577, respecte a la possibilitat que la rendició d'Alzira hagués estat en l'any 1243 o en el 1241. ZURITA, llib. III, caps. XL i XLI, allunya encara més la data i la col·loca el 1245. Ja TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 81, va demostrar el seu error.

1741. La paraula *Rais* significa, en efecte, «senyor», «capitost».

1742. Això ens duria a l'abril de 1244. Veurem tot seguit com el *Llibre* s'equivoca d'uns quants mesos.

1743. Ací sembla que ha de mancar per força alguna paraula, potser *eixiren*. No hem gosat, però, ni intercalar-la entre claudàtors; amb tot, sense ella, la frase no té sentit. [Terrabona és un error de la crònica i cal llegir Tàrbena, tal com ho ha fet notar R. I. BURNS, *The Muslim in the Christian Feudal Order: the Kingdom of Valencia, 1240-1280*, a *Moors and Crusaders*, XI, p. 122. M. T. F.]

1744. Es refereix a la covinença de què ha parlat en el § 327.

1745. Com hem dit abans (§ 328, n. 1731) no tenim cap notícia d'estada del rei a Aragó l'any 1243. El rei és a Catalunya, a Tarragona el 12 de setembre, i el 22 ja és a València. No és probable que, entre aquestes dues dates, el rei fos a Aragó; però tampoc no és impossible. No tenim cap notícia documental sobre l'estada del rei a Alzira en aquesta ocasió. Vegeu MIRET, p. 164. Però sabem que el rei se n'anà cap al Sud, perquè, si el dia 24 de setembre era a València, el 27 el sabem a Bairén.

1746. Tot això, segons l'explicació del *Llibre*, deu passar a Alzira, on acaba de dir que ha anat el rei.

—Alcaid, nós enviam a vós per aquesta raó: que vostres moros e vostre poder de cavallers que vós tenits a soldada nos han fet mal e han desbaratada companya d'aquell a qui nós havíem comanada València.¹⁷⁴⁷ E vós sabets bé que la covinença que havets ab nós, que les cartes partides són per a, b, c,¹⁷⁴⁸ que nós ne tenim les unes e vós ne tenits les altres; e segons que en aquelles és contengut havets-nos trencades les covinences que havíets ab nós. E no tan solament en açò nos han fet mal los hòmens vostres e aquells a qui vós dàvets soldada, mas en dues o en tres altres coses nos han fet mal e morts hòmens qui no moriren, si no fos per raó de vós. On, d'aquella covinença que havíem ab vós no ens és semblant que us en siam tenguts, pus vós la'ns havets trencada; que, pus nós havem la major partida del regne de València, e Xàtiva és del regne, volem-la cobrar, pus vós la tenits, e deïm-vos que la'ns rendats.

335 E, quan oí aquesta paraula, perdé la color, e tenc-se per pres; e ell, qui pensava e no podia ben respondre de gran paor que havia, dixem-li:

—Alcaid, no us temats, que aitant segur sots con si érets en lo castell de Xàtiva; e no volem que ens responats aquí, mas que tornets lla e que hajats vostre acord ab los vells e ab aquells que us semblarà. E, quan haurets haüt vostre acord, o vós venits a nós o enviats-nos vostra resposta, que la nostra cort és aital, que null hom que venga a nós, no l'embargam, per tort que ens tinga. Mas, si vós no ens ho volets adobar, creet bé que us ho demanarem en tal manera que vós haurets a fer ço que nós vos deïm; e val més que ho façats ab amor e ab grat, que si àls hi havia a venir.

E sobre açò ell e els altres moros besaren-nos la mà, e ell primer; e dixerennos que ben coneixien la gran fe e la gran lleialtat que en nós era.¹⁷⁴⁹ E, així anaren-se'n a menjar e estigueren tot aquell dia aquí. E dixem-los, ans que es partisssen de nós, que ens donassen dia de resposta; e ells dixeren que tan gran cosa era açò que nós demanàvem, que ben haurien ops vuit dies d'acord, e pregaren-nos

1747. Ací el *Llibre* sembla al·ludir a Roderic de Liçana del qual ha parlat en el paràgraf precedent. Però indubtablement el redactor pateix aquí una confusió, perquè aquell a qui ara havia «comanada València» no era Roderic de Liçana, sinó Eiximèn Peris de Tarassona, segons ha dit en el § 328. Roderic de Liçana hi havia restat com a lloctinent abans (§ 316).

1748. En un mateix pergami, al mig del qual, separant la meitat superior de la inferior, s'escrivien les lletres A B C, en grans majúscules, s'estenien dos exemplars del mateix document. Un cop escrits, es tallava el pergami, de manera que el tall passés per les tres lletres i les dividís també per meitat. Així podia comprovar-se sempre si els dos textos eren els originals del mateix document. El document a què ací es refereix el *Llibre* no ha arribat fins a nosaltres. Cadascuna de les parts contractants prenia un dels textos.

1749. Aquest és un dels moments en què més alta resplendeix la figura de Jaume I, gràcies a aqueixa fe i aqueixa lleialtat que els seus adversaris, totalment a la seva mercè, li reconeixen. Conducta magnànima, que, al mateix temps, és una conducta altament política.

que els los donàssem, e al vuitè dia, que ell vendria a nós o son missatge; e nós atorgam-los-li. E en l'endemà ells se n'anaren a Xàtiva, e nós anam-nos-en a Castelló;¹⁷⁵⁰ e llevam lla la regina e Don Ferrando, nostre oncle, e altres rics hòmens.¹⁷⁵¹

336 E, quan venc al vuitè dia, ell nos envià un savi moro que havia nom Almofois e era el pus savi de Xàtiva e dels mellors hòmens; e venc un altre ab ell. E haguem ab nós Don Ferrando e els altres rics hòmens qui eren ab nós; e dixeren al sarraí que responés. E ell llevà's empeus e dix:

—Senyor, senyor, l'alcaid e els altres vells de Xàtiva vos saluden molt e dienvos, sobre el dia que vós los manàs que vinguessen denant vós, e fan-vos aquesta resposta: que aquell malefici de què vós vos clamats d'ell no es faeren sinó ab raó, que els cristians prenien tan bé d'açò de l'alcaid de Xàtiva con de ço de la guerra; e sobre apellido que havien,¹⁷⁵² hagueren a eixir allà, e cobraren ço que ells havien pres e no els faeren altre mal. E ell respon-vos a la demanda que vós li demandats del castell de Xàtiva, que vós sabets bé lo castell de Xàtiva qual és, que no n'ha altre mellor en tota l'Andalusia;¹⁷⁵³ e que ell retés lo castell per tan poc, tenrieno-li los moros e los crestians en mal. E jassia que l'alcaid no sia de la vostra llei ni los moros, vergonya haurien de vós, si faïen ço que lleig los estegues; e pregunten-vos que vós no vullats que ells facen açò.

E sobre açò, assec-se.

337 E nós responem-li menys d'acord e dixem-li:

—Almofois, vós sots savi hom, e sembla-ho per dues coses: la una, per la fama que n'havets, e l'altra, perquè mostrats bé vostra raó. Mas, si les coses d'aquest món que són demanades de molts a molts e d'u a u no havien departidor

1750. No tenim cap notícia documental d'estada del rei a Castelló. D'altra banda, ignorem de quin Castelló es tracta. Probablement, del mateix Castelló de què ha parlat en els §§ 326 i 327.

1751. Ignorem on es trobava aleshores la reina Violant: no hi ha cap document que hi faci referència. Quant a l'infant Ferran, sabem que era, efectivament, per aquest temps en el seguici del rei; i apareix entre els testimonis del document abans esmentat del 22 de setembre, expedit pel rei a València (§ 333, n. 1745). No apareix, en canvi, entre els testimonis del document datat a Bairén el dia 27 del mateix setembre. Hi figuren com a testimonis: Ximèn de Tovia, X. de Foces, Ximèn Pérez, Ximèn d'Atrosillo i F. Garcia de Rueda. Aquests devien ésser, entre altres, els cavallers que acompanyaven el rei en aquella excursió.

1752. És a dir, que llur auxili havia estat reclamat a la manera de l'apellido aragonès. [Almofois deu ésser l'alfaquí Abu-l-Husayn b. Mufawwiz: P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquistista cristiana*, p. 563. M. T. E.]

1753. Recordem els elogis que Desclot, Muntaner i el *Llibre dels feits* mateix fan del castell de Xàtiva (vegeu abans, § 319). Observem com la paraula *Andalusia* serveix per a designar tots els dominis peninsulars que encara resten en poder dels sarraïns.

que conegués qual part havia dret, ja no venrien los feits a acabament. E l'alcaid és nostre vassall, que quan féu lo pleit ab nós en lo reial que és prop la vila se féu nostre vassall,¹⁷⁵⁴ que ens guardaria e que ens defendria a nós e a les nostres coses. E, pus nostre vassall és, deu fer dret en nostre poder,¹⁷⁵⁵ e nós, divent-li dar jutge, e dam-li per jutge Don Ferrando, qui és dels alts hòmens d'Espanya per llinatge e per noblea;¹⁷⁵⁶ e, si ell coneix que nós li demanem raó, que ens ho faça adobar, e, si ell coneix que no, que ens partirem d'esta demanda que li fem. E les paraules que nós hauríem ab vós per l'alcaid no haurien neguna fermetat, si no era jutge qui lo departís, lo qual nós vos donam.

338 E sobre açò dix-nos ell que no era voluntat de l'alcaid ni dels vells que ell jutge prengués; mas que tornaria lla e, haüt acord, que ens respondria. E demanam-li quan seria la resposta, e ell dix que al tercer dia. E nós donam-lo-li, que no volíem contrastar ab ell per raó dels dies, pus demanava dies covinents; e anà-se'n. E al tercer dia ell tornà e respòs, denant Don Ferrando e denant nostra cort, que a açò no hi calia jutge, mas que nós li dixéssim què era açò que nós demanàvem, e que ell nos respondria. E acordam-nos, e dixem a Don Ferrando:

—Tort diu Almofois, que en tota re que demanda faça senyor a vassall, ni un hom a altre, hi deu haver jutge, si doncs ell no li atorga la demanda que ell li fa; e deu ésser segur lo jutge, de les parts, que ço que ell jutjarà venga a compliment. On nós tornam a vós, qui sots missatge de l'alcaid, que, si l'alcaid vol rebre a Don Ferrando per jutge e segurar ço que nós li guanyarem en juü que sia seguit, que en sirem pagat.

E ell dix que no hi podia més fer de quant li era manat. E sobre açò faem testimonis los rics hòmens e ciutadans que hi havia de València, con ell no volia rebre nostre jutge¹⁷⁵⁷ que nós li dàvem. E, nós preses los testimonis, cavalgà e anà-se'n sa carrera. E d'aquí avant fo la guerra.

339 E nós enviam per los cavallers del regne de València e per los altres hòmens e per almogàvers; e ab los altres rics hòmens anam assetiar Xàtiva.¹⁷⁵⁸ E

1754. Vegeu § 327 on parla d'aquest plet i del reial que aquí esmenta.

1755. El raonament de Jaume I és sòlid, i, realment, l'alcaid de Xàtiva, com a vassall que era del rei, segons les convencions establertes entre ells, restava obligat, com tot vassall, a «estar en dret» sempre que el seu senyor li ho reclamés. I és això el que ara li reclama el monarca.

1756. Recordem que l'infant Ferran era oncle del rei Jaume, germà de Pere el Catòlic. Vegeu § 11, n. 100. Sobre els esments de la paraula *Espanya* en la crònica, vegeu § 6, n. 42.

1757. *jutge*: CDENV hi afegeixen *ne segurar que ens faés dret en poder del jutge*. [J. B.]

1758. El primer document signat pel rei en el setge de Xàtiva, *in obsidione Xative*, és del 7 de gener del 1244. Ara bé: ací es presenta un seriós problema: un altre exemplar del mateix document porta la data de 1243: «anno a Nativitate domini MCCXLIII» (MIRET, p. 165). I això, unit al fet que pel

posam-nos en l'horta, riba del riu,¹⁷⁵⁹ e d'altra part que ens venia un barranc, e dessús faem un vall; e així fo enserrada¹⁷⁶⁰ la host. E nós estant en aquella host, hac-hi molts torneigs entre els nostres e els llurs. E hac-hi un home qui fo parent del bisbe de Conca¹⁷⁶¹ e qui era natural de Conca, e havia'ns dit, ans que fóssem al seti de Xàtiva, que l'infant Don Alfonso volia fer una tenda en Xàtiva; e, en raó de fer la tenda, mentre la faïen, parlava pleit entre l'alcaid e est rei Don Alfonso qui ara és, qui era infant.¹⁷⁶² E nós sentim que aquella no es faïa sinó ab maestria, per ço que parlassen ab l'alcaid de Xàtiva lo pleit et ab l'infant Don Alfonso; e la tenda faïa's per encobrir lo feit que parlaven. E aquest de Conca, quan sabé que nós assetjàvem la vila, venc de Conca, e ab consell del bisbe, e que, si pogués trobar aizina que pogués parlar ab los de la vila, que els dixés que l'infant Don Alfonso venia, e que li atenessen lo pleit. E en açò haguem nós

novembre de 1243 (dia primer) el rei expedeixi un document «apud castilio nostro Xative» (MIRET, p. 551) i el dia 30 del mateix mes expedeixi a Xàtiva una pragmàtica (*Constitucions de Catalunya*, Pragmàtica, II, tit. 3, Const. 1), portaria a fer pensar si el setge i presa de Xàtiva hauria tingut lloc pel gener-febren de 1243, i no de 1244. MIRET, p. 165, resol la qüestió a favor de la datació de 1244. Però en aquell moment no coneixia el document datat al castell de Xàtiva. Bé és veritat que algun altre document datat *in obsidione Xative* porta indubtablement la data de 1244. Així el document datat a «VIº idus febroarii apud obsidionem Xative anno domini MCC quadragésimo quarto», que MIRET, p. 171, va considerar com de l'any 1245, però que és evidentment del 1244. Potser la solució fóra d'admetre que el rei va assetjar Xàtiva pel gener del 1243; que ara, com a conseqüència d'aquest setge, o més endavant, per pactes o pel que fos, el castell major li fou lliurat (i això explicaria la datació del primer de novembre de 1243 «apud castilio nostro Xative»); que després, havent mancat l'alcaid de Xàtiva a les condicions estipulades, el rei va assetjar novament la vila, i que això fou pel gener de 1244. Observem que això lliga, en certa manera, amb la narració de DESCLOT, cap. XLIX. I observem, encara, que això no es contradiu, malgrat el que a primera vista pugui semblar, amb les dades de l'*Itinerari* de MIRET, p. 157-159, perquè, contra el que ell suposa, tots, o quasi tots els documents del mes de gener que ell dóna com a documents de l'any 1243 són del 1242 (i el mateix podem dir dels dels mesos de febrer i març). De manera que resta una llacuna en l'*Itinerari* on s'encabeix perfectament un setge de Xàtiva pel gener de 1243. [El problema de datació de l'any 1243 desapareix si es considera que «castilio nostro Xative» és la localitat dita Castelló de Xàtiva; a més, si s'hagués referit al castell de Xàtiva hauria dit «apud castrum nostrum Xative». M. T. F.]

1759. El riu Montesa, afluent del Xúquer.

1760. Enserrar, probablement, en el sentit d'estrènyer, no en el sentit castellà de tancar. Bé és veritat que alguna vegada és usat en aquest sentit.

1761. El bisbe de Conca o Cuenca era aleshores Gonçal, EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi*. [El bisbe era Gonzalo Ibarra Ibáñez, conegut com «malleus Sarracenorum», el martell dels sarraïns: R. I. BURNS, P. CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures*, p. 88. M. T. F.]

1762. Alfons X de Castella va començar a regnar el 30 de maig de 1252, dia de la mort del seu pare. De manera que, si no es tracta aquí d'una interpolació, aquest tros del *Llibre* fou redactat després d'aquella data. Cal dir que els dos manuscrits bàsics contenen la frase. Cf. sobre la qüestió el que hem dit en el prefaci, i també § 237, n. 1455.

celosia, que sabíem bé que aquella tenda fo feita ab maestria per ço que nós perdessem Xàtiva.

[DESAVINENCES ENTRE EL REI I L'INFANT ALFONS DE CASTELLA
PER RAÓ DE LA POSSESIÓ DE XÀTIVA]

340 E anam cridar per la host que tot hom que hauria paraules ab los moros, menys que a nós no ho demanàs, que fos pres e que l'aduiessen a nós. E un dia eixiren los moros contra los de la host que volien segar e talar; e mogué's l'apellido en la host,¹⁷⁶³ e eixiren contra los moros. E Don Pere Llobera¹⁷⁶⁴ trobà aquest hom de Conca que parlava ab los moros, e per la crida nostra que havia oïda, que tot hom que parlàs ab los moros, que el presessen, acostà's a ell e dix que vendria tro a nós. E l'altre dix-li:

—Per què em volets menar al rei?

E ell dix:

—Per ço con lo rei ha vedat que negú no parlàs ab los moros, e vós havets-hi parlat; e vull saber si us ho manà lo rei o no.

E ell no es poc defendre d'ell, e amenà'l-nos forçadament. E, quan fo denant nós, dix-nos Don Pere Llobera:

—Senyor, aquest cavaller parlava ab los de dins.

E ell no negà que no hi parlàs, mas que no parlava negun mal de nós ni de la host. E nós dixem-li quant havia que ell era en la host. E ell dix que bé havia quinze dies.

—Doncs —dixem nós—, si quinze dies ha que vós sots en la host, bé ha vuit dies que havem fait cridar que negú no parlàs ab los moros, si a nós no ho demanaven, e vós res no ens en demanàs. Doncs, per què hi parlàs vós?

E ell dix-nos que no hi havia parlat ren de nostre dan. E nós dixem:

—Sí parlàs, que vós sots aquell que ens aduixés carta del bisbe de Conca, que volíets fer una tenda per a l'infant Don Alfonso e en raó de fer la tenda parlàvets nostre don e que es rendessen a ell. E açò sabem nós bé per cert per los moros de la vila. E oís molt bé la crida que nós havíem feita fer, car tots cells qui eren en la host la devien oir. E per ço con havets fait contra nós, nós fiant en vós, castigar-vos n'hem en tal manera que tothom qui tolre'ns vulla Xàtiva se'n guardarà per ço que nós farem en vós.

E tantost manam als porters que el presessen, que el faessen penitenciari e confessar e que el metessen en un arbre.

1763. Vegeu notes al § 336.

1764. Aquest Pere Llobera figura entre els testimonis del document datat en el setge de Xàtiva el dia 7 de gener de 1243 o 1244. Vegeu § 339, n. 1758.

341 E, quan venc a un mes passat,¹⁷⁶⁵ dixeren-nos que Énguera e Muixent¹⁷⁶⁶ havien retut a l'infant Don Alfonso, de la qual cosa nós nos meravellam molt, que ell presés neguna cosa de la pertinència de Xàtiva, per ço con era de nostra conquesta,¹⁷⁶⁷ e havia nostra filla per muller.¹⁷⁶⁸ E, per saber si era així la cosa, anam a Énguera e dixem als sarraïns que ens rendessen Énguera. E ells dixerem que renduda l'havien a l'infant Don Alfonso, e que l'alcaid seu era qui. E entenem lladoncs que les paraules de la tenda se provaven per veritat; que, pus ell tocava a neguns dels castells de Xàtiva, que bé prendria Xàtiva, qui la li rendés. E enviam a aquell cavaller que hi era, que vengués a nós; e ell venc a nós, e demanam-li nós: —Vós, con sots aquí?

E ell dix-nos que hi era per Don Pere Núñez de Guzman.¹⁷⁶⁹ E l'infant havia'l comanat a Don Pere Núñez que l'emparàs per ell. E nós dixem-li que açò no creïem, que l'infant emparàs nulla cosa del món que fos de nostra conquesta.

342 Ab tant partim-nos d'aquí e manam a cavalcadors qui eren en la host que els anassen fer mal. E, quan venc altre dia, meteren celada a aquells d'Énguera e preseren-ne disset los de la host nostra e aduixeren-los-nos; e nós compram-los d'ells. E puis, altre dia, anam a Énguera e dixem-los que ens rendessen Énguera e, si no ho faïen, que d'aquests disset fariem justícia, e de tots aquells que poiríem pendre fariem atretal tro fos erma. E per tot açò que nós los enviam a dir no ens volgren retre lo castell; e a vista d'ells faïem-ne la meitat escapar e l'altra meitat enforçar. E tornam-nos-en a nostra host, que era denant Xàtiva.¹⁷⁷⁰

1765. Això és, en el mes de febrer.

1766. Énguera, en la diòcesi i actual província de València, cap del partit judicial del seu nom. Moixent, dins el partit judicial d'Énguera, a la vora del riu Montesa.

1767. Segons el tractat de Cazola entre Alfons VIII de Castella i Alfons el Cast de Catalunya-Aragó (vegeu abans, § 307, n. 1671), Xàtiva era assignada a la conquesta dels monarques catalans. En conseqüència, ho eren també Énguera i Moixent, que eren del terme de Xàtiva (vegeu VALLS-TABERNER, *Relacions familiars i polítiques entre Jaume I i Alfons el Savi*, p. 2-3).

1768. La filla del Conqueridor era la infanta Violant, que va casar-se amb l'infant Alfons de Castella el dia primer de desembre de 1249. Encara, doncs, en aquest temps (1244) no era la seva muller, com no fos per paraules de futur. Bé és veritat que Violant, tot i ésser la filla gran del Conqueridor i de Violant d'Hongria, era aleshores molt joveneta, set o vuit anys. Vegeu § 237, n. 1455, i § 130, n. 934.

1769. En realitat, no es tracta de cap Núñez, sinó d'un Munyoz. P. Munionis de Guzman figura entre els testimonis del tractat d'Almirra. Vegeu § 343.

1770. TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 91, comenta: «Cal no oblidar que els habitants d'Énguera eren considerats com a traïdors pel fet d'haver-se lliurat a Castella, amb menyspreu dels drets d'Aragó. A conseqüència dels tractats que limitaven la conquesta de cada reialme cristià, els sarraïns havien esdevingut, sia en realitat, sia ficticiament, els súbdits del sobirà en la part del qual es trobaven. Era admesa com a lleial la lluita sostinguda per ells per defensar llur independència, però era considerada com un crim tota temptativa feta per donar-se a un sobirà cristià en la conquesta del qual no estava situat llur país.»

343 E, quan venc entorn de quinze dies,¹⁷⁷¹ envià'ns messatge l'infant Don Alfonso, que es volia veer ab nós, e pregà'ns que li eixíssem a Almisra;¹⁷⁷² e nós enviam-li a dir que tort nos tenia e, adobant-nos lo tort que ens tenia, que ens veuríem de bon grat ab ell. E, enans que la sua resposta haguéssem, aguisam ab un frare de Calatrava qui tenia Villena que ell nos rendria Villena e Saix;¹⁷⁷³ e haguem dels moros los Capdets e Bugarra.¹⁷⁷⁴ E, quan l'infant venc, que volia emparar Villena e Saix e los Capdets e Bugarra, e no li volgren acollir, perquè nós ho teníem tot, envià'ns pregar que li eixíssem a vista. E nós lleixam en la host doscents cavallers e els hòmens de peu que hi eren e anam-nos veer ab ell. E no havia ab nós sinó En Guillem de Montcada e el mestre de l'Espital e N'Eixemèn Pérez d'Arenós e En Carroç¹⁷⁷⁵ e de nostra companya una partida;¹⁷⁷⁶ e ab l'infant Don Alfonso era lo maestre del Temple e el d'Uclés et Don Diego de Biscaia e altres rics hòmens de Castella e de Galícia,¹⁷⁷⁷ de què a nós no ens membreten los noms.¹⁷⁷⁸ E eixim a la vista entre Almisra e los Capdets, on ell s'era atendat, e nós a Almis-

1771. Això ens duria ja al mes de març (cf. abans, § 341, n. 1765); com, en efecte, ens hi duen l'estada a Almirra de què parla tot seguit, i el tractat del mateix nom.

1772. Ha d'ésser Almirra, població avui desapareguda, situada no lluny dels Capdets. Vegeu una mica més avall. [Almirra es trobava prop de Biar. M. T. F.]

1773. Sobre aquestes dues poblacions, vegeu, respectivament, § 290, n. 1625, i § 291, n. 1626.

1774. Los Capdets o Capdet, avui Caudete, en la província d'Albacete (segregada, doncs, del País Valencià). Va formar part del regne de València fins a la divisió provincial i tenia vot en Corts. Com que Villena va restar per a Castella, Capdet va restar com una illa valenciana en territori de la corona castellana. Vegeu MATEU I LLOPIS, *El País valencià*, p. 115. Pel que fa a Bugarra, hi ha una població d'aquest nom a la diòcesi i actual província de València, partit judicial de Villar del Arzobispo, a la vora esquerra del Guadalaviar. Tanmateix, resta força allunyada de tota aquesta comarca de què és ara qüestió en la crònica. I, tal com s'esmenta en el tractat d'Almirra, no pot ésser aquesta. Vegeu § 349, n. 1805. [Bogarra era una alqueria de Cabdet; sobre aquesta delimitació vegeu E. GUINOT, *Els límits del regne*, p. 37-38. M. T. F.]

1775. Guillem de Montcada i Hug de Forcalquer, mestre de l'Hospital, i Ximèn Peres, castellà d'Amposta, figuren entre els testimonis del tractat d'Almirra. I Carroç, que era senyor de Rebollet, figura entre els testimonis d'un document expedit el dia abans, 25 de març, al mateix lloc. Vegeu MIRET, p. 167-168 HUICI, *Colecció*, 1, CCLXVIII-CCLXIX

1776. A més a més dels noms esmentats en la nota anterior, apareixen en els precitats documents: Andreu d'Albalat, bisbe de València; Guillem de Cardona, mestre provincial del Temple; Ximèn de Foces; mestre Martí, ardiaca de València; don Ladrón, Ramon de Belloch, Mateu Ferriç, Pere i Gil d'Atrosillo.

1777. El mestre del Temple en els tres regnes d'Espanya, Martí Martínez; Pelagi Pérez Correa, mestre de la milícia de Santiago, i don Diego López de Haro, apareixen entre els testimonis del tractat d'Almirra. Hi figuren també Gonçal, bisbe de Conca; Alfons Téllez, Pere Munyoz de Guzmán (el que ha aparegut amb el nom desfigurat en el § 341), Gonçal Ramírez, Pere Guzmán.

1778. Nova declaració de falla de la memòria, d'altra banda ben justificada. En el prefaci hem dedicat un apartat a aquestes falles de memòria.

ra.¹⁷⁷⁹ E foren ab nós més de la terça part dels cavallers que ab ells no eren; e vim-nos. E, quan nós fom vists, venc a la nostra host per veer la regina nostra muller. E nós volguem-li fer lliurar lo castell d'Almisra e la vila, e que ell posàs, e ell no hi volc posar; e posà defora, al peu del puig d'Almisra, on feia havia parat ses tendes. E aquí haguem gran solaç e gran amor.

344 E puis venc la reina, nostra muller,¹⁷⁸⁰ que ens havia pregat que la lleixàssem venir a les vistes, per tal que aquell contrast que era entre nós e nostre genre que s'adobàs; e ell venc-la veer sempre que fo venguda. E aquell dia passà's,¹⁷⁸¹ en alegria e en solaç, perquè no era bé que parlàs hom de neguns feits en lo primer dia.

345 E, quan venc en l'altre dia, oïdes les misses, ell venc veer la regina altra vegada. E nós demanam-li per què havia enviat per nós, que ens víssem ab ell. E dixeren-nos, per ell, lo mestre d'Uclés e Don Diego de Biscaia que l'infant era vengut per aquesta raó: que era casat ab nostra filla¹⁷⁸² e que creïa ell que nós no la poríem mills casar ab null hom del món que ab ell; per què creïa que devia haver una partida de terra ab ella, en casament, e que Xàtiva,^{1782bis} que li havien mandada per Ovieta Garcia, que parlà lo començament lo casament. E nós dixem-los que ens acordariem e que els respondriem. E nós acordam-nos ab la regina e ab aquells rics hòmens qui ab nós eren, e enviam al rei¹⁷⁸³ que ens enviàs lo mestre e Don Diego, e respondriem-los. E ells vengren, e fo aital la resposta: que bé sabíem nós e la regina que bé havíem maridada nostra filla, mas que aquella era estada paraula que nós no havíem dita a Ovieta Garcia ni a altre hom del món, que nós Xàtiva dèssim ni altre llogar; que quan nos casam ab la reina Dona Lienor, sa tia,¹⁷⁸⁴ que anc no ens deren terra ne haver ab ella.

—E nós no creem que més hajam a dar a negun rei ab nostra filla, que ell a nós ab la sua.

1779. L'estada del rei Jaume a Almirra està provada documentalment. Hi ha documents expedits pel rei els dies 25 i 26 de març d'aquell any 1244. Vegeu MIRET, p. 167-168.

1780. No tenim notícies documentals de l'anada de Violant d'Hongria a Almirra, i no ens és coneguda sinó per aquesta notícia del *Llibre*.

1781. *passà's*: Llició preferible de CENV; H *passat*. [J. B.]

1782. Ja hem indicat (§ 341, n. 1768), que el matrimoni encara no havia tingut lloc; però la infanta Violant ja devia ésser aleshores a Castella, nodrint-se a la cort castellana.

1782bis. *Xàtiva*: CDENV hi afegeixen *li deviem dar*. [J. B.]

1783. Aquí el cronista oblida que Alfons el Savi, com ha indicat una mica més amunt, encara no era rei.

1784. En realitat, tia àvia. Perquè Elionor, primera muller de Jaume I, era filla d'Alfons VIII de Castella, germana de Berenguera, i Berenguera era mare de sant Ferran i àvia d'Alfons el Savi. Vegeu § 17, n. 178 i 179.

E que no li pesàs, que Xàtiva que no dariem a hom del món, car era de nostra conquesta, e que ell havia prou e no li devia fer enveja lo nostre; e que el pregàvem que no li pesàs, que nós àls no era nostre acord que hi féssem.

346 E ells partiren-se despagats de nós per semblant e tornaren-se'n. E altra vegada ells tornaren a nós al vespre e dixeren-nos que ço que dit havien, provarien ells, per Ovieta Garcia, que així era. E nós dixem que per tal cavaller teníem nós Ovieta Garcia, que no lleixaria de dir la veritat per Don Alfonso, son senyor, mas, però, que dret vedava que prova de vassall no fos reebuda contra altra.¹⁷⁸⁵ E açò era gran cosa, e no volíem metre Xàtiva en paraula d'home qui son vassall fos, mas que nós sabíem la veritat, e Déus; e que l'infant no devia demanar terra ab nostra filla, que altres ajudes grans e bones podia haver de nós a honor d'ell e a pro, car, si mester li fossen mil o dos mil cavallers, que poria haver en sa ajuda, ab nós ensems, e açò no tan solament una vegada, mas dues o tres e deu, si mester hi fos; e valia més açò ab nostra amor, que no l'àls ab desamor de nós. E així passà's aquella nit ab aquelles paraules que foren entre nós e ells; e dixem-los que d'aquella manera que ells demanaven, no en faríem res. E així partiren-se aquella nit de nós.

347 E altre dia tornaren e dixeren-nos:

—Senyor, bon seria que vós donàsets Xàtiva a l'infant; que, si no ho fets, aitambé l'haurà, que l'alcaid la li darà.

E nós dixem:

—Con l'haurà l'infant? Ne l'alcaid, con la li darà?

E ells responeren:

—Per ço car la li quer donar.

E nós dixem-los¹⁷⁸⁶ que

—Nós no n'havem paor que negú la'ns tolga: ni l'alcaid la pot donar ni negú¹⁷⁸⁷ la gos pendre, car qui en Xàtiva volrà entrar, sobre nós haurà a passar. E vosaltres, castellans, cuidats passar ab vostres menaces, e aquelles esperar-les-vos he. E deïts, si àls volets dir, que, pus àls no recaptam, si açò no, sapiats que iréme'n ma carrera, e vós fets lo que porets.¹⁷⁸⁸

348 E sobre açò manam ensellar e trossar les atzembles. E la regina pres-se a plorar e dix que en mal punt era nada, que ella era venguda aquí per adobar a nós e a

1785. No hem sabut trobar aquesta prohibició entre els Usatges i Constitucions de Catalunya.

1786. *dixem-los*: CDENV hi afegeixen *Deïm-vos*. [J. B.]

1787. *ni negú*: Llicó preferible de DEV; CN *ni negun*; H *ni'l segur*. [J. B.]

1788. Aquesta frase, esdevinguda famosa, ha d'ésser posada al costat de la que Jaume I adreça als castellans una mica més avall, § 348.

son genre, e ara que veés que així es partia tan mal. E ells anaren-se'n e dixeren a l'infant que nós nos en volíem anar e que manàvem ensellar. E, quan nós haguem ensellat, venc-nos lo mestre d'Uclés e Don Diego de Biscaia e dixeren-nos:

—Rei, és açò per a vós que vós vos arravatets tan tost e tan fort?

E nós dixem:

—No ha hom en el món que vosaltres no féssets eixir de mesura, per ço quan fets totes les coses ab orgull e cuidats-vos que tot ço que vós volets deja hom fer.¹⁷⁸⁹

E dixeren-ho a la regina:

—Senyora, parlats ab vostre marit e digats-li que no s'ireixe ni s'arravate, que nós irem a Don Alfonso, e la cosa no es partirà així con ara se parteix.

E la regina pregà'ns plorant que no ens cuitàssem ni volguéssim cavalgar, que ells irien lla, a Don Alfonso, e que endreçarien la cosa ab amor de nós e d'ell. E nós dixem que, pus ella e ells nos en pregaven, que ho fariem, e que vinguessen tost ab llur ardit. E anaren-se'n a l'infant Don Alfonso e parlaren lo pleit en esta manera: que ell se partís que no demanàs Xàtiva, e que partíssem les terres entre nós e ell com se detria el regne de Múrcia e el regne de València, e que nós li retéssem Villena e Saix e los Capdets e Bugarra, e ell que rendria a nós Ènguera e Moixent.¹⁷⁹⁰

349 Aquest fo lo partiment de les terres: que l'infant hagués Almansa e Sarafull¹⁷⁹¹ e el riu de Cabrirol,¹⁷⁹² e nós que haguéssim Castalla¹⁷⁹³ e Biar¹⁷⁹⁴ e Re-

1789. Aquesta frase, famosa també, unida a la que dóna el § 347, ha d'ésser posada al costat de la que el mateix *Llibre*, § 147, atribueix a Jaume I sobre la ufana i l'orgull dels castellans.

1790. En el tractat d'Almirra no es fa cap al·lusió directa a aquestes dues poblacions d'Ènguera i Moixent, però resten dins els dominis de Jaume I. GIMÉNEZ SOLER, en la seva obra *La Corona de Aragón y Granada* («Bol. Ac. Buenas Letras», III, p. 101), va equivocar-se en afirmar que Ènguera fou conservada per Alfons el Savi (vegeu TOURTOULON, *Jacme I*, II, p. 93; VALLS TABERNER, *Relacions familiars i polítiques entre Jaume I i Alfons el Savi*, p. 4). [Sobre la delimitació amb Castella: E. GUINOT, *Els límits del regne*, p. 38-39 i 73-74. M. T. F.]

1791. Almansa, avui dins la província d'Albacete, diòcesi de Cartagena-Múrcia, cap del partit judicial del seu nom. Sarafull, o Xarafull, en la comarca de Cofrents, o sia la vall del riu Reconç o Aiora, dins la comarca històrica que, precisament, es designava amb el nom d'«Aiora i Xarafull i tota la vall». Avui dins la província de València, partit judicial d'Ènguera.

1792. El riu de Cabrirol ha d'ésser el riu Cabriol, que és un afluent del Xúquer. Neix a la serra d'Albarrasí i desemboca en el Xúquer, per la vora esquerra, en el lloc de Cofrents. És esmentat en el tractat d'Almirra. Vegeu tot seguit.

1793. Castalla, un dels extrems de la vall anomenada la Foia de Castalla, a la vora del riu. Avui dins la província d'Alacant, partit judicial de Xixona. Sobre Castalla, vegeu VICENTE CASTAÑEDA, *Relaciones geográficas, topográficas e històriques del reino de Valencia*, «Rev. de Archivos, Bibliotecas y Museos», XXXVI, 1917.

1794. Biar, població extrema de la frontera amb Castella. Pel port de Biar s'entra a la Foia de Castalla de què parlem en la nota anterior. Diòcesi de València, dins l'actual província d'Alacant, partit judicial de Villena.

lleu¹⁷⁹⁵ e Seixona¹⁷⁹⁶ e Alarc¹⁷⁹⁷ e Finestrat¹⁷⁹⁸ e Torres¹⁷⁹⁹ e Polop¹⁸⁰⁰ e la Mola que és¹⁸⁰¹ prop d'Agües¹⁸⁰² e Altea¹⁸⁰³ e tot ço¹⁸⁰⁴ que s'enserrava dins sos tèrmenes. E faem nostres cartes butllades entre nós e l'infant Don Alfonso,¹⁸⁰⁵ e partim bons amics, e reté la un a l'altre ço que tenia que no era seu. E nós tornam-nos-en a Xàtiva,¹⁸⁰⁶ en la host, que estava molt bé, així con nós la llei-

1795. Relleu, a la comarca de la Marina, avui dins la província d'Alacant, partit judicial de la Vila Joiosa.

1796. Seixona, o sia Xixona, a la vora del riu del seu nom, a l'Est de la Foia de Castalla, en el Barranc de la Torre. Avui dins la província d'Alacant, cap del partit judicial del seu nom.

1797. No hem pogut identificar-lo.

1798. Finestrat, en la comarca de la Marina, avui dins la província d'Alacant, partit judicial de la Vila Joiosa.

1799. Torres. Hi ha barranc de Torres a la comarca de la Marina

1800. Polop, a la comarca de la Marina, avui dins la província d'Alacant, partit judicial de la Vila Joiosa.

1801. és: Lliçó preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

1802. Aigües de Busot, Horta d'Alacant, avui dins la província d'Alacant, diòcesi d'Oriola, partit judicial de Xixona, al peu de la Serra d'Or o de l'Home, a la qual deu referir-se el *Llibre*, si bé sembla més aviat referir-se a una població. Aigües és esmentada concretament en el tractat d'Almirra. Vegeu una mica més avall.

1803. Altea, població de la comarca de la Marina, avui dins la província d'Alacant, partit judicial de la Vila Joiosa. A la dreta del riu Algar, en el centre de la badia d'Altea.

1804. tot ço: C *Botzo*; DEN *Torzo*; V *Tormo*. [J. B.]

1805. Les cartes que contenen el tractat d'Almirra, datades en aquesta forma: «Datum Almiçrano cum ibi haberent colloquium, .vii. kalendas aprilis anno .mccclxxx. quarta». El dia 26 de març, doncs, de l'any 1244. En la part referent a la partició que ací presenta la crònica, el text del tractat adjudicava a Alfons: «castrum et villam de Alacant cum omnibus suis terminis, secundum quod terra vadit et exit ad portum de Biar, et castrum et villam de Vilena, et versus partem Murcie et Castelle, salvo utrique ipsorum termino suo ab integro, et omnia alia sicut vadunt inter terminum de Almiçram et de Bogarra, salvo utrique istorum termino suo ab integro, et sicut vadunt versus principium serre de Rua, quod est super Ayora prout aque vertunt de dicta serra de la Rua ex parte Castelle et sicut dicta serra de la Rua est ubi cadit Cabriel in Xucarum». I adjudicava a la conquesta de Jaume I: «castrum de Caztalla cum omnibus suis terminis, et castrum de Biar cum omnibus suis terminis, et castrum de Almizra cum omnibus suis terminis et omnia que sunt ultra dicta castra de Alacant, de Aguas et de Bussot, salvis omnibus ab integro utrique istorum castrorum suis terminis et omnia que sunt infra portum de Biar versus Xativam, Deniam et versus aliam terram regni Valencie, et omnia alia sicut vadunt infra terminos superius assignatos citra prout aque vertunt ex parte Valencie. Hec tamen divisio procedit usque in Xucarum, ubi Cabriel intrat in Xucarum, et a Xucaro usque in Biar, prout dictum est superius.» Publicat, entre altres, per HUICI, *Colección*, I, doc. CCLXIX. Sabem que aquestes «cartes butllades», de què parla aquí la crònica, estigueren a Sixena. I que encara hi eren en 1260, perquè, en document datat a Terol el primer de desembre, el Conqueridor manava a la priora de Sixena que li trametés «omnia translata omnium instrumentorum que sunt inter nos et illustrem Regem Castelle». Vegeu BOFARULL I SANS, *Don Jaume i l'Arxiu Reyal*, «Bol. Ac. Buenas Letras», IV, p. 253.

1806. Sabem que hi tornava a ésser el dia 29 de març de 1244, és a dir al cap de tres dies de la signatura del tractat d'Almirra. MIRET, p. 168.

xam. E estigué's aquí dos meses¹⁸⁰⁷ que ells no parlaren negun pleit que faéssem.

[ACABAMENT DEL SETGE DE XÀTIVA]

350 E, quan venc passat los dos meses, envià'ns l'alcaid un sarraí qui havia nom Abolcàsım;¹⁸⁰⁸ e faem eixir tots los de la nostra tenda per parlar ab ell. E ell, quan veé que no hi havia negú sinó nós, dix-nos que l'alcaid¹⁸⁰⁹ nos saludava e que es comanava en la nostra gràcia així con en aquell hom del món qui major cor havia de servir e d'amar e d'honrar, e que ens enviava a dir per què el teníem assetjat, que bé sabíem nós que son pare li havia manat que a negun cristià del món ni a sarraí non lliuràs aquell castell si a nós no, si ell lo havia a perdre; e que no el devíem tenir assetjat ni fer mal, que ell per nós lo tenia e que ell jamés no faria altra via sinó la nostra. E nós responem-li que ben sabíem per oïda aquelles paraules que li havia manades son pare, mas, pus Déus volia que nós fóssem rei del regne de València, e que Xàtiva era lo pus noble lloc que hi fos, de València enfora,¹⁸¹⁰ que ell no devia voler, car d'altra manera li poríem nós fer bé, sí que ell e son llinatge ne porien viure honradament; altra, que el castell de Xàtiva que faia per nós, car era clau de l'altre regne de València, si Xàtiva no era nostra. Per què el pregàvem que ell ho volgués, car d'altra manera nós no podíem partir d'aquell lloc tro que l'haguéssem.

—E, quan ell ho haja fait costar a nós, ell no serà fora de messió, que no l'haia a metre en retener aquell lloc; e seran dos dans: un a nós, e altre a ell. E ell pot excusar açò per la nostra amor, ab lo benefici que nós li faérem; e açò semblarà mills seu que nós li darem, e Xàtiva semblarà mills nostra.

351 —Senyor —dix ell—, què volríets de Xàtiva que en faés l'alcaid?

E nós dixem-li:

—Don-nos lo castell, e nós heretar l'hem, ell e son llinatge.

E Abolcàsım respòs:

1807. El dia 10 de maig de 1244 el rei continuava en el setge de Xàtiva (vegeu MIRET, p. 168). La indicació que fa ací la crònica ens duria a les acaballes de maig. Però probablement els esdeveniments que segueixen han d'ésser col·locats a mitjan maig. Vegeu les notes al paràgraf següent.

1808. Es tracta de l'escrivà major de Xàtiva, segons indica el *Llibre* mateix en el paràgraf següent. [Abu-l-Qasım Ahmad b. Yamın: P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 564. M. T. F.]

1809. *que l'*: Lliçó preferible de CDENV; H *aquel*. [J. B.]

1810. Cf. aquest elogi de Xàtiva amb el que el *Llibre* n'ha fet abans (§ 318), i amb l'elogi que posa en llavis de la reina Violant una mica més avall (§ 353).

—Con se poria ell deseixir tantost de Xàtiva, qui és tan bon lloc, e que no pensàs primer què ens demanaria ni què no?

E nós dixem:

—Deseixir-se'n ha en aquell qui serà son senyor e qui el guardarà de mal e que li darà deu tants que anc son llinatge no hac.

E dix ell:

—Senyor, les paraules que vós deïts són de gran feit, e, si a vós plau, jo tornaré a l'alcaid e dir-les-li he.

E nós dixem:

—A nós bé plau que hi anets e que les li digats e que ens hi tingats bon lloc, que vós sots escrivà major de Xàtiva, e nós heretar-vos hem bé, més que anc no n'hagués, car bé sabets vós que estorçre no ens podets.

352 E sobre açò ell tornà dins. E al tercer dia ell tornà a nós e dix-nos que no trobava de consell que Xàtiva des per nulla re. E sobre açò dixem-li nós, pus ell no la'ns volia dar, que es pensassen de defendre, que nós la combatriem e hi estariem tant tro que l'haguéssim presa. E ell pregà'ns que li enviàssem N'Eixemèn de Tovia, qui era son privat, e fiava's molt en ell;¹⁸¹¹ e nós enviam-li N'Eixemèn de Tovia e dixem-li que l'alcaid lo demanava, e que es n'entràs ab Abolcàsım en Xàtiva, e que ara coneixeriem l'amor e la naturalea que havia ab nós. E era açò dimecres.¹⁸¹² E pregà'ns lo missatge que nós no faéssem fer mal a la vila, ni ells no ho farien a nós tro al dimenge,¹⁸¹³ per ço car al divenres¹⁸¹⁴ venrien los vells a la mesquita e aquí acordarien-se tro al dissabte, e, per açò, que duràs la treva tro al

1811. Eiximèn de Tovia apareix, en efecte, per aquest temps en el setge de Xàtiva; ell signà com a testimoni un document reial del 10 de maig de 1244, ja esmentat (§ 349, n. 1807), el darrer que ens dóna MIRET (p. 168) datat «in exercitu Xative». Però MIRET, que havia remarcat (p. 164) la presència de Eiximèn de Tovia en un document expedit pel rei a València el 24 de setembre de 1243, i que havia escrit: «Ací tenim, doncs, Tovia en el seguici del rei vuit o nou mesos abans dels esdeveniments de Xàtiva», ara no adverteix la presència de l'esmentat personatge en el setge mateix. [Ximèn de Tovia apareix com a testimoni en documents dels Azagra, fets a Terol el 1242: R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, docs. 23 i 24, ja que era un cavaller d'aquesta zona. Fou alcaid del castell de Xàtiva després de la conquesta i rebé diverses donacions a Xàtiva, a València i Alzira i l'alqueria de Montserrat. Sembla que morí vers 1270: J. HINOJOSA, *Diccionario*, IV, p. 383. Un Ximèn de Tovia, que devia ésser fill seu, era senyor de Tramacastiel, a la comarca de Terol, el 1292 i justícia de Terol el 1294: A. J. GARGALLO MOYA, *El Concejo de Teruel*, p. 224 i doc. 253. M. T. F.]

1812. Hauria d'ésser el dimecres 11 de maig o el dimecres següent 18; perquè la Pentecosta, de què parla tot seguit, fou el 22, i el *Llibre* diu que les paraules duraren molt. Ens decantaríem més aviat cap al segon dels dimecres esmentats que deixa un marge de quatre dies per a les converses.

1813. El dia 15 o el 22, segons les conjectures que acabem de fer.

1814. El dia 17 o el dia 20.

dimenge. E nós atorgam-lo-li. E no en volguem fer llongues noves, per tal con les paraules duraren molt, e seria allongament del llibre.¹⁸¹⁵

353 E en l'altre dia aenant venc-nos Abolcàsım e Setxi e Almofois¹⁸¹⁶ e N'Eixemèn de Tovia:¹⁸¹⁷

—Senyor, aquí ens envia l'alcaid tot son consell e son cor, e ço que aquests faran, tingats per aitan ferm con si ell ho faïa.

E foren les paraules aitals: que ell nos lliuraria lo castell menor de Xàtiva,¹⁸¹⁸ e que ell tingués lo major, d'aquella Pentecosta en dos anys;¹⁸¹⁹ e nós que li faéssem saber qual lloc honrat li dariem. E nós parlam qual heretat covinent li poiríem dar; e ell demanà Montea e Vallada,¹⁸²⁰ que són castells bons e són prop de Xàtiva, e nós dixem que hauríem nostre acord. Ab tant, eixim de nostra tenda e anam a aquelles cases que nós haviem feites, on era la regina; e fo en nostre acord lo maestre de l'Espital, N'Hug de Fullalquer, e En Guillem de Montcada e N'Eixemèn Peris d'Arenós e En Carroç;¹⁸²¹ e dixem-los lo pleit que ens parlava l'alcaid, e que ens hi consellassen; e dixeren ells a la regina que hi dixés primerament que ells. E dix la regina:

—Senyor, quin consell vos poria jo donar en aquest feit, ni negú? Consell-vos que, pus podets haver Xàtiva, que no ho allonguets per un castell ni per dos, que el pus bell castell és del món e el pus ric que jo anc veés ne null hom.¹⁸²²

1815. En altres ocasions també s'ha excusat en aquesta forma de no donar més detalls sobre un esdeveniment: l'*allongament del Llibre*. Vegeu Prefaci.

1816. Ja abans (§ 322) el *Llibre* ha parlat de Setxi Abenferri, com d'un dels homes més poderosos de Xàtiva i com d'un dels consellers de l'alcaid. També ha parlat d'Almofois (§ 336), el qual ha anomenat el més savi de Xàtiva.

1817. *Tovia*: CDENV hi afegeixen *e que parlassen llur pleit ab nós e que el fermàssem. E dix-nos N'Eixemèn de Tovia*. [J. B.]

1818. Sobre els dos castells de Xàtiva, el major i el menor, vegeu DESCLOT, cap. XLIX, i MUNTANER, cap. IX. També abans, § 318 i § 339, n. 1758, en què esmentem un document de primer de novembre de 1243, datat «apud castilio nostro Xative», que obliga a pensar que, potser passatgerament, el castell ja havia pertangut al rei en aquella data. [Ja hem dit que aquest «castilio» no era el castell de Xàtiva sinó la localitat de Castelló de Xàtiva. Vegeu nota 1758. M. T. E.]

1819. La Pentecosta va escaure's aquell any 1244, hem dit, el dia 22 de maig.

1820. En la narració de DESCLOT (capítol XLIX). Montesa també és oferta a canvi d'un dels castells: el major. En canvi, no s'hi parla per res de Vallada. Montesa i Vallada són poblacions del ponent de la vall de Xàtiva, i ambdues formen part avui de la província de València, partit judicial d'Énguera.

1821. Si no tenim cap notícia documental de l'estada de la reina Violant al setge de Xàtiva, tenim dades documentals que ens confirmen la presència de tots aquests barons prop del rei i llur participació en el setge. Els tres primers apareixen entre els testimonis del tractat d'Almirra (26 març). Guillem de Montcada apareix també en un document reial datat a Ondara el 6 de juny. Ximèn Peres d'Arenós o de Tarassona apareix també en un document datat a Xàtiva el 29 de març, en un altre del 10 de maig i en el precitat document d'Ondara. Quant a Carroç, senyor de Rebollet, no apareix sinó en aquest (vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 167-169).

1822. Aquest elogi que la reina hauria fet del castell de Xàtiva ha d'ésser posat al costat dels altres elogis que en fa el *Llibre* i dels que en fan DESCLOT i MUNTANER (vegeu abans, §§ 318 i 350 i

E dix lo maestre de l'Espital:

—No hi diré plus,¹⁸²³ que bon consell ha dat la regina.

E tots los altres atorgaren-ho. E nós dixem que bé ens hi havien consellat, e tinguem-ho per bo; e pensam nós que, pus lo menor castell nos dava, que puis lo major no era en sa mà.¹⁸²⁴

354 Ab tant, enviam per N'Eixemèn de Tovia e per los sarraïns; e responem-los en aquesta manera: que tant amàvem nós son pare de l'alcaid e tant amàvem son fill, que ens havia lleixat en nostra comanda, que ja fos que nós no ho haguéssem acabat tot a nostra voluntat, que per amor d'ell que ho volíem fer. E ells pregaren-nos de part de l'alcaid e dels vells que nós que volguéssem que Don Eixemèn de Tovia tingués lo castell, per ço car l'alcaid se fiava en ell molt, e nós atretal qui ens hi fiàvem. E nós atorgam-los-ho e presem lo castell menor. E així partim nostra host e establím lo castell fort bé de vianda e d'hòmens e tornam-nos-en en València.¹⁸²⁵

[SETGE E RENDICIÓ DE BIAR]

355 E, nós estant en València, vengren-nos dos sarraïns de Biar, qui eren antics hòmens, que cascú havia plus de cinquanta anys, e dixeren als nostres porters que

les notes corresponents). Però l'elogi de la reina, que havia vist tants països en el seu viatge d'Hongria a Catalunya, fóra el que tindria més importància.

1823. Possiblement, com en altres llocs del *Llibre*, ací imitava el llenguatge del Mestre de l'Hospital, que devia ésser el provençal. La forma *plus* es troba alguna altra vegada a la crònica, però la forma corrent hi és *pus*. En canvi, la forma del futur en *ay* no es troba sinó en els casos en què el cronista vol imitar una llengua estrangera (vegeu el nostre Prefaci).

1824. És a dir que posseint el rei el castell menor, ja no podia l'alcaid disposar amb plena llibertat del major. — Cf. aquesta rendició del castell menor amb la que presenta DESCLOT (cap. XLIX). En la crònica de Desclot, la rendició del castell menor és conseqüència de la rendició del castell major. Cap rastre en el *Llibre* de la tradició dels dos germans, cadascun dels quals té un dels castells de Xàtiva, la tradició que ens ha conservat Desclot. [Precisions cronològiques sobre la rendició condicionada de Xàtiva a R. I. BURNS, P. CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures*, p. 100-102. El consentiment del rei a l'acord ofert pels moros i negociat per Ximèn de Tovia hauria estat donat el 30 de maig. Entre el 31 de maig i el 4 de juny el rei aprovisionà el castell menor de Xàtiva i féu preparar el tractat bilingüe de rendició i el 5 de juny marxà amb el seu exèrcit. El 6 ja era a Ondara. L'estudi i edició d'aquest tractat tant del text llatí com de l'àrab *ibidem*, p. 123-192. M. T. F.]

1825. Després del document datat a Xàtiva el 10 de maig de 1244, esmentat abans (§ 349, n. 1807), MIRET, p. 168-169, en presenta un de datat a Ondara el 6 de juny. Però després hi ha en l'*Itinerari* una llacuna fins al primer d'agost, data en la qual el rei Jaume es trobava, realment, a València. I a València expedeix encara documents els dies 14, 17, 18 i 19 d'agost.

volien parlar ab nós e que venien per nostre gran pro. E faem-los entrar denant nós e dixem-los què volien. E ells dixeren que, si nós volíem anar a Biar, que ells que ens donarien lo castell; e que aquell era lo mellor castell que fos d'aquella frontera, e que, si nós l'haviem, que hauríem tota aquella frontera. E nós dixem-los:

—Ara digats con lo'ns poríets vós donar ni con se poria fer.

E ells resposeren que ells eren dels pus aparentats hòmens d'aquella vila e que havien parlat ab alguns de la vila, ab tals que la'ns porien bé retre, e que sabien per cert que, si a nós veïen, que es faria. E nós dixem:

—Anats-vos-en lla, e nós ajustarem aquí tro a cent cavallers; e serem a Xàtiva, e així aduïts-nos cert ardit de la cosa si serà o no.

356 E, quan venc aquell dia, nós fom a Xàtiva,¹⁸²⁶ e fo-hi lla un d'aquells dos sarraïns; e nós dixem-li què havia fait son companyó, e ell dix que el fait atorgaven tots los moros de Biar, e que son companyó era romàs per ço que els amenàs tots denant nós, e que vinguessen a nostra mercè quan nós nos acostàssem al castell. E nós anam lla ab aquesta fiança, car anc sarraí no ens trencà fe que ens hagués promesa per raó de castell que ens hagués promès de retre, de Lançrat enfora, en lo fait de Rogat.¹⁸²⁷ E aquest sarraí afaiçonà'ns-ho tan bé e tan fort, que hi haguem a anar. E, quan nós fom lla,¹⁸²⁸ trobam tots los sarraïns de Biar ab armes, que eren eixits defora. E dixem nós al sarraí:

—Acosta't tu a ells e digues-los que nós som aci.

E ell acostà's a ells, e ells dixeren que no volien parlar ab ell e, si s'acostava a ells, darien-li ab pedres. E estiguem aquí bé per tres o per quatre dies,¹⁸²⁹ de la partida on hom ve d'Ontinyent¹⁸³⁰ a Biar, deçà l'aigua.¹⁸³¹

1826. No tenim notícies documentals d'aquesta anada del rei a Xàtiva, però, probablement, degué tenir lloc cap al començament de setembre de 1244; perquè el dia 5 el rei ja expedeix documents «in exercitu de Biar» (MIRET, p. 170).

1827. És remarcable aquest elogi de la lleialtat sarraïna, lleialtat confirmada pel mateix *Llibre*, el qual ens ha mostrat més d'una vegada el rei voltat de sarraïns, que podrien atacar-lo i empresonar-lo o matar-lo, i, lligats pel compromís moral contret, el respecten i el reverencien. El fet que esmenta del castell de Rogat, relatiu a al-Azraq, no ha estat explicat pel *Llibre*, sinó que es tracta d'un fet que el *Llibre* referirà en el § 375. Rogat o Rugat, població de la vall d'Albaida, o sia a la vall entre Serragrossa i Benicadell, a l'actual província de València.

1828. Com hem dit en la nota 1826, sabem que ja hi era el dia 5 de setembre de 1244.

1829. Sabem que el rei Jaume ja tornava a ésser a la ciutat de València el dia 12 de setembre (MIRET, p. 170). No degué, doncs, restar davant Biar gaire més del que diu el *Llibre*.

1830. La població d'Ontinyent es troba en la part més occidental de la vall d'Albaida, la vall formada, com hem dit, per Serragrossa i Benicadell. Avui dins la província de València, cap del partit judicial del seu nom.

1831. L'aigua o riu a què es refereix és l'Albaida, del mateix nom de la vall i d'una de les poblacions per què passa, i que després va donar nom al comtat i encara al marquesat, a partir de l'any 1604 (vegeu MATEU I LLOPIS, *El País valencià*, p. 109).

357 E puis mudam-nos en un puig que és sobre Biar, de la part on hom va a Castalla;¹⁸³² e era part la festa de Sent Miquel. E aquí faem bastir nostres cases,¹⁸³³ e qui no podia haver cases faïa bona barraca; e qui en cases, qui en barraques, esti-guem bé dos meses.¹⁸³⁴ E en aquests dos meses faem un fenèvol,¹⁸³⁵ e pocs dies errava que els nostres no haguessen torneig gran ab los de la vila, que dedins havia bé set-cents hòmens de peu, ben armats e de bons.

358 E, quan venc un dia, faem venir nostres rics hòmens e, de les òrdens, aquells qui hi eren,¹⁸³⁶ e En Guillem de Montcada,¹⁸³⁷ qui hi era vengut ab seixanta balles-ters molt bons de Tortosa,¹⁸³⁸ e combatem la vila per raó que hi albergàssem. E ells defeneren-la molt fort, que no en perdien re sinó per força; e hac-hi ferits cava-llers de la nostra part, e altres hòmens de la llur. E esteguem-hi de mitjan setem-bre tro a l'entrada de febrer.¹⁸³⁹ E no volem contar totes aquelles coses que s'hi fae-

1832. Com hem dit (§ 356, n. 1829) el rei es trobava a València el 12 de setembre 1244. Doncs, bé: el dia 22 ja expedia lletres «in exercitu de Biar», MIRET, p. 170. Això concorda amb la indi-cació cronològica que el *Llibre* dona tot seguit. Quant al puig de què parla ací deu ésser algun dels de les darreres derivacions de la serra Mariola.

1833. Notícia interessant per a l'estudi de l'expugnació. També en el setge de Xàtiva havien fet cases; però solament per a la reina; el rei albergava en una tenda (§ 253)

1834. Una altra notícia cronològica que concorda amb les dades documentals. Perquè sabem que el dia 19 de desembre de 1244 el rei Jaume estava encara «in exercitu de Biar», ja que hi datava un document (MIRET, p. 170). Això fa els dos mesos aproximadament que indica la crònica.

1835. Sobre el fonèvol, vegeu § 15.

1836. Entre els personatges que apareixen com a testimonis dels documents expedits pel rei al setge de Biar figuren: l'infant Ferran, Guillem d'Entença, Artal de Luna, Pere Fernández, Roderic de Liçana, Pere Cornel, Pere Maça. MIRET, p. 170.

1837. Guillem de Montcada, com pot veure's per la nota anterior, no apareix en els docu-ments expedits pel rei en el setge de Biar. Sabem, tanmateix, que es trobava al costat del rei el 6 de juny, a Ondara (MIRET, p. 169). De manera que la seva estada al regne de València pocs mesos abans està comprovada. Després no tornem a trobar-lo en l'*Itinerari* fins al 3 de juny de l'any següent (1245), a Sant Mateu de Prades (MIRET, p. 173).

1838. Aquests ballesters eren, probablement, sarraïns; i tenien una especial anomenada.

1839. Recordem que la primera estada que hem trobat del rei al setge de Biar és del 22 de setembre de 1244 (§ 357, n. 1832), i la darrera és del 19 de desembre (§ 357, n. 1834). Ara bé: des-prés d'aquesta data, la primera estada que ens dona l'*Itinerari* és del 14 de febrer, a València (MIRET, p. 171). Hem de recordar, però, que deixem de banda el document del setge de Xàtiva, de 8 febrer, que MIRET, p. 171, col·loca el 1245, i en realitat és del 1244. Ens cal advertir també que és més que possible que els documents datats a València els primers mesos de l'any i considerats per MIRET, p. 176-177, com de l'any 1246, siguin del 1245. Observem que Miret es veu obligat a rebutjar un document datat a Montpeller el 1er març 1246, i remarquem els arguments que donem en el § 364, n. 1864-1867. Si aquesta hipòtesi fos certa, caldria avançar l'estada del rei a València al 14 de febrer; no, però, fins al 12 de gener. La indicació que fa ací el *Llibre* s'adiu amb la data del 14 de febrer i el rei se n'hauria anat a València.

ren d'armes ne tots los pleits que ells nos parlaren, e nós a ells, car serien llongues noves.¹⁸⁴⁰

359 Mas, quan venc a la derreria, que tot açò fo passat, l'alcaid qui hi era, qui havia nom Mussa Almoràvit,¹⁸⁴¹ rendé'ns lo castell; e nós retenguem los sarraïns en la vila e faem les cartes de llurs sunnes,¹⁸⁴² e que romanguessen tots temps ab nós e ab los nostres.

[EL REI ACONSEGUEIX CASTALLA I LA RESTA DEL REGNE FINS
A TERRES DE MÚRCIA]

360 E, quan açò haguem acabat, tornam-nos-en a València¹⁸⁴³ e volguem demanar a l'Azeit lo dret que ens devia donar de Castalla segons les cartes nostres.¹⁸⁴⁴ E dix-nos Don Eixemèn Peris d'Arenós que no ens calia, que ell la tenia e que ben se'n porien avenir ab ell.¹⁸⁴⁵ E nós dixem-li con ho tenia ell; e ell dix que Don Garcia Peris de Castalla la tenia per ell, e que ell la'ns podia rènder quan que nós nos fóssem avenguts ab ell. E demanam-li qual avinença en faria; e ell dix que en lo regne de València, que en prendria menys cinc tants que no valia aquell lloc. E fo l'avinença aital, quan molt n'haguem parlat: que l'en donàssem Xest e Vilamarxant;¹⁸⁴⁶ e donam-lo-li e en aquesta manera haguem Castalla. E, quan viren que

1840. En el § 352 també s'ha excusat de donar més detalls per no voler «fer llongues noves». S'observa, en aquests paràgrafs, un desig d'abreujar, o almenys de no donar massa amplitud a la narració.

1841. Observem que el *Llibre* no ens ha donat el nom de l'alcaid de Xàtiva, i ara ens dóna el nom de l'alcaid d'un castell menys important.

1842. La suna és la doctrina tradicional dels musulms; però ací sembla usat, no en el significat de la doctrina, sinó de les congregacions que la serven.

1843. Vegeu el que hem dit en el § 358, n. 1839, sobre la data de tornada del rei a la ciutat de València.

1844. El rei Jaume degué, en efecte, per aquest temps, debatre la qüestió dels drets de Zeit-Abuceit, perquè, amb data del 14 febrer 1245, va confirmar-li tots els castells, viles i pertinences, salvant el quart dels rèdits, que pertanyia al monarca. Foren exceptuats el castell i vila d'Arenós, que el rei li concedeix íntegrament (vegeu HUICI, *Colecció*n, 1, doc. CCLXXIX; MIRET, p. 171). Pel que fa a Castalla, vegeu la nota 1845.

1845. Anys després, per document expedit a Lleida el 13 d'octubre de 1262, el rei Jaume va reconèixer a Garcia Peres de Castalla, haver estat per manament seu que va fer homenatge i fidelitat pel castell de Castalla a Abuzeit (MIRET, p. 239). Recordem que Eiximèn Peres d'Arenós és Eiximèn Peres de Tarassona. I observem que Arenós és reservat, com acabem de dir, íntegrament a l'exrei sarraí de València. La baronia d'Arenós fou donada per Jaume I a Eiximèn Peres. Vegeu abans § 166, n. 1105. [Vegeu també R. I. BURNS, *Diplomatarium II*, doc. 405. M. T. F.]

1846. Xest, antigament Alcamp i més ençà, Xestalcamp, entre el Camp de Lliria i el Pla de Quart, en l'actual província de València, partit judicial de Xiva. Vilamarxant, població del Camp de Lliria, en l'actual província de València, partit judicial de Lliria.

nós havíem Xàtiva e Biar, rendé's a nós tot l'altre regne que era de Xúquer tro en terra de Múrcia, ab covinença que nós los havíem feita que els retinguéssem el regne.¹⁸⁴⁷ E així haguem-ho tot.

[EL REI, ESTANT A ARAGÓ, S'ASSABENTA QUE ELS SARRAÏNS HAN PRES
DIVERSOS CASTELLS EN EL REGNE DE VALÈNCIA]

361 E puis anam-nos-en en Aragó, e passam per Terol e per Daroca e vinguem a Calataiú.¹⁸⁴⁸ E un dia nós anàvem a la missa a l'església major de Sancta Maria de Calataiú, e, quan haguem oïda la missa, acostà's a nós Don Eixemèn Pérez d'Arenós¹⁸⁴⁹ e dix-nos:

—Senyor, mester vós hauríets a acordar en vostres afers, que embargs vos ixen que vós no us cuidats.

E nós dixem quins embargs porien ésser aquells; e ell dix:

—Ben ho sabrets.

E nós dixem:

—Mal fets, Don Eixemèn Peris, que si vós sabets cosa de nostre pro, haurem-ne alegria e plaurà'ns molt, e, si era nostre dan, prendríem-hi consell. E, si abans hi podia hom prendre consell, més ne valria.

E dix ell:

—Doncs, volets que us ho diga?

E nós dixem:

—Sí volem bé.

E dix així:

1847. És a dir, que restarien dins el regne de València, formant-ne part. Cf. DESCLOT, cap. XLIX.

1848. En MIRET, *Itinerari*, p. 175, trobem un document datat a Calataiud el 25 de novembre de 1245 (el 24, segons SWIFT, *James the First*, p. 83). La data precedent de l'*Itinerari* és de Salses, 29 d'octubre. El rei, doncs, no va anar directament de València a Aragó, com suposa la crònica, sinó que, del regne de València, va passar a Catalunya. El primer de juny encara era a la capital valenciana i va anar pujant fins al Rosselló, amb una llarga estada a Barcelona, MIRET, p. 173-175. Tenim, però, la impressió que la crònica ha fet un dels seus salts habituals i que ens trobem en l'any 1246 o 47, en què el rei sembla haver passat directament de València a Aragó (MIRET, p. 552). Vegeu les notes subsegüents, especialment les n. 1865 i 1866 del § 364. [La crònica no informa del viatge del rei pel Rosselló i Montpeller i del viatge llampec a Provença, en els darrers mesos de 1245, per tal d'aconseguir que l'hereva de Provença es casés amb el seu fill Alfons i el comtat es mantingués dins de la dinastia de Barcelona; no pogué evitar, però, que fos el germà del rei de França, Carles d'Anjou, qui s'hi casés: R. I. BURNS, *The loss of Provence. King Jame's raid to kidnap its heiress (1245). Documenting a «legend», a Montpellier...*, «Actes du XIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon», 3, p. 195-231. M. T. F.]

1849. Eiximèn Peres d'Arenós figura entre els testimonis del document datat a Calataiud, que esmentem en la nota anterior.

—Aladrac¹⁸⁵⁰ vos ha preses alguns castells en terres de València, e no us ho gosàvem dir.

E nós dixem:

—Fazien-ho mal, car no ens ho deïen, pus entenien que nós perdiem res del nostre. Mas a nós plau molt; que, per les covinences que ens havien feites los sarraïns, no els gitàvem de la terra, e, pus ells nos fan cosa per què els ne gitem, e a Déu plau, a nós plau molt qui allí on llongament és cridat e invocat lo nom de Mahomet serà-hi apellat lo nom de nostre Senyor Jesucrist.

E dixem:

—Sabets quins castells nos ha preses?

E ell dix:

—Gallaner¹⁸⁵¹ e Serra e Pego.¹⁸⁵²

E nós dixem:

—Pus les noves són aitals, veurem qui ens fa aquest mal; e irem lla e prendrem-hi consell.

E puis dixem-ho a la reina, que açò ens havia dit Don Eixemèn Peris d'Are-nós; e dix ella que ja ho sabia, mas no ens ho gosava dir.¹⁸⁵³ E nós dixem:

—Erràvets-hi durament, car no ens ho deïets, car, con abans pren hom consell al dan que hom pren, més val. E és nostra voluntat que ens en anem a València e que cobrem nostra terra, car on més s'apoderaria Alazarc, peyor seria de cobrar.

E dix ella:

—Deïts bona raó, e fets-ho en bona ventura; e prec-vos que llevets-m'hi, que vaja ab vós.

1850. *Aladrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]. O sia al-Azraq, que ja ha aparegut en el *Llibre*. El mot significa el *Blau*. [Sobre el pacte amb al-Azraq i la revolta posterior hi ha una nombrosa bibliografia. Només recullo la més essencial i més recent: R. I. BURNS, *Le royaume chrétien de Valence et ses vassaux musulmans (1240-1280)*, «Annales. Economies. Sociétés. Civilisations», 28 (1973), p. 199-225. R. I. BURNS, *Islam under the crusaders*, p. 323-332. F. DE P. MOMBLANCH Y GONZÁLEZ, *Al Azraq, capitán de moros. Aportación a la historia del reino de Valencia en el siglo XIII*, València, Obra cultural de la Caja de ahorros de Alicante y Murcia, 1977. P. LÓPEZ ELUM, *La conquista*, p. 83-85. P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 569-587. R. I. BURNS, P. CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures*, p. 6-59, que publiquen aquest tractat bilingüe. M. T. F.]

1851. *Gallaner*: CDENV *Gallinera*. [J. B.]. La vall de Gallinera, entre l'Horta de Gandia i el marquesat de Dénia, cap a l'interior, s'estén entre la serra de Gallinera i la serra de la penya Foradada.

1852. *Pego*, en l'actual província d'Alacant, marquesat de Dénia.

1853. És notable aquesta declaració de la reina Violant, que no sembla compaginar-se amb l'ascendent que sembla haver pres damunt el seu marit.

362 Ab tant, anam-nos-en, nós e la regina, e fom en València.¹⁸⁵⁴ E, nós estant en València, venc-nos l'alcaid de Xàtiva ab gran companya de sarraïns, e dels vells de la vila, ben deu; e entrà molt alegrement denant nós e besà'ns la mà e dix-nos con nos anava. E nós dixem que bé, la mercè de Déu, e que ens pesava molt lo mal que ens havia feit Alazrat¹⁸⁵⁵ en nostres castells e que ens meravellàvem con ho sofrien ells. E dixeren ells:¹⁸⁵⁶

—Senyor, si mal vos fa negú, sapiats que ens pesa molt e ens és greu.

E nós veem-los molt alegres e pagats, que anc null temps no els havíem vists tan alegres ne tan pagats. E nós nos cuidam que els pesàs lo mal que ens havia feit Alazrat¹⁸⁵⁷ e que ens perferissen ajuda, anc ajuda negun d'ells no ens proferiren, sinó que ens eren venguts veer e que havien gran goig de nós; e que dixeren, encara més, que ab la gràcia de nostre Senyor e de nós, que Xàtiva era tan poblada que els hòmens se ferien de muscle a muscle. E sobre açò estegren dos dies ab nós e al tercer anaren-se'n. E nós dixem a la regina:

—Havets esguardat què han feit aquests sarraïns, con són entrats alegrement denant nós e no es són esquivats del nostre mal, sinó que s'ho han passat lleugerament?

E ella dix:

—No m'hi havia pensat, mas bé entén que ver deïts que poca cura n'han, e poc dixeren que us en venjarien ne us pregaren que us en venjàssets.¹⁸⁵⁸

363 E, quan ells foren partits de València, anam-nos-en caçar a Borriana.¹⁸⁵⁹ E, quan hi haguem estat dos dies, una nit, que nós érem gitats, tocaren a la porta, e dixeren-nos los porters que missatge hi havia de la regina; e nós pensam-nos que aquest missatge era d'alguna cosa e de feit novell que hi era esdevengut. E entrà e donà'ns una carta sua en la qual se contenia que Alazrac¹⁸⁶⁰ que ens havia emblat lo castell de Penàguila.¹⁸⁶¹ E d'aquesta cosa fom durament somoguts; que,

1854. Deu ésser l'estada a València que ens és fornida pel document del 12 de gener de 1246, esmentat en la n. 1839. En opinió nostra, el rei Jaume hauria estat a València al començ de l'any 1245 i al començ del 1246. Ara ens trobem en presència d'aquesta estada. El predit document ha estat publicat per HUICI, *Colección*, I, p. 407. Però, com hem indicat en la n. 1848, podria ésser que calgués col·locar aquest fet en 1247.

1855. *Alazrat*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1856. *E dixeren ells*: Lectura preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

1857. *Alazrat*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1858. És notable la idea reflectida en aquestes paraules de la reina i en les del rei: el deure dels sarraïns sotmesos és de sentir-se i actuar al costat del rei, del senyor, no al costat de llurs germans de religió.

1859. No tenim notícies documentals d'aqueixa anada del rei a Borriana.

1860. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1861. Penàguila, població de la comarca de Benicadell-Mariola, en els vessants de la serra d'Aitana, prop del riu Penàguila, afluent de l'Alcoi. Pertany a la diòcesi de València, actual província d'Alacant, partit judicial de Cocentaina.

així con se degren penedir del mal que havien fait, per la nostra venguda, e que ara ens en facen més; de tan bon lloc e de tan honrat con era Penàguila, fom-ne molt treballat entre nós. E d'una part nos pesava per l'honta que feita nos havia, e d'altra part nos plaïa, car nos daven raó e manera que ens en poguéssim venjar. E anc la nuit no poguem dormir, ans suàvem tan bé con si fóssem en un bany.¹⁸⁶²

[EL REI CELEBRA CONSELL A VALÈNCIA PER TAL D'ACORDAR L'EXPULSIÓ
DELS SARRAÏNS DEL REGNE]

364 E altre dia matí cavalgam e anam-nos-en a València;¹⁸⁶³ e trobam aquí lo bisbe de València, qui fo puis bisbe de Saragossa, e havia nom N'Arnau e era de llinatge de Peralta,¹⁸⁶⁴ e trobam-hi Don Pero Ferràndez d'Açagra e Don Pero Cornell e Don Eixemèn d'Urrea¹⁸⁶⁵ e En Guillem de Montcada, castlan de Tortosa,¹⁸⁶⁶ e Don Artal d'Alagó e Don Rodrigo Liçana.¹⁸⁶⁷ E eixiren a nós, e nós dixem-los que al matí fossen denant nós, que ab ells ensems volíem parlar d'una gran cosa e cara; e ells dixeren que farien nostre manament. E, quan venc al matí, oïda la missa que nós faem celebrar, haguem dos o tres clergues de l'Església de València,

1862. Insomni del rei, que ja s'ha manifestat en alguna altra ocasió. Tret personal, personallíssim, d'aquells que no es conceben sense la directa intervenció de l'autor.

1863. Alguna de les estades del rei a València els anys 1246-1247 (MIRET, p. 552).

1864. Arnau de Peralta fou, en efecte, bisbe de València després de Ferrer de Pallarès, de 1243 a 1248, data en la qual fou traslladat a Saragossa, diòcesi que va regir fins al 1271. No el trobem entre els testimonis dels documents al·ludits en la nota anterior. En cas que aquesta indicació del trasllat no sigui una interpolació, potser caldria deduir que aquesta part de la crònica fou redactada després de l'any 1271, ja que en parla com de cosa passada, i sembla que si encara fos bisbe de Saragossa ho hauria fet constar. Recordem que NICOLAU D'OLWER, *La Crònica del Conqueridor*, «E. U. C.», XI, p. 80-81, ha situat la composició dels fets del regnat de Jaume I, posteriors a l'any 1242 en els darrers anys de la vida del rei. Ací podem trobar un argument a favor de la seva tesi. Vegeu també el nostre Prefaci. Un altre valor té aquesta indicació: i és que permet afirmar que aquests esdeveniments són anteriors al trasllat d'Arnau de Peralta a Saragossa, o sia a tot estirar de l'any 1248, abans del 30 d'octubre. Ja Diago va fer valer aquesta indicació i TOURTOULON (II, p. 284, n. 2) va seguir-lo, contra el parer de ZURITA que data la revolta, erradament, el 1254 (llib. III, cap. L). [Sobre aquest bisbe vegeu nota 1729. M. T. E.]

1865. De la mateixa manera que en cap dels documents presentats per MIRET, p. 176-177, com de febrer-març de 1246 no apareix Arnau de Peralta, tampoc no hi apareix cap d'aquests rics homes aragonesos. Això és un argument molt fort contra la datació que en fa Miret, i a favor de la nostra hipòtesi.

1866. Tampoc Guillem de Montcada no apareix en els documents al·ludits en les notes precedents.

1867. Tampoc Artal d'Alagó ni Rodrigo de Liçana no apareixen en els esmentats documents, i no és possible que tots aquests barons s'haguessin trobat prop del rei i cap d'ells no hagués figurat com a testimoni de cap dels documents expeditis.

qui eren hòmens de valor, e dels ciutadans tro a cinc, e els rics hòmens que hi eren ja. E moguem la paraula e dixem-los con nós érem venguts de Borriana sobre una carta que la regina nos havia enviada,¹⁸⁶⁸ en la qual deïa que Alazrat¹⁸⁶⁹ nos havia emblat lo castell de Penáguila, de la qual cosa havíem gran dolor e gran ira, con ells havien tant d'ardiment, que ens havien feït mal de dos o de tres castells que ens havien preses, e, encara, que no es volien cessar del nostre mal, nós retenent-los en nostra terra e que vivissen ab nós e ab nostre llinatge.

—E ara, per honta de nós, estant en la nostra terra, ells hagen presada tan poc la nostra amor e la nostra senyoria, pesa'ns molt. E del nostre pesar devets vós haver part, que així con hauríets part del nostre bé, així devets haver part del nostre dan e de la nostra honta. Per què us prec e us man, per la senyoria que jo he sobre vós, que us pes e que m'ho aidets a venjar, car nostre cor és que els ho carvenam. E sembla obra de nostre Senyor, car vol que el seu sacrifici sia per tot lo regne de València, e guarda a mi que jo no els trenc les covinences que he ab ells; que pus ells me donen raó que vinga sobre ells, jo retenent d'ells en ma terra e no gitant-los de llurs albergs ni faent-los mal perquè no poguessen viure ricament ab nós e ab nostre llinatge, sapiats que ab la voluntat de Déu que els ho carvendrem règeu e fort. E sobre açò, encara, que em tolguen ma terra ni aquella en què jo els havia poblats! E gran raó n'he jo, de poblar-la de cristians! E dir-vos hem ço que nós hi havem pensat, retenent vostre consell totavia, si mellor és que el nostre.¹⁸⁷⁰

365 »Nós havem així pensat: que hajam tro a quatre mil cavallers de què establescam los castells que nós tenim a Xàtiva e els altres; e, quan los haurem establits, que digam, aquesta festa d'Aparici denant que venrà, que deu ésser d'aquí a un mes,¹⁸⁷¹ denant tots públicament en l'església de Sancta Maria, mostram primerament los torts e les injúries que ells nos han feïtes, que jo vull tornar la terra e poblar de cristians. E, quan los hòmens del regne nostre e de les altres terres sabran e oïran que nós havem aquest bon propòsit en servir a Déu, e de la gent que hi venrà, que no ens cal cridar host ne cavalcada, més n'haurem que si faïem

1868. La carta de què ha parlat en el paràgraf anterior.

1869. *Alazrat*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1870. Observem els canvis sovintejats en la primera persona del singular a la primera del plural.

1871. La festa d'Aparici pot referir-se a tres dates: l'*Apparitio Domini* o sia l'Epifania, el 6 de gener; l'*Apparitio sanctae Crucis*, el 19 d'agost; i l'*Apparitio Sancti Michaelis*, el dia 8 de maig. Però sembla que la crònica ha de referir-se a la primera. I posant en relació aquesta dada amb l'*Itinerari* de MIRET, escauria als anys 1247-1248, i la festa d'Aparici a què es referiria la crònica seria l'Epifania de 1248. Observem que en aquests passatges no hi ha cap indicació d'any, i, en canvi, la cronologia és donada amb bastants detalls a base d'indicacions com aquesta, que precisament, perquè ignorem a quin any pertanyen, fan de mal precisar, i perquè són records personals llunyanos, no recalcats en base documental, sinó en la memòria fal·lible, no ofereixen gaire garantia d'exactitud.

cridar host ne cavalcada, de la nostra gent e de l'altra. Però retenem açò: que aquells que no són venguts contra mi ni m'han mos castells forçats, que no hagen negun mal per mi ni per los meus, mas que els do hom un dia covinent que s'aparellen d'eixir del regne de València ab ses mullers e llurs fills e ab llur roba quanta llevar en poran, e que sien guiats de mi tro que sien en el regne de Múrcia; que, pus ells sien en el regne de Múrcia, ells se sabran donar cap tro en Granada o d'aquí enllà.

366 E sobre açò, oïdes les paraules mies, respòs lo bisbe de València¹⁸⁷² e dix que faia grans gràcies a nostre Senyor e a la sua Mare del bon propòsit que ens havia donat; e que null hom no havia servit a nostre Senyor tan bé, pus aquesta volentat havíem, con nós; e que per tot lo món seria nostre nom recontat, e que a l'apostoli ni a l'Església de Roma no poríem fer major plaer d'aquest. E dixem als rics hòmens que hi dixessen; e aquells qui havien sarraïns deïen-hi forçadament, quan nós faïem ço que no els plaïa.¹⁸⁷³ E dixem-los nós:

—Per què no us plau açò, e no ens ho consellats? Que per lo vostre guany no us devets estar que no em consellets segons Déu e segons mon pro e vostre que serà a la llonga; car, jassia que la renda vos en baixarà, que no us valrà tant per cristians con per sarraïns, guardats bé quanta és la mercè que jo e vosaltres en farem, pus ells me donen raó que els en puix gitar menys que ma fe no trencaré. La segona raó, que és molt fort, que, si per aventura e pecat de cristians vengués un temps que s'acordassen los cristians qui són dellà mar e deçà mar e que es llevassen los pobles dels sarraïns de cada una de les viles, tants castells nos tolrien, a nós e al rei de Castella, que tot hom qui ho oís se'n meravellaria del gran dan que prendria cristianisme. E val plus que el dan venga sobre altre que sobre nós, car los temps se canvien, e enans d'hora deu hom guardar que no pusca venir a fer son don.

367 E sobre açò ajudaren-nos los de la ciutat de València e els bisbes e els clergues a mantenir aquella raó que nós los havíem mostrada; e haguem-los a vençre per sen natural, que plus valia la nostra raó que la llur, sí que, quan venc a la derreria, la'ns hagren a atorgar. E fo afinat lo consell, que tenien per mellor lo nos-

1872. Arnau de Peralta, segons ha dit abans, § 364.

1873. És a dir, els barons que tenien sarraïns en llurs territoris eren contraris a l'expulsió. [Sobre expulsió o permanència dels sarraïns: R. I. BURNS, *Immigrants from Islam: The Crusaders' Use of Muslims as Settlers in Thirteenth-Century Spain, a Moors and Crusaders*, p. 40-41. M. T. FERRER, *La frontera amb l'Islam*, p. 2-3. Malgrat l'ordre d'expulsió, molts sarraïns es van quedar: R. I. BURNS, P. CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures*, p. 10b-109. E. GUINOT, *Els fundadors del regne de València. Repoblament, Antroponímia i llengua a la València medieval*, València, Tres i Quatre, 1999, I, p. 295. M. T. F.]

tre consell. E manam que establissen Xàtiva e tots los altres castells que nós teníem. E assignam al castell de Xàtiva En Guillem de Montcada ab seixanta cavallers e escuders ab armes. E manam encara que establissen los altres castells, aquells que nós podem tenir bé enfortidament; e als altres trametiém companya tanta tro hagués bastament a cada un lloc. E enviam les cartes e missatges en aràbic con los manàvem e els donàvem dia que a un mes s'aparellassen d'eixir de nostra terra ab tota llur roba e ab haver e ab tot ço que llevar en porien, car no volíem que hi romanguessen, pus ells així s'eren captenguts de nós.¹⁸⁷⁴

[EL REI FORAGITA ELS SARRAÏNS DEL REGNE DE VALÈNCIA]

368 E sobre açò enviaren-nos, d'alcuns llocs honrats, los sarraïns, missatgers d'aquells que havien ni podien trobar entre si, que ens meravellaven fort perquè els gitàvem de nostra terra; e, si volíem que cresquessen la renda a nós, que els nos darien ço que nós coneguéssem que raó fos e cosa covinent; e aquells de Xàtiva, qui havien forfeit, que ens darien cascun any cent mília besants de renda. E nós haguem nostre acord e dixem-los que ben coneixíem que la renda ens pujaven e que ens valria la terra més que anc no havia feít; mas, quan ara nos començaven aital cosa menys que no havien acorriment de la mar, que ben sabíem nós per cert que, quan aquell poder los cregués, que es llevarien contra nós.¹⁸⁷⁵ Per què volíem de tot en tot que isquessen de nostra terra sals e segurs, ab totes llurs robes e llurs coses. E ells, plorant e ab gran dolor, partiren-se denant nós e hagren a seguir nostre manament. E meteren mà casquí, allí on ells podien ni veïen que poc establiment hi havia, de combatre los castells, e ajudaven-los llurs veïns, aquells que els estaven entorn, sí que tan fortment los combatien, que per partides del regne de València bé ens tolgueren de deu castells tro a dotze. E hac-hi gran guerra. E aquells que no en combatien ni els podien prendre eixien-se de la terra e anaven-se'n a Montesa tots, sí que bé se n'hi ajustaren seixanta mília hòmens d'armes, menys de les fembres e dels infants.

1874. Aquestes cartes en aràbic, aquest decret d'expulsió, no han arribat fins a nosaltres. Sabem, però, documentalment, que al començ de 1249 era qüestió de l'expulsió dels sarraïns: el 15 de març d'aquell any, la clerecia de Catalunya i València va cedir, amb consell del papa, una part de les seves rendes per indemnitzar el tresor reial (TOURTOULON, II, p. 286); i el 24 de febrer la reina dictava una sentència arbitral relativa a la indemnització pagadora pel rei a l'infant Pere de Portugal pels danys que li causaria l'expulsió. La reina no va morir fins al 1251: la data de la seva mort és un altre terme *ante quem* per a la datació d'aquests fets. [Sobre aquesta qüestió: R. I. BURNS, *La guerra de al-Azraq de 1249*, «Sharq Al-Andalus. Estudios árabes», 4 (1987), p. 253-256. M. T. F.]

1875. *nós*: CDENV hi afegeixen *quan ara havien tan gran ardiment e tan gran follia que es llevaven contra nós*. [J. B.]

369 Ab tant, los sarraïns donaren-se paor que nós los fariem pendre llur haver, aquell que llevaven, e la roba aquella que bona fos, e faeren-nos parlar a Don Eixemèn Peris d'Arenós que ens donarien la meitat de l'haver e la meitat de la roba aquella que bona fos; e faeren açò parlar per tal que els guiàssem ab l'altra partida. E nós dixem que tal cosa con aquella no fariem per re, car nós los havíem promès que els asseguràvem, e que nós los faéssim ara robar en la carrera, no ho fariem per nulla re; que sobre açò que nós dit llur havíem, que fossen en nostre assegurament. E que nós preséssim serviï d'ells, ells perden llurs cases e llurs heretats e llur natura, que pus la paraula los havíem dita que eixissen salvament e segura de nostra terra, que no volíem prendre serviï d'ells; car dolor havíem del mal que nós los faïem, e que encara los en donàssem altra dolor sobre aquella, no ens ho podia sofrir lo cor, que els tolguéssim re de ço que llevarien. E faem-los guiar tro a Villena; e contaren-nos los cavallers e els rics hòmens que els guiaven per nós, que ben tenien cinc llegües, de la devantera tro en la rereguarda; e deïen que en la batalla d'Úbeda no veé hom pus de gent que allí havia justada, entre hòmens e fembres e tosets.¹⁸⁷⁶ E Don Frederic, frare del rei de Castella,¹⁸⁷⁷ era en Villena, que la tenia per lo rei, e llevava per cada testa de sarraï d'home e de fembra, per cada una un besant; e pujaren bé, segons que ens deïen, a cent mília besants. E entraren-se'n en Múrcia; e partiren-se los uns a Granada e los altres en la terra del rei de Castella; e així escamparen-se tots.

[GUERRA CONTRA ALAZRAC I ELS SARRAÏNS REVOLTATS]

370 E aquells que romaseren en la nostra terra faeren cap d'Alazrac.¹⁸⁷⁸ E venc un dia messatge a nós que combatien Penacadell¹⁸⁷⁹ e que hi paraven algarrades

1876. Recordem que la crònica no ha parlat de la batalla d'Úbeda, o sia de la batalla de les Navas de Tolosa, malgrat que dedica uns quants apartats al regnat de Pere el Catòlic. Fins ara no hi ha fet sinó una al·lusió, en el § 77, a propòsit del trencament d'hostilitats entre el rei Jaume i el rei sarraï de Mallorca. Tornarà a al·ludir-hi en el § 380. De la manera com en parla en aquest § 369 sembla poder-se deduir que els rics homes que es referien a la batalla d'Úbeda en parlaven així perquè s'hi havien trobat.

1877. L'infant Frederic, fill de sant Ferran, germà d'Alfons el Savi. Observem que aquí dóna Alfons com a rei. Això voldria dir que aquesta part de la crònica fou escrita després del 30 de maig de 1252, data de la mort de sant Ferran i del començament del regnat d'Alfons el Savi, germà de l'infant Frederic.

1878. *Alazrac*. CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1879. Penacadell o Penya Cadell, conegut també amb el nom de Benicadell, es troba al Sud de la vall d'Albaida. El nom es dóna a tota una serra, considerada com el lligam entre les comarques d'Alcoi i Horta de Gandia. La crònica es refereix ací, no a la serra, sinó al castell, que hi existia de temps molt antics i que ja havia estat reconstruït pel Cid en 1091. MATEU I LLOPIS, *El País valencià*, p. 109.

e combatien-los sovent e menut a escut e a llança. E nós érem en València e enviam per lo bisbe e per los nostres rics hòmens e per cavallers que hi havia que sabien de feit d'armes e per los prohòmens de la ciutat, que s'aparellassen d'anar ab nós, que vengut nos era messatge que Penacadell combatien, e que hi volíem anar per tal que els en llevàssem; car, si Penacadell se perdia, lo port de Cocentaina se perdria,¹⁸⁸⁰ que no gosaria hom anar a Cocentaina ni Alcoi ni a les partides de Seixona ni a Alacant per negun lloc, e seria gran desconhort dels cristians.¹⁸⁸¹ E deçà d'Eslda e de Beo¹⁸⁸² que hi havien vençuts bé tres milia cristians que els entraven per fer mal, que eren de les partides de Tortosa e d'Alcanís e de Castellot¹⁸⁸³ e d'Horta¹⁸⁸⁴ e de Vilallonga¹⁸⁸⁵ e d'Alcanada¹⁸⁸⁶ e de Vall-de-roures¹⁸⁸⁷ e d'altres llogars que eren vilers escampats,¹⁸⁸⁸ que en aquell desbarat n'havien morts de quatre tro en cinc-cents; e, si deçà prenguessen Penacadell, seria gran desconhort a tots los cristians del regne de València. E els bisbes¹⁸⁸⁹ e els cavallers que hi eren tenien per bo que els acorregués hom. E dix Don Eixemèn Peris d'Arenós:¹⁸⁹⁰

1880. El port de Cocentaina, conegut amb el nom de port de Benigànim.

1881. El caràcter altament estratègic de Benicadell, tan ben descrit ací, és també posat de relleu en un altre text relatiu a les lluites de cristians i sarraïns a València, però molt anterior a la crònica: el *Poema del Cid*; segons el qual, el Cid, de Peña Cadell estant, tenia «las exidas e las entradas de Valencia». MENÉNDEZ PIDAL, *La España del Cid*, I, p. 435.

1882. Eslda és una població de l'actual província de Castelló, diòcesi de Tortosa, partit judicial de Nules.

1883. La població a què es refereix deu ésser Castellot (o Castellote), a la vora del riu Guadalop, en l'actual província de Terol, cap del partit judicial del seu nom.

1884. Horta, població de l'actual província de Tarragona, partit judicial de Gandesa, diòcesi de Tortosa, a la vora del riu Algars, no lluny dels ports de Beseit. Pertanyia als templers, que hi tenien el capçal d'una de les circumscripcions de partit.

1885. Vilallonga del Camp, a la vora dreta del Francolí, al peu d'una petita ramificació de les muntanyes d'Albiol i la Selva, a quinze quilòmetres de Tarragona, en l'actual província d'aquest nom, partit judicial de Valls.

1886. *Alcanada* en ambdós manuscrits bàsics. Es tracta, segurament, d'Alcanar, fundat l'any 1238 pel mestre de l'Hospital Hug de Forcalquer. Està situat prop del riu Sénia, a trenta-nou quilòmetres de Tortosa, al partit judicial de la qual pertany, i a tres quilòmetres del mar.

1887. Vall-de-roures, en aragonès, actualment, Valderrobres, a la vora dreta del riu Matarranya. Pertany a l'actual província de Terol, diòcesi de Saragossa, partit judicial d'Alcanys. Aleshores era de Catalunya.

1888. Observem que totes les poblacions que ha esmentades eren catalanes o aragoneses, properes a la frontera del regne de València.

1889. En l'estada que el rei féu a València per juny de 1248, sabem que hi havia també el bisbe de Vic, MIRET, p. 192. Això podria ésser un argument a favor de la datació d'aquests fets en aquell temps.

1890. Eiximèn Peres d'Arenós es trobava també a València, prop del rei, durant l'estada de Jaume I pel febrer de 1249. Vegeu MIRET, *Itinerari*, p. 194-195. Nou argument a favor d'aquesta datació.

—Salva l'honor de vosaltres, est consell no tenc jo per bo, car los moros són molts e són-se molt energullats per aquesta vençuda que han feita als cristians e per los castells que els han tolts. E car és en terra de muntanya¹⁸⁹¹ e ha-hi tan gran companya e no és terra de brocar bé als cavalls armats e que nós aventurem lo rei que vaja en llogar on ell no ho pogués acabar, o que el faés hom tornar atràs de ço que volria començar ni acabar, d'aquí avant no hi hauria restaurament negú que hi pogués venir; e el rei estant en València, quan nós prenguésem mal, tant és lo seu poder, que ho restaurarà tot.

E tots quants foren atorgaren que deïa veritat e bona raó; e pregaren-nos caramente e molt fort que nós no hi volguéssem anar e que hi enviássem a ells. E nós entenem que deïen bé e que daven lo pus san consell; e atorgam-lo-los per precés que ens en faïen.

371 E sobre açò anaren lla. E los sarraïns tenien dos puigs, un deçà la pena e l'altre dellà, sí que els nostres ab cavalls armats e ab hòmens a peu los hagueren a combatre e tolgren-los aquell puig qui era de la part dels nostres. E aquí morí Abetibassol,¹⁸⁹² que era lo mellor sarraí que Almaçaric havia e el pus poderós e encara de valor valia plus que ell. E, ab l'ajuda de Déu, veeren los cristians que el puig perderen los dellà; e els sarraïns qui eren deçà veeren que Abenbaçol¹⁸⁹³ fo mort e mudaren-se en aquell puig dellà; e els cristians cuidaren-se que no el desemparassen e no meteren guardes al peu del puig. E els sarraïns eixiren-se'n tots e anaren-se'n recollir a Alcalà, en terra d'Alazrac.¹⁸⁹⁴ E d'aquí enant preseren ardiment los cristians, e fo baixat lo poder dels sarraïns. E durà la guerra bé per tres anys o per quatre,¹⁸⁹⁵ que Alazrac¹⁸⁹⁶ parlava pleit ab Don Manuel, frare del rei de Castella, primer, e puis ab lo rei de Castella.¹⁸⁹⁷

1891. Vegeu més amunt, n. 1879.

1892. *Abetibassol*: CN *Abenbazol*; DEV *Abenbازل*. [J. B.]

1893. *Abenbaçol*: CDN *Abenbazol*; EV *Abenbازل*. [J. B.]

1894. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]. Aquest Alcalà en terra d'al-Azraq ha d'ésser, pel que diu després, en el § 376, Alcalà de la Jovada en la vall d'Alcalà, una de les valls que hi ha entre l'Horta de Gandia i el marquesat de Dénia. Al-Azraq tenia el seu centre en aquestes valls, especialment a la vall de Gallinera, que es troba a l'actual província d'Alacant, diòcesi de València, partit judicial de Pego.

1895. Aquesta indicació de la crònica, si bé una mica vaga, deu respondre a la realitat, i ens explica la confusió dels autors, que daten la revolta d'al-Azraq en anys diferents, quan, en realitat, degué durar-ne bastants. Aquí, precisament, hi deu haver un altre salt de la crònica, no de tres o quatre anys, sinó de més, perquè els fets dels paràgrafs subsegüents, finals de la revolta, sabem que hem de datar-los l'any 1258. Vegeu les notes subsegüents.

1896. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1897. El rei de Castella Alfons X el Savi i el seu germà l'infant Manuel, que tenia moltes possessions en el regne de Múrcia i que hi era el representant del rei castellà.

[EL REI VENÇ ALAZRAC, I S'ACABA LA REVOLTA DELS SARRAÏNS]

372 E el rei de Castella pregà'ns que li donàssem treva per amor d'ell. E ell havia-li enviat son penó, e altre que en tenia ja Don Manuel. E el rei de Castella havia'ls-en tramès altre, en manera que els tenia ja en sa comanda e, si pogués, que els defendria, segons que Alazrac¹⁸⁹⁸ retrasc als hòmens seus e a altres que ens ho dixeren, sí que en menaçà per lo rei de Castella a Don Eixemèn de Foces. E a una vista que hac ab ell e nós donam a Alazrac¹⁸⁹⁹ treuga, per lo rei de Castella que ens en pregà, d'una Pasqua de Quaresma tro en l'altra.¹⁹⁰⁰

373 E, quan venc a entrada de Quaresma,¹⁹⁰¹ un sarraí envià'ns son messatge, lo qual sarraí era molt privat d'Alazrac¹⁹⁰² e anava ab ell e faia molt per son consell. E el missatge fo un cristià que ens envià, ab qui ell parlà en gran secret, e dix:

—Saluda-us molt, senyor, aital sarraí —e dixé'ns son nom— e diu-vos que, si vós li fets mercè, que ell vos aguisarà que Alazrac¹⁹⁰³ vendrà tot quant pa ha, sí que, si vós lo volets acometre aquesta Pasqua primera, que no els trobaretz negun conduit, car ell lo li farà vendre.

E nós demanam-li si aquell sarraí era de consell d'Alazrac, e ell dix-nos que hoc, pus que altre que fos en sa companya. E açò podíem creure, car no volia re del nostre tro acabat ho hagués, en guisa que nós ne seríem pagats. E dixem-li:

—Ara digues, doncs, què és ço que ell nos demana.

E ell dix:

—Demana-us que li donets tres-cents besants e quatre jовades de terra en Benimaçor¹⁹⁰⁴ e que li façats carta, que, ell acabant açò, que vós li acabarets los besants e la terra.

E nós dixem que ho fariem; e faem-li fer la carta en aquella manera con ho havia emprès ab nós. E encara dix-nos pus: que, quan hauria feit vendre el pa a Almazrac,¹⁹⁰⁵ que ell se'n venria a nós e es partria de sa companya; e que no hi

1898. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1899. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1900. De quins anys? Creiem que del 1257 i 1258, perquè els fets que segueixen ho són. Pasqua de 1257 fou el 8 d'abril, la de 1258 el 24 de març.

1901. Quaresma de l'any 1258, si és exacta la conjectura que hem fet en la nota anterior. El dimecres de cendra s'escaigué el 6 de febrer. Cap a aquest temps caldria col·locar, d'acord amb aquesta indicació del *Llibre*, els fets que conta ací. Aleshores el rei es trobava a Tortosa (MIRET, p. 270-273).

1902. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1903. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1904. *Benimaçor*: CDENV *Benimazer*. [J. B.]. No veiem que pugui tractar-se sinó de Benimassot, a la vall de Seta, en l'actual província d'Alacant, partit judicial d'Alcoi.

1905. *Almazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

calia àls sinó que a aquell temps anàssem sobre ell, que tota sa fazenda era perduda, e que en fariem a nostra guisa.

374 E sobre açò donam dia a En Ramon de Cardona¹⁹⁰⁶ e a En Guillemó d'Angleola¹⁹⁰⁷ e a altres rics hòmens de Catalunya e d'Aragó que sens neguna falla fossen ab nós lo dia de Pasqua Florida,¹⁹⁰⁸ car nós los havíem gran mester e nós que fariem gran nostre pro e gran nostra honor ab la llur venguda. E el sarraí parlà ab Alazrac¹⁹⁰⁹ e dix-li:

—Alazrac, tu has conduit e no has diners e dónes soldades a peons e deuslos-en una gran partida. Ara lo rei de Castella és ton amic, e, així con enguany te guanyà treuga del rei d'Aragó, envia-li a pregar que la't guany aquest altre

1906. Un Ramon de Cardona ha aparegut abans, § 290, que és aquest mateix o sia Ramon Folc IV, vescomte de Cardona. Ara, de la mateixa manera que el trobem en aquest paràgraf, el trobem en un document datat a València el 1er de juliol de 1258. [El Ramon Folc de Cardona identificat a la nota del paragraf 290 com a fill de Guillem de Cardona no pot ésser aquest perquè morí el 1241. Ha d'ésser el seu fill Ramon Folc, conegut com a Ramon. Generalment li era aplicat el numeral IV, mentre que la *Gran Enciclopèdia Catalana* li dóna el V dins del seu llinatge. Vegeu S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, p. 112-113. Sobre la seva revolta de 1274, que prosseguí el seu fill quan ell morí el 1276, vegeu: F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, II, p. 160-176. M. T. F.]

1907. *Angleola*: CDENV *Anglesola*. [J. B.]. Guillem o Guillemó d'Anglesola no ha aparegut encara en la crònica, tot i que apareix relativament sovint en el seguici de Jaume I, des del començament del regnat. A vegades apareix ensems amb Bernat d'Anglesola, i devia ésser també parent del qui fou sagristà i bisbe de Vic, Ramon d'Anglesola. Vegeu MIRET, *Itinerari*. El trobem ja a València al costat del rei el 5 de maig de 1247, p. 192. Apareix encara com a testimoni en un document reial del dia 8 del mateix mes i any (MIRET, p. 187-188). Però després ja no torna a aparèixer-hi fins al 28 d'abril de 1248. I aleshores resta prop del rei una llarga temporada (MIRET, p. 191 i seg.). Reapareix en els anys subsegüents, i en 1258, el 28 de març el retrobem a València al costat del rei (MIRET, p. 273). No tenim la convocatòria d'aquests dos barons, però sí la del comte Àlvar d'Urgell perquè acudí amb els seus cavallers, «paratus servire nobis contra Aladrach» (MIRET, *loc. cit.*). [Guillem d'Anglesola pertanyia a la branca dels senyors de Bellpuig i morí vers 1263; es casà amb Constança d'Alagó, de la qual tingué un fill anomenat Guillem, que morí el 1296 a Castella, a l'expedició que ajudà l'infant de la Cerda a conquerir el tron castellà durant la guerra de 1296-1304. Posseí el lloc de Culla, al Maestrat, i altres llocs que pervingueren a la seva muller Constança per herència o cessió del seu pare Blasco d'Alagón. Participà en la revolta dels barons catalans: *Els castells catalans*, VI, p. 992-994. F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, II, p. 14, 21, 124, 161, 162, 185, 187. V. GARCIA EDO, *Partición de herencia*. V. GARCIA EDO, *Doña Constanza, hija de Blasco de Alagón dona a su hijo Guillermo de Angularia los castillos y villas de Culla, Vistabella, Villafranca, Benasal y Adzaneta y los castillos de Almedijar y Algimia*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXII (1980), p. 153-157. E. GUINOT, *Sobre el poblament*, p. 23 i 29 i E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 56 i 93, on publica les cartes de població de Culla i Vistabella, concedides pel matrimoni Anglesola. M. T. F.]

1908. La Pasqua Florida va escaure's l'any 1258 el 17 de març. Ramon de Cardona, si realment es tracta de l'any 1258, hauria arribat abans de la data; suposant que, realment, aquesta hagués estat la data fixada en la convocatòria. En canvi, l'aparició documental de Guillem d'Anglesola el 28 de març hi encaixa bé.

1909. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

any;¹⁹¹⁰ e el rei d'Aragó ha tant ab ell d'amor, que no el dirà de no d'aquesta cosa, ni de major, si la li demana. E nós havem bones messes,¹⁹¹¹ e hauràs diners del pa que vendràs, que ara és; e hauràs prou pa d'aquest que collirem en estes messes. E així hauràs compliment, per a ta companya, de quant tu mester has.

375 E respòs-li Alazrac¹⁹¹² e dix-li que l'havia molt consellat, e que creuria son consell. E envià son missatge sempre de mantinent al rei de Castella, con lo pregava que li recaptàs treva de nós a altre any, car allò que ell havia, havia a son ser-viü e a son manament. E el rei de Castella, quan viu la carta d'Alazrac,¹⁹¹³ envià'n altra a nós, con nos pregava d'aquesta cosa. E açò fo entorn del digmenge de Llätzer, poc més o poc menys.¹⁹¹⁴ E el moro venc a nós e dix-nos que complit havia ço que ens havia enviat a dir, e així ho trobariem per veritat. E demanam-ho nós als nostres de Cocentina¹⁹¹⁵ e d'altres llogars qui eren prop d'Alazrac¹⁹¹⁶ e trobam per veritat que venut havia son pa, quant ell n'havia. E responem al rei de Castella que ens meravellàvem molt, car ell nos pregava de nostre dan, car bé sabia que Alazrac¹⁹¹⁷ nos havia feit gran mal e gran dan en nostra terra; e que era vengut a nós e ens havia dit que es volia fer cristià e que volia pendre una parenta d'En Carroç per muller; e, nós vinent a un castell de moros que ell tenia, per nom Rogat,¹⁹¹⁸ en trasnuitada, cuidà'ns traïr, que nós no érem més de trenta-cinc cavallers, e ell donà'ns celada ab set celades de moros e ab gran brogit de corns e d'anafils e ballesters que hi havia molts e ab dargues; e, si no fos que nostre Senyor nos ajudà d'ell, haguera-nos mort e confondut; e divuit cristians que hi havíem enviats que establissen una torre dellà del castell, pres-los e retenc-los. E enviam a dir al rei de Castella que tot hom¹⁹¹⁹ que aguisàs nostra mort no deuria ell amar ne presar ne pregar-nos per ell; e que d'aquells prec's no fariem per ell. E el moro

1910. Com que l'any començava el dia de l'Encarnació, o sia el 25 de març, pot parlar en aquestes dates, que devien ésser a febrer o març de 1258 (o sia a finals del 1247) d'enguany referint-se al dit any, i d'aquest altre any referint-se al 1258. El cronista prescindeix que els interlocutors siguin sarraïns i comptin d'una altra manera.

1911. A finals de març les messes no estan prou crescudes per jutjar de la collita.

1912. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1913. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1914. El diumenge de Llätzer és el cinquè diumenge de Quaresma, que, en l'any 1258, va escaure's el 10 de març. El rei era encara a Tortosa (MIRET, p. 272).

1915. Recordem que Cocentina és a la comarca de Benicadell-Mariola, on hi havia castells com el de Penàguila, que eren en poder d'al-Azraq. Tampoc no és lluny de la vall de Gallinera, que era la base del cabdill sarraí.

1916. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1917. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1918. Es tracta de Rugat, lloc de la Vall d'Albaida, en l'actual província de València, partit judicial de Gandia. Abans (§ 356) el *Llibre* ha al·ludit a aquest episodi.

1919. *al rei de Castella que tot hom*: Lliçó preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

qui era ab nós, que açò nos havia aguisat, faem-li compliment dels besants e carta de l'heretat, segons que havia emprès ab nós.

376 E nós tenguem la Pasqua en València¹⁹²⁰ e el dimarts fom en Xàtiva;¹⁹²¹ e no foren ab nós més de cinquanta cavallers. E eixim lo divenres après Pasqua de Xàtiva e fom a Cocentaina;¹⁹²² e haguem ardit que els rics hòmens venien e que n'havia en València una partida.¹⁹²³ E, quan venc al dijous aenant,¹⁹²⁴ fom nós avengut ab l'alcaid de Planes¹⁹²⁵ e de Castell¹⁹²⁶ e de Pego.¹⁹²⁷ E en l'altre dia, oïda la missa, anamnos-en a Alcalà; e no ens hi gosà esperar e mudà's a Gallinera. E nós anam a Alcalà,¹⁹²⁸ car allí tenia son alberg major que en altre llogar. E no volem dir totes les coses que hi foren feites, car seria allongament del llibre;¹⁹²⁹ mas al vuitè dia cobram Alcalà e Gallinera e setze castells que ens havia emblats e tolts; e féu covinença ab nós que eixís de nostra terra per tots temps sens que jamés no hi tornàs. E donam Palop a un seu nebot, que l'hagués de sos dies, e d'açò fo per composició de nós e d'ell.

377 E, ans que esta cosa fos estada, venc lo rei de Castella a Alacant e envià misatge a Alazrac¹⁹³⁰ que eixís a ell; e ell eixí-hi. E el rei de Castella caçava, e Alazrac¹⁹³¹ venc ab deu cavallers de moros e sos eixortins que l'anaven denant; e dixerren al rei de Castella que Alazrac¹⁹³² venia, e aturà's. E Alazrac¹⁹³³ venc a ell e besà-li

1920. L'any 1258, Jaume I va passar la Pasqua a Tortosa (MIRET, p. 272-273). No és, doncs, exacta aquesta indicació de la crònica, perquè sabem que aquests fets són del 1258. Sabem que Jaume I va ésser a València del 26 d'abril al 2 de maig 1258.

1921. Sabem que Jaume I va sojornar a Xàtiva el 4 i el 5 de maig de 1258. Però s'escaigueren en dissabte i diumenge. De l'11 al 17 de maig el rei tornà a ésser a Xàtiva (MIRET, p. 274-275). El 14 fou dimarts; però Pasqua havia estat el 25 de març.

1922. Sabem que el dia 22 de maig Jaume I era a Cocentaina (MIRET, p. 275).

1923. En documents datats a València per aquest temps hi trobem Ramon de Cardona i Guillem d'Anglesola, convocats abans (§ 374).

1924. Aquest *dijous a enant* sembla que ha d'ésser el dijous següent a l'estada a Cocentaina, és a dir l'endemà o sia el 23 de maig. Però tot això és al cap d'un mes de la Pasqua Florida.

1925. Planes, població de la vall del seu nom, a l'extrem septentrional de la qual es troba, en l'actual província d'Alacant, diòcesi de València, partit judicial d'Alcoi.

1926. Castell de Castells, població de la comarca de la Marina, o sia el territori que s'estén de Dènia al riu de Xixona, en l'actual província d'Alacant, diòcesi de València, partit judicial de Pego.

1927. Sobre Pego, vegeu abans § 361. Sabem que, amb document datat a Xàtiva el 14 de maig, Jaume I va concedir a A. de Romaní que, «dum guerra duraverit inter nos et Aladracum», tingui deu homes per a guarda del castell de Pego (MIRET, p. 275).

1928. Sabem que el 31 de maig Jaume I assetjava Alcalà. MIRET, p. 275.

1929. Novament, per a abreujar, s'excusa en l'*allongament del llibre*. Vegeu abans, §§ 352 i 358.

1930. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1931. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1932. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1933. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

la mà; e el rei de Castella demanà-li si sabia caçar, e Alazrac¹⁹³⁴ dix-li que, si ell se volia, caçaria castells del rei d'Aragó; e dix un gallego que era ab lo rei de Castella que mal moro era aquell qui no sabia caçar sinó castells. E era-hi un cavaller de nostra terra, qui oí les paraules, e havia nom Miquel Garcés,¹⁹³⁵ e dix-nos-ho tot. E, quan nós haguem tolt a Alazrac¹⁹³⁶ tot ço que havia e gitat de nostra terra, a nós membra aquella paraula; e faem fer una carta al rei de Castella e enviam-li a dir con nos era estat dit que Alazrac¹⁹³⁷ era vengut a ell e havia-li dites aquelles paraules que dessús són dites; e nós faïem-li saber que li havíem tolt en vuit dies setze castells e que així sabíem nós caçar con nós li enviàvem a dir, e que Alazrac havia caçat així con havia oït per nostra carta.¹⁹³⁸

[EL REI DE CASTELLA SOL·LICITA L'AJUDA DEL REI JAUME CONTRA ELS SARRAÏNS]

378 E, quan venc aenant, que haguem acabat tot lo feït del regne de València e cobrat ço que havíem perdut, anam-nos-en en Aragó.¹⁹³⁹ E havíem oït, d'abans, que el rei de Castella s'era desavengut ab lo rei de Granada, e que el rei de Granada de llong temps havia percaçats los moros d'allèn mar, e que passaven los genets en sa terra, e que allèn porien cobrar tota la terra del rei de Castella e tot ço que havien perdut per nós ne per null altre hom del món en tota l'Andalusia.¹⁹⁴⁰ E el rei de Castella, que era en Sivília, quan sabé açò, desafià lo rei de Granada,¹⁹⁴¹ per ço quan ja n'havia passat gran companya de genets e escondudament. E el rei de Granada havia endreçat ab tots los castells e les viles que tenia lo rei de Castella on havia moros, e aitambé ab Sivília, on havia gran re de moros, que a un dia se llevassen tots e que es combatessen ab tots los cristians, e que el rei de Castella e sa muller hi fossen preses, e que cobrassen les viles e els castells, tots a un colp. E

1934. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1935. Aquest personatge ja ha aparegut en els §§ 226-227.

1936. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1937. *Alazrac*: CDENV *Alazarc*. [J. B.]

1938. Aquesta carta no ha arribat fins a nosaltres.

1939. Continua el desgavell cronològic, perquè després d'aquests fets que acaba de referir el rei no se'n va cap a Aragó, com diu la crònica, sinó cap a Catalunya i Montpeller (MIRET, p. 277 i seg.). I no torna a fer cap estada a Aragó fins al setembre i l'octubre de 1259.

1940. Observem l'extensió que pren ací el nom Andalusia, això és, de totes les terres sarraïnes peninsulars: l'antic sentit de la paraula Andalus. No és aquesta la sola vegada que el *Llibre* li dóna aquesta significació. Vegeu § 336. [Sobre l'arribada a la Península de tropes dels benimerins del Marroc: M. Á. MANZANO RODRIGUEZ, *La intervenció de los Benimerines en la Península Ibérica*, Madrid, CSIC, 1992, p. 4-14. M. T. F.]

1941. Aquest rei de Granada ha d'ésser Mohàmed I Alahmar (1231-1272) (GONZÁLEZ PALENCIA, *Historia de la España musulmana*, p. 116).

faeren-ho així: que, si al rei de Castella no fos descobert ço de Sivília, pogren haver perdut el cors, ell e la muller e els fills. Però, ab tot açò que estorcé lo de Sivília, que no es llevaren los sarraïns, que havia gran multitud llaïns, perdé lo rei de Castella, dins tres setmanes, tres-centes entre ciutats e viles grans e castells.¹⁹⁴²

379 E nós érem en Seixena, als Rams,¹⁹⁴³ que teníem aquí per honrament del monestir que féu la regina Dona Sanxa, que era nostra àvia.¹⁹⁴⁴ E aquí dixeren-nos que la regina de Castella¹⁹⁴⁵ nos enviava missatge que era en Osca; e el missatge era Bertran de Vilanova, qui era nostre natural e hom que nós coneixiem bé e amàvem.¹⁹⁴⁶ E nós oïm allò e anam-nos-en a Granyén, a una vila nostra que és de

1942. Els esdeveniments a què la crònica es refereix en aquest paràgraf són els de l'alçament dels moros d'Andalusia i de Múrcia, en una data que oscil·la, segons els autors, entre el 1261 i el 1264, amb més probabilitats per a aquesta data (vegeu BALLESTEROS, *Historia de España*, III, p. 19, on és debatuda la qüestió cronològica). [La revolta dels moros d'Andalusia i Múrcia i l'atac de Granada es produïren simultàniament l'any 1264, segons se sap ara amb tota seguretat; pel que fa a l'època de l'any, sembla que la revolta esclatà entre la fi d'abril i primers de maig: J. TORRES FONTES, *La reconquesta de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*, Múrcia, Diputación de Murcia, 1967, p. 59-88. M. Á. MANZANO, *La intervención de los Benimerines*, p. 6-8. J. O'CALLAGHAN, *El rey Sabio. El reinado de Alfonso X de Castilla*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1996, p. 225-234. J.-D. GARRIDO i VALLS, *Jaume I i el regne de Múrcia*, Barcelona, Dalmau ed., 1997, p. 43-59. M. GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Alfonso X el Sabio*, Barcelona, Ariel, 2004, p. 163-190. M. T. F.]

1943. Sabem que el dia 24 de juny de 1264 Jaume I va sojornar al monestir de Sixena. Vegeu MIRET, p. 352-353. Observem que aquesta data lliga amb la més probable de l'alçament sarraí (nota anterior). No lliga, en canvi, amb la indicació cronològica que dóna ací la crònica: el diumenge de Rams s'escaigué el 13 de març. Ens cal indicar, però, que ZURITA (llib. II, cap. LXV) col·loca aquest esdeveniment en 1263. I afirma que el 7 de març el rei va rebre a Saragossa, de part del rei de Castella, fra Pere Ibáñez, mestre de Calatrava. I no dubta a col·locar la dominica de Rams de què parla la crònica en 1263. Amb tot, sabem que en aquella data Jaume I era a Saragossa, no a Sixena (MIRET, p. 335).

1944. Sança, filla d'Alfons VII l'Emperador, rei de Castella, muller d'Alfons I de Catalunya, II d'Aragó, fundadora, en efecte, del monestir de Sixena.

1945. La reina Violant, filla de Jaume I, muller d'Alfons el Savi.

1946. Un Bertran de Vilanova apareix durant els anys 1224-1228 amb el càrrec d'escrivà (MIRET, p. 47-70) ¿Podria ésser aquest mateix? Aquest sembla ésser un cavaller que devia anar amb la infanta Violant, quan aquesta se n'anà a Castella; que, home de la seva confiança, ara va rebre'n aquesta delicada missió, i que trobem més endavant (§ 428) en la campanya de Múrcia. [Bertran de Vilanova es quedà efectivament a Castella i fou escrivà de la reina i també del rei de Castella. Fou partididor de les terres a tots els Repartiments del regne de Múrcia i ell mateix hi rebé diversos béns; aprofitant l'ambaixada s'endugué la seva muller a Castella: J. TORRES FONTES, *Repartimiento de Murcia*, Múrcia, CSIC-Academia Alfonso X el Sabio, 1960, p. 37, 151, 235, 243, 246-248, 251. ÍD., *La reconquesta de Murcia*, p. 112-113. ÍD., *Repartimiento de Orihuela*, Múrcia, Academia Alfonso X el Sabio-Patronato «Ángel García Rogel». Oriola, 1988, p. LVII, 1, 2, 8, 22, 23, 41, 42, 57, 58, 65, 68. El rei Jaume I, a precés de la seva filla, la reina de Castella, li concedí el castell de Sumacàrcer: R. I. BURNS, *Warrior Neighbors: Alfonso el Sabio and Crusader Valencia, an Archival Case Study in his International Relations*, «Viator», XXI (1990), p. 182-183. M. T. F.]

prop Osca quatre lleugües;¹⁹⁴⁷ e aquí trobam Bertran de Vilanova, e donà'ns les cartes de la regina. E deïen així: que nós sabiem bé con ella nos amava molt, així con a filla deu amar a pare bo e lleial, e que nós l'haviem casada ab lo rei de Castella, qui és un dels pus alts hòmens e dels pus poderoses del món,¹⁹⁴⁸ e que havia entre fills e filles bé vuit o nou ja d'ell;¹⁹⁴⁹ per què ens pregava, per Déu e per nostra coneixença e per nostre valor, que nós no el lleixàssem desheretar e que hi donàssem consell d'ajudar-los, que altre consell ne altre refugi no havia ella sinó lo nostre; que tota la terra per poc, de poca enfora, los havien los moros toltà, e que ens pregava, con a pare e a senyor en qui ella havia fiança e sa esperança, que nós que li ajudàssem, sí que ella no vis son marit ne sos fills desheretar en sos dies. E nós responem a En Bertran, quan haguem vistes les lletres, que allí no li podíem respondre, mas que iríem a Osca e allí hauríem nostre consell e fariem-li tal resposta, que la regina seria pagada de nós. E besà'ns la mà e graí'ns-ho per ella aitant con podia.

[EL REI COMUNICA ALS ARAGONESOS EL SEU PROPÒSIT D'AJUDAR
EL REI DE CASTELLA]

380 E altre dia matí, oïda la missa a Osca,¹⁹⁵⁰ manam als rics hòmens que venien ab nós e als altres que hi trobam que l'altre dia matí fossen a nós e ab los altres qui hi serien, que parlar volíem ab ells de gran cosa e necessària. E fo aquí lo bisbe d'Osca¹⁹⁵¹ e l'abat de Montaragó¹⁹⁵² e Ferran Sànxez de Castre e Don Bernat Guillem d'Entença¹⁹⁵³ e N'Eixemèn Pérez e Don Gonsalvo Pérez, qui era *sobrino*

1947. Granyèn, en l'actual província d'Osca, partit judicial de Sarinyena, a la vora del riu Isuela o Isola. No tenim cap notícia documental concreta d'aquesta estada del rei a Granyèn; però sí de la seva estada a Osca. Vegeu n. 1950.

1948. Aquesta idea del poder del rei de Castella, si bé ací posada en llavis de la reina de Castella, es troba també en altres passatges de la crònica.

1949. Ultra el primogènit Ferran, pare dels infants de la Cerda, ja traspasat, havien nascut l'infant Sanç, que va succeir al seu pare en el tron de Castella amb el nom de Sanç IV i el sobrenom del Brau, i els infants Jaume i Joan.

1950. Després de l'estada a Sixena esmentada abans (§ 379, n. 1943), la primera estada que indica MIRET, *Itinerari*, p. 353, és precisament a Osca, els dies 29 i 30 de juny i els dies 1 i 2 de juliol.

1951. El bisbe d'Osca era aleshores Domènec Solà (1253-1269).

1952. L'abat de Montaragó ignorem qui era en aquella data.

1953. Aquest Bernat Guillem d'Entença és un dels fills del qui va morir al Puig de Santa Maria. [Sobre Ferran Sanxis de Castre, fill natural del rei, F. FONDEVILLA, *La nobleza catalanoaragonesa capitaneada por Ferrán Sánxez de Castro en 1274*, «I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó», II, Barcelona, 1909, p. 1061-1168. F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 96-98, 315 i segs. i 349. M. T. FERRER, *Los descendientes de Ferran Sanxis de Castre, hijo bastardo del rey Jaime I el Conquistador (siglos XIII-XIV)*, «Hidalguía», XXII (1974), p. 25-48. M. T. F.]

de Don Eixemèn Pérez d'Arenós¹⁹⁵⁴ e l'ardiaca de València;¹⁹⁵⁵ e mostram-los carta de la reina e demanam-los que ens consellassen en qual manera nos captendriem de ço que ens havia enviat a dir la regina. E dixeren tots al bisbe d'Osca que hi dixés. E ell dix:

—Pus vosaltres ho volets e el rei, diré-hi jo. Senyors, esta és gran cosa. E que jo consellàs al rei que ell faés aquesta cosa ab nós, ell havent tants nobles en sa terra, així con són arquebisbes e bisbes? E que ell prena consell a tan gran cosa, que major és que la batalla d'Úbeda¹⁹⁵⁶ ni altra que anc fos en Espanya,¹⁹⁵⁷ tinc per bo que el rei ajust sa cort e que els mostre la cosa aquesta e ab consell d'ells que faça ço que fer vol.

381 E dixem a Ferran Sànxez de Castre que hi dixés. E ell dix:

—Diga-hi Don Bernat Guillem, qui és pus ancià que jo, e jo puis diré-hi.

E Don Bernat Guillem contrastà-hi, mas emperò dix-hi primer. E dix:

—Jo dic així: que em sembla que el rei no pot fallir a la regina, e enviant-li tan cara carta con li ha enviada; mas sembla'm que ara pot cobrar lo rei los torts que el rei de Castella li fa¹⁹⁵⁸ e pot-ho cobrar ab bona raó, pus tant costarà al rei la sua anada, e fer-la-li ha en mellor hora que anc rei no fo a altre, que dels castells que li ha demanats lo rei moltes vegades e que no els ha haüts, que ara que els cobre. Mas que ell no li ajud, açò no consellaria jo per re, que gran mester li ha; e als ops coneix hom los amics.

E, quan ell hac acabada sa raó, dixem a Ferran Sànxez que hi dixés. E dix:

—Jo atorc les paraules, primer, que dix lo bisbe d'Osca: que el rei faça sa cort; e tinc per bo ço que Don Bernat Guillem dix: que cobre lo rei los castells, que anc

1954. Remarquem el mot castellà *sobrino*, que es troba en els dos manuscrits bàsics, sols explicable (altres vegades usa *nebot*) pel fet de tractar-se d'aragonesos. Gonçal Pérez fou notari reial, ardiaca i cabiscol de València. Era un dels personatges que venien en l'acompanyament del rei, perquè el sabem prop d'ell, a Saragossa, el dia 20 de juny: hi figura entre els testimonis d'un document relatiu al monestir de Sixena. El seu oncle Eiximèn Pérez també hi figura; com encara Bernat Guillem d'Entença. Circumstància favorable a la cronologia que establím (MIRET, p. 352). [Gonçalvo Pérez de Tarassona era canonge de la catedral de València almenys des de 1247; en fou també cabiscol, cap al 1254, i ardiaca cap a 1256; era germà de Rodrigo Pérez; fou secretari del rei des de 1250; ostentà també el càrrec d'ardiaca de Calataiud i bisbe de Sigüenza; posseïa el castell d'Albentosa, al regne de València, que el 1268 regalà al fill de Ximèn Pérez d'Arenós: R. I. BURNS, *El reino de Valencia*, p. 86, 87-88. M. T. F.]

1955. Malgrat la coincidència dels dos manuscrits, creiem que caldria suprimir l'article, perquè, com hem indicat en la nota anterior, Gonçalvo Peres era ardiaca de València. No es tracta sinó d'un sol personatge. L'original devia dir així; els copistes degueren creure que es tractava d'una errada.

1956. Recordem que el *Llibre* ja ha al·ludit a la batalla d'Úbeda, o sia de les Navas de Tolosa, en el § 77. En torna a parlar en el § 380.

1957. Nova utilització del mot Espanya per ponderar la importància d'un fet.

1958. Referència a l'ocupació per Alfons X de viles i castells de la conquesta de Jaume I.

no n'hac tan bona aizina con ara ha; e que nós que el servescam en açò con mellor porem, e creu que els altres ho faran aitambé. E faça sa cort, car menys de sa cort no tenim que el consell fos complit; e, a tan gran cosa con aquesta, cort hi ha mester.

E açò dix l'abat de Montaragó e Don Eixemèn Pérez d'Arenós e Don Garcia Pérez de Tarassona.¹⁹⁵⁹ E, per ço car no volem allongar la raó,¹⁹⁶⁰ dixeren que tenien per bé la cort e que enviàssem al rei que ens rendés Requena¹⁹⁶¹ e els altres llogars que tenia de nós e que li havíem en cor e en voluntat d'ajudar. Mas encara no li podíem respondre complidament tro que cort haguéssim tenguda, mas puis que li respondríem en tal guisa que ell ne deuria ésser pagat.

382 E sobre açò dixeren-nos que hi dixéssim, e nós dixem que ens plaïa molt.

—Primerament vos dic que no m'acord a re que vosaltres digats; e diré-us la natura del feit con va. Sapiats que aquesta és una manera d'home qui tasta vi e el vol enaiguar; car aquells que tasten vi e el volen enaiguar volen saber si és enaiguat o fort primerament. E aquesta manera ha feita fer lo rei de Castella a ma filla, que, pel tort que ell me té, no em gosa pregar que li ajud e fa-ho aprovar a ella; e, si ell coneix que nós per les sues cartes li volem ajudar, altres precis seus vindran al dors, que nós li ajudem. E respon al consell que tenits de la cort, que tinc per bona la cort que la faça justar, e fer n'he una en Catalunya e altra en Aragó (e la primera serà en Barcelona e l'altra serà en Saragossa); mas no que els deman de consell d'aquest feit en neguna de les corts, car en les terres del món no ha tant de sen ne de valor con deuria; e nós que ho havem provat que són diverses quan los demanam de consell de gran feit, que no s'hi acorden bé. Mas, quan parlarem ab ells, dir-los hem que ens ajuden e ens vallen. Car aquesta és cosa que jo no puix refusar que no la faça, per tres raons: la una, que no puix fallir a ma filla ni a mos néts, pus desheretar-los vol hom. L'altra (que és major que tot l'àls, en què vosaltres no havets tocat), que, quan jo per ma valor ni per mon deute no ajud al rei de Castella, si li deig ajudar per ço con és un dels pus poderoses hòmens del món,¹⁹⁶² e, si jo ara no

1959. Probablement, ha d'ésser Gonçalvo Peres, el que ha esmentat en el § 380, on per res no parla de Garcia Peres. D'altra banda, en l'*Itinerari* de MIRET no apareix cap Garcia Peres. I Gonçalvo Peres —com Ximèn Peres— era del linatge de Tarassona.

1960. Nova indicació del disegni d'abreujar, però aquesta vegada sense excusar-se en «l'allongament del llibre», com en els §§ 352, 358 i 376.

1961. Requena, en l'actual província de València, diòcesi de Conca, cap del partit judicial del seu nom, prop del riu Magre. [L'any 1262 hi havia discussions amb Castella pels límits entre ambdós regnes. Potser Requena formava part de la discussió: R. I. BURNS, *Diplomatariu II*, doc. 421. Sobre les relacions amb Castella, malgrat que no parla d'aquest incident: C. DE AYALA MARTÍNEZ, *Relaciones de Alfonso X el Sabio con Aragón y Navarra*, «Alcanate. Revista de estudios alfonsíes», IV (Cátedra Alfonso X el Sabio, El Puerto de Santa María, 2004-2005), p. 101-146. M. T. F.]

1962. Novament aquesta alta valoració del poder del rei de Castella expressada ja en alguna altra ocasió en la crònica (c. § 379).

li ajudava, e ell estorcia d'aquesta pena en què ara és, tots temps me poria tenir per son enemic mortal, pus jo a tan gran cuita no li aidàs; e, si mal me pogués cercar, tots temps lo'm cercaria, e haurien bona raó. La terça (que és pus fort de tots, e és seny natural), que, si el rei de Castella havia perduda sa terra, mal estaríem nós ça, en aquesta terra nostra; per què val més que n'hajam sobre la sua defenent, que si n'haviem sobre la nostra. E no hi ha ops altre consell, mas que enviï a la reina que li ajudaré ab tot mon poder;¹⁹⁶³ e que entraré en Catalunya e fer-hi he una cort e fer-n'he altra en Aragó. E en aquelles corts que jo faré no els diré que em donen consell, mas diré'ls que m'ajuden; e, al pus breu que poré, iré en sa ajuda.

[EL REI CONVOCA LA CORT A BARCELONA]

383 E partim d'aquí e anam-nos-en en Catalunya;¹⁹⁶⁴ e manam nostra cort en Barcelona, primer.¹⁹⁶⁵ E quan fo la cort justada de rics hòmens e de ciutadans e dels clergues,¹⁹⁶⁶ pregam-los que, així con tots temps m'havien ajudat en nostres afers, ells ne llurs llinatges, en lo fait de Mallorques, que així m'ajudassen en açò, que gran mester hi era. E ells dixeren que s'acordarien. E l'acord fo aital, d'En Ramon de Cardona e d'aquells de son llinatge: que nós adobàssem a ell alguns torts que deïa que li teníem, e que ab ell en un que parlaríem, e que ens farien tal resposta, que nós ne seríem pagat. E nós dixem que tot hom de nostra terra qui hagués clam de nós que vengués a nós, e que el li adobaríem. E que en açò no metessen ara negun embarg per què el fait nos embargassen, que no semblava bona raó que nós los pregàssem d'una cosa, e que ells nos resposessen d'altra; per què els pregàvem e els manàvem que encara s'acordassen mellor, que no paria de tan bons hòmens con ells eren aital resposta. E ells acordaren-se altra vegada e responeren-nos tan mal, e peyor, con la primera.

384 E, quan veem que tan mal ho faïen, dixem-los nós que mal guardaven ço que podia venir aenant, que, si el rei de Castella perdia lo seu, major embarg

1963. Aquesta frase i les següents fins al final del paràgraf estan en primera persona del singular en el ms. de Poblet, i en primera del plural en el ms. Aiamans.

1964. En efecte, després de l'estada a Osa, abans esmentada (§ 380, n. 1950), la qual fineix el dia 2 de juliol de 1264, el rei passa per Pertusa el dia 3 i arriba a Montsó el mateix dia. Dos dies després el trobem a Lleida. MIRET, p. 353.

1965. Després de l'estada a Lleida, esmentada en la nota anterior, el rei va anar a Tarragona, on el sabem els dies 10 i 13 de juliol. El 15 va sortir cap a Barcelona, on el sabem del dia 16 al 27. MIRET, p. 354.

1966. És notable el fet que els estaments siguin donats en aquest ordre, amb els ciutadans precedint els clergues. Això, en què coincideixen ambdós manuscrits, pot ésser un indicati que l'autor no era clergue. Cf. abans § 236, n. 1436.

hauríem nós e ells de retener lo nostre, que ara no hauríem. E dixem als clergues:

—Què hi guanyarets, vosaltres, si en les esglésies on és aorat nostre Senyor e la sua Mare que, si per mala ventura se perdia, seria-hi aorat Mahomet? E si el nostre, de nosaltres reis, se perd, ben podets saber que el vostre no en restaurarà. E, pus així nos responets tan mal e tan vilanament, ço que anc no em cuidé, que, si jo faés corts de catalans, que no acabàs ço que fos cosa covinent (car de la des-covinent, si molt vos en pregàs, cuidara acabar ab vós), e, pus així és, part-me de vós despagat, així con negun senyor por ésser despagat de sos hòmens.

385 E nós llevam-nos e no volguem oir altra resposta d'ells; e anam-nos-en a nostra casa. E ells pregaren-nos caramente que no fóssem felló, e que encara s'acordarien e ens respondrien; e per tot açò no ens volguem aturar. E seguiren-nos una partida d'ells tro en nostra casa, e els altres romaseren aquí; e aquells qui ens havien seguits tornaren a ells.

386 E, quan nós estàvem així, que no volíem menjar, enviaren-nos En Berenguer Arnau e En Pere de Berga¹⁹⁶⁷ e altres dos rics hòmens, qui a nós no membren;¹⁹⁶⁸ e pregaren-nos que parlassen ab nós. E nós a una part ab ells escoltam-los ço que ens volien dir. E dixeren-nos que ço que anc negun temps no havia estat que ara no seria per re; que anc nós no demanam consell ni ajuda en los prelati ni en los rics hòmens de Catalunya, que tots temps no ho trobàssem en ells. E nós que volíem eixir de la vila, que ho havíem ja dit a alguns, dixeren-nos e pregaren-nos que nós

1967. Cap d'aquest dos personatges no apareix entre els signataris dels documents expedits per Jaume I els dies de la seva estada a Barcelona. Berenguer Arnau podria ésser Berenguer Arnau d'Anglesola, un cavaller que apareix a vegades, per aquest temps, en el seguici del rei, i que precisament prendrà part en la campanya contra els sarraïns. Vegeu MIRET, p. 384. Tant ell com Pere de Berga apareixen en qualitat de testimonis en un document de Jaume I expedit a Barcelona el dia 4 d'agost de 1263 (MIRET, p. 341), l'any abans a aquell en què hem datat aquests fets basant-nos en l'estada del rei a Sixena, documentalment provada. Si no fos això, caldria plantejar-se, en vista d'aquestes signatures coincidents, si tots aquests fets no són del 1263. Pere de Berga pren part també en la consegüent campanya contra els sarraïns (MIRET, p. 385). Personatge important del regnat de Jaume I, reapareix en el *Libre* en els § 546, 550-552. [Pere de Berga era senyor de Berga; morí vers 1275. La seva néta es casà amb Hug de Mataplana; fou persona de gran autoritat i li fou confiat l'arbitratge —en solitari o compartit— de diferents qüestions greus: la que enfrontava els Cervelló amb Barcelona l'any 1263 o la que provocava tensions entre els templers i els Montcada pels drets de cadascú a la ciutat de Tortosa l'any 1261: F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 352, 353. L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 167, 193-194 i 226. *Els castells catalans*, I, p. 369 i V, p. 859-860. M. T. F.]

1968. Falla de la memòria, confessada. En l'esmentat document de l'agost de 1263, figuren també Guerau de Cabrera, Hug de Cervelló i Bernat de Centelles; en els de 1284, Galceran de Pinós, Guillem de Canet i Guillem de Rocafull. Potser els dos rics homes eren entre aquests personatges.

que hi romanguéssim, e que farien en tal guisa, que nós seríem d'ells pagats. E tant nos pregaren e tan carament, que haguem-los-ho a atorgar.

387 E, quan venc, al dia mateix, a hora de vespres,¹⁹⁶⁹ vengren tots denant nós e dixeren que açò no farien per re, que ells donassen raó per què nós partíssem despagat d'ells, e que els escoltàssem llur raó, que ço que ens havien dit, no ens ho havien dit per mal; mas pregaven-nos que, ans que aquesta cosa los atorgàssem, que faéssem ço que En Ramon de Cardona nos havia pregat. E ells que ens havien cor de dar bovatge, jassia que nós no hi haguéssim dret,¹⁹⁷⁰ si bé el nos haviem ja pres dues vegades: la una quan regnam, e l'altra quan anam a Mallorques,¹⁹⁷¹ mas ara que el darien, pus nós ho volíem, e que ens serviriem en aquell feït en tal manera, que nós los ho grairiem. E nós fom pagats de llur resposta. E manam corts en Aragó, que a tres setmanes fossen tots en Saragossa.

[EL REI CELEBRA CORTS A SARAGOSSA.
LA NOBLESA D'ARAGÓ ES JURAMENTA CONTRA EL REI]

388 E partim d'aquí e anam-nos-en a les partides d'Aragó.¹⁹⁷² E mandam nostra cort als bisbes e als rics hòmens, e faem-los ajustar a l'església dels preïca-

1969. Recordem que l'hora de vespres és abans del crepuscle.

1970. Recordem (§ 50) que el bovatge era un tribut pagat pels eclesiàstics i les ciutats i viles de Catalunya, i que es pagava per parelles de bous (d'on el seu nom) i per caps de bestiar major i menor, i encara pels béns mobles. Sembla que acostumava a concedir-se al començament de regnat, en reconeixença de senyoria; per això deu dir que el rei Jaume no hi tenia dret. Vegeu ZURITA, *Anales*, llib. II, cap. LXIX i F. SOLDEVILA, *A propòsit del servei del bovatge*, «Anuario de Estudios Medievales», I, p. 573-587. [F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, II, p. 117-155. M. T. F.]

1971. La primera deu referir-se al començament del seu regnat efectiu, quan va disposar-se a sortir de Montsó, en Corts generals que hi van tenir lloc, pel juny de 1217. ZURITA, llib. II, cap. LXIX i SOLDEVILA, *op. cit.* Pel que fa a la concessió del bovatge per a la conquesta de Mallorca, vegeu abans § 50.

1972. Tots els autors s'acorden que aquestes Corts que el rei ha tingut als catalans van tenir lloc l'any 1264. Però, seguint Zurita, les col·loquen en el mes de novembre. ZURITA, en efecte (llib. III, cap. LXVI), afirma que la concessió del bovatge fou el 23 de novembre de 1264. Ignorem en què es funda la seva afirmació, que discrepa d'uns quants mesos de la datació a què ens conduïa l'encadenament de la crònica amb l'*Itinerari* de MIRET. Pel novembre el rei féu un sojorn a Barcelona; però sols onze dies, del 2 al 13 (MIRET, p. 361-362). El 23 es trobava a Lleida. Potser el bovatge havia estat concedit de paraula a Barcelona, i després a Lleida fou redactat el document. Cal dir que aquesta hipòtesi lliga millor amb la immediata marxa del rei cap a Aragó. Cal dir també que la crònica acostuma a presentar com a seguits esdeveniments que es produeixen en diverses etapes, i que, en conseqüència, és molt possible que el rei, en l'estada del mes de juliol, comencés a tractar la qüestió de l'ajut al rei de Castella, convoqués les Corts, i la decisió final tingués lloc en l'estada del mes de novembre, tant més que aleshores el rei venia de les parts de Barbastre i Lleida, i això podia embrollar els records del cronista amb l'estada a Sixena. Sia com sia, el rei va sortir de Barcelona el 13 de novembre de 1264. Sabem que del 16 al 23 va sojornar a Lleida, i que el dia 28 ja era a Saragossa. MIRET, p. 362-363.

dors.¹⁹⁷³ E mostram-los la paraula; e llevam-nos en peus e començam una auctoritat de l'Esriptura, que diu: *Non minor est virtus, quam querere, parta tueri.*¹⁹⁷⁴ E ja es fos que nostre Senyor nos hagués feita gran amor e gran honor en lo feit de Mallorques e de València e en les altres coses tro en aquell dia, de nostra terra e d'altres llocs, venia a nós manera per què nós havíem a defendre ço que nós havíem conquest e ço que nostre llinatge nos havia lleixat, per aquesta raó: «Que, quan ell a nós e a vós fa tanta de gràcia que ens ajudarà a cobrar los mals que els altres han pres, per açò molt ho devem nós grair a nostre Senyor, e vosaltres, que per nós e per vosaltres pusca jo ajudar al rei de Castella (que tant ha ab nós) a aquesta traïció e a aquest mal que li han fait los sarraïns. Molt ho devem grair a nostre Senyor. E val més que sobre terra d'altrui ho hajam que sobre la nostra. On vos pregam, per l'amor que vós nos devets e el bé que us havem fait e el deute que és entre nós e vós, que a aquesta cosa que ens ajudets. E serà l'ajuda aital, que ço que nós haurem de vós serà poc contra ço que nós vos darem del nostre, car per un morabetí que vós hi metats del vostre, nós vos en darem deu. E no us demanam aquesta cosa per deute que vós la'ns dejats, mas pregam tan solament, e que nós puscam mills acabar aquest negoci. Car, si vós volets ben pensar qual és l'honor que nós e vós prenem en aquest feit, si aquella cosa podem restaurar, nulla cosa no ens en deu ésser cara; altra, que, si anàvem en Ultramar, no fariem tan gran mercè ab la terça part con farem en defendre ço que Déus ha dat al rei de Castella e a nós, car açò és cosa d'on poríem prendre honta e dan, car, si ell perdia el seu, poríem perdre nós el nostre. E, si us volets que us digam nós la manera, venits a nós dos rics hòmens, e nós a una part direm-vos-ho. E sobre açò porets haver vostre acord de fer-nos bona resposta, tal que sia a honor de Déu e de nós e de vós».

389 E llevà's un menoret e dix:

—Per tal que major anagament e major confort n'haja el rei e vosaltres diré-us una visió que veé un frare nostre. E aquell frare era de Navarra e dix que el venc un home ab vestidures blanques, mentre ell jaia dorment; e demanà-li: «Qui és tu, que m'has despertat?» E ell dix: «Jo son àngel de nostre Senyor e dicte que aquest embarg que és vengut entre los sarraïns e els cristians en Espa-

1973. No indica d'on; però se sobreentén de Saragossa. Vegeu § 394. I també § 400, n. 2009.

1974. No es tracta de cap citació de les Sagrades Esriptures, com indica la crònica, sinó d'una citació d'Ovidi: un vers de l'*Ars amandí*, llib. II, citat també per Marsili, que degué adonar-se que allò no era de les Sagrades Esriptures i que allò era un vers. Però el cas és que Marsili el cita malament i que la citació exacta és la del *Llibre dels feits*, i Marsili la deforma. Això duu a creure que no és per influència de Marsili que Jaume I empra el vers, tot creient-lo de l'Esriptura. Vegeu el nostre estudi *La Crònica de Marsili ha influït en la darrera redacció de la Crònica de Jaume I*, «Estudis Romànics», x, 1962, p. 131-146.

nya,¹⁹⁷⁵ creés per cert que un rei los ha tots a restaurar e a defendre aquell mal que no venga en Espanya». E demanà'l aquest frare, que era de Navarra, qual rei seria aquell, e ell respòs que el rei d'Aragó que ha nom Jacme. E deïa aquest frare que aquell que aquesta visió havia vista lo li havia dit en penitència, e per cert que ho havia vist; e pesà molt al frare quan no el dix que el rei de Navarra era. E per açò devets vós conhortar, el rei e vosaltres, car nostre Senyor restaurarà tan gran mal e defendrà que no pusca venir. E dic-vos açò per conhortar.

390 E sobre açò llevà's Don Eixemèn d'Urrea e dix que les visions bones eren, mas que ells venrien denant nós, e d'açò que els dixéssim, que s'acordarien.¹⁹⁷⁶ E nós dixem-los que deïen bé. E sobre açò partí's aquell ajustament; e fo en l'església dels preicadors. E nós anam-nos-en en nostra cambra; e vengren a nós dels rics hòmens, de set entrò a vuit. E dixem-los:

—Barons, aquestes coses que nós vos volem dir, no les volem dir denant la gent, car coses són que fan a parlar en secret, per tal que vós nos hi ajudets en tal guisa, que sia bé e honor de vós e de nós. Vers és que nós faem cort en Barcelona, e podem-nos lloar de la clerecia de Catalunya e dels rics hòmens, car, quan nós los mostram aquest bon propòsit que nós havíem de servir a Déu e d'ajudar al rei de Castella, fo llur cor e lur voluntat que ens hi ajudassen: primerament, que ens ajudarien d'haver, que ens darien sobre els hòmens llurs, e que fos bovatge; e depuis pregaren-nos que ens ajudàssem del nostre e del llur, e que ens serviren, sobre tot ço que tenien de nós a feu, ço que els donariem, e aitambé els feus que tenien per nós. Per què us pregam que vosaltres vullats que ens ajuden vostres hòmens d'aquella forma que ells nos ajuden; e, si aquella no us plau, que guardem entre nós e vós una cosa que, segons raó d'aquella, valla tant en altra manera. Car, si bé ho aemats, d'aquell que més hajam de vostres hòmens no pujarà a cinc mília sous, e vós porets-ne haver de nós trenta mília; per què fa bon metre cinc mília sous per trenta mília que hom vos anadesca. E cavaller, per molt que hi do, no pujarà de cinc cents sous aenant; e nós darem a vosaltres que els en porets donar dos mília o tres mília sous. E, encara, que us farem carta de ço que ara us demanam, si ens ho donats, que no us ho torn en perjudici a vós ni als vostres.

E sobre açò callaren tots, que no dixeren res. E nós dixem que ens meravellàvem, car així callaven, que no els defem vilania ne re que pesar los degués. E quan veem que ells no volgren parlar, dixem:

1975. Ací el nom d'Espanya és pres en el sentit de tota la Península, més que en sentit de terra de moros. El mateix i encara més, tot seguit.

1976. Eiximèn d'Urrea sembla no fer gaire cas de la visió del menoret navarrès. No fóra estrany, pel comentari que en fa i per la manera com la deixa de banda, que sospités un artífici per afavorir el rei, tal vegada en combinació amb ell.

—Volem saber de tu, Ferran Sànxez de Castre, què ens hi respons.

E ell dix que, pus nós volíem que hi dixés, que hi diria. E dix així:

—Jo no creu que en aquest feit s'acordassen ells ni jo ara; mas de mi vos dic que, si volets metre foc a açò que jo he, que metats mà a l'un cap e eixits per l'altre.

E nós dixem:

—E no ens responderàs millor, Ferran Sànxez? Que jo no hinc son per terres a cremar, mas per defendre-la e per heretar-vos; e ja que us havem heretats. E així cremar-vos híem nós, que no d'aquella manera.

391 E sobre açò demanam a En Bernat Guillem d'Entença que hi dixés. E dix:

—Senyor, si vós volets res del meu ni neguns llocs d'aquells que jo he, que us en daré volenter; mas aquella cosa que vós demanats no poria fer.

E dix N'Eixemèn d'Urrea:

—Senyor, nós no sabem bovatge que s'és, en Aragó,¹⁹⁷⁷ mas acordar-nos hem e respondrem-vos.

E nós dixem:

—Barons, mester és que mellor sia l'acord que ço que ara ens dixés; car nós no volem res sinó vostre bé e el nostre.

E anaren-se acordar e no volgren venir denant nós aquell dia ni en l'altre tro al vespre, que venc a nós Don Bernat Guillem d'Entença. E nós dixem:

—Don Bernat Guillem, tard nos retets la resposta que fer nos deviets.

E ell dix:

—Per aquesta raó no la us volíem retre, car creíem que no us plauria.

E dixem nós:

—E per què no ens plauria?¹⁹⁷⁸

E ell dix:

—Sapiats per cert que no us han cor de respondre bé.

E dixem-li que se n'anàs. E manam a nostres porters que anassen a cada un dels rics hòmens e que els dixessen que vinguessen al matí denant nós.

392 E, quan venc al matí, ells vengren e estegren-nos denant e que no ens dixeren res. E nós dixem-los:

—Què us sots acordats de ço que us dixem?

E dix la un a l'altre:

—Deïts-hi vós.

E dixeren a N'Eixemèn d'Urrea que hi dixés primer. E ell dix:

1977. El bovatge, en efecte, no es percebia en terres aragoneses.

1978. *E dixem nós... plauria?* Lliçó preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

—No sabem en esta terra, senyor, què s'és bovatge; e dic-vos que, quan oïren dir aquesta cosa, que tots cridaren a una vou que no en farien re.

E dixem nós:

—Gran meravella ens donam de vosaltres, car sots dura gent d'entendre raó;¹⁹⁷⁹ car bé deuríets guardar lo negoci qual és e deuríets guardar si ho fem nós per bon enteniment o per mal. Car creem per cert que null hom no ens poria en mal notar açò, car nós ho fem, la primera cosa, per Déu; la segona, per salvar Espanya; la terça, que nós e vós hajam tan bon preu e tan gran nom, que per nós e per vós és salvada Espanya. E, fe que devem a Déu, pus aquells de Catalunya, que és lo mellor regne d'Espanya e el pus honrat e el pus noble¹⁹⁸⁰ (per ço car hi ha quatre comtes, ço és, lo comte d'Urgell e el comte d'Empúries e el comte de Foix¹⁹⁸¹ e el comte de Pallars, e ha-hi rics hòmens, que per un que aquí n'haja n'ha quatre en Catalunya, e per un cavaller n'ha en Catalunya cinc, e per un clergue que ací haja lla n'ha deu, e per un ciutadà honrat n'ha en Catalunya cinc), e pus aquells de la pus honorada terra d'Espanya no es volgren guardar en dar a nós del llur, vosaltres, que tenits nostra honor,¹⁹⁸² qui trenta mília, qui vint mília, qui quaranta mília sous, bé ens deuríets ajudar, e majorment, car tot se romandria en vós, ab més que nós vos hi anadiríem del nostre.

E ells dixeren que no ho farien d'aquella manera per re del món. E nós dixem:

—Sí farets, en una manera.

E ells callaren. E dixem:

—No ho farets en una manera que no us cost re, sinó la paraula que hi metrets?

—E con? —dixeren els.

—Nós vos direm com. Proferits-nos denant tots e no ens donets res del vostre, per ço que no ho perdam dels clergues ni de les òrdens ni dels cavallers, car tot ho haurets vosaltres.

E dixeren que s'acordarien e que ens respondrien.

1979. Aquest judici de Jaume I sobre els rics homes aragonesos pot acostar-se al judici que DESCLOT, cap. CXXXII, posa en boca de Pere el Gran: «si d'aquests cent anys hic estava, que tota hora hauria assats què fer».

1980. Aquest elogi de Catalunya, famós, pot també acostar-se a l'elogi, molt més breu, successiu també al judici sobre els aragonesos, que trobem en la crònica de DESCLOT, cap. CXXXII, esmentat abans (n. 1979). «E, com jo hagués perduda la terra de Catalunya, ja no en cobraria d'ara tan bona», diu Pere el Gran, segons Desclot.

1981. En realitat, el comtat de Foix és i era fora de Catalunya; «quaix de Catalunya», que diu DESCLOT, cap. CXXXVI. Però el comte de Foix posseï grans dominis en terra catalana.

1982. La paraula *honor* és aquí amb la significació de renda donada per la terra que el rei ha concedit als rics homes amb l'obligació d'acudir al seu servei guerrer amb un nombre de cavallers proporcional a la dita renda.

393 E altre dia matí ajustaren-se a casa dels preïcadors. E enviaren-nos dos cavallers, nós estant en un pleit ab lo bisbe de Saragossa, que era jutge d'un pleit d'Açuer que havia Dona Teresa¹⁹⁸³ ab Garcia de Vera, ab Miquel Pérez d'Alagó.¹⁹⁸⁴ E nós, que eixiem d'aquí, enviaren-nos Sanxo Gómez de Balamaçan¹⁹⁸⁵ e Sanç Aznares de Luna,¹⁹⁸⁶ e dixeren-nos:

—Senyor, envien-nos a dir los rics hòmens e la cavalleria¹⁹⁸⁷ que açò de què els havets pregats tenen per la major cosa que anc los dixés rei; e dien-vos que no en faran res, ans se lleixarien perdre quant han.

E nós guardam al bisbe de Saragossa, que anava ab nós, e presem-nos a riure; e dixem:

—Los barons¹⁹⁸⁸ no ens responen avinentment, mas altra vegada, si Déus ho vol, nos respondran mills en açò.

E, quan aquests missatges foren tornats als cavallers, escridaren-se tuit e dixeren:

—Anem-nos-en! E anem-nos-en a Alagó, e aquí prendrem consell!

E isqueren-se tots de la vila, que no romaseren ab nós sinó dos cavallers.¹⁹⁸⁹

394 E, quan haguem menjat, venc a nós Pero Jordà d'Eixea¹⁹⁹⁰ e dix-nos:

—Senyor, molt me pesa e m'és greu ço que jo veig, quan se fa ab ravata e no bé. E jo no puc estar que no vaja lla. Volets que els diga re per vós?

1983. El bisbe de Saragossa era Arnau de Peralta (vegeu abans § 364, n. 1864). Dona Teresa no pot ésser sinó Teresa Gil de Vidaure, que és generalment anomenada així. Açuer o Asuero deu ésser nom geogràfic. [Possiblement és el lloc d'Azuero, a la comarca de Tarassona. L'any 1276 el rei donà aquest lloc al seu fill Pere, senyor d'Ayerbe: A. UBIETO, *Historia de Aragón. Los pueblos*, p. 183. M. T. F.]

1984. Sobre Garcia Vera vegeu abans, § 324, n. 1722. Quant a Miquel Pérez no sembla poder ésser el que s'esmenta en el § 273, perquè aquell és d'Isor i aquest és d'Alagó. Per aquest temps, apareix un Miquel Pérez, vassall de la reina Violant, filla del Conqueridor, al qual aquest concedeix unes cases a Osca (MIRET, p. 365, 21 gener 1265).

1985. No hem trobat notícies d'aquest personatge.

1986. No hem trobat notícies d'aquest personatge.

1987. És a dir, el conjunt dels cavallers.

1988. Indubtablement, la lliçó bona és la del ms. de Poblet, i la puntuació ha d'ésser la que va posar-hi l'Aguiló, que és la mateixa que hi hem posat. Observem, però, que la lliçó del ms. Aiamans no admetria aquesta puntuació, sinó que exigiria: «e dixem-lurs: Barons...», que no lliga amb el sentit de la frase anterior, perquè no és als dos enviats dels rics homes que les paraules s'adrecen, sinó al bisbe de Saragossa. Tot plegat fa pensar que el copista del ms. Aiamans degué modificar el *los* per *lurs*, creient-lo equivocat.

1989. Jaume I havia, segons sembla, obrat poc diplomàticament: d'una banda, parlant de bovatge, tribut desconegut a Aragó; d'altra, fent l'elogi de Catalunya, contraposant-la a Aragó.

1990. Pere Jordà d'Eixea o Pero Jordan de Exeya, com se l'anomena en el tractat d'aliança entre Jaume I i Teobald de Navarra, signat a Monteagudo, el 9 d'abril de 1254. Pere Jordan és un dels cavallers presents a la signatura del tractat, que el juren i en fan homenatge; i figura entre els «caveiros de Aragó» (MIRET, *Itinerari*, p. 238).

E dixem nós:

—No volem que res los digats.

E ell dix:

—Ara ho guardat, car, si res me manats que els diga, diré'ls-ho.

—E deït-nos-ho així, Pero Jordà, que els ho digats?

E ell dix:

—Senyor, hoc.

—Doncs, deïts-los per nós aitant: que demà se penedirán més que vui, e a quinze dies, més, e a un mes, més, e al cap de l'any no ho volrien haver feït. E confona-us Déu, si no els ho deïts!

E, feïtes les jures en Saragossa escondudament e puis a Alagó, anaren a Mallén; e nós, a Calataiú.

395 E nós, estant en Calataiú, enviam-los missatge per lo bisbe de Saragossa que dret los fariem, si es clamaven de re de nós, e que ens meravellàvem, car ells aital cosa faïen, que vinguessen contra senyoria tan cruament e tan dura. E sobre açò enviaren-nos missatge que ens trametrien Don Bernat Guillem d'Entença e Don Artal d'Alagó e Don Ferrís de Liçana, si nós los guiàvem. E nós guiam-los e enviam-los altre missatge que nós érem aparellats de fer-los dret. E vengren a Calataiú.¹⁹⁹¹ E fom en l'esgleia de nostra Dona Sancta Maria; e havia-hi pus de mil hòmens que escoltaven les paraules. E dixem-los que volíem saber per què faeren aquell sacrament menys que no demanassen-nos si els teníem tort o no, e que vis-sen primerament si els ho volíem adobar, car gran meravella era de jurar-se hom contra senyor, si no sabia per què. E responeren-nos que faïen-ho per ço car llurs trencàvem llurs furs d'Aragó. E nós dixem-los que mostrassen en què, e que els

1991. No tenim notícia documental de l'estada. L'any 1264 el rei fa unes quantes estades a Calataiud: una per l'abril-juny; una altra el 13 de desembre; i una darrera a final de desembre i començament de gener (MIRET, p. 561). Són aquestes darreres les que enllacen amb la cronologia establerta en el § 388, n. 1972. MIRET, p. 363-364, identifica també aqueixes estades a Calataiud amb la que especifica la crònica. Fa observar, a més a més, que el rei també va passar per Mallén, el 15 de desembre. [Ferrís de Liçana, ric home d'Aragó, fill de Rodrigo de Liçana i casat amb Sança Pérez, figurà sovint, des del 1241, com a testimoni en documents reials, fins i tot en el testament del rei de 1241, cosa que certifica la seva presència a la cort. S'adherí al bàndol nobiliari que s'enfrontà al rei quan organitzà l'expedició a Múrcia l'any 1264. El 1267 es reconcilià amb el rei, que el 1272 li concedí les viles de Fuentes i Alfamén amb caràcter vitalici; més tard, fou procurador de Catalunya, càrrec que ostentà entre 1277 i 1278, almenys, en el moment de la revolta nobiliària: J. MIRET, *Itinerari*, p. 187, 190, 219, 238, 313, 334, 351, 352, 373, 398-399, 403, 404, 457 etc. i F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, p. 19, 288, 311, 328, 339, 356; II, p. 162, 165, 167. Per l'abril de 1304 encara vivia perquè fou convocat per a accions de la guerra contra Castella; havia d'ésser molt vell, si era ell mateix i no era un fill: M. T. FERRER I MALLOL, *La incursió de l'exèrcit de Granada de 1304 pel regne de València i l'atac a Cocentaina*, «Alberri», 15 (Cocentaina, Centre d'Estudis Contestans, 2002 [2005]), p. 100. M. T. F.]

ho adobaríem; e que nós havíem lo fur d'Aragó e fariem-lo llegir denant tots, capítol a capítol, e, con lo'ls trencàssem, que ho dixessen, e nós adobar-ho híem, capítol per capítol. E ells dixeren que no els calia fer llíger, mas que els ho dirien de paraula. E nós dixem que bé oiríem la paraula, si ho daven en escrit. E derennos un escrit de demandes que ens faïen, que nós trencàvem lo fur d'Aragó, car menàvem pledeses en lleis ni en decrets e que els jutjàvem per aquells, e que faïem tort a Don Bernat Guillem d'Entença del feit de Montpeller;¹⁹⁹² e uns altres clams que no havien cap ni sòl, sinó que volien cobrir llur errada.¹⁹⁹³

396 E nós responem-los que aquest clam de llevar nós legistes ne decretalistes en casa nostra, que no n'érem tenguts, car en tota cort de rei devia haver decretalistes e legistes e furistes hi anassen, car de totes estes maneres hi vénen pleits, e nós, la mercè de Déu que ens ho ha donat, havem tres o quatre regnes,¹⁹⁹⁴ e vénen-nos pleits de moltes maneres e diverses, e, si no haguésssem en nostra cort ab qui ho poguésssem delliurar, seria vergonya de nós e de nostra cort, e car nós ni els hòmens llecs no sabrien en les escriptures que són de dret pel món; e, per ço que ens en poguésssem ajudar quan mester fos, los havíem a menar ab nós; e per les senyories nostres, que no eren d'un fur ne d'un costum. E per aquesta raó los menam nós. Mas dixem-los que dixessen si per neguna altra raó los jutjàvem nós, en Aragó, sinó per fur d'Aragó, mentre que bastàs, car allò los adobaríem nós; car lo fur diu, d'Aragó, que on fallirà lo fur, que vaja hom a sen natural e a egualtat. E no volgren que es llegís lo fur d'Aragó, mot a mot, en

1992. Bernat Guillem d'Entença es planyia que els legistes que voltaven el rei li havien escamotejat certs drets als quals aspirava com a nét de Guillem VIII de Montpeller. Vegeu TOURTOULON, *Jacme*, I, p. 340, n. 1. També es planyia d'haver estat desheretat pel rei dels béns del seu oncle Guillem, germà del seu pare. Altres greuges presentava, resumits en ZURITA, llib. III, cap. LXVI.

1993. Coneixem, perquè ZURITA ens les ha conservades (llib. III, cap. LXVI), les demandes presentades pels rics homes aragonesos al rei a Saragossa, que deuen ésser substancialment les mateixes a què aquí fa referència. Coneixem, així mateix, la resposta del rei a cadascuna de les demandes. Algunes eren d'ordre general (i el *Llibre* no hi fa cap referència) com les relatives a l'annexió del comtat de Ribagorça a Catalunya; a la concessió d'una legislació pròpia al regne de València; al restabliment dels furs que havien estat abolits violentament pel comte Ramon Berenguer IV com a príncep d'Aragó. La major part eren reivindicacions de classe, dels rics homes. De tots els greuges el rei es limita aquí a recollir el relatiu als legistes i decretalistes, que també hi figurava, i que rebutja en el § 396. [R. I. BURNS, *El dret canònic i la reconquesta: convergència i simbiosi*, a *Jaume I i els valencians*, p. 62-63, ha comentat aquestes diferències entre ell i la noblesa pel recurs al dret comú i al canònic. M. T. F.]

1994. És curiosa aquesta vaguetat, deguda potser al fet que Catalunya no era regne. Amb ella, eren quatre en aquell temps: Aragó, Catalunya, Mallorca i València. També podria explicar la vaguetat el fet que Mallorca es pogués considerar com formant un sol territori amb Catalunya. D'altra banda, el nom de regne és donat a Catalunya en la mateixa crònica, pel rei mateix (§ 392).

aquelles coses que ells deïen que nós los teníem tort. E sobre açò dixem-los nós, feita la resposta de les demandes, que ens faïen menys de raó, e que no ho devien fer:

397 —Barons, vosaltres me sembla que volets usar de la manera que faïen los jueus a nostre Senyor quan lo preseren, lo dijous a nit, a la Cena, e l'aduixeren denant Pilat, que el jutjàs, qui cridaven:¹⁹⁹⁵ *Crucifige, crucifige!* E que vós digats que us desafur, e no en què ni en què no, e que no vullats prendre dret de mi, aquesta és la pus novella demanda e raó que anc moguessen hòmens contra llur senyor. Mas una cosa us diré, barons: dues coses fan vosaltres aturar en aquesta malícia, e en nostra terra: la una és l'ajuda que nós havem a fer al rei de Castella, a qui no volríem fallir, pus promès li ho havem; l'altra sí és nostre sen, qui ens reté que a aquesta saó d'ara no vingam contra vós. Car, si no era per aquestes dues coses, no ha pla en el món ni mur ni roca de què nós no us trasquéssem, car per un cavaller que vosaltres n'hajats, n'hi metríem nós tres que no serien vostres amics ni guardarien de fer a vós un mal en cors ne en haver. De més, que havem totes les ciutats d'Aragó e de Catalunya que seran contra vós, e de guerra saben tant con vosaltres.¹⁹⁹⁶ E, pus lo poder haguéssem nós e el saber e l'haver, no sembla que ens deguéssets a nós esperar, tinent-nos tort.

E sobre açò partiren-se de nós e anaren-se'n.

398 E, ells partits de nós, sabem que es volien ajustar a Almunient¹⁹⁹⁷ a dia sabut e sabem lo dia que hi devien ésser. E haguem acord que anàssem a Osca; e pregam e dixem al bisbe de Saragossa¹⁹⁹⁸ que anàs ab nós, car mester lo hi havíem e el volíem enviar a ells. E dix-nos que ho faria. E, quan fom en Osca,¹⁹⁹⁹ enviam lo bisbe a Almunient, on ells eren justats; e enviam-los a dir que els pregàvem e els manàvem, per la senyoria que havem sobre ells, que no fessen tan gran errada contra nós con aquella era. E el bisbe anà lla e dix-los-ho. E, quan tornà, dix-nos que Ferran Sànxez de Castre e Don Bernat Guillem d'Entença venrien a nós, ab que els guiàssem; e nós guiam-los. E nós havíem-los enviat a dir ja que

1995. *cridaven*: Llició preferible de CDENV; H *cridava*. [J. B.]

1996. Interessant declaració del rei relativa a l'eficàcia de les milícies ciutadanes, que ja podien equiparar-se a les hosts feudals. Tot plegat, aquest és un episodi de la lluita de la reialesa, sostinguda per les ciutats i viles, contra l'alta noblesa.

1997. Almunient o Almuniente, a la vora esquerra del riu Flumen, a la banda Sud del tossal de la Corona, en l'actual província d'Osca, partit judicial de Sarinyena.

1998. Recordem que el bisbe de Saragossa era Arnau de Peralta.

1999. De Calataiud, on tenen lloc aquestes escenes referides en els paràgrafs anteriors (vegeu § 394, n. 1191), i on va restar quasi tot el mes de gener (l'hi trobem encara el 27), el rei va anar a Épila, Castiliscar, Sos, Uncastillo, Eixea, i va arribar a Osca el 8 de febrer (vegeu MIRET, p. 562, 364-366). És, probablement, aquest el sojorn a què es refereix la crònica.

metriem²⁰⁰⁰ lo fait en poder del bisbe de Saragossa e del bisbe d'Osca.²⁰⁰¹ E sobre açò ells vengren a nós;²⁰⁰² e, per abreujar les noves, car serien llongues de recontar,²⁰⁰³ no faeren àls ab nós ni nós ab ells. E tornaren-se'n, però proferim-los nós totavia que els fariem dret; e ells no ho volgren prendre.

[EL REI ES DISPOS A COMBATRE LA NOBLESA D'ARAGÓ]

399 E, quan vim que així es faïa, enviam per En Pere de Montcada e per En Ramon de Montcada²⁰⁰⁴ e per altres rics hòmens de Catalunya, e als hòmens de Lleida e de Tamarit e d'Almenar²⁰⁰⁵ e d'altres llocs, que vinguessen a nós ab la host, aprellats ab llurs hòmens e llurs armes; e que, a dia sabut, que ells fossen a Montsó.

400 E, mentre que les cartes anaren, érem en Barbastre,²⁰⁰⁶ e enviaren-nos a dir los cavallers que, si els guiàvem, venrien denant nós; e nós guiam-los. E vengren-

2000. *enviat a dir ja que metriem*: Lliçó preferible de CDENV; H ja *enviat a dir*. [J. B.]

2001. Recordem que el bisbe d'Osca era aleshores Domènec Solà.

2002. No tenim notícia documental d'aquesta vinguda de Ferran Sanxes de Castre i Bernat Guillem d'Entença a Osca en aquestes dates (MIRET, en el seu *Itinerari*, p. 366, i HUICI, en la seva *Colección*, no ens donen cap document que faci referència a aquests fets). Tanmateix, ZURITA, llib. III, cap. LXVII, contra el que diu MIRET (*loc. cit.*), fa molt més que «extractar la crònica reial», i ací, en parlar de la missatgeria de Ferran Sanxes i Bernat Guillem, sembla extractar un llarg document, no fos que no en dóna la data, com acostuma a fer generalment.

2003. Una nova variant de la frase amb què la crònica acostuma a justificar l'abreujament. Hom podria completar aquest passatge amb el capítol de ZURITA adés comentat, on trobem les contraproposicions del rei.

2004. Pere de Montcada era el senescal del rei, títol amb el qual apareix no gaire abans d'aquests esdeveniments (19 novembre 1264) (MIRET, p. 363). Era també senyor de Tortosa (MIRET, p. 370) Ramon de Montcada era germà de Pere, i era senyor de Fraga. Sabem que ja era al costat del rei quan va passar per Eixeja, abans d'anar a Osca, el dia 7 de febrer de 1265 (vegeu abans, § 398, n. 1999); en aquesta data el rei va reconèixer-li un deute de 1.000 sous, per raó del servei que li farà contra el rei de Granada, en garantia del qual deute li obliga el castell de Fraga.

2005. Ciutat i viles catalanes, que ja han aparegut altres vegades en la crònica, totes relativament pròximes al lloc on anaven a desenrotllar-se els fets militars.

2006. Després de l'estada del rei a Osca, la primera estada que trobem en l'*Itinerari* de MIRET és a Lleida. A Osca hi havia romàs del primer al 18 de febrer. Per anar a Lleida, com ja va fer observar MIRET, p. 366, és molt probable que passés per Barbastre i Montsó, com indica el *Llibre*. Però el rei ja era a Lleida el dia 22 de febrer de 1265, és a dir, quatre dies després de la seva estada a Osca. Ara bé, en aquests quatre dies és gairebé impossible que s'encabeixin els esdeveniments que explica a continuació la crònica. Ens trobem ací, segurament, davant d'una confusió dels records, perfectament justificada. El rei degué, en efecte, anar d'Osca a Barbastre, com diu la crònica; però, com que, pocs mesos després, va tornar a fer una estada a Barbastre, les dues estades van confondre's, a distància, en la seva memòria, i va creure que era venint d'Osca i abans d'anar a Lleida, quan van

hi Ferran Sànxez de Castre e Don Bernat Guillem d'Entença e Don Ferrís de Liçana, que eren en aquell sagrament.²⁰⁰⁷ E fom en l'església major de Sancta Maria de Barbastre.²⁰⁰⁸ E Ferran Sànxez parlà per ells e dix que aquell sagrament que ells havien feit no era contra nós, mas era per ço quan los trencàvem llurs furs e els demanàvem coses desaguïoses; car en Eixea los havíem partits quan contenien ab nós Don Eixemèn d'Urrea e Don Artal d'Alagó e d'altres rics hòmens e els cavallers, llevat Ferran Sànxez e Don Bernat Guillem e Don Ferrís.²⁰⁰⁹ E nós responem a aquests tres que no els teníem tort en fur que els trencàssem ni en heretament que els tolguéssim, que ans los havíem heretats, que Don Ferrís tenia bona honor quan se mes en açò, e a Don Bernat Guillem havíem heretat son pare de quant havia en lo segle;²⁰¹⁰ per què ens meravellàvem con tan crua cosa faïen contra nós. E, per ço que us ho abreugem,²⁰¹¹ no es pogren avenir ab nós; e dixem-los que, pus així era, que ens en hauríem a defendre.

401 E fom a Montsó;²⁰¹² e vengren-nos primerament hòmens de Tamarit.²⁰¹³ E una força que havia bastida Pero Maça, fill de N'Arnau de les Celles,²⁰¹⁴ que era

produir-se els fets que ara reconta. En realitat, el rei va anar d'Osca a Lleida sense aturar-se gaire pel camí. Va restar a Lleida fins al 3 de març, i després va anar a Barcelona, Girona, novament a Barcelona, i a Tarragona. El dia 20 d'abril tornava a ésser a Lleida; per a endinsar-se a Aragó (Eixea, Saragossa, Tarassona) i tornar a Lleida, on el trobem novament del 20 de maig al 4 de juny. I és després d'aquesta estada a Lleida, que, en opinió nostra, cal col·locar aqueixa estada a Barbastre de què parla la crònica. Els dies 7 i 8 de juny, en efecte, el rei Jaume expedeix documents en aquella població (MIRET, *Itinerari*, p. 372). I els fets subsegüents, com veurem tot seguit, s'enllacen amb aquesta datació.

2007. Ferrís de Liçana ja havia estat, segons afirma ZURITA, llib. III, cap. LXVII, un dels que havien anat a Osca amb la llista dels pretesos greuges rebuts del rei.

2008. L'antiga seu, perquè Barbastre havia estat seu episcopal.

2009. No sabem concretament a què es refereix el *Llibre* amb aquesta frase. Aquesta és la primera vegada que parla d'Eixea en aquesta qüestió (abans n'ha parlat en el § 131). ¿O és que, per ventura, els fets que el *Llibre* refereix en el § 388 i seg. no haurien tingut lloc a Saragossa, com hem suposat i com afirma ZURITA, llib. III, capítol LXXV? No ens ho sembla (vegeu § 394). En opinió nostra, el *Llibre* es refereix a fets esdevinguts a Eixea, poc temps abans, fets que no ha explicat i que desconeixem. Ara bé: sabem que el rei havia estat a Eixea del 30 d'abril al 4 de maig (MIRET, p. 370). I ZURITA afirma (llib. III, cap. LXXVI) que «pel mes d'abril de l'any 1265 va tenir el rei Corts als aragonesos a la vila d'Eixea»; i fins dóna un resum de les disposicions que hi foren preses, totes relatives a les qüestions en litigi i totes filles d'un evident desig, per part del rei, de donar satisfacció a la inquietud dels aragonesos. La finalitat evident d'aquestes Corts de tan curta durada, fulminants, hauria estat de restar forces als rebels i de deixar-los isolats.

2010. Sobre Bernat Guillem de Montpeller, pare d'aquest Bernat Guillem d'Entença, vegeu abans, § 4.

2011. Forma nova d'abreujament on no parla ni de l'*allongament* de l'escrit ni de les *llongues noves*.

2012. No tenim confirmació documental d'aquesta estada del rei a Montsó.

2013. Una de les poblacions convocades, segons ha dit en el § 399.

2014. La crònica ha parlat d'un Pero Maça, a propòsit de la conquesta de Mallorca (§ 103, 114, 117). Però no pot ésser aquest, perquè aquell ja devia ésser mort temps havia (cf. *Itinerari* de

prop Montsó, faem-la'ls combatre e presérem-la e faem-la enderrocar.²⁰¹⁵ E puis anam a Ráfals²⁰¹⁶ e presem-lo ab hòmens d'Almenar e de Tamarit, car ells se reteren a nós. E puis venguem a Lleida²⁰¹⁷ e pregam e manam als prohòmens que s'aparellassen d'anar en host ab nós,²⁰¹⁸ que ara nos havien acuinat quan nós cuidàvem anar en ajuda al rei de Castella.²⁰¹⁹ E partim d'aquí e anam a Montsó, per ço quan l'aigua de Cinca era gran; e passam al pont e albergam-hi una nit.²⁰²⁰ E d'aquí anam-nos-en a Pomar²⁰²¹ e faem-hi parar un fenèvol e faem-hi fer un castell de fust. E ab una brigola²⁰²² que ells havien dedins vedaven-nos, que no poguem parar lo fenèvol ni acostar-lo, e el castell de fust, en manera que mal los faés. E, quan vim que açò no es podia acabar, enviam a Tortosa per una brigola que hi havíem feita fer, ab què trencàssem la llur brigola.

MIRET). Potser es tracta d'un P. Maça que apareix, amb el títol d'escuder, en un document reial del 18 d'abril de 1253 (MIRET, p. 229). Quant al seu pare, cal dir que un A. de les Ceilles apareix en una data tan matinera del regnat de Jaume I com és la de l'assemblea de Lleida en què fou jurat el rei nin, acabat d'arribar als seus reialmes. Ell fou un dels cavallers que hi assistiren (vegeu-ne la llista en MIRET, p. 19; cf. també abans, § 11, n. 99). [Pere Maça de las Celles fou, més endavant, un dels consellers imposats pels unionistes al rei Alfons l'any 1289: L. GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones Aragonesas*, p. 239 i 409. M. T. F.]

2015. Ignorem el nom d'aquesta força.

2016. «Datum apud Raffals idus junii anno Domini .MCCCLX. quinto», diu la data d'un document expedit per Jaume I a favor de Ponç de Cervera. MIRET, p. 372; HUICI, *Colección*, 1. El dia 13 de juny, doncs, va tenir lloc el fet reportat aquí per la crònica.

2017. El rei va anar, en efecte, a Lleida; però fou després de les estades a Pomar i a Montsó de què parla tot seguit el *Llibre*. Sabem que hi estigué del 3 al 15 de juliol (MIRET, p. 373). D'altra banda, com hem indicat en la n. 2006, el rei havia fet una estada a Lleida del 20 de maig al 4 de juny; doncs, un cert temps abans de l'atac a Pomar de què parla la crònica, tot seguit, com a subsegüent a l'estada a Lleida. Totes aquestes petites confusions ens demostren que el cronista no treballava sobre documents, sinó sobre records, seus o d'altri, i que aquests records, a distància, tractant-se d'anades i vingudes com aquestes, s'embrollaven fàcilment.

2018. Segurament aquesta petició als homes de Lleida degué tenir lloc durant l'estada 20 maig-4 juny, esmentada en la nota anterior. Com en aquests casos, els devia assignar una data per a acudir a ell.

2019. El rei no perdia de vista la qüestió per a ell essencial, causa de tota aquesta lluita: l'ajut al rei Alfons X de Castella. S'hi refereix en diversos documents d'aquest període. Vegeu, per exemple, el citat en la n. 2004.

2020. Hi ha per aquest temps una estada del rei a Montsó; però és posterior al setge de Pomar de què parla el *Llibre* tot seguit: és l'estada a Montsó de què parla en el § 403. Vegeu-hi la n. 2025.

2021. «Data in obsidione de Pomar .xii. kalendas julii anno domini .MCCCLX. quinto», diu el document en què el rei concedeix el càrrec de justícia de Sarinyena a Miquel Esquerré. I aquest document ens permet de datar amb tota seguretat aquests fets reportats per la crònica. El document esmentat per MIRET, p. 372, i publicat per HUICI.

2022. Brigola, enginy de guerra per llançar pedres contra els murs o els enemics. Vegeu abans § 194, i més endavant, § 461-462.

[EL BISBE DE SARAGOSSA INTENTA RECONCILIAR ELS NOBLES AMB EL REI]

402 E puis venc Pero Martínez, clergue, fill de Don Martínez Pérez,²⁰²³ justícia d'Aragó; e dix-nos que, si nós nos volíem llevar d'aquell lloc, que ells venrien a nós en tal manera: que metrien lo fait de nós e d'ells en poder del bisbe de Saragossa e del bisbe d'Osca,²⁰²⁴ e nós que els donàssem l'honor que els havíem toltà, a dita e coneguda d'ells, e ells que ens assegurarien que ens farien dret ans que els retéssem la terra; e açò que assegurarien en poder dels bisbes, en manera que nós ne deuríem ésser pagats; e que els donàssem un llogar en què poguessen albergar, e acostar s'hien a nós; e així tractar s'hia el fait entre nós e ells.

403 E plac-nos ço que Pero Martínez nos havia dit. E llevam nostra host e entram-nos-en en Montsó²⁰²⁵ e manam als hòmens de Gil que els acollissen en la vila; e ells faeren-ho.²⁰²⁶ E ells vengren a Gil e albergaren-hi. E podien ésser tro a cent-cinquanta cavallers; e en aquests fo Don Bernat Guillem d'Entença e Don Ferrís de Liçana e Don Ferran Sànxez de Castre e altres e els fills d'En Fortuny de Berga e altres qui eren a nós acostats e amics llurs.²⁰²⁷ E aquí metem lo fait en

2023. El pare és Martí Peres de Pina, que ja ha aparegut una altra vegada en la crònica, § 224 i també amb indicació que fou justícia d'Aragó. Ho fou a partir de l'any 1247. Encara apareix amb aquest títol en un document de 21 de desembre de 1264 (MIRET, p. 364); doncs, no gaire temps abans d'aquests esdeveniments. Després se'n perd el rastre: no torna a aparèixer en l'*Itinerari* de MIRET. Probablement, havia mort. Pel que fa al fill, Pere Martines, no creiem que pugui ésser Pere Martines de Luna, l'únic Pere Martínez que hem trobat per aquest temps relacionat amb el rei. I, tanmateix, la relació té lloc, precisament, a propòsit d'aquesta lluita, perquè el noble aragonès es compromet a servir el rei durant un mes amb un nombre determinat d'homes i bèsties. MIRET, p. 371.

2024. Recordem que el rei ja havia proposat l'arbitratge d'aquests dos prelats, Arnau de Peralta i Domènec Solà. Vegeu § 398.

2025. Aquesta és l'estada a Montsó que al·ludíem en la n. 2017. Sabem que el rei hi era el dia 30 de juny d'aquest any 1265. I ho sabem per un document estretament relacionat amb aquests fets i que els confirma plenament. Vegeu més avall.

2026. Gil deu ésser el Sant Gil de l'actual província d'Osca, partit judicial de Barbastre, prop de Selgua.

2027. Pel document citat a la n. 2025, esmentat per MIRET, p. 372-373, sabem que a Montsó hi havia els tres primers rics homes anomenats per la crònica: Bernat Guillem d'Entença, Ferrís de Liçana i Ferran Sanxes de Castre. Sols que en el document, com és lògic, Ferran Sanxes és el primer esmentat, com a fill del rei, encara que bastard. Pel que fa als fills de Fortun de Berga o de Vergua (perquè no es tracta del Berga de Catalunya), cal dir que no tenim notícia documental que confirmi (ni tampoc que invalidi) la indicació de la crònica. Si hem de creure ZURITA (l'lib. III, cap. LXVI), el pare era Fortuño de Vergua de Pueyo, i els fills eren dos: Pedro Fernández de Vergua i un altre el nom del qual no dóna. La mare era Sibil·la d'Entença, cosina del rei, filla de Bernat Guillem d'Entença. [Fortún de Bergua tenia dos fills: Pedro Fernández de Bergua, casat amb Sibil·la d'Entença i Fortún de Bergua, que fou més tard bisbe de Saragossa, càrrec al qual accedí amb una butlla falsificada, motiu pel qual fou destituït; fou cap dels unionistes: J. F. UTRILLA, *Linajes aristocráticos aragoneses*, p. 875-877. M. T. F.]

poder del bisbe de Saragossa e del bisbe d'Osca. E fermaren que ens farien dret del tort que ens havien feit quan eren venguts contra nós e contra nostra senyoria; e, si ells jutjaven que nós que els rendéssem l'honor, que la'ls rendríem. E açò fo mes en cartes, e donaren-nos treva tro que nós fóssem tornats de l'ajuda del rei de Castella²⁰²⁸ e puis de quinze dies; e fo mes en l'encartament. E assignam dia que fóssem a Saragossa, e ells que hi serien. E açò faem nós per dues raons: la una, quan nós sabíem bé que ells no ens podien assegurar dret, car tot quant havien era encorregut en poder nostre, e no tan solament ço que havien, mas los corses; l'altra, car era en temps de segar e mitjan juny,²⁰²⁹ e no hi podíem retenir la gent, tan gran basca havien d'anar, e no el podíem fer aturar firent-los ne guaitant-los e prenent-los, e nós en nostra persona que els faíem guaitar e ferir.

404 E, quan venc aquell dia que nós havíem emprès ab ells, nós fom en Saragossa,²⁰³⁰ e ells foren-hi. E el bisbe d'Osca venc tro a Almodèvar,²⁰³¹ e aquí pres-lo malaltia, e dix que, qui l'oceïa, no poria pus enant anar, tant era cuitat; e hac-se'n a tornar. E, així, dixem-los que el bisbe d'Osca no podia venir; e ells, que s'ho sabien ja per cert. E nós dixem al bisbe de Saragossa que nós érem aparellats que enantàssem en son poder, e que valgués aitant con si abdós hi fossen. E el bisbe dix que parlaria ab ells e sabria si ho volrien. E parlà ab ells, e ells dixeren-li:

—Quin dret vol lo rei de nós que li façam ni li femem?

—De ço —dix lo bisbe— que li havets feit; e ell seguir-vos ha ço que és encartat entre vós e ell.

2028. D'aquestes cartes no ha arribat fins a nosaltres sinó la que hem esmentat en les n. 2017 i 2025. Per aquesta carta, el rei atorga seguretat i guiatge a Ferran Sanxes, Bernat Guillem d'Entença i Ferrís de Liçana, «et a todos vuestros bienes e a vuestros vassallos e valedores e a todos vuestros homnes e a todos lures benes e a dona Toda d'Estada et a sos bienes, per nós et per todos nuestros vassallos e valedores, a buena fe e sin mal enganno, tiempo que seamos... de la frontera de Murcia et de Granada» (MIRET, p. 373).

2029. *mitjan*: Lliçó preferible de CDENV; *H mig any*. [J. B.]. Ja hem vist com el rei era al setge de Pomar el 20 de juny (§ 401, n. 2021). La dada cronològica de la sega concorda bé amb aquesta dada cronològica de la lluita. El temps de la sega començava a passar i les gents s'impacientaven i abandonaven la host reial. D'altra banda, el fet que no tinguem sinó el document del 30 juny datat a Montsó no vol dir que el rei no pogués haver-hi estat abans (des del 21) i no haguessin començat ja aleshores les negociacions que van desembocar al document del dia 30. La indicació relativa a la sega té, a més a més, un gran valor a favor de la intervenció reial en la redacció de l'obra, típic record personal com és.

2030. De Montsó el rei va anar a Lleida, i després a la vall d'Aran i a Montpeller, i va tornar a Catalunya per Perpinyà i Girona. Això fou en els mesos de juliol i agost de 1265, MIRET, p. 373-378. I no fou sinó el 23 de setembre quan el trobem a Saragossa. Aquesta data, doncs, si fa no fa, degué assignar el rei als rics homes aragonesos per a aplegar-se a Saragossa. El rei va romandre fins al 29 (MIRET, p. 378).

2031. Sobre Almodèvar, vegeu § 28.

E, segons les raons que nós sabem, puis que foren entre el bisbe e ells, semblà'ns que el bisbe entès que no ens porien fer dret que tot quant havien no els bastaria, e que les persones devien metre en nostre poder per fer nostra voluntat.²⁰³² E sobre açò parlà ab nós e dix-nos:

—Senyor, sembla'm que els cavallers han feita tal cosa a vós que no la porien complir e ara coneixen-la; per què no m'és semblant que jo els pusca dir per re que us facen dret, que no poden per tot quant han.

405 E nós dixem-li:

—Bisbe, vós no havets a mostrar re de la una part a l'altra; e ço que digats, deït-ho per sentència, e nós retrem-los la honor, ab què seguesquen ço que vós jutjarets.

E dix lo bisbe que no el semblava que pogués donar sentència que ells fossen desheretats de quant havien. E nós dixem-li:

—En què sots vós, si ells se meseren en aquell llaç?

E el bisbe no hi volc dir pus; e romàs l'honor a nós, e ells trencaren-nos l'encartament que ens havien feit en Montsó,²⁰³³ que no volgren esperar ço que els venia de pena. E nós romasem en la treva que ells havien jurada, segons que en les cartes que entre nós e ells eren era contengut.²⁰³⁴

[ELS PROHOMS DE TEROL I ELS DE VALÈNCIA FACILITEN EL PROVEÏMENT
DE LA HOST DEL REI]

406 E sobre açò anam-nos-en, ab aquells que haver poguem, en l'ajuda del rei de Castella, sobre la treva que ens havien dada. E passam Saragossa²⁰³⁵ e anam-

2032. Aquest passatge és força interessant per estudiar la manera com es procedia en aquests casos. En el present, la garantia que havien de donar al rei per fer-li dret era tan gran, vist la grandària del delictes (haver-se conjurat contra el rei), que no en tindrien prou amb tot el que tenien, majorment que el rei els havia pres gran part de llurs honors. El rei, més viu i més bregat que els cavallers aragonesos, ja ho havia previst (vegeu abans, § 403); i ara el bisbe de Saragossa els ho demostra jurídicament.

2033. Es refereix a les cartes de què ha parlat en el § 403.

2034. De manera que, en definitiva, el rei conserva els honors que ha *emparat* (aquest és el terme feudal) als cavallers, i al mateix temps conserva la treva jurada pels cavallers, que no poden desdir-se'n.

2035. De Saragossa, el rei va anar a Calataiud, on el sabem el dia 5 d'octubre; el dia 6 va ésser a Daroca, passant per Torremotxa, on va sojornar la nit del dia 9, va anar a Terol, tal com indica la crònica, tot prescindint de les dates intermèdies. El dia 12 d'octubre el rei expedia un document de Terol estant (MIRET, p. 378-379).

nos-en a Terol; e enviam messatge a nostres fills²⁰³⁶ e a En Ramon de Cardona e a En Ramon de Montcada e als altres que vinguessen a nós, a València, ab ço que haver posquessen.²⁰³⁷ E havíem llogats dos mília cavallers. E no hi fo, d'Aragó, sinó Blasco d'Alagó,²⁰³⁸ e de dos mília cavallers que havíem llogats e pagats, no n'haguem sinó sis-cents. E en Terol nós parlam ab los prohòmens de la vila e pregam-los que ells nos ajudassen en aquest fait en què anàvem; e contam-los ço que ens havien fait, e que nós per re del món no podíem estar que no ajudàssem al rei de Castella, pus promès lo hi havíem. E pregam-los molt caramente que ens faessen prest de pa e de bestiar, en guisa que en poguéssim haver bastament en la host. E dixeren que s'acordarien, mas que no en volien acord mas tro en l'altre dia, que sempre de mantinent nos respondrien.

407 E, quan hagren estat una poca hora, tornaren a nós; e respòs Gil Sànxez Munyoz²⁰³⁹ per tots aquells de la vila e dix:

—Senyor, *ben sabedes vos que unca, en lo que vos demandastes nin rogastes, non trobastes de no en nos; ni lo fiziestes ni lo faredes agora. Dezimosvos que vos enprestaremos tres millia cargas de pan, mil de trigo e dos milia d'ordo, veinte milia carneros et tres milia vacas. E, si queredes más, prendet de nos.*²⁰⁴⁰

2036. Els infants Pere i Jaume, que, com veurem, prenen part en la campanya de Múrcia. Observem que el *Llibre* no fa cap al·lusió a la campanya que des de l'abril d'aquest any 1265 havia menat l'infant Pere per terres de Múrcia. Vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 123-130. [Vegeu també J. TORRES FONTES, *La reconquesta de Murcia*, p. 101-110. C. DE AYALA MARTÍNEZ, *Jaime I y la sublevación mudéjar granadina de 1264*, a *Homenaje al profesor Torres Fontes*, I, Múrcia, 1987, p. 93-107. J.-D. GARRIDO I VALLS, *Jaume I i el regne de Múrcia*, p. 68-79. El papa Climent IV felicità els infants Pere i Jaume per la campanyes contra els sarraïns: J. GONI, *Historia de la bula de la Cruzada*, p. 198. *Documentos de Clemente IV (1265-1268) referentes a España*, ed. de S. DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, León, Universidad de León, 1996, núm. 47. Sobre els preparatius per a l'expedició del rei, vegeu R. I. BURNS, *The crusade against Murcia; Provisioning the Armies of James the Conqueror, 1264-1267*, a H. J. HAMES ed., *Jews, Muslims and Christians in and around the Crown of Aragon. Essays in Honour of Professor Elena Lourie*, Brill, 2004, p. 35-73. M. T. F.]

2037. Desconeixem aquestes lletres convocatòries.

2038. No tenim notícia concreta d'estada a València en aquelles dates de Blasco d'Alagó; però sabem que era al costat del rei poc temps abans, en l'esmentada estada a Daroca (dia 6 d'octubre, n. 2035), i que el rei va atorgar-li llicència per arrendar o vendre el peatge de Pina. Potser aquesta és la causa per la qual el d'Alagó, agraït o obligat, va seguir el rei.

2039. No hem trobat notícies sobre Gil Sanxes Munyoz; però no fóra arriscat de suposar que devia ésser parent d'aquell Pasqual Munyoz o Monyós de què parla la crònica en el § 25, prohòmen també de Terol, que ajudà també Jaume I en un cas força semblant. [Gil Sànxez Muñoz és efectivament, fill de Pasqual Muñoz i està documentat el 1256: V. MUÑOZ GARRIDO, *El linaje de los Sánchez Muñoz en Teruel (1170-1500)*, «Aragón en la Edad Media», XVII (2003), p. 272. M. T. F.]

2040. Tot i no tractar-se sinó d'un préstec, l'oferta era generosa i oportuna, i prova, al mateix temps, la riquesa de la contrada quant a bestiar i cereals. — Observem que ara la crònica, després de molts paràgrafs en què no ho ha fet, malgrat que s'hi prestaven, perquè reportava converses i

E nós responem-los que els ho graïem molt e que coneixíem que havíem bons vassalls en ells e que ens amaven e fiaven molt en nós.²⁰⁴¹ E ells dixeren que els donàssem un porter que anàs ab ells per les aldees e, on que trobassen la cosa, que la's prenguessen; e ells assegurar-ho hien molt bé e farien en guisa que, quan eixiríem de València, ho hauríem tot. E nós donam-los lo porter que anàs ab ells e partim-nos d'ells molt pagat per l'amor que ens havien mostrada e quan ho metien tan bé en obra.

408 E, quan fom en València,²⁰⁴² parlam ab los prohòmens de la ciutat e pregam-los que els membràs con eren poblats aquí per nós, pus que Déus volc que nós haguéssim la ciutat; e, con havíem major esperança en ells, que ens ajudassen en guisa que nós poguéssim ajudar al rei de Castella per conquerir aquella terra que s'era contra ell llevada, que en neguns²⁰⁴³ altres; per ço car de tots los altres de nostra terra nos érem deseixits, pus en València érem. E pregam-los, con pus carament poguem, e que entenéssim que ells coneixien que nós los havíem aquí poblats, que ens ajudassen en tal guisa que d'aquell feit nos poguéssim honrar, car en la nostra honor havien ells gran part, e que aquesta seria una de les majors honors que nós anc preséssim. E dixeren que s'acordarien e que tornarien al matí denant nós e que farien tota re que fer poguessen per nós.

409 E, quan venc al matí, dixeren-nos què volíem que faessen ells que fer poguessen, car aparellats eren de fer a nostra voluntat. E dixem-los que havíem conduit mester, ço és pa e vi e civada:

—Per què us pregam que ho façats en esta manera: que anets per la vila, e qui ha pa, llevat ço que haurà mester a un any a sa casa, que el nos prest; e, si n'hi ha, de mercaders, que el nos presten, car ho assegurarem tan bé con se volran. E que ens hi siats vós bons e que ens ho descobrats de lla on ho sabrets.

E ells dixeren que ho farien volenters, car veïen que mester ho havíem e veïen la cuita e l'ops que hi era e la dehonor e encara el dan que en poríem prendre. E faeren-ho. E sobre açò venc l'infant En Jacme e En Ramon de Montcada e altres

debats del rei amb aragonesos, torna a donar-nos unes frases en la llengua del qui parla, en aquest cas, en aragonès.

2041. Cf. no sols amb el cas que esmentem en la nota anterior, sinó també amb el que refereix en el § 25.

2042. La primera data que coneixem d'estada del rei Jaume a València després de l'estada a Terol és de 26 d'octubre de 1265. Per cert, que el document que ens la forneix s'ocupa del camí que condueix de Terol a València: el camí, afegim, per on havien de passar els ramats i els queviures que enviarien els de Terol. Vegeu MIRET, p. 279.

2043. *neguns*: Llició preferible de CDENV; H *negunes*. [J. B.]

companyes que a nós no membren.²⁰⁴⁴ E anam-nos-en a Xàtiva²⁰⁴⁵ e, de Xàtiva, a Biar.²⁰⁴⁶

[RENDICIÓ DELS SARRAÏNS DE VILLENA]

410 E, nós estant en Biar, enviam missatge als sarraïns de Villena que nós los pregàvem e els manàvem que gran matí isquessen a nós. E al matí anam lla, e ells foren-hi. E, quan fom aquí, tiram-nos a part ab ells, que foren bé trenta dels mellors de la vila; e dixem-los con havien feita aquesta cosa, de llevar-se contra llur senyor, Don Manuel;²⁰⁴⁷ però, ja fos que haguessen feita gran errada, que los prendríem a mercè e fariem ab ells que els perdonàs; car tant havia ab nós, que tota res faria que nós li dixéssim.²⁰⁴⁸ E, si no ho volien fer, que nós que els hauríem a fer mal per força, car ben podien conèixer que al nostre poder no es podien ells defendre; per què més valia que nós los faéssem assegurar a En Manuel, e romasessen en llurs cases e en llurs heretats, que si n'havien a eixir e havien a anar

2044. No tenim confirmació documental de l'arribada d'aquests personatges a València. En canvi, el *Llibre* no esmenta l'únic alt personatge de qui realment sapiguem que era a València durant aquesta estada del rei, això és a saber: l'infant Pere, que havia tornat d'una ràpida anada a Catalunya i que el 4 de novembre d'aquest any 1285 ja era a València. Vegeu el nostre *Pere el Gran*, I, p. 130. Fa estrany el silenci de la crònica en aquest punt. I es podria afegir a l'observació que feiem en la n. 2036 del § 406. Tot plegat sembla delatar en el redactor de la crònica reial una gelosia o una hostilitat contra l'infant Pere. ¿Hauria estat escrita aquesta part de la crònica en el període de la pugna violenta entre pare i fill? Recordem que NICOLAU D'OLWER, «E. U. C.», XI, p. 80-81, la creu redactada en la darrera part del regnat (ell precisa 1274) i que la topada entre pare i fill té lloc l'any 1272-1273. Recordem també que els *Gesta Comitum* parlen taxativament d'enveja del pare respecte al fill en el cas concret de la campanya de Múrcia; «quia satis felicibus filii actibus invidabat». ed. BARRAUMASSÓ, p. 62.

2045. En efecte, el rei es trobava encara a València el dia primer de novembre de 1265 (MIRET, p. 380). Probablement hi va restar encara uns quants dies més; però no en tenim prova documental. El dia 5 ja era a Xàtiva.

2046. No en tenim confirmació documental; però sabem documentalment que el rei Jaume, partint de Xàtiva, on encara sojornava el dia 8 de novembre, va anar a Alacant (21 de novembre) (MIRET, p. 380). [Entre aquestes dates el rei va sotmetre per negociació tota la vall del Vinalopó. L'anàlisi d'aquesta operació i de les següents fins al domini del regne a F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 131-139. J. TORRES FONTES, *La reconquesta de Murcia*, p. 111-166. J.-D. GARRIDO I VALLS, *Jaume I i el regne de Múrcia*, p. 80-114. Més breument a P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 596-600. M. T. F.]

2047. L'infant Manuel, germà del rei de Castella Alfons el Savi, al qual aquest havia encomanada Múrcia. Vegeu abans, § 371.

2048. L'infant Manuel era, com Alfons el Savi, gendre del Conqueridor, casat amb la infanta Constança, filla segona de Jaume i de Violant d'Hongria. La primera fou Violant, casada amb Alfons X.

en estranya terra, on no trobarien consell ne qui els faés bé. E els dixeren-nos que ens graïen la paraula que els havíem dita, mas per lo mal capteniment que En Manuel los faïa s'hagren ells a llevar contra ell. E dixeren-nos que tornàssem a Biar, e que a la nit nos respondrien.

411 E a la nit ells nos enviaren dos sarraïns ab la resposta; e la un d'aquells era llatinat.²⁰⁴⁹ E faeren-nos aquesta resposta: que nós al matí tornàssem lla, e que ens jurarien sobre llur llei que, vinent Don Manuel, ell atorgant los pleits que nós faríem ab ells e faent-los perdonar ço que feït havien, que la retrien; e, si açò no els perdonava Don Manuel, que ells no en fossen tenguts; però, si nós los juràvem que no tornàssem Villena al rei de Castella ni a Don Manuel, que anàssem lla, e que la'ns retrien.²⁰⁵⁰ E nós graïm-los ço que ells deïen e dixem-los que al matí seríem lla e faríem de guisa ab ells, que ells serien pagats de nós, e que faríem nostres cartes ab ells. E donam a aquell qui era llatinat cent besants, per ço que ens hi fos bo; e ell dix que, ab Déu, ell faria fer ço que nós volguéssem; e donam-los-li amagadament, sí que l'altre no en sabé re.²⁰⁵¹

412 E al matí anam-nos-en a Villena e faem nós tres cartes ab ells: que ells retessen Villena a En Manuel quan hi vengués, e nós faríem en guisa que ell los perdonaria e els atendria les cartes primeres que ell havia ab ells. E, feïtes les cartes, juraren a nós tots quants n'havia en Villena, de vint anys a ensús, que ens atendrien ço que ens havien convengut en aquelles cartes.

413 E moguem d'aquí e anam a El·la²⁰⁵² e no²⁰⁵³ albergam dins la vila, per ço quan los sarraïns encara no s'eren ben renduts a Don Manuel, de qui eren. E enviaren-nos a pregar que hom no els talàs ne els faés mal, e que ells farien a nos-

2049. Llatinat, és a dir que sabia el «nostre llatí», expressió amb què es designava l'idioma vulgar. El nom de català no apareix encara en el *Llibre*.

2050. Els sarraïns de tota la regió fronterera preferien rendir-se a Jaume I que no al rei Alfons o a l'infant Manuel o als seus oficials, perquè l'anomenada de la seva lleialtat i del seu bon govern li atreïa totes les voluntats.

2051. Aquest és un d'aquells detalls que ens mostren com Jaume I era mestre en l'art de tractar amb els sarraïns i manejar alhora els ressorts psicològics i els esquers materials.

2052. Malgrat els pactes que s'establien i les cartes que es redactaven, no ens ha arribat constància de tots aquests desplaçaments del rei Jaume. Els desplaçaments que coneixem són els indicats en la n. 2046 del § 409, i, com que l'estada a Alacant de què hi parlem deu ésser la que el *Llibre* presenta en el § 415, podem arriscar-nos a datar els fets dels §§ 412-414, entre el 8 de novembre, que el rei era a Xàtiva, i el 21, que és a Alacant. El·la és Elda, població de l'actual província d'Alacant, partit judicial de Novelda, diòcesi d'Oriola, a la vora esquerra del riu Vinalopó, en la comarca il·licitana.

2053. *no*: Lliçó preferible de CDENV, que H omet. [J. B.]

tra voluntat. E vengren a nós, que els déssem porters e hòmens que els guadassen llur horta, que no els faés hom mal; e faem-ho.

[RENDICIÓ DE PETRER]

414 E enviam sempre un missatge a Petrer,²⁰⁵⁴ que En Jofre havia perdut;²⁰⁵⁵ e tantost vengren dos dels vells a nós e un jueu que hi estava en temps d'En Jofre, e els sarraïns no l'havien negun mal feit. E parlam ab ells que retessen lo castell a nós, e nós que el retríem a En Jofre; e dixem-los que els fariem atendre les covinences que havien ab lo rei de Castella e ab En Jofre. E ells resposeren-nos que per lo mal capteniment que faïen d'ells s'eren llevats e, si nós los juràvem que els retenguéssem per a nós, que ens retien lo castell mantinent, mas que havien paor d'En Jofre.²⁰⁵⁶ E nós respodem-los que d'esta cosa los fariem nós ben segurs, que les cartes primeres los fariem atendre ans que nós los retéssem a En Jofre; car no ens estaria bé que entràssem en ajuda del rei de Castella e que ens retenguéssem los castells que hauríem a tornar a ell o a aquells que els tenguessen per ell. E sobre açò dixeren que s'entrarien acordar e que ens respondrien al vespre. E tornaren a nós prop del sol post e dixeren que, pus nós tant ho volíem, que farien a nostra voluntat. E, quan venc al matí, anam-nos-en denant ells ab nostres cavallers e faem pujar als hòmens d'En Jofre nostre penó en el castell e lliuram-los lo castell.

[EL REI ORDENA LA SEVA HOST A ALACANT. RENDICIÓ D'ELX]

415 E altre dia anam-nos-en a Nonpot, que és aldea d'Alacant;²⁰⁵⁷ e en l'altre dia entram en Alacant²⁰⁵⁸ e aquí ordonam nostra companya. Nós, estant en Alacant, ajustam nostres fills (l'infant En Pere e l'infant En Jacme) e el bisbe de Barcelona e nostres rics hòmens en l'església d'Alacant, en la novella, defora, no en la

2054. Petrer, com Elda en la comarca il·licitana, al peu dels turons del Cavall i del Sit, en l'actual província d'Alacant, partit judicial de Novelda, diòcesi d'Oriola.

2055. Es tracta de Jofre de Loaysa, privat del rei Alfons X, conegut en la historiografia castellana. [Dades biogràfiques sobre aquest noble, que havia acompanyat la infanta Violant a Castella i s'hi havia quedat, a J. DE LOAYSA, *Crónica de los reyes de Castilla*, edició, traducció introducció i notes d'A. GARCÍA MARTÍNEZ, Múrcia, 1982, p. 78-79. M. T. F.]

2056. Pertot era la por de tornar a caure sota el domini castellà, pertot el desig de passar, si de cas, al domini de Jaume I.

2057. Nonpot, aldea d'Alacant. [Actualment coneguda com a Montfort. M. T. F.]

2058. Com hem indicat, aquesta estada a Alacant deu ésser la del 21 de novembre de 1265. Vegeu abans, n. 2052.

major;²⁰⁵⁹ e foren-hi los cavallers aitambé. E dixem-los que nós entràvem en la conquesta del rei de Castella²⁰⁶⁰ e que els volíem dar doctrina con se captenguessen en armes e en altres coses. Primerament, en armes: que, quan irien per camí, que negú no es presés a armes menys de llicència nostra. E, si cridàvem: «Via fora, que en aital lloc han donat salt!», que es presessen a les armes e que vinguessen tots denant nós e, així con nós los manariem, que ells faessen. E, si eren de nit en host e cridassen: «A armes!», en guisa que la host s'hagués a arravatar, que tots se presessen a armes e que guarnissen los cavalls, los quals hi haurien, e que vinguessen a nostra tenda o a casa nostra, si en casa jaíem. E que per re del món negú, ni en batalla ni en altre lloc, no desrengàs menys de nostre manament.²⁰⁶¹ E sobretot que es guardassen que no haguessen baralla entre si ni ab altres, car baralla és la peyor cosa que sia ne pot ésser en host de rei ne de senyor; car a aventura met hom tota la host de morir o de perdre, e puis vénen los enemics e poden barrejar tota la host, aquells qui romases hi serien vius. Encara, si hi venia negun pleit de cavalgades²⁰⁶² o d'altra cosa, que venguessen denant dos cavallers, los quals nós hi metríem en llogar de justícia, e nós manariem a ells que, si tort havia feit la un a l'altre, que ho faessen adobar; e, si ells no ho podien fer, que nós que ho faríem.

416 E, quan nós haguem parlat ab ells, enviam missatge a Elx²⁰⁶³ per un trujaman nostre, ab l'eixea, ab nostra carta,²⁰⁶⁴ e que ens enviassen dos o tres sarraïns

2059. Una d'aquestes esglésies devia ésser la consagrada a Santa Maria, l'altra potser la de Sant Nicolau. — No tenim dades documentals que confirmin la presència dels infants i del bisbe de Barcelona (Arnau de Gurb) a Alacant. Sobre la de l'infant Pere, vegeu el que diem en *Pere el Gran*, I, p. 131-132.

2060. Tota aquesta regió d'Alacant era aleshores, ja en virtut del tractat de Cazola, entre Alfons el Cast de Catalunya-Aragó i Alfons VIII de Castella, de la conquesta dels castellans. El tractat d'Almirra, de què ha estat qüestió anteriorment (§ 343), va confirmar la divisió. No fou sinó en temps de Jaume II que la regió alacantina, fins a Guardamar, va passar a formar part del regne valencià. Fins aleshores havia format part del regne de Múrcia.

2061. Aquesta ordre mostra la confiança que el rei tenia en les seves decisions militars i la temença que li inspirava la lluita contra els sarraïns menada sense una severa prudència. Les recents desfetes castellanques justificaven prou les temences del rei i els episodis ulteriors d'aquesta feliç expedició les justificaran també.

2062. Deu referir-se als guanyts fets en les cavalcades.

2063. Elx, l'antiga *Ilici*, després Elex, Elig i Elx. Sobre el riu Vinalopó, en l'actual província d'Alacant, cap del partit judicial del seu nom, diòcesi d'Oriola.

2064. No es tracta per res de la vila d'aquest nom. L'eixea, si haguéssim de creure TOURTOULON, *Jacme I*, II, p. 363) era el trujaman del rei. Però sembla que es tracti de coses diferents. [L'eixea és un redemptor de captius, tenia pas lliure entre els contendents durant les guerres: M. T. FERRER I MALLOL, *Els redemptors de captius: mostolafs, eixees o alfaquacs (segles XII-XIII)*, «Medievalia», 9 (1990), Estudios dedicados al profesor Frederic Udina i Martorell, III, p. 85-106 i també de la mateixa autora: *La redempció de captius a la Corona catalano-aragonesa (segle XIV)*, «Anuario de Estudios Medievales», 15 (1985), p. 237-297. M. T. F.]

dels bons de la vila, e que parlàssem ab ells; car, si ells ho volien, nós no els faríem mal ni ho havíem en cor, ans los ajudariem a salvar. E ells enviaren-nos Mahomet Abingalip²⁰⁶⁵ ab un altre. E, quan foren denant nós, saludaren-nos per los vells e per l'aljama d'Elx. E nós dixem-los que Déus los des bé e dixem-los encara:

—Fem-vos saber que per ço que nós havem enviat per vosaltres: que creem que vosaltres sabets d'aquells sarraïns que ab nós han guerreat, con nos ha nostre Senyor ajudat d'ells ni a qual victòria ha aduit ço que nós començam; e aquells que volgren haver pau ab nós e es venien metre en nostra mercè, com los havíem nós bona mercè e els ateniem ço que promès los havíem, si per ells no ho perdien. E ara nós venim en aquesta terra per aquestes dues raons: que aquells que es llevaran contra nós e no es volran metre en nostra mercè, que els conquiram, e muirren a espa; e aquells qui es volran metre en nostra mercè, que la'ls hajam (e aital mercè que estien en llurs cases e tenguen ses possessions e tenguen llur llei), e que els farem atendre al rei de Castella e a Don Manuel les covinences que havien ab ells e llurs costums, segons les cartes que ab ells havien, e, si res vos n'han trencat, que us ho adoben.

417 E respòs aquell sarraí que graïa a Déu e a nós la bona paraula que nós los deïem. E aital esperança havien en nós, car ben havien oït dir que aquells que en nós se fiaven que n'eren segurs, e que no els ho trencàvem, ans los ateniem ço que els prometíem. E dix que nós los enviàssem hòmens que els guiassen, e irien lla; e puis que dirien a l'aljama les bones paraules que nós los havíem dites e puis venrien a nós. E així anaren-se'n e contaren a l'aljama ço que nós los havíem dit; e, quan açò hagren fait, tornaren a nós e contaren-nos ço que havien parlat llains. E nós dixem a aquell sarraí, Mahomet per nom, que nós voliém parlar ab ell; e tiram-nos a una part ab ell e pregam-lo que fos curós de nós, e nós dar-li hiem per part l'heretat que ell havia en Elx, tant que tots temps ne valria més, ell e son llinatge, e que tenria per nós la vila e totes les rendes e, puis, per En Manuel. E teníem tres-cents besants amagats e metem-los-li per la mànega de l'almeixia. E fo pagat de nós, e promès-nos en sa llei que hi faria tot ço que fer-hi pogués a nostre pro,²⁰⁶⁶ e havia fiança en Déu que ho acabaria; e anà-se'n.

418 E altre dia venc altra vegada, ab guiatge que nós li donam; e venc ab carta dels vells de la vila, quals coses nós los faríem ni quals no. E foren aquestes les coses que ells demanaven: la una, que hi romasessen ab totes llurs heretats; e l'al-

2065. Un Abengalip (Abuambre) apareix amb el títol d'algotzir en un document.

2066. Cas de la perícia de Jaume I en l'art de tractar els sarraïns, similar al que assenyalàvem en la n. 2051.

tra, que tinguessen llur llei en cridar en llur mesquita; e la terça, que fossen jutjats a costum de sarraïns e que no fossen forçats per negun cristià, mas que els sarraïns los jutjassen segons que era usat en temps de Miramamolí.²⁰⁶⁷ E nós atorgam-los-ho e asseguram-los que, si ells havien feita neguna cosa de pesar a Don Manuel, que els ho fariem perdonar a Don Manuel e al rei de Castella e que els fariem seguir totes aquestes covinences que havien ab nós. E al dia que nós iríem en Elx dixeren que ens darien la torre, per nom de Calahorra²⁰⁶⁸ e farien ses cartes e ses covinences e, quan nós passariem per allí, que ens atendrien totes aquestes coses.

419 E sobre açò nós no volguem descobrir lo fait a nostres rics hòmens; e faem cridar l'infant En Pere e l'infant En Jacme e el bisbe de Barcelona e els altres rics hòmens. E vengren-nos dues galees que nós havíem armades, e aduixeren-nos dues navetes carregades de gra que valien bé cinquanta mília sous. E demanam als damunt dits rics hòmens què fariem ni on iríem. E fo aquest lo consell de tots: que anàssem a Elx per aquesta raó: car ells eren en el camí e ells que irien d'Alacant vers Múrcia e Oriola,²⁰⁶⁹ que els porien barrejar. E sobre açò nós los dixem que passassen per Elx, e nós parlariem ab ells, e nostre Senyor poria'ns dar tal ventura, que es rendrien a nós. E no volguem descobrir ço que nós fait havíem ab ells, per ço que negú no hi pogués res embargar; e dixem-los que, a raó, més se tenria Elx que Múrcia, per ço car collia més pa que Múrcia.²⁰⁷⁰

420 E, quan haguem acordat qual dia mouríem, dixem-los que nós iríem denant ab cent cavallers e sabríem si la'ns rendrien e si la'ns rendrien en bona ventura; e, si no, acordariem si iríem aenant o l'assetjariem. E anam-nos-en denant; e sempre de mantinent, quan fom lla, los vells e dels mellors hòmens de la vila, tro en cinquanta, vengren a nós e atorgaren les cartes e el pleit així con era emprès entre nós e el messatge; e juraren que així ho atendrien, ells e tots los de la vila. E, quan venc la host, trobaren los sarraïns ab nós, que faíem nostres cartes, e que ens hagren jurat segons la covinença que havíem empresa ab ells en Ala-

2067. Sobre Miramamolí, vegeu abans, § 79. Ací es refereix al temps que el regne de Múrcia era sota la senyoria dels almohades. [«en cridar en llur mesquita»: es refereix a la crida a l'oració, invocant el nom d'Al·là i del seu profeta Mahoma, dret que més endavant comportà problemes de rebuig entre els cristians: M. T. FERRER I MALLOL, *Els sarraïns de la Corona catalano-aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*, Institució Milà i Fontanals. CSIC, Barcelona, 1987, p. 87-95. M. T. F.]

2068. Aquesta torre existeix encara avui amb el nom de Calahorra.

2069. Oriola, població important, cap de l'Horta del seu nom, a la vora del riu Segura, en l'actual província d'Alacant. El bisbat que hi existeix no hi fou fundat fins l'any 1564. Fou una de les poblacions annexades al regne de València en el regnat de Jaume II.

2070. Observem l'expressió de collir pa, en lloc de collir blat, que, en aquesta o altres formes, es troba alguna altra vegada en la crònica.

cant;²⁰⁷¹ e meravellaren-se molt quan tan tost ho havien delliurat. E, per ço con era vespre, pregaren-nos los moros que tro a l'altre dia, matí, que ens sofríssem, e venrien a nós tots los sarraïns de la vila, e fer-los hiem atorgar les cartes e les covinences, e que ens redrien la torre de Calahorra, que és lo pus fort lloc d'Elx; e nós sofrim-ho, pus ells nos en pregaven.

421 E al matí faeren les cartes e a tèrcia²⁰⁷² hagren-nos atorgades les covinences e tot l'als e hagren-nos renduda la torre de Calahorra. E, presa la torre, lleixam-hi lo bisbe de Barcelona, que els guardàs que no els talàs hom.²⁰⁷³

422 E tot açò fo feit aquell dia.²⁰⁷⁴ E anam-nos-en a Oriola²⁰⁷⁵ e lleixam en Elx N'Astruc Bonsenyor,²⁰⁷⁶ que ens aduixés les cartes feites entre nós e els sarraïns d'Elx. E, quan nós fom en Oriola, venc-nos lo fill de Banud e l'Arrais, de Crivillent,²⁰⁷⁷ e dix-nos que son pare era pres, e tenia'l pres lo rei de Castella, e venia per

2071. En el § 418.

2072. És a dir, a hora de tèrcia, o sia cap a les nou del matí.

2073. Això és perquè el bisbe amb la seva autoritat, i si calia amb la seva força, impedia als cristians de fer mal als sarraïns, especialment de talar-los l'horta.

2074. La data d'aquell dia que el rei estigué a Elx i va signar les capitulacions ens és coneguda, no per les capitulacions, que no han arribat fins a nosaltres, sinó per un altre document (concessió d'un benifet al convent de Sant Vicenç de València): fou el dia 21 de desembre de 1265. Després de la data del 21 de novembre a Alacant, assenyalada abans (§ 413, n. 2052), no coneixem cap altra estada del rei fins a aquesta d'Elx. Vegeu MIRET, p. 380-381.

2075. En efecte, la pròxima data que trobem en l'*Itinerari* de MIRET (p. 381) és del 24 de desembre a Oriola.

2076. Remarquem la forma *Elg* que dona el ms. Aiamans, que altres vegades escriu *Elch*. Fóra el precedent de la forma *Elig*, que es troba avui dia encara, al costat de la forma *Elx* (vegeu MATEU I LLOPIS, *El País valencià*, p. 111). — Quant a Astruc Bonsenyor, era un jueu barceloní, alfaquí, gendre de Jahuda de la Cavalleria, que per aquest temps era batlle reial. Sogre i gendre havien estat acusats, amb les dones respectives, d'haver fet mofa d'un crucifix que el batlle Jahuda hauria amagat entre les planes d'un llibre. El rei, però, va protegir-los de l'acusació i va remetre'ls tota la pena que poguessin merèixer-ne (MIRET, p. 393-394). Això s'esdevenia després de la campanya de Múrcia, el 17 de desembre de 1266. Astruc és anomenat, en diversos documents del rei, «alfaqino nostro» (vegeu MIRET, p. 338 i 404). Més endavant, § 436, el *Llibre* l'anomena «escrivà d'algaravia» i diu que era trujaman (§ 437). [Sobre Astruc Bonsenyor, que vivia encara el 1278: D. ROMANO, *Judíos al servicio de Pedro el Grande*, p. 208. També del mateix autor: *Judíos escribanos y trujamanes*, p. 81-82. M. T. E.]

2077. Crevillent és una població de la comarca il·licitana, en l'actual província d'Alacant, partit judicial d'Elx, diòcesi d'Oriola. [J.-D. GARRIDO I VALLS, *Jaume I i el regne de Múrcia*, p. 90, nota 148 creu que la lectura correcta d'aquest fragment és: «lo fill de Banud e l'arrais de Crevillent» i que es tracta de dos personatges: Banud seria Ibn Hud, el nét d'Ibn Hud Baha' ad-Dawla, mentre que l'arrais és Ahmad ibn Hud, fill d'aquest darrer. Sobre l'arrais de Crevillent i la seva família: P. GUICHARD, *Un señor musulmán en la España cristiana: el «ra'is» de Crevillente (1243-1318)*, Alacant, 1976. M. T. E.]

ço a nós: que faria tot ço que nós manàssem, e que els nostres hòmens poguessen entrar en Crivillent salvament e segura; e venia a nós que ens rendés aquells dos castells que havia, e que ens podíem ajudar del seu així con del nostre. E haguem delliurat e cobrat ço que havíem perdut,²⁰⁷⁸ de Villena tro en Oriola e d'Alacant tro en Oriola, així que tot hom podia anar pels camins salvament e segura.

[ARRIBA LA FALSA NOVA QUE UN CONTINGENT DE GENETS VOL ENTRAR
QUEVIURES A MÚRCIA. CAPTENIMENT DEL REI]

423 E nós, que érem en Oriola, que hi érem romases bé per vuit dies,²⁰⁷⁹ una nuit vengren-nos dos almogàvers de Lorca²⁰⁸⁰ e tocaren a la nostra porta; e podia ésser bé mitja nuit. E dixeren-nos que ens faïen saber los de Llorca que vuit-cents genets, ab dos mília atzembles carregades e dos mília hòmens d'armes que les tocaven,²⁰⁸¹ metien conduit en Múrcia, e que eren passats, al sol post, denant Llorca; e que ens faïen saber que, si nós hi eixíem, que poríem haver tota la rècua, que per aventura ells fugirien, car havien aquelles egües e aquells cavalls corredors. E sempre, quan ho haguem oït, manam als porters que es llevassen de mantinent e que anassen a l'infant Don Pedro e a l'infant Don Jacme²⁰⁸² e a Don Manuel²⁰⁸³ e al mestre d'Uclés²⁰⁸⁴

2078. En realitat, qui ho havia perdut era el rei de Castella; però Jaume I, des del moment que és perdut per als cristians i per al seu gendre, ja considera que és perdut per a ell.

2079. Suposant que el document esmentat abans (§ 422, n. 2075), del 24 de desembre de 1265, ens doni la data d'arribada del rei a Oriola, aquests vuit dies de què el *Llibre* parla ací ens durien fins al dia 31 de desembre. Vegeu més avall, n. 2090.

2080. Lorca, població de l'actual província de Múrcia, cap del partit judicial del seu nom, situada a la falda meridional de la serra del Caño, de cara a l'extensa plana, damunt el riu Sangonera o Guadalentín. És la *Lurka* dels àrabs.

2081. És a dir, que les menaven, que les conduïen, pel ronsal o per les regnes. L'expressió encara és viva avui en dia.

2082. El tractament —En o Don— als infants es presenta, com veiem aquí mateix, una mica vacil·lant. En el § 419, a tots dos els ha donat el tractament *En*. En el § 424 també els el donarà. Altres vegades, en canvi, predomina el *don*. Pel que fa als noms, el del futur rei de Mallorca apareix invariablement *Jacme*; el de l'infant Pere apareix, també invariablement, en forma abreujada .P. Per excepció, aquí el trobem sencer. A causa d'això ens hi aturem aquí. El trobem en la forma castellana o aragonesa. El fet no és massa excepcional per als noms de Pere i d'Alfons, en la família reial —noms de tradició aragonesa—. No és prou, però, aquest sol cas per concloure que aquest era el nom que el rei donava a l'infant o que li era donat habitualment.

2083. Fins ara la crònica no havia parlat de l'infant Manuel de Castella com si es trobés prop del rei, entre els expedicionaris. Ha d'haver-hi arribat durant aquesta estada a Oriola.

2084. El mestre d'Uclés a què es refereix deu ésser don Pedro Núñez, que apareix en un document del 23 de juny d'aquest any 1266, document datat a Múrcia i relatiu a la submissió de la capital al rei de Castella, amb el títol de «comendador maior en Casteyla de la orde de Uclers» (MIRET, p. 385). Vegeu també § 424, n. 2093.

e a aquell qui tenia el lloc del mestre del Temple²⁰⁸⁵ e al mestre de l'Espital²⁰⁸⁶ e a Don Alfonso Garcia²⁰⁸⁷ e a tots los altres rics hòmens,²⁰⁸⁸ e que els dixessen que pensassen de cavalcar e que es n'anassen a la porta del pont, que allí ens trobarien, car aital missatge nos era vengut de Llorca; e que els dixessen que llevassen conduit per a un dia. E nós eixim sempre e, quan fom dellà el pont de l'aigua, que ha nom Segura,²⁰⁸⁹ esperam-los allí defora; e, quan foren venguts, anam-nos-en. E, quan se faïa alba,²⁰⁹⁰ fom a una alqueria que és entre Múrcia e la muntanya on hom va a Cartagènia,²⁰⁹¹ on soterraven los reis de Múrcia e en un puget que ha sobre l'alqueria, e Abenhut que hi jau.²⁰⁹²

2085. El mestre del Temple era don Lope Sànxez, que en el document esmentat en la nota anterior apareix amb el títol de «maestre de la cavalleria del templo en los tres regnos et visitador en los .V. regnos d'Espanya». [Lope Sànxez era, el 1266, mestre dels tres regnes d'Espanya i visitador dels cinc regnes; l'any 1272 rebé béns en el regne de València: R. I. BURNS, *El reino de Valencia*, p. 365, 420. M. T. F.]

2086. El mestre de l'Hospital era Hug de Malavespa, com indica el *Llibre* mateix més endavant, § 429.

2087. Alonso García es trobava. en efecte, prop del rei, com els anteriors, en aquesta campanya, perquè figura així mateix en el document esmentat en les n. 2084 i 2085. Era, segons indica el dit document, «adelantado maior en el Regno de Murcia et en toda la frontera». [Alfonso Garcia de Villamayor era adelantat de Múrcia: J. TORRES FONTES, *La reconquista de Murcia*, p. 138. M. T. F.]

2088. En els documents d'aquest temps (setge de Múrcia i Múrcia mateix) no gaire explícits en aquest aspecte, trobem els noms de Guillem de Rocafull, Ramon de Montcada, Guillem de Canet, Jasbert de Castellnou, Guillem Hug de Serrallonga, Ramon d'Urtx. Aquests i altres que esmentarem o que esmenta la crònica i altres que no han deixat rastre ni en les cròniques ni en els documents, eren els rics homes i cavallers que acompanyaven el rei i els infants.

2089. Ja hem indicat que Oriola es troba a les vores del riu Segura, § 419, n. 2069.

2090. La darrera data que posseïm d'estada del rei Jaume a Oriola és del dia 30 de desembre de 1265. Això concorda amb el que el *Llibre* ha dit abans sobre els vuit dies que Jaume I va restar a Oriola (n. 2079). L'alba que ara s'esclareix és, doncs, la del dia 31 de desembre, o la del primer de gener.

2091. Deu ésser la serra de Carrascoy, que és al Sud-est de la ciutat de Múrcia i s'estén cap a l'Est fins a anar a extingir-se al mar. I hi ha, en efecte, en aquesta serra, alguns colls, entre els quals el coll anomenat de la Cadena per on passa la carretera que va de Múrcia a Cartagena i la que va d'Oriola a Cartagena. El camí devia seguir, si fa no fa, el mateix traçat que la carretera actual, i la crònica deu referir-se al camí d'Oriola a Cartagena, perquè, «quan se faïa alba», el rei no podia haver cavalcat tant com per haver aconseguit el camí de Múrcia a Cartagena. — Cartagena, població marítima, vora una profunda badia, 20 Km. a l'Oest del cap de Palos, en l'actual província de Múrcia, Seu episcopal ja en aquell temps. [L'alqueria a la qual fa referència és la de Voz Negra: J. TORRES FONTES, *La reconquista de Murcia*, p. 13. La identificació fou feta per l'historiador F. Cascales. M. T. F.]

2092. Abenhud. Es tracta de Mohàmed ben Yúsuf ben Hud, rei de Múrcia, que va arribar a dominar gairebé tota l'Espanya musulmana, i que l'any 1233 va rebre del califa d'Orient el diploma i la investidura i va prendre el títol Almotawàquil. Havia mort l'any 1237. GONZÁLEZ PALENCIA, *Historia de la España musulmana*, p. 109.

424 E, quan lo dia s'esclarí, haguem consell e en aquest consell foren l'infant En Pere e l'infant En Jacme e Don Manuel e el maestre d'Uclés e Don Pero Guzman²⁰⁹³ e Don Alfonso²⁰⁹⁴ Garcia. E tenguen per bé que eixíssem d'aquí e tenguéssem talaies, de lluny, si venien o si no. E nós dixem-los que açò no ens semblava bo, que segons la manera dels genets, la qual solien fer ab aquells ab qui s'encontraven, que els cansaven anant entorn d'aquells que tenien cavalls armats; mas que tenríem cent cavalls armats de nostra mainada, e tots los altres que no els armàssem; e en la davantera que fossen nostres fills; e Don Manuel e el maestre d'Uclés e Don Pero Guzman fossen en la costanera; e nós ab aquells cent cavalls armats tenríem la rereguarda. E, si ens combatien ab los genets, que negú no desrengàs a ells tro que nós féssim sonar les trompes; e, quan ells oirien les trompes, que aquells que haurien los cavalls desarmats que derengassen après d'ells e que no els llevassen mà dessus tro que fossen venguts a mort o els presessen;²⁰⁹⁵ e nós que venríem ab los cavalls armats après ells, e tot ço que caigués en el camp, que ho llevaríem tot. E tengren tuit per bo aquest consell.²⁰⁹⁶

425 E, partit aquest consell, enviam En Guillem de Rocafull ab si cinquè de cavallers que s'anàs²⁰⁹⁷ talaiair si venien o si no; e ell envià'ns messatge que venien. E venc a nós lo maestre d'Uclés e Don Pero Guzman e Don Alfonso Garcia e dixeren-nos:

—Senyor, pensats de cavalgar e de moure, que veus los moros que vénen.²⁰⁹⁸
E dixem nós:

2093. Pere Gosman o Guzmán, com diu el ms. Aiamans, no és altre que el Pedro Núñez, mestre d'Uclés de què hem parlat en la n. 2084. Es deia Pedro Núñez de Guzmán (vegeu ZURITA, llib. III, cap. LXVIII).

2094. *Alfonso*: Llicó preferible de CDENV; H *Alfer* (cf. cap. 424). [J. B.]

2095. La finalitat de tenir un conjunt de cavalls desarmats no era altra que aquesta: poder contraposar-los als genets. Perquè els cavalls armats, massa feixucs, no podien seguir-los ni perseguir-los.

2096. Comencen, amb l'aquiescència de tots al pla de combat del rei, els èxits morals que el rei obté, al llarg d'aquesta campanya, damunt els seus propis magnats i consellers, que o bé li donen la raó immediatament, com ara aquí, o bé acaben havent-se de rendir davant l'evidència dels fets. Vegeu els paràgrafs subsegüents.

2097. Remarquem un cop més com el consell es té a voluntat i convocació del rei, quan les circumstàncies ho reclamen, i com hi assisteixen els personatges que el rei envia a cercar, que són els més importants que té a la vora. D'acord amb el seu nom, la congregació no té sinó un caràcter consultiu; però al mateix temps que s'assessora i esbrina les actituds i les reaccions dels altres, el rei, en aquestes reunions, s'esforça a dur els contraopinants a la seva opinió, a fi que la segueixin de més bon grat i amb més fe. Finida la consulta, el consell es *parteix*.

2098. La participació de Guillem de Rocafull en la campanya de Múrcia és confirmada per un document del rei Jaume, datat en el setge de la capital, el 12 de gener de 1266, en què el monarca li enfeuda perpètuament el castell de Cornolsech, en el territori de Montpeller, en remuneració dels seus serveis i a canvi de fidelitat i homenatge, MIRET, p. 382. Mesos després, el 13 de setembre,

—Maestre, no ens cuitem, e lleixats-los cavalgar en el pla en guisa que ens puscam nós metre entre ells e la vila e,²⁰⁹⁹ per bé que fugen, sí n'haurem nós les atzembles e aquells de peu que les toquen, car moltes celades se fan que són perdudes en lo segle per ravata d'eixir.

E dix lo maestre:

—No façats, per Déu, que no sabets quines gents se són; que, quan vós cuidarets que sien prop de l'horta, sol no us en guardarets, que se n'entraran en la vila, e no en porets re haver.

E nós dixem:

—Maestre, les atzembles haurem e els peons.

E dix ell:

—Senyor, no ho creats, que en la vila són, e serà meravella, si els podets encalçar.

E tant nos dixeren, que ens faeren moure. E, quan fom defora, desplegam nostres senyeres e arremgam nostra batalla, de denantera e de costanera, d'aquells que dessús havem dits; e nós, que teníem la rereguarda d'aquells que dessús havem dits, ab los cent cavalls armats.

426 E, quan nós fom defora, arremgats, venc-nos un almogàver e dix-nos:

—Senyor, albíxera!

E nós dixem:

—De què?

—Veus los moros —dix ell— aquí, qui vénen.

E nós dixem:

—Amics, lleixats-nos vençre la batalla, e puis donar-vos hem albíxera.

E el bisbe de Barcelona anava ab nós, e demanam frare Arnau de Segarra, que era preïcador,²¹⁰⁰ e dixem-li que volíem penre penitència d'ell; e ell dix que

el rei Jaume, en nom propi i en nom del rei de Castella, va concedir-li perpètuament el castell i la vila d'Alpera, en iguals condicions que als altres homes del regne de Múrcia (MIRET, p. 390). Era personatge molt important fins al punt que fou enviat pel rei, després d'aquests esdeveniments, a contraure matrimoni per paraules de present, en nom de l'infant Jaume, amb Beatriu de Savoia. Vegeu § 457, n. 2178. [Sobre els Rocafull, que van obtenir béns al regne de València i es van establir en el regne de Múrcia: M. M. COSTA, *Els Rocafull i la Corona d'Aragó, Montpeller...*, «Actes du XIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon», p. 75-89. Vegeu també la carta de població de Fortaleny, que els pertanyia: E. GUINOT, *Cartes de poblament*, doc. 139. M. T. F.]

2099. Entre la rècua i Múrcia, cal deduir. Això vol dir que els cristians havien arribat al nivell de la ciutat; si no, poc podrien intentar una tal maniobra.

2100. Fra Arnau de Segarra era religiós que mereixia molta confiança del rei, com ho prova aquest passatge de la crònica i com ho prova també algun document que hi fa referència, i en el qual figura al costat de sant Ramon de Penyafort i altres altes personalitats jutjant en qüestions relatives a jueus. Així, el 27 de març de 1264 (un parell d'anys abans d'aquests esdeveniments), el rei el desig-

diguéssim. E nós dixem-li que a nostre Senyor no li cuidàvem tenir altre tort per què nós deguéssim ésser perdut, sinó tan solament de Dona Berenguera; e nós havíem en cor d'ésser ab ella menys de pecat, així con hom deu ésser ab sa muller;²¹⁰¹ e ell sabia ja que nós havíem propòsit de conquerir Múrcia e tot aquell regne e tornar a cristians, que ens valria, e aquest pecat que no ens tenria dan en lo dia de la batalla. E d'aquest pecat li demanam que ens des penitència; e ell dixnos que pecat mortal era gran cosa, mas si nós érem en cor que ens en tolguéssim, que ell nos perdonaria. E nós dixem-li que ab aquella fe entrariem en la batalla, que eixeríem de pecat mortal o per una guisa o per altra; que serviríem tant Déu en aquell dia e en aquella conquesta, que ens perdonaria, car d'als nós no havíem mala volentat a negú, e a ell bastava.²¹⁰² E dixem-li nós que ens donàs la sua benedicció, que a Déu nos comanàvem; e féu-ho.

na com un dels jutges a coneixement dels quals podran ésser imposades penes pecuniàries als jueus per les ofenses a Crist o a la Mare de Déu. Els altres jutges no són sinó tres: i al costat de sant Ramon de Penyafort, trobem aquest cop una altra gran figura, fra Ramon Martí (vegeu MIRET, p. 349). Així mateix, el 3 de desembre de 1268, fra Arnau és un dels testimonis de la sentència dictada en la qüestió d'un testament jueu, en què estan involucrats jueus tan destacats com Salomó d'Adret i el difunt Benvist de Porta (MIRET, p. 414).

2101. Berenguera Alfonso, filla de l'infant Alfons de Castella, senyor de Molina i de Mesa, germà de sant Ferran. Era, doncs, cosina germana del rei de Castella Alfons X. El rei Jaume n'havia fet la seva amistançada; però volia legalitzar la seva situació i s'havia adreçat al papa Climent IV, demanant-li alhora el divorci respecte a la seva muller morganàtica Teresa Gil de Vidaure, que havia contret la lepra, i l'autorització per casar-se amb Berenguera. El papa, amb lletra del 17 de febrer de 1266 (l'any relatiu a aquests esdeveniments de la conquesta de Múrcia), li havia respost severament que encara que totes les reines del món estiguessin contaminades d'una tal malaltia i encara que totes les dinasties haguessin d'extingir-se, no violaria les lleis del Senyor. I comminava el Conqueridor a l'abstinència. Era com abandonar-lo al pecat. Ell ja havia invocat la impossibilitat en què es trobava d'observar la continència. El papa li havia respost que Déu era just i no hauria ordenat als homes que s'abstinguessin de relacions il·lícites, si un sol home hagués pogut objectar la impossibilitat d'observar el precepte. Lletra publicada per RAYNALD, *Annales ecclesiastici*, any 1266, docs. 27 i 28; un resum en TOURTOULON, *Jacme I*, II, p. 359-360. S'oposava, també, al matrimoni de Jaume I amb Berenguera Alfonso, pel parentiu que els unia, tanmateix llunyà. Ambdós descendien de Ramon Berenguer III. Eren, doncs, parents en vuitè grau, i el papa escriu la paraula incest. [Sobre la unió amb Teresa Gil de Vidaure i la relació amb Berenguera Alfonso, vegeu C. L. CHAMBERLIN, *The «sainted Queen» and the «sin of Berenguela»*, *Teresa Gil de Vidaure and Berenguela Alfonso in documents of the Crown of Aragon 1255-1272*, a *Iberia and Mediterranean World*, I, p. 303-321. M. T. F.]

2102. *bastava*: CNV *bascava*. [J. B.] No sabem quina deu ésser la bona d'aquestes dues lliçons. La primera voldria dir que el rei hauria significat al frare que allò era suficient perquè l'absolgués. La segona significaria que el frare, davant les instigacions del rei perquè l'absolgués, s'hauria mostrat bascó, neguitejat, i per això el rei hauria insistit encara dient que s'encomanava a Déu. Nosaltres ens decantaríem per la segona, però no tenim motius suficients per rectificar el manuscrit que hem pres per base. Sia com sia, cal subratllar aquesta por que el rei manifesta de trobar-se en pecat mortal quan s'endinsa en la lluita. És la por que també el seguirà llavors de la Croada a Terra Santa i que serà la causa essencial del seu desistiment. Vegeu més endavant, § 487 i seg. Remarquem també com

427 E partí's d'aquí; e nós dixem que volíem anar a la davantera, a nostres fills. E anam lla ab un cavaller e faem ells aturar e tots los altres; e denant tots dixem-los:

—Fills, vós sabets bé de qual lloc venits e qui és vostre pare. En tal manera fets vui, de fait d'armes, que tot lo món diga vós qui sots e d'on venits; e, si no, prometem a Déu que us desheretarem de ço que dat vos havem.

E puis dixeren l'infant Don Pere e l'infant En Jacme, tot en u que els membraria bé d'on venien, e que per açò no els calia desheretar.

428 E puis tornam a nostra rereguarda; e, quan fom tornats al reng, dix En Bernat de Vilanova:

—Cavallers²¹⁰³ de Catalunya! Catalans! Fe que devets a Déu, membra-us qui és vostre senyor, car hui és mester que tal cosa façam, que tot lo món parle del bé que nós farem.

E tots aquells que ho oïren atorgaren-ho. E nós anam aenant e vim lo pols d'ells; e venc-nos missatge que fugien e que se'n tornaven. E haguem alguns que foren en acord que els encalçàsem; e dixem-los que no ho volíem, que entrò a Alfama²¹⁰⁴ no havia pus de quatre llegües, e ells eren bé vuit-cents genets e havien bé dos milia hòmens de peu, e en Alfama que n'havia de sis tro a set-cents; e, quan los nostres cavallers serien lla, ujats serien e no hi porien bé aconseguir los hòmens de peu, e per força hauria a ésser la brocada; e ells eixirien de la força e del castell e així gitar-nos hien de la vila, a nós e als nostres. E així vedam l'encalç.

429 E puis anam-nos-en a un lloc qui ha nom la Cantarella,²¹⁰⁵ e aquí eren ab nós nostres fills e el mestre d'Uclés e En Pere de Queralt e el mestre del Temple

tot això és personal, personalíssim, i difícilment podria ocórrer-se-li a ningú, que no fos el mateix interessat, de fer constar aquesta confessió —secreta— en una crònica. El rei creia així justificar-se, i per això ho feia constar.

2103. *cavallers*: CDENV *cavaller*. [J. B.]. — Es tracta del Bertran de Vilanova que ha aparegut en el § 379? En l'índex de l'edició AGUILÓ se'n fa un mateix personatge sota el nom de Bertran. I és molt probable que la identificació sigui exacta, malgrat que l'abreviatura *Bn.* que trobem en els dos manuscrits correspon generalment a Bernat. En tot l'*Itinerari* de MIRET no trobem cap Bernat de Vilanova sinó una sola vegada l'any 1270 (p. 436). En canvi, sobre la participació de Bertran de Vilanova a la campanya de Múrcia, vegeu § 446, n. 2148. Quant a la lliçó *cavaller* en singular o en plural, ambdues formes són acceptables, perquè ambdues tenen sentit. La primera iniciaria el vocatiu, l'apel·lació als cavallers catalans. La segona es referiria al de Vilanova.

2104. Avui Alhama, en la província i partit judicial de Múrcia, entre la capital i Lorca, arran d'un penyal elevat al qual es refereix el llibre en el § 429.

2105. *Cantarella*: CDENV *Liarencella*. [J. B.]. La lliçó bona deu ésser la del ms. de Poblet, i deu tractar-se de la població que en castellà s'anomena Alcantarilla, a l'Oest de la ciutat de Múrcia, a un quilòmetre del riu Segura. ZURITA, llib. III, cap. LXVIII i FLOTATS i BOFARULL, en llur versió castellana de la crònica, ja van traduir la Cantarella per Alcantarilla.

e de l'Espital, N'Hug de Malavespa, ab si altre.²¹⁰⁶ E enviam nós per aquells rics hòmens que havem nomnats dessús e demanam-los de consell en qual manera fariem. E dixeren nostres fills e els rics hòmens de nostra terra que hi dixessen lo maestre d'Uclés e Don Pero Guzman e Don Alfonso Garcia, car sabien més en la terra que ells. E dix lo maestre que el castell d'Alfama que el poriem prendre, si el volíem cercar; e que hi paràssem un geny e que ho acabariem en pocs de dies. E dixeren puis a Don Alfonso Garcia que hi dixés Don Pero Guzman. E Don Pero Guzman dix que no sabia re en Alfama, mas que Don Alfonso Garcia, qui tenia la terra, hi sabia més que ell. E dix Don Alfonso Garcia:

—*Dezirvos* he jo, perquè *toví* Alfama *por* algun temps.

—Doncs, mellor hi sabets vós dir que negú.

E dix:

—Jo us hi diré aitant: que, si el rei ab un almajanec, en lo coll que dessús li està, hi és,²¹⁰⁷ dins vuit dies haurà Alfama.

E, en tant, dixeren tots que bon seria, si allò es faés.

430 E nós dixem-los:

—Barons, quatre coses hi veem que són contràries d'aquest consell. La una, que a dia sabut nos devem veer ab lo rei de Castella en Alcarràs,²¹⁰⁸ e tro aquell dia no hi havia sinó set dies, que devia ésser la vista,²¹⁰⁹ e, segons que nós veíem, lo

2106. Sobre el maestre d'Uclés i el maestre del Temple, vegeu abans, § 423, n. 2084 i 2085. Quant a Pere de Queralt, cal fer observar que més endavant, § 446, el *Llibre* indica que «tenia lloc del maestre del Temple». Cal assenyalar el fet que, precisament en aquest temps, Pere de Queralt desapareix de la documentació reial. El trobem encara en el seguici del rei el 20 de febrer de 1255, i no l'hi tornem a trobar fins al 1272 (MIRET, p. 244 i 459). Això inclina a pensar que es tracta de dos personatges, probablement pare i fill: l'un el que ja apareix en un document del 23 de maig de 1226, o sia la treva i conciliació provisòria entre els Montcada i els Cardona (MIRET, p. 63), l'altre el qui s'endinsarà en el regnat de Pere el Gran i hi serà nomenat almirall i hi serà ambaixador del monarca prop del Sant Pare Martí IV i prop dels sicilians (SOLDEVILA, *Pere el Gran*, II, p. 46-47 i *Vida de Pere el Gran*, p. 172-174). Sabem que aquell (ho sabem per l'esmentat document) era fill d'Arnau de Timor, i en aquella ocasió fou donat en ostage amb altres tres nens. És clar que també podria tractar-se d'un sol personatge; però faria de mal explicar la seva llarga desaparició del seguici del rei. [Pere de Queralt o de Timor participà en la conquesta de València; redactà testament el 1257 i degué morir poc després. Fou el seu fill Pere qui participà a la campanya de Múrcia i a la croada a Terra Santa de 1269 i més endavant acompanyà el rei Pere a l'expedició a Alcoll i a Sicília el 1282. Fou almirall d'algunes flotes i portà a terme missions diplomàtiques. Morí abans de 1295, probablement el 1293: M. M. COSTA I PARETAS, *La família de Queralt i Santes Creus, a I Col·loqui d'Història del monaquisme català*, I, Santes Creus, 1967, p. 93-109, 103-105. M. T. F.]

2107. Cf. abans, § 428, n. 2104.

2108. Vegeu més avall, § 432. Alcaraz, en l'actual província d'Albacete, partit judicial del seu nom, diòcesi de Toledo, enllà de la serra d'Alcaraz.

2109. Recordem que aquests fets s'esdevenen el 1265. Vegeu abans, § 423, n. 2090. Observem també el canvi que fa aquí el *Llibre* de l'estil directe a l'indirecte.

castell estava en la serra, que no tenia almanec sinó de part del coll. La segona, que moros defenien aitambé castell con hòmens del món, per què no ens semblava que poguéssim ésser al dia que havíem emprès ab lo rei de Castella; e que creíem que per un mes, per bé que combatéssim, no el poríem pendre, per ço con hi havia dos mília cargues de pa²¹¹⁰ e gran establiment per prendre a força. La terça, que Múrcia era al mig de nós e d'Oriola,²¹¹¹ e que hi havia gran poder d'hòmens a cavall e a peu, e les rècues serien males de guiar, que venguessen tro a Alfama. La quarta, que no havíem què menjar sinó aquell dia, car nós veníem per batalla als moros e així no hi portam vianda, car les batalles lleu se vencen e dales a aquells a qui les vol donar Déus. E per aquesta raó era mellor consell e pus sa que ens anàssem veer ab lo rei de Castella e aquí prendríem consell de Múrcia ab ell en u. E enteneren nostres fills e aquells que hi eren ab nós e dixeren que deíem bé. E ab açò tornam-nos-en en l'altre dia en Oriola.²¹¹²

431 E, quan fom en Oriola, a hora del sol post,²¹¹³ veeren, del castell d'Oriola, pols de companyes que venien d'Alfama vers Múrcia; e venc lo brogit en la vila que els genets se n'entraven en Múrcia ab lo conduit. E vengren a nós nostres fills e el maestre d'Uclés e de l'Espital e els altres rics hòmens ab ells, e dixeren que havien vist que pols se faia entre Alfama e Múrcia, e eren los genets; e tenien per bo que armassen los cavalls, aquells qui els hi havien, e que eixissen vers ells e, almenys, que haurien lo conduit que volien metre en Múrcia. E nós dixem-los que no ho teníem per bo per aquesta raó: car era tard e, quan serien lla, seria nuit escura; l'altra, que les gents, pus moguessen corrent, e els cavalls, que serien cansats en tal manera, que, quan fossen a Múrcia e fossen dins l'horta (on ha moltes sèquies e males), e eixissen los moros de peu e de cavall de Múrcia ab los altres que hi venrien, que els hi porien vençre o que hi porien prendre gran mal, e, encara, que l'ardit que nós havíem de prendre Múrcia, que se'n poria perdre e confondre.

—Mas façam una cosa: nós creem que el pols no sia re, mas quan fa vent, e per ço és lo pols; car nós ne passam, e hui que en som passats.²¹¹⁴ Mas ara anem al peyor e posem que ells n'hagen mes lo conduit: no ha dia al segle que, de dues mília cargues de pa, en Múrcia no se'n mengen dues-centes, e per deu dies que

2110. Observem *cargues* en ambdós manuscrits: es tracta de mesures.

2111. En efecte, Múrcia està entre Alcantarilla i Oriola.

2112. Des de l'eixida d'Oriola, abans de l'alba, fins a aquest moment no sembla que hagi transcorregut sinó una jornada. De manera que la tornada a Oriola de què parla aquí degué tenir lloc el dia 1er o el dia 2 de gener de 1266. Vegeu § 423, n. 2090.

2113. Doncs, més enllà de la capital. Fa una mica estrany que des d'Oriola es percebés tan bé la polseguera a una trentena de quilòmetres. Per bé que no és impossible.

2114. És a dir, pel fet d'haver-hi passat dues vegades, ahir i avui, la host del rei Jaume, s'ha format pols, que ara el vent solleva. Aquest és, sens dubte, el sentit d'aquesta frase.

haja què menjar Múrcia, pus nós havem a anar a la vista del rei de Castella, no hauran res guanyat.

E així, que en fom a paraules ab nostres fills, e ells dixeren que nós des-torbàvem los de la host. E nós dixem que no deïen veritat, que per ço que nós hi sabríem dir e fer se guanyaria lo regne, e per ço que ells hi dirien ne hi farien se perdria, e d'aquesta cosa no els devíem creure que la començassen sol. E puis provam per veritat que allò que ells deïen era pols de vent, e que els genets no hi meseren re de ço que ells deïen.

[ENTREVISTA DEL REI JAUME AMB EL REI DE CASTELLA A ALCARAZ]

432 Ab aitant partim-nos d'aquí e anam-nos-en a Alcarràs,²¹¹⁵ e foren nostres fills ab nós, ab tres-cents cavallers. E fom al dia que havíem emprès ab lo rei de Castella en Alcarràs. E, ans que entràssem en Alcarràs, eixí'ns reebre lo rei de Castella una llegua; e poc haver ab ell tro en seixanta cavallers, e ab nós pus de tres-cents; e lleixam-ne, quan partim d'Oriola, aquí mateix, altres tres-cents, menys dels almogàvers, que podien ésser tro en dos-cents.²¹¹⁶ E, quan lo rei nos vi, fo molt alegre e molt pagat de la nostra venguda. E trobam en Alcarràs la regina e ses filles²¹¹⁷ e Dona Berenguera Alfonso, que se'n venc puis ab nós.²¹¹⁸ E aquí parlam del feit dels sarraïns e estiguem aquí tro vuit dies ab gran alegria e ab gran deport.²¹¹⁹

433 E puis tornam-nos-en vers Oriola²¹²⁰ e en la carrera haguem una poca de ravata de genets. E Don Manuel venc ab nós; e per açò que els sarraïns de Villena nos havien promès hi venc Don Manuel, ço és, que li rendrien Villena per la covi-

2115. No tenim notícies documentals d'aqueixa estada del rei Jaume a Alcaraz. Però ha de col·locar-se abans de l'estada a Oriola de què parlem en el § 433, n. 2122. Creiem que cal col·locar tots aquests fets en la primera meitat del mes de desembre de 1265, temps durant el qual no tenim cap notícia documental d'estada del rei (vegeu MIRET, p. 380-381).

2116. Observem el que ja hem indicat abans, sobre la intervenció dels almogàvers en la campanya de Múrcia.

2117. La regina, és a dir, la de Castella, Violant, muller d'Alfons X, filla del Conqueridor.

2118. Sobre aquesta dama, vegeu § 426, n. 2101. D'aquest passatge semblaria deduir-se que abans Berenguera no vivia amb el rei, tot i que del § 426 caldria concloure que ja era la seva amistançada. Cal tenir en compte, però, que els fets del § 426 degueren ésser posteriors a l'entrevista d'Alcaraz. ZURITA, llib. III, cap. LXVIII, partint del § 432 de la crònica, diu: «y entonces se vino con el rey».

2119. Aquests vuit dies s'encabeixen bé en la primera quinzena de desembre.

2120. És la tercera vegada que, en aquests paràgrafs, el *Llibre* fa entrar el rei a Oriola. I aquesta és l'avantdarrera. Doncs, no poden ésser les que ens dóna, a finals de desembre, l'*Itinerari* de MIRET, p. 381.

nença que havien ab nós, e, si ell no venia, que aitambé la rendrien a nós. E faem saber als sarraïns de Villena que nós veníem, e Don Manuel ab nós; e ells no hi volgren eixir e trencaren-nos la covinença e el sagrament de llur llei. E de Villena venguem-nos-en a Nonpot, e de Nonpot a Elx;²¹²¹ e, quan fom en Elx, lliuram la torre de Calahorra a Don Manuel, e la vila tota. E altre dia entram en Oriola e trobam nostra companya alegre e pagada e que havien feites algunes cavalcades a Múrcia e que hi havien guanyat alguns d'ells. E aquí venguem ans de Nadal e romanguem tro a Ninou en Oriola, car nós hi entram quatre dies ans de Nadal e romanguem-hi tro a Ninou.²¹²²

[SETGE I RENDICIÓ DE MÚRCIA]

434 E en l'altre dia de Ninou, entrada de gener, nós anam assetjar Múrcia.²¹²³ E, a l'anar que nós faem ab nostra host a Múrcia, fom dels primers qui hi foren, per tal que assignéssim nostra albergada així con se devia assaer. Car en la batalla deu ésser lo rei en la rereguarda, mas en albergar la host lo rei hi deu ésser, que vaja primer en assetjar los mellors,²¹²⁴ per tal que no els calla puis moure, en tal guisa sia bé asseguda. E, quan nós fom en el lloc que un adalil nos guiava, llevà'ns ell en un reial, e dix que aquí poríem nós posar. E, quan nos hac ell llevats allí, demanam on era Múrcia, e dixeren-nos que prop era. E nós dixem:

—On és?

E l'adalil dix:

—Jo la us mostraré.

2121. No tenim notícies documentals d'aquests desplaçaments, com no sigui de l'estada a Elx, on sabem que el rei es trobava el 21 de desembre de 1265 (MIRET, p. 381).

2122. Aquesta és la darrera vegada que el rei torna a entrar a Oriola abans del setge de Múrcia. Doncs, deu ésser la que correspon a la darrera estada que dona ara l'*Itinerari* de MIRET, p. 381. O sia que el rei ja hi era el 24 de desembre i encara hi era el 30. Ara bé: si és cert que hi va entrar, com diu la crònica, quatre dies abans de Nadal, degué entrar-hi el 21, el mateix dia que estigué a Elx (n. 2121).

2123. El primer document que coneixem expedit pel rei en el setge de Múrcia és del dia 5 de gener. Això no és obstacle perquè el dia primer el rei, partint d'Oriola, on tenim documents fins al 30 de desembre, anés a assetjar la ciutat i comencés el setge tot seguit. Vegeu MIRET, p. 381. Creiem interpretar bé l'expressió *l'altre dia de Ninou* en el sentit que es tracta del dia següent, de l'endemà, és a dir del 2. Així degué interpretar-ho ZURITA, llib. III, cap. LXX, quan, sense indicar-ne la font (però seguint evidentment el *Llibre*), escriu: «el segundo día del mes de enero de 1266 partió de Oriuela a poner cerco sobre ella» (Múrcia). TOURTOULON (*Jacme I*, II, p. 362) també ho interpreta així. En canvi, MIRET (p. 381) diu que «és molt probable que el dia 1er de gener D. Jaume sortís d'Oriola cap a Múrcia». No indica, però, en què es fonamenta.

2124. Vet aquí una de les màximes guerreres que el rei es complau a posar, de tant en tant, al llarg de la crònica.

E mostrà-la'ns, així que n'érem prop bé un treit de ballesta. E nós dixem a l'adalil:

—Molt nos havets dada fada albergada; mas, pus la'ns havets dada fada, sapiats per cert que sens falla la tendrem, o costarà.

435 Ab tant, nós qui començàvem d'albergar, eixiren los sarraïns; e dixeren los de l'albergada nostra:

—Senyor, tiren-nos fortament ab sagetes e ab peres e han-hi ferits hòmens e bèsties.

E nós dixem:

—Nós sabem bé lo costum dels sarraïns, que qui els sofre un dia, d'aquí avant no s'hi tornaran. E lleixat venir l'albergada, e nós dar-vos hem ballesters e, segons que ells faran, nós farem.

E, en tant, donam-los ballesters tro trenta; e tenguem los cavalls armats, e que els paràssem als portells e que els defenéssem de les treites que els faïen. E, quan venc que el sol se'n devia entrar, entraren-se'n los sarraïns; e l'altre dia no hi tornaren ni eixiren depuis contra la host bé per un mes.

436 Ab tant, enviam llaiïns l'eixea ab un sarraí,²¹²⁵ e que dixés a l'algutzir que eixís a nós, que nós volíem parlar ab ell per ben d'ell e d'aquells de la vila. E ell envià'ns a dir que li enviàssem un cavaller, e nós enviam-li un cavaller, per nom Domingo López,²¹²⁶ qui era poblador de Morvedre e sabia algaravia, e N'Astruc, jueu qui era escrivà nostre d'algaravia.²¹²⁷ E venc l'algutzir e un cavaller dels pus apoderats que eren en la vila; e el rei Don Alfonso de Castella havia'ls fait cavallers abdós. E, quan nós sabem que ells venien, faem encortinar nostra casa de bons draps e fer bons setis; e manam que els tinguessen aparellat²¹²⁸ gallines vives e moltons e cabrits e, quan ells fossen venguts, que les los faessen degollar,²¹²⁹ e estiguessen ab nós.

437 E nós estiguem en nostre seti, e ells vengren e saludaren-nos e fermaren-nos los jonolls davant e besaren-nos la mà. E faem-los tots eixir de casa, sinó tan sola-

2125. TOURTOULON, com hem dit (§ 416, n. 2064), creu que l'eixea és l'intèrpret o trujaman del rei. [Ja hem dit que era un redemptor de captius. M. T. F.]

2126. No hem sabut trobar cap altre Domingo Lopes que Domingo Lopes de Pomar; però en data molt més reculada (1235) (MIRET, p. 117); i no l'identificaríem pas amb aquest.

2127. TOURTOULON identifica aquest Astruc jueu amb Astruc Bonsenyor, que ell anomena «secrétaire pour la langue arabe», que no altra cosa venia a ésser aquest càrrec d'«escrivà d'algaravia». Sobre el personatge, que ja ha aparegut en la crònica, vegeu § 422, n. 2076.

2128. *aparellat*: CDENV *aparellades*. [J. B.]

2129. Altres vegades ha mostrat el rei aquesta sol·licitud perquè els sarraïns tinguessin les bèsties vives, a fi que poguessin menjar-les acabades de matar.

ment ells e N'Astruc, jreu damunt dit, qui era trujaman. E dixem-los que nós havíem enviat per ells per aquesta raó: que ben sabien ells que sarraïns havia molts en nostra terra (e antigament que els havia tenguts nostre llinatge en Aragó e en Catalunya, e nós en lo regne de Mallorca e de València), e tots tenien la llei sua tan bé con si fossen en terra de sarraïns, e aquells eren venguts a nostra mercè e eren renduts a nós; e aquells qui no s'hi volgren rendre, haguem-los a prendre per força, e a poblar-la de cristians. E per ço car nós no volíem mal d'ells ni mort:

—Volíem parlar primerament ab vós per ço que ens ajudàsets a guardar als sarraïns de Múrcia e del regne.

Car nós los aguisariem tres coses ab lo rei de Castella: la una, que les cartes que havia ab ells, los tengués; e les covinences que farien ab nós, que les fariem tener e haver a ells; la terça, que els fariem perdonar totes les coses que feites li haguéssem. E d'aquestes coses que nós los deíem, que els en fariem fer carta al rei de Castella, que els atendria tot ço que farien ab nós. E, si açò no faïen ni ho volien, que nós veníem ab aital cor que d'aquí no ens partíssem tro que la ciutat haguéssem per força e tota la terra. E que no volíem llur mort ni llur destruïment, ans volíem que vivissen per tots temps ab lo rei de Castella e que haguessen llurs mesquites, llur llei, així con havien emprès ab ell en ses cartes primeres.

438 E ells graïren-nos la paraula que nós los deíem, mas dixeren que no ens podien respondre menys de consell d'aquells de la vila e tro al tercer dia que ens retrien resposta. E açò era lo dimerces, e al divenres que s'ajustarien e el dissabte que venrien a nós²¹³⁰ e que ells nos respondrien de ço que a ells havíem dit. E nós no els volguem cuitar de la resposta e tenguem-ho per bé. E, ab aitant, hagren degollats los cabrits e les gallines; e ells dixeren que no volien menjar aquí ab nós, e nós dixem que els fariem dar olles noves²¹³¹ en què coguessen la carn, e que menjassen aquí. E ells pregaren-nos que nós no volguéssem que romasessen, car tenrien-los-ho a mal los de la vila; mas altre dia, lo que havien emprès ab nós, que hi menjarien. E, ab aitant, enviam-los-en.

439 E, quan venc lo dissabte matí, enviaren-nos messatge que els enviàssem guiar, e venrien; e nós faem-ho, e vengren. E nós tenguem-los lo menjar aparellat

2130. Havent començat el bloqueig el dia 2 de gener, que era un dissabte, aquest dimecres, divendres i dissabte haurien d'ésser el 6, el 8 i el 9, o el 13, 15 i 16, ja que, segons sembla, Jaume I no va trigar a obrir aquestes converses.

2131. Es veu que, dins els preceptes musulmans, no sols calia que la carn fos matada just abans de menjar-la, sinó que calia que les olles no fossin les que ja havien servit per a coure la carn destinada als cristians.

d'aquelles coses que són damunt dites; e sempre meteren mà a adobar de menjar la companya llur. E tornaren a nós l'alguzmir e el cavaller, de qui no ens membra el nom;²¹³² e havien tan gran poder abdós en la vila, e l'alguzmir de tot en tot, que tot ço que ells faessen ab nós hauria valor. E nós faem tots aquells que hi eren partir denant nós, sinó tan solament N'Astruc e aquells sarraïns. E ells responereren nos que havien haüt llur acord ab los vells de la ciutat, mas que no havien volgut metre en llur consell aquell qui tenia l'alcàsser per lo rei de Granada.^{2132bis} E nós tenguem aquesta cosa a bon senyal, car aquell qui el rei de Granada havia jaquit, havien gítat de llur consell, e qui era cap llur. E dixeren-nos que la paraula que nós los havíem mostrada, que l'havien mostrada als vells e als savis hòmens de la vila; e que ens graïen molt les bones paraules que nós los enviàvem mostrar e dir, per què ben coneixien que bona fe e veritat trobarien en nós,²¹³³ e que bé els atendrïem ço que els prometrïem; e que volien saber de nós con retenrien llur llei, si ells s'acordaven de retre la vila a nós; e que ells aduïen una carta aquí dels capítols que demanaven. E deïen que en aquella manera los faéssem la carta.

440 Ab tant, mostraren-nos un escrit de la memòria que els havien donada e que l'acord que havien emprès llains. E les demandes foren moltes, mas aquesta fo la major força, car per allongament del llibre²¹³⁴ nós lleixam de metre totes les demandes que ells faïen. E fo aquesta la primera demanda que ens faïen: que poguessen tenir sa llei en cridar e en jutjar los sarraïns, així con llur llei era e havien acostumat, e segons que els havia promès lo rei de Castella. Per lo cobrar que faeren de l'alcàsser e d'alçar-se contra los cristians que el rei que els perdonàs, e que ells nos rendrien la vila ab cartes que faéssem entre nós e ells; e nós que enviàssem una carta al rei de Castella, e nostre missatge qui guiàs aquell cavaller que ells enviaren, que ell que atorc les cartes e les covinences que nós faríem ab ells.

441 E nós dixem-los que per açò no en romangués que nos donassen l'alcàsser e la vila en aquest endemig, car nós no queríem enviar al rei de Castella negun missatge tro que ells nos faessen poderoses de la vila; car en açò no guanyaven ells re, pus rendre se volien a nós, car nós teníem aquí gran companya de cavallers e d'hòmens de peu, e haurien-los a talar, e cada dia faïem-los mal. E, pus aquell cor

2132. Un altre cas de noms oblidats pel narrador.

2132bis Mohàmed I Alahmar (1231-1272). Revoltats amb l'auxili del rei de Granada, els sarraïns de Múrcia es veu que havien lliurat l'alcàsser de la capital a un alcaid del dit rei.

2133. Novament, un alt elogi de la rectitud i la lleialtat del rei, posat en boca dels sarraïns, com a resultat de la seva conducta envers ells. Se sent la satisfacció del narrador —del rei mateix— de poder reportar una frase com aquesta, tan afalagadora per a ell.

2134. Novament l'*allongament del llibre*, presentat com a motiu d'abreujament.

havien de rendre-se a nós, no els havíem cor de talar e no volíem que els desfaessen los reials ne que los afollasen, ne l'horta. E sobre açò dixeren que s'acordarien, car bé entenien que els deiem llur pro. E nós dixem-los que s'entrassen acordar, pus llur pro era e de nós; e ells dixeren que s'irien acordar e puis, altre dia, que venrien a nós e que ens respondrien. E anaren-se'n.

442 E l'altre dia ells tornaren ab la resposta e dixeren que farien ço que nós los havíem dit, mas que volien saber la vila con la partriem. E nós dixem que els dariem, de l'alcàsser ensús, tota la vila que era contra la partida de la host on nós seíem; e plac-los molt. E prenguem dia que haguessen escombrada aquella partida; e ells dixeren-nos que al tercer dia escombrarien l'alcàsser e que n'enviarien aquell qui el rei de Granada hi havia jaquit per alcaid en Múrcia; e aquell dia que n'eixiren e al quart dia que ens darien l'alcàsser. E així faeren-ho; que al tercer dia n'enviaren aquell qui era aquí per lo rei de Granada e escombraren-nos l'alcàsser.

443 E, quan venc al quart dia, aguisam cinquanta cavallers,²¹³⁵ ab llurs cavalls armats e ab cent vint ballesters de Tortosa;²¹³⁶ e nós esperam-los costa l'aigua de Segura,²¹³⁷ prop l'alcàsser, esperant quan vendrien e quan metrien nostra senyera sus e tenrien les torres los nostres. E tardaven molt los nostres de pujar sus; e nós pregàvem Sancta Maria de ço que nós desitjàvem, que ella fos aquí aorada e creüda,²¹³⁸ que ho acabàssem e que ella que en pregàs lo seu car fill. E havíem gran dubte²¹³⁹ que no els presessen, pus que tant tardaven. E, quan nós haguem estat una gran peça, nós vim la nostra senyera llassús en l'alcàsser e les torres guarnides ben e gent d'hòmens e de ballesters nostres. E davallam en terra, de nostre cavall, e graïm a nostre Senyor Déu la mercè que ell nos havia feita e ficam los jonolls, ploram e besam la terra. E tornam-nos-en a nostra albergada.²¹⁴⁰

444 E, quan venc al vespre, venc l'algutzir denant nós e dix-nos que complida havien nostra voluntat, mas los cristians entraven ja en la vila e prenien-se ço que

2135. *cavallers*: CDENV hi afegeixen *ab llurs escuders e*. [J. B.]

2136. Els ballesters de Tortosa tenien anomenada d'experts. Potser entre ells n'hi havia de sarraïns; potser ho eren tots. La crònica ja els ha esmentats alguna altra vegada.

2137. El riu d'aquest nom, que passa per Múrcia.

2138. *creüda*: CDENV *beneïda*. [J. B.]. Nova mostra de la gran devoció del rei per la Mare de Déu, a la qual acut suplicant en tots els moments difícils de la seva existència, perquè sigui la seva intercessora prop de Jesucrist.

2139. *dubte*: CDENV *paor*. [J. B.]

2140. Cf. tota aquesta escena amb la correlativa de la rendició de la ciutat de València, en el § 284.

prendre no devien. E nós dixem-los que enviariem tres hòmens llains, que negun no entràs de l'alcàsser a enllà; e nós, al matí, entrariem en la vila, e ab los vells que fossen denant nós, que ho partiriem.

445 E, quan venc al matí, oïda la missa, nós pujam en l'alcàsser, e ell ab nós, ab cinc dels mellors sarraïns de la ciutat de Múrcia; e dixeren que partíssem la vila així con emprès era entre nós e ells. E nós dixem-los que així con tenia de la mesquita aquella prop de l'alcàsser, que fos dels cristians tro a la porta de la host on nós érem, e aquella mesquita que s'enclóis dins la nostra partida. E ells dixeren que no era així emprès, que les llurs cartes deïen que ells haguessen llurs mesquites e que les tenguessen així con les tenien en temps de sarraïns. E nós dixem-los que en aquesta manera era emprès, sinó que ells no ho entenien; car les mesquites volíem que ells les tenguessen, mas:

—Què farien los cristians, si no havien església en què entrassen? E que l'església sia a la porta de l'alcàsser, e que hom crit lo sabaçala²¹⁴¹ quan jo dormiré, prop de la testa, açò, si bé ho entenets, no és cosa covinent. E vosaltres havets bé deu mesquites en la vila: fets vostra oració en aquelles e lleixats-nos aquesta.

E ells dixeren que s'acordarien.

446 E, nós tornat a l'albergada, vengren a nós nostres fills, per nom l'infant En Pere e l'infant En Jacme, e el mestre d'Uclés e el bisbe de Barcelona e En Pere de Queralt (qui tenia lloc del mestre del Temple) e el mestre de l'Espital, per nom En Gui de la Vespa,²¹⁴² e d'altres rics hòmens de la host, així con lo comte d'Empúries, N'Huguet per nom (que hi era en lloc de son pare)²¹⁴³, e En Ramon de Montcada²¹⁴⁴ e Blasco d'Alagó e En Jofre de Rocabertí²¹⁴⁵ e Pero Ferràndez

2141. *lo sabaçala*: CDENV *alà lo sabba o allà*. [J. B.] [El rei no volia sentir de tan a prop la crida a l'oració (dita çala o salà en català) que feia el muetzi (o sabaçala en català medieval). Aquest sentiment de rebuig dels cristians contra la crida islàmica a l'oració era molt estès: M. T. FERRER, *Els sarraïns*, p. 87-95. M. T. F.]

2142. Abans, § 429, l'ha anomenat Hug de Malavespa. Els dos manuscrits bàsics s'acorden aquí a anomenar-lo Gui de la Vespa. L'edició de València, segurament per una mala lectura de Gui, diu *Eni*. El veritable nom és el primer. [Pel que fa a Pere de Queralt, havia estat comanador de Montsó de 1260 a 1261, després ho fou de Miravet i seguidament de Gardeny; fou a més lloctinent del mestre provincial el 1261, el 1262 i 1266: L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 68. M. T. F.]

2143. En realitat, el comte d'Empúries era el pare, o sia Ponç Hug III (1230-1269). El fill fou Hug V, que va heretar el comtat a la mort d'aquell. Vegeu M. MONSALVATGE, *Los Condes de Ampurias vindicados*, p. 113-118.

2144. La participació de Ramon de Montcada en el setge de Múrcia està provada per un diploma de Jaume I, datat a Múrcia arran de la capitulació, el 5 de febrer de 1266. Ramon figura entre els testimonis, en primer lloc. Recordem, d'altra banda, que ja ha aparegut en el § 409.

2145. Jofre o Gausfred de Rocabertí era vescomte d'aquest nom. No tenim notícies documentals concretes relatives a la seva participació en el setge de Múrcia; però sabem que es trobava

d'Híxar,²¹⁴⁶ nostre fill, e En Guillem de Rocafull²¹⁴⁷ e En Carroç e d'altres rics hòmens de la host.²¹⁴⁸ E dixeren-nos que aquell pleit que nós havíem feit ab los sarraïns que no era bo, car ço que nós havíem pres de la vila era tan poc, que els sarraïns los en gitarien quan no hi fóssem nós ni la host; e, segons les cartes que havíem ab ells, que cuidàvem haver guanyada Múrcia e nós no havíem re guanyat. E dixem-los nós que ells erraven en llur enteniment, car nós havíem estat en plus de llocs que ells no havien e coneixíem mills l'usatge dels sarraïns que ells no faïen; que, quan hom podia haver de son enemic (no us diré de sarraïns) una braçada de terra, totavia devia hom esperar que n'hauria hom deu o cent; e que nós los en dariem alegria. E, per ço quan ells no eren estats en lo pleit nostre e dels sarraïns ni sabien lo secret que hi era, pesava-los de ço que nós no havíem feit.

447 E aquí venguem a disputació, que, segons la carta que nós havíem feita als sarraïns, totavia los podíem gitar de la vila. Car la carta deïa que nós los devíem retenir en Múrcia, e nós deïem que el decret deïa que els suburbis de la vila eren vila; per què nós los podíem metre també en la Reixaca e en l'horta (que eren dins los suburbis) con fariem en la vila, car ab la vila se tenien e de la vila eren; e que nós los podíem getar de la vila e metre en la Reixaca,²¹⁴⁹ que era barri de la ciutat.

a València prop del rei per l'octubre de 1265, és a dir, tres mesos abans (MIRET, p. 379). [Jofre de Rocabertí era fill d'Hug Jofre, que havia mort el 1250, i potser de Maria d'Aragó, filla natural de Pere I. Es casà amb Constança de Palau, germana del vescomte de Bas, i morí l'any 1282. Participà en la conquesta de Mallorca i a la de Múrcia de 1266 i acompanyà el rei tant a les vistes de Sòria de 1256 com a Occitània per entrevistar-se amb el rei francès i per visitar Montpeller, el 1272. En general, es mantingué fidel al rei, malgrat una breu adhesió als nobles revoltats el 1274: F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 98, 338, 356, 370 i II, p. 124, 164, 184. *Els castells catalans*, II, p. 444. M. T. E.]

2146. Era, com indica el *Llibre*, fill de Jaume I. La seva mare era una dama aragonesa, anomenada Berenguera Fernández. El rei va donar-li la baronia d'Híxar. Fou gendre del rei de Navarra Tibald II, perquè va casar-se amb una filla bastarda d'aquest rei, anomenada Marquesa. P. DE BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, II, p. 239. No tenim notícia documental concreta de la seva participació en el setge de Múrcia, però sabem que l'any següent, essent lloctinent del rei a València, Jaume I va reconèixer deure-li 18.200 sous per haver sortit fiador del pare en un deute a Berenguer d'Anglesola, al qual el rei els devia, «ratione servicii que in frontaria Murcie nobis fecit» (MIRET, p. 398). Dos anys abans, el 6 de febrer de 1264, havia estat nomenat pel seu pare almirall de les galeres que havien d'anar contra els sarraïns (MIRET, p. 348). [Sobre Pere Fernández d'Híxar vegeu J. V. CABEZUELO, *Poder público*, p. 55-57 i 76-87. M. T. E.]

2147. Sobre la participació de Guillem de Rocafull al setge de Múrcia, vegeu el que hem dit abans, § 425, n. 2098.

2148. En els documents apareixen altres noms de Guillem de Canet, Jausbert de Castellnou, Guillem Hug de Serrallonga, Ramon d'Urtx, Guillem de Cardona, sense oblidar Bertran de Vilanova, aquell qui, en el § 428, ha arengat els cavallers catalans: amb data del 20 de febrer, a Múrcia, el rei Jaume, a prec del rei de Castella, li concedia les cases que, dins la ciutat, foren d'Abenhavist, sarraí. Vegeu MIRET, p. 483-484.

2149. La Reixaca, barri suburbà de Múrcia.

E ells deïen que no ho podíem fer; e nós faem-hi venir frares preïcadors e clergues e provam-los per dret que així era con nós deïem. E ells dixeren que no era llur enteniment que així fos; e nós dixem:

—Pus no ho volets entendre, no hi podem àls;²¹⁵⁰ mas nós darem la vila a Déus, a qui es que pes.

448 E, passat açò, venc a nós l'algotzir de la vila, e dels vells pus de vint; e dixeren-nos que ens pregaven que nós no emparàssem la mesquita ni la volguéssim tolre a ells, car aquell era lo mellor lloc que ells havien per fer oració llur. E nós dixem-los que així con ells volien lo mellor lloc de fer oració, que nós lo volíem haver, e que d'altra manera no podia ésser ni devia; que bé era cosa covinent que nós haguéssim un lloc gran de fer oració, pus ells tants n'havien. E ells dixeren que d'altra guisa no ho farien. E venc en açò entre nós e ells que els dixéssim que ens pesava molt del mal que ells prendrien, pus ells no se'n volien excusar, e que nós de tot en tot l'església hauríem; e ells que entrassen en la vila e que s'hi acordassen bé què a fer avenia.

449 E nós manam guarnir cinquanta cavallers qui eren en l'alcàsser e que cent vint ballesters que hi havia de Tortosa que s'aparellassen; e, si açò no volguessen atorgar, que la vila que es barrejàs. E ells viren que es faïa la cosa a certes e dixeren que es faria la cosa a nostra voluntat; e ab aïtant nós haguem l'església.

450 E, quan venc que nós haguem l'església, sempre manam-hi fer altar de nostra Dona sancta Maria, car en totes les viles que grans fossen, que Déus nos havia donades a guanyar de sarraïns, havíem edificada església de nostra dona sancta Maria. E per ço car aquesta era la major vila e la pus honrada de tota l'Andalusia, llevada Sivíllia,²¹⁵¹ volguem honrar lo nom de la Mare de Déu, que hi fos ella honrada per tots temps.

451 E, quan venc al segon dia, e fo aguisat l'altar, nós lo faem guarnir gran matí ab la roba de nostra capella²¹⁵² e molt honradament e noble. E fo ab nós Arnau de Gurp, bisbe de Barcelona, e el bisbe de Cartagènia;²¹⁵³ e tots quants clegues nós trobam, nós los faem guarnir ab capes de samit e d'altres draps ab aur. E ab nos-

2150. *àls*: CDENV hi afegixen *fer*. [J. B.]

2151. Observem aquesta inclusió de la ciutat de Múrcia dins Andalusia, en la qual insistirà *Andalus* apareix així en el sentit de tota la terra habitada encara per sarraïns de la Península.

2152. Deu referir-se a la roba que duïa la seva capella ambulant, per dir la missa diària i per a altres solemnitats religioses.

2153. El bisbe de Cartagena era García Martínez, degà de la mateixa església (GAMS, *Series episcoporum* i EUBEL, *Hierarchia Catholica*).

tres creus e ab imatge de nostra dona sancta Maria moguem de l'albergada on nós estàvem en la host e a peu venguem e entram per la vila entrò a l'església que havíem edificada de nostra dona sancta Maria.²¹⁵⁴ E, quan vim l'altar e ens acostam a ell, pres-nos tan gran devoció de la gràcia e de la misericòrdia que Déus nos havia feita per prec de la sua Mare; car no passàvem entorn de Múrcia nulla vegada, que nós no la pregàssem que nós hi poguéssim metre lo nom de la verge gloriosa sancta Maria; e ella pregam, e el seu car fill féu-nos complir nostra voluntat. E nós, abraçats ab l'altar, ploram tan fort e tan de cor, que per anadura d'una gran milla²¹⁵⁵ no ens poguem partir d'aquell plorar ni de l'altar. E faem cantar *Veni Creator Spiritus* e puis la missa de *Salve Sancta Parens*.²¹⁵⁶ E, açò feit, entram-nos-en en l'alcàsser albergar ab gran alegria.

452 E, quan venc al terç dia, nós faem venir denant nós nostres fills e el bisbe de Barcelona e els rics hòmens de Catalunya e d'Aragó qui eren ab nós e dixem-los que acordassen en qual manera fariem. E dixeren tots a l'infant En Pere que hi dixés. E ell dix que, pus Déus nos havia feita tanta de mercè que havíem pres aquell lloc ab d'altres molts, que ho faéssem a saber al rei de Castella, e ell que emparàs la ciutat e la terra; e que assats hi havíem complit de nostre deute. E dixeren puis a l'infant Don Jaime²¹⁵⁷ que hi dixés. E ell dix que s'acordaria a açò que l'infant En Pere nos havia dit. E puis dixem al bisbe de Barcelona que hi dixés ço que li'n semblava. E ell dix:

—Pus volets que us ho diga, diré-hi ço que a mi sembla. Dic-vos que em tolria que no enviaria al rei de Castella, mas a Alfonso Garcia, qui la tenia per lo rei, l'enviaria.

E que assats n'havíem complit nostre deute, pus la lliuràvem a aquell que la tenia per ell; car nós faïem gran messiò aquí, e aquella messiò estalviariem; e, si més ne faïem, que la perdríem. E en aquest consell del bisbe acordaren-se los altres rics hòmens.

453 E sobre açò dixeren a nós que hi dixéssim ço que ens hi semblava. E nós dixem-los en aquesta manera: que teníem per bo ço que el bisbe de Barcelona

2154. Es refereix a la mesquita major a què s'ha referit abans, § 448-449, no a cap església que hagués realment edificat.

2155. Com que es refereix a l'altar que estava dins l'església, no sembla que aquesta «anadura d'una gran milla» pugui referir-se al trajecte fet per la processó, sinó que sembla tractar-se, simplement, d'una manera d'expressar la llarga estona que el rei va estar plorant abraçat a l'altar: el temps que hom triga a fer una gran milla de camí.

2156. La missa en honor de la Mare de Déu *Salve sancta parens*.

2157. Observem que ací dóna a l'infant Jaume el tractament de *don*, mentre que ha donat el tractament d'*En* a l'infant Pere. Nova prova que no segueix cap norma precisa en aquesta qüestió. Amb la particularitat que el ms. Aiamans coincideix ací totalment amb el de Poblet.

havia dit, en rendre la ciutat de Múrcia a Don Alfonso Garcia, e que així ho havíem nós en cor; mas de partir-nos d'aquí, lleixar la terra a gent de Castella, així con a ell e a Don Pero Guzman, que no ho teníem per bé, que, quan ells eren poderoses dels llocs, los perdrien.²¹⁵⁸ E que ara los lleixàssem la ciutat, quan l'altar de nostra dona sancta Maria hi era edificat per nós, e que la lleixàssem sola aquí, no ho faríem per re; que, si per nostra desventura recobraven aquella los sarraïns, gran dolor ne poríem haver. Per què en esta manera no ho poríem lleixar, jo ni els altres:

—Car lo bé que jo ni vosaltres havem, que Déu nos fa, tot ho havem per ella, que en prega al seu car fill per nós.²¹⁵⁹ E sapiats que per re del món no la desempararem en aquest punt ni en aquesta saó. E tenc per bo ço que l'infant En Pere diu: que enviem missatge al rei de Castella con la vila havem renduda a Don Alfonso Garcia, e que ell enviï a ell tal secors que la pusca retenir; e puis poremnos-en anar.

E viren que nós ho volíem e volíem sofrir la messió, e dixeren que en faéssem a nostra voluntat.

454 E haguem dos adalils e trametem-los al rei de Castella ab nostres cartes, con faés emparar la ciutat de Múrcia e els altres castells. E entre Múrcia e Lorca e els altres eren vint-e-vuit castells, aquels que nós los rendem. E sempre, de mantinent, retem la ciutat de Múrcia a Don Alfonso Garcia; e ell pres l'alcàsser e mes hi ses guaites. E nós que li estàvem de prop tro que el missatge venc del rei de Castella, que ens envià a dir que ell hi enviaria son consell, e en breu, e que ens graïa molt l'amor que nós li havíem feita e ço que li faíem saber. E sobre açò poblamhi bé deu milia hòmens d'armes, entre de nostra terra e d'altres, e que ells que romanguessen aquí ab Don Alfonso Garcia e que li ajudassen.²¹⁶⁰

2158. Un altre judici de Jaume I sobre els castellans, aquest no de caràcter general, sinó referent al que s'havia esdevingut llavors de la revolta sarraïna; però digne d'ésser posat al costat dels judicis que hem trobat en els §§ 347 i 348.

2159. Els episodis relatius a la mesquita major i aquest relatiu al possible abandó de Múrcia assenyalen potsers la manifestació més aguda de la devoció de Jaume I a la Mare de Déu; i en aquesta frase en tenim condensat el motiu.

2160. Cf. aquest passatge amb el de la *Crònica d'Alfons X*, cap. xvi, que diu: «e porque no podía haver gentes de la su tierra que los poblasen, vinieron e poblaron muchos catalanes de los que eran venidos a poblar en el reino de Valencia». I el passatge es refereix a Alfons el Savi i als seus esforços per poblar la ciutat de Múrcia i les viles d'Oriola i Lorca. [Sobre la repoblació de Jaume I i el repartiment de terres: J. TORRES FONTES, *Repartimiento de Murcia*. ÍD., *Repartimiento de Orihuela*. ÍD., *Repartimiento de Lorca*. Estudio y edición, Múrcia, Real Academia Alfonso X el Sabio, 1994². ÍD., *Repartimiento de la huerta y campo de Murcia en el siglo XIII*, Múrcia, Patronato José Mª Quadrado-Academia Alfonso X el Sabio, 1971. ÍD., *Los Repartimientos murcianos del siglo XIII*, a *De Al-Andalus a la sociedad feudal: los Repartimientos bajomedievales*, Barcelona, CSIC. Institución Milá y Fontanals, 1990, p. 71-94. J. M. FONT I RIUS, *La Reconquista y repoblación de Levante*, a *La reconquista y repoblación del país*, Saragossa, 1951, p. 107-121. ÍD., *El Repartimiento de Orihuela. Notas para el*

[EL REI VOL INTENTAR UNA CAVALCADA A ALMERIA]

455 E, lleixada la vila establida en esta manera que damunt havem dit, anamos-en a Oriola e en l'altre dia en Alacant;²¹⁶¹ e aquí faem venir nostres fills e nostres rics hòmens denant nós e dixem-los que, si ells ho tenien per bé, que poríem fer bona cavalgada a Almeria ans que ens en partíssem; e que nós dar-los híem conduit per a deu dies:

—Car en quatre dies hi poirem anar e en altres quatre tornar.

E los dos dies, si mester haviem a estar lla, que els hi metéssem o, si no, que els metéssem en la torna. E dixeren en què llevarien llur menjar, que assats eren carregades llurs atzembles dels guarniments que portaven. E nós dixem que no es conqueria així terra, que, quan nós conquerim lo regne de València, metíem a tres setmanes què menjar e en aquesta manera: que els cavallers cavalcaven llurs cavalls e carregaven les bèsties de pa e de vi e de civada e ells llevaven les llances en les mans, e els escuts anaven sobre l'atzembla, e, així con anàvem descargant, cobràvem ses bèsties una a una.²¹⁶² E ells dixeren-nos que açò no porien fer. E dixem nós:

—No farets vós ço que nós fem e aquells qui anaven ab nós? E dixeren-nos que, quant molt ne faéssem, no portarien vianda sinó a sis dies. E nós dixem-los que quatre dies haviem mester a anar lla e, que al sisè dia no haguéssem què

estudio de la repoblación levantina, a Homenaje a J. Vicens Vives, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1965, I, p. 417-430. Vegeu els estudis on es reflecteix l'altíssima proporció de gent d'origen català en aquests llibres i a M. GUAL CAMARENA, *La Corona de Aragón en la repoblación murciana*, «VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó» (Barcelona, 1962), Comunicaciones, II, Barcelona, 1964, p. 303-310. Una síntesi sobre els percentatges de població a: J.-D. GARRIDO I VALLS, *Jaume I i el regne de Múrcia*, p. 121-131. L'existència d'aquesta població catalana afavorí la conquesta de Jaume II quaranta anys després: M. T. FERRER I MALLOL, *Entre la paz y la guerra. La Corona Catalano-Aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, Barcelona, Institución Milá y Fontanals. CSIC, 2005. M. T. F.]

2161. Els documents que posseïm datats «in obsidione Murcie», van del 5 de gener al 14, si ens guiem per MIRET, *Itinerari*, p. 382. A partir del 3 de febrer ja apareixen datats a Múrcia mateix. Això fa dir a MIRET, *loc. cit.*, que «la ciutat de Múrcia fou presa per capitulació els primers dies de febrer, no els darrers com s'ha dit». Sobre aquest punt, vegeu F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 137. Després de la capitulació, el rei va romandre a la ciutat de Múrcia almenys fins al 4 de març, que encara hi expedí documents. Després d'aquesta data cal col·locar l'anada a Oriola. El dia 9 de març trobem el rei a Alacant (MIRET, p. 384). És, sens dubte, el sojorn que indica la crònica.

2162. Aquesta explicació del rei conté molts aspectes i detalls interessants. En primer lloc s'hi veu ben bé com els cavallers acostumaven a cavalcar, fins en la guerra, amb atzembles, i no muntaven a cavall sinó per combatre. Ara bé: en la guerra de València no ho feien així, sinó que, per tal de poder dur més queviures (per tres setmanes), carregaven les atzembles, i els cavallers anaven dalt dels cavalls. Les llances no eren carregades damunt les atzembles, sinó que les duïen a la mà els cavallers. Quan una atzembla havia estat descarregada (és a dir, que tots els queviures que duïa ja havien estat menjats), el cavaller podia tornar a cavalcar-hi.

menjar, que fariem mal; e que bé podíem fer ço que els deíem. E ells no ho volgren fer; e, per tant, romàs aquella cavalgada que no es féu.²¹⁶³

456 E sobre açò haguem acord qui lleixariem en la frontera d'Alacant ni de Villena,²¹⁶⁴ per ço que, si mester hi fos, que acorreguessen a Múrcia ab una alimara que faéssem a Oriola; e lleixam Don Artal de Lluna²¹⁶⁵ e Don Eixemèn d'Urrea²¹⁶⁶ ab cent cavallers en Alacant e metem En Berenguer Arnau²¹⁶⁷ e En Galceran de Pinós²¹⁶⁸

2163. Aquí assistim a la pugna entre el deler del Conqueridor d'ajudar a tota costa, generosament, el rei de Castella, i la recança dels infants i els barons per l'esterilitat de l'esforç des d'un punt de vista nacional. De totes aquelles conquestes que acabaven de fer, res, ni una vila ni un vilatge, no era per als regnes catalanoaragonesos. Això explica també l'afany que infants i barons han mostrat per traspasar aviat la ciutat de Múrcia als castellans ja que de totes maneres havia d'ésser per a ells. Vegeu també F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 138.

2164. Alacant i Villena són les poblacions, diguéssim, als dos extrems de la frontera; però ja dins territori del rei de Castella aleshores, i del regne de Múrcia.

2165. Ja ha aparegut un Artal de Luna en la crònica (§§ 21, 25 i 28). Però aquell era Artal de Luna el Vell. Aquest ha d'ésser Artal de Luna el Jove. En l'índex de la crònica (ed. AGUILO) i en el de l'*Itinerari* de MIRET es troben fosos en un de sol. L'estada d'aquest Artal de Luna a Alacant, durant aqueixa estada del rei Jaume, està provada per un diploma del Conqueridor, datat en aquesta població el 30 de març de 1266; ell és el primer testimoni que hi signa, MIRET, p. 385. [Aquest Artal, i Lop Ferrenc de Luna, era el fill de l'Artal de Luna que havia participat a la conquesta de València i que havia mort el 1260. Morí el 1289 i deixà una única filla legítima, Urraca, de la seva esposa Maria Leyet, la qual es casà amb Pere Cornel: F. DE MOXÓ, *La casa de Luna*, p. 60, 84-85, 104 i doc. 34, que és el seu testament. M. T. F.]

2166. Eiximèn d'Urrea apareix també com a testimoni del document citat en la nota anterior. Podem repetir el que hi hem dit respecte a la fusió de dos Urrea successius en un de sol en els índexs esmentats.

2167. Es tracta de Berenguer Arnau d'Anglesola, que apareix com a testimoni en un diploma del Conqueridor, datat a Alacant el 23 de març de 1266 (MIRET, p. 384). El personatge ja ha aparegut abans en el § 386. [Berenguer Arnau era el secundogènit de Guillem d'Anglesola, i germà de Guillem, amb el qual mantenia greus diferències l'any 1276. Fou senyor de Butsenit i Utxafava i originà aquesta branca de la família, que s'extingí aviat. Participà en la revolta nobiliària de 1274 i en la guerra del comte de Foix contra el bisbe d'Urgell, al costat del primer, l'any 1278; morí vers 1283: F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 357, II, p. 14, 21, 161, 179, 185, 187 i doc. 20, p. 68. *Els castells catalans*, VI, p. 100, 223, 313, 351, 1049, 1086, 1101. M. T. F.]

2168. Galceran de Pinós apareix també com a testimoni del document citat en la nota anterior. El personatge no ha aparegut encara en la crònica. Torna a aparèixer-hi una sola vegada, al costat del rei en l'expedició a Terra Santa (§ 487). Hi ha també en el regnat de Jaume I dos Galcerans de Pinós, el vell i el jove, senior i junior. Aquest deu ésser el segon, i en vida del seu pare l'anomenaven també Galcerandet. Era fill de Galceran III i de la seva muller Esclaramonda. El seu pare vivia encara, puix que va viure fins al 1277. I aleshores ell va succeir-lo. És Galceran IV de Pinós. Vegeu SERRA I VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana*, Barcelona, 1930, p. 97-98. Ens decantem a creure que el Galceran que esmenta aquí era el fill i no el pare, perquè, a part que el pare ja devia ésser molt vell, el fill, molt bel·licós, ja havia pres part en alguna altra expedició contra els sarraïns (*ibíd.*, p. 108). Va viure fins al 1295 (*ibíd.*, p. 117).

en Ontinyent²¹⁶⁹ e En Biar ab setanta cavallers, per tal que el camí tenguessen sau e segur a aquells que hi irien, e que acorreguessen, si mester hi fos, en Múrcia. E manllevam de mercaders que trobam en Alacant e lleixam-los què menjar bé per quinze²¹⁷⁰ meses. E havíem-los dada tan bona ració e ben bastada en Múrcia, que bé en veneren los cavallers aragoneses trenta mília soldades d'aquella que nós los havíem lleixada; e aquella que ells havien venuda, que era nostra.

[EL REI VA A CATALUNYA I A MONTPELLER]

457 E sobre açò tornam-nos-en en el regne de València²¹⁷¹ e anam vers Montpeller.²¹⁷² E a Gerona²¹⁷³ trobam gran contrast entre el comte d'Empúries²¹⁷⁴ e En Ponç Guillem de Torroella²¹⁷⁵ sobre demanda que el comte li faia de Torroella e postats²¹⁷⁶ de castells (e de Rocamaura²¹⁷⁷ e de un altre castell) e moneda que

2169. Sobre Ontinyent, vegeu abans, § 356.

2170. *quinze*: CDENV *cinc*. [J. B.] Segurament la lliçó bona és la del ms. Aiamans. No s'acostumava a proveir per tant de temps com 15 mesos ni una plaça assetjada. Calia pensar que en cinc mesos el rei de Castella ja hauria afermat el seu domini damunt Múrcia.

2171. El rei va estar a Alacant almenys fins al dia 2 d'abril de 1266. En aquesta data encara hi expedeix documents (MIRET, p. 386). Després, tal com diu la crònica, va entrar en el regne de València, i el dia 7 ja el trobem a la capital (MIRET, *loc. cit.*).

2172. En efecte, segons veurem en el paràgraf següent.

2173. De València el rei va passar a Catalunya, on sabem que va seguir l'itinerari Tortosa, Lleida, Barcelona. Aquí va sojornar, almenys, del 8 de juny al 20 d'agost. Com fa observar MIRET, p. 387, la forma en què el *Llibre* parla de l'anada a Montpeller faria creure que fou un viatge directe, llavors que, en realitat, fou un viatge llarg i lent. La primera estada documentalment provada a Girona és del primer de setembre, i sabem que encara hi era el dia 13.

2174. Ja hem indicat abans (§ 446, n. 2143) que el comte d'Empúries era aleshores Ponç Hug III. Amb tot, MONSALVATGE, *Los condes de Ampurias, vindicados*, p. 119, atribueix aquestes diferències amb Ponç Guillem de Torroella al seu fill Hug V, i això que data la lluita cap a l'any 1265. Segons SOBREQÜES, notes següents, les diferències foren amb pare i fill.

2175. Ponç Guillem de Torroella. Ja hem indicat en la n. 216 del § 21 que probablement el Ponç Guillem de Torroella del començament del regnat no és el que apareix en aquestes dates. Si de cas, devia ésser molt vell. No és, però, impossible que sigui el mateix. El trobem per darrera vegada en l'*Itinerari* de MIRET (p. 396) i en el seguici del rei el 17 de març de 1267, és a dir l'any següent als esdeveniments narrats ací per la crònica. Amb la particularitat que, com ja va fer observar Miret, hi apareix també el comte Ponç Hug III d'Empúries, contra el qual va rebel·lar-se. Vegeu SOBREQÜES, *Els barons de Catalunya*, p. 85.

2176. Ja hem indicat abans (§ 21, n. 220 i § 121, n. 893) la significació que tenia la demanda de postat d'un castell.

2177. Rocamaura és el nom d'un puig prop de Torroella de Montgrí, al cim del qual devia haver-hi el castell del seu nom a què es refereix ací la crònica i de què parlen els documents com a posseït, ensems amb el castell de Torroella, pels senyors d'aquest títol. Vegeu BOTET I SISÓ, volum *Girona*, dins *Geografia general de Catalunya* de CARRERAS CANDI, p. 686.

devia haver en Torroella. E, oïda aquesta demanda e llur resposta, anam a Montpeller²¹⁷⁸ e allongam lo pleit tro nós venguésem; e lleixam-hi un escrivà que presés testimonis e recollís lo feit, e, quan nós venguésem, que hi donàssem sentència.²¹⁷⁹

[DON FERRÍS DE LIÇANA DESAFIA EL REI. PRESA DEL CASTELL DE LIÇANA]

458 E, quan nós fom venguts de Montpeller e fom en Perpenyà,²¹⁸⁰ envià'ns Don Ferrís de Liçana una carta en la qual nos enviava desafiar.²¹⁸¹ E entrà en aquell dia mateix un messatge del rei dels tartres.²¹⁸² E dixem nós que d'açò ens teníem nós per pus ahontats, car en aquell dia nos era venguda carta del pus alt rei del món, de gran amor, e Don Ferrís de Liçana nos acuindeva. Que nós no érem veats d'anar a estar, car nós solíem prendre grua e avostarda.²¹⁸³

—Mas, pus ell tant ho vol, iré a estar, que prendré coloms e pigues.²¹⁸⁴

2178. El rei, en efecte, va prosseguir el seu viatge fins a Montpeller. De Girona, on l'hem deixat (n. 2173), va anar a Perpinyà i hi va romandre almenys del 3 a l'11 d'octubre. El 15 el sabem a Besiers. El 27 el sabem a Montpeller. I hi va fer un sojorn de tres mesos i mig (MIRET, p. 389-396). Segons ZURITA, llib. III, cap. LXXI, Jaume I va anar a Montpeller amb vistes al matrimoni projectat del seu fill l'infant Jaume, futur rei de Mallorca, amb Beatriu, filla d'Amadeu de Savoia. Però aquest matrimoni, al qual ja hem al·ludit a causa de la intervenció que hi va tenir Guillem de Rocafull, no va arribar a realitzar-se. Vegeu abans, § 425, n. 2098. [J. BAUMEL, *Histoire d'une seigneurie*, II, p. 125. M. T. F.]

2179. Desconeixem aquesta sentència, tot i que tenim constància de l'estada del rei a Girona el 24 de febrer de 1267, a la tornada de Montpeller. MIRET, p. 396.

2180. La darrera notícia documental sobre l'estada del rei a Montpeller és del dia 7 de febrer de 1267; el dia 19 el sabem a Perpinyà.

2181. Sobre Ferrís de Liçana vegeu abans § 395. No ha arribat fins a nosaltres la carta d'aquest ric home.

2182. El rei era Abaga, fill d'Hulagú i gendre de Miquel Paleòleg, emperador de Constantinoble. TOURTOULON, II, p. 391. [Vegeu sobre aquests contactes i els motius: E. MARCOS, *Els catalans i l'Imperi Bizantí*, a M. T. FERRER I MALLOL coord., *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'Edat Mitjana*. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans (Barcelona, 16-17 de novembre de 2000), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 39-40. M. T. F.]

2183. Marsili diu: «Attamen et si grues et avoçtardas venari consuevimus...» Damunt la paraula *avoçtardas*, amb lletra molt menuda, de la mateixa escriptura, diu *ciconias*. Evidentment, Marsili no sabia com traduir-ho.

2184. De sobte ha passat de l'estil indirecte al directe, com fa altres vegades el *Llibre*. Ambdós manuscrits concorden totalment. Marsili diu: «hac vice columbos capiamos et picas». I afegeix: «ipso Ferricio nos cogente». De totes maneres, entre *acuindeva* i *que nós*, sembla com si manqués alguna cosa. Possiblement hi ha un breu salt.

459 E sobre açò vinguem a Lleida²¹⁸⁵ e parlam ab los paers e ab los prohòmens de la vila e dixem-los que ens ajudassen contra Don Ferrís. E ells dixeren que ho farien de bon grat:

—Mas què valrà —dixeren ells—, que sempre li perdonarets? E així enardeixen-se ells de fer mal contra vós.²¹⁸⁶

E nós dixem-los:

—Vós veurets que en guisa nos en captendrem nós, que ben serà.

E puis eixim nós de la vila e anam-nos-en a Montsó.²¹⁸⁷ E vengren-nos los de Tamarit²¹⁸⁸ e dixeren-nos que, si nós ho volíem, que ells combatrien Castelló, a qui dien Picamoixó;²¹⁸⁹ e nós dixem-los que ens plaïa molt. E combateren-lo e preseren-lo, e faem-lo derrocar.

460 E puis anam-nos-ne a Liçana²¹⁹⁰ e llevam-hi dos fenèvolts; e trobam que hi havia una brigola llains parada. E tenia-lo Ferran Sànxez de Castre per raó de les jures que havien feïtes los rics hòmens d'Aragó, que los uns lliuraven castells als altres.²¹⁹¹ E pregà'ns que volguéssim que en gitàs hòmens que hi havia seus, car Don Ferrís de Liçana lo volia establir de sos hòmens. E nós atorgam-li-ho, car volíem més que hi fossen los de Don Ferrís, pus perseverava de fer-nos mal, car

2185. De Perpinyà, el rei va anar a Girona (hi era el 24 de febrer 1267) i Barcelona, on va restar un mes i mig (l'hi sabem del 2 de març al 18 abril, MIRET, p. 396-397). No es tracta, doncs, tampoc d'un viatge ràpid i directe de Perpinyà a Lleida, com podria deduir-se de la manera com s'expressa la crònica. Això vol dir que el cronista no treballava sobre documents, sinó de memòria. I és clar, en la seva memòria, el desafiament de Ferrís de Liçana s'enllaçava amb l'expedició de càstig empresa. Sabem el rei a Lleida el 25 d'abril. I hi va restar fins a la primeria de maig, MIRET, p. 397-398.

2186. Aquesta frase dels paers i els prohoms de Lleida expressa bé l'opinió de les gents sobre la poca energia que ja mostrava en aquell temps Jaume I en la repressió dels excessos nobiliaris. Això el contraposarà, com veurem, a l'infant Pere, el seu fill.

2187. Si, com hem dit, el rei era a Lleida el dia 25 d'abril, l'endemà dia 26 ja el trobem a Montsó. Però al cap de pocs dies tornem a trobar-lo a Lleida (documents de primer i de 3 de maig, MIRET, p. 398).

2188. Tamarit de Llitera.

2189. Deu ésser Castelló del Pont o Castelló Ceboller, que ja ha aparegut en la crònica (§ 20). Perquè Castelló dels Monegros ja és més al Sud-oest, i no podia ésser anomenat Picamoixó, perquè, a diferència d'aquell, no és en territori de llengua catalana.

2190. Tenim un document datat «in obsidione Liçane», el 21 de maig de 1267, que ens demostra ésser certa l'afirmació de la crònica. Liçana ja ha aparegut en el *Llibre*, § 15. Tota aquesta contrada devia recordar al rei episodis de la seva infantesa i adolescència.

2191. Recordem que els rics homes aragonesos havien accedit a mantenir treves amb el rei; però solament fins que hagués finit l'expedició a Múrcia en ajut del rei de Castella. El desafiament de Ferrís de Liçana no respon probablement a altra cosa. Però aquesta vegada ell sembla haver estat sol a voler reprendre la lluita. Aquí veiem com Ferran Sanxes, que havia estat un dels més tenaços en l'oposició al seu pare, no hi persevera.

Ferran Sànxez se n'era vengut a nós. E aquells hòmens se'n volien entrar en Liçana e eren en Alcoleja;²¹⁹² e mes-hi Don Ferrís un seu nebot per cap e alguns cavallers e altres hòmens de paratge²¹⁹³ que hi entraren ab ells; e mes-hi aquells qui major mal nos havien feit, ab ell, e qui més havia robada nostra terra. E passaren per nostra tenda; e havia-hi alguns que nós coneixiem, car havien estat ab hòmens de nostra companya. E demanam-los:

—Vosaltres com entrats aquí ne per qui?

E ells dixeren que per Don Ferrís de Liçana, que era llur senyor, e, pus ell los hi manava entrar, volien fer sa voluntat. E nós dixem-los:

—Nós vos farem una prenòstica: en tal punt entrarets lla, que jamés no farets mal, a mi ni a altres.

E ells dixeren que seria ço que Déu volria. E nós dixem:

—Açò vol Déus que nós vos deïm, car lo vostre pecat vos encombrarà, que no farets mal, a mi ne a altre.

461 Ab tant entraren llains, e nós faem venir dos fenèvols e faem-los començar de parar. E ells volgren haver treves ab nós, e a nós plac-nos mentre faïem aparellar los genys. E, quan nós haguem aparellat la un, començaren ells de parar la brigola²¹⁹⁴ e no volgren complir la treva que nós havíem ab ells; e tiraren e cuidaven complir a la host e no hi pogren complir; e la corda de la llur brigola envolvé's entorn la perxa.²¹⁹⁵ E nós havíem feites moltes fones, e els hòmens de la host; e havíem lo fenèvol nós aparellat, de madís untat, que pogués anar aenant quan nós fer-lo volguéssem aenant. E sempre que hac tirat, e la corda fo envolta,²¹⁹⁶ faem cridar a tots a armes e que anassen tots combatre; e ab les ballestes e ab les fones faeren-ho en tal guisa, que no pogren pujar llassús ni desvolre la fona ni baixar la perxa de la brigola per re que faessen.²¹⁹⁷

2192. Ha d'ésser Alcolea de Cinca, en la diòcesi de Lleida fins fa poc temps, però en l'actual província i bisbat d'Osca, partit judicial de Fraga.

2193. *Hòmens de paratge*, o sigui, si es tractava d'aragonesos, infançons; perquè els homes de paratge eren de Catalunya, ZURITA, llib. III, cap. LXIV. Bé és veritat que, si eren d'ençà del Cinca, eren catalans. Aleshores oficialment i tot.

2194. Sobre la brigola, aquests passatges són els més interessants de la crònica. [Vegeu P. E. CHEVEDDEN, *The Artillery of King James I*, p. 75-76 i 78-79. M. T. E.]

2195. Recordem que una de les peces principals de la brigola (com d'algunes altres d'aquestes màquines de guerra) era una llarga perxa, al cap de la qual anava lligada una corda.

2196. Es refereix a la brigola dels enemics.

2197. De manera que van impedir que desemboliquessin la corda, que s'havia enrotllat a la perxa, ni la fona de la brigola on es posaven els projectils. No podent manipular ni estirar la corda, la perxa, que acabava de disparar, va restar dreta.

462 E en tant faem lo fenèvol tan aenant, que poc aconseguir en la brigola;²¹⁹⁸ e tirà la primera pedra lo maestre del fenèvol²¹⁹⁹ e errà la brigola; e nós anam prendre lo fenèvol e tiram e donam tal²²⁰⁰ en aquella brigola, que la caixa li obrim;²²⁰¹ e d'aquell treit aenant no se'n pogren ajudar.²²⁰² E en aquell vespre, ans que fos nuit, aquell qui fonejava hac-los trencat una perxa de la una guauta²²⁰³ de la brigola.

463 E sempre, altre dia, param altre fenèvol de costat e tiram-hi bé cinc o sis dies, sí que el castell afollaren, en guisa que no havien bé aguisat que el poguessen defendre, car los terrats havien trencats, e faïen major mal les pedres que ferien dins que aquells que ferien en el mur. Sí que una nuit, quan nós jaïem en el llit, e era la vetlla de la companya de l'infant En Pere, venc a nós Bernat de Vilert²²⁰⁴ e dix-nos si dormíem. E nós dixem-li que no.

—Senyor, los de dins han parlat ab nós e dien que, si vós los volets prendre a mercè, que rendran lo castell.

E nós dixem-los que es tolguessen d'aquelles paraules, que per dues coses no els volíem haver mercè: la una, car nos havien feit mal a tan gran mal e a tan gran sobres; e l'altra, que aquells qui eren llains eren dels majors malsfaitors que Don Ferrís havia en son poder. Mas, si volien venir a nós en tal manera que fos nostra volentat, si els volríem haver mercè o no, que així els prendríem e no en altra manera.

464 E, quan venc en l'altre dia, estàvem en un puget que es faïa prop del vall, nós e l'infant e cavallers gran partida;²²⁰⁵ e eixiren-se del castell un cavaller e un

2198. És a dir, que els trets del fonèvol arribaven fins a la brigola.

2199. El mestre del fonèvol era el ginyador que el dirigia.

2200. Recordem que l'expressió *donar tal*, suprimint la paraula *colp*, és força corrent.

2201. Recordem que, suspesa a un extrem de la perxa (l'extrem contrari al de la corda), hi havia una caixa que s'omplia de pedres o altres materials pesants i era aquest contrapès, sobtadament alliberat, el que feia sortir disparada la pedra de la fona.

2202. Aquesta és la sola vegada que Jaume I ens apareix en la seva crònica com a exercint l'ofici de ginyador, en el qual, com veiem, era ben destre.

2203. La paraula equival a *galta*. I es donava aquest nom en la brigola a les dues fustes laterals en què s'encastava l'eix al volt del qual girava la perxa. Vegeu W. GIESE, *Waffen nach den katalanischen Chroniken*, p. 148. Aquest passatge és singularment interessant per al coneixement de la brigola. Observem també el terme *fonejar*, aplicat al fet de carregar i disparar la fona.

2204. No hem sabut trobar cap notícia sobre aquest Bernat de Vilert.

2205. L'únic document que posseïm, ja esmentat (§ 460, n. 2190), datat en el setge de Liçana, no ens dona noms dels barons i cavallers que hi acompanyaven el rei. Sols per un document del 3 de maig d'aquell any 1267 podem deduir que hi va prendre part Joan Peres Sapata, batlle de Montblanc, ja que el rei confessa deure-li 3.900 sous que li ha assenyalat per anar amb la host contra Ferrís de Liçana. També sabem que A. des Bosch, notari del rei, va prestar-li, per anar a la lluita contra el de Liçana, 200 cafissos d'ordi, pels quals el rei li deu 3.000 sous, MIRET, p. 398.

escuder menys de guiatge de nós e vengren a nós pel vall; e la gent que era en la host ajustà-s'hi. E dixeren:

—Senyor, saluda-us molt l'alcaid e aquells qui són llains e dien-vos que vengran a vostra mercè e en vostre poder e que us rendran lo castell.

E, quan nós oïm esta paraula, no ens volguem acordar ab negú, per ço car ço que nós havíem en cor de fer d'ells no ens ho consellaria la major partida. E nós responem-los sempre, de mantinent, que aquella cosa no fariem, mas, si ells volien venir a nós per fer d'ells aquelles coses que nós querriem, e, si els volíem justiciar, aitambé, que els prendriem; e, si no, que es defenessen, que nós los hauríem. E ells dixeren que tornarien lla, e anaren-hi.

465 E, quan haguem estat una peça, ells vengren e dixeren que així es metien ells en nostre poder per fer-ne nós a nostra voluntat; e dixeren-nos que manàssem anar hòmens qui emparassen²²⁰⁶ lo castell, e que el rendrien. E nós elegim-ne testimonis cavallers e altres persones que hi havia, que nós los preniem per fer-ne nós a nostra voluntat, e en altra manera no. E sobre açò reteren-nos lo castell. E penjam per lo mur del castell aquells qui faïen a penjar, e dels altres de paratge faem aquella justícia que es deu fer d'hòmens que aital cosa fan a son senyor.

[EL REI VA A TARASSONA PER FER JUSTÍCIA D'UNS FALSIFICADORS DE MONEDA]

466 E, açò feit, anam-nos-ne a Tarassona, on faïen moneda d'aur e de nostra e de rei de Castella en quatre llocs o en cinc. E, quan fom en Tarassona,²²⁰⁷ fo la fama gran de la moneda que s'hi faïa;²²⁰⁸ e faem inquisició en la vila, a dues

2206. Vet aquí una prova més, manifesta, de com erren els que creuen que *emparar* té un sentit equivalent a *embargar*. Aquí és ben clar que el sentit és senzillament d'apoderar-se, d'emparar-se, que diríem avui.

2207. De la manera com s'expressa la crònica podria deduir-se que, un cop presa Liçana, el rei va anar directament a Tarassona; però no fou així. El setge de Liçana va tenir lloc, com hem vist, pel maig de 1267 i no trobem el rei a Tarassona fins al 19 de setembre del mateix any. En l'endemig sabem que havia estat a Osca, Saragossa, Liçana, Saragossa, Almudèvar, Saragossa, Barcelona, Lleida i Osca (MIRET, p. 399-402).

2208. Posseïm un interessantíssim document, datat a Tarassona el primer d'octubre de 1276, publicat fragmentàriament per MIRET, p. 403, i omès per HUICI, *Colección*, on el rei explica les circumstàncies del crim de falsificació i dicta sentència. Al començament hi trobem aquesta frase que lliga amb la de la crònica: «cum fama publica divulgata et graviter invalescente in civitate Tirassone et in locis circum adjacentibus ad aures nostri Jacobi, Dei gracia Regis... pervenisset...» ZURITA, llib. III, cap. LXXII, utilitza, però, més documents. Vegeu més avall, § 471, n. 2223. [Aquesta enquesta judicial ha estat estudiada, comparant-la amb el procediment castellà, per J. R. CRADDOCK, *La pesquisa en Castilla y Aragón: un caso curioso del «Libre dels Feys» de Jaume I*, «Anuario de Estudios Medievales», 27/1 (1997), p. 369-379, que publica complet el document donat a conèixer fragmentàriament per MIRET. M. T. F.]

parts,²²⁰⁹ faïem -los venir a nostra casa, en poder d'un jutge nostre qui havia nom misser Umbert,²²¹⁰ qui anava ab nós, e d'un altre, de qui preseren la inquisició;²²¹¹ e, quan l'haurien presa, que la'ns mostrassen. E en açò punyaren bé quatre dies, que no podien trobar nulla re d'aquelles monedes. E, nós qui veníem de caça, e eixí a nós misser Umbert e dix-nos:

—Senyor, què volets que façam? Que nulla re no podem trobar, de veritat, de la moneda, qui la fa ni on se fa.

E nós dixem:

—Açò com poria ésser, que tan gran fama sia de fer moneda, e que no trobem neguna veritat? Gran meravella és! Que les mates, si sabien parlar, ho porien dir; car entre les mates e els torrents la fan, quan no troben casa on la puixen fer.²²¹²

467 E nós, en la vila entrats e estant en nostra casa, pensam con se trobaria. A açò venc-nos un home e dix-nos que volia parlar ab nós en secret. E nós faem eixir de la cambra tots aquells que hi eren, e romàs sol aquell ab nós e dix-nos que un home nos saludava, lo qual nós coneixíem bé; e, si nós lo volíem assegurar, que ell nos metria en carrera del feit de la moneda, com ne trobaríem veritat; e que nós no li faéssem mal en sa persona ni en sos béns. E nós dixem-li que ens descobrí qui era aquell, e, si trobàvem veritat d'aquell feit, així com ell deïa, que nós que l'assegurariem. E aquell volc haver covinença ab nós, que nós no li faéssem mal, e que ell que el faria venir denant nós; e nós covenguem-li-ho de nostra mà en la sua²²¹³ e puis dixem-li:

—Ara, pus covengut vos ho havem, digats-nos l'home qui és.

E ell dix-nos que era Marquès. E nós no el coneixíem fort bé e demanam qual Marquès. E ell dix:

2209. En l'esmentat document, es parla de com el rei va condescendir «ad inquisitionem faciendam».

2210. Es tracta del jurista provençal Albert de Lavània, que s'havia refugiat a Catalunya fugint de la persecució de Carles d'Anjou contra els patriotes provençals, i que, acollit per Jaume I, fou nomenat per ell jutge (vegeu F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 199-201). En l'esmentat document, entre els testimonis de la sentència, trobem Albert de Lavània, «legum doctore». La seva presència a Tarassona i la seva intervenció en el procés resta, doncs, confirmada. [Vegeu també R. I. BURNS, *El reino de Valencia*, p. 182-183. M. T. F.]

2211. En l'esmentat document no apareix cap altre nom amb la indicació de «legum doctore» o altra que ens permeti d'identificar aquest segon jutge. Endemés, excepte un Petro de Agurio, tots els altres són figures prou conegudes de rics homes i cavallers aragonesos.

2212. El document citat es refereix concretament al castell de Trasmoç, que era de Pere Pérez de Tarassona, de qui parla més avall la crònica. Però sabem que també se'n fabricaren en altres indrets (vegeu § 471, n. 2223).

2213. Observem aquesta senzilla forma de convinença, posant la mà d'aquell qui rep el compromís.

—Un clergue qui és frare de Domingo López, d'aquell qui féu matar Pero Pérez²²¹⁴ quan eixia de Tudela.

468 E sobre açò enviam per misser Umbert, e ell venc de mantinent; e nós dixem:

—Misser Umbert, creem que trobat havem ço que nós e vós anàvem que-rent.

E ell dix-nos:

—De què?

E nós dixem:

—Del feit de la moneda.

E ell dix:

—Molt ne son alegre e pagat, car tot me'n tenia per confús con no ho podia trobar.

E nós dixem-li que més valia perdonar a un sol, e que sabéssem la veritat, que no lleixar lo feit menys de recapte. E demanam aquell qui aquelles paraules nos havia dites e dixem:

—Amic, en qual lloc és Marquès? Poríem l'haver adés?

E ell dix que no, que no era en la vila:

—Mas jo el vos hauré —dix ell— enans que us gitets.

E nós dixem:

—Fets-ho, doncs, que molt vos ho grairem, e vos valrets-ne més, quan nos haurets mes en carrera en aquest feit.

E dixem-li:

—Anats e cuitats-vos.

E anà-se'n.

469 E, quan venc que nós nos volíem gitar, ell venc; e entram-nos-en en la cambra ab aquell e ab Marquès, qui fo vengut ab ell. E dix Marquès:

2214. Com hem indicat (§ 466, n. 2212) el document citat parla de Pere Pérez de qui és aquí qüestió. (Sobre el personatge, vegeu també § 471, n. 2218). Però aquí no l'esmenta sinó com a instigador de la mort de Domingo López. En canvi, en el document del primer d'octubre Pere Pérez de Tarassona, cavaller, sembla ésser la figura principal de la banda de moneders falsos. Ha vingut a oïdes del rei que ell «fecisset fieri vel mandasset vel consensisset fieri falsam monetam in castro de Trasmuç, quodquidem castrum dictus P. Petri tenebat et possidebat...» El document parla dels «fabricatores false monete», però no n'anomena cap. Bé és veritat que es tracta de la sentència contra Pere Pérez, jutjat en rebel·lia. No tenim les altres sentències ni tan sols la que esmenta ZURITA (vegeu més avall, § 471, n. 2223). Ni tampoc cap notícia relativa a En Marquès. Quant a Domingo López no en sabríem d'altre que Domingo Lopes de Pomar; però no es tracta d'ell, que devia ésser mort de molts anys abans, ja que deixa d'aparèixer en l'*Itinerari* de MIRET l'any 1235 (p. 117).

—*Homeliámosnos*, senyor.²²¹⁵

E nós saludam-lo; e tenguem aparellat un test Evangeli en què juràs, e haguem Bonanat, un escrivà nostre,²²¹⁶ per escriure los dits que ell diria. E faem-lo jurar que dixés veritat e que no se'n lleixàs per amor ni per temor ni per haver que hom li'n donàs ni l'en prometés ni per paor de null hom; e, si pus hi sabia de ço que nós li demanàvem ne li demanàriem, que ho dixés. E ell dix:

—*Perdonatme*, senyor, e jo diré-us la veritat con ha estat aquest feit ni con no.

E nós dixem-li que li perdonàvem, ell dient a nós la veritat, e, encara, que li valria ab nós. E ell besà'ns la mà per la mercè que nós li faïem e dix-nos que, pus nós perdonat li havíem, que ens diria la veritat, car ell era un dels faedors, e consentidor en tot era ell estat. E dixem-li nós:

—Ben siats vós vengut, que ben començats.

E començà a dir en la moneda del rei de Castella primer²²¹⁷ e puis en la nostra. E dix-nos qui faïa moneda de falses morabatins ni en qual lloc ni qui li consentia ne quals eren los cabalers. E dix-nos, encara més, que enviàssem per aquells que ell nos diria; e, si negaven lo feit, que els traguéssem part una cortina en què estegués, e que ell los faria dir la veritat:

—E no ens ho gosaran negar, pus jo hi sia denant ells.

E en aquella manera que ell nos ho dixé, nós ho faem, car no hi havia tan bona manera.

470 E sempre enviam, en lo matí, per un d'aquells; e venc molt instruí, que l'hagren los altres instruí e molt enfortidament; e negà el feit. E nós dixem-li:

—Vós con ho podets negar? No fos vós en aital lloc, e aitals que hi foren ab vós? E nós provar-vos-ho hem.

E dix ell:

2215. Observem que fa parlar un moment en aragonès aquest personatge i, en canvi, no hi ha fet parlar el qui l'introdueix, segurament també aragonès.

2216. Ignorem per quin escrivà està redactat el document ja citat de primer d'octubre. Sabem, això sí, que va intervenir-hi el notari Miquel Violeta, «qui mandato domini Regis predictam sentenciam scribi fecit». A qui va fer-la escriure? La veritat és que, entre els escrivans que apareixen per aquest temps redactant documents del monarca, no hi trobem cap Bonanat. Hi ha Bartomeu Porta, Simó de Sant Feliu. Sols trobem un Bonanat de Puig, que escriu, per ordre del notari de València A. Astruc, un document, datat a València el dia primer de març de 1270, en què el cavaller Bernat de Vilanova reconeix haver rebut del rei 500 sous, part del preu d'una casa, hort i vinya de Calataiud que li ha venut. Fóra aquest Bonanat? Cal dir que aquesta és la sola vegada que el trobem en MIRET, *Itinerari*, p. 436.

2217. La fabricació de moneda del rei de Castella està comprovada pel document del primer d'octubre, en què es diu: «invenimus per testes plurimos quod in dicto castro (Trasmoç) falsa moneta burgalensis fuit facta...»

—Si vós m'ho podets provar, jo no en poré àls.

E ab aitant faem venir Marquès. E, quan fo denant ell, Marquès dix-li:

—*Amigo, ¿no fuistes vos en tal logar con mi, e que favlávamos d'esta cosa, cómo lo fariemos ni cómo no? ¿E no sabees vos que en nostro consiello foren Do Atal e Do Atal?*

E quan aquestes paraules oí, perdé la color. E nós, quan ho veem, dixem-li:

—Mal fas, una a Déus e altra a mi, qui só ton senyor natural, quan negues la veritat. E esta cosa provada te serà; e, si em negues la veritat, e t'ho pusc provar, cauràs en pena de justícia; e, si em dius la veritat, poràs trobar mercè ab mi, car ab veritat troba hom mercè ab Déu e ab los senyors terrenals.

471 Ab tant, ell començà a dir e avenc-se d'aquell fait ab Marquès; e aquell descobri'n d'altres que hi foren ab ell en aquell fait. E, així, foren d'un en altre, així que tants n'haguem de testimonis, que sabem la cosa con fo ni con no, ni en qual lloc era estada la moneda feita, ni qui la féu, ni quals. Encara, fo provat que el sagristà, germà de Pere Pérez,²²¹⁸ que faia morabatins falses de coire e cobrien-los ab fulla d'aur dessus; e trobam que tornaven en poder d'En Pere Ramírez, en Sancta Eulàlia, e que se'n faia en Tórtoles e en la vila de Tarassona e en altres llogars molts; sí que sobre açò haguem a fer justícia de Don Pere Ramírez²²¹⁹ e de son fill²²²⁰ e de Dona Elfa de Tórtoles,²²²¹ e aquests faem-los negar.²²²² E faem dels altres justícies segons que s'hi tanyien²²²³ e haguem llurs béns així con d'hòmens

2218. El sagristà es deia Blasc Pérez, i ambdós eren fills de Joan Pérez, justícia d'Aragó, ja difunt (vegeu MIRET, p. 299).

2219. Abans el ms. Aiamans ha dit Ramon. Té, doncs, raó el ms. de Poblet. I així podem dir que, probablement, el personatge en qüestió és P. Remírez d'Oria, *cavero* d'Aragó, que apareix entre els qui juren el tractat de Montegudo entre Jaume I i Teobald de Xampanya, rei de Navarra, l'any 1254 (vegeu MIRET, p. 238).

2220. Ignorem com es deia el fill de Pero Remírez; però hem d'assenyalar que, en l'esmentat tractat de Montegudo, al costat de P. Remírez, figura un Miquel Remírez.

2221. No hem sabut trobar notícies d'Elfa de Tortoles, sinó les que en dóna ZURITA, llib. III, cap. LXXII, que diu que era vídua de Pere Jordan. Vegeu més avall, n. 2223.

2222. Fer negar sembla ésser forma d'execució reservada a grans crims. Recordem que l'infant Pere, fill de Jaume I, va fer negar el seu germà bord Ferran Sànxez de Castre i En Ramon Guillem d'Òdena, aquest en la mar, aquell en el riu Cinca. Vegeu DESCLOT, caps. LXVIII i LXX, *Gesta Comitum*, p. 62, SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 307 i 375.

2223. Com hem indicat, no posseïm altra sentència que la de Pere Pérez de Tarassona, jutjat en rebel·lia. Amb data del primer d'octubre de 1267, fou condemnat com a falsificador de moneda: «Considerantes predicta, dictum P. Petri ut factorem seu consensorem factorum false monete, licet absentem fugitivum tamen et contumacem tanquam falsarium monete condempnamus et eius bona nobis duximus racione dicti delicti confiscanda et applicanda racionibus supradictis.» ACA, perg. 1905 de Jaume I. ZURITA, que, com hem dit, degué conèixer altres documents, n'extracta (llib. III, cap. LXXII) almenys un de relatiu a la fabricació de moneda falsa en el castell de Santolalla, prop de Sangüesa, del qual diu que era «la principal oficina de esta falsedad». I afegeix que els principals

qui gosaven assajar de fer moneda en nostre terra ni del rei de Castella. E per ço con lo sagristà era clergue, lliuram-lo al bisbe, e tenc-lo pres, e morí en aquella presó.²²²⁴ E, quan açò haguem feit, ço és, castigament de tan gran mal e de tan gran malefici que havien pres les gents de la terra, partim-nos d'aquí e anam-nos-en a Saragossa.²²²⁵

[MORT DE LA INFANTA MARIA, FILLA DEL REI]

472 E, quan haguem estat en Saragossa,²²²⁶ anam-nos-en al regne de València, car llong temps havia que no hi havia estat;²²²⁷ e tenguem la Nadal a Alcanís e l'Aninou en Tortosa.²²²⁸ E, quan fom en València,²²²⁹ venc-nos missatge que la infanta Dona Maria era morta, que era nostra filla;²²³⁰ e fo nostra volentat que hi anàs-

ministres eren certes persones a qui don Pere Jordan, senyor d'aquella vila, l'havia deixat encomanat després de la seva mort; i que això es feia amb consentiment de dona Elfa, muller del dit Jordan. I per confessió d'aquesta dama i d'altres persones, va restar provat que els fills de don Pere Jordan havien fet moneda falsa a Tortoles, i tenien amb ells els oficials i els encunys; i de Tortoles els havien passat a Santolalla i batien la moneda falsa en un sot veí d'aquella vila. Els fills de Pere Jordan i de dona Elfa foren condemnats en rebel·lia i foren desheretats de Tortoles i Santolalla, i tots els béns els foren confiscats a la corona reial, i estigueren perpètuament exiliats del regne. Aquesta sentència fou pronunciada dies després de la de Pere Peres, a Tarassona mateix, el 26 d'octubre de 1267.

2224. ZURITA, *loc. cit.*, diu que el bisbe de Tarassona Fortun, a requisició del rei, va procedir contra el sagristà Blasc Pérez, i aquest fou privat de la sagristia i el canonicat i de tots els seus beneficis, i se'l va declarar subjecte a altres penes canòniques i civils, i va estar en presó perpètua.

2225. Després de dictar la sentència contra Pere Pérez, Jaume I, com ja va observar MIRET, p. 404, va romandre encara prop de sis setmanes a Tarassona. Però, tal com diu la crònica, de Tarassona se'n va anar cap a Saragossa, on el trobem ja el 17 de novembre. MIRET, *loc. cit.*

2226. El rei va restar a Saragossa, que sapiguem documentalment, del 17 de novembre al primer de desembre de 1267. Però després d'una breu excursió a Ricla (8 desembre) tornem a trobar-lo a la capital d'Aragó, on roman fins al dia 20. MIRET, p. 405.

2227. El rei havia sortit del regne de València a finals d'abril de l'any 1266. I tornem a trobar-l'hi —a Morvedre— el 17 de gener de 1268. Feia, doncs, un any i més de vuit mesos que no hi havia estat. L'observació del *Llibre*, és doncs, exacta. Vegeu MIRET, p. 562-563.

2228. No tenim comprovació documental de l'estada del rei a Alcanyís; però després de l'estada a Saragossa, trobem, en l'*Itinerari* de MIRET, p. 406, una estada a Maella el dia 26 de desembre, i una altra d'uns quants dies (almenys del 31 de desembre de 1267 al 7 de gener de 1268) a Tortosa (MIRET, p. 406-408). Resta, doncs, també comprovat en aquest punt el *Llibre dels feits*, com ja va fer observar Miret.

2229. El rei ja expedeix documents a la ciutat de València el 23 de gener de 1268. MIRET, p. 408.

2230. La infanta Maria era la més jove de les filles de Jaume I i de Violant d'Hongria. Poc temps abans de morir, havia estat al monestir de Sixena (gener 1268), on va anar-la a veure el seu germà l'infant Pere (SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 237; MIRET, p. 409). No tenim notícia docu-

sem e que fos soterrada en Vallbona ab sa mare.²²³¹ E les gents de Saragossa, a pesar dels rics hòmens e dels cavallers, soterraren-la en Sent Salvador de Saragossa; e, quan nós sabem que l'havien soterrada, romanguem nós en lo regne de València.

473 E puis vengueren a nós lo bisbe de Saragossa²²³² e Don Sanxo Martínez d'Oblites²²³³ e En Ponç Baldoín, qui eren sos marmessors, e dixeren que ens volien mostrar lo seu testament.²²³⁴ E nós oïm-lo e trobam en aquell que lleixava mil marcs, entre deutes e torts, e a donzelles e a sa companya, que volia fer bé. E dixerren-nos que no havien àls sinó les joies, per què ho volien fer saber a nós, cor

mental de la seva estada a Saragossa; sabem, en canvi, que hi va estar durant cinc mesos i disset dies en 1263-64 (MIRET, p. 352). Llargues estades com aquesta expliquen l'afecte que li havien posat els saragossans. Preocupant-se de deixar-la en bones condicions econòmiques després dels seus dies, Jaume I va fer que l'infant Jaume es comprometés a pagar a la seva germana, dins els dos anys següents a la mort del rei, la suma de 2.000 marques d'argent i que, mentrestant, li cedís en garantia el castell i vila d'Oloró o sia Alaró, a l'illa de Mallorca (25 agost 1259). Semblantment, el seu germà l'infant Pere va comprometre's a pagar-li 4.000 marcs d'argent dins els quatre anys subsegüents a la mort de llur pare (primer de setembre del mateix any) (MIRET, p. 290-291). Contràriament a aquestes previsions, fou el mateix Jaume I qui hagué de fornir, l'any després de la mort de Maria, per complir el seu testament, 60.000 sous, que foren posats a disposició dels marmessors, més 3.000, que foren pagats al saragossà Ponç Baldoín per despeses fetes en la recaptació d'aquella suma (11 juny 1269). MIRET, p. 426.

2231. Observem que la crònica no ha parlat per a res de la mort de la reina Violant d'Hongria, esdevinguda a Osca el 12 d'octubre de 1251 (F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 30 i 37). Fou soterrada al monestir de Vallbona de les Monges, en l'actual província de Lleida, partit judicial de Cervera, diòcesi de Tarragona.

2232. El bisbe de Saragossa era encara Arnau de Peralta, que ja hem trobat en altres ocasions. Sabem que, realment, es trobava a València prop del Conqueridor, en una nova estada que aquest hi va fer, perquè el dia 30 de juny de 1269 va celebrar una permuta amb ell; a canvi de drets a Riba-roja i Albalat, el rei li va concedir el castell i vila de les Pedroses i un cens de 600 sous de pensió sobre els molins de Daroca (MIRET, p. 428).

2233. No tenim notícies documentals de l'estada de Sanç Martínez d'Oblites a València per aquest temps en què hi era el bisbe de Saragossa; però el trobem en el seguici reial a Perpinyà el 9 d'octubre de 1269, just arran del fracàs de l'expedició a Terra Santa. MIRET, p. 431. [Sanç Martínez d'Oblites posseïa des del 1254 el castell i vila d'Urrea de Jalón, que Jaume I li havia venut per 700 morabatins alfonsons, amb obligació de servir amb un cavall armat. El 1273 apareix com a testimoni del compromís de l'infant Pere de no atacar Ferran Sanxis: A. SINUÉS, A. UBIETO, *El patrimonio real en Aragón*, doc. 1792, p. 299. F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 337 i p. 850. El 1259 el rei li concedí, a ell i a la seva esposa Oria, el castell i alqueria de Bicornb i l'alqueria de Benedriz: R. I. BURNS, *Diplomatarium*, 2, doc. 237. M. T. F.]

2234. La intervenció de Ponç Baldoín en tota aquesta qüestió resta demostrada pel document citat en el § 472, n. 2230. [Ponç Baldoín era de Saragossa; diversos nobles li devien diners: la vídua de Sanç d'Antillón i el vescomte de Bearn per exemple, aquest darrer per uns cavalls: J. MIRET, *Itinerari*, p. 404. *Els castells catalans*, II, p. 68. M. T. F.]

amaven més que nós les haguéssim que altre, car nostres havien estades. E nós dixem-los que ho pagariem e assignam-los Daroca e Barbastre e Roda,²²³⁵ que de les rendes d'aquests llocs que es pagassen aquells mil marcs; e així cobram nós les joies.²²³⁶

[GUERRA AMB ELS NOBLES DE CATALUNYA PER RAÓ DE LA SUCCESSION
DEL COMTAT D'URGELL]

474 E, passat açò, En Ramon de Cardona e alguns rics hòmens de Catalunya cometeren-nos de guerra sobre el feït del comte d'Urgell, qui era mort,²²³⁷ car volien haver lo comtat d'Urgell per força.²²³⁸ E els marmessors del comte havien-nos moltes vegades requeste e demanat que prestàssem sobre les rendes del comtat per pagar los deutes e els torts del comte. E nós, a requesta d'ells, prestam sobre el comtat perquè ell havia manat. E sobre açò En Ramon de Cardona, per aquella raó, guerrejà ab nós.²²³⁹

[ANADA DEL REI A TOLEDO EN AVINENTESA DE LA CONSAGRACIÓ
DEL SEU FILL SANÇ COM A ARQUEBISBE]

E nós qui érem en Cervera e tenguem-hi la festa de *Omnium Sanctorum*,²²⁴⁰ l'infant Don Sanxo, nostre fill, a qui l'apostoli havia atorgat que fos arquebisbe de Toledo, nos envià sos missatges e ses cartes pregant-nos molt caramente que fóssem

2235. Segurament, Roda de Ribagorça, en la província d'Osca, partit judicial de Benavarri.

2236. Cf. amb el document citat, § 472, n. 2230.

2237. Àlvar de Cabrera, que havia mort en març de 1268.

2238. Ramon de Cardona, en efecte, pretenia apoderar-se del comtat, no per a ell, sinó per al seu nebot Ermengol, els drets del qual defensava. Perquè Àlvar de Cabrera, comte d'Urgell, havia deixat fills de dos matrimonis. Casat amb Elionor de Montcada, i tenint-ne una filla anomenada Elinor, s'havia mullerat amb Cecília de Foix, perquè reputava nul el primer matrimoni. Del seu nou enllaç havia tingut dos fills: Ermengol, que va arribar a ésser comte d'Urgell, i Àlvar, que fou vescomte d'Àger. I ara els Montcada pugnaven per la successió d'Elionor, i el vescomte de Cardona per la d'Ermengol. Hi havia, però, encara un altre precedent: Guerau de Cabrera, germà del difunt Àlvar d'Urgell, el qual també al·legava drets sobre el comtat en virtut del testament de llur pare Ponç de Cabrera, que el substituïa al seu germà, Jaume I va encoratjar les pretensions de Guerau, i aquest li va cedir els seus drets. Vegeu ZURITA, llib. III, cap. LXXIII; MONFAR, *Condes de Urgel*, I, cap. LVIII, i II, cap. LIX.

2239. És la lluita que els historiadors anomenen la guerra per la successió del comtat d'Urgell. Cal no confondre-la amb la guerra d'Urgell de l'any 1259-1260.

2240. El rei Jaume, en efecte, va fer una estada a Cervera, que va durar almenys del 13 d'octubre al 6 de novembre de 1268. Va passar-hi, doncs, la festa de Tots Sants, tal com diu el *Llibre*. MIRET, p. 413-416.

al dia de Nadal en Toledo, que ell devia missa celebrar. E deïa en ses cartes que ben vendria ell a nós, con a son pare e son senyor, mas que li ho perdonàssem, car tantost no venia a nós, que aparellava's d'acollir-nos; mas que venria a nós a Calataiú e que entraria ab nós en Castella. E pregava'ns que estéssem ab ell en Brioga²²⁴¹ o en Alcalà²²⁴² e en altres llocs seus que havia en aquell camí. E nós, entenent lo deute que ell havia ab nós, car era nostre fill,²²⁴³ e que ell era tal per sos bons costums que havia, atorgam-li-ho. E per ço con lo dia de Nadal era tan proïssime, lleixam en Cervera nostre fill, l'infant En Pere, e que tingués allí frontera.²²⁴⁴

475 E, passada la festa de *Omnium Sanctorum*, anam-nos-en vers Aragó²²⁴⁵ e fom a quinze dies²²⁴⁶ ans de Nadal en Calataiú. E lo rei de Castella sabé que nós anàvem vers Toledo e eixí'ns al monestir d'Horta²²⁴⁷ e no es partí de nós tro fom en Toledo. E l'arquebisbe eixí a nós a Alcalà;²²⁴⁸ e així abdós anàrem ensems ab nós tro en Toledo. E estiguem en Toledo vuit dies.²²⁴⁹

[EL REI PROJECTA UNA CROADA A TERRA SANTA]

476 E, quan venc al vuitè²²⁵⁰ dia que hi haguem estat, venc-nos missatge que Jacme d'Alarig,²²⁵¹ qui era nostre, e nós l'haviem enviat al rei dels tartres, que era

2241. És, realment, la vila de Brihuega, a la vora del riu Tajuña, en la província actual de Guadalajara, partit judicial del seu nom.

2242. Aquest Alcalà no és altre que Alcalá de Henares, entre Guadalajara i Madrid, en l'actual província de Madrid, a la vora del riu Henares.

2243. Era el més jove dels infants mascles de Jaume I i Violant d'Hongria.

2244. Vegeu F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, III, p. 291 (27 nov.-21 des. 1268).

2245. Jaume I va restar a Cervera almenys fins al dia 6 de novembre, en què expedeix el seu darrer document (MIRET, p. 416). D'allí va anar, en efecte, cap a Aragó. Del 8 al 10 estigué a Lleida. I el 17 de novembre ja el trobem a Osca (*ibíd.*, p. 417).

2246. D'Osca, on l'hem deixat, el rei va anar a Saragossa, on va romandre almenys el 28 i 29 del mes de novembre. MIRET, p. 417, diu fins al primer de desembre, però no ho justifica. El 5 va passar per Ricla; i el dia 8 ja era a Calataiud, tal com diu la crònica. El ms. Aiamans afina més el compte. Jaume I va restar fins al dia 10 de desembre a Calataiud. És a dir, quinze dies justos abans de Nadal, tal com afirma el ms. de Poblet.

2247. Santa Maria de Huerta, primer vilatge de Castella, a 12 Km. d'Ariza, darrera vila d'Aragó, en l'actual província de Sòria, diòcesi de Sigüenza, partit judicial d'Almazán.

2248. L'Alcalà on l'infant Sanç va eixir a rebre el seu pare degué ésser Alcalá de Henares, com hem indicat més amunt, § 474, n. 2242.

2249. MIRET, p. 418, es limita a dir que Jaume I va acabar l'any a Toledo i que en va partir la primera setmana de gener. Els documents manquen, i basteix l'itinerari a base del *Llibre dels feits*.

2250. Comença una altra part del *Llibre*: la relativa a la Croada a Terra Santa.

2251. No hem sabut trobar més notícies d'aquest personatge que la confirmació, per part de Jaume I, d'una donació que li havia fet de 250 sous jaquesos de censal sobre Almenar (any 1269),

vengut de lla e que ens aportava bon messatge; e ab ell venien dos tartres, honrats hòmens, mas la un era pus honrat e havia major poder. E dixem-ho al rei de Castella, e el rei tenc la cosa per gran e per esquiva e fort meravellosa; e dix-nos que aquella gent era molt falsa, per què havia temor que, quan nós fóssem lla, que ells no ens complissen aquelles paraules que ens enviaven a dir, per ço con lo fait era molt gran; però que coneixia bé que, si nostre Senyor nos hi volia guiar, que anc tan bon fait ne tan honrat no féu negun rei, que tota la sancta terra d'Ultramar e el Sepulcre se'n poria guanyar; e ell no ens ho podia consellar per nulla res.

477 E nós responem-li que ben li graïem ço que ell nos deïa, e ben semblava, en les paraules, que ens amava. E responem-li així: que vera cosa era e certa que el fait era gran, e negun rei qui fos deçà mar no hac paria ne amor ab aquells tartres: la una, que de poc temps a ençà era començat lo llur poder; l'altra, que anc ells no enviaren missatge a negun rei de cristians, que haguessen llur amor, de nós enfora. E, pus a nós havien enviat missatge senyaladament, entre los altres, semblava obra de Déu, que ell volia açò comanar a nós, que nós que ho faéssem; e, pus ell ho volia, que nós no li fugiríem per reguard ni per temor de nostre cors ni per molt que ens hagués a costar, que nós aquesta cosa no provàssem a tot nostre poder, sí que Déus se tengués per servit de nós per la bona volentat que li havíem. Per què pregàvem lo rei que li plagués, car nostra honra sua seria; e, si Déus nos dava molt a guanyar, ell, qui havia molts fills, fiança podia haver que hauria sa part en el guany²²⁵² que nós faríem.

—E sembla-nos que Déus lo quer; e, pus Déus lo quer, no ens en pot mal prendre.

E dix ell:

—Nostre Senyor ho vulla, que ben vos en *prenda*.

i un altre document, aquest de Pere el Gran, en què apareix amb el càrrec d'alcaid de Santa Linya (any 1282). CARRERAS CANDI, *La croada a Terra Santa*, «Primer Congr. Hist. Cor. Ar.», i, p. 110, n. 1. Carreras, però, no creu que el personatge del segon document sigui el mateix que el del primer i que el de la crònica. També dona notícia d'un Guillem d'Alarich que l'any 1262 fou perdonat amb la seva família per delictes comesos. En 1271 apareix un Guillem d'Alarich amb el títol de sagristà de València. TOURTOULON, II, p. 391, en fa, no sabem amb quin fonament, un burgès de Perpinyà. I suposa que el rei Jaume va enviar-lo com a ambaixador prop del gran Khan en resposta a l'ambaixada de què parla el § 458. Sabem que va tornar a Acre amb l'expedició de Jaume I (vegeu les llistes de missions transcrits per CARRERAS, *op. cit.*, p. 135). [Jaume d'Alaric és segurament el germà de Guillem d'Alaric, sagristà i ardiaca de la catedral de València; procedien d'una família rica de Perpinyà. Jaume fou batlle del rei a Almenara el 1259: R. I. BURNS, *El reino de Valencia*, p. 86-87. M. T. E.]

2252. Mostra el concepte patrimonial i familiar que el Conqueridor tenia del seu Estat i de les seves conquestes. Ara, aquí, ja sembla somniar amb algun possible regne per als seus néts, fills del rei de Castella; en lloc de pensar en un acreixement dels seus propis dominis i dels seus propis fills i pobles.

478 E, partides les paraules entre nós e ell, altre dia eixim de Toledo e anamos-en a una aldea que ha nom Illiescas,²²⁵³ e el rei de Castella venc-se'n en altra aldea. E tots los altres rics hòmens e el mestre d'Uclés²²⁵⁴ e el mestre de l'Espital, qui era mestre en tota Espanya,²²⁵⁵ parlaven d'aquest nostre feit; e les demés paraules eren entre ells de ço que havien oït, eren de la nostra anada. E acostà's a nós lo mestre de l'Espital, qui havia nom frare Gonçalvo Perero e era de Portugal, e dix-nos que volia parlar ab nós; e anam fora del camí e tiram-nos ab ell d'una part. E dix-nos que molt havíem bon cor e bona voluntat, quan volíem servir a Déus; e dix-nos que ell havia gran volentat que ens servís ab tot ço que ell pogués haver de l'Espital en los cinc regnes d'Espanya;²²⁵⁶ e nós que ho dixéssim al rei de Castella, que volgués que ell anàs ab nós, e que el rei li lleixàs traure de sa terra, de ço que l'Espital havia, ço que ell hauria mester. E nós dixem que li graíem molt la profirença que ell nos faïa, e majorment quan nos lloava lo feit que nós volíem fer a servici de Déu. E sobre açò dixem-li que parlariem ab lo rei de Castella e que sempre el cridariem; e ell que fos a vista de nós, que el poguéssim haver quan lo fariem demandar.

479 E sobre açò enviam al rei, que anava caçant denant nós, que ens esperàs;²²⁵⁷ e ell esperà'ns. E, quan fom ab ell tiram-lo a una part e dixem-li:

—Rei, lo comanador nos ha profert sa ajuda que ens farà en aquesta anada, ab que vós li digats e li manets que us plaurà de l'ajuda que ell nos farà.

E sempre el rei de Castella *fízolo clamar; e vino* el comanador,²²⁵⁸ e *dixo-li* denant nós:

—Comanador, *muit nos plaç d'aiuda e de servicio que vos fagades* al rei d'Aragó, *tanto e más que si a nos lo fizissedes. E esto vos pregamos e vos mandamos que vos lo fagades.*

2253. Es tracta d'Illescas, entre Toledo i Madrid, a 35 Km. de la capital.

2254. El mestre d'Uclés devia ésser Gonçalvo Ibáñez (vegeu *Llibre dels feits*, § 545).

2255. El mestre de l'Hospital era aleshores el portuguès Gonçal Pereira, com indica més avall el mateix *Llibre*.

2256. Els cinc regnes d'Espanya eren Lleó, Castella, Navarra, Aragó i Portugal. Units Lleó i Castella en la persona de sant Ferran, es va continuar parlant dels cinc regnes, substituint Lleó per Granada. Vegeu R. MENÉNDEZ PIDAL, *El Imperio hispánico y los cinco reinos*, Madrid, 1950, p. 214-216.

2257. El fet que els reis i magnats anessin caçant mentre feien camí era aleshores molt corrent.

2258. Aquí ens trobem amb un fenomen que encara no s'havia produït en tota la crònica. Ja no es tracta solament de voler posar en l'idioma original les paraules pronunciades per un personatge (en aquest cas Alfons X de Castella), sinó d'unes quantes paraules que han lliscat en el text, en castellà, més barrejades amb paraules catalanes en el ms. de Poblet que en el ms. Aiamans. ¿Suposaria això potser, en aquest punt, una font escrita en castellà, i que el cronista, per distracció, començés a copiar un moment abans del que calia? Vegeu també § 495.

E nós dixem al comanador:

—Semblant nos és que no roman per lo rei.

E ell dix:

—Senyor, *ben lo veyo*, que el rei *me lo manda*.

E sobre açò partim d'aquell consell²²⁵⁹ e graïm molt al rei per ço quan veïem que ell nos volia ajudar en ço que pogués.

480 E, quan venc en l'altre dia matí, lo rei eixí d'una aldea, e nós, d'altra; e veníem-nos-en a Daimús²²⁶⁰ e nós vim lo pendó que eixí allèn on nós devíem passer; e el rei era-hi, e saludam-nos. E dix-nos que volia parlar ab nós e demanà-hi Don Manuel e Don Gil Garcés e Don Joan Garcia;²²⁶¹ e dix-nos:

—Rei, *esta vostra ida que vos queredes fer*, Déus *lo sabe que nos pesa d'una part e nos plaç d'otra. Pésanos porque a tan gran ventura queredes meter vostre cuerpo e con tan terrible gent e tan lluny. E plaçnos, si vós tan gran bé podeades haver per cristianos como vos cuidades; e assí placia a Dios* que sia. E, *pus non lo vos podemos destorbar (tanto lo havedes a coraçó), non quero que vos hi vaades menos de mi ajuda, car assí lo feistes vós a mi quan menester m'era, que m'aiudades; e aiudarvos he de cien mil morabetins d'oro e de cien cavallos.*

E nós dixem-li: que no prendríem d'home del món ajuda, sinó de l'Església; mas tant havíem ab ell, que no volíem dir de no a la sua ajuda. E graïm-li-ho molt.

2259. És notable el fet que d'aquesta conversa entre Jaume I, Alfons X i el mestre d'Uclés, la crònica en digui un *consell*. I és que, probablement, aquesta paraula tenia un significat molt ampli.

2260. Es tracta d'Ademús, com ja va identificar MIRET, p. 418: lloc del regne de València, reconquerit per Pere el Catòlic, limítrof amb Aragó i Castella, a mig camí de Conca a Terol. Observem que aquí la crònica no indica sinó la direcció que seguia el rei Jaume, no que el rei ja fos a Ademús ni simplement a prop. ZURITA, llib. III, cap. LXXIV, suprimeix aqueixa etapa del viatge, tot i que va seguint de prop el *Llibre dels feits*, segurament perquè no va entendre la paraula *Daimuç*, o millor dit *Damiós*, perquè ell seguia un manuscrit emparentat amb l'Aiamans. Vet aquí una altra prova de com el ms. de Poblet és el més acostat a l'original: els altres ja han deformat molt més el mot.

2261. Don Manuel és l'infant Manuel, germà d'Alfons X, que ja ha aparegut altres vegades en la crònica. Gil Garcés deu ésser Gil Garcés d'Açagra, l'únic que hem sabut trobar en aquest període. Posseïa propietats en el regne de València. Era parent de Teresa Gil de Vidaure, esposa morgànica del rei Jaume. Vegeu MIRET, p. 299 i 410. Estava casat amb Toda Ladron. En la crònica de DESCLOT, cap. LXV, apareix al costat de l'infant Pere en la campanya de Múrcia. Resta Joan García, que no hem pogut identificar. [Gil Garcés d'Açagra havia estat partidori major al regne de Múrcia i residia sovint a Castella: J. TORRES FONTES, *Repartimiento de Murcia*. Pel que fa a Joan Garcia, no ha d'ésser necessàriament un súbdit de Jaume I resident a Castella; podria ésser Juan García de Villamayor, majordom major i almirall d'Alfons X fins a 1260; malgrat que havia caigut en desgràcia aquest any, des de 1263 freqüentava novament la cort; el seu germà Alfonso García havia pres part en la conquesta de Múrcia, al costat de Jaume I, com la crònica ha dit abans, i potser Jaume I també havia tingut relació amb Joan Garcia. Sobre aquest personatge: M. GONZÁLEZ, *Alfonso X el Sabio*, p. 26, 62, 70, 71, 138, 139, 140, 380, 327. M. T. F.]

481 E altre dia passam per Uclés,²²⁶² que ens convidà lo maestre; e el dia que partim d'ací perferí'ns lo maestre que iria ab nós ab cent cavallers. E nós dixem-li que el graïem molt. E altre dia Don Gil Garcés dix-nos que iria ab nós ab quant ell poria haver. E la un ni l'altre no ens ho ateneren. E, quan venc que ens deguem partir del rei de Castella, dix-nos:

—*Mandats prender seixanta mília besants que m'ha enviados lo rei de Granada; e dámosvos esto por entrada, e lo àls vendrà luogo.*

E nós presem aquells e lleixam per l'àls frare Pere Peironet²²⁶³ e Pere Gilabert.²²⁶⁴ E donà'ls-nos. E anam-nos-ne a Moia aquell dia²²⁶⁵ e d'aquí anam-nos-en a València.²²⁶⁶

[FRACÀS DE LA CROADA EMPRESA PEL REI.
DESEMBARCAMENT VORA MONTPELLER]

482 E, nós que érem en València, venc-nos Jacme Alaric ab los tartres²²⁶⁷ e altre missatge de Grècia que hi havia.²²⁶⁸ E dixeren-nos de part del gran ca, qui era rei

2262. Això ens confirma el que hem indicat abans: l'objectiu de l'itinerari que seguia el rei era Ademús, és a dir, entrar als seus regnes per aquell indret. Ara ens explica aquesta anècdota de l'oferta del mestre d'Uclés, quan, invitat per ell, el rei s'atura a Uclés mateix, que es troba encara molt endins de l'actual província de Conca, en el partit judicial de Tarancón.

2263. Aquest personatge deu ésser el mateix que apareix com a testimoni en un document del rei Jaume, datat pocs mesos després (5 maig 1269), a Lleida (MIRET, p. 423-424), i, al cap de pocs anys (26 octubre 1273), a Borriana, amb el títol de comanador de la casa del Temple d'aquesta població (MIRET, p. 488). [Pere Peronet fou comanador del Palau, a Barcelona, el 1262, i comanador de Borriana entre 1276-1277: A. J. FOREY, *The Templars*, p. 345, 427, 439. M. T. F.]

2264. Aquest Pere Gilabert zés potser un ciutadà de València que apareix anys després (1274) també amb una missió recaptadora per a la construcció del pont nou de pedra en aquella ciutat? (MIRET, p. 499). Fa de mal dir. Però no sembla que el text del *Llibre* exigeixi que el Gilabert que esmenta sigui també frare com Peyronet.

2265. Així, doncs, el rei Jaume va seguir l'itinerari Uclés-Ademús-Moya. Aquesta població es troba, en efecte, al Sud d'Ademús; però així com Ademús és en el regne de València, en la contrada anomenada Racó d'Ademús, Moya (Santa Cruz de Moya) és encara dins el regne de Castella. MIRET, en el seu *Itinerari*, no ha trobat confirmació documental de tots aquests sojorns que indica la crònica; però ja dins el regne de València, troba el rei el dia 14 de gener de 1269 a Alpont i a Xelva, camí, doncs, d'Ademús a la capital. El rei hi expedeix documents (MIRET, p. 419). Les poblacions i la data enllacen bé amb les indicacions del *Llibre*.

2266. El rei expedeix documents a València el dia 18 de gener. MIRET, p. 419, creu, amb motiu, errada la data d'un document publicat pel P. Burriel i datat el 12 de gener a València.

2267. Els missatgers de què ha parlat en el § 476.

2268. Un ambaixador, doncs, de Miquel Paleòleg, emperador de Constantinoble. No oblidem que el Paleòleg era sogre del tàrtar. Vegeu abans § 458, n. 2182. [E. MARCOS, *Els catalans i l'Imperi Bizantí*, p. 41. Sobre els preparatius de la croada: E. MARCOS, *Die byzantinisch-katalanischen Beziehungen*, p. 400-425. M. T. F.]

dels tartres, que ell havia cor e volentat d'ajudar-nos; e que venguéssem a Alaias²²⁶⁹ o en altre lloc, e que ell eixiria a nós, e per sa terra trobaríem ço que mes-ter hauríem; e així poríem ab ells ensems conquerir lo Sepulcre. E deïa que ell nos bastaria de genys e ens bastaria de conduit. E dix-nos l'altre missatge, de Paliàlogo, emperador dels grecs, que ell nos enviaria per mar conduit.

483 E sobre açò cuitam-nos d'aparellar e d'endreçar nostre viatge, sí que a set meses fom a Barcelona²²⁷⁰ per passar la mar. E sobre açò envià'ns missatge la regina de Castella, que ens víssem ab ella; e venc a Horta ab sos fills.²²⁷¹ E foren-hi nostres fills, l'infant En Pere e l'infant En Jacme, e l'arquebisbe de Toledo, nostre fill,²²⁷² e pregaren-nos ben per dos dies, plorant e clamant-nos mercè, que nós que romanguéssem; e anc no ho pogueren acabar ab nós que romanguéssem. E tornam-nos-en a Barcelona per fer nostre passatge;²²⁷³ e, quan fom en Barcelona, foren ab nós, entre cavallers e hòmens a cavall, bé vuit-cents e pus.

484 E, enans que nós passàssem, anam a Mallorques per veer si hi havia nau neguna e que demanàssem als hòmens de la vila que ens ajudassen a nostre passatge; e passam dellà en una galea e en una sagetia. E, quan fom dellà,²²⁷⁴ demanam-los que ens ajudassen; e ells dixeren que farien ço que nós volríem e que hi dixéssim. E nós, que vim que ells hi havien bona volentat, de setanta mília sous que nós los volíem demanar, no els en demanam sinó cinquanta mília sous; e ells donaren-los-nos molt volenters e de grat. E de ço que ells nos deren logam tres naus, e haguem de l'almoixerif de Menorca, entre bous e vaques, mil.²²⁷⁵ E tornam-

2269. Alaia o Alanieh, en la Turquia asiàtica, capital del districte d'Adana.

2270. El rei, que, durant l'any 1269 va ésser altres dues vegades a Barcelona (pel febrer-març i per l'abril; MIRET, p. 421 i 423), s'hi trobava, en efecte, per l'agost, és a dir, set mesos després de l'estada a València, tal com diu la crònica. Ara bé: si, com la mateixa crònica explica tot seguit, Jaume, requerit per la seva filla, va anar encara a Santa Maria d'Horta, a la ratlla de Castella, l'estada a Barcelona no pot ésser aquesta, que és la darrera abans d'embarcar-se, sinó la del mes d'abril, perquè tot seguit el veiem moure's cap a Aragó i arribar realment fins a Horta o Huerta.

2271. Santa Maria de Huerta, ja esmentada en el § 475. No tenim cap document expedit pel rei a Horta mateix; però en tenim d'expedit a Cetina, vila aragonesa a no gaire distància del monestir d'Horta, els dies 5 i 6 de juny de 1269 (MIRET, p. 426).

2272. L'infant Pere tornava aleshores d'un viatge que havia fet a Castella, fins a Toledo. Vegeu F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 246-264.

2273. El rei tornava a Barcelona el 31 de juliol; però cal dir que abans havia passat per Daroca, Terol, València, Amposta i, com indica el § següent, per Mallorca. Vegeu MIRET, p. 426-429.

2274. El rei era encara a Amposta el 10 de juliol: el 21 tenim documents datats a Mallorca. MIRET, p. 428.

2275. Vet aquí una nova mostra de la riquesa pecuària de l'illa de Menorca. Cf. abans, § 121, n. 890. [Sobre aquesta estada a Mallorca: E. MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, p. 21. M. T. F.]

nos-en; e al primer dia d'agost nós fom tornats en Barcelona.²²⁷⁶ E quan venc al tercer dia o al quart ans de Sancta Maria de setembre, nós fem vela²²⁷⁷ e estiguem tota aquella nuit en roda;²²⁷⁸ e érem pus de quaranta milles fora. E, quan venc al matí,²²⁷⁹ dix En Ramon Marquet:²²⁸⁰

—Senyor, semblar m'hia que vós deguésets tornar lla en la terra, per ço que tota la companya se recollís e que ens veessen; e, si no, errar-nos han en la mar e no us poran trobar.

E vim que deïa raó e faem ço que havia dit.²²⁸¹

485 E, quan nós fom tornats, no hi trobam sinó una galea,²²⁸² car tot l'altre estol se n'era anat vers la mar de Sitges. E ab aquella galea tornam-nos-en en la mar; e els altres llenys acostaren-se a Menorques. E, quan venc al matí,²²⁸³ veem les veles bé vint-e-cinc milles envers la mar de Menorques; e podien bé ésser disset veles.

2276. Com hem dit (n. 2273) el rei tornava a ésser a Barcelona el 31 de juliol. La indicació del *Llibre* és, doncs, prou exacta.

2277. La partença de l'estol va tenir lloc el dia 4 de setembre de 1269, si hem de creure Marsili: «Mensis noni die quarta introivit Rex mare in Barchinonensi littore». Però també podria ésser que Marsili deduí aquesta data de la narració del *Llibre*, on hi ha el punt de referència del diumenge, dia de la Mare de Déu de setembre. MIRET, p. 430 i ZURITA, llib. III, cap. LXXIV, també donen aquesta data. La Mare de Déu de setembre és el dia 8. El compte és, doncs, exacte.

2278. El copista del ms. Aiamans sembla suposar que es tracta d'una població. Però del que es tracta és del mateix fenomen que es va produir llavors de l'expedició a Mallorca: és a dir, que l'estat de la mar feia girar els vaixells constantment com en roda, segons indica l'expressió mateixa.

2279. Dia 5 de setembre.

2280. Ciutadà barceloní, d'una família de mercaders i naviliers, cèlebre en els annals de la marina catalana. Ell n'és una de les figures més representatives i potser la més alta. Va servir sota el rei Jaume i sota Pere el Gran. Ara el trobem aquí dirigint l'estol o almenys la nau reial. CAPMANY, I, p. 128, li dóna el títol d'almirall de Catalunya. En temps del rei Pere, a part d'altres molts serveis, el trobarem dirigint, ensems amb Berenguer Mallol, l'estol que defensarà Barcelona i les costes catalanes contra l'estol del rei de França, tot esperant l'arribada de l'estol de Roger de Llúria. Vegeu DESCLOT, caps. CLVII-CLVIII i CLXVI. Si la fortuna va acompanyar-lo en les seves actuacions marineres, tant pacífiques com bèl·liques, no fou afortunat en la seva vida privada. Un parent seu, potser el seu pare, Bernat Marquet, fou víctima d'un avalot popular a Barcelona, en què fou mort a cops de roc per les turbes i en què foren cremades les seves cases. Un document parla de la informació «super lapidacione et morte B. Marqueti et super combustione domorum et rerum suarum» (MIRET, p. 269-270, 278-279). Sabem també que una filla seva fou raptada, i calgué que el rei Pere intengués en el conflicte perquè obtingués reparació. Vegeu F. SOLDEVILA, *L'almirall Ramon Marquet*, «Col·lecció Popular Barcino», Barcelona, 1953. [Vegeu també St. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, p. 307-311, 324. M. T. F.]

2281. Cf. amb el que s'esdevé llavors de l'expedició a Mallorca, en què també aconsellen al rei que torni a terra; però ell no vol seguir el consell, i persevera en la navegació.

2282. El seu retorn era, doncs, injustificat.

2283. Dia 6 de setembre.

E anant tot aquell dia e tota aquella nuit e l'altre dia²²⁸⁴ a hora de vespres²²⁸⁵ llevà's un horre temps de levant, e féu un arc blau e vermell d'aquests que dien de Sent Martí, e llevà's una mànega e anà ferir en la mar, e de blanca que era tornà tota negra. E depuis venc el levant e començà quan lo sol era en la posta; e féu-ne molt tota la nuit, sí que, sempre que el temps se moc, haguem calar, e no veíem negun lleny ne neguna nau. E açò fo lo dissabte a la nuit, vespre de Sancta Maria de setembre.²²⁸⁶

486 E, quan venc lo digmenge,²²⁸⁷ mudà's lo vent en eixaloc²²⁸⁸ e durà tot aquell dia tro a la mitja nuit e, quan venc a la mitja nuit, mudà's en lo llebeig.²²⁸⁹ E en lo dilluns²²⁹⁰ féu pus fort temps que no havia feit lo dissabte ni el digmenge, que tots los quatre vents s'ajustaren e tots quatre combatien-se; sí que ens durà lo dimarts, tot dia e tota la nuit, entrò al dimecres,²²⁹¹ que anc aquest mal temps no cessà, sí que deïen los mariners que havien estat vint-e-cinc o vint-e-sis vegades en Ultramar que anc no viren tan mal temps con aquell era estat.

487 E, quan venc aquell dia,²²⁹² vim la nau del Temple sobre nós, e envià'ns mesatge que el timó havia trencat e que ens pregaven que els en déssem un. E nós volièm-lo'ls donar, e dix-nos En Ramon Marquet que no ho faéssem, car la nostra nau no devia anar menys d'un timó que haja sobrer. E sobre açò partí's de nós, e perdem-la, la nuit, de veer. E contra el vespre venc la nau del sagristà de Lleida (que puis fo bisbe d'Osca)²²⁹³ e passà'ns per popa, e la nau del comanador d'Al-

2284. Dia 7 de setembre.

2285. *vespres*: CDNE hi afegeixen *fo m endret de l'entrada de l'illa de Menorques e sus hora de vespres*. [J. B.]

2286. Com hem dit (§ 484, n. 2277), la Mare de Déu de setembre és el dia 8. I l'any 1269 es va escaure en diumenge; de manera que és perfectament exacta la indicació del *Llibre*, perquè es tracta, no del vespre de la festa, sinó de la vespra, és a dir, del dissabte, dia 7, malgrat que els manuscrits escriguin *vespre* i no *vespra*, com cal en aquest cas. — Observem, en tota aquesta descripció, el deler de dramatitzar, per tal que resti després més justificada la retirada del rei. És també exacta la cronologia de la narració precedent, que hem establert dia per dia.

2287. El dia 8.

2288. Vent del Sud-est.

2289. Aquest vent, per altre nom garbí, és el vent del Sud-oest a la Mediterrània.

2290. Dia 9 de setembre.

2291. Dies 10 i 11 de setembre.

2292. Quin dia? El dimecres de què acaba de parlar o l'endemà dijous? Probablement extracta d'aquest, o sia el 12 de setembre.

2293. Jaume Sarroca. Vet aquí una referència per a la datació d'aquesta part de la crònica. Jaume Sarroca fou nomenat bisbe d'Osca l'any 1273 (entre el 7 març i l'11 octubre. MIRET, p. 478 i 487; també EUBEL, *Hierarchia Catholica*, I, p. 378). Aquesta part de la crònica fou, doncs, redactada després d'aquesta data.

canís,²²⁹⁴ qui era dels frares de Calatrava. E nós clamam En Ramon Marquet e En Galceran de Pinós,²²⁹⁵ que eren en la nau ab nós, e alguns cavallers que hi havia ab nós, e dixem-los que oïssen la paraula que nós los volíem dir; e dixem:

—Ramon Marquet, sembla-nos que nostre Senyor no vol que nós passem en Ultramar. Car ja altra vegada nós n'èrem aparellats per passar lla, sí que disset dies e disset nuits durà lo mal temps, que anc no ens poguem recollir; e era ja passada la festa de Sent Miquel ben per vuit dies.²²⁹⁶

488 Ab tant venc-nos lo bisbe de Barcelona²²⁹⁷ e el maestre del Temple e el maestre de l'Espital, qui eren de nostra terra,²²⁹⁸ e ab tots los prohòmens de Barcelona²²⁹⁹ e ab los senyors de les naus e ab los mariners e demanaren-nos mercè per Déus e per sancta Maria que nós no volguéssim fer aquell viatge, car ells havien paor per les grans fosques que eren en Acre a entrada d'hivern que no errassen la terra; car, si l'errassen, havien paor que no hi poguessen avenir e « metre-vos en aventura de mort »; no ens gosaven consellar « que vós aquell viatge faéssets ». E per les pregàries que ells nos faeren, e quan coneguem que deïen veritat, haguem a romanir. E havíem tardat el passatge, que no devíem romanir tant,²³⁰⁰ bé per dos meses. « E, car aquella vegada no hi poguem passar, e que ara

2294. El comanador d'Alcanyís. No hem encertat a identificar aquest personatge. [El comanador era Rodrigo o Roy Pérez Pons (1269-1294): S. VIDIELLA, *Contribución al Catálogo*, p. 67-77. M. T. F.]

2295. Es tracta del qui serà Galceran IV de Pinós, perquè el seu pare Galceran III ja devia ésser molt vell. Vegeu abans, § 456, n. 2168. Marsili posa, en lloc d'aquest personatge, Pere de Queralt. La substitució no és injustificada: no pot ésser que el de Pinós anés en la nau del rei, perquè consta que va arribar a Terra Santa (vegeu les llistes que transcriu CARRERAS, *La croada a Terra Santa*, «Primer Congr. Hist. Cor. Ar.», I, p. 134).

2296. ¿Quan va tenir lloc aquesta temptativa fracassada de passatge a Terra Santa per part de Jaume I, anterior a la de 1269? ZURITA, llib. III, cap. LXXIV, s'hi refereix, però es limita a reproduir el que diu el *Llibre*. MIRET, p. 311, dóna compte d'uns documents de 1261 que semblen referir-s'hi. CARRERAS CANDI, *La Croada a Terra Santa* («Primer Congr. Hist. Cor. Ar.», I, p. 107-109), esmenta tractes diplomàtics amb sobirans d'Orient anteriors a l'any 1265, però la veritat és que de cap no es pot precisar que es refereixin a projectes de Croada. I la lletra del papa, que també esmenta CARRERAS (p. 109), datada a Viterbo el 16 de gener de 1266, no es refereix sinó a un projecte. En canvi, aquí la crònica parla d'una temptativa de passatge a Terra Santa.

2297. El bisbe de Barcelona era Arnau de Gurb.

2298. No obstant, abans (§ 478) ha dit que el mestre de l'Hospital era el portuguès Gonçalvo Pereira. El mestre del Temple devia ésser Arnau de Castellnou (MIRET I SANS, *Les Cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, p. 515). [El mestre del Temple era efectivament Arnau de Castellnou (1267-1278): L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 113. M. T. F.]

2299. Això significa una participació important dels principals ciutadans barcelonins, al capdavant dels quals figurava Ramon Marquet.

2300. Realment l'estació era ja massa avançada, i, com diu la crònica, dos mesos abans hauria calgut partir. Tot sembla allora, en aquesta expedició, precipitat i dilatat. Precipitats els aparellaments, dilatada la partença.

per temps²³⁰¹ nos faça romanir nostre Senyor, bé em plau, pus que a ell no plau lo viatge nostre. Car la mala mar bé soferirem nós, sol que haguéssem vent aenant al nostre». Mas, pus ell no ens donà lo vent on nós devíem anar, que ens semblava que a ell no plaïa. E dixem que veéssem si ens melloraria nostre vent e, si ho faïa, que anàssem o, si no, que no podíem forçar nostre Senyor.²³⁰² E, quan venc aquella nuit, ab lo vent que haviem del llebeig, que ens regíem tant com podíem, anam tro en l'alba; e, quan lo sol eixí, dé'ns al llevant en la cara, que no poguem anar aenant.²³⁰³

489 E, quan vim que així era, e que Déus no ens volia nostre temps mellorar, faem sobre açò senyal a la nau del sagristà de Lleida (qui fo puis bisbe d'Osca)²³⁰⁴ e a la de Calatrava e a la d'En Pere de Queralt²³⁰⁵ que ens en tornàvem; e faeren la volta ab nós. E trencà la cima de l'arbre de la nau del sagristà e ab l'antena donà en la nau. E, si per aventura negun demanava per qual raó no passà la nostra nau ni aquelles que ab nós se'n tornaren, així con les altres hi passaren, aquesta és la raó: car ells havien lo vent del llebeig tan complit, que es podien aorsar²³⁰⁶ per fer llur viatge, e nós no podíem sobrepujar el vent per ço quan érem puis baix que ells no eren. Ab tant pregam a nostra dona sancta Maria de València que pregàs al seu car fill, mentre que érem en aquell turment ben per tres dies e per tres nuits,²³⁰⁷ quan nos podíem escondre en aquell lloc on nós jaïem (al qual dien en les naus paraís), que, si ell tenia per bo lo passatge nostre, que ell lo'ns lleixàs com-

2301. *temps*: Possiblement lliçó preferible de CDENV; H *tots*. [J. B.]

2302. Observem el contrast entre l'actitud de Jaume I davant d'aquesta tempestat que li barra el camí cap al seu objectiu, i la seva actitud llavors de la tempestat que li barrava el pas en l'expedició a Mallorca. Als vint anys, el rei, enfervorit, demanava a la Mare de Déu que intercedís prop del seu fill perquè pogués prosseguir el seu viatge. Ara cap pregària no s'eleva cap al cel i el rei tem d'insistir massa contra el voler de Nostre Senyor. La pregària sorgirà quan ja torni (§ 490). Jaume, com escriu TOURTOULON (II, p. 396), «es recordava, sens dubte, d'aquestes paraules que el sobirà Pontífex li havia adreçat altre temps: "Tot i que hàgim sabut amb joia que us proposàveu anar en auxili de Terra Santa, volem que sapigüeu que el Crucificat no accepta les ofrenes d'aquell que, tacant-se amb una unió incestuosa, el crucifica novament". El record de Berenguera Alfonso pesa doblement damunt el monarca: amb el terror del pecat, que l'allunya de l'empresa, i amb l'incentiu del desig, que l'incita a tornar prop de la seva amiga. Perquè un cop tornat, correrà a ajuntar-s'hi.

2303. Això devia ésser el dia 13 de setembre.

2304. Observem la insistència a recordar que el sagristà de Lleida, Jaume Sarroca, va ésser després bisbe d'Osca. Cf. § 487, n. 2293. Detalls com aquests són els que van fer creure a Manuel de Montoliu que Sarroca era l'autor de la crònica.

2305. No hi ha notícies documentals que confirmen la presència de Pere de Queralt en l'expedició. CARRERAS CANDI, *La Croada a Terra Santa*, no en fa cap altre esment sinó els del *Llibre* i de Marsili. Sobre el personatge, vegeu abans, § 429.

2306. Sobre el significat d'*aorsar*, vegeu abans § 56, n. 511.

2307. Això duria al dia 16 de setembre.

plir, car no hi guardariem nós mort que ens pogués venir ne dan; e, si ell entenia que no fos profitable a nós ni a cristianisme, que ens tornàs denant lo seu altar²³⁰⁸ de nostra dona sancta Maria de València. E a ella plac que nós hi venguéssim, sí que venguem una vegada al port d'Aigüesmortes. E, sus quan venc que fom prop de dues milles, venc-nos el vent qui eixia per la gola del port e féu-nos calar per força e rodar tot aquell vespre e tota aquella nit, sí que venguem endret Agde.²³⁰⁹ E nós tornam-nos a pregar la Mare de Déu que en negun lloc, ni en nostra terra ni en altre lloc, no fos la nostra eixida, sinó en aquell lloc on és prop de la sua església; e que nós la poguéssem aorar e grair la mercè que ens havia feita, de getar-nos d'aquella pena, e aorar al seu altar.

490 E, quan venc en l'altre dia,²³¹⁰ nós haguem el garbí dolç e amorós,²³¹¹ e menà'ns a aquell port. E altre dia mati²³¹² anam-nos-en a l'església de nostra dona Sancta Maria de Vallvert²³¹³ a grair-li la mercè e el bé que ens havia feit, de getar-nos d'aquell perill en què havíem estat. E, nós qui érem en el port, dix-nos un sobrecoc nostre²³¹⁴ qui era eixit defora en una barca que hi trobà frare Pere Centre²³¹⁵ e frare Ramon Martí²³¹⁶ e que eren venguts de Tunis; e ells demanaren qual

2308. *altar*: CDENV hi afegeixen *qui ha nom altar*. [J. B.]. És finalment, la pregària; però no exclusivament per la prossecució del viatge, sinó també pel retorn immediat.

2309. Port en la costa llenguadociana, en l'actual departament de l'Aude, a la desembocadura del riu Erau.

2310. El dia 16, segons acabem de dir (§ 489, n. 2307).

2311. Recordem que el garbí és el mateix vent de llebeig.

2312. El dia 17 de setembre.

2313. Església de la regió montpellerina.

2314. El càrrec de sobrecoc, segons definició de les *Ordinacions* de Pere el Gran, comportava diversos drets (porcions del menjar del rei) que s'especificuen, però no se n'hi indiquen les funcions, a part de «guardar lo prou del senyor rei» i «comprar llenya al rebost et ayga al rebost et a la botelleria». S'hi especificuen, en canvi, els drets o emoluments que li corresponen (vegeu P. DE BOFARULL, *Documentos inéditos*, VI, p. 6-7). Les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós parlen extensament de les funcions del sobrecoc: «ministrar» viandes al rei, dur les escudelles a la taula reial, vigilar que no es cometi frau amb les carns, cobrir les escudelles amb una tovallola (vegeu BOFARULL, *op. cit.*, V, p. 35-36).

2315. Pere Centre o Cendre era frare predicador. Les notícies documentals que en tenim són molt anteriors a aquesta època, perquè són dels anys 1231 i 1232, en què apareix com a testimoni de sengles diplomes de Jaume I (MIRET, p. 96 i 98). En tots dos ja apareix com a frare predicador, i en el segon s'especifica que ho era del convent de Barcelona. Ja devia ésser personatge assenyalat, perquè els diplomes en qüestió són importants.

2316. Pel nom, per la seva condició de frare predicador, i fins pel fet d'arribar de Tunis no hi pot haver dubte que es tracta del cèlebre Ramon Martí, autor del *Pugio fidei adversus mauros et judeos*. [Sobre Ramon Martí i la seva obra antiislàmica: J. HERNANDO, «*De seta Machometi*» o «*De origine, progressu et fine Machometi et quadruplici reprobatione eius*» de Ramón Martí (s. XIII), introducción, transcripción, traducción y notas por J. HERNANDO, «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 4 (1983), p. 9-63. Íd., *Le «De Seta Machometi» du Cod. 46 d'Osma oeuvre de Raymond*

nau era aquella, e ells dixeren que aquella nau²³¹⁷ del rei, que es n'era tornat per ço car no havia temps. E, així con nós nos cuidam que allí ens esperassen, ells se n'anaren a Montpeller.²³¹⁸ E nós en l'altre dia matí anam-nos-en a Vallvert²³¹⁹ per grair a nostra dona sancta Maria la mercè que ens havia feita. E eixiren a nós lo bisbe de Magalona e lo fill d'En Ramon Gaucelm²³²⁰ e dixeren-nos, sempre que fom venguts, que, si nós ho volíem, que ells tornarien ab nós a la mar, e que podíem refrescar aquí de conduit, per ço quan nostra companya seria molt marrida, si no ens hi trobaven.

491 E nós dixem-los:

—Vosaltres, què hi farets d'ajuda, si nós hi tornàvem?

E dix lo fill d'En Ramon Gaucelm:

—Jo us segré ab deu cavallers.

E puis dix lo bisbe de Magalona que ens seguiria ab vint. E sobre açò dixeren que molt ne parlarien les gents, si nós no hi tornàvem. E nós responem-los:

—Nós no sabem què en parlaran les gents, mas nostre Senyor sap que nós ne fom forçats, e en som, d'aquesta cosa, e anc res del món no ens pesà pus ne tant. Per què jo em meravell de vosaltres molt com podets dir aital cosa; que sol en la mia nau ha, entre perduts e afollats, ben quinze cavalls, e creu que en les altres naus n'ha, entre morts e afollats, bé cent; e que nós tornem ara en la mar ab trenta cavallers de més no ens seria bo, car nós som eixits ara de la mar tots malmenats per la mar, per què no hi tornariem per re, ni ens par cosa que fer-se pogués. Però volria que vosaltres me dixéssets ab qui ho havets acordat, açò.

E ells dixeren que ab En Ramon Marc.²³²¹

*Martin (Ramon Martí), a Islam et chrétiens du Midi (XIIe-XIVe s.), «Cahiers de Fanjeaux», 18, Toulouse, Privat, 1983, p. 351-371. Íd., De nuevo sobre la obra antiislámica atribuida a Ramon Martí, dominico catalán del siglo XIII, «Sharq al-Andalus», 8 (1991), p. 97-108. Vegeu també R. I. BURNS, *Christian Islamic Confrontation in the West: The Thirteenth-Century Dream of conversion, a Muslims, Christians and Jews in the Crusader kingdom of Valencia. Societies in symbiosis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, p. 80-108. M. T. F.]*

2317. *nau*: CDENV hi afegeixen *era*. [J. B.]

2318. Aquest pogué ésser el primer tast que Jaume I va tenir de la manera com els seus súbdits rebien la seva tornada. Sembla, pel que diu a continuació, que els dos frares se n'uessin a comunicar la nova al bisbe de Magalona i potser a incitar-lo a estimular el rei a reembarcar-se.

2319. El dia 17 de setembre, segons la cronologia que el mateix *Llibre* estableix. Vallvert a poca distància de Montpeller. No tenim ara com ara cap notícia documental dels sojorns de Jaume I.

2320. Es tracta ben bé de Ramon Gaucelm, senyor de Lunel, que figura bastant en el regnat de Jaume I, amb càrrecs i missions importants.

2321. No hem sabut trobar notícies sobre aquest personatge. [Ramon Marc era senyor de Boutonnet: J. BAUMEL, *Histoire d'une seigneurie*, II, p. 126. M. T. F.]

—E ab altres que en parlen.

E nós dixem:

—En Ramon Marc quan serà ací?

E ells dixeren:

—Demà.

E nós dixem:

—Veurem En Ramon Marc e parlarem ab ell, e denant vós, e veurem què ens hi consellarà ne què no.

492 E altre dia que nós érem a Valvert²³²² venc En Ramon Marc, e faem demanar lo bisbe de Magalona e En Ramon Gaucelm. E dixem-li:

—En Ramon Marc, açò m'han dit lo bisbe e En Ramon Gaucelm, e dien que a vós par bo; e vull saber de vós si sots en est acord, que jo torn en Ultramar.

—Sényer —dix ell—, d'altre feit vos sabia bé aconsellar, mas del feit de les armes vós ne sabets més que jo, e vós guardat-ne lo mellor, car ço que vós no en conoixerets, ja jo ni els altres no ho conoixerem.

E el bisbe e En Ramon Gaucelm, que m'ho havien dit, tengren-se per represes de ço que dit havien. E, així, jo partí'm d'allò que ells m'havien parlat; e puis entram-nos-en a Montpeller. E, quan venc a l'endemà,²³²³ enviam per los cònsols e per los mellors hòmens de la vila, de cinquanta tro a seixanta, que venguessen denant nós. E vengren-hi, e faem-los saber en qual manera nos havia pres en el feit de la mar, que paria que nostre Senyor no volgués que nós hi passàssem, car ja ho havíem altra vegada provat;²³²⁴ car nós, qui érem en Barcelona per passar altra vegada en Ultramar, que disset dies e disset nuits estiguem que les naus estaven per venir a terra per la gran mar que hi faïa, d'eixaloc e de vent a la Proença, e no hi podíem entrar. E, si no car seria allongament del llibre, diríem moltes d'altres paraules que hi foren; mas irem a la major força de les paraules.²³²⁵ E dixem-los que el feit nos havia molt costat, mas havíem gran fiança en ells que ens hi ajudarien en guisa que nós ne seríem pagats; e així nos ho havien enviat a dir per los frares menors de Montpeller, que ho farien, nós rendent-los una penyora. E així ho faem a llur volentat, e que ells no ens acorrien a aquella anada que nós faíem

2322. El dia 18 de setembre si es tractés de l'endemà, que no ho sembla per la manera com és dit. Ni tampoc per les raons que donem en el § 494, n. 2328.

2323. El dia 19 de setembre, doncs, si la conjectura de la n. 2322 és exacta.

2324. Nova al·lusió a la temptativa anterior de què hem parlat en el § 487, n. 2296.

2325. Observem la persistència en l'esforç per justificar-se al llarg de tots aquests paràgrafs. És la sola vegada que el fet es produeix en la crònica d'una manera tan visible i tan insistent. Un nou motiu per proclamar la intervenció del rei en l'elaboració de la crònica: un altre no s'hauria cregut obligat a tornar tantes vegades sobre el mateix tema. És l'obsessió de l'home que, en el fons, sent que no resta prou bé; que el criticaran els contemporanis i la posteritat, i que s'esforça a justificar-se.

a servici de Déu. E, pus Déus nos havia aduits a la vila de Montpeller, que els pregàvem molt carament que ells que ens hi ajudassen. E ells dixeren-nos que s'acordarien sobre açò e en l'altre dia matí nos rendrien resposta.

493 E altre dia²³²⁶ vengren denant nós, e la resposta que ens faeren fo aital: que bé coneixien que ens pesava e ens era greu, car nós no érem passats dellà mar, e que ver fo que nós los havíem demanada ajuda; e negaren que no havien dit als frares menors que ells nos ajudassen, mas que l'acord llur era aital: que, quan nós passaríem en Ultramar, que l'ajuda que ens farien acabar seixanta mília sous de torneses. E nós dixem-los:

—Barons, la pus nova resposta que anc hom faés a son senyor, ni aital con jo só, havets feita a mi; e meravell-me del seny de Montpeller,²³²⁷ com ab aital resposta me cuidats pagar, que més me donàssets per partir-me de vosaltres, que no em donats romanent ab vós en la terra. Car los meus hòmens d'Aragó e de Catalunya me darien mil mília sous per romanir nós en la terra e que no anàssem en altra terra; e vós, per partir mi de vós e anar en Ultramar, on poria ésser mort o pres, bé em meravell con me podets proferir diners.

[EL REI VA A BURGOS PER ASSISTIR A LES NOCES DEL SEU NÉT FERRAN]

494 Ab tant, partim-nos d'aquí e venguem-nos-en en Catalunya²³²⁸ e puis entram-nos-en en Aragó e anam a Saragossa.²³²⁹ E, quan fom aquí, vengren-nos missatges del rei de Castella, que ens pregava que anàssem a les noces de nostre nét Don Ferrando,²³³⁰ pus Déus nos havia tornat en nostra terra; e pregava-nos-en fort carament. E nós entenem que era cosa covinent de fer e atorgam-li-ho; e

2326. Dia 20 de setembre?

2327. Amb tot, el seny, el consell de Montpeller és, en una altra ocasió i en una altra crònica, la de Muntaner, objecte d'alta lloança.

2328. La primera notícia documental que tinguem relativa a algun sojorn del rei Jaume després de la seva tornada de l'expedició és ja dins Catalunya: de Perpinyà, el 9 d'octubre. MIRET, p. 431. Encara suposant que el rei s'entretingués uns quants dies pel camí, en aquest viatge de Montpeller a Perpinyà, i que ja fes algun dia que fos en aquesta població quan va expedir el citat document, sempre resultaria que la distància entre la darrera data que hem establert, seguint dia per dia, les indicacions del *Llibre*, això és el 20 de setembre, i aquesta primera data documental que posseïm, seria excessiva. Això vol dir que és cert el que indicàvem en la n. 2322.

2329. De Perpinyà, el rei va anar a Girona i Barcelona i d'aquí a Lleida, on es trobava el 29 d'octubre de 1269. MIRET, p. 433. Després degué endinsar-se a Aragó, com diu el *Llibre*; però no en tenim cap prova documental. MIRET, p. 434, perd el rastre del rei durant els mesos de novembre i desembre d'aquell any.

2330. L'infant Ferran, cognomenat de la Cerda, primogènit d'Alfons el Savi, que anava a casar-se amb Blanca de França, filla de sant Lluís.

dixem-li que hi seríem al dia que ell nos enviava pregar. E fom a Tarassona, e el rei de Castella fo en Àgreda. E partim de Tarassona e anam-nos-en envers Àgreda e trobam lo rei de Castella enmig de la carrera, que eixia a nós, e hac molt gran alegria ab nós e abraçà'ns tres vegades, e ploram;²³³¹ e entram-nos-en en Àgreda. E puis anam-nos-en per Sòria vers Burgos a jornades covinents. E un dia que nós anàvem pel camí parlam de sos feits e dels nostres; e nós dixem-li que el pregàvem que les coses que ell volria fer, que les faés ab nostre consell, e, si hi errava, que se'n tornàs a nós, que nós lo li esmenariem. E graí'ns-ho molt e dix que ho faria.

495 E sobre açò anam-nos-en a Burgos.²³³² E foren-hi sos rics hòmens, ço és a saber, Don Alfonso de Molina,²³³³ *so tío, e so hermano*²³³⁴ Don Felip e Don Nuno Gonçalves de Lara²³³⁵ e tots los altres bisbes e rics hòmens de Castella.²³³⁶ E aquí venc la filla del rei de França,²³³⁷ e venc ab ella lo comte Dodo, germà d'En Joan d'Acre,²³³⁸ e un bisbe e d'altres hòmens honrats que vengueren ab ella.²³³⁹ E aquí Don Ferrando pres sa muller, filla del rei de França. E féu-lo lo rei de Castella cavaller, e Don Ferrando féu cavallers a sos germans e no a Don Sanxo, car nós lo pregam que els altres germans faés cavallers e no ell. E dix-nos el rei de Castella que ell e els altres germans ho volien, e, pus ells ho volien, que ben los podia ell

2331. *ploram*: CDENV *plorant de gran goig que havia*. [J. B.]

2332. Tampoc cap notícia documental de l'estada de Jaume I a Burgos.

2333. Alfons de Molina, fill d'Alfons IX de Lleó.

2334. Novament es produeix el fenomen que hem assenyalat en el § 479, n. 2258: això és, de paraules castellanques que han lliscat en el text català. I novament és tractant coses de Castella, com si el cronista tingués sota els ulls un text castellà del qual prenia les notícies i inadvertidament en prenia també algunes paraules.

2335. No hem pogut identificar aquest noble castellà de la casa de Lara. [Nuño González de Lara, casat amb Teresa Alfonso, filla d'Alfons IX de Lleó, fou un dels magnats més importants de Castella i el favorit del rei Alfons X; essent infant el nomenà tinent d'Ècija després de la conquesta, el 1240; rebé terres en el Repartiment de Sevilla el 1253; lluità contra la rebel·lió de l'infant Enric; el 1261, després de la conquesta de Jerez, el rei li confià el castell; a la fi del 1272 s'exilià durant un any a Granada a conseqüència d'una revolta nobiliària en la qual participà. L'any 1275 fou derrotat i mort per l'exèrcit de Granada, aliat amb els benimerins, a Ècija: M. GONZÁLEZ, *Alfonso X el Sabio*, p. 19, 23, 28, 32, 61, 70, 71, 83, 85-86, 143, 175, 183, 189, 217, 230, 241, 243-247, 249, 254-257, 258, 268, 270, 291, 299-301. M. T. F.]

2336. Hi havia, segons la *Crònica d'Alfons X*, els infants Ferran, Sanç, Pere, Joan i Jaume, fills del rei Savi; l'infant Manuel, germà seu; l'infant Sanç, arquebisbe de Toledo, fill de Jaume I.

2337. Blanca, filla de sant Lluís, segons ja hem dit abans (§ 494, n. 2330).

2338. Es tracta del comte d'Eus i del seu germà Joan de Brienne, rei de Jerusalem i també emperador titular de Constantinoble.

2339. S'esmenta, sobretot, el seu germà Felip, després rei (Felip III l'Ardit), i el príncep Eduard d'Anglaterra (rei també després: Eduard I), que estava casat amb la infanta Elionor, germana del rei de Castella; i el marquès de Montferrat, gendre d'Alfons X, casat amb la infanta Beatriu.

fer cavallers. E dixem nós, denant Don Felip e denant Don Nuno e sos rics hòmens, que mal consel li dava qui el consellava que Don Ferrando faés sos germans cavallers. E dix-nos ell que ells ho volien, e, pus ells ho volien, que bé ho podia ell fer. E nós dixem-li que ira e bando metia entre ells; que tots temps, mentre no fossen bé, los retrauria que ell los havia feits cavallers, e els altres haurien-ne endeny e ira. E nós dixem-los si ells ho querien, e ells dixeren que hoc. E era prop nós Don Sanxo, e dixem-li a l'orella que no lo faés per re; e ell dix que faria ço que nós li consellàssem. E nós dixem:

—Doncs, açò *en queremos nos: que vos que prendades* cavalleria de vostre *padre* e no *d'otro omne*.

E ell dix:

—Senyor, *plaçme* e fer-lo *he como vos queraes e como vos consellades*.

E el rei féu cavaller Don Ferrando, e Don Ferrando féu cavallers a sos germans, llevat Don Sanxo; e féu aitambé cavallers a Lop Díez de Biscaia e altres fills de rics hòmens e altres. E estiguem aquí nós quinze dies o poc menys.²³⁴⁰

496 E un dia, mentre que nós estàvem aquí, envià-nos a dir Don Alfonso de Molina que no era ben sa, e nós anam-lo veer. E, al tornar que nós faiem de l'Espital de Burgos,²³⁴¹ en què nós posàvem, trobam-nos ab Don Nuno Gonçalvez de Lara, qui venia a nós; e apartam-nos ab ell e faem cavalcar los altres a avant per la rambla de Burgos e anam parlant a nostra posada. E ell proferí's a nós de serviï, que ens havia en cor de fer pus que a tots los hòmens del món, treit el rei de Castella, e en coses hi havia que ens serviria enans que a ell; e que, si nós li enviàvem una carta sola, que ab cent o ab dos-cents cavallers venria a nós. E nós dixem-li que li graïem molt la profirença que ens faïa e, quan mester ho haguéssem, que ho prendríem d'ell. E dixem-li una cosa, per tal con nos semblava que vengués a tall e en raó de dir-la:

—Don Nuno, jo sé que el rei de Castella no us ama, e és clamant de vós e d'altres rics hòmens molts de Castella; e aitambé sé que vós vos clamats d'ell e no li volets aquell bé que li deuríets voler, vós e els altres, dats si és per vostre tort o per lo seu. E ara seria hora d'adobar allò mellor que neguna saó del món, perquè jo he mellor raó de metre-me en sa fazenda que negun hom; e ço que els altres no li gosen dir, li diria jo tan traüdamment con a un cavaller. E creet vós en veritat que, si tort vos té, que el li diré e li ho fará adobar; e, si no lo quer fer, que em mostra-

2340. Ja hem indicat que l'*Itinerari* de MIRET no dóna cap notícia sobre l'estada del rei Jaume per terres de Castella. Però MIRET mateix (p. 234) addueix el testimoni de la *Crònica de Cardena*, que col·loca l'entrada d'Alfons X i el seu sogre a Burgos el dimecres 27 de novembre de 1269, i el casament de l'infant Ferran el 30.

2341. És a dir la casa dels Hospitalers.

ré tan despagat d'ell, que vós veurets que al cap ell lo farà; e, si no, tan despagat siré jo d'ell, en guisa que vós m'hauriets que grair de ço que jo en faria.

E sobre açò trobam-lo en altre dia pagat del rei, que desia que ell l'havia heretat e casat e li havia feit tots aquells deutes que senyor pogués fer a vassall; e semblà'ns que no ens calia entremetre, pus tan bé nos ho havia dit.

497 Puis venguem-nos-en en Tarassona,²³⁴² e el rei de Castella seguí'ns, que no es volia partir de nós mentre que fóssem en sa terra. E nós pregam-lo que tingué la festa ab nós que devia ésser de Nadal, e ell féu algunes excusacions, mas al cap hac-ho a fer per nostres pregàries e venc ab nós a Tarassona. E nós, així con era aguiat, haguem a ell e a tots aquells qui ab ell venien tot ço que mester havien; e faem-ho així, que cada ric hom qui ab ell vingués prengués en sa tenda pan e vin e cera e salsa e fruita e totes aquelles coses que mester hagués, per tal que la un no embargàs l'altre en aquelles coses²³⁴³ que demanàs.

498 E estec aquí set dies ab nós, e en aquests set dies donam-li set consells qui faés en ses faenes. Lo primer consell fo que, pus sa paraula hagués promesa a negú, que en totes guises la'ls complís, que més li valia haver vergonya de dir de no a aquell qui aquella cosa demandaria, que no haver dolor en son cor de no complir allò que hauria promès. L'altre consell fo que, pus carta hagués feita a negú, que la li tingué, e el guardàs primer si faria a fer o no. Lo tercer consell fo que retingués tota sa gent, car gent estava a tot rei que la gent que Déus li ha comanada sàpia retener a grat e a plaer d'ells. Lo quart consell fo que si a retener n'havia negú, que en retingués dues partides, si tots no els podia retener, ço és, l'Església e els pobres e les ciutats de la terra, car aquells són gent que Déus ama més que no fa los cavallers, car los cavallers se lleven pus tost contra senyoria que els altres; e, si tots los podia retener, que bon seria, e, si no, que aquests dos retingués, car ab aquests destruiria los altres. Lo cinquè consell fo que Déus li havia dada Múrcia, e nós, ab nostre Senyor, la li havíem ajudada a pendre e a guanyar; e que les cartes que nós havíem feites als pobladors de Múrcia e, puis, les que ell los havia feites, que no les tenia hom, ans les los trencaven e les los tolien les heretats, e que daven les vint tafulles o trenta o, al qui més en daven, daven-ne cinquanta, e que cinquanta tafulles no eren sinó dues jовades de València, que no fan sinó dotze cafices de sembradura; e que era la mellor vila que solia ésser en l'Andalusia,²³⁴⁴ llevada Sivília, e que dices-

2342. MIRET, p. 434, suposa que el rei degué partir de Burgos entre el 10 i el 12 de desembre.

2343. *coses*: CDENV hi afegeixen *que devia pendre, e així faem-ho en aquesta manera damunt dita que no creem que ens fallís algun a qui ració no faéssem donar de perdius e de raïms estojats e de totes aquelles coses*. [J. B.]

2344. Observem novament, com en el § 450, el sentit ample de la paraula Andalusia, semblant al sentit de la paraula *Andalus*.

sen les gents que ell ni sos hòmens no la sabessen partir, que fort hi errava,²³⁴⁵ e que ja negun temps no seria bona Múrcia, si no hi faia una cosa, ço és:

—Que hi façats cent hòmens de valor que, quan vós venrets en la ciutat, que us sàpien acollir, e que hi façats tant que hi sien bé heretats (car per cent tafulles ni per dues-centes un home de valor no seria bé heretat); e de l'als hagen-ho menester, e així farets bona vila. E, si ho havets dat a hòmens que no hi estien, que us avingats ab ells e donats-ho a pobladors.

L'altre consell fo que no faés justícies amagadament, car no era de rei que ell faés justícies en sa casa ni amagadament.²³⁴⁶

499 E ell eixí's de Tarassona e anà-se'n a Fitero;²³⁴⁷ e d'aquí venc-nos missatge que ell era fort malalte de la cama, d'un colp que un cavall li havia dat en Burgos. E nós anam-hi tantost, e foren ab nós tro a quatre o a cinc cavallers, e nostra companya, e veem-lo e conhortam-lo. E menam ab nós un nostre cirurgià qui havia nom mestre Joan²³⁴⁸ e llevam ab nós tot ço que mester hi haviem. E estiguem aquí ab ell tro a quatre o a cinc dies; e ell pregà'ns molt carament que nos en tornàssem, que ell guarit era. E ell anà-se'n en Castella, e nós venguem-nos-en a Calataiú e estiguem en Catalunya bé per un mes o pus.²³⁴⁹

500 E, passat un mes, venguem-nos-en en el regne de València²³⁵⁰ e trobam que hi havia haüda baralla entre aquell que tenia lloc nostre e un altre, per nom Gui-

2345. Recordem com Jaume I havia sabut solucionar els conflictes de les particions de Mallorca i València, i comprendrem amb quina autoritat podia ara parlar al seu gendre.

2346. Observem el seny i el sentit pràctic, la dignitat i l'experiència que resplendeixen en aquests consells de Jaume I. Però, contra el que ha indicat en anunciar-los, no són set, sinó solament sis. Ell, que havia adaptat la seva conducta i la seva actuació a unes tals normes, podia, amb tota autoritat, parlar en aquesta forma al seu gendre. Malauradament per a ell i per als seus pobles, Alfons el Savi, abocat ja a la ruïna, no va saber, ni potser va voler, seguir-los.

2347. MIRET (p. 434) calcula que això degué esdevenir-se cap al 20 de desembre. Cal tenir en compte, però, que el *Llibre* diu que els dos reis van passar ensems el Nadal a Tarassona. — Fitero és una població de la província de Sòria, a una jornada de Tarassona.

2348. Es tracta, probablement, de mestre Joan Jaume, cirurgià, a qui l'infant Pere, amb document expedit a Barcelona, el 18 de gener de 1275, confirmava la donació que li havia fet d'una carnisseria a València (MIRET, p. 516).

2349. Sabem documentalment que Jaume I era a Calataiú el primer de febrer de 1270 (MIRET, p. 435). Això ens permet de suposar, d'acord amb el que diu el *Llibre*, que hi havia passat tot el mes de gener.

2350. Sabem que el rei es trobava a la ciutat de València el 10 de febrer de 1270 (MIRET, p. 435). [El 1267 Jaume I havia nomenat lloctinent seu al regne de València el seu fill Pere Fernández d'Híjar, però no se sap ben bé fins quan l'exercí perquè l'infant Pere també exercí el càrrec de procurador del seu pare a València (com també a Catalunya i a Aragó) entre 1268 i 1272; els càrrecs de l'infant i de Pere Fernández podien haver coexistit. Pel que fa a Guillem Escrivà, deu ésser el fill del batlle i procurador reial Arnau Escrivà: J. V. CABEZUELO, *Poder públic*, p. 55-59. M. T. F.]

llem Escrivà;²³⁵¹ e nós donam-li nostra sentència. E puis En Guillem Escrivà e altres de la vila acusaren aquell nostre batlle; e nós oïm lo fait atretal e donam-hi nostra sentència e castigam-los, enaixí que la ciutat romàs en pau e en bon estament.

[EL REI DE CASTELLA VISITA EL REGNE DE VALÈNCIA]

501 E puis venc-nos ardit que el rei de Castella se volia veer ab nós entre Requena e Bunyol;²³⁵² e nós responem-li que ens plaïa. E eixim a ell per reebre-lo, per cor que nós li mostràssem el regne de València; e eixim a ell a Bunyol e puis al camí de Requena²³⁵³ e reebem-lo bé e gent, a ell e a la regina,²³⁵⁴ car pus que nós l'haviem casada ab lo rei de Castella no era entrada en nostra terra.²³⁵⁵ E, ans que ell vengués, ordonam con fos ben recollit del bisbe²³⁵⁶ e dels cavallers e dels bons hòmens de la ciutat. E faeren fer jocs molts e de meravelloses e diverses;²³⁵⁷ e fo la vila bé encortinada, e llits per les places de la vila.²³⁵⁸ E entrà en la ciutat, e fo acollit bé e alegrement, sí que mellor no poguera ésser acollit en vila neguna que fos poblada de cent anys a ençà con ell fo acollit e ben bastat de tot ço que havia mester. E tenguem-lo alegre e pagat de tot ço que hac mester mentre hi fos ab nós, e de casa e d'altres coses.

2351. Es tracta, segurament, d'un Guillem Escrivà al qual el rei confessa deure certa quantitat, valor d'una galera que Carroç, senyor de Rebollet, havia armat a la ciutat de València. ¿Fóra també el Guillem Escrivà que va morir l'any 1285, en el combat de Santa Maria d'agost, en la lluita contra la croada de Felip l'Ardit, segons explica DESCLOT (cap. CLIX)? Quant al qui tenia «el lloc nostre», que, pel que diu tot seguit, devia ésser el seu batlle, no hem sabut esbrinar de qui es tracta. Com tampoc no hem sabut trobar, entre els documents expedits pel rei en la seva llarga estada al regne de València, cap que es refereixi a aquestes sentències dictades per ell. En tot cas, Guillem Escrivà sembla haver romàs en la gràcia del rei, perquè el trobem entre els testimonis de la sentència del rei en el plet de la universitat de Lliria amb Blasc Ximénez d'Arenós (MIRET, p. 442).

2352. Bunyol, en la província de València, partit judicial de Xiva. Sobre Requena, vegeu abans § 381.

2353. No tenim notícies documentals d'aquesta eixida del rei Jaume a rebre el rei de Castella. El fet degué tenir lloc pel mes de maig de 1271. Vegeu més avall. [Un comentari sobre aquesta visita a València, en el marc de les relacions entre Jaume I i Alfons el Savi, a: R. I. BURNS, *Warrior Neighbors*, p. 147-202. M. T. F.]

2354. *regina*: CDENV hi afegeixen *e molt alegrement e honrada. E nós pregam al rei que entràs en València, e ell atorgà'ns-ho e plac molt a la regina.* [J. B.]

2355. Hi havia estat molt a la vora, al monestir de Huerta, segons hem vist en el § 483, però és cert que no hi havia entrat.

2356. El bisbe de València era aleshores Andreu Albalat.

2357. *diverses*: CDENV hi afegeixen *coses.* [J. B.]

2358. No es veu bé en què podien consistir aquests llits per les places.

502 E puis partí's de València, e nós anam ab ell tro a Villena,²³⁵⁹ e pregà'ns que estiguéssim allí, ensems ab ell tres dies, e faem-ho. E puis presem aquí comiat d'ell, e ell anà-se'n envers Múrcia, e nós vinguem-nos-en a Xàtiva²³⁶⁰ e d'aquí anam-nos-en vers Dénia.²³⁶¹ E aquí nós faem una pobla que ha nom Oribloï e faem altra pobla en vall d'Albaida, que ha nom Montaverner.²³⁶²

[EL REI CASTIGA DON ARTAL DE LUNA.
PROJECTE DE CASAMENT DE L'INFANT JAUME]

503 E un dia nós nos anàvem deportar contra Biar, e, quan fom a Ontinyent,²³⁶³ vengueren-nos hòmens de Suera²³⁶⁴ e dixeren-nos que en un aguait e celada que

2359. Ni en l'any 1270 ni en el 1271, que són aquells a què poden correspondre aquest fets, en els mesos de febrer i març, no trobem en l'*Itinerari* de MIRET cap estada a Villena. Hi ha, però, algun espai en què encabir-la, com els sojorns subsegüents indicats per la crònica.

2360. El 24 de febrer de 1271 el rei Jaume es trobava a Xàtiva (MIRET, p. 446). Es tracta d'aquest sojorn?

2361. Posteriorment a la data indicada de Xàtiva (n. 2360), el rei va tornar a la ciutat de València (MIRET, p. 447). I encara hi signa documents el dia 3 de maig de 1271. Però la notícia subsegüent que tenim del sojorn reial és de Dénia, el 20 de maig (MIRET, p. 448-449). I ara sí que, amb tota certitud, podem afirmar que aquest sojorn és el mateix de què parla la crònica. Vegeu notes següents.

2362. La vall d'Albaida està situada entre Serragrossa i Benicadell, en l'actual província de València, travessada pel riu del mateix nom. El rei era encara a Dénia el dia 16 de maig. No tenim notícia documental de la fundació de la pobla d'Oribloï; però, en canvi, sabem que el rei, després de Dénia, va anar a la vall d'Albaida, on expedeix documents el dies 26 i 28 de maig de 1271. Un dels documents del 26 duu aquesta data: «Data in valle de Albayda, in populacione quam dominus Rex ibi facit». I un altre diu: «Data in valle de Albayda, in populacione quam dominus Rex ibi faciebat». No pot, doncs, restar cap dubte. Afegim encara que en el primer d'aquests dos documents, el rei rep comptes de l'alcaid de Godalest, Bernat Taverner. ¿Fóra ell qui hauria donat el nom de Montaverner a la nova població? Damunt d'aquesta datació segura, i tenint en compte el que diu el *Llibre*, es pot conjecturar que l'estada del rei i la reina de Castella a València fou la mateixa que l'estada del rei Jaume immediatament anterior a l'estada a Dénia i a la vall d'Albaida, o sia la que els documents assenyalen en els mesos abril-maig de 1271 (MIRET, p. 447-448). Endemés, entre el 3 de maig, darrera data documental a València i el 10 de maig, primera data documental a Dénia, hi ha prou espai per encabir l'anada dels reis a Villena, l'estada de tres dies en aquesta població, el comiat, l'estada del rei Jaume a Xàtiva i la seva anada a Dénia. [La carta de població de Montaverner, on el rei promocionava una vila nova, fou feta el 26 d'agost de 1271, quan Jaume I ja era a Pina: E. GUI-NOT, *Cartes de poblament*, doc. 152. M. T. F.]

2363. O sia Ontinyent, població de la província de València, cap de partit judicial, al Sud-oest d'Albaida. Després de l'estada a les pobles en construcció de la vall d'Albaida, el rei va tornar breument a València: l'hi sabem del 29 maig al 3 de juny (MIRET, p. 449-450). Però el dia 5 de juny ja el retrobem a Albaida, i el dia 6 ja expedeix un document a Ontinyent. És el sojorn de què parla la crònica.

2364. Suera o Zuera, població aragonesa, en l'actual província de Saragossa, a la vora del riu Gállego.

N'Artal de Luna ab cavallers e ab peons havia fait que els havia morts vint-e-set hòmens. E sobre açò nós tornam a València²³⁶⁵ e puis entram-nos-ne en Aragó.²³⁶⁶ E, nós venent a Torrelles, que és prop de Camarena, aldea de Terol,²³⁶⁷ venc-nos l'infant Don Jaime,²³⁶⁸ fill nostre, e ab ell l'abat de Poblet;²³⁶⁹ e dix nos allí, en Torrelles, con li havien parlat casament, lo rei de França e la regina, ab la comtessa de Nivés;²³⁷⁰ e que el rei e la regina li ho havien promès e que li havien dat dia. Per què ens pregava e ens clamava amor e mercè, con a pare e a senyor, que nós li acorreguéssim en tal manera que aquell fait pogués fer a honrament de nós e d'ell. E nós, en altre dia, entram-nos-en en Camarena e d'aquí entram-nos-en en Terol,²³⁷¹ e donam-li aquí quaranta milia sous en aur, en ajuda de fer les despees damunt dites.²³⁷²

504 E puis d'aquí anam-nos-en a Saragossa²³⁷³ e enviam per Do Artal de Luna, que vingués a nós la vespra de Sancta Maria d'agost.²³⁷⁴ E en l'altre dia nós preïcam.²³⁷⁵ E puis Do Artal vingué a la terça citació que nós li faem,²³⁷⁶ e aquells de

2365. Sabem que el rei tornava a ésser a València el dia 18 de juny de 1271 (MIRET, p. 450).

2366. Els darrers documents del rei datats a València són del primer d'agost. MIRET, p. 451. El dia 8 el trobem a Cella, població aragonesa del partit judicial d'Albarrasí (*ibíd.*, p. 452).

2367. La citada estada a Cella deu ésser posterior a aquesta estada a Torrelles, segons l'itinerari que el rei va seguint. Camarena era aldea de Terol, com diu el *Llibre*. Avui forma part del seu partit judicial, de la seva diòcesi i de la seva província.

2368. Aquest és un dels pocs casos en què el ms. de Poblet posa el nom de l'infant Jaume en aquesta forma.

2369. L'abat de Poblet era en aquesta data, i segons JAUME FINESTRES (*Historia del Real Monasterio de Poblet*, I, Barcelona, 1746, p. 264), Arnau Duliola, que va governar fins al 1275. [L'abat Arnau d'Oliola regí Poblet entre 1268 i 1276: A. ALTISENT, *Història de Poblet*, p. 138. M. T. F.]

2370. El rei de França és sant Lluís; la reina, Margarida de Provença; la comtessa, la de Nevers.

2371. No tenim notícia documental d'aquesta estada del rei a Terol; però ens sembla que també ha d'ésser anterior a l'estada del rei a Cella, citada en la n. 2366.

2372. Aquest projectat matrimoni de l'infant Jaume no va arribar a realitzar-se, com no s'havia realitzat un altre projectat matrimoni: amb la filla del comte Amadeu de Savoia (ZURITA, llib. III, cap. LXXI). I, finalment, va casar-se amb Esclaramonda, germana del comte Roger Bernat III de Foix.

2373. Després del citat sojorn a Cella, el dia 8 d'agost el rei va passar per Villadolç, prop de Daroca, i per Carinyena (dies 11 i 12 respectivament), i el dia 13 ja era a Saragossa (MIRET, p. 452).

2374. Doncs, el dia 14, ja que dita festa és el 15.

2375. L'altre dia degué ésser el dia de Santa Maria. La crònica no ens diu sobre què va «preïcar» el rei. Ben entès que la paraula «preïcar» no és presa ací en el sentit de parlament de caràcter religiós, sinó de parlament en públic. El rei Jaume, com el seu descendent Pere el Cerimoniós, sembla que hi era força afeccionat. De què devia parlar al poble de Saragossa? Probablement, es tracta d'un parlament de justificació per la seva retirada de l'expedició a Terra Santa. Degué ésser un discurs de propaganda a favor seu.

2376. La darrera citació, doncs; perquè les citacions, en cas d'incompareixença, havien d'ésser tres.

Suera mogueren sa demanda e son pleit d'aquells hòmens que ell havia morts en aquell aguait. E Do Artal demanà'ns que li donàssem per raonador Don Joan Gil Tarín,²³⁷⁷ e nós donam-lo-li. E començà el pleit entre ells e ell, e fo aital la fi: e un dia nós érem en Eixea,²³⁷⁸ e venc a nós Don Pero Cornell e sos amics e pregaren-nos que el preséssim a mercè. E nós haguem nostre acord e presem-lo a mercè en esta manera: que li manam que esmenàs lo mal que havien feït sos hòmens als hòmens de Suera e que donàs vint mília sous, e ell que eixís, ab los cavallers qui ab ell foren, per cinc anys, del nostre regne;²³⁷⁹ e els hòmens d'Erla²³⁸⁰ que n'eixissen per tres anys, e un escrivà que ell havia, qui hi havia gran mal feït, que n'isqués per tots temps. E nós donam-ne deu mília sous als òrfens e a les vídues, per los marits que hi havien perduts, e vinguem-nos-en a Saragossa.²³⁸¹

[ENTREVISTA ENTRE EL REI JAUME I EL REI DE CASTELLA A ALACANT]

505 E, nós estant en Saragossa, venc-nos missatge cuitat del rei de Castella que nós nos veéssim ab ell per grans feïts que havia mester a aguiar dels nostres feïts

2377. Es tracta del ciutadà de Saragossa d'aquest nom, personatge molt important, com es pot veure sense sortir de les planes del *Llibre* (§ 519). Fou salmedina de Saragossa (MIRET, p. 510 i 521). Quan l'infant Pere va redactar una protesta secreta contra les donacions del seu pare, entre els alts personatges que hi figuren com a testimonis, hi ha Joan Gil Tarín, al costat d'Esteve Gil Tarín (SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 112). [Sobre els Tarín: M. DE BOFARULL Y DE SARTORIO, *El registro del merino de Zaragoza, el caballero Gil Tarín 1291-1312*, transcrito, anotado y acompañado de apuntes biográficos de la familia de Tarín, Saragossa, 1889. M. T. F.]

2378. No tenim notícia documental d'estada del rei a Eixea fins al primer de març de l'any següent de 1272 (MIRET, p. 459). I, malgrat la distància cronològica, creiem que, realment, l'estada a què es refereix la crònica deu ésser aquesta. Vegeu més avall, n. 2379.

2379. D'Eixea, on va romandre fins al 15 de març de 1272, el rei va anar a Luna, i allí, el dia 17, va dictar aquest decret bandejant i foragitant de la terra Artal de Luna i els seus seguidors Lope Ortiz de Santí, Dídac Garcia i altres (MIRET, p. 460). Aquest és el motiu pel qual creiem que cal col·locar en aquestes dates els fets referits per la crònica. ZURITA, llib. III, cap. LXXX, afirma que la sentència fou dictada pel rei a Eixea, en el monestir de frares menors, el 12 de març. Potser el document en què consta no fou expedit fins al cap d'uns quants dies, i aquesta és la causa d'aquesta diferència de data. De totes maneres, Zurita també col·loca els esdeveniments per aquest mateix temps. [Vegeu abans nota 2165. Sobre l'acció del rei contra Artal de Luna: F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 305-306, 328, 330, 339, 361, 365-366, 370-371, 377, 379. Artal de Luna es reconcilià amb la monarquia en temps del rei Pere el Gran, quan necessità tothom per a l'empresa de Sicília, en la qual participà, com el seu germà Lop Ferrenc; també participà en la defensa d'Aragó contra França el 1285: F. DE MOXÓ, *La casa de Luna*, p. 86, 95, 213, 217-222. M. T. F.]

2380. Erla, població a la vora del riu Arba de Riel, en l'actual província de Saragossa, a poca distància d'Egea o Eixea.

2381. No tenim notícies de tornada del rei a Saragossa després de l'estada a Eixea esmentada en la nota 2378. Les etapes subsegüents són Luna i Osca (MIRET, p. 460).

e dels seus. E nós enviam-li Don Jacme Sarroca,²³⁸² sagristà de Lleida, qui era notari nostre; e enviam-li a dir per ell que nós érem molt afaenats, e ço que volia dir a nós, que ho dixés a ell, car aitambé ho fariem nós per sa carta con si el víssem de present. E ell tramès-nos a dir que no ho volia, ans nos pregava que nós nos víssem ab ell en totes guises, car coses hi havia que no les diria a home del món, sinó a nós.

506 E sobre açò nós partim de Saragossa e anam-nos-en vers Alacant, on ell era,²³⁸³ així con ell nos ho havia enviat a dir. E, quan fom ab ell, dix-nos que ell sabia per cert que aquells rics hòmens nostres²³⁸⁴ havien feites covinences ab los rics hòmens de Castella e ab los moros, que fossen contra nós. E demanà'ns de consell què faria del feit del rei de Granada e dels raeces; e dix-nos, encara, que el rei de Granada li proferia ajuda contra los raeces, e los raeces contra el rei de Granada; e que li'n consellàssem què en faria ni a qui ajudaria.

507 E nós consellam-li que, a aquell a qui hauria feita covinença primerament d'ajuda, que a aquell ajudàs; e demanam-li que qual era aquell, e ell dix-nos que

2382. Jaume Sarroca era aleshores l'home de confiança de Jaume I. Era, en efecte, sagristà de Lleida, com ja ha indicat la mateixa crònica en els §§ 487 i 489, i era també notari del rei i degà del capítol de València (MIRET, p. 437-438). Com ja hem indicat i com també ha dit la crònica (*loc. cit.*), fou després bisbe d'Osca. Aquesta privadança del rei fou causa que al començament del regnat del seu fill Pere el Gran, com s'esdevé sovint en aquests casos, hagués de passar per un període de desgràcia i hagués de justificar-se. [Treballs sobre Jaume Sarroca posteriors a la publicació de l'edició de les Cròniques: J. RIERA I SANS, *La personalitat eclesiàstica del redactor del «Llibre dels Feyts»*, «X Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Comunicaciones, 1-2, p. 575. A. ALTISENT, *El autor de la tumba de Jaime Sarroca*, *ibidem*, p. 281-285. D. J. BUESA CONDE, *La diócesis de Huesca-Jaca en tiempos de Jaime I*, *ibidem*, p. 77-85. J. TRENCHS, *Jaume Sarroca y la escribanía de Jaime I*, *ibidem*, p. 607-621. M. T. F.]

2383. Poc temps abans de l'estada a Eixea i a Luna de què hem parlat en les n. 2378 i 2379, el rei Jaume va fer una ràpida anada d'Aragó a València. No veiem que aquesta de què parla ací la crònica pugui encabir-se en cap altre moment de l'*Itinerari* de MIRET sinó en aquest. El rei, que era a Saragossa al començament de gener, fins al 13, el 14 era a Calataiud i passa la resta del mes per altres poblacions aragoneses. La darrera on l'hi sabem és a Daroca, on era encara el 29 de gener. Res no s'oposa que d'allí anés a Saragossa i que de Saragossa partís, com diu la crònica, cap a Alacant, perquè del 29 de gener al 16 de febrer res no sabem del rei, i el 16 de febrer el trobem a la ciutat de València. Vegeu MIRET, p. 457-459, el qual també apunta: «Fou potser aquesta vegada que D. Jaume arribà fins a Alacant per veure's amb son gendre Alfons de Castella, segons aconta el *Llibre dels Feyts*.» Probablement, el que va esdevenir-se és que, havent tornat també de València cap a Aragó aquesta vegada, el redactor de la crònica va sofrir una confusió i va creure que els fets relatius a Artal de Luna havien tingut lloc després de l'estada a València de 1271 i no després dels de 1272, com degué esdevenir-se en realitat. Ara: de notícia relativa a l'anada del rei Jaume fins a Alacant no en tenim cap de documental.

2384. De quins rics homes es tracta? D'Artal de Luna expulsat i dels seus seguidors? Si no, no es veu a quins pot referir-se.

el rei de Granada. E nós dixem-li que si el rei de Granada havia covinença ab ell e no la li havia trencada, la covinença, que la li tengués; mas si el rei de Granada li havia trencada covinença, que no la li atenés, ans fos ab los altres raeces, e que en podia prendre covinença ab ells, sí que no en valria menys sa fe. E que ens plaïa fort quan los havia partits així, que més valia que fossen dues partides que una sola. E ell respòs que el consellàvem bé e que ho faria així.

[DISSENSIONS ENTRE EL REI I L'INFANT PERE PER L'AFER
DE FERRAN SÀNXYZ DE CASTRE]

508 E així partim d'ell e venguem-nos-en en terres de València. E, quan nós partim de València e fom en Morvedre, e envià'ns Ferran Sànxez de Castre una carta e un hom seu. E dix-nos en la carta que l'infant Don Pere era vengut a Borriana per matar-lo; e cercaven-lo dejós lo llit ab espaes e per un cànem que havia en la casa; e, si no fos ell sabidor, que es n'eixí ab sa muller, hagren-lo pres. E sobre açò, quan nós ho oïm, pesà'ns molt e dixem que volríem que ens costàs mil marcs d'argent, que no ho sabés negú sinó nós e l'infant e Ferran Sànxez.

509 E partim d'aquí e vinguem-nos-en en Aragó,²³⁸⁵ e manam cort a l'infant e als rics hòmens a Lleida, e que hi fossen tots a mitja Quaresma.²³⁸⁶ E fom aquí nós e l'infant e els rics hòmens de Catalunya e d'Aragó,²³⁸⁷ e mostram-li, a una part, denant alguns privats nostres e seus, per què havia trasnuitat²³⁸⁸ a Ferran Sànxez

2385. Després de l'estada a la ciutat de València el dia 16 de febrer, la primera data que trobem en l'*Itinerari* de MIRET (p. 459) és la del 26 del mateix mes a Langa del Castillo (partit judicial de Daroca) i tot seguit a Eixea el primer de març.

2386 Durant l'estada a Eixea, que hem assenyalat en la nota anterior, Jaume I va convocar, en efecte, Corts celebradores a Lleida, als catalans, «in medio instantis quadragesime» (MIRET, p. 459). La data de la convocatòria és de primer de març: l'objectiu, «celebrare curiam... pro aliquibus magnis negociis de quibus volumus loqui vobiscum». ZURITA, llibre III, cap. LXXXII, va col·locar la celebració d'aquestes Corts a Eixea mateix, fonent-les amb els esdeveniments recontats en el § 504.

2387. Sabem pels documents que el rei era a Lleida el dia 4 d'abril de 1272. La data anterior en MIRET, *Itinerari*, p. 461, és del 25 de març a Fraga. Sabem que eren prop del rei els bisbes de Lleida i Vic, els vescomtes Ramon de Cardona i Guillem de Castellnou, Ramon de Montcada, Pere de Berga, Bernat Guillem d'Entença, Blasc d'Alagó, Guillem Ramon de Montcada, Berenguer d'Anglesola, Galceran de Pinós i molts altres (vegeu MIRET, p. 462-463). Quant a l'infant Pere, no va acudir a les dues primeres citacions del rei, però a la tercera va presentar-se a Lleida, tal com diu el *Llibre*. Sabem que s'hi trobava el dia 7 d'abril (vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 320).

2388. És singular l'ús del verb *tranuïtar*, en el sentit que aquí li dona el *Llibre*. En general, vol dir passar la nit sense colgar-se o colgant-se a altes hores. — Quant als privats de l'infant Pere a què es refereix la crònica, sabem que hi havia aleshores a Lleida Guillem de Castellnou i Maimó de Castellolí, personatges habituals en el seu seguici. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 321.

per destruir-lo e morir. E ell respòs-nos que ell no hi era vengut per cor que l'ociés; e nós dixem-li que ben semblava que ab cor d'ociure hi venia, car havia entrat en la cambra on ell solia jaer e sa muller e cercaven-lo dejós lo llit e dejós cànem que hi havia ab espaes tretes. E entenem, nós e altres qui eren ab nós, que la defensió que ell faïa no era suficient; e sobre açò emparam-li la procuració que ell tenia de nós.²³⁸⁹

510 E, quan açò fo feit, vinguem-nos-ne en terres de València;²³⁹⁰ e ans que nós hi fóssem, era-hi ja l'infant.²³⁹¹ E eixí'ns acollir bé a Borriana, quan nós entràvem,²³⁹² que venc a nós; e entram caçant. E ab gran alegria vinguem-nos-en a Morvedre e puis a València.²³⁹³

511 E, nós a València estats bé quinze dies,²³⁹⁴ venc-nos el bisbe de València²³⁹⁵ e frare Pere de Gènova e En Tomàs de Jonqueres, savis en lleis,²³⁹⁶ e En Jacme

2389. L'infant Pere exercia des de l'any 1257 el càrrec de Procurador general de Catalunya, i des de la mort de l'infant Alfons (1262) també el de Procurador general d'Aragó (SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 40-43 i 85-86). I ara, una anotació de l'A.C.A., reg. 18, f. 81, ens informa: «anno domini .Mº. CCº. LXXº, secundo, die dominica .III.º idus aprilis, que fuit .XV.º die ante festum Pasce, emparavit dominus Rex Infanti Petro, filio suo, omnes procuraciones Aragonum et Catalonie ac Valencie, et prohibuit eidem ne cenas recipiret in terra sua». FERNANDO FONDEVILLA, *La nobleza catalanoaragonesa capitaneada por Ferran Sánchez de Castro*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragón», p. 1107; F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 321-322. [L'infant Pere actuava com a procurador confirmant privilegis o concedint-ne al regne de València des del 1268, però no hi ha constància, per ara, de cap nomenament pel que fa a València, només de la destitució: J. V. CABEZUELO, *Poder público*, p. 55-59. M. T. F.]

2390. La darrera data documental d'estada del rei Jaume a Lleida és del 25 d'abril de 1272. Després el rei va recórrer Catalunya, va travessar el Pirineu i va arribar fins a Carcassona, Montpeller i Agde, i no fou sinó pel maig de 1273 que Jaume I va tornar a València (MIRET, p. 463-481). Ja hem fet observar en el nostre *Pere el Gran*, 1ª part, p. 323-324, que també ara procedia de Lleida, i que aquesta pot haver estat la causa de la confusió del cronista fent-lo anar directament de Lleida a terres valencianes.

2391. L'infant Pere, en efecte, després de les Corts de Lleida, va passar directament al regne de València, i probablement hi va romandre tota la resta de l'any 1272 i els primers mesos del 1273. Es trobava a la capital quan va arribar-hi el seu pare. SOLDEVILA, *loc. cit.*

2392. No tenim cap notícia que confirmi aquesta indicació del *Llibre*.

2393. Com que no tenim cap notícia documental de l'estada del rei a Borriana, tampoc no en tenim cap de l'estada del rei a Morvedre. Sabem, en canvi, que el 15 de maig ja era a la capital. MIRET, p. 481.

2394. Sabem que el dia 2 de juny el rei Jaume ja no era a València, sinó a Dènia. Això devia, doncs, esdevenir-se cap allà als darrers dies de maig (MIRET, p. 482).

2395. El bisbe de València era aleshores Andreu d'Albalat.

2396. Fra Pere de Gènova és sens dubte un fra P. de Genoja, al qual, ensems amb fra Ramon Martí i fra Andreu de Segarra, el rei Jaume havia encomanat en 27 de març de 1264 la coneixença de totes les causes contra els jueus per blasfèmies contra Crist i la Mare de Déu: ells eren els únics

Sarroca, qui era sagristà de Lleida e depuis fo bisbe d'Osca.²³⁹⁷ E nós denant ell dixem a l'infant e el pregam que ell no volgués fer tan gran cruesa²³⁹⁸ en lo feït d'En Ferran Sànzez, que, pus son frare era, que ell li faria dret en nostre poder de tot clam que ell hagués d'ell; que li pregàvem e el manàvem que ho presés, car, pus dret volia hom fer en poder del rei de la terra, raó era que ho presés, e majorment car hi havia tan gran parentesc. E, si no, que li faïem saber que nós lo li defendríem, pus ell li era aparellat de fer dret. E, pus açò no li tengués prou, que, si li faïa mal, que ab nós ho hauria a haver, no tan solament ab ell.

512 E sobre açò dix que s'acordaria e que ens respondria. E nós demanam-li quan, e ell dix que ens respondria en l'altre dia; e nós dixem-li que ben deïa, que on mills s'acordaria, mills trobaria ço que deuria fer. E quan en l'altre dia, nós esperam sa resposta que ens faés, e no la'ns féu. E, quan vengué a cap del tercer dia o del quart, dixeren-nos que l'infant se n'era eixit defora la vila, e ab dos cavallers o ab tres, e que es n'era anat son perpunt vestit e son camisol²³⁹⁹ e son capell de ferre al cap e cavalgant en son cavall. E, quan nós ho oïm, meravellam-nos-en fort per dues raons: la una, quan no volia prendre dret d'ell en nostre poder; l'altra, perquè s'eixia de nuit de València, car no el calia; que, quan fos que ens dixés de no, nós no ens havíem a captènr mal d'ell, si doncs ell no faés mal a Ferran Sànzez o a les sues coses.

513 E, ell eixit de la vila, a pocs dies venc Ferran Sànzez a nós, a València, e gràs-nos molt la mercè que nós li havíem feita en parlar nós a l'infant per sa raó. E, quan hac estat ab nós bé per vuit dies, anà-se'n sa carrera e tornà en sa terra.²⁴⁰⁰ E nós estant en València, e era ab nós N'Eixemèn d'Urrea, son sogre de Ferran Sànzez,²⁴⁰¹

que podien imposar-los penes (MIRET, p. 349). Es tracta, doncs, d'un frare predicador de força relleu en el seu temps. Pel que fa a Tomàs de Jonqueres no hem sabut trobar cap altra notícia que hi fes referència. Una mica més avall (§ 515), el *Llibre* diu que era clergue. [Tomàs de Jonqueres, jurista i clergue, fou procurador de l'infant fins que els nobles el rebutjaren perquè era de baixa condició social: F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 324, 326, 328. R. I. BURNS, *El dret canònic*, p. 56. M. T. F.]

2397. Nova insistència a recordar que Jaume Sarroca va ésser més endavant bisbe d'Osca. I, com que, segons hem dit (§ 487, n. 2293), el nomenament fou l'any 1273, encara aquests passatges de la crònica foren redactats després d'aquesta data.

2398. *cruesa*: Lliçó preferible de CDENV; H *cueza*. [J. B.]

2399. El camisol, segons GIESE, *Waffen nach den katalanischen Chroniken*, p. 152, era potser una cota de malles o camisa de malles. [Sobre el camisol, que era efectivament de malles: M. DE RIQUER, *L'arnès del cavaller*, apartat 11, p. 30-31 i apartat 21, p. 51. M. T. F.]

2400. No posseïm, per aquest temps, cap altra notícia de Ferran Sànzez.

2401. Com hem indicat, Ferran Sanxes estava casat amb Aldonça Urrea, filla de don Eixemèn.

e Don Ferrís de Liçana²⁴⁰² e Don Pere Martínez de Luna²⁴⁰³ e En Tomàs de Jonqueres,²⁴⁰⁴ e duxeren carta de creença e dixeren que volien parlar ab nós denant nostres rics hòmens e denant cavallers e hòmens de vila. E nós faem-los ajustar. E, quan foren ajustats, llevà's en peus En Tomàs de Jonqueres e dix de part de l'infant:

514 —Sényer, l'infant envia a vós En Rui Xeménez e mi, qui venim a vós. E diu-vos que la moguda que ell féu l'altra vegada, de València,²⁴⁰⁵ que no la féu per mal negú ni per fer honta a vós, mas car no us volia dir de no de ço que vós lo demanàvets. E diu-vos una paraula que havia tenguda secreta tro a ara, perquè vós tant lo cuitàvets: que us diu que Ferran Sànxez ha feites contra vós tals coses, que vós no en devets pregar per ell ni devets voler que ell li perdó; com aquell qui ha dit que vós no devets regnar e cercà que fossen donades metzines a l'infant e

2402. Aquest Ferrís de Liçana és potser el Marc Ferrís de Liçana, germà de Ferran Sànxez per part de mare (Blanca d'Antilló). FONDEVILLA, *La nobleza catalanoaragonesa capitaneada por Ferran Sánchez de Castro*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragón», p. 1070. Per aquest temps apareix entre els testimonis de documents reials datats a Xàtiva el 14 de juny de 1273, i a Alzira el 19 del mateix mes, a Setaigües el 3 d'agost, i a València el 19 i el 20 del mateix mes (MIRET, p. 483-485). Resta, doncs, confirmada la versió del *Llibre*. I encara el dia 22 d'agost, Jaume I perdonava Ferrís de Liçana per tots els danys causats amb motiu de la guerra que havia sostingut contra el Conqueridor. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 325-326. En aquest lloc llancem la hipòtesi que aquests esdeveniments contats per la crònica en el § 513 van tenir lloc durant l'estada del rei a València per l'agost de 1273. Hi ha, doncs, un salt d'uns quants mesos, probablement, entre l'eixida de Ferran Sànxez i la vinguda dels missatgers de l'infant Pere. Cf. més avall, § 514, n. 2045.

2403. *Luna*: CDENV hi afegeixen *e altres que n'hi havia molts. E envià'ns l'infant sos missatges per nom Don Ruiz Eiximénez de Luna*. [J. B.] Pere Martínez de Luna apareix també entre els testimonis dels documents citats en la nota anterior, on apareix Marc Ferrís. Això acaba de confirmar la narració de la crònica. [Pere Martínez de Luna era fill d'Alemaný de Luna, senyor d'Alcalà, Pola i Almonacid, d'una de les branques de la família Luna; es casà amb Margarida Dionís i tingué un fill anomenat també Pere, que es casà amb Elvira Pérez de Sessé i premorí al pare, abans de 1282. El nét es digué igual i el 1282 vivien encara l'avi i el nét; l'avi morí vers 1296; el nét anà a Sicília el 1282, es casà cap al 1290 amb Violant d'Alagón i morí el 1326: F. DE MOXÓ, *La casa de Luna*, p. 64, 84-85. De Ruy Ximénez de Luna, fill de Ximèn de Luna, no se sap a quina branca dels Luna pertanyia; era persona propera a l'infant Pere, que quan esdevingué rei el nomenà procurador del regne de València; prengué part en l'expedició a Sicília i fou comanador de Montalbán de l'orde de Sant Jaume. Morí el 1296: F. DE MOXÓ, *La casa de Luna*, p. 75-77, 84-95. Vegeu també R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, p. 84-93, i J. V. CABEZUELO, *Poder público*, p. 59, 61-76. M. T. F.]

2404. Aquest darrer personatge apareix a vegades en el seguici de l'infant; de manera que no és estrany que aquí aparegui com a missatger seu (vegeu MIRET, p. 517 i 532, i SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 326-328). Pocs mesos abans d'aquest esdeveniment (29 desembre 1272), Jaume I li havia fet donació «en honor» del castell i vila de Liçana (MIRET, p. 457). I al cap de pocs anys, el primer de juny de 1276, l'infant Pere li lliurava les viles d'Artieda, Belsui i altres a canvi de les de Ponsà i les Celles que rebia del de Luna (MIRET, p. 532).

2405. Observem que parla d'aquesta «moguda» com d'un fet ja una mica llunyà; en tot cas, no com d'un fet recent. Això confirma el que hem dit en la n. 2402.

que us ha volguda llevar vostra terra contra vós ab rics hòmens e alts hòmens de vila. E açò provarà en son lloc e en son temps. E que hi havien estat rics hòmens e altres en aquest consell, e la major partida, d'Aragó.

515 E nós responem-li que, si ell ho volia descobrir, que a nós plauria molt, car a molt hom deïa mal, no per tal que, si ell provar-ho pogués, que no hi faéssem nós bé ço que deuríem fer; e que ens acordariem sobre açò. E eixim a una part a consell, car lo palau nostre de València era tot ple de gent, davant qui ell ho dix. E eixiren ab nós a consell Don Bernat Guillem d'Entença e Don Eixemèn d'Urrea e Don Ferrís de Liçana e Don Pere Martínez de Luna.²⁴⁰⁶ E, quan fom fora, dix-los jo:

—Mal vos diu a vosaltres, aragoneses; mester hi hauria que algú hi responés.

E dix Don Eixemèn d'Urrea que ell hi respondria; mas que el clergue aquell era vil persona, mas que en daria un altre, son contrasemble, que hi responés. E dix que hi daria un cavaller, e aquell que hi respondria. E així partim-nos del consell; e anc ell ni el cavaller no hi responeren ne hi dixeren res.

516 E sobre açò responem nós a Rui Xeménez²⁴⁰⁷ e a En Tomàs de Jonqueres que fort deïa gran paraula l'infant e a molts reptava d'aïtal cosa, mas que darien un dia a Ferran Sànxez, e ell que el guiàs, e vendria; e, si ell hi volia respondre, bé, e, si no, que nós li donàssem aquella pena que mereixia per aquell feït.²⁴⁰⁸ E sobre açò ells dixeren que no havien manament de pendre altre dia e anaren-se'n.

517 Puis nós manam nostra cort a Algezira a l'arquebisbe e als bisbes e als rics hòmens e als bons hòmens de les viles, quatre de cada una.²⁴⁰⁹ E puis venc Ferran Sànxez a nós, a València,²⁴¹⁰ e dixem-li les paraules que havien dites d'ell, e que anc Don Eixemèn d'Urrea, qui era son sogre, no hi volc respondre, nós dient-li que hi responés, a ell e als altres, car tots los deshonraven de cosa que valia menys llur fe, si veritat era; e anc negun d'ells no hi volgué respondre. E sobre açò haguem acord

2406. *Luna*: Lliçó preferible de CDENV; H *Bana*. [J. B.]

2407. El Ruiz Eiximenis de Luna de la nota 2404.

2408. És a dir, que l'infant Pere el guiés, li donés guiatge.

2409. «Aquesta indicació —hem comentat en el nostre *Pere el Gran*, 1ª part, p. 328— concorda perfectament amb les dades documentals que posseïm i sembla confirmar la nostra hipòtesi respecte a la datació de les escenes de València suara referides i comentades. Havent tingut lloc en el mes d'agost, el rei va partir de la capital valenciana la primera setmana de setembre». El trobem a Alzira del 10 al 20 de setembre. Les Corts convocades ara van tenir lloc, però, més endavant. Vegeu més avall, n. 2412.

2410. El rei, després de l'estada a Alzira que hem esmentat en la nota anterior, va tornar a València després de recórrer diverses poblacions del regne valencià. L'hi trobem el 3 i el 5 d'octubre de 1273 (MIRET, p. 487).

que anàssem a Algezira, que tenia l'infant, e aquí seriem en lo pas de l'aigua,²⁴¹¹ e poiríem-lo mellor destrènyer, si ell volia res fer contra nós. E fom aquí e estiguem-hi ççant, e escoltam què faria l'infant ne què no. E, quan nós guardam, dixerennos que l'infant era passat a un guau dejús Segaireny e que es n'era vengut a Corbera, e de vint-e-cinc tro a trenta hòmens a cavall ab ell. E nós havíem ja manada la cort, que fossen a Algezira, e era vengut l'infant Don Jaime e l'arquebisbe e els bisbes (lo de Barcelona e el de Lleida e lo de València) e Garcia Ortiz e Do Artal de Luna²⁴¹² e de les ciutats de Lleida e de Saragossa e de Terol e de Calataiú e dels altres llocs. E nós, estant e pensant lo tort que l'infant nos faïa e que no volia prendre dret de Ferran Sànxez, ans, nós dient-li-ho, havia feits bastir los castells que tenia per nós, pregam als de la cort que els pesàs de ço que ell nos faïa. E ells dixerren que, pus ell era vengut a Corbera, que ells hi irien e que punyarien que l'adobassen ab nós. E nós, quan veem que açò faïa contra nós, emparam-li quant tenia de nós en Aragó e en Catalunya.

518 E puis los dits rics hòmens anaren a l'infant, a Corbera, llevat Do Artal d'Aragó,²⁴¹³ que no hi fo; e trobaren-lo molt brau e molt esquiu de ço que li dixerren, sí que es partiren los uns no bé dels altres; e tornaren a nós, a Algezira, e dixerren que es n'irien cascú a llur terra. E puis nós haguem acord con fariem ni con no. E dix-nos l'arquebisbe les paraules que havia haüdes ab ell; e nós dixem-los que no devien anar així, entre nós e ell, que ell, qui era arquebisbe, e els bisbes e els rics hòmens e els ciutadans que hi eren, que li devien dir:

—Vós per què estats mal ab vostre pare? Car diu-vos que, si tort vos té, que us ho adobarà a coneguda de vós. E, si vós açò no volets fer, fem-vos saber que

2411. Recordem que Alzira es troba a la vora dreta del Xúquer.

2412. Després de l'estada a València assenyalada en la n. 2410, el rei havia fet una estada a Alzira, on el sabem els dies 10-13 d'octubre. No creiem, però, que sigui aquesta l'estada a què es refereix aquí la crònica, sinó la que va tornar a fer pel mes de novembre, després d'una nova estada a València (MIRET, p. 487-488). Trobem, en efecte, el rei a Alzira del 6 de novembre al 16 de desembre (*ibíd.*, 488-489), temps que s'enllaça amb la celebració de les Corts i amb la importància dels esdeveniments que s'hi descabdellen. S'hi enllaça també el fet que tots o quasi tots els personatges esmentats ací per la crònica apareguin en document datat a Alzira el 12 novembre 1273, això és la sentència del rei Jaume en el plet entre el mestre provincial del Temple i el lloctinent del mestre d'Ultramar de l'Hospital. Hi trobem com a testimonis, presents a Alzira, Bernat d'Olivella, arquebisbe de Tarragona; Arnau de Gurb, bisbe de Barcelona; Andreu d'Albalat, bisbe de València; Guillem de Montcada, bisbe de Lleida, i Garcia Ortiz d'Açagra. Però, a més a més, aquest document esmenta Jaume Sarroca «electo oscense», Artal de Luna, Ferrís de Liçana, Pere Martínez de Luna, Guillem de Puig, Jaume de Cervera, Ramon de Montcada, Guillem Ramon de Montcada, «et pluribus alii in curia constitutis». Com ja va fer observar MIRET, p. 488, aquest document comprova el que diu el *Llibre*.

2413. En el paràgraf anterior ha dit Artal de Luna. En el document citat de 12 novembre 1273 no apareix sinó Artal de Luna.

perdrets a nós e tot lo regne; e irem contra vós, així con contra aquell qui és rebel a son pare.

—E, si açò li deïts, no osarà mudar, que ell no es parta de la nostra contrària. E con vos partrets vosaltres d'aquí que sots justats, que no ens façats negun fruit en tan gran mal con aquest és de nós e d'ell? Quan trobarets null hom al camí, e us dirà con havets jaquit lo rei e son fill en guerra ni en mal, anar-vos n'hets con a malastrucs.

E dixeren que hi tornarien e que li ho dirien. E pregaren-nos que Do Artal anàs ab ells; e enviam-li.

519 E, quan foren lla, dixeren a l'arquebisbe que dixés la raó per tots, e ell dix que no la diria. E dixeren-ho al bisbe de Barcelona e a altres rics hòmens, que ho dixessen, e anc negú no ho volc dir. E dixeren a En Joan Gil²⁴¹⁴ que ho dixés ell per tots; e dix En Joan Gil:

—E con diré jo la paraula, estant aquí arquebisbe e bisbes e rics hòmens? E con ho faré jo?

E dixeren tots que volien que ell ho dixés. E llevà les mans a nostre Senyor e dix:

—Jo gaesc a Déu quan aquí comanen a mi la paraula; e plàcia a Déu que jo la pusca dir en tal manera que sia a honor del rei e a bé de l'infant.

E dix la paraula, mas no tan complidament ne tant fort con nós los havíem dit. E puis tornaren a nós e dixeren que no ho podien acabar. E dixeren-nos ço que volia fer l'infant, que faera cosa qui fóra a escarn de nós; e nós no ho volguem creure. E els rics hòmens dixeren que, pus aquí no podien res acabar e que havien despès ço que havien, que es n'irien. E nós dixem:

—Ara anats-vos-en en mala ventura, que nós acabarem ço que demanam, bé, menys de vosaltres.

E així anaren-se'n.

[RECONCILIACIÓ DEL REI I L'INFANT]

520 E puis, quan venc al tercer dia o al quart, l'infant nos envià missatge que nós li enviàssem el bisbe de València²⁴¹⁵ e dos cavallers en qui nós nos fiàssem; e faem-

2414. Es tracta, segons totes probabilitats, de Joan Gil Tarín, ciutadà de Saragossa, que per aquest temps ostentava el càrrec de salmedina de la dita població. Ja ha aparegut en el *Llibre*, § 504. Es comprèn que, no essent noble, sentís que corresponia parlar a d'altres abans que a ell.

2415. Ja hem indicat que el bisbe de València era Andreu d'Albalat. Ja hem fet observar en el nostre *Pere el Gran*, 1ª part, p. 333, que, amb data de 10 desembre 1273, el rei va manar que s'emparessin dels béns i les rendes del bisbe i el capítol de València. Prova que el bisbe no devia actuar prou a gust de Jaume I.

ho. E nós anam-nos-ne a Xàtiva e lleixam establida Algezira.²⁴¹⁶ E, quan fom en Xàtiva, venc-nos lo bisbe de València e dix-nos a una part en gran secret.²⁴¹⁷

—Que l'infant, sens tot si, se vol metre en vostre poder e vol venir en vostra mercè e que farà ço que vós vullats e que venrà a Xàtiva.

E a nós plac molt, e açò fo lo dimecres²⁴¹⁸ ans de Nadal. E venc al dia ab tota sa companya e entrà a nós en les nostres cases de Xàtiva;²⁴¹⁹ e nós llevam-nos per ell e acollim-lo bé e alegrement, quan vim que ell tan humilment venia a nós. E dixem-li que es n'anàs posar e que al matí ell parlaria ab nós. E ell dix-nos que no iria a posada ni en lloc del món, mas que ens pregava e ens clamava mercè que nós enviàssem per nostres cavallers e per dels bons hòmens de la vila; e nós faem-ho. E, quan tots foren venguts, llevà's en peus e dix:

—Senyor, *lo que jo feito he me pesa muito; e muito gran dolor n'he en mon coraçón*, quan *jo feito he* neguna cosa que a vós pesa. *E viengo aquí a* vostra mercè, e fets de mi e de les mies coses *lo que vos queredes, e de los míos; e dats lo que vos queredes e prendet lo que vos en queredes.*²⁴²⁰

E anà's gitar als nostres peus e besà'ls-nos e pregà'ns per Déu que li perdonàssem. E nós fom tot remogut, e pres-nos dolor d'ell, e no poguem estar que els vulls no ens vinguessen en llàgremes; e vim la gran devoció sua e perdonam-li.

521 E altre dia matí²⁴²¹ faem-lo venir denant nós a l'església de Sent Feliu²⁴²² e triam-lo a una part ab lo maestre del Temple²⁴²³ e ab lo bisbe de València. E venc

2416. En efecte, Jaume I, partint d'Alzira, on es trobava el dia 16 de desembre, va anar a Xàtiva, i ja hi expedeix documents el dia 17 (MIRET, p. 490).

2417. *secret*: CDENV hi afegeixen *Senyor, per cert sapiats*. [J. B.]

2418. El dimecres s'esqueia el dia 20. «Erat autem feria quarta ante natale Domini», precisa Marsili.

2419. L'infant va entrar a Xàtiva el dijous abans de Nadal, o sia el dia 21 de desembre. Així ho indica el Conqueridor en la lletra circular de què parlem tot seguit.

2420. Ja hem estudiat en el nostre *Pere el Gran* (1ª part, p. 337) aquest fet sorprenent de la resposta de l'infant en aragonès al seu pare que li parla català. L'explicació que aquest fos l'idioma habitual de l'infant sembla poc versemblant, no essent-ho el del seu pare ni el del seu germà Jaume i havent estat pels seus càrrecs en constant relació amb Catalunya. Una hipòtesi fóra que, essent aquestes darreries de la crònica redactades no damunt els records del rei, sinó damunt de fonts escrites, la font d'aquest passatge fos alguna crònica o relació aragonesa o algun document fins i tot oficial redactat en aquest idioma per algun secretari aragonès. Precisament és el cas de la prometença feta per l'infant Pere al seu pare assegurant Ferran Sànxez i els seus vassalls: aquest text és en aragonès, evidentment redactat per un escriptor aragonès (sense perjudici de rastrejar-s'hi un text o versió precedent en català). D'altra banda, Marsili, que dóna en llatí les paraules de l'infant, no fa cap indicació, com fa altres vegades, quan no és el català, sobre l'idioma que empra l'infant.

2421. El divendres, dia 22 de desembre de 1273.

2422. L'església de Sant Feliu de Xàtiva.

2423. El mestre del Temple era Guillem de Beaujeu (1273-1291), que fou mort a la presa d'Acre.

ab ell lo mestre de l'Espital, lo qual ell tenia pres,²⁴²⁴ e aduix-lo aquí e reté'l-nos. E dixem-li que aquelles demandes que nós li faïem, que eren bé de cinquanta tro en seixanta mília sous, que les li lleixàvem; e dixem-li que el quitariem de tots sos deutes, de tot quant degués en tot lo regne de València; e muntaren bé dos-cents mília sous.²⁴²⁵ E sobre açò fom pagats e alegres; e dix que no havia cor que es par-tís de nós null temps, ans era aparellat de fer tots temps ço que nós li manàssem. E pregà'ns que nós volguéssim que anàs a València, car molt hi havia que fer; e nós donam-l'en llicència, e anà-hi. E així puis venc a nós a Dénia;²⁴²⁶ e venc ab lo sagristà de Lleida, qui era llavors elet d'Osca.²⁴²⁷ E aquí pregà'ns que, si a nós plaïa, que ell iria en Catalunya per molts afers que hi havia; e nós dixem-li que ens plaïa, pus ell ho volia. E anà-se'n en Catalunya per molts afers que hi havia e fo al consagrar del sagristà de Lleida, a Tarragona,²⁴²⁸ qui fo en aquell temps bis-be d'Osca.²⁴²⁹

2424. El mestre de l'Hospital i castellà d'Amposta era Berenguer d'Almenara. Coneixem bé l'episodi del seu empresonament per l'infant Pere gràcies a una lletra de Jaume I a l'arquebis-be de Tarragona i tots els altres prelatos dels seus regnes datada a Alzira el 15 de desembre de 1273. Es veu que l'infant, després de la reunió de la Cort a València, on també s'havia aplegat Carroç, senyor de Rebollet, i alguns frares menors havien tractat de la pau entre el rei i l'infant, i, estant en aquests tractes, com fra Berenguer d'Almenara, vicegerent del mestre d'Ultramar en la castellania d'Amposta, es trobés jaent en el seu llit en el lloc de Sueca, lloc de l'orde, l'infant l'havia fet agafar i l'havia fet dur al castell de Bairén. I allí el tenia pres, segons diu el rei, sense cap deferència envers l'orde de l'Hospital, ni envers el castellà d'Amposta, ni envers Déu, ni envers el rei. Així s'expressa aquest, i a això es refereix aquí la crònica. El document en qüestió ha estat publicat per F. FONDEVILLA, *La nobleza catalanoaragonesa capitaneada por Ferran Sánchez de Castro*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragó», 2ª part, p. 1110; vegeu també SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 334.

2425. Sobre els deutes contrets per l'infant durant el període de la seva rebel·lió i sobre el pagament dels deutes del seu pare, vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 338 i seg.

2426. El rei Jaume ja era a Dénia el 4 de gener de 1274 i hi va restar fins al 9 (MIRET, p. 491). En aquest interval hi va acudir l'infant. Alguns dels documents més importants per a la liquidació dels deutes de l'infant són datats precisament a Dénia el 7 i el 8 de gener (vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 342 i seg.).

2427. Nova insistència a remarcar que Jaume Sarroca fou bisbe d'Osca.

2428. No tenim cap dada documental relativa a aqueixa estada de l'infant a Tarragona.

2429. Nova insistència, tan pròxima a la que hem trobat unes poques ratlles més amunt, relativa a Sarroca i la seva dignitat episcopal: insistència delatora d'una estreta relació entre el redactor de la crònica i el dit prelat. Observem, però, com en aquest punt en parla com d'un fet llunyà: «fo en aquell temps bisbe d'Osca». Això sembla exigir o bé que aquesta frase, que es troba en els dos manuscrits, hagués estat afegida temps després, quan ja Sarroca havia mort (i va viure fins al 1289), o bé que tots aquests paràgrafs foren redactats després de la seva mort. Això afermarià la possibilitat que aquesta part de la crònica ja no fos redactada amb intervenció del rei, sinó un cop mort ell.

[ANADA DEL REI A MÚRCIA]

522 E nós anam-nos-ne envers Múrcia;²⁴³⁰ e abans havíem feit saber als prohòmens que nós hi devíem venir. E, si anc hòmens del món meteren punya de bé acollir un rei, ells ho faeren a nós; e eixiren a nós tot quants n'hi havia, qui a peu, qui a cavall, e faeren alardo²⁴³¹ denant nós e dixeren que graïen a Déu e a la sua Mare beneita, car nos havien vist; car lo bé que ells havien en aquell lloc, havien per nós, e que anc no hagueren major goig que de nostra venguda. E nós anam-nos-ne posar a les cases de la reina e menjàvem en les de Don Ferrando.²⁴³² E quan venc al vespre los bons hòmens de la vila vengren a nós; e un prohòme de la vila, qui havia nom N'Andreu d'Òdena,²⁴³³ llevà's en peus e dix que graïen a Déu la nostra venguda, que ben coneixien e regoneixien que el bé que ells havien, havien per nós, e que coneixien l'ajuda que nós los faem a Burgos, quan nós hi fom,²⁴³⁴ e quan ne pregam pròpiament al rei per ells. E pregaren-nos e clamaren-nos mercè que nós estiguéssem allí ab ells dos o tres dies o més; e nós no els ho volguem atorgar sinó d'un dia.²⁴³⁵ E encara ens clamaren mercè que nós totavia, per nós mateis e ab lo rei de Castella, los tinguéssem bon lloc; e nós atorngam-los-ho. E esteguem-hi dinou dies caçant e deportant.²⁴³⁶ E érem-hi anats

2430. En l'*Itinerari* de MIRET no trobem cap estada del rei a Múrcia fins al 16 de gener de 1274 (p. 492). A aquesta estada es refereix, sens dubte, la crònica.

2431. *Fer alarde*, en llatí *facere alardum*, devia ésser com fer una parada o potser una desfilada.

2432. No cal prendre aquestes al·lusions a la reina i a don Ferrando en el sentit que ambdós fossin també a Múrcia i que el rei posés amb l'una i mengés amb l'altre. Ambdós feia molts anys que eren morts; de manera que aquí al que es refereix és a cases que degueren ésser batejades amb llurs noms. No trobem cap altra explicació, perquè, llavors de la conquesta de Múrcia, quan podien haver-los estat adjudicades les al·ludides cases, tampoc cap dels dos no era viu. [Aquí el rei no es refereix a la pròpia esposa i al propi fill Ferran, com suposa Soldevila, sinó a la reina Violant de Castella, filla seva, i a l'infant Ferran de la Cerda, el primogènit de Castella, que moriren l'any 1300 i el 1275, respectivament; per tant eren vius. Ambdós tenien béns a Múrcia: M. T. FERRER, *Entre la paz y la guerra*, p. 180, 209, 225, 232, n. 291. M. T. F.]

2433. Andreu d'Òdena devia ésser un dels pobladors catalans establerts a Múrcia aleshores de la conquesta. No hem sabut, però, trobar altres notícies que s'hi refereixin. [Andreu d'Òdena apareix efectivament entre els beneficiaris del Repartiment de Múrcia, amb terres a Tiñosa —ell i la seva filla—, a les Cinc Alqueries, Aliada etc.; a Cartagena havia rebut el rahal Abnalhaig: J. TORRES FONTES, *Repartimiento de Murcia*, p. 90, 93, 220, 226, 249. M. T. F.]

2434. Referència a l'estada que Jaume I féu a Burgos pel novembre de 1269 (vegeu abans, § 496, n. 2342).

2435. Es deu referir al fet de restar a despeses d'ells; perquè el cert és que Jaume I va restar a Múrcia, la capital, no sols un dia, com diu aquí que els concedeix, ni dos o tres dies com li demanen ells, sinó almenys dotze dies, això és fins al 28 de gener (MIRET, p. 492).

2436. El fet que no tinguem cap altra notícia d'estada del rei a Múrcia després del dia 28 de gener (n. 2434) no vol dir que no hi sojornés encara alguns dies més, fins a catorze com diu ZURITA

per veer con se poblava e car havíem tan gran alegria del llur bé con si fossen nostres.²⁴³⁷

[ANADA DEL REI AL CONCILI DE LIÓ PER TRACTAR DELS AFERS D'ULTRAMAR]

523 E puis tornam-nos-en en València; e, quan fom a Algezira,²⁴³⁸ venc-nos misatge de l'apostoli, per nom frare Pere d'Alcanà,²⁴³⁹ ab carta de l'apostoli Gregori X,²⁴⁴⁰ en la qual carta era contengut que ens pregava que li donàssem consell e ajuda sobre el feït de la Sancta Terra d'Ultramar. E plac-nos molt e fom-ne molt alegre; e trametem-li a dir que nós hi seríem al dia que ell nos enviava a dir. E aparem-nos d'anar al concili de Lió,²⁴⁴¹ així con ell nos ho havia dit e pregat. Ans de gran temps que nós fóssem lla, faem-hi pendre nostres hostals, e havíem-hi enviat ço que mester hi havíem bé a dos meses o a plus. E moguem, mitjan Quaresma, de València²⁴⁴² e anam-nos-en a Lleó. E, quan fom a Gerona,²⁴⁴³ l'infant En Pere, fill nostre, convidà'ns lo dia de Pasqua a Torroella,²⁴⁴⁴ e allí estiguem ab ell.

(llib. III, capítol LXXXIV), o fins a dinou com diu el *Llibre*; perquè fins al 5 de febrer no tenim notícia de cap altre sojorn del rei, i aleshores el trobem a Biar (MIRET, p. 493).

2437. És probable que la causa de l'anada de Jaume I a Múrcia fos aquesta; però cal no oblidar que per aquell temps havia enviat el rei a la frontera hosts de Catalunya i Aragó per ajudar, si calia, el rei de Castella en la seva lluita contra el rei de Granada (ZURITA, llib. III, cap. LXXXIV).

2438. De Biar (n. 2436), Jaume I va anar a Xàtiva i a Alzira. El trobem en aquesta població el 10 de febrer de 1274, i, segons diu MIRET (p. 493), hi va restar fins al dia 19. El 23 ja el trobem a València (*ibid.*, p. 494).

2439. Encara que no hem trobat notícies relatives a Pere d'Alcanà, deu tractar-se d'aquest personatge, frare predicador, segons diu en el § 527, i no de Pere d'Alcalà, castellà d'Amposta i mestre de l'Hospital, que era mort feia temps.

2440. Tibald Visconti, successor del papa Climent IV, que s'adreçava a la Cristiandat per menar la Croada a Terra Santa. [La carta del papa, del 13 d'abril de 1273, a *Documentos de Gregorio X*, núm. 75. M. T. E.]

2441. Lió del Roine. Jaume s'aparellava ja per anar al Concili el dia 20 de febrer, llavors que s'esforçava a procurar-se recursos de tota mena: contribucions ordinàries, taxes extraordinàries, emprèstits (TOURTOULON, *Jacme*, II, p. 486).

2442. Sabem que Jaume I era encara a València el 27 de febrer (1274), i que el 4 de març ja era a Ulledecona. Era, doncs, com diu bé el *Llibre*, a mitjan quaresma, ja que dimecres de cendra s'escaigué el 14 de febrer i Pasqua el primer d'abril.

2443. El rei, que hem deixat a Ulledecona, va prosseguir el seu viatge cap al nord, passant per Tortosa, Tarragona, Vilafranca, Cervelló, Barcelona, on el trobem del 14 al 25 de març. No tenim confirmació documental de l'estada a Girona, per on indubtablement va passar (MIRET, p. 497).

2444. Com hem dit, el dia de Pasqua s'esqueïa aquell any el primer d'abril. I, en efecte, el rei va pernoctar a Torroella el 31 de març i encara expedia documents l'endemà (MIRET, p. 498). Concorren, doncs, perfectament la crònica i els documents diplomàtics, tant més que l'estada de l'infant Pere a l'Empordà per aquest temps està ben comprovada per les fonts diplomàtiques, i particularment a Torroella (vegeu *Pere el Gran*, 1ª part, p. 350 i seg.).

Puis eixim d'allí e anam-nos-ne vers Perpinyà,²⁴⁴⁵ e ell seguí'ns tro lla, e aquí manam-li que se'n tornàs.²⁴⁴⁶ E nós anam-nos-en vers Montpeller e aquí estiguem vuit dies;²⁴⁴⁷ puis metem-nos en el camí.

524 E, quan nós fom a Viana,²⁴⁴⁸ l'apostoli envià'ns sos missatges solemnials, con ell nos pregava que nós nos esperàssem un dia en Sent Soferí, per tal que ell nos pogués mills recollir; e nós faem-ho. E aquell lloc és prop de Lió tres llegües. Puis, en l'altre dia, nós nos llevam sus en l'alba e entram-nos-en a Lleó; e fo lo primer dia del mes de maig.²⁴⁴⁹ E eixiren a nós los cardenals per reebre a nós bé una llegua fora la vila e lo mestre del Temple d'Ultramar²⁴⁵⁰ e En Joan der Grilí²⁴⁵¹ e En G. de Rosselló²⁴⁵² (qui guardaven la vila per l'apostoli) e altres bisbes molts e rics hòmens. E punyam d'entrar en espai d'una llegua tro al palau de l'apostoli del matí tro a hora de mig dia, tanta era la multitud de la gent que hi era e que eren eixits a nós a reebre. E manà als porters, l'apostoli, que no tinguessen porta, ans aquells que els nostres manarien que hi entrassen, que aquells hi entrassen; e, a l'entrar que nós faem, entraren ab nós tots los nostres e aquells que entrar-hi volgren.

525 E l'apostoli era en sa cambra e, quan li dixeren que nós veníem, tot revestit eixí; e veem-lo passar denant nós, e anà s'asseer en sa cadira. E nós faem-li la reverència aquella que els reis fan al papa e han acostumat de fer; e hagren-nos

2445. Sabem que el rei s'aturà a Perpinyà del 6 al 9 d'abril de 1274 (MIRET, p. 498). Eren al seu costat els infants Pere i Jaume.

2446. L'infant, en efecte, no va sortir de Catalunya. L'hi retenien els preliminars de la lluita contra el vescomte de Cardona i altres nobles (vegeu el nostre *Pere el Gran*, 1ª part, p. 355 i seg.).

2447. L'estada del rei a Montpeller va prolongar-se, almenys, del dia 15 al 22 d'abril (MIRET, p. 499). Són els vuit dies de què parla la crònica. Tanta exactitud sembla recalcar la nostra tesi que aquesta part no sigui feta damunt records, sinó damunt documents.

2448. Viena o Vienne de França o del Delfinat, vora el Roine.

2449. No tenim diplomes de Jaume I datats a Lió fins al dia 12 de maig (MIRET, p. 500). Això no vol dir que no fes la seva entrada abans. [Sent Soferí és Saint-Symphorien-d'Ozon. M. T. F.]

2450. El mestre del Temple d'Ultramar era, com hem dit (§ 521, n. 2423), Guillem de Beaujeu.

2451. Es tracta de Joan d'Agrilly, que trobarem també en la crònica de DESCLOT, cap. CIV, amb el càrrec de senescal del rei Eduard I d'Anglaterra a Bordeus.

2452. No sabem qui pot ésser aquest personatge que duu el cognom d'una contrada catalana, ja que el títol comtal havia passat a formar part dels del rei d'Aragó i comte de Barcelona. Sols es conservava, que sapiguem, en el cognom dels senyors de Castell-Rosselló. [Podria ésser el cavaller Guillem de Rosselló, que l'any 1244 s'havia donat com a confrare a l'orde del Temple, juntament amb el seu germà Ramon: L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, doc. 62, p. 77-78. Uns nobles amb aquests noms havien rebut terres prop de Lleida, arran de la conquesta, en el segle XII, i donaren el nom de Rosselló a una localitat, que passà després als hospitalers: J. LLADONOSA, *Història de Lleida*, Tàrrrega, 1972, I, p. 206. M. T. F.]

mesa una cadira en què nós siguéssim, prop de la sua e a la dreta part. E dixem-li que érem venguts a aquell dia que ell nos envià a dir, que era lo primer dia; e aquell dia no devíem parlar ab ell de neguns afers tro a l'endemà; e, quan vendria a l'endemà, que nós seríem denant ell e oiríem ço que ell nos diria, e nós respondríem-li en tal manera, que ell seria pagat de nós.

526 E, quan venc altre dia matí, nós fom denant ell e trobam-lo en sa cambra ab sos cardenals. E entraren ab nós l'arquebisbe de Tarragona e el bisbe de Barcelona e el de València e de Mallorca e d'Osca.²⁴⁵³ E assiguem-nos, e, quan fom asseguts, sempre l'apostoli pres-se a parlar del feit de la Sancta Terra d'Ultramar e con per aquell propòsit era ell vengut, e que nostre Senyor los havia amenats per adreçar aquell feit. E dix que havia gran goig de nostra venguda e que havia esperança en Déu que, ab nós e ab los altres, Déus li daria son consell, tal, que a la Sancta Terra seria profitós, e per aquell se guanyaria.

527 Ab aitant nós nos llevam en peus e volguem-nos tolre lo capell del cap; e dix-nos l'apostoli que no ho faéssim e que siguéssim e que tornàssem lo capell en la testa; e açò mateix nos dixeren los cardenals tots a una vots. E, quan fom asseguts, dixem-li que ell nos ha enviat missatge e precis que nós que venguéssim al dia del concili; e aenant envià'ns un preïcador, per nom frare Pere d'Alcanà, lo qual nos havia aduita carta que nós lo creguéssim de ço que ell nos diria de la sua part; e nós dixem-li que una paraula li retreïem que diu nostre Senyor en l'Evangeli: *Gloriam meam alteri non dabo*.²⁴⁵⁴

—E per açò dic jo esta paraula: que, puis jo volia venir a vós, e vós m'haviets enviat missatge, lo meu cor no volia a altre descobrir sinó a vós, car no era raó que la mia bona voluntat dixés jo a missatge vostre, sinó a la vostra pressona e denant aquells que vós volríets. E trobam per les Profetes, ço és, per Isaïes, que a la festa de nostra dona sancta Maria, quan trasc nostre Senyor al temple oferir, que dix: *Lumen ad revelationem gentium*,²⁴⁵⁵ que diu: «La llum és revelada a totes les gents». E açò és ver, que, quan ell nasc, e nostra dona sancta Maria l'havia ofert al temple, que el fill de Déu era revelat a les gents. Per què ara podem retraure que d'aquest vostre concili, que serà bo e sant, aquesta paraula, en semblança d'aquella: que ço que els altres apostolis no faeren ni compliren, en cobrar lo sant Sepulcre d'Ultramar, en què Déus volc morir per nós e ésser sebolit en aquella terra,

2453. L'arquebisbe de Tarragona era Bernat d'Olivella; el bisbe de Barcelona, Arnau de Gurb; el de València, Andreu d'Albalat; el de Mallorca, Pere de Morella, i el d'Osca, Jaume Sarroca.

2454. La citació no és cap frase evangèlica, sinó del profeta Isaïes 42, 8. [J. B.]

2455. La citació és de l'Evangeli de sant Lluç, 2, 32, que en reprèn una altra d'Isaïes 42, 6. [J. B.]

que per vostra paraula e per vostra obra, que farets ab los clergues e ab los nobles d'aquest món, que ara venga a acabament; e que aquell llum qui no poc venir a acabament tro a hora d'ara, vinga en acabament en vostre temps e que per vós sia encès. E jo só vengut ací per dues coses que vós m'enviàs a demanar, e la terça és mia: la primera és que m'enviàs a demanar que us donàs consell; e la segona, ajuda. E só vengut aquí que us do consell, lo mellor que jo poré ne sabré ni Déus me metrà en ma pensa; e que jo vos ajud. La terça és mia: que us anagaré los altres que no han cor de servir nostre Senyor; e dir-hi he tant jo e hi faré, que per açò s'hauran a anagar.

E d'aquesta paraula preseren-se a riure l'apostoli e els cardenals, per ço con ho havíem tan bé dit. E en tant lleixam-los aquí molt pagats de nós, e graïren-nos molt la paraula que nós los havíem dita. E puis anam-nos-ne a nostra albergada.²⁴⁵⁶

528 E aenant envià'ns a dir l'apostoli que ens pregava fort que nós, divenres aenant, fóssem al concili que ell faria en l'església; e nós dixem-li que ens plaïa molt e que hi seríem, pus ell nos ho enviava a pregar. E, quan venc lo divenres, nós hi fom;²⁴⁵⁷ e els arquebisbes e els bisbes e els altres eren-hi ja en l'alba. E nós vinguem al sol eixit, e anc l'apostoli no volc començar sa paraula tro nós hi fom. E, quan entram per l'església, veem-hi meravelles, que veem, entre arquebisbes e bisbes e abats, bé cinc-cents o pus, e l'apostoli, qui estava en la tribuna, e los cardenals e los patriarques en dos fenistols davant lo papa, pus alt que els altres. E faé'ns clamar que fóssem prop d'ell, e faé'ns asseer a la destra part sua, molt prop, que null hom no es pogra metre entre nós e ell. E la sua cadira no era pus alta que la nostra d'una palmada.

529 E l'apostoli comença de parlar en llatí con ell era vengut a força de temps e de vent, e los cardenals ab ell, mas que nostre Senyor los hi havia guiats e amenats per aquesta bona obra, que ni malaltia ni vent no els poc destorbar que no hi fóssem tots ajustats. E que sabíem nós que Déu nos féu e que ens ha donats los béns que nós havem, e que totes les coses nos donà a servei de nós; e, així con ell nos ho havia donat, bé era raó que nós li donàssem, no tot, mas una partida del nostre, per reembre aquell sant lloc que tenien los enemics seus e qui no creïen la sua fe. Per què devíem fer aquest canvi ab nostre Senyor, pus ell tan cament morí e pres passió per nós.

2456. La ingenuïtat que traspua tot aquest paràgraf, amb el discurs dins el tipus de les *preï-cacions* del rei, amb el comentari al riure complagut del papa i dels cardenals, sembla fer sentir encara la intervenció reial; de forma que potser aquesta part relativa al concili de Lió podria encara haver estat dictada o inspirada pel Conqueridor mateix.

2457. Aquest divendres, si el rei va entrar a Lió, com diu el *Llibre*, el primer dia de maig, hauria d'ésser el que va escaure's el dia 4.

—E qual seria aquell qui a aquell temps fallís a ell e en aquesta hora? Car cosa seria impossibil que hom pusca servir²⁴⁵⁸ a aquell qui el féu ni l'ha a salvar e que hom vulla més servir al diable que a ell.

E aquestes raons e altres mostrà, totes a pro de nós e en salvament de les nostres ànimes. E a la fi del sermó donà de tots los pecats que havien feits en aquest món aquells qui en açò serviren a Déu en aquell lloc, tots fossen perdonats, llevada roberia e llogre e furt, car aquests són pecats qui tenen tort d'aquests d'un hom a altre, no els podia perdonar menys de restitució; mas d'aquells que té hom tort a nostre Senyor perdonà ell, car eren entre Déu e home, car ell havia lo poder de sent Pere, lo qual nostre Senyor li havia donat en terra, que pot solre e lligar; per què aital perdó bon reebre lo faria. E aitambé donà aquell perdó a aquells qui per vellesa o per malaltia no hi porien anar e el donarien tant con ells porien despendre en lo viatge.

530 Ab aitant partí's lo concili, e pregà'ns que nós vinguéssim a ell en l'altre dia, car ell volia parlar ab nós per ço car hi havia missatges de reis e dels prínceps d'aquells d'Ultramar. E nós fom-hi al matí,²⁴⁵⁹ e tots los altres que hi eren, cascú per sos senyors, per reis o per prínceps. E fom aquí, denant l'apostoli e els cardenals e el mestre del Temple²⁴⁶⁰ e frare Joan d'Escarcella,^{2460bis} qui era lo pus vell frare que hi fos e tenia lloc de mestre deçà mar, e altres que hi havia molts. E sobre açò començà lo papa sa paraula e dix en aquesta manera: que nostre Senyor féu²⁴⁶¹ home e totes les altres creatures, e donà totes les creatures a servei d'home, e que féu tanta d'honor a home, que el féu a la figura e a la semblança sua; e pus tanta d'honor nos havia feita e ell volc morir per l'humanal llinatge, bé era raó que nós faéssim tant per ell, que li acorreguéssim en aquell lloc on lo tenien pres e que nós camiàssem la nostra amor per la sua, pus tan car li costava, que en volc morir:

—Doncs, qual serà aquell qui no el vulla ajudar e servir de sa persona?

E, si no podia de sa persona, que almenys lo servís de ço que ell nos ha donat:

—Car aquest segle és en semblança de foc e de l'estopa, que quan hom ha dels béns temporals una partida, aquells qui més n'han, han major ergull. E en aquesta figura és aquest món, que així con l'estopa passa lleu e es crema, pus ence-

2458. L'edició Aguiló, en aquest punt, posa una nota on pregunta: *fallir?*, insinuant o proposant així l'esmena de *servir* per aquest verb. No veiem, però, de cap manera, la necessitat ni tan sols la conveniència de substituir el *servir* que ens donen els dos manuscrits, ja que el sentit és perfectament clar i lògic: «podríem servir a Déu i preferiríem servir al diable?».

2459. Devia ésser el dissabte al matí, dia 5 maig de 1274.

2460. El mestre del Temple era, com hem dit (§ 521, n. 2423), Guillem de Beaujeu.

2460bis. [Frare Joan d'Escarcella era Guillem de Corcelles, que representava el mestre de l'Hospital, Hug de Revel. M. T. F.]

2461. *féu*: Lliçó preferible de CDENV; H *fo*. [J. B.]

sa és, així la glòria d'aquest món que hom ha dels béns terrenals, quan ve a l'hora de la mort, tota és passada e és nient. Doncs, cascú se deu pensar que, pus Déus ha donats d'aquells béns, que en deja fer part a ell, e que li'n do hom en tal manera, que hom pusca haver la glòria de paradís. Que tot quant havem e les persones li deuríem nós donar, tant ha ell feit per nós; e que li servescam, de les persones o de l'haver, en tal guisa que per aquell servici que nós li farem se pusca guanyar la terra d'Ultramar.²⁴⁶²

531 E, quan ell hac fenida sa paraula, nos llevam en peus, e ell féu-nos asseer, car no volia que estiguéssim en peus; e nós dixem-li:

—Pare sant, nós volem parlar en aquest feit primer que negú, per ço car aquí no ha altre rei sinó nós. E donam-vos per consell, primerament, que enviets cinc-cents cavallers a la Sancta Terra e dos milia hòmens de peu; e que adés, de mantinent, que enviets vostres cartes al maestre del Temple e de l'Espital e al rei de Xipre²⁴⁶³ e a la ciutat d'Acre, e feits-los saber con per lo feit d'Ultramar vós havets feit est concili, e que enviarets adés aquesta companya lla, e que mouran en agost per passar lla. E aquests no vagen per combatre-se, sinó per bastir los castells e els llocs que han mester a bastir; e que sien en aquell bastiment tro vinga lo passatge. E que el passatge sia d'aquest sent Joan en dos anys; e que ho cuitets, per ço car, si sabien los moros que vós hi volets enviar, cuitar-los hien, e no els porien sofrir los cristians. E al feit de l'ajuda vos responem que us ajudarem, que, així con havets la dècima de vostres prelats, que nós la us darem de nostra terra; e creats que con que hi metam més, no hi metrem menys. E en l'àls deïm-vos que, si ço que vós havets dit és que vós passets en Ultramar, nós passarem ab vós ab mil cavallers, emperò vós ajudant-nos de la dècima de nostra terra. E aquest és lo consell que nós vos donam e l'ajuda que nós farem.

532 E, quan nós haguem parlat, callaren tots, que anc negú no hi parlà; e, quan nós vim que tots callaven, giram-nos vers l'apostoli e dixem-li:

—Pare sant, ara és mester que us responen aquests qui ací són, car més vos prometran per vergonya de nós.

E dixeren los cardenals que ver deïem. E sobre açò dix l'apostoli:

—*Or dites* vós, N'Alart de Balari²⁴⁶⁴ e els altres.

2462. Per l'extensió i certs detalls del parlament papal sembla que es tracti del report d'algun testimoni presencial. Hi havia el rei, hi havia Jaume Sarroca que ha estat considerat com un dels possibles redactors de la crònica; hi devia haver algun subaltern del rei o del bisbe, possible redactor també.

2463. El rei de Xipre era Hug III d'Antioquia (1267-1284).

2464. Alart de Balari: vegeu-ne el breu parlament en el § 534. [Alart de Valery era el representant del rei Felip III de França. M. T. F.]

E ells callaren; e sobre açò dix ell al maestre del Temple e a En Joan d'Escarcella que hi dixessen. E dix lo maestre del Temple:

—*Xire*, diga misser Joan d'Escarcella, que bé ha estat frare seixanta anys.

E respòs-li frare Joan e dix:

—Maestre, non vos hi haja cura de mos anys.

Puis dix l'apostoli al maestre que hi dixés; e el maestre, així con degra dir que l'apostoli nos devia grair les paraules que nós havíem dites del feit d'Ultramar, e ell anc no en dix re que ell ne els altres nos ho graïssen; mas dix que gran mester havia consell la terra d'Ultramar. E, quan ell dixés de què, dix que de totes coses e d'armes e de viandes e, encara majorment, del cor dels hòmens, que no hi havien, e encara la gent, que no hi havien lla que mester hi havien; mas que dava per consell que hi havia adés mester de dos-cents cinquanta cavallers tro en tres-cents e que hi havia mester cinc-cents hòmens de peu. E nós no poguem estar que no hi responéssem e dixem-li:

—Maestre, si l'apostoli n'hi vol enviar cinc-cents, en què en sots vós?

533 E sobre açò demanà l'apostoli quin navili poria haver lo soudà.²⁴⁶⁵ E dix el maestre:

—*Sire*, sí m'ajut Déus, *je vi* que ell mes sa punya en armar e volia assetiar Acre, e anc no poc armar mas disset entre galees e altres llenys.

Pus dix l'apostoli:

—Nós n'hauríem mester atres tantes o vint.

E nós dixem-li:

—Pare sant, no us cal; car, si vós ne volets armar deu de la nostra terra, jo he fiança que ells no fugiran per disset ni per divuit ni per vint, ans los prendran per la gola.²⁴⁶⁶

534 E sobre açò llevà's en peus N'Alart de Balari e dix:

—*Sire*, *cesta xosa*, sí és gran *xosa*, que tant home ha *lai* passat tan llong temps e anc aquell no l'han *pou* haver. *Ora*, sí²⁴⁶⁷ ha *passet en Oltramer* reis e molt alt

2465. S'anomenava El-Malech ed-Daher Rukn ed-Din Bibars el Bunducdar (1260-1277). [Una síntesi sobre el poderós estat format per al-Malik al-Zahir Baybars en el sultanat de Babilònia a M. VILADRICH, *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'Edat Mitjana. Les relacions polítiques i diplomàtiques amb el sultanat de Babilònia*, a *Els catalans a la Mediterrània oriental*, p. 224-226, on es troba la bibliografia adequada. M. T. F.]

2466. Aquest judici de Jaume I sobre la marina catalana ens indica la confiança que ja en aquells temps, abans d'haver aconseguit el domini de la Mediterrània occidental, tenien els dirigents en la seva eficàcia.

2467. *sí*: CDENV hi afegeixen *vos dirai una semblança del xan petit quan lladre al gran ca e ell no n'ha cura, ora sí*. [J. B.]

hom e no l'han *pou* haver; per què *je tenc por bien le* consell que *dist* lo maestre del Temple.

E ab aitant callaren tots. E sobre açò nós tornam-nos a l'apostoli e dixem-li:

—Pare sant, pus negú no hi vol dir, irem-nos-en nós.

E dix lo papa:

—*Vay, a la benedixio de Domini Dei.*

535 E sobre açò llevam-nos e isquem defora ab nostra companya e dixem-los:

—Barons, anar-nos-en podem, que hui és honrada tota Espanya.

E isquem-nos-ne defora e cavalgam en nostre cavall; e era-hi Joan de Grilí.

E, al brocar que nós faem lo cavall, faem-li fer una gran parada, e dixeren los franceses:

—El rei no és tan vell con hom desia, que *encora* poria *doner* a un turc una gran *lancea*.

E ab aitant anam-nos-ne a nostra posada.

536 E, quan venc en l'altre dia,²⁴⁶⁸ nós enviam per En Ramon Marc e per En Bernat de Castanet, qui són nostres naturals²⁴⁶⁹ e privats molt de l'apostoli; e dixem-los a una part que, si a l'apostoli plaïa, que ens volíem coronar d'ell, pus Déus aduit nos havia al seu concili; e que major honor seria de nós e d'ell que nós presésem, la corona en aquell concili, que si nós fóssem anats a Roma. E que nós haviem la corona que ell nos devia metre en la testa, e que ja no en trobaria hom tan bona en Lió con aquella, car era feita ab aur e ab peres precioses, que valia pus de cent milia sous de torneses.²⁴⁷⁰ E ells dixeren que el li dirien e que els plaïa molt ço que nós los haviem dit e que tornaríem a nós ab tota resposta.

537 E al matí²⁴⁷¹ ells foren a nós e responeren-nos, de part de l'apostoli, que li plaïa molt e que la'ns daria de bon grat; mas que nós fermàssem un treüt que nostre pare havia donat sobre el regne d'Aragó, a Roma, quan se coronà en Roma,²⁴⁷²

2468. Degué ésser el diumenge dia 6 de maig de 1274.

2469. El fet que aquesta frase estigui en present ha d'interpretar-se com si encara ho eren al moment d'escriure. No hem sabut trobar notícies sobre aquests dos personatges.

2470. Aquesta pueril vanitat, aquesta valoració de riquesa de la corona com un mèrit i com un motiu que pledegés a favor de l'accessió del Sant Pare a la pretensió del rei semblen adir-se molt amb el caràcter de Jaume I. [No era la primera vegada que el rei intentava ésser coronat per un papa. Ho havia demanat el 1229, per mitjà del seu ambaixador Joan de Boixadors, després de la conquesta de Mallorca, però el papa ho havia deixat per a més endavant: F. MIQUEL ROSELL, *Regesta de letras pontificias*, núm. 89. p. 60. M. T. F.]

2471. Degué ésser el dia 7, dilluns.

2472. Referència a la infeudació dels regnes a la Santa Seu per Pere el Catòlic, l'any 1204.

que era de dues-centes cinquanta marmudines jusifies,²⁴⁷³ e que pagàssem ço que n'era fallit; e que puis que nós ho faéssem segons que nostre pare ho havia feit. E nós responem-los en aquesta manera: que ens meravellàvem molt, car ell nos demanava treüt del temps de nostre pare a ençà, car aquell treüt no muntaria de quaranta mília marmudines aenant; però, si molt lo volia de nós, que el li daríem. Mas nós, quan li havíem bé donat nostre consell e porferida nostra ajuda, que no semblava seu que ens ho demanàs, ans nos en devia lleixar tres tants. Mas que nós carta no fariem de novell que ens metéssem en treüt, car tant havíem nós servit a Déu e a l'Església de Roma, que aquestes menuderies no devien caber entre nós e ell.

538 E dixeren ells que tornarien al papa e que li ho dirien e li ho mostrarien en aquella manera que nós los ho havíem mostrat. E anaren lla e dixeren-li-ho; e ell respòs-los que, en quant que en ell era e en los cardenals qui eren ab ell, que bé se'n partria d'aquella demanda, mas que En Ricard e En Joan Gaità, qui són dels majors cardenals, eren en Roma, e de major consell, e que menys d'ells no ho poria fer.^{2473bis} E responeren-nos en aquesta manera de la sua part. E nós dixem-los que no érem venguts a la sua cort per metre-nos en treüt, mas per franquees que ell nos donàs; e, pus fer no ho volia, volíem-nos-en més tornar menys de corona que ab corona. E sobre açò romàs que no ens volguem coronar.

539 Puis aenant ell féu altre concili general dels prelats de l'Església que hi eren, e nós fom-hi. E, quan venc que ell hac fenit son sermó, lloà's molt de nós e de les porfertes que nós feites li havíem; e comanà per tot lo món de cristianisme que faessen oració especial per nós a les misses cantes e que dixessen missa de Sent Espirit per nós; e manà als qui no eren missacantants que dixessen lo Saltiri per nós e que graïssen a nostre Senyor la bona volentat que nós havíem en lo feit de la Terra Sancta, e que Déus nos des vida e salut en guisa que aquestes coses e altres poguéssim complir a honor de Déu e a serviï de l'Església. E fení son sermó, e nós anam-nos-ne.

540 E, quan venc altre dia matí, nós anam-lo veer e pregam-lo del feit de N'Enric de Castella,²⁴⁷⁴ que, si a ell plagués, no fos en presó, car en mal so n'era l'Es-

2473. Aquest era, en efecte, el muntant del tribut anual.

2473bis. [El cardenal Ricard és Riccardo Annibaldi, cardenal-diacon de Sant Angelo, mentre que Joan Gaità és Giovanni Gaetano Orsini, cardenal-diacon de Sant Nicolau in Carcere Tulliano, que fou elegit papa amb el nom de Nicolau III el 1277: EUBEL, *Hierarchia*, 1, p. 49 i 52. M. T. F.]

2474. Enric, infant de Castella, germà d'Alfons el Savi, que havia lluitat al costat de Conradí a la batalla de Tagliacozzo, i que, després de la batalla, havia estat fet presoner per Carles d'Anjou. Vegeu DEL GIUDICE, *Don Arrigo di Castiglia*, i SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 225. Malgrat

glésia e car per l'Església lo tenia lo rei Carles de Nàpols,²⁴⁷⁵ segons que les gents deïen, e així ho deïa lo rei Carles. E que N'Enric no era home de reençó; mas que nós e el rei de Castella e ell assegurariem que jamés no vendria mal a l'Església de Roma per ell ni al rei Carles.

541 E sobre açò ell respòs e dix que, salva la nostra honor, no ho deïen be aquells que allò deïen; car per l'Església no era allí, ans n'havia ell ja pregat a Carles que el retés, e ell excusava-se'n que li havia feites e dites grans injúries e que li tenia tort.

—Ara —dixem nós—, plau-nos molt, pus així vos n'excusats vós, e nós excusar-vos n'hem en alguns llocs.

E pregam-lo que, encara, no en romangués que no en pregàs a Carles per amor de nós; e atorgà'ns que el ne pregaria e que volgués que fos fora la presó.²⁴⁷⁶

542 E sobre açò nós haguem estat vint dies;²⁴⁷⁷ e, quan venc al vint-e-un dia, que haguem aguisada nostra fazenda per eixir, nós vinguem a ell al vespre per prendre son comiat; e apartam-nos ab ell e dixem-li:

—Pare sant, nós nos en volem anar, mas però no ho farem així con diu un exempli: «Qui foll va a Roma pec se'n torna». E a nós no avendrà així, car nós no vim anc apostoli si vós no, per què volem penitència prendre de vós.

E ell fou-ne alegre molt e pagat e dix que la'ns daria. E dixem-li nostres pecats e, del bé que haviem feit d'altra part, de ço que ens en membrà. E no ens dé altra penitència sinó que ens guardàssem del mal e que perseveràssem en el bé. E sobre açò fermam los genolls denant ell, e ell mes-nos la mà sobre la testa e donà'ns la sua benedicció bé per cinc vegades; e besam-li la mà e presem son comiat. E altre dia eixim-nos de la vila e vinguem-nos-en²⁴⁷⁸ en Catalunya.²⁴⁷⁹

les instàncies de diversos prínceps, entre ells el rei de Castella Alfons X, Carles es negava a donar-li la llibertat. El trobador Paulet de Marsella va escriure un sirventès sobre el tema. Publicat per E. LEVY, *Le troubadour Paulet de Marseille*, «Revue des langues romanes», sèrie 3, VII, p. 274-284. [Altres notícies a M. GONZÁLEZ, *Alfonso X el Sabio*, p. 87. Vegeu també V. BERTOLUCCI PIZZORUSSO, *Don Enrique/Don Arrigo: un infante di Castiglia tra storia e letteratura*, «Alcanate. Revista de estudios alfonsíes», IV (Cátedra Alfonso X el Sabio, El Puerto de Santa María, 2004-2005), p. 293-314. M. T. F.]

2475. És notable el fet que Carles sigui anomenat rei de Nàpols en els dos manuscrits bàsics i també en l'edició prínceps, essent així que el seu títol era de rei de Sicília i que aleshores tant motiu hi havia per al títol de rei de Sicília com per al de rei de Nàpols, com a títols d'usurpació que eren.

2476. Aquest passatge del *Llibre* no ha estat gaire utilitzat en tractar de la presó de l'infant Enric.

2477. Recordem que, segons el mateix *Llibre*, § 524, l'entrada fou el dia primer de maig. Això ens duria, doncs, al dia 20.

2478. *vinguem-nos-en*: CDENV hi afegeixen *en Aviana e puis tornam-nos-en*. [J. B.]

2479. MIRET, p. 500, dóna un document «Datum Lugduni», el 12 de maig. I després en dóna un del 24 «datum in Liuroro» (p. 501). I ni es planteja la qüestió de quin sigui el lloc designat amb

[ELS NOBLES ES DESIXEN DEL REI I DE L'INFANT PERE]

543 E, quan nós fom en Girona,²⁴⁸⁰ dixeren-nos que l'infant demanava a En Bernat d'Orriols²⁴⁸¹ un feu que tenia per En Ponç Guillem de Torroella,²⁴⁸² lo qual feu deïa l'infant que no podia lleixar a sa filla. E sempre, quan ho oïm, dixem que nós fariem eixir l'infant d'aquella carrera; que no seria bo que hom no pogués lleixar lo seu a sa filla aitambé con a son fill ni a altre son parent. E sobre açò enviam nós En Bernat de Sent Vicent²⁴⁸³ en Solsona, on los rics hòmens de Catalunya s'eren justats²⁴⁸⁴ e volien fer empresió contra nós. E trobà N'Arnau de Torrelles que l'infant hi havia ja enviat d'altra part;²⁴⁸⁵ e dix-los lo messatge de la

aquest nom: per a ell continua essent Lió. Al contrari, ens sembla que aquest document permet d'afirmar que el rei, en aquesta data, ja havia sortit de Lió. Això no està, però, en contradicció amb el que diu el *Llibre*: ans més aviat ho confirma. El 21 de maig de 1274 el rei Jaume hauria partit de Lió, el 24 es trobava a Liuror. I el 29 de maig ja el sabem a Montpeller (MIRET, *loc. cit.*). I fins al 8 tenim documents datats en aquesta població. Després, el 15 de juny, ja els data a Perpinyà, i això s'esdevé fins al 7 de juliol (*ibid.*, p. 502-504).

2480. Sabem que el rei es trobava a Girona el dia 8 de juliol (MIRET, p. 505).

2481. Coneixem bé, per fonts diplomàtiques, el plet d'aquest baró empordanès. Però no és a Girona on el rei va trobar-se amb aquesta notícia, que venia a complicar les seves relacions i les de l'infant Pere amb la noblesa catalana, sinó a Perpinyà. Vegeu més avall. [Bernat d'Orriols era senyor dels llocs d'Orriols i d'Albons, a l'Empordà; l'any 1322 comprà al rei el mer i mixt imperi d'aquest darrer lloc i tingué topades amb el seu poderós veí el comte d'Empúries: *Els castells catalans*, II, p. 347. F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 357, 358, 361, II, 169 i doc. 27, p. 201. M. T. F.]

2482. Sobre Ponç Guillem de Torroella, vegeu abans, § 21 i 457.

2483. Bernat de Sant Vicenç apareix algun cop en el seguici de l'infant Pere (vegeu MIRET, p. 315; SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part), algun altre en el seguici del rei (MIRET, p. 533 i 535). La seva intervenció en aquest afer com a enviat del rei als barons és comprovada pels documents (vegeu F. FONDEVILLA, *La noblesa catalanoaragonesa capitaneada por Ferran Sánchez de Castro*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragó», p. 1126; F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 359. [Bernat de Sant Vicenç era fill de Ramon de Sant Vicenç, d'una branca menor dels senyors del castell de Sant Vicenç, que heretà el castell de Cabanyes, al terme de Sant Fost de Campsentelles, al Vallès oriental, i diversos masos al Maresme. Es casà amb Alamanda Grony, d'una rica família barcelonina, i morí el 1297. Vegeu l'arbre genealògic d'aquesta família i les dades biogràfiques sobre Bernat a C. CUADRADA, *El Maresme medieval: Hàbitat, Economia i Societat, segles X-XIV*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 1988, p. 392-293, 403-404. Consta que també tenia el senyoriu del castell Ruf, al Vallès Oriental, el 1255: *Els castells catalans*, II, p. 290. M. T. F.]

2484. Ramon de Cardona i els altres conjurats s'havien, en efecte, aplegat a Solsona (vegeu les *op. cit.* en la nota anterior).

2485. Arnau de Torrelles figura algun cop en el seguici de l'infant (MIRET, p. 532 i 536). La seva intervenció en aquest afer està completament comprovada documentalment (FONDEVILLA, *op. cit.*, p. 1123-1124). [Sobre aquesta missió i la presència d'Arnau de Torrelles al costat de l'infant Pere, el 1268: F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 292, 359. Era senyor del castell de Rubí i en aquest moment devia ésser molt jove. Fou procurador del regne de València delà Xixona entre 1313-1316; participà en negociacions diplomàtiques importants entre els reis de Sicília i Nàpols el 1317 i morí vers 1323. La biografia a: M. T. FERRER, *Organització i defensa d'un territori fronterer*, p. 84-91. M. T. F.]

nostra part que no els calia fer jurar contra l'infant ni contra nós, car aquella paraula que ells deïen que l'infant havia dita, fariem revocar nós. E ells respone- ren que no juraven contra nós, mas per mantenir e per tenir los costums e els usatges que llurs antecessors havien tenguts e ells. E ell dix:

—Doncs, per què fets aquest ajustament aquí? Car, pus lo rei vos ho envia a dir, que no es farà, ans se revocarà, no ho deuríets fer, que el rei no us ha cor de fer tort en usatge ni en costum ni en altres coses.

E ells no en volgren res fer e tengren llur acord. E així ell partí's d'ells, e venc- se'n a nós lo messatge.

544 E nós entram-nos-en en Barcelona.²⁴⁸⁶ E En Ramón de Cardona e els rics hòmens enviaren-nos En Guillem de Castellaulí²⁴⁸⁷ e En Guillem de Rajadell²⁴⁸⁸ e dixeren-nos que volien parlar ab nós denant nostra cort; e a nós plac-nos molt.²⁴⁸⁹ E que ens pregaven e ens clamaven mercè que nós no els faéssem tort, car tort los faïem quan nós los havíem emparats los feus e les honors e no havíem haüt juí de nostra cort; e, pus que ans de juí los los havíem emparats, que els los rendéssem, e que ells eren aparellats de fer a nós dret a coneguda de nostra cort. E nós responem-los que del dret de nostra cort no ens esquivàvem nós, mas que volíem que ens faessen ço que l'usatge deïa; e que guardassen què deïa ne que no, car nós allò ne seguiríem.²⁴⁹⁰ E per açò no hi calia juí, car ja era jutjat per nostres ante-

2486. Sabem que el rei Jaume era a Barcelona el dia 16 de juliol (MIRET, p. 505).

2487. Guillem de Castellolí era un baró tan lligat a Ramon de Cardona (vassall sens dubte), que en tot l'*Itinerari* de MIRET no apareix una sola vegada que no sigui en relació amb el dit vescomte: així en la concessió per Jaume I a Ramon del feu de Montblanc (13 novembre 1274) (MIRET, p. 362-363). Degué prendre part en els fets subsegüents a la conquesta de Múrcia, ja que el trobem a Alacant, al costat del rei —i al costat de Ramon de Cardona— el primer d'abril de 1266, no gaire temps després de la presa de la capital (MIRET, p. 386). Ja el 15 de març de 1274 va presentar-se a Barcelona, com a procurador del vescomte, davant d'una assemblea presidida per Jaume I, per firmar dret en nom del de Cardona. El dia 19 va insistir, però totes dues vegades el rei s'hi va negar a admetre la firma (MIRET, p. 496-497). No té, doncs, res de particular que ara, en aquesta nova gestió dels barons rebels prop del rei, Guillem de Castellolí sigui un dels seus enviats. [Guillem de Castellolí era senyor del castell de Castellolí, a la comarca de l'Anoia; el 1283 era veguer de Vilafranca i el 1285 col·laborà amb Ramon Folc de Cardona en la defensa de Girona contra els francesos: *Els castells catalans*, IV, p. 496; v, p. 231. F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 352, 353, 357, 371; II, 175, 181. M. T. F.]

2488. Guillem de Rajadell era, com Guillem de Castellolí, un dels barons revoltats contra Jaume I amb el vescomte de Cardona. Vegeu, per exemple, la lletra en què Jaume I els demana la postat dels castells que tenen en feu per ell (cit. MIRET, p. 494-495; publicada per HUICI, *Colecció diplomàtica*, III, doc. 1431). [Guillem de Rajadell, senyor del castell de Rajadell, a la comarca del Bages, morí abans de 1284, però després de 1282: *Els castells catalans*, IV, p. 720 i 725. R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, p. 300. M. T. F.]

2489. *molt*: CDENV hi afegixen *E dixeren així: que ells nos saludaven*. [J. B.]

2490. Sobre aquest debat i l'Usatge invocat per Jaume I, vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 360.

cessors e els llurs. E ells tornaven que no era dret ne usatge, ni semblava dret, que senyor gitàs a vassall de sa possessió menys de coneguda de dret; e que d'açò los faéssem jutjar. E nós dixem-los que la cosa era certa: que ells tenien los feus per nós, e que nós los havíem manat servü, e ells no ho havien volgut fer, e per açò los havíem emparats los feus. E, car era jutjat, no hi calia altre juí, ni als no podien ab nós acabar.

545 E, quan viren que no hi podien altres coses acabar, desisqueren-se de nós e de l'infant En Pere, fill nostre. E, ans que els dies dels acuidaments nostres fossen eixits, anaren-se'n a Figueres, que era de l'infant En Pere, e, sobre perferta de dret, cremaren aquella vila e la destruïren de tot en tot;²⁴⁹¹ sí que, quan nós hi acorriem e fom a Girona, sabem que ja l'havien destruïda. E tornam-nos-en a Barcelona²⁴⁹² e per prendre acord sobre la dita mala feita e per enantar contra ells segons que nós fer-ho deguéssim per dret. E aquí faem metre fronteres a defensió de nostres viles. E, estant en açò, venc denant nós lo bisbe de Barcelona e el mestre d'Uclés, En Gonçalvo Ivànyez,²⁴⁹³ e pregaren-nos que ens plagués que ells anassen parlar ab los rics hòmens e tolre ells d'aquella mala via en la qual bé coneixien que eren. E nós responem-los que ens plaïa molt.

546 E tantost, aquell dia mateix, venc-nos carta del batlle de Tortosa en la qual era contingut que el rei de Castella e la regina, ab sos fills,²⁴⁹⁴ devien entrar lo

2491. DESCLOT, cap. LXIX, ens parla també d'aquests fets, i ens diu que l'infant Pere havia fundat Figueres no feia gaire temps i que ara el comte d'Empúries la va prendre i enderrocar i se'n va endur les portes a Castelló d'Empúries. Mentrestant, afegim nosaltres, l'infant Pere era a Aragó, guerrejant contra el seu germanastre Ferran Sànxez de Castro, o potser encara a la ratlla de Navarra, empenyent la seva candidatura al tron navarrès (vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 368). La fundació de Figueres ha d'ésser col·locada en l'any 1267, ja que el 21 de juny Jaume I va atorgar la seva carta de població (MIRET, p. 399).

2492. No tenim notícies documentals d'aquests moviments de Jaume I, llevat d'una al·lusió en uns comptes presentats el 5 de gener, a les despeses de la casa del rei, «nuper quando ivimus apud Gerundam» (MIRET, p. 509). Creiem que cal col·locar aquests esdeveniments en el mes de novembre-desembre de 1274. Vegeu el nostre *Pere el Gran*, *loc. cit.*

2493. No tenim cap altra notícia de la intervenció del mestre d'Uclés Gonçalvo Ivanyes o Ibáñez i del bisbe de Barcelona; però el fet de les provatures d'arranjament és cert, ja que, en un document del 19 de novembre de 1274, el rei Jaume dóna poder al comanador de Montalbà i a Hug de Mataplana, ardiaca d'Urgell, per a establir una treva de deu dies amb el vescomte de Cardona, Pere de Berga, i llurs valedors. El Conqueridor enfocava també una altra mesura pacificadora de la qual es fa eco el *Llibre*: la reunió de Corts. Vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, III, p. 368. [Sobre la intervenció del comanador de Montalbán, Alfonso Bordallo: R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, p. 79 i doc. 60, p. 285. M. T. F.]

2494. El rei de Castella Alfons X el Savi i la seva muller la reina Violant, filla del Conqueridor. Quant als fills, al final del paràgraf indica que eren tots, «llevat don Ferrando», és a dir el primogènit, al qual, durant aquesta absència del seu pare, esperava una tràgica mort.

dijous vinent en Tortosa.²⁴⁹⁵ E nós, oïda aquesta lletra, aparellam-nos d'anar vers lo dit rei de Castella per reebre ell e honrar. E en altre dia moguem de Barcelona e fom en Vilafranca;²⁴⁹⁶ e vengueren denant nós lo bisbe de Barcelona e En Ramon de Cardona e En Berenguer de Puigvert e molts d'altres rics hòmens de Catalunya e clamaren-nos mercè que els deguéssim perdonar, si en res havien errat contra nós;²⁴⁹⁷ encara que ens soplegaren que els deguéssim donar jutges que coneguessen si nós a ells faïem tort, o ells si ens eren de res tenguts. E sobre açò nós, volents obeir les dites pregueres feitas a nós per ells e per molts altres, donam-los jutges l'arquebisbe de Tarragona e el bisbe de Barcelona e el bisbe de Girona e l'abat de Fontfreda²⁴⁹⁸ e En Ramon de Montcada e En Pere de Berga²⁴⁹⁹ e En Jofre de Rocaberti²⁵⁰⁰ e En Pere de Queralt. E puis entraren-se'n ab nós en Tarragona, e aquí asignam-los dia, ab voluntat dels dits jutges, a mitjan²⁵⁰¹ Quaresma; e que fosen en Lleida tots los rics hòmens de Catalunya e d'Aragó, e que nós que hi seríem aquell dia, e l'infant En Pere, fill nostre;²⁵⁰² e que els damunt dits jutges coneguessen de les qüestions que eren entre nós e ells. E d'açò fou feita una carta.

2495. Si hem de creure MUNTANER, capítol XXIII, el rei de Castella i el seu seguici degueren entrar pel Sud de València, van passar per la capital i van avançar dins el regne lentament cap al Nord. Tortosa fou una de les etapes del viatge, i els reis s'hi van aturar sis jorns (vegeu la Crònica de MUNTANER). ¿Quin devia ésser aquest dijous, únic indici cronològic que dóna el *Llibre* respecte a l'entrada dels hostes reials a Catalunya? Un dels dijous precedents a la festa de Nadal, que els reis van passar a Barcelona. Doncs, el 6, el 13 o el 20 de desembre de 1274, probablement un dels darrers. L'estada dels reis de Castella a Tortosa durant sis dies és comprovada pels documents (vegeu *Crònica* de MUNTANER, *loc. cit.*, i les notes corresponents). [Sobre aquest viatge del rei de Castella per tal d'entrevistar-se amb el papa i reclamar la corona imperial: M. GONZÁLEZ, *Alfonso X el Sabio*, p. 278-286. M. T. F.]

2496. L'estada del rei Jaume a Vilafranca és comprovada per un document datat a Barcelona el 25 de desembre de 1274, en què el monarca confessa deure al vilafranquí Jaume Coll 2.500 sous «quos nuper in Villafrancha quando fuerunt ibi illustres rex et regina Castelle recepistis pro nobis a judeis Ville franche... et de missione domus nostre et quitacione nostre familie eiusdem diei...». MIRET, p. 510.

2497. L'anada de Ramon de Cardona i altres barons de Catalunya a Vilafranca durant aqueixa estada del rei Jaume i llur demanda de perdó ens són confirmades pel document citat en la nota anterior, que continua: «et de missione quam jam pro nobis feceratis in R. de Cardona et aliis richis hominibus partis sue et familia sua quando fuerunt ibi ad clamandum mercedem». Cit. per MIRET, p. 510, i publicat per A. BALLESTEROS, *Alfonso X, emperador (electo) de Alemania*, p. 78.

2498. Ignorem qui n'ostentava el càrrec.

2499. Sobre Pere de Berga, vegeu abans, § 386, n. 1967. [Pel que fa a Ramon de Montcada, és el senyor de Fraga i d'un terç de Tortosa, fill de Guillem i de Margarida de Narbona; morí vers 1285: L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 220, on hi ha l'arbre genealògic; el llibre recull les seves activitats com a senyor de Tortosa. Vegeu també F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 130, 339, 356, 370, i II, p. 45, 163. M. T. F.]

2500. Sobre Jofre de Rocaberti, abans § 446, n. 2145; sobre Pere de Queralt, § 429, n. 2106.

2501. *mitjan*: Lliç preferible de CDENV; H *mig any*. [J. B.]

2502. Se'ns han conservat les lletres convocatòries, datades a Barcelona el 26 de gener de

[EL REI DE CASTELLA PASSA PER CATALUNYA]

E en l'endemig fo vengut lo rei de Castella en Tarragona e la reina, muller d'ell, e tots sos fills, llevat Don Ferrando.²⁵⁰³ E partim d'aquí, e venc-se'n ab nós a Barcelona, e aquí tenc ab nós la festa de Nadal.²⁵⁰⁴

547 E, tenguda la festa, demanà'ns lo dit rei de Castella de consell e dix-nos que volia anar a l'apostoli²⁵⁰⁵ sobre el tort que el dit apostoli li tenia sobre el feit de l'Imperi²⁵⁰⁶ e sobre molts d'altres torts que li faïa. E nós consellam-li que per nulla res ell no hi anàs, que no era cosa covinent a ell a anar en tan estranya terra, e, encara, que havia a passar per la terra del rei de França,²⁵⁰⁷ del qual ell se temia. E no ens volc creure d'aquell consell que nós donat li havíem e anà-se'n a l'apostoli.²⁵⁰⁸

[EL REI I L'INFANT COMENCEN A GUERREJAR CONTRA LA NOBLESIA]

E nós, tantost quan ell fo eixit de Barcelona, anam-nos-en vers Lleida²⁵⁰⁹ per raó del dia de la cort que havíem ab los rics hòmens emprès.²⁵¹⁰ E fom aquí, e l'infant

1275. La convocatòria és per a Carnestoltes. Es tracta d'unes veritables Corts generals d'aragonesos i catalans, amb representació dels tres estaments, tal com es desprèn del que diu el *Llibre*. (Publicat per FONDEVILLA, *La nobleza catalanoaragonesa*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragó», p. 1146.) [Vegeu la taula de les assemblees i corts convocades per Jaume I a D. KAGAY, *The emergence of «Parliament»*, p. 240-241. M. T. F.]

2503. L'estada dels reis de Castella a Tarragona va durar, segons MUNTANER (cap. XXIII), vuit dies. Aqueixa estada i la de Jaume I són confirmades pels comptes esmentats en la nota 2496, el quals segueixen: «...et de denariis eciam quos postea, quando exivimus obviam illustri regi Castelle et ivimus Terrachonam, recepisti pro nobis a venerabili Jacobo, Oscense episcopo, in Barchinona et quos ipse misit nobis apud Terrachonam» (MIRET, p. 509).

2504. El 29 de desembre, trobant-se encara a Barcelona, Jaume I confessava deure a Ferrer Mayol 35.000 sous de tern: «quos nobis modo in Barchinona mutuavistis ad expensam nostram et illustris Regis Castelle... in Barchinona» (MIRET, p. 510), i el dia mateix de Nadal, el rei, com hem vist en la n. 2496, expedia documents a Barcelona, concordant amb les afirmacions del *Llibre*.

2505. El papa Gregori X.

2506. Es tracta de les pretensions d'Alfons X el Savi a la corona imperial d'Alemanya. Vegeu BALLESTEROS, *op. cit.*

2507. Felip III l'Ardit.

2508. Alfons X va seguir el seu camí (vegeu-ne l'itinerari en MUNTANER, *loc. cit.*) fins a Tarascó, on va entrevistar-se amb el papa pel maig de 1275.

2509. Sabem que el rei Jaume va romandre a Barcelona fins al 4 de febrer de 1275 (MIRET, p. 512). Després el trobem a Cervera el dia 8, i per Tàrrrega, Agramunt, Almenar, va adreçar-se a Lleida.

2510. Cf. abans, § 546, n. 2502. El rei havia repetit la convocatòria amb lletres expedides a Barcelona el 26 de gener de 1275 (MIRET, p. 512).

En Pere ab nós, lo qual posà en lo castell ab nós ensems;²⁵¹¹ e En Ramon de Cardona e el comte d'Empúries e el comte de Pallars²⁵¹² e els altres rics hòmens d'Aragó e de Catalunya foren tots ajustats en Corbins²⁵¹³ e no volgren entrar en Lleida. E fo-hi Ferran Sànxez de Castre e N'Artal de Luna e En Pero Cornell e d'altres molts. E per ço no entraren en Lleida, car deïen que s'hi temien; e nós trametérem-los a dir que els guiaríem de tot hom; e encara no hi volgren entrar, mas trameteren aquí En Guillem de Castellaulí e En Guillem de Rajadell, procuradors llurs.²⁵¹⁴ E aquí demanaren-nos que els donàssem raonadors; e nós donam-los En Ramon de Valls,²⁵¹⁵ canonge de Lleida, e En Ramon Gili.²⁵¹⁶

548 Ab tant moguem nostra demanda, la qual nós havíem contra els. E ells dixeren que no eren tenguts de respondre a la demanda entrò que nós haguéssim fet restituir a Ferran Sànxez tot ço que l'infant En Pere li havia tolt. E nós responem-los que nós no érem tenguts de fer retre a Ferran Sànxez ço que demanaven, per ço car ell e N'Eixemèn d'Urrea e N'Artal de Luna e En Pero Cornell, sobre perferta de dret, li havien fait mal e l'havien acuinat lo dit infant En Pere. E així no li érem tenguts de fer rendre re, e, majorment, que Ferran Sànxez tenia a nós

2511. El rei era a Lleida, almenys des del 24 de febrer (MIRET, p. 514). L'infant Pere, que havia fet una estada a Barcelona, on degué coincidir amb el seu pare, havia tornat a Aragó, i, després d'un breu sojorn a Osca (10 febrer), va acudir també a Lleida, on el sabem amb tota certitud el 10 de març (SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 370). El castell a què el *Llibre* es refereix deu ésser el de la Suda de Lleida.

2512. Sobre Arnau Roger de Pallars, vegeu § 392. [Arnau Roger de Pallars, fill de Roger de Comenge i de Sibila de Saga, heretà el comtat el 1267 sense ésser descendent de la segona muller del seu pare, la comtessa Guillemma de Pallars. Fou una de les principals figures de les revoltes nobiliàries de 1275 a 1280. El 1269 s'havia compromès amb l'infant Pere, juntament amb altres nobles, per a donar-li suport en tot, compresos els drets hereditaris de la seva esposa Constança de Sicília. S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, p. 96-97. F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, I, p. 229, 295-297, 365; II, p. 21, 37, 124, 160, 161, 164, 170, 175-179, 183, 187. J. BAUCÉLLS I REIG, *La successió dels comtes de Pallars en el Dos-cents*, a *Jaime I y su época*, X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 2-5, Saragossa, 1982, p. 21-36. M. T. F.]

2513. Corbins, a deu quilòmetres de Lleida, a la vora dreta de la Noguera Ribagorçana, prop de la seva confluència amb el Segre.

2514. Els mateixos del § 544.

2515. No hem sabut trobar notícies sobre aquest personatge. [Ramon de Valls, canonge de Lleida, devia ésser jurista; era l'oficial del bisbe de Lleida i jutge delegat pel papa Climent IV en una causa entre els ciutadans de Tortosa i els templers motivada per la jurisdicció de la ciutat l'any 1268. Ja devia ésser mort l'any 1272 perquè fou substituït en aquests càrrecs: L. PAGAROLAS, *Els templers de les terres de l'Ebre*, p. 214 i docs 115 i 119. M. T. F.]

2516. Tampoc cap altra notícia sobre aquest personatge. [Ramon Gili o Gil era canonge de Vic: R. SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago*, doc. 82, p. 298. Actuava encara com a jutge de la cort durant el regnat d'Alfons el Franc: L. KLÜPFEL, *El règim de la confederació catalano-aragonesa a finals del segle XIII*, «Revista Jurídica de Catalunya», 1929-1930, p. 21 (del vol. de 1930). M. T. F.]

forçats lo castell d'Alquècer²⁵¹⁷ e de Naval²⁵¹⁸ e que no els volia rendre e que els tenia així con no devia.

549 E sobre açò los jutges donaren interlocutòria que aquells procuradors no devien posar aquella excepció damunt dita e que eren tenguts de respondre. E així aquells jutges prengueren lo libell e donaren-lo a aquells procuradors; e ells no el volguerren pendre e gitaren-lo en terra. E així la cort partí's que als no hi hac enantat; e nós pagam als jutges, per les messions que feites havien, deu mília sous; e ells no els volguerren res pagar de ço que devien.²⁵¹⁹ E tantost nós porferim-los dret denant aquells jutges, e ells no el volguerren pendre e anaren-se'n. E, açò feït, nós manam a l'infant En Pere que es n'entràs en Aragó per defendre nostra terra e per fer mal als nostres enemics.²⁵²⁰ E nós anam-nos-en vers Barcelona²⁵²¹ e manam nostres hosts; e, les hosts aplegades, anam sobre el comte d'Empúries.²⁵²² E, quan fom en Empordà, sabem que l'infant En Jacme, fill nostre, tenia assetjada la Roca, un castell del comte d'Empúries.²⁵²³ E anam lla e faem-lo'n levar. E en l'endemig entram en Perpinyà²⁵²⁴ per veer la regina de Castella, nostra filla, qui havia aquí estat depuis lo rei de Castella eixí de nostra terra e anà al papa.²⁵²⁵

2517. Avui Alquézar, en l'actual província d'Osca, partit judicial de Barbastre, a la vora dreta del riu Vero.

2518. Naval, en l'actual província d'Osca, partit judicial de Barbastre. Els documents confirmen aquestes indicacions del *Llibre* respecte a aquests castells (vegeu F. FONDEVILLA, *La nobleza catalanoaragonesa*, «1er Cong. Hist. Cor. Aragó», p. 1138, 1145 i 1148).

2519. El rei, en una lletra a l'infant Pere, datada a Lleida el 29 de març de 1275, ens ho explica molt més detalladament. Els jutges, adduint que els barons allargaven molt el plet, van demanar que les dues parts els «fessin llur obs». El rei va oposar que ell ja havia donat 10.000 sous; que els barons podrien donar-ne «altres tants»; però que, si jutjaven que ell ho havia de pagar tot, també ho pagaria. «E l'altra part respòs que els no lur donarien re tro jutjat fos». En aquestes condicions els jutges no van voler continuar. Publ. per FONDEVILLA, *op. cit.*, p. 1149-1150; vegeu també SOLDEVILA, *op. cit.*, 1ª part, p. 372.

2520. En la lletra citada en la n. 2519 el rei deïa a l'infant: «E volem que vós que fazats adés tot lo mal que puscatz a-n Ferran Sànzez, e a-n Eximèn d'Orrea, e a-n Lop Ferrench de Luna, e que li tollatz, si podets, Ferigola e Pedrola».

2521. El rei Jaume havia estat a Lleida, almenys, fins al 8 de maig de 1275. El dia 13 ja era a Barcelona (MIRET, p. 518).

2522. El rei va restar a Barcelona, almenys, fins al 2 de juny de 1275. I la pròxima data que coneixem dels seus sojorns és de Perpinyà, el 8 del mateix mes (MIRET, p. 519). Havia, doncs, passat per l'Empordà.

2523. La Roca és un poblet que forma part del districte municipal de Vilallonga, en una derivació de la serra de Portolès, actual província de Girona, partit judicial de Puigcerdà.

2524. Vegeu n. 2522.

2525. El rei Alfons X el Savi, com hem dit (§ 547, n. 2508), havia prosseguit el seu viatge fins a Tarascó.

[MORT DE FERRAN SÀNXYZ DE CASTRO. EL REI CELEBRA CORTS A LLEIDA]

550 E, ans que eixíssem d'aquí, venc-nos ardit en qual manera l'infant En Pere, tenent seti a un castell d'En Ferran Sànxez, e havia pres lo dit Ferran Sànxez e que l'havia feït negar.²⁵²⁶ E a nós plac-nos molt quan ho haguem oït,²⁵²⁷ per ço car era molt dura cosa que ell era nostre fill e era's llevat contra nós, al qual nós tant de bé havíem feït e tan honrat heretament havíem dat. E, quan fom partits de Perpinyà,²⁵²⁸ anam reebre la host de Barcelona, una partida que en venia per terra, e trobam-la a la Bisbal.²⁵²⁹ E partim d'aquí e passam per un castell d'En Dalmau de Rocabertí qui ha nom Calabuig²⁵³⁰ e prenguem-lo e faem-lo enderrocar. E puis anam-nos-en reebre l'altra partida de la host de Barcelona, que venia per mar; e així, ab tota aquella host e ab l'altra que nós teníem, assetjam Roses, un castell del comte d'Empúries.²⁵³¹ E En Ramon de Cardona²⁵³² e En Pere de Berga e alguns altres rics hòmens de Catalunya saberen açò e meteren-se en Castelló, on era el comte d'Empúries; e aquí foren per alguns dies.

551 E depuis vengueren a nós al dit seti de Roses e menaren lo dit comte a nós e meteren-lo en nostre poder per fer tota res que d'ell fer volguéssim; e, encara, que estaria a coneguda de nós del feït de Figueres, que havia feït cremar e derrocar a l'infant.²⁵³³ E sobre açò nós veem que, pus ell se metia en nostre poder, segons que dit és, que abastava a complir nostra volentat, llevam-nos de seti e

2526. Cf. DESCLOT, cap. LXX, que explica amb detall aquest episodi de la mort de Ferran Sànxez. També *Gesta Comitum*, xxviii, 5, p. 63, i SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 372-375.

2527. Ja ZURITA, llib. III, cap. XCV, es va mostrar sorprès d'aquestes paraules i, tot reproduint-les, va escriure: «Refiérese en la historia del rey una cosa que era menester que se escribiese en ella para creerla.» «Quedó rendida la naturaleza», va sentenciar ESCOLANO, *Décadas de Valencia*, III, p. 27. I TOURTOULON, II, p. 496-497, defugint de donar-hi crèdit, va cercar l'eixida en una possible confusió de *plach* i *planch*. SWIFT, en fi (*James*, p. 135, n. 4), va fer observar que, si realment existís aquesta confusió, la resta de la frase mancaria de sentit. Vegeu els comentaris nostres en *Pere el Gran*, 1ª part, p. 376-377. I també la versió més humana de DESCLOT, cap. LXX.

2528. El rei va romandre a Perpinyà durant disset dies. Hi era encara el 25 de juny de 1275 (MIRET, p. 520).

2529. No tenim altres notícies concretes d'aqueixa estada del rei a la Bisbal. Després de la darrera estada a Perpinyà el 25 de juny, el retrobem a Pontós, entre Figueres i Bàscara, el 4 de juliol, segurament després de l'estada a la Bisbal (MIRET, p. 521).

2530. És un vilatge a 2 Km. de Bàscara, al districte municipal de la qual pertany. Actual província de Girona, partit judicial d'*id.* És l'antic *Calapodium*.

2531. Roses, al fons del golf del seu nom, en la península formada per la serra de Sant Pere de Roda. El rei ja es trobava al setge el dia 11 de juliol de 1275 (MIRET, p. 521).

2532. Ramon de Cardona es trobava a Castelló d'Empúries des del 8 de juliol, i d'allí estant havia enviat el seu deseiximent al rei (vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 383).

2533. Més amunt, § 545, n. 2491.

entram-nos-en en Gerona.²⁵³⁴ E aquí faem moltes demandes al dit comte; e ell fo denant nós, ensems ab En Pere de Berga, e suplicaren-nos que nós manàssem cort a Lleida, en la qual fossen catalans e aragoneses, e ladoncs ell respondria a aquelles demandes e faria tot ço que nós li manariem; e que aquella cort vendria en cas que tota Catalunya e Aragó poríem endreçar. E nós, oïda la llur suplicació, atorgam-los-ho e dixem-los que ho faríem en guisa que l'infant En Pere, fill nostre, hi seria; e manam la cort a *Omnia Santorum*.²⁵³⁵

552 E, nós estant en Girona, haguem ardit que En Ferrando, fill primogènit del rei de Castella e nét nostre, era mort;²⁵³⁶ e rebem aquell ardit en gran despagement. E depuis pensam d'anar a la cort que manada haviem a Lleida,²⁵³⁷ a la qual fom nós e l'infant En Pere, fill nostre;²⁵³⁸ e de l'altra part foren En Ramon de Cardona e el comte de Pallars e el comte d'Empúries e d'altres rics hòmens de Catalunya e d'Aragó; e fo-hi En Bernat Guillem d'Entença e En Garcia Ortiz e d'altres rics hòmens. E ans que nostre fill, l'infant En Pere, fos vengut ni entràs en Lleida, parlaren ab nós los damunt dits rics hòmens de Catalunya e pregaren-nos, entre les altres coses, que nós confirmàssem al comte de Pallars lo feu de Berga e dels altres llogars, los quals En Pere de Berga, qui era mort novellament, havia a ell lleixats e tenia per nós en feu;²⁵³⁹ e, nós faent e complement açò, ells farien quant que nós volguéssim ne manàssem, e tota res que nós volguéssim fer en Catalunya, quant a endreçament de la terra, que plauria a ells. E nós responem-los que, tan-

2534. La darrera data que posseïm del setge de Roses és del dia 22 de juliol de 1275. El 25 els diplomes ja no porten la data «in obsidione de Rosis», sinó «apud Rosas» (MIRET, p. 521-522). Probablement doncs, la rendició del comte d'Empúries degué tenir lloc el 24 de juliol: a partir d'aquell moment, el setge ja no tenia raó d'ésser. I el rei ja expedeix documents a Girona el 30.

2535. El 6 de setembre de 1275, el rei, de Barcelona estant, expedeix les seves lletres convocatòries als prelats, barons i homes de viles per al quinzè dia després de Sant Miquel, o sia per al 14 d'octubre. Publ. per FONDEVILA, *La nobleza*, «1er Congr. Hist. Cor. Ar.», p. 1161-1162.

2536. Ferran, infant de la Cerda, fill d'Alfons el Savi i la seva muller Violant. Havia mort quan anava cap a la lluita amb els musulmans que envaïen les terres de Sevilla i Jaén i que ja havien vençut i mort l'infant Sanç, arquebisbe de Toledo. S'havia aturat a Villa Real en espera de reforços i allí havia emmalaltit mortalment (agost 1275). [L'infant havia mort el 20 de juliol de 1275. Nuño González de Lara morí en batalla al començament de setembre de 1275; l'infant Sanç, arquebisbe de Toledo, unes setmanes després en una escaramussa a Martos: M. GONZÁLEZ, *Alfonso X el Sabio*, p. 289-290, 299-301. M. T. E.]

2537. MIRET, p. 524, diu que va partir de Barcelona del 13 al 15, el 19 era a Vimbodí, i el 24 el sabem a Lleida.

2538. Consta que el 31 d'octubre l'infant es trobava a Lleida (SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 385), però va prosseguir el seu camí fins a Osca i no el tornem a trobar a Lleida fins al 19 de novembre.

2539. Vegeu Arxiu de la Corona d'Aragó, perg. 2249 de Jaume I, en què Ramon de Cardona i altres marmessors de Pere de Berga transmeten al comte de Pallars el palau de Berga i altres béns (20 octubre 1275).

tost con l'infant fos vengut, parlariem ab ell, e endreçariem ab ell en tal manera lo fait, que, si null tort los tenia, que els ho fariem adobar tot.

553 E, quan fo vengut lo dit infant, fill nostre,²⁵⁴⁰ parlam ab ell; e ell féu-nos resposta que, si per aventura nós coneixiém que ell en res fos tengut als rics hòmens de Catalunya ne d'Aragó ne els tengués tort en re, que ell molt agradosamente esmenaria a ells aquell tort a coneguda nostra. E aquella resposta que el dit fill nostre havia a nós feita, faem saber als damunt dits rics hòmens. E con nós, presents los prohòmens de Lleida, volguéssim parlar ab aquells rics hòmens, ells, sens tot altre comiat, partiren-se de la vila; enaixí que àls, a la dita cort, quant en açò que ab ells havíem a parlar ne a endreçar, no hi hac delliurat àls.

[ALÇAMENT DELS SARRAÏNS DE VALÈNCIA]

554 E, la cort passada, nós estàvem en Lleida, venc-nos missatge de València que tot lo poble de València generalment s'era aünat²⁵⁴¹ e que havien enderrocats albergs molts d'alguns prohòmens de la vila, contra la senyoria nostra, e molts d'altres mals feits; e, encara, haguem ardit que En Miquel Peris, ab gran companya de peons, entenia de barrejar alguns llogars de sarraïns del dit regne de València.²⁵⁴² E nós, per aquestes dues raons que dessús són dites, a punir e a esquivar tot açò damunt dit, delliurats alguns afers que havíem a delliurar en Lleida,²⁵⁴³ pensam-nos-en d'anar vers València.²⁵⁴⁴ E, quan fom en la dita ciutat de València,

2540. Com hem dit (n. 2358), l'infant era a Lleida el 19 de novembre de 1275.

2541. Respecte a aquest mot, vegeu la nota següent.

2542. Aquest alçament de cristians de València i les malifetes per ells comeses són confirmats pels documents coetanis. El dia 13 de desembre de 1276, el rei, adreçant-se a Ponç de Materó i altres, els deia: «bene scitis qualiter plures christiani et sarraceni regni nostri Valencie insurrexerunt et malum fecerunt terre nostre...» I el mateix dia, adreçant-se als homes de Gandia i altres poblacions, els deia: «cum quidam malefactores christiani de terra nostra, scilicet de regno nostro Valencie, insurrexerunt et adunaverunt se et faciunt omne malum quod posunt in terra...» Cit. MIRET, p. 526. Respecte a Miquel Peris, creiem que deu tractar-se d'un personatge d'aquest nom que en un document del 22 de juliol de 1271, ostenta el càrrec de cavallerís del rei Jaume («cavalizero nostro»). El rei li concedeix l'establiment a cens d'un pati per a edificar-hi, «quod est juxta mercatali Valencie» (MIRET, p. 451). No sabem si seria el mateix personatge un Miquel Pérez que apareix en el seguici de l'infant Pere pel novembre de 1267 (*ibid.*, p. 407), o el que apareix en un document del 21 de gener de 1265, en virtut del qual el rei Jaume a precés de la seva filla Violant, de la qual Miquel Pérez era vassall, li concedeix les cases que el difunt pare d'aquest, coc, tenia a Osca (MIRET, p. 365). [Vegeu també R. I. BURNS, *Islam under the crusaders*, p. 42-43. Íd., *Avalots socials a la València del segle XIII*, a *Jaume I i els valencians del segle XIII*, p. 269-300. M. T. F.]

2543. El darrer document expedit pel rei a Lleida és del 26 de novembre (MIRET, p. 526).

2544. Sabem que el dia 9 de desembre el rei ja es trobava a la ciutat de València (MIRET, *loc. cit.*).

trametem En Pere Ferrandis d'Íxar, fill nostre,²⁵⁴⁵ ab companya de cavallers e d'hòmens de peu, contra lo dit Miquel Peris e contra tota sa companya.²⁵⁴⁶ E, quan hagen oït lo despagament que havíem contra ells, pensaren-se d'eixir del regne de València per la temor nostra; dels altres que romangueren aquí faem-ne prendre e justiciar segons manera de dret.

555 E, açò feit, faem fer enquisició contra aquells qui havien enderrocats los albergs d'alcuns prohòmens de València, segons que dit és; e condemnam e punim aquells en cent mília sous. E, quan nós volguem enantar contra alguns d'aquella ciutat qui per aquella raó damunt dita havien afanyada justícia corporal, venc-nos ardit que l'alcaid Abrafim s'era alçat e que havia bastit un castell que nós havíem enderrocat ja peça havia, lo qual ha nom serra de Finestrat.²⁵⁴⁷ E nós, oït açò, lleixats aquells afers que havíem en València, pensam d'acórrer envers aquella part on lo castell era. E, quan fom en Algezira,²⁵⁴⁸ haguem ardit que els sarraïns de Tous²⁵⁴⁹ s'eren alçats en el castell, e nós tantost trametem-los messatge que ens lliurassen lo castell. E ells faeren-nos resposta que els donàssem deu dies e, aquells passats, que el nos lliurarien; la qual cosa fer no volgren, ans s'enfortiren, per ço con fama era que companya de genets los venia en ajuda. E nós, sabent llur enteniment, anam-nos-en envers Xàtiva.

556 E, nós estant en Xàtiva,²⁵⁵⁰ haguem ardit d'aquells cavallers genets que eren entrats en la terra e nós pensam de metre dentrò a quaranta hòmens a cavall a establir la vila d'Alcoi e de metre establiment en el castell de Cocentaina per on aquells genets devien passar. E, quan foren venguts entrò a dos-cents cinquanta cavallers d'aquells genets en Alcoi per combatre, prengueren aquí al combatre gran mal e, encara, que hi perderen llur cap, per nom Ala-

2545. Pere Ferrandis —sobre el qual vegeu n. 2146— apareix, en efecte, per aquest temps, a València, al costat del rei (MIRET, p. 527).

2546. El primer dels documents de la n. 2542 és adreçat no sols a Pons de Materó, sinó també a Lop Ortiz, Gilabert Sanoguera, Pelegrí de Bolàs, Blasc Maça i molts altres. El segon dels documents citats en la mateixa nota s'adreça no sols als homes de Gandia, sinó també als d'Alcoi, Albaida, Xàtiva, Cocentaina, Bocairent i altres llocs.

2547. Finestrat, en la comarca de la Marina, actual província d'Alacant, partit judicial de la Vila Joiosa.

2548. El rei, que encara era a València el dia 4 de febrer de 1276, ja es troba a Alzira el 9 del mateix mes (MIRET, p. 528).

2549. Tous, població de l'actual província de València, partit judicial d'Alzira, a la vora esquerra del Xúquer.

2550. L'estada del rei a Xàtiva va prolongar-se, segons MIRET, p. 528-529, de l'11 al 18 de febrer de 1276.

drac,²⁵⁵¹ lo²⁵⁵² qual ja altra vegada s'era alçat ab alguns castells del dit regne, los quals li covenc deseparar, e l'avenc a eixir de tota la terra per tots temps.²⁵⁵³ E puis aquells quaranta hòmens a cavall desús dits, sens tot acord que la un no havia de l'altre, pensaren d'encaçar los damunt dits genets e vengren en la celada que havien gitada aquells genets, e foren la major part d'aquells cristians morts o preses. E els moros de la terra, oït açò que era vengut als cristians, e per l'esforç e per lo consell dels genets, pensaren de combatre alguns castells, los quals nós no havíem establits, per ço con nós no havíem sabuda d'ells que aital enteniment haguessen, que contra nós, qui érem llur senyor, s'alçassen. E segons l'esforç llur e el poder que havien prengueren-ne una partida.²⁵⁵⁴

557 E nós, vist l'enteniment que els dits traïdors havien contra nós, pensam de trametre a nostres rics hòmens e nostres cavallers,²⁵⁵⁵ dels quals venc en Garcia Ortiz²⁵⁵⁶ e el mestre del Temple,²⁵⁵⁷ tots primers. E, quan foren en València, vengren tro a mil peons de moros córrer a Lliria.²⁵⁵⁸ E els nostres foren tro a cent vint hòmens a cavall; e aconseguiren aquells peons e desbarataren-los tots e mataren-ne tro a dos-cents cinquanta, sens tot penediment que no hi faeren, exceptat cinc cavalls e un escuder.

558 E, quan foren tornats en València, pensaren de venir a nós, a Xàtiva. E, quan foren venguts, venc ardit que genets passaren per la vall d'Albaida²⁵⁵⁹ e que

2551. Aladrac o al-Azraq, que ja ha aparegut en altres passatges de la crònica (§ 361, 362, 364, 371-375, 377). [Vegeu R. BURNS, *Islam under the crusaders*, p. 331-332. P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 606-607. M. T. F.]

2552. *lo*: Llició preferible de CDENV; *H la*. [J. B.]

2553. Vegeu § 375.

2554. Sobre l'alçament dels sarraïns valencians, vegeu també DESCLOT, cap. LXVII. De documents diplomàtics en què es parli de la revolta no en trobem fins a mitjan març de 1276. Vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 407. [Vegeu també R. I. BURNS, *Islam under the crusaders*, p. 333-337. P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, p. 604-612. M. T. F.]

2555. Tenim les lletres convocatòries del rei, del 13, 16 i 21 març 1276. SOLDEVILA, *loc. cit.*, i MIRET, p. 530.

2556. Sobre Garcia Ortiz d'Açagra, vegeu abans, § 517. En data una mica més tardana tenim notícies de la seva presència prop del rei. Apareix signant com a testimoni en dos diplomes expedits pel rei a Xàtiva el 13 i el 16 de juny de 1216 (MIRET, p. 533-534). En les lletres convocatòries esmentades en la nota anterior, Garcia Ortiz encapçala la llarga llista de les adreçades als rics homes aragonesos. [S'ha dit que Garcia Ortiz de Azagra fou procurador del regne de València, però no n'hi ha comprovació documental per ara. La seva biografia a J. V. CABEZUELO, *Poder público*, p. 59-61. M. T. F.]

2557. El mestre del Temple era aleshores Pere de Montcada. [El mestre provincial del Temple era Arnau de Castellnou (1267-1278). Pere de Montcada fou el seu successor: A. J. FOREY, *The Templars*, apèndix, 2, p. 420-421. M. T. F.]

2558. Sobre Lliria, vegeu § 218.

2559. Sobre la vall d'Albaida, abans, § 502.

venien ajudar als moros de Beniopa,²⁵⁶⁰ que En Pero Ferrandis d'Íxar, fill nostre, tenia assetjats per manament nostre²⁵⁶¹ e els pres tots depuis; e eren pus de dos mília. E, quan saberen los genets que els moros de Beniopa eren preses, barrejaren la Pobra de Llutxent;²⁵⁶² e mantinent nós sabem açò, que Llutxent havien barrejat, volguem-los eixir a denant e eixim, ab nostra companya de cavall e de peu, de Xàtiva.²⁵⁶³ E, quan fom fora la vila, pregà'ns lo maestre del Temple e En Garcia Ortiz e el bisbe d'Osca²⁵⁶⁴ e molts d'altres que nós no deguéssim anar ne fer aquell viatge que havíem en cor de fer contra aquells genets, per ço con faia gran calor e que ens poria tornar a gran dan, per ço con havíem estat d'àvol delit.²⁵⁶⁵ E nós veem que ells eren despagats, per ço con nós havíem aital enteniment, e volguem-los-ne fer pagats e tornam-nos-en en Xàtiva.²⁵⁶⁶

559 E En Garcia Ortiz e el maestre e llur companya, ab companya de peons, anaren tro a Llutxent; e per raó del córrer que havien feit e per la gran calor que aquell dia havia feita foren tos esmagats, e per la set e per lo lasset que els cavallers e els cavalls havien. E tantost con foren en lo terme de Llutxent hagren vista dels genets, qui eren de quatre-cents tro en cinc-cents cavallers e pus de tres mília hòmens de peu; e combateren-se ab aquells moros, enaixí que hi morí Garcia Ortiz de Sagra²⁵⁶⁷ e son fill d'En Bernat Guillem d'Entença²⁵⁶⁸ e d'altres molts a cavall e a peu. E el maestre del Temple ab alguns frares foren catius, los quals, per

2560. Beniopa, població de l'Horta de Gandia, en l'actual província de València.

2561. Cf. amb el § 554, on també és qüestió d'aquest fill natural de Jaume I.

2562. La Pobra de Llutxent, població de la vall d'Albaida.

2563. Jaume I va partir de Xàtiva, després d'una estada de tres mesos, el 28 de juny (MIRET, p. 534). Però aquesta eixida de què parla la crònica és anterior a aquesta data.

2564. Jaume Sarroca. La seva presència prop del rei, a Xàtiva, és significativa.

2565. Aquesta és una de les poques vegades que el *Llibre* es refereix a alguna malaltia o indisposició del rei. Cf. el prefaci i els §§ 213, 257 i 566.

2566. La insistència providencial dels seus va salvar el rei Jaume de la mort o del captiveri.

2567. Ha d'ésser Açagra o Azagra. Garcia Ortiz va trobar la mort, efectivament, en aquest combat. Vegeu també DESCLOT, cap. LXVII, i MUNTANER, cap. XXVI. Quant a la data, que no hem vist enlloc, l'hem col·locada entre el 16 de juny, quan Garcia Ortiz signa encara com a testimoni en un diploma de Jaume I (§ 557, n. 2556) i el 28 del mateix mes, que Jaume I va anar-se'n definitivament de Xàtiva (MIRET, p. 534, i SOLDEVILA, *op. cit.*, III, p. 410, n. 48).

2568. Aquest personatge és el fill de Bernat Guillem de Montpeller, que també s'anomena a vegades d'Entença, com l'anomena aquí (vegeu § 11), per haver-se casat amb Jussiana d'Entença. Bernat Guillem II apareix, precisament, al costat de Jaume I a València, durant l'estada que hi féu pel mes de març de 1276, és a dir, tres mesos abans del combat de Llutxent. Per això creiem que podria tractar-se d'ell. Però MIRET, p. 575, afirma que el Bernat Guillem d'Entença que atorga testament en 1300 és Bernat Guillem II. Si això fos cert, el qui hauria mort en el combat de Llutxent hauria estat el seu fill segon, Bernat Guillem també de nom.

alguns dies aenant, con los tinguessen preses en lo castell de Biar, se'n fugiren ab un almocatèn²⁵⁶⁹ moro qui els guardava.

560 E nós, oïdes estes novelles, que els cristians eren desbaratats, fom-ne molt despagat e haguem ab nós gran dolor. E per alguns dies aenant, con fóssem en Xàtiva romasuts, venc l'infant En Pere, fill nostre, ab rics hòmens e ab cavallers e ab gran companya, al qual nós havíem tramès manament que vingués.²⁵⁷⁰ E romàs aquí en Xàtiva ab tota sa companya per tenir frontera als moros.

[MALALTIA I MORT DEL REI JAUME]

E nós, pel treball que havíem sofert, e car a Déu plaïa, venc-nos algun destemprament. E isquem-nos de Xàtiva e venguem-nos-en en Algezira²⁵⁷¹ per trametre vianda a l'infant e a sa companya. E aquí pujà'ns e cresc-nos la malaltia; enaixí que, gràcies a nostre Senyor Jesucrist, en nostra bona e plena memòria nos confessam moltes vegades de bisbes e de preïcadors e de frares menors²⁵⁷² ab gran contrició de nostres pecats e ab grans llàgremes. E depuis nós, purgats dels pecats mundanals per raó de la confessió damunt dita, ab gran²⁵⁷³ pagament reebem lo cors de nostre Senyor Déus Jesucrist.

2569. *almocatèn*: CDENV *almogàver*. [J. B.]. Ambdues variants foren acceptables, si hi havia almogàvers sarraïns, com sembla desprendre's d'algunes variants del DESCLOT (cap. LX). Però sembla que ha de dir *serrans* i no sarraïns. Els almocatens eren caps d'almogàvers. La presó de Pere de Montcada, mestre del Temple, és també reportada per DESCLOT (capítol LXVII). I la seva evasió, ajudat per un sarraí anomenat Abdalà Bloch, és confirmada per un document de 22 d'octubre de 1277. (Vegeu COLL, III, p. 17 i SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 2ª part, p. 54-55 i 106.)

2570. En efecte, a continuació de la llarga llista de barons catalans als quals són adreçades les lletres convocatòries esmentades en la n. 2555, trobem aquesta anotació: «Item eodem die et anno fuit missa littera super eisdem domino infanti Petro quod veniat quam citius poterit et quod adducat talem familiam quod dominus Rex debeat ei regraciari». Embolicat en la lluita amb el comte d'Empúries, l'infant Pere no s'havia apressat gaire a acudir. Tot anant cap a València, va ocupar-se de trametre-hi queviures. El dia 27 de juny ja era a Xàtiva, centre de les operacions contra els rebels. Sobre tots aquests extrems, vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 408-410.

2571. Jaume I va partir de Xàtiva el dia 28 de juny, i el mateix dia ja expedeix lletres a Alzira (MIRET, p. 534).

2572. Hi havia en aquella hora a Alzira, prop del rei, el bisbe d'Osca Jaume Sarroca; Hug de Mataplana, ardiaca d'Urgell; Pere Sarroca, sagristà de Lleida; Albert de Lavània, professor en lleis; Arnau Caynot, capellà del rei; i segurament molts altres eclesiàstics i religiosos. Aquests són els noms que trobem en el codicil atorgat pel rei el 20 de juliol (publ. per TOURTOULON, II, p. 603-608). [Publicat també per A. UDINA, *Els testaments*, doc. 22, p. 153-158. M. T. F.]

2573. *gran*: CDENV hi afegeixen *goig e ab gran*. [J. B.]

561 E, tot açò feit, veem-nos ésser agreujat per raó de la dita malaltia, trametem missatge a l'infant En Pere, fill nostre, que ell personalment vingués a nós a Algezira. E ell, demanat l'estament en què nós érem, pensà de partir de Xàtiva per complir nostra volentat; e venc a nós²⁵⁷⁴ e tantost fo denant nostra presència lo vespre que venc; e reebem-lo, ell donant a nós reverència així con a bon fill deu donar a son pare.

562 E, quan l'endemà, lo dit fill nostre fo ab nós, e oïm nostra missa.²⁵⁷⁵ E, oïda la missa, nós, en presència d'ell e dels rics hòmens e dels cavallers e dels ciutadans, dixem-li les paraules dejús dites: primerament, en qual manera nostre Senyor nos havia honrat en aquest segle e especialment sobre nostres enemics; e en qual manera nostre Senyor nos havia feit regnar al seu servïi pus de seixanta anys, més que no era en memòria, ne trobava hom que negun rei, de David o de Salamó ençà, hagués tant regnat e que amàs sancta Església; e en qual manera havíem haüda amor e dilecció generalment de tota nostra gent, e con nós érem honrat ab ella. E tot açò regoneixíem que ens era vengut de nostre Senyor Jesucrist e car nós, per la major partida, nos érem esforçat de seguir la sua carrera e els seus manaments. E ell que degué prendre exemple de nós quant açò, que era via de bé; e que així mateix li prendria, ell complement e faent açò.

563 E puis faem manament a ell e el pregam que degué amar e honrar l'infant En Jacme, fill nostre, qui era frare seu de part de pare e de mare,²⁵⁷⁶ e al qual nós havíem dada ja certa heretat, en guisa que ab ell no havia en res a contendre.²⁵⁷⁷ E que, pus a ell donàvem l'heretat major e de tot l'honrament, que se'n tengués per pagat; e així, que li era pus lleu de fer. E, encara, que l'infant En Jacme, fill nostre, l'amaria e l'obeiria en ço que fer degué, així con a frare major.²⁵⁷⁸ E, encara, tot açò

2574. Al cap de cinc dies d'haver-hi anat el seu pare, l'infant Pere ja fa una escapada de Xàtiva a Alzira. Però el dia 7 de juliol ja el tornem a trobar a Xàtiva. I quan el rei, el 20 de juliol, atorga el primer codicil al seu testament, l'infant Pere s'hi troba present, de nou a Alzira. «Dicto filio nostro in nostra presencia constituto», trobem en el codicil. Per això creiem que l'infant degué arribar-hi el dia abans.

2575. Aquesta és la darrera referència de la crònica al costum del rei d'oïr missa cada dia: «nostra missa».

2576. En el codicil del 20 de juliol, trobem: «quod ipsi se invicem diligant et honorent... quoniam racionem habent diligendi se invicem, cum sint filii ejusdem patris et matris et debent se precordialiter plus quam alii hominibus peramare».

2577. El rei sortia així al pas dels sentiments de l'infant Pere, ressentit per la partició que el seu pare havia fet dels regnes, dels quals havia segregat les Balears, els comtats de Rosselló i Cerdanya i la senyoria de Montpeller. Sobre les particions, vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 21-33, 110-116.

2578. Aquesta obediència com a germà gran no sembla que dugui aparellada la supeditació feudal que després, essent ja reis, Pere va exigir a Jaume. Més aviat la frase anterior sobre l'honra-

dit en presència de tot lo consell,²⁵⁷⁹ comanam a ell lo bisbe d'Osca, lo qual nós havíem nodrit e fait nodrir d'infantea a ençà, e el qual per nós era pujat a l'honorat benefici de bisbalia e era estat canceller de nostra cort entrò al dia d'ui, e el qual degué amar e honrar per honrament e per esguardament de nós.²⁵⁸⁰ E après comanam-li lo sagristà de Lleida, frare del dit bisbe d'Osca,²⁵⁸¹ e l'ardiaca d'Urgell²⁵⁸²

ment de tot, que aquell hauria de tenir, podria fer-hi al·lusió. Sembla, però, que si Jaume I hagués volgut, realment, que el fill petit fos feudatari del gran, ho hauria expressat d'altra forma.

2579. El consell a què ací fa referència, el Consell reial, devia estar format en aquella hora pels personatges esmentats en la n. 2572, més alguns barons els noms dels quals no apareixen en els documents, però que no pot ésser que no fossin prop del rei moribund.

2580. Recordem les vegades que Jaume Sarroca ha estat esmentat en la crònica, especificant sovint que havia estat bisbe d'Osca, i acostem-les a aquest *curriculum vitae* que en dóna ací, i ens sentirem afermats en la idea que el redactor de la crònica era un home molt pròxim al prelat. Vegeu sobre això el que n'hem dit en el prefaci. Ja hem parlat (n. 2293) del seu càrrec episcopal. Quant al de canceller, és també cert que el va exercir (vegeu § 505, n. 2382). I ara ho és que Jaume I, en acostar-se a la mort, va recomanar el bisbe d'Osca al seu fill Pere: després de dona Sibília de Saga, la seva darrera amiga, ell és el primer personatge que li recomana en el seu codicil del 20 de juliol de 1276. Vegeu-lo en TOURTOULON, II, p. 606. Ja hem indicat (§ 505, n. 2382) que Pere el Gran, malgrat aquestes recomanacions del seu pare, al començament del seu regnat va fer objecte de persecució Jaume Sarroca. Després va tornar a la seva gràcia i fou un dels seus servidors més lleials. [Publicat també per A. UDINA, *Els testaments*, doc. 23, p. 159-162. M. T. F.]

2581. Recordem que Jaume Sarroca havia estat sagristà de Lleida, abans d'ésser bisbe d'Osca. El seu germà, doncs, li hauria succeït en el dit càrrec. Ara bé: en el codicil citat en la nota anterior, Jaume I, després de recomanar al seu fill Pere el bisbe Jaume Sarroca, li recomana, tal com diu la crònica, el sagristà de Lleida; però no sembla tractar-se de cap germà del bisbe d'Osca, sinó que l'anomena «Petro de Rege, sacrista ilderdensi», i aquest personatge era no menys que el germà, no del bisbe d'Osca, sinó del mateix rei Jaume I. Petrus de Rege, canonge i sagristà de Lleida, apareix en l'epitafi d'un sepulcre de la Seu vella de Lleida, reproduït per PRÓSPER DE BOFARULL, *Condes de Barcelona vindicados*, II, p. 231. I en aquest epitafi consta: «qui fuit filius Ilmi Domini Regis Petri Aragonum». ¿Es tractaria d'aquest personatge i no del germà del bisbe d'Osca? De cap manera, perquè aquest personatge, segons diu el seu mateix epitafi, va morir l'any 1254. La confusió no és deguda al *Llibre dels feits*, que un cop més és exacte; tampoc al codicil, no cal dir-ho, sinó al transcriptor del codicil i, en darrer terme, a Tourtoulon que el publica. Allí on diu Petro de Rege ha de dir Petro de Roca. Sovint el cognom dels Sarroca apareix en aquesta forma. MIRET, p. 535, va caure en el mateix error que Tourtoulon. Quant a Pere Sarroca, devia ésser parent d'un ciutadà de Lleida del mateix nom, que apareix en un document del 1212 i que feia escriure a MIRET, p. 539: «Tenim alguna sospita que Jaume Sarroca era descendent d'aquest ciutadà lleidatà». I un Pere de Roca, escrivà reial, que apareix en un diploma de Jaume I datat el dia 9 d'abril de 1265 (MIRET, p. 369), no deu ésser altre que el germà de Jaume Sarroca. I ho deu ésser també un Pere de Rege, canonge de Lleida, nomenat pel rei Jaume prior de la casa i hospital de Sant Vicenç de València (Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 16, f. 85). La mateixa confusió ha lliscat en la transcripció d'aquest document, publicat per F. FITA en *Judíos mallorquines* i cit. per MIRET, p. 428-429.

2582. L'ardiaca d'Urgell era Hug de Mataplana. I, en efecte, aquest personatge figura també, en el codicil esmentat, entre els recomanats pel rei a l'infant.

e tots los altres savis de nostra cort²⁵⁸³ e, generalment tota nostra companya,²⁵⁸⁴ ab los quals tots fos en deute al qual nós érem en aquest present dia, e ells ab ell en aquell en què ab nós eren. Moltes d'altres paraules a ell dixem (donant a ell benedicció, així con pare deu dar a son bon fill) a bo ordonament de sa persona, les quals llongues serien de dir.

564 E, tot açò dit, dixem a ell e el pregam que ell que partís d'aquí e que faés establir los castells del regne de València de vianda e d'altres coses e que degués bé e enfortidament menar la guerra e, senyaladament, que gitàs tots los moros del dit regne de València, per ço con eren tots traïdors e havien-nos-ho donat a conèixer moltes vegades, que, nós faent bé a ells, punyaren tots temps de fer a nós greuge e a nós decebre, si poguessen; e aclò mateix farien a ell, si romanien en la terra.²⁵⁸⁵ E, encara, pregam-lo que, si cas s'esdevenia que nós d'aquesta malaltia moríssem en l'endemig, que ell seria en establir los castells, que ell en aquella saó no ens tragués del regne, per ço con la terra, per absència del dit infant En Pere se'n podia perdre;²⁵⁸⁶ e, si nós moríem en aquell endemig en Algezira, que el bisbe d'Osca e l'altra companya que ab nós era nos soterrassen a Sancta Maria d'Algezira o a Sancta Maria de València, segons que nós havíem ja manat. E pregam al dit infant En Pere que, la guerra passada, que ell nos faés portar, si moríssem, a Sancta Maria de Poblet, on nós érem ja lleixats.²⁵⁸⁷

2583. El codicil esmenta un altre nom, entre els recomanats per Jaume I al seu fill: Albert de Lavània, que era, realment, un savi en lleis. Vegeu abans § 466, n. 2210. En el codicil apareix amb els títols de «*judice curie nostre et capellano nostro*». I el rei recomana concretament a l'infant que li faci donar la canongia de Tarragona que ell li havia promès.

2584. També aquesta recomanació consta en el codicil: «*Et predictos omnes comendamus in fide ipsorum (Pere i Jaume), et quod recordentur etiam de tota familia nostra que nobiscum esse consuevit et quod dictus infans Petrus hereditet illos omnes de familia nostra qui non sunt hereditati, ita quod possint inde vivere competenter et quod recipiat eos pro suos*». Recordem que el mot *familia* és, en aquests casos, l'equivalent de *companya* o *companyia*.

2585. En el codicil del 20 de juliol, Jaume I pregava també a l'infant Pere que expulsés els sarraïns: «*Item —deia— rogamus dictum Infantem Petrum quod pro eo quia nos promissimus summo Pontifici et missimus inde sibi cartam nostram bullatam quod ejeceremus sarracenos de terra nostra et hoc idem jam promisseramus ante altare nostre Domine Sancte Marie Valencie et pro eo eciam quia summus Pontifex nobis dictam decimam concessit ratione predicta, idem Infans Petrus prorsus ejiciat Sarracenos de regno Valencie: ita quod nullus ipsorum Sarracenorum remaneat ibi nec suus nec alterius, pro peccunia vel censu aut pro redditu inde habendis vel alio modo, et quod hoc non mutet alicue ratione*». En la crònica de DESCLOT també s'expressa la recomanació d'expulsar els sarraïns (cap. LXXIII).

2586. Observem que aquí el redactor oblida que està reportant coses dites pel rei a l'infant, i en lloc de parlar de «la sua absència», parla de l'«absència del dit infant».

2587. Feia temps que Jaume I havia elegit sepultura al monestir de Poblet: «*Quoniam nos in ipso monasterio nostram eligimus sepulturam ac fieri volumus in eodem*», diu en el seu citat codicil. I en el testament de 1241 ja llegim: «*Precipimus itaque corpus meum sepelire in Monaste-*

565 E, totes estes paraules dites, l'infant damunt dit, així con fill obedient a pare, reebé los nostres manaments dessús dits e els precis, així con a bons e a vertaders, e promès-nos complir tot açò damunt dit. E abans que ell de nós se partís, en presència d'ell e de tots aquells qui a les paraules dessús dites eren estats, en honor de Déu e de la sua beneita Mare, que a nós en aquest segle molt d'honrament e d'ajuda nos havia feït, e en remisió de nostres pecats, e en presència de tots los rics hòmens e dels cavallers e dels ciutadans, renunciám en poder del dit fill nostre, l'infant En Pere, lo qual hereter lleixam a tots nostres regnes e a tota nostra terra.²⁵⁸⁸ E vestim-nos l'hàbit de Cistell e ens faem monge d'aquell orde.²⁵⁸⁹ E el dit fill nostre, per complir lo manament que nós li havíem feït, pres comiat de nós, e tots los rics hòmens e els cavallers, ab grans plors e ab grans llàgremes; e tornà-se'n en Xàtiva per establir la frontera.²⁵⁹⁰

566 E a en tant, per alguns dies, con nós haguéssem en cor d'anar a Poblet e de servir la Mare de Déu en aquell llogar de Poblet²⁵⁹¹ e fóssem ja partits d'Algezira

rio Populeti, et in tumulo non depicto, sed sub terram ante altare Sancte Marie ejusdem Monasterii et in loco per quem vadeant ad altarem transeuntes». Publ. per TOURTOULON, II, p. 556, i per HUICI, I, doc. CCXXXVIII. El desig expressat per Jaume I fou complert tal com indica la crònica: de moment el rei fou soterrat a València, i l'any 1277 fou traslladat a Poblet (vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 2ª part, p. 5).

2588. Aquest fet es troba també consignat en els altres cronistes. Vegeu DESCLOT, capítol LXXIII, i MUNTANER, cap. XXV. Sols que Muntaner col·loca el fet força abans, en plena salut del rei Jaume. PRÒSPER DE BOFARULL, *Condes de Barcelona* (II, p. 236), va datar-lo el 6 de juliol de 1276, a Alzira; TOURTOULON (II, p. 508), el 21 de juliol. Bofarull no diu en què es funda. Tourtoulon es basa en el fet que, aquell dia, el rei va comunicar l'abdicació a l'arquebisbe de Tarragona com a senyor de l'illa d'Eivissa, als feudataris del regne de Mallorca, als cònsols de Montpeller i Perpinyà perquè reconeguessin com a rei l'infant Jaume (MARTÈNE i DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum*, II, col. 1155). MIRET, p. 536, es decanta a acceptar la data proposada per Tourtoulon i addueix encara dues anotacions per les quals es veu que el rei el 21 de juliol va traspasar els seus segells a l'infant (vegeu F. DE SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, I, apèndix). També creiem que Tourtoulon s'acosta a la veritat i que cal datar l'abdicació el dia 20 o el 21 de juliol, per les raons que hem adduït en el nostre *Pere el Gran*, 1ª part, p. 410-411 i 421-422.

2589. En la lletra circular esmentada en la nota anterior Jaume I comunica també haver pres l'hàbit del Cister: «suscipimus modo habitum ordinis Cisterciensis».

2590. No posseïm cap notícia documental immediata que comprovi aquesta afirmació de la crònica reial. Després de la data del 18 de juliol, que l'infant era encara a Xàtiva, i de la del 20, que l'infant es trobava en presència del rei a Alzira en l'atorgament del codicil, no posseïm cap data segura de l'itinerari de l'infant fins al dia mateix de la mort del rei i llavors es trobava a València (SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 422).

2591. Fins el darrer paràgraf de la crònica traspua la devoció constant de Jaume I a la Mare de Déu. Ara, la finalitat que dóna a la seva final reclusió a Poblet no és altra que la de servir-la.

e fóssem en València,²⁵⁹² a nós cregué la malaltia. E plac a nostre Senyor que no complíssim lo dit viatge que fer volíem.²⁵⁹³

E aquí, en València, en l'any de mil dos-cents setanta-sis, sexto kalendas augusti, lo noble En Jacme, per la gràcia de Déu rei d'Aragó e de Mallorques e de València, comte de Barcelona e d'Urgell e senyor de Montpeller, passà d'aquest segle.²⁵⁹⁴ *Cuius anima per misericordiam Dei sine fine requiescat in pace. Amen.*

Aquest llibre féu escriure l'honorat En Ponç de Copons, per la gràcia de Déu abat de l'honorat monestir de Sancta Maria de Poblet, en lo qual monestir jau lo molt alt senyor rei En Jacme, aquell de què aquest llibre parla dels faits que féu ni li esdevengueren en la sua vida.

E fo escrit en lo dit monestir de Poblet de la mà d'En Celestí Destorrents e fo acabat lo dia de sent Lambert, a disset dies del mes de setembre, en l'any de mil tres-cents quaranta-tres.²⁵⁹⁵

2592. Consta que Jaume era a la capital valenciana el dia 26 de juliol de 1276. La darrera data que coneixem d'estada del rei a Alzira és del 23 de juliol, que va atorgar un segon codicil (MIRET, p. 536-537. Publ. per TOURTOULON, II, p. 609-612).

2593. Aquestes paraules no pogueren, sembla, ésser dictades pel rei. Com no fos que, al contrari, tenint, com si diguéssim l'obra al dia, i sentint que la mort s'acostava, volgués cloure ell mateix la seva autobiografia. Cal convenir que el final és perfectament escaient, d'una gran dignitat i d'un auster patetisme. Cal, però, també convenir que sembla més probable una altra explicació: això és que el mateix redactor de la crònica, és a dir, l'escrivà que devia redactar sota la inspiració del rei, es cregués autoritzat a dur l'obra fins al final.

2594. Jaume I va morir, en efecte, a València, el dia 27 de juliol de 1276. A l'Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 38 del seu fill, trobem aquesta anotació: «Anno domini .M. CC. LXX. VI., in Valencia, dominus Infans habuit regnum per mortem patruí sui. —.VI. kalendas augusti.» SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, p. 423.

2595. Colofons dels altres manuscrits: *C Mandato serenissimi domini Petri, Dei gratia regis Aragonum, Valencie, Majoricarum, Sardinie et Corsice, comitisque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie, cuius ingenio, gracia Dei pereunte, Petrus, rex Castelle crudelissimus, a regno ipsius, durante guerra inter ipsos reges, fuit debustatus et, regressus, manu illustris Henrrici, postea Castelle regis, intra Castella fuit gladio laceratus. Ego, Iohannes de Barbastro, de scribania predicti regis Aragonum, oriundus Cesarau-guste Iberi, in civitate Barchinone, anno a Nativitate Domini Mº CCCº octuagesimo, scripsi.*

D Finito libro sit laus gloria Christo. Visqué lo rei En Jacme, après que hac presa València, trenta-set anys. (En lletra més tardana:) *Era de setanta-dos anys quan morí, segons Moss. Tomich, cap. 38.*

E Finito libro sit laus et gloria Christo. Visqué lo rei En Jaume, après que hac presa València, trenta-set anys. Era de setanta-dos anys quan morí.

V Finito libro, sit laus, gloria, Christo. Vixqué lo rey En Jacme, après que hach presa València, trenta set anys. (Colofó tipogràfic:) *Fonch stampada la present chrònica del rey En Jacme, de gloriosa memòria, de provissió dels molt magnífichs senyors de la insigne e coronada ciutat de València, en casa de la viuda de Joan Mey Flandró, en l'any 1557.* [J. B.]. Ponç de Copons fou abat de Poblet durant més de trenta-dos anys (1316-1348). Abans ho havia estat de Benifassà. Fou un dels grans abats constructors de Poblet, que li deu l'atri i les estances altes del claustre, els cubs, la nau i les capelles de migjorn i el cimbori de l'església. Va morir el 29 de juliol de 1348, atacat de la pesta (CÉSAR MARTINELL, *El monestir de Poblet*, Barcelona, 1927, p. 40-41).

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

Títols publicats

- 1/1 Pere PUJOL, *L'urna d'argent de sant Ermengol, bisbe d'Urgell* (1927)
- 1/2 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Paquimeres i Muntaner* (1927)
- 1/3 Josep M. MILLÀS, *Documents hebraics de jueus catalans* (1927) [exhaurit]
- 1/4 Josep de Calassanç SERRA-RÀFOLS, *Forma conventus tarraconensis*, vol. I, *Baetulo-Blanda* (1928)
- 2/1 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 1a part (1926-1950) [exhaurit]
- 2/2 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 2a part (1952) [exhaurit]
- 3 Josep PUIG I CADAFALCH, *La geografia i els orígens del primer art romànic* (1930) [exhaurit]
- 4 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *La població de la Grècia catalana en el XIV èn segle* (1933)
- 5 Joan BERGÓS, *L'escultura a la Seu Vella de Lleida* (1935) [exhaurit]
- 6 Manuel TRENS, *Ferrer Bassa i les pintures de Pedralbes* (1936) [exhaurit]
- 7 Francesc PRAT, *L'aqüeducte romà de Pineda* (1936)
- 8 Ernest J. MARTÍNEZ-FERRANDO, *Pere de Portugal, «rei dels catalans», vist a través dels registres de la seva cancelleria* (1936) [exhaurit]
- 9 Josep PUIG I CADAFALCH, *Noves descobertes a la catedral d'Egara* (1948) [exhaurit]
- 10 Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'epistolari d'Arnau de Vilanova* (1950) [exhaurit]
- 11 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant*, vol. I (1950) [exhaurit]
- 12 Marià RIBAS, *El poblament d'Ilduro: Estudi arqueològic i topogràfic des dels temps prehistòrics fins a la destrucció d'Iluro* (1952) [exhaurit]
- 13 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant*, vol. II (1952) [exhaurit]
- 14 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 1a part (1955) [exhaurit]
- 15 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 2a part (1955) [exhaurit]
- 16 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant*, vol. III (1956) [exhaurit]
- 17 Emili VIGO, *La política catalana del Gran Comitè de Salut Pública* (1956) [exhaurit]
- 18 Joaquim MIRET I SANS, *El forassenyat primogènit de Jaume II* (1957)
- 19 Josep MASCARÓ, *Els monuments megalítics a l'illa de Menorca* (1958) [exhaurit]
- 20 Enric MOREU-REY, *Els immigrants francesos a Barcelona: (Segles XVI al XVIII)* (1959) [exhaurit]
- 21 Lluís G. CONSTANS, *Francesc de Montpalau, abat de Banyoles, ambaixador del General de Catalunya* (1960) [exhaurit]
- 22 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 2a part, *El regnat fins a l'any 1282*, vol. I (1962) [exhaurit]
- 23 Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica* (1963) [exhaurit]
- 24 Àngel MARTÍNEZ i Joan VICENTE, *El poblat ibèric de Puig Castellar: Excavacions dels anys 1954-1958* (1966) [exhaurit]
- 25 Enric MOREU-REY, *Revolució a Barcelona el 1789* (1967)
- 26 Eufemià FORT, *El Llibre de Valldossa* (1968)

- 27 Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I* (1968) [exhaurit]
- 28 Josep LLADONOSA, *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524* (1970) [exhaurit]
- 29 Gaspar FELIU, *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal* (1972)
- 30 Rafael BASTARDES, *La representació del Sant Crist al Taller d'Erill* (1977)
- 31 Manuel SEGRET, *Aportacions a la història de la vila de Sant Llorenç de Morunys i comarca* (1978; reimpr., 2005)
- 32 Pere FREIXAS, *L'art gòtic a Girona: Segles XIII-XV* (1983)
- 33 Montserrat PAGÈS, *Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat* (1983) [exhaurit]
- 34 Josep BAUCCELLS, *El fons «Cisma d'Occident» de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona: Catàleg de còdexs i pergamins* (1985)
- 35 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. I, *El domini carolíngi a Catalunya*, 1a part (1986) [exhaurit]
- 36 Mercè VILADRICH, *El «Kitāb al-'Amal Bi-l-aṣṭurlab» (Llibre de l'ús de l'astrolabi) d'Ibn al-Samḥ: Estudi i traducció* (1986) [exhaurit]
- 37 Josep M. MARQUÈS, *El cartoral de Santa Maria de Roses: Segles X-XIII* (1986)
- 38 Ramon d'ABADAL, *Els temps i el regiment del comte Guifred el Pilós* (1989) [exhaurit]
- 39 Miquel COLL I ALENTORN, *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda* (1990)
- 40 Mercè VIDAL, *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres* (1991)
- 41 Isidra MARANGES, *La indumentària civil catalana: Segles XIII-XV* (1991)
- 42/1 Ignasi M. PUIG I FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri: Segles XI-XV*, vol. I, *Estudi històric* (1991) [exhaurit]
- 42/2 Ignasi M. PUIG I FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri: Segles XI-XV*, vol. II, *Collecció diplomàtica* (1991) [exhaurit]
- 43 Francesc AMORÓS, *Correspondència diplomàtica de Joan Francesc Rossell, 1616-1617: Una crònica de la cort de Felip III* (1992)
- 44 Eduard JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba* (1992)
- 45 Ramon PLANES, *La descripció dels arxius municipals catalans fins a la fi del segle XIX: L'Arxiu de la Ciutat de Solsona* (1993)
- 46 Constantín MARINESCU, *La politique orientale d'Alfonse V d'Aragon, roi de Naples (1416-1458)* (1994) [exhaurit]
- 47 Manuel MILÀ I FONTANALS, *Epistolari de M. Milà i Fontanals*, vol. III, *Anys 1881-1884* (1995)
- 48/1 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant* (ed. facsímil, 1995)
- 48/2 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 2a part, *El regnat fins a l'any 1282* (ed. facsímil, 1995)
- 49 Ignasi M. PUIG I FERRETÉ i M. Assumpta GINER MOLINA, *Índex codicològic del Viage literario de Jaume Villanueva* (1998)
- 50 Eulàlia DURAN [dir.], *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. 1, *Barcelona: Arxiu Històric i Biblioteca de Catalunya* (1998)
- 51 Francesc FONTBONA [dir.], *Repertori d'exposicions individuals d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)* (1999)
- 52 Josep M. FIGUERES, *El primer diari en llengua catalana: Diari català (1789-1881)* (1999) [exhaurit]
- 53/1 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ [dir.], *Catalunya carolíngia*, vol. IV, Ramon ORDEIG [cur.], *Els comtats d'Osona i Manresa*, 1a part, *Prefaci. Introducció. Diplomatarari (docs. 1-698)* (1999)

- 53/2 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ [dir.], *Catalunya carolíngia*, vol. iv, Ramon ORDEIG [cur.], *Els comtats d'Osona i Manresa*, 2a part, *Diplomatari (docs. 699-1478)* (1999)
- 53/3 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ [dir.], *Catalunya carolíngia*, vol. iv, Ramon ORDEIG [cur.], *Els comtats d'Osona i Manresa*, 3a part, *Diplomatari (docs. 1479-1873)*. *Mapes. Índex* (1999)
- 54/1 Antoni RUBIÓ i LLUCH [ed.], *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. 1 ([1908]; ed. facsímil, 2000)
- 54/2 Antoni RUBIÓ i LLUCH [ed.], *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. 2 ([1921]; ed. facsímil, 2000)
- 55 Eulàlia DURAN [dir.], *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. II.1, *Barcelona: Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat* (2000)
- 56 Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria* ([1947]; ed. facsímil, 2001)
- 57 Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. I, 1907-1942 (2002)
- 58 Eulàlia DURAN [dir.], *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. II.2, *Barcelona: Biblioteca de la Universitat (II)* (2001)
- 59 Francesc FONTBONA [dir.], *Repertori de catàlegs d'exposicions collectives d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)* (2002)
- 60 Eulàlia DURAN [dir.], *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. III, *Barcelona: Arxiu Capitular, Arxiu de la Corona d'Aragó, Arxiu de les Carmelites Descalces, Arxiu del Monestir de Sant Pere de les Puelles, Arxi Històric de Protocols, Arxiu Històric Provincial dels Franciscans de Catalunya, Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats, Biblioteca de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Biblioteca de la Reial Acadèmia de Bones Lletres. Apèndix* (2003)
- 61/1 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ [dir.], *Catalunya carolíngia*, vol. v, Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA [cur.], *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, 1a part, *Prefaci. Introducció. Diplomatari (docs. 1-386)* (2003)
- 61/2 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ [dir.], *Catalunya carolíngia*, vol. v, Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA [cur.], *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, 2a part, *Diplomatari (docs. 387-630)*. *Mapes. Índex* (2003)
- 62 Josep PUIG i CADAFALECH, *Josep Puig i Cadafalch: Escrits d'arquitectura, art i política* (2003)
- 63 Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLÁN, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)* (2004)
- 64 Jordi BOLÒS, *Els orígens medievals del paisatge català: L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya* (2004)
- 65 Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor* ([1908]; ed. facsímil, 2004)
- 66 Jaume RIBALTA, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània* (2005)
- 67 Elisabet FERRAN, *El jurista Pere Albert i les Commemoracions* (2006)
- 68 Stefano Maria CINGOLANI, *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica* (2006)
- 69 Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Epistolari grec*, vol. 1, *Anys 1880-1888* (2006)

- 70/1 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ [dir.], *Catalunya carolíngia*, vol. VI, Pere PONSICH [cur.], *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, 1a part, *Prefaci. Introducció. Diplomataris (docs. 1-328)* (2006)
- 70/2 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ [dir.], *Catalunya carolíngia*, vol. VI, Pere PONSICH [cur.], *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, 2a part, *Diplomataris (docs. 329-649). Mapes. Índex* (2006)
- 71 Eulàlia DURAN [dir.], *Repertori de manuscrits catalans (1620-1714)*, vol. I, *Barcelona: Biblioteca de Catalunya* (2006)
- 72 Albert BALCELLS, Santiago IZQUIERDO i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. II, *De 1942 als temps recents* (2007)
- 73 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques: I. Llibre dels feits del rei En Jaume*, (2007)

